

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

Գանձասար

ԱՍՏՈՒԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԵՍ

“GANDZASAR”
THEOLOGICAL REVIEW

Գլխավոր խմբագիր
Մեսրոպ քահանայ
Արամեան

ԿԵՍ VEM
ԵՐԵՎԱՆ 2002 YEREVAN

«Գանձասար» Հանդէսի սոյն Հատորը Հիմնականում նուիրուած է Հայ դաւանաբանութեանը: Ներառուած են նաեւ Հոգեւոր կեանքին եւ ներանձնական աստուածալաշտութեանն առնչուող այլ արժէքաւոր նիւթեր: Առաջին անգամ հայերէնով ներկայացուած են Վաղ Եկեղեցու կարեւոր սկզբնաղբիւրներ: Բազմաթիւ ընթերցողների խնդրանքով վերականգնուած է «Վարքեր եւ վկայաբանութիւններ» բաժինը: Սոյն Հատորի հրատարակիչն է «Վէմ» բարեգործական Հասարակական կազմակերպութիւնը, որի նիւթական հոգածութեամբ Հնարաւոր դարձաւ իրականացնել Հատորի պատրաստումը:

© «ԳԱՆԶԱՍԱՐ» աստուածաբանական կենտրոն
© «ՎԷՄ» ԲՀԿ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ 375009, ԵՐԵՒԱՆ, ԿՈՐԻՒՆԻ 19ա
19A KORJUN STR., YEREVAN, 375009, ARMENIA
Հեռ./Tel. (+3741) 54 37 07 Հեռապատճէլ/Fax (+3741) 54 15 95
Էլ. փոստ/E-mail admin@ganzasar.am www.ganzasar.am
info@vem.am www.vem.am

ՍՈՅՆ ՀԱՏՈՐԸ ՏՊԱԳՈՒՌԻՍ Է
ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹԵԱՄԲ՝

ԴՈԿՏ. ԵՒ ՏԻԿԻՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԵՒ ԹԱԼԻՆ
ՄԵՍՐՈՊԵԱՆՆԵՐԻ
ԱՐՍ ԱՆԶԵԼԵՍ, ԿԱԼԻՖՈՐՆԻԱ

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՐԵՆՅ ԾՆՈՂՆԵՐԻ՝

ԳՐԻԳՈՐ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆԻ ԵՒ
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԷՍՄԵՐԵԱՆԻ

ԲՈՎԱՆՂԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 7 Դաւանութիւն հաւատոյ
- ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**
- 27 ՄԵՍՐՈՊ ԶԱՅԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ
Ուղղափառ հաւատքի դաւանութիւնը որպէս հոգեւոր կեանքի հիմք
- 50 ՅՐԱԶ ԲԱՐԹԻԿԵԱՆ
Հայ-քիւզանդական եկեղեցական յարաբերութիւնները
փաստաթղթերում
- 62 Գերմանոս պատրիարքի նամակը համայն տիեզերքի
Հայոց եկեղեցւոյ վեհափառ կաթողիկոս տէր Կոստանդինին
- 74 Կոստանդնուպոլսի պատրիարք տէր Մանուէլի թուղթը հայոց
թագաւոր տէր Յեթումին եւ հայոց կաթողիկոս տէր Կոստանդինին
- 87 ՊԱՐՈՅՐ ՍՈՒՐԱԴԵԱՆ
Ուրուագիծ հայոց սրբախօսական ժառանգութեան
- 96 ՅԱԿՈԲ ԶԵՆՈՒԵԱՆ
Ստեփանոս Օրբէլեանի դաւանաբանական երկերն ու նրանց
աղբիւրները
- 111 Պ. ՄԻՆԻՆ
Ս. Դիոնեսիոս Արեւոպագացու խորհրդական աստուածաբանութիւնը
ԲՆԱԳՐԵՐ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
- 135 Տասներկու առաքեալների վարդապետութիւնը (ներածութիւն)
- 138 Տասներկու առաքեալների վարդապետութիւնը
- 161 Սուրբ Պողիկարպոս Զմիւռնացի (ներածութիւն)
- 164 Զմիւռնիայի եպիսկոպոս եւ սուրբ Նահատակ սուրբ Պողիկարպոսի
նամակը փիլիպեցիներին
- 178 Սուրբ Պողիկարպոսի վկայաբանութիւնը
- 188 ՄԵՍՐՈՊ ԶԱՅԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ
Սուրբ Աթանաս Ալեքսանդրացի
- 192 Ալեքսանդրիայի եպիսկոպոսապետ սուրբ Աթանասի թուղթը Որդու
մարդեղութեան եւ Սուրբ Երրորդութեան մասին
- 213 ԱՐԱ ՍԱՐԿԱՄԱԳ ՆԱԼԶԱԶԵԱՆ
Սուրբ Բարսեղ Կեսարացի
- 218 ՍՈՒՐԲ ԲԱՐՍԵՂ ԿԵՍԱՐԱՅԻ
Նայիր քեզ
- 229 ՍՈՒՐԲ ԵՓՐԵՄ ԱՍՈՐԻ
Դատաստանի եւ երկրորդ գալստեան մասին
- 237 ՄԵՍՐՈՊ ԶԱՅԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ
Սուրբ Յովհաննէս Օծնեցի
- 242 ՍՈՒՐԲ ՅՈՎԿԱՆՆԷՍ ՕԶՆԵՏԻ
Ընդդէմ երեւութականների
- 274 ԱՐԱ ՍԱՐԿԱՄԱԳ ՆԱԼԶԱԶԵԱՆ
Անանիա Նարեկացի

- 277 ԱՆԱՆԻԱ ՆԱՐԵԿԱՅԻ
Հոգեշահ խրատ զղջման եւ արտասուքի մասին
- 294 Համբերութեան եւ խաղաղութեան մասին
- 298 ՄԵՍՐՈՊ ԶԱՅԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ
Պօղոս Տարօնացու «Հաւատքի խօսքն ընդդէմ հերձուածողների»
- 303 ՊՕՂՈՍ ՏԱՐՕՆԱՅԻ
Բան հաւատոյ ընդդէմ հերձուածողաց
- 332 ՅՈՎԿԱՆՆԷՍ ՍԱՐԿԱՄԱԳ
Նորին յաղագս, եթէ ոչ է արժան ըստ մասին բաժանել զաստուածայնոց
ծայնս ի վերայ Տեանս մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի եւ ոչ զ'առ ի յինքենէ գործս կամ կիրս
- 343 Յաղագս, եթէ որք յետ միանալոյն երկուս ասեն բնութիւնս ի Քրիստոս,
ի հարկէ հետեւին նեստորականաց մտաց
- 347 Թէ զհարձ չարչարեալ Բանն մարմին եղեալ եւ անչարչարելի մնացեալ,
եւ կամ որպէ՛ս դարձեալ ծայնակցեն չարափառքն
- 352 Նորին յաղագս բնութեանն Բանի եւ միաւորութեան
- 355 Նորին, եթէ զհարձ ասի մի բնութիւնն Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ
ըստ ճշմարտութեան
- 371 ՎԱՐԴԱՆ ԱՐԵՒԵԼՏԻ
Դաւանութիւն հաւատոյ ուղղափառութեամբ սրբոյ վարդապետին
Վարդանայ ի խնդրոյ սրբազան կաթողիկոսին հայոց Կոստանդէայ
- 384 ՄԵՍՐՈՊ ԶԱՅԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ
Յովհաննէս Երզնկացու «Ի ճն սաղմոսն...» ճառը
- 387 Ի ճն սաղմոսն, որ ասէ. «Տէր կարդացի առ քեզ» Յոհաննիսի
Երզնկացւոյ ասացեալ յատեանն Դրազարկոյն, ի հռչակաւոր
եւ ի մեծ անապատին, գնալով անտի...
- ՎԱՐՋԵՐ ԵՒ ԿԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**
- 411 Առաքեալների հետեւորդ սուրբ Իրենէոսի վկայաբանութիւնը
- 416 Ալեքսանդրիայի Պետրոս հայրապետի եւ Աբիսողոմ սարկաւագի
վկայաբանութիւնը
- 425 Սրբուհի Յուլիտայի եւ նրա որդու՝ սուրբ մանուկ Կիրակոսի
վկայաբանութիւնը
- 430 Սուրբ Սերապիոն ծերի վարքը
- 433 Յանուս Քրիստոսի կամաւոր աղքատացած Աստուծոյ այրի
պատմութիւնը, ում անունն է Ալեքսիոս
- 440 Սուրբ Պանտալէոն կամ Պանտելիմոն բժշկի, Երմողայոս քահանայի
եւ նրանց հետ Նահատակուածների վկայաբանութիւնը
- 454 Սուրբ Ստեփանոս Ուլնեցու եւ նրա ընկերակիցների վկայաբանութիւնը
- 469 Ալեքսանդրիայի հայրապետ սուրբ Կիրեղ մեծի վարքը
- 477 Սուրբ Դաւիթ Ունեցու վկայաբանութիւնը
- 480 Սուրբ Վահան Գողթնացու վկայաբանութիւնը
- ՅԱԻԵԼՈՒԾ**
- 495 Եթովպական եկեղեցի

«Զի հաւատք ձեր մի՛ իցեն
իմաստութեամբ մարդկան,
այլ զօրութեամբ Աստուծոյ»:
[Ա. Կոր. Բ 5]

ԴԱՒԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՒԱՏՈՅ

Ամէն բանից վեր եւ ամէն բանից առաջ¹ հաւատում ենք Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու Ամենասուրբ Երրորդութեանը եւ Մէկ Աստուածութեանը, որ միակ եւ կատարեալ բարին է, անճառելի էութիւնը, անժամանակ գոյութիւնը եւ անփոփոխելի իսկութիւնը, արարիչը եւ կեցուցիչը երեւելիների եւ աներեւոյթների²: Մէկ է Ամենասուրբ Երրորդութեան բնութիւնը, տէրութիւնը, զօրութիւնը եւ կամքը՝ Երեք Աստուածային Անձերով անբաժանաբար եւ անիմանալիօրէն առատացած³:

Լի է եւ կատարեալ, «որ ամէն ինչ լցնում է ամէն ինչի մէջ» [Եփես. Ա 23], եւ Ինքը չի թերանում, որ ո՛չ նորոգում է եւ ո՛չ հնանում, ո՛չ լցում է եւ ո՛չ պակասում, որ նոյնն է միշտ Իր լիութեան եւ անբաւութեան մէջ: Եւ այլ տեղից չկայ օտարամուտ կամ յաւելուած բան Երբեակ Աստուածութեան անհաս, անբաւ, անսահման եւ ամենակատար բնութեան մէջ⁴:

Հայրն անժամանակ պատճառն է Որդու՝ ծննդեամբ եւ Սուրբ Հոգու՝ բխմամբ⁵: Սակայն Ամենասուրբ Երրորդութեան մէջ չկայ մեծութիւն կամ փոքրութիւն, խոնարհութիւն կամ բարձրութիւն⁶, այլ մէկ անբաժանելի Աստուածութիւն եւ Զօրութիւն՝ Երեք Անձերի զուգափառ, հաւասարապատիւ եւ անչփոթ միութեամբ՝ առանց առաւելութեան, գերազանցութեան կամ ենթակայութեան: Բոլոր կողմերից որ-

1 Ա. Գրիգոր Աստուածաբան, Յերախայից վարդապետութիւն, ԿԷ, էջ 34

2 Յաճախապատում, էջ 9-10

3 Սարկաւազ, Ա 1 2

4 Յաճախապատում, էջ 9-10

5 Յաճախապատում, էջ 9. Սարկաւազ, Ա 1 4, Արեւելիցի, II 1

6 Յովհան Մայրավանեցի (Մայրագոմեցի), ԿԷ, էջ 52, Շնորհալի, էջ 88, Արեւելիցի,

պէս երկնային մէկ գեղեցկութիւն եւ Երեք անբաւերի մեծութեան անբաւ բնակցութիւն. Աստուած՝ Իւրաքանչիւրն ըստ Իրեն եւ Իր առանձնաւորութեամբ, որպէս Հայր եւ Որդի եւ Սուրբ Հոգի⁷:

Եւ չկայ այլ Արարիչ, բայց միայն՝ Ամենասուրբ Երրորդութիւնը եւ ամենազօր Տէրութիւնը, որ Իր ամենաբարի կամքով, արարչական զօրութեամբ եւ անհաս իմաստութեամբ արարեց բոլոր արարածներին ոչնչից եւ անգոյութիւնից: Որ նստում է երկինքների երկնքում եւ խնամում բոլոր արարածներին, որ կանխատես գիտութեամբ եւ անբաւ իմաստութեամբ մատակարարում է երկնաւորներին եւ երկրաւորներին, կեանք է ու կեցուցիչ բոլորի համար եւ ամէն ինչում՝ անբաւ, անհաս եւ անճառ⁸:

Որ արարեց մարդուն Իր պատկերով եւ նմանութեամբ՝ որպէս Թագ եւ պսակ ողջ արարչութեան՝ շնորհելով նրան Իր հետ լինելու եւ Իր անճառելի խորհուրդներին հաղորդակից եւ մասնակից լինելու կատարեալ երանութիւնը: Որ պատուիրանազանցութեամբ Իրենից հեռացած մարդկութեանը չզրկեց Իր արարչական խնամքից, չլքեց մահուան ստուերում եւ երկրաւոր կեանքի տրամութիւնների մէջ՝ խոստանալով փրկել մարդուն եւ ազատել մեղքի ու մահուան իշխանութիւնից⁹:

Ժամանակների լրումին Աստուած բացեց Իր անհամեմատ սիրոյ եւ անհուն ողորմութեան դռները եւ այս ընկած աշխարհում ծագեցրեց Իր փրկութեան լոյսը: Մէկը Սուրբ Երրորդութիւնից՝ Աստուծոյ Միածին Որդին՝ նախալուստեան Բանը, մեր փրկութեան համար խոնարհուեց Իր Աստուածութեան անհասանելիութիւնից եւ Սուրբ Հոգով կատարելապէս մարդացաւ ս. Կոյս Մարիամից¹⁰: Ոչ թէ նախ ստեղծեց մարդուն եւ ապա բնակուեց նրա մէջ՝ որպէս տաճարի. այլ Ինքը՝ Բանը, ճշմարտապէս մարդ եղաւ, այսինքն Իրեն միացրեց մարդկային կատարեալ բնութիւն՝ մտքով, հոգով եւ մարմնով¹¹: Ոչ թէ Բանը փոխարկուեց մարմնի, կամ մարմինը՝ Աստուածութեան, ոչ թէ աստուածայինը կամ մարդկայինը միաւորուելիս բնութեամբ փոփոխուեցին կամ այլայլուեցին կամ շփոթուեցին, այլ կատարեալ Աստուած Իրեն միա-

7 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, Յերախայից վարդապետութիւն, ԿԷ, էջ 35
8 Յանախապատում, էջ 10. Արեւելցի, III 1
9 Արեւելցի, III 3-13
10 Արեւելցի, III 15-16
11 Սարկաւազ, Ա V 3, Արեւելցի, III 19

ւորեց անթերի մարդկութիւն՝ առանց փոփոխութեան, առանց այլայլութեան, առանց շփոթութեան. այսինքն Աստուած մնաց Աստուած, եւ մարդը՝ մարդ¹²: Երկու կատարեալները եղան մէկ կատարեալ՝ նոր եւ սքանչելի միութեամբ¹³: Յղութեան պահից Աստուածութիւնը եւ մարդկութիւնը անբաժանելիօրէն միաւորուած են մէկ Տէր Յիսուս Քրիստոսի մէջ, եւ Բանի մարդեղութեան փրկագործ տնօրէնութեան մէջ սուրբ Յղութիւնից սկսած որեւէ գործի մասին չի կարելի խօսել որպէս սոսկ աստուածայինի կամ սոսկ մարդկայինի¹⁴: Քրիստոսի մէջ աստուածամարդկային միութիւնը ոչ թէ բնութիւնների յարակցութիւն կամ կապակցութիւն կամ վերաբերութիւն է, այլ էական, գոյաբանական եւ բնութեանական միութիւն, որի մէջ հնարաւոր չէ ներմուծել որեւէ բաժանում կամ լուծարում¹⁵: Աստուածայինը եւ մարդկայինը անձով, բնութեամբ, կամքով եւ ներգործութեամբ անբաժանելիօրէն միաւորուած են մէկ Տէր Յիսուս Քրիստոսի մէջ: Ուստի մէկ է մարդացած Բանն Աստուծոյ անձը, բնութիւնը, կամքը եւ ներգործութիւնը, եւ մերժելի են մեր փրկութեան իսկութիւնը սասանող որեւէ բաժանութիւն կամ երկուութիւն մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի մէջ¹⁶: Միութեան մէջ պէտք չէ ուրանալ իւրաքանչիւրի կատարելութիւնը, ոչ էլ իւրաքանչիւրի կատարելութեան պատճառով հրաժարուել մէկ կատարելութիւնից՝ միութիւն խոստովանելով անայլայլութեան մէջ եւ անայլայլութիւն՝ միութեան մէջ: Ուրեմն մէկ բնութիւն եւ մէկ դէմք ունի Քրիստոս ոչ թէ ըստ բնութեան նոյնութեան կամ ըստ մէկանձնականութեան, քանզի այս երկուսը միասին գրեթէ զրկում են Աստուծուն մարդանալուց եւ մարդուն՝ աստուածանալուց, այլ ըստ Բանի՝ Իր մարմնի հետ անճառ միաւորութեան¹⁷: Աշխարհի որեւէ օրինակով հնարաւոր չէ հասկանալ, նկարագրել կամ բացատրել Աստուծոյ մարդեղութեան անհուն խորհուրդը, որը հաւատքի խորհուրդ է եւ դաւանական ճշմար-

12 Ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, Առ Սեկունդոս, ԳԳ, էջ 200-201, Սարկաւազ, Ա V 3, Ա VI 1, Շնորհալի, էջ 124-125, Օրբելեան, էջ 8-9
13 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան (տե՛ս Օրբելեան, էջ 10)
14 Սարկաւազ, Ա XI 3-12
15 Սարկաւազ, է I 2, Ժ II 2, է I 9
16 Խորովիկ Թարգմանիչ, էջ 34 (նոյն հատուածը տե՛ս Նչեցի, 31ա), Թուղթ Սահակայ..., ԳԹ, էջ 535-539
17 Օձնեցի, էջ 51-52

տուութիւն. ուստի խուսափելով Բանի ներմարդուութիւնը մարդկային մտքով ընկալելու գայթակղութիւնից՝ հաւատում ենք, որ Բանն Աստուած անճառաբար, անպարիմանալիօրէն, մտքի համար անհասութեամբ, ինչպէս որ Ինքը գիտի, մարդացաւ՝ Իրենից օտարացած մարդութեանը փրկագործելու համար¹⁸:

Նա, որ համագոյակից էր Հօրն ըստ Աստուածութեան, համագոյակից դարձաւ մեզ ըստ մարդկութեան, դարձաւ ճշմարիտ եւ կատարեալ մարդ՝ ամէն ինչում նման մեզ, բացի մեղքից: Քրիստոս փրկական տնօրինութեամբ կրեց բոլոր մարդկային տկարութիւնները, ազատօրէն անցաւ մարդկային կրքերի միջով՝ դատապարտելով դրանց մէջ մեղքի թթիւմորը եւ ազատագրելով մեզ մեղքի դատապարտուածութիւնից: Հետեւաբար տնօրինական գործեր են ոչ միայն աստուածավայելուչ հրաշքները՝ ջրի վրայով քայլելը, մեռելներին յարուսթիւն տալը, հացի բազմացումը եւն, այլ նաեւ՝ մարդավայելուչ տկարութիւնները՝ ծարաւը, յոգնութիւնը, արտասուելը եւն: Երբ Տէրն աստուածային հրաշք էր գործում, գործում էր որպէս Աստուած եւ մարդ, որպէսզի մարդը նոյնպէս կարողանայ աստուածային գործերին մասնակից դառնալ. իսկ երբ մարդկային տկարութիւնների միջով էր անցնում, ապա անցնում էր ոչ թէ դատապարտուածութեամբ՝ սովորական մարդկանց պէս, այլ որպէս Աստուած եւ մարդ, որպէս Հզօր եւ ազատարար, եւ ազատում էր մեզ չարի կապանքներից: Քրիստոսի երկրաւոր կեանքի ամէն մի պահ, սկսած սուրբ Յղութիւնից մինչեւ հրաշափառ Յարութիւն, փրկական տնտեսութիւն է եւ զերծ է պատահականութիւններից¹⁹:

Քրիստոս կամաւորապէս կամ անապականաբար, ո՛չ ի հարկէ կամ բնութեան բռնադատուածութեամբ կրեց բոլոր մարդկային անմեղ կամ անպարսաւ կրքերը²⁰: Բանն Աստուած ոչ թէ առաւ Ադամի

18 Աթանաս, էջ 59, ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, Գ⁹, էջ 29-30, Յովհան Մայրավանեցի, ԿԷ, էջ 143, Սարկաւազ, Ա V 4, Ա VIII 2, Ա IX 2, Խորովիկ Թարգմանիչ, էջ 43-46, Ստեփանոս Սիւնեցի, ԳԹ, էջ 445, Սամուէլ Կամրջաձորցի, ԳԹ, էջ 566, Օրբելեան, էջ 10

19 Յովհան Մայրավանեցի, ԿԷ, էջ 143-146, 363-364, Սարկաւազ, Ա VII 7-25, Խորովիկ Թարգմանիչ, էջ 57-61, 129-133, Սասնեցի, Ե, էջ 56-63

20 Մանագլեբրտի ժողովի նզովք Ը, Ժ, «Գանձասար», Բ, էջ 120

նախաստեղծ բնութիւնը, այլ մեր ապականացու բնութիւնը²¹՝ ապականակիր մարմինը եւ մեղանչական հոգին ու միտքն եւ, միաւորելով Իրեն, զատեց ապականութիւնը մարմնից եւ մեղքը՝ հոգուց ու մտքից: Ուստի խոստովանում ենք, որ տէրունական մարմինն անապական է ոչ թէ ըստ բնութեան, այլ ըստ անճառ միաւորութեան: Նոյնպէս խոստովանում ենք, որ Քրիստոսի մարմինն ըստ բնութեան չարչարելի է եւ մահականացու, սակայն ըստ միաւորութեան տնօրէնութեան՝ անչարչարելի եւ անմահ²²:

Խոստովանում ենք, որ Քրիստոս՝ Նոր Ադամը, աշխարհ եկաւ, որպէսզի բոլորին կեանք տայ եւ նորոգի մարդկութիւնը, որ հին Ադամով դատապարտուած էր ապականութեան, մեղքի եւ մահուան: Նա, որ անբովանդակելի եւ անժամանակ էր բնութեամբ, Իր տեսչութեամբ եւ Հօր կամքով մտաւ աշխարհի չափաւորութեան եւ ժամանակի մէջ՝ իբրեւ մէկը աշխարհից, որ փրկի նրանց, որոնք աշխարհում էին, եւ որ չարի խաբէութեան պատրանքներով բռնադատուածները Քրիստոսի միջոցով գան առ Հայր Աստուած²³: «Քանզի ինչ որ անհնար էր օրէնքի համար, որը տկարանում էր մարմնի պատճառով, Աստուած առաքեց Իր Որդուն մեղանչական մարմնի նմանութեամբ ու մեղքի համար եւ մարմնի մէջ դատապարտեց մեղքը» [Հռոմ. Ը 3]: Ի լրումն այսր ամենայնի Ինքը՝ մեր խոստովանութեան Առաքեալը եւ Քահանայապետը՝ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոս, Իրեն հաշտութեան պատարագ մատուցեց Հայր Աստուծուն, որպէսզի Իր արեամբ գնի բոլորին՝ ողջերին եւ մեռեալներին [Եբր. Թ 14, 28]²⁴: Նա, որ Կենդանի է եւ Կենդանարար, բոլորի համար խաչուեց եւ ճաշակեց մահը, Աստուածութեան հետ միաւորուած մարմնով դրուեց գերեզմանի մէջ եւ Աստուածութիւնից անբաժան հոգով իջաւ դժոխք, քարոզեց չարից բանտարգելուած հոգիներին, ցոյց տուեց փրկութեան նորոգումն ու լոյսը, աւերեց դժոխ-

21 Մանագլեբրտի ժողովի նզովք Գ, «Գանձասար», Բ, էջ 119, Թուղթ վարդապետացն Հայոց հիւսիսային կողմանցն, որ ի Հաղբատ եւ Սանահին, առ պատուական կաթողիկոսն տէր Գրիգորիս, Ծնորհալի, էջ 310-311

22 Ա. Բարսեղ Կեսարացի, Ընդդէմ Ապողինարի, ԿԷ, էջ 86-87, Մանագլեբրտի ժողովի նզովք Ե, «Գանձասար», Բ, էջ 120

23 Ա. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, Յորժամ միւսանգամ անցէ զանդրանիկն աշխարհ, ԿԷ, էջ 160-161

24 Ա. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, նզովք Ժ, ԿԷ, էջ 239

քը եւ ազատեց հոգիներին, ապա երրորդ օրը Իր հրաշափառ յարու-
թեամբ անդրանիկը եղաւ մեռելներին²⁵:

Հաւատում ենք, որ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոս նոյն մարմնով
աստուածապէս համբարձուեց երկինքների երկինք, նստեց Իր յաւիտե-
նական փառքի աթոռի վրայ՝ Հօր աջ կողմում, Որից միշտ անբաժանե-
լի էր Իր Աստուածութեամբ: Գալու է նոյն մարմնով եւ Հօր փառքով
բոլորին արդարապէս դատելու եւ հատուցելու²⁶:

Հաւատում ենք Սուրբ Հոգուն՝ Հօր եւ Որդու համագոյակցին եւ
արարչակցին, որ անպարագիր զօրութեամբ շրջեց ջրերի վրայ եւ կեն-
դանածնեց բոլոր արարածներին²⁷, որ խօսեց Օրէնքում, Մարգարէնե-
րում եւ Աւետարաններում, աղանակերպ իջաւ Յորդանան՝ փառաւո-
րելու Իր էակցին, հրաշափայլեց տէրունական փրկագործ տնօրինու-
թիւնների մէջ, Միածնի փշմամբ տպաւորուեց առաքեալների մէջ, ապա
Տիրոջ յարութեան յիսուներորդ օրը հրէ լեզուների տեսքով տնօրինա-
բար իջաւ առաքեալների վրայ եւ Իր անճառելի ու անբաւելի ներկա-
յութեամբ լցրեց Բանի մարդեղութեամբ փրկագնուած արարչութիւնը:
Քարոզեց առաքեալների բերանով, Իր աստուածային գիտութեամբ եւ
հանճարով պայծառացրեց վարդապետներին, բնակուեց սուրբերի մէջ²⁸:

Հաւատում ենք միայն մէկ Ընդհանրական եւ Առաքելական Սուրբ
Եկեղեցու²⁹, որ Քրիստոսի խորհրդական մարմինն է [Եփես. Ա 23, Կող.
Ա 24] եւ Նրա կենդանի Թագաւորութիւնը երկնքում եւ երկրի վրայ
[Ղուկ. Ա 33, Յովհ. ԺԼ 36, Յայտ. Ի 1-6], որի գլուխը Ինքը Քրիստոսն
է [Եփես. Ե 23, Կողոս. Ա 18], հիմքը՝ ուղղափառ հաւատքի դաւանու-
թիւնը [Մատթ. ԺԶ 16-19], իսկ անդամները [Ա Կոր. Զ 15, Եփես. Ե 30]
եւ քարերը՝ Աստծուն հոգով եւ ճշմարտութեամբ դաւանողները [Յովհ.
Դ 23-24, Ա Պետր. Բ 4-10]: Հաւատում ենք Եկեղեցու սրբազան խոր-
հուրդներին, մեռելների յարութեանը, գործերի հատուցմանը եւ յաւի-
տենական կեանքին³⁰:

25 Ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, Նզովք ԺԲ, ԿԶ, էջ 241, Խոսրովիկ Թարգմանիչ, էջ
64-65. Նարեկացի ԼԴ էջ 387
26 Հաւատոյ Հանգանակ, Նարեկացի ԼԴ, էջ 387-388, Արեւելցի IV 52
27 Նարեկացի ԼԳ, էջ 382,
28 Յովհան Մայրավանեցի, ԿԶ, էջ 55, Նարեկացի ԼԴ, էջ 388
29 Հաւատոյ Հանգանակ
30 Հաւատոյ Հանգանակ

Այս ամէնը գրեցինք՝ Հետեւելով մեր հայրերին եւ հաւատքի ուսու-
ցիչներին, որոնց միջոցով՝ որպէս պատուհանով, ծագել է Ամենասուրբ
Երրորդութեան հաւատքի գիտութեան ճշմարիտ լոյսը: Աստուած Ինքն
է յայտնել Իրեն. Հայրը՝ Որդուն եւ Հոգուն, Որդին՝ Հօրը եւ Հոգուն, եւ
Հոգին՝ Որդուն եւ Հօրը: Եւ Երրեակ Աստուածութեան կենսաբեր հա-
ւատքով ենք ապրում, շարժւում եւ կանք [Գործք Ժէ 28] յուսալով
արժանանալ հոգիների փրկութեանը եւ յաւիտենական կեանքին³¹:

Աղբիւրներ

Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի Յաճախապատում ճառք եւ աղօթք.
Ս. Ղազար, 1954 (=Յաճախապատում)
Ս. Աթանաս Աղեքսանդրացի, Ճառք, Թուղթք եւ ընդդիմասացութիւնք, Վենե-
տիկ, 1899 (= Աթանաս)
Ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, Գիրք Պարապմանց, Կ. Պոլիս, 1717 թ. (=ԳՊ)
Տիմոթէոս Կուղ, Հակաճառութիւն առ սահմանեալն ի ժողովոյն Քաղկեդով-
նի, Ս. Էջմիածին, 1908 թ. (= Տիմոթէոս Կուղ)
«Կնիք Հաւատոյ», Ս. Էջմիածին, 1914 (= ԿԶ)
«Գիրք Թղթոց», Թիֆլիս, 1901 (= ԳԹ)
Յովհաննու Իմաստասիրի Աւձնեցոյ մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1833 (=Օձ-
նեցի)
Խոսրովիկ Թարգմանիչ (աշխատ. Գարեգին վարդապետ Յովսէփեան), Վա-
ղարչապատ, 1899 (= Խոսրովիկ Թարգմանիչ)
Ս. Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, Երեւան, 1985 թ. (= Նարե-
կացի)
Անանիա Սանահնեցի, «Գանձասար» Ա-Գ (=Սանահնեցի)
Յովհաննէս Սարկաւազ, Յաղագս նշանակի հաւատոյ նիկիականն ՅԺԸ-իցն,
Վենետիկ N 504 (= Սարկաւազ. Ա գլուխը հրատ. «Գանձասարի» Զ
հատորում, իսկ Ե, Զ, Է, Ժ, ԺԱ գլուխները՝ սոյն հատորում)
Պօղոս Տարօնացի, Ընդդէմ Հերձուածողաց, ՄՄ N 6907 (= Տարօնացի, հրատ.
սոյն հատորում)
Ս. Ներսէս Շնորհալի, Ընդհանրական Թուղթք, Երուսաղէմ, 1871 (= Շնորհա-
լի)
Մխիթար Գոշ, Թուղթ առ վրացիսն, «Գանձասար» Զ (= Մխիթար Գոշ)
Վարդան Արեւելցի, Դաւանութիւն հաւատոյ, (=Արեւելցի, հրատ. սոյն հա-
տորում)

Մխիթար Սասնեցի, MXIT'AR SASNEC'IS Theological Discourses, edited by S. Peter Cowe, Lovanii, 1993 (= Սասնեցի)

Կիրակոս Երզնկացի, Թուղթ առ կարնեցիս, «Գանձասար» Զ, Թուղթ առ ուղղափառ հաւատացեալսն, ՄՄ N 2542 (= Կիրակոս Երզնկացի)

Ստեփանոս Օրբելեան, Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց, Կ. Պոլիս, 1756 (= Օրբելեան)

Եսայի Նչեցի, Դաւանութիւն եւ խոստովանութիւն ի Սուրբ Երրորդութիւնն՝ ասացեալ Եսայի Վարդապետի ի յեզր Վիրապին ի հաստատութիւն ուղղափառաց եւ ի յանդիմանութիւն չարափառաց, ՄՄ N 614 (= Եսայի Նչեցի)

Ս. Յովհան Որոտնեցի, Դաւանութիւն հաւատոյ, ՄՄ N 557 (= Որոտնեցի)

Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729 (= ԳՀ)

Հաւատոյ հանդանակ, Աղօթազիրք, Վէմ, Երեւան 2000, էջ 232-235 (= Հաւատոյ հանդանակ)

“That your faith should not be according to the wisdom of man, but by the power of God.” I Cor. 2:5

CONFESSION OF FAITH

Above and before all things, we believe in the All-Holy Trinity, the Father, Son and Holy Spirit and one Godhead, which is the one and perfect good, ineffable essence, timeless existence, and unchangeable quintessence, creator and life-giver of all things visible and invisible. One is the nature of the All-Holy Trinity, one dominion, one kingdom, and one will, inseparable and incomprehensibly abundant in Three Divine Persons.

Full and perfect is He, “who fills all and is in all” (Eph. 1:23), and He lacks nothing, who is not renewed and does not age old and does not wax and wane, who is always the same in His plenitude and infinity. And in the Triune Godhead’s incomprehensible infinite, boundless, and completely perfect nature, there is nothing alien or additional.

The Father is the timeless cause of the Son by birth and of the Holy Spirit by procession. However, in the All-Holy Trinity there is neither greater nor lesser, lower nor higher, but rather one indivisible Godhead and Power, Three Persons in coequally glorified, honored and unconfused unity, without advantage, superiority or subordination. From all sides as a heavenly beautiful oneness and an infinite habitation of the greatness of the Three infinities: Each one in Himself, as the Father and Son and Holy Spirit, each with His own identity.

There is no other Creator, except only the All-Holy Trinity and the Almighty Dominion, which with its all-good will, creative power, and incomprehensible wisdom made all the visible and invisible creatures out of nothing, from non-existence. Who sits in the heaven of heavens and cares for all creatures, with providential knowledge and with infinite wisdom provides for the heavenly and the earthly, is life and the giver of life to everyone and in all things infinite, incomprehensible, ineffable.

Who made man in His image and likeness, as the crowning glory of all creation, granting him the perfect beatitude of being with Him, sharing and partaking in His ineffable mysteries. Who did not deprive mankind, who strayed from Him by disobeying His commandment, of His creative care, did not abandon mankind in the shadow of death and in the travails of earthly life, promising to save man and free him from the realm of sin and death.

In the fullness of time, God opened the doors of His incomparable love and boundless mercy and caused His light of salvation to dawn in this fallen world. One of the Holy Trinity, the Only Begotten Son of God, the Word before eternity, for our salvation humbled Himself from His unreachable Divinity and through the Holy Spirit perfectly became a man by the Holy Virgin Mary. He did not that create the man first, then dwell in him as in a temple, rather He, the Word truly became a man, that is He united in himself a perfect human nature, with mind, soul and body. Neither was the Word exchanged for body, nor the body for Divinity, nor while being united did the divine or human change their nature or become altered or confused, but rather perfect Divinity joined to him flawless humanity, without change, without alteration, without confusion: that is God remained God and man remained man. Two perfections became one perfection, in a new and wondrous union. From the moment of conception, the Divine and Human were inseparably united in one Lord Jesus Christ, and in the salvific economy (divine plan of salvation) of the Word become man starting from the holy Conception, it is not possible to speak of any action as solely divine or solely human. In Christ the unity of the God-man is not a conjoining of natures or linking or relating, but rather an essential, existential and substantial unity, in which it is not possible to introduce any division or separation. The divine and human in person, nature, will and action are indivisibly united in one Lord Jesus Christ. Therefore, one is the person, nature, will and action of the Word of God become man, and any division or duality in our Lord Jesus Christ that might undermine the truth of our salvation is to be rejected. In this unity one should not deny the perfection of each, nor reject on account of the perfection of each that one perfection, but should profess unity in the absence of any alteration and the absence of any alternation in the unity. In other words, Christ has one nature and one countenance (*prosopon*) not in respect of the sameness of nature or in respect of being one person, for these two concepts together nearly preclude God from becoming man, or man from becoming god, but in respect of the ineffable unity of the Word in His body. It is not possible by any worldly example to understand, describe or explain the boundless mystery of God's manhood, which is a mystery of faith and a dogmatic truth; therefore, avoiding the offence of attempting to with the human mind the incarnation of the Word, we believe that God the Word became man for the salvation of alienated mankind in a way that cannot be expressed and is beyond our understanding, and beyond the reach of our minds, that only He can comprehend.

He who is consubstantial with the Father in his Divinity, became consubstantial with us in our humanity, became a true and perfect man, in all things like us, except for sin. Christ bore, as part of the divine plan of salvation (economy of salvation), all human weaknesses, voluntarily bearing our human passions, condemning in them the yeast of sin and freeing us from the condemnation of sin. Consequently works of economy are not only the miracles fitting to God – walking on the water, raising the dead, multiplying loaves, etc. – but also human frailties – thirst, fatigue, weeping, etc. When the Lord performed a divine miracle, he performed it as God and man, so that humans might likewise become a participant in those Divine works. And when He bore human weaknesses, He went through them not as one condemned, like ordinary mortals, but rather as God and man, with a liberating strength, and freed us from the bonds of evil. Every moment of Christ's life on earth, beginning from the Holy Conception through the glorious and miraculous Resurrection, is the economy of salvation and is not accidental.

Christ willingly, without being corrupted, and without being forced or compelled by nature, experienced all the innocent or irreproachable human passions. The Word God did not take the nature of Adam as originally created, but our fallen nature, our corrupted body and our sinful soul and mind, and uniting them with Him, He separated corruption from the body and sin from the soul and mind. Therefore we confess that the Lord's body is incorruptible, not by nature, but by this ineffable union. Likewise, we confess that Christ's body was by nature subject to suffering and mortality, however, because of the economy of union, it was not subject to suffering and was immortal.

We confess that Christ, the New Adam, came into the world, so that He might give life to all and renew mankind which through the old Adam had been condemned to corruption, sin and death. He, who is uncircumscribed by space and time, by His nature, in His providence and the Father's will entered into the finitude and time of this world, as one from this world, so that He might give life to those who were in this world and so that those ensnared by the deceitful devices of evil through Christ might come to God the Father. "For what the law could not do, in that it was weak through the flesh, God sending his own Son in the likeness of sinful flesh, and for sin, condemned sin in the flesh (Rom. 8:3)." In fulfillment of all this, He, the Apostle and High Priest of our confession, our Lord Jesus Christ, offered Himself as the sacrifice of reconciliation to God the Father, so that by His blood He might redeem all, the living and the dead (Hebr. 9:14, 28). He, who is Living and Life-Giver, was crucified and tasted death

for all, with body united with His Divinity was placed in the tomb, and with soul inseparable from His Divinity descended into Hell, preached to the spirits imprisoned by the evil one, showing the renewal and light of salvation, destroyed hell and freed the spirits. Then on the third day, through His miraculous and glorious resurrection, He became the first-born of the dead.

We believe that our Lord Jesus Christ with the same body divinely ascended into the heaven of heavens, sat on the throne of His eternal glory, at the right hand of the Father, from Whom is always indivisible in His Divinity. He shall come with the same body and with the Glory of the Father, to judge and requite all justly.

We believe in the Holy Spirit, consubstantial and co-creator with the Father and Son, Who with uncircumscribable power moved upon the waters and bore life to all creatures, Who spoke in the Law, the Prophets and the Gospels, descended as a dove upon the Jordan, to give glory to His Co-being, miraculously showed forth in the Lord's divine plan for salvation (economy of salvation), was imprinted upon the Apostles by the breath of the Only-Begotten Son, then on the fiftieth day of the Resurrection of the Lord in the form of fiery tongues He descended upon the apostles by His economy and filled the creation, redeemed by the incarnate Word. He preached through the mouths of the apostles, He made the teachers of the Church, brilliant with His divine knowledge and genius, and dwelt in the saints.

We believe in only one Universal and Apostolic Holy Church, which is the mystical body of Christ (Eph. 1:23, Col. 1:24) and His living kingdom in heaven and on earth (Luke 1:33, John 18:36, Rev. 20:1-6), whose head is He, Christ (Eph. 5:23, Col. 1:18), and whose foundation is the confession of orthodox faith (Matt. 16: 16-19), and whose members (I Cor. 6:15, Eph. 5:30) and stones are those who confess God in spirit and truth (John 4:23-24, I Peter 2:4-10). We believe in the sacred mysteries of the Church, the resurrection of the dead, the reward and punishment of works, and the life everlasting.

We wrote all this, following the teachers of our faith and of our fathers, through whom, as through a window, the true light of the knowledge of our belief in the All-Holy Trinity dawns. It is God, who revealed Himself, the Father revealed the Son and the Holy Spirit; the Son, the Father and the Holy Spirit; and the Holy Spirit, the Son and the Father. And it is with life-giving belief in the Triune Divinity we live, move and exist (Acts 17:28), hoping to be worthy of the salvation of our souls and life everlasting.

Чтобы вера ваша утверждалась
не на мудрости человеческой,
но на силе Божией.
I Кор. 2:5.

ИСПОВЕДАНИЕ ВЕРЫ

Превыше всего и прежде всего веруем в Отца и Сына и Духа Святого, – Троицу Пресвятую и Бога Единого, Единственно Совершеннейшего и Благого, неисповедимо Сущего, вневременного Бытия и неизменную Истину, Зиждителя всего видимого и невидимого. Едина Природа, Держава, Царство и Воля Трех Божественных Ипостасей Пресвятой Троицы, преизбыточествующих в своих щедротах, нераздельно и непостижимо.

Преисполнен и совершенен, – „Наполняющий все во всем” (Еф. 1:23). Он не умалется и не обновляется, не устаревает и не наполняется и не иссякает, и всегда Тот же в своей полноте и необъятности. И нет ничего инородного или прибавленного в Его недосыгаемой, безмерной, безграничной и несовершеннейшей природе.

Отец есть безвременная Причина рождения Сына и исхождение Духа Святого. И в Троице Пресвятой нет ни величия, ни умаления, ни унижения, ни возвышения, но одно неразделимое Божество и Держава в единстве равнославных, равночестных и несмешиваемых Трех Ипостасей без прибавления, превосходства или подчинения. В целом небесное велелепие и безмерное единосущие величия Трех Безмерных, – Бог Каждый по своей сущности и в своей ипостаси, – Отец и Сын и Дух Святой.

И нет иного Творца кроме Пресвятой Троицы и всемогущей Державы, Кто по Своему всеблаговолению, зиждительной мощью и непостижимой премудростью создал всю тварь из ничего и небытия. Кто восседает на небесах небес и опекает все создания, Кто с предзнанием и безмерной премудростью печется о небесных и земных творениях, Жизнь и Зиждитель для всех и во всем, – Безмерный, Непостижимый и Неисповедимый.

Кто сотворил по образу и подобию Своему человека, как венец творения, даровав ему совершенное блаженство пребывания в Боге и возможность быть сопричастником и споспешником Его

неизреченных таинств. Кто не лишил преступившее Закон и отдалившееся от Него человечество Своего милосердного попечительства, не оставил его в тени смертной и скорбях земной жизни, даровав обетование спасения и избавления от греха и власти смерти.

К исполнению времен Бог открыл врата Своей несравненной любви и безмерного милосердия и возжег Свой свет спасения в этом падшем мире. Один из Троицы Пресвятой, – Единородный Сын Божий, Слово Предвечное, снизошел из Своей Божественной недосыгаемости и Духом Святым совершеннейшим образом вочеловечился от Пресвятой Девы Марии. Не так, что прежде сотворил человека, а после вселился в него как в храм, но Он Сам, Слово, воистину стал Человеком, то есть присоединил к себе человеческую совершенную природу, – дух, душу и тело. Не то, чтобы Слово превратилось в тело или тело – в Божество, и не то, чтобы соединяясь божественное и человеческое изменили, или преобразовали, или смешали свою природу, но совершенный Бог присоединил к Себе совершенную человечность без изменения, без преобразования, без смешения, то есть Бог остался Богом и человек – человеком. Два совершенных стали одним совершенным, в новом и изумительном соединении. С момента Зачатия Божественное и человеческое нераздельно соединились в Едином Господе Иисусе Христе, и потому в спасительном домостроительстве вочеловечения Слова, начиная со святого Зачатия, нельзя говорить о каком-либо действии, как о только лишь божественном или сугубо человеческом. Богочеловеческое соединение во Христе не есть ни сочетание, ни присоединение или соотношение, но соединение, – сущностное, бытийное и природное, в которое невозможно внести разделение или рассоединение. Божественное и человеческое лицом, природой, волей и действием нераздельно соединены в Едином Господе Иисусе Христе. Следовательно, единая Личность, природа, воля и действие вочеловечившегося Слова Божия и неприемлемы какие-либо разделения или раздвоения в нашем Господе Иисусе Христе, сотрясающие подлинность нашего спасения. В соединении нельзя отрицать совершенство каждого из них, и по причине совершенства каждого нельзя отречься от Единого совершенства, исповедуя соединение в неизменности, и неизменяемость – в соединении. Итак, Христос имеет одну природу и одно Лицо не по тождеству природы или по единоличию, ибо эти два понятия в совокупности лишают Бога вочеловечения,

и человека – обожения, а по неизреченному единению Слова со своим телом. Никаким примером мира сего невозможно понять, описать или объяснить безграничное таинство вочеловечения Бога, что является таинством веры и догматической истиной, поэтому избегая соблазна постигнуть человеческим умом воплощение Слова, веруем, что Слово Божие неизреченно, немислеобъятно и умонепостижимо, как ведомо лишь Ему Одному, – вочеловечился для спасения отчужденного от Него человечества.

Тот, кто единосущен Отцу по Божеству, стал единосущным нам по человечеству, стал истинным и совершенным Человеком, во всем подобным нам, кроме греха. Христос спасительным домостроительством понес все человеческие немощи, свободно пройдя сквозь человеческие страсти, осудив в них закваску греха и освободив нас от проклятия греха. Следовательно, домостроительными делами являются не только богоприсущие чудеса, – хождение по водам, воскрешение мертвых, умножение хлебов и прочее, а также присущие человеку немощи: жажда, изнеможение, проливание слез и прочее. Когда Господь совершал божественное чудо, – Он действовал как Бог и Человек, чтобы человек также мог стать сопричастником Божественных деяний, а когда Он брал на Себя человеческие немощи, то нес их не по проклятию подобно простым смертным, но как Бог и Человек, как Всемогущий и Избавитель, дабы освободить нас от оков зла. Каждое мгновение земной жизни Христа, начиная со святого Зачатия до дивнославного Воскресения, есть спасительное домостроительство, в котором нет ничего случайного.

Христос добровольно или нетленно, не по необходимости или по понуждению естества, понес все человеческие невинные или непорицаемые страсти. Бог Слово взял не первозданное естество Адама, а наше тленное естество- подверженную тленности плоть и грешную душу и дух, и соединив с Собой, отделил тленность от плоти и грех от души и духа. Следовательно, мы исповедуем, что Тело Господне нетленно не по природе, а по неисповедимому соединению. Также исповедуем, что тело Христово по природе подвержено страданиям и смерти, однако по домостроительству соединения, – бессмертно и не подвержено страданиям.

Исповедуем, что Христос – Новый Адам, снизошел в мир, дабы даровать всем жизнь и обновить человечество, осужденное ветхим Адамом на грех и смерть. Он, Который необъятен и вне-

временен по Своей природе, Своим попечительством и волею Отца снизошел в предельность и во временность мира яко один из мира, дабы спасти тех, которые в миру, и чтобы осужденные прелестями духа лукавого смогли со Христом придти к Богу Отцу. "Как закон, ослабленный плотию, был бессилен, то Бог послал Сына Своего в подобии плоти греховной в жертву за грех и осудил грех во плоти" (Рим. 8:3). Во исполнение всего этого Он наш Апостол Обетования и Первосвященник, Господь наш Иисус Христос, принес Себя в жертву примирения Богу Отцу, дабы искупить Своей кровью всех, — и живых, и мертвых (Евр. 9:14, 28). Он, Кто есть Жизнь и Жизнедатель, ради всех принял Крест и вкусил смерть, с Божеством соединенным телом был положен во гроб и от Божества неотделимым духом снизошел во Ад, проповедовал духам заключенным дьяволом, явив свет и спасительное обновление, разрушил ад и освободил плененные души. На третий же день Он дивнославным Воскресением Своим стал первенцем из мертвых.

Мы веруем, что Господь наш Иисус Христос тем же телом божественным образом вознесся на небо небес и воссел на своем Престоле вечной славы, одесную Отца, от Кого всегда неотделим Божественностью Своей. И грядет Он в том же теле и в Отчей славе для справедливого Суда и возмездия.

Веруем в Духа Святого, Единосущного и Сотворца Отцу и Сыну, Кто непостижимым всемогуществом носился над водами и живопородил все создания, Кто провозвестил в Законе, Пророках и Евангелиях, в образе голубя сошед на Иордан восславить Единосущего Себе, дивновоосиял в спасительных домостроительствах Господних, дуновением Единородного запечатлелся в апостолах, на пятидесятый день Воскресения Господа в облике огненных языков по домостроительству почил на каждом из апостолов и своим неизреченным и необъятным присутствием преисполнил все творение, искупленное воплотившимся Словом. Проповедовал Он устами апостолов, просветил учителей Своей божественной премудростью и гением, и пребывал во святых.

Веруем в одну Кафолическую и Апостольскую Святую Церковь, которая есть Мистическое Тело Христово (Еф. 1:23, Кол. 1:24) и живое Царство Его на небесах и на земле (Лк. 1:33, Ин. 18:36, Откр. 20:1-6), чьей Главой является Сам Христос (Еф. 5:23, Кол. 1:18), а основанием — исповедание православной веры

(Мф. 16: 16-19); члены же (1 Кор. 6:15, Еф. 5:30) и камни Церкви — исповедующие Бога в духе и истине (Ин. 4:23-24, 1 Пет. 2:4-10). Веруем в священные таинства Церкви, в воскресение мертвых, в воздаяние за деяния и в вечную жизнь.

Все это написали мы, следуя Отцам нашим и Учителям веры, благодаря которым, как через окно, засиял истинный свет познания веры в Пресвятую Троицу. Бог Сам явил Себя: Отец, — Сына и Духа, Сын, — Отца и Духа, и Дух, — Отца и Сына. И благодаря животворной вере в Божественную Троицу мы живем, движемся и существуем (Деян. 17:28), уповая удостоиться спасения наших душ и вечной жизни.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՆՆԵՐ

ՈՒՂՂԱՓԱՌԻ ՀԱՒԱՏՔԻ ԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ՈՐՊԷՍ ՀՈԳԵՒՈՐ ԿԵԱՆՔԻ ՀԻՄՔ

Մարդու Հոգեւոր փնտռումների մասին

Աստուծոյ Հետ լինելը, նրա Հետ Հաղորդակցութիւն Հաստատելը մարդու սրտում Հաստատուած Հիմնարար ձգտում է: Մարդը, արարուած լինելով Աստուծոյ պատկերով ու նմանութեամբ եւ կոչուած լինելով ապրել Աստուծոյ Համար, գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար փնտռում է իր Արարչին, որովհետեւ միայն Աստուծոյ Հետ միաւորուելով է մարդը վերստանում մեղքի Հետեւանքով կորցրած երջանկութիւնը եւ վերահաստատում իր գոյութեան նպատակը: Մարդն իր էութեամբ կրօնական արարած է, եւ նրա կեանքը նպատակաուղղուած է դէպի երկինք: Այս նպատակաուղղուածութիւնը դէպի Հոգեւոր ոլորտ ոչ միայն արարչագործութեամբ մարդու մէջ Հաստատուած իրողութիւն է, այլեւ պայմանաւորուած է նրանով, որ Աստուած անընդհատ իր անսահման սիրով ձգում է մեզ դէպի Իրեն:

Մարդու կեանքի նպատակը չի կարելի բացատրել որեւէ նիւթական օրինաչափութեամբ կամ պատճառականութեամբ: Մարդու կեանքի նպատակը դուրս է իրենից եւ արարչական սահմաններից: Մարդը ստեղծուած է Աստուծոյ կողմից եւ Աստուծոյ Համար: Մարդկային կեանքի մեծագոյն ողբերգութիւնը Աստուծոց դուրս, առանց Հոգեւոր գիտակցութեան ապրելն է: Առանց Հոգեւորի մարդու կեանքն անիմաստ ու դատարկ է: Մարդիկ, կտրուած լինելով Հոգեւոր գիտակցութիւնից, յաճախ ճիգեր են գործադրում եւ ժամանակ վատնում՝ ոչ Հոգեւոր կամ կեղծ Հոգեւոր ճանապարհներով իրենց կեանքին իմաստ Հաղորդելու կամ իրենց Հոգեւոր դատարկութիւնը լցնելու Համար: Սակայն այս աշխարհի որեւէ տեսութեամբ կամ նիւթական բարիքով, մարդու կողմից Հնարուած որեւէ գաղափարով կամ արժէքով մարդը չի կարող իրեն երջանիկ զգալ: Ամէն բան այս աշխարհում անցնում է՝ նիւթական գեղեցկութիւն, Հարստութիւն, զգացականութիւն եւն, միայն ճշմար

րիտ հոգեւոր արժէքներն են անանց եւ յաւիտենական, որոնցով միայն մարդու հոգին կարող է գոհանալ:

Ըստ Սուրբ Գրքի եւ Եկեղեցու Հայրերի՝ Հոգեւոր ապրումներն անհամեմատելի են ամէն տեսակ աշխարհիկ զգացումների հետ: Աստուծոյ հետ լինելու երանութիւնը վեր է ամէն տեսակ զգայական ուրախութիւններից: Ոչ մի աշխարհիկ գեղեցկութիւն չի կարող համեմատուել երկնաւոր անանց գեղեցկութեան հետ, որ հնարաւոր չէ նկարագրել մարդկային լեզուով: Զգացական ոչ մի սէր չի կարող համեմատուել աստուածային գերազանց եւ անսահման սիրոյ հետ: Այս աշխարհի բոլոր փափկութիւններն ու հանգստութիւնները չեն կարող համեմատուել այն երանութեան եւ խաղաղութեան հետ, որ Աստուած է տալիս մարդկանց հոգիներին:

Ժամանակաւորով եւ անցողիկով չի կարելի ձեռք բերել այս, մարդուց պահանջուած են հոգեւոր ճիգեր: Իսկ հոգեւոր արժէքները, որոնք ըստ Տիրոջ՝ երկնաւոր, անանց հարստութիւններ են, դիւրութեամբ չեն տրուում, այլ մարդուց պահանջուած են հետեւողական ջանքեր եւ լուրջ զոհողութիւններ: Եթէ աշխարհիկ մի դիրք կամ նիւթական արժէք հեշտութեամբ ձեռք չի բերուում, ապա որքան առաւել՝ հոգեւորը: Մեր Տէր Յիսուս Քրիստոս երկնքի արքայութիւնը, այսինքն՝ հոգեւոր բարիքների ամբողջութիւնը, նմանեցրեց մեծարժէք քարի, որ վաճառուած էր (այսինքն՝ ձրի չէր տրուում): Մի հարուստ մարդ, որ ճոխացած էր այս աշխարհի բարիքներով, տեսաւ այդ գեղեցիկ քարը, զգաց, որ ինքը չունի այդպիսի պատուական հարստութիւն, եւ ցանկացաւ գնել այն: Սակայն պարզուեց, որ ինքը պէտք է վաճառի իր ողջ ունեցածը՝ այն ձեռք բերելու համար: Եւ ըստ Տիրոջ խօսքի՝ հարուստը վաճառոււմ է իր ողջ ունեցուածքը եւ ձեռք բերոււմ այդ պատուական քարը, այսինքն՝ Հրաժարոււմ իր ողջ փարթամութիւնից՝ հոգեւորը ձեռք բերելու համար [Մատթ. ԺԳ 45-47]:

Ըստ հոգու ընթանալը, հոգեւոր արժէքների գերակայութեան գիտակցումը մարդկային կեանքի անհրաժեշտ նախապայմանն են: Աշխարհիկ-նիւթական բաղձանքները ստրկացնում են մարդու հոգին, եւ մարդը կորցնում է ազատութիւնը, որի մէջ արարուել էր Աստուծոյ կողմից: «Ի՞նչ օգուտ է մարդուն, եթէ ամբողջ աշխարհը շահի եւ հոգին վնասի» [Մատթ. ԺԶ 26, Մարկ. Ը 36],- ասում է Տէրը: Հոգին կորցնելու վտանգը բաւականին մեծ է, որովհետեւ ըստ Եկեղեցու հայրերի՝ ծառայական մարմինը լիովին իշխում է իշխանական հոգու վրայ,

եւ մարդկային կեանքը դարձել է խիստ մարմնահակ, այսինքն՝ ուղղորդոււմ է մարմնաւոր ցանկութիւններով եւ շարժումներով: Մեղքի անկման հետեւանքով խախտուած է մարդկային կեանքի օրէնքը, որն է՝ ըստ հոգու ապրելը: Քրիստոնէական կրօնը կոչուած է ազատելու մարդուն մեղքի կապանքներից եւ վերահաստատելու մարդկային կեանքի հոգեւոր նպատակը:

Քրիստոնէական ճանապարհի իսկութիւնը

Մարդկային էութեանը յատուկ երկնային փնտուումները միշտ չէ, որ ճիշտ հունով են ընթանում: Ժամանակակից աշխարհում հոգեւոր գիտակցութիւնը մեծ անկում է ապրում: Աղանդաւորական շարժումների աշխուժացման հետեւանքով հոգեւորի ընկալումը դարձել է խիստ մակերեսային եւ յաճախ նենգափոխուած: Միւս կողմից մարդու հոգեւոր փնտուումներին արձագանքող տարբեր կրօնական ուղղութիւններ փորձում են ցոյց տալ ճշմարտութեան ճանապարհը՝ շփոթութեան մէջ գցելով դիմացիներին: Առաջարկոււմ են ամենատարբեր կրօնական գիտելիքներ ու փորձառական վարժանքներ, որոնք մարդու մէջ իբրեւ թէ պիտի բացեն հոգեւորը եւ աստուածային ոլորտի ճանաչողութիւնը: Սակայն իսկապէ՞ս վստահելի է այդ գիտելիքը: Ի՞նչ աղբիւրից է: Կա՞յ այդ գիտելիքի իրագործուած պատմական փորձ: Ո՞ր են հասել մարդիկ դրանով: Ինչպէ՞ս կարելի է մարդկային վերջաւոր կերպերով հասնել անվերջին, ինչպէ՞ս սահմանափակի մէջ բովանդակել անբաւելին: Ինչպէ՞ս գերծ մնալ մարդկային ճիգերի չափազանցումից: Ահա այսպիսի իրավիճակում մարդը պէտք է կողմնորոշուի եւ կատարի ճիշտ ընտրութիւն:

Կայ մէկ շատ կարեւոր առանձնայատկութիւն, որով քրիստոնէութիւնը տարբերոււմ է մնացած կրօններից եւ կրօնական համակարգերից: Միայն քրիստոնէութեան մէջ է Աստուած մարնաւորոււմ մարդու փրկագործութեան համար. Աստուած մարդացաւ, որպէսզի մարդն աստուածանայ: Աստուածայինը դարձաւ շօշափելի իրականութիւն մարդու համար: Յիսուս Քրիստոսով մարդն ազատագրուեց թէ՛ աստուածայինի ընկալման աղաւաղումներից, թէ՛ մարդկային ճիգերի չափազանցումներից: Քրիստոնէական կրօնը մարդուն տալիս է ոչ միայն արժէքների որոշակի համակարգ, այլեւ դրանց հասնելու, Աստուծոյ հետ հաղորդակցութիւն հաստատելու յստակ ճանապարհ: Այս ճանա-

պարհն էապէս տարբերում է միւս կրօնների եւ աղանդների առաջարկած ճանապարհներից, որովհետեւ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոս ասում է. «Ես եմ ճանապարհը, ճշմարտութիւնը եւ կեանքը» [Յովհ. Ժ՛Դ Ծ]։ Այսինքն՝ կայ մէկ եւ միակ ճշմարիտ կեանքի ճանապարհ, որ հաստատուած է Աստուծոյ Միածին Որդու փրկագործութեամբ։ Եւ այդ ճանապարհը երկրից դէպի երկինք չէ, այսինքն՝ Հնարուած չէ մարդու կողմից, այլ երկնքից դէպի երկիր է, այսինքն՝ Աստուծով է տրուած։ Ծանապարհ՝ ոչ թէ թուացեալ, վերացական եւ անորոշ, այլ իրական, շօշափելի եւ յստակ։ Քանզի «Բանը մարմին եղաւ... եւ մեր ձեռքերը շօշափեցին Կենաց Բանը» [Յովհ. Ա 1, Ա Յովհ. Ա 1].- ասում է Յովհաննէս աւետարանիչը։ Նա, որ վեր է ամենայն իմաստութիւնից ու մտքից եւ անհասանելի մարդկային որեւէ ճիգով կամ վարժանքով, անընդմիջելիօրէն մերձաւորուում է մեզ եւ Հնարաւորութիւն տալիս Իր Հետ Հաղորդակից լինել մտքի համար անհասանելի կերպով։

Իւրաքանչիւր կրօնական համակարգի իսկութիւնը ստուգւում է այդ համակարգով իրագործուած պատմական փորձառութեամբ։ Քրիստոնէական Եկեղեցին այս առումով ունի հսկայական եւ անգերազանցելի պատմական ժառանգութիւն. իրագործուած գիտելիք՝ Եկեղեցու հայրերի, սուրբերի, վկաների փորձառութեամբ եւ կենդանի բարեխօսութեամբ հաստատուած ու նուիրականացած։ Իւրաքանչիւր ոք կարող է իր պարունները համեմատել այդ փորձառութեան Հետ՝ տեսնելու համար՝ ճի՞շտ է ընթանում արդեօք, չի՞ շեղուել եւն։ Այս տեսանկիւնից քրիստոնէութիւնը եզակի ճանապարհ է. եւ այս ճանապարհի մասին խօսելիս նկատի չունենք աղանդաւորների կողմից քրիստոնէութեան խեղաթիւրումները, այլ միայն ուղղափառ ճանապարհը, այսինքն՝ այն, ինչ աւանդուել է Աստուծոյ կողմից կենդանի առաքելական յաջորդականութեամբ, այն, ինչ քարոզում է միայն մէկ առաքելական, ընդհանրական, ուղղափառ սուրբ Եկեղեցին, այն, ինչ ուսուցանում են մեր հայրերը։

Հաւատքի մասին

Քրիստոնէական ճանապարհը սկսւում է հաւատքով։ Հաւատքով ոչ միայն սկզբնաւորում է Հոգեւոր կեանքը, այլեւ հաւատքով են պայմանաւորուած Հոգեւոր կեանքի ողջ ընթացքը, նրա վերելքն ու զարգացումը։ Հաւատքը գաղափարական համոզմունք կամ Աստուծոյ

գոյութեան փաստի սոսկ ընդունում չէ, այլ մարդուն տրուած ամենապատուական կարողութիւնը եւ պարգեւը՝ իր Արարչի Հետ Հաղորդակցութիւն հաստատելու համար։ Հաւատքի մեծութիւնը եւ զօրութիւնը արդէն ներկայացնում է Հին Ուխտի պատմութիւնը։ Աստուծոյ ընտրեալ այրերի, մարգարէների եւ արդարների համար հաւատքը եղել է Հոգեւոր կեանքի եւ սրբութեան առաջնային գործօն։ Նրանց համար հաւատքը եղել է մեծագոյն արդարութիւն, ներքին ուխտ Աստուծոյ Հետ, աստուածսիրութեան գրաւական, հզօր պաշտպանութիւն, աստուածային սքանչելիքների կատարման նախապայման, աստուածտեսութեան շնորհ եւն։ Առ Աստուած հաւատքի այս զարմանալի որակների մասին է գրում ս. Յակոբ Մձրնեցին.

«Եւ Աբէլի հաւատքի համար ընդունելի եղաւ նրա պատարագը։ Ենթը, որովհետեւ հաճելի եղաւ իր հաւատքով, մահուանից դէպի կեանք փոխուեց։ Նոյը նոյն հաւատքով փրկուեց ջրհեղեղից։ Աբրահամն իր հաւատքի համար արդարացաւ, եւ նրա հաւատքը արդարութիւն համարուեց նրա համար։ Իսահակը նոյն հաւատքով սիրելի եղաւ։ Յակոբն իր հաւատքով պահուեց։ Յովսէփն իր հաւատքի համար փորձուեց հակառակութեան ջրով, ազատուեց փորձութիւնից, եւ ուխտ կնքուեց նրա Հետ, ինչպէս եւ Դաւիթն է ասում. «Յովսէփի Հետ ուխտ կնքեց Աստուած» [Մննդ. ԼԸ 3]։ Մովսէսն իր հաւատքով սքանչելի գործութիւններ գործեց, իր հաւատքով սպանեց եգիպտացիներին գաւազանի տասը հարուածներով, հաւատքով ճեղքեց բաժանեց ծովը եւ անցկացրեց իր ժողովրդին, հաւատքով փայտը գցեց դառնահամ աղբիւրի մէջ, եւ ջուրը քաղցրացաւ։ Հաւատքով մանանայ իջեցրեց՝ իր ժողովրդին լիացնելու, հաւատքով տարածեց իր բազուկները եւ յաղթեց Ամաղէկին։ Ինչպէս գրուած է. «Մինչեւ արեւամուտ հաւատքով տարածուած մնացին Մովսէսի բազուկները» [Ելք ԺԷ 12]։ Հաւատքով նա երկու անգամ բարձրացաւ Սինա լեռան վրայ՝ քառասունական օր պաշտ պահելով։ Դարձեալ՝ նոյն հաւատքով հարուածեց, սպանեց Սեհոնին եւ Ջովգին՝ ամորհացիների թագաւորին։

Ջարմանալի է, սիրելի՛, եւ մեծ է այն սքանչելիքը, որ արեց Մովսէսը Կարմիր ծովում. երբ հաւատքով բաժանուեցին ջրերը, բարձր լեռների, քարեղէն պարիսպների նման ամուր մնացին բարձունքներում, կակուղ ջրերը քարացան, սահմանը չէին անցնում եւ փոխեցին իրենց բնոյթը, ոչ բանական արարածները լսեցին Հրամանը, չանցան սահմանը. ալիքները սաստուելով՝ մնացին կանգնած եւ պատրաստ

վրէժը հատուցելով՝ զարմացած սպասելով Աստուծոյ հրամանին, մինչեւ անցաւ ժողովուրդը: Երեւացին յաւիտեաններէ հիմքերը, անդունդներէ խորքերը, որ հաստատուել էին ի սկզբանէ, շուտափոյթ ցամաքեցին, եւ վեր բարձրացան յաւիտեաններէ դռները: Եւ եկաւ մտաւ ամպի սիւնը եւ լուսատու եղաւ ամբողջ բանակի համար: Ժողովուրդը հաւատքով անցաւ, եւ ճշմարիտ դատաստան եղաւ փարաւոնի եւ նրա զօրքերի, կառքերի ու երիվարների հետ:

Նաւէի որդի Յեսուն նոյնպէս հաւատքով բաժանեց Յորդանան գետը եւ անցկացրեց Իսրայէլի որդիներին, ինչպէս Մովսէսի օրերին եղաւ:

Այս իմացիր, սիրելի՛, որ Յորդանան գետի հունը երեք անգամ բաժանուեց. նախ՝ նաւէի որդի Յեսուի, երկրորդ՝ Եղիայի եւ ապա Եղիսէի ձեռքով: Գրուած է, որ Երիքով քաղաքի մօտ գտնուող հունի տեղից Եղիան երկինք բարձրացաւ: Եւ երբ Եղիսէն բաժանուեց նրանից, զարկեց, բաժանեց Յորդանանը եւ անցաւ: Եւ Երիքով քաղաքի մարգարէների որդիներն ընդառաջ ելան Եղիսէին եւ ասացին. «Արդարեւ Եղիայի հոգին իջաւ Եղիսէի վրայ» [Դ Թագ. Բ 15]: Եւ երբ ժողովուրդը նաւէի որդի Յեսուի օրօք անցաւ Յորդանանը, հաւատքով կործանեց Երիքովի պարիսպները, եւ դրանք առանց ջանքերի ընկան կործանուեցին: Դարձեալ նոյն հաւատքով կոտորեց սպանեց երեսունմէկ թագաւորներին եւ Իսրայէլի երկիրը նրա որդիներին ժառանգութիւն տուեց: Հաւատքով իր ձեռքերը դէպի երկինք տարածեց եւ կանգնեցրեց արեգակը Գաբաւոնում, իսկ լուսինը՝ Ելոնացիների դաշտում, որոնք դադարեցրին իրենց ընթացքը: Եւ մեր բոլոր արդար Հայրերն ամէն բան հաւատքով արեցին, իրենց հաւատով առաքինացան: Երանելի առաքեալը բոլորի մասին վկայում է, թէ հաւատով առաքինացան [Եբր. ԺԱ 1-40]: Եւ Սողոմոնն ասում է. «Շատերն են, որ ողորմած անուանուեցին, բայց հաւատացեալ մարդ ո՛ր կը գտնուի» [Հմմտ. Առակ. Ի 6], եւ Յոբն ասում է. «Չեմ փոխի իմ անմեղութիւնը եւ իմ հաւատքի ճշմարտութեան մէջ հաստատ կը մնամ» [Յոբ ԻԷ 5]՝:

Ինքը՝ Յիսուս Քրիստոս, բազմիցս մեծարեց եւ դրուատեց հաւատքը՝ որպէս մարդու հոգեւոր կեանքի էական յատկանիշ: Տիրոջ

1 Գիրք, որ կոչի Չգոն՝ արարեալ սրբոյն Յակոբայ երէցս երանեալ Հայրապետին Մծբին քաղաքի՛ ի խնդրոյ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին, սակս մանկանց նորոյս Սիովնի, Կ. Պոլիս, 1824, էջ 16-18

կողմից կատարուած հրաշագործ բժշկութիւնները զուգորդուած են հաւատքով, իր աստուածային սրբարար ներգործութեան համար Տէրը մարդուց պահանջում է հաւատք: Հաւատքով մարդը մասնակից է դառնում աստուածային գործերին, որ անճառելի են եւ վեր մտքից ու իմացումից, եւ ո՛չ միայն այս. հաւատքով կարելի է խնդրել եւ ստանալ ամէն բան, եւ նոյնիսկ գործել այն, ինչ Հնարաւոր չէ մարդկային բնութեանը: Աւետարանում ոչ մի բանի վրայ Տէրը չզարմացաւ, այլ միայն մարդու զօրաւոր հաւատքի: Ըստ Աւետարանի՝ միայն հաւատքով է Հնարաւոր մտնել յաւիտեանական կեանքի ժառանգութեան մէջ: Հաւատքը մուտք է դէպի երկինքի արքայութիւն եւ հոգեւոր բարիքներ, հաւատքով է տեղի ունենում մարդու ներքին վերափոխման հրաշքը: Ս. Յակոբ Մծբնեցին գրում է.

«Եւ մեր կենարար Տէրն այսպէս էր ասում նրանց, ովքեր մօտենում էին. Իրեն՝ բժշկութիւն ստանալու. «Թող ըստ քո հաւատքի՛ լինի քեզ» [Մատթ. Թ 29]: Եւ երբ կոյրը մօտեցաւ նրան, Յիսուս հարցրեց քեզ» [Մատթ. Թ 28]: Եւ նրա հաւատքը բացեց նրա աչքերը: Եւ այն մարդուն, ում որդին հիւանդ էր, Յիսուս ասաց. «Դու հաւատա՛, եւ քո որդին կ'ապրի»: Եւ մարդը նրան ասաց. «Հաւատա՛մ եմ, Տէ՛ր, օգնի՛ր իմ թերահաւատութեանը» [Մատթ. Թ 23]: Եւ նրա հաւատալու շնորհիւ ողջացաւ նրա որդին: Եւ թագաւորագնի նրա հաւատալու շնորհիւ ողջացաւ նրա որդին: Եւ մօտեցաւ Յիսուսին եւ ասաց. հաւատքով բժշկուեց նրա որդին, երբ մօտեցաւ իր դստեր համար, Յիսուս այսպէս ասաց նրան. «Միայն հաւատա՛, եւ կ'ապրի քո դուստրը» [Լուկ. Ը 50]: Նա հաւատաց, եւ նրա դուստրը յարութիւն առաւ: Իսկ երբ մեռաւ Ղազարոսը, մեր Տէրը Մարթային ասաց. «Եթէ դու հաւատաս, քո եղբայրը յարութիւն կ'առնի» [Յովհ. ԺԱ 25]: Մարթան նրան ասաց. «Այո՛, Տէ՛ր, ես հաւատում եմ» [Յովհ. ԺԱ 27]: Եւ մեր Տէրը յարութիւն տուեց չորսօրեայ մեռեալ Ղազարոսին: Շմաւոնն իր հաւատքի համար ճշմարիտ վէմ անուանուեց: Երբ մեր Տէրն առաքեալներին Աւագանի մկրտութեան խորհուրդը տուեց, այսպէս ասաց նրանց. «Ամէն ոք, ով հաւատայ եւ մկրտուի, կ'ապրի, իսկ ով չհաւատայ, կը դատապարտուի» [Մարկ. ԺԶ 16]: Դարձեալ ասաց առաքեալներին. «Եթէ հաւատաք եւ չերկմտէք, չկայ այնպիսի բան, որ չկարողանաք

անել» [Մարկ. ԺԱ 23]: Եւ երբ մեր Տէրը քայլում էր ծովի ալիքների վրայով, Պետրոսն էլ հաւատքով դէպի նա էր գնում ծովի ջրերի վրայով, իսկ երբ երկմտեց իր հաւատքի մէջ, սկսեց ընկղմուել, եւ մեր Տէրը նրան «թերահաւատ» անուանեց: Եւ առաքելայնները այլ բան չէին խնդրում Տիրոջից, այլ միայն. «Աւելացրո՛ւ մեր հաւատքը» [Դուկ. Ժէ 5]: Եւ Տէրն ասում է նրանց. «Եթէ [մանանեխի հատիկի չափ] հաւատք ունենաք, լեռները կը շարժէք իրենց տեղերից» [Մարկ. ԺԱ 23]. եւ՝ «Մի՛ երկմտէք ձեր հաւատքի մէջ» [Մատթ. ԻԱ 21]՝ ակնարկելով, որ հակառակ դէպքում նրանք կ'ընկղմուեն աշխարհի մէջ, ինչպէս Շմաւոնը՝ ծովի ջրերի մէջ: Եւ դարձեալ ասում է. «Ձեր հաւատքի նշանը այս կը լինի. նոր լեզուներով կը խօսէք, դեւերին կը հանէք, ձեր ձեռքը կը դնէք հիւանդների վրայ, եւ նրանք կը բժշկուեն» [Մարկ. ԺԶ 17]:

Սիրելի՛, այսուհետ մօտենա՛նք հաւատքին, քանի որ այսպիսի բազում զօրութիւններ ունի այն: Հաւատը ոմանց երկինք բարձրացրեց, հաւատքով յաղթեցին ջրհեղեղին, հաւատքով ամուլները զաւակներ ծնեցին, փրկուեցին սրից, ազատուեցին կապանքներից, ելան գբից, աղքատները բարձրացան, հայածուողները փրկուեցին, երկնքից հուր իջեցրին, բաժանեցին ծովը, վէմը պատուեցին, ծառաներին ջուր խմեցրին, քաղցածներին յագեցրին, մեռելայններին կենդանացրին, դժոխքից փրկեցին, ալիքները կանգնեցրին, հիւանդներին բժշկեցին, յաղթեցին զօրութիւններին, պարիսպները կործանեցին, առիւծների բերանը փակեցին, կրակի բոցը հանգցրին, ամբարտաւաններին խոնարհեցրին, խոնարհներին փառքի ու պատիւների հասցրին. այս բոլոր զօրութիւնները հաւատքով գործուեցին»²:

Սակայն ի՞նչ է հաւատքը, եւ ինչպէ՞ս ձեռք բերել այն: Ըստ Եկեղեցու հայրերի՝ Հոգեւորի հետ հաղորդակցութիւն հաստատելը մարդկային Հոգու որոշակի կարողութիւն եւ օժտուածութիւն է, որը գործում է աստուածային շնորհի լուսաւորութեան պայմաններում: Ինչպէս մարմնաւոր տեսողութիւնը գործում է զգայական լոյսի ներգործութեամբ, այնպէս էլ Հոգեւոր տեսողութիւնը գործում է Աստուծոյ շնորհական լոյսի հետ միաւորուելով: Մարդկային Հոգու՝ Աստուծոյ հետ հաղորդակցութեան մէջ մտնելու այս շնորհական կարողութիւնը կոչւում է հաւատք: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչն իր «Հաւատքի միտքը»

ճառում ասում է. «Հաւատքի ճշմարտութիւնը լոյս է մտքի աչքերի համար... Սուրբ Հոգու շնորհի իմաստութեամբ եւ զիտութեամբ լուսաւորուած... Քանզի աննման եւ անհամեմատ է, անպատում եւ անսահման, անհաս եւ անբաւ, սակայն հաւատով տեսնում, իմացում եւ օրհնում է արարածներից...»³: Իսկ ս. Գրիգոր Տաթեւացին հաւատքն այսպէս է սահմանում. «Հաւատքը [Աստուծոյ] առաջնային լոյսից բանական Հոգու մէջ հեղուած մտքի լուսաւորութիւնն է՝ Հոգեւոր բարիքների ճանաչողութեան համար»⁴: Այսպիսով հաւատքը Հոգու որոշակի լուսաւորուածութիւն եւ պայծառութիւն է, որոշակի գերագոյն վիճակ կամ գերկարողութիւն, որ թոյլ է տալիս առնչուել մարդու համար անհասանելի եւ անճառելի ոլորտի հետ:

Պօղոս առաքեալն ասում է. «Հաւատքը յուսացած բաների հաստատումն է եւ աներեւոյթների ապացոյցը» [Եբր. ԺԱ 1]: Այս սահմանումը ցույց է տալիս, որ հաւատքի բուն նպատակը դուրս է այս աշխարհից, եւ հաւատքով են աղերսուած Հոգեւոր եւ նիւթական ոլորտները: Այս ընկալմանը էպպէս խորթ է «մարդը ինչ-որ բանի պէտք է հաւատայ» աշխարհիկ արտայայտութիւնը: Հաւատքի առարկան մէկ եւ միակ Աստուածն է: Եւ հաւատքն այդ Աստուծոյ հետ անձնական փոխյարաբերութիւն հաստատելու ճանապարհն է, որը հաստատուել է Յիսուս Քրիստոսի փրկագործութեամբ եւ դարձել մարդկային բնութեան սեփականութիւնը: Չկայ այլ հաւատք կամ փրկութիւն, այլ միայն այն, որ տրուած է Քրիստոսով:

Առաքեալի այս սահմանումը նաեւ ակնարկում է այն մասին, որ հաւատքը որոշակի անցում է այս կեանքից դէպի վախճանաբանական ապագայ: Հաւատքով վայելում եւ ճաշակում ենք այն, ինչ տրուելու է ապագայում: Հաւատքը մեզ հաստատում է այն բաների մէջ, որ յոյս ունենք ստանալու գալիքում, ապացուցում է այն բաները, որոնց կատարեալ տեսութիւնը լինելու է գալիքում: Այս մասին որոշակիորէն նշում է ս. Բարսեղ Կեսարացին «Հաւատքի մասին» իր ճառում. «Աստուծոյ մեծութիւնը եւ փառքը, որ անընդգրկելի են խօսքով եւ անբնութեան ինչ-որ բանով, հնարաւոր չէ ո՛չ կերպաւորել, ո՛չ էլ ներկայացնել

3 Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի Յաճախապատում ճառք եւ աղօթք. Ս. Ղազար, 1954, էջ 28

4 Գիրք Հարցմանց երիցս երանեալ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 571

մէկ խօսքով կամ գաղափարով: Իսկ Աստուածաշունչ Գիրքը մեր կողմից գործածուող բազում խօսքերի միջոցով հազիւ մօտեցնում է աստուածայինը սրտով մաքուրների ըմբռնմանը, եւ այն էլ ներկայացնելով որպէս թէ հայելու մէջ: Քանզի դէմյանդիման հայեցողութիւնը եւ կատարեալ ճանաչողութիւնը կը տրուի միայն գալիքում⁵:

Ըստ ս. Եւազրիոս Պոնտացու՝ հաւատքը հայեցողական ճշմարտութիւն է եւ երկնքի արքայութեան նախաճաշակումը. հաւատքի հայեցողութիւնը եւ հոգեւոր ճանաչողութիւնը մարդկային հոգու բնական կարողութիւններ են, միայն մարդը ճշմարիտ կեանքով պէտք է ապրի եւ հոգ տանի ուղղափառ հաւատքի համար: «Հաւատքի մասին» խօսքում նա գրում է. «Երկնքի արքայութիւնը, ո՛վ եղբայրներ, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ էերին ճշմարտապէս հասնելը, որն Աստուածային Գիրք «Երանութիւն» է անուանում: Քանի որ եթէ Երկնքի արքայութիւնը «ներսում» ձեր մէջ է» [Ղուկ. ԺԷ 21], իսկ ներքին մարդու մէջ բացի հայեցողութիւնից ուրիշ ոչինչ չի գոյանում, ապա, հետեւաբար, Երկնքի արքայութիւնը հայեցողութիւն է: Այժմ այդ Արքայութեան ստուերներն ենք միայն տեսնում, ինչպէս հայելու մէջ [Ա. Կորնթ. ԺԳ 12], իսկ յետոյ, ազատուելով այս երկրաւոր մարմնից եւ հազնելով անապականն ու անմահը [Բ. Կոր. Ե 1-4], կը տեսնենք Երկնքի արքայութեան նախատիպերը: Կը տեսնենք, եթէ, իհարկէ, մեր կեանքը ուղղինք ուղիղ ճանապարհով եւ հոգ տանենք ուղղափառ հաւատքի համար, առանց որի չենք տեսնի Տիրոջը [Եբր. ԺԲ 14]: Չէ՞ որ ասուեց. «Իմաստութիւն չի մտնի չարանենգ անձի մէջ, որ մեղք է գործում» [Առակ. Ա 4]:

Եւ թող չառարկեն ինձ ասելով. «Դու չգիտես, թէ ինչ է գտնուում ոտքերիդ տակ, սակայն յանձն ես առնում իմաստասիրել մեզ հետ անմարմին եւ ամբողջութեամբ աննիւթական էութեան մասին»: Ես կարծում եմ՝ անհեթեթ է թոյլ տալ զգայութիւններին՝ անարգել համակուել զգայականով եւ արգելել մտքի բուն գործունէութիւնը: Քանի որ ինչպէս զգայութիւնն է ընկալում զգայականը, այնպէս էլ միտքը՝ իմանալին: Սրա հետ մէկտեղ հարկ է նշել, որ Աստուած, երբ սկզբից ստեղծեց մարդուն, նրա մէջ դրեց բնական բնածին չափանիշներ: Չէ՞ որ ոչ ոք չի սովորեցնում տեսողութեանը՝ ընկալելու գոյներն ու ձեւերը, լսողութեանը՝ աղմուկներն ու ձայները, հոտառութեանը՝

անուշահոտութիւնն ու գարշահոտութիւնը, համի զգայարանին՝ տարբեր համային զգացողութիւնները, շօշափելիքներին՝ փափուկն ու չորը, սառն ու տաքը: Այդպէս էլ ոչ ոք չի կարող սովորեցնել մտքին՝ ընդունելու իմանալին: Եւ ինչպէս զգայարանները, երբ հիւանդ են, պահանջում են միայն հոգատար խնամատարութիւն եւ ապա վերստին դիւրութեամբ սկսում կատարել իրենց առանձնայատուկ գործունէութիւնը, այդպէս էլ միտքը, գամուած լինելով մարմնին եւ լցուած լինելով մարմնական պատկերացումներով, կարիք ունի միայն հաւատքի եւ ճշմարիտ վարքի, որոնք ոտքերը կատարելագործում են, ինչպէս եղնիկիինը, եւ նրան հասցնում բարձունքներ [Սաղմ. ԺԷ 34]»⁶:

Մարդկային կեանքի ողջ անկատարութիւնը, ըստ Տիրոջ, գալիս է հաւատքի պակասութիւնից: Մարդիկ փորձում են հաւատքը փոխարինել ամենազանազան բաներով՝ մեծ տեղ տալով իրենց գիտելիքներին, սովորութիւններին, զգացմունքներին, երեւակայութեանը եւն: Արդիւնքում մարդը յայտնուում է հոգեկործան շեղումների մէջ: Ս. Յովհան Ոսկեբերանը «Յովհաննու Աւետարանի մեկնութեան» մէջ գրում է. «Սիրելիներ, ամէնուր մեզ պէտք է հաւատք. հաւատքը բարիքների մայրն է եւ փրկութեան դեղը, առանց սրա մարդ չի կարող ունենալ որեւէ բան մեծամեծ աւանդութիւններից. այլ կը նմանուի անգէտ մարդկանց, որոնք անմտաբար կամենում են ծովն առանց նաւի անցնել, սակայն ձեռքերը եւ ոտքերը բռնուում են մի փոքր լողալուց յետոյ, եւ չկարողանալով առաջ ընթանալ՝ անմիջապէս ընկղմուում են ջրերի մէջ: Նոյնպէս էլ նրանք, ովքեր առանց հաւատքի, միայն իրենց մտքով են ընթանում, նաւաբեկութեան են ենթարկուում: Ինչպէս Պօղոսն է ասում ոմանց մասին, թէ «հաւատքի մէջ նաւաբեկ եղան» [Ա. Տիմ. Ա 19]: Արդ, որպէսզի նոյն ալիքները մեզ էլ չկործանեն, բռնենք [հաւատքի] այս սուրբ խարսխից»⁷:

Հաւատքն աւելին է, քան մտքի իմացումը, զգացական ներթափանցողութիւնը կամ երեւակայութեան թռիչքը: Մարդկային որեւէ ճանաչողութիւն չի կարող համեմատուել հաւատքի ճանաչողութեան հետ, որ Աստուծոյ լոյսի առաջնորդութեամբ տանում է մարդուն դէպի հոգեւոր ոլորտ: Ս. Գրիգոր Տաթեւացին ասում է. «Մարդու բնական տե-

5 Творения иже во святых отца нашего Василия Великого, Москва, 1991, т. 5, ст. 24

6 Творения аввы Евагрия, Москва, стр. 155-156

7 Մեկնութիւն Սրբոյ Աւետարանին որ ըստ Յովհաննու, Կ. Պոլիս, Ճառ ԼԲ, էջ 325

սութիւնը ունի երեք յատկութիւն: Առաջին՝ նախ ճանաչմամբ խոնարհուում է դէպի իր առջեւ դրուած ճանաչելին: Երկրորդ՝ խառնուում է ճանաչելիների հետ: Երրորդ՝ բաժանուում եւ զանազանուում է շատ բաների մէջ. եւ այդպէս փնտոելով՝ գտնուում է ճշմարիտը: Այսպիսին է իմաստասէրների բնական քննութիւնը: Իսկ շնորհականը հակառակ է սրանց: Քանզի պարզ եւ միեղէն ճանաչողութեամբ բարձրանում է դէպի աստուածային գիտութիւնը եւ նոյնի տեսութեամբ յափշտակուում: Այսպիսին է մարգարէների, առաքեալների եւ հաւատքի տեսութիւնը»⁸: Համեմատելով բանական քննութիւնը հաւատքի տեսութեան հետ՝ ս. Գրիգոր Տաթեւացին շարունակում է. «Բանական քննութիւնը եւ հաւատքի տեսութիւնը նման են, որովհետեւ երկուսն էլ ուղղուած են դէպի ճշմարտութիւնը: Սակայն զանազանուում են հետեւեալ կերպ: Նախ՝ բանականն ուղղուած է դէպի երկրաւորները եւ ամբողջանում է ճշմարտութեան բազմակի քննութեամբ, իսկ հաւատքն ուղղուած է դէպի Մէկը եւ աստուածային ճշմարտութիւնը: Երկրորդ՝ բանականը երբեմն մոլորուում է ճշմարտութիւնից եւ տարակուսում, իսկ հաւատքն անտարակոյս եւ անմոլոր է ճշմարտութիւնից: Երրորդ՝ բանական քննութեանը հետեւում է հերձուածողութիւն, իսկ հաւատքի տեսութեանը՝ ուղղափառութիւն: Չորրորդ՝ բանական քննութիւնը ճշմարիտը քաշում է դէպի միտքը, իսկ հաւատքի տեսութեան դէպքում միտքը հետեւում է ճշմարտութեանը: Հինգերորդ՝ բանական քննութիւնն անվարձատրելի է, իսկ հաւատքի տեսութիւնը վարձքի եւ փառքի է արժանանում»⁹:

Հոգեւոր կեանքը սկսուում է այնժամ, երբ մարդը սկսում է ըստ հաւատքի ապրել, որ նշանակում է ամէն ինչում կատարելապէս վստահել Աստծուն եւ ամէն բան յանձնել Նրա խնամքին: Աստուած Իր անսահման սիրով հոգ է տանում մարդու համար եւ մեզանից աւելի լաւ գիտի, թէ ինչ է պէտք մեզ: Մեզ միայն մնում է աներկբայ սրտով, լիակատար վստահութեամբ հաւատալ Աստծուն, եւ Նա կը տայ մեզ ճշմարիտ կեանքի գիտութիւնը: Միայն չկասկածենք եւ չկեղծաւորենք, այլ ուղիղ մտքով եւ անկեղծ սրտով ապաւինենք Աստուծոյ խնամակալութեանը:

8 Գիրք Հարցմանց երեցս երանեալ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 120
9 Նոյն, էջ 121-122

«Քանզի հաւատքով ենք ընթանում եւ ոչ թէ կարծիքով» [Բ Կոր. Ե 7],- ասում է առաքեալը: Հաւատքը մեր կեանքի ուղեկիցն ու պաշտպանն է: Նա, ով ունի ի Քրիստոս ճշմարիտ հաւատքը, լոյսի մէջ է քայլում եւ պաշտպանուած է խաւարի ուժերից: Առաքեալն ասում է. «Եւ այս բոլորի վրայ վերցրէք հաւատքի վահանը, որպէսզի կարողանաք հանգցնել չարի բոլոր այրող նետերը» [Եփես. Զ 16]: Հոգեւոր ճանապարհով ընթանալիս մարդն անընդհատ ենթարկուում է դիւային փորձութիւնների եւ յարձակումների: Ըստ անապատական հայրերի՝ ճշմարիտ դաւանութիւնը հզօր զէնք է չարի դէմ մղուող պայքարում: Ս. Եւազրիոս Պոնտացին գրում է. «Պատրաստի՛ր քո անձն ինչպէս հմուտ ճգնող եւ եթէ յանկարծ տեսնես որեւէ տեսիլք, մի՛ սարսափիր, եթէ տեսնես քեզ վրայ բարձրացրած սուր կամ աչքերիդ առաջ վառուող ջահ, մի՛ խոռովուիր, եթէ տեսնես որեւէ վատադէմ եւ արիւնատես կերպարանք, ամենեւին մի՛ տագնապիր քո ներսում. այլ կանգնի՛ր՝ դաւանելով ճշմարիտ [հաւատքի] դաւանութիւնը, եւ դիւրութեամբ կը տեսնես քո թշնամիների կործանումը»¹⁰: Այսպիսով, հաւատքը նաեւ չարի որոգայթներից խուսափելու կարեւորագոյն գործօն է:

Հաւատքը, յոյսը եւ սէրը քրիստոնէական աստուածաբանութեան մէջ կոչուում են աստուածային առաքինութիւններ: Ինչո՞ւ են այս առաքինութիւնները կոչուում աստուածային: Ս. Գրիգոր Տաթեւացին բացատրում է. «Նախ աստուածային են կոչուում, որովհետեւ այս երեքը վերուղղուած են առ Աստուած: Քանզի հաւատքով է տեսնուում ծայրագոյն Բարին, յոյսով սպասում ենք գերագոյն Բարուն, սիրով ցանկանում ենք վերնային Բարին: Եւ այս ամէնն առ Աստուած է: Դարձեալ՝ հաւատքով ընդունակ է դառնում, յոյսով հաղորդակից լինում եւ սիրով միաւորուում Աստուծոյ հետ: Դարձեալ՝ հաւատքով հաւատում ենք, որ միայն Իր բարութեամբ եւ ոչ Հարկադրուածութեամբ ստեղծեց եւ վերստին փրկեց մեզ: Յոյսով սպասում ենք Նրա խոստա-

10 Աղօթքի մասին, «Գանձասար» Ա, էջ 190: Աղօթքի մասին այս նշանաւոր գործը մեզ է հասել ս. Նեղոս Սինայեցու անուամբ: Սակայն նոր աղբիւրագիտական տուեալները եւ, մասնաւորապէս, վերջերս յայտնաբերուած ասորերէն ներածութիւնը աներկբայօրէն ցոյց են տալիս, որ այս երկի հեղինակը ս. Եւազրիոս Պոնտացին է: Մեծանուն սուրբի շատ ստեղծագործութիւններ նոյն ճակատագրին են արժանացել՝ այլ անունների տակ յայտնուելով, որի պատճառ են Հանդիսացել որոգիւնէական վէճերը եւ նրա որոշ Հայեացքների միակողմանի մեկնաբանութիւնները:

ցած ողորմութեանը, քանզի գթած եւ ճշմարիտ է: Սիրով սիրում ենք Նրան, քանզի Ինքն Իրենով բարի է: Եւ այն պատճառով ենք սիրում ընկերոջը, որ Աստուծոյ պատկերն ու արարածն է»¹¹:

Հաւատքը առաջինն է, որովհետեւ նախորդում է միւս բոլորին, եւ Հաւատքով է սկսւում Հոգեւոր կեանքն առհասարակ: Հաւատքը սկիզբն ու արմատն է բոլոր առաքինութիւնների եւ Հոգեւոր բարիքների: Դա տեղի է ունենում աստուածային շնորհի լուսաւորութեամբ եւ լուսաւորում մարդկային ողջ էութիւնը:

«Ինչպէս աչքի լոյսը միաւորում է արեգակի լոյսի հետ եւ ապա կարողանում է տեսնել դրա ե՛ւ ձեւը, ե՛ւ չափը, այնպէս էլ Աստուծոյ իմացական լոյսը միաւորում է մտքի բանական լոյսի հետ, եւ նրանով տեսնում ենք երկնաւոր եւ երկրաւոր գիտութիւնների զանազանութիւնը, հաւատում Աստծուն եւ յոյսով ու սիրով Հաստատում առ Աստուած: Այս է Հաւատքի լոյսը, որ Աստուծոյ իմացական շնորհը հեղում է մեր բանական մտքի մէջ եւ կայանում Հաւատքով»¹²:

Իսկ ինչպէ՞ս ձեռք բերել այս Հաւատքը: Կա՞յ արդեօք ճանապարհ՝ բացելու մեր Հոգում այս յիւրաւի անհուն զօրութիւնը: Առաքեալն ասում է. «Հաւատքը լսելուց է, իսկ լուրը՝ Քրիստոսի խօսքից» [Հռոմ. Ժ 17]: Այսինքն՝ Հաւատքը սկսւում է Քրիստոսի կենդանարար խօսքից, որ Սուրբ Գրքով եւ Եկեղեցու Հայրերի ուղղափառ վարդապետութեամբ փոխանցուած է մեզ, որպէսզի մեր Հաւատքը չլինի «մարդկային իմաստութեամբ, այլ Աստուծոյ զօրութեամբ» [Ա Կոր. Բ 5]: Հաւատքի ճիշտ ընկալումը պահանջում է Հաւատքի ուղղափառ վարդապետութիւն կամ ուսուցում: Քրիստոնէական վարդապետութիւնը Սուրբ Հոգու սրբազան աւանդութեան անբաժանելի մասն է. Աստուծոյ Հոգին մշտապէս ներգործում է Եկեղեցում՝ որպէս կենդանի ուսուցիչ եւ առաջնորդ Հոգեւոր կեանքի: Ճշմարիտ վարդապետութիւնը Հաստատում եւ վաւերացում է Եկեղեցու փորձառութեամբ: Եկեղեցին ոչ միայն կենդանի կրիչն է Աստուծոց շարունակաբար տրուող յայտնութեանական ճշմարտութիւնների, այլեւ այդ ճշմարտութիւնները վարդապետական ուղիներով փոխանցողն է: Վարդապետութեան պատ-

մական փոխանցումը տեղի է ունենում Աստուծոյ «սրբազան անօթների»՝ Եկեղեցու սուրբ Հայրերի եւ վարդապետների միջոցով, որոնց տրուած է առանձնայատուկ վարդապետական շնորհ: Վարդապետական գիտելիքի արգասաւորման համար անհրաժեշտ է, որ այն իրագործուի սեփական փորձառութեամբ՝ թէ՛ ուսուցանողի եւ թէ՛ ուսուցանողի կողմից:

Քրիստոնէական վարդապետութիւնը փիլիսոփայական համակարգ է, այլ ճշմարիտ Վարդապետի Յիսուս Քրիստոսի փրկագործութեամբ Հաստատուած կեանքի գիտութիւն, որ տանում է մարդուն դէպի յաւիտենական կեանք: Քրիստոնէական վարդապետութիւնը մշտապէս նորոգում է Սուրբ Հոգու շարունակական ուսուցմամբ. «Իսկ Մխիթարիչը՝ Սուրբ Հոգին, Որին Հայրը կ'առաքի Իմ անունով, Նա ձեզ ամէն բան կ'ուսուցանի եւ ձեզ կը յիշեցնի այն ամէնը, ինչ ես ասացի ձեզ» [Յովհ. 26]: Քրիստոնէական վարդապետութիւնն անհրաժեշտ է Հաւատացեալ գիտակցութիւնը զանազան դիւային շեղումներից զերծ պահելու համար: Այս մասին խիստ զգուշացումներ է կատարում ս. Կիւրեղ Երուսաղէմացին. «Ուսմամբ եւ պատմութեամբ ստացի՛ր Հաւատքը եւ պահիր միայն ա՛յն Հաւատքը, որ այստեղ վարդապետուած է սուրբ Եկեղեցուց եւ Հաստատուած բոլոր Սուրբ Գրքերով: Արդ, որովհետեւ ոչ բոլորը կարող են կարդալ Գիրքը՝ ոմանք տգիտութեան պատճառով, ոմանք էլ իրենց ներսի տգիտութիւնը խափանել չլանալու պատճառով, արդ, որպէսզի տգիտութիւնից Հոգինքը չկործանուեն, մենք Հակիրճ կարգաւորութեամբ ամփոփեցինք Հաւատքի ուսուցումը: Փութալով կամենում եմ աւելի ուսուցանել՝ ոչ թէ նամակներ գրելով, այլ մեծ ուշադրութեամբ սրտերի մէջ արձանագրելով: Զգո՛յ՛ ինչ եղէք՝ դրա մէջ կանխապէս Հաստատուելով... ամո՛ւր պահէք սա՛՝ որպէս պաշար դարձնելով ձեր կեանքի ողջ ընթացքում, եւ սրանից բացի այլ բան չընդունէք. նոյնիսկ եթէ մենք ինքներս, մեր խօսքերը փոփոխելով, Հակառակն ուսուցանենք, կամ թէ մի թշնամի Հրեշտակ, լուսոյ կերպարանք առնելով, կամենայ խաբել ձեզ. [ինչպէս ասում է առաքեալը]. «Եթէ մենք կամ երկնքից իջած Հրեշտակ աւետարանի աւելին, քան այն, որ մեզանից ստացաք, նզովեալ լինի» [Գաղ. Ա 8-9]: Եւ նախ նոյն խօսքերի վրայ իսկ ամբանալով՝ պահիր մտքումդ Հաւատքի Համար, սակայն իր ժամանակին այդ խօսքերի ապացոյցը սպասիր Սուրբ Գրքից ստանալ: Քանզի Հաւատքի Հաստատութիւնը դրուեց ոչ թէ այնպէս, ինչպէս Հաճոյ էր մարդկանց, այլ ամբողջ Գրքից ամենայար-

11 Գիրք Հարցմանց երկուս երանեալ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն, Կ. Գոլիս, 1729, էջ 571

12 Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամառան Հատոր՝ արարեալ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն, Կ. Գոլիս, 1741, էջ 83)

մար խօսքերը հաւաքուած իննելով՝ ամբողջանում են հաւատքի հաստատութեան մէկ վարդապետութեան մէջ»¹³:

Կորնթացիներին ուղղուած երկրորդ թղթում Պօղոս առաքեալը խօսում է նաեւ հաւատքի աճի մասին [Բ Կոր. Ժ 15]: Հաւատքի աճի համար անհրաժեշտ են հաւատքի գործեր: «Հաւատքն առանց գործերի մեռած է» [Թակ. Բ 26], ասում է Թակոբոս առաքեալը: Հաւատքի աճի կամ հոգեւոր կեանքի զարգացման համար մարդուց պահանջուում են հոգեւոր ճիգեր եւ առաքինութեան գործեր: Առանց լուրջ զոհողութիւնների եւ ճգնակեցութեան հնարաւոր չէ հասնել հաւատքի այնպիսի աստիճանների, որ ձեռք են բերել Աստուծոյ սուրբերը: Այսպիսով, հաւատքն ունի սկիզբ, որ Աստուծոյ կենարար խօսքով է սերմանուում մարդկային հոգիների մէջ, հաւատն ունի առաջընթաց եւ զարգացում, հաւատքն ունի նաեւ կատարելութեան աստիճաններ, որի լիութիւնը սուրբերը վայելելու են Երկնքի արքայութեան մէջ:

Ուղղափառ դաւանութեան մասին

Եկեղեցու հայրերը եւ վարդապետները ուսուցանում են, որ հաւատքի առաջին աստիճանը կամ տեսակը դաւանական հաւատքն է կամ հաւատքի դաւանութիւնը: Այս է հաստատում ս. Աթանաս Աղեքսանդրացին. «Աստուծոն ճանաչելու առաջին տեսակը ճշմարիտ հաւատքի դաւանութիւնն է»¹⁴:

«Դաւանել» նշանակում է ընդունել, հաւատարմութիւն խոստանալ, խոստովանել, վկայել որպէս ճշմարտութիւն եւ հաստատել այն, ինչին հաւատում ես: Իսկ դաւանութիւնը հաւատքի հիմնական սկզբունքների ամբողջութիւնն է, որին պէտք է ամբողջ սրտով հաւատայ ամէն մի քրիստոնեայ: «Դաւանել» նաեւ նշանակում է խոստովանել եւ վկայել բերանով. «Քանի որ սրտով հաւատում էք արդարանալու համար եւ բերանով խոստովանում փրկուելու համար. քանզի այս է Գիրքն [ասում]. «Ամէն ոք, ով հաւատայ Նրան, չի ամաչի» [Հռոմ. Ժ 10],- ասում է Պօղոս առաքեալը: Ահա թէ ինչու ամէն օր եկեղեցում

13 Ս. Կիրեոզ Երուսաղէմացի, «Կոչումն ընծայութեան», Վիեննա, 1832, էջ 84-85

14 Ս. Աթանաս Աղեքսանդրացի, Ծառք, Թուղթք եւ ընդդիմասացութիւնք, Վենետիկ, 1899, էջ 239

բարձրաձայն արտասանուում է Հաւատոյ Հանգանակը: Դաւանական մաքրութեան հարցերը մշտապէս եղել են Եկեղեցու ուշադրութեան կենտրոնում. Եկեղեցու հայրերը, պայքարելով զանազան հերձուածների եւ աղանդների դէմ, իրենց աստուածաբանական գրուածքներով մշտապէս կրթել եւ լուսաւորել են հաւատացեալների հոգիները եւ զերծ պահել վտանգաւոր շեղումներից: Դաւանական մաքրութիւնը նրանց կողմից համարուել է քրիստոնէական կեանքի զլխաւոր նախապայման: Հաւատքի մաքրութիւն է պահանջուում իւրաքանչիւր մկրտուող մեծահասակից (փոքրի դէպքում՝ կնքահօրից) եւ առաւելապէս՝ մկրտող հոգեւորականից, որը պէտք է ուսուցանի եւ նախապատրաստի մկրտուողին: «Մաշտոց» ծիսարանում մկրտութիւնից առաջ գետեղուած խրատը քահանայից պահանջում է մինչեւ [չափահասին] մկրտելը նրան ուսուցանել սուրբ Եկեղեցու հաւատքը եւ վարդապետութիւնը՝ Ամենասուրբ Երրորդութեան խորհուրդը, աշխարհի արարչագործութիւնը, Հին ուխտի պատմութիւնը, Քրիստոսի ծնունդը եւ Նրա բոլոր փրկարար տնօրէնութիւնները՝ Սուրբ Մնունդից մինչեւ Հրաշափառ Թարութիւն եւ Համբարձում, Սուրբ Հոգու տնօրինական գալուստը, Յիսուսի Երկրորդ Գալուստը, համընդհանուր յարութիւնը, գործերի հատուցումը եւ սուրբ Եկեղեցու եօթ խորհուրդները:

Այսպիսով, մենք տեսնում ենք, որ հաւատքի սկիզբը եւ հիմքը ուղղափառ դաւանութիւնն է, որով էլ սկսում է քրիստոնէական կեանքը՝ ըստ եկեղեցական վարդապետութեան:

Դաւանութեան մասին խօսելիս հարկ է նկատի ունենալ երկու կարեւոր հանգամանք. ա) դաւանական ճշմարտութիւնները յայտնութեան կան բնոյթ ունեն, այսինքն՝ տրուած են աստուածային յայտնութեամբ, բ) դրանք սահմանուած եւ եզրագծուած են Եկեղեցու կողմից՝ որպէս քրիստոնէական կրօնի էական դրոյթներ, որ անհրաժեշտ են փրկութեան համար: Իսկ դաւանութիւնը կամ դաւանանքը աստուածային յայտնութեամբ տրուած եւ Եկեղեցու կողմից սահմանուած կրօնական ճշմարտութիւնների ամբողջութիւնն է: Հայերէնում «դաւանութիւն» եզրը որոշ իմաստով համապատասխանում է յունարէն դոգմա (δόγμα) բառի յոգնակի ձեւին, որը սկզբնապէս գործածուել է որպէս այն, ինչ ճիշտ (լաւ) է թւում կամ կարծւում, սակայն հետզհետէ եկեղեցական աստուածաբանութեան մէջ բիւրեղացել է որպէս դաւանական դրոյթ կամ հաւատքի ճշմարտութիւն: Հայերէն եզրն, ի տարբերութիւն յունարէնի, գործածուում է միայն հաւաքական իմաստով:

Դաւանական խնդիրների հետ առնչուող աստուածաբանական ոլորտը կոչւում է դաւանական աստուածաբանութիւն (Dogmatic Theology):

Ըստ քրիստոնէական վարդապետութեան՝ դաւանութիւնն այն անսասան վէմն է, որի վրայ կառուցուում է հոգեւոր կեանքի շինութիւնը: Համաձայն Տիրոջ խօսքի՝ ուղղափառ դաւանութիւնն այն վէմն է կամ ամուր հիմքը, որի վրայ կառուցուած է Եկեղեցին (Մատթ. ԺԶ 18): Այդ վէմը նաեւ Ինքը՝ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսն է, որով մարդկութեանը բացուեց աստուածգիտութեան եւ հաւատքի ճանապարհը [Ա Պետր. Բ 4-8]: Ուղղափառ դաւանութեանը (տեսական հաւատք) պէտք է անպայմանօրէն զուգակցել ուղղափառ կենցաղավարութիւն եւ աստուածպաշտական ճիշդ (գործնական հաւատք). տեսական եւ գործնական հաւատքի ճիշտ համադրութիւնը, ըստ Եկեղեցու հայրերի, հոգեւոր կեանքի եւ փրկութեան անհրաժեշտ նախապայմանն է:

«Ա՛յս է հաւատքը. որ մարդը հաւատայ ամենակալ Աստծուն, Ով արարեց երկինքն ու երկիրը, ծովը եւ այն ամէնը, ինչ նրանցում կայ: Ով արարեց Ադամին Իր պատկերով ու նմանութեամբ եւ սուեց Մովսէսի Օրէնքը, Իր Հոգուց առաքեց մարգարէների վրայ եւ յետոյ աշխարհ ուղարկեց Քրիստոսին: Որ մարդը հաւատայ մեռելների յարութեանը, հաւատայ Աւազանի մկրտութեան խորհուրդին. ա՛յս է Եկեղեցու հաւատքը: Որ մարդը հեռո՛ւ մնայ ժամանակները քննելուց, շաբաթապահ կրօններից եւ ամսագլուխ ու տարեկան տօներից¹⁵, թովչութիւնից, աստղագուշակութիւնից, հմայութիւնից, կախարդութիւնից, հերձուածողական աղանդներից, չարի մեքենայութիւններից, խաբէական չար խօսքերից, հայհոյութիւնից, վաւաշտ շնութիւնից, պիղծ երգերից, սուտ վկայութիւն տալուց եւ սուտ խօսելուց: Սրա՛նք են հաւատքի գործերը, որոնք դրուած են վէմի վրայ, Որն Ինքը Քրիստոսն է, եւ Նրա վրայ են շինուում բոլոր շինուածքները:

15 Նկատի ունի Հրէական ոչ աստուածահաճոյ պահքը, ամսական ու տարեկան զոհաբերութիւնները եւ տօնակատարութիւնները, ինչի մասին յաճախ խօսուում է մարգարէութիւնների մէջ [Սա. Ա 14, Եզեկ. ԻԳ 34, Ամովս Ե 21, Ողբ Բ 6]: Այս երեւոյթը որոշակիօրէն բնորոշ է եղել Հեթանոսութեանը եւ ամենայն հաւանականութեամբ արմատացել է որոշ գնոստիկական եւ աղանդաւորական շարժումների մէջ, որոնց դէմ սուր պայքար է ծաւալել քրիստոնէութիւնը: Այս մասին է յիշատակում նաեւ ս. Կիւրեղ Երուսաղէմացին («Կոչուածն ընծայութեան», Ա եւ Ժն ճառեր):

Եւ հաւատքի մասին, սիրելի՛, այլ շատ խօսքեր կան Սուրբ Գրքում, որի մասին շատից քիչը գրեցի քո սիրոյ յիշատակի համար, որպէսզի իմանաս եւ սովորեցնես, հաւատաս եւ հաւատացնես: Իսկ երբ կարդաս եւ ուսուցանես, կը նմանուես բարի հողին, որի մէջ բարի սերմեր ընկան, եւ նա պտղաբերեց հարիւրաւոր, վաթսուներեք եւ երեսուներեք արդիւնքով: Իսկ երբ գնաս քո Տիրոջ մօտ, նա քեզ «լաւ եւ առաքինի ծառայ» կ'անուանի քո պտղաբերած մեծ հաւատքի պատճառով, եւ կը մտնես քո Տէր Յիսուս Քրիստոսի արքայութեան մէջ»¹⁶:

Հայ Եկեղեցու դաւանութեան սկզբնաղբերները

Դաւանութեան աղբերը Եկեղեցու Սրբազան Աւանդութիւնն է, որի Հեղինակն Աստուծոյ Սուրբ Հոգին է: Աստուած Ինքն է յայտնել իրեն Իր Հոգու կենդանի ներգործութեամբ, եւ այդ յայտնութիւնն արտայայտուած է Աստուածաշունչ Գրքերով, Առաքելական Աւանդութեամբ, Սրբազան ծէսով, Եկեղեցու հայրերի եւ վարդապետների հոգեշունչ գրուածքներով, Տիեզերական ժողովների սահմանումներով եւն: Այդ յայտնութիւնը շարունակական է եւ ոչ թէ մէկ անգամ կատարուած իրողութիւն, որի մէջ մուտք գործելու (Եկեղեցի մտնելու) համար անհրաժեշտ է Սուրբ Հոգու հետ կենդանի եւ գոյաբանական հաղորդակցութիւն, որի նախահիմքն ուղղափառ դաւանութիւնն է:

Դաւանաբանութեան մէջ բարձրագոյն Հեղինակութիւնը վերապահուած է Տիեզերական ժողովներին, որոնք Սուրբ Հոգու բացառիկ ներգործութեամբ սահմանել են Քրիստոսի Եկեղեցու ուղղափառ հաւատքը: Տիեզերական ժողովների կողմից ընդունուել են այսպէս կոչուած Հաւատոյ հանգանակներ կամ նշանակներ, որոնք դաւանութեան հակիրճ ձեւակերպումներ են: Հաւատոյ հանգանակը նաեւ կոչուում է «Հաւատամք» կամ «Խոստովանութիւն Հաւատոյ» կամ «Դաւանութիւն Հաւատոյ»: Այս իմաստով դաւանութիւնը ուղղափառ հաւատքի խոստովանութիւնն է, իսկ «դաւանել» նշանակում է ընդունել, խոստովանել եւ վկայել որպէս ճշմարտութիւն:

16 Գիրք, որ կոչի Զգօն՝ արարեալ սրբոյն Յակոբայ երիցս երանեալ հայրապետին Մծբին քաղաքի՝ ի խնդրոյ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին, սակս մանկանց նորոյս Սիրովի, Կ. Պոլիս, 1824, էջ 21-22

Պայքարելով զանազան աղանդաւորական շարժումների դէմ՝ Եկեղեցին մշտապէս կարիք է ունեցել նորոգելու եւ հաստատելու հաւատացեալ գիտակցութիւնը: Եկեղեցու հայրերի եւ վարդապետների կողմից աւանդուել է մեծածածաւալ դաւանական ժառանգութիւն՝ ուղղափառ հաւատքն ուսուցանելու, բացատրելու, լուսարանելու եւ մեկնելու համար: Այս ժառանգութիւնը Սուրբ Հոգով տրուած Սրբազան Աւանդութեան անբաժանելի մասն է:

Հայաստանեայց Առաքելական Ուղղափառ Սուրբ Եկեղեցին (նաեւ Արեւելեան միւս ուղղափառ եկեղեցիները)¹⁷ որպէս տիեզերական է ճանաչուած միայն Նիկիոյ (325 թ.), Կ. Պոլսի (381 թ.) եւ Եփեսոսի (431 թ.) եկեղեցական ժողովները, որոնք կոչուած են տիեզերական ժողովներ կամ տիեզերաժողովներ: Այսինքն՝ ուղղափառ հաւատքի գլխաւոր սահմանումները տրուած են միայն Երեք տիեզերաժողովների միջոցով, որոնց դաւանական որոշումների վրայ է կառուցուած Հայ Եկեղեցու դաւանական համակարգը:

Հայ Եկեղեցու դաւանաբանութեան կարեւորագոյն աղբիւրներից են մեծ տիեզերական սուրբերի՝ Դիոնիսիոս Արեոպագացու, Աթանաս Մեծի, Եփրեմ Ասորու, Կիւրեղ Երուսաղեմացու, Բարսեղ Կեսարացու, Գրիգոր Աստուածաբանի, Գրիգոր Նիւսացու, Եպիփան Կիպրացու, Յովհան Ոսկեբերանի, Կիւրեղ Ալեքսանդրացու դաւանական երկերը, որոնց աւանդների հիման վրայ զարգացել եւ ձեւաւորուել է Հայ դաւանական միտքը: Կարեւոր աղբիւր է նաեւ Տիմոթէոս Կուզի Հակածառութիւնը, որը զգալի ազդեցութիւն է թողել Հայ դաւանական մտքի ձեւաւորման վրայ: Նշանաւոր են «Կնիք Հաւատոյ» եւ «Գիրք թղթոց» ժողովածուները: Հայ Եկեղեցու դաւանական համակարգը վերջնականապէս բիւրեղացաւ Յովհաննէս Օձնեցու, Խորովիկ Թարգմանչի, Գրիգոր Նարեկացու, Անանիա Սանահնեցու, Պօղոս Տարօնացու, Յովհաննէս Սարկաւազի, Ներսէս Շնորհալու, Մխիթար Գոշի, Վարդան Արեւելցու, Մխիթար Սասնեցու, Կիրակոս Երզնկացու, Ստեփանոս Օրբելեանի, Եսայի Նչեցու, Յովհան Որոտնեցու, Գրիգոր Տաթեւացու աշխատութիւնների շնորհիւ:

17 Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների (Oriental Orthodox Churches) ընտանիքը ներառում է Հայ, Ղպտի, Ասորական (ներառեալ Հնդիկ Մալբար) եւ Եթովպական Եկեղեցիները, որոնք վերը նշուած միասնական անուան տակ Հանդէս են գալիս միջազգային ժողովներում:

Հայ դաւանական մտքի զարգացման պատմութեան մէջ առանձնայատուկ դեր է ունեցել Մանազկերտի ժողովը (726 թ.), որի ընդունած նզովքները ուղղափառ հաւատքի սահմանումներ են ընդհակառակից:

Հայ Եկեղեցում ծիսական կիրառութիւն ունի երեք հանգանակ, որոնք հակիրճ ներկայացնում են Հայ հաւատքի կարեւորագոյն սկզբունքները: Առաջինը կոչուած է Նիկիական, սակայն իրենից ներկայացնում է Նիկիո-Կ. Պոլսեան մի խմբագրութիւն: Երկրորդը Գրիգոր Տաթեւացու խմբագրած հաւատքի խոստովանութիւնն է: Երրորդը Մկրտութեան արարողութեան մէջ գործածուող հակիրճ տարբերակն է: Դաւանական աղբիւրներով լի են նաեւ Հայ Եկեղեցու ծիսական մատեանները՝ «Շարակնոցը», «Ժամագիրքը», «Մաշտոցը» եւ «Պատարագամատոյցը»:

Հայ Եկեղեցու դաւանութեան կառոյցը

Հայ Եկեղեցու դաւանութիւնն ունի հետեւեալ կառոյցը.

Ա. Աստուած

Բ. Արարչագործութիւն

Գ. Փրկագործութիւն

ա) Քրիստոսաբանութիւն

բ) Սուրբ Հոգու տնօրինութիւն եւ Եկեղեցի

գ) Վախճանաբանութիւն

Դաւանութեան առաջին մասն Աստուծոյ, Նրա գոյութեան, ինքնութեան եւ ստորոգելիների մասին է: Երկրորդ մասն Աստուծոյ կողմից աշխարհի արարչագործութեան մասին է: Երրորդ մասն Աստուծոյ Միածին Որդու մարդեղութեամբ մարդկանց փրկագործելու մասին է: Փրկագործութիւնն իր հերթին եւս բաժանուած է երեք մասի: Փրկագործութեան, ինչպէս նաեւ դաւանութեան գլխաւոր թեման քրիստոսաբանութիւնն է, այսինքն՝ թէ ինչպէս պէտք է խոստովանել Մարմնաւորուած Աստուծոյ Որդուն՝ Յիսուս Քրիստոսին: Այս մասին որոշակիորէն ասում է ս. Աթանասը. «Քրիստոնէութեան անունը Քրիստոսին ճշմարիտ դաւանելն է, եւ քրիստոնեայ է անուանուած նա, ով ունի ճշմարիտ դաւանութիւնը»¹⁸: Փրկագործութեան երկրորդ մասը, որ կոչ-

18 Ս. Աթանաս Աղեքսանդրացի, Ճառք, Թուղթք եւ ընդդիմասացութիւնք, Վենետիկ, 1899, էջ 240

ւում է Սուրբ Հոգու տնօրինութիւն եւ Եկեղեցի, Յիսուս Քրիստոսի փրկագործութեան շարունակութեան մասին է Հոգեգալուստից մինչեւ շարունակական ներկայ: Իսկ երրորդ մասը՝ վախճանաբանութիւնը, գալիք իրադարձութիւնների մասին է:

Դաւանաբանութեան առանձին մասեր են կազմում նաեւ Սուրբ Հոգու տնօրինութեան եւ Եկեղեցաբանութեան մաս կազմող մի շարք կարեւոր խնդիրներ, ինչպիսիք են շնորհը, Եկեղեցու սրբազան խորհուրդները, ծիսական աստուածաշտութիւնը, աղօթքը եւն:

Հայ դաւանական գրականութեան անբաժանալի մաս են կազմում այսպէս կոչուած «դաւանութիւն Հաւատոյ» կամ «խոստովանութիւն Հաւատոյ» ժանրի գործերը: Սրանք ունեն որոշակի ամփոփ խոստովանական ոճ եւ իրենցից ներկայացնում են Հաւատքի Հիմնական դրոյթների դրական, ոչ Հակաճառական շարադրանք: Սակայն գրեթէ իւրաքանչիւր դաւանական երկ, լինի Հակաճառութիւն, թուղթ կամ մեկնութիւն, ունի այս բնոյթի ժանրային Հատուածներ: Ժամանակ առ ժամանակ Հարկ է եղել ամփոփ կերպով ի մի բերել Հաւատքի դաւանութեան բոլոր Հիմնական սկզբունքները որոշակի անհրաժեշտ ծաւալումներով: Այսպիսի երկերն ի յայտ են եկել ոչ միայն ուղղափառ գիտակցութեան Հաստատման Համար, այլեւ պատասխանելու մեր դէմ ուղղուած դաւանական ոտնձգութիւններին եւ մեղադրանքներին: Իւրաքանչիւր ժամանակաշրջան ունեցել է իր Հարցադրումները, եւ Հարկ է եղել պատասխանել այդ Հարցերին:

Նկատի ունենալով, որ այսօր նոյնպէս մեծ անհրաժեշտութիւն կայ վերահաստատուելու մեր Հայրերի ուղղափառ վարդապետութեան մէջ եւ պաշտպանելու մեր լուսաւոր Հաւատքի ճշմարտութիւնը՝ երկու տարի առաջ, անսալով Ն. Ա. Տ. Մեսրոպ Բ Կ. Պոլսոյ Հայոց պատրիարքի յորդորին, ձեռնամուխ եղանք կազմելու Հաւատքի դաւանութեան մի ամփոփ խոստովանութիւն, որը կոչեցինք «Դաւանութիւն Հաւատոյ»: Այս խոստովանութիւնը մեր Հայրերի դաւանական խօսքերի ուղղակի եւ անուղղակի վերաշարադրանք է՝ անհրաժեշտ նուազագոյն շաղկապումներով: Մեր նպատակն է եղել անաղարտօրէն ներկայացնել Հայ Եկեղեցու ուղղափառ Հաւատքի իսկութիւնը՝ ըստ մեր Հայրերի լուսաւոր ուսուցումների: Հաւատքի այս խոստովանութիւնը ներկայացուած է սոյն Հատորի սկզբում անգլերէն եւ ռուսերէն թարգմանութիւններով Հանդերձ:

Աղբիւրներ

The Armenian version of the works attributed to Dionysius the Areopagite, ed. by Robert W. Thomson, Lovanii, 1984

J. P. Migne, PG, t. 7

Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի Յաճախապատում ճառք եւ աղօթք, Ս. Ղազար, 1954

Ս. Աթնասոս Աղեքսանդրացի, Ճառք, թուղթք եւ ընդդիմասացութիւնք, Վենետիկ, 1899

Ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, Գիրք Պարապմանց, Կ. Պոլիս, 1717

Տիմոթէոս Կուղ, Հակաճառութիւն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի», Ս. Էջմիածին, 1908

«Կնիք Հաւատոյ», Ս. Էջմիածին, 1914

«Գիրք Թղթոց», Թիֆլիս, 1901

Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանսեղոյ մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1833

Խոսրովիկ Թարգմանիչ (աշխատ. Գարեգին վարդապետ Յովսէփեան), Վարդապատ, 1899

Ս. Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, Երեւան, 1985

Անանիա Սանահնեցի, «Գանձասար» Ա-Ձ

Յովհաննէս Սարկաւազ, Յաղագս նշանակի Հաւատոյ նիկիականն ՅԺԸ-իցն, Վենետիկ N 504

Պօղոս Տարօնացի, Ընդդէմ Հերձուածողաց, ՄՄ N 6907

Ս. Ներսէս Շնորհալի, Ընդհանրական թուղթք, Երուսաղէմ, 1871

Մխիթար Գոշ, Թուղթ առ վրացիսն, «Գանձասար» Ձ

Վարդան Արեւելցի, Դաւանութիւն Հաւատոյ, ՄՄ N 8132

MXIT'AR SASNECT'S Theological Discourses, edited by S. Peter Cowe, Lovanii, 1993

Կիրակոս Երզնկացի, Թուղթ առ կարնեցիս, Գանձասար Ձ, Թուղթ առ ուղղափառ Հաւատացեալսն, ՄՄ N 2542

Ստեփանոս Օրբելեան, Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց, Կ. Պոլիս, 1756

Եսայի Նչեցի, Դաւանութիւն եւ խոստովանութիւն ի Սուրբ Երրորդութիւնն՝ ասացեալ Եսայի Վարդապետի ի յեզր Վիրապին ի Հաստատութիւն ուղղափառաց եւ ի յանդիմանութիւն չարափառաց, ՄՄ N 614

Ս. Յովհան Որոտնեցի, Դաւանութիւն Հաւատոյ, ՄՄ N 557

Գիրք Հարցմանց երիցս երանեալ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն, Կ. Պոլիս, 1729

Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Զմեռան Հատոր՝ արարեալ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն, Կ. Պոլիս, 1740

Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամառան Հատոր՝ արարեալ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն, Կ. Պոլիս, 1741

Հրաչ Բարթիկեան

ՀԱՅ-ԲԻԶՄԱՆԻԿԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐՈՒՄ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՒ ՊԱՏՐԻԱՐՔՆԵՐ ԳԵՐՄԱՆՈՍ Բ-Ի (1222-1244) ԵՒ ՄԱՆՈՒԷԼ Բ-Ի (1244-1255) ԹՂԹԵՐԸ ՀԵԹՈՒՄ Ա ԹՎԳՎԱԽՐՈՆ ԵՒ ԿՈՍՏԱՆԴՆՆ Ա ԲԱՐՁՐԱԲԵՐԴՅԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ

Վերջերս լոյս տեսած մեր մի յօդուածում¹ մանրամասն խօսուում էր Քաղկեդոնի ժողովից (451 թ.) յետոյ Հայ եւ յոյն եկեղեցիների միջեւ բացուած վիճի, այն կամրջելու բազմաթիւ փորձերի մասին՝ յիշեալ եկեղեցիների միութիւնը գլուխ բերելու ուղղութեամբ տեղի ունեցած բազում բանակցութիւններում: Այս դաւանական խնդրին ժամանակ առ ժամանակ աղբսուել են տարբեր քաղաքական նպատակներ: Այդ իրողութիւնն ակնյայտ էր դեռեւս Բագրատունեաց Հայաստանի գոյութեան առաջին տասնամեակներում², բայց աւելի ցցուն երեւաց Կիլիկիայի Հայկական պետութեան գոյութեան ընթացքում: Սոյն յօդուածի նիւթին վերաբերող ժամանակաշրջանը նկատի ունենալով՝ դեռեւս Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեանը գրել է. «Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Գերմանոսի՝ Հայերուն մօտենալը եւ անոնց Հետ միաբանական բանակցութեան մտնելը... աւելի քաղաքական նպատակ ունէին, եւ եկեղեցական ձեւը քաղաքականին Հասնելու միջոց էր միայն»: Անդրադառնալով Հայերի նպատակներին՝ նա ընդգծում էր. «Հայերուն՝

1 Հ. Բարթիկեան, Կիլիկեան Հայաստանի եւ Բիւզանդական կայսրութեան եկեղեցական փոխարարութիւնները եւ դրանց քաղաքական ծալքերը, «Աշտանակ», թիւ Ա, Երեւան, 1995, էջ 112
2 Հ. Բարթիկեան, Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Նիկողայոս Միստիկոսի 101-րդ եւ 139-րդ թղթերը՝ ուղղուած Յովհաննէս Դրասխանակերտցուն եւ Սմբատ Ա Թաղաւորին, ՊԲՀ, թիւ 4, Երեւան, 1966, էջ 251-256

յոյներուն Հետ բանակցութեան սկսիլը նշան է այն անտարբեր ըմբռնումին, զոր Հայեր ունեցան եւ ունէին միշտ իրենց միաբանական ձգտումներուն մէջ պարզապէս զօրաւոր քրիստոնեայ նեցուկ մը գտնելու դիտումով, եւ ոչ թէ միոյն կամ միւսին ճշմարիտ ուղղափառութիւնը ճանչնալով»:³

Բնական է՝ այդ փորձերը Հէնց սկզբից դատապարտուած էին անյաջողութեան, քանզի որեւէ դաւանաբանական կամ ծիսական զիջում բիւզանդական եկեղեցուն ընդհանրապէս, եւ մասնաւորապէս Հայոց պետականութեան Կիլիկեան շրջանում, առաջացնում էր հզօր ընդդիմութիւն Հայ Հոգեւորականութեան եւ ժողովրդի լայն խաւերի կողմից անգամ այն դէպքում, երբ ժամանակաւոր եւ առերես միութիւնը եւ չնչին ծիսական զիջումները թերեւս կարող էին ապահովել Բիւզանդիայի (այլ դէպքերում՝ նաեւ Արեւմուտքի) ռազմական օգնութիւնը Հայաստանին սպառնացող Հարեւան մահմեդական պետութիւնների վտանգի առկայութեան պայմաններում:

Առաջին կաթողիկոսը Կիլիկիայում, որ ձգտում էր բիւզանդական եկեղեցու Հետ սերտ յարաբերութիւններ Հաստատել, Գրիգոր Բ Վկայասէրն էր: Նրա այդ գործունէութիւնը շարունակեց ս. Ներսէս Շնորհալին, երբ դեռ եպիսկոպոս էր: Նա առաջինն էր նաեւ Կիլիկիայում, որ բիւզանդացիներին ներկայացրեց «Գիր Հաւատոյ խոստովանութեան Հայաստանեայց եկեղեցոյ»-ն, որտեղ շարադրուած էին Հայ եկեղեցու դաւանանքն ու ծիսակարգը:

Մեր վերոյիշեալ յօդուածում ընթերցողների ուշադրութիւնն էինք հրաւիրել մի Հետաքրքիր Հանգամանքի վրայ: Թէեւ բիւզանդական կայսրերի եւ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքների՝ Հայոց կաթողիկոսներին եւ թագաւորներին ուղղած նամակներում յիշուում են վերջիններիս՝ իրենց ուղարկուած նամակների մասին, որտեղ խօսք էր լինում եկեղեցիների միութեան մասին, սակայն այդ նամակներից եւ ոչ մէկի Հայկական բնագիրը կամ պատճէնը չի պահպանուել: Ծիշտ է, պահպանուել են ս. Ներսէս Շնորհալու եւ Գրիգոր Տղայի նամակները, որոնցում, թէեւ խօսուում է միութեան ցանկալի լինելու մասին, բայց ակնարկ անգամ չկայ, որ Հայոց մեծամեծերը Համաձայն են յունական եկեղեցու դաւանանքն ընդունելուն⁴:

3 Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, Կ. Պոլիս, 1912, Հ. Բ, էջ 1616-1617
4 «Աշտանակ» Ա, էջ 116

Հայոց կողմի՝ բիզանդական կայսրերին եւ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքներին ուղարկած նամակների հայերէն բնագրերի բացակայութիւնը եւ բիզանդական կայսրերի ու Կոստանդնուպոլսի պատրիարքներին հայերին ուղղած յունարէն բնագրերի՝ Հայ հետազոտողներին անծանօթ մնալը Հայ-բիզանդական եկեղեցական յարաբերութիւնների մի ամբողջ շրջան Հայագիտութեան համար անյայտ են թողել: Մաղաքիա Օրմանեանը ցոյց է տալիս, որ Մանուէլ կայսեր մահից (1180 թ.) յետոյ «յոյներու հետ միութենական բանակցութիւնները վերջնականապէս փակուեցան: Ալեքսիոս Մանուէլ (1180-1183) եւ Անդրոնիկոս Բռնակալ (1183-1185) կայսրերը կարող իսկ չէին այսպիսի խնդիրներով զբաղիլ, Իսահակ Անգեղոսն ալ, 1185-ին գահակալելով, բոլորովին տարբեր ուղղութիւն բռնեց՝ ոչ եւս բանակցելով եւ համաձայնելով, այլ բռնութեամբ եւ ուժգնութեամբ հայերը քաղկեդոնականութեան հպատակեցնելով»⁵: Մ. Օրմանեանի եզրակացութիւնը որդեգրեց եւ Կիլիկիայի պատմութեան մեծ գիտակ Գրիգոր Միքայէլեանը⁶:

Յոյների հետ միութենական բանակցութիւնների՝ ամենեւին էլ չփակուելու մասին մենք առաջին անգամ ցոյց տուեցինք՝ Հրատարակելով Իսահակ Անգելոս կայսեր՝ յունարէն բնագրով պահպանուած պատասխան նամակը Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին⁷: Նամակից պարզուում է, որ Հայոց կաթողիկոսը Իսահակ Անգելոսին ուղարկել է երկու նամակ՝ «մէկը գրուած քո՝ Հայերէն լեզուով, իսկ միւսը՝ արաբերէն: Այդ երկու նամակով, շարունակում է կայսրը, մի բան յայտնեցիր, որ վառուում է քո սիրտը մեզ հետ միանալու սիրով... որ դու քեզ վրայ ես վերցնում այնքան ճանապարհ կտրելով մեզ մօտ գալու յոգնութիւնը: ... Դու գրել էիր նաեւ, որ եթէ նոյնիսկ կարող է ճանապարհհին յոգնութիւնից վախճանուես, այդ դէպքում եւս չես վարանի կեանքից զրկուելու գնով քեզ ենթակայ ժողովրդին փրկել եւ նրան մեզ հետ միացնել, որպէս բարի հովիւ...»⁸:

5 Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, հ. Ա, էջ 1482

6 Г. Микаелян, История Киликийского армянского государства, Ереван, 1952, стр. 138

7 Հ. Բարթիկեան, Նոր նիւթեր Կիլիկիայի հայկական պետութեան եւ Բիզանդիայի փոխարարութիւնների մասին, «Բանբեր Մատենադարանի», թիւ 4, Երևան, 1958, էջ 288-290

8 Նոյն տեղում, էջ 288

Հայ-Յունական եկեղեցիների միութեան բանակցութիւնները շարունակուեցին Իսահակ Անգելոսի թագաւորութիւնից յետոյ էլ: Ձեռքի տակ ունեցած աղբիւրների հիման վրայ կարելի է առայժմ խօսել 1239-ից սկսածների մասին: Մ. Օրմանեանը գտնում է (առանց թուական նշելու), որ դրանք սկսուեցին Նիկիայի կայսր Յովհաննէս Վատացչեսի գահակալումից (1222 թ.) եւ Գերմանոս Բ-ի աթոռակալութիւնից (1222 թ.) յետոյ⁹:

Որպէս աղբիւր նա նշում է Ղեւոնդ Ալիշանի «Սիսուանը»: Սակայն այնտեղ որեւէ աղբիւր յիշուած չէ, բուն տեքստում էլ հարցի մասին խօսք չկայ, միայն գրքի վերջում բերուած ժամանակագրական ցանկի մէջ 1239 թ. տակ գրուած է. «Գերմանոս պատրիարք Կ. Պոլսի բանազնաց լինի ընդ Հայս վասն միաբանութեան եկեղեցւոյ»¹⁰:

Ինչպէս պիտի տեսնենք, Գերմանոս պատրիարքը ամենեւին էլ Կիլիկիա չգնաց: Նա վախճանուեց յաջորդ տարի՝ 1240-ին:

1239 թ. տեղի ունեցած բանակցութիւնների մասին մանրամասն տեղեկանում ենք Գերմանոս Բ պատրիարքին յաջորդած Մանուէլ Բ-ի (1244-1254 թթ.) Հեթում թագաւորին եւ Կոստանդին Բարձրաբերդցի կաթողիկոսին ուղարկած նամակից: Ձեռքի տակ ունենալով Մանուէլ պատրիարքի՝ դեռեւս անտիպ յունարէն նամակի պատճէնը՝ այդ հարցը քննութեան ենք առել վերը յիշուած մեր յօդուածում¹¹: Բայց հարցն այն է, որ մեզ այնուհետեւ յաջողուեց ձեռք բերել իր՝ Գերմանոս Բ-ի նամակը Կոստանդին Բարձրաբերդցուն եւ «առաջին ձեռքից» իմանալ Մանուէլի նախորդի՝ Գերմանոսի օրօք տեղի ունեցածի մասին: Գերմանոս Բ-ի նամակը հրատարակել էր Սպ. Լագոպատէսը դեռ 1914-ին Պելոպոնէսի Տրիպոլիս քաղաքում, եւ այսօր այն հազուադէպ է անգամ Յունաստանում¹²: Նամակից պարզուում է, որ եկեղեցիների միու-

9 Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, հ. Ա, էջ 1616-1617

10 Ղ. Ալիշան, Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 554

11 Տե՛ս ծանօթ. 1:

12 Σπ. Νικ. Λαγοπάτης, Γερμανός ο Β Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως-Νικαίας (1222-1240). Βίος, συγγράμματα καί διδασκαλία αὐτοῦ, ἀνεκδοτοὶ Ὀμιλῖαι καί Ἐπιστολαί τὸ πρῶτον ἐκδοδόμεναι, Ἐν Τριπόλει, 1914, σελ. 354-357 (Սպ. Նիկ. Լագոպատէս, Գերմանոս Բ պատրիարք Կոստանդնուպոլսի-Նիկիայի (1222-1240): Կեանքը, երկերը եւ վարդապետութիւնը, առաջին անգամ հրատարակուող անտիպ ծառերն ու թղթերը, Տրիպոլիս, 1914, էջ 354-357)

Թեան հարցը բարձրացնողն ու նախաձեռնողը հայկական կողմն էր: Հեթոժմ թագաւորը 1239 թ. կամ գուցէ մի փոքր աւելի առաջ դիմել էր Անտիոքի պատրիարքին, հաւանաբար Դորոթէոսին (1219-1245 թթ.), որպէսզի նա միջնորդի կայսերը՝ Յովհաննէս Վատացչսին (1222-1254 թթ.), եւ պատրիարքին՝ Գերմանոս Բ-ին, եկեղեցական միութիւնն իրականացնելու խնդրում: Անտիոքի պատրիարքը Նիկիայի¹³ կայսեր եւ Գերմանոս պատրիարքի մօտ դեսպանութիւն էր ուղարկել Ակոպելոս¹⁴ Թէոդոսիոսի վանքի վանահայր տէր Թէոդորեոսին եւ վանական Վասիլիոսին (Մանուէլ պատրիարքի նամակում կոչուած է Վլասիոս)՝ նրանց յանձնելով իր՝ Անտիոքի պատրիարքի նամակները, որոնցում ցոյց էր տրուած Հայոց՝ յունական եկեղեցուն միանալու ցանկութիւնը: Մանուէլ պատրիարքի թղթի համաձայն՝ Գերմանոս պատրիարքը կայսեր իմացութեամբ մի նամակով Կիլիկիա է ուղարկում Մելիտենէի՝ «կիլիկեան իշխանութիւններին ծանօթ» Յովհաննէս մետրոպոլիտին: Վերջինս ժամանելով՝ յանձնում է նամակը, ստանում պատասխան նամակ, այդ թւում եւ Հայոց հաւատքի խոստովանութեան «Գրիբ»: Նամակում ասուած էր, թէ շուտով Հեթոժմ թագաւորի կողմից ուղարկուելու են պատուիրակներ Հայոց հաւատքի խոստովանութեան «Գրիբ» պատճէնով: Հայոց պատուիրակութիւնը գնաց Նիկիա: Կիրակոս Գանձակեցին, առանց թուականը նշելու, բայց նկատի ունենալով 1254 թ. առաջ տեղի ունեցած բանակցութիւնները, յիշում է, որ նրանց մասնակցել է Յակոբ վարդապետը (ապագայ կաթողիկոս Յակոբ Ա Կլայեցին 1268-

13 Ինչպէս յայտնի է, 1204 թ. խաչակրաց Դ արշաւանքի ժամանակ լատինները զբաւել էին Կոստանդնուպոլիսը: Բիւզանդական կայսրն ու Կոստանդնուպոլիսի պատրիարքը հաստատուեցին Նիկիա քաղաքում մինչեւ 1261 թ., երբ բիւզանդացիները կարողացան ազատագրել մայրաքաղաքը եւ վերացնել լատինների տիրապետութիւնը: Ահա այդ պատճառով բիւզանդական կայսրութեան պատմութեան այս ժամանակաշրջանը յայտնի է որպէս Նիկիայի կայսրութիւն, իսկ պատրիարքը՝ Կոստանդնուպոլիսի՝ Նիկիայի տիեզերական պատրիարք: Նիկիայի կայսրութեան հետ սերտ յարաբերութիւններ էր հաստատել Լեւոն Բ Ռուբինեանը: Նա քաղաքական նպատակներով խնամիացել էր Նիկիայի կայսրութեան առաջին թագաւոր Թէոդորոս Լասկարիսի հետ 1213 թ.: նրան կնութեան տալով իր եղբայր Ռուբէն Գ-ի դուստր Ֆրիլպիսէին: Տե՛ս Հ. Բարթիկեան, Հայ-բիւզանդական նոթեր, Տեղեկագիր..., Երևան, 1960, Շ. 7-8, էջ 134-137:

14 Հիւսիսային Սպորադների կղզի, Եւբոայից Հիւսիս: 378 թուականից եպիսկոպոսանիստ էր:

1286 թթ.)՝ «այր բանաւոր եւ իմաստուն, զոր յառաջագոյն առաքեալ էին վասն սիրոյ եւ միաբանութեան առ թագաւորն Յունաց Յովհաննէս, որ ունէր զկողմանս Ասիոյ եւ մեծացեալ էր յաւուրսն, եւ առ պատրիարքն նոցուն»¹⁵:

Հարց է՝ Յակոբ վարդապետը Նիկիա գնաց Գերմանոս^ո, թէ՞ Մանուէլ պատրիարքի օրօք: Առաւել հաւանական է Մանուէլ պատրիարքի օրօք գնացած լինելը (1247-1248 թթ.):

Երկու խօսք Գերմանոսի նամակի բովանդակութեան մասին: Այստեղ, ինչպէս նախորդ դէպքերում, յունական կողմը նախ եւ առաջ քննադատում է Հայոց դաւանաբանութիւնը: Թէեւ Հայ եւ յոյն եկեղեցիների միջեւ աստուածաբանական ու ծիսական տարբերութիւնները քիչ չեն, սակայն այս նամակը հիմնականում քրիստոսաբանութեան մասին է:

Յիշեալ ժամանակաշրջանում եկեղեցիների միութեան այս առաջին փորձը Գերմանոս պատրիարքի մահուան պատճառով (1240 թ.) մնաց անարդիւնք: Յաջորդող դէպքերի մասին իմանում ենք Մանուէլ Բ պատրիարքի նամակից: Հայոց պատուիրակները գալիս են Նիկիա այն ժամանակ, երբ պատրիարքական աթոռը թափուր էր (1240-1244 թ.): Կայսրը հրաւիրում է եպիսկոպոսների ժողով, որոնք, ծանօթանալով Հայոց հաւատքի խոստովանութեան «Գրիբ», Կիլիկիա են ուղարկում Մելիտենէի Յովհաննէս մետրոպոլիտին եւ բարձրաստիճան այլ անձանց՝ իրականացնելու համար եկեղեցիների միութիւնը: Յունական պատուիրակութիւնը Կիլիկիայից վերադառնում է ձեռնունայն, քանի որ ինչպէս պարզուում է Մանուէլ պատրիարքի նամակից, Կոստանդին կաթողիկոսը նախօրօք գնացել էր Հռոմկլա: Հեթոժմ թագաւորն ասել էր բիւզանդական պատուիրակներին, թէ կաթողիկոսը բացակայում է, եւ առանց նրա եւ Հայոց բոլոր եպիսկոպոսների կամքի Հնարաւոր չէ միութիւնն իրականացնել: Դա ըստ երեւոյթին գործին ընթացք չտալու պատրուակ էր: Այդ ժամանակուանից, գրում է Մանուէլ պատրիարքը, անցան տարիներ: Հայերը 1247-1248 թթ. ձմռանը եկեղեցիների միութեան մի երրորդ փորձ կատարեցին: Նիկիա ժամանեցին Հայոց պատուիրակները: Բիւզանդիան այս անգամ էլ եռանդազին լծուեց գործի՝ միու-

15 Կիրակոս Գանձակեցի, Գատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանեանի, Երևան, 1961, էջ 365

թիւնը իրականացնելու համար, եւ իր կողմից Կիլիկիա պատուիրակու-
թիւն ուղարկեց Մելիտանէի արդէն մեզ ծանօթ մետրոպոլիտին, «որը
եւ դրեց գործի սկիզբը», ապա Փիլադելփիայի¹⁶ մետրոպոլիտ Փոկա-
սին: Նամակից պարզ երեւում է, որ ոչ բոլոր հայերն էին միութիւնն
ընդունում: Մանուէլի ասելով՝ Հեթումից հետո ապրող հայերը (թերեւս՝
հայաստանցիները) «դեսուդէն են տարուբերում եւ ընթացքի մէջ
գտնուող միութիւնը չեն ընդունում»: Կայսրութեան հայ-բիւզանդա-
կան եկեղեցիների ունիան յաջողեցնելու բուռն ցանկութեան մասին է
վկայում այն ծայր աստիճան ստորաքարչ ու քծնող շեշտը, որ հանդի-
պում ենք Մանուէլ պատրիարքի նամակում: Հայոց Հեթում թագաւո-
րին ու Կոստանդին Բարձրաբերդցի կաթողիկոսին, հայոց իշխանա-
ւորներին, հայ կղերին, ժողովրդին ու բանակին նա դիմում է այնպիսի
գերագերազրական ածականներով, որոնք չի կարելի գտնել անգամ յու-
նարէն լեզուի ստուարածաւալ բառարաններում: Բիւզանդական նա-
մակների ոճից հնարաւոր է որոշել նամակի գրութեան ժամանակ նա-
մակագրի եւ հասցեատիրոջ երկրում՝ Բիւզանդիայում եւ Հայաստա-
նում, տիրող քաղաքական իրադրութիւնը, այդ երկուսի ձգտումներն
ու նկատառումները: Իսկ զուտ եկեղեցիների միութեան հարցին վերա-
բերող նամակում հայոց քաղաքական իշխանաւորների եւ բանակի յի-
շատակութիւնը լաւագոյն վկան է այդ յարաբերութիւնների յետեւում
շղարշուած հետո գնացող քաղաքական նպատակների: Մանուէլ պատ-
րիարքը յոյս է յայտնում, որ այս անգամ միութիւնը պիտի կայանայ:
Բայց միութեան՝ ե՛ւ այս, ե՛ւ յաջորդ¹⁷ փորձերը յաջողութեամբ
չպակուցեցին:

Արդ, ինչ եզրակացութեան կարելի է յանգել՝ ուսումնասիրելով
այս նամակները եւ հայ-յոյն եկեղեցիների միութիւն ստեղծելու ուղ-
ղութեամբ հայոց քայլերն ընդհանրապէս: Ինչպէս երեւում է, դիմելով

16 Հին Լիւդիայի քաղաք, դեռ Կալիգուլայի օրօք կոչուեց Նեոկեսարիա (այժմ
Ալաշեհիր): Յովհաննու «Յայտնութեան» մէջ (Ա 11) Ասիայի եօթ եկեղեցիներ-
ից (քրիստոնեայ համայնքներից) մէկն էր: Միւսներն էին՝ Եփեսոսը, Ջմիւռ-
նիան, Պերգամոնը, Թիւատիրան, Սարգիկէն եւ Լաւողիկիան:

17 Պահպանուել են 1323-1334 թթ. միջեւ գրուած Կոստանդնուպոլսի Եսայաս
պատրիարքի նամակները Կոստանդին Դ կաթողիկոսին եւ Լեւոն Ե թագաւո-
րին դարձեալ եկեղեցիների միութեան հարցով: Տե՛ս Հ. Բարթիկեան, Նոր նիւ-
թեր, էջ 209-295:

Բիւզանդիային եկեղեցիների միութեան խնդրով, լինելով հարցը բարձ-
րացնողներն ու նախաձեռնողները, հայերը զգուշանում էին բիւզան-
դական կողմի խիստ միակողմանի դիրքորոշումից: Յոյները որեւէ դա-
ւանական զիջման չէին գնում եւ հայերին համարում էին հերետիկոս-
ներ, որոնք պէտք է անվերապահօրէն ընդունեն Քաղկեդոնը: Հայերը,
տեսնելով բիւզանդական կողմի կարծի դիրքորոշումը դաւանական
խնդիրներում եւ գիտակցելով սեփական դաւանութեանը հարազատ
մնալու անհրաժեշտութիւնը, յոյս էին տածում փոքր զիջումների գնով
գոնէ ժամանակաւորապէս ապահովել տուեալ պահի իրենց քաղաքա-
կան ու ռազմական պահանջները: Էական զիջումների մասին խօսք
անգամ լինել չէր կարող: Դարեր շարունակուող դաւանական պայ-
քարն առաւել եւս ամրապնդել ու բիւրեղացրել էր սեփական արժէք-
ների համակարգը հայ հասարակութեան ամենատարբեր խաւերի մէջ,
եւ որեւէ մէկը, ով կը փորձէր գնալ յոյն կամ լատին եկեղեցիներին
ենթարկուելու քայլին, նախօրօք դատապարտուած էր կատարեալ ճա-
խողման:

Նոյն 1248-ին, երբ (հաւանաբար հայոց կողմի նախաձեռնութեամբ)
այս անգամ Հռոմի հետ եկեղեցիների միութիւն ստեղծելու փորձ կա-
տարուեց, եւ Հռոմի պապը ջանաց իր դաւանանքը տարածել հայոց
մէջ, Կոստանդին Ա Բարձրաբերդցի կաթողիկոսը վճռականօրէն ընդ-
դիմացաւ դրան: Հեթում Ա թագաւորին գրած նամակում նա դատա-
փետեց պապի դաւանաբանական ու ծիսական հայեացքները: Քանի որ
Կոստանդին Բարձրաբերդցու՝ Հռոմի պապի դաւանանքի ու ծիսական
պահանջների առնչութեամբ արտայայտած կարծիքները պիտի նոյնա-
կան լինէին Կոստանդնուպոլսի նման պահանջներին, աւելորդ չենք
համարում բերել Հեթում թագաւորին կաթողիկոսի գրածը, որից յստակ
երեւում է հայոց հոգեւոր իշխանաւորների անդրդուելիութիւնն այս
հարցում:

«Սուրբ թագաւոր ամենայն Հայոց, յառաքեալ գրոյ քո ծանեաք
զբոյնի հրամանն, զոր հրամայել էիք քաղցր եւ կակղազոյն առնել
զպատասխանիսն թղթի պապուն եւ նրբապէս առնդ Տիմանչիդ, որ
առաքեցաւ ի պապէն գտանել զմեզ յետ Թ, եւ Մ, եւ ԽԸ (1248) ամի
գտանելոյս մերոյ ի Տեառնէ: Կարծես զՀայոց եկեղեցին աղքատ ի գի-
տութենէ. եւ յայս գիրս գտաք ժԵ սխալ եւ անընդունակ բան խառ-
նեալ ընդ ճշմարիտն. է, զոր իմանալով եւ ի չար կամաց են գրել, եւ է,
զի չեն կարացել տեսանել զթիւրն...: Չայս ամէնս կամէաք ասել ընդ

իւրենք. եւ ի քո հրամանացդ արգելաք, եւ թէ ջանացել էին կարկատել զիւրեանց բանն, եւ մեզ չէր պակաս Աստուծոյ ողորմութեամբն ճշմարտութիւնն զոր տուեալ էաք ի դէմ: Դուք թէ պատեհ տեսնոյք, յայտնեցէք իւրենց զոր կամիք, ապա կեցիք մինչ զամէն զոր կամին ասել ասեն, եւ մեզ իմացնէք որ զայն այլ իմանանք: ...Ապա զիւրեանց արուեստակեալ առասպելսն իսկի չընդունիմք, այլ եւ արհամարհեմք, եւ չիշխեն ի վերայ մեր ամենեւին, ոչ վասն դոցա ելնեմք յաշխարհականացն սիրոյ: Թէ ընդ քեզ հաւատ հարցանեն եւ պահանջեն, դու հրամայէ, թէ՛ ես զիմ առաջնորդացն ունիմ հաւատս եւ զիմ եկեղեցւոյն. եւ նոցա պարտիմ համարս տալ եւ ո՛չ ձեզ: Ո եւ Ի (620) գաւառ են Հայք յերզնկայէն ի վեր, եւ կան, որ աւեր են, եւ կան, որ ի ծառայութեան (թուրքի - չ. Բ.). թէ կու ցաւին ընդ Հայոց, թող երթան ազատեն»¹⁸:

Արդեօ՞ք 1248 թ. Բիւզանդիայի եւ Հռոմի՝ Կիլիկիայում միաժամանակ ծաւալած, կարելի է ասել, դիւանագիտական քայլերը (որոնց նախաձեռնողը Կիլիկիայի աշխարհիկ եւ եկեղեցական ղեկավարներն էին) ժամանակի առումով պատահական զուգահեռութիւն էին կամ մէկը միւսին կանխելու եւ երկրում իրենց ազդեցութիւնը տարածելու փորձեր, թէ՛ Կիլիկիայի Հայոց ղեկավար աւագանու դիւանագիտական քայլեր: Լեւոն Բ-ի՝ Թագաւոր հռչակուելու նախօրէին, երբ վերջինս պատուիրակութիւն ուղարկեց Հներիկոս Զ կայսեր մօտ՝ թագ խնդրելու, Ալեքսիոս Գ Անգելոսը ստիպուած եղաւ նոյնն անել. «Եւ լուեալ կայսերն յունաց, եթէ փռանկք ետուն թագ Լեւոնի, առաքեաց եւ նա ընծայս եւ թագ գեղեցիկ՝ ոսկւով եւ ակամբ պատուականօք ընդելուզեալ, եւ ասէ. «Զթագն Հռոմայեցւոց մի՛ դիցես ի գլուխ քո, այլ զմերդ, զի առ մեզ հուպ ես քան թէ ի Հռոմ»: Իսկ թագաւոր Լեւոն այր իմաստուն էր, ոչ խոտեաց եւ զմի ոք յերկոցունց թագաւորացն զՀռոմայն կամ զԿոստանդնուպօլսեան»¹⁹:

Այժմ մի քանի խօսք Մանուէլ պատրիարքի՝ Հայոց Հեթում արքային եւ Կոստանդին Բարձրաբերդցի կաթողիկոսին ուղարկած անտիպ նամակը բովանդակող երկու ձեռագրերի՝ Բաւարական արքայական գրա-

դարանի թիւ 207 յունարէն²⁰ եւ Վատիկանի առաքելական գրադարանի թիւ 77 ձեռագրերի մասին²¹:

Թիւ 207 յունարէն ձեռագրի՝ Մանուէլ Բ պատրիարքի նամակը բովանդակող թերթերի լուսապատճէնները ստացել ենք պրոֆ. Աթանասիոս Կամբիլիսի (Athanasios Kambylis, Համբուրգ) օգնութեամբ: Ձեռագիրը գրուած է ԺԵ դարում, ստուար, հարթ թղթի վրայ: Թուղթը խունացած է: Վերնագրերն ու սկզբնատառերը գրուած են կարմիր թանաքով, տեքստը՝ փոքր ու գեղեցիկ տառերով, առատ են հապաւումները: Մատեանը բաղկացած է 230 թերթից: Վատ է պահպանուած, գրութիւնը մասամբ ջնջուած է: Մատեանում հանդիպում են Հայագիտութեան համար հետաքրքրութիւն ներկայացնող բազմաթիւ գործեր: 5-7-րդ թերթերը բովանդակում են «Διήγησις»-ը՝ գիտութեանը յայտնի որպէս «Narratio de Rebus Armeniae»՝ շուրջ 700 թուականին Հայերէն գրուած եւ միայն յունարէն թարգմանութեամբ պահպանուած Հայքաղկեդոնիկ արժէքաւոր սկզբնաղբիւրի տեքստը²²: 8-13-րդ թերթերում առկայ է «Թուղթ, որ բովանդակում է Հաւատոյ ուղիղ ու անթերի խոստովանութիւնը, որ առաքուեց երանելի Հայր Թովմայի՝ Երոսաղէմի պատրիարքի կողմից Հայաստանի հերձուածողներին, գրուած արաբերէն կարոնի եպիսկոպոս Թէոդորոսի (մականունը Արուկարա կոչուածի) կողմից, իսկ իմ՝ նուաստիս՝ Միքայէլիս, Երոսաղէմի առաքելական աթոռի սինկելոսի կողմից [յունարէն] թարգմանուած, որի կողմից էլ ուղարկուեց: Այն բովանդակում է միակ ճշմարիտ՝ Քաղկեդոնում գուժարուած ժողովի՝ Քրիստոսի՝ մեր Աստուծոյ վերաբերեալ ընդունած

20 Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae Bavaricae, sub auspiciis Maximiliani Iosephi Boioariae Regis, edidit notisque illustravit Io. Christoph. L. Baro de Aretin, Bibliothecae Regiae Praefectus. Voluminis Primi, codices graecos ab Ign. Hardt eiusdem Bibliothecae subpraefecto recensitos complexi, tom II, Monachii 1806

21 Bibliothecae Apotolicae Vaticanae Codices Manuscripti recensiti iubente Leone XIII Pont. Max. Codices Manuscripti graeci Ottoboniani Bibliothecae Vaticanae descripti Praeside Alphonso Cardinali Capecelatro archiepiscopo Capuano S.R.E. Bibliothecario, recensuerunt E. Feron et F. Battaglini, Romae, 1893

22 Թարգմանուած է Հայերէն: Տն՝ Ն. Բարթիկեան, «Narratio de Rebus Armeniae» յունարէն թարգմանութեամբ մեզ հասած Հայքաղկեդոնական սկզբնաղբիւր, Բանբեր Մատենադարանի, Երեւան, 1962, հ. 6, էջ 457-470:

18 Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 504-508

19 Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, էջ 158

որոշումը»։ Սոյն գրութիւնը յիշում է Վարդան Արեւելցին. «Յաւուրսն յայնոսիկ (Լեւոն Ե-ի 813-820 թագաւորութեան վերջում կամ Միքայէլ Բ-ի 820-829 սկզբում) գայր եպիսկոպոս մի Ապիկուռայ անուն առ Աշոտ եւ ջանայր դարձուցանել զնա յաղանդն Քաղկեդոնի, զոր լուեալ Բիւրատ ոմն վարդապետ ի Միջագետս՝ առաքէ զսարգաւազն Նանայ, որոյ եկեալ մարտնչի ընդ Ապիկուռայ եւ յաղթէ նմա զօրութեամբն Սուրբ Հոգւոյն։ Եւ հալածէ զնա իշխանն եւ հաստատի եւս առաւել ի հաւատս սրբոյն Գրիգորի»²³։

Մատենանի 14-16-րդ թերթերը բովանդակում են Գերմանոս Բ պատրիարքի նամակը Կոստանդին Բարձրաբերդցի կաթողիկոսին (Սպ. Լագոպատէսի հրատարակութիւնը սրա հիման վրայ է կատարուած), որի յունարէն բնագիրը եւ մեր հայերէն թարգմանութիւնը բերուած է ստորեւ։

16-18-րդ թերթերում գտնուում է «Հայոց Եկեղեցու կաթողիկոս տէր Կոստանդինի հրամանով գրուած եւ սրբազնագոյն պատրիարք տէր Գերմանոսին հասցէագրուած Հայոց Եկեղեցու հաւատքի խոստովանութեան գրի քննութիւնը, որ կատարուեց Կոստանդնուպոլսի պատրիարքական աթոռին ենթակայ եպիսկոպոսների կողմից (տէր Գերմանոսի) ի Տէր հանգչելուց յետոյ»։

19-21-րդ թերթերում գտնուում է Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Մանուէլի թուղթը՝ ուղարկուած Հայոց թագաւոր Հեթումին եւ Կոստանդին Բարձրաբերդցի կաթողիկոսին։ Առաջին անգամ մեր կողմից հրատարակուող թղթի յունարէն բնագիրը եւ նրա հայերէն թարգմանութիւնը բերուում են ստորեւ։

Այնուհետեւ մատենում բերուած են դաւանաբանական բովանդակութեամբ բազմաթիւ թղթեր՝ բիւզանդական կայսրերի, Կոստանդնուպոլսի, Ալեքսանդրիայի պատրիարքների, Հռոմի պապերի, յունական եկեղեցու հայրերի եկեղեցական ժողովների առանձին կանոններ եւ դրանց մեկնութիւնները, Սոկրատ Արտատիկոսի եկեղեցական պատմութեան 35-րդ գլուխը, Ջենոնի «Հենոտիկոնը» եւ այլն։

23 Մեծի Վարդանայ Բարձրաբերդեցոյ Պատմութիւն տիեզերական, Մոսկուա, 1861, էջ 107-108։ Տե՛ս նաեւ Ն. Ակինեան, Թէոդորոս Աբուկուրա եւ Նանայ Ասորի, Վիեննա, 1922

Վատիկանի առաքելական գրադարանի թիւ 77 ձեռագիրը²⁴ համապատասխանում է թիւ 207 ձեռագրի բովանդակութեանը։

Ստորեւ բերուում են Կոստանդնուպոլսի պատրիարքներ Գերմանոս Բ-ի եւ Մանուէլ Բ-ի նամակների յունարէն բնագրերը՝ առաջինը Կոստանդին Բարձրաբերդցուն, երկրորդը Հեթում Ա թագաւորին եւ Կոստանդին Բարձրաբերդցուն ուղղուած։ Գերմանոս Բ-ի նամակը բերուած է Սպ. Լագոպատէսի հազուագիւտ հրատարակութիւնից, երկրորդը՝ մեր վերծանած յունարէն երկու ձեռագրերից։ Զուգահեռ տրուում է այդ նամակների մեր թարգմանութիւնը։

24 Այս թղթեայ ձեռագիրը բաղկացած է 198 թերթից, որոնցից առաջին երեքը պակասում են։ Գրուած է Ժէ դարում։ Մատենանի 5-12 թերթերում բերուած է «Narratio de Rebus Armeniae»-ն, Երուսաղեմի պատրիարք Թովմայի՝ «Հայաստանի Հերձուածողներին» ուղղուած Քաղկեդոնի հաւատոյ խոստովանութիւնը բովանդակող թուղթը (Աբուկարայի կողմից արաբերէն գրուած եւ Կարոնի եպիսկոպոս Թէոդորոսի կողմից յունարէն թարգմանուած)։ Զեռագրում առկայ նաեւ՝ Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Գերմանոս Բ-ի նամակը Կոստանդին Բարձրաբերդցի կաթողիկոսին, վերջինիս՝ Գերմանոս պատրիարքին շարադրած Հայոց հաւատի խոստովանութեան «Գրին» պատրիարքի մահից յետոյ Կոստանդնուպոլսի եպիսկոպոսների գրած պատասխան նամակը, Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Մանուէլի թուղթը Հայոց թագաւոր Հեթումին եւ Կոստանդին կաթողիկոսին, Հռոմի Մարտինոս պապի հրամանով գումարուած եկեղեցական ժողովի արձանագրութիւնների սկիզբը եւ այլ նիւթեր։

Ա

Նոյնի [Գերմանոս պատրիարքի] նամակը Համայն տիեզերքի Հայոց Եկեղեցոյ վեհափառ կաթողիկոսին, իմաստութեամբ եւ խոհեմութեամբ բարեգարդեալ տէր Կոստանդինին¹

Ա. Թող ցնծայ այսօր երկինքը, հրճուի երկիրը, առաւել եւս փառաւորուի եւ մեծարուի երկնքի ու երկրի հրաշագործ Արարիչը: Եթէ մէկ մեղաւորի համար, որ ապաշխարում է եւ դարձի գալիս դէպի ճշմարիտ ճանապարհ, ուրախութիւն է երկնքում՝ ըստ մեր ճշմարիտ Աստուծոյ՝ Յիսուս Քրիստոսի անսուտ խօսքի [Ղուկ. ԺԵ 7], ապա որքան աւելի՝ ազնիւ ու բազմամարդ, տիեզերքի բազում վայրերում ափռուած ազգի համար: Բանսարկուի² նախանձի պատճառով մոլորական ճանապարհով ընթանալուց հրաժարուելով՝ նա այժմ շտապում է գնալ Հին ու արքայական, ուղիղ, երկնային թագաւորութիւն տանող ճանապարհով: Արդ, այդ առթիւ ինչպիսի՞ եւ ինչքա՞ն մեծ ուրախութիւն պիտի ըմբռնեն երկնային մարդասէր ուժերը, երկիրն ինչպէ՞ս չսասանուի՞ ո՛չ վախից, այլ բերկրութիւնից, ո՛չ չարչարուելուց, այլ երկրայինների փրկութեան առթիւ ուրախութիւնից, ինչպէ՞ս չհրճուի, ինչպէս մայրն իր զաւակներով, դէպի Աստուծոյ պարգեւած բարիքները բարձրացողների, ճշմարիտ փառքին արժանացողների առթիւ: Հէնց այստեղ եւ «յիշեցի զաւուրսն զառաջինս» [Սաղմ. ԺԽ 5]:

Ինչպիսի՞ք էին դրանք: Երբ Կոստանդինն ու Տրդատը,³ մէկը՝ Հռովմայեցիներին, միւսը՝ Հայերի վեհապետներն էին, երկնքում որպէս աստղ երեւացած խաչի նշանով⁴ հրաշագործ Աստուած տէր Կոստանդինին կոչ արեց դառնալ դէպի բարեպաշտութիւն: Իսկ սուրբ Գրիգորը խոր վիրապից արեգակի պէս բարձրանալով, Տրդատին ուղղեց դեպի ուղղափառութեան լոյսը եւ մկրտութեամբ նրան անմար լոյսի որդի յայ-

* Կայսերական դիրքերից գրուած «կայսերական դաւանաբանութեան» այս թղթի բովանդակութիւնը հետեւեալն է՝ բիւզանդացիներից բացի մնացած բոլորը հերետիկոսներ են, եւ դաւանական փոխհամաձայնութիւնը քաղկեդոնականութեան անվերապահ ընդունումն է: Բանակական մեծութիւնն ըստ նրանց՝ սեփական ճշմարտացիութեան վճռորոշ գործօնն է: Այսպիսի անհանդուրժողական եւ վիրաւորական արտայայտութիւններով լի այս թուղթը լաւագոյնս ցոյց է տալիս, թէ ինչ ոգով էին բիւզանդացիները մտնում դաւանական

Ա՛

Του αὐτοῦ ἐπιστολῇ τῷ ὑψηλῷ Καθολικῷ πάσης τῆς ἁρμενικῆς ἐκκλησίας, τῆς κατὰ πάσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ σοφία καὶ συνέσει κεκοσμημένῳ Κυρῷ Κωνσταντίνῳ

Ա՛. 'Αγαλλιάσθω οὐρανὸς καὶ εὐφραινέσθω γῆ σήμερον, ὑπερυψούσθω δὲ καὶ μεγαλυνέσθω ὁ οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητῆς ὁ ἐκτελῶν τὰ παράδοξα· εἰ γὰρ ἐφ' ἐνὶ ἀνθρώπῳ μετανοοῦντι καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπιστρέφοντι χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ κατὰ τὴν ἀψευδεστάτην φωνὴν τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅταν ἔθνος εὐγενὲς καὶ πολυάνθρωπον καὶ πολλαχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐσπαρμένον τὴν ἐκ βασκανίας διαβολικῆς ἐπισυμβάσαν τούτῳ ἀπάτην ἀπολιμπάνειν ἤδη ἀπάρχηται καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν καὶ βασιλικήν, τὴν εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν φέρουσαν βασιλείαν εὐθυπορεῖν κατεπέιγεται, ποταπὴν δεῖ καὶ πόσῃν χαρὰν ἔχειν τὰς ἐπουρανίους καὶ φιλανθρώπους δυνάμεις, ἡ γῆ δὲ πῶς οὐ σεισθήσεται, οὐ φοβουμένη, ἀλλὰ σκιρτῶσα, οὐ παιδευομένη, ἀλλ' εὐφραينوμένη ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῶν γήινων, ὡς μήτηρ ἐπὶ παισίν, ἐπὶ τὴν κατὰ θεὸν προκοπὴν ἀνοιῶσι καὶ τῆς ἀληθινῆς δόξης ἀξιουμένοις; Ἐνταῦθα δὲ τοῦ λόγου γενόμενος ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων. Ποῖων δὲ τούτων; ἦνίκα Κωνσταντίνος καὶ Τιρηδάτης, ὁ μὲν τῶν Ῥωμαίων ὁ δὲ τῶν Ἀρμενίων τὴν ἡγεμονίαν ἐνεπιστεύοντο· καὶ τὸν Κυρὸν Κωνσταντίνον διὰ σταυρικοῦ σημείου, ἀστροθετοῦμένου ἐν οὐρανῷ, ὁ τῶν θαυμασιῶν προσεκαλεῖτο Θεὸς πρὸς εὐσέβειαν, τὸν δὲ Τιρηδάτην ἐκ βάθους γῆς ὁ ἱερός Γρηγόριος ὡς ἥλιος ἀνελθὼν πρὸς τὸ φῶς τῆς ὀρθοδοξίας ὠδήγησε καὶ ἡμέρας υἷδον ἀνέσπερον ἀνέδειξε διὰ τοῦ βαπτίσματος.

երկխօսութիւններին: Այս երկխօսութիւնների մէջ Հայկական կողմը ոչ միայն յենում է իր հարուստ դաւանական ժառանգութեան վրայ, այլև քաջատեղեակ է յունական աղբիւրներին եւ մեղադրանքներին, սակայն յունական կողմը բացարձակապէս տեղեակ չէ Հայկական աղբիւրներին: Չարմանալին այն է, որ հազար Հինգ Հարիւր տարուայ ընթացքում ոչինչ չի փոխուել: Այսօր էլ յունական եւ ռուսական աղբիւրներում առկայ են բազմաթիւ անհեթեթութիւններ Հայերի մասին, որոնք անգիտութեան եւ պատմական փաստերի նենգափոխումների հետեւանք են (ԽԿ):

դրուում է, թէ Որդին Համագոյակից եւ բնութեանակից չէ նախալուծ-
տեան Հօրը եւ ժամանակի մէջ գոյութիւն ունեցող Սօրը, քանզի Հայրը
Աստուածութիւնից եւ մարդկութիւնից բաղկացած չէ, նոյնպէս եւ Սայ-
րը: Ուստի ճշմարիտ դաւանողները պէտք է ընդունեն, որ Քրիստոս
բնութեանակից է Հօրը եւ մեզ: Չպէտք է այնպէս վարդապետել, թէ
երկու բնութիւնները, խառնուելով միմեանց, երկուսն էլ որպէս այդ-
պիսին վերացան, այլ գոյութիւն ունեն անխառն՝ մէկ եւ նոյն Քրիստո-
սի մէջ*:

Ահա այս է պառակտման գլխաւոր պատճառը: Եւ այդպիսով,
Հայերը՝ մարմնի այդ լաւ մասը, ամբողջական մարմնից Հատուեցին եւ
Հեռուն նետուեցին: Իսկ ամբողջական մարմնից Հատուած իւրաքան-
չիւր մաս ենթակայ է բազմապիսի ապականութիւնների՝ պղծման,
փտման, գարշահոտութեան, եռման: Հայոց Եկեղեցին կանգ չառաւ
այդ նախնական Հերձուածողութեան մէջ**, այլ ձեռք բերեց եկեղեցա-
կան աւանդոյթներին ներհակ ուրիշ սովորոյթներ եւս: Այդ սովորոյթ-
ները մինչեւ օրս յայտնի չէին, բայց Աստուած բարձրից դրանք նկա-
տեց***: Աստուած տեսաւ Իր ժողովրդի տառապանքները, որ Հայերի

* Այս թիրիմացութիւնը գալիս է Հայ դաւանաբանութեան մասին սխալ պատ-
կերացումներից: Իրականում Հայերն ընդունում են Քրիստոսի ե՛ւ աստուա-
ծային, ե՛ւ մարդկային Համագոյութիւնը, առանց որի Հնարաւոր չէ պատկե-
րացնել ուղղափառ Հաւատքն առՀասարակ: Հայ Հայրերն ուսուցանում են, որ
Աստուծոյ Միածին Որդին՝ նախալուծտեան Բանը, մեր փրկութեան Համար
կատարելապէս մարդացել է ս. Կոյսից, այսինքն վերցրել է մարդկային բնու-
թեան ամբողջականութիւնը: Ոչ թէ Բանը փոխարկուել է մարմնի, կամ մարմի-
նը՝ Աստուածութեան, ոչ թէ աստուածայինը կամ մարդկայինը միաւորուելիս
բնութեամբ փոփոխուել են կամ շփոթուել, այլ կատարեալ Աստուած Իրեն է
միաւորել անթերի մարդկութիւն՝ առանց փոփոխութեան, առանց այլալու-
թեան, առանց շփոթութեան. այսինքն՝ Աստուած մնացել է Աստուած, եւ մար-
դը՝ մարդ:

Ուղղափառ Հաւատքի Համար շատ կարեւոր է Քրիստոսի միութեան խորհուր-
դը. որեւէ բաժանութիւն կամ երկուութիւն մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի մէջ
սպառնում է փրկութեան իսկութեանը: Քրիստոսի աստուածամարդկային միու-
թիւնը ոչ թէ բնութիւնների յարակցութիւն, կապակցութիւն կամ վերաբերու-
թիւն է, այլ էական, գոյաբանական եւ բնութեանական միութիւն: Աստուածայի-
նը եւ մարդկայինը անձով, բնութեամբ, կամքով եւ ներգործութեամբ անբա-
ժանելիօրէն միաւորուած են մէկ Տէր Յիսուս Քրիստոսի մէջ: Ուստի մէկ է
մարդացած Բան Աստուծոյ անձը, բնութիւնը, կամքը եւ ներգործութիւնը: Ս.
Յովհաննէս Օձնեցին գրում է. «Միութեան մէջ պէտք չէ ուրանալ իւրաքանչիւրի

ὡς μήτε τῷ προαιωνίῳ πατρὶ, μήτε τῇ ὑποχρονίῳ μητρὶ ὁμοούσιον
νοεῖσθαι καὶ συμφυῆ τὸν υἱὸν· οὔτε γὰρ ἐκ θεότητος καὶ
ἀνθρωπότητος ὁ πατήρ, οὐθ' ἡ μήτηρ τοιαύτη. Δεῖ δὲ τοὺς ὀρθῶς
φρονοῦντας ὁμοφυῆ τοῦτον κηρύττειν τῷ πατρὶ καὶ ἡμῖν. Οὐ
κηρυχθήσεται δὲ οὕτως, εἴπερ αἱ δύο φύσεις εἰς μίαν κραθεῖσαι
συνατηρέθησαν, ἀλλ' εἰ σώζονται ἀσύγχυτοι ἐν τῷ ἐνὶ καὶ αὐτῷ
Χριστῷ. Αὕτη μὲν ἡ πρώτη αἰτία τῆς διαστάσεως. Καὶ τῆς κοινῆς
ὀλομελείας τὸ καλὸν τοῦτο μέλος τῶν Ἀρμενίων ἀποκοπὲν μακρὰν
ἀπερρίφθη. Μέλος δὲ πᾶν τῆς ὀλόττης ἐκτμηθὲν πολλοῖς
περιστοιχίζεται μετὰ τὴν ἐκτομὴν κακοῖς, μαινεται, σήπεται,
δυσωδίας ἐκπέμπει, ἀναβράττει· οὐ γὰρ ἐπὶ μόνη τῇ πρώτῃ αἰρέσει
ἢ τῶν Ἀρμενίων ἐκκλησία παραμεμένηκεν, ἀλλὰ καὶ ἕτερα
προσεξέυρηκεν ἔθνη ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἐναντιούμενα παραδόσει.
Καὶ ἦσαν ἀπεγλωσμένα ἕως τοῦ νῦν, ἀλλὰ τὰ κατ' αὐτοὺς ἰδὼν
ἄνωθεν εἶδεν ὁ Θεός. Εἶδεν ὁ Θεὸς τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ,

կատարելութիւնը, ոչ էլ իւրաքանչիւրի կատարելութեան պատճառով Հրա-
ժարուել մէկ կատարելութիւնից՝ միութիւն խոստովանելով անայլալուծեան
մէջ եւ անայլալուծիւն՝ միութեան մէջ: Ուրեմն մէկ բնութիւն եւ մէկ դէմք
ունի Քրիստոս ոչ թէ ըստ բնութեան նոյնութեան կամ ըստ մէկանձնականու-
թեան, քանզի այս երկուսը միասին գրեթէ զրկում են Աստուծուն մարդանալուց
եւ մարդուն՝ աստուածանալուց, այլ ըստ Բանի՝ Իր մարմնի Հետ անձառ միա-
ւորութեան» («Ընդդէմ երեւութականաց», Յովհաննէս Իմաստասիրի Աւձնեց-
ւոյ մատենագրութիւնը, Վենետիկ, 1833, էջ 51-52) (ԽԿ):

** Իրականում Հայ Հայրերը եւ վարդապետները ունեցել են լուրջ հիմքեր՝ Հերձուա-
ծողութեան մէջ մեղադրելու քաղկեդոնականներին: Նրանք իրաւամբ կասկա-
ծել են, որ քաղկեդոնական Համակարգում կայ քօղարկուած մարդաբանական
առնուազութիւն (մինիմալիզմ), այսինքն՝ որ քաղկեդոնականները չեն խոս-
տովանում մարդկային բնութեան ամբողջականութիւնը եւ կատարելութիւնը
Քրիստոսի մէջ: Խօսքն այստեղ այն արհեստական Համակարգի մասին է, որ
աստուածաբանական մտքի պատմութեան մէջ մտաւ Ղեւոնդէոս Բիւզանդացու
կողմից եւ ընդհանրացաւ քաղկեդոնական Համակարգում, ըստ որի՝ Քրիստոսի
մարդկային բնութիւնն անանձ է: Ակնյայտ է, որ նման Համակարգը յղի է
փրկաբանական աղէտով (ԽԿ):

*** Թէ ինչ ներհակ սովորութիւնների մասին է խօսում, յայտնի չէ: Սակայն այսօր
շատ ուսումնասիրողներ ընդունում են, որ շնորհիւ Հայ Եկեղեցու պաշտպանուած
են առաքելական շրջանի դաւանաբանութեան, ծէսի, սրբազան աւանդութեան
այնպիսի շերտեր, որոնք չեն պաշտպանուել միւս եկեղեցիներում (ԽԿ):

գլխին բերեց մթին եգիպտոսի իշխան բանսարկուն⁶՝ չկտտելով նրանց մարմնապէս, այլ ծայր աստիճան՝ Հոգեպէս: Տեսնելով այդ վիճակը՝ Նասիրով այցելեց նրանց: Ոչ Իսրայէլի Մովսէսին նրանց առաջնորդ կարգեց, ոչ էլ Ահարոնին՝ քահանայապետ⁷, այլ Հայոց Թագաւորին, ով լատիններէն լեզուով ունի է կոչուում⁸, եւ քեզ՝ վեհափառ Հայրապետին՝ Հայոց կաթողիկոսին, Հայոց բոլոր եկեղեցիների վրայ իշխողին: Երկուսիդ միասին Նա ոտքի հանեց՝ ջերմացնելով ձեր սրտերը բարեպաշտութեան բուռն եռանդով: Դուք ջանում էք ձեր գլխաւորած ժողովրդին Հոգով ու մարմնով ուղղել դեպի Աւետեաց երկիրը, որին արժանացել էին անցեալում ձեր Հայրերը, նկատի ունեն նրանց, ովքեր պառակտումից առաջ աչքի էին ընկնում ուղղափառութեամբ: Նրանք ընդունել էին Առաջին [Տիեզերաբաղան] ժողովը, ապա՝ Երկրորդն ու Երրորդը⁹, որոնց բնակութիւնն [Մննդ. ԽԷ 11] ու վիճակը ժառանգութեան [Սաղմ. ԺԴ 11] երկրում են՝ Աբրահամի, Իսահակի եւ Յակոբի՝ առաջին եւ նշանաւոր Հայրապետերի հետ: Դուք ցանկանում էք վերականգնել այդ Հնօրեայ Համախոհութիւնը, տալ նախկին չբեղութիւնը, Հաւատքով Հաւասարուել ձեր Հայրապետերին: Ինչպէս որ բազում, բարձրից, միեւնոյն աղբիւրից բխող գետերը, կամաց-կամաց առաջ Հոսելով ու ընթանալով, բաժանուում են երկուսի, ապա փոքր տարածութիւն կտրելով՝ դարձեալ իրար են միանում ու միասին թափում լայնատարած ծովը, այդպէս եւ դուք, ո՛վ Հայոց ազնուազարմ իշխանաւորներ, եռանդազին շտապում էք թողնել բազմամեայ Հերձուածը եւ վերադառնալ նախկին միութեանն ու Համախոհութեանը, միանալ մեզ՝ Տիեզերական Եկեղեցուն, կարծես լայնատարած, Համապարփակ ծովին, որպէսզի լաւագոյն սկիզբը լաւագոյն եւ սուրբ աւարտ ունենայ¹⁰:

Գ. Ահա դրա Համար դուք մեր հօրագոյն, [Հաւատքով] Աստծուն տեսնող, Աստծուց փառաւորեալ Հոովմայեցիների կայսեր եւ մեր նուապտութեան մօտ ուղարկեցիք բարի, ամենայն բարեպաշտութեամբ զարդարեալ, ուղղափառութեան խորհրդին Հաւատացող մարդկանց, այն է՝ Սկոպելոսի սուրբ վանքի սրբազնագոյն վանահայր տէր Թէոդորոսոսին եւ ամենաբարեպաշտ վանական տէր Վասիլիոսին¹⁰, որոնց միջո-

* Այստեղ մենք նորից տեսնում ենք դաւանաբանական եւ եկեղեցագիտական խնդիրների իւրովի մեկնաբանութիւն, այսինքն՝ Տիեզերական Եկեղեցին եւ ուղղափառներն իրենք են, իսկ մնացածները՝ մոլորեալներ եւ շեղաւանդներ, որոնց միակ փրկութիւնը քաղկեդոնականներին միանալն է: Այստեղ «լայնատարած,

ին օ տիς σκοτεινῆς Αιγύπτου κατάρχων διάβολος τοῖς Ἀρμενίοις ἐπήγαγεν, οὐ σωματικῶς ἀδικῶν, ἀλλὰ κατατυραννῶν ψυχικῶς. Καὶ ἰδὼν ἐπεσκέψατο συμπαθῶς, οὐχὶ Μωυσέα δημαγωγὸν Ἰσραὴλ ἀναστήσας καὶ Ἀαρὼν ἀρχιερέα, ἀλλὰ τὸν βασιλικῶς τῶν Ἀρμενίων κατάρχοντα, ὃν καὶ ῥήγῃ ἡ Λατινὶς προσωνόμασε καὶ σὲ τὸν ὑψηλότατον ἐν ἀρχιερεῦσι τῶν Ἀρμενίων καθολικόν, κράτος ἀνεζωσμένον ἐν πάσαις ταῖς Ἀρμενικαῖς ἐκκλησίαις συναίστησι, ζήλω εὐσεβείας τὰς καρδίας ἀναθερμάνας. Καὶ σπεύδει πρὸς τὴν τῆς ἐπαγγελίας γῆν διαβιβᾶσαι τὸν ὑφ' ἡμῶν δημαγωγούμενον λαὸν ψυχικῶς καὶ σωματικῶς, ἥς τὴν κατάσχεσιν εἶχόν ποτε οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐκείνους πατέρας φημί τοῖς πρὸ τοῦ σχίσματος ὀρθοδοξίας λελαμπρυσμένους ὠραίσμῳ καὶ τὴν πρώτης ἀσπασαμένους σύνοδον, τὴν δευτέραν τε καὶ τὴν τρίτην, ὧν ἡ κατάσχεσις ἄρτι καὶ τὰ σχοινίσματα ἐν τῇ γῆ τῶν πραέων ἐστὶ μετὰ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ τῶν πρώτων καὶ καλλίστων πατριαρχῶν, ζητοῦντες τὴν παλαιὰν ἐκείνην ὁμόνοιαν ἀνανεώσασθαι καὶ πρὸς τὸ πρῶτον κάλλος ἀναμορφώσασθαι καὶ κατὰ πίστιν γενέσθαι τοῖς πατριάρχαις ἡμῶν ἰσοστάσιοι. Ὡς γὰρ πολλοὺς ὄρωμεν τῶν ποταμῶν ἀνωθεν ἐκ μιᾶς ὀρμωμένους πηγῆς καὶ μικρὸν προϊόντας καὶ προοδεύσαντας, εἶτα σχιζομένους εἰς δύο καὶ μετὰ μικρὸν διάστημα πάλιν συνεργομένους εἰς ἓν καὶ ἀλλήλοις συνεισβάλλοντας καὶ πρὸς τὴν εὐρύχωρον θάλασσαν ὁμοῦ συνεισρέοντας καὶ ἡμεῖς, ὧ μεγαλογενέστατοι τῶν Ἀρμενίων ἀρχοντες, μετὰ θερμότητος σπεύδετε τὴν πολυχρόνιον καταλιπεῖν αἵρεσιν κάπλι τὴν πρώτην ἀναδραμεῖν ἕνωσιν καὶ ὁμόνοιαν καὶ ὥσπερ εἰς εὐρύχωρον θάλασσαν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν καὶ τῶν κατὰ μέρος περιεκτικὴν συνελθεῖν ἡμῖν, καὶ τῷ πλάτει αὐτῆς συνευρεθῆναι, ἵνα καὶ τῆς καλλίστης ἀρχῆς κάλλιστον τὸ τέλος καὶ ὄσιον ἐπισφραγισθῇ.

Γ'. Δι' ὅ καὶ πρὸς τὸν κράτιστον, θεόπτεστόν τε καὶ θεοδόξαστον αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων καὶ πρὸς τὴν ἡμῶν ἀπεστείλατε μετριότητα ἀνθρώπους ἀγαθοὺς κατὰ πάντα καὶ εὐλαβεῖα κεκοσμημένους καὶ ὀρθοδοξίας πιστεύοντας τὸ μυστήριον, τὸν τε δῆλαδὴ ὀσιώτατον καθηγούμενον τῆς κατὰ τὸν Σκόπελον σεβασμίας μονῆς ἱερομό-ναχον κυρὸν Θεοδώρητον

տարողունակ ծով» արտայայտութիւնը լաւագոյնս ցոյց է տալիս քաղկեդոնականների մտածելակերպի մէջ բոյն դրած ծաւալապաշտական եւ կայսերապաշտական նկրտումները: Ըստ նրանց՝ իրենք ճիշտ են, որովհետեւ շատ են, մինչդեռ պատմութիւնը ցոյց է տուել՝ ճշմարտութիւնը գրեթէ միշտ վերապահուած է եղել փոքրաթիւ խմբերի եւ երբեմն՝ անհատների (ԽԿ):

ցով իմ հզորագոյն եւ սուրբ կայսրը, ապա եւ նուաստութիւնս ստացանք ամենահաւաստի տեղեկութիւնը՝ հաւատքում մեզ հետ միանալու քո եւ հայոց ամենափառաւորեալ թագաւորներին¹¹ յստակ ու անկեղծ ցանկութիւնը: Ես այդ խօսքերի վրայ կ'ուրախանայի որպէս բազում աւար ձեռք բերած¹², յատկապէս երբ սուրբ Նախախնամութեամբ իմ հզորագոյն կայսեր հզորագոյն բազկին կոչ արեցի, [որ] օգնութեան հասնի լատինական բռնակալութեան կողմից աւարառուած Կոստանդնուպոլսին¹³: Եթէ անհրաժեշտութիւն կայ աւելին ասելու ձեզ՝ մեզ հետ միանալու հարցում մեր արտակարգ ուրախութիւնը ներկայացնելու համար, ապա մաղթում եմ հայոց ամենամեծախոհ ազգին անյապաղ արժանանալ ուղղափառութեան եւ բարեպաշտութեան, ամէն ինչում լինել մեզ համախոհ: Ես, որ Կոստանդնուպոլսից շատ հեռուները թափառական եմ եւ ինձ վիճակուած Աստուծոյ Մեծ Եկեղեցուց¹⁴ վտարուած եւ աթոռագուրկ, չեմ զլանայ կրկնել տիեզերական ուսուցիչ Պօղոս [առաքեալի] անհամեմատ աւելի ասածը. «Ձի ուխտիք խնդրէի ես իսկ ինքնին նզով լինել ի Քրիստոսէ վասն եղբարց իմոց... ըստ մարմնոյ» [Հռոմ. Թ 3]: Սոյն խնդրի իրականացման իմ սրտագին ցանկութեան վկան է եւ այս ասելիքս, թէ մեր նուաստութիւնը, քո գերակայութեան եւ բարեպաշտութեան կողմից դեռ նամակ չստացած, նրան ուղարկեց երկարաշունչ գրութիւններ եւ մելիտենացուց եկեղեցու գերագահ մետրոպոլիտին՝ հաւատ ընծայելով Անտիոքի սրբազնագոյն պատրիարքի՝ ի Տէր սիրելի եղբօր՝ մեր նուաստութեանը յղած գրութեան եւ Սկրպելոսի մեծ վկայ Թէոդոսիոսի վանքի սուրբ վանահայր տէր Թէոդորոսոսի հաղորդածին: Ուստի ակնկալում ենք քո բարձր իմաստութիւնն ու խոհեմութիւնը, որպէսզի Մելիտենէի ամենասուրբ մետրոպոլիտը քեզ ենթակայ եպիսկոպոսներից ոմանց հետ միասին ժամ առաջ վերադառնայ մեզ մօտ եւ յայտնի քո, ինչպէս եւ վեհապետի կամքը:

Յանուն երկնի եւ երկրի Արարչի մաղթում եմ, որ եւ երկրի վրայ հաւատքում միանանք եւ դառնանք ժառանգաւորները Աստուծոյ¹⁵ եւ համաժառանգաւորները Քրիստոսի...¹⁶ Սուրբ եւ արարիչ, անսկիզբ ու անեղ Երրորդութեան, ամէն ինչ Ստեղծողի շնորհը քո բարեպաշտութեան եւ բոլոր քո ենթակաների հետ:

Գերմանոս՝ ողորմութեամբն Աստուծոյ՝ Կոստանդնուպոլսի, Նոր Հռոմի արքեպիսկոպոս՝ եւ տիեզերական պատրիարք:

καὶ τὸν εὐλαβέστατον μοναχὸν κυρὸν Βασίλειον δι' ὧν ὁ τε κράτιστος καὶ ἅγιος αὐτοκράτωρ μου καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν ἀκριβεστάτην τὴν πληροφορίαν ἐσχήκαμεν ἀπεριέργως καὶ ἀδόλως τὴν κατὰ πίστιν μεθ' ἡμῶν ἔνωσιν σὲ καὶ τοὺς ὑπερενδοξοτάτους ῥήγας τῶν Ἀρμενίων ἐπιζητεῖν. Καὶ ἀγαλλιασαίμην ἂν ἔγωγε ἐπὶ τοῖς λόγοις τούτοις ὡς εὐρίσκων σκύλα πολλά, μᾶλλον δ' ὡς ὑπὲρ τὴν σκυλευθεΐσαν ὑπὸ τῆς Λατινικῆς τυραννίδος Κωνσταντίνου πόλιν διὰ τῆς κρατίστης χειρὸς τοῦ κρατίστου μου αὐτοκράτορος κατὰ πρόνοιαν θείαν ἐκαλεσάμην. Εἶδει δὲ καὶ πλέον εἰπεῖν εἰς παράστασιν τῆς καθ' ὑπερβολὴν ἀγάπης τῆς μεθ' ἡμῶν ἐνώσεως, εὐχομαι τῷ μεγαλοεστάτῳ ἔθναι τῶν Ἀρμενίων διὰ τάχους καταξιωθῆναι ὀρθοδοξεύειν καὶ εὐσεβεῖν καὶ κατὰ πάντα ἡμῖν συμφρονεῖν καὶ οὐ μελήσει μοι εἰ καὶ ἔτι τῶν ἀγκαλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πορρωτάτῳ πλάζομαι καὶ τῆς λαχούσης μοι μεγάλης τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ὑπερορίζομαι ἔκπτωτος, ὅπου γὰρ Παῦλος ὁ τῆς Οἰκουμένης διδάσκαλος τὸ ἀσυγκρίτως πλέον εἰρήκει, ἀνάθεμα εἶναι εὐξάμενος ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ τῶν κατὰ σάρκα, μόνον ἵνα ἐκεῖνοι σωθῶσι. Μαρτυρεῖ δὲ τὴν καρδιακὴν ἡμῶν ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ζέσιν καὶ τόδε ῥηθησόμενον, ὅτι μὴ δεξαμένη ἡ μετριότης ἡμῶν παρὰ τῆς σῆς ὑπεροχῆς καὶ εὐλαβείας γράμμα, αὐτῇ καὶ μακρόστιχα στρώματα καὶ μητροπολίτην ὑψηλόθρονον τῆς τῶν Μελιτινιωτῶν ἐκκλησίας ἀπέστειλε, πιστεύσασα τῇ τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Ἀντιοχείας γραφῇ τοῦ ἐν Κυρίῳ ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ τοῖς λόγοις τοῦ ὁσίου καθηγουμένου τῆς ἐν τῷ Σκοπέλῳ μονῆς τοῦ ὁσίου πατρὸς μεγαλομάρτυρος Θεοδοσίου, τοῦ κυροῦ Θεοδοωρήτου. Ἀξιοῦμεν οὖν τὴν σὴν ὑψηλὴν σοφίαν καὶ σύνεσιν, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῇ πρὸς ἡμᾶς ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Μελιτινῆς, συνεπαγόμενος καὶ τινὰς τῶν ὑπὸ σὲ ἀρχιερέων καὶ πληροφορήσῃ ἡμῖν τὸ σὸν θέλημα καὶ τὸ τοῦ ὑψηλοτάτου. Εὐχομαι τῷ ποιητῇ οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἵνα καὶ ἐν τῇ γῆ τὴν κατὰ πίστιν ἔνωσιν ἐνωθῶμεν καὶ κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ γενόμεθα Χριστοῦ Ἡ χάρις τῆς ἁγίας καὶ παντουργοῦ καὶ συνανάρχου καὶ ἀκτίστου τριάδος καὶ τῆς τοῦ παντός δημιουργοῦ εἰῆ μετὰ τῆς σῆς εὐλαβείας καὶ πάντων τῶν ὑπὸ σέ. Γερμανὸς ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμηνικός Πατριάρχης.

բախտեան եւ համընդհանուր յարութեան ժամանակ եւս արժանաւորներին ցոյց է տալու իր աստուածային եւ մարդկային բնութիւնները բնորոշող պատկերը՝ ամբողջական, իր մէկ Անձի մէջ պահպանուող, ապա եւ ներգործութիւնն ու կամքը: Առկայ են երկու բնութիւններ, եւ թէպէտ Քրիստոսին վարդապետում ենք նաեւ համարուն չոր եւ մեզ, սակայն նա միաժամանակ պահպանում է իւրաքանչիւր բնութեան յատկութիւնները: Չենք ասում, թէ երկու բնութիւնների իրար խառնուելով առաջացաւ մէկը, եւ թէ այդ երկուսը [Քրիստոսի] մէջ իրար խառնուած են, Հետեւաբար պէտք է խոստովանել երկու ներգործութիւն եւ երկու կամք: Աստուածային բնութիւնը կատարում էր իրեն վերաբերողը, երբ երկաբուն Քրիստոսը քայլում էր ծովի՝ անհաստատ ջրի վրայ, երկրային ոտքերով. Չուրը չէր, որ ցամաք դարձաւ, այլ աստուածային գերբնական ուժով [կատարուեց դա]: Անփոփոխ էր եւ մարդկային բնութիւնը, աստուածայինը թոյլ էր տալիս մարմնին անփոփոխ մնալու, այդ բանը յայտնի էր դառնում նրա՝ քաղց զգալով, որտեղ աստուածայինը իր սահմաններից դուրս չէր գալիս: Ոչ ոք չի կարող երբեք ներկայացնել մէկ բնական ներգործութիւն Աստուծոյ եւ արարածի: Մարդկային բնութիւնը չէր, որ կենդանացրեց Ղազարոսին, ոչ էլ աստուածային տէրութիւնն արտասուեց: Արտասուքը մարդկութեանն է, իսկ կեանք տալը՝ ինքնագոյ կենդանութեանը: Երկու բնութիւնները գործում էին միասին Քրիստոսի մէջ առկայ մէկ անձի մէջ: Արդ, եթէ Քրիստոսի մեջ առկայ են երկու բնութիւններ, եւ դա իրօք այդպէս է, ապա եւ՝ միասին երկու ներգործութիւններ, Հետեւաբար նրա մէջ առկայ են եւ երկու կամք, քանզի որտեղ կայ ինքնիշխան բնութիւն, այնտեղ [կան] եւ ներգործութիւններ, որտեղ՝ ներգործութիւն, այնտեղ եւ՝ կամք, քանզի դրանք կապուած են միմեանց: Որով այդ երեքը, Քրիստոսի մէջ երկակի լինելով, կազմում են Աստուծոյ կողմից հիւսուած կապ, եւ Քրիստոսին այդպէս չլաւանդներին, որպէս այլադաւանների, իր սրբութիւնից վանում է՝: Ահա այդպէս եւ ես՝ Մանուէլս, ողորմութեամբն Աստուծոյ արքեպիսկոպոս Կոստանդնուպոլսի, Նոր Հռոմի եւ Տիեզերական Պատրիարք, եւ ինձ Հետ եղող Մեծ

* Այսպիսի դաւանութիւնը միանգամայն մերժելի է ուղղափառ քրիստոսաբանութեան տեսանկիւնից: Ակնյայտ է «Լեւոնի տումարի» դուալիստական շունչը, որն է՝ Քրիստոսի փրկագործ տնտեսութեան մէջ ամէն ինչ բաշխել ըստ Աստուածութեան եւ մարդկութեան, որպէսզի Աստուածութիւնը եւ մարդկու-

άσυγχύτους πρὸ τοῦ πάθους καὶ ἐν τῷ πάθει καὶ μετὰ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον. Καὶ τῆ τελευταία καθόδω καὶ κοινῇ ἀναστάσει μέλλουσι τοῖς ἀξίοις ταύτας ἐμφανίζεῖν τῶν χαρακτηρισμάτων τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης εἰκόνης ἀμειώτων ἐν μιᾷ τῆ αὐτοῦ ὑποστάσει σωζομένων καὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν θελήσεων." Ὅπου γὰρ εἰσὶ δύο φύσεις, ἐπεὶ καὶ ὁμοφυῆ κηρύττομεν τὸν Χριστὸν τῷ Πατρὶ καὶ ἡμῖν, ἐκατέρας φύσεως τὴν ἰδιότητα συναναφυλάττοντα καὶ οὐχὶ τὰς δύο φύσεις εἰς μίαν κρασθεῖσθαι ἢ συναναγεθείσας ἔχοντα, ἐκεῖ ἔξ ἀνάγκης καὶ δύο ἐνέργειαι καὶ δύο θελήματα. Ἐνήργει γὰρ ἡ τῆς θεότητος φύσις τὰ ἑαυτῆς ὅποτε ἐν τῆ θαλάσῃ περιεπάτει, ἐπὶ ἀστάτου ὕδατος γηίνουσι ποσὶν ὁ διφυῆς Χριστός, οὐ γεωθέντος τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ τῆ τῆς θεότητος ὑπερφυῆ δυνάμει. Συνασταμένου πρὸς τὸ ἀδιάχυτον καὶ ἡ τῆς ἀνθρωπότητος φύσις ἐσώζετο ἀμετάτρεπτος παρεχωρεῖτο πάλιν ἡ σάρξ ὑπὸ τῆς θεότητος καὶ τὰ ἑαυτῆς ὑπεδείκνυεν ὡς ὅποτε καὶ ἐπέινασε, καὶ ἡ θεότης τῶν αὐτῆς ὄρων οὐκ ἐξίστατο. Οὐδὲ γὰρ δοίη τις πώποτε μίαν φυσικὴν ἐνέργειαν, Θεοῦ καὶ ποιήματος, οὔτε γὰρ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τὸν Λάζαρον ἐζωοποίησεν, οὐθ' ἡ θεϊκὴ ἐδάκρυσεν ἐξουσία. Τὸ μὲν δάκρυον τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ δὲ ζωὴ τῆς ἐν ὑποστάτου ζωῆς. Ἄλλὰ κοινῶς δι ἀμφοτέρων ἐνήργουν ἐκάτερα διὰ τὸ ταυτὸν τῆς ἐν τῷ Χριστῷ μίᾳς ὑποστάσεως. Εἰ δὲ δύο φύσεις ἐν τῷ Χριστῷ ὡσπερ ἄρα τῆ ἀληθείᾳ εἰσὶ καὶ δύο ἐνέργειαι τούτῳ συμπαραμένουσαι, καὶ δύο πάντως ἐν αὐτῷ τὰ θελήματα, ὅπου γὰρ φύσις αὐτεξούσιος ἐκεῖ καὶ ἐνέργειαι, καὶ ὅπου ἐνέργεια καὶ τὸ θέλημα, ἐξέχονται γὰρ ἀλλήλων. Καὶ γε διπλὰ ὄντα τὰ τρία ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ δεσμὸν θεόπλοκον ἀπεργάζονται, δι' ὅθ' Χριστὸς τοῖς μὴ ταῦτα κατασπαζομένους τοῦ ἱεροῦ ἐξοστρακίζει αὐτοῦ ὡς ἀλλοτριόφρονας, οὕτως ἐγὼ τε Μανουὴλ ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμηνικὸς Πατριάρχης

թիւնը չչփոթուեն: Այս եւտիքսական ծայրայեղութիւնից խուսափելով՝ քաղկեդոնականները Քրիստոսի խորհուրդի մէջ ներմուծեցին մի անլուծելի երկութիւն, որը յաթճաշարելու համար յետագայում առաջ քաշեցին անձի միութեան (hypostatic union) աւելի վտանգաւոր գաղափարը (ԽԿ):

եւ Սրբազան սինոդի սրբազնագոյն եպիսկոպոսները, Տիրոջ սիրով Քրիստոսին պատարագող եղբայրներն ու սպասակիցները, մաղթում ենք քեզ, ամենաբեկելի Հայոց ազգի երիցս ազնուագոյն, ամենաերջանկագոյն թագաւոր, որ ամէնից առաջ դո՛ւ լուսաւորուես, ապա նաեւ քո բոլոր ենթակաները, քանզի դո՛ւ ես նրանց գլուխը, իսկ գլխին անխուսափելիորէն Հետեւելու է մարմնի մասերի ու անդամների համադրութիւնը: Եթէ գլխի մէջ է բանականն ու տեսողականը, ապա անհրաժեշտ է, որ ամէնից առաջ նա՛ մտածի ուղղափառ հաւատքի մասին եւ ընդունի ճշմարտութեան լոյսը: Ծշմարտութիւնը հէնց Քրիստոսն է, Ով իր ճշմարիտ երկրպագողներին՝ մէկ անձի մէջ երկու բնութիւններով, ներգործութիւններով եւ երկու կամքով խոստովանողներին լուսաւորում է Սուրբ Հոգով եւ ճշմարտութեամբ իր յաւիտենական թագաւորութեան ժառանգաւորներ դարձնում: Իսկ եթէ քո գլխում բացի տեսողականից առկայ է եւ Հոստոսելիքը, [ապա] մէկը յոյսով Հայեացքը կ'ուղղի դէպի ճշմարտութիւնը, իսկ Հոստոսելիքը Քրիստոսի երկու բնութիւնների հոտը կ'առնի: Քեզ խողներն էլ, ովքեր ըմբռնել են քո առատապարգեւութիւնը, լրացնելով լսողութեան ու համի զգայարանները, ճիշտ դատելով վերադառնում են մեզ Հետ միութեան: Հայերին իրար կապող քո սրտից Հեռու ապրող [Հայերը] մարմնի ձեռքերն ու ոտքերը, դետուդէն են տարուբերում եւ ընթացքի մէջ գտնուող միութիւնը չեն ընդունում: Սակայն որպէսզի Աստուած, ինչպէս շօշափելիքը, կամաց-կամաց վերականգնի քո գլխի տակ գտնուող նրանց չորս զգայարանները, ճիշտ վարուելով՝ մեր ահա երրորդ նամակն ուղարկեցինք: Թէպէտ սրանից առաջ ուղարկողների նամակը աչքի չէր ընկնում շարադրանքի գեղեցկութեամբ, բայց շնորհով Սուրբ Հոգու իր բովանդակութեամբ յար եւ նման էր նրանց²³:

Գերաբարձրութեանդ յայտնի է, որ տէրութեանդ իմացութեամբ, կամքով ու ցանկութեամբ Անտիոքի սրբազնագոյն պատրիարքը, մեր Աստծուց ներշնչուած, Աստծուց փառաւորեալ Հօր կայսեր եւ ներբողեալ պատրիարքի՝ սուրբ տէր Գերմանոսի մօտ առաքինի ու բարեպաշտ մարդկանց՝ Սկոպելոսի մեր սուրբ Հօր Թէոդոսիոսի յարգոյ վանքի ամենասուրբ վանահայր Թէոդորեոսի եւ ամենաբարեպաշտ վանական Վլասիոսի²⁴ միջոցով նամակներ է ուղարկել, որոնցում միանգամայն պարզ ու յստակ, անկեղծօրէն ասուում էր Հոռոմայեցիների եւ Հայերի միջեւ հաւատքի միութիւն հաստատելու, ուղղափառ դաւանանքի ու մտածողութեան համերաշխութեան մասին: Եւ այն սուրբը

καὶ οἱ μετ' ἐμοῦ συνόντες τῆς μεγάλης καὶ ἀγίας συνόδου ἱερώτατοι ἀρχιερεῖς καὶ θῦται Χριστοῦ ἀγαπητοὶ κατὰ Κύριον ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοί, εὐχόμεθα καταυγασθῆναι σε πρῶτον, τρισευγενέστατε, πανευτυχέστατε ῥήξ τοῦ μεγαλεπιφανοῦς γένους τῶν Ἀρμενίων, εἶθ' οὕτως καὶ τοὺς ὑπὸ τὴν σὴν ἐξουσίαν ἅπαντας, κεφαλὴ γάρ σὺ αὐτῶν καὶ τῆ κεφαλῆ ἐξ ἀνάγκης ἢ τῶν μερῶν καὶ μελῶν σύνθεσις ἐπακολούθησει. Εἰ δ' ἐν τῆ κεφαλῇ τὸ λογιστικὸν καὶ τὸ ὀπτικόν, ἀνάγκη πᾶσα ταύτη πρῶτη τῶν ὑπ' αὐτόν τὸ ὀρθόδοξον σέβας διανοήσασθαι καὶ τὸ τῆς ἀληθείας εἰσδέξασθαι φῶς. Ἀλήθεια γὰρ ὁ Χριστὸς καὶ τοὺς ἀληθινοὺς αὐτοῦ προσκυνητὰς τοῖς ἐν δυοὶ φύσεσι καὶ ἐνεργείαις καὶ θελήσεισιν ἐν μιᾷ δὲ ὑποστάσει τοῦτον ἀνακηρύττοντας ἐν Πνεύματι ἀγίῳ καταφωτίζει καὶ ἀληθεία καὶ κληρονόμους τῆς αἰωνίου αὐτοῦ ποιῆ βασιλείας. Εἰ δὲ τὸ ἐν τῆ σῆ κεφαλῇ ὀπτικὸν καὶ ἡ ὄσφρησις, τὸ μὲν ἀπίδη πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἡ δὲ τὴν ὄσφρησιν ἀναλάβη τῶν ἐν Χριστῷ δύο φύσεων. Καὶ οἱ τὰς ἀκοῆς σοὶ ὑπέχοντες καὶ τῶν σῶν γεγευμένοι μεγαλοδωρεῶν, οἱ καὶ ἀκοῆς καὶ γεύσεως τόπον ἀναπληροῦντες ὀρθὰ φρονοῦντες τὴν μεθ' ἡμῶν ἀπάγεσθαι ἔνωσιν. Χεῖρες δὲ τινες καὶ πόδες μακράν σοι τῆς συνεκτικῆς τῶν Ἀρμενίων ἀπικισμένοι καρδίας τῆδε κακέισε περιστρέφονται καὶ τὴν ἔνωσιν τόγε νῦν ἔχον οὐ καταδέχονται. Ἀλλὰ κάκεινοις κατὰ μικρὸν ὁ Θεὸς ὡς ἀφή τῆ τετρακτῆ ἐπανασώσει τῶν αἰσθήσεων τῶν ὑπὸ τὴν σὴν κεφαλὴν ἢ τὸ παρὸν ἡμεῖς καλῶς γε ποιοῦντες ἡμέτερον τρίτον γράμμα ἐξαπεστείλαμεν. Εἰ καὶ τῆς τῶν ἀποστειλάντων τὸ πρὸ τούτου γράμμα χάριτος ἐλλειπόμενον, ἀλλὰ γε τῆς ὁμοίας ἐκείνοις ἐξεχόμενον τῆ τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτι.

Οἶδεν ἡ πανυψηλότης σου ὡς γράμματα τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου Ἀντιοχείας εἰδήσει βουλῆ καὶ θελήσει τῆς ἐξουσίας σου πρὸς τὸν κραταῖον θεόληπτον καὶ θεοδόξαστον ἅγιον ἡμῶν αὐτοκράτορα καὶ τὸν αἰδίμῳ ἐν πατριάρχεις τὸν ἅγιον κύριν Γερμανὸν ἀφίκοντο δι' ἀνθρώπων ἀποκομισθέντα χρηστῶν καὶ εὐλαβεία κεκοσμημένων, τοῦ τε ὀσιολάτου καθηγουμένου τῆς κατὰ τὸν Σκόπελον σεβασμίας μονῆς τοῦ ὀσιου πατρὸς ἡμῶν Θεοδοσίου ἱερομονάχου Θεοδωρήτου καὶ τοῦ εὐλαβεστάτου μοναχοῦ Βλασίου τὴν κατὰ πίστιν ἔνωσιν ζητοῦντα γενέσθαι μέσον Ῥωμαίων καὶ Ἀρμενίων ἀπεριέργως πάντι καὶ ἀδόλως καὶ ὁμοιοιαν τοῦ ὀρθοδόξου σεβάσματος καὶ φρονήματος. Καὶ ὁ ἅγιος ἐκεῖνος

(Գերմանոս պատրիարքը) գլուխ եկած այս բարի եւ դրուատանքի արժանի գործը որպէս շահեկան բան ողջունեց, հոգով առաւել ցնծաց, քան սաղմոսագրի յիշածը՝ «որ գտանէ աւար բազում» [Սաղմ. ձժԸ 162], անեզր ուրախութեամբ խանդավառուեց: Նա հոգով ուրախանում էր, ցնծում, տենչում ինքն անձամբ ձեզ մօտ գալով՝ գլուխ բերել այդ բարի եւ դրուատանքի արժանի միութիւնը: Սակայն քանի որ բազում պատճառներով նրա այդ գնալը յաջողութիւն չունեցաւ, նա, նաեւ Հզօր ու մեր սուրբ կայսեր իմացութեամբ Մելիտենէի սրբազնագոյն մետրոպոլիտին՝ ամենայն խոհեմութեամբ եւ իմաստութեամբ գեղազարդեալ (որին քո տէրութիւնն էլ անտեղեակ չէ), միութիւնը ժամ առաջ իրականացնելու վերաբերեալ նամակով իր փոխարէն ձեզ մօտ ուղարկեց:

Մելիտենէի մետրոպոլիտը, ձեզ մօտ ժամանելով, յանձնեց նամակը, ստացաւ պատասխան նամակ, այդ թուում նաեւ «Հայոց հաւատքի խոստովանութեան գիրը»: Նամակում ասուած էր, որ շուտով քո տէրութեան կողմից պատուիրակներ պիտի ուղարկուեն հաւատոյ խոստովանութեան գրի պատճէնով:

Քիչ ժամանակ անց քո պատուիրակները հաւատոյ խոստովանութեան գրով ժամանեցին մեր Հզօր, Աստծուց իմաստնացած սուրբ կայսեր մօտ: Նրա սուրբ թագաւորութիւնը հրաւիրեց մեր ազգի բոլոր եպիսկոպոսներին, քանի որ սուրբ պատրիարք տէր Գերմանոսը մահկանացուն կնքել էր, ծանօթացրեց ձեր հաւատոյ խոստովանութիւնը բովանդակող գրի հետ եւ բոլորի հաւանութեամբ Մելիտենէի սրբազնագոյն մետրոպոլիտին եւ պատրիարքական իշխանաւորներին մէկին թագաւորական ու ժողովական գրութիւններով ուղարկեց իրականացնելու հաւատոյ միութիւնը: Սակայն քեզ մօտ ժամանողները եւ նամակները քեզ յանձնողները փոքր անց ձեռնունայն վերադարձան: Պատճառը: Քո ասելով՝ ձեր կաթողիկոսը բացակայում է, նա Հռոմկայում է եւ առանց նրա եւ ձեր բոլոր եպիսկոպոսների կամքի չէք կարող միութիւնն իրականացնել:

Այդ ժամանակուանից ցայժմ անցան տարիներ եւ, ինչպէս տեսնում ենք, հաւատոյ [միութիւնն էք վերստին խնդրում. հաւատոյ]²⁵ համափառ գրութեամբ մեր Հզօր եւ Աստուծով կառավարող սուրբ կայսեր մօտ ձեր ուղարկած պատուիրակները ժամանեցին: Մենք հարցը անուշադրութեան չմատնեցինք, խառն իրավիճակի վրայ ուշադրութիւն չդարձրեցինք, նրա քննարկումը չձգձգեցինք, ոչ ցրտաչունչ եղա-

τὸ καλὸν τοῦτο καὶ ἀξίεπαινον τελεσιουργημα ὡς ἔρμαιον ἀγκαλισάμενος καὶ τῷ πνεύματι ἀγαλιασάμενος ὑπὲρ τοὺς εὐρίσκοντας κατὰ τὸν ψαλμογράφον σκύλα πολλά, καὶ τῆς ἀπίρου χαρᾶς ἔνθους ὄλος γενόμενος, ἔχαιρε μὲν πνευματικῶς καὶ ἐσκίρτα καὶ ἐγλίχετο δι' ἑαυτοῦ πρὸς ὑμᾶς ἐλθὼν ἀποπληρῶσαι τὴν καλὴν ταύτην καὶ ἐπαινετὴν ἔνωσιν. Ὡς δ' οὐκ ἦν αὐτῷ ἡ ἀφίξις εὐδοος, διὰ τὰ πλείεστα τὰ αἴτια, τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην Μελιτηνῆς, ὃν οὐδὲ ἡ σὴ ἀγνοεῖ ἐξουσία, ὡς συνέσει πάση καὶ σοφίᾳ κεκοσμημένον, εἰδήσει καὶ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος, ἀντ' αὐτοῦ πρὸς ὑμᾶς ἐξαπέστειλε, γράμμασι τοῦτον ἐφοδιάσας τὴν ἔνωσιν ἐπισπεύδουσιν.

Ὡς γοῦν πρὸς ὑμᾶς ἀφίκετο ὁ Μελιτηνῆς καὶ τὰ γράμματα δέδωκεν, ἀντιγράμματα πάλιν ἔλαβε καὶ τῆς τῶν Ἀρμενίων λίβελλον πίστεως, φάσκοντα μετ' ὀλίγον καὶ πρέσβεις σταλῆναι παρὰ τῆς σῆς ἐξουσίας τὸν ἴσον λίβελλον ἀποκομισαμένους. Παρῆλθεν ὀλίγος καιρὸς καὶ οἱ σοὶ πρέσβεις μετὰ τοῦ λιβέλλου ἀφίκοντο πρὸς τὸν κραταῖον θεόσοφον ἅγιον ἡμῶν αὐτοκράτορα. Ἡ γοῦν ἀγία αὐτοῦ βασιλεία πάντας συναγαγοῦσα τοὺς τοῦ ἡμετέρου γένους ἀρχιερεῖς, ὁ γὰρ ἅγιος Πατριάρχης κύρις Γερμανὸς πρὸς τὴν μακαρίαν ἀπῆρε ζωὴν, τὸν ἡμέτερόν τε ὑπέδειξε λίβελλον καὶ κοινῇ πάντων γνώμη πάλιν ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης Μελιτηνῆς καὶ εἷς τῶν πατριαρχικῶν ἀρχόντων μετὰ καὶ γραφῶν βασιλικῶν καὶ συνοδικῶν τὴν τῆς πίστεως ἔνωσιν ποιήσαντες ἀπεστάλησαν. Οἱ πρὸς σὲ ἀφικόμενοι καὶ τὰς γραφάς σοι ἐγχειρίσαντες, ἀπρακτοὶ δι' ὀλίγου ὑπέστρεψαν. Καὶ τὸ αἴτιον, ὡς ἀπὸ σοῦ ἀκούσαντες ἔφησαν ὅτι ἀπόδημος ἦν ὁ ἡμέτερος Καθολικὸς εἰς τὸ Ῥωμαίων κουλά, καὶ ἀνευ τῆς ἐκείνου βουλῆς ἀλλὰ δὴ καὶ πάντων τῶν ἡμετέρων ἀρχιερέων οὐ δύνασθαι ποιήσασθαι ἔνωσιν. Παρῆλθωσαν ἔκτοτε καὶ μέχρι τοῦ νῦν οἱ μέσον ἔναυτοὶ καί, ὡς ὀρωμέν, ἡ τῆς πίστεως [ἔνωσις ὑμῖν ζητῆται πάλιν καὶ τῆς πίστεως] ὁμόδοξον σύγγραμμα πρὸς τὸν κραταῖον καὶ θεοκυβέρνητον ἅγιον ἡμῶν αὐτοκράτορα πρέσβων καὶ γραφῶν ἐξ ὑμῶν ἀφικόμενων, ἡμεῖς οὖν μὴ μελήσει δόντες τὰ περὶ τούτου, μήτε ἀναβολαῖς χρῆσάμενοι, μὴ πρὸς τὰς τῶν πραγμάτων ἀπιδόντες περιπετείας, μὴ πρὸς τὸ τοῦ καιροῦ χειμέριον,

նակի, ոչ մանաւանդ նախորդ նամակների բովանդակութեանը դէմ եղողներին չընդառաջեցինք եւ չյետաձգեցինք, այլ եռանդաբար, անկասելի մղումով արդէն երրորդ անգամ ենք ձեռնամուկ լինում գործի՝²⁶ ամէն ինչում ապաւինելով եռակի փայլով լուսաւորող Ամենասուրբ Երրորդութեանը, աղօթելով Քրիստոսին՝ երկնի եւ երկրի Արարչին, որպէսզի եւ երկրի վրայ Հաւատքում միանանք եւ երկնքի թագաւորութիւնում յաւերժական բարեքնքերի ժառանգաւորները դառնանք՝²⁷ Բարի գործը գլուխ բերելու Համար ձեզ մօտ ուղարկեցինք սուրբ, մաքուր արանց, կատարեալ, Հոգով կատարեալ, Սուրբ Հոգով առկեցուն, սուրբ օծմանն արժանացած, արժանաւորներին օծման արժանացնողներին, այն է՝ Մելիտենէի սրբազնագոյն մետրոպոլիտին, որը եւ դրեց գործի սկիզբը, ապա Փիլադելփիայի սրբազնագոյն մետրոպոլիտ ամենագերապատիւ Փոկասին: Նրանք Հաւաքուածներին միահամուռ որոշմամբ լիազօրուեցին կանխաւ առաքուած ձեր Հաւատոյ դիրք բարձեալ ձեռքերով ընդունելու եւ ձեզնից պահանջելու մի քանի գլուխներ՝ քրիստոնեայ դարձողներին՝ մեծապէս օգտակար լինելու, եւ նրանց Համար, ովքեր դրանք չեն յաւելում: Մենք այդպէս դատեցինք, կատարեցինք եւ ուղարկեցինք առանց պաշտպանուելու Հնարաւորութեան: Որով քո տէրութեանը, քեզ Հետ եղողներին ու քեզ ենթականերին մնում է մեր եպիսկոպոսներին ուրախութեամբ ընդունել, բարեացակամօրէն ունկնդրել նրանց ասելիքները, որպէսզի դուք եւս փառաւորուէք, ինչպէս ձեր նախնիները, որոնք Հայոց ուղղափառ թագաւոր ներբողեալ Տրդատի Հետ փայլեցին Նիկիայի մեծ քաղաքում գումարուած առաջին [Տիեզերական] ժողովում, ապա եւ երկրորդ եւ երրորդ ժողովներում՝²⁸ եւ, մարգարէի ասածով, կ'ապրէք յաւիտեանս: Պահպանեցէ՛ք ուղղափառ դաւանանքը, որպէսզի ձեր մեծախոհութիւնը քարոզուի ընդդէմ բոլոր Հեթանոսների, որոնք եւ պիտի ասեն. «Ահա իմաստուն ու գիտակից այս մեծ ազգը, մեր Տէր Աստուածը Իրեն կանչողների մէջ է, Իր ողորմածութիւնը հրաշքերով է արտայայտում, ցաքունցրիւ եղածը ի մի բերում»: Նա քո՝ երիցս ազնուագոյն թագաւորական իշխանութիւնն էլ պիտի ուղղի դէպի միացումը մեզ Հետ, պիտի քեզ եւ բոլոր Հաւատոյ միութեանը Հետամուտ եղողներին Հեռու պահի ամէն տեսակի տհաճ պատահարից:

* Հայերին որակելով որպէս «քրիստոնեայ դարձողներ» բիւզանդական կողմը վերստին ցոյց է տալիս իր խիստ միակողմանի մօտեցումը Եկեղեցու միութեան

μη τὸ δὴ μείζον πρὸς τὰς προλαβούσας ἐπιστολάς, μη πρὸς ἄλλο τι τὸ τοῖς μὴ θέλουσιν ὑπερημερίαν χαρίζομενον, ὅλη σπουδῆ καὶ ὀρμῇ ἀσχέτω, ἐγχειροῦμεν ἤδη τρίτον τῷ πράγματι τῆς τριλαμπεῖ καὶ παναγία Τριάδι τὸ πᾶν ἀναρτήσαντες, εὐξάμενοι εἰς Χριστόν, τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ἵνα καὶ ἐν τῇ γῆ τὴν κατὰ πίστιν ἔνωσιν ἐνωθῶμεν καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν κληρονόμοι γενώμεθα τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν. "Ανδρας ἀγίους, ἱεροῦς, ὄλους, ὄλους τοῦ πνεύματος, πνεύματος πλήρεις ἀγίου, ἀγίου μετόχους χρίσματος, χρίσματος μεταδοτικούς τοῖς ἀξίοις, πρὸς ἡμᾶς ἀποστείλαντες, τὸν τε ἱερώτατον μητροπολίτην Μελιτηνῆς, πληρώσοντα τὸ καλὸν ἔργον, οὐ κατ' ἀρχὴν αὐτὸς ἐποίησατο, καὶ τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην Φιλαδελφείας καὶ πανυπέρτιμον Φωκᾶν, ἐνδεδομένον ἔχοντας ἐξ ἡμῶν τῶν κοινῆ γνώμη συναθροισθέντων, τὸ ὑπταίς χερσὶ τὸν προαποσταλέντα ἡμέτερον λίβελλον ὑποδέξασθαι, καὶ τινα ἡμᾶς ἀπαιτῆσαι κεφάλαια οὐ μικρὸν πρὸς χρηματισμὸν τοῖς χριστιανίζουσι καὶ μὴ ποιοῦσιν αὐτὰ ἐπαγόμενα. Καὶ ἡμεῖς μὲν οὕτω καὶ νενοήκαμεν καὶ πεποιήκαμεν καὶ ἀπεστείλαμεν ἡμᾶς ἀναπολογήτους πεποιοηκότες. Ἐναπέμεινε δὲ τῆ σῆ ἔξουσία καὶ τοῖς σὺν σοὶ καὶ ὑπὸ σέ τὸ τοῖς ἡμετέροις ἀρχιερεῖς μετὰ περιχαρείας εἰσδέξασθαι καὶ οὖς εὐήκοον ὑποσχεῖν τοῖς παρ' αὐτῶν λαληθησομένοις, ἵνα δοξασθεῖτε καὶ ἡμεῖς ὡς καὶ οἱ πρόγονοι ἡμῶν οἱ μετὰ τοῦ ὀρθόδοξου βασιλέως τῶν Ἀρμενίων ἀοιδήμου Τηριδάτου ἐν τῇ πρώτῃ διαλάψαντες συνόδῳ τῆ κατὰ τὴν μεγαλόπολιν Νικαίαν ἀθροισθήσῃ, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ συνόδῳ, καὶ ζήσησθε κατὰ τὴν προφητείαν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ φυλάξτε τὸ ὀρθόδοξον, ὅπως ἡ σύνεσις ἡμῶν καὶ ἡ σοφία ἐναντίον πάντων τῶν ἔθνῶν κηρυχθεῖ, ὅς καὶ ἐροῦσιν· Ἰδοὺ λαὸς σοφὸς ἐπιστήμων, τὸ ἔθνος τὸ μέγα τοῦτο, ὅτι κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐστὶν ἐν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτόν, ὁ θαυμαστῶν τὰ ἔλεη αὐτοῦ καὶ διεσπαρμένα πάντα συνάγων πρὸς μίαν ἐνότητα, ὅς καὶ τὴν σὴν ὀδηγήσῃ τρισευγενεστάτην ῥηγικὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν τῆς μεθ' ἡμῶν ἐνώσεως σύγκρισιν καὶ φυλάξαι σέ καὶ πάντας τοὺς εἰς τὴν τῆς πίστεως ἔνωσιν σπεύδοντας ἀνωτέρους παντὸς ἀνιարοῦ συναντήματος.

Խնդրում: Փաստօրէն, ըստ նրանց՝ Հայերն անգամ քրիստոնեայ չեն եւ պէտք է քրիստոնեայ դառնան: Այսպիսի ոգով կատարուած բոլոր միարարական փորձերը բնականաբար պէտք է Հակաբողիւք լինէին (ԽԿ):

Հաճութեամբ եւ շնորհով [Քրիստոսի] անսկիզբ եւ ամենազօր Հօր, ամենասուրբ ու կենարար Հոգու՝ ի մի ներբողուող ամենասուրբ, ամենազործ, անսկիզբ եւ անեղ, ամենայնի արարող, գերազոյ Երրորդութեան միջնորդութեամբ ու պահպանութեամբ, ամենագերօրհնեալ մեր Տիրուհու՝ ամենափառաւորեալ Աստուածածնի եւ ամենայն սրբոց, ամէն:

Մանուէլ՝ ողորմութեամբն Աստուծոյ արքեպիսկոպոս Կոստանդնուպոլսի Նոր Հռոմի եւ տիեզերական պատրիարք:

ՏԱՆՕԹՎԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1 Գերմանոս պատրիարքի նամակի վերնագիրը (ինչպէս եւ Մանուէլ պատրիարքի), Կոստանդնուպոլսի պատրիարքարանի դիւանապետին է վերաբերում:
- 2 Սուրբ գրքում «բանսարկու» է թարգմանուում յունարէն «δαβολος» բառը:
- 3 Ամէն անգամ, երբ բարձրանում էր Հայ-յոյն եկեղեցիների միութեան Հարցը, (աւելի ուշ՝ նաեւ Հայ-կաթոլիկ) երկու կողմն էլ յիշում էին Կոստանդին Ա-ի եւ Տրդատ Գ-ի դաշինքի մասին աւանդութիւնը:
- 4 Խօսքը «լաւարոն»-ի մասին է (labarum, թագաւորական դրոշ), որն, ըստ աւանդութեան, Կոստանդին Ա-ի եւ Մաքսենտոսի միջեւ 312 թ. տեղի ունեցած ճակատամարտի սկզբում երկնքում երեւաց կայսրին: Լաւարոնի վրայ գրուած էր. «Սրանով կը յաղթես»: Աւանդութիւնը բերուած է Եւսեբիոս Կեսարացու «Եկեղեցական պատմութեան» մէջ:
- 5 Այս մանրամասնութիւնները Գերմանոս պատրիարքը գիտի Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմութեան»՝ Ժ դարի երկրորդ կէտում Սիմէոն Մետափրատէսի կատարած յունարէն թարգմանութիւնից, որը տեղ է գտել նրա «Սինաքսար»-ում («Վարք սրբոց»):
- 6 «Մթին Եգիպտոսի բանսարկուն» (սաստանան) թարգմանում ենք բառացի: Ըստ Սուրբ Գրքի՝ Եգիպտոսը իսրայելացիների գերութեան եւ տառապանքների վայրն էր:
- 7 Ակնարկում է հրէաներին Եգիպտոսի գերութիւնից ազատող Մովսէս մարգարէին եւ նրա եղբորը՝ Ահարոնին:
- 8 Համաձայն բիւզանդական կայսերական գաղափարախօսութեան՝ աշխարհում գոյութիւն ունի մէկ թագաւոր (վասիլեւս)՝ բիւզանդական կայսրը: Միւս բոլոր թագաւորները Բիւզանդիայի Համար իշխաններ էին, կառավարիչներ, բայց ոչ թագաւորներ: Արեւմուտքի թագաւորները, ապա եւ Կիլիկիայի Հայոց թագաւորը բիւզանդական պաշտօնական փաստաթղթերում կոչուած են «ռեքս»: Այս մասին աւելի մանրամասն տե՛ս Հ. Բարթիկեան, Միքայէլ Իտալիկոսի «Ներբողեանք» եւ Կիլիկիայի Հայոց առա-

Εὐδοκία καὶ χάριτι τοῦ ἀνάρχου καὶ παντοδυνάμου πατρὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ παναγίου καὶ ζωοποιοῦ πνεύματος τῆς συναϊδὺς ἡμνουμένης παναγίας καὶ παντουργοῦ καὶ ἀνάρχου καὶ ἀκτίστου καὶ τῆς τοῦ παντὸς δημιουργικῆς ἑπερουσίου Τριάδος καὶ μεσιτείαις καὶ προστασίαις τῆς πανυπερευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν καὶ πανυπερενδόξου Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἀμήν.
 Μανουὴλ ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμεικὸς Πατριάρχης.

- 9 Ին թագաւորի խնդիրը, Պատմա-բանասիրական Հանդէս, Երեւան, 1984, հ. 4:
- 9 Հայ եկեղեցին ընդունում է Նիկիայի (325 թ.), Կոստանդնուպոլսի (381 թ.) եւ Եփեսոսի (431 թ.) տիեզերական ժողովների կանոնները: Հայ եկեղեցին չընդունեց Քաղկեդոնի (451 թ.) ժողովի որոշումները՝ մերժելով նրա՝ Քրիստոսի երկու բնութիւնների մասին ընդունած բանաձեւը, եւ խզեց իր կապերը Բիւզանդական եկեղեցուց:
- 10 Մանուէլ պատրիարքի նամակում նա կոչուած է Վլասիոս: Չի բացառուում, որ սխալը պատրիարքինը չէ, այլ ձեռագիրն արտագրող գրչինը:
- 11 Այդպէս է բնագրում «ῥήγας»:
- 12 Սաղմոսաց գրքի այս խօսքերը՝ «որ գտանէ աւար բազում», բերում է իր նամակում Մանուէլ պատրիարքը՝ նշելով իր աղբիւրը: Մանուէլը իր նամակը գրելիս ձեռքի տակ է ունեցել Գերմանոսի նամակը: Դա Հաստատուում է ոչ միայն այս մէջբերումով: Տե՛ս ծանօթ. 15 եւ 26:
- 13 Ակնարկում է Չորրորդ Խաչակրաց արշաւանքին (1204 թ.), երբ լատին խաչակիրները գրաւեցին Կոստանդնուպոլիսը: Բիւզանդական կայսրն ու Կոստանդնուպոլսի պատրիարքը ստիպուած Հաստատուեցին Նիկիա քաղաքում մինչեւ լատինների տիրապետութեան վերացումը (1261 թ.):
- 14 «Աստուծոյ մեծ եկեղեցին» Սուրբ Սոֆիայի տաճարն է Կոստանդնուպոլսում:
- 15 «Որ եւ երկրի վրայ Հաւատքում միանանք եւ դառնանք ժառանգաւորներն Աստուծոյ» նախադասութիւնը Հանդիպում է եւ Մանուէլի նամակում: Վերջինս այն վերցրել է Գերմանոսի նամակից: Տե՛ս ծանօթ. 26:
- 16 Ձեռագրում եղծուած է մէկ տող:
- 17 Այն տպաւորութիւնն է ստեղծուած, թէ խօսքը Մանուէլի՝ Կիլիկիա ուղարկած 3-րդ նամակի մասին է: Իրականում այն վերաբերում է եկեղեցիների միութեան երրորդ փորձին: Տե՛ս V. Laurent, Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des Patriarches, Fasc. IV, Les Regestes de 1208 a 1309, Paris, 1971, p. 116:

- 18 Աշխարհի արարչագործութեան 6756 թ. համապատասխանում է Ք. թ. 1247-1248 թթ. ձմանը:
- 19 Թարգմանութեան մէջ ածականի կրկնակի գերադրական ածանցները պահպանուած են ըստ յունարէն բնագրի:
- 20 Հայոց թագաւորն այստեղ եւս կոչուած է «ռեքս»: Տե՛ս ծանօթ. 8:
- 21 Տե՛ս ծանօթ. 17:
- 22 Բնագրում «ռեքսի իշխանութեանը»:
- 23 Ոչ յստակ նախադասութիւն է: Պօքը հաւանաբար վերաբերում է Եկեղեցիների միութեան երկրորդ՝ 1240-1244 թթ. միջեւ տեղի ունեցած փորձի առիթով գրուած նամակին:
- 24 Գերմանոս պատրիարքի նամակում՝ Վասիլիոս:
- 25 Ուղիղ փակագծերի մէջ առնուած բառերը գրչի մեղքով թիւ 77 ձեռագրում բաց են թողնուած: Իրանք կան թիւ 207 ձեռագրում:
- 26 Տե՛ս ծանօթ. 17:
- 27 Տե՛ս ծանօթ. 15:
- 28 Հայոց «նախնիներ» ասելով՝ նկատի ունի ոչ թէ Տրդատին, այլ մեր Եկեղեցու այն հոգեւորականներին, որոնք մասնակցեցին առաջին երեք տիեզերական ժողովներին:

Պարոյր Մուրադեան

ՈՒՐՈՒԱԳԻԾ ՀԱՅՈՑ ՍՐԲԱԽՕՍԱԿԱՆ ԺԱՌԱԳՈՒԹԵԱՆ

Անցյալ դարասկզբին (1914 թ.) Հ. Ն. Ակինեանի կատարած այն դիտարկումը, թէ «Հայկական սրբախօսական մատենագրութիւնը երկու պարագայի կը կարօտի՝ ինչ ազդեցութեանց տակ ձեւաւորին ու զարգացումի ընթացքը, եւ ապա՝ դարուց ընթացքին նախնական խմբագրութեանց կրած փոփոխութիւնների ուսումնասիրութիւն¹», տակաւին գիտական հանգրուանի չի հասել: Թէեւ Հայոց «Յայամաւորքին» վերաբերող հրատարակումների թիւը բաւականաչափ հարստացել է (տե՛ս ստորեւ ներկայացուող մատենագիտութիւնը), բայց քանի դեռ չունենք այդ ծաւալուն ժողովածուների գիտական հրատարակութիւն եւ ընդգրկած նիւթի համեմատական քննութիւն, սրբախօսութեանը վերաբերող մեր պատկերացումները ուրուագծային կը մնան: Մատենագրական պատառիկային տեղեկութիւններից կարող ենք եզրակացնել, թէ մինչեւ «Յայամաւորաց» կազմաւորումը վարքերն ու վկայաբանութիւնները գերազանցապէս «Տօնական», «Ճառընտիր» եւ այլ կարգի ժողովածուների մէջ էին ընդգրկուած: Այսպէս, «Հարանց Հայր» Սողոմոն Մաքենացու կազմած «Տօնականում» (747 թ.)², որ Ստ. Օրբէլեանի բնութագրմամբ էր «պայծառացուցիչ սօսից տէրունական եւ յիշատակք մարտիրոսաց»³, կային շուրջ երկու տասնեակ վարքեր ու վկայաբանութիւններ⁴: Հայոց Գէորգ Գառնեցի եւ Մաշտոց Սեւանցի

- 1 Հ. Ներսէս Ակինեան, Նիւթեր հայ վկայաբանութեան ուսումնասիրութեան համար, Վիեննա, 1914, էջ 1-2
- 2 Նշանաւոր Մշոյ Ճառընտրի (ՄՄ. թիւ 7729) նախօրինակ: Տե՛ս Ա. Մաթեւոսեան, Ե՛րբ եւ որտե՞ղ է գրուել Մշոյ Տօնական-Ճառընտիրը, «Բանբեր Մատենադարանի», համ. 9, Երեւան 1969, էջ 137-161:
- 3 Պատմութիւն նահանգին Սիսական, արարեալ Ստեփաննոսի Օրբէլեան արքեպիսկոպոսի Սիւնեաց, Թիֆլիս, 1910, էջ 132
- 4 Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, Հատ. Բ, Երեւան 1970, էջ 598

կաթողիկոսների օրօք (878-898 եւ 898-899 թուականներ) Սուրբ Ատոմայ ուխտի առաջնորդ Գագիկը, «գլխատակ մարտիրոսացն միայրեալ ի գիր, որ Ատոմայ գիր անուանեալ ասի»⁵, կազմում է վկայաբանութիւններ բովանդակող յատուկ ժողովածու: Յաւօք, Հայագիտութեանը այս հաւաքածուներն իրենց սկզբնական տեսքով տակաւին անծանօթ են: Բայց որ է-ժ դարերում այդպիսիք եղել են եւ բաւական լայն ճանաչում են ունեցել, կարելի է հաւաստիանալ, բացի պատմիչների ու յիշատակարանների վկայութիւններից, նաեւ այդպիսի մի ժողովածուից քաղուած եւ նոյն դարերում Հայերէնից վրացերէն թարգմանուած վարքերի ու վկայաբանութիւնների մի պատկառելի քանակութեան գոյութեան փաստով, որ պահպանուել է Աթոսի Ժ(ԺԱ) դարի նշանաւոր «Ճառքնտիրում» (Հին թիւ՝ 57, նոր՝ 8)՝ «Այս վկայաբանութիւնները Հայերէնից են թարգմանուած» յիշատակութեամբ⁶: Ուրեմն վստահաբար կարելի է ասել, թէ մինչեւ Յովսէփ Կոստանդնուպոլսեցու՝ յունարէնից կատարած «Յայսմաւուրաց» թարգմանութիւնը (991 թ.) մեզանում կային վարքերի ու վկայաբանութիւնների ժողովածուներ, բայց, հաւանաբար, այդ նիւթերը համակարգուած չէին ըստ տօնելի օրերի, ուստի Յովսէփ թարգմանիչը «Հոռոմ Տօնացոյցներից» ընտրել է այնպիսին, որ համեմատաբար լիակատար է նկատուել: «իցեն եւ այլ Հոռոմ Տօնացոյցք, յորում չեն այս սուրբքս գրեալ, այլ այլ սրբոց պատմութիւնք են», եւ իր թարգմանութիւնն ուղարկել «ի Հայոց եկեղեցիս, որ ընթեռնուն եւ գրեն զիւրաքանչիւր սրբոցն զճգնութիւնս»⁷, այսինքն՝ թարգմանական «Յայսմաւուրքը» լրացնեն ազգային եկեղեցու

5 Ստեփանոսի Տարօնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 160
 6 Նկարագրութիւնը տե՛ս R. Blake, Catalogue des manuscrits géorgiens de la Laure d'Iviron au Mont Athos, ROC 28 (1931-1932), p. 318-329. Н. Я. Мapp. Из поездки на Афон..., ЖМНП: т. X (1899), март., стр. 1-24, նոյնի՝ Агиографические материалы по грузинским рукописям Ивера, ЗВО, т. XIII (1901), стр. 1-88. Պարոյր Մուրադեան, Ազաթանգեղոսի Հին վրացերէն խմբագրութիւնները, Երևան 1982, էջ 115-121: Յիշեալ վարքերի ու վկայաբանութիւնների հրատարակութիւնը տե՛ս Իլիա Աբուլաձէ, Վրաց-Հայկական գրական փոխարարութիւնները (Թ-ժ դարեր), Թբիլիսի, 1945 (վրացերէն):
 7 Տե՛ս Ն. Ակիսեան, Յովսէփ Կոստանդնուպոլսեցի թարգմանիչ Յայսմաւուրքի, ՀԱ, Վիեննա 1957, էջ 3, 10: Ձեռագրի նկարագրութիւնը տե՛ս Յուլիան Հայերէն ձեռագրաց Միթիթարեան մատենադարանին ի Վիեննա, Հատ. Բ, կազմեց Ն. Համազասպ Ոսկեան, Վիեննա, 1963, էջ 692-714:

ճանաչած տեղական սրբերի վարքերով ու վկայաբանութիւններով: Յայսմաւուրքային սեպտեմբերեան ողջ տարին ներկայացնող այս երկը հարկաւ «յունական Յայսմաւուրքն է նախնական վիճակի մէջ»⁸, այսինքն՝ Մետափրաստէսի եւ Քսիփիլինոսի մշակած նիւթի նախնական տարբերակը:

Յովսէփի ձեռնարկումի առաջին արձագանքողն ու շարունակողը եղաւ Գրիգոր Մագիստրոսի Վահրամ որդին, որ իբրեւ կաթողիկոս յայտնի է Գրիգոր Վկայասէր անունով (1065-1105 թթ.): «Վկայասէր» մականունն ինքնին յուշում է նրա արգիւնաւոր գործունէութիւնը յունարէնից, լատիներէնից եւ ասորերէնից վարքեր ու վկայաբանութիւններ թարգմանելու, ինչպէս նաեւ նորերը կազմելու մարզում: «Յայսմաւուրաց» յիշատակարանները նրան են յատկացնում այդ ժողովածուն 46 միաւորով հարստացնելու՝ «Ճառքնտիր-Տօնամակ, Տօնանամակ-Տօնական, Յայսմաւուրք» կազմելու առաքելութիւնը⁹: Յետագայում «Վարք սրբոցները» լրացնելուն իրենց նպաստը բերին Ներսէս Շնորհալին, Գրիգոր Անաւարդեցին, մասամբ՝ նաեւ այլք: Եւ այնուամենայնիւ, Հայոց վարդապետները բաւարար չէին նկատում կատարուած աշխատանքը, ուստի Վանական վարդապետը (մահ. 1251 թ.) յանձնարարեց իր աշակերտներին՝ Տէր Իսրայէլին եւ Կիրակոս Արեւելցուն, ստուգել նահատակութեանց օրերի Համապատասխանութիւնը Տօնացոյցին (Տէր Իսրայէլ) եւ լրացնել սրբախօսական նոր երկերով (ճառեր, վարքեր): Կիրակոսին է յատկացւում շուրջ 170 ճառերի ու վարքերի մշակումը¹⁰:

«Յայսմաւուրքի» վերջին խմբագրողը եղաւ Գրիգոր Խլաթեցին («Եւ ինքն ըստ իւրում իմաստութեանն յաւել ի գիրքս յայս բազում շահաւէտ եւ օգտակար բանս ի հարանց վարուց եւ ի պատմագրաց եւ գովասանութիւնս, է որ յինքենէ եւ է որ ի Տօնապատճառէ»)՝ 1425 թ. ինքն էլ կեանքը աւարտելով նահատակութեամբ¹¹:

8 Ն. Ակիսեան, նշ. աշխ., էջ 2
 9 «Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ», Ե-ԺԲ դարեր, աշխատասիրութեամբ Ա. Ս. Մաթեոսեանի, Երևան 1988, էջ 121-140: Լատիներէնից թարգմանելու պարագան Մ. արք. Օրմանեանը մերժում է (Ազգապատում, 8 881):
 10 Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանեանի, Երևան, 1961, էջ Թ-ԺԱ
 11 Տե՛ս Սեղա Մարաբեան, Գրիգոր Խլաթեցու ձեռագրական ժառանգութիւնը, «Բանբեր Մատենադարանի», թիւ 15, Երևան 1986, էջ 179:

«Յայսմաւուրքների» մէջ ընդգրկուած վարքերի ու վկայաբանութիւններին նշանակալի մասը, անկախ թարգմանական կամ ինքնուրոյն լինելու պարագայի, իբրեւ կանոն համառօտուած են հայոց մատենագրութեան մէջ գործառնող ընդարձակ խմբագրութիւններէց: Դժբախտաբար, առ այսօր այդ ընդարձակ խմբագրութիւնները ի մի չեն բերուած ու հատորաւոր գիտական հրատարակութեան ենթարկուած: Հ. Մ. Աւգերեանի 12 հատոր կազմող (կամ միակտուր) հրատարակութիւնը նշանակալի չափով վերաշարադրանք է, ուստի այն չի նոյնանում ձեռագրերում առկայ բնագրերի հետ: Գիտական են, բայց ոչ քննական-համեմատական Հ. Ղ. Ալիշանի խմբագրած «Սոփերքի» հատորների մէջ ընդգրկուածները, ինչպես նաեւ 1874-ին լոյս տեսած «Վարք եւ վկայաբանութիւնք սրբոց. հատընտիր քաղեալք ի ձառընտրաց» երկու հատորները: Մասամբ նոյնը վերաբերում է նաեւ «Վարք սրբոց հարանց եւ քաղաքավարութիւն նոցին ըստ կրկին թարգմանութեան նախնեաց» ժողովածուներին (Վենետիկ, 1855, հատ. Ա, Բ): Վարքերի ու վկայաբանութիւնների առանձին խմբեր կամ շարքեր ու միաւորներ քննութեամբ ու լուսաբանութեամբ հրատարակել են Հ. Ն. Ակինեանը, Ի. Աբուլաճէն, Գ. Տէր-Մկրտչեանը, Պ. Պետերսը, Գ. Յովսէփեանը եւ այլք: Ի դէպ, Երեմիա Քէօմիւրճեանը գիտակցել է նոր ժամանակների վկաների պատմութիւնները գրի առնելու անհրաժեշտութիւնը եւ 1686-ին կազմել «Պատմութիւն նորոց նահատակաց» ժողովածուն, որ ցարդ անտիպ է (Վենետիկի ձեռագիր թիւ 509): Առաւել ամփոփը Յ. Մանանդեանի եւ Հր. Աճառեանի աշխատասիրութեամբ լոյս տեսած «Հայոց նոր վկաները» (1155-1843 թթ., գիտական հրատարակութիւն) ժողովածուն է (Վաղարշապատ, 1903 թ.): «Ամփոփ» եւ ոչ «լիակատար» ենք կոչում, որովհետեւ նրանից դուրս մնացած վարքեր ու վկայաբանութիւններ եւս կան (խօսքը 1843 թուականից յետոյ նահատակուածներին չի վերաբերում): Այդպիսին է, օրինակ, Սամուէլ-դէում (Շամշուլտէ) 1450 թուականին նահատակուած «Երեք հազար հայոց ու վրաց վկայաբանութիւնը»¹², իսկ վաղմիջնադարեան երկու յուշարձան՝ «Դաւթի եւ Տիրիճանի», «Կողացի ինը մանկանց» վկայաբանութիւնները պահպանուել են միայն հին վրացերէն թարգմանութեամբ եւ դուրս մնացել հայոց վկայաբանական գրականութեան ցան-

12 ՄՄ. թիւ 4696, էջ 235-236

կից¹³: Ինքնին հասկանալի է, որ հայոց սրբախօսական գրականութեանը կատարելապէս անծանօթ են Արեւմտեան Եկեղեցու տօնացոյցներում ներկայացուած հայազգի սրբերի մի քանի անուններ (Սան Մինիատո բքս Էրմինէից մինչեւ Տէր Կոմիտաս Քէօմիւրճեան): Թորգոմ Արքեպ. Գուշակեանի հաշուարկումներով հայոց «Տօնացոյցում» ներկայացուած սրբերի ընդհանուր թիւը 215 է, ըստ աթոռների.

Անտիոքեան -	19	Թեսալիական -	3	Կեսարիոյ -	10
Պոնտական -	5	Կիպրոսեան -	1	Ափրիկեան -	2
Կիլիկեան -	8	Գաղատական -	13	Սեբաստեան -	13
Եփեսոսեան -	7	Աղեքսանդրեան -	37	Պարսից Եկեղեցի -	29
Միջագետեան -	10	Բիւթանիական -	24	Լիկայոնիոյ -	6
Կ. Պոլսոյ -	12	Եթովպիոյ -	1	Հայոց Եկեղեցի -	104 ¹⁴
Երուսաղէմեան -	6	Հոռմի Եկեղեցի -	15		

Ընդ սմին, թուարկումների մէջ կան խմբական նահատակներ՝ Հիւպերիքեանների, Քառասուն մանկունք, Քառասունհինգ վկայք, Եօթն մանկունք Եփեսոսի, Թէոդոտոն եւ Եօթն կուսանք, Բաբելաս դպիր եւ ութսուներեք աշակերտներ, Սուքիասեանք, Ոսկեանք, Վարդանանք եւ այլք:

Ընդհանրական Եկեղեցու սրբերը, աննշան բացառութեամբ, մինչեւ Քաղկեդոնի 451 թ. ժողովը ճանաչուածներն են: «Յայսմաւուրքներում», անշուշտ, կան եւ ուշ շրջանի սրբերի վարքեր ու վկայաբանութիւններ, բայց Հայոց Եկեղեցու կիրառած «Տօնացոյց»-ում չեն ընդգրկուած: Այսպէս, օրինակ, «Տօնացոյցը» գիտէ Սիմէոն Սիւնակեաց Աւագին (459 թ.), մինչդեռ «Յայսմաւուրքը» ներկայացնում է եւ Սիմէոն Կրտսերին (մահ. 592 թ.)՝ առանձնացնելով նրան Սիմէոն անունը կրող բազմաթիւ միւս սրբերից: Այսպիսի դէպքերը քիչ չեն: Նոյնիսկ «Յայսմաւուրքների» մէջ ընդգրկուած ազգային նահատակներից շատերը, մասնաւորապէս Գրիգոր Տաթեւացուն ժամանակագրօրէն յաջորդած եւ Յ. Մանանդեանի եւ Հր. Աճառեանի ժողովածուում «նոր վկաներ» կոչուած

13 Այդ երկու յուշարձանի քննութիւնն ու հայերէն թարգմանութիւնը տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի», թիւ 12, Երեւան 1977, էջ 168-190:
 14 Տ. Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան, Սուրբք եւ տօնք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Անթիլիաս 1981, էջ 279-301

նահատակները, պաշտօնապէս սրբացուած չեն եւ «Տօնացոյցում» չկան: Առհասարակ Հայոց Եկեղեցին այս հարցում զարմանալի պահպանողականութիւն է ցուցաբերել: Մենք նոյնիսկ չգիտենք, թէ այն երբեւէ ունեցե՞լ է սրբացման յատուկ կանոն (Փաւստոսի մօտ այդպիսի ակնարկ կայ): Ազգային Եկեղեցու ժողովների՝ պահպանուած արձանագրութիւններում եւ որոշումներում այդ կարգի տեղեկութիւններ չկան: Գիտենք միայն, որ ԺԸ դարում «Տօնացոյցը» կարգաւորելիս կաթողիկոս Սիմէոն Երեւանցին սեփական նախաձեռնութեամբ որոշ յաւելումներ ու սրբազրուումներ է կատարել, որ աւանդութեան ուժով շարունակուած է: Ուստի պատահական չէ, որ Շնորհք Արքեպ. Գալուստեանի «Հայազգի սուրբեր» գրքի վերջում (Իսթանպուլ, 1982 թ.) «Տօնելի սուրբերու» ցանկին (55 անուն) յաջորդում է «Ցանկ սրբակենցաղ անձերու եւ մեծագործ դէմքերու, որոնք Տօնացոյցի չեն անցած» (25 անուն): Վերջիններիս թւում են կաթողիկոսներ Գիւտը, Յովհան Մանդակունին, Մաշտոց Սեւանցին, Գրիգոր Ապիրատը, Գրիգոր Վկայասէրը, Գրիգոր Պահլավունին, Գրիգոր Տղան, Գրիգոր Քարավէժը, պատրիարքներ Գրիգոր Շղթայակիրը, Գրիգոր Պարոնտէրը, Յովհաննէս Կոլոտը, թագաւորներ Աշոտ Ա Բագրատունին, Աշոտ Ողորմածը, Գագիկ Արծրունին, Լեւոն Մեծագործը, մի քանի զօրավարներ, մեծանուն վարդապետներ եւ այլն:

Հայոց սրբախօսական գրականութիւնը, այնուամենայնիւ, չի շրջանակուել ազգային Տօնացոյցով ընդունելի սրբերի վարքերով ու վկայաբանութիւններով: Իբրեւ գրական ընթերցելիք միջնադարում հայերէն են թարգմանուել Արեւելեան ու Արեւմտեան եկեղեցիներում ու մատենագրութիւնների մէջ առկայ բազմաթիւ վարքագրական ու վկայաբանական յուշարձաններ՝ յաճախ նոյնիսկ ընդարձակ ու համառօտ տարբեր խմբագրութիւններով: Ուշագրաւ է, օրինակ, որ մեր Տօնացոյցին անծանօթ Աբերիկոս Յերապոլսոյ եպիսկոպոսի վարքի ընդարձակ խմբագրութիւնը հայերէն է թարգմանուել Ե դարի կէսերին եւ, ինչպէս Հ. Ն. Ակինեանն է բացայայտել, գրական աղբիւր ծառայել նոյն դարի պատմիչներ Ագաթանգեղոսի եւ Փաւստոս Բուզանդի պատմական երկերին¹⁵: Աւելին, այդ վարքի աւարտին եղած յունարէն տապանագրի

15 Հ. Ն. Ակինեան, Նիւթեր հայ վկայաբանութեան ուսումնասիրութեան համար, էջ ԺԵ-Ի

բանաստեղծական թարգմանութիւնը հայերէնով գրուած չափածոյ խօսքի անդրանիկ նմոշներից է:

Հայոց սրբախօսական գրականութեան եւ տօնացուցային խնդիրներ քննարկելիս, կարծում ենք, նկատի պիտի առնուի մի քանի պարագայ, մասնաւորապէս.

ա) Քանի որ երկիրը տեւականօրէն զրկուած էր վարչական-քաղաքական ինստիտուտներից, Եկեղեցին ստանձնեց ազգային կազմակերպութեան գեր, ուստի կրօն եւ ազգութիւն հասկացութիւնները զուգորդուեցին, նոյնացան, հետեւաբար ազգային նկատուած կրօնքից դուրս մնացողները մերժուեցին եւ էթնիկապէս: Մինչդեռ եղան էթնիկապէս օտարներ, որոնք ազգային Եկեղեցում ունեցած բացառիկ հեղինակութեան թելադրանքով ճանաչուեցին իբրեւ իւրայիններ (Աբգար թագաւոր, Հռիփսիմեանք, Սուքիասեանք, մասամբ երեք մեծ կապաղովկացիներ եւ այլք):

բ) Ի տարբերութիւն Արեւմտեան Եկեղեցու, Արեւելեան թեւին պատկանող Հայոց Եկեղեցին գերազանցապէս հայեցողական է, ոչ կարգապահական կամ օրէնսգիտական, աւանդապահ է եւ խորհրդական աստուածաբանութեան հետեւորդ: Սրբացումը առաւել հրամանակարգական վարդապետութիւն է պահանջում: Հայոց Եկեղեցին սրբերի երկու աստիճանաւորում է տարբերակում՝ տօնելի եւ յիշատակելի: Առաջինները մեծարուում են ժամերգութեամբ ու պատարագով, երկրորդները՝ Յայսմաւուրք մուծուած ընթերցուածներով: Այդ իրողութիւնը պայմանաւորուած է նաեւ տէրունի տօների եւ պահոց օրերին սրբոց տօն չկատարելու սովորութեամբ:

գ) Թիւ կամ անձայն պատարագը ծանօթ չէ Հայոց Եկեղեցուն (Օրթոդոքս Եկեղեցու Ս. Սաբայի մայրավանքում տօների երեք աստիճանաւորում կար՝ գիշերալոյս արթնութեան կամ մեծ տօն, իրիկնային եւ ժամասացութեան: Վերջին երկուսը միջակ եւ փոքր տօն էին նկատուում: Սրբերի գերակշռող մասի յիշատակը փոքր տօնի օրերին էր նշուում), իսկ պատարագի խորհուրդի կատարման համար պահանջուում է ժողովրդի ներկայութիւն: Եպիսկոպոսական ժողովի նուիրապետական հեղինակութիւնն այստեղ յանձնուած է Ազգային եկեղեցական ժողովին՝ աշխարհական ընտրեալների մասնակցութեամբ: Աշխարհացրիւ մի ժողովրդի համար այդպիսի ժողով գումարելը մեծ դժուարութիւնների հետ էր կապուած, եթէ չասենք նաեւ՝ օտար տիրապետողների համաձայնութիւն պէտք էր ստանալ: Այդ պատճառով չէ՞ր, որ

Միմէոն Երեւանցին ստիպուած էր անձնապէս, առանց Ազգային եկեղեցական ժողովի, մասամբ լրացնել կամ վերանայել Տօնացոյցը:

դ) Կրօնքի եւ ազգութեան զուգորդութեան պատճառով ազգային գետնի վրայ տեղի ունեցած իւրաքանչիւր նահատակութիւն միաժամանակ ընկալուած էր որպէս յանուն դաւանութեան կատարուած իրողութիւն: Եւ որովհետեւ Հայոց պատմութիւնը լեցուն է անհատական կամ խմբային նահատակութեան փաստերով, այն դադարել էր այլեւս բացառիկ իրողութիւն դիտուելուց եւ փաստօրէն վերածուել մի տեսակ ազգային կենսագրութեան:

5) «Տօնացոյց» չմտած առանձնական կամ խմբական նահատակների յիշատակը մեծարելու եղանակներից է «Ամենայն սրբոց՝ Հնոց եւ նորոց, յայտից եւ անյայտից» տօնի կատարումը, որի արձագանքը լսելի է Երուսաղէմի վաղմիջնադարեան խճանկարի արձանագրութեան մէջ՝ «որոց անուանք Տէր գիտէ»:

Կարծում ենք, այս ու այլ պատճառներով է պայմանաւորուած այն տարբերութիւնը, որ ակնյայտօրէն գոյութիւն ունի Հայոց Տօնացոյցների եւ Յայսմաւուրքների ընդգրկումների միջեւ:

Բնականոն Համարելով սրբախօսական գրականութեան ժառանգութեան վերաբերմամբ ցուցաբերուող հետաքրքրութիւնը՝ պիտի յուսալ, թէ ապագայում, որեւէ թարգմանութեան ենթարկուելուց առաջ, նրանց բնագրերը լոյս կը տեսնեն գիտական-քննական հրատարակութեամբ եւ պատշաճ լուսաբանութիւններով:

«Յայսմաւուրքին» վերաբերող գրականութեան ցանկ

1. Հ. Միքայէլ Չամչեանց, Հայոց Պատմութիւն, Հատ. Ա, Երեւան 1985, էջ 17-18:
2. Հ. Մկրտիչ Աւգերեան, Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւն, Հատ. ԺԱ, Յաւելուած, Վենետիկ 1814, էջ ԾԳ-ՂԶ:
3. Հ. Ղեւոնդ Ալիշան, Ծնորհայի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ 1873, էջ 30-32:
4. Գ. Զարբանալեան, Պատմութիւն Հայ դպրութեան, Վենետիկ 1898, էջ 569:
5. Հ. Ն. Ակիմեան, Յովսէփ Կոստանդնուպոլսեցի՝ Թարգմանիչ Յայսմաւուրքի, «Հանդէս Ամսօրեայ», Վիեննա 1957, թիւ 1-2, էջ 1-12:
6. Հ. Գ. Սարգսեան, Գրիգոր Անաւարգեցի, Հայրապետ եւ գրիչ, «Բազմավէպ», Վենետիկ 1949, էջ 58-66:

7. Փ. Անթարեան, «Տօնապատճառ» ժողովածուն, «Բանբեր Մատենադարանի», Համ. 10, Երեւան 1971, էջ 103-108:
8. Մայիս Աւդալբէգեան, «Յայսմաւուրք» ժողովածուները, Երեւան 1982:
9. P. Peeters, Pour l'histoire du Synaxaire arménien, "Analecta Bollandiana", 30 (1911), p. 5-26.
10. N. Adonz, Note sur les Synaxaires arméniens, "Revue d'Orient Chrétien", 24 (1924), p. 211-228.
11. N. Adonz, Les fêtes et les saints de l'église arménienne, "Revue d'Orient Chrétien", 26 (1926-1628), pp. 24-104, 222-278.
12. Sabastian Euringer, Die Passio des hl. Januuirus von Benevent und siener Genossen. Aus dem Armenischen übersetzt, "Theologie und Glaube", 5 (1913), S. 369-374.
13. Sirarpie der Nersessean, Le Synaxaire arménien de Grégoire VII d' Anarzabe, "Mélangeo Paul Peeters", II, "Analecta Bollandiana", 68 (1950), p. 261-285.
14. Jean Mécérian, Introduction a l'étude des Synaxaires arméniens (Յայսմաւուրք), "Mélanges de l'Université Saint Joseph", 30 (1953), fasc. 4, Bulletin arménologique, II, p. 99-178.
15. René Aigrain, L'Hagiographie, ses sources, ses méthodes, son histoire. Paris, 1953, p. 87-89.
16. N. Marr, Le Synaxaire géorgien, red. ancienne de l'union arm.-géorg., publié et traduit d'après le manuscrit du couvent Iviron du Mont Athos.- Patr. Orient., XIX, fasc. 5. Paris, 1926.

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՕՐԲԷԼԵԱՆԻ ԴՈՒՄՆԱԲՈՒՆԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐՆ ՈՒ ՆՐԱՆՑ ԱՂԲԻՐՆԵՐԸ

Միջնադարեան Հայաստանի եկեղեցաքաղաքական, կրթամշակութային նշանաւոր գործիչներից մէկն է Ստեփանոս Օրբէլեանը (1250-1303 թթ.): Իր նախնական կրթութիւնը նա ստացել է Տաթևի առաջնորդ Հայրապետ եպիսկոպոսի մօտ, այնուհետեւ տեղափոխուել Նորավանքի եպիսկոպոսարանը, ուր դարձել է դպիր, ապա ձեռնադրուել սարկաւազ: Ուսումը կատարելագործել է Վայոց ձորում, «առ ոտս աստուածարեալ արանց»: Գլածորի համալսարանի հիմնադիր Ներսէս Մշեցու յորդորով ձեռնադրուել է վարդապետ: Ստեփանոսի հօր՝ «Տարսայիճ մեծ իշխանի նպատակն էր Օրբէլեան տոհմի մենաշնորհը դարձնել ոչ միայն քաղաքական, այլեւ հոգեւոր իշխանութիւնը»¹: Այս նպատակին հասնելու համար 1285 թ. գումարուած նախարարական ժողովը Ստեփանոս Օրբէլեանին առաջադրում է Սիւնեաց նահանգի մետրոպոլիտի ու արքեպիսկոպոսի թեկնածու: 1286 թ. Կոստանդին Բ կաթողիկոսը նրան օծում է եպիսկոպոս եւ Սիւնեաց մետրոպոլիտ: Սա հնարաւորութիւն է տալիս «միաւորել նահանգի տարանջատուած հոգեւոր թեմերը մէկ գաւազանի տակ»²: Ստեփանոս Օրբէլեանի մետրոպոլիտութեան օրօք զգալիօրէն մեծանում է Սիւնեաց միացեալ եպիսկոպոսական աթոռի տնտեսական հզօրութիւնը: Նրա եռանդուն ջանքերով Նորավանքն ու Տաթևը, Յախաքքարն ու միւս հոգեւոր օջախները ձեռք են բերում նորանոր կալուածքներ: Ստեփանոս Օրբէլեանն այս նոյն եռանդով էր գործում եկեղեցաքաղաքական, հոգեւոր մարդում նմանապէս: Նա իր գործուն մասնակցութիւնն է բերում միարարների դէմ Հայ Եկեղեցու մղած պայքարին: Պապական արեւմուտքի հոգեւոր, եկեղեցավարչական, քաղաքական ծրագրերի ու հաւակնութիւնների առաջին առնելու նպատակով նա գրում է մի շարք աշխատութիւններ, որոնց մէջ պախարակելով կաթողիկ եկեղեցուն ծառայագրուած Հայ կղերականներին՝ ներկայացնում է արեւմտամէտ կողմնորոշման վտանգաւոր հետեւանքները Եկեղեցու եւ ազգի համար: Այդ երկերից է Օրբէլեանի «Ողբ ի դիմաց Կաթողիկէին...» պոեմը (1299-1300 թթ.), ուր անցեալի հերոսական դրուագների, նահատակների լուսեղէն սխրանքի տարփողումով հեղինակը կոչ է անում թօթափել ոչ միայն աշխարհիկ, այլեւ հոգեւոր բռնակալների ատելի լուծը³: Այս ստեղծագործութիւնն իր կարեւոր նպաստը բերեց «Հռոմի պապի ոտնձգութիւնների դէմ Հայ Եկեղեցու անկախութեան համար մղուող ազգային ճակատի ստեղծման գործում»⁴: Ազգային ընդդիմութեան ոգին իր առաւել բացորոշ, կազմակերպուած դրսեւորումը գտաւ մասնաւորաբար դաւանաբանական պայքարում: Այդ պայքարն աւելի սաստկացաւ Գրիգոր է Անաւարզեցի կաթողիկոսի օրօք (1293-1307 թթ.), երբ վերջինս քաղաքական ինչ-ինչ նկատառումներով, նահանջելով ազգային եկեղեցու դիրքերից՝ ակնբերօրէն հակուում է Արեւմուտքի կողմը: Ահագնացող վտանգը կանխելու նպատակով Ստեփանոս Օրբէլեանը 1302 թ. գրում է «Թուղթ վասն հաւատոյ եւ կարգաց եկեղեցւոյ յարեւելեան աշխարհէս առ կաթողիկոսն Հայոց տէր Գրիգոր...» երկը: Այստեղ Սիւնեաց մետրոպոլիտը արեւելեան եպիսկոպոսների (այդ թւում նաեւ նշանաւոր Եսայի Նշեցու) եւ մի խումբ իշխանների անունից յորդորում է Գրիգոր Անաւարզեցուն հրաժարուել իր արեւմտամէտ, Հայ Եկեղեցու շահերին վնասող նկրտումներից եւ գործելակերպից: Ազգային եկեղեցու անկախութեամբ մտահոգ հեղինակը չի ցանկանում, որ «զրախօս, փուչ բաների հետամուտ զրպարտիչ բերանները» կասկածայարոյց շշուկներ տարածեն՝ ասելով, թէ՛ «Մեր կաթողիկոսը յոյն է եւ յոյների հետ է դաշնակցում»: Ուստի նա կոչ է անում Անաւարզեցուն յանձնառու լինել եւ «անթերի պահել երեք աստուածագումար ժողովներին համախոհ ու միաբան Հայոց լուսաւորիչ, առաքելական եւ սուրբ անձ Գրիգորի, նրա որդիների ու թոռների հաւատքի սահմանը»⁵: Այնուհետեւ Օրբէլեանը կաթողիկոսին յիշեցնում է

տութիւններ, որոնց մէջ պախարակելով կաթողիկ եկեղեցուն ծառայագրուած Հայ կղերականներին՝ ներկայացնում է արեւմտամէտ կողմնորոշման վտանգաւոր հետեւանքները Եկեղեցու եւ ազգի համար: Այդ երկերից է Օրբէլեանի «Ողբ ի դիմաց Կաթողիկէին...» պոեմը (1299-1300 թթ.), ուր անցեալի հերոսական դրուագների, նահատակների լուսեղէն սխրանքի տարփողումով հեղինակը կոչ է անում թօթափել ոչ միայն աշխարհիկ, այլեւ հոգեւոր բռնակալների ատելի լուծը³: Այս ստեղծագործութիւնն իր կարեւոր նպաստը բերեց «Հռոմի պապի ոտնձգութիւնների դէմ Հայ Եկեղեցու անկախութեան համար մղուող ազգային ճակատի ստեղծման գործում»⁴: Ազգային ընդդիմութեան ոգին իր առաւել բացորոշ, կազմակերպուած դրսեւորումը գտաւ մասնաւորաբար դաւանաբանական պայքարում: Այդ պայքարն աւելի սաստկացաւ Գրիգոր է Անաւարզեցի կաթողիկոսի օրօք (1293-1307 թթ.), երբ վերջինս քաղաքական ինչ-ինչ նկատառումներով, նահանջելով ազգային եկեղեցու դիրքերից՝ ակնբերօրէն հակուում է Արեւմուտքի կողմը: Ահագնացող վտանգը կանխելու նպատակով Ստեփանոս Օրբէլեանը 1302 թ. գրում է «Թուղթ վասն հաւատոյ եւ կարգաց եկեղեցւոյ յարեւելեան աշխարհէս առ կաթողիկոսն Հայոց տէր Գրիգոր...» երկը: Այստեղ Սիւնեաց մետրոպոլիտը արեւելեան եպիսկոպոսների (այդ թւում նաեւ նշանաւոր Եսայի Նշեցու) եւ մի խումբ իշխանների անունից յորդորում է Գրիգոր Անաւարզեցուն հրաժարուել իր արեւմտամէտ, Հայ Եկեղեցու շահերին վնասող նկրտումներից եւ գործելակերպից: Ազգային եկեղեցու անկախութեամբ մտահոգ հեղինակը չի ցանկանում, որ «զրախօս, փուչ բաների հետամուտ զրպարտիչ բերանները» կասկածայարոյց շշուկներ տարածեն՝ ասելով, թէ՛ «Մեր կաթողիկոսը յոյն է եւ յոյների հետ է դաշնակցում»: Ուստի նա կոչ է անում Անաւարզեցուն յանձնառու լինել եւ «անթերի պահել երեք աստուածագումար ժողովներին համախոհ ու միաբան Հայոց լուսաւորիչ, առաքելական եւ սուրբ անձ Գրիգորի, նրա որդիների ու թոռների հաւատքի սահմանը»⁵: Այնուհետեւ Օրբէլեանը կաթողիկոսին յիշեցնում է

1 Գ. Գրիգորեան, Սիւնիքը Օրբէլեանների օրօք (13-15-րդ դարեր), Երևան, 1981, էջ 196
 2 Անդ, էջ 197

3 Ստեփանոս Օրբէլեանի «Ողբ ի սուրբ Կաթողիկէին». բնագիրը առաջաբանով եւ ծանօթագրութիւններով հրատ. Կարապետ Կոստանեանց, Թիֆլիս, 1885
 4 Գրիգորեան, նշւ. աշխ., էջ 218
 5 Ստեփանոս Օրբէլեան, Սիւնիքի պատմութիւն, թրգմ., ներածութիւն եւ ծանօթագրութիւններ Ա. Ա. Աբրահամեանի, Երևան, 1986, էջ 356

ազգային եկեղեցու դաւանանքը Հաստատագրող Շահապիւանի (444 թ.), Դուխնի (յաջորդաբար՝ 506, 554, 584, 608 թթ.), Պարտաւի (713 թ.), Թէոդուպոլսի (Կարին՝ 633 թ.), Մանագեկերտի (726 թ.), Անիի (969 թ.), ինչպէս նաեւ Զաքարէ (մահ. 1212 թ.) եւ Իւանէ (մահ. 1227 թ.) եղբայրների օրօք գումարուած ժողովները, եւ փորձուած այդ ժողովների որդեգրած Հայրենասիրական ընթացքի օրինակով բորբոքել Անաւարզեցու ազգային պատուախնդրութիւնը: Թղթի հեղինակը կոչ է անում կաթողիկոսին պահպանել ոչ միայն Հայ եկեղեցու դաւանական, այլեւ ծիսական մաքրութիւնը, առաքելական սահմանումները: Գիտակցելով եկեղեցու ազգապահպան նշանակութիւնը՝ յանուն Արեւելեան վարդապետների նա Համարձակօրէն ասում է, որ իրենք պատրաստ են «տանջանքների, աքսորի, բանտի, մեռնելու յանուն սուրբ եւ առաքելական Հայրերի աւանդների»⁶: Սակայն, ինչպէս երեւում է, տուեալ թուղթն ամէն առումով անպատասխան մնաց: Այս Հանգամանքը Օրբէլեանին ստիպում է 1302 թ. շարադրել իր դաւանաբանական միւս աշխատութիւնը՝ «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց»-ը, ուր երկաբնակ դաւանանքի՝ սպառնական չափերի Հասնող տարածումը նմանեցնելով առողջ մարմինն օրաւուր ճարակող քաղցկեղի՝ հեղինակը տագնապով գրում է. «Կիւլիկիա բոլոր, որ տեղի էր մեր պարծանաց, յայս իսկ վարակեալ կեայ, եւ գլխաւոր քաղաքք, որ ի Հոռոմք, ի սոյն մոլորեալ են, եւ եհաս մինչեւ առ մեզ: Զի քարոզի այս յայտնապէս ի թագաւորական քաղաքն ի Տփղիս եւ ի Հին տունն Բագրատունեացն յԱնի, որ ի Շիրակ, նա եւ Թաւրէժ Շահաստանի եւ այլ բազում տեղիս: Ահա ո՞ մնաց ի Հայոց ի Հայրենի աւանդութեան. միայն սինջորքն յանկեան ուրեք» (43)⁷: Օրբէլեանը ցաւ ի սիրտ գրում է. «Աւա՛ղ եւ եղո՛ւկ է գիս, թէ որո՞յ ժամանակի եղաք սպասաւորք, բովանդակ անդամաւք խեղացաք ի պատուիրանաց Տեառն եւ Հոտեալ եմք անհնարին վերաւք մեղաց, եւ ոչ գոյ բժիշկ, ոչ պիտանի եւ ոչ սփոփումն...»: Ուստի Հայոց առաքելական դաւանութիւնը գերծ պահելու Համար այդ ահագնացող քաղցկեղի տարածումից, հեղինակը շարադրում-կազ-

մում է այս աշխատութիւնը: Սակայն աշխատութեան շարադրումն ունէր մէկ այլ պատճառ եւս: Ինչպէս յայտնի է, ԺԲ-ԺԳ դդ. խոշոր մատենագիր Վարդան Այգեկեցու «Գիրք Հաստատութեան եւ Արմատ Հաւատոյ» երկը Արեւմտեան եկեղեցին զետեղել էր իր հռչակած Հայոց մոլորական գրքերի շարքում⁸: Ըստ երեւոյթին այն հերքելու նպատակով Գրիգոր Անաւարզեցու քեռու ջանքերով ԺԳ դարի երկրորդ կէսում Կիլիկիայում հրատարակ է իջնում երկաբնակ դաւանութեան խօսափող դարձած մի նոր «Արմատ Հաւատոյ»⁹: Ինչպէս երեւում է, Ստեփանոս Օրբէլեանի «Հակաճառութեան» շարադրումը պայմանաւորուած էր նաեւ Գրիգոր Անաւարզեցու ձեռքին գտնուող այս երկի աստուածաբանական մերժման անհրաժեշտութեամբ:

Օրբէլեանի՝ խնդրոյ առարկայ աշխատութիւնը բաղկացած է տասներկու միաւորից, որոնց խորագրերն ինքնին ներկայացնում են քննարկուող Հարցերի շրջանակը.

- Յայտարարութիւն (ձեռ. 3192 Յառաջաբանութիւն) գրոցս, եթէ ինչ կայ ի սմա եւ (ի) քանի գլուխս բաժանի Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց այցելուի եւ նախագահ մետրոպոլիտի՝ որդւոյ մեծի եւ բարեպաշտի իշխանաց իշխանին Տարսայիճին, բան դիմադրական ընդդէմ յեւեթիկոսաց եւ դաւանութիւն ուղիղ Հաւատոյ առաքելական աւանդութեանց եւ Կաթողիկէ առաքելական եկեղեցւոյ, զոր բնաւորապէս ունի ազգս Հայոց: Զոր ազգեալ ի շարժմանէ Հոգւոյ Սրբոյ Հիւսեաց ի թուին Հայոց ԶԾԱ (1302) յառաջին շաբաթուս մեծի Զատիկ՝ բաժանեալ յերկոտասան դրուատս եւ արտաքոյ թուոց կարգեալ (ՄՄ. ձեռ. 2678, թ. 156աբ, 573, թ. 55ա-56ա, 3192, թ. 136ա-138ա: Տպ. չիք այս մասը):

Ա. Առաջին ձեռնարկս: Սակաւ ինչ նախադրութիւն բանիս (3-7):

Բ. Երկրորդ ձեռնարկս: Յորում գմի բնութիւն Բանին յատկաբար յայտնի կացուցանէ: Որ է առաքելական դաւանութիւն, զոր պարտի ամենայն զգուշութեամբ պահել անխախտ Կաթողիկէ եկեղեցի սուրբ (7-16):

Գ. Երրորդ ձեռնարկս: Բարաւնաբար Հարցուածք վասն երկու բնութեանցն: Եւ առ նոյն լուծումն դիմադրաբար՝ չորս գլխովք... (17-34):

6 Անդ, էջ 361

7 Էջերն ըստ «Ստեփանոս նախագահ արքեպիսկոպոսի՝ Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց», Կ. Պոլիս, 1756: Աչքի առջեւ ենք ունեցել նաեւ երկը պարունակող հետեւեալ ձեռագրերը. թիւ 2678 (156ա-174բ), 573 (55ա-95բ), 3192 (136ա-210ա):

8 Տե՛ս Հ. Ս. Անասեան, Հայոց մոլորական Համարուած գրքերն ըստ լատինական մի Հին ցուցակի, «Էջմիածին», 1975, ժ, էջ 27-39:

9 Հ. Ս. Անասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, Բ, Եր. 1976, էջ 888-889

Դ. Չորրորդ ձեռնարկ: Յորում խնդրի ի մէջ, եթէ բնութիւնքս, զոր ասեն, անձնաւորք եւ դիմաւորք են, եթէ անանձն (35-58):

Ե. Հինգերորդ ձեռնարկ: Ընդդէմ այնոցիկ, որք ապականեն զաստուածային խորհուրդն ջրով եւ խմորով: Յայտարարութիւն խորհրդոյ եկեղեցւոյ կարճ ի կարճոյ (59-74):

Զ. Վեցերորդ ձեռնարկ: Դիմադրութիւն այնոցիկ, որք ի Խաչին ուրանան զԱստուածութիւն եւ մարդ խոստովանին գոլ զչարչարեալն վասն մեր եւ ոչ Աստուած: Եւ այլայլեն զԵրեքսրբեանն սրբասացութիւն, եւ ոչ տան ասել «խաչեցար»: Եւ կամ անուան ի ներքս ածեն՝ «Քրիստոս որ խաչեցար»: Եւ զրպարտեն զմեզ թէ՛ ի դէմս Երրորդութեան ասէք «Խաչեցար» (75-91):

Է. Եւթներորդ ձեռնարկ: Տեսութիւն ի խորհուրդն նաւակատեաց Հինգ աւուրն, յորում եւ վասն ճրագալուցին: Ի խնդրոյ Բարսեղ վարդապետի՝ որդւոյ Սմբատայ բարեպաշտի (92-112):

Ը. Ութերորդ ձեռնարկ: Յաղաքս մեծի տաւնին Ծննդեան եւ Յայտնութեան: Որք բամբասեն զմեզ, եթէ ի միում աւուր տաւնեն: Եւ ինքեանք առնեն ի դեկտեմբերի քսան եւ Հինգ զԾնունդն եւ (ի) յունուարի վեց զՄկրտութիւն: Իսկ զաւետիսն որ նախ քան զայս՝ ի մարտի քսան եւ Հինգ: Ի խնդրոյ տեառն Յովհաննիսի Արարատեան նահանգի վերադիտողի (113-131):

Թ. Տասներորդ (Իններորդ) ձեռնարկ: Պատճառ տաւնի Սրբոյ Հոգւոյն, եթէ ընդէ՞ր միաւար տաւնեմք եւ ոչ ըստ այլ ազգ քրիստոնէից եւ յինչ դէմս Հայի միոյ աւուր խորհուրդն: Եւ այս ի խնդրոյ տեառն Յովհաննիսի Բջնոյ եպիսկոպոսի (ՄՄ, ձեռ. 2678, Թ. 169ա-70բ, 573, Թ. 80բ-84ա, 3192, Թ. 187ա-192ա: Տպ. չիք այս գլուխը):

Ժ. Տասներորդ ձեռնարկ: Ընդդէմ այնոցիկ, որ հակառակ կան եւ խափանեն զկանոնեալ մատաղսն, զգառն Զատիկին եւ զտեառնականն եւ զագապս, որ է հոգեհանգիստ, եւ որ զաւրհնութիւնս Խաչի եւ Եկեղեցւոյ զենմունս լինի (131-148):

ԺԱ. Մետասաներորդ ձեռնարկ: Բոլոր պատճառ ժողովոյն Քաղկեդոնի: Եւ բացայայտութիւն նոցին աղանդոյն: Եւ յայտարարութիւն Տոմարին Լեւոնի, զոր ինքեանք ընկալան եւ զմեզ հարկեն յանձն առնուլ: Վիպասանեալ նորին Ստեփանոսի ի խնդրոյ Խաչատուր վարդապետի Կեչառեցւոյ (148-168):

ԺԲ. Երկոսասաներորդ ձեռնարկ: Վասն հաւատոյ եւ կարգաց Եկեղեցւոյ: Յարեւելեան աշխարհէս առ Կաթողիկոսն Հայոց Տէր Գրիգոր:

Որ վասն կասկածանաց ինչ՝ ակնածեալ եպիսկոպոսաց աշխարհիս՝ գրեցին զայս նամակ ուղղափառութեան միաբանութեամբ: Ի ձեռն տեառն Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ գահերէց Մետրոպոլիտի, որ է Պաւատափրոնտէս Հայոց Մեծաց (168-187):

«Ձեռնարկներից» մի քանիսը, ինչպէս տեսնում ենք (է, Ը, Թ, ԺԱ), շարադրուած են եղել տարբեր անհատների խնդրանքով եւ նախապէս շրջանառութեան մէջ եղել իբրեւ առանձին միաւոր, միայն աւելի ուշ, դաւանական կացութեան թելադրանքով, հաւանաբար Հինգ Հեղինակի կողմից, ներմուծուել «Հակաճառութեան» մէջ: Իր աշխատութիւնները շարադրելիս Օրբէլեանն աչքի առչել ունենալով նախնեաց այս մարզում կուտակած հարուստ փորձը՝ ըստ պատշաճի օգտագործել է դաւանաբանական, կանոնական, Հայրախօսական զանազան երկեր: Հեղինակն օգտագործել է երկու կարգի աղբիւր. քաղկեդոնական վկայութիւններ եւ, միւս կողմից, դրանք ջրող, Հայ Առաքելական Եկեղեցու դաւանական դրութեան իրաւացիութիւնը փաստող սկզբնաղբիւրներ: Հասկանալի պատճառով սրանցում գերակշռում են երկրորդ կարգի աղբիւրները: Ինչպէս դաւանաբանական շատ աշխատութիւններում, այստեղ եւս առաւել յաճախակի յիշուող Հեղինակներից է ս. Գրիգոր Աստուածաբանը, որի ժառանգութիւնն ընդարձակօրէն օգտագործուել է Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանութեանը նուիրուած երկերում: Այս Հեղինակի ժառանգութիւնից քաղուած տեսականօրէն առաւել տարողունակ մի շարք արտայայտութիւններ, որոնք լայնօրէն պիտառնուել են դաւանաբանական երկերում, տեղ են գտել նաեւ Օրբէլեանի «Հակաճառութեան» մէջ: Այսպէս, բնութեան խնդիրն արծարծելիս Օրբէլեանը վկայաբերում է դասականի համարում ունեցող «ՄՎ նոր խառնմանս եւ սքանչելի խառնուածոյս» (10) արտայայտութիւնը, որ քաղուած է Աստուածաբանի «Ի Յայտնութիւն Տեառն» ճառից¹⁰: Հեղինակը վկայաբերում է նաեւ դաւանական մատենագրութեան մէջ լայն շրջանառութիւն ունեցող «Անսկիզբն սկսանի, անեղն եղանի, անմարմինն մարմնանայ, Բանն թանձրանայ, Որդին Որդի լինի» (10) արտայայտութիւնը, որ քաղուած է Աստուածաբանի «Ի Ծնունդն Քրիստոսի» ճառից¹¹: «Հակաճառութեան» մէջ երկիցս վկայակոչուած «Աստուած խաչեալ, արեգակն խաւարեալ եւ դարձեալ լու-

10 Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 948, Թ. 183բ

11 Անդ, Թ. 177բ

սաւորեալ» (12, 86) կանոնական ասոյթի արժէք ունեցող խօսքը քաղուած է Գրիգոր Աստուածաբանի «Ի սուրբ Պասքայ» ճառից¹²: Ս. Հաղորդութեան Հացի անխմոր լինելու անհրաժեշտութիւնը ցոյց տալու նպատակով Օրբէլեանը յիշատակում է այս նոյն ճառի մէկ այլ Հատուածը («գլխմորն քացախուտ չարութեան նմանեցուցանէ»՝ 69), որ առկայ է նաեւ Անանիա Սանահնեցու «Հակաճառութեան» եւ Վարդան Այգեկցու «Արմատ Հաւատոյ» դաւանաբանական երկերում¹³: Դարձեալ ս. Գրիգոր Աստուածաբանի անուամբ քաղուած «Մերով ախտակրութեամբն ախտակրէ Աստուած՝ եղեալ մարդ» Հատուածը (66) վկայաբերուած է Վարդան Այգեկցու «Արմատ Հաւատոյ»-ից¹⁴: Սա անուղղակիօրէն ցոյց է տալիս, որ հեղինակն իր ձեռքի տակ ունեցել է նաեւ դաւանաբանական վկայութիւններ պարունակող ժողովածուներ: Այսպէս՝ «Որ ոք ոչ երկրպագեցէ զՆաչեալն, նզովեալ եղիցի եւ կարգեցի ընդ աստուածասպանսն» (86) վկայութիւնը, որ մի Հատուածն է «Առ Կղեղոնիոս» ճառի¹⁵, ինչպէս երեւում է, քաղուած է «Վկայութիւնք սրբոց Հարցն ուղղափառաց» դաւանաբանական ժողովածուից¹⁶: Օրբէլեանի «Հակաճառութեան» մէջ կարդում ենք. «Գրիգոր Անձիանձու յԱռաքինութեան բանին ասէ. «Տեսցեն զաւրինադիրն զձեռս կարկառեալ. յայտ է՝ խաչեցեալ վասն մեր» (85): Այս խորագրով երկ առկայ է յիշեալ «Վկայութիւնք սրբոց Հարցն ուղղափառաց» ժողովածուի մէջ: Ինչպէս նկատում է Կ. Մուրադեանը, Գրիգոր Աստուածաբանի երկերի յունարէն բնագրերն այսօրինակ խորագիր չունեն: Ամենայն Հաւանականութեամբ այն յօրինուել է Հայ միջավայրում¹⁷: Ուստի ակնյայտ է, որ Օրբէլեանն իր ձեռքի տակ է ունեցել թերեւս միայն այդ ժողովածուում կամ նրա նախագաղափար օրինակում տուեալ խորագրի ներքոյ կենցաղավարող այդ վկայութիւնը:

12 Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 946, Թ. 126ա:
 13 Անանիա Սանահնեցի, Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց, աշխատ. Յ. Բեոսէեանի, «Գանձասար» Բ, էջ 187. Վարդան Այգեկցի, Գիրք Հաստատութեան եւ Արմատ Հաւատոյ, քննական բնագիրը՝ Շ. քհ. Հայրապետեանի, ներածութիւնը՝ Յ. Բեոսէեանի, Երեւան, 1998 (=Արմատ Հաւատոյ), էջ 251
 14 Արմատ Հաւատոյ, էջ 120
 15 ՄՄ, ձեռ. 4149, Թ. 142բ
 16 ՄՄ, ձեռ. 579, Թ. 128ա. տե՛ս Կիմ Մուրադեան, Գրիգոր Նազիանզացին Հայ մատենագրութեան մէջ, Երեւան, 1983, էջ 166:
 17 Կիմ Մուրադեան, նշ. աշխ., էջ 166

Դաւանաբանական աղբիւրներից են քաղուած նաեւ ս. Աթանաս Ալեքսանդրացու, ս. Գրիգոր Աքանչելագործի, ս. Բարսեղ Կեսարացու, ս. Կիլերեղ Ալեքսանդրացու անունով վկայակոչուած Հատուածները: Այսպէս՝ «Աթանաս ասէ յԵրկրորդում Տաւնականին Դիոկղետիանոսի ի քառասուն եւ եւթն Համարին. Քանզի կենդանութիւն ելով՝ մեռաւ, զի զմեզ կենագործեցէ, բան ելով՝ մարմին եղեւ՝ զի զմարմինս բանիւ խրատեցէ, աղբիւր ելով՝ ծարաւեաց վասն մեր, զի այսու իսկ զմեզ արբուցէ ի տաւնին կենդանի ջրով» (83) քաղուածքը բերուած է Տիմոթէոս Կուզի «Հակաճառութիւնից» եւ Կոմիտաս կաթողիկոսի օրօք (615-628 թթ.) կազմուած «Կնիք Հաւատոյ» երկից¹⁸:

Ս. Գրիգոր Նէոկեսարացու (Աքանչելագործի) անուամբ վկայաբերուած «Եթէ ոք այլ զախտակրեալն եւ այլ զոչ ախտակրեալն ասէ եւ ոչ զնոյն զանախտն զԱստուածն Բան մարմնովն Իւրով ախտակրեալ, որպէս գրեալն է, նզովեալ եղիցի» Հատուածը (86), որ Հայրախօսական գրականութեան մէջ քաջ յայտնի՝ Աքանչելագործին վերագրուած նզովքներից է, քաղուած է Վարդան Այգեկցու «Արմատ Հաւատոյ»-ից¹⁹: Այս հեղինակի անուամբ բերուած միւս՝ «Սա այն է, որ յառաջ քան զյաւիտեանս էր...» սկսուածքով Հատուածը, որ Համապատասխանում է Աքանչելագործի նզովքներից Ծ-րդին, քաղուած է «Կնիք Հաւատոյ»-ից եւ Տիմոթէոս Կուզի «Հակաճառութիւնից»²⁰: Այդպէս է նաեւ բարսեղեան Հատուածի պարագան. «Քանզի ոչ այսքան երկինք եւ երկիր, ծով եւ ցամաք, եւ կենդանիք եւ բոյսք եւ աստեղք եւ այլն զգերունակական զաւրութիւն ցուցանեն մեզ, զորքան կրել Աստուածն անտանե-

18 «Տիմոթէոսի եպիսկոպոսպետի Աղեքսանդրեայ՝ Հակաճառութիւն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի», աշխատ. Կարապետ Մ. վրդ. [Տէր-Մկրտչեանի], Երուսաղ վրդ. [Տէր-Միխասեանի], Ս. էջմիածին, 1908 (=Տիմոթէոս Կուզ), էջ 140, «Կնիք Հաւատոյ Ընդհանուր սուրբ եկեղեցւոյ...» աշխատ. Կարապետ Եպիսկոպոսի, Ս. էջմիածին, 1914 (=Կնիք Հաւատոյ), էջ 346: Միւնչդեռ աթանասեան՝ «ձնիցեալն այսուհետեւ ի Կուսէն Մարիամայ...» (83) վկայութիւնը քաղուած է բուն աղբիւրից՝ հեղինակի՝ «Արտագրութիւն առաքելական յաղագս աստուածայնոյն մարմնաւորութեան Բանին...» ճառից (Ս. Աթանասի Աղեքսանդրիոյ Հայրապետի ճառք, Թուղթք եւ ընդդիմասացութիւնք, Վենետիկ 1899, էջ 281-283): Ճառն ամբողջապէս գետեղուած է Օրբէլեանի Պատմութեան մէջ (Թիֆլիս, 1910, էջ 464-467, աշխար. Թրգ. էջ 365):
 19 Արմատ Հաւատոյ, էջ 95
 20 Կնիք Հաւատոյ, էջ 73, Տիմոթէոս Կուզ, 190

լին անախտաբար մարմնով գրկախառնել մահուան, զի զմեզ իւրով ախտակրուութեամբն զանախտակրուութիւն շնորհեսցէ» վկայութիւնը (84-85), որ ինչպէս ասում է Օրբէլեանը, քաղուած է ս. Բարսեղի «Յաղագս Սրբոյն Հոգւոյն» երկից, բերուած է ս. Կիւրեղ Ալեքսանդրացու «Պարապմանց» գրքից²¹: Սակայն վկայութիւնը բառացիօրէն չի համապատասխանում իր աղբիւրին: Սա նշանակում է, որ Օրբէլեանն իր ձեռքի տակ ունեցել է «Պարապմանց» գրքի թերեւս մէկ այլ տարբերակ: Ս. Կիւրեղի այս նշանաւոր երկից է քաղուած «Որ ոք համարձակի ասել աստուածազգեաց մարդ...» սկսուածքով նոյնվըր (11)²², ինչպէս նաեւ՝ «Պաւղոս մի Տէր խոստովանի զՔրիստոս...» (85) սկսուածքով վկայութիւնը²³: «Կիւրեղ ասէ ի խաւսն, որ Յեփեսոս» ծանուցմանը հետեւող վկայութիւնը («Քանզի գնեցաք գնոց՝ ոչ ասականեիեաց արծաթոյ եւ ոսկոյ, այլ պատուականիւ արեամբն Քրիստոսի: Իսկ արիւն մարդոյ միոյ հասարակականի եւ իբր զմեզ ի՞բր արդեւք եղեւ փոխանակ աշխարհի կամ ի՞բր մին վասն ամենեցուն մեռաւ...», 85), որ քաղուած է «Կիւրեղի՝ ալեքսանդրացիների եպիսկոպոսի ճառը խօսուած Եփեսոսի սրբազան ժողովի ժամանակ՝ Նեստորին աթոռազուրկ անելու առիթով» միաւորից, իրապէս էլ մաս է կազմում Եփեսոսի տիեզերաժողովի արձանագրութիւնների²⁴: Բնութեան խնդիրն արծարծելիս հեղինակը դիմում է Դաւիթ Անյաղթի հեղինակութեանը: Նա վկայաբերում է «Զի՞նչ է անուն. սահման կարճառաւտ...», «Զի՞նչ է մարդ. կենդանի բանաւոր...» սկսուածքով Հատուածներ (20, 21), որոնք քաղուած են «Սահմանք Իմաստասիրութեան» երկից²⁵: Խնդրի վերաբերեալ առաւել խոր եւ համակողմանի գիտելիքներ ստանալ փափագողներին նա մատնանիչ է անում ս. Գրիգոր Նիւսացու «Յաղագս բնութեան մարդոյ» երկասիրութիւնը (19-20), որից մէկ այլ տեղ վկայակոչում է մի հատուած՝ ցոյց տալու համար Ս. Հաղորդութեան գինու անապական, անխառն լինելու անհրաժեշտութիւնը (69): Այս նոյն աշխատութեան մէջ, խօսելով Մկրտութեան խորհրդի մասին, հեղինակը գրում է. «Զի երիցս

անգամ ի ջուրն թաղելն, որպէս մեկնէ Դիոնիսիոս, գերեքաւրեայ թաղումն գուշակէ» (71): Արտայայտութիւնը որոշակիօրէն ակնարկում է ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացու «Յաղագս եկեղեցական քահանայապետութեան» «երիւք ընկղմամբ եւ վերացմամբք ի ջուրն զաստուածապետականն երեք տիւ եւ գիշերն թաղումն կենսատուն Յիսուսի նմանել մահ...» բառերը²⁶:

Օրբէլեանն իր ձեռքի տակ է ունեցել նաեւ կանոնական բնոյթի աղբիւրներ: Հեղինակն օգտագործել է «Մաշտոց» ծիսամատենանի կանոնների վերաբերեալ տեղեկութիւններ հաղորդող օրհնութեանաբեր ցուցակը. «Եւ զագապն սուրբ Եփրեմ Ասորի արար ի Նիկոմիդիա քաղաքն յերկրորդ ամի հայրապետութեան իւրոյ, զոր Ղազար թարգմանիչն եբեր ի Հայս» (137) վկայութիւնը գրեթէ բառացիօրէն քաղուած է այդ ցուցակից²⁷:

Խօսելով ագապի՝ սիրոյ ճաշի վերաբերեալ՝ Օրբէլեանը յիշատակում է Սահակ Պարթեւ, Յովհան Մանդակունի կաթողիկոսների օրինակարգումները (137), որոնք արձանագրուած են Հայոց կանոնագրքում²⁸: Խաչօրհնէքի եւ Եկեղեցօրհնէքի ժամանակ մատաղի պէտքը փաստելու նպատակով սրբազան հեղինակը վկայակոչում է Թադէոս առաքեալի կանոնը («Յորժամ հաստատէ եպիսկոպոսն զսեղանն, արժան է ի նմին աւուր զենմունս առնուլ...»), որ քաղուած է Հայոց կանոնագրքի Համապատասխան կանոնից²⁹: Մոնղեան եւ Յայտնութեան տօնը նոյն օրը՝ յունուարի 6-ին, կատարելու վերաբերեալ Հայոց դիրքորոշման արդարացի լինելը ցոյց տալու համար Օրբէլեանն ակնարկում է Մակար Ա Երուսաղեմացու (+325) հայերին յղած յայտնի թուղթը (120-121), որի համառօտ տարբերակը տեղ է գտել Հայոց կանոնագրքում³⁰: Սակայն խնդրոյ առարկայ տեղեկութիւնները բացակայում են այսօր յայտնի Կանոնագրքում: Ինչպէս յայտնի է, Մա-

21 «Գիրք Պարապմանց», էջ 454

22 Անդ, էջ 473

23 Անդ, էջ 27, 355

24 Տե՛ս Деяние Вселенских соборов, т. 1, Казань, 1887, с. 251-252:

25 Դաւիթ Անյաղթ, Երկասիրութիւնք փիլիսոփայականք, աշխատ. Ս. Ս. Արեւշատեանի, Եր., 1980, էջ 40, 41

26 Տե՛ս "The Armenan Version of the Works Attributed to Dionysius the Areopagite", ed. by Robert W. Thomson, Lovanii, 1987, p. 68 (II, 3, 7):

27 Տե՛ս Հ. Գ. Զարհանայեան, Մատենադարան թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ, 1889, էջ 247:

28 Կանոնագիրք Հայոց, Ա, աշխատ. Վ. Յակոբեանի, Երեւան, 1964 (=Կանոնագիրք), էջ 383, 384, 399 (ԻԹ, Լ, ԽԱ)

29 Տե՛ս անդ, Բ, Երեւան, 1971, էջ 27, տ. 5-9:

30 Տե՛ս Կանոնագիրք, Ա, էջ 216-229:

կարի այս թղթի ընդարձակ տարբերակը, այժմ անյայտ հատուածի վկայաբերումով, օգտագործել է Անանիա Շիրակացին³¹: Ամենայն հաւանականութեամբ Օրբէլեանը Մակարի կանոնական թղթի ընդարձակ տարբերակից օգտուել է Անանիա Շիրակացու Աստուածայայտութեան ճառի կամ (այստեղից նոյնութեամբ յաջորդի մէջ անցած) Անանիա Սանահնեցու Հակաճառութեան միջոցով³²: Այս նոյն նպատակով Հեղինակը վկայաբերում է Հիպոդիտոս Հոռոմայեցու կամ Բոստրացու (+235/6) «Սրբաբանի Մնուկը եւ Մկրտութիւն Տեառն...» սկսուածքով հատուածը (128-129), որ քաղուած է Կանոնագրքից³³: Այս իրողութիւնը հաստատելու նպատակով Հեղինակն օգտուել է նաեւ այլ բնոյթի աղբիւրներից: Այսպէս՝ «Կենդանանիոս Կիլիանու եպիսկոպոսի «անուամբ բերուած «Արդ, Աւետիքն ի վեցն ապրիլի եղեն, եւ ի վեցն յունուարի՝ Մնուկն, ըստ որում պատշաճի» (129) հատուածը իբրեւ Կանոնագրքից դուրս առանձին միաւոր՝ շրջանառութեան մէջ է եղել ձեռագիր մատենաներում³⁴, որտեղից եւ ներմուծուել է Հակաճառութեան մէջ³⁵:

Աղբիւրագիտական որոշակի հետաքրքրութիւն է ներկայացնում ս. Գրիգոր Լուսաւորչի անունով վկայաբերուած հատուածը («Գրիգոր Լուսաւորչին գրեալ է յիւր կանոնքն, որ քսան գլուխ է, թէ միս առանց աղի աւրհնութեան մի՛ ուտիցեն, եւ որ պիղծ համարի զմիս եւ ոչ ուտէ, նզովեալ եղիցի» (+13), որը բացակայում է մեզ յայտնի Կանոնագրքում: Ինչպէս երեւում է, այն մաս է կազմել Օրբէլեանի օրօք կենցաղավարած Կանոնագրքի, որը յետագայում խմբագրուել է: Սրա հետեւանքով հատուածս դուրս է մնացել Կանոնագրքից: Այս տեսակէտից նոյնքան ուշագրաւ է Մովսէս Քերթողի (է դ.) անունով բերուած

31 Կանոնագիրք, Բ, Վ. Յակոբեանի ներածութիւնը, էջ XCII-XCVIII:
 32 Տե՛ս Ա. Աբրահամեան, Անանիա Շիրակացու Մատենագրութիւնը, Երեւան, 1944, էջ 283-284, Անանիա Սանահնեցի, Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաթակաց, «Գանձասար», Գ, էջ 188-195:
 33 Կանոնագիրք, Բ, էջ 281 տող 3-7
 34 Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 2041, Թ. 59ա:
 35 Ինչպէս երեւում է, Հեղինակն իր աչքի առջև ունեցել է նաեւ «Վասն Մնուկեանի Տեառն յունուարի Զ եւ պապանձման Զաքարիայի, ի Տաւնապատճառէն բանք համառուտ Կիւրդի» (ՄՄ, ձեռ. 774, 160բ-163բ), «Վկայութիւնք վասն Մնուկեան եւ Մկրտութեան, զի պարտ է առնել ի միում աւուր՝ Յունուար Զ. Կղեմայ, առաքելասահման կանոնացն» (ՄՄ, ձեռ. 573, 97ա-103բ) միաւորները:

հատուածը («Արդ, աղէ ասա մեզ, զի՞նչ կամիս ասել. զՔրիստոսի բնութիւն անձնաւո՞ր, թէ անանձն: Զի ոչ ունիս հնար այլ ազգ ասել, բայց թէ՛ անձնաւոր կամ անանձն: Արդ, եթէ անձնաւոր եւ դիմաւոր ասացեր, ապա երկու անձինք եւ դէմք ի ներքս ածեր: Եւ թէ երկու անձինք եւ դէմք, ապա յայտնապէս երկու որդի եւ երկու Քրիստոս խոստովանեցար: Եւ յայտ է, թէ մինն բնութեամբ լինի Որդի Աստուծոյ, եւ մինն՝ շնորհաւք: Ահա հաւասարեցար Պաւղոսի Սամոսատացւոյ եւ աշակերտեցար Նեստորի Հայհոյութեանն: Իսկ եթէ անանձն եւ անդէմ ասացեր, ապա ուրացար զէութիւն Աստուածութեանն կամ զմարդկութեանն, զի անանձն եւ անդէմ անհնար է բնութեան լինել: Եւ ահա անկար ի Հայհոյութիւն Մանեայ եւ Համաձայն եղեր անիծելոյն Եւտիքեայ, որք զմին դէման խոստովանէին եւ զմինն ուրանային՝ առաջաւք եւ շփոթմամբ ասելով», 46-47), որ ինչպէս նշում է Օրբէլեանը, քաղուած է Մովսէս Քերթողի «Ի թղթին մեղադրական, որ գրեաց ի ժողովն Քաղկեդոնի» երկից: Ամենայն հաւանականութեամբ Օրբէլեանի ակնարկը վերաբերում է Մովսէս Քերթողաւոր անունով «Գիրք թղթոց»-ում զետեղուած թղթին³⁶, ուր խօսուում է բնութեան, անձի քրիստոսաբանական խնդրի մասին: Բայց Օրբէլեանի վկայաբերած հատուածը բացակայում է այստեղ: Սրանից կարելի է ենթադրել, որ այս վկայութիւնը սկզբնապէս մաս է կազմել յիշեալ թղթի կամ թերեւս նրա այժմ անյայտ յիշեալ երկի մի բեկորն է:

Դաւանաբան Հեղինակն օգտուել է նաեւ եկեղեցածողովների, Հերձուածների վերաբերեալ պատմութիւններից: Այսպէս, Քաղկեդոնի ժողովի մասին տեղեկութիւններ շարադրելիս (158-168) նա ամենայն հաւանականութեամբ աչքի առջև է ունեցել «էակաց գիրքը», «Գիրք թղթոց», Պօղոս Տարօնացու «Թուղթ ընդդէմ Թեոփիստեայ» աշխատութիւնը, Վարդան Այգեկցու «Արմատ Հաւատոն»,³⁷ «Պատմութիւն սուրբ ժողովոյն Եփեսոսի...» միաւորի մի վաղնջական թարգմանութիւնը³⁸ եւ յարակից Համաբնոյթ աղբիւրներ:

36 Տե՛ս «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 22-28, նաեւ՝ ՄՄ, ձեռ. 2966, Թ. 89բ-92ա:
 37 Տե՛ս Պօղոս Տարօնացի, Ընդդէմ Թեոփիստեայ, Կ. Պոլիս, 1752 (=Պօղոս Տարօնացի), էջ 109-110, Արմատ Հաւատոյ, էջ 159-164, 366:
 38 «Պատմութիւն սուրբ ժողովոյն» (նորագոյն թարգմանութիւնն իրականացուած է Գէորգ Մխլայիմի (ժէ-ժԼ դ.դ.) ձեռքով). ՄՄ ձեռ. 2620, Թ. 70ա-381բ

Քաղկեդոնական աղբիւրների մէջ ծաւալով եւ վկայաբերման յաճախականութեամբ առաջինը Լեւոն պապի (440-461 թթ.) նշանաւոր «Տոմարն» է: Լեւոնեան վկայութիւնները բերուած են միջնադարում կենցաղավարող «Տոմարի» մի հատուածական թարգմանութիւնից, որ վկայաբերուած է «Սրբոց վարդապետացն Հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի Հարցմունք ընդ երկարնակացն» երկում³⁹: Օրբէլեանի բերած վկայութիւններից չորսը («Ապրեցոյ այսուհետեւ յատկութեանց երկաքանչիւրոյ բնութեանցն եւ ի մի դէմս էակցելոյ ամբարձաւ այսուհետեւ յԱստուածութենէ նուաստութիւն, իսկ ի կարութենէն՝ անկարութիւն եւ յանմահէն՝ մահկանացուն», 35, 36: «Քանզի պահէ երկաքանչիւր բնութիւն անընդհատաբար զինքեանն յատկութիւն, եւ որպէս ոչ ի բաց բառնայ գծառային կերպ Աստուծոյ կերպն, այսպէս զԱստուծոյ կերպն ծառային կերպաւորութիւն ոչ պակասեցուցանէ», 50, Հմմտ. 51: «Մինչդեռ երկախումբն ընդ միմեանս է եւ մարդոյն նուաստն եւ մեծութիւն Աստուածութեան, քանզի որպէս Աստուած յողորմելն յեղումն ոչ ընդունի, այսպէս եւ մարդն մեծութեամբ աստուածային արժանաւորութեան ոչ ծախի», 52: «Դիտեսցէ թէ ո՞ր բնութիւն վարսեալ բեւեառք կախեցաւ զփայտէ Խաչին եւ խոցելոյ կողին առ մածուցելոյ Խաչին ի ձեռն գեղարդեան զինուորին, իմասցի՝ ուստի արիւն եւ ջուր Հոսեցաւ», 77) ինչ-ինչ տարբերութիւններով Համապատասխանում են բնագրին⁴⁰, իսկ Հինգերորդը («Իմաստութիւն ասէ շինողին իւր տուն» [Առակ Ը 22]. 151-152) ակնարկում է Լեւոնի «Տոմարի»՝ «Եւ շինելով իմաստութեան իւր տուն՝ Բանն մարմին եղեւ եւ բնակեաց ի մեզ, այսինքն է՝ ի մարմնի անդ, զոր էառ ի մարդոյ...» բառերը⁴¹:

Երկարնակ դաւանութեան խոշորագոյն տեսաբաններից մէկի՝ Թէոփորետոս Կիւրացու (393-շուրջ 466 թթ.) «Հակաճառութիւնից» բերուած Հատուածներից երկուսը («Ոչ ի մարմնոյ բնութիւն անյեղլին յեղաւ բնութիւն, այլ մարդկային էառ բնութիւն, եւ զայս գեր քան զՀասարակականս քահանայապետ կացոյց», 55): «Ուրեմն ոչ Աստուած ախ-

39 Տե՛ս «Գիրք ժողովածոյ ընդդէմ երկարնակաց, մանաւանդ աշխարհաւեր ժողովոյն Քաղկեդոնի, արարեալ սրբազան վարդապետաց», Նոր-Ջուղա, 1698, էջ 34-42:

40 Տե՛ս «Սկզբնապիք Տոմարի սրբոյն Լեւոնի եւ սահմանի սուրբ ժողովոյն Քաղկեդոնի», Վենետիկ, 1805, էջ 13 (ծնթ. 1), 15 (ծնթ. 1), 16 (ծնթ. 1), 26, 27 (ծնթ. 1):

41 Անդ, էջ 11: Սա վկայաբերուած է նաեւ Պօղոս Տարօնացու մօտ. էջ 135:

տակրեալն, այլ ի մէջն յԱստուծոյ առեալ մարդն: Վասն որոյ Եսայիաս գոչէ «Մարդ ելով ի Հարուածս...»՝ 56, 78), որոնք առկայ են Յովհաննէս Սարկաւազի (+1129) դաւանաբանական մանր աշխատութիւններում եւս⁴², քաղուած են «Պատմութիւն սուրբ ժողովոյն Եփեսոսի» միւտորի մաս կազմող՝ ս. Կիւրեղ Ալեքսանդրացու շարադրած Հակաճառութիւնից: Առաջին վկայութիւնը, ինչպէս նշում է Օրբէլեանը, քաղուած է «ի Հակաճառականէն, որ առ երկրորդ նգովումն» մասից: Իրականում այն քաղուած է ոչ թէ 2-րդ, այլ 10-րդ նգովքի Հակաճառութիւնից⁴³: Իսկ երկրորդ վկայութիւնը բերուած է ս. Կիւրեղի նգովքներից 12-րդի՝ Թէոփորետոսի շարադրած Հակաճառութիւնից⁴⁴:

«Պաւղոս Սամոսատացու» (Գ դ.) անուամբ վկայաքաղուած Հատուածի («Բանն ի Հոգւոյն Սրբոյ ոչ ծնաւ, Բանն ոչ էր, այլ ի մարդ բնակեաց: Աբրահամ, Դաւիթ Բան ոչ ծնան, այլ նոքա ամենեքեան ածին ի փոխունակութենէ գոյոյ կազմեալն, իսկ յոյսն՝ Մարիամ», 55) միայն մի փոքրիկ մասն է Համապատասխանում Պօղոս Տարօնացու թղթում առկայ վկայութեանը⁴⁵: Սա թերեւս խօսում է այն մասին, որ այս Հատուածը Հայերէն ձեռագրերում կենցաղավարել է բնագրային տարբեր տարազով:

Նեստորի (428-431) անուամբ վկայաբերուած Հատուածներից երեքը («Ասա զառաւղն, թէ Աստուած յաւել զառեալն ծառայի կերպ ի վերայ ած զշարայարութեան արժանաւորութիւն», 51): «Սակս զգեցողին զգեցեալն պաշտեմ, սակս թաքուցելոյն երկրպագեմ զերեւելին», 56): «Անխառնելի այսուհետեւ զբնութեանցն պահեմ շարայարութիւն. խոստովանիմ զ՝առ ի մարդն Աստուած», 56) Համապատասխանաբար

42 Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 567, թ. 290բ-291ա: Ինչպէս երեւում է, Օրբէլեանն իր ձեռքի տակ ունեցել է նաեւ Թէոփորետոս Կիւրացու «Թուղթ ի Քաղկեդոնէ, յուղարկեալ առ Աղէքսանդր վերատեսուչն Յերապոլսոյ» կամ, որ առաւել Հաւանական է, «Ճառ ասացեալ ի Քաղկեդոն, առաջի նուիրակացն Հերձեղոց եւ աշակերտացն Նեստորի» երկերը (Migne, PG, t. 84, col. 626-628, 733-734, t. 83, col. 1473-1476, 1486-1487, 1413-1416, t. 76, col. 389-392):

43 Տե՛ս Деяние Вселенских соборов, т. 2, изд. II, Казань, 1892, с. 74:

44 Անդ, с. 80

45 Հմմտ. Պօղոս Տարօնացի, էջ 134:

քաղուած են նրա վարդապետութեան «Տետր ժԶ»-ից (առաջին երկուսը) եւ «Տետր ժԵ»-ից⁴⁶:

Արդ, աղբիւրների Հարեւանցի քննութիւնն իսկ ոչ միայն ցոյց է տալիս Ստեփանոս Օրբէլեանի քաջատեղեակութիւնը⁴⁷, այլեւ դաւանաբանական այս կամ այն դրոյթը փաստելու Համար օգտագործած բազմաթիւ եւ բազմաբնոյթ աղբիւրների մէջ ճիշտ կողմնորոշուելու, փաստերի մտացի Համադրումով թելադրուած ընդհանրացումներ անելու Հմտութիւնը:

46 Գէորգ Մխլայիմի թարգմանութեան մէջ դրանք ունեն Հետեւեալ բնագրային պատկերը. Տետր ժԶ. «Այլ զի Աստուած կայ ի յառեալն, վասն այսորիկ առեալն յառաւղէն, ըստ որում կցեցեալ, ըստ առաւղին Աստուած անուանի (ՄՄ, ձեռ. 2620, թ. 165ա): «Վասն տանողին Համար գտարեալն պաշտեմ, վասն ծածկեցելոյն Համար երեւելոյն երկրպագանեմ» (թ. 164բ): Տետր ժԵ. «Անշիոթ պահեսցուք զբնութեանց կցորդութիւն, դաւանեսցուք զԱստուած, մարդն պաշտեսցուք զմարդն, որ աստուածային կցորդութեամբ ընդ ամենակալին Աստուծոյ ի միասին երկրպագի» (թ. 164ա):

47 Սակայն անաչառ լինելու Համար, այսուամենայնիւ, պէտք է արձանագրել, թէ Հեղինակը միշտ չէ, որ օգտագործում է պատմականօրէն Հաւաստի սկզբնաղբիւրներ: Այսպէս, Արտեմոն Հերձուածողի մասին տեղեկութիւններ բերելիս նա, Հաւանաբար նկատի ունենալով Եւսեբիոս Կեսարացու «Պատմութեան» (տպ. Վենետիկ, 1877, էջ 405-411) եւ «Արմատ Հաւատոյ»-ի (էջ 238) Հաղորդած տուեալներն այն մասին, որ նա աշակերտել է Յովհաննէս Աւետարանչին, կտրուկ ժխտում է դրանք: Նա պնդում է, թէ Արտեմոնը ապրել է Յովհաննէս Աւետարանչից 200 տարի յետոյ (էջ 117), ուրեմն՝ Դ դարի սկզբին: Մինչդեռ պատմական փաստերն աներկբայօրէն վկայում են, որ այս Հերձուածողն ապրել է Բ դարում եւ Անտիոքի՝ 254 թ. ժողովի կողմից Համարուել Պօղոս Սամոսատացու (Գ դ.) նախակարապետը (Յ. Անասեան, Հայկական մատենագրութիւն, Բ, էջ 928-929):

Ս. ԴԻՈՆԵՍԻՈՍ ԱՐԷՈՊԱԿԱՅՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Արէնպագիտեան երկերում¹ առկայ խորհրդապաշտութիւնը սերտ յարաբերութեան մէջ է նրանցում առկայ բնագանցութեան (մետաֆիզիկա) Հետ եւ վերջինիս Հետ միասին կրում է ժամանակի մտաւորականութեան մէջ մեծ տարածում գտած նորպլատոնեան աստուածիմաստութեան (թէոսոֆիա) որոշակի ազդեցութիւնը: Աստուծոյ՝ որպէս անորակ Եզակիութեան (Մոնադ) մասին ուսմունքները, «բարիքի», «չարիքի», «աստուածացման» վերաբերեալ Հասկացութիւնները ինչպէս արէնպագիտեան, այնպէս էլ նորպլատոնեան խորհրդապաշտութեան մէջ աւելի ունեն վերացարկուած-բնագանցական բնոյթ, քան բարոյաբանական: Մարդուն աստուածացման բարձրագոյն աստիճանի Հասցնող գլխաւոր ուժը գնոսիսն է՝ ճանաչողութիւնը: Բուն աստուածացումն իրագործում է աւելի շուտ մտքի վերացարկուած գործունէութեան, քան կրօնաբարոյական կատարելագործման միջոցով: Սրանք այնպիսի գծեր են, որոնք Դիոնեսիոսի խորհրդապաշտութիւնը մօտեցնում են նորպլատոնեան խորհրդապաշտութեանը: Այդուհանդերձ չի կարելի չափազանցել Դիոնեսիոսի վրայ նորպլատոնեան փիլիսոփայութեան ունեցած ազդեցութեան նշանակութիւնը: Նրա Համար նորպլատոնեան գրականութիւնը ոչ թէ սկզբնաղբիւրի դեր է կատարել, այլ առաւելագոյնը՝ որպէս միջոց՝ այն նիւթի իմաստասիրական մշակման Համար, որը նա անմիջաբար քաղում էր իր խորհրդապաշտական փորձառութիւնից եւ Եկեղեցու վարդապետութիւնից: Փիլիսոփայական դրոյթների Համապատասխանութիւնը կարող էր պայմանաւորուած լինել

1 Այս երկերը մեզ Հասել են Պօղոս առաքեալի աշակերտ ս. Դիոնեսիոս Արէնպագացու [Գործք. Ժէ 34] անունով եւ սակայն եկեղեցական մատենագրութեան մէջ տարածում են գտել սկսած Ե դարի երկրորդ կէսից միայն: Հաւաստիութեան, յօրինման ժամանակի վերաբերեալ տե՛ս А. Бриллиантов, Влияние Восточного Богословия на Западное в произведениях Иоанна Скота Эригены, СПб, 1898, с. 142:

խորհրդապաշտական փորձի հետ նոյնականութեամբ: Իսկ Հաւատարմութիւնը Եկեղեցու վարդապետութեանը նրան Հնարաւորութիւն է ընձեռում իր խորհրդապաշտութեան մէջ կարեւոր տեղ յատկացնելու ծիսա-խորհրդագործական կողմին, որը նրան տալիս է եկեղեցական բնոյթ:

Դիոնեսիոսի խորհրդապաշտութեան առանցքային դրոյթը մարդու աստուածացման (Θεϊωσις) մասին վարդապետութիւնն է: Եւ քանի որ այդ վարդապետութիւնը սերտ աղերսներ ունի նրա բնագանցութեան հետ, ապա առաջինի պարզաբանման համար անհրաժեշտ է քննարկել երկրորդի հիմնական դրոյթները:

Արեւազդիտեան բնագանցութեան ելակէտը Աստուծոյ մասին վարդապետութիւնն է, որն առանձնանում է իր վերացարկուած-մտազննական ընդթով: Դա առկայ է Դիոնեսիոսի ոչ միայն անճառելի (ապոֆատիկ), այլեւ նոյնիսկ ճառելի (կատաֆատիկ) աստուածաբանութեան մէջ: Ճառելի աստուածաբանութեան՝ Աստուածութեանը տրուող կարեւորագոյն ստորոգելիներն են՝ Բարին, Գեղեցկութիւնը եւ Աէրը: Աստուած ոչ միայն բարիք է, այլեւ ինքնաբուն բարիք (αὐτοτάγαθον), գերբարիք (ὑπεραγαθότης)²: Նա Բարիք է, որովհետեւ բովանդակ գոյն բարիք է տալիս: Միայն Նրա բարիքով է, որ բովանդակ գոյը կայ եւ հաղորդ է Նրան: Այլ խօսքով՝ «բարիք» ստորոգելին այն է նշանակում, որ Աստուած բովանդակ գոյի սկզբնապատճառն է եւ գերագոյն նպատակը: Այսպիսով, բարիքն, ըստ Դիոնեսիոսի, նոյնանալով պատճառականութեան հետ, զուրկ է բարոյաբանական բովանդակութիւնից. ἀγαθόν նշանակում է ὄν՝ «արարող», «գործող» ստորոգելով³: Նոյնպիսի բնագանցական իմաստներ ունեն նաեւ «գեղեցկութիւն» եւ «սէր» ստորոգելիները: Գեղեցկութիւնը (τὸ καλόν) մի կերպ է, որով ընկալում ենք բովանդակ գոյը: Եթէ բարիքի Աստուածը գոյութեան է կոչում բովանդակ գոյը, ապա գեղեցկութեան Աստուածը բովանդակ գոյին հաղորդում է համապատասխան կերպ ու ձեւ: Այստեղից Հետեւում է, որ գեղեցկութիւնն ըստ էութեան նոյնական է բարիքի հետ⁴: Ե՛ւ գեղեցկութիւնը, ե՛ւ բարիքը ամենայն գեղեցիկի եւ բարու սկզբնապատճառն են. բարիքը՝ նիւթականի, գեղեցկութիւնը՝ կերպի, եւ եթէ

2 De div. nom (= Յաղագս աստուածային անուանց) 1,5 (Migne, PG, t 3)

3 Heinrich Weertz, Die Gotteslehre des Ps. - Dionysius, Köln, 1908. SS. 8-9

4 Յաղագս աստուածային անուանց, IV, 7

դրանք Հնարաւոր է զանազանել, ապա միայն տեսականօրէն, բայց ոչ երբեք՝ փաստացի: Ի վերջոյ Աստուած սիրոյ Աստուած է, որովհետեւ Նա ամէն ինչի մասին հոգ է տանում եւ միաւորում բովանդակ գոյը, կապակցում ու սատար լինում իր գորութեամբ: Ուստի եւ աստուածային սէրը, ըստ էութեան, այլ բան չէ, քան Աստուածութիւնից դէպի գոյն ուղղորդում եւ գոյից դէպի Աստուածութիւն վերադարձող անընդհատ շարժում: Այսպիսով, բարիքի, գեղեցկութեան եւ սիրոյ գաղափարներն ի վերջոյ գոյաւորող եւ գոյութիւնը պահպանող աստուածային գորութիւնների նշանակներ են⁵: Համանման իմաստով Աստուած անուանում է նաեւ կեանք, իմաստութիւն, բանականութիւն, ճշմարտութիւն, արդարութիւն, խաղաղութիւն եւ այլն⁶:

Բնագանցական միտումն առաւել բացայայտօրէն է արտայայտւում անճառելի աստուածաբանութեան մէջ: Դիոնեսիոսն անսպառօրէն շռայլ է ամենաբազմազան ստորոգելիների թուարկման մէջ, որոնք չեն կարող պատշաճել Աստուծուն: Ինչպիսի ստորոգելիներ էլ վերագրենք Նրան, առաւել մեծ իրաւունքով մենք պէտք է ժխտենք դրանք՝ որպէս Աստուծոյ էութեանն անհամապատասխան: Ինչպէս Պլոտինի (ἐπέκεινα τοῦ ὄντος, ἐπέκεινα οὐσίας⁷ καὶ νοήσεως⁸, ἐπέκεινα γνώσεως⁹), այնպէս էլ Դիոնեսիոսի համար¹⁰ Աստուած ո՛չ շունչ է, ո՛չ բանականութիւն, ո՛չ երեւակայութիւն, ո՛չ մտածողութիւն, ո՛չ կեանք, ո՛չ էութիւն (οὐδὲ οὐσία ἐστίν), ո՛չ անուէն, ո՛չ ճանաչողութիւն, ո՛չ ճշմարտութիւն, ո՛չ իմաստութիւն, ո՛չ բարութիւն, ո՛չ շարժում, ո՛չ դադար, ո՛չ մէկ, ո՛չ բազում, ո՛չ հոգի (οὐδὲ πνεῦμα ἐστίν), ո՛չ աստուածութիւն (οὐδὲ θεώτης). անգոյերից ոչ մէկը չէ եւ գոյերից ոչ մէկը չէ (οὐδὲ τι τῶν οὐχ ὄντων, οὐδέ τι τῶν ὄντων ἐστίν), այլ վեր է բոլորից (ἐπέκεινα τῶν ὄλων): Այսպիսով, Աստուած բարձրագոյն անդրանցականութիւն (տրանսցենդենտութիւն) է՝ թէ՛ բնագանցական, թէ՛ իմացաբանական առումով, Աստուծոյ անդրանցականու-

5 Weertz, նշւ. աշխ., SS. 12-13. O. Siebert, Die Metaphysik und Ethik des Ps. - Dion. Areopagita. Jena, 1894. SS. 50-51

6 Попов, Идея Обожения... с. 187-188

7 Plotini, Enneades, ed, Fr. Greuzer et G. H. Moser, Parisiis, MDCCLV (=Enn.) VI, 2, 17

8 Enn. I, 7, 1

9 Enn. V, 3, 12

10 De mist. theolog. (= Յաղագս խորհրդական աստուածաբ.) V (Migne, PG, t, 3)

թեան մասին միտքը եկեղեցական միտք է, սակայն չի կարելի չնշել, որ եթէ քրիստոնէական վարդապետութեան մէջ այդ անդրանցականութիւնը բնորոշուած է բարոյաբանական գծերով, ապա Դիոնէսիոսի [վարդապետութեան], ինչպէս եւ նորպատոնեան աստուածաբանութեան մէջ այն ունի բացառապէս բնագնացական բնոյթ: Աստուած տիեզերական "Εν (Միասնութիւն)¹¹ է, պարզագոյն Մէկ (ένάς), անորակ Մոնադ (μονάς) է¹²:

Լինելով անդրանցական սկիզբ՝ Աստուած միաժամանակ բովանդակ գոյի նախապատճառն ու հիմքն է: Նա է ամէն ինչի արարիչն ու սկզբնապատճառը, արարիչը արարածների, գոյի, բնութեան, [Նա է] փոփոխի սկզբունքը, ամբողջ գոյի յաւիտենականութիւնը, ամէն ինչի գոյութիւնը եւ այն, ինչ կայ եւ լինելու է: Ինչպէ՞ս եւ ի՞նչ նիւթից է Աստուած ստեղծել ու կերպաւորել բովանդակ գոյը: Աստուած ամէն ինչ ունի Ինքն Իրենից. այն ամէնն, ինչ գոյութիւն ունի, ծագում է Աստծուց. այդ բոլորը Նա նախապէս ունէր իր մէջ: Բոլոր իրերի պատճառը Աստուածութեան պարզ, գերբնական բնութեան մէջ է: Աստուած ամէն ինչ ունի իր մէջ, ամէն ինչ պարագրում է եւ պարունակում: Եթէ ամէն ինչ Աստուծոյ մէջ է, ապա դա նշանակում է, որ Աստուած էլ ամէն ինչի մէջ է՝ ոչ թէ նիւթապէս, այլ յարաշարժօրէն: Աստուած ներկայ է աստղերի, հոգիների, մարմինների մէջ, երկնքում եւ Կրկրի վրայ, ամէն ինչի մէջ նոյն Ինքն է՝ աշխարհում, աշխարհի մտ, աշխարհի վրայ, արեգակի, հրի, ջրի, քամու, ամպի, քարի մէջ, ամէն ինչի մէջ, որ գոյութիւն ունի¹³: Անշունչ իրերը Հաղորդ են Նրա էութեանը, քանի որ նրանք գոյութիւն ունեն, քանզի ամէն բանի գոյութիւնը Աստուածութեան գոյութեան մէջ է, իսկ շնչաւոր էակները՝ քանի որ նրանք Հաղորդ են Աստուածութեան կենսատու զօրութեանը. [իսկ] բանաւոր եւ Հոգեւոր էակները՝ քանի որ նրանք Հաղորդ են Նրա կատարեալ իմաստութեանը: Այսպէս, լինելով անդրանցական՝ Աստուած միեւնոյն ժամանակ ներուճակ (իմմանենտ) է արարչութեանը: Ունիվերսալը ոչ այլ ինչ է, քան Ինքը Աստուածութիւնը, որ դրսեւորում է մի շարք բացայայտումների մէջ: Իրենց գերգոյութեան մէջ դիտարկուելիս այդ բացայայտումները նոյնական են բացարձակ գոյի հետ եւ

11 Յաղագս աստուածային անուանց, XIII, 32

12 Անդ, 8 1, 4: Հմտ. Յաղագս երկնային քահանայապետ., I, 8 1

13 Յաղագս աստուածային անուանց, I, 88 3-7

ένώσεις θεϊαι են, իսկ իրենց առանձնակիութեան մէջ դիտարկուելիս դրանք ըստ էութեան աստուածային տարակերպութիւններ են: Առաջին բացայայտումը ինքնափակ գոյութիւնն է, որից յորդում են «կենարար սկզբունքները», որոնք գոյութիւն ունեն բացառապէս գոյին մասնակից լինելու հետեւանքով: Այդ սկզբունքների գործարկումից են առաջանում գոյի յետագայ աստիճանակարգերը: Բացայայտումների այդ շարքի մէջ իրենց տեղն են գտնում ե՛ւ անմարմին հոգիների եռեակ [դասերը], ե՛ւ մարդը, ե՛ւ, վերջապէս, անշունչ բնութիւնը¹⁴:

Եթէ այն ամէնը, ինչ գոյութիւն ունի, ծագում է Աստծուց, իսկ Աստուած ինքնին բարիք եւ ինքնին գեղեցկութիւն է, ապա այն ամէնը, ինչ գոյութիւն ունի, բարի եւ գեղեցիկ է: Արդ, Հարցադրելի է, այդ պարագայում ի՞նչն է իր բնութեամբ չար, եւ որտեղի՞ց է այն: Հասկանալի է, որ այն Աստծուց չէ, պարզ է նաեւ, որ այն Հրեշտակներից էլ չէ, որովհետեւ Հրեշտակներն աստուածային բարութեան եւ գեղեցկութեան դրսեւորումներ են: Բայց այն չէր կարող առաջանալ դեւերից, որովհետեւ եթէ մենք ենթադրենք, թէ չարը դեւերից է ծագում, ապա պիտի ընդունենք, թէ նրանք իրենց բնութեամբ այդպիսին են, բայց դա չի կարելի ընդունել, որովհետեւ նրանք, ինչպէս գոյութիւն ունեցող ամէն բան, Աստուծոյ արարածներն են, իսկ Աստուած, բարիք լինելով, կարող էր ստեղծել եւ ստեղծել է միայն բարիք: Հետեւաբար, եթէ դեւերը չար են, ապա միայն այն պատճառով, որ նրանք լիովին Հաղորդ չեն բարիքին իրենց գործունէութեան թուլութեան պատճառով: Դեւերի չարութիւնը իրենց նախասկզբնական վիճակից ընկնելն է, անկատարութիւնը, թուլութիւնը, հեռացումը աստուածային զօրութիւնից: Քանի որ նրանք գոյութիւն ունեն, ապա գոյութիւն ունեն Աստծուց եւ բարի են. [իսկ] քանի որ նրանք չար ոգիներ են, դրանով նրանք անգոյ են, եւ նրանց չարութիւնը բացակայական եւ ոչ իրական մի բան է:

14 Siebert, նշւ. աշխ., SS. 31-37: Քանի որ Դիոնէսիոսն ընդունում է արարչութեան [փաստը], նա չի կարող բառիս բուն իմաստով պանթէիստ Համարուել, բայց որովհետեւ նրա [ընկալմամբ] արարչագործութիւնը ոչ այնքան ազատ, արարչական գործողութիւն է, որքան աշխարհակազմման անհրաժեշտ գործընթաց, նաեւ՝ քանի որ նա «արարչագործութիւն» (κτίσις) Հասկացութեան հետ միասին իրրեւ Համարժէք կիրարկում է γένεσις, έκφανσις, χύσις բառերը, ապա պէտք է ընդունել, որ նրա տիեզերաբանութեան մէջ նշմարում է որոշակի Հակուածութիւն դէպի պանթէիզմը, ինչն այնքան վառ կերպով արտայայտուեց Պլոտինի [իմաստասիրական] Համակարգում:

Նոյն հիմնաւորումով՝ չարը չի կարող առաջանալ նաեւ չար հոգիներից: Ծիշտ նոյնպէս եւ չարիքի աղբիւր չեն կարող լինել ո՛չ բնութիւնը, քանզի այն բարի Աստուծոյ արարչութիւնն է, ո՛չ նիւթը, քանզի եթէ այն անգոյ է, ապա այն ո՛չ բարի է, ո՛չ չար, իսկ եթէ այն որեւէ տեղ եւ որեւէ կերպ գոյութիւն ունի, ապա այն բարիք է. որովհետեւ բովանդակ գոյը ծագում է Աստուծոց: Իսկ եթէ չարը չի ծագում ո՛չ Աստուծոց, ո՛չ հրեշտակներից, ո՛չ դեւերից, ո՛չ չար հոգիներից, ո՛չ բնութիւնից եւ նիւթից, այսինքն՝ գոյութիւն ունեցող եւ ոչ մի բանից, ապա ուրեմն՝ այն անգոյ է (μη ὄν), այսինքն՝ ἔλλυψις, στέρησις, ἀσθένεια, ἀδυναμία է: Չարն ամենայն յոգնակին է, պատահականը, մասնակին, տրոհուածը, աննպատակը, անաւարտը, անկատարը. միով բանիւ՝ [չարը] նոյն գոյն է, բայց ոչ թէ իր սկզբնական միասնութեան եւ կատարելութեան մէջ, այլ սեփական բնութիւնից օտարացման, բազմակերպութեան եւ տարակերպութիւնների կամ, այսպէս կոչուած, այլափոխութեան մէջ: Եւ քանի որ գոյն, ըստ Դիոնիսիոսի, բարիքի հոմանիշն է, ապա չարիքն այլ բան չէ, քան նուազող եւ տրոհուող բարիք¹⁵:

Մարդու մեղանշումը հեռացումն է ճշմարիտ բարութիւնից, այսինքն՝ ըստ էութեան, որպէս թէ բնազանցական հեռացումն է Աստուծոց: Չարի ոչնչացումը ենթադրում է բնութեան կատարելագործում, որ կատարուում է նրա աստիճանական վերադարձով դէպի սկզբնական միութիւն եւ բացարձակ գերգոյութիւն: Մարդու փրկութիւնը հրաժարումն է նիւթից եւ «Հաղորդակցութիւնը» Աստուածութեան հետ. «Փրկուողների համար այն այլ կերպ չի կարող լինել, քան նրանց աստուածացմանը զուգընթաց»:

Արէստոսի գաղափարները բնազանցութեան արդէն քննարկուած իմաստասիրական դրոյթները մեզ Հնարաւորութիւն են տալիս տեսնելու, թէ Դիոնիսիոսն ինչպէս է հասկանում աստուածացման բնոյթը: Աստուածացումն ըստ էութեան ոչ թէ կրօնաբարոյական բնոյթ ունի, այլ բնազանցական: Այն նշանակում է անկեալ մարդու «վերադարձը»

15 Չի կարելի չնշել, որ ս. Դիոնիսիոսի՝ չարի բնութեան վերաբերեալ ունեցած հայեացքները մօտիկ եւ համերաշխ են նորպլատոնեան իմաստասիրութեանը: Բայց եթէ Պլոտինը չարը տակաւին նոյնացնում է նիւթի հետ, ապա Պրոկղը, առաջ գնալով, Դիոնիսիոսի նման հաստատում է, որ նիւթը եւս չի կարող չարի սկզբնապատճառ լինել, որովհետեւ այն իբրեւ անորակ եւ անկերպ զանգուած ըստինքեան ո՛չ բարի է, ո՛չ չար:

(ἐπιτροπή) դէպի Աստուածութեան հետ ունեցած իր սկզբնական միութիւնը (εἰς θεοειδῆ μονάδα): Այդ հասկացութեան եւ աստուածացման գործընթացը կազմող փուլերի քննութիւնը ցոյց է տալիս, որ աստուածացումն, ըստ Դիոնիսիոսի, կատարուում է առաւելապէս վերացարկուած մտազննական հայեցողութեան միջոցով՝ խորհրդապաշտական ճանաչողութեամբ:

Համաձայն Դիոնիսիոսի վարդապետութեան՝ աստուածացումն իր մէջ, որպէս մասնակի փուլեր, ներառում է աստուածամանութիւնն ու միաւորումն Աստուծոյ հետ¹⁶: Այս երկու գաղափարներն առանձնապէս կարեւորուում են Դիոնիսիոսի վարդապետութեան մէջ: Եթէ Աստուած իր էութեամբ անդրանցական Մոնադ է, անորակ Պարզութիւն (ἐνότης καὶ θεοποιὸς ἀπλότης), ապա գերագոյն աստուածամանութիւնն այլ բան չէ, քան երբ մարդ ձեռք է բերում իր հոգու պարզութեան բարձրագոյն աստիճանը (ἀπλωσις): Եւ իրապէս, հոգեբանական հայեցակէտից քննարկուող աստուածացումը Արէստոսի գաղափարներում միշտ կիրառուում է որպէս մարդու հոգեւոր պարզութեան հոմանիշ: «Ἐνωσις»-ը նշանակում է աստուածացման օրինակաւոր, գոյաբանական պահ: Այդ իմաստով Դիոնիսիոսն աստուածացումն ընկալում է որպէս մարդկային հոգու իրական հաղորդութիւն աստուածային բնութեանը, որ կատարուում է աստուածային զօրութեամբ՝ մարդու կողմից գոյի զգալի-երեւութաբանական մասից հրաժարուելու միջոցով: Հոգին, ձեռքադատուելով զգալի ոլորտի կաշկանդումներից եւ ամէն տեսակ այլաբնոյթ խառնուրդներից, մտքից վտարելով բոլոր պատկերացումներն ու կերպարանքները, հրաժարուելով ամէն տեսակ մտքերից, ձեռք է բերում պարզութիւն: Այդ ճանապարհով նա վերադառնում է իր սկզբնական վիճակին եւ իր բնութեան լաւագոյն մասով միաւորուում պարզագոյն Աստուածութեան հետ, եւ Աստուած նրան միաւորում է Իրեն՝ նրա պարզութեանը համապատասխան: Այս երկու փուլերն ըստ էութեան ներկայացնում են աստուածացման մէկ միասնական գործընթաց, որին հոգին հասնում է, երբ իր կեանքում իրականացնում է պարզագոյն միաւորում (ἀπλωτικῆν ἔνωσιν):

Աստուծուն մերձենալու խորհրդապաշտական գործընթացը բաղկացած է երեք գլխաւոր փուլերից: Համաձայն Պլոտինի՝ այդ փուլերն են՝

մաքրագործում, լուսաւորում, աստուածացում (κάθαρσις, φωτισμός, θέωσις): Դիոնեսիոսի մօտ այդ փուլերին համապատասխանում են κάθαρσις-ը, φωτισμός-ը եւ τελείωσις-ը:

Կաթարսիսը (Κάθαρσις) մարդկային հոգու ձերբազատումն է ամէն տեսակ զգալի-նիւթական կաշկանդումներից կամ, ըստ Դիոնեսիոսի արտայայտութեան, ամէն տեսակ խառնուրդներից¹⁷: Կաթարսիան ունի նաեւ բարոյաբանական կողմ, բայց վերջինս գտնուում է յետին պլանում եւ բնազանցական երանգ ունի: Անհրաժեշտ է կատարել պատուիրանները եւ սիրել Աստուծուն¹⁸, սակայն առաւել եւս՝ ամենեւին հրաժարուել այն ամէնից, ինչ անյարիր է աստուածայինին: Հարկ է խուսափել մեղքի պղծութիւնից, որը սակայն ոչ այնքան բարոյական չարիք է, որքան մարդու բնազանցական անկատարութիւնն է: պղծութիւնը «մարդուն [Աստուծոյ] պատկերակցութիւնից հեռացնող բաժանում է»՝ մարդկային հոգուն օտար այլաբնոյթ «խառնուրդ»: Այսպիսով, Դիոնեսիոսի կաթարսիսը, ինչպէս նաեւ Պրոտինի կաթարսիսը, աւելի շատ բնազանցական հեռացումն է մարդկային հոգուն անհարազատ զգալի-նիւթական ոլորտից, քան բարոյական չարիքի բարոյաբանական յաղթահարումը:

Փոտիսմոսը (Φωτισμός) հոգու պայծառացումն է աստուածային լոյսով, որը մարդուն բարձրացնում է Հայեցողութեան բարձունքի վրայ եւ նրան զօրութիւն տալիս՝ ապրելու Հայեցողական կեանքով: Այդ լոյսի բնութեան եւ մարդու հոգու վրայ նրա ազդեցութեան վերաբերեալ Դիոնեսիոսն այսպէս է խորհրդածում. «Բոլոր լուսաւորուող էակների համար լոյսի աղբիւրն Աստուած է՝ բնութեամբ, էութեամբ եւ սեփականութեամբ՝ որպէս լոյսի էութիւն, նրա գոյութեան ու Հաղորդման պատճառ: Ուստի, ըստ Աստուծոյ սահմանման եւ Աստուծուն նմանուելու կարգի, իւրաքանչիւր ստորին էակի համար վերին էակը լուսաւորման սկիզբ է, քանզի աստուածային լոյսի ճառագայթները վերինի միջոցով փոխանցւում են ստորինին»¹⁹: «Այս լոյսը երբեք չի կորցնում իր ներքին միեղինութիւնը, թէեւ իր շնորհական յատկութեամբ բաժանուում է, որպէսզի միաւորութեամբ (σύνκρασις) միաւորուի մահկանացուներին եւ նրանց բարձրացնի վեր եւ միաւորի Աստուծուն:

17 Յաղագս երկնային քաւ., III, 8 3
18 Յաղագս եկեղեց. քաւ., II, 8 1
19 Յաղագս երկնային քաւ., XIII, 8 4

Այն ներամփոփուած է ինքն իր մէջ եւ յարատեւօրէն մնում է անշարժ եւ միեղէն նոյնութեան մէջ, եւ նրանց, ովքեր իրենց Հայեացքը պատշաճ կերպով ուղղում են նրան, նրանց կարողութեան չափով, բարձրացնում է վեր եւ միեղինացնում նրանց, ինչպէս որ այն ինքն իր մէջ պարզ է եւ միեղէն»²⁰: Այսպիսով, Φωτισμός-ը, սուբեկտիւ տեսանկիւնից դիտուած, «միեղինացնող» (θεωρία) Հայեցողութիւն է, որ ուղեկցւում է աստուածային լոյսով պայծառացմամբ, իսկ օբեկտիւ տեսանկիւնից՝ աստուածային զօրութիւն է, որ Աստուծոյ յաջորդաբար՝ գոյի վերին աստիճանակարգերից հեղոււմ է դէպի ստորինները եւ նրանց բարձրացնում ու միաւորում Աստուածութեանը: Երկնքում աստուածային զօրութեան ընդունումն ու փոխանցումն իրականացնող միջնորդները երկնային քահանայապետութեան զանազան դասերն են, իսկ երկրի վրայ՝ գերագոյն Քահանայապետ Քրիստոսի կողմից հիմնուած եւ երկնայինի արտապատկերը Հանդիսացող եկեղեցական քահանայապետութեան կամ նուիրապետութեան աստիճանները, որն օժտուած է աստուածային զօրութեան փոխանցման այնպիսի զօրաւոր միջոցներով, որպիսիք են եկեղեցու խորհուրդները²¹:

Տելեոսիսը (τελείωσις) մարդու մասնակցութիւնն է «Հայեցողական խորհուրդների կատարելագործող ճանաչողութեանը»²²: Այն խորհրդական ճանաչողութեան բարձրագոյն վիճակն է, երբ Հայեցողութեան բարձունքները Հասած մարդու միտքը թափանցում է աստուածային կեանքի խորհուրդների մէջ եւ Հաղորդւում Աստուածութեանը: Տելեոսիսը, որ մարդու հոգու բարձրագոյն կատարելութիւնն է, ըստ էութեան խորհրդական ճանաչողութեան գագաթն է: Այս միտքը յստակօրէն արտայայտուած է խորհրդական աստուածճանաչողութեան, ինչպէս նաեւ մարդկային կատարելութեան նախատիպերի՝ երկնաւոր իմանալի էակների վիճակի մասին Դիոնեսիոսի խորհրդածութիւններում:

Խորհրդական աստուածճանաչողութեան վարդապետութիւնն անքակտելի կապի մէջ է Արէոպագացու աստուածաբանութեան հետ: Եթէ Աստուած ո՛չ միտք է, ո՛չ մտածում, ո՛չ խօսք, ո՛չ ճանաչողութիւն, ո՛չ ճշմարտութիւն, ո՛չ իմաստութիւն, այլ այդ բոլորից վեր է, ապա պարզ է, որ Նա չի կարող ճանաչուել սովորական՝ բանաբնական (ուացի-

20 Անդ, I, 8 2
21 Յաղագս եկեղեց. քահան., I 8 2, 8 IV, 4
22 Յաղագս երկնային քահան., III 8 3

նալ) եղանակով: Մարդկային միտքն անկարող է ճանաչել Նրան, մարդկային խօսքը խիստ տկար է, որպէսզի արտայայտի Նրա էութիւնը: Որքան միտքը բարձրանում է Աստուծոյ տեսութեան մէջ, այնքան այն կարկամում է, մինչեւ որ, ի վերջոյ, Հնարաւոր վերացարկման բարձունքներում անշարժանում է Համար լուութեան մէջ: Բայց մարդկային բանականութեան Համար Աստուծոյ անճանաչելիութեան իրողութիւնից չի Հետեւում, թէ Նա առՀասարակ անճանաչելի է: Բացի բանաբնական ճանաչողութիւնից, կայ աստուածճանաչողութեան մէկ այլ՝ յատուկ եղանակ եւս՝ խորհրդականը՝ Աստուածութեան ներքին անմիջական զգացողութեամբ եւ Նրա Հետ խորհրդական Հաղորդութեամբ կամ Հպումով (էπαφή): Այն պահին, երբ մարդու միտքը Հասնում է վերացարկման գագաթը, երբ միտքը Հրաժարում է ամէն տեսակ պատկերացումներից եւ կերպարներից եւ սուզում է խորհրդաւոր լուութեան (κρυφύστος σιγή)²³ լիակատար անգիտութեան մէջ (ἀλογία παντελής, ἀνοησία)²⁴, այդ ժամանակ մարդու սքանչացած Հոգին (καθαρῶς ἐκστατεῖ)²⁵ անմիջաբար ասես զգում է Աստուածութեանը: Մոռացած իրեն եւ շրջակայ ամէն ինչ, անգիտութեան խորհրդաւոր մէզի մէջ սուզուած՝ նա Համակ Նրա մէջ է, Ով վեր է ամէն ինչից. ձերբազատուելով ամէն տեսակ ճանաչողութիւնից՝ նա իր լաւագոյն մասով միանում է կատարեալ Անճանաչելիի Հետ՝ ճանաչելով Նրան նաեւ մտքի բնական գործունէութիւնից դուրս եւ վեր գտնուող միջոցներով²⁶: Այսպէս աստուածային մէզը (ὁ θεῖος γνόφος) միաժամանակ անմատչելի լոյս է, որի մէջ բնակում է Ինքն Աստուած, կատարեալ անգիտութիւն, [որ տրւում է] գիտութիւնից վեր գտնուող [Աստուծոյ] ճանաչողութեամբ: Այստեղ մենք մուտք ենք գործում Հակաթեզերի, Հակադրութիւնների պարադոքսների ոլորտը, որոնցով առատ է խորհրդապաշտութիւնն առՀասարակ: Աստուած միաժամանակ անանուն (ἀνώνυμος) է եւ բազմանուն (πολύωνυμος), ամէն ինչ է (πάντα) եւ ոչինչ (οὐδέν), գոյ է եւ անգոյ (νοησία եւ ἀνοησία): Հոգին մերթ սուզում է կատարեալ խաղաղութեան, անշարժութեան մէջ, մերթ ապրում սքանչացումի

23 Յաղագս խորհրդ. աստուածաբան., I, 8 1

24 Յաղագս աստուածային անուանց, I, 8 1

25 Յաղագս խորհրդ. աստ., I, 8 1

26 Անդ, I, 8-3

(ἐκστασις), Հոգեւոր արթումի (νηφάλιος μέθη) պահեր. բոլոր այդ Հակադրութիւնները, որոնք լուծւում եւ ներդաշնակօրէն միանում են խորհրդապաշտի ներանձնական փորձառութեամբ, անմատչելի են բոլոր նրանց Համար, ովքեր լուսաւորուած չեն խորհրդապաշտական ապրումներով: Կարելի է միայն ենթադրաբար Հաստատել, թէ աստուածճանաչողութեան ոլորտում այդպիսի Հակադրութիւնների իմաստն (γνόφος-φῶς, ἀγνωσία-γνώσις) այն է, որ փորձառական-բանաբնական ճանաչողութեան բոլոր ձեւերից եւ տեսակներից իսպառ Հրաժարումն անհրաժեշտ նախապայման է խորհրդական տեսութեան Համար: Վերջինս Աստուածութեան՝ մտքի ամէն տեսակ գործունէութիւնից դուրս եւ վեր գտնուող անմիջական զգացողութիւնն է, ընդ որում Աստուածութեան Հետ այդ լուութեամբ Հաղորդուելիս մարդկային Հոգին ձեռք է բերում Աստուծոյ բնութեան՝ իր Համար Հնարաւոր առաւելագոյն տեսութիւնը:

Բայց ընդունելով Աստուածութեան Հետ խորհրդական միաւորումը, որ աստուածտեսութեան բարձրագոյն եղանակով կատարւում է մարդկային Հոգու՝ խորհրդական լուութեան եւ «առանց մտքի» վիճակի մէջ՝ Դիոնիսիոսը ցոյց է տալիս, որ դէպի աստուածգիտութիւն տանող ճանապարհն անցնում է մտքի զննողութեան միջով՝ մարդու Հոգու զուտ բանական ոլորտում, եւ որ մարդուն առ Աստուած բարձրացնող զօրութիւնը գնոսիսն է՝ Հայեցողութիւնը՝ բառիս լայն իմաստով: Այս ճանապարհն ունի վերելքի իր աստիճանները: Այստեղ իրենց տեղն ունեն ե՛ւ աստուածային յայտնութիւնը, ե՛ւ անճառելի, ե՛ւ ճառելի աստուածաբանութիւնը: Սակայն մի բան անտարակոյս է. ով չի ձգտում ճանաչել Աստծուն նախ բանական քննութեամբ, նրա Համար անկարելի է նաեւ խորհրդական ճանաչողութիւնը: Վերջինն առաջինի պտուղն է: Այն արդիւնք է բանական քննութեամբ Աստծուն ճանաչելու անկարելիութեան յստակ գիտակցման: Սակայն Աստուածութեան անմատչելիութիւնը յստակօրէն գիտակցել եւ ամբողջ խորութեամբ զգալ կարող է միայն նա, ով կը լարի իր մտքի ամբողջ զօրութիւնը բանաբնական ճանաչողութեան Համար եւ փորձով կը Համոզուի, որ այդպիսի ճանաչողութիւնն անհնար է: Որքան խոր եւ Համակողմանի լինի այդ փորձը, այնքան շուտ կը յայտնուեն նրա խորհրդապաշտական պտուղները: Այսպիսով, խորհրդական աստուածճանաչողութիւնը ոչ միայն չի բացառում յայտնութեան ռեսուլտատիւնն անհրաժեշտութիւնը եւ նրա բանաբնական մշակումը, այլեւ աւելին՝ երկրորդը առաջինի ելա-

կէսն է²⁷: Այսպէս, իր մէջ չպարունակելով Աստուածութեան ճանաչողութիւնը՝ բանաքննական ճանաչողութիւնն ունի ոչ նուազ նշանակութիւն՝ արդէն որպէս յայտնի մեթոդաբանական Հնարք, որ առաջնորդում է դէպի խորհրդական աստուածճանաչողութիւն: Բայց սա բաւական չէ: Քանի որ այն անգիտութիւնը (ἀγνοσία), որի մէջ մարդկային Հոգին տեսնում է Աստուածութեանը, թէեւ զուրկ է որեւէ բանաքննական բովանդակութիւնից եւ կատարեալ լուութիւն (ἀνοησία) է, այդուհանդերձ դա մտքի որոշակի վիճակ է՝ մաքուր միտք: Գնոսիս՝ ճանաչողութիւն կարող են կոչուել նաեւ այն անտեսք ու անկերպ Հայեցողութիւնները (θεωρία), որոնց մէջ արտայայտում է Աստուածութեան խորհրդական գիտութիւնը: Այդ ճանաչողութիւնը, ի տարբերութիւն բանաքննականի, կարելի է կոչել խորհրդական ճանաչողութիւն: Սա այն նոյն ճանաչողութիւնն է, որը կրօնական կեանքի բարձրագոյն չափանիշ էր Համարում տակաւին Կղեմէս Ալեքսանդրացին: Ինչպէս Դիոնեսիոսը, այնպէս էլ Կղեմէսը Համարում են, որ այն ունի աստուածային կեանքի խորհուրդները բացայայտելու եւ մարդուն աստուածացնելու (θεοποιεῖν) զօրութիւն:

Տէլեոսիսի նոյն՝ իմացական բնոյթը Դիոնեսիոսը նշում է նաեւ երկնային իմանալի էակների կատարելութեան մասին իր խորհրդածութիւնների մէջ. «Երկնային իմանալի էակների առաջին դասը, - ասում է նա, - որ լուսաւորւում է նոյն Իրենից՝ նախակատար [էութիւնից], նրանով, որ այն անմիջաբար միտուած է դէպի Նա՝ Հնարաւորին չափ լցուած սրբազնագոյն մաքրութեամբ, առատ լոյսով եւ կատարելագոյն լուսաւորութեամբ, մաքրագործւում է, լուսաւորւում եւ կատարելագործւում լինելով ոչ միայն ամենեւին անհաղորդ երկրային կապուածութիւններին, այլեւ լցուած նախասկզբնական լոյսով եւ մասնակից նախասկզբնական ճանաչողութեանն (γνώσεως) ու գիտութեանը (ἐπιστήμη): Արդ, - շարունակում է Դիոնէսիոսը, - այժմ պատշաճ է Համառօտաբար ասել, որ Հէնց Աստուծոյ ճանաչողութեան Հաղորդու-

թիւնն է մաքրագործումը, լուսաւորութիւնն ու կատարելագործումը (ὅτι καὶ κάθαρσις ἐστὶ, καὶ φωτισμός, καὶ τελείωσις ἢ θεαρχικῆς ἐπιστήμης μετάληψις), քանզի այն ինչ-որ կերպով մաքրում է անգիտութիւնից՝ ըստ արժանապատուութեան Հաղորդելով կատարեալ խորհուրդների ճանաչողութիւնը: Նոյն այս մաքրագործող աստուածային ճանաչողութեամբ (τῆ θεία γνώσει) նաեւ լուսաւորում է միտքը, որը նախկինում չգիտէր այն, ինչ այժմ նրան յայտնւում է ի վերուստ պայծառացմամբ: Վերջապէս, նոյն այդ լոյսով կատարելագործում է՝ տալով լուսաւոր խորհուրդների Հաստատուն ճանաչողութիւն»:

Այսպիսին են արէոպագիտեան խորհրդապաշտութեան Հիմնական գծերը: Մարդու Հոգեւոր կեանքի իդեալը աստուածացումն է (θείωσις), որ մի կողմից ընկալւում է որպէս Հոգու առաւելագոյն «պարզեցում» (ἀπλωσις), իսկ միւս կողմից՝ որպէս բնազանցական միաւորում (ένωσις) աստուածային գոյի Հետ՝ որպէս իւրայատուկ «վերադարձ» (ἐπιστροφή) դէպի Աստուածութեան Հետ սկզբնական միութիւնը (εις μονάδα), որ տեղի է ունենում մտքի վերացարկուած-մտազննական գործունէութեան ընթացքում՝ խորհրդական ճանաչողութեան զօրութեամբ: Հոգու պարզութեան՝ որպէս աստուածացման Հոմանիշի մասին իր վարդապետութեան մէջ Դիոնեսիոսը կարող էր յենուել սեփական ներանձնական փորձառութեան վրայ, բայց իր այդ փորձառութեան տուեալների մշակման մէջ չի կարելի չտեսնել նորալատոնական աստուածիմաստութեան (թէոսոֆիա) ազդեցութեան Հետքերը: Այդ ազդեցութիւնը նշմարւում է նաեւ նրա՝ կաթարսիսի ընկալման մէջ, որպէս այլաբնոյթ, այսինքն՝ նիւթական «խառնուրդից» Հոգու բնազանցական մաքրագործում: Թերեւս ենթարկուելով նոյն այդ ազդեցութեանը, կարելորելով գնոսիսի՝ որպէս աստուածացնող զօրութեան նշանակութիւնը՝ Դիոնէսիոսը դրա մեկնաբանութեան մէջ զգալիօրէն առաջ անցաւ Կղեմէս Ալեքսանդրացուց: Եթէ Կղեմէսի Համար գնոսիսը Հայեցողական «իմանալի» աղօթքն է, ապա Դիոնեսիոսի Համար այն մտքի կատարեալ լուութիւնն է (ἀνοησία): Աստուծոյ՝ որպէս անդրանցական, անորակ Պարզութեան մասին վարդապետութիւնը նրան Հնարաւորութիւն է ընձեռել Հոգեւոր կեանքի իր իդեալին տալ գոյաբանական Հիմնաւորում: Դիոնեսիոսը Կղեմէսից առաջ է անցնում նաեւ իմացաբանական իդեալի անհատական ընկալման մէջ: Կղեմէսի գնոստիկը չի մեկուսանում աշխարհից եւ անհաղորդ չէ կեանքի գործնական խնդիրներին. մինչդեռ Դիոնեսիոսի գնոստիկն արդէն մեկուսացած մենակեաց

27 Այն, թէ Դիոնէսիոսը որքան Հեռու է յայտնութեան նշանակութեան ծիսողութից եւ նրա Համակարգուած-գիտական մշակումից, կարելի է ցոյց տալ այն ակնհերեւ փաստով, որ Սուրբ Գրքի Հիման վրայ աստուածաբանութեան դրական մշակման փորձին նա նուիրել է մի շարք աշխատութիւններ. «Յաղագս աստուածային անուանց», «Յաղագս խորհրդական աստուածաբանութեան» եւ այլն:

(μοναχός) է²⁸, ընդ որում Դիոնեսիոսը վանական կեանքին նուիրաբերուելը համարում է եկեղեցական խորհուրդ (μυστήριον μοναχικῆς τελείωσης), ինչպէս Մկրտուիթիւնը, Հաղորդութիւնը, Դրոշմը, Քահանայութիւնը:

Սակայն Դիոնեսիոսի խորհրդապաշտութեան մէջ կան նաեւ այնպիսի գծեր, որոնք կտրուկ կերպով տարբերում են նորալատոնական մտազննութիւնից: Այդ գծերը բացորոշ են դառնում յատկապէս այն ժամանակ, երբ Դիոնեսիոսն արտայայտում է եկեղեցական խորհրդապաշտութեան գլխաւոր սկզբունքները: Ըստ նրա վարդապետութեան՝ աստուածացումը ոչ միայն արդիւնք է առ Աստուած խորհրդապաշտական բարձրացման բնական գործընթացի, այլեւ աստուածային գորութեան՝ մարդու վրայ ունեցած գերբնական ներգործութեան: Այդ գորութեան աղբիւրը երկնային Քահանայապետն է՝ Քրիստոս, միջնորդները՝ երկնային քահանայապետութիւնը, եկեղեցական նուիրապետութիւնը եւ խորհուրդները: Վերջիններիս խնդիրն է աստուածային գորութեան բաշխմամբ օժանդակել մարդու մաքրագործմանը, լուսաւորմանը եւ Աստուծոյ Հետ միաւորմանը: Աստուածանում է մարդու ոչ միայն Հոգին, այլեւ մարմինը, որը յարութեան ժանանակ հաղորդ է լինելու աստուածային կեանքին:

Արէոպագիտեան աշխարհայեացքի իդեալիստական բնոյթը, խորհրդապաշտական փորձառութեան կրօնափոխոստոյան հիմնաւորման ձգտումը, եկեղեցական պաշտամունքի զանազան տեսակների խորհրդական մեկնութիւնը Դիոնեսիոսի երկերը դարձնում են լայնօրէն ընկալելի ոչ միայն Արեւելքում, այլեւ Արեւմուտքում՝ Հեղինակի՝ «առաքելական Հայր» պատուանունով մեծարմամբ: Այդ երկերի ազդեցութիւնը եղել է խոր եւ տեւական: Բայց եթէ արեւմտեան մատենագիրները Դիոնեսիոսին մեծարում էին գերազանցապէս որպէս խոր մտահայեցող եւ, ենթարկուելով նրա իմաստասիրական գաղափարների ազդեցութեանը, շարունակում էին զարգացնել նրա համակարգի սկզբունքները՝ երբեմն դրանք հասցնելով ծայրայեղութեան, եւ Դիոնեսիոսի խորհրդապաշտութեանը տալիս էին ոչ եկեղեցական բնոյթ (Յովհաննէս Սկոտ էրիգենա), ապա Արեւելքը նրան առաւելապէս գնահատում

28 Պրոտինը նոյնպէս, ի շարս այլ պայմանների, որոնք ապահովում են մարդու Հոգու «վերադարձը» դէպի Աստուածութեան Հետ նախնական միութիւն, նշում է մարդու մեկուսացման անհրաժեշտութիւնը. Enn. VI 9, 11:

է որպէս Արեւելեան եկեղեցու խորհրդապաշտական-ծիսական բնոյթի արտայայտիչ, արեւելեան քրիստոնէութեան ծիսական խորհրդապաշտութեան հիմնադիր: Այդուհանդերձ Արեւելքում եւս Դիոնեսիոսի մտազննական խորհրդապաշտութեան շատ գաղափարներ խոր արմատներ ձգեցին: Այսպէս, աստուածացման մասին Դիոնեսիոսի վերացարկուած-մտազննական խորհրդածութիւնները զգալիօրէն նպաստել են արեւելեան ճգնաւորների կրօնական կեանքի այն իդեալին, ըստ որի՝ աստուածացումը նրանց կողմից սովորաբար ընկալւում է որպէս ἄπλωσις-ի (պարզեցում) Հոմանիչ, որն իրականացւում է մտքի վերացարկուած-հայեցողական գործունէութեան ընթացքում: Մտքի լուծութեան՝ որպէս խորհրդական աստուածճանաչողութեան պայմանի վերաբերեալ Դիոնեսիոսի վարդապետութիւնը յետագայում մանրամասն կերպով մշակուեց իսիսաստների կողմից, որոնք իսիսիան (ἵσυχία-հանդարտութիւն) դարձրին խորհրդապաշտական կեանքի միակ չափանիչ:

Եզրափակելով խորհրդապաշտութեան վերացարկուած-մտազննական ուղղութեան քննութիւնը՝ անհրաժեշտ ենք համարում գոնէ հպանցիկ անդրադառնալ ս. Գրիգոր Նիւսացու խորհրդապաշտութեան այն կողմին, որով նա սերտ շփման մէջ է քննարկուող ուղղութեան Հետ ընդհանրապէս եւ ս. Դիոնեսիոսի խորհրդապաշտութեան Հետ մասնաւորապէս: Տուեալ պարագայում մեզ համար յատուկ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում նրա վարդապետութիւնը «Հոգու մաքուր Հայելու մէջ Աստուծոյ Հայեցողութեան» մասին:

Քանի որ մարդու Հոգին արարուած է Աստուծոյ պատկերով, ուրեմն իր մէջ կրում է աստուածային բնութեան յատկութիւնների անդրադարձումը: Արարելով մարդուն՝ Աստուած նրա մէջ ասես կերտում է Իր պատկերը՝ նրան տալով այն ամէնը, ինչ ունի: Աստուած նախեւառաջ Բարիք է, Գեղեցկութիւն, Սէր, Իմաստութիւն. Հոգին նոյնպէս իր մէջ կրում է բարիքի, գեղեցկութեան, իմաստութեան գծերը: Բայց ի շարս դրական յատկութիւնների՝ Գրիգոր Նիւսացին ընդգծում է նաեւ աստուածային էութեան միւս կողմը՝ նրա բնագանցական անդրանցականութիւնը: Աստուած ոչ միայն Բարիք է կամ նախասկզբնական, իսկութեամբ ճշմարիտ Բարիք, այլեւ Գերբարիք (ὕπερ τὸν ἀγαθόν²⁹, καλοῦ παντός ἐπέκεινα)³⁰: Աստուծոյ բնութիւնը բարձր է

29 Migne, PG, t, 44, col. 725 A. t, 46, col 368 D

30 Անդ, PG, t, 44, col. 184 A

բանականութեանը մատչելի ամէն տեսակ ըմբռնումից եւ կերպարից, նրա մասին մենք կարող ենք միայն ասել, որ այն կայ, իսկ թէ ինչ է այն՝ դա անմատչելի է բանականութեան համար³¹: Տուեալ դէպքում, ինչպէս Դիոնէսիոսը, Գրիգոր Նիւսացին եւս հակուած է աստուածային էութիւնն ընկալելու որպէս գերբնական Պարզութիւն (ἀπλότης) եւ անորակ Մաքրութիւն (καθαρότης)³²: Աստուածութեան այդ բնազանցական յատկութիւնները պէտք է իրենց արտայայտութիւնը գտնէին մարդու հոգու մէջ՝ որպէս Նախատիպի անդրադարձումներ: Եւ մարդու հոգին իր բնազանցական հիմքում այլ բան չէ, քան անորակ պարզութիւն:

Բայց իր ներկայ վիճակով Աստուծոյ պատկերը մարդու մէջ մեղքի կեղտով եւ անմաքրութեամբ ծածկուած մետաղադրամ է: Հոգու անմաքրութիւնն անմիջական հետեւանքն է գոյի զգալի-նիւթական ոլորտի նկատմամբ մարդու մոլութեան: Չարիքն ինչ-որ իրապէս գոյութիւն ունեցող բան չէ. այն արդիւնք է մարդու ինքնախաբէութեան, նրա մտքի մոլորութեան, երբ վերջինս բարիք է համարում ոչ այն, ինչ իրապէս բարիք է: Բարիքն Աստուծոյ մէջ է, այնինչ մարդն այն փնտռում է նիւթի մէջ: Նիւթի նկատմամբ այսօրինակ հակուածութեան մէջ է մարդու հոգեւոր անմաքրութեան պատճառը: Դեռ աւելին. մարդկային հոգու անմաքրութեան պատճառը հարկ է փնտռել առաւել խորքային իրողութիւնների մէջ. նրա արմատները թաքնուած են մարդու բնութեան երկակիւթեան, այսինքն՝ աստուածանման հոգու՝ նիւթական մարմնի հետ բնազանցական միաւորման փաստի մէջ: Ըստ Գրիգոր Նիւսացու՝ մարդու բնութեան զգալի-նիւթական կողմը թէեւ ստեղծուած է Աստուծոյ կողմից, բայց Աստուած այն միացրել է հոգեւոր կողմին՝ կանխապէս իմանալով մարդու գալիք մեղանչման մասին: Այն Աստուծոյ արարածն է այնքանով, որքանով եւ հետեւանքն է մարդու անկման: Ըստ իր գաղափարի, եւ այսպէս ասած, սկզբնական մտալացման՝ մարդը մաքուր, հրեշտականման հոգի է³³:

Որպէսզի մարդը վերադառնայ հոգու սկզբնական մաքրութեանն ու պարզութեանը, նրան անհրաժեշտ է ձերբազատուել ամէն տեսակ

31 Անդ, col. 1272 c ուս. թրգմ. փ. II, M., 1861, c. 445

32 Անդ, col. 732. Հմտ. Die Gotteslehre des heil Gregor von Nyssa, Münster, 1896, S. 183

33 Migne, PG t, 44, cap. XVI-XVIII

օտար բաներից (του ἄλλοτρίου), այսինքն՝ հրաժարուել գոյի զգալի-նիւթական ոլորտից: Այդ հրաժարումը ենթադրում է երկու փուլ. առաջին՝ հոգու ձերբազատում նիւթի նկատմամբ մոլութիւնից եւ Հէնց նիւթից, երկրորդ՝ հրաժարում բանականութեան փորձառական-բանաքննական բովանդակութիւնից: Առաջինին կարելի է հասնել կաթարսիսով³⁴, որն ունի բնազանցական նկարագիր, երկրորդին՝ Հայեցողութեամբ, որում առաւել շեշտուած է մտազննական բնոյթը:

Ըստ ս. Գրիգոր Նիւսացու վարդապետութեան՝ մեղքից, անմաքրութիւնից մաքրուելը ոչ միայն ազատագրումն է նիւթի նկատմամբ մոլութիւնից, այլեւ Հէնց նիւթից: Եւ մարդը որքան վճռականօրէն եւ խորութեամբ հրաժարուի նիւթականի հետ իր կապուածութիւնից, այնքան մօտ կը լինի իր հոգու սկզբնական մաքրութեանն ու պարզութեանը: Որպէսզի իր մէջ վերականգնի Աստուծոյ պատկերի սկզբնական այդ մաքրութիւնը, մարդը պէտք է «դուրս գայ բովանդակ տեսանելիի շրջանակից»³⁵, «լինի նիւթական աշխարհից դուրս»³⁶, «բովանդակ աշխարհից վեր»³⁷, «ձերբազատուի երկրային կեղեւից»³⁸, «հոգու աչքերից [հեռացնի] նիւթական մշուշը»³⁹, «հրաժարուի մարմնեղէն ծածկոյթներից»⁴⁰, «դուրս գայ [սեփական] բնութիւնից»⁴¹, «իրենից իսպառ հեռացնի բոլոր աւելորդ, մարմնաւոր բաները», «թօթափուի ամենայն նիւթականից եւ կենցաղայինի հանդէպ ծանր վերաբերմունքից», որպէսզի անցնի դէպի «աստուածային ու հոգեւորը»: Այս բոլոր արտայայտութիւնները լաւագոյնս ցոյց են տալիս, որ ս. Գրիգոր Նիւսացին, ինչպէս ս. Դիոնեսիոս Արէոպագացին, կաթարսիսն ընկալում էր ժխտման եւ խիստ բնազանցական իմաստով: Դժուար չէ ցոյց տալ, որ երկրորդ փուլը՝ Հայեցողութիւնը եւս, Նիւսացին ընկալում է Արէոպագացու նման, այսինքն՝ ստեղծագործութեան փորձառական-բանաքննական բովանդակութիւնից հոգու հրաժարման իմաստով: Մովսէս Նախամարգարէի վարքի նկարագրութիւնից քաղուած հետեւեալ տողե-

34 Անդ, PG, t. 46, col. 376

35 Անդ, t. 44, col. 317 B

36 Անդ, col. 772 D

37 Անդ, t. 46, col. 365 CD

38 Անդ, col. 372 C

39 Անդ, t. 44, col. 1272 C

40 Անդ, t. 46, col. 376 B

41 Անդ, t. 44, col. 1028 B

րը, որոնք իրենց պարունակած գաղափարներով սերտ աղերսներ ունեն Արէնոպագացու «խորհրդական աստուածաբանութեան» Ա զլխի հետ, լաւագոյնս Հաստատում են ասուածը. «Միտքը,- ասում է Նիւսացին,- առաւել տարածուելով, առաւել մեծ եւ կատարեալ ուշադրութեամբ շարունակ խորանալով ճշմարտապէս ճանաչելի ըմբռնման մէջ, որքան վեր է բարձրանում Աստուածութեան Հայեցողութեամբ, անքան աւելի է Հասկանում աստուածային բնութեան ոչ Հայեցողական լինելը: Քանզի, թողնելով տեսանելի ամէն ինչ՝ ոչ միայն զգայարաններով ընկալելիները, այլեւ, ըստ երեւոյթին, մտքով ըմբռնելիները, միտքը շարունակ գնում է աւելի ներս, մինչեւ որ բանականութեան փնտրումով թափանցում է անտեսանելի եւ անհասանելի մէջ եւ այնտեղ տեսնում Աստծուն: Քանզի դա՛ է Փնտրեալի ճշմարիտ ճանաչողութիւնը: Մեր ճանաչողութիւնն այն է, որ չգիտենք, քանզի Փնտրեալը վեր է ամէն ճանաչողութիւնից, ամէն կողմից պատուած է որպէս թէ անհասանելիութեան մէջով: Ուստի եւ վեր բարձրացած Յովհաննէսը, լինելով այդ լուսապայծառ մէզի մէջ (έν τῷ λαμπρῷ γνόφῳ), ասում է. «Աստծուն ոչ ոք երբեք չի տեսել» [Յովհ. Ա 18] այս խօսքով վճռականօրէն Հաստատելով, որ ոչ միայն մարդկանց, այլեւ որեւէ մտաւոր բնութեան Համար անհասանելի է Աստուծոյ էութեան տեսութիւնը: Ուստի Մովսէսը, երբ տեսութեամբ վեր բարձրացաւ, այնժամ խոստովանեց, որ տեսնում է Աստծուն խաւարի մէջ, այսինքն՝ տեսնում է, որ Աստուած իր բնութեամբ հէնց այն է, ինչը վեր է ամէն տեսութիւնից ու ըմբռնումից: Քանզի ասուած է. «Մովսէս եմուտ ի մէզն, ուր էր Աստուած» [Ելք Ի 21]: Ուրեմն Ո՛վ է Աստուած: Նա, Ով խաւարը դարձրեց իր ծածկոյթը [Սաղմ. ԺԷ 22], ինչպէս ասում է Դաւիթը: [Այս խաւարում է գտնուում խորհուրդներին Հաղորդ պայծառատեսը (ὁ ἐν τῷ αὐτῷ (γνόφῳ) µηθεὶς τὰ ἀπόρητα)⁴²]: Ինչպէս կարելի է տեսնել բերուած տողերից, այդ մէջը պատում է մարդու Հոգին այն պահին, երբ միտքը, Աստուածութիւնը ճանաչելու իր ճիգի մէջ Հասնում է վերացարկման գագաթը, Հասցնում է թողնել երեւացող ամէն բան՝ ոչ միայն զգայարաններով ընկալելիները, այլեւ մտքով ըմբռնելիները, այսինքն՝ երբ նա Հրաժարում է ամենայն փորձառական-բանաբանական բովանդակութիւնից եւ խորասուզւում անգիտութիւն-զի-

տութեան լուսապայծառ մէզի մէջ: Սա մտազննական սքանչացման (էքստազ) պահն է, երբ միտքը դուրս է գալիս սեփական բնութիւնից, «ինքն իրենից» եւ գտնուում է «ընդարմութեան» վիճակում⁴³:

Այս կացութեան մէջ մարդը Հասնում է սկզբնական մաքրութեան, եւ նրա Հոգին առաւել լիակատար կերպով իր մէջ անդրադարձնում է Նախատիպի յատկութիւնները: Եւ «ով (այդ վիճակում) տեսնում է իրեն, նա իր մէջ տեսնում է նաեւ Բաղձալիին, այդպիսով սրտով մաքուրը դառնում է երանելի, քանզի, նայելով սեփական մաքրութեանը, այդ պատկերի մէջ տեսնում է Նախատիպին: Քանզի ինչպէս նրանք, որ Արեգակը տեսնում են Հայելու մէջ, թէեւ իրենց Հայեացքը վեր՝ երկինք չեն յառում, բայց Արեգակի փայլը Հայելու մէջ տեսնում են ոչ նուազ չափով, քան նրանք, ովքեր նայում են ուղիղ Արեգակի սկաւառակին, այդպէս էլ դուք, ասում է Տէրը, թէեւ անկարող էք նայել լոյսին, բայց եթէ վերադառնաք պատկերի այն շնորհին, որ ձեզ տրուած էր սկզբից, ապա ձեր մէջ կ' ունենաք Փնտրուածը: Քանզի մաքրութիւնը, անկրքութիւնը, ամենայն չարիքից օտարութիւնը ինքնին Աստուածութիւնն է: Ուստի եթէ քո մէջ դա կայ, ապա անկասկած, քո մէջ է Աստուած: Երբ քո խորհուրդները գերծ են ամէն տեսակ արատից, կրքերից, հեռու են ամէն տեսակ պղծութիւնից, դու երանելի ես քո տեսութեան չափով, որովհետեւ մաքրուելով՝ տեսար չմաքրուածի Համար անտեսանելին, եւ նիւթական մշուշը ցրելով Հոգու աչքերից՝ սրտիդ մաքուր երկնքում յստակօրէն տեսնում ես երանելի տեսարանը: Բայց յատկապէս ի՞նչ: Մաքրութիւն, սրբութիւն, պարզութիւն եւ Աստուծոյ բնութեան նմանօրինակ լուսակիր արտափայլումներ, որոնց մէջ տեսնում ենք Աստծուն»⁴⁴:

Այդ պահին մարդու Հոգին միայն Աստուածութեան անդրադարձումը չէ, որ տեսնում է իր մէջ: Այդ պահին նա իր մէջ զգում է նոյն իր՝ Աստուածութեան ներկայութիւնը: Քանզի Աստուած, լինելով բացարձակ անդրանցականութիւն, միաժամանակ (այստեղ եւս Համաձայնութեան եզր կայ Դիոնեսիոսի՝ արդէն դիտարկուած դրոյթի հետ) ներունակ (իմանենա) է արարչութեանը: Ըստ ս. Գրիգոր Նիւսացու վարդապետութեան՝ «ոչինչ չի կարող լինել առանց գոյութեան. ինքն-

43 Անդ. PG t. 46, col. 361

44 Անդ. PG t. 44, col. 80

ըստինքեան եւ նախասկզբնական գոյը Հէնց Աստուծոյ բնութիւնն է, որի մասին անհրաժեշտաբար պէտք է հաւատալ, որ նա բոլոր գոյաւորները մէջ նրանց իսկ լինելութիւնն է»⁴⁵: Աստուած ներկայ է նաեւ մարդու մէջ: Սակայն տրուած լինելով զգալի-նիւթական կեանքին՝ մարդը չի զգում նրա ներկայութիւնն իր մէջ. անհրաժեշտ է, որ նա հրաժարուի այդ կեանքից, որպէսզի կենդանի կերպով իր մէջ զգայ Աստուածութեան ներկայութիւնը: «Տէրը ոչ թէ Աստուծոյ մասին որեւէ բան իմանալը, այլ Աստուծուն սեփական անձի մէջ կրելն է անուանում երանութիւն, քանզի «երանելի են սրտով մաքուրները, որովհետեւ նրանք տեսնելու են Աստուծուն» [Մատթ. Ե 8]: Սակայն ինձ թւում է, որ Հոգու աչքը մաքրած մէկին Աստուած չի ներկայանում որպէս ինչ-որ տեսարան. ընդհակառակը՝ այս խօսքի բարձրութիւնը [Մատթ. Ե 8] գուցէ ներկայացնում է մեզ այն, ինչը յայտնապէս ասաց ուրիշներին. «Աստուծոյ արքայութիւնը ձեր ներսում է» [Ղուկ. ԺԷ 21]. որպէսզի մենք սրանից սովորենք, որ սեփական սիրտը ամէն տեսակ արարածներից եւ մոլութիւններից մաքրած մարդը իր ներսում նշմարում է Աստուծոյ բնութիւնը»⁴⁶: Վերոյիշեալ տողերում ասուած է. «Եթէ քո մէջ կայ մաքրութիւն, անկրքութիւն, օտարացում ամենայն չարիքից, «ապա անտարակոյս Աստուած քո մէջ է» (Θεός πάντως ἐν σοί ἐστί)»⁴⁷: Ըստ երեւոյթին, Աստուածութեան այսօրինակ զգացողութեան (երբ մարդու Հոգին իր «պարզութեամբ» հպւում է աստուածային բնութեան Պարզութեանը) մէջ է մարդու «աստուածացման» բարձրագոյն պահը, քանզի այդ պահին մարդու Հոգին, իր վրայ դրոշմելով Աստուածութեան բնագանցական այդ յատկութիւնը, ձեռք է բերում իր նախատիպի պատկերը:

Ս. Գրիգոր Նիւսացու՝ Աստուծոյ՝ որպէս գերբնական պարզութեան մասին, ինչպէս նաեւ աստուածացման՝ որպէս Հոգու աստիճանական մտազննական պարզեցման վերաբերեալ խորհրդածութիւններում, ինչպէս նաեւ Դիոնիսիոսի համաբնոյթ վարդապետութեան մէջ, հնարաւոր չէ չտեսնել նորպլատոնեան իմաստասիրութեան որոշ արձագանք-

ները⁴⁸: Սակայն նախեւառաջ հարկաւոր է յիշել, որ Նիւսացու ըմբռնումով՝ Աստուած ոչ միայն Տիեզերական Իրողութիւնն է, այլեւ Գերագույն Անձնաւորութիւն, եւ որ մարդու աստուածացումը կատարուում է կենդանի Աստուծոյ զօրութեամբ. եւ երկրորդ՝ հարուստ ձիրքերով օժտուած Նիւսացին ամբողջապէս չի հեռանում մեր կողմից դիտարկուած կաթարսիսային Հայեցողութեան եւ «լուսախաւար» գնոսիսի խորհրդապաշտութեան ոլորտ: Վերացարկուած-մտազննական խորհրդապաշտութեան արձագանքների հետ ս. Գրիգոր Նիւսացու երկերի մէջ լուում են այլ կարգի շեշտեր եւս: Այս պարագայում Եկեղեցու մեծահամբաւ Հօր Հոգեւոր փորձառութիւնը դրականօրէն զարմանք է յարուցում Հայեցողական ապրումների բազմազանութեամբ, իսկ նրա երկերը՝ դրանց վրայ հիմնուած խորհրդապաշտական գաղափարների հարստութեամբ: Սակայն այդ ապրումների եւ այդ գաղափարների մասին աւելի յարմար ենք համարում խօսել եկեղեցական խորհրդապաշտութեան մէկ այլ՝ բարոյագործնական ուղղութիւնը քննարկելիս:

Ռուսերէնից թարգմանեց
Յակոբ Քեոսէեանը

45 Անդ, PG t. 45, col. 1272 BC

46 Անդ, t. 44, col. 1269 C

47 Անդ

48 Նորպլատոնականութեան, ինչպէս նաեւ Փիլոն Ալեքսանդրացու խորհրդապաշտութեան նկատմամբ ս. Գրիգոր Նիւսացու ունեցած վերաբերմունքի մասին տե՛ս H. Kock, Das mystische Schauen beim hl. Gregor von Nyssa, «Theolog. Quartalschrift», Ravensburg, 1898 (Heft III), SS. 397-420:

ԲՆԱԳՐԵՐ ԵՒ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՏԱՄՆԵՐԿՈՒ ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

1. Առաջին Հրատարակութիւն: ԺԹ դարի բանասիրական յայտնագործութիւններից գուցէ եւ ոչ մէկն այնքան յուզում չառաջացրեց ամբողջ աշխարհի բանասիրական շրջանակներում, յատկապէս Անգլիայում, Գերմանիայում եւ Ամերիկայում, որքան 1875 թ. Նիկոմիդիոյ մետրոպոլիտ Փիլոթէոս Բրիեննոսի Հրատարակած երկը, որի վերնագիրն էր՝ «Տասներկու առաքեալների վարդապետութիւնը» եւ կամ «Տիրոջ վարդապետութիւնը ազգերին տասներկու առաքեալների միջոցով»: Հրատարակութիւնը կատարուել էր Երուսաղէմի Ս. Յարութեան տաճարի գրադարանի 1056 թ. ընդօրինակուած մի ձեռագրից: Այդ միակ ձեռագրի հիման վրայ հետեւեցին բազմաթիւ Հրատարակութիւններ, թարգմանութիւններ եւ քննական ուսումնասիրութիւններ երկի գրուելու պայմանների եւ դրանից կատարուող եզրակացութիւնների վերաբերեալ:

2. Բովանդակութիւն: Այս գործում, որը խիստ արժէքաւոր նպաստ է համայն Հին Եկեղեցւոյ պաշտամունքի, կառուցուածքի եւ եկեղեցական կեանքի ուսումնասիրման համար, ա) զարգացուած է երկու ճանապարհների ուսմունքը. այսինքն՝ դէպի կեանք տանող ճանապարհը հակադրուած է մահուան անցողիկ ճանապարհին (գլ. Ա-Զ). բ) շարադրուած են պաշտամունքի, այն է՝ մկրտութեան, ծոմապահութեան, աղօթքի եւ սուրբ Հաղորդութեան Հարցերը (գլ. Է-Ժ եւ ԺԴ). գ) խօսուած է եկեղեցական կարգերի, այն է՝ առաքեալների, մարգարէների, ուսուցիչների, եպիսկոպոսների եւ սարկաւազների մասին (գլ. ԺԱ-ԺԳ եւ ԺԵ) եւ դ) խօսուած է վախճանի եւ ապագայ դատաստանի մասին (գլ. ԺԶ):

3. Հեղինակը: Անանուն Հեղինակը, առաւել հաւանական է՝ Հաւաքողը, դիմելով նրան, ում համար գրել է այս գիրքը եւ որին կոչում է «իմ որդեակ», իր յորդորները ներկայացնում է որպէս Տիրոջ վարդապետութիւնը առաքեալների միջոցով, որպէսզի առաւել Հեղինակութիւն Հաղորդի դրանց, որից էլ առաջացել է գործի վերնագիրը: Անանուն Հեղինակի անձնաւորութիւնը որոշելու ուղղութեամբ տարբեր գիտնականների կատարած փորձերը, զուրկ լինելով որեւէ լուրջ հիմքից,

ամբողջապես երեւակայական եւ կամայական են: Ոչ գիտնեք, թէ ով է նա, ոչ իսկ ներքին ու արտաքին վկայութիւնների հիման վրայ կարող ենք նրա մասին հաւանական որեւէ բան եզրակացնել:

4. Գրուելու ժամանակը: Այս գործի գրուելու ժամանակը հնարաւոր չէ ճշգրիտ որոշել: Թէ որքան ենթադրական են այդ փորձերը, վկայում է այն հանգամանքը, որ ուսումնասիրողները, հիմնուելով ներքին տուեալների վրայ, նշել են տարբեր ժամանակներ՝ սկսած 40-ից մինչեւ 160 թուականը: Եղել են անգամ այնպիսիք, որոնք այն համարել են աւելի ուշ շրջանի գրուածք՝ թուագրելով ե կամ Զ դարով: Բայց այս կամայական կարծիքները, ինչպէս ճիշտ նկատել է Էրհարդը (Ehrhard), «կարող են միայն հիւանդագին հետաքրքրութիւն առաջացնել»:

Գործի որոշ հատուածներից կարելի է փաստարկներ քաղել առ այն, որ գիրքը գրուած է եղել Հնագոյն ժամանակներում: Օրինակ, Եկեղեցւոյ գլխաւորները ոչ թէ եպիսկոպոսներն են, այլ մարգարէները («քանզի նրանք ձեր քահանայապետերն են» ԺԳ), մկրտուողները խոստովանում են բարոյական ճշմարտութիւնների ընդունումը եւ ոչ թէ հաւատքի յօդուածները (Է): Միւս կողմից, սակայն, այլ հատուածներից կարելի է եզրակացնել, թէ արդէն տեղի էր ունեցել ինչ-որ զարգացում. այսպէս՝ կան որոշուած ձեւեր եւ մաղթանքներ սուրբ Հաղորդութեան, որը կատարուած է կիրակի օրը (ԺԴ), սահմանուած է ծոմապահութիւն չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերին (Ը) եւ մկրտութիւնից առաջ (Է): Ըստ մեզ՝ ամենահաւանական կարծիքն այն է, որ «Վարդապետութիւնը» կազմուել է Բ դարի սկզբներին, սակայն ոչ 160 թ. յետոյ, ինչը երեւում է այն բանից, որ արդէն Կղեմէս Աղեքսանդրացին, Բ դարի երկրորդ կէսի սկզբներին, ծանօթ էր դրան եւ օգտուել է դրանից:

5. Գրուելու վայրը: Թէ որտեղ է գրուել այս գործը, չգիտնեք, սակայն եզրիպտոսում նրա մեծ տարածման պատճառով ոմանք ենթադրել են, որ այն գրուել է այնտեղ, ուրիշներ՝ թէ այն ստեղծուել է Ասորիքում կամ Պաղեստինում, եւ այլք (առաւել անհաւանականութեամբ)՝ Յունաստանում կամ Փոքր Ասիայում:

6. Երկու ճանապարհները: Ինչպէս արդէն ասուեց, ժողովածուի առաջին մասը բովանդակում է երկու ճանապարհների մասին վարդապետութիւնը (Ա-Զ): Այն ըստ էութեան, յաճախ բառացի, բայց փոքր-ինչ աւելի սեղմ, կայ նաեւ Բառնաբասի թղթում (ԺԸ) եւ որոշ չափով տարբերում է Հերմասի «Հովիւ» գրքում (պատգամ Զ): Անվիճելի է,

որ երկու ճանապարհների մասին այս երեք գործերը, յատկապէս «Վարդապետութիւնը» եւ Բառնաբասի թուղթը, փոխադարձ կապ ունեն: Ուստի հարց է առաջանում, թէ ո՞վ է ումից օգտուել՝ Բառնաբասը «Վարդապետութիւնի»ց, թէ՞ «Վարդապետութեան» հեղինակը Բառնաբասից: Առաւել հաւանական է թուում Հարնակի (Harnack) եւ այլոց կարծիքը, ըստ որի՝ երկուսն էլ վերցրել են մէկ ընդհանուր աղբիւրից՝ բարոյախօսական հակիրճ մի հարցարանից, որը սովորում էին քրիստոնեաները նախքան մկրտուելը, եւ որը գուցէ գրուած է եղել նորադարձների համար հրէական սինագոգում գործածուող հարցարանի հիման վրայ: Երկու ճանապարհների վարդապետութեան մէջ նկատելի չէ քրիստոնէական վարդապետութեան եւ ոչ մի հետք. բոլոր դէպքերում, «Վարդապետութեան» այն հատուածը (Ա 3-6), որտեղ միայն կրկնում են Փրկչի խօսքերը, յետագայի յաւելում է, ինչպէս այդ երեւում է այն փաստից, որ այդ կամ դրան համապատասխան խօսքը բացակայում է թէ՛ Բառնաբասի մօտ եւ թէ՛ երկու ճանապարհների՝ մեզ հասած լատիներէն հին թարգմանութեան մէջ:

7. «Վարդապետութեան» միասնութիւնը: Շատեր վիճարկել են դրա միասնութիւնը՝ գտնելով, որ երկու ճանապարհների մասին առաջին հատուածի (Ա-Զ) հեղինակն ուրիշ մարդ է, իսկ երկրորդ հատուածինը (Է-ից մինչեւ վերջ)՝ ուրիշ: Այս կարծիքի օգտին են խօսում երկու հանգամանք. ա) թէ վերոյիշեալ հին լատիներէն թարգմանութիւնը բովանդակում է երկու ճանապարհների մասին միայն առաջին վեց գլուխները. բ) ոմանք՝ է գլխի սկիզբը («այս ամէնը նախ ասելով, մկրտեցէք»)՝ նախորդող խօսքերի հետ բոլորովին առնչութիւն չունեցող: Բայց. ա) այն, որ լատիներէն թարգմանութեան միայն առաջին վեց գլուխներն են պահպանուել, դեռեւս չի փաստում, որ այն սկզբնապէս դրանք էր բովանդակում. բացի այդ, անհաւանական չէ, որ միայն այդ հատուածն է թարգմանուել, որովհետեւ թարգմանչի հետաքրքրութիւնը շարժել են նրա հետապնդած խրատական նպատակները, բ) «Այս ամէնը նախ ասելով» (Է) խօսքը ակնյայտօրէն վերաբերում է Ա-Զ գլուխներում եղած բարոյական ճշմարտութիւնների ընդունմանը:

ՏԱՍԵՐԿՈՒ ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐԻ ՎՐԴՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՏԱՍԵՐԿՈՒ ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ՀԵԹԱՆՈՍՆԵՐԻՆ ՏՐՈՒԱԾ ՏԻՐՈՋ ՎՐԴՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ²

Գլուխ Ա

Ճանապարհները երկուսն են³։ մէկը՝ կեանքի, միւսը՝ մահուան⁴, սակայն այս երկու ճանապարհների միջեւ տարբերութիւնը մեծ է: Կեանքի ճանապարհն ահա սա է. նախ՝ սիրի՛ր Աստուծոն⁵՝ քո Արարչին. երկրորդ՝ քո ընկերոջը, ինչպէս քո անձը⁶: Եւ այն, ինչ չես կամենում, որ ուրիշն անի քեզ, դու եւս ուրիշին մի՛ արա՛: Այս խօսքերի ուսուցումը սա է՝ օրհնեցէ՛ք ձեզ անիծողներին, աղօթեցէ՛ք ձեր թշնամիների համար եւ պահեցէ՛ք ձեզ Հալածողների համար⁸, քանզի ո՞րն է առաքինութիւնը, եթէ սիրէք ձեզ սիրողներին. չէ՞ որ Հեթանոսներն էլ նոյնն են անում⁹: Իսկ դուք սիրեցէ՛ք ձեզ ատողներին¹⁰ եւ թշնամիներ չէք

- 1 Այս համատու վերնագիրը հաւանաբար ձեռագրի կազմին ամրացուած գրութիւնն է եղել, որը ոմանք փորձում են կապել Գործք Բ 42-ի հետ. աւելի ամբողջական վերնագիրը յաջորդում է:
- 2 Ենթադրուում է, որ Հեղինակը գեղեցիկ վերնագիր է յօրինել Մատթ. ԻԱ 18-20-ի ազդեցութեամբ: «Հեթանոսները» յաճախ թարգմանուում է նաեւ «ազգեր», թէեւ վերջինս դարձեալ հասկացուում է առաջին իմաստով: Այն հանգամանքը, որ գործն ուղղուած է Հեթանոսներին, հիմք է տուել ենթադրելու, որ գործի Հեղինակը Հրեայ քրիստոնեայ է: Գործի բնոյթը մեզ մղում է այն ենթադրութեան, որ այն գրուել է ծագումով Հեթանոս քրիստոնեաների ուսուցման եւ ոչ թէ Հեթանոսների մէջ քարոզութեան համար:
- 3 «Երկու ճանապարհներ» արտայայտութիւնը կենցաղավարութեան երկու ձեւերի մասին ծանօթ էր ե՛ւ յոյներին, ե՛ւ Հրեաներին (Մատթ. Է13-14): Հմտ. Բառնարաս, ԺԸ, որտեղ ճանապարհները ներկայացուած են որպէս «լոյսի» ու «խաւարի» ճանապարհներ:
- 4 Հմտ. Բ Օր. Լ 15, 19, Երեմ. ԻԱ 8, Մատթ. Է 13, 14:
- 5 Հմտ. Բ Օր. Զ 5, որն ամբողջութեամբ մէջբերուած է «Առաքելական սահմանադրութիւններում» է 2, թէեւ այստեղի մէջբերումն աւելի է համապատասխանում Եօթանասնից բնագրին:
- 6 Ղեւտ. ԺԹ 18, Մատթ. ԻԲ 37, 39, Հմտ. Մարկ. ԺԲ 30, 31:
- 7 Տե՛ս Տովբ. Դ 15, Մատթ. Է 12, Ղուկ. Զ 31:
- 8 Մատթ. Ե 44. սակայն «պահելու» մասին վերջին հատուածն աւելացուած է, եւ սկզբնաղբիւրը յայտնի չէ. այն չկայ նաեւ «Առաքելական սահմանադրութիւններում»: Ոմանք սրա զուգահեռը տեսնում են Հերմասի մօտ (Sim. 5.3.7):
- 9 Մատթ. Ե 46, 47, Ղուկ. Զ 32: Երկու հատուածները համադրուած են:
- 10 Հմտ. Ղուկ. Զ 27-28:

ուսենայ¹¹: Հեռո՛ւ մնա մարմնի եւ արեան¹² ցանկութիւններից¹³: Եթէ մէկն ապտակի քո աջ ծնօտին, նրան միւսն էլ դարձրու, եւ դու կատարեալ կը լինես¹⁴: Եւ եթէ մէկը քեզ բռնութեամբ մէկ մղոն տանի, դու նրա հետ երկո՛ւ մղոն գնա¹⁵: Եթէ մէկը քո շապիկը վերցնի, տո՛ւր նրան նաեւ քո բաճկոնը¹⁶: Եթէ մէկը քեզանից քո որեւէ բանը վերցնի, այն ետ մի՛ պահանջիր¹⁷, որովհետեւ չես էլ կարող¹⁸: Բոլոր նրանց, ովքեր խնդրում են քեզանից, տո՛ւր եւ ետ մի՛ պահանջիր¹⁹, քանզի Հայրը կամենում է ամէնքին բաշխել Իր շնորհները²⁰: Երանի նրան, ով

- 11 Կամ «թշնամիներ չեն լինի»: Ոմանք թարգմանում են նաեւ հրամայական եղանակով «թշնամիներ մի՛ ունեցիր»: Այսպէս է նաեւ «Առաքելական սահմանադրութիւններում»: Հմտ. Ա Պետ. Բ 15:
- 12 Բրիեննոսի գտած յունարէն ձեռագրում σαρκικός եւ σωματικός, որոնք երկուսն էլ «մարմնական» են նշանակում, սակայն աւելի ճիշտ էր թարգմանել աւետարանական հատուածի լոյսի տակ՝ «մարմին եւ արիւն ոչ յայտնեաց քեզ»: Օտար թարգմանութիւններից ոմանք, սակայն, բաց են թողնում σωματικός-ը, քանզի Դ դարի պապիքուէ պատասխանում այն չկայ, ոմանք էլ այն փոխարինում են κοσμικός-ով («աշխարհիկ»):
- 13 Հմտ. Ա Պետ. Բ 11:
- 14 Մատթ. Ե 39, 48, Ղուկ. Զ 29
- 15 Մատթ. Ե 41
- 16 Մատթ. Ե 40՝ «Եթէ ոք կամիցի առնուլ զշապիկս քո, թող ի նա եւ զբաճկոն քո», Ղուկ. Զ 29՝ «Որ հանէ ի քէն զբաճկոն քո, մի՛ արգելուր ի նմանէ եւ զշապիկս»: Յունարէն ἵματιον բառն է, որ Մատթէոսի մօտ թարգմանուած է «բաճկոն», Ղուկասի մօտ՝ «շապիկ», իսկ Մատթ. ԻԱ 7-8-ում «ձորձ» եւ «հանդերձ»: Սա երկար ու լայն պարեգօտն է, որ ծածկում է ողջ մարմինը՝ ի տարբերութիւն ներքնազգեստի, որը կարելի է անուանել բաճկոն: Թարգմանութիւնների մեծ մասը որդեգրում է վերոյիշեալ դասակարգումը:
- 17 Ղուկ. Զ 30
- 18 Այս հատուածը տարօրինակ յաւելում է: Այն կարելի է բացատրել հետեւեալ կերպ. քանի որ դու քրիստոնեայ ես, կամ՝ քանի որ աղքատ քրիստոնեան չի կարող փախհատուցում ստանալ հարուստ Հեթանոսից (Յունի), կամ՝ քանի որ դու ուզում ես կատարեալ լինել, ուստի չես կարող փոխհատուցում պահանջել: Այլպէս այս արտայայտութիւնն անիմաստ է:
- 19 Ղուկ. Զ 30, Մատթ. Ե 42
- 20 Հմտ. Մատթ. Ե 45: Ոմանք թարգմանում են՝ «կամենում է, որ ամէնքին բաշխուեն մեր շնորհները»: Սրան զուգահեռ հատուած կայ նաեւ «Առաքելական սահմանադրութիւններում»: Բրիեննոսը զուգահեռ է գտնում նաեւ Հերմասի մօտ՝ Երկրորդ պատուիրանի մէջ: Այս գլխի մնացեալ հատուածը չկայ «Առաքելական սահմանադրութիւններում»:

տալիս է ըստ պատուիրանի²¹, քանզի անպարտ է: Վա՛յ նրան, ով ընդունում է. քանզի եթէ կարիքից է ընդունում, ապա անպարտ է²², իսկ կարիք չունեցողը հաշիւ է տալու, թէ ինչու եւ ինչի համար ստացաւ, եւ բանտարկուելով²³ փորձուելու է իր արարքների մէջ եւ այնտեղից դուրս չի գալու, մինչեւ չհատուցի վերջին քառորդը²⁴: Այդ մասին նաեւ այսպէս է ասուած. «Քո ողորմութիւնը թող քրտնի²⁵ քո ձեռքերում, մինչեւ իմանաս, թէ ում ես տալու»:

Գլուխ Բ²⁶

Վարդապետութեան երկրորդ²⁷ պատուիրանը: Մի՛ սպանիր, մի՛ շնացիր²⁸, մանուկների մի՛ ապականիր, մի՛ պոռնկացիր, մի՛ գողացիր²⁹, մոգութեամբ մի՛ զբաղուիր, հմայութիւն մի՛ արա, երեսային մի՛ փչացրու վիժումով եւ մի՛ սպանիր արդէն ծնուածին³⁰, մի՛ ցանկացիր քո ընկերոջ ունեցուածքը³¹, սուտ երդում մի՛ տուր³², սուտ մի՛ վկայիր³³, մի՛ չարախօսիր, որսակալ մի՛ եղիր³⁴: Երկերեսանի մի՛ եղիր եւ ոչ էլ

21 Հմտ. Գործք Ի 35:
22 Հմտ. Գործք Ի 34:
23 Յունարէն ἐν συνοχῇ բառն է, որը Նոր Կտակարանում հանդիպում է երկու անգամ եւ հայերէնում թարգմանուել է «տագնապաւ» [Ղուկ. ԻԱ 25] եւ «նեղութիւն» [Բ Կոր. Բ 4]: «Դիզախէի» թարգմանիչը գրել է՝ «արկեալ յանձուկ», որը գրեթէ նոյնն է, ինչ որդեգրել է օտար թարգմանութիւնների մեծ մասը՝ «բանտարկուել»:
24 Մատթ. Ե 25-26, տե՛ս նաեւ ԺԸ 34: Այս հատուածը նմանութիւն ունի նաեւ Հերմասի Հետ՝ Պատուիրան Բ, 4-6:
25 Ձեռագրում ἰδρωτάτω է, որն անիմաստ է, ուստի Բրիտանոսը այն փոխում է ἰδρωτάτω, ինչպէս եւ թարգմանուած է վերեւում: Կան նաեւ զանազան այլ մեկնաբանութիւններ, սակայն սա ամենահաւանականն է համարում:
26 Այս գլուխը գրեթէ ամբողջութեամբ գտնուում է «Առաքելական սահմանադրութիւններում», է 2-5:
27 Ոմանք թարգմանում են՝ «յաջորդ»:
28 Հմտ. Մատթ. ԺԹ 18, Ելք Ի 13-14, Բառնաբաս, ԺԹ, 4:
29 Հմտ. Ելք Ի 15:
30 Հմտ. Ելք ԻԱ 22, 23: Ձեռագրում γευνθηθεν αποκτηνεις, որը թարգմանում է «նոր ծնուած մանուկ»: Թարգմանիչների մեծ մասի կողմից թարգմանում է ինչպէս վերեւում:
31 Ելք Ի 17
32 Հմտ. Մատթ. Ե 33:
33 Ելք Ի 16, Հմտ. Մատթ. ԺԵ 19, ԺԹ 18:
34 «Առաքելական սահմանադրութիւններում»՝ «յիշաչար մի՛ եղիր»:

երկեզու, քանզի երկեզուութիւնը մահու որոգայթ է³⁵: Քո խօսքը սուտ եւ դատարկ չլինի՛, այլ գործով լցուած: Մի՛ եղիր ո՛չ ազահ, ո՛չ յափշտակող, ո՛չ կեղծաւոր, ո՛չ չար, ո՛չ էլ հպարտ: Քո ընկերոջ նկատմամբ չար խորհուրդներ մի՛ ունեցիր: Ոչ մի մարդու մի՛ ատիր, այլ ոմանց կշտամբի՛ր³⁶, ուրիշների համար աղօթի՛ր եւ միւսներին սիրի՛ր քո անձից առաւել³⁷:

Գլուխ Գ³⁸

Որդեա՛կ իմ³⁹, Հեռո՛ւ մնա ամէն չարից եւ նրա ամէն ստուերից: Ցասկոտ մի՛ եղիր, քանզի ցասումը դէպի սպանութիւն է առաջնորդում: Մի՛ եղիր ո՛չ նախանձոտ⁴⁰, ո՛չ կռուարար եւ ո՛չ էլ յախուռն, քանզի այս բոլորը սպանութիւններ են ծնում: Որդեա՛կ իմ, ցանկասէր մի՛ եղիր, քանզի ցանկութիւնը դէպի պոռնկութիւն է տանում: Մի՛ եղիր զազրախօս, ոչ էլ լպիրիչ⁴¹, քանզի այս ամէնը շնութիւն է ծնում: Որդեա՛կ իմ, հաւահմայ⁴² մի՛ եղիր, քանզի այն դէպի կռապաշտու-

35 Հմտ. Առակ. ԻԱ 6, Բառնաբաս, ԺԹ, տե՛ս նաեւ Յակ. Գ 5-6, Ա Տիմ. Գ 8:
36 Հմտ. Ղեւտ. ԺԹ 17:
37 Այստեղ տեքստը մի փոքր անհասկանալի է: «Դիզախէի» կարծես թէ երեք խմբեր է տարբերակում. մէկը պէտք է կշտամբուի, միւսը աղօթքի կարիք ունի, իսկ երրորդը պէտք է սիրուի անձից առաւել: Սակայն եթէ ոչ մէկը չպէտք է ատուի, ապա սէրը պէտք է վերաբերի ամէնքին: Ուստի Հ. Իգնատիոս Մի-նասեանը բաց է թողնում «միւսներին» արտայայտութիւնը՝ սէրը վերաբերելով ամէնքին:
38 Այս գլխի մօտ կէսը գրեթէ նոյն յաջորդականութեամբ ցրուած է «Առաքելական սահմանադրութիւններում»՝ է 6-8: Պատուիրանները վերաբերում են մանր մեղքերի: Այս գլուխն ամէնից շատ յունարէն բառեր է պարունակում, որոնք չեն հանդիպում Նոր Կտակարանում:
39 Դիմելու նման ձեւը կարող է ենթադրել տալ մկրտութեամբ վերածնուած անձնաւորութեան: Հմտ. Ա Տիմ. Ա 2, Տիտ. Ա 4, Փլմ. 10, Եբր. ԺԲ 5:
40 Յունարէն ζηλωτης բառը կիրառուում է նաեւ զրական իմաստով (Ա Կոր. ԺԴ 12, Գաղ. Ա 14, Տիտ. Բ 14): Ոմանք թարգմանում են «մոլիստանդ»՝ նկատի ունենալով «նախանձայոյզ» հրեաներին: Հմտ. Ղուկ. Զ 15, որտեղ Սիմոնը կոչուում է «նախանձայոյզ»:
41 Առաջինը վերաբերում է լեզուի, երկրորդը՝ աչքի վաւաշտութեանը, ուստի հայերէն թարգմանութեան «խեղկատակ ու բարձրահայեաց» բառերը թէեւ յունարէնին բառացիորէն աւելի մօտ են, սակայն իմաստային առումով նուազ հասկանալի են: Հմտ. Մարկ. է 20-23, Բ Պետ. Բ 14:
42 Այսինքն՝ մէկը, որ թռչունների վարքի հիման վրայ դուշակում է ապագան: Ըստ այդմ հայերէնը թարգմանում է «հաւահմայ»:

թիւն է առաջնորդում: Մի՛ եղիր ո՛չ կախարդ, ո՛չ աստղագուշակ, ո՛չ էլ մաքրագործող⁴³, եւ մի՛ կամեցիր դրանք տեսնել, քանզի այս ամէնից կուսպաշտութիւն է ծնւում: Որդեա՛կ իմ, ստախօս մի՛ եղիր, քանզի սուտը դէպի գողութիւն է տանում: Մի՛ եղիր ո՛չ արծաթասէր եւ ո՛չ էլ սնափառ⁴⁴, քանզի այս ամէնից գողութիւն է ծնւում: Որդեա՛կ իմ, փնթփնթացող⁴⁵ մի՛ եղիր, որովհետեւ այն դէպի Հայհոյութիւն է տանում: Մի՛ եղիր ո՛չ քմահաճ, ո՛չ էլ չարամիտ, քանզի այս ամէնից Հայհոյութիւն է ծնւում: Այլ եղիր Հեզ, քանզի Հեզերն են ժառանգելու երկիրը⁴⁶: Եղիր երկայնամիտ, ողորմած, անմեղ, Հանդարտ⁴⁷ ու բարի. եւ մշտապէս դողա՛ քո լսած խօսքերի վրայ⁴⁸: Բեզ մի՛ բարձրացրու⁴⁹ եւ հոգիդ անպատկառութեան մի՛ տուր: Քո սիրտը թող չյարի ամբարտաւաններին, այլ թող շրջուի դէպի արգարներն ու խոնարհները⁵⁰: Բեզ պատահած դժուարութիւններն⁵¹ ընդունի՛ր որպէս բարիք՝ գիտենալով, որ առանց Աստուծոյ ոչինչ չի կատարւում⁵²:

Գլուխ Դ⁵³

Որդեա՛կ իմ, գիշեր ու ցերեկ յիշիր նրան, ով Աստուծոյ խօսքն է խօսում քեզ⁵⁴, եւ պատուի՛ր նրան, ինչպէս Տիրոջը, քանզի որտեղ

- 43 Հաւանական է, որ խօսքը վերաբերում է քրմական դասի այն մարդկանց, ովքեր «մաքրում» էին մարդկանց՝ կրակի միջով անցկացնելով կամ էլ ուրիշ Հեթանոսական ծիսակատարութիւնների միջոցով:
- 44 Սնափառութեան կապը գողութեան հետ Հաւանաբար այն է, որ մարդը, սին փառքի յետեւից ընկնելով, ցանկանում է Հարստութիւն ձեռք բերել, որի համար էլ դիմում է գողութեան ու աւազակութեան:
- 45 Հմմտ. Բ Գետ. Բ 10:
- 46 Մատթ. Ե 5, Սաղմ. 1, 2 11:
- 47 Հմմտ. Ա Թես. Դ 11:
- 48 Հմմտ. Ես. 42 2, 5, Առաքելական սահմանադրութիւններ, է 8:
- 49 Հմմտ. Ղուկ. ԺԼ 14:
- 50 Հմմտ. Հռոմ. ԺԲ 16, Յակ. Բ 2-3:
- 51 Յունարէն Ένέρπημα բառը թարգմանւում է «պատահարներ», «դէպքեր»: Դժուար է ասել, թէ ինչու է Հայերէնում թարգմանւած «յաջողութիւնք»:
- 52 Հմմտ. Սիր. Բ 4:
- 53 Այս գլուխը, բացառութեամբ որոշ մասերի, պարունակւում է «Առաքելական սահմանադրութիւններում»՝ է 9-17: Բառային զանազանութիւններ կան, սակայն յաջորդականութիւնը նոյնն է: Բառնաբասի մօտ նիւթի պարունակութիւնն աւելի պակաս է, սակայն բառային արտայայտութիւններն աւելի են համաձայնւում, թէեւ յաջորդականութիւնը տարբեր է:
- 54 Եբր. ԺԳ 7

Տիրոջ մասին է խօսւում, Տէրն այնտեղ է⁵⁵: Ամէն օր փնտրի՛ր սրբերի դէմքերը⁵⁶, որպէսզի խաղաղութիւն գտնես նրանց խօսքերում⁵⁷: Հերձուած մի՛ ցանկացիր⁵⁸, այլ խաղաղեցրո՛ւ վիճողներին: Արդա՛ր դատիր⁵⁹, յանցանքները կշտամբելիս կողմնապահութիւն մի՛ արա՞: Մի՛ երկմտիր, թէ կը լինի կամ ոչ⁶¹: Մի՛ եղիր այնպիսին, որ ստանալիս ձեռքդ պարզես, իսկ տալիս կծկես⁶²: Եթէ քո ձեռքին որեւէ բան ունես⁶³, տո՛ւր քո մեղքերի թողութեան համար⁶⁴: Տալիս մի՛ տատանուիր, եւ տալուց յետոյ մի՛ տրտնջա, քանզի դու կ'իմանաս, թէ ով է ծառայութեան դիմաց առատ վարձահատոյց եղողը: Կարօտեալից երես մի՛ թեքիր, այլ ամէն ինչ բաժանի՛ր քո եղբոր հետ եւ մի՛ ասա, թէ այդ քո սեփականն է, քանզի եթէ անմահականին Հաղորդակից էք, ապա որքան առաւել եւս՝ մահկանացու բաներին⁶⁵: Ձեռքդ մի՛ վերցրու քո որդու կամ քո դստեր վրայից, այլ նրանց մատաղ Հասակից Աստուծոյ

- 55 Ոմանք թարգմանում են՝ «որտեղ տէրութիւնն է խօսում» (այդպէս է եւ Հայերէն թարգմանութեան մէջ): «Առաքելական սահմանադրութիւններում»՝ «Աստուծոյ մասին վարդապետութիւնը»: Հմմտ. Մատթ. ԺԼ 20, Նաեւ Ժ 40, Հռոմ. ԺԲ 7:
- 56 Ինչպէս որ իսրայէլացիներն էին «սուրբ» Հին Ուխտի մէջ (Հմմտ. Սաղմ. ՄԱ 11), այնպէս էլ քրիստոնեաներն են «սուրբ»՝ Նոր Ուխտով (Հմմտ. Ա Գետ. Բ 9):
- 57 Կամ՝ «ընդունես նրանց խօսքերը» (Առաքելական սահմանադրութիւններ):
- 58 Ոմանք «Առաքելական սահմանադրութիւններ» ու Բառնաբասի Հիման վրայ «ցանկանալը» փոխում են «արարել»:
- 59 Հմմտ. Բ Օր. Ա 16, 17, Առակ. ԼԱ 9:
- 60 Հմմտ. Ա Տիմ. Ե 21, Հռոմ. Բ 11, Եփես. 2 9, Կող. Գ 25:
- 61 Ոչ այնքան յստակ արտայայտութիւն է, որը Հանդիպում է Նաեւ Բառնաբասի (ԺԹ 5) մօտ եւ «Առաքելական սահմանադրութիւններում» (է 11, որտեղ «մի՛ երկմտիր քո աղօթքների մէջ»): Հմմտ. Նաեւ Սիր. Ա 28, Յակ. Ա 8, Դ 8:
- 62 Հմմտ. Սիր. Դ 31: Բառնաբասի մօտ բառացիօրէն նոյն արտայայտութիւնն է, մինչ «Առաքելական սահմանադրութիւններում» տարբերւում է:
- 63 Ոմանք թարգմանում են՝ «քո ձեռքի աշխատանքը»՝ դրանով շեշտելով, որ ողորմութիւնը սեփական քրտինքի արդիւնք պէտք է լինի: Այս իմաստով է թարգմանւած Հայերէնում՝ «յորժամ ի քոց ձեռաց իցէ»:
- 64 «Առաքելական սահմանադրութիւնները» որպէս բացատրութիւն աւելացնում է Առակ. ԺԶ 6 համարը (է 12): Հմմտ. Տովբ. Դ 11, ԺԲ 9, Ղուկ. ԺԱ 41, Գործք Ի 33-36:
- 65 Հմմտ. Գործք Բ 44, Դ 32, Հռոմ. ԺԵ 27: Այս նախադասութեան վերջին Հաստուածը կայ միայն Բառնաբասի մօտ (բացակայում է «Առաքելական Սահմանադրութիւններում»), սակայն այնտեղ օգտագործուած բառերն են «անապական» եւ «ապականացու»:

երկիւղը սովորեցրու⁶⁶: Քո դառնութեան պահին մի՛ հրամայիր քո ծառային կամ աղախնուն, ովքեր նոյն Աստծուն են ապաւինում, որպէսզի չլինի թէ դադարեն երկիւղելուց մեր եւ նրանց վերեւում եղող Աստծուց⁶⁷: Քանզի նա չեկաւ ըստ արտաքին տեսքի կոչելու, այլ նրանց մօտ, ում Հոգին էր պատրաստել⁶⁸: Իսկ դուք, ծառանե՛ր, Հնազա՛նդ եղէք ձեր⁶⁹ տէրերին ականածութեամբ ու երկիւղածութեամբ, ինչպէս Աստուծոյ պատկերին⁷⁰: Ատի՛ր ամէն կեղծիք եւ այն ամէնը, ինչ հաճելի չէ Տիրոջը: Ոչ մի կերպ մի՛ լքիր Տիրոջ պատուիրանները, այլ պահպանի՛ր այն, ինչ ստացել ես՝ առանց որեւէ բան աւելացնելու կամ պակասեցնելու⁷¹: Եկեղեցում խոստովանի՛ր քո մեղքերը⁷² եւ քո աղօթքին⁷³ չար խղճով մի՛ մօտեցիր⁷⁴: Սա՛ է կեանքի ճանապարհը⁷⁵:

Գլուխ Ե⁷⁶

Իսկ մահուան ճանապարհն⁷⁷ այս է. նախ չար է եւ անէծքով լի⁷⁸: Սպանութիւններ, շնութիւններ, ցանկութիւններ, պոռնկութիւններ, գողութիւններ, կռապաշտութիւններ, մոգութիւններ, Հմայութիւններ, յափշտակութիւններ, սուտ վկայութիւններ, կեղծաւորութիւններ, եր-

66 Հմտ. Եփես. Զ 4:
 67 Հմտ. Եփես. Զ 9, Կող. Դ 1:
 68 Հմտ. Մատթ. Ի 23, Յովհ. Զ 44:
 69 Զեռագրում «մեր», որն ուղղուած է «ձեր»:
 70 Հմտ. Եփես. Զ 5, Հռոմ. ԺԳ 1-2, Կող. Գ 22:
 71 Հմտ. Բ Օր. ԺԲ 32, Դ 2, նաեւ Փլպ. Դ 9, Կող. Բ 6:
 72 «Եկեղեցում» արտայայտութիւնը բաց է թողնուած Բառնաբասի մօտ եւ «Առաքելական սահմանադրութիւններում»: Հմտ. Յակ. Ե 16:
 73 Ըստ ոմանց՝ «քո աղօթքի վայրին»: Հմտ. Գործք ԺԶ 13:
 74 Այսպէս է Բառնաբասի մօտ: Իսկ «Առաքելական սահմանադրութիւններում»՝ «չար խղճի» փոխարէն՝ «քո դառնութեան օրը»:
 75 Այսպէս է Առաքելական Սահմանադրութիւններում: Բառնաբասի մօտ՝ «լոյսի ճանապարհ»:
 76 Այս գլուխը գրեթէ ճշգրիտ զուգահեռներ ունի Բառնաբասի մօտ (Ի) եւ «Առաքելական սահմանադրութիւններում» (է 18)՝ հետաքրքիր տարբերակներով:
 77 Բառնաբասի մօտ՝ «խաւարի», բայց յետոյ՝ «յաւիտեանական մահուան ճանապարհը»:
 78 «Առաքելական սահմանադրութիւններում» չկայ. ճշգրիտ զուգահեռ չկայ նաեւ Բառնաբասի մօտ:

կերեսանիւթիւն, նենգութիւն, գողութիւն, չարութիւն, լպիրշութիւն, ընչաքաղցութիւն, զազրախօսութիւն, նախանձ, անպատկառութիւն, մեծամտութիւն, սնապարծութիւն⁷⁹: ⁸⁰ Բարիներին Հալածողներ, ճշմարտութիւնն ատողներ, սուտը սիրողներ, արդարութեան վարձն անգիտացողներ,⁸¹ բարուն եւ արդար դատաստանին անհաղորդներ, ոչ թէ դէպի բարին, այլ դէպի չարն⁸² աշխուժացողներ: Որոնցից հեռու են հեզութիւնն ու համբերութիւնը, ովքեր ունայնութիւն են սիրում⁸³, ձգտում են վարձատրութեան⁸⁴, չեն կարեկցում աղքատին, չեն ցաւակցում ճշուածին, չեն ճանաչում իրենց Արարչին. որդեսպաններ⁸⁵, Աստուծոյ ստեղծածը փչացնողներ, կարիքաւորից երես թեքողներ, տանջուածին տանջողներ, Հարուստների պաշտպաններ, չբաւորների անօրէն դատաւորներ, ըստ ամենայնի մեղաւորներ⁸⁶: Փրկուեցէ՛ք, որդեակնե՛ր, այս ամէնից⁸⁷:

79 Հմտ. Մատթ. ԺԵ 19, Մարկ. է 21-22, Հռոմ. Ա 29-31, Ա Կոր. Զ 9-10, Գաղ. Ե 19-21, Կող. Գ 8: Թուարկուած քանակու մեղքերից Բառնաբասի մօտ նշուած են տանջորսը՝ տարբեր յաջորդականութեամբ եւ եզակի թուով: «Առաքելական սահմանադրութիւններում» բաց է թողնուած միայն մէկը. մնացեալի յաջորդականութիւնը նոյնն է, նոյնն է նաեւ յոգնակիրից եզակիի անցումը:
 80 Այստեղից սկսած գրեթէ բառ առ բառ կայ Բառնաբասի մօտ՝ երկու աւել արտայայտութեամբ:
 81 Այստեղից սկսած «Առաքելական սահմանադրութիւնների» զուգահեռ Հատուածը բառացիօրէն նոյնն է:
 82 Հմտ. Հռոմ. ԺԲ 9:
 83 Հմտ. Սաղմ. Դ 3, Ես. Ա 23:
 84 Հայերէնի թարգմանիչն այս արտայայտութիւնը թարգմանել է «վրիժազորք»:
 85 Հմտ. Իմաստ. Ե 12:
 86 Այս արտայայտութիւնը յունարէնում Հանդիպում է միայն այստեղ, ինչպէս նաեւ Բառնաբասի ու «Առաքելական սահմանադրութիւնների» զուգահեռ Հատուածներում: Նման արտայայտութիւն գոյութիւն ունի նաեւ Բ Կղեմէս, ԺԸ, որտեղ թարգմանուած է «գերազոյն մեղաւոր»:
 87 Այս արտայայտութեան մէջ ոմանք տեսնում են մկրտութեան Հրաւէր: Ընդ որում, այս նախադասութիւնը կայ միայն «Առաքելական սահմանադրութիւններում» եւ բացակայում է Բառնաբասի մօտ:

Գլուխ Զ⁸⁸

Տե՛ս, որ որեւէ մէկը քեզ չչեղի⁸⁹ վարդապետութեան այս ճանապարհից, քանզի այն քեզ կը սովորեցնի Աստծուց հեռու լինել: Եթէ դու կարողանաս տանել Տիրոջ ամբողջ լուծը⁹⁰, ապա կատարեալ կը լինես⁹¹, իսկ եթէ ոչ, ապա արա ա՛յն, ինչ կարող ես: Ինչ վերաբերում է կերակրին⁹², վերցրու, ինչ կարող ես: Այլ բացարձակապէս զգուշացի՛ր կուռքերին մատուցուած զոհերից⁹³, քանզի դա մեռած աստուածների⁹⁴ պաշտամունք է:^{95, 96}

Գլուխ Է

Ինչ վերաբերում է մկրտութեանը⁹⁷, այսպէ՛ս մկրտեցէք⁹⁸: Նախ այս ամէնը պատուիրելով⁹⁹ մկրտեցէք Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու անունով¹⁰⁰ Հոսող ջրի մէջ¹⁰¹: Իսկ եթէ Հոսող ջուր չկայ, մկրտիր ուրիշ

88 Այս գլխից երկու արտայայտութիւններ ու մէկ ամբողջական հաստուած պարունակուած են «Առաքելական սահմանադրութիւններում» է 19-21:

89 Հմմտ. Մատթ. Ի 7: 4:

90 Հմմտ. Մատթ. ԺԱ 29-30: Նրանք, ովքեր ընդունում են հեղինակի հրեայ քրիստոնեայ լինելը, սա վերագրում են ծիսական օրէնքին:

91 Հմմտ. Մատթ. ԺԹ 21:

92 «Առաքելական սահմանադրութիւնների» է 20-ը սկսւում է նմանօրինակ արտայայտութեամբ: Հմմտ. Հռոմ. Ժ 7 1-23, Ա Կոր. Ը 1-13, Ժ 14-33, Կող. Բ 16:

93 Հմմտ. Գործք ԺԵ 20, 29, Ա Կոր. Ը 4, Ժ 18, 20: Սա անհրաժեշտ պայման է Հմմտ. «Առաքելական սահմանադրութիւններ», է 21:

94 Հմմտ. Սաղմ. ՃԺԳ 4, Ես. Խ 18-20, Ա Կոր. Ը 4, Ժ 20:

95 Հմմտ. Բ Կղեմէս, Գ:

96 Այս գլխով աւարտուած է «Դիզախէի» առաջին մասը, որը կարծես թէ ուղղուած է երախաներին:

97 Այս սկզբնական հաստուածը ճշտութեամբ կայ «Առաքելական սահմանադրութիւններում» է 22:

98 Կարծուած է, որ այստեղից սկսած «Վարդապետութեան» հեղինակը դիմում է արդէն մկրտուածներին:

99 Այս տողը հիմք է տուել ընդունելու, որ հեղինակը մերժում է մանկամկրտութիւնը:

100 Հմմտ. Մատթ. ԻԸ 19, Գործք Ը 16, Յուստինոս, Ա Ջատագովութիւն, ԿԱ:

101 Բառացի՝ «կենդանի ջրի մէջ», այսինքն՝ ոչ թէ լճերում կամ ջրաւազաններում, այլ գետերում ու առուներում: Տերտուղիանոսը (Մկրտութեան մասին, Դ) այս հաստատումը էական չի համարում:

ջրի մէջ, եւ եթէ չես կարող սառը ջրում, ապա մկրտիր տաք ջրում: Իսկ եթէ այդ երկուսն էլ չունես, ապա երեք անգամ գլխին ջուր հեղիր Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու անունով¹⁰²: Նախքան մկրտութիւնը թող պահես մկրտողը, մկրտուողը եւ նաեւ ուրիշներ, ովքեր կարող են¹⁰³: Մկրտուողին պատուիրիր նախապէս մէկ կամ երկու օր պահել¹⁰⁴:

Գլուխ Ը¹⁰⁵

Ձեր պահքերը չլինեն կեղծաւորների պահքերի հետ¹⁰⁶, քանզի նրանք պահում են շաբաթուայ երկրորդ եւ հինգերորդ օրերը: Այլ դուք պահեցէք չորեքշաբթին եւ ուրբաթը¹⁰⁷: Եւ մի՛ աղօթեցէք կեղծաւորների նման, այլ ինչպէս հրամայել է Տէրն Իր Աւետարանում¹⁰⁸. այսպէս աղօթեցէք. «Հա՛յր մեր, որ երկնքում ես, թող սուրբ լինի Քո անունը, թող գայ Քո արքայութիւնը. թող Քո կամքը լինի ինչպէս երկնքում, այնպէս էլ երկրի վրայ. մեր հանապազօրեայ Հացն այսօր մեզ տո՛ւր. եւ մեզ ների՛ր մեր պարտքերը, ինչպէս մենք ենք ներում մեր պարտապաններին. եւ մեզ դէպի փորձութիւն մի՛ տար, այլ փրկի՛ր

102 Հեղինակն ընդունում է ընկղման համար բաւարար ջրի բացակայութեան հնարաւորութիւնը: Ուստի հեղինակը նման դէպքերում հեղման տարբերակը չի բացառում, հետեւաբար կարելի է կարծել, որ այս ձեւն արդէն ծանօթ էր: Ընկղմման մասին տե՛ս Հռոմ. Զ 1-23:

103 Մկրտուողի պահեցողութեան մասին խօսում է նաեւ «Առաքելական սահմանադրութիւնները», սակայն մկրտողի ու այլոց պահեցողութեան մասին ցուցումը յատուկ է միայն «Վարդապետութեանը»: Յուստինոսը նշում է, որ եթէ կպիսկոպոսի կողմից որոշեալ ժամանակում մկրտութիւն է կատարւում, ներկաները պէտք է պահակից լինեն մկրտուողին:

104 Տե՛ս Յուստինոս, Ա Ջատ. ԿԱ 2, Տերտուղիանոս, Մկրտութեան մասին, Ի 1:

105 Այս գլուխը գրեթէ բառացիօրէն գտնւում է «Առաքելական սահմանադրութիւններում» է 23, 24:

106 Հմմտ. Մատթ. Զ 16: Խօսքը հաւանաբար վերաբերում է կամ փարիսեցիներին, կամ ընդհանրապէս հրեաներին: Սա թերեւս վկայում է այն մասին, որ հեղինակի ընթերցողները հրէական միջավայրում էին ապրում:

107 Չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերին պահելու պատճառները բացատրուած են «Առաքելական սահմանադրութիւններում» որպէս Տիրոջ մատնութեան ու չարչարանների, խաչելութեան ու մահուան յիշատակ: Այս մասին տե՛ս նաեւ Տերտուղիանոս, De ieiun. 2, Կղեմէս Ալեքսանդրացի, Strom. 7. 12. 75. 2:

108 Հեղինակն արդեօք նկատի ունի Մատթէոսի Աւետարանը, թէ բոլոր աւետարանները միասին որպէս ամբողջութիւն՝ դժուար է ասել:

մեզ չարից. քանզի Քոնն են զօրութիւնը եւ փառքը յաւիտեան¹⁰⁹»:
Այսպէս աղօթեցէք օրը երեք անգամ¹¹⁰:

Գլուխ Թ¹¹¹

Ինչ վերաբերում է Գոհութեանը¹¹², այսպէ՛ս գոհացէք: Նախ՝ բա-
ժակի վերաբերեալ¹¹³. «Գոհանում ենք Քեզանից, Հայր մեր, Քո որդի
Դաւթի սուրբ որթատունկի համար¹¹⁴, որը մեզ յայտնեցիր Քո Որդի¹¹⁵

109 Մատթ. 2 9-13: Տէրունական աղօթքն այս տեսքով անկասկած Մատթէոսինն է
եւ ոչ թէ Ղուկասինը: Մէջբերումը կարելոր է, քանզի ցոյց է տալիս, որ
հեղինակն օգտուել է Մատթէոսի Աւետարանից, եւ որ Տէրունական աղօթքի
ծիսական կիրառութիւնը տարածուած էր: Աղօթքի վերջի գոհաբանութիւնը
տարբերում է Աւետարանից «արքայութիւն» բառի բացթողումով: Այդ բառը
չկայ նաեւ Աւետարանների հնագոյն ձեւագրերում: Ուստի Աստուածաշնչի
քննական տեքստի կողմնակիցներն այն բաց են թողնում նաեւ Մատթէոսի
Աւետարանում: Հմմտ. «Առաքելական սահմանադրութիւններ», է 24:

110 Այսինքն՝ երրորդ, վեցերորդ եւ իններորդ ժամերին՝ ըստ հրէական սովորու-
թեան: Հմմտ. Գ Թագ. Ը 44, 47, Բ Մնաց. է 34, 38, Յուդիթ Ը 5, Դան. 2 10,
13, Սաղմ. ՄԵ 17, Գործք Բ 15, Գ 1, Ժ 9, 30: Քրիստոնէական կիրառութեան
մասին տե՛ս Տերտուլիանոս, De or. 25, De ieiun. 10, Կղեմէս Ալեքսանդրացի,
Strom. 7, 7, 40, 3:

111 Այս եւ յաջորդ գլխի Գոհութեան աղօթքները մասամբ վերարտադրուած են
«Առաքելական սահմանադրութիւններում» է 25, 26:

112 Այստեղ կարծիքների տարբերութիւն կայ Գոհութեան վերաբերեալ: Ոմանք
կարծում են, թէ խօսքն այստեղ վերաբերում է սիրոյ ճաշին՝ ագապէին, մինչ
միւսները պնդում են, որ այստեղ ներկայացուած է ս. Պատարագի (Հաղորդու-
թեան) արարողութիւնը:

113 Սա տարբերում է նորկտակարանեան եւ յետազայ պատարագների հերթակա-
նութիւնից: Հաւանաբար սա է պատճառը, որ այն բաց է թողնուած «Առաքե-
լական սահմանադրութիւններում»: Սակայն տե՛ս նաեւ Ա Կոր. Ժ 16:

114 Հմմտ. Սաղմ. ՀԹ 15, Յովհ. ԺԵ 1, Մատթ. ԻԶ 29, Մարկ. ԺԴ 25: «Որթատուն-
կը» կարող է մեկնաբանուել կամ որպէս Յիսուսի, կամ որպէս Նոր Իսրայէլի
խորհրդանիշ, կամ որպէս Քրիստոսի արիւնը, կամ որպէս կեանք: Եթէ խօսքը
վերաբերում է Քրիստոսի արիւնը, ապա այն կարելի է ընդունել որպէս փո-
խակերպման վարդապետութեան առաջին արտայայտութիւններից մէկը:

115 Շատ թարգմանութիւններում տրուած է «Մառայ»: Հայերէն թարգմանութիւնը
թերեւս մեղմացնելու միտում ունի՝ թարգմանելով «զաւակ»: Մինչ նոյն յու-
նարէն բառը Նոր Կտակարանում թարգմանուած է «որդի» (Գործք Գ 13, 26)
կամ «մանուկ» (Մատթ. ԺԲ 18):

Յիսուսի միջոցով. Քեզ փառք յաւիտեան»:
Եւ նշխարի վերաբերեալ¹¹⁶.
«Գոհանում ենք Քեզանից, Հայր մեր, կեանքի եւ գիտութեան հա-
մար¹¹⁷, որ մեզ յայտնեցիր Քո Որդի Յիսուսի միջոցով. Քեզ փառք
յաւիտեան: Ինչպէս այս նշխարը սփռուեց լեռների վրայ¹¹⁸ եւ ժողովու-
լով դարձաւ մէկ¹¹⁹, այդպէս էլ Քո Եկեղեցին աշխարհի ծագերից թող
ժողովուրի Քո Արքայութեան մէջ¹²⁰. քանզի Քոնն են փառքը եւ զօրու-
թիւնը Յիսուս Քրիստոսով՝ յաւիտեան»:
Թող ոչ ոք չճաշակի եւ չըմ-
պի ձեր Գոհութիւնից, այլ միայն Տիրոջ անունով մկրտուածները. քանզի
այս մասին եւս Տէրն ասել է. «Սրբութիւնը շնորհն մի՛ տուէք»¹²¹:

116 Թունարէն Κλάσμα բառը հանդիպում է Հացի բազմացման նորկտակարանեան
պատումների մէջ (Մատթ. ԺԴ 20, ԺԵ 37 եւ զուգահեռներ) եւ թարգմանուած
է «նշխար», քանզի վերաբերում է բեկուած Հացի կտորներին: Տուեալ դէպ-
քում խօսքը վերաբերելու է Գոհութեան ժամանակ բեկուած Հացին: Որոշ
հրատարակութիւններ այս արտայայտութիւնը թարգմանում են՝ «Հացը բե-
կանելու վերաբերեալ»: Հմմտ. Ղուկ. ԻԴ 35, Գործք Բ 42, 46, Ի 7, 11, ԻԷ 35,
Ա Կոր. Ժ 16, ԺԱ 24:

117 Նոր Կտակարանում կան բազմաթիւ արտայայտութիւններ մարդկութեանը
Քրիստոսի կողմից «կեանք ու գիտութիւն» շնորհելու մասին՝ Ղուկ. Ա 77, Բ
Կոր. Դ 6, Յովհ. Գ 15, Ե 26, Զ 68-69:

118 Լեռների այս յիշատակութիւնը շատերին մղել է այն կարծիքին, որ այս գործը
չէր կարող եզրկատուում գրուած լինել: Անգամ «բլուրներ» թարգմանութիւնը
չի լուծում Հարցը: Ուստի այս հատուածը քաջալիրում է պաղեստինեան ծագ-
ման կողմնակիցներին:

119 Կիպրիանոսը գեղեցիկ կերպով զարգացնում է Քրիստոսի եւ Եկեղեցու միու-
թեան գաղափարը՝ ԿԳ 13, ԿԹ 5:

120 Այս հատուածը կայ «Առաքելական սահմանադրութիւններում»:

121 Մատթ. է 6: «Սրբութիւնը» ծիսական լեզուի մէջ վերաբերում է ս. Հաղորդու-
թեանը:

Գլուխ Ժ¹²²

Յագենալուց յետոյ¹²³ այսպէ՛ս գոհացէք. «Գոհանում ենք Քեզանից, Հա՛յր սուրբ¹²⁴, Քո սուրբ անուան¹²⁵ Համար, որ բնակեցիր¹²⁶ մեր սրտերում, եւ այն գիտութեան, Հաւատքի ու անմահութեան Համար, որ յայտնեցիր մեզ Քո Որդի Յիսուսի միջոցով. Քեզ փառք յաւիտեան: Դու, ամենակա՛լ Տէր, ամէն ինչ ստեղծեցիր¹²⁷ Քո անուան Համար, մարդկանց կերակուր եւ ըմպելիք տուեցիր վայելիլու, որպէսզի գոհանան Քեզանից, իսկ մեզ Հոգեւոր կերակուր եւ ըմպելիք եւ յաւիտենական կեանք շնորհեցիր Քո Որդու միջոցով¹²⁸: Ամէն ինչից առաջ գոհանում ենք Քեզանից, քանզի Դու Հզօր ես. Քեզ փառք յաւիտեան: Յիշի՛ր, Տէր¹²⁹, Քո Եկեղեցուն¹³⁰, եւ փրկի՛ր նրան ամէն չարից¹³¹ եւ նրան կատարեա՛լ դարձրու Քո սիրոյ մէջ¹³². եւ նրան՝ սրբացածին, չորս Հողմե-

122 Յետ Հաղորդութեան գոհութեան աղօթքը գտնուում է նաեւ «Առաքելական սահմանադրութիւններին» է 26-ում, սակայն բազմաթիւ բացթողումներով, փոփոխութիւններով ու յաւելումներով: Այնուամենայնիւ, մտքի ու լեզուի Համապատասխանութիւնը շատ յատկանշական է:
123 «Առաքելական սահմանադրութիւններին» «մասնակցութիւնից յետոյ» արտայայտութիւնը տարբեր գոհաբանական արարողութիւններ է մատնանշում: Այստեղ Տիրոջ Ընթրիքը անխայտօրէն կապուած է ազապէի հետ՝ հմտ. Ա Կոր. ԺԱ 20-22, 33: Նախնական Եկեղեցում չսրբագործուած ընծաների մի մասը բաշխուում էր բոլորին: Թերեւս այստեղից է մեր Եկեղեցում պատարագից յետոյ նշխար բաժանելու սովորութիւնը:
124 Հմտ. Յովհ. Ժէ 11:
125 Տարածուած աստուածաշնչական արտայայտութիւն է, որ նշում է Աստուծոյ բնութիւնը, զօրութիւնը եւ մեծութիւնը:
126 Հմտ. Յովհ. Ա 14: Սա կարող է նշանակել, որ ա) Աստուած բնակուում է մեր մէջ ս. Հաղորդութեամբ, բ) ս. Հաղորդութեամբ Աստուած փառաւորուում է մեր մէջ (Յովհ. ԺԳ 31): Հմտ. նաեւ Յովհ. Ժէ 23:
127 Հմտ. Իմաստ. Ա 14, Սիր. ԺԸ 1, Յայտ. Դ 11:
128 Հմտ. Յովհ. Ձ 50-59: Այս նախադասութեան վերջին Հաստուածը զուգահեռ չունի «Առաքելական սահմանադրութիւններում»: Յաջորդ նախադասութիւնը նոյնպէս յատուկ է միայն այս գործին:
129 Հմտ. Ղուկ. ԻԳ 42:
130 Հմտ. Մատթ. ԺԶ 18 «Իմ Եկեղեցին»:
131 Հմտ. Հռոմ. է 24:
132 Հմտ. Յովհ. ԺԵ 12, Եփես. Ե 25:

րից ժողովիր Քո արքայութեան մէջ¹³³, որը պատրաստել ես նրա Համար. քանզի Քոնն են զօրութիւնը եւ փառքը յաւիտեան: Թող շնորհը գայ, եւ թող անցնի այս աշխարհը¹³⁴. ովսանայ Դաւթի Որդուն¹³⁵: Ով սուրբ է, թող գայ. իսկ ով՝ ոչ, թող ապաշխարի¹³⁶. Մարան աթա¹³⁷. ամէն»: Մարգարէներին թոյլ տուէք գոհանալ, որքան կամենան¹³⁸:

Գլուխ ԺԱ

Արդ, ով որ ձեզ մօտ գալով այս ամէն պատուիրուածն ուսուցանի ձեզ, ընդունեցէ՛ք նրան¹³⁹: Բայց եթէ այդ վարդապետողը մոլորուելով¹⁴⁰ ձեզ այլ վարդապետութիւն ուսուցանի՝ քանդելու Համար¹⁴¹, մի՛ լսէք նրան. իսկ եթէ ուսուցանում է արդարութիւնն ու Տիրոջ գիտու-

133 Այսպէս է թարգմանութիւնների մեծ մասում, ինչպէս եւ Հայերէնում: Բրիեննոսը, սակայն, թարգմանում է հետեւեալ կերպ՝ «Նրան սրբացած վիճակում ժողովիր Քո արքայութեան մէջ»: Հմտ. Մատթ. ԻԴ 31, Յովհ. ԺԱ 52:
134 Հմտ. Ա Կոր. է 31: Ոմանք «շնորհը» նոյնացնում են Քրիստոսի հետ: Քրիստոսի զգուշացման (Մատթ. ԻԴ 42) եւ ս. Պօղոսի վարդապետութեան (Ա Թես. Դ 15) թիւրըմբռնման պատճառով վաղ քրիստոնեաների մէջ լայնօրէն տարածուած էր այն կարծիքը, որ աշխարհի վերջն ու Քրիստոսի յաղթական գալուստը շատ մօտ են: Քրիստոնեաներն աղօթում էին աշխարհի վերջի Համար (Յայտ. ԻԲ 17, 20):
135 Ձեռագրում Ծῶ θεῶν Δαυείδ (Դաւթի Աստուծն), որը Բրիեննոսը փոխում է Ծῶ υἱῶ Δαυείδ (Դաւթի Որդուն): Հայերէն թարգմանութիւնը հետեւում է առաջին տարբերակին: Հմտ. Մատթ. ԻԱ 9, 15, ԻԲ 42-45:
136 Հմտ. Գործք Բ 38:
137 Հմտ. Ա Կոր. ԺԶ 22: Արամէերէն «Մարան աթա» նշանակում է «Տէրը եկել է», մինչ «Մարանա թա» թարգմանում է «Տէր, ե՛կ»: Վերջինը, թւում է, աւելի նախընտրելի է, քանզի ներդաշնակ է Տիրոջ գալստեան նկատմամբ իղձին, որն արտայայտուած է նաեւ «Յայտնութեան» մէջ (ԻԲ 20): Այս ձեւով է որոշ թարգմանութիւններում. նոյն մօտեցումն է ցուցաբերել նաեւ Հայերէնի թարգմանիչը, երբ թարգմանել է «Եկեցէ՛ք Տէր»: Մենք թէեւ Համաձայն ենք երկրորդ տարբերակին, սակայն նախընտրեցինք թողնել առաջինի տեսքով, քանզի այդպէս է Աստուածաշնչի բնագրում:
138 Սա ցոյց է տալիս, որ արդէն գոյութիւն ունէր որոշակի ծիսական արարողակարգ: Հմտ. Ա Կոր. ԺԴ 29, 31:
139 Սա վերաբերում է «վարդապետներին», որոնց մասին խօսուելու է:
140 Ոմանք թարգմանում են՝ «մոլորեցնելով», սակայն բնագրում բառացի այսպէս է:
141 Հմտ. Գործք Ի 30-31, Ա Տիմ. Ա 20, Բ Տիմ. Բ 17, Յուդա 4:

թիւերը աւելացնելու համար¹⁴², ընդունեցէ՛ք նրան, ինչպէս Տիրոջը: Ինչ վերաբերում է առաքեալներին ու մարգարէներին¹⁴³, ըստ Աւետարանի հրամանի՝ այսպէ՛ս արէք¹⁴⁴. ձեզ մօտ եկած ամէն առաքեալ պէտք է ընդունուի, ինչպէս Տէրը¹⁴⁵: Բայց նա միայն մէկ օր թող մնայ¹⁴⁶, անհրաժեշտութեան դէպքում՝ նաեւ յաջորդ օրը, իսկ եթէ երեք օր մնայ, ուրեմն սուտ մարգարէ է¹⁴⁷: Եւ մեկնելիս առաքեալը թող ոչինչ չվերցնի, բացի միայն հացից, մինչեւ իջեւանելը¹⁴⁸: Բայց եթէ նա արծաթ խնդրի, ուրեմն սուտ մարգարէ է¹⁴⁹: Հոգով խօսող¹⁵⁰ ամէն մի մարգարէի մի՛ փորձէք¹⁵¹ եւ մի՛ քննէք¹⁵², քանզի բոլոր մեղքերը ներուելու են, բայց այս մեղքը չի ներուելու¹⁵³: Բայց Հոգով խօսող ամէն ոք

142 Հմմտ. Հռոմ. Գ 21-26:

143 «Դիդակիէ» ճանաչում է քրիստոնէական վարդապետութեան ուսուցմամբ զբաղուած մարդկանց երեք դաս՝ ա) վարդապետներ, ովքեր առանձնացուած են վարդապետութիւնը մեկնաբանելու իրենց շնորհով, բ) առաքեալներ, ովքեր Աւետարանի շրջիկ քարոզիչներ են, գ) մարգարէներ, ովքեր տեղացի կամ շրջիկ քրիստոնեաներ են եւ կոչուած են շնորհով ուսուցանելու, Հանդարտեցնելու, քաջալերելու, կշտամբելու իրենց ունկնդիրներին: Հմմտ. Ա Կոր. ԺԲ 28-29, ԺԴ 1-5, Եփես. Բ 20, Գ 5, Դ 11, Յայտ. ԺԸ 20, Գործք ԺԳ 1:

144 Հմմտ. Մատթ. է 15, Ժ 5, Ղուկ. Թ 1-6, Ժ 4:

145 Հմմտ. Մատթ. Ժ 40: Այստեղ առաքեալների նշումը վիճաբանութեան ներթ է տուել: Սակայն ապացուցուած է, որ անգամ Նոր Կտակարանում «առաքեալ» անուննումը սոսկ տասներկուսին չէր պատկանում, այլ ընդհանրապէս Աւետարանը քարոզողներին: Հմմտ. Հռոմ. ԺԶ 7, Ա Կոր. ԺԵ 5, 7, Գաղ. Ա 19, Ա Թես. Բ 6, նաեւ Գործք ԺԴ 4, 14:

146 Առաքեալը պէտք է տեղից տեղ գնայ. նրա սկսած գործը պէտք է ուրիշը շարունակի: Եւսեբիոս Կեսարացին իր «Եկեղեցական պատմութեան» մէջ (Գ 37) խօսում է տեղից տեղ շրջող աւետարանիչների արդիւնաւէտ գործունէութեան մասին:

147 Հմմտ. Բ Կոր. ԺԱ 13, Բ Գետ. Բ 1:

148 Այսինքն՝ մինչեւ յաջորդ բնակավայր գնալը:

149 Հմմտ. Մատթ. Ժ 9-14, Մարկ. Զ 8-11, Ղուկ. Թ 3:

150 Այսինքն՝ Սուրբ Հոգու ազգմամբ, որ նկարագրուած է Ա Կոր. ԺԲ 3-ում եւ ԺԴ 2-ում: Հմմտ. նաեւ Գործք Ժ 10-11, ԻԱ 10-11, Եփես. Գ 3, Յայտ. Ա 10:

151 Այսինքն՝ փորձութեան մի՛ ենթարկէք: Փորձելու եղանակը տրուած է Տիրոջ կողմից Մատթ. է 20-ում:

152 Տե՛ս նաեւ Ա Կոր. ԺԴ 29:

153 Հոգով խօսող մարգարէին քննել նշանակում է մեղանշել Սուրբ Հոգու դէմ: Հմմտ. Մատթ. ԺԲ 31-32, Մարկ. Գ 28-29:

մարգարէ չէ, այլ միայն եթէ Տիրոջ վարքն ունի¹⁵⁴, քանզի վարքից են ճանաչուած սուտ մարգարէն եւ մարգարէն: Եւ ամէն մարգարէ, որ Հոգով սեղան է սահմանում¹⁵⁵, չի ուտում դրանից, եթէ, անշուշտ, սուտ մարգարէ չէ: Ծշմարտութիւնն ուսուցանող ամէն մի մարգարէ, եթէ իր վարդապետածը չի կատարում¹⁵⁶, սուտ մարգարէ է: Եւ ամէն փորձուած ու ճշմարիտ մարգարէ, որ ժողովներ է գումարում աշխարհիկ խորհրդի համար¹⁵⁷ եւ չի ուսուցանում անել այն, ինչ ինքն է անում, թող չդատուի ձեր կողմից, քանզի նրա դատաստանն Աստուծոյ մօտ է. քանզի այդպէս են գործել նաեւ Հին մարգարէները¹⁵⁸: Նա, ով Հոգով կ'ասի. «Ինձ արծաթ տուր կամ ուրիշ բաներ», մի՛ լսէք նրան¹⁵⁹. իսկ եթէ նա դիմի ուրիշ կարօտեալներին տալու համար, ապա ոչ մէկը թող չդատի նրան:

154 Հմմտ. Մատթ. է 15-20: Այսինքն՝ պէտք է Հետեւի Տիրոջը եւ ոչ թէ իր անձինը փնտրի՝ Փլյւ. Բ 21:

155 Խօսքը հաւանաբար վերաբերում է սիրոյ ճաշին՝ ազապէին, որի հրաւիրողը մարգարէն է:

156 Հմմտ. Մատթ. ԻԳ 3, Իգնատիոս, Եփես. ԺԵ 1-2:

157 Այս տեքստի ամենազժուար հասկանալի հատուածն է: Յունարէնում ποίων εἰς μυστήριον κοσμητικόν ἐκκλησίας, որը շատերը թարգմանում են՝ «գործում է Եկեղեցու աշխարհիկ խորհրդի համաձայն», ոմանք՝ «Եկեղեցու խորհրդի համաձայն աշխարհում»: Վերջինս ցուցադրում է այս դժուարիմաց հատուածի մեկնութեան տարբերակներից մէկը. խորհուրդը Եկեղեցին է, եւ աշխարհիկ է, որովհետեւ Եկեղեցին աշխարհում է: Բրիեննոսը ἐκκλησίας բառը (Հայցական Նորովով) կապում է ποίων-ի Հետ եւ թարգմանում այնպէս, ինչպէս տրուած է վերեւում եւ որին Հետեւել է նաեւ Հայերէնի թարգմանիչը: Բրիեննոսն աշխարհիկ խորհուրդն ընդունում է որպէս մարգարէի խորհրդանշական գործողութիւն: Լաւագոյն բացատրութիւնը տուել է Հայերէնի թարգմանիչը, որն այն բացատրում է աստուածային խորհուրդը աշխարհիկ, այսինքն՝ անցողիկ ու անցաւոր խորհրդով փոխարինելով: Ամէն դէպքում, անորոշութիւնը մնում է:

158 Վերեւի արտայայտութիւնը խորհրդական հարսանիքով բացատրողներն այստեղ տեսնում են Ովսէէ մարգարէի եւ նրա «պռնիկ կնոջ» ակնարկը (Ա 2): Իրենէոսի մօտ կայ մի հատուած, որը նմանութիւն ունի այս տեքստի Հետ (Adv. haer. 4. 24. 12.):

159 Հմմտ. Մատթ. Ժ 8:

Գլուխ ԺԲ¹⁶⁰

Ամէն ոք, ով կը գայ Տիրոջ անունով, թող ընդունուի¹⁶¹: Եւ ապա փորձելով ճանաչէք նրան, քանզի դուք իմաստութեամբ կը զանազանէք աջը ձախից¹⁶²: Եթէ ձեզ մօտ եկողն անցորդ է, ապա օգնեցէ՛ք նրան, որքան կարող էք, սակայն նա չպէտք է ձեզ մօտ մնայ երկու կամ անհրաժեշտութեան դէպքում երեք օրից աւելի: Իսկ եթէ նա կամենայ ձեզ մօտ բնակուել՝ լինելով արհեստաւոր, ապա թող աշխատի եւ ուտի¹⁶³: Իսկ եթէ արհեստ չունի, ձեր իմաստութեամբ հոգացէք, որպէսզի քրիստոնեան¹⁶⁴ ձեզ մօտ դատարկապորտութեամբ չապրի: Բայց եթէ նա չկամենայ այդպէս անել, ապա քրիստոսավաճառ է¹⁶⁵: այդպիսիներից զգուշացէ՛ք:

160 Այս գլխի սկիզբը գրեթէ նոյնական է «Առաքելական սահմանադրութիւնների» է 28-ի հետ:
161 Հմմտ. Սաղմ. ՃԺԷ 26, Մատթ. ԻԱ 9, ԻԳ 39, Մարկ. ԺԱ 9, Ղուկ. ԺԹ 38, Յովհ. ԺԲ 13, 15: «Տիրոջ անունով եկողը» կարող էր լինել ինչպէս ճամփորդող քարոզիչ, այնպէս էլ պարզապէս քրիստոնեայ (Մատթ. Ժ 40, Յովհ. ԺԳ 20): Տե՛ս նաեւ Հռոմ. ԺԲ 13, Եբր. ԺԳ 2, Ա Պետ. Դ 9-10, Գ Յովհ. 3-8:
162 Յունարէն արտայայտութիւնը, թուում է, կազմուած է Յվն. Դ 11-ի լոյսի տակ, որտեղ նշուած է, որ մարդիկ «ոչ ծանեան զաջ եւ զահեակ իւրեանց»:
163 Հմմտ. Բ Թեա. Գ 10, Գործք ԺԸ 3:
164 «Վարդապետութեան» մէջ միայն այստեղ է այս եզրը հանդիպում: Այս կէտը ենթադրել է տալիս, որ գործը կարող է գրուած լինել Անտիոքում: Հմմտ. Գործք ԺԱ 26:
165 Քրիստոնէութիւնը շահոյթի աղբիւրի չպէտք է վերածուի (Ա Տիմ. 2 5) նրանց համար, ովքեր կարծում են, թէ այն իրենց ապրուստի միջոց է հայթայթելու: «Քրիստոսավաճառ» եզրը ստեղծուեց ցոյց տալու համար այն մարդկանց, ովքեր շահ էին կորզում իրենց դաւանած քրիստոնէութեամբ: Նման ամբաստանութեան, ամենայն հաւանականութեամբ, ենթարկուել է նաեւ ս. Պօղոս առաքեալը, որն իրեն պաշտպանում է Ա Կոր. Թ 3-23-ում եւ Ա Կոր. ԺԱ 7-9-ում: Նոյն թեման շօշափուած է Իգնատիոսի նամակներում (Թրալլ. 2) եւ Դ դարի գրականութեան մէջ:

Գլուխ ԺԳ¹⁶⁶

Ամէն մի ճշմարիտ մարգարէ, որ կը կամենայ բնակուել ձեզ մօտ¹⁶⁷, արժանի է իր կերակրին¹⁶⁸: Այսպէս եւ ճշմարիտ վարդապետն իբրեւ մշակ արժանի է իր կերակրին¹⁶⁹: Արդ, հնձանի ու կալի բերքի եւ արջառնների ու ոչխարների ամէն մի երախայրիքը վերցրու եւ տուր մարգարէներին, քանզի նրանք ձեր քահանայապետերն են¹⁷⁰: Իսկ եթէ մարգարէ չունէք, տուէք աղքատներին: Եթէ դու նկանակ ես պատրաստում, ապա երախայրիքը վերցրու եւ տուր՝ ըստ պատուիրանի: Սոյնպէս եւ գինու կամ իւղի սափոր բանալիս վերցրու երախայրիքը եւ տուր մարգարէներին: Նաեւ արծաթի, հանդերձի եւ ամբողջ ունեցուածքի երախայրիքը վերցրու եւ, ինչպէս հաճելի է քեզ, տուր պատուիրանի համաձայն:

166 Այս գլխի մեծ մասը պարունակուած է «Առաքելական սահմանադրութիւններիում» (է 28, 29), սակայն խմբագրութիւններով եւ ուշ շրջանի յաւելումներով:
167 Կամ «հաստատուել ձեզ մօտ»:
168 Ոմանք թարգմանում են՝ «աջակցութեան»: Վերոյիշեալ սկզբունքն է քարոզում նաեւ Պօղոս առաքեալը (Ա Կոր. Թ 4-14, Բ Կոր. ԺԱ 8-23, Ա Տիմ. Ե 18): Հմմտ. նաեւ Բ Օր. ԻԵ 4, Մատթ. Ժ 10, Ղուկ. Ժ 7:
169 Հմմտ. Մատթ. Ժ 10, Ղուկ. Ժ 7, Ա Տիմ. Ե 18, նաեւ Ա Կոր. Թ 13:
170 Հրեաներին հրամայուած էր նոյնը կատարել քահանաների համար. Հմմտ. Ելք ԻԲ 29-30, Թիւք ԺԵ 19-21, Բ Օր. ԺԸ 3-4, Բ Եզրաս Ժ 37: Այսպէս նաեւ հին հռոմէացիներն էին իրենց աստուածներին ու քրմերին տալիս իրենց երախայրիքը: «Դիդախէն» լուռ է տասանորդի մասին, թէեւ այս գլխի 7 համարը կարող է մեկնաբանուել որպէս այդպիսին: Վերջին արտայայտութիւնը, որը նշում է մարգարէութեան քահանայական բնոյթը, թուում է, թէ պատկանում է աւելի ուշ շրջանի, քան «Դիդախէի» գրութեան թուականն է: Ոմանք սա աղաւաղում են համարում, ուրիշներ ընդունում են փոխաբերական իմաստով: «Առաքելական սահմանադրութիւններում» քահանայական բնոյթն աւելի ընդգծուած է: Ոմանք այս արտայայտութիւնը մեկնաբանում են Ա Պետ. Բ 9-ի լոյսի տակ. եթէ սովորական մարդիկ քահանաներ են, ապա մարգարէները կը լինեն քահանայապետեր:

Գլուխ ԺԴ¹⁷¹

Իսկ Տէրունական օրը¹⁷², միասին հաւաքուելով, հաց բեկէք ու զոհացէք¹⁷³ նախապէս ձեր մեղքերը խոստովանելուց յետոյ¹⁷⁴, որպէսզի ձեր պատարագը սուրբ լինի¹⁷⁵: Բայց ամէն ոք, ով իր ընկերոջ հետ հակառակութիւն¹⁷⁶ ունի, թող չմասնակցի ձեր հաւաքին, մինչեւ չհաշտուի, որպէսզի ձեր պատարագը չարատաւորուի: Քանզի այսպիսին է Տիրոջ կողմից ասուածը. «Ամէնուր եւ ամէն ժամանակ ինձ սուրբ պատարագ մատուցիր¹⁷⁷. քանզի ես եմ մեծ Թագաւորը, -ասում է Տէրը, -եւ իմ անունը սքանչելի է ազգերի մէջ»¹⁷⁸:

171 Այս գլխի սկիզբը էականօրէն տրուած է «Առաքելական սահմանադրութիւններում»: Գիտնականների կարծիքով, այս գլուխն աւելի կը համապատասխանէր, եթէ դրուէր Ը գլխից առաջ, սակայն միեւնոյն յաջորդականութիւնը պահպանուած է նաեւ «Սահմանադրութիւններում», որը խօսում է գրական առնչակցութեան մասին:

172 Յունարէնում ամբողջական տեքստն է κατά κυριακήν δὲ κύριον, որը բառացի նշանակում է «Տիրոջ տէրունական օրը» կամ «Տիրոջ կիրակին», որն աւելորդաբանութիւն է՝ շնչեղու համար կիրակի օրուայ նշանակութիւնը որպէս ս. Պատարագի: «Տէրունական օրը» «կիրակիի» իմաստով օգտագործուած է նաեւ Յայտնութեան մէջ (Ա 10): Իգնատիոս Անտիոքացին նշում է, որ քրիստոնեաները «ոչ եւս ըստ շաբաթուն կեցջիք, այլ ըստ Տէրունւոյն» (Մագն. Թ 1): Բ դարում Մելիտոն Սարգեցին ճառ է գրել Տէրունական օրուայ մասին (Եւսեբիոս, Եկեղ. Պատմ. Դ 26): Հմմտ. Ա Կոր. ԺԶ 2, Գործք Ի 7, Բառնարաս, ԺԵ 9:

173 Հմմտ. Մատթ. ԻԶ 26, Մարկ. ԺԴ 22, Ղուկ. ԻԲ 19, Ա Կոր. ԺԱ 23, Գործք Բ 42, Ի 7, 11: Այս յոգնակի հրամայականը բնաւ չի նշանակում, որ քրիստոնեաներից ամէն ոք իր համար հաց էր բեկելու կամ զոհանալու, այլ, ինչպէս սովորական է յունարէնում, յոգնակի հրամայական սկզբունքը վերաբերում է «հաւաքուելուն»:

174 Վստահաբար, այստեղ խօսքը վերաբերում է ընդհանրական խոստովանութեանը: Սա զուգահեռ չունի «Առաքելական սահմանադրութիւններում»: Հմմտ. Յակ. Ե 16, Ա Տիմ. Ե 20:

175 Հմմտ. Լուով. ԺԲ 1, Փլյւ. Բ 17, Եբր. ԺԳ 15, Ա Պետ. Բ 5:

176 Յունարէն ἀμφωβόλιον բառն այստեղ աւելի շատ «հակառակութեան» ու «վէճի» իմաստ ունի, քան «երկմտութեան», որն իր բառացի իմաստն է: Հմմտ. Մատթ. Ե 23, 24:

177 Տե՛ս Իրենէոս, ԺԷ 5:

178 Մաղ. Ա 11, 14: Այս մէջբերումն օգտագործուած է «Առաքելական սահմանադրութիւններում» եւ այլ նախանիկիական հեղինակների մօտ՝ ս. Պատարագն ակնարկելու նպատակով:

Գլուխ ԺԵ¹⁷⁹

Արդ¹⁸⁰, ձեզ համար Տիրոջն արժանի եպիսկոպոսներ ու սարկաւազներ¹⁸¹ ձեռնադրեցէք խոնարհ, անարծաթասէր, ճշմարիտ ու փորձուած մարդկանց¹⁸². քանզի նրանք եւս ձեզ համար մատուցում են մարգարէների ու վարդապետների պաշտօնը¹⁸³: Ուստի մի՛ արհամարհէք նրանց, քանզի նրանք ի պատուի են ձեզ մօտ՝ մարգարէների եւ վարդապետների հետ միասին¹⁸⁴: Յանդիմանեցէք միմեանց ոչ թէ բարկութեամբ, այլ խաղաղութեամբ, ինչպէս կայ Աւետարանում¹⁸⁵: Եւ ամէն մէկի հետ, ով վրիպում թոյլ կը տայ¹⁸⁶ մէկ ուրիշի դէմ, թող ոչ

179 Այս գլխի սկիզբը, որ պարունակում է «Առաքելական սահմանադրութիւններում» (է 31), ցոյց է տալիս գրութեան վաղ թուական, քանզի՝ ա) ակնյայտ ակնարկներ կան արտակարգ պաշտօնեաներից սովորական պաշտօնեաների անցման, բ) տարբերակում էլայ եպիսկոպոսների ու երէցների միջեւ (Ա Պետ. Ե 1), որն արդէն կայ Իգնատիոսի մօտ, գ) ժողովրդի ընտրութիւնը նոյնպէս վաղ թուական է ցոյց տալիս:

180 Նախորդ գլուխը խօսում էր ս. Հաղորդութեան ու խոստովանութեան մասին, որպէս կիրակի օրուայ կանոնաւոր պաշտամունքի մաս, ուստի անհրաժեշտ է, որ Իւրաքանչիւր համայնք ունենայ իր եպիսկոպոսներն ու սարկաւազները: Ժամանակակից Կղզմէս Լոռմէացին (ԽԴ 4) ասում է, որ «երէցների» պարտականութիւնն է «ընծաները մատուցելը»: Իւրաքանչիւր համայնք պէտք է ունենայ այդ պարտականութիւնները կատարելու իրաւունք ունեցող անձինք:

181 Հայերէնի թարգմանիչը «եպիսկոպոսների» փոխարէն ունի «տեսուչներ»:

182 Հմմտ. Ա Տիմ. Գ 2-4, Տիտ. Ա 7-9:

183 Կամ ծառայութիւնը:

184 Այն փաստը, որ մարգարէներն ու վարդապետները ակնյայտօրէն աւելի բարձր պատուի էին, քան եպիսկոպոսներն ու սարկաւազները, հիմք է տուել ընդհանրապէս կարծելու, որ «Դիդախէն» գրուել է շատ վաղ ժամանակում: «Դիդախէի» հեղինակն ասում է, որ եպիսկոպոսներն ու սարկաւազները չպէտք է նուաստացուեն, քանզի նրանք նոյն գործն են անում, ինչ մարգարէներն ու վարդապետները:

185 Հմմտ. Մատթ. ԺԼ 15-17, 21-25, նաեւ Ա Տիմ. Ե 20, 24: Յանդիմանելու եւ խրատելու պարտականութեան մասին տե՛ս Կղզմէս Լոռմէացի, ՄԶ:

186 Այստեղ եղած յունարէն ἀστοχέω բառը նշանակում է «նշանակէտից վրիպել» եւ Նոր Կտակարանում թարգմանուած «վրիպել»՝ սխալուելու կամ մոլորուելու իմաստով Ա Տիմ. Ա 6, Զ 21, Բ Տիմ. Բ 18:

ոք չխօսի, եւ ոչ էլ թող նա լսի ձեզանից¹⁸⁷, մինչեւ չապաշխարի: Ձեր աղօթքները, ողորմութիւններն ու բոլոր գործերը կատարէք այնպէս, ինչպէս կայ մեր Տիրոջ Աւետարանում¹⁸⁸:

Գլուխ ԺԶ¹⁸⁹

Հսկեցէք ձեր կեանքի վրայ¹⁹⁰. ձեր ճրագները թող չհանգչեն, եւ թող չարձակուեն ձեր գօտիները¹⁹¹, այլ եղէք պատրաստ, քանզի չգիտէք այն ժամը, երբ մեր Տէրը կը գայ¹⁹²: Ստէպ-ստէպ¹⁹³ ի մի հաւաքուէք՝ որոնելու այն, ինչ վայել է ձեր անձերին, քանզի ձեր հաւատքի ողջ ժամանակը ձեզ չի օգնի¹⁹⁴, եթէ դուք վերջին պահին կատարեալ

187 Յունարէնի բառացի թարգմանութիւնն այսպիսին է: Սակայն ասելուց յետոյ, որ «ոչ ոք թող չխօսի» նրա հետ, բաւական աւելորդ է յայտարարելը, որ նա էլ «չպէտք է լսի ձեզանից»: Այս պատճառով ոմանք յունարէն բայը վերցնում են կրաւորական եղանակով «թող չխօսուի»: Նման թարգմանութիւնը համաձայնում է Իգնատիոսի ցուցումի հետ. «Հեռու մնացէք նման մարդկանց հետ շփուելուց եւ անգամ մի՛ խօսէք նրանց մասին» (Ձմիւռն. է 2): Հմմտ. Սաղմ. ԺԵ 4 «ոչ յիշեցից զանուանս նոցա ի շրթունս իմ»:

188 Արտայայտութիւնը գուցէ վերաբերում է Լեւոն քարոզին (Մատթ. Ե-է): Ողորմութեան մասին Հմմտ. Ղուկ. ԺԱ 41, ԺԲ 33, Գործք Գ 2, 3, 10, Թ 36, Ժ 2, 4, 31, ԻԴ 17: «Ինչպէս կայ Աւետարանում» արտայայտութիւնը կարծես թէ յուշում է, որ Աւետարանն արդէն գրի էր առնուած:

189 Այս գլխի եւ «Առաքելական սահմանադրութիւնների» է 31, 32-ի նմանութիւնը հիմնականում գաղափարների յաջորդականութեան եւ որոշ արտայայտութիւնների ու եզրերի նոյնութիւնն է: 3 եւ 4 Համարները վերարտադրուած են գրեթէ բառացի: «Վարդապետութեան» ու Մատթ. ԻԴ-ի առնչակցութիւնը հաւանական է, սակայն վերջինիս կապը «Առաքելական սահմանադրութիւնների» հետ ակնյայտ է: Բառնարաս Դ-ում կան մի քանի համապատասխան արտայայտութիւններ:

190 Կամ «ձեր կեանքի համար»: Բառացի կրկնում է «Սահմանադրութիւններում»:

191 Հմմտ. Ղուկ. ԺԲ 35, որը նոյնութեամբ մէջբերուած է «Սահմանադրութիւններում»:

192 Տէրը գալու է շուտով եւ յանկարծակի: Տե՛ս Մատթ. ԻԴ 42, 44, ԻԵ 13, Եփես. Զ 14, Ա Գեա. Ա 13:

193 Ոմանք թարգմանում են՝ «մեծ թուով»: Հմմտ. Իգնատիոս, Եփես. Ի 2, ԺԳ 1, Գող. Դ 2:

194 Այստեղ զուգահեռ ունի Բառնարսը (Դ 9):

չլինէք: Քանզի վերջին օրերին¹⁹⁵ շատանալու են սուտ մարգարէներն ու մոլորեցուցիչները, եւ գառները գայլերի են վերածուելու, եւ սէրն ատելութեան է փոխուելու¹⁹⁶: Քանզի, անօրէնութեան շատանալով, մարդիկ ատելու, հալածելու եւ մատնելու են միմեանց¹⁹⁷: Եւ այն ժամանակ երեւալու է աշխարհ մոլորեցնողը¹⁹⁸ իբրեւ Աստուծոյ Որդի¹⁹⁹ եւ կատարելու է նշաններ ու հրաշքներ²⁰⁰. Եւ երկիրը տրուելու է նրա ձեռքը, եւ կատարելու է անօրէնութիւններ²⁰¹, որպիսիք երբեք չեն եղել յաւիտեաններում: Այնժամ մարդկային ազգը գալու է դէպի փորձութեան հուրը²⁰², եւ շատերը գայթակղուելու եւ կորչելու են²⁰³, իսկ ովքեր իրենց հաւատքի մէջ Համբերեն, փրկուելու են²⁰⁴ Հէնց նզովեալից²⁰⁵: Եւ այն ժամանակ երեւալու են ճշմարտութեան նշանները²⁰⁶. առաջին նշան՝

195 Վերջին օրերի ակնարկութիւնը որպէս ներկայի կամ մօտիկ ապագայի, խօսում է «Վարդապետութեան» գրուելու վաղ թուականի մասին. Հմմտ. Բառնարաս Դ եւ բազմաթիւ Հատուածներ Նոր Կտակարանում: Խստագոյն փորձութիւններ են սպաւում աշխարհի վերջին՝ Մատթ. Ժ 22, ԻԴ 5-7, Մարկ. ԺԳ 13, Կղեմէս ԼԵ 4: Տե՛ս նաեւ Յուդա 17, 18, Բ Գեա. Գ 2, 3, Եփես. Գ 19:

196 Հմմտ. Մատթ. ԻԴ 11, 12:

197 Հմմտ. Մատթ. ԻԴ 10, է 15, Բ Գեա. Գ 3:

198 Յունարէն ὁ κοσμοπλάτης բառը Հանդիպում է միայն այստեղ եւ «Առաքելական սահմանադրութիւններում» (է 32): Խօսքն ակնյայտօրէն վերաբերում է նեոին. Հմմտ. Յայտ. ԺԲ 9, Բ Յովհ. 7, Բ Թես. Բ 4, 8, Յայտ. ԺԳ 2, 13, 14, ԺԹ 20, նաեւ Ղուկ. Ժ 18, Եփես. Ե 6, Մննդ. Գ 1, 4, 5, Ես. ԺԱ 4: Տե՛ս Բառնարաս Դ 3:

199 Այս մասը չկայ «Առաքելական սահմանադրութիւններում»:

200 Հմմտ. Մատթ. ԻԴ 24:

201 Տե՛ս Բ Գեա. Դ 3, Բ Տիմ. Գ 1:

202 Հմմտ. Ա Գեա. Դ 12, Բ Գեա. Գ 10:

203 Հմմտ. Մատթ. ԻԴ 10, 13:

204 Հմմտ. Մատթ. Ժ 22 եւ նման Հատուածները, որոնցից ոչ մէկն ուղղակի մէջբերում չէ:

205 Յունարէնում ἡ ἀποκάλυψις τοῦ καταθέματος: Թարգմանում են նաեւ «նզովուելուց»: Բրիտանոսը եւ ուրիշներ թարգմանում են՝ «նզովեալի կողմից»: Ոմանք այն մեկնաբանում են Յայտ. ԻԲ 3-ի լոյսի տակ:

206 Արտայայտութիւնը հաւանաբար Հիմնուած է Մատթ. ԻԴ 30, 31-ի վրայ. սակայն ոմանք այստեղ ակնարկութիւն են տեսնում ս. Գողոսի թեսաղոնիկեցիներին ուղղուած նամակներից: «Ճշմարտութիւն» բառը նպատակայարմար է մեկնաբանել Քրիստոսի երկրորդ գալստեան փաստով: Իսկ «նշանները» ցոյց են տալու, որ Քրիստոս «Ճշմարտութիւնն» է (Յովհ. ԺԴ 6):

երկնքի բացուելը²⁰⁷, ապա՝ շեփորի ձայնի նշանը²⁰⁸, եւ երրորդ՝ մեռելների յարութիւնը, բայց ոչ բոլորի, այլ ինչպէս ասուած է. «Փալու է Տէրը, եւ բոլոր սրբերը՝ նրա հետ»²⁰⁹: Այնժամ աշխարհը տեսնելու է Տիրոջը, որ գալիս է երկնքի ամպերի վրայ²¹⁰:

Հին յունարէնից Թարգմանեց
Միմոն Գրքաշարեանը

Խմբագրեց եւ ծանօթագրեց
Միքայէլ եպս. Աջապահեանը

207 Յունարէն ἐκπατάσεις բառը ոմանք Թարգմանում են «տարածուել» կամ «փռուել»: «Տարածուելը» սովորաբար մեկնաբանուած է այն իմաստով, որ խաչի նշանն է տարածուելու երկնքով, որը Մատթ. ԻԴ 30-ի Հայրաբանական մեկնութիւնն է: Բրիեննոսը այն վերագրում է սրբերի վերեւ բարձրանալուն՝ Տիրոջը դիմաւորելու համար: Քանի որ յունարէն բառը հազուադէպ է, դժուար է ճշգրիտ բացատրութիւնը տալ: «Բացուելը» թւում է ամենաճշգրիտը՝ վերաբերելով երկնքում այն բացուածքին, որով Տէրն է իջնելու: Հմմտ. Ա Թես. Դ 17:

208 Տե՛ս Մատթ. ԻԴ 31:

209 Հմմտ. Զաք. ԺԴ 5:

210 Հմմտ. Մատթ. ԻԴ 30, ԻԶ 64: Տեքստը կարծէք ընդհատուած է: «Առաքելական սահմանադրութիւնները» շարունակում է ապագայ պատժի ու պարգևի նոր-կտակարանեան վարդապետութիւնը:

ՍՈՒՐԲ ՊՈՂԻԿԱՐՊՈՍ ՉՄԻՌՆԱՅԻ

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

1. Կեանքը: Պողիկարպոսը ծնուել է Ա դարի երրորդ քառորդում, Հաւանաբար Զմիւռնիայում, որտեղ աւելի ուշ պատմում է առաքեալների եւ յատկապէս Յովհաննէս առաքեալի հետ ունեցած իր շփումների մասին: Առաքեալների կողմից ձեռնադրուել է Զմիւռնիայի եպիսկոպոս¹: Իբրեւ եպիսկոպոս պայքարել է Հերձուածների դէմ եւ դարձի բերել մեծ թուով մարկիոնականների ու վաղենտիանոսականների եւ ուրիշ Հերձուածողների: Շուրջ 155 թ. Պողիկարպոսը գալիս է Հռոմ խորհրդակցելու Անիկետոս պապի հետ (154-156 կամ 167 թթ.) Զատիկը տօնելու օրը սահմանելու մասին, որն Արեւմուտքում տօնուում էր կիրակի օրը, իսկ Փոքր Ասիայի եկեղեցիներում՝ նիսան ամսի 14-ին, երբ տօնուում էր նաեւ հրէական Զատիկը, անկախ այն բանից, թէ շաբաթուայ որ օրը կը լինէր: Թէեւ Համաձայնութիւն չկայացաւ, քանի որ կողմերը վկայակոչում էին Հնուց Հաստատուած աւանդութիւններ, «նրանք հաղորդուեցին եկեղեցում, եւ Անիկետոսը հաղորդութիւնը տրամադրեց Պողիկարպոսին: Նրանք խաղաղութեամբ բաժանուեցին՝ Համայն եկեղեցուն խաղաղութիւն բերելով»: Պողիկարպոսը նահատակուել է Զմիւռնիայում, Ասիայի կուսակալ Կողբատոսի ժամանակ, ոչ թէ Մարկոս Աւրելիոսի (161-180 թթ.) օրօք, ինչպէս սխալմամբ նշել է Եւսեբիոսը, այլ Անտոնիոս Պիոսի գահակալութեան օրօք, Հաւանաբար 156 թ., քսանթիկոս ամսի երկրորդ օրը, այն է՝ փետրուարի 23-ին. այդ օրը նշուում է նրա յիշատակը²: Ըստ Իրենէոսի՝ նա մահացել է ծերունական հասակում: Իսկապէս, ինչպէս իմանում ենք նրա վկայաբանութիւնից, երբ կուսակալը նրան առաջարկել է ուրանալ Քրիստոսին ու զոհ մատուցել, նա պատասխանել է. «86 տարի է՝ նրան ծառա-

1 Ըստ Տերտուղիանոսի՝ նրան ձեռնադրել է Յովհաննէս առաքեալը: Իգնատիոսի նահատակման ժամանակ (107 թ.) նա արդէն եպիսկոպոս էր:

2 Արեւմտեան եկեղեցին նրա յիշատակը նշում է յունուարի 26-ին:

յուժ եմ, եւ նա ոչնչով ինձ չի վնասել. ես ինչպէ՞ս կարող եմ Հայհոյել իմ Թագաւորին, Որն ինձ փրկել է»: Եթէ ընդունենք, որ նա ծնուել է քրիստոնեայ ծնողներից, ինչը խիստ անհավանական է, ապա այդ ժամանակ ընթանում էր նրա 86-րդ տարին. բայց եթէ նա չափահաս տարիքում է դարձել քրիստոնեայ, որն աւելի հավանական է, ապա նրա՝ քրիստոնէութիւնն ընդունելուց յետոյ արդէն անցած պիտի լինէր 86 տարի:

2. Թուղթը: Իրենէնսը խօսում է թղթերի մասին, որ Պողիկարպոսն ուղարկել է Հարեւան Եկեղեցիներին՝ պաշտպանելով նրանց կամ խրատելով ու քաջալերելով եղբայրներին: Այդ նամակներից առանձնակի կարեւորութիւն է ունեցել Մակեդոնիայի Փիլիպպէ քաղաքի քրիստոնեաներին ուղղուած թուղթը, որն իրենէնսը բնորոշում է որպէս «հզօրագոյն», Յերոնիմոսը՝ «խիստ օգտակար», իսկ Փոտը՝ «խիստ խրատական, յստակ ու պարզ»: Այն բաղկացած է 14 գլխից, բայց յունարէն ձեռագրերն ունեն միայն Ա - Թ 2 հատուածը: Թ եւ ԺԳ գլուխները վկայակոչուած են Եւսեբիոսի «Եկեղեցական պատմութեան» մէջ (Գ 36), իսկ մնացեալ գլուխները (Ժ-ԺԲ եւ ԺԴ) մեզ յայտնի են հին լատիներէն թարգմանութիւնից:

Իր այս նամակում Պողիկարպոսը՝ ա) խնդակցում է փիլիպեցիներին այն համակրութեան համար, որ նրանք դրսեւորեցին «սրբազան Հանգոյցներով կապուածների Հանդէպ», այսինքն՝ այն նահատակների, որոնց թուժ, անկասկած, եղել է նաեւ Իգնատիոսը (գլ. Ա). բ) խորհուրդ է տալիս նրանց ծառայել Աստուծոն երկիւղածութեամբ եւ ճշմարտութեամբ, խուսափելով չարիքներից, բարիք գործելով եւ դիմադրելով հերձուածողների կեղծ վարդապետութիւններին, որոնք ծխտում էին մարմնով յայտնուած Յիսուս Քրիստոսին (գլ. Բ-Ժ). գ) վշտով անդրադառնում է Փիլիպպէի երէց Վաղեսին, որը, լինելով արծաթասէր եւ ընչաքաղց, անարժան եղաւ Հոգեւոր կոչման, եւ աղօթում է, որ նա վերադառնայ ուղիղ ճանապարհին (գլ. ԺԱ եւ ԺԲ). դ) ուղարկում է փիլիպեցիներին «Իգնատիոսի՝ մեզ գրած թուղթը եւ այլ թղթեր» եւ տեղեկութիւններ խնդրում Իգնատիոսի եւ նրա ընկերների նահատակութեան մասին (գլ. ԺԳ). եւ ե) խնդրում է Փրկչի շնորհը նրանց համար (գլ. ԺԴ): Զարմանալիս այն է, որ թղթում ոչ մի տեղ չի յիշատակուում Փիլիպպէի եպիսկոպոսի կամ ընդհանրապէս եպիսկոպոսների մասին: Ե 3-ում յանձնարարուում է հնազանդ լինել «երէցներին եւ սարկաւագներին»:

Պողիկարպոսի Հիմնական աղբիւրը Սուրբ Գիրքն է. օգտուում է նաեւ Կղեմէսի թղթից, որից բազմիցս բառացի վերցնում է հատուածներ՝ առանց յիշատակելու աղբիւրը: Այս թուղթը գրուել է Իգնատիոսի (որին նա անուանում է «երանելի») նահատակութիւնից ոչ շատ ուշ, հավանաբար 108 եւ 110 թթ. միջեւ:

3. Պողիկարպոսի վկայաբանութիւնը: Վկայաբանութիւնը Զմիւռնիայի Եկեղեցու շրջաբերական թուղթն է՝ ուղղուած Փռիւզիայի Փիլեմելիոնի Եկեղեցուն եւ «ամբողջ երկրում գտնուող համայնքներին». այն նկարագրում է Պողիկարպոսի մարտիրոսական վախճանը: Այս վկայաբանութիւնը, որը ցարդ պահպանուել է Հինգ ձեռագրերում ու Եւսեբիոսի գործերի մէջ եւ որը գրուած է եղել Պողիկարպոսի նահատակուելուց քիչ անց, համարուում է մինչեւ մեր օրերը պահպանուած հնագոյն վկայաբանութիւնը. սակայն Ի-ԻԲ գլուխները, հավանաբար, յետագայի յաւելումներ են: Վկայաբանութիւնից տեղեկանում ենք, որ արդէն Բ դարի կէսերին նահատակի մահուան տարելիցին քրիստոնեաները հաւաքուում էին «ցնծութեամբ եւ ուրախութեամբ, ի յիշատակ նախկին նահատակների եւ ի վարժութիւն ու պատրաստութիւն ապագայ նահատակների» (գլ. ԺԸ), իսկ Պողիկարպոսի սուրբ մասունքները բնութագրուում են որպէս «թանկարժէք քարերից առաւել թանկ եւ առաւել փորձուած, քան ոսկին» (գլ. ԺԸ): Յատուկ տարբերութիւն է նկատուում Աստուածորդուն տրուող երկրպագութեան եւ «նահատակների՝ որպէս Տիրոջ աշակերտների եւ Հետեւորդների, Հանդէպ սիրոյ» միջեւ (գլ. ԺԸ): Դ գլխում ինքնակամ նահատակութեան գնալը բնութագրուում է որպէս գովասանքի ոչ արժանի, «քանզի Աւետարանն այդպէս չի ուսուցանում»: Պողիկարպոսի վկայաբանութիւնը եզրափակուում է ընդօրինակողների համառօտ յիշատակարաններով:

ԶՄԻՌՆԻԱՅԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ՆԱՀԱՏԱԿ ՍՈՒՐԲ ՊՈՂԻԿԱՐՊՈՍԻ ՆԱՄԱԿ ՓԻՒՊԵՑԻՆԵՐԻՆՑ

Պողիկարպոսը եւ նրա հետ երէցները⁴ Փիլիպպէում ապաստանած⁵ Աստուծոյ Եկեղեցուն. թող ձեզ վրայ առատանան ողորմութիւնն ու խաղաղութիւնը՝ ամենակալ Աստուծոց եւ մեր Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսից⁶:

Գլուխ Ա

Ես մեծապէս խնդակցել եմ ձեզ⁷ ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ այն բանի առթիւ, որ դուք ընդունեցիք ճշմարիտ սիրոյ⁸ օրինակները⁹ եւ ճանապարհեցիք, ինչպէս վայել էր ձեզ, սրբազան կապանքներով կապուածներին, որոնք պսակներ¹⁰ են Աստուծոյ եւ մեր Տիրոջ ճշմարիտ ընտրեալներին¹¹ Համար: Նաեւ ա՛յն բանի Համար, որ ձեր՝ ամենավաղ օրերից ի վեր¹² յայտնի¹³ Հաւատքի ամուր արմատները ցարդ

3 Զեռազրերի մեծ մասում վերնազիրն այսպիսին է:
4 Կամ «ովքեր նրա հետ երէցներ են»:
5 Քրիստոնեաները պանդուխտ են այս երկրի վրայ: Տե՛ս Կղեմէս Հռոմէացի, Թուղթ առ Կորնթացիս:
6 Հմմտ. Ա Պետ. Ա 2, Յուդա 2:
7 Կարելի է Համարել Փլպ. Բ 17-ի, Դ 10-ի արձագանքը:
8 Հմմտ. Ա Յովհ. Դ 16, նաեւ Իգնատիոս, Հռոմ. է 2:
9 Թարգմանութիւնը երկբայական է: Ոմանք թարգմանում են «պատկերներ» եւ այդ անուն տակ Հասկանում Իգնատիոսին եւ նրա ուղեկից բանտարկեալներին՝ այն մեկնաբանութեամբ, որ նահատակը Քրիստոսի «պատկերն» է, նմանակը, Հետեւորդը: Իգնատիոսի ուղեկիցների մասին ոչինչ յայտնի չէ, բացի նրանց անուններից (Թ 1): Ոմանք էլ թարգմանում են՝ «հետեւեցիք ճշմարիտ սիրոյ օրինակին»՝ մերժելով առաջին մեկնաբանութիւնը:
10 Հմմտ. Իգնատիոս, Եփես. ԺԱ 2:
11 Հմմտ. Մատթ. ԻԴ 31, Յովհ. ԺԵ 16:
12 Բառացի՝ «նախնական ժամանակներից ի վեր», այսինքն՝ Հաւատքի սերմերը ցանուելու ամենաառաջին օրերից: Տե՛ս Փլպ. Ա 5, Դ 15, Հմմտ. Գործք ԺԵ 7, ԻԱ 16:
13 Տե՛ս Հռոմ. Ա 8:

մնում եւ պտղաբերում են ի փառս¹⁴ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի, Որը մեր մեղքերի Համար մահուան Համբերեց¹⁵, «Ում Աստուած յարութիւն տուեց՝ լուծարելով դժոխքի երկունքը»¹⁶: «Նրան չտեսած՝ սիրում էք եւ ուրախ էք անճառ ու փառաւորեալ խնդութեամբ»¹⁷, ինչին շատերն են ցանկանում Հասնել¹⁸ իմանալով, որ «դուք չնորՀով էք փրկուած եւ ոչ թէ գործերով»¹⁹, այլ Աստուծոյ կամքով՝ Յիսուս Քրիստոսի միջոցով:

Գլուխ Բ

Ուստի, «գօտեպնդելով ձեր մէջքը»²⁰, «ծառայեցէք Աստուծն երկիւղածութեամբ»²¹ եւ ճշմարտութեամբ՝ մի կողմ թողնելով սին զազ-

14 Թարգմանութիւններն այստեղ հակասօրէն տարբերում են: Կարելի է Հասկանալ «պտղաբերում են ի Յիսուս Քրիստոս» իմաստով, որը ներդաշնակ է Պողոսեան ու Իգնատիոսեան եզրաբանութեանը (տե՛ս Իգնատիոս, Մագն.): Սակայն Պողիկարպոսը կարող է նկատի ունենալ նաեւ, որ Հաւատքը «պտղաբերում է Յիսուս Քրիստոսի մէջ»՝ Եփես. Դ 13-ի արձագանքով: Քրիստոնէական կեանքի նպատակը «Քրիստոսի մարմինը կերտելն» է, մինչեւ որ մենք «ձեռք բերենք Քրիստոսի կատարելութեան ամբողջութիւնը»: ԸնորՀներով անելը նշանակում է «անել Քրիստոսի մէջ»: Այնուամենայնիւ, Հրատարակութիւնների մեծ մասն ունեն «ի փառս» կամ «ի պատիւ»:
15 Յունարէնում «ով Համբերեց գնալ մինչեւ մահ եւ Հանդիպել նրան դէմ առ դէմ»:
16 Գործք Բ 24: Տե՛ս Սաղմ. Ժէ 5, ՃԺԴ 3: Հմմտ. Իգնատիոս, Հռոմ. Ջ 1: «Դժոխքի» փոխարէն երբեմն թարգմանում են նաեւ «գերեզման» կամ «մահ»:
17 Ա Պետ. Ա 8
18 Ոմանք թարգմանում են՝ «խնդութիւն, որը շատերը կը ցանկանային ճաշակել, եթէ նրանք Համոզուած լինէին...»:
19 Եփես. Բ 5, 8, 9
20 Ա Պետ. Ա 13, Եփես. Ջ 14, Հմմտ. Կղեմէս, Առ Կորնթացիս, Թ
21 Սաղմ. Բ 11

բախսուութիւնն²² ու շատերի մոլորութիւնը եւ «Հաւատալով Նրան, Ով մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսին յարութիւն տուեց մեռելներէից եւ Նրան տուեց փառք»²³ ու գա՛հ՝ Իր աջ կողմում, Ում²⁴ Հնազանդ են բոլոր երկնայիններն ու երկրայինները²⁵, Ում ծառայում են բոլոր շնչաւորները²⁶, Ով գալու է դատելու ողջերին ու մեռածներին²⁷, Ում արիւնն Աստուած պահանջելու է Նրան չհաւատացողներից²⁸: Նրան մեռելներէից յարութիւն Տուողը յարութիւն կը տայ նաեւ մեզ²⁹, եթէ կատարենք Նրա կամքը, ընթանանք Նրա պատուիրանների Համաձայն եւ սիրենք այն ամէնը, ինչ սիրել է Ինքը³⁰ Հեռու մնալով ամէն անարդարութիւնից, ընչաքաղցութիւնից, արծաթասիրութիւնից³¹, Հարախօսութիւնից, սուտ վկայութիւնից, «չհատուցելով չարին չարով, կշտամբանքին՝ կշտամբանքով»³², կամ բռունցքքին՝ բռունցքով³³, կամ անէծքին՝ անէծքով: Այլ յիշենք Տիրոջ խօսքը, որ ուսուցանում է. «Մի՛

22 Ինչպէս որ ս. Պօղոսն է զգուշացնում փիլիպեցիներին յուդայական ազդեցութիւններից (Փլպ. Գ 1-4), այնպէս էլ Պողիկարպոսն է զգուշացնում երեւակայական գիտութիւններով զբաղուելուց, մանրութեանով Հետաքրքրուելուց, սերնդաբանական արձանագրութիւնների մասին անօգուտ մտահայեցողութիւնից, որոնք պատկանում են կամ խորայէլական ընտանիքներին ու ռարբիական առասպելներին ու կեղծումներին, կամ գնոստիկների էոններին, կամ էլ ի վերջոյ Հեթանոսական դիցաբանութիւններին: Յաջորդ արտայայտութիւնը ցոյց է տալիս, որ փիլիպեցիների Հաւատքի մաքրութիւնը վտանգուած էր: Այս գաղափարը կարող էր ձեւաւորուել որեւէ պարականոն գրքի ազդեցութեամբ: Հմմտ. Մատթ. ԻԴ 12, Բ Կոր. Բ 17: Ոմանք «մի կողմ թողնելու» փոխարէն թարգմանում են «ձեռք չտալ»՝ այն փաստարկութեամբ, որ որեւէ յստակ բան չկայ այն մասին, որ փիլիպեցիներն իրապէս տեղի էին տուել փորձութեանը:

23 Ա Պետ. Ա 21, Հմմտ. Եփես. Ա 20, Եբր. Ը 1, տե՛ս նաեւ Կղեմէս, ՄԹ 2:

24 Այսինքն՝ Յիսուս Քրիստոսին:

25 Հմմտ. Ա Պետ. Գ 22, Փլպ. Բ 10, Գ 21, Ա Կոր. ԺԵ 28:

26 Հմմտ. Սաղմ. ՃՄ 6, տե՛ս նաեւ Ես. Մէ 16:

27 Հմմտ. Գործք Ժ 42, Ժէ 31, Բ Տիմ. Դ 1, Ա Պետ. Դ 5:

28 Կամ «չհնազանդուողներից»:

29 Հմմտ. Ա Կոր. Ձ 14, Բ Կոր. Դ 14, Հռոմ. Ը 11:

30 Տե՛ս Կղեմէս, ԼԳ 1, Իգնատիոս, Եփես. ԺԴ:

31 Հեղինակն ընթերցողին նախապատրաստում է նրան, ինչ ասելու է Վարդեսի ու նրա կնոջ մասին ԺԱ գլխում:

32 Ա Պետ. Գ 9

33 Այս արտայայտութիւնն ընդունւում է որպէս Փիլիպպէի Եկեղեցում տեղի ունեցած անկարգութեան արձագանք:

դատէք, որպէսզի չդատուէք³⁴. ներեցէ՛ք, եւ կը ներուի ձեզ³⁵, ողորմա՛ծ եղէք, որպէսզի ողորմութիւն գտնէք³⁶. ինչ չափով որ չափէք, նոյն չափով պիտի չափուի ձեզ³⁷. եւ երանի աղքատներին³⁸ ու արդարութեան Համար Հալածուածներին, վասնզի նրանցն է Աստուծոյ արքայութիւնը»³⁹:

Գլուխ Գ

Եղբայրնե՛ր, արդարութեան⁴⁰ մասին այս ամէնը ես գրում եմ ձեզ ոչ թէ իմ անձնական յաւակնութեամբ, այլ որովհետեւ դուք ինքներդ ինձ մղեցիք: Քանզի ո՛չ ես, ո՛չ էլ ինձ նման որեւէ մէկը չի կարող Հասնել երանելի ու փառաւորեալ Պօղոսի իմաստութեանը⁴¹, ով, անձամբ գտնուելով ձեր մէջ, այդ ժամանակներում ապրած մարդկանց եռանդուն ու վստահ⁴² քարոզեց ճշմարտութեան խօսքը եւ ձեր մօտից մեկնելուց յետոյ եւս նամակներ⁴³ գրեց ձեզ. եթէ դուք խորամուխ լինէք դրանց մէջ, ապա կը կարողանաք խրատներ ստանալ ձեզ տրուած

34 Մատթ. է 1

35 Մատթ. Ձ 12, 14, Ղուկ. Ձ 37

36 Ղուկ. Ձ 36

37 Մատթ. է 2, Ղուկ. Ձ 38, Կղեմէս, ԺԳ 2

38 Ոմանք թարգմանում են «աղքատ Հոգիներին»:

39 Մատթ. Ե 3, 10, Ղուկ. Ձ 20

40 Յունարէն δικαιούστη բառը, որն ունի բազմաթիւ նրբերանգներ, դարեր շարունակ թարգմանուել է որպէս «արդարութիւն»: Վերջին շրջանի թարգմանիչները, սակայն, Համաձայն չեն բառի իմաստի նման սահմանափակմանը եւ տարբեր թարգմանութիւններ են առաջարկում, ինչպէս օրինակ՝ «սուրբ կենցաղավարութիւն»: Հմմտ. Իգնատիոս, Եփես. Գ 1:

41 Հմմտ. Բ Պետ. Գ 15:

42 Տե՛ս Գործք ԺՁ 12: Βέβαιος բառը նշանակում է ամուր, արագ, հաստատուն, անփոփոխ, վաւերական, անքիկանելի, ուստի թարգմանուում է նաեւ «հեղինակաւոր»: Տե՛ս Իգնատիոս, Ջմիւռն. Ը 1:

43 Ս. Պօղոսը փիլիպեցիներին ուղղել է միայն մէկ նամակ. այս պատճառով որոշ թարգմանիչներ բնազարային յոգնակին վերածում են եզակիի: Սակայն Հնարաւոր է, որ Պողիկարպոսն ընդհանրապէս խօսում է ս. Պօղոսի նամակների մասին:

Հաւատքի մէջ⁴⁴, «որը մեր բոլորիս մայրն է»⁴⁵, որին յաջորդում է յոյսը, եւ նախորդում է սէրը Աստուծոյ, Քրիստոսի ու մերձաւորի Հանդէպ⁴⁶: Քանզի եթէ մարդ այս ամէնի մէջ է⁴⁷, ապա նա կատարել է արդարութեան պատուիրանը⁴⁸, որովհետեւ սէր ունեցողը Հեռու է ամէն մեղքից:

Գլուխ Դ

«Բոլոր չարիքների արմատն արծաթասիրութիւնն է»⁴⁹: Արդ, իմանալով, որ «ոչինչ չենք բերել աշխարհ եւ ոչինչ չուենք տանելու աշխարհից»⁵⁰, գինուենք արդարութեան զէնքերով⁵¹ եւ նախ ինքներս մեզ սովորեցնենք քայլել Տիրոջ պատուիրանի մէջ⁵²: Այնուհետեւ⁵³ նաեւ ձեր կանանց սովորեցրէք Հաստատուն մնալ իրենց տրուած Հաւատքի, սիրոյ ու մաքրութեան մէջ, սիրել ամենայն անկեղծութեամբ իրենց ամուսիններին եւ ամենայն ողջախոհութեամբ՝ Հաւասարապէս բոլոր միւսներին, եւ զաւակներին դաստիարակել Աստուծոյ երկիրղով: Այ-

44 Որոշ Թարգմանութիւններ տալիս են՝ «կը կարողանաք կառուցուել ձեզ տրուած Հաւատքի մէջ»: Քանի որ Եկեղեցու նպատակը «Քրիստոսի մարմինը կառուցելն է (Եփես. Դ 12), ուստի քրիստոնեայի Հոգեւոր աճը կարելի է նկարագրել որպէս «կառուցուել»: Հմմտ. այս արտայայտութեան մշակումը Իգնատիոս, Եփես. Թ 1:

45 Հմմտ. Գաղ. Դ 26, որտեղ խօսուում է «վերին Երուսաղէմի» մասին:

46 Այստեղ որոշ Հրատարակութիւններ անհամաձայնութիւն են գտնում: Եթէ Հաւատքը «ամէն ինչի մայրն է», ապա սէրը չի կարող նրան նախորդել:

47 Այսինքն՝ Հաւատքի, յոյսի եւ սիրոյ:

48 Տե՛ս Մատթ. ԺԹ 17, ԻԲ 38, Յովհ. ԺԵ 10, Գաղ. Ե 14, Ա Յովհ. Բ 5:

49 Հմմտ. Ա Տիմ. Զ 10: «Արմատ» Թարգմանուած բառն ունի նաեւ «էութեան» կամ «բովանդակութեան» իմաստ: Այս նոյն բառն է, որ Մարկ. Ա 1-ում Թարգմանուած է «սկիզբ»:

50 Ա Տիմ. Զ 7, Յոբ Ա 21

51 Հմմտ. Հռոմ. ԺԳ 12, Եփես. Զ 11, 13, տե՛ս նաեւ Հռոմ. Զ 13, Բ Կոր. Զ 7:

52 Արտայայտութիւնը տարածուած էր ե՛ւ յոյների, ե՛ւ Հրեաների մօտ: Տե՛ս Դիոգախէ, Ա 1:

53 Կեանքի որոշակի իրավիճակներին պատշաճ յետագայ ցուցումները կերպարուում են ս. Գողոսի նմանատիպ յորդորների վրայ (Եփես. Ե 21, Կող. Գ 18): Հմմտ. Կղեմէս, Ա 3, ԻԱ 6-8:

րիններին սովորեցրէք խոհեմութեամբ վերաբերուել Տիրոջ Հաւատքին⁵⁴, մշտապէս աղօթել բոլորի Համար⁵⁵, Հեռու մնալ ամէն տեսակ զրպարտութիւնից, չարախօսութիւնից, սուտ վկայութիւնից, արծաթասիրութիւնից եւ ամէն չարից. Թող իմանան, որ իրենք Աստուծոյ սեղան⁵⁶ են, եւ որ Նա ամենատես է, եւ ոչինչ չի կարող նրանից ծածուկ մնալ, ո՛չ միտք, ո՛չ մտադրութիւն եւ ո՛չ էլ սրտի ծալքերը⁵⁷:

Գլուխ Ե

Արդ, իմանալով, որ «Աստուած չի ծաղրուում»⁵⁸, մենք պարտաւոր ենք արժանի լինել նրա պատուիրանին ու փառքին: Նոյնպէս եւ սարկաւազները պէտք է անբասիր լինեն նրա արդարութեան առջեւ՝ որպէս Աստուծոյ եւ Քրիստոսի եւ ոչ թէ մարդկանց սպասաւորներ⁵⁹. չլինեն զրպարտիչ, կեղծաւոր⁶⁰, արծաթասէր, այլ լինեն ամէն ինչում ժուժկալ, բարեսիրտ, ջանասէր, ընթանան Տիրոջ ճշմարտութեամբ, Որը սպասաւորել է ամէնքին⁶¹: Եթէ նրան գոհացնենք այս դարում, կը ստանանք նաեւ ապագայ դարը, ինչպէս որ Նա խոստացել է մեզ յարութիւն տալ մեռելներից. եւ եթէ նրան արժանի կենցաղավարենք ու Հաւատանք, ապա նրա Հետ էլ Թագաւորելու ենք⁶²: Նոյնպէս եւ երիտասարդները պէտք է անբասիր լինեն ամէն ինչում⁶³, նամանաւանդ

54 Նախնական Եկեղեցում այրինները յատուկ խնամքի ու յատուկ պատիւների էին արժանի: Որոշակի քննութիւնից յետոյ նրանք կարող էին ծառայել որպէս սարկաւազուհիներ: «Նոհեմութիւն» Թարգմանուած յունարէն բառը նշանակում է «զգաստ, զուսպ, լրջամիտ, չափաւոր, Համեստ, ոչ մոլեռանդ»: Այս Համատեքստի մէջ բացառուած չէ նաեւ սեռական ժուժկալութիւնը, ուստի երբեմն Թարգմանուում է նաեւ «ողջախոհութիւն»:

55 Հմմտ. Ա Թես. Ե 17:

56 Ոմանք այստեղ յօգնակի թիւ են օգտագործում: Գողիկարպոսն այստեղ գեղեցիկ արտայայտութիւն է կերտում: Տե՛ս Կղեմէս, ԽԱ 2:

57 Ա Կոր. ԺԴ 25

58 Գաղ. Զ 7

59 Տե՛ս Իգնատիոս, Չմիւռն. Ժ 1: Գէտք է նշել δούκωνος բառի նեղ ու լայն իմաստները, երբ մի քիչ յետոյ օգտագործուելու է Քրիստոսի Համար: Ոմանք Թարգմանում են «Աստուծոյ սպասաւորներ ի Քրիստոս»:

60 Հմմտ. Ա Տիմ. Գ 8:

61 Հմմտ. Մատթ. Ի 28:

62 Հմմտ. Հռոմ. Ը 17, Ա Տիմ. Բ 12:

63 Երիտասարդներին վերաբերող յատուկ ցուցումները տե՛ս Ա Գեո. Ե 5, Տիտ. Բ 6:

մտածեն ողջախոհութեան մասին եւ իրենց զսպեն ամէն տեսակ չարիքից: Քանզի բարի՛ է աշխարհի ցանկութիւններէց կտրուելը⁶⁴, որովհետեւ ամէն «ցանկութիւն հոգու դէմ է կուռում»⁶⁵, եւ «Աստուծոյ արքայութիւնը չեն ժառանգելու ո՛չ պոռնիկները, ո՛չ հեշտասէրները, ո՛չ արուամոլները»⁶⁶, ո՛չ էլ անվայել արարքներ գործողները: Ուստի պէտք է այս ամէնից հեռու մնալ եւ հնազանդուել երէցներին ու սարկաւազներին, ինչպէս Աստուծոն եւ Քրիստոսին. կոյսերը պէտք է ապրեն անեղծ եւ անբիծ խղճով⁶⁷:

Գլուխ Զ

Եւ երէցները պէտք է լինեն բարեգութ, բոլորի հանդէպ ողորմած, պէտք է դարձի բերեն մոլորեալներին⁶⁸, այցելեն բոլոր հիւանդներին⁶⁹, չանտեսեն այրիներին⁷⁰, որբերին կամ աղքատին, «մշտապէս բարու մասին հոգան Աստուծոյ եւ մարդկանց առաջ»⁷¹, հեռու մնան ամէն տեսակ զայրոյթից, կեղծաւորութիւնից, անարդար դատաստանից, հրածարուեն արծաթասիրութիւնից, դիւրահաւատ չլինեն չարախօսութիւնների հանդէպ, դաժան չլինեն դատելիս՝ իմանալով, որ մենք բոլորս մեղապարտ ենք: Արդ, եթէ մենք աղօթում ենք Տիրոջը, որ մեզ ների, մենք նոյնպէս պարտաւոր ենք ներել⁷². քանզի մենք Տիրոջ եւ Աստուծոյ աչքերի առջեւ ենք, եւ «բոլորս կանգնելու ենք Քրիստոսի ատեանի առաջ, եւ ամէն մէկն իր համար հաշիւ է տալու»⁷³: Ուրեմն, մենք

64 Ոմանք թարգմանում են «երեւան չգալը»:
65 Հմմտ. Գաղ. Ե 17, Ա Պետ. Բ 11:
66 Ա Կոր. Զ 9-10
67 Հմմտ. Գործք ԻԳ 1, Ա Տիմ. Գ 9, Բ Տիմ. Ա 3:
68 Եզեկ. ԼԴ 4-ի լոյսի տակ ոմանք այստեղ ներմուծում են «ոչխարներ» բառը: Սակայն յունարէն չէզոք սեռի գոյականը կարող է վերաբերել անձերին, ինչպէս Յովհ. Զ 37-ում (Հմմտ. նաեւ Մատթ. Ա 20, Ղուկ. Ա 35, ԺԹ 10): Կասկած չկայ, որ խօսքն այստեղ վերաբերում է Վաղեսին, նրա կնոջը եւ նրանց հետեւորդներին:
69 Հմմտ. Մատթ. ԻԵ 26, 43:
70 Հմմտ. Յակ. Ա 27, Իգնատիոս, Ջմիւռն. Զ 2, Պող. Դ 1:
71 Հմմտ. Հռոմ. ԺԲ 17, Բ Կոր. Ը 21:
72 Հմմտ. Մատթ. Զ 12-14:
73 Հմմտ. Հռոմ. ԺԴ 10-12, Բ Կոր. Ե 10:

երկիւղածութեամբ ու բարեպաշտութեամբ ծառայենք Նրան⁷⁴ այնպէս, ինչպէս պատուիրել է Նա եւ պատուիրել են մեզ աւետարանած առաքեալներն ու մեր Տիրոջ զալուստը կանխաւ քարոզած մարգարէները: Նախանձախնդիր լինենք բարու մէջ, հեռու մնանք գայթակղութիւններից⁷⁵ եւ կեղծ եղբայրներից ու կեղծաւորութեամբ Աստուծոյ անունը կրողներից⁷⁶, ովքեր մոլորեցնում են պարզամիտներին:

Գլուխ Է

Քանզի «ամէն ոք, ով չի խոստովանում, թէ Յիսուս Քրիստոս մարմնով յայտնուեց, նեռ է»⁷⁷. եւ նա, ով չի ընդունում խաչի վկայութիւնը⁷⁸, սատանայից է⁷⁹. եւ նա, ով Տիրոջ խօսքերը⁸⁰ մեկնաբանում է իր կրքերի համաձայն եւ ասում, թէ ո՛չ յարութիւն կայ եւ ո՛չ էլ դատաստան, նա սատանայի անդրանիկ որդին է⁸¹: Այդ պատճառով էլ, հրածարուելով շատերի սին եւ կեղծ վարդապետութիւններից, վերադառնանք սկզբնապէս մեզ աւանդուած խօսքին⁸² «արթուն լինենք աղօթքների մէջ»⁸³ եւ հաստատուն՝ պահեցողութեան մէջ, աղօթքնե-

74 Հմմտ. Սաղմ. Բ 11, Եբր. ԺԲ 28:
75 Երբեմն թարգմանում է «գայթակղիչներից». Հմմտ. Մատթ. ԺԳ 41, ԺԶ 23, Ա Կոր. Ա 23: Պողիկարպոսն ամենայն հաւանականութեամբ նկատի ունի երեւութականներին ու Մարկիոնին:
76 Տե՛ս Իգնատիոս, Եփես. Է 1:
77 Ա Յովհ. Դ 3, Հմմտ. Ա Յովհ. Բ 18, 22, Բ Յովհ. 7, Բ Թես. Բ 5:
78 Այստեղ «վկայութիւն» բառն օգտագործուած է իր հիմնական՝ «մարտիրոսութիւն» իմաստով, ուստի ոմանք թարգմանում են «խաչի վրայ Նրա տառապանքը»: Հմմտ. Յովհ. ԺԹ 34-35, Ա Յովհ. Ե 6-8: Պողիկարպոսի համար խաչը մի վկայութիւն է ընդդէմ երեւութականների: Տե՛ս Իգնատիոս, Եփես. Թ 1, ԺԸ 1, Թրալլ. ԺԱ 2, Ֆիլադ. Ը 2, Ջմիւռն. Ա 1:
79 Հմմտ. Յովհ. Ը 44, Ա Յովհ. Գ 8:
80 Երբեմն թարգմանում է՝ «Աւետարանը»:
81 Ակնարկուած Հերետիկոսութիւնն ըստ երեւոյթին երեւութականութիւնն է, որը գոյութիւն ունէր արդէն իսկ առաքեալների օրօք եւ այս կամ այն ձեւով ներկայ էր բազմաթիւ զնոստիկական աղանդների մէջ: Այն մերժում էր Քրիստոսի մարդկային բնութիւնը, ուստի եւ ընդդիմանում էր Փրկագործութեան վարդապետութեանը: Այն նախնական Եկեղեցու համար վտանգաւոր թշնամի էր, որի մասին յիշուած է Իգնատիոսի նամակներում:
82 Հմմտ. Յուդա 3:
83 Ա Պետ. Դ 7

րում ամենատես Աստծուց խնդրենք «չտանել մեզ դէպի փորձութիւն»⁸⁴, ինչպէս ասել է Տէրը. «Հոգին յօժար է, բայց մարմինը՝ տկար»⁸⁵:

Գլուխ Ը

Արդ, եկէք անընդհատ կառչենք մեր յոյսին⁸⁶ եւ մեր ճշմարտութեան առհաւատչեային⁸⁷, որ Յիսուս Քրիստոսն է, «Ով մեր մեղքերն իր մարմնով բարձրացրեց խաչափայտի վրայ»⁸⁸, «Ով մեղք չգործեց, եւ Նրա բերանում նենգութիւն չգտնուեց»⁸⁹, այլ ամէն ինչ Հանդուրժեց մեզ համար, որպէսզի մենք ապրենք իր մէջ⁹⁰: Ուրեմն, Համբերութեամբ նմանուենք Նրան⁹¹. եւ եթէ տառապենք⁹² Նրա անուան համար, փառաբանենք Նրան⁹³: Քանզի Նա իր անձով այդպիսի օրինակ տուեց մեզ⁹⁴, եւ մենք հաւատացինք դրան:

Գլուխ Թ

Ձեզ բոլորիդ աղաչում եմ Հնազանդուել արդարութեան խօսքին⁹⁵ եւ դրսեւորել ամենայն Համբերութիւն, ինչպիսինին դուք ակնատես

84 Հմմտ. Մատթ. Զ 13, ԻԶ 41: Սա Տէրունական աղօթքից երկրորդ մէջբերումն է:
85 Մատթ. ԻԶ 41, Մարկ. ԺԴ 38
86 Ա Տիմ. Ա 1
87 Այս եզրը սովորաբար վերագրուում է Սուրբ Հոգուն. տե՛ս Բ Կոր. Ա 22, Ե 5, Եփես. Ա 14: Այն երբեմն թարգմանուում է «երաշխաւոր», «գրաւական»:
88 Ա Գեա. Բ 24
89 Ա Գեա. Բ 22, տե՛ս նաեւ Իգնատիոս, Զմիւռն, Բ:
90 Հմմտ. Ա Յովհ. Դ 9:
91 Հմմտ. Ա Գեա. Բ 21:
92 Հմմտ. Գործք Ե 41, Ա Գեա. Դ 16:
93 Ոմանք թարգմանում են՝ «մենք փառաբանում ենք Նրան»:
94 Հմմտ. Ա Գեա. Բ 21:
95 Գողիկարպոսն այժմ ցոյց է տալիս, որ քրիստոնեայի ստացած «արդարութեան խօսքը» նահատակութեանը պատրաստ գտնուելն է: Նման արտայայտութիւն կարելի է գտնել նաեւ Եբբ. Ե 13-ում, որտեղ ս. Գոգոսը խօսում է «կաթնակեր մանկանց» մասին, ովքեր չեն կարող ընդունել «արդարութեան խօսքը»: «Հնազանդուել» թարգմանուում յունարէն բառն իր մէջ ներառում է անպայմանաւոր Հնազանդութիւն, ինչպէս գինուորն է Հնազանդուում իր Հրամանատարին: Ուստի այն կիրառելի է նահատակութեան մասին խօսելիս:

էք եղել ոչ միայն երանելի Իգնատիոսի, Զոսիմոսի եւ Հռուփոսի⁹⁶, այլեւ ձեր իսկ Համայնքի⁹⁷ անդամների, ինչպէս եւ Հէնց իր՝ Պօղոսի եւ ուրիշ առաքեալների մօտ: Վստահ եղէք, որ սրանք ամէնքը «չեն աշխատել իզուր»⁹⁸, այլ հաւատքով ու ճշմարտութեամբ, եւ գտնուում են իրենց արժանի տեղում⁹⁹ Տիրոջ մօտ, Ում Հետ եւ չարչարանքներ կրեցին: Քանզի նրանք ներկայ դարը չսիրեցին¹⁰⁰, այլ Նրան, Ով մեզ համար մեռաւ եւ Աստուծոյ ձեռքով մեզ համար յարութիւն առաւ¹⁰¹:¹⁰²

Գլուխ Ժ

Ուրեմն, Հաստատ մնացէք այս ամէնի մէջ եւ Հետեւեցէք Տիրոջ օրինակին. հաւատքի մէջ Հաստատ ու անսասան եղէք, եղբայրութեան սիրահար՝ սիրելով իրար¹⁰³, ճշմարտութեան մէջ՝ միասնական, միմեանց ցոյց տուէք¹⁰⁴ Տիրոջ խոնարհութիւնը¹⁰⁵ եւ ոչ ոքի մի՛ արհամարհէք: Եթէ կարող էք բարեգործութիւն անել, մի՛ յետաձգէք¹⁰⁶, «քանզի ողորմութիւնը փրկում է մահից»¹⁰⁷: Բոլորդ փոխադարձաբար զիջէք իրար¹⁰⁸, որպէսզի «ձեր վարքը բարի լինի Հեթանոսների մէջ»¹⁰⁹, եւ ձեր բարի գործերի պատճառով դուք գովեստի արժանանաք¹¹⁰, եւ Տէրը ձեր պատ-

96 Հռոմէական վկայաբանութեան մէջ նշուում է, որ Փիլիպպէում դեկտեմբերի 10-ին նշուում է սուրբ նահատակներ Հռուփոսի ու Զոսիմոսի տօնը:
97 Հմմտ. Փլպ. Ա 7, 28-30:
98 Հմմտ. Փլպ. Բ 16, Գաղ. Բ 2: Եունարէն ἕδραμον բառը յուշում է, որ Գողիկարպոսն այս նամակը գրելիս արդէն գիտէր Իգնատիոսի նահատակութեան մասին:
99 Տե՛ս Կղեմէս, Ե 4, 7:
100 Հմմտ. Բ Տիմ. Դ 10:
101 Հմմտ. Բ Կոր. Ե 15, Ա Թես. Դ 14, Իգնատիոս, Հռոմ. Զ 1:
102 Այստեղ աւարտուում է յունարէն տեքստը: Նամակի յաջորդ գլուխները պահպանուել են Հին լատիներէն թարգմանութեամբ:
103 Զանազան Հատուածների մի Համադրում՝ Ա Կոր. ԺԵ 58, Կող. Ա 23, Հռոմ. ԺԲ 10, ԺԳ 8, Ա Գեա. Բ 17, Յովհ. ԺԳ 34, ԺԵ 12, 17:
104 Հմմտ. Հռոմ. ԺԲ 10:
105 Հմմտ. Բ Կոր. Ժ 1:
106 Հմմտ. Առակ. Գ 28:
107 Հմմտ. Տովբ. Դ 10, ԺԲ 9:
108 Հմմտ. Եփես. Ե 21, Ա Գեա. Ե 5:
109 Հմմտ. Ա Գեա. Բ 12:
110 Հմմտ. Մատթ. Ե 16:

ճառով չհայհոյուի: «Վա՛յ նրան, ում պատճառով հայհոյուում է Տիրոջ անունը»¹¹¹: Ուրեմն, ամէնքին ուսուցանէք ողջախոհութիւն, որով եւ ապրում էք դուք¹¹²:

Գլուխ ԺԱ

Ես խիստ վշտացայ Վաղեսի համար¹¹³, ով մի ժամանակ ձեր երէցն էր, քանզի նա մոռացել է իրեն տրուած պաշտօնը: Ուստի ես աղաչում եմ ձեզ՝ Հեռու մնացէք արծաթասիրութիւնից եւ եղէք մաքուր ու ճշմարտասէր¹¹⁴: «Հեռու մնացէք ամէն չարից»¹¹⁵: Քանզի նա, ով այս բաներում չի կարող իրեն կառավարել, ինչպէ՞ս կարող է այդ մասին ուրիշներին խորհուրդներ տալ¹¹⁶: Եթէ մէկը Հեռու չի մնում արծաթասիրութիւնից, նա իրեն պղծում է կռապաշտութեամբ¹¹⁷ եւ պիտի դատուի Հեթանոսների հետ, ովքեր անգիտանում են Տիրոջ դատաստանը¹¹⁸: «Կամ չգիտե՞ք, թէ սրբերն են դատելու աշխարհը»¹¹⁹, ինչպէս Պօղոսն է սովորեցնում: Ես ոչինչ չտեսայ եւ ոչինչ չլսեցի այս ամէնի մասին ձեր մէջ, որոնց մէջ գործել է երանելի Պօղոսը, ովքեր եւ յիշատակւում են նրա նամակի սկզբում¹²⁰: Քանզի նա գովում էր ձեզ

111 Հմմտ. Ես. ՄԲ: «Վայն» այստեղ ողբի կամ ցաւի արտայայտութիւն է, ինչպէս Ա Կոր. Թ 16-ում, եւ ոչ թէ անէծք, ինչպէս Յայտ. Թ 12-ում եւ ԺԱ 14-ում:
112 Ոմանք սա հասկանում են Հրամայական իմաստով՝ «դուք պէտք է ապրէք»:
113 Հաւանաբար Վաղեսն ու իր կինը մեղաւոր էին դրամական որոշակի զեղծուաների մէջ, ինչպէս Անանիան ու Սափիրան:
114 «Արծաթասիրութեան» նշումը ենթադրել է տալիս, որ Վաղեսի բուն մեղքն ընչաքաղցութիւնն է եղել: Սակայն յաջորդ Հաստատումներն այնքան էլ չեն ներդաշնակում առաջինի հետ, եւ ոմանք ենթադրում են, որ «մաքուր» արտայայտութեան ետեւում թաքնուած է Վաղեսի անմաքուր կենցաղը:
115 Ա Թես. Ե 22
116 Հմմտ. Ա Տիմ. Գ 5:
117 Հմմտ. Եփես. Ե 5, նաեւ Կող. Գ 5: Կռապաշտութիւնը Հին Կտակարանում (Եզեկ. ԺԶ 20) դատապարտւում է որպէս «պոռնկութիւն»:
118 Որոշ Թարգմանութիւններում այս նախադասութիւնը Հարցական է՝ «ովքե՞ր են անգիտանում Տիրոջ դատաստանը»:
119 Ա Կոր. Զ 2, Հմմտ. Երեմ. Ե 4:
120 Այստեղ տեքստն այնքան էլ յստակ չէ: Ոմանք հասկանում են Բ Կոր. Գ 2-ի լոյսի տակ: Սակայն աւելի տարածուած է «յիշատակելու» փոխարէն «գովելու» տարբերակը, քանզի ս. Պօղոսը Փլպ. Ա 3-Զ-ում գովաբանում է փիլիպեցիներին:

բոլոր Եկեղեցիներում¹²¹, որոնք միայն այդ ժամանակ էին ճանաչել Աստծուն, իսկ մենք տակաւին նրան չէինք ճանաչել: Այսպէս, եղբայրներ՝, ես շատ եմ ցաւում նրա՝ Վաղեսի ու նրա կնոջ համար. թող Աստուած նրանց ճշմարիտ ապաշխարութիւն շնորհի¹²²: Ուրեմն, դուք եւս այս Հարցում ողջամիտ եղէք¹²³ «եւ նրանց թշնամի մի՛ համարէք»¹²⁴, այլ ջանացէք ուղղել նրանց՝ որպէս Համայնքի տառապած¹²⁵ ու մոլորուած անդամների, որպէսզի փրկէք ձեր ամբողջական մարմինը¹²⁶: Քանզի այդպէս անելով՝ դուք ամրապնդում էք ինքներդ ձեզ¹²⁷:

Գլուխ ԺԲ

Ես վստահ եմ, որ դուք լաւ էք իւրացրել Սուրբ Գիրքը¹²⁸, եւ նրանում ոչ մի բան ձեզ անյայտ չէ: Իսկ ես այդ բանին չեմ հասել¹²⁹: Սակայն Գրքում ասուած է. «Բարկացէք, բայց մի՛ մեղանչէք»¹³⁰, եւ

121 Հմմտ. Բ Թես. Ա 4: Զմիւռնացիները քրիստոնեայ են դարձել փիլիպեցիների դարձից յետոյ:
122 Հմմտ. Բ Տիմ. Բ 25:
123 Հմմտ. Կղեմէս, ՄԶ 1, Մէ 1, նաեւ Իգնատիոս, Եփես. Ժ 1, 2:
124 Հմմտ. Բ Թես. Գ 15:
125 Հմմտ. Գործք ԻԶ 23, Իգնատիոս, Եփես. է 2, Պող. Գ 2:
126 Հմմտ. Ա Կոր. ԺԲ 26, Կղեմէս, ԼԸ 1, ՄԹ 2:
127 Եկեղեցին որպէս «Քրիստոսի մարմին» (Եփես. Ա 23) կենդանի մարմին է: Նրա նպատակը՝ Քրիստոսի Հետ այս խորհրդական միութիւնը «կառուցելն» է՝ ուսուցանելով անդամներին (Ա Կոր. ԺԴ 4) եւ նրանց մէջ Քրիստոսի պատկերը ձեւաւորելով (Գաղ. Դ 19): Այս մարմնի մէջ հիւանդ անդամներ չպէտք է լինեն, եւ ոչ մէկը չպէտք է տառապի կամ դուրս շարտուի (Յովհ. ԺԵ 2, Ծ): Բացի առողջ լինելուց, Եկեղեցին պէտք է պահպանի իր քանակը. ոչ մէկը չպէտք է կորչի, եւ նրա Հօտից դուրս ուրիշներ պէտք է միանան: Սրանք տարածուած գաղափարներ են Հայրերի մօտ: Պողիկարպոսն աւելի Հեռու է գնում. նա ասում է՝ մոլորուած անդամներին ուղղելով եւ նոր անդամներ ընդունելով՝ «դուք ամրապնդում էք ինքներդ ձեզ»: Սա յետագայում դառնալու էր Եկեղեցու սկզբունքներից մէկը: Առաջինները զբաղուած են դրսի աշխարհով, բայց խնամք են տանում իրենց ներքին աճին. վերջինները զբաղուած են ներքին մարդու ձեւաւորմամբ, բայց այսպիսով ազդում են արտաքին աշխարհի վրայ: Հմմտ. Ղուկ. Ժ 42:
128 Հմմտ. Կղեմէս, ՄԳ 1, Իգնատիոս, Եփես. ԺԴ 1:
129 Ոմանք թարգմանում են՝ «Սակայն ներկայումս ես չեմ հասել այն բանին, որ կատարեմ գրուածը»:
130 Սաղմ. Դ 5

«Արեւը թող մայր չմտնի ձեր բարկութեան վրայ»¹³¹: Երանի նրան, ով յիշում է այս¹³², որը եւ, ես համոզուած եմ, դուք անում էք: Թող Աստուած եւ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի Հայրը, եւ Ինքը՝ յաւիտենական Քահանայապետը¹³³ Աստուծոյ Որդի Յիսուս Քրիստոս, ամրապնդեն ձեզ հաւատքի ու ճշմարտութեան, ամենայն Հեզութեան ու Հանդարտութեան, Համբերութեան ու երկայնամտութեան, Հանդուրժողութեան ու մաքրութեան մէջ: Եւ թող ձեզ մաս եւ բաժին յատկացնեն Աստուծոյ սրբերի շարքում¹³⁴, եւ ձեզ Հետ միասին նաեւ մեզ ու ամէնքին, ովքեր երկնքի տակ են եւ կը հաւատան¹³⁵ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսին եւ Նրա Հօրը, Ով Նրան յարութիւն տուեց մեռելներից¹³⁶: Աղօթեցէք բոլոր սրբերի Համար¹³⁷: Աղօթեցէք նաեւ թագաւորների, իշխանութիւնների ու իշխանների¹³⁸ եւ նրանց Համար, ովքեր Հալածում եւ ատում են ձեզ¹³⁹, ինչպէս նաեւ խաչի թշնամիների Համար¹⁴⁰, որպէսզի ձեր հաւատքի պտուղը յայտնի լինի ամէնքին¹⁴¹, եւ որպէսզի դուք կատարեալ լինէք Նրա մէջ¹⁴²:

Գլուխ ԺԳ

Դուք եւ Իգնատիոսն ինձ գրել էիք¹⁴³, որ եթէ որեւէ մէկն Ասորիք մեկնի¹⁴⁴, թող իր Հետ վերցնի նաեւ ձեր նամակները¹⁴⁵: Ես այդ կը կատարեմ, եթէ յարմար պահ գտնեմ՝ կա՛մ ինքս, եւ կա՛մ նա, ում ես

131 Եփես. Դ 26
 132 Ոմանք թարգմանում են՝ «հաւատում է սրան»:
 133 Հմմտ. Եբր. Զ 20, է 3:
 134 Հմմտ. Գործք Ը 21, ԻԶ 18, Կող. Ա 12:
 135 Հմմտ. Ա Տիմ. Ա 16:
 136 Հմմտ. Գաղ. Ա 1, Կող. Բ 12, Ա Պետ. Ա 21:
 137 Այսինքն՝ քրիստոնեաների: Հմմտ. Եփես. Զ 18, Ա Տիմ. Բ 1:
 138 Հմմտ. Ա Տիմ. Բ 2:
 139 Հմմտ. Մատթ. Ե 44, Ղուկ. Զ 27, Դիոդորի Ա 3:
 140 Հմմտ. Փյլ. Գ 18:
 141 Հմմտ. Յովհ. ԺԵ 16, Ա Տիմ. Դ 15, Մատթ. Ե 16:
 142 Հմմտ. Կող. Ա 28, Բ 10, Յակ. Ա 4, Մատթ. Ե 48:
 143 Հմմտ. Իգնատիոս, Ֆիլադ. Ժ 1, Զմիւռն. ԺԱ 2, Պող. է 2:
 144 Ասիական Եկեղեցիները միմեանց կապուած էին Հոգեւոր ամուր կապերով:
 Հմմտ. Ա Պետ. Ե 9:
 145 Կամ «նամակը»:

կ'ուղարկեմ, որպէսզի նաեւ ձեր դեսպանը լինի: Իգնատիոսի նամակները¹⁴⁶, որոնք ինքն ուղարկել էր մեզ, եւ միւսները, որքան որ կային մեզ մօտ, ուղարկել ենք ձեզ, ինչպէս պատուիրել էիք: Դրանք կցուած են այս նամակին. դուք դրանցից կարող էք մեծապէս օգուտ ստանալ: Քանզի դրանք բովանդակում են հաւատք, Համբերութիւն եւ յորդորի Տէր մեր¹⁴⁷: Այն, ինչ առաւել ստոյգ կ'իմանաք Իգնատիոսի եւ նրանց մասին, ովքեր նրա Հետ են¹⁴⁸, յայտնեցէ՛ք մեզ:

Գլուխ ԺԴ

Այս ամէնը գրեցի ձեզ Կրեչչենսի միջոցով¹⁴⁹, ում անցեալում յանձնարարել եմ ձեզ եւ այժմ էլ յանձնարարում եմ: Քանզի նա մեր մէջ իրեն անբասիր պահեց, Համոզուած եմ, որ ձեր մէջ եւս այդպէս կը լինի: Յօժարութեամբ ընդունեցէք նաեւ նրա քրոջը, երբ նա ժամանի ձեզ մօտ: Անվտանգ եղէք Տէր Յիսուս Քրիստոսով: Նրա շնորհը ձեզ բոլորի Հետ¹⁵⁰: Ամէն:

146 Այստեղ ակնարկուած են Իգնատիոսի նամակները Պողիկարպոսին եւ զմիւսնացիներին:
 147 Այս Հատուածը յունարէն լեզուով մէջբերում է Եւսեբիոս Կեսարացին (Գ 36):
 148 Այսպէս է լատինարէն տեքստում, սակայն ոմանք վերածում են անցեալ ժամանակի: Վերջիններս Պողիկարպոսի նամակի Թ գլխից, որտեղ Իգնատիոսն անուանում է «երանելի», ենթադրում են, որ Հեղինակն արդէն տեղեակ էր վերջինիս նահատակութեան մասին, ուստի Հարցնում է մանրամասնութիւնների մասին: Իսկ այլք հաւանական են Համարում, որ Պողիկարպոսը դեռ տեղեակ չէր Իգնատիոսի նահատակութեան մասին, որի Համար էլ օգտագործում է ներկայ ժամանակ:
 149 Նամակատար Կրեչչենսը Հաւանաբար նաեւ Պողիկարպոսի գրագիրն էր: Այն, որ Կրեչչենսն անցեալում նոյնպէս նման յանձնարարութիւն է կատարել, Հիմք է տուել ոմանց Համարելու, որ Պողիկարպոսը մէկից աւելի նամակ է գրել փիլիպցիներին: Իսկ քանի որ որեւէ փաստ չկայ այդ մասին, ապա այս նամակի ԺԳ գլուխը Համարում է առանձին նամակ եւ անջատուած է ընդհանուր բնագրից: Այս կարծիքի հակառակորդներից ոմանք «անցեալում» բառը թարգմանում են «այս նամակում»:
 150 Հմմտ. Իգնատիոս, Պող. Ը 3, Թրալլ. ԺԳ 2, Զմիւռն. ԺԳ 2:

ՍՈՒՐԲ ԳՈՂԴԿԱՐԳՈՍԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Զմիւռնիայում Հաստատուած Աստուծոյ Եկեղեցին Փիլոմելիոնում Հաստատուած Աստուծոյ Եկեղեցուն եւ Համայն վայրերի սուրբ եւ ընդ-Հանրական Եկեղեցու Համայնքներին. Թող բազմանան Հայր Աստուծոյ եւ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի ողորմութիւնը, խաղաղութիւնը եւ սէ-րը:

Ա. Զեզ գրեցիք, եղբայրներ, նաեւ երանելի Գողիկարպոսի նա-Հատակութեան մասին, որն ասես իր վկայութեամբ Հաստատելով՝ դա-դարեցրեց Հալածանքը: Քանզի նախապէս գրեթէ ամէն ինչ կատա-րուել էր, որպէսզի վերեւից Տէրը ցոյց տայ Աւետարանի Համաձայն կատարուած վկայութիւնը: 2. Քանզի նա Հանդուրժեց, որ մատնուի, ինչպէս եւ Տէրը, որպէսզի մենք եւս դառնանք նրան ընդօրինակող, «չմտածնք միայն մեր գործերի, այլեւ ուրիշների գործերի մասին»*: Քանզի ճշմարիտ եւ Հաստատուն սիրուց է բխում ոչ միայն իր անձը փրկել, այլեւ բոլոր եղբայրների փրկութիւնը կամենալը:

Բ. Ուստի երանելի եւ ազնիւ են Աստուծոյ կամքով եղած բոլոր նաՀատակութիւնները: Քանզի մենք առաւել բարեպաշտ լինելով՝ ամէն ինչի իշխանութիւնը պէտք է վստահենք Աստուծուն: 2. Քանզի նրանց ազնուութեամբ, Համբերութեամբ եւ տիրապիտութեամբ ո՞վ չի Հիանում: Նրանք խարազաններով ծեծուեցին այնքան, մինչեւ երեւացին ներքին երակներն ու մտի կառուցուածքը, եւ դիմացան այնպէս, որ մօտիկ կանգնածները եւս գթացին ու ափսոսացին. իսկ իրենք այնքան արի էին, որ իրենցից եւ ոչ մէկը ո՛չ ճչաց, ո՛չ էլ Հառաչեց՝ դրանով մեզ բոլորիս ցոյց տալով, որ այդ պահին տանջանքների ենթարկուելով՝ Քրիստոսի վկաները Հեռանում էին մարմնից. մանաւանդ որ Տէրը, նրանց մօտ կանգնելով, խօսում էր նրանց Հետ: 3. Եւ ապաւինելով Քրիստոսի շնորհին՝ արհամարհում էին աշխարհի չարչարանքները՝ մէկ ժամի փոխարէն ի չիք դարձնելով յաւերժական դժոխքը: Եւ անմարդ-կայինների կրակը սառն էր նրանց Համար: Քանզի նրանք աչքի առաջ ունէին յաւերժական ու երբեք չՀանգչող Հուրը եւ սրտի աչքերով

* Փլպ. Բ 4

տեսնում էին Համբերատարներին սահմանուած բարիքները, «որպիսիք ոչ ականջ է լսել, ոչ աչք է տեսել, ոչ էլ մարդու սիրտ է ընկել», իսկ Տէրը նրանց ցոյց էր տալիս, որ այլեւս մարդ չեն, այլ արդէն Հրեշտակ են: 4. Նոյնպէս եւ գազանների առաջ նետուելով՝ դատապարտուածնե-րը դաժան պատիժներ կրեցին եւ ուրիշ ձեւերով՝ զանազան տանջանք-ներով պատժուեցին, որպէսզի բռնակալը, եթէ կարողանար, յամառ պատիժներով մղէր նրանց ուրանալու:

Գ. Քանզի նրանց դէմ սատանան նիւթում էր շատ չարիքներ, բայց Աստուծոյ շնորհիւ նա բոլորի դէմ զօրութիւն չունեցաւ: Քանզի արիագոյն Գերմանիկոսն իր յամառութեամբ վանում էր նրանց երկչո-տութիւնը: Նա նաեւ Հանդիսաւորութեամբ գազանների դէմ մարտնչեց: Քանզի երբ կուսակալը կամեցաւ նրան Համոզել՝ ասելով, թէ խղճում է նրա տարիքը, նա գազանին բռնի իր վրայ ձգեց՝ ցանկանալով շուտա-փոյթ փրկուել նրանց անարդար եւ անօրէն կեանքից: Դրանից ամբողջ բազմութիւնը, զարմացած քրիստոնեաների աստուածասէր եւ աստուա-ծավար սերնդի վրայ, աղաղակեց. «Վերացրո՛ւ անաստուածներին: Թող փնտուրի Գողիկարպոսը»:

Դ. Իսկ մէկը՝ Կուրնտոս անունով փոխաբայացի, որը վերջերս էր եկել Փոխաբայից, տեսնելով գազաններին, վախեցաւ. սա նա էր, ով իրեն եւ մի քանի ուրիշների ստիպել էր ինքնակամ յարել: Սրան կու-սակալը խիստ յամառելով Համոզեց երդուել եւ զոհաբերութիւն կա-տարել: Այս պատճառով, եղբայրներ՝, մենք չենք գովում ինքնակամ յարողներին, որովհետեւ Աւետարանն այդպէս չի սովորեցնում:

Ե. Իսկ ամենահիանալի Գողիկարպոսն այդ լսելով չչփոթուեց, այլ մտածեց մնալ քաղաքում. բայց շատերը նրան Համոզում էին քաղա-քից դուրս գալ. եւ նա դուրս եկաւ մի փոքր դաշտ, որը Հեռու չէր քաղաքից. նա քչերի Հետ մնում էր այնտեղ, գիշերուզօր ուրիշ բան չէր անում, այլ աղօթում էր բոլորի եւ աշխարհի բոլոր Եկեղեցիների Համար, ինչը նրա Համար սովորական էր: 2. Եւ աղօթելիս նրան տե-սիլք յայտնուեց իր ձերբակալուելուց երեք օր առաջ. եւ նա տեսաւ, որ

* Հմտ. Ա Կոր. Բ 9:

իր բարձն այրուում է կրակից. եւ դառնալով իր Հետ եղողներին՝ նա ասաց. «Ես պէտք է կենդանի այրուեմ»:

Զ. Եւ քանի որ նրան խնդրողները պնդում էին, նա տեղափոխուեց մէկ ուրիշ դաշտ. եւ իսկոյն յայտնուեցին նրան փնտուողները. չգտնելով նրան՝ նրանք ձերբակալեցին երկու տղաների, որոնցից մէկը չարուելիս խոստովանեց: Քանզի նա չէր էլ կարող խուսափել, քանի որ նրան մատնողները իւրայիններ էին: 2. Եւ ոստիկանապետը, որը նոյն Հերովդէս անունն էր ստացել, փութաց նրան ներս բերել ասպարէզ, որպէսզի նա նոյն վիճակը բաժանի՝ Հաղորդակից դառնալով Քրիստոսին, իսկ նրան մատնողները կրեն նոյն պատիժը, ինչ եւ Յուդան:

է. Իրենց Հետ ունենալով տղային՝ ընթրիքի նախապատրաստուելու ժամին Հալածողներ եւ ձիաւորներ դուրս եկան իրենց սովորական զէնքերով, «ինչպէս աւազակի վրայ վազելիս»*: Եւ ուշ ժամին նրանք վրայ Հասնելով նրան գտան վերնայարկի մի սենեակում պառկած: Նա կարող էր այնտեղից դուրս գալ մէկ ուրիշ վայր, բայց չկամեցաւ այդ անել՝ ասելով. «Թող Տիրոջ կամքը կատարուի»*: Լսելով նրանց ներկայութեան մասին՝ նա իջաւ եւ սկսեց զրուցել նրանց Հետ: Ներկայ գտնուողները զարմանում էին նրա տարիքի եւ բարեկազմութեան վրայ, ինչպէս նաեւ այդպիսի ծերունազարդ այրին ձերբակալելու այդ շտապողականութեան վրայ: Ուստի նա իսկոյն նրանց պատուիրեց այդ ժամին նստել ուտելու եւ խմելու ինչքան որ կամենան. եւ խնդրեց նրանց, որ իրեն ժամանակ տան Հանգիստ աղօթելու: Երբ նրանք այդ թոյլատրեցին, նա կանգնեց եւ աղօթեց՝ լցուած Աստուծոյ շնորհով այնպէս, որ երկու ժամ չէր կարողանում լռել, եւ լսողները զարմանում էին, եւ շատերը զղջացին, որ եկել են այդպիսի աստուածավայել ծերունու դէմ:

Ը. Եւ երբ վերջապէս աւարտեց աղօթքը՝ յիշատակելով բոլորին, նաեւ իրեն երբեւէ պատահածներին, փոքրերին ու մեծերին, յայտնիներին ու անյայտներին եւ Քրիստոսի փրկագործ տնտեսութեան ընդհանրական Եկեղեցին, երբ արդէն դուրս գալու ժամը Հասաւ, գրաստի

* Հմմտ. Մատթ. ԻԶ 55:
** Հմմտ. Գործք ԻԱ 14:

վրայ նստեցնելով՝ նրան տարան քաղաք. օրն Աւագ շաբաթ էր: 2. Եւ նրան պատահեցին ոստիկանապետ Հերովդէսը եւ նրա Հայրը՝ Նիկեատէսը, որոնք նրան փոխադրելով ծածկակառքի վրայ՝ նստեցին նրա կողքին եւ սկսեցին Համոզել՝ ասելով. «Ի՞նչ վատ բան կը լինի, եթէ ասես «Տէր Կեսար», զոհ մատուցես ու անհրաժեշտը կատարես եւ փրկուես»: Նա սկզբում նրանց չէր պատասխանում. բայց քանի որ յամառում էին, ասաց. «Ես ձեր տուած խորհուրդները չեմ կատարելու»: 3. Երբ նրանց չյաջողուեց նրան Համոզել, դաժան խօսքեր ասացին եւ իսկոյն ցած իջեցրին: Նա իջաւ ծածկակառքից եւ քայլեց: Նա ետ չդարձաւ, եւ ասես ոչինչ չէր պատահել. նա արագ քայլում էր՝ տարուելով ասպարէզ, որտեղ այնքան աղմուկ էր, որ մարդ չէր կարող լսելի դառնալ:

Թ. Երբ Պողիկարպոսը մտաւ ասպարէզ, երկնքից ձայն լսուեց. «Զօրացի՛ր, Պողիկարպո՛ս, եւ արիացի՛ր»: Ասողին ոչ ոք չտեսաւ, իսկ ձայնը մեղանից ներկայ գտնուողները լսեցին. եւ երբ նա բերուեց, մեծ աղմուկ բարձրացաւ, երբ լսեցին, թէ Պողիկարպոսը ձերբակալուած է: 2. Արդ, երբ նա բերուեց, կուսակալը Հարցրեց, թէ ի՞նքն է Պողիկարպոսը: Երբ նա խոստովանեց այդ, կուսակալը Համոզում էր հրաժարուել ասելով. «Յարգիր քո տարիքը» եւ նման բաներ, ինչպէս նրանք սովոր էին ասել. «Երդուի՛ր Կեսարի բախտին ու զղջա՛», ասացին. «Վերացրո՛ւ անաստուածներին»: Իսկ Պողիկարպոսը, լրջախոհ դէմքով նայելով ասպարէզում եղած անօրէն Հեթանոսների Համայն ամբոխին, ձեռքերը շարժեց նրանց կողմը, այնուհետեւ Հառաչելով նայեց երկինք եւ ասաց. «Վերացրո՛ւ անաստուածներին»: 3. Երբ իշխանաւորը պնդելով ասում էր՝ «Երդուիր, եւ քեզ ազատ կ'արձակեմ. ուրացիր Քրիստոսին», Պողիկարպոսը պատասխանում է. «Ութսունվեց տարի է նրան ծառայում եմ, եւ Նա ինձ ոչնչով չի վնասել. ես ինչպէ՞ս կարող եմ Հայհոյել իմ Թագաւորին, Որն ինձ փրկել է»:

Ճ. Քանի որ իշխանաւորը դարձեալ պնդում էր եւ ասում «Երդուիր Կեսարի բախտին», նա պատասխանեց. «Եթէ դու սնափառում ես, որ ես կ'երգուեմ Կեսարի բախտին, ինչպէս ասում ես, կը նշանակի՛ ինձ չես ճանաչում, թէ ով եմ. լսի՛ր անկեղծօրէն. ես քրիստոնեայ եմ: Իսկ եթէ ուզում ես իմանալ քրիստոնէութեան խօսքը, մէկ օր տրամադրի՛ր եւ լսի՛ր»: 2. Կուսակալն ասաց. «Համոզիր ժողովրդի՛ն»: Իսկ Պողի-

կարպոսն ասաց. «Քե՛զ այդ խօսքին արժանացրի. քանզի սովորել ենք «Աստուծոյ սահմանած իշխաններին եւ իշխանութիւններին, որոնք մեզ չեն վնասում, պատշաճը հատուցել»^{*}. Իսկ նրանց արժանի չեմ համարում հաշուետու լինել:

ԺԱ. Բայց կուսակալն ասաց. «Գազաններ ունեմ. քեզ նրանց առաջ կը նետեմ, եթէ չմտափոխուես»: Իսկ նա պատասխանեց. «Կանչի՛ր. քանզի անհնար է, որ մտափոխուենք առաւել լաւից դէպի առաւել վատը: Իսկ լաւը վատից դէպի արդարը մտափոխուելն է»: 2. Կուսակալը դարձեալ ասաց նրան. «Քանի որ գազաններին արհամարհում ես, քեզ կրակով կ'ոչնչացնեմ, եթէ չմտափոխուես»: Իսկ Պողիկարպոսը պատասխանեց. «Սպառնում ես ժամանակաւորապէս այրուող կրակով, որը քիչ անց կը հանգչի. քանզի դու անգիտանում ես սրբապիղծների համար գալիք դատաստանի եւ յաւիտենական պատժի համար պահուող կրակը: Բայց ինչո՞ւ ես դանդաղում. բե՛ր, ինչ կամենում ես»:

ԺԲ. Այս եւ ուրիշ շատ բաներ ասելով՝ նա լցուում էր արհուլթեամբ ու ցնծութեամբ, եւ նրա դէմքը ողողւում էր շնորհով. ուստի ոչ միայն նա չվհատուեց ու չընկրկեց իրեն ասուած խօսքերից, այլ ընդհակառակը՝ կուսակալը գազազեց եւ ուղարկեց իր մունետիկին, որպէսզի ասպարէզում երեք անգամ յայտարարի. «Պողիկարպոսը խոստովանեց, թէ ինքը քրիստոնեայ է»: 2. Երբ մունետիկն այդպէս յայտարարեց, Զմիւռնիայում բնակուող Հեթանոսների եւ Հրեաների ամբողջ բազմութիւնը անասելի զայրոյթով ու բարձրաձայն գոռում էր. «Սա է Ասիայի վարդապետը, քրիստոնեաների հայրը, մեր կուռքերը կործանողը, ով շատերին սովորեցնում է զոհ չմատուցել եւ չերկրպագել»: Այս ասելով՝ նրանք գոռում էին եւ պահանջում Ասիայի կառավարիչ Փիլիպպոսից, որ առիւծ արձակի Պողիկարպոսի վրայ: Եւ նա պատասխանեց, որ դա հնարաւոր չէ, որովհետեւ որսը վերջացել է: 3. Այնժամ նրանք որոշեցին միահամուռ գոռալ, որ Պողիկարպոսը կենդանի այրուի: Քանզի պէտք է կատարուէր բարձի օրինակով յայտնուած տեսիլքը, երբ նա աղօթելիս տեսաւ այն վառուելիս եւ դառնալով իր հետ եղող հաւատացեալներին՝ մարգարէաբար ասաց. «Ես պէտք է կենդանի այրուեմ»:

* Հմմտ. Հռոմ. ԺԳ 1, 7, Ա Պետր. Բ 13:

ԺԳ. Արդ, այս ամէնն այսքան արագ կատարուեց. աւելի արագ, քան ասուեց. քանի որ ամբոխը շուտափոյթ գործատներից ու բաղնիքներից փայտ ու տաշեղներ բերեց. եւ այդ գործին, ինչպէս նրանց սովորութիւնն էր, բոլորից յօժարակամ ծառայում էին հրեաները: 2. Երբ արդէն խարոյկը պատրաստուել էր, նա հանեց իր զգեստը եւ, դօտին արձակելով, փորձեց ինքն իրեն ազատել. նա այդ նախապէս չէր արել, քանի որ իւրաքանչիւր հաւատացեալ ջանում էր աւելի շուտ դիպչել նրա մարմնին: Քանզի նա վկայութիւնից առաջ էլ իր առաքիւնի կենցաղավարութեամբ զարդարուած էր ամէն բարիքներով: 3. Իսկոյն նրա շուրջը դրեցին խարոյկի համար յարմարեցուած գործիքները: Երբ պատրաստուում էին գամել, ասաց. «Թողէք ինձ այսպէս. քանզի նա, Ով ինձ ուժ տուեց դիմանալու կրակին, հնարաւորութիւն կը տայ, որ խարոյկն էլ անխախտ մնայ առանց գամերի»:

ԺԴ. Եւ նրանք չգամեցին, այլ կապեցին նրան: Եւ նա ձեռքերը ետ պահելով կապուեց՝ որպէս մեծ Հօտից բերուած զոհաբերման պատուական խոյ, Աստուծոյ համար պատրաստուած ողջակէզ: Նայելով վեր՝ դէպի երկինք՝ նա ասաց. «Ո՛վ Տէր Աստուած ամենակալ, Հայր Քո սիրելի եւ օրհնեալ Որդի Յիսուս Քրիստոսի, Որի միջոցով Քեզ ճանաչեցինք, Աստուած Հրեշտակների եւ զօրութիւնների, ամէն ստեղծուածի եւ համայն արդարների ցեղի, որոնք ապրում են Քո առաջ: 2. Օրհնում եմ Քեզ, որ ինձ արժանացրիր այս օրուան եւ այս ժամին, որպէսզի նահատակների շարքում մասնակցեմ Քո Օծեալի բաժակին, մարմնի եւ հոգու յաւերժական կեանքի յարութեանը, անպականութեամբ Սուրբ Հոգու: Նրանց մէջ թող ես ընդունելի լինեմ այսօր Քո առաջ որպէս պարարտ եւ ընդունելի զոհ, ինչպիսին նախապատրաստել ես կանխաւ եւ յայտնել ու կատարել ես, Աստուած՝ անսուտ եւ ճշմարիտ: 3. Ուստի եւ գովում եմ Քեզ ամէն ինչի համար, օրհնում Քեզ, փառաբանում յաւերժական եւ երկնային քահանայապետ Յիսուս Քրիստոսի՝ Քո սիրելի Որդու միջոցով, Որի համար Նրա հետ եւ Քեզ, եւ Սուրբ Հոգուն փառք այժմ եւ գալիք դարերում: Ամէն»:

ԺԵ. Երբ նա ասաց «ամէն» եւ աղօթքը վերջացրեց, խարոյկի մարդիկ կրակը վառեցին: Երբ մեծ բոց փայլեց, հրաշք տեսանք, ում որ տեսնել էր տրուած: Եւ մենք հետեւեցինք՝ պատահածները միւսներին

Հաղորդելու համար: 2. Կրակը սարքեցին ծածկակառքի ձեռով: Ինչպէս քամուց ուռած նաւի առագաստներ, բոցն այդպէս շուրջանակի պատեց վկայի մարմինը: Եւ նրա մէջ, թոււմ էր, ոչ թէ միս էր այրոււմ, այլ հաց էր եփոււմ, կամ ոսկի եւ արծաթ էր շիկանոււմ Հնոցի մէջ: Եւ այնպիսի անուշահոտութիւն զգացինք, ասես խունկ էր բուրոււմ կամ որեւէ այլ թանկարժէք բուրաւէտ նիւթ:

ԺԶ. Ի վերջոյ, անօրէնները, տեսնելով, որ կրակը չի կարողանոււմ ոչնչացնել մարմինը, հրամայեցին կոնեկտորին մօտենալ նրան եւ խոցել դաշոյնով: Երբ նա այդ արեց, մեծ քանակութեամբ արիւն ժայթքեց, որից կրակը հանգաւ, եւ ամբողջ ամբոխը զարմացել էր, որ այդքան տարբերութիւն կայ անհաւատների եւ ընտրեալների միջեւ: 2. Վերջիններից մէկն էլ եղել էր եւ ինքը՝ ամենահրաշալի Պողիկարպոսը, որը մեր ժամանակ եղել էր առաքելական եւ մարգարէական ուսուցիչ, Զմիւռնիայի ընդհանրական Եկեղեցու եպիսկոպոս, քանզի նրա բերանից դուրս եկած ամէն մի խօսք կատարուեց եւ կը կատարուի:

ԺԷ. Արդարների ցեղի դէմ կանգնած նախանձը, նենգը, չարը, տեսնելով նրա վկայութեան վեհութիւնը, ի սկզբանէ անբասիր վարքը նրա, ով պսակուած էր անմահութեան պսակով եւ անվիճելի մրցանակ էր կրոււմ, ջանաց, որ անգամ նրա մարմինը մենք չվերցնենք, թէեւ շատերս ցանկանոււմ էինք այդ անել եւ Հաղորդակից դառնալ նրա սուրբ մարմինին: Ուստի նրանք թելադրեցին Հերովդէսի հայր եւ Ալկէսի եղբայր Նիկետէսին խնդրել իշխանից, որ չյանձնի նրա մարմինը. «Զլինի թէ, - ասոււմ էին նրանք, - թողնելով ինչեալին՝ սկսեն սրան պաշտել»: Նրանք այսպէս թելադրեցին եւ նրանց սատարոււմ էին Հրեաները, որոնք պահպանեցին նրա մարմինը, երբ մենք ուզոււմ էինք այն վերցնել խարոյկից: Նրանք անգիտանոււմ էին, թէ մենք ոչ կը կարողանանք հրաժարուել Քրիստոսից, Ով ամբողջ աշխարհի մեղաւորների փրկութեան համար անշահախնդիր կերպով չարչարանքներ կրեց, ոչ իսկ կը կարողանանք մէկ ուրիշին պաշտել: 3. Քանզի նրան, Ով Աստուածորդի է, մենք երկրպագոււմ ենք, իսկ վկաներին՝ որպէս Տիրոջ աշակերտների եւ Հետեւորդների, ըստ արժանւոյն սիրոււմ, նոյն Թագաւորի եւ Ուսուցչի նկատմամբ անգերազանցելի նուիրուածութեան պատճառով. թող մենք եւս դառնանք նրանց Հաղորդակից եւ աշակերտակից:

ԺԸ. Արդ, Հարիւրապետը, տեսնելով Հրեաների յամառելը, նրան մէջտեղ բերեց, ինչպէս նրանց սովորութիւնն էր, եւ այրեց. ուստի եւ մենք, յետոյ վերցնելով թանկարժէք քարերից առաւել թանկ եւ ոսկուց առաւել ստուգուած նրա ոսկորները, զետեղեցինք այնտեղ, ուր եւ պատշաճ էր: 2. Այնտեղ մենք կարող կը լինենք ցնծութեամբ եւ ուրախուլութեամբ Հաւաքուելու, եւ Տէրը մեզ հնարաւորութիւն կը տայ նշելու այդ վկայի ծննդեան օրը, ի յիշատակ նախկին նահատակների եւ ի վարժութիւն ու պատրաստութիւն ապագայ նահատակների:

ԺԹ. Ահա այսքանը երանելի Պողիկարպոսի մասին, ով Փիլադելփիայից եղածների հետ տասներկուերորդ նահատակուողն էր. առանձին յիշատակոււմ է բոլորի կողմից, ուստի եւ անգամ Հեթանոսների կողմից ամէնուր նշոււմ է, թէ նա ոչ միայն նշանաւոր ուսուցիչ է եղել, այլեւ արտակարգ վկայ, որի նահատակութեանը ցանկանոււմ են բոլորը նմանուել Քրիստոսի եւ Աւետարանի համար: 2. Իր կայունութեամբ յաղթելով անարդար իշխանին եւ այդպիսով անմահութեան պսակը ստանալով՝ առաքեալների եւ բոլոր արդարների հետ ցնծալով՝ փառաբանոււմ են ամենակալ Աստծուն եւ օրհնոււմ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսին՝ մեր Հոգիների Փրկչին, մեր մարմինների կառավարչին եւ Համայն փրկագործ տնտեսութեան ընդհանրական Եկեղեցու Հովուին:

Ի. Դուք շատերի միջոցով խնդրեցիք ձեզ յայտնել կատարուածների մասին, իսկ մենք առայժմ գլխաւոր գծերով տեղեկացել ենք մեր եղբայր Մարկիոնի միջոցով: Ուստի, այս ամէնն իմանալով, թուղթն ուղարկեցէք նաեւ միւս եղբայրներին, որպէսզի նրանք եւս փառաբանեն Տիրոջը, Որն իր ընտրութիւնը կատարոււմ է իրենց իսկ՝ ծառաների միջից: 2. Նա, Ով կարող է մեզ բոլորիս իր շնորհով եւ պարգեւով իր միածին Որդի Յիսուս Քրիստոսի միջոցով տանել իր յաւիտենական թագաւորութիւնից ներս, նրան փառք, պատիւ, գօրութիւն, մեծարանք յաւիտեանս. ողջունեցէք բոլոր սրբերին. ձեզ ողջունոււմ են մեզ հետ գտնուողները եւ սոյնը գրող Եւարետոսն՝ ընտանիքով:

ԻԱ. Երանելի Պողիկարպոսը նահատակուեց քսանթիկոս ամսի երկրորդ օրը, մարտեան կաղանդներից եօթ օր առաջ. Աւագ շաբաթ օրը՝ ութերորդ ժամին, նա ձերբակալուեց Հերովդէսի կողմից Փիլիպպոս Տրալլացի քահանայապետի, Ստատիոս Կոզրատոսի կուսակալութեան

եւ Յիսուս Քրիստոսի յաւիտենական թագաւորութեան ժամանակ. Նրան փառք, պատիւ, մեծարանք, յաւիտենական գահ սերնդէսերունդ: Ամէն:

ԻՔ. Մաղթում ենք ձեզ առողջութիւն, եղբայրներ՛ր, Հետեւելով Յիսուս Քրիստոսի Աւետարանի խօսքին. փառք Նրան եւ Հայր Աստծուն եւ Սուրբ Հոգուն՝ ընտրեալ սրբերի փրկութեան համար. ինչպէս վկայեց երանելի Պողիկարպոսը, որի Հետքերով մենք եւս թող արժանանանք Յիսուս Քրիստոսի թագաւորութեանը:

Այս ամէնն արտագրել է Գայիոսը Իրենէոսից, որն աշակերտն էր Պողիկարպոսի, որն էլ եղել է Իրենէոսի համաքաղաքացին: Իսկ ես՝ Սոկրատէսս, Կորնթոսում Գայիոսի օրինակներից գրեցի: Շնորհը բոլորի Հետ:

Դարձեալ ես՝ Պիոնիոսս, այս ամէնը փնտռելով գրեցի նախորդ գրուածից, որը յայտնութեամբ ինձ բացայայտեց երանելի Պողիկարպոսը, որպէսզի յետագայում այս ամէնը, որոնք ժամանակի ընթացքում արդէն համարեա թուլացել էին, հաւաքելով ծանուցեմ, որպէսզի ինձ եւս Տէր Յիսուս Քրիստոսը ժողովի Իր ընտրեալների Հետ Իր երկնային թագաւորութեան մէջ. փառք Նրան, Հօրը եւ Սուրբ Հոգուն յաւիտեանս յաւիտենից: Ամէն:

ՈՒՐԻՇ ՎԵՐՉԱԲԱՆ ՄՈՍԿՈՎԱՆ ԿՈՒԵՔՄԻՑ

Այս ամէնն արտագրել է Գայիոսը Իրենէոսի գրածներից. նա եղել է նաեւ համաքաղաքացին Իրենէոսի՝ սուրբ Պողիկարպոսի աշակերտի: Քանզի այս Իրենէոսը, Պողիկարպոս եպիսկոպոսի ժամանակ գտնուելով Հռոմում, քարոզել է շատերին: Նրա շատ գրուածքներ լաւագոյնս եւ ճշմարտապէս կան: Դրանցում յիշատակում է Պողիկարպոսին, թէ նրա մօտ է սովորել: Նա ժխտել է ամէն հերձուած, եւ եկեղեցական ընդհանրական կանոնը, ինչպէս ստացել էր սրբից, այնպէս էլ աւանդեց: 2. Այս էլ է ասում. թէ երբ Մարկիոնը, որից կոչուել են մարկիոնականները, պատահել է սուրբ Պողիկարպոսին եւ ասել. «Ճանաչի՛ր մեզ, Պողիկարպո՛ս», սա պատասխանել է Մարկիոնին. «Ճանաչում եմ սատանայի առաջնիկին»: 3. Իրենէոսի գրածների մէջ սա եւս կայ. թէ այն օրը եւ այն ժամին, երբ Ձմիւռնիայում նահատակուեց Պողիկարպոսը, Հռոմ քաղա-

քում գտնուող Իրենէոսը ձայն է լսել՝ ասես շեփորից, որն ասում էր. «Պողիկարպոսը նահատակուեց»: 4. Ինչպէս ասացինք, ահա Իրենէոսի այս գրքերից Գայիոսն արտագրեց, իսկ Գայիոսի օրինակներից՝ Իսոկրատէսը Կորնթոսում: Ես էլ՝ Պիոնիոսս, Իսոկրատէսի ընդօրինակութիւններից սուրբ Պողիկարպոսի յայտնութեամբ փնտռեցի ու գրեցի՝ հաւաքելով այդ ամէնը, որոնք ժամանակի ընթացքում արդէն համարեա թուլացել էին, որպէսզի ինձ եւս Տէր Յիսուս Քրիստոսը ժողովի Իր ընտրեալների Հետ Իր երկնային թագաւորութեան մէջ. փառք Նրան, Հօրը եւ Սուրբ Հոգուն յաւիտեանս յաւիտենից: Ամէն:

Հին յունարէնից թարգմանեց Միմոն Գրքաշարեանը

Խմբագրեց եւ ծանօթագրեց Միքայէլ եպս. Աջապահեանը

Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին Քրիստոսի Եկեղեցու մեծագոյն Հայրերից մէկն է: Նա ոչ միայն եղել է այն սրբազան անօթը, որով մեզ տրուեցին Նիկիոյ սուրբ Հաւատքի դաւանական սահմանումները, այլեւ եղել է այդ դաւանութիւնն իր ողջ խորութեամբ բացայայտողը: Նա օծուած է եղել Սուրբ Գրքի դաւանաբանական իմաստները տեսնելու հանճարեղ կարողութեամբ: Նրա գրուածքներում աստուածաբանական ճշմարտութիւններն ի յայտ են գալիս զարմանալի կենդանի զօրութեամբ, որոնք ոչ միայն հաստատում են քրիստոնէական դաւանութեան տեսական դրոյթները, այլեւ քրիստոնէական Հաւատքի ողջ իսկութիւնը: Ինչ որ իմաստով ս. Աթանասն ուղղափառ դաւանութեան կամ ուղղափառութեան հիմնադիրն է. եւ պատահական չէ, որ եկեղեցական աւանդութեան մէջ ս. Աթանասն անուանուել է «Ուղղափառութեան Հայր», «Ուղղափառ Հաւատքի սիւն», «Եկեղեցու սիւն» եւն: Նրա ամբողջ կեանքը եղել է նաեւ ուղղափառ Հաւատքի պաշտպանութեան իւրօրինակ վկայութիւն, եւ յանուն սուրբ Հաւատքի՝ նա արիաբար կրել է բազմաթիւ Հալածանքներ: Արիոսականները նրան Համարում էին իրենց գլխաւոր թշնամին եւ դիմում էին ամէն տեսակ խարդաւանքների՝ նրանից ձերբազատուելու համար: Նրանք աշխարհիկ իշխանութիւնների աջակցութեամբ Աթանասին հինգ անգամ վտարել են Ալեքսանդրիայի աթոռից, եւ նա աւելի քան տասնեօթ տարի անցկացրել է աքսորում՝ երբեմն նոյնիսկ լքուած մնալով իր իսկ Հաւատակից եղբայրների կողմից: Այս բոլոր տառապանքների եւ վշտերի մէջ նա շարունակել է անգիջում պայքարը ճշմարիտ Հաւատքի համար եւ ամէն գնով բացայայտել ճշմարտութեան հակառակորդների վտանգաւոր մոլորութիւնները: Սակայն նոյնիսկ պայքարի ամենաթեժ պահերին ս. Աթանասը լի է եղել իւրօրինակ Համբերութեամբ եւ ներողամտութեամբ մոլորեալների նկատմամբ եւ ջանացել ամէն կերպ նրանց վերադարձնել դէպի ուղղափառ Հաւատք: Նրան շատ բարձր է գնահատել անապատականների նախահայր ս. Անտոնիոսը: Եգիպտական ճգնաւորութեան մեծագոյն Հեղինակութիւններից մէկը՝ ս. Պափնոտիոսը գրում է. «Երբ ս. Աթանասը եպիսկոպոս ձեռնադրուեց, այնժամ չար մարդիկ... փորձեցին պառակտել Աստուծոյ Եկեղեցին: Սակայն ինձ Սուրբ Հոգին ասաց. «Ես նրան կանգնեցրի որպէս Եկեղեցու սիւն

եւ լուսատու: Բազում վշտեր եւ մարդկային չարախօսութիւններ են սպասում նրան՝ Քրիստոսի նկատմամբ բարեպաշտ Հաւատք ունենալու պատճառով: Բայց նա յաղթահարելով բոլոր փորձութիւնները ... կ'ազդարարի Եկեղեցիներին աւետարանական ճշմարտութիւնը»¹: Իսկ ս. Գրիգոր Աստուածաբանը նրա մասին գրում է. «Մեզ՝ գետնին նետուածներինս, փրկութեան եղջիւր բարձրացուեց, ճիշտ ժամանակին շնորհուեց անկիւնաքար, որ մեզ շաղկապում է ինքներս մեզ եւ միմեանց Հետ, կամ Հուր, որ մաքրագործում է փտած եւ վնասակար զանգուածը... կամ՝ սուր, որ հատում է շարութեան արմատները: Եւ Բանը գտաւ իր առաջամարտիկին, եւ Հոգին ստացաւ մէկին, ով յանուն Նրա պիտի ունենար նախանձախնդրութեան շունչը»²:

Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին թէպէտ մշտապէս Հալածանքների մէջ է եղել, սակայն թողել է զարմանալի մեծ գրական ժառանգութիւն: Նրա գործերի մեծ մասն ունեն դաւանաբանական եւ ջատագովական բնոյթ եւ նուիրուած են Նիկիական Հաւատքի պաշտպանութեանը: Ս. Աթանասը յստակօրէն տեսնում էր Նիկիոյ ձեւակերպմանը Հակառակուելու վտանգը: Հին եւ Հնանման աստուածաբանական Համակարգերը երկիմաստ էին: Նոր եւ ամուր Համակարգը կարելի էր կառուցել Նիկիոյ հիմքի վրայ, այսինքն՝ ելնելով «Համագոյութիւն» (ὁμοούσια) Հասկացողութիւնից, ըստ որի պէտք էր կառուցել եւ յղկել ուղղափառ Հաւատքի ողջ աստուածաբանական կառոյցը: Հայրը, Որդին եւ Սուրբ Հոգին Համագոյակից (էակից) են, այսինքն՝ ունեն նոյն աստուածային բնութիւնը եւ էութիւնը: Համագոյութիւնը նշանաւորեց քրիստոնէութեան յաղթանակը Հրէական եւ միջին-պլատոնական մտքի վրայ՝ ցոյց տալով, որ Հին կրօնաիմաստասիրական Համակարգերն ի վիճակի չէին ընկալելու եւ եզրակերպելու Բանի ներմարդութեան (մարդեղութեան) խորհուրդը: Քրիստոնէութիւնը պահանջում էր Հաւատքի սահմանման նոր եւ ստոյգ եզրաբանական Համակարգ, որն ամրագրուեց Նիկիոյ Ա տիեզերաժողովով: Նիկիական Հաւատքի Հետեւողական բացայայտման մէջ է Մեծն Աթանասի մեծագոյն ներդրումն աստուածաբանական մտքի պատմութեան մէջ:

1 Святитель Афанасий Великий, Творения, Т. 1, ст. 49
 2 Святитель Григорий Богослов, Собрание Творений, Том 1, слово 21, похвальное Афанасию Великому, архиеп. Александрийскому, ст. 308-309

Ս. Աթանասի ջատագովական գործունէութեան հիմնական նպատակն է եղել պաշտպանել քրիստոնէութիւնը Հելլենականացման վտանգից, որը թաքնուած էր Արիոսի եւ նրա հետեւորդների հերետիկոսութեան մէջ: Լայնօրէն գործածելով յունական մտածողութեան կերպերը եւ գաղափարները՝ յայտնութեան համարտուութիւնները դասակարգելու եւ համադրելու համար, նա գիտէր՝ ինչպէս առանձնացնել յունական մտածողութիւնը քրիստոնէական յայտնութիւնից, որպէսզի Ալեքսանդրիոսի ճշմարտութիւնը չաղճատուէր: Եթէ Աթանասն օգտուում էր փիլիսոփայութիւնից, ապա դա անում էր Եկեղեցու վարդապետութեան փրկարանական իսկութիւնը հաստատելու համար: Նրա բոլոր ջանքերն ուղղուած էին հիմնաւորելու Եկեղեցու սրբազան աւանդութիւնը, վարդապետութիւնը եւ հաւատքը, որը տուեց Տէրը, քարոզեցին առաքեալները եւ պահպանեցին Հայրերը:

Ս. Աթանասը ոչ միայն սահմանեց եւ յստակեցրեց Ամենասուրբ Երրորդութեան դաւանութեան կարեւորագոյն սկզբունքները, այլեւ ըստ էութեան նախանշեց Եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի զարգացման հիմնական ուղիները: Նրա գրուածքներում Բանի մարդեղութեան խորհուրդը բացայայտուած է զարմանալի խորութեամբ: Ս. Աթանասի՝ «Նա մարդացաւ, որպէսզի մենք աստուածանանք» նշանաւոր արտայայտութիւնը լաւագոյն բանալին է Եկեղեցու փրկարանական ուսուցման: Մենք չէինք փրկուի, եթէ Աստուած Ինքը չմարդանար, եւ եթէ Քրիստոս Աստուած չլինէր: Բանն Աստուած, առնելով մարդկային բնութիւնը, աստուածացրեց այն: Եթէ Քրիստոս Աստուած չլինէր, չէր կարող աստուածացնել մեզ:

Բացի դաւանական եւ ջատագովական բնոյթի երկերից, ս. Աթանասի աստուածաբանական ժառանգութիւնը ներառում է նաեւ բազմաթիւ մեկնողական, ճգնաւորական-ներանձնական, տօնախօսական ճառեր, քարոզներ եւ նամակներ: Թէպէտ ս. Աթանասն ամէնից շատ վկայակոչուող Հայրերից է Հայ դաւանաբանական եւ հակաճառական բնոյթի աղբիւրներում, այսուհանդերձ նրա երկերի մեծ մասի հայերէն թարգմանութեան բնագրերը մեզ յայտնի չեն: Մասամբ դրանք Հրատարակուած են «Ս. Աթանասի Աղեքսանդրիոյ Հայրապետի ճառք, թուղթք եւ ընդդիմաստութիւնք» (Վենետիկ, 1899 թ.) ժողովածուով: Առաջին անգամ արեւելահայերէն թարգմանութեամբ ներկայացնում ենք ս. Աթանասի ամենակարեւոր դաւանաբանական երկերից մէկը, որը վեր-

նագրուած է այսպէս՝ «Աղեքսանդրիոյ եպիսկոպոսապետ ս. Աթանասի թուղթք Որդու մարդեղութեան եւ Սուրբ Երրորդութեան մասին»:

Այս բացառիկ հոգեւունջ գրուածքը, լինելով սուրբ Հայրապետի ուշ շրջանի գործ, ամփոփ եւ առաւել համակարգուած կերպով է ներկայացնում նրա դաւանական հայեացքները: Քրիստոնէական հաւատքի հիմնական սկզբունքները՝ Ամենասուրբ Երրորդութեան Անձերի համագոյութեան, ինչպէս նաեւ՝ Յիսուս Քրիստոսի մարդեղութեան խորհուրդի մասին, բացայայտուած են իրենց փրկարանական խոր աղերսներով եւ սուրբգրային կուռ հիմնաւորումներով: Այստեղ դաւանական ճշմարտութիւններն առաջնորդում են մարդուն դէպի Հոգեւոր վերափոխութիւն եւ հաւատքի էական ճանաչողութիւն, որի հիմքը, ըստ ս. Աթանասի, ուղղափառ դաւանութեան խոստովանութիւնն է:

Գրաբար թարգմանութիւնը ակնյայտօրէն կատարուած է Ե դարում եւ գերծ է յունարան դպրոցի թարգմանական խրթնաբանութիւններից: Գրաբար բնագրի դժուարահաս մասերը մանրազնին բաղդատուել են մեր ձեռքի տակ եղած յունարէն բնագրի, ինչպէս նաեւ ուսուցիչներին թարգմանութեան հետ:

Աղբիւրներ

- Ս. Աթանասի Աղեքսանդրիոյ Հայրապետի ճառք, թուղթք եւ ընդդիմաստութիւնք, Վենետիկ, 1899 թ.
 Patrology, Johannes Quasten, Volume III
 Athanasius, Alvyn Pettersen
 Святитель Афанасий Великий, Творения, Т. 1—4
 Святитель Григорий Богослов, Собрание Творений, Том 1, слово 21, похвальное Афанасию Великому, архиеп. Александрийскому
 Μέγας Αθανάσιος, Περί τῆς ἐνοσάρκου ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ κατὰ Ἀρειανῶν, Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, Αθήναι 1963, Τόμος 33, Σελ. 221-238

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ՍՈՒՐԲ ԻԹՄԱՍԻ ԹՈՒՂԹԸ ՈՐԴՈՒ ՄԱՐԴԵՂՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ովքեր ցանկանում են չարարուեստաբար հասկանալ աստուածային Գիրքը, իրենց հայեցողությունը հաստատելու համար վկայակոչում են մարդուն վերաբերող խօսքերը Աստուծոյ Որդու աղքատութեան մասին. սակայն այս նուաստ խօսքերի եւ գործերի մէջ է քրիստոնէութեան ողջ իսկութիւնը:

Արդ, եթէ կարողանային լսել երանելի Պօղոսի՝ կորնթացիներին գրածները. «Քանզի գիտէք շնորհները մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի, որ ձեզ համար աղքատացաւ, [Նա], որ հարուստ էր, որպէսզի դուք Նրա աղքատութեամբ հարստանաք» [Բ Կոր. Ը 9], ապա երբեք չէին համարձակուի ասել՝ Որդին նման չէ Հօրը, յատկապէս իմանալով, թէ ինչ է Նրա աղքատութեան զօրութիւնը, եւ ինչ է Նրա խաչի զօրութիւնը: Ուստի եւ մէկ այլ տեղ նոյն Պօղոս [առաքեալն] ասում է. «Որ կարողանաք հասու լինել բոլոր սուրբերի հետ՝ ինչ է լայնութիւնը, երկարութիւնը, [բարձրութիւնը] եւ խորութիւնը, ճանաչէք գիտութեանը գերազանցող Քրիստոսի սէրը, որպէսզի լցուէք Աստուծոյ լրիւ ամբողջութեամբ» [Եփես. Գ 18-19]: Այս պատճառով Նրա աղքատութեան եւ չարչարանքների մասին համարձակում է գրել. «Քա՛ւ լիցի ինձ պարծենալ, բայց միայն մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի խաչով, որով աշխարհը խաչուած է ինձ համար, ես՝ աշխարհի համար» [Գաղ. Զ 14], «Որովհետեւ իմ մտքում չեմ դրել իմանալ ձեր մէջ՝ այլ բան, բայց միայն՝ Յիսուս Քրիստոսին եւ նոյն իրեն՝ խաչուածին» [Ա Կոր. Բ 2]. «Եւ եթէ ճանաչուած լինէր, արդարեւ փառքի Տիրոջը չէին խաչի» [Ա Կոր. Բ 8]: Եւ այժմ, եթէ սրանք հասկանային աստուածային Գիրքը, արդարեւ չէին համարձակուի ամէնքի Ստեղծողին հայեցել՝ Նրան ստեղծուած կամ արարուած կոչելով:

Վկայակոչում են՝ ասելով մեզ. «Ինչպէ՞ս կարող է Որդին Հօր նման կամ Հօր էութիւնից լինել, երբ գրուած է. «Ինչպէս Հայրն Ինքն իր մէջ կեանք ունի, նոյնպէս եւ Որդուն տուեց Ինքն իր մէջ կեանք ունենալ» [Յովհ. Ե 26]: Ըստ նրանց՝ տուողը գերազանց է վերցնողից: Նաեւ [գրուած] է. «Մի՛ կոչիր Ինձ բարի, բարի չէ ոչ ոք, այլ միայն

Աստուած» [Մարկ. Ժ 18], դարձեալ՝ «Աստուած իմ, Աստուած իմ, ինչո՞ւ թողեցիր ինձ» [Մատթ. Իէ 46], դարձեալ՝ «Այդ օրուայ մասին ոչ ոք չգիտի... եւ ոչ էլ Որդին, այլ միայն՝ Հայրը» [Մարկ. ԺԳ 32], դարձեալ՝ «Ում Հայրը սրբացրեց եւ աշխարհ ուղարկեց» [Յովհ. Ժ 36], դարձեալ՝ «[Հայր] Աստուած, որ յարութիւն տուեց Նրան մեռելներին» [Գաղ. Ա 1]: Արդ, ինչպէ՞ս կարող է, ասում են, մեռելներից յարութիւն առնողը նման լինել իրեն յարութիւն տուողին:

Այս վկայութիւնների շատից քիչը ներկայացրեցինք, որպէսզի սրանք մեկնելով՝ միւսները հեշտութեամբ հասկացուեն: Արդ, ըստ մեր կարողութեան մենք պէտք է պատմենք դրանց զօրութեան մասին:

Երբ երանելի Պօղոսն ասում է. «Հայրը յարութիւն տուեց իր Որդուն մեռելներից» [տե՛ս Հռոմ. Ժ 9], ապա Յովհաննէսն ասում է մեզ, թէ՛ «Ասաց Յիսուս. «Քանզեցէ՛ք այդ տաճարը, եւ երեք օրուայ ընթացքում այն կը վերականգնեմ»: Եւ ասում էր իր մարմնի տաճարի մասին» [Յովհ. Բ 19-21]: Արդ, յայտնի է նրանց, ովքեր արթուն են, թէ մարմնի յարութեամբ նկատի ունի Որդու յարութիւնը մեռելներից, որովհետեւ ինչ որ Նրա մարմնի մասին են ասում, ի դէմս Նրա են ասում, այսպէս՝ երբ ասում է, որ Հայրը կեանք տուեց Որդուն, պէտք է իմանալ մարմնին կեանք տալը, քանի որ եթէ ինքն է կեանքը, ապա ինչպէ՞ս է կեանքը կեանք վերցնում, երբ ինքը խոստանում է՝ ասելով, թէ՛ «Իմ ոչխարներն իմ ձայնը լսում են, եւ ես ճանաչում եմ նրանց, նրանք գալու են իմ յետեւից, եւ ես նրանց կը տամ յաւիտենական կեանքը, եւ նրանք չեն կորչի յաւիտեան» [Յովհ. Ժ 27]: Եւ արդ, եթէ ինքն է Աստուծոյ իմաստութիւնը, եւ ամէն հասակ իրենից է, ապա ինչո՞ւ ասաց. «Յիսուս զարգանում էր իմաստութեամբ եւ հասակով» [Ղուկ. Բ 52]: Եւ եթէ Հայրն իր Բանի եւ Որդու միջոցով է ստեղծել ամէն ինչ, ապա պարզ է, որ Նրա մարմնին էլ է յարութիւն տուել Նրա միջոցով: Արդ, Նրա ձեռքով յարութիւն տուեց Նրան եւ Նրա ձեռքով կեանք տուեց Նրան: Մարմնով յարութիւն է առնում որպէս մարդ եւ կեանք է ստանում որպէս մարդ՝ «կերպարանքով որպէս մարդ լինելով» [Փիլ. Բ 7]. եւ ինքը որպէս Աստուած յարութիւն է տալիս իր տաճարին եւ կեանք՝ իր մարմնին: Եւ դարձեալ երբ ասում է. «Ում Հայրը սրբացրեց եւ աշխարհ ուղարկեց» [Յովհ. Ժ 36], ապա մէկ այլ տեղ Նրա մասին ասում է. «Եւ ես ինձ սրբացնում եմ, որպէսզի նրանք էլ սրբացուեն ճշմարտութեամբ» [Յովհ. Ժէ 19]: Իսկ երբ ասում է. «Աստուած իմ, Աստուած իմ, ինչո՞ւ թողեցիր ինձ» [Մատթ. Իէ 46],

ապա դա մեր անունից է ասում, որովհետեւ [Նրա Համար ասուեց]։ «Մառայի կերպարանք առնելով, մարդկանց նման դառնալով եւ կերպարանքով որպէս մարդ լինելով» [Փլպ. Բ 7], եւ՝ «Հնազանդ լինելով մինչեւ մահ եւ այն էլ՝ մահուան՝ խաչի վրայ» [Փլպ. Բ 8]։ Նոյնպէս էլ Եսային է ասում. «Նա մեր մեղքերն է վերցնում եւ մեզ Համար չարչարում» [Ես. ՄԳ 4], քանի որ Իր Համար չի չարչարում, այլ մեզ Համար, եւ Աստուած Իրե՛ն չթողեց, այլ մեզ, եւ մեզ՝ թողնուածներին Համար եկաւ աշխարհ։ Եւ երբ ասում է. «Դրա Համար էլ Աստուած Նրան առաւել բարձրացրեց եւ Նրան շնորհեց մի անուն, որ վեր է, քան ամէն անուն» [Փլպ. Բ 8], եւ ինչ որ սրանից յետոյ է ասում, տաճարի մասին է ասում, որն Իր մարմինն է։

Որովհետեւ ոչ թէ Բարձրեալն է բարձրանում, այլ Բարձրեալի մարմինը, եւ Բարձրեալի մարմինն անուն շնորհեց, որ վեր է, քան ամէն անուն, եւ ոչ թէ Աստուծոյ Բանն ըստ շնորհի կոչուեց Աստուած, այլ Նրա մարմինը Նրա հետ Աստուած ասուեց։ Որովհետեւ չասաց Բանն Աստուած եղաւ, այլ «Բանն Աստուած էր» [Յովհ. Ա 1], այսինքն՝ միշտ կար Բանն Աստուած, եւ այս նոյն Աստուած մարմին եղաւ, որպէսզի Նրա մարմինը լինի Բանն Աստուած, ինչպէս որ Թովմասը շօշափելով Նրա մարմինը՝ գոչեց. «Տէ՛ր իմ եւ Աստուած՝ իմ» [Յովհ. Ի 28]՝ երկուքը միասին Աստուած կոչելով։ [Այս մասին] Յովհաննէսը նոյնպէս գրեց. «Կենաց Բանի մասին, որ սկզբից էր, որի մասին լսեցինք, որին սկանատես եղանք, եւ որին շօշափեցին մեր ձեռքերը» [Ա Յովհ. Ա 1]։ Արդ, այս ամէնից յայտնի է, որ մարմնի մէջ շօշափուեց Որդին եւ Աստուծոյ Բանը, եւ երկու դէպքում էլ, ըստ աստուածային Գրքի, շօշափուողը Կենաց Բանն է։ Եւ երբ ասում է. «Քանի որ Սուրբ Հոգին դեռեւս չկար, որովհետեւ Յիսուս դեռ փառաւորուած չէր» [Յովհ. Է 39], նկատի ունի Նրա մարմինը, որ դեռ փառաւորուած չէր։ Որովհետեւ ոչ թէ փառքի Տէրն է փառաւորուում, այլ փառքի Տիրոջ մարմինը։ Այն փառաւորուում է՝ Նրա հետ երկինք բարձրանալով։ Ուստի եւ որդեգրութեան Հոգին էլ դեռ մարդկանց մէջ չէր, որովհետեւ նախապէս մարդուց մարմին առնելով՝ դեռ երկինք չէր բարձրացել։

Արդ, որքան որ Գիրքն ասում է, թէ Որդին վերցրեց, Նրա մարդկութեան Համար է ասում, ոչ թէ Աստուածութեան։ Եւ երբ առաքեալն ասում է, թէ՛ «Քրիստոսի մէջ է բնակուում Աստուածութեան ամբողջ լիութիւնը մարմնապէս» [Կող. Բ 9], պէտք է Հասկանալ, որ Աստուածութեան ամբողջ լիութիւնը բնակուում է Նրա մարմնի մէջ։ Երբ ասում

է. «Որ իր Որդուն իսկ չխնայեց, այլ մեր բոլորի Համար [մահուան] մատնեց նրան» [Հռոմ. Ը 32], մէկ ուրիշ տեղ էլ ասում է. «Ինչպէս որ Քրիստոս սիրեց Եկեղեցին եւ Իր անձը մատնեց նրա Համար» [Եփես. Ե 25]։

Որովհետեւ Որդին չեկաւ Ինքն Իրեն փրկելու մահից, այլ մեզ՝ մեռեալներին. եւ ոչ թէ Իր Համար մեռաւ, այլ մեզ Համար. քանի որ դրա Համար էլ Ինքն ընդունեց մեր աղքատութիւնն ու անարգանքը, որպէսզի Իր ամբողջ Հարստութիւնը մեզ շնորհի, որովհետեւ Նրա չարչարանքները մեր անչարչարութիւնն են, Նրա մահը՝ մեր անմահութիւնը, եւ Նրա արտասուքը՝ մեր խնդութիւնը, Նրա թաղուելը՝ մեր յարութիւնը, Նրա մկրտութիւնը՝ մեր սրբութիւնը։ Քանզի ասում է. «Ինձ սրբացնում եմ նրանց Համար, որպէսզի նրանք էլ սրբացուեն ճշմարտութեամբ» [Յովհ. Ժէ 19]։ Եւ Նրա վէրքերը մեր բժշկութիւնն են, որովհետեւ ասում է. «Նրա վէրքերով մենք բժշկուեցինք» [Ես. ՄԳ 5]։ Նրա պատիժը մեր խաղաղութիւնն է, որովհետեւ [ասում է]. «Մեր խաղաղութեան Համար Նա պատիժ կրեց» [Ես. ՄԳ 5], այսինքն՝ մեր խաղաղութեան Համար Նա է պատժուում։ Եւ Նրա անփառութիւնը մեր փառքն է. ուստի մեզ Համար փառք էր խնդրում՝ ասելով. «Փառաւորի՛ր ինձ, Հա՛յր, Քեզ մօտ եղող այն փառքով, որ ունէի Քեզ մօտ նախքան աշխարհի լինելը» [Յովհ. Ժէ 5]. որովհետեւ Նրանով ենք փառաւորուած։ Նրա էջքը մեզ Համար բարձրանալ է՝ ըստ գրուածի՝ «Եւ նրա հետ յարութիւն տուեց մեզ եւ նրա հետ նստեցրեց երկնքում ի Քրիստոս Յիսուս, որպէսզի գալիք յաւիտեաններում Իր շնորհի անչափելի մեծութիւնը քաղցրութեամբ ցոյց տայ մեր նկատմամբ ի Քրիստոս Յիսուս» [Եփես. Բ 6]։ Եւ որ խաչի վրայ ասաց. «Հա՛յր, քո ձեռքն եմ աւանդում իմ Հոգին» [Ղուկ. ԻԳ 46], այսինքն՝ Իր միջոցով Հօրն է աւանդում Իրենով կենդանութիւն տուած բոլոր մարդկանց, որովհետեւ Նրա անդամներն ենք, եւ այդ բոլոր անդամները մի մարմին են, որը Եկեղեցին է. ինչպէս երանելի Պօղոսը գրում է գաղատացիներին. «Որովհետեւ դուք ամէնքդ մէկ էք ի Քրիստոս Յիսուս» [Գաղ. Գ 28]։ Արդ, Իրենով յանձնում է բոլորին։

Այսպէս էլ երբ ասում է. «Տէրն Ինձ ստեղծեց իր ճանապարհի սկզբին՝ Իր գործերի Համար» [Առակ. Ը 22], ասում է Իրենով կառուցուած Եկեղեցու մասին։ Քանզի ամէն ինչի Արարիչը ստեղծուած կամ արարած չէ, այլ Արարչով է նորոգւում արարածը՝ ըստ Պօղոսի խօսքի՝ «Որովհետեւ Նրա արարածներն ենք՝ ստեղծուած ի Քրիստոս

Յիսուս բարի գործերի համար» [Եփես. Բ 10], եւ դարձեալ ասում է. «Որպէսզի եկեղեցու միջոցով յայտնի լինի այժմ երկնային իշխանութիւններին եւ պետութիւններին Աստուծոյ բազմազան իմաստութիւնը, Նրա յաւիտենական նախասահմանութեան համաձայն, որ Նա կատարեց մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսով, որով համարձակութիւն եւ վստահելի հաղորդակցութիւն ունենք՝ Նրա նկատմամբ հաւատքի միջոցով» [Եփես. Գ 10-12]. եւ կրկին ասում է. «Քանի որ Նա ընտրեց մեզ Քրիստոսով նախքան աշխարհի արարումը, որպէսզի մենք սուրբ եւ անարատ լինենք Նրա առաջ սիրով, մեզ որդեգրութեան նախասահմանեց Յիսուս Քրիստոսի միջոցով» [Եփես. Ա 4-5]: Եւ դարձեալ՝ երկու ժողովուրդների համար ասում է. «Որպէսզի իրենով երկուսին դարձնի մէկ նոր մարդ, խաղաղութիւն հաստատի եւ իր խաչի միջոցով Աստուծոյ Հետ հաշտեցնի երկուսին մէկ մարմնի մէջ՝ իր խաչով սպանելով թշնամութիւնը» [Եփես. Բ 15-16]:

Եւ երբ ասում է. «Մի՛ կոչիր ինձ բարի. բարի չէ ոչ ոք, այլ միայն Աստուած» [Մարկ. Ժ 18], ասում է սա՛ ըստ մարմնի իրեն մարդկանց Հետ դասակցելով եւ ըստ իրեն մօտեցած [երիտասարդի] ըմբռնելու չափի. որովհետեւ երիտասարդը միայն մարդ էր համարում Նրան եւ ոչ թէ Աստուած: Եւ սա է [Տիրոջ] պատասխանի իմաստը, որ եթէ ինձ միայն մարդ ես կարծում եւ ոչ Աստուած, ապա մի՛ կոչիր ինձ բարի, որովհետեւ մարդկային բնութիւնը չի կարող բարի լինել, այլ միայն Աստուած: Եւ այնուհետեւ աւելացնում է. «Պատուիրանները գիտես» [Մարկ. Ժ 19], եւ նրա հարցին՝ որո՞նք, պատասխանում է. «Մի՛ շնանար, մի՛ սպանիր» [Մարկ. Ժ 19] եւ մնացածները: Պատասխանում է եւ ասում. «Այդ բոլորը իմ մանկութիւնից ի վեր արել եմ, արդ, ի՞նչ եմ պակաս թողել» [Մարկ. Ժ 20]: Ասում է նրան. «Ցանկանո՞ւմ ես կատարեալ լինել, գնա վաճառի՛ր, ինչ որ ունես, եւ աղքատներին տուր եւ երկնքում գանձեր կ'ունենաս. եւ վերցրո՛ւ խաչդ եւ արի՛ իմ յետեւից» [Մատթ. ԺԹ 20]: Արդ, այսպէս Տէրը ցոյց տուեց, որ բարին իրեն էլ է յատուկ, որովհետեւ ոչ ոք չի կարող չարիքին հետեւելով յաւիտենական կեանք ժառանգել: Եւ երբ վերջին օրերի մասին ասում է, թէ՛ «Ոչ ոք չգիտի... եւ ոչ էլ՝ Որդին, այլ միայն Հայրը» [Մարկ. ԺԳ 32], մարդկօրէն է ասում, որովհետեւ եթէ Հօրը գիտի, ապա ինչպէ՞ս չգիտի, թէ՛ երբ է վերջին օրը, քանզի ասում է. «Ոչ ոք չի ճանաչում Հօրը, եթէ ոչ՝ Որդին, եւ ում Որդին կամենայ յայտնել» [Մատթ. ԺԱ 28]: Եւ եթէ Սուրբ Հոգին գիտի բոլոր աստուածային բաները, [ապա] Որդին

ինչպէ՞ս չգիտի օրը, որն ինքն է ստեղծել: Եւ եթէ յաւիտենաներն ու դարերը Նրանով եղան, ակնյայտ է, որ վերջին օրը նոյնպէս յաւիտենաների ու ժամանակների մէջ է, որի մասին չէր կարող չիմանալ:

Արդ, Տիրոջ կողմից ասուած բոլոր նուաստ խօսքերը վերաբերում են Նրա աղքատութեանը, որպէսզի մենք դրանցով հարստանանք եւ ոչ թէ դրանցով հայհոյենք Աստուծոյ Որդուն: Այս իսկ պատճառով Աստուծոյ Որդին մարդու որդի եղաւ, որպէսզի մարդկանց որդիները, այսինքն՝ Աղամի [որդիները], Աստուծոյ որդիներ դառնան: Որովհետեւ անճառաբար, անպատմելիօրէն, անհաս մշտնջենաւորութեամբ Հօրից ի վերուստ ծնուածը ժամանակի մէջ Կոյս Մարիամից եղաւ ներքեւից, որպէսզի սկզբնապէս ներքեւից ծնուածներս երկրորդ անգամ ի վերուստ ծնուենք, այսինքն՝ Աստուծոց: Արդ, Նա երկրից միայն մայր ունի, իսկ մենք երկնքում՝ միայն Հայր: Այս պատճառով էլ ինքն իրեն մարդու որդի է կոչում, որպէսզի մարդիկ էլ Հայր կոչեն Աստուծուն. «Հայր մեր, որ երկնքում ես» [Մատթ. Զ 9]: Արդ, ինչպէս մենք՝ ծառաներս, Աստուծոյ որդիներ եղանք, այնպէս էլ երկնքի Տէրն իր ծառայի որդին եղաւ, այսինքն՝ Աղամի, որովհետեւ վերցնելով մարդկանց մահկանացու հօրը՝ մարդկանց տուեց իր անմահ Հօրը՝ համաձայն ասածի, թէ՛ «Նրանց իշխանութիւն տուեց լինելու Աստուծոյ որդիներ» [Թովհ. Ա 12]: Ուստի, Աստուծոյ Որդին մարմնով ճաշակեց մահը իր մարմնական մօր համար, որպէսզի մարմնական որդիներն էլ Նրա կեանքին հաղորդակից լինեն իրենց հոգեւոր Հայր Աստուծոյ համար: Արդ, Նա Աստուծոյ Որդի է ըստ բնութեան, իսկ մենք՝ ըստ շնորհի: Եւ դարձեալ, Նա՛ ըստ տնօրէնութեան եւ մեզ համար Աղամի որդի դարձաւ, իսկ մենք բնութեամբ ենք Աղամի որդիներ: Ուստի ասում է. «Գնում եմ դէպի իմ Հայրը եւ ձեր Հայրը, դէպի իմ Աստուածը եւ ձեր Աստուածը» [Թովհ. Ի 17], որովհետեւ Աստուած, ինչպէս նախապէս ասացի, Նրա Հայրն է ըստ բնութեան, իսկ մերը՝ ըստ շնորհի: Եւ Նրան Աստուած եղաւ ըստ տնօրէնութեան, որովհետեւ մարդ է, իսկ մեզ Տէր է եւ Աստուած ըստ բնութեան: Եւ այս պատճառով Հօր Բանը եւ Որդին, միանալով մարմնի Հետ, մարմին եղաւ, որպէսզի եւ մարդիկ, միանալով Հոգու Հետ, լինեն մէկ Հոգի: Արդ, Նա Աստուած է մարմնազգեստ, իսկ մենք՝ մարդիկս, հոգեզգեստ. որովհետեւ մարդկանց էութիւնից պտուղ առնելով, այսինքն՝ Աբրահամի զաւակներից, այսինքն՝ «ծառայի կերպարանքով եւ մարդկանց նման լինելով» [Փլպ. Բ 7] Աստուծոյ էութիւնից մեզ տուեց Սուրբ Հոգու պտուղը, որպէսզի

բոլորն էլ Աստուծոյ որդիներ դառնան՝ Աստուծոյ Որդու նմանութեամբ: Ինքը՝ Աստուծոյ ճշմարիտ Որդին, Հագաւ մեզ բոլորիս, որպէսզի մենք բոլորս Հագնենք մէկ Աստծուն:

Արդ, ամբարշտութիւն է ասելը, որ Աստուծոյ Հոգին ստեղծուած կամ արարած է, որովհետեւ Հին եւ Նոր Կտակարանների Գրքերը ասում են, որ Նա Համադաս եւ փառաբանակից է Հօրը եւ Որդուն, որովհետեւ նոյն Աստուածութիւնից եւ էութիւնից է, ինչպէս Տէրն ասաց. «Նրա ներսից կենդանի ջրերի գետեր պիտի բխեն: Նա այդ ասում էր Հոգու մասին, որին ընդունելու էին Իրեն Հաւատացողները» [Յովհ. է 38-39], ինչպէս որ Յովէլը Հօր անունից ասաց. «Իմ Հոգուց կը Հեղեմ բոլոր մարմինների վրայ, եւ կը մարգարէանան ձեր որդիներն ու դուստրերը» [Յովէլ Բ 28]. եւ այս պատճառով փչեց առաքեալների երեսին՝ ասելով. «Առէ՛ք Սուրբ Հոգին» [Յովհ. Ի 22]. որպէսզի սովորենք, որ Աստուածութեան լիութիւնից տրուեց Հոգին աշակերտներին, քանզի ասում է՝ Քրիստոսի մէջ, այսինքն՝ նրա մարմնի մէջ, «քնակուում է Աստուածութեան ամբողջ լիութիւնը մարմնապէս» [Կող. Բ 9], ինչպէս ասում է նաեւ Յովհաննէս Մկրտիչը. «Մենք ամէնքս Նրա լիութիւնից ստացանք» [Յովհ. Ա 16]: Քանզի մարմնաւոր տեքով, այսինքն՝ ինչպէս աղանի, Սուրբ Հոգին երեւաց՝ իջնելով եւ մնալով Նրա վրայ, որովհետեւ մեր մէջ քնակուում է Աստուածութեան պտուղը եւ առհաստիցեան, իսկ Քրիստոսի մէջ՝ Աստուածութեան ամբողջ լիութիւնը: Եւ ոչ ոք թող չկարծի, թէ Նա, նախապէս չունենալով, ընդունեց [Հոգին]: Քանզի Ինքը, որպէս Աստուած, ի վերուստ առաքում է Սուրբ Հոգուն, եւ Ինքն էլ, որպէս մարդ, ընդունում է երկրի վրայ: Արդ, [Սուրբ Հոգին] Նրանից Նրա վրայ իջաւ, Նրա Աստուածութիւնից՝ Նրա մարդկութեան վրայ: Նաեւ Եսային աղաղակում է Հօր անունից՝ ասելով. «Այսպէս է ասում քո Տէր Աստուած, որ արարեց եւ ստեղծեց քեզ որովայնից. «Մի՛ վախեցիր, ծառայ՛ իմ Յակոբ, եւ դու, սիրեցեալ՛ իմ Իսրայէլ, որին ընտրել եմ, որովհետեւ ես ջուր պիտի տամ ծարաւածներին, որոնք ընթանում են անջրդի տեղերով. իմ Հոգին պիտի դնեմ քո բերանում եւ իմ օրհնութիւնը՝ քո զաւակի վրայ» [Ես. ԽԴ 2-3]: Իսկ Աւետարանում Յիսուս խոստանում է ջուր տալ ծարաւեալներին՝ սամարացի կնոջը ասելով Սուրբ Հոգու մասին. «Եթէ դու գիտենայիր Աստուծոյ պարգևները, եւ Ո՞վ է, որ քեզ ասում է. «Ինձ խմելու ջուր տուր», գուցէ ինքդ արդարեւ Նրանից ուզէիր, եւ քեզ կենդանի ջուր կը տար» [Յովհ. Դ 10]: Եւ փոքր-ինչ յետոյ նրան ասում

է. «Ով այս ջրից խմի, նորից կը ծարաւի, բայց ով խմի այն ջրից, որ Ես եմ տալու նրան, յաւիտեան չի ծարաւի. իսկ ջուրը, որ ես նրան տալու եմ, նրա մէջ կը լինի բխող ջրի աղբիւր յաւիտենական կեանքի Համար» [Յովհ. Դ 13-14]: Եւ այս մասին Դաւիթը սաղմոսելով ասում է, թէ՛ «Քեզանից է կեանքի աղբիւրը, եւ Քո [երեսի] լոյսով ենք տեսնում լոյսը» [Սաղմ. ԼԵ 10], որովհետեւ գիտի, որ Որդին Հօր մօտ է եւ աղբիւրն է Սուրբ Հոգու: Ինչպէս ասում է Երեմիայի միջոցով. «Երկու չարիք գործեց իմ ժողովուրդը. Ինձ՝ կենդանի ջրի աղբիւրիս, լքեց եւ իր Համար ծակ ջրհորներ փորեց, որոնք ջուր չեն կարող պահել» [Երեմ. Բ 13]: Եւ երբ քերովբէները փառաբանում են Աստծուն՝ երիցս ասելով՝ «Սո՛ւրբ, սո՛ւրբ, սո՛ւրբ Տէր զօրութիւնների» [Ես. Զ 3], փառաբանում են Հօրը, Որդուն եւ Սղւրբ Հոգուն. ուստի ինչպէս Հօր եւ Որդու, այդպէս էլ Սուրբ Հոգու անունով ենք մկրտուում եւ Աստուծոյ որդիներ դառնում, եւ ոչ թէ՛ աստուածների: Որովհետեւ Հայրը, Որդին եւ Սուրբ Հոգին է Ջօրութիւնների Տէրը, քանզի մէկ Աստուածութիւն է եւ մէկ Աստուած: Ուստի ինչ որ ըստ Եսայու Հայրն ասաց, նոյնն էլ Յովհաննէսն ասում է, թէ Որդին ասաց, իսկ Պօղոս [առաքեալը] «Գործք առաքելոց»-ում ասում է, թէ Սուրբ Հոգին ասաց: Քանզի Եսային այսպէս է ասում, թէ՛ «Տեսայ Ջօրութիւնների Տիրոջը, որ նստած էր բարձր ու վերացած աթոռին, եւ տաճարը լի էր Նրա փառքով, եւ սերովբէներ կային նրա շուրջ, որոնցից իւրաքանչիւրը վեց թեւ ունէր. երկուսով իրենց երեսներն էին ծածկում, երկուսով՝ իրենց ոտքերը եւ երկուսով էլ թռչում էին: Չայնակցում էին իրար եւ ասում. «Սո՛ւրբ, սո՛ւրբ, սո՛ւրբ Տէր զօրութիւնների, ամբողջ երկիրը լի է Նրա փառքով» [Ես. Զ 1-3]: Եւ քիչ յետոյ ասում է. «Լսեցի Տիրոջ ձայնը, որն ասում էր. «Ո՞ւմ ուղարկեմ, եւ ո՞վ կը գնայ այդ ժողովրդի մօտ»: Եւ [ես] ասացի. «Ահաւասիկ ես, ի՛նձ ուղարկիր»: Եւ ինձ ասաց. «Գնա՛ այդ ժողովրդի մօտ եւ ասա՛. «Լսելով կը լսէք, բայց չէք իմանայ, տեսնելով կը տեսնէք, բայց չէք ճանաչի»: Քանզի այդ ժողովրդի սիրտը կարծրացել է, ծանր են լսում իրենց ականջներով, իրենց աչքերն էլ փակել են, որպէսզի չլինի թէ՛ երբեւէ աչքերով տեսնեն ու ականջներով լսեն եւ սրտով իմանան ու դարձի գան, եւ [ես] բժշկեմ նրանց» [Ես. Զ 8-10]: Իսկ Յովհաննէս աւետարանիչն ասաց. «Այն պատճառով Հրեաները չէին կարողանում Հաւատալ Յիսուսին, քանզի Եսային ասաց. «Նրանց աչքերը կուրացրեց եւ նրանց սրտերը կարծրացրեց, որպէսզի երբեւէ աչքով չտեսնեն եւ սրտով չիմանան ու դարձի չգան, եւ նրանց

չբժշկեմ»: Եսային այս ասաց, երբ Նրա փառքը տեսաւ» [Յովհ. ԺԲ 39-41], այսինքն՝ Որդու փառքը, քանի որ Յիսուս՝ Տէր Սաբաոթ է, որովհետեւ Տէր Սաբաոթ թարգմանուում է «Զօրութիւնների Տէր», ինչպէս ասում է Դաւիթը. «Զօրութիւնների Տէրը՝ Նա ինքն է փառքի թագաւորը» [Սաղմ. ԻԳ 10]: Իսկ փառքի Տէրը, ըստ Պօղոս [առաքեալի], խաչուած Քրիստոսն է [Հմմտ. Ա Կոր. Բ 8]. ըստ այսմ Դաւիթն ասաց. «Տէրը կը Հովուի ինձ, եւ ինձ ոչինչ չի պակասի» [Սաղմ. ԻԲ 1], եւ մէկ այլ տեղում ասում է. «Որ Հովուում ես Իսրայէլին, ո՛ւր դարձրու, որ առաջնորդում ես Յովսէփի ցեղին ինչպէս Հօտ, [Դո՛ւ], որ քերովբէների վրայ ես նստում, յայտնուի՛ր» [Սաղմ. ՀԹ 2]: Իսկ Աւետարանում Որդին ասում է. «Ես եմ լաւ Հովիւը» [Յովհ. Ժ 11]: Արդ, ինքը Որդին է, որ նստում է քերովբէների վրայ եւ Հովուում է Իսրայէլին: Իսկ Պօղոս [առաքեալը] «Գործք առաքելոց»-ում ասաց. «Սուրբ Հոգին է Եսայու միջոցով ասել այս» [Գործ. ԻԸ 25], ինչ որ Եսային ասաց, թէ՛ «Զօրութիւնների Տէրն ասաց ինձ» [Ես. ԺԴ 22]: Արդ, Հայրը, Որդին եւ Սուրբ Հոգին է Զօրութիւնների Տէրը:

Եւ երբ Գիրքը Հօր մասին ասում է, թէ՛ «Նա ստեղծեց բոլոր երեւելիները եւ աներեւոյթները» [Կող. Ա 16], ապա մէկ այլ տեղում էլ Գիրքն ուսուցանում է մեզ, թէ Որդու միջոցով ստեղծեց: Ոչ թէ Հայրն առանձին այլ բան ստեղծեց, եւ Որդին՝ մէկ այլ բան, այլ ինչ որ գործում է Հայրը, գործում է իր զօրութեան միջոցով, որը Որդին է, որովհետեւ «ամէն ինչ Նրանով եղաւ» [Յովհ. Ա 3]: Այդպէս էլ երբ Որդին ասում է. «Քանդեցէ՛ք այդ տաճարը, երեք օրուայ ընթացքում կը վերականգնեմ», ասում է, ինչպէս յայտնի է, իր մարմնի մասին [Յովհ. Բ 19-21]. եւ մէկ այլ տեղում Գիրքն ասում է, թէ՛ «Հայրը յարութիւն տուեց իր Որդուն մեռելներից» [Գաղ. Ա 1]: Ճշմարիտ է ասում, որովհետեւ յարութիւն տուեց իր Բանի եւ Որդու միջոցով: Եւ չենք ասում, թէ մարմինն Աստուծոյ Բանն է, այլ ասում ենք, որ Որդու մարմինն է: Արդ, երբ ասում է՝ մարմինը յարութիւն առաւ, նկատի ունի, որ Որդին յարութիւն առաւ մեռելներից. ուստի ըստ մարմնի ենք ասում, թէ մեռաւ, թաղուեց եւ յարութիւն առաւ մեռելներից, իսկ ըստ Հոգու [Նա] երկնքում, երկրի վրայ եւ ամէնուրեք էր: Արդ, որովհետեւ նախ Հարուստ էր, այսինքն՝ Աստուած էր, իսկ յետոյ մեզ Համար աղքատացաւ, այսինքն՝ մարդացաւ եւ ամէն ինչով նմանուեց մեզ, բացի մեղքից, այս պատճառով որպէս մարդ կեանք ստացաւ [Նա], որ ունէր կեանքը, որովհետեւ ինքն է կեանքը, սակայն ստանում է մեզ Համար:

Եւ որպէս մարդ աճում էր Հասակով եւ իմաստութեամբ [Նա], որ Աստուծոյ մշտնջենական զօրութիւնն ու իմաստութիւնն է: Եւ որպէս մարդ սրբուում է [Նա], որ միշտ սուրբ է եւ սրբուելու կարիք չունի, որովհետեւ ասում է. «Իմ անձը սրբացնում եմ նրանց Համար, որպէսզի նրանք էլ սրբացուեն ճշմարտութեամբ» [Յովհ. ԺԷ 19]: Եւ որպէս մարդ վեր է բարձրանում ընդունելով մի անուն, որ վեր է բոլոր անուններից, անուն, որը միշտ ունէր ըստ իր բնութեան, քանզի ասուած է. «Բանն Աստուած էր» [Յովհ. Ա 1]:

Արդ, ամէն անգամ, երբ Գիրքն ասում է, թէ Որդին վերցրեց, Նրա մարմնի Համար է ասում, որ Եկեղեցու պտուղն է, քանզի ասում է. «Քրիստոս է պտուղը» [Ա Կոր. ԺԵ 20]: Արդ, պտուղը վերցրեց մի անուն, «որ վեր է բոլոր անուններից», յարութիւն առաւ [Նրա] զօրութեամբ նաեւ մարմնի զանգուածը եւ Նրա Հետ նստեց՝ ըստ ասուածի՝ «Նրա Հետ յարութիւն տուեց մեզ եւ Նրա Հետ նստեցրեց» [Եփես. Բ 6]. ուստի մարդիկ ըստ շնորհի կոչուեցին աստուածներ եւ Աստուծոյ որդիներ: Արդ, [նախ] Տէրն իր մարմնին մեռելներից յարութիւն տուեց եւ իրենով բարձրացրեց, իսկ սրանից յետոյ յարութիւն է տալիս նաեւ իր մարմնի անդամներին. եւ որպէս Աստուած՝ նրանց շնորհում է այն ամէնը, ինչ ինքը վերցրեց որպէս մարդ: Արդ, ինքն իրեն կեանք է շնորհում, ինքն իրեն սրբում է եւ ինքն իրեն բարձրացնում: Իսկ երբ ասում է, թէ Հայրը Նրան սրբեց, աշխարհ ուղարկեց, յարութիւն տուեց, անուն շնորհեց եւ կեանք տուեց, յայտնի է, որ Հայրն ամէն ինչ Նրա միջոցով արեց: Արդ, Նրա միջոցով է յարութիւն տալիս Նրան եւ Նրա միջոցով սրբում Նրան եւ Նրա միջոցով բարձրացնում Նրան եւ Նրա միջոցով կեանք տալիս Նրան: Եւ երբ իր Հոգին յանձնում է Հօր ձեռքը, իրեն յանձնում է Աստուծու որպէս մարդ, որպէսզի բոլոր մարդկանց յանձնի Աստուծու, որովհետեւ ձեռքը ինքն է, եւ ինքն է Հօր ձեռքը: Եւ երբ ասում է. «Բոլոր բլուրներից առաջ ծնեց ինձ» [Առակ. Ը 25], Եկեղեցու անունից է [ասում], որը սկզբնապէս ստեղծուած էր, իսկ յետոյ ծնուեց Աստուծու ըստ շնորհի: Այս պատճառով էլ «Առակներում» նախ ասուած է. «Տէրն ինձ ստեղծեց» [Առակ. Ը 22], եւ յետոյ՝ «Ծնեց» [Առակ. Ը 25]:

Եւ երբ Գիրքը Հօր մասին ասում է. «Մէկ Աստուած չստեղծե՞ց մեզ» [Սաղ. Բ 10], նոյնպէս էլ Որդու մասին է ասում, թէ՛ «Նրանով ամէն ինչ ստեղծուեց» [Կող. Ա 16]: Եւ նոյն բաները ասում են Սուրբ Հոգու մասին: «Հանում ես,- ասում է,- նրանցից Հոգին, սպառում եւ

հող են դառնում: Ուղարկում ես Քո Հոգին եւ ստեղծագործում նրանց եւ նորոգում երկրի երեսը» [Սաղմ. ՃԳ 29-30]: Եւ երբ Յիսուս Հօր մասին ասում է Պետրոս [առաքեալին]. «Երանի՛ր է քեզ, որովհետեւ մարմինը եւ արիւնը չէ, որ յայտնեց քեզ, այլ Հայրը, որ երկնքում է» [Մատթ. ԺԶ 17], ապա Իր մասին էլ է նոյնն ասում. «Ոչ ոք չի ճանաչում Հօրը, եթէ ոչ Որդին, եւ նա, ում Որդին կամենայ յայտնել» [Մատթ. ԺԱ 27]. նոյնպէս էլ Սուրբ Հոգու մասին է ասում Պօղոս [առաքեալը]. «Բայց Աստուած մեզ յայտնեց Սուրբ Հոգու միջոցով, որովհետեւ Հոգին քննում է ամէն ինչ եւ Աստուծոյ խորութիւնները: Քանզի մարդկանցից ո՞վ է, որ որեւէ բան գիտի մարդու մասին, եթէ ոչ մարդու հոգին, որ նրա մէջ է: Նոյնպէս եւ ոչ ոք չգիտի Աստուծոյ խորութիւնները, եթէ ոչ՝ Աստուծոյ Հոգին» [Ա Կոր. Բ 10-11]: Արդ, ինչպէս որ մարդու հոգին իր մարդկութիւնից եւ հոլթիւնից անբաժան է, նոյնպէս եւ Աստուծոյ Հոգին օտար չէ Աստուածութեանը: Եւ երբ Եսայու միջոցով Տէրն ասում է. «Որդիներ ծնեցի եւ մեծացրի» [Ես. Ա 2], ապա Աւետարանում ասում է. «Մարմնից ծնուածը մարմին է, իսկ հոգուց ծնուածը՝ հոգի» [Յովհ. Գ 6], եւ դարձեալ. «Հոգին ուր ուզում է՝ փչում է, նրա ձայնը լսում ես, բայց չգիտես որտեղից է գալիս կամ ուր է գնում. այսպէս է եւ ամէն ոք, որ Հոգուց է ծնուած» [Յովհ. Գ 8]: Եւ Աւետարանի սկզբում Յովհաննէսն ասում է. «Իսկ ովքեր ընդունեցին՝ նրան՝ Իր [անուանը] հաւատացողներին, իշխանութիւն տուեց Աստուծոյ որդիներ լինելու, որոնք ո՛չ արիւնից, ո՛չ մարմնի կամքից, ո՛չ մարդու կամքից, այլ Աստուծուց ծնուեցին» [Յովհ. Ա 12-14]: Ուստի ովքեր Սուրբ Հոգուց են ծնուել, նրանք Աստուծուց են ծնուել, եւ ովքեր մկրտուել են ի Քրիստոս, մկրտուել են ի Հայր եւ ի Սուրբ Հոգի: Եւ երբ Պետրոս [առաքեալն] Անանիային ասաց. «Ինչո՞ւ աստանան լցրեց քո սիրտը, որ դու ստէիր Սուրբ Հոգուն եւ ազարակի գումարից թաքցնէիր. մարդկանց չստեցիր, այլ Աստուծուն» [Գործ. Ե 3-5], [ցոյց տուեց], որ ով ասում է Սուրբ Հոգուն, ստում է Աստուծուն, Ով Հոգու միջոցով բնակուում է մարդկանց մէջ: Որովհետեւ ուր Աստուծոյ Հոգին է, այնտեղ էլ Աստուած է, քանզի ասում է. «Սրանով գիտենք, թէ Աստուած մեր մէջ է, քանզի Իր Հոգուց տուեց մեզ» [Ա Յովհ. Դ 13]:

Եւ երբ Գիրքն ասում է, թէ Սուրբ Հոգին խօսում էր Մարգարէներին մէջ, մէկ այլ տեղ երանելի Պօղոսն ասում է, թէ Հայրն էր խօսում Մարգարէներին մէջ. «Աստուած բազում ձեւերով եւ բազում օրինակներով նախապէս խօսեց մեր Հայրերի հետ մարգարէների միջոցով. իսկ

այս վերջին օրերին խօսեց մեզ հետ Որդու միջոցով» [Եբր. Ա 1-2], իսկ մէկ այլ տեղ ասում է, թէ Որդին է խօսում. «Եթէ ապացոյց էք փնտրում, թէ ինձանով Քրիստոս է, որ ձեզ հետ խօսում է» [Բ Կոր. ԺԳ 3]: Իսկ Որդին ասաց, որ Հոգին է խօսում առաքեալների միջոցով. «Երբ ձեզ ատեանի մատնեն,- ասում է,- հոգ մի՛ արէք, թէ ինչպէս կամ ինչ պիտի խօսէք, քանի որ ոչ թէ դուք էք, որ պիտի խօսէք, այլ ձեր Հօր Հոգին, որ պիտի խօսի ձեր միջոցով» [Մատթ. Ժ 19-20]: Եւ երբեմն [առաքեալն] ասում է, թէ հաւատացեալների մարմինները Սուրբ Հոգու տաճար են, իսկ երբեմն ասում է, թէ նրանց անդամները Քրիստոսի անդամներն են, երբեմն էլ նրանց Հօր տաճար է անուանում. «Քանզի դուք,- ասում է,- կենդանի Աստուծոյ տաճար էք, ինչպէս ասաց Աստուած, թէ՛ «Պիտի բնակուեմ նրանց մէջ եւ պիտի ընթանամ նրանց միջով, նրանց Աստուածը պիտի լինեմ, եւ նրանք պիտի լինեն Իմ ժողովուրդը»» [Բ Կոր. Զ 16], եւ «Եթէ մէկն Աստուծոյ տաճարն ապականի, Աստուած էլ նրան պիտի ապականի» [Ա Կոր. Գ 17], եւ դարձեալ՝ «Չգիտէ՞ք, որ Աստուծոյ տաճար էք դուք, եւ Աստուծոյ Հոգին է բնակուում ձեր մէջ» [Ա Կոր. Գ 16]: Քանզի եթէ որեւէ մէկը Հոգու տաճար է, ապա նա նաեւ տաճար է Հօր եւ Որդու, որովհետեւ ուր Աստուծոյ Հոգին է բնակուում, այնտեղ էլ Աստուած է բնակուում: «Եւ ինչպէս որ Հայրը յարութիւն է տալիս մեռելներին եւ կենդանացնում, նոյնպէս եւ Որդին է կենդանացնում, ում կամենայ» [Յովհ. Ե 21]: Նոյնպէս եւ Հոգու մասին է ասում, թէ՛ «Հոգին է, որ կենդանացնում է, մարմինը ոչ մի բան չի կարող անել» [Յովհ. Զ 64]: Պօղոս [առաքեալը] գրում է կորնթացիներին. «Իսկ Հոգին կենդանացնում է» [Բ Կոր. Գ 3-6]: Տեսնո՞ւմ ես, որ Հօր գործերը Սուրբ Գիրքը կոչում է Որդու եւ Սուրբ Հոգու գործեր, ինչպէս երանելի Պօղոսն ուսուցանեց՝ ասելով. «Կան շնորհների զանազանութիւններ, բայց Հոգին նոյնն է, կան սպասաւորութիւնների զանազանութիւններ, բայց Տէրը նոյնն է, որ ներգործում է ամէն ինչ ամէն ինչի մէջ» [Ա Կոր. ԺԲ 4-7]: Արդ, ասելով, թէ Հայրն է, որ ներգործում է ամէն ինչ ամէն ինչի մէջ, քիչ յետոյ ասում է, թէ Սուրբ Հոգին է ներգործում ամէն ինչ ամէն ինչի մէջ. «Քանզի այս ամէնը,- ասում է,- միեւնոյն Հոգին է ներգործում եւ բաժանում իւրաքանչիւրին, ինչպէս որ կամենում է» [Ա Կոր. ԺԲ 11]:

Եւ երբ երանելի Պօղոսն ուսուցանում է Սուրբ Հոգու մասին, թէ Սուրբ Հոգին մեր ժառանգութեան առհաւատչեան է, ապա Դաւիթն

ասում է, որ Տէրն է մեր ժառանգութիւնը, քանզի ասում է. «Տէրն է իմ ժառանգութեան եւ բաժակի բաժինը» [Սաղմ. ԺԵ 5]: Եւ մէկ ուրիշ տեղ ասում է. «Տէ՛ր, քեզ կանչեցի եւ ասացի. «Դու ես իմ յոյսը եւ բաժինը ողջերի երկրում»» [Սաղմ. ՃԽԱ 6]: Իսկ Երեմիան ասաց, թէ՛ «Յակոբի ժառանգութիւնը Նա է, Ով ստեղծեց ամէն ինչ, եւ Նրա անունը Տէր է» [Երեմ. Ժ 16]: Արդ, մարգարէները ասացին՝ Տէրն է սուրբերի ժառանգութիւնը, իսկ Պօղոս [առաքեալն] ասաց, որ Սուրբ Հոգին է ժառանգութիւնը. «Որին հաւատալով, - ասում է, - կնքուեցինք խոստացուած Սուրբ Հոգով, որ մեր ժառանգութեան առհաւատչեան է» [Եփես. Ա 13-14]: Ինչպէս եւ Մովսէսի դէմքը կնքուեց Սուրբ Հոգով, երբ ընդունեց Աստուծոյ օրէնքները. եւ Իսրայէլի գաւազներէից ոչ ոք չէր կարողանում նայել նրա վրայ, որովհետեւ «Տիրոջ երեսի լոյսը ծագեց» նրա վրայ [Սաղմ. Դ 7], ինչպէս գրուած է Աւետարանում. «Այնժամ արդարները իրենց Հօր արքայութեան մէջ կը փայլեն, ինչպէս արեգակ» [Մատթ. ԺԳ 43]: Քանզի Աստուած լոյս է, նոյնպէս եւ Որդին է ճշմարիտ լոյս, նաեւ Հոգին է լոյս, որովհետեւ ճշմարիտ լոյսի նոյն էութիւնից է, ինչպէս Եսային է ասում. «Լոյսն Իսրայէլի կրակ պիտի դառնայ եւ նրան սրբի բոցավառ կրակով» [Ես. Ժ 17]: Իսկ Աւետարանում Յովհաննէս Մկրտիչն ասում է Տիրոջ Համար, թէ՛ «Նա կը մկրտի ձեզ Սուրբ Հոգով եւ կրակով» [Մատթ. Գ 11], իսկ մէկ այլ տեղ [Սուրբ Գիրքը] Տիրոջը սրբագործող է ասում. «Ես եմ սրբագործող Տէրը» [Ղեւտ. ԻԲ 16]: Եւ երբ Գիրքն Աստուծոն հուր է անուանում. «Մեր Աստուածը, - ասում է, - լափող կրակ է» [ԲՕր. Դ 24, Երբ. ԺԲ 29], նոյնպէս եւ Սուրբ Հոգու մասին է ասում, թէ՛ «Առաքեալներին երեւացին բաժանուած լեզուներ՝ նման կրակէ լեզուների, եւ նստեցին նրանցից իւրաքանչիւրի վրայ: Եւ բոլորը լցուեցին Սուրբ Հոգով եւ սկսեցին խօսել այլ լեզուներով, ինչպէս որ Հոգին նրանց խօսել էր տալիս» [Գործ. Բ 3-4]: Որովհետեւ նրանք, ովքեր հագել են Հոգին, հագել են Հօրը. «Որովհետեւ պէտք է, - ասում է, - որ այս ապականացու մարմինն անապականութիւն հագնի, եւ այս մահկանացու գոյութիւնը հագնի անմահութիւն» [Ա Կոր. ԺԵ 53]. քանզի ովքեր հագել են Աստուծոյ Հոգին, անապականութիւն են հագել, իսկ Աստուած անապականութիւն է:

Եւ երբ Դաւիթն ասում է. «Շատերն ասացին. «Ո՛վ ցոյց կը տայ մեզ բարութիւն»» [Սաղմ. Դ 6], Սուրբ Հոգու մասին է ասում. եւ մէկ

այլ տեղ էլ ասաց. «Տէրն իր բարութիւնը չի պակասեցնի նրանցից, ովքեր անըծութեամբ են ընթանում» [Սաղմ. ԶԳ 13]: Նմանապէս էլ Մատթէոս [աւետարանիչը] Նրա մասին այսպէս է ասում. «Գիտէք ձեր որդիներին բարի պարգեւներ տալ, որքա՛ն եւս առաւել ձեր Հայրը, որ երկնքում է, բարիքներ կը տայ նրանց, որ Նրանից խնդրում են» [Մատթ. է 10]: Իսկ Ղուկաս [աւետարանիչը], նոյն օրինակը բերելով, մեկնում է, թէ ինչ են նշանակում բարիքները՝ ասելով. «Եթէ դուք, որ չար էք, գիտէք բարի պարգեւներ տալ ձեր որդիներին, որչա՛փ եւս առաւել ձեր երկնաւոր Հայրը կը տայ Սուրբ Հոգին իրեն հաւատացողներին» [Ղուկ. ԺԱ 13]: Քանզի եթէ Սուրբ Հոգին միակ Բարի էութիւնից չլինէր, ապա Նա իսկապէս չէր կոչուի բարի, այնինչ Տէրը մարդացած լինելու պատճառով հրաժարուում էր բարի կոչուելուց՝ ասելով. «Մի՛ կոչիր Ինձ բարի. բարի չէ ոչ ոք, այլ միայն Աստուած» [Մարկ. Ժ 18]: Իսկ Գիրքը չի հրաժարուում բարի կոչել Սուրբ Հոգուն՝ համաձայն Դաւթի, որն ասում է. «Քո բարի Հոգին ինձ կ'առաջնորդի դէպի արդար երկիր» [Սաղմ. ՃԽԲ 10]: Եւ երբ Տէրը դարձեալ իր մասին ասում է. «Ես եմ կենդանի հացը, որ երկնքից է իջած» [Յովհ. Զ 51], մէկ այլ տեղ էլ Սուրբ Հոգին է կոչում երկնաւոր հաց՝ ասելով. «Մեր հանապազօրեայ հացը տո՛ւր մեզ այսօր» [Մատթ. Զ 11]: Քանզի մեզ ուսուցանեց աղօթելիս այս կեանքում խնդրել հանապազօրեայ հացը, այսինքն՝ հանդերձեալը, որի պտուղն ունենք այս կեանքում՝ Քրիստոսի մարմնով հաղորդուելով, ինչպէս Ինքն ասաց. «Եւ հացը, որ Ես կը տամ, իմ մարմինն է, որը Ես կը տամ, որպէսզի աշխարհը կեանք ունենայ» [Յովհ. Զ 52]: Քանզի Տիրոջ մարմինն է կենդանանարար հացը, որովհետեւ կենդանարար Հոգուց յղացաւ. «Քանզի Հոգուց ծնուածը Հոգի է» [Յովհ. Գ 6]:

Եւ երբ Երեմիան Աստուծոյ մասին ասաց, թէ Նա առաջնորդեց Իսրայէլին անապատում. «Եւ չասացիք. «Ո՛ւր է Տէրը, որ մեզ հանեց եգիպտացիների երկրից եւ առաջնորդեց մեզ անապատում»» [Երեմ. Բ 6], իսկ Եսային ասաց, որ Սուրբ Հոգին առաջնորդեց Իսրայէլին անապատում. «Նրանց անցկացրեց անդունդներով, ինչպէս ձին է անցնում անապատով, եւ նրանք չյոգնեցին, եւ ինչպէս հօտը՝ դաշտի միջով. Տիրոջ Հոգին իջաւ եւ առաջնորդեց նրանց» [Ես. ԿԳ 13]: Իսկ Պօղոս [առաքեալը] կորնթացիներին ասաց, թէ Քրիստոսն էր առաջնորդում. «Որովհետեւ իմում էին Հոգեւոր Վէմից, որ գնում էր նրանց հետ, եւ Վէմը Ինքը՝ Քրիստոսն էր» [Ա Կոր. Ժ 4]: Եւ երբ Պօղոս [առաքեալն]

ասաց, որ ինքն [Աստծուց] է կոչուած. «Աստուած ընտրեց ինձ իմ մօր որովայնից եւ կոչեց իր շնորհների միջոցով՝ յայտնելու ինձանով իր Որդուն, որպէսզի աւետարանեմ Նրան Հեթանոսների մէջ» [Գաղ. Ա 15-16], ապա հռոմէացիներին անուանեց Քրիստոսից կանչուածներ՝ նրանց գրելով. «Որոնց թուում էք եւ դուք՝ կանչուածներդ Յիսուս Քրիստոսի» [Հռոմ. Ա 6]: Իսկ Սուրբ Հոգին ասաց, որ Պօղոսին եւ Բառնաբասին կանչեն՝ Հեթանոսներին Քրիստոս աւետարանելու [տե՛ս Գործ. ԺԳ 2], եւ, ո՛վ զարմանք, տաճարում Յիսուս ասաց Պօղոսին. «Գնա՛, որովհետեւ ես քեզ պէտք է ուղարկեմ Հեռաւոր Հեթանոսների մօտ» [Գործ. ԻԲ 21]: Եւ Պօղոս [առաքեալը] գաղատացիներին գրեց. «Պօղոսը՝ առաքեալ, ոչ մարդկանց կողմից եւ ոչ էլ մարդու միջոցով, այլ Յիսուս Քրիստոսի եւ Հայր Աստուծոյ, որ յարութիւն տուեց Նրան մեռելներից» [Գաղ. Ա 1], եւ փոքր-ինչ յետոյ ասում է. «Յայտնում եմ ձեզ, եղբայրներ՛, որ Աւետարանը, որ ձեզ աւետարանեցի, ըստ մարդու չէ, եւ ես մարդուց չառայ, ոչ էլ որեւէ մէկից սովորեցի, այլ Յիսուս Քրիստոսի յայտնութիւնից» [Գաղ. Ա 11-12]: Այսուհանդերձ ասում է, որ Սուրբ Հոգին է Պօղոսին եւ Բառնաբասին ուղարկել Հեթանոսներին Քրիստոս քարոզելու:

Եւ երբեմն մարգարէները խօսում են Հօր անունից, ինչպէս սաղմոսներում. Աստուած ասում է. «Մէկ անգամ երդուեցի իմ սրբութեամբ, որ Դաւթին չեմ ստի. նրա սերունդը յաւիտեան կը մնայ, եւ ինչպէս արեւ՝ նրա աթոռն իմ առջեւ է» [Սաղմ. 2Ը 36-37]. եւ դարձեալ. «Քո որովայնի պտղից պիտի նստեցնեմ քո գահին» [Գործ. Բ 30]. ինչպէս եւ Պետրոս [առաքեալն] ասաց, թէ՛ «Դաւիթը մարգարէ էր եւ գիտէր, որ Աստուած նրան երդուելով խոստացաւ՝ նրա որովայնի պտղից Քրիստոսին նստեցնել նրա գահի վրայ» [Գործ. Բ 30]. Իսկ երբեմն Որդու անունից, ինչպէս Եսային ասաց. «Այսպէս է ասում Տէրը. «Ձեր պատճառով իմ անունը մշտապէս հայհոյուում է Հեթանոսների մէջ. դրա համար իմ ժողովուրդն այդ օրը պիտի ճանաչի իմ անունը, թէ՛ ես եմ, որ խօսում եմ, եւ ահա մերձ եմ»» [Ես. ՄԲ 5-6]. Իսկ երբեմն Սուրբ Հոգու անունից, ինչպէս Ագաբոս մարգարէն ասաց. «Այսպէս է ասում Սուրբ Հոգին այն մարդուն, ում գօտին է սա...» [Գործ. ԻԱ 11]. եւ կրկին Պօղոս [առաքեալը] Տիմոթէոսին գրում է. «Իսկ Սուրբ Հոգին յայտնապէս ասում է, թէ՛ վերջին ժամանակներում ոմանք պիտի Հեռանան Հաւատից» [Ա Տիմ. Դ 1]. եւ դարձեալ. «Հոգին Փիլիպպոսին ասաց. «Մօտեցի՛ր եւ բարձրացի՛ր եթովպացի ներքինի

կառքը» [Գործ. Ը 29]: Եւ եզեկիէլ մարգարէն մեղադրելով ասում էր Հին [Ուխտի] ժողովրդին. «Այդ ամէնով տրամեցրիր ինձ,՝ ասում է Տէրը» [Եզեկ. ԺԶ 43]. Իսկ Պօղոս [առաքեալը] Նոր [Ուխտի] ժողովրդին գրում է. «Եւ մի՛ տրամեցրէք Աստուծոյ Սուրբ Հոգուն, որով կնքուեցիք փրկութեան օրուայ համար» [Եփես. Դ 30]: Եւ Դաւիթը Հրեաների մասին ասում էր. «Եւ բարկացրին Աստուծն անապատում» [Սաղմ. Հէ 40]. Եսային էլ նրանց մասին [ասաց]. «Իսկ նրանք ըմբոստ եղան եւ բարկացրին Նրա Սուրբ Հոգուն, եւ Տէրը նրանց թշնամի դարձաւ» [Ես. ԿԳ 10]. Ստեփանոսը նոյնպէս «Գործք առաքելոց»-ում ասում է. «Խստապարանոցներ եւ սրտով ու ալկանջներով անթլպատներ՝ դուք միշտ Սուրբ Հոգուն հակառակուում էք, ինչպէս ձեր Հայրերը» [Գործ. է 51]: Եւ երբ Պօղոս [առաքեալը] Հօր մասին ասում է, թէ՛ «Աստուած արդարացնում է, ո՛վ է, որ դատապարտելու է» [Հռոմ. Ը 33], [ապա] նոյն ասում է Ե՛ւ Որդու, Ե՛ւ Սուրբ Հոգու մասին. «Բայց լուացուեցիք, մաքրուեցիք, արդարացուեցիք մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի անունով եւ մեր Աստուծոյ Հոգով» [Ա Կոր. Զ 11]: Եւ Տէրն իր մասին սատանային ասաց. «Քո Տէր Աստուծն չպիտի փորձես» [Մատթ. Դ 7], իսկ Պետրոս [առաքեալը] Սափիրային ասաց. «Ինչո՞ւ միաբանուեցիք՝ փորձելու Տիրոջ Հոգին» [Գործ. Ե 9]:

Եւ Աստուած է, որ ամէն ինչ պարունակում եւ լցնում է, ինչպէս ասում է Եսայու միջոցով. «Երկինքն ու երկիրը ես եմ լցնում,՝ ասում է Տէրը» [Երեմ. ԻԳ 24]. նոյնպէս եւ Որդու մասին Պօղոս [առաքեալն] ասաց. «Որ իջաւ, նոյն ինքն է, որ բարձրացաւ երկինքներից աւելի վեր, որպէսզի լցնի ամէն ինչ» [Եփես. Դ 10], իսկ նոյնը Դաւիթը Հոգու մասին ասաց. «Ո՛ր գնամ ես Քո Հոգուց կամ Քո դէմքից ո՛ւր փախչեմ» [Սաղմ. ԶԼԸ 7]: Ասելով, թէ՛ «Ո՛ր գնամ ես քո Հոգուց՝ ցոյց տուեց մեզ, որ Սուրբ Հոգին լցնում է ամէն ինչ. «Եւ Քո դէմքից ես ո՛ւր փախչեմ. եթէ երկինք եմ, այնտեղ ես Դու, եթէ իջնեմ դժոխք, այնտեղ էլ մօտ ես» [Սաղմ. ԶԼԸ 7-8]: Իսկ ո՛վ իջաւ դժոխք, եթէ ոչ Որդին, որ յարութիւն առաւ մեռելներից: Եւ երբ Ստեփանոսը «Գործք Առաքելոց»-ում ասում է, թէ՛ «Փառքի Աստուածը երեւաց մեր Հօրը՝ Աբրահամին» [Գործ. է 2], ապա այս [նոյնը] Պօղոս [առաքեալն] ասում է Որդու մասին. «Որովհետեւ եթէ ճանաչուած լինէր, արդարեւ փառքի Տիրոջը խաչը չէին Հանի» [Ա Կոր. Բ 8], նոյնպէս եւ Դաւիթն է ասում. «Ձօրութիւնների Տէրը՝ Նա ինքն է փառքի Թագաւորը» [Սաղմ. ԻԳ 10]. որովհետեւ Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու փառքը

մէկ է. «Իմ փառքը,- ասուած է,- ուրիշին չեմ տայ» [Ես. ԻԲ 8], քանի որ Որդին երկրորդ Աստուած չէ, այլ մէկ եւ միակ Աստուծոյ Բան, Աստուած ասուելով չօր մէջ, ինչպէս եւ Հայրն է Աստուած ասուած Որդու մէջ, որի մասին է խօսուած Եսային՝ Աստուած ասելով Որդուն չօր հետ. «Քեզ պիտի երկրպագեն եւ Քեզ աղօթեն, որովհետեւ Աստուած Քո մէջ է, եւ բացի Քեզանից չկայ այլ Աստուած. Դու ես Աստուածը, իսկ մենք չգիտէինք, ո՛վ Աստուած՝ փրկիչդ Իսրայէլի. պիտի ամաչեն եւ ամօթահար լինեն բոլորը, ովքեր Նրան հակառակուած են» [Ես. ԽԵ 14-15]: Եւ Նրան հակառակ են բոլոր նրանք, ովքեր չեն խոտովանում, որ Նա եւ Նրա Հոգին նոյն չօր էութիւնից են, եւ Նրանից բացի այլ Աստուած չկայ, ինչպէս նաեւ նրանք, ովքեր ամաչում են Նրա չարչարանքներից եւ աղքատութիւնից: Որովհետեւ ոչ ոք չի կարող ճանաչել Աստուծուն, եթէ սուրբ Թովմասի հետ չխոստովանի, որ Խաչուածն ու մեռելներից յարութիւն Առածը Տէր Աստուած է, որ Իր առաքեալներին ասաց. «Եթէ ինձ ճանաչէիք, ապա կը ճանաչէիք եւ Իմ չօրը. այսուհետեւ կը ճանաչէք Նրան եւ տեսել էք Նրան»: Փիլիպպոսն ասում է Նրան. «Տէ՛ր, չօրը մեզ ցո՛յց տուր, եւ դա բաւական է մեզ»: Յիսուս նրան ասում է. «Այսքան ժամանակ ձեզ հետ եմ, եւ ինձ չճանաչեցի՞ր, Փիլիպպո՛ս. ով ինձ տեսաւ, տեսաւ չօրը. իսկ դու ինչպէ՞ս ես ասում, թէ չօրը մեզ ցո՛յց տուր, չե՞ս հաւատում, որ Ես չօր մէջ եմ, եւ Հայրը՝ Իմ մէջ: Այն խօսքերը, որ Ես ասում եմ, Ինքս Ինձանից չեմ խօսում, այլ Հայրը, որ բնակուած է Իմ մէջ, Նա՛ է գործում գործերը: Հաւատացէ՛ք Ինձ, որ Ես չօր մէջ եմ, եւ Հայրը՝ Իմ մէջ. եթէ ոչ՝ գոնէ գործերի՛ համար հաւատացէք Ինձ» [Յովհ. ԺԴ 7-12]: Հայր Աստուծոյ գործ է դեւեր հանելը. եւ [Տէրն] ասաց, որ Սուրբ Հոգու միջոցով է հանում դեւերին. «Իսկ եթէ ես,- ասուած է,- Աստուծոյ Հոգով եմ հանում դեւերին» [Մատթ. ԺԲ 28], որի մասին ասում է Ղուկասը. «Ես Աստուծոյ մատով եմ հանում դեւերին» [Ղուկ. ԺԱ 20]: Որովհետեւ երբ Գիրքը Որդուն անուանում է չօր բազուկ, ապա Սուրբ Հոգուն կոչում է Աստուծոյ մատ. եւ երբ Որդուն անուանում է Բան, ապա Սուրբ Հոգուն ասում է Աստուծոյ շունչ:

Եւ դարձեալ առաքեալն ասում է. «Երբ տայ թագաւորութիւնն Աստուծոյ եւ չօր ձեռքը, երբ կործանած լինի բոլոր իշխանութիւնները եւ ամէն պետութիւն ու զօրութիւն. որովհետեւ Նա պէտք է թագաւորի, մինչեւ բոլոր թշնամիներին դնի Իր ոտքերի տակ: Վերջին թշնամին, որ պիտի խափանուի, մահն է, որովհետեւ՝ «Ամէն ինչ հնազան-

դեցրեց Նրա ոտքերի տակ» [Սաղմ. Ը 7]: Իսկ երբ ասում է, թէ՛ ամէն ինչ Նրան հնազանդուեց, պարզ է, թէ բացի Նրանից, Ով ամէն ինչ հնազանդեցրեց Նրան: [Իսկ երբ ամէն ինչ Նրան հնազանդուի, այն ժամանակ եւ Ինքը՝ Որդին կը հնազանդուի Նրան, Ով ամէն ինչ հնազանդեցրեց Նրան], որպէսզի Աստուած լինի ամէն ինչ ամէն ինչի մէջ» [Ա Կոր. ԺԵ 24-28]: Սա ասաց աշխարհի հնազանդութեան մասին, որ Նրա մարմնով հնազանդուեց, որովհետեւ Նրա երկնային թագաւորութեան մասին Դանիէլը յայտնեց՝ ասելով. «Նրա թագաւորութեանը վախճան չի լինի» [Դան. Գ 100], ինչպէս եւ ըստ Ղուկասի՝ սուրբ Գաբրիէլն ասաց Կոյսին Տիրոջ մասին. «Եւ կը թագաւորի յաւիտեան, եւ Նրա թագաւորութիւնը վախճան չի ունենայ» [Ղուկ. Ա 33]: Իսկ առաքեալն ասում է, որ Նրա թագաւորութիւնը վախճան ունի. «Որովհետեւ Նա պէտք է թագաւորի, մինչեւ բոլոր թշնամիներին դնի Իր ոտքերի տակ» [Ա Կոր. ԺԵ 25]: Նոյնպէս եւ Դաւիթն [ասաց]. «Տէրն Իմ Տիրոջն ասաց. «Նստի՛ր Իմ աջ կողմում, մինչեւ Քո թշնամիներին ոտքերիդ պատուանդան դնեմ»» [Սաղմ. ձԹ 1]: Արդ, երբ ասում է «նստի՛ր», նկատի ունի սիկզբը, իսկ ասելով, թէ «մինչեւ Քո թշնամիներին դնեմ»՝ ցոյց է տալիս վախճանը: «Իսկ երբ ամէն ինչ Նրան հնազանդուի, այն ժամանակ եւ Ինքը Որդին կը հնազանդուի Նրան, Ով ամէն ինչ հնազանդեցրեց Նրան, որպէսզի Աստուած լինի ամէն ինչ ամէն ինչի մէջ» [Ա Կոր. ԺԵ 28]: Սրանով ցանկանում է ասել. երբ բոլորս հնազանդուենք Քրիստոսին, դառնանք Նրա անդամները եւ Նրանով Աստուծոյ որդիներ դառնանք. «Որովհետեւ դուք ամէնքդ մէկ էք,- ասում է,- Ի Քրիստոս Յիսուս» [Գաղ. Գ 28], այնժամ եւ Ինքը մեր փոխարէն կը հնազանդուի չօրը, ինչպէս Գլուխ՝ Իր անդամների համար: Իսկ քանի դեռ Իր անդամները չեն հնազանդուել [Իրեն], Ինքը՝ նրանց Գլուխը, նոյնպէս չի հնազանդուել չօրը՝ սպասելով Իր անդամներին: Իսկ եթէ [Ինքը] հնազանդուողներից մէկը լինէր, [ապա] սկզբից եւեթ կը հնազանդուէր չօրը եւ ոչ թէ վախճանին այդ կ'անէր: Որովհետեւ մենք Նրանով ենք հնազանդուած չօրը եւ Նրանով ենք մենք թագաւորում, մինչեւ մեր թշնամիները դրուեն մեր ոտքերի տակ: Երկնքի Տէրը մեր թշնամիների պատճառով մեզ նման դարձաւ եւ վերցրեց Դաւթի՝ Իր մարմնաւոր չօր մարդկային աթոռը՝ վերաշինելու եւ հաստատելու այն, որպէսզի երբ հաստատուի այն եւ բոլորս Նրանով թագաւորենք, հաստատուած մարդկային թագաւորութիւնը չօր ձեռքը տայ. «Որպէսզի Աստուած ամէն ինչ լինի ամէն ինչի մէջ» [Ա Կոր.

ժե 28]։ Նրա՝ որպէս Փրկիչ Աստուծոյ միջոցով թագաւորելով, Նրա՝ որպէս Փրկիչ մարդու միջոցով թագաւորելուց յետոյ։

Եւ երբ Պետրոս [առաքեալն] ասում է. «Իսրայէլի ողջ տունը թող ճշմարտապէս իմանայ, որ Աստուած Նրան ե՛լ Տէր, ե՛լ Օծեալ արեց, այն Յիսուսին, Ում դուք խաչեցիք» [Գործ. Բ 36], Նրա Աստուածութեան Համար չի ասում, թէ՛ Տէր եւ Օծեալ արեց, այլ Նրա մարդկութեան, որ է ողջ Եկեղեցին, որ Նրա խաչելութիւնից յետոյ Նրանով տիրեց, թագաւորեց եւ օծուեց երկնքի թագաւորութեան [Համար], որպէսզի թագաւորակից լինի Նրան, Ով Իրեն ունայնացրեց Նրա Համար եւ բարձրացրեց Նրան՝ ծառայի կերպարանքի միջոցով։ Քանզի Աստուծոյ Բանը եւ Որդին միշտ Տէր եւ Աստուած էր, եւ ոչ թէ խաչելութիւնից յետոյ դարձաւ Տէր եւ Օծեալ, այլ ինչպէս նախապէս ասացի, Նրա Աստուածութիւնն է, որ Նրա մարդկութիւնը դարձրեց Տէր եւ Օծեալ։ Եւ երբ ասում է. «Հա՛յր, եթէ կարելի է, այս բաժակը Ինձանից հեռացրո՛ւ, բայց ոչ թէ Իմ կամքը թող լինի, այլ Քո՛նը, Հոգիս յօժար է, բայց մարմինս՝ տկար» [Ղուկ. ԻԲ 42-43, Մարկ. ԺԴ 38], սրանցով ցոյց է տալիս երկու կամքերը՝ մարդկայինը, որը [յատուկ] է մարմնին, եւ աստուածայինը։ Որովհետեւ մարմնի տկարութեան պատճառով մարդկայինը հրաժարուում է չարչարանքներից, իսկ Նրա աստուածային [կամքը] յօժար է։ Ինչպէս եւ Պետրոս [առաքեալը], լսելով չարչարանքների մասին, վախեցաւ եւ ասաց. «Քա՛ւ լիցի Քեզ, Տէ՛ր»։ Իսկ Տէրը, Նրան սաստելով, ասաց. «Ետե՛ւս գնա, սատանա՛յ, դու գայթակղութիւն ես Ինձ Համար, որովհետեւ Աստուծոյ բաները չես խորհում, այլ մարդկանցը» [Մատթ. ԺԶ 22-23]։ Որպէս մարդ հրաժարուեց չարչարանքներից, իսկ լինելով Աստուած եւ Աստուծոյ էութեամբ անչարչարելի՝ յօժարութեամբ ընդունեց չարչարանքներն ու մահը, որովհետեւ անհնար էր, որ մահը Նրան տիրէր [տե՛ս Հռոմ. Զ 9]։ Քանզի Աստուած էր մարդու նմանութեամբ, որ կամաւոր մեռաւ եւ յարութիւն առաւ Իր իշխանութեամբ՝ որպէս Աստուած, ինչպէս եւ Դաւիթն ասաց. «Թող յարութիւն առնի Աստուած, եւ կը ցրուեն Նրա բոլոր թշնամիները» [Սաղմ. Կէ 2]։ Եւ դարձեալ ասում է. «Ելի՛ր, Տէ՛ր իմ Աստուած, ըստ քո սահմանած կարգի, եւ ժողովուրդների բազմութիւնները շուրջդ կը հաւաքուեն, դրա Համար բազմի՛ր բարձունքում. Տէրն է դատում Իր ժողովրդին» [Սաղմ. է 7-9]։ Եւ առաքեալն էլ է ասում. «Չարչարուեց տկարութեամբ, բայց կենդանի է Աստուծոյ գորութեամբ» [Բ Կոր. ԺԳ 4], իսկ Աստուծոյ գորութիւնը Որդին է։ Չար-

չարուեց տկարութեան, այսինքն՝ մարմնի հետ միաւորուածութեան պատճառով, եւ որպէս մարդ հրաժարուեց չարչարանքներից, իսկ կենդանի է Իր գորութեան միջոցով։

Եւ երբ Տէրը Յովհաննէսի Աւետարանում ասում է. «Յաւիտենական կեանքն այս է, որ ճանաչեն Քեզ միակ ճշմարիտ Աստուած, եւ Յիսուս Քրիստոսին, Ում Դու առաքեցիր» [Յովհ. Ժէ 3], ապա մէկ այլ տեղ նոյն Յովհաննէսը Որդուն է ճշմարիտ Աստուած ասում, քանզի. «Քիտենք, - ասում է, - Աստուծոյ Որդին եկաւ եւ մեզ տուեց միտք, որպէսզի ճանաչենք ճշմարտութիւնը. եւ մենք ճշմարտի՛ Նրա Որդու՝ Յիսուս Քրիստոսի մէջ ենք, որովհետեւ Նա է ճշմարիտ Աստուածը եւ յաւիտենական կեանքը» [Ա Յովհ. Ե 20]։ Ըստ այսմ Նա ճշմարիտ Աստուած է ե՛լ մինչեւ մարդ լինելը, ե՛լ Աստուծոյ ու մարդկանց միջնորդ լինելուց յետոյ, ոչ միայն մարդկանց, այլեւ Աստուծոյ, ինչպէս եւ ասում է Երեմիան. «Դա մեր Աստուածն է, Ում Հետ ոչ ոք չի կարող Համեմատուել. Ով գտաւ իմաստութեան բոլոր ճանապարհները եւ դրանք տուեց Իր ծառայ Յակոբին եւ Իր սիրեցեալ Իսրայէլին։ Եւ դրանից յետոյ յայտնուեց երկրի վրայ եւ շրջեց մարդկանց մէջ» [Բար. Գ 36-38]։ Եւ ե՛րբ շրջեց մարդկանց մէջ, եթէ ոչ այնժամ, երբ Նրանց պէս ծնուեց կնոջից, մանուկ եղաւ, աճեց եւ Հասակ առաւ։ Եւ մէկ այլ պէս ծնուեց կնոջից, մանուկ եղաւ, աճեց եւ Հասակ առաւ։ Եւ մէկ այլ տեղ Երեմիան ասում է. «Նրա սիրտը ամէն ինչից խոր է. եւ մարդ է, սակայն ո՛վ կարող է ճանաչել Նրան» [Երեմ. Ժէ 9]։ Նմանապէս եւ Եսային է ասում. «Մեզ Համար Մանուկ ծնուեց, Որդի տրուեց մեզ, Ում իշխանութիւնն Իր ուսերի վրայ է. Նա պիտի կոչուի Մեծ խորհրդի Հրեշտակ, Աստուած հզօր, Իշխան խաղաղութեան, Հայր Հանդերձեալ աշխարհի» [Ես. Թ 6]։ Եւ մէկ այլ տեղ ասում է. «Ահա կոյսը պիտի յղիանայ եւ Որդի ծնի, եւ Նրա անունը պիտի կոչուի Էմմանուէլ, որ նշանակում է Աստուած մեզ հետ» [Ես. է 14, Մատթ. Ա 23]։ Արդ, Աստուած է, որ ծնուեց Կոյսից եւ մտաւ օրէնքի տակ. եւ դարձեալ մէկ ուրիշ տեղ ասում է. «Նայեցիք Նրան, եւ Նա գեղեցկութիւն չունէր» [Ես. ԾԳ 2]։ Քանզի մինչ այդ Նրան տեսել էր աստուածային եւ փառաւոր տեսքով՝ նստած բարձր եւ վերացած աթոռին, երբ քերովբէնները փառաւորում էին Նրան՝ ասելով. «Սո՛ւրբ, Սո՛ւրբ, Սո՛ւրբ Տէր գորութիւնների» [Ես. Զ 3]։ Եւ այս ամէնից յետոյ տեսնում է Նրան ծառայի կերպարանք առած եւ մարդկանց նման դարձած, որի Համար ասում է. «Եւ նայեցիք Նրան, բայց ոչ տեսք ունէր եւ ոչ էլ գեղեցկութիւն. այլ Նրա տեսքն աւելի անարգ ու նսեմ էր, քան բոլոր մարդ-

կանց որդիներինը: Եւ Նա Հարուածների ենթակայ մի մարդ եղաւ, որ ցաւերին Համբերել գիտի, քանզի Իր երեսը դարձնելով՝ անարգուեց եւ ոչ մի բանի տեղ չդրուեց: Նա մեր Հիւանդութիւններն էր վերցնում եւ մեզ Համար չարչարուում, իսկ մենք Համարեցինք, որ Նա ցաւերի, Հարուածների ու չարչարանքների ենթարկուեց [Աստծուց]: Բայց Նա վիրաւորուեց մեր անօրէնութիւնների Համար եւ չարչարուեց մեր մեղքերի Համար» [Ես. ԾԳ 2-5]: Եւ մէկ այլ տեղ Նրա մասին ասում է. «Ահաւասիկ մեր Աստուածը դատաստանով պիտի Հատուցի եւ վրէժխնդիր լինի, Նա ինքը պիտի գայ եւ փրկի մեզ: Այն ժամանակ կոյրերի աչքերը պիտի բացուեն, եւ խուկերի ականջները պիտի լսեն, այն ժամանակ կաղը եղջերուի նման պիտի վազի, եւ ծանրախօսների լեզուն պարզ պիտի դառնայ» [Ես. ԼԵ 4-5]: Մէկ այլ տեղ կրկին ասում է. «Ոչ թէ Հրեշտակ կամ պատգամաւոր, այլ Տէրն Ինքը գալով փրկեց մեզ» [Ես. ԿԳ 9]: Իսկ Դաւիթն ասում է. «Մարդը մայր է կոչում Սիոնը, եւ նրա մէջ ծնուեց մարդը, եւ նրա Հիմքերը Բարձրեալը գցեց» [Սաղմ. 22 5]: Քանզի այս մարդը, որ այստեղ ծնուեց, Ինքն է՝ Բարձրեալը, ինչպէս սաղմոսն է ասում. «Թող իմանան, որ Քո անունը Տէր է, եւ Դու միակ Բարձրեալն ես ամբողջ երկրի վրայ» [Սաղմ. 2Բ 19]: Եւ երբ Փրկիչն ասում է. «Ով առաքեց Ինձ, աւելի մեծ է, քան Ես» [Յովհ. ԺԴ 28], մարդ լինելու պատճառով է Հօրն Իրենից մեծ ասում: Իսկ լինելով Հօր Բանը՝ Հաւասար է Նրան, քանզի ասում է. «Ես եւ Իմ Հայրը մէկ ենք» [Յովհ. Ժ 30]. եւ «Ով Ինձ տեսաւ, տեսաւ Իմ Հօրը» [Յովհ. ԺԴ 9]: Եւ Հօրը Հաւասար լինելը ոչ թէ յափշտակութեամբ է ձեռք բերել, այլ ըստ բնութեան է Հաւասար եւ Համագոյ [Նրան], որովհետեւ Հայրական էութիւնից է ծնուած:

Այսքանը մասամբ գրեցի, որպէսզի ինչպէս առաքեալն է ասում. «Այսուհետեւ չլինենք երեխաներ, որոնք տարուբերում եւ քշում են վարդապետութեան բոլոր քամիներից՝ մարդկանց խաբէութեամբ, մորեցուցիչ պատրանքների տանող խորամանկութեամբ» [Եփես. Դ 14]:

Գրաբարից փոխադրեցին
Մեսրոպ քահանայ Արամեանը
եւ
Սահակ սարկաւազ Ղազարեանը

ՍՈՒՐԲ ԲԱՐՍԵՂ ԿԵՍԱՐԱՑԻ

Ս. Բարսեղ Կեսարացին Ընդհանրական Եկեղեցու մեծանուն Հայրերից ու Հեղինակութիւններից է եւ դասուում է տասներկու տիեզերական վարդապետների թուին: Նա այն սակաւաթիւ Հայրերից է, որոնք Եկեղեցու սրբազան աւանդութեան մէջ պատոււած են «մեծ» տիտղոսով: «Աստուծոյ մարդ» (Յեսու ԺԴ 6), «Հաւատարիմ ծառայ» (Թիւ. ԺԲ 7), «Աստուծոյ խորհուրդների տնտես» (Ա Կոր. Դ 1), «այր բաղձալի» (Դան. Ժ 11), «Եկեղեցու սիւն եւ Հաստատութիւն» (Ա Տիմ. Գ 15, Գաղ. Բ 9, Յայտ. Գ 12), «Տիրոջ կամք» (Ես. ԿԲ 4), «աշխարհի լուսատու, որ իր մէջ կրում է կենաց խօսքը» (Փիլիպ. Բ 15,16). ահա այն պատուանուններից մի քանիսը միայն, որոնցով նրան մեծարում է ս. Գրիգոր Աստուածաբանը: Բարսեղ Կեսարացին քրիստոնէական Հաւատքի բոլոր ժամանակների մեծագոյն ուսուցիչներից մէկն է եւ ուղղափառութեան պաշտպանութեան գործում Համարուել է երկրորդ Աթանաս: Նա եղել է բացառիկ կազմակերպչական ունակութեամբ օժտուած եկեղեցական գործիչ, յայտնի է որպէս վանականութեան Հիմնադիր Հայր եւ սուրբ Պատարագի ձէսի բարեկարգիչ:

Կապաղովկեան դպրոցը եւ առանձնապէս ս. Բարսեղ Կեսարացին մեծ ազդեցութիւն են թողել Հայ աստուածաբանական մտքի զարգացման վրայ: Այս մեծ սուրբի յիշատակը Հայ Եկեղեցին տօնում է տարին երկու անգամ:

Ս. Բարսեղ Կեսարացին ծնուել է Կապաղովկիայի Կեսարիա քաղաքում մօտ 330 թ., տոհմիկ ազնուական եւ աստուածասէր ընտանիքում: Ուշագրաւ է, որ այս ընտանիքից են սերում երեք մեծ կապաղովկեան Հայրերից երկուսը՝ ս. Բարսեղը եւ ս. Գրիգոր Նիւսացին: Ս. Բարսեղը նախնական կրթութիւնը ստացել է Հօրից՝ Պննտոսի Նէոկեսարիա քաղաքի նշանաւոր Հոետոր Բարսեղից: Ապա ուսանել է Կոստանդնուպոլսի Հոետորական դպրոցում, իսկ Հետագայում՝ 351 թուականից յետոյ, շարունակել է կրթութիւնը Աթէնքում: Այստեղ նա Հանդիպել է ս. Գրիգոր Աստուածաբանին, որի Հետ դարձել են ցկեանս մտերիմ ընկերներ:

Այսպէս, ստանալով ժամանակի քրիստոնէական եւ յունահռոմէական բարձրագոյն կրթութիւնը, մօտ 356 թ. ս. Բարսեղը վերադառնում է Հայրենի քաղաք եւ իր գործունէութիւնը սկսում որպէս Հոետոր, որից շուտով Հրաժարուում է՝ կեանքն ամբողջովին Աստծուն նուիրելու Համար: Հետագայում նա այսպէս է նկարագրում իր Հոգեւոր

արթնութիւնը. «Ես իմ ժամանակը վատնել եմ յիմարութիւնների վրայ, իմ երիտասարդութիւնն անցկացրել եմ զուր գործերով եւ ուսանել այն իմաստութիւնը, որն Աստուած յիմարութիւն է Համարում (Ա Կոր. Ա 20): Ես արթնացայ յանկարծակի՝ ասես խոր քնից: Ես տեսայ Աւետարանի ճշմարտութեան հիասքանչ լոյսը եւ ճանաչեցի այս աշխարհի իշխանների իմաստութեան ունայնութիւնը, որ ենթակայ է կորստեան (Ա Կոր. Բ 6): Ես շատ արտասուեք եմ թափել իմ թշուառ կեանքի ընթացքում եւ աղօթել, որ ինձ տրուի մի առաջնորդ, ով իմ մէջ կը Հաստատի ճշմարիտ աստուածաշտուութեան սկզբունքները»: Հոգեւոր արթնութիւնից բխող նրա առաջին քայլը լինում է մկրտութիւնը, յաջորդ քայլը՝ ճանապարհորդութիւնը դէպի Եգիպտոս եւ Միջագետք՝ Հանդիպելու Հոչակաւոր ճգնաւորների, ինչպէս նաեւ՝ ուխտագնացութիւնը Ս. Երկրի սրբավայրերը: Խորապէս ազդուելով ճգնաւոր Հայրերի կենցաղավարութիւնից՝ ս. Բարսեղը գրում է. «Ես հիացայ նրանց ժուժկալութեամբ եւ տոկոնութեամբ, սքանչացայ նրանց յարատեւութեամբ աղօթքի մէջ եւ քնի յաղթահարմամբ: Չընկրկելով բնական որեւէ կարիքից՝ նրանք միշտ առաջնային էին Համարում Հոգեւոր նպատակները. քաղցած ու ծարաւ, մերկ ու ցրտահար՝ նրանք երբեք չենթարկուեցին մարմնին, երբեք չցանկացան ուշադրութիւն դարձնել դրան: Ապրելով ասես իրենց մարմնից դուրս՝ նրանք ցոյց տուեցին, որ ամէն բան այս կեանքում անցաւոր է եւ պէտք է քաղաքացիութիւն եւ տուն ունենալ երկնքում: Այս ամէնը հիացրեց ինձ: Ես օրհնեալ անուանեցի այս մարդկանց կեանքը. նրանք ցոյց տուեցին, որ իրենց մարմնում կրում են Յիսուսի մահը: Եւ ես աղօթեցի, որ նմանուեմ նրանց»:

Ուխտագնացութիւնից վերադառնալով՝ Բարսեղն իր ունեցուածքը բաժանում է աղքատներին եւ 358 թ. ճգնութեան Համար առանձնանում Իրիս գետի մօտ՝ Նէոկեսարիայից ոչ հեռու: Ծուռով սուրբին են միանում նրա օրինակով ոգեշնչուած եւ վանական կեանքով ապրել փափագող ուրիշ քրիստոնեաներ: Նրան այցելում է նաեւ Գրիգոր Աստուածաբանը, եւ նրանք միասին ուսումնասիրում են Որոգինէսի աշխատութիւնները եւ կազմում «Ֆիլոկալիա» ժողովածուն, նաեւ վանական երկու կանոնախմբեր, որոնց ազդեցութեամբ վանական կեանքը սկսում է տարածուել. Բարսեղ Կեսարացին արժանանում է «արեւելեան վանականութեան օրէնսդիր» անուանը: Անգամ այս ժամանակաշրջանում նա իրեն դրսեւորում է որպէս գործի մարդ եւ կարճ ժամանակում մի քանի վանք հիմնում: Զարմանալի չէ, որ նրա այսօրի-

նակ արտակարգ ունակութիւններն իր թեմի Համար օգտագործել է կամենում Կեսարիայի մետրոպոլիտ Եւսեբիոսը եւ մօտ 364 թ., անսալով վերջինիս յորդորներին, Բարսեղը քահանայական ձեռնադրութիւն է ընդունում: Նա դառնում է Եւսեբիոս Կեսարացու «լաւագոյն խորհրդատուն, օգնականը, Սուրբ Գրքի մեկնիչը, նրա Հաւատքի նեցուկը, բոլոր Հոգեւորականներից ամենապատահելին եւ աւելի Հմուտ, քան աշխարհականներից որեւէ մէկը», ինչպէս ասում է ս. Գրիգոր Աստուածաբանը: Եւսեբիոսի վախճանից յետոյ՝ 370 թ., Կեսարիայի Հայրապետական գահին նրան յաջորդում է ս. Բարսեղը: Որպէս Հայրապետ նա արագօրէն շահում է իր ժողովրդի Համակրանքը: Հիմնում է Հիւանդանոցներ, որբանոցներ, դպրոցներ, տներ աղքատների, ճամփորդների եւ օտարականների Համար եւն:

Ս. Բարսեղ Հայրապետն ամենայն վճռականութեամբ պայքարում էր արիոսականութեան դէմ՝ անտեսելով այն Հանգամանքը, որ այս Հերետիկոսութիւնը վայելում էր Վաղես կայսեր Հովանաւորութիւնը: Այդ է վկայում նրա պատասխանը նահանգապետ Մողեստոսին, որին կայսրն ուղարկել էր սուրբ Հայրապետի մօտ՝ ունեցուածքի բռնագրաւման եւ արտաքսման սպառնալիքով նրանից Հաւաստագիր ստանալու այն մասին, թէ նա Հաւատարիմ է արիոսականութեանը: Ահա Հայրապետի պատասխանը. «Հնարաւոր չէ բռնագրաւել նրա իրերը, ով ոչինչ չունի. գուցէ քեզ Հարկաւոր է մի պատմուճան կամ մի քանի գրքե՞ր, որոնք իմ ամբողջ ունեցուածքն են: Ես չգիտեմ՝ ինչ է արտաքսումը. այն վայրն, ուր այժմ ապրում եմ, իմը չէ, եւ ուր էլ որ վտարուեմ, կը լինի իմը: Այլ խօսքով՝ ամբողջ աշխարհը, ուր էլ պանդխտանամ կամ բնակուեմ որպէս օտարական (Սաղմ. ԼԸ 13), Աստծուց է: Տանջանքներն ի՞նչ կարող են անել ինձ՝ մէկին, ում Համար մարմինն արհաւիրուած է... Իսկ մահն ինձ Համար կը լինէր բարութիւն, քանի որ այն ինձ աւելի շուտ կ'ուղարկի Աստուծոյ մօտ, Ում Համար ապրում եմ եւ Ում Համար ստեղծուել եմ, Ում Համար մեռնում եմ եւ Ում մօտ շտապում»: Մողեստոսն, այս խօսքերից ապշած, ասում է. «Այսպէս եւ այսպիսի ազատութեամբ մինչեւ օրս ոչ ոք ինձ Հետ չէր խօսել»: Բարսեղը պատասխանում է. «Հաւանաբար, մինչեւ օրս դու չես Հանդիպել եպիսկոպոսի... Երբ խօսքը վերաբերում է Աստծուն, եւ յանդգնում են ըմբոստանալ նրա դէմ, այդժամ, արհամարհելով ամէն բան, նայում ենք միայն Աստծուն: Հուրը, սուրը, գազանները եւ մարմինը չարչարելու գործիքները մեզ Համար ոչ թէ սարսափ են, այլ բաղձանք: Տանջի՛ր

մեզ է՛լ աւելի, հալածի՛ր, սպառնա՛, արա՛ այն ամէնն, ինչ կամենում ես, վայելի՛ր քո զօրութիւնը: Սակայն թող կայսրն իմացած լինի, որ չէ՛ք կարող մեզ ընդունել տալ կամ շեղել դէպի արիոսական չարափառ դաւանութիւնը, որքան էլ որ դաժան սպառնալիքներ տաք»:

Այս անվեհերութիւնն ու վճռականութիւնն այնպիսի տպաւորութիւն են թողնում կայսեր վրայ, որ նա դադարեցնում է Բարսեղ Հայրապետին ենթարկեցնելու փորձերը եւ չեղեալ է համարում նրա արտաքսման հրամանը:

Բարսեղ Կեսարացու գործունէութեան կարեւորագոյն ուղղութիւններից մէկը Եկեղեցու միութիւնն էր: Արեւելքի եւ Արեւմուտքի եպիսկոպոսների միջեւ միութեան բացակայութեան պայմաններում նա ձեռք է բերում Աթանաս Մեծի հաւանութիւնը՝ բարելաւելու յարաբերութիւնները Հռոմի եւ Արեւելքի միջեւ: Նա համոզուած էր, որ ուղղափառութիւնը յաջողութիւն կ'ունենայ, եթէ հաւատացեալների միջեւ տարաձայնութիւններ չլինեն: Դժբախտաբար, միջեկեղեցական եւ քաղաքական ինչ-ինչ պատճառներով այդ գործընթացը դանդաղում է, սակայն ի վերջոյ՝ 378 թ., Վաղես կայսեր մահուանից յետոյ, արտաքին պայմանները նպաստում են խաղաղութեան վերականգնմանը: Բարսեղ Կեսարացին վախճանւում է մօտ 379 թ.՝ շուրջ յիսուն տարեկանում: Երկու տարի անց Կոստանդնուպոլսում գումարւում է Երկրորդ տիեզերական ժողովը, որը վերահաստատում է Նիկիական հանգանակը: Անկասկած, քրիստոնէութեան պատմութեան այս նշանակալից իրադարձութեան հիմքը դրել է Բարսեղ Մեծը:

Բարսեղ Կեսարացին մեծագոյն եւ բազմաբեղուն աստուածաբան է: Նա հեղինակ է դաւանաբանական, մեկնողական, հակաճառական, խրատական, բարոյագիտական, վանական-կանոնագիտական, քարոզ-խօսական-ճառագրական, կրթական-մանկավարժական աշխատութիւնների, նաեւ սուրբ Պատարագի բնագրի, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ ու բազմաբնոյթ նամակների. նրա գրական ժառանգութիւնը մեզ է հասել գրեթէ ամբողջութեամբ: Բարսեղ Կեսարացու աշխատութիւնները յոյժ բարձր են գնահատուել նրա ժամանակակիցների կողմից: Դրանք ընթերցում կամ ունկնդրում էին հասարակութեան զանազան խւաների մարդիկ՝ թէ՛ քրիստոնեաները, թէ՛ Հեթանոսները: Դրանք նոյնքան արժէքաւոր ու արդիական են նաեւ այժմ:

Ս. Բարսեղ Կեսարացին Հայ Եկեղեցու առաւել սիրուած սուրբերից է, նա մեծ ազդեցութիւն է թողել Հայ աստուածաբանական մտքի

ձեւաւորման վրայ: Նրա երկերի զգալի մասը հայերէն է թարգմանուել դեռեւս Ե դարից եւ շարունակաբար լրացուել յետագայում: Նրա ճառերի մի ժողովածու Հայ աւանդութեան մէջ յայտնի է «Պահոց գիրք» անունով, որը նախատեսուած է Մեծ պահքի շրջանի ընթերցումների համար: «Պահոց գրքի» քննական բնագիրը հրատարակութեան է պատրաստուած Կիմ Մուրադեանի աշխատասիրութեամբ, որը, ցաւօք, դեռեւս հրատարակուած չէ: Այդ բնագրի հետ բաղդատելով՝ Սիմոն Գրքաշարեանը հին յունարէնից արեւելահայերէն է թարգմանել այս ժողովածուի «Նայի՛ր քեզ» ճառը, որը խմբագրուել եւ համեմատուել է ռուսերէն թարգմանութեան հետ:

«Նայի՛ր քեզ» ճառը խրատական բնոյթի է, սակայն ունի նաեւ աստուածաբանական, մարդակազմական աղերսներ: Ճառն Աստուծոյ յիշեալ պատուիրանի միջոցով (Բ Օր. 7 9) ընթերցողի կամ ունկնդրի միտքն ուղղում է ինքնաքննութեան՝ սեփական էութեան եւ մեղքերի ճանաչմանը, եւ մեղքերից ձերբազատուելու միջոցով նրան առաջնորդում է կատարելագործման: Նաեւ սովորեցնում է բարի խորհրդածութիւնների միջոցով մեղքերից ձերբազատուելու եղանակները: Սուրբի խրատների նպատակը ինքնաճանաչման միջոցով մեզ աստուածօտեութեան առաջնորդելն է, որով եւ եզրափակուած է ճառը. «Արդ, «նայի՛ր քեզ», որպէսզի տեսնես Աստծուն»:

Ղրբերներ

Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւն սրբոց, ի Մկրտիչ վարդապետէ Աւգերեան, Վենետիկ, 1810
Святитель Григорий Богослов, Собрание творений, Том 1, Слово 18, 43, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1994
Patrology by Johannes Quasten, Volume III, Westminster, Maryland, 1994
Anthony Meredith, The Cappadokians, NY, St Vladimir's Seminary Press, 1995, p. 19-38
Nicene and Post-Nicene Fathers, Vol. 8, Saint Basil the Great, Letters, Hendricson publishers, 1995
Архиепископ Филарет (Гумилевский), Историческое учение об отцах церкви, Москва, 1996
Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստեան, Համաքրիստոնէական սուրբեր, Գանձասար, 1997, էջ 76-77

Արա սարկաւազ Նալչաջեան

ՆԱՅԻՐ ՔԵՉ

Մեզ ստեղծող Աստուած տուել է մեզ խօսքի գործածութիւնը, որպէսզի միմեանց յայտնենք մեր սրտի խորհուրդները եւ, ունենալով ընդհանուր բնութիւն, իւրաքանչիւրս փոխանցենք մերձաւորին՝ սրտից՝ որպէս գանձարանից, դուրս հանելով ծածուկ խորհուրդները: Քանզի եթէ մերկ հոգով ապրէինք, ապա մտքով անմիջապէս կը հասկանայինք միմեանց, բայց քանի որ մտքերն արտադրում է մարմնի վարագոյրով ծածկուած մեր հոգին, ապա խորքում եղածները արտայայտելու համար կարիք ունի բառերի եւ անունների: Հետեւաբար, երբ մեր մտքը ստանում է [որեւէ] իմաստալից ձայն, այն, խօսքի մակոյկով ընթանալով օդի միջով, ասողից փոխանցւում է լսողին. եւ եթէ գտնի խորին խաղաղութիւն եւ հանդարտութիւն, խօսքը կը հանգրուանի սովորողների լսելիքում, ինչպէս հանգիստ եւ անխռով նաւահանգստում: Իսկ եթէ խիստ փոթորկի նման խառնաշփոթ բարձրացնի լսողների մէջ, ապա [խօսքը], օդում ցրուելով, նաւաբեկութեան կ'ենթարկուի: Արդ, այս խօսքի համար [եւս] խաղաղութիւն պատրաստէք լուսեան միջոցով: Քանզի պիտանին ճանաչւում է ամէն բանից, եւ [խօսքը] հարազատաբար ընդունողներին որսալը դժուար է: Ճշմարիտ խօսքը դիւրութեամբ կարող է վրիպել նրանցից, ովքեր չեն զգուշանում: Արարչագործ Հոգու սերմանածը հակիրճ է, սակայն այդ հակիրճով շատ բան է յայտնում, որպէսզի հակիրճութեան միջոցով դիւրին լինի պահել յիշողութեան մէջ: Քանզի խօսքի բնական կատարելութիւնն է՝ անյատակ խորութեամբ չթաքցնել նշանակութիւնը եւ աւելորդ կամ ունայն զուր տեղը չտարածուել: Այդպիսին է նաեւ Մովսէսի գրքից այժմ մեր ընթերցածը, որն ըստ ամենայնի ջանասէրներդ կը յիշէք, եթէ, անշուշտ, հակիրճութեան պատճառով այն չի վրիպել ձեր լսելիքից: Այդ խօսքում կայ հետեւեալը. «Նայի՛ր քեզ: Թող քո սրտում երբեք անօրէն խորհուրդ չլինի» [Բ Օր. ԺԵ 9]: Մարդիկս մտքով դիւրութեամբ ենք մեղանչում, այդ պատճառով էլ «մեր սրտերից իւրաքանչիւրի Ստեղծողը» [Սաղմ. ԼԲ 15], գիտենալով, որ մեղքերը մեծ մասամբ գործւում

են [չար խորհուրդների] յորձանքին հաւանութիւն տալով, նախադաս համարեց մտքի մաքրութիւնը: Քանզի յատկապէս ինչով որ առաւել յաճախ պատրաստակամօրէն մեղանչում ենք, նոյնը եւ առաւել արժանի համարեց պահպանութեան խնամքի: Քանի որ, ինչպէս օրինակ, հոգատար բժիշկները պահպանիչ միջոցներով նախապէս զօրացնում են մարմնի առաւել տկար մասերը, այնպէս էլ հոգիների բարեխնամ եւ ճշմարիտ Բժիշկը, ինչ որ տեսնում է մեր մէջ առաւել միտուած դէպի յանցանքները, Հէնց դրանք էլ ամրացնում է զօրաւոր պահպանութեամբ: Քանի որ մարմնաւոր գործերը կարօտ են ժամանակի, պատեհութեան եւ ջանքերի, օգնականների եւ այլ օժանդակութիւնների: Իսկ մտքի շարժումները կատարւում են առանց ժամանակի ու ջանքերի, կայանում են առանց առարկաների եւ ամէն ժամանակ պատրաստ են: Եւ թերեւս մէկը բարձրամիտներից ու պարկեշտութեան դէմ հպարտացողներից, որոնց ձեւացեալ ողջախոհութիւնը միայն արտաքուստ է, շատ անգամ նստած լինելով նրանց մէջ, ովքեր իրեն երանի են տալիս առաքինութիւնների համար, սրտի անտեսանելի շարժմամբ, մտքով ընթանում է դէպի մեղքի վայրը: Երեւակայութեամբ տեսաւ ցանկալին, սրտի գործարանում ամբողջապէս ծածուկ տպաւորեց ինչ-ինչ անվայել խօսքեր, ինքն իր մէջ յայտնապէս պատկերացրեց Հեշտութիւններ, ներքուստ մեղանչեց առանց վկայի եւ ամէնքից ծածուկ, մինչեւ որ գայ նա, որ յայտնում է «խաւարի մէջ ծածկուածները եւ ի յայտ է բերում սրտերի խորհուրդները» [Ա Կոր. Դ 5]:

Արդ, պահի՛ր «թող քո սրտում երբեք ծածուկ անօրէնութիւն չլինի» [խօսքը], քանզի «ով ցանկութեամբ նայեց կնոջը, արդէն իսկ շնացաւ իր սրտում» [Մատթ. Ե 28]: Քանի որ մարմնի գործերը բազմաթիւ խոչընդոտներ ունեն, իսկ ով գիտակցաբար է մեղանչում, մտքի արագութեամբ է գործում մեղքը: Հետեւաբար, ուր յանցանքն աւելի դիւրութեամբ է գործւում, աւելի դիւրութեամբ է տրւում մեզ նաեւ պահպանութիւնը: Սրա համար է վկայում. «Թող քո սրտում երբեք ծածուկ անօրէնութիւն չլինի»: Սակայն դառնանք այս խօսքի սկզբին:

Ասում է. «Նայի՛ր քեզ»: Կենդանի էակներից իւրաքանչիւրն իր բնութեան պահպանութեան սեփական մղիչներն ունի ամէնքի կազմիչ Աստծուց: Եւ եթէ ջանաս, արդարեւ կը գտնես, որ անասուններից շատերն ընդդիմութիւն ունեն վնասակարի հանդէպ [նոյնիսկ] առանց վարդապետութեան, դարձեալ ինչ-որ բնագրով շտապում են օգտա-

կար վայելքների: Այդ պատճառով էլ մեզ խրատող Աստուած մեզ այս մեծ պատուիրանը տուեց, որպէսզի այն, ինչ նրանք ունեն ի բնէ, մեզ օգնականութիւն լինի բանականութեամբ: Եւ այն, ինչ անասուններն անում են՝ անգիտակցաբար, նոյնը մենք անենք Հայեցողութեան միջոցով եւ խորհուրդների շարունակական վերահսկողութեամբ՝ Հաստատօրէն պահպանելով Աստուծոյ տուած ազդումները եւ մեղքից փախչելով, ինչպէս անասունները փախչում են մահաբեր կերակուրներից, եւ գնալով արդարութեան ետեւից, ինչպէս նրանք են գնում ուտելի խոտեղէնի ետեւից: Արդ, «նայի՛ր քեզ», որպէսզի կարողանաս վնասակարը տարբերել օգտակարից: Բայց քանի որ նայելը երկակի իմաստ ունի. մէկը՝ մարմնի աչքերով նկատել տեսանելիները, իսկ միւսը՝ իմանալի հոգու գորութեամբ խորասուզուել անմարմնական Հայեցողութեան մէջ, [ուստի] եթէ այս պատուիրանը Համարենք աչքերի ներգործութեան Համար ասուած, իսկոյն կը յանդիմանուենք սրանց անկարութեան Համար: Քանզի, արդարեւ, [մարդն] ինչպէ՞ս ինքն իրեն ամբողջութեամբ կ'ընդգրկի աչքերով: [Մարդու] աչքը չի կարող տեսնել սեփական անձը. ո՛չ գագաթին է Հասնում, ո՛չ թիկունքին, ո՛չ դէմքին, ո՛չ որովայնի ներսը: Սակայն ամբարշտութիւն է նաեւ ասել, թէ Հոգու պատուիրաններն անիրագործելի են: Ուրեմն, պատշաճ է այս պատուիրանը Համարել ըստ մտքի գործակցութեան: «Նայի՛ր քեզ», այսինքն՝ ամէն կողմից նայի՛ր քեզ: Քո պահպանութեան Համար անքօ՛ւն պահիր հոգուդ աչքը: «Որոգայթների մէջ ես չըջում» [Սիր. Թ 20], թշնամու թաքցրած թակարդները շուրջըտորն են: Ամէն ինչ զննի՛ր, «որպէսզի այծեամի պէս փրկուես թակարդից եւ թռչունի պէս՝ որոգայթից» [Առակ. 2 5]: Քանզի այծեամն անորսալի է թակարդի Համար իր սուր տեսողութեան [շնորհիւ]: Իսկ թռչունը, երբ կամենում է, թեթեւասահ թեւածումով բարձրանում է որսորդների դարաններից: Արդ, տե՛ս, որ անասուններից աւելի վատթար չլինես քո իսկ պահպանութեան Հարցում, երբեք չբռնուես որոգայթներով, որով «գերուած կը լինես բանասարկուից՝ կատարելու նրա կամքը» [Բ Տիմ. Բ 26]:

«Նայի՛ր քեզ», այսինքն՝ ոչ թէ քոնին կամ ինչ որ քո շուրջն է, այլ միայն քեզ: Քանզի այլ ենք մենք, եւ այլ է մերը, եւ այլ է, որ մեր շուրջն է: Մենք ենք հոգին ու միտքը, որով ստեղծուեցինք Ստեղծողի պատկերով, մերն է մարմինը եւ նրա զգայութիւնները, իսկ մեր շուրջն են ունեցուածքը, Հմտութիւնները եւ կեանքի այլ յարմարութիւնները: Արդ, ի՞նչ է նշանակում այս խօսքը. մի՛ նայիր մարմնին եւ ամէն կերպ

Հետամուտ մի՛ եղիր նրա բարիքներին՝ առողջութեանը, գեղեցկութեանը եւ երկարակեցութեանը, եւ մի՛ հիացիր ունեցուածքով, փառքով, գօրութեամբ կամ որեւէ այլ բանով, որ ունես եւ Համարում ես այս անցաւոր կեանքի մեծութիւն, եւ սրանց Համար հոգալով՝ անհոգութեան [չմատնես] քո բուն կեանքը: Բայց «նայի՛ր քեզ», այսինքն՝ քո հոգուն: Զարդարի՛ր եւ խնամի՛ր այն, որպէսզի ներհայեցողութեան միջոցով կտրուի, Հեռացուի շարութիւնից եղող այս անմաքրութիւնը, եւ յոռութիւնից եղող ամէն զազրութիւն ամբողջովին մաքրուի, [որպէսզի] ամենայն առաքինի գեղեցկութեամբ զարդարես այն եւ պայծառացնես: Քննի՛ր ինքդ քեզ՝ ո՞վ ես դու, ճանաչի՛ր քո բնութիւնը, որ մարմինդ մահկանացու է, իսկ հոգիդ՝ անմահ: Եւ քանի որ մեր կեանքը երկակի է. մէկը՝ մարմնին բնորոշը, վաղանցուկ է, իսկ [միւսը]՝ հոգուն ազգակիցը, սահման չի ճանաչում, արդ, «նայի՛ր քեզ», մի՛ սեւեռուիր մահկանացուի վրայ իբրեւ յաւիտենականի եւ մի՛ արհամարհիր յաւիտենականը իբրեւ անցաւոր: Անտեսի՛ր մարմինդ, քանզի անցաւոր է, խնամի՛ր հոգիդ, [որ] անմահ է: Ամենայն ճշմարտութեամբ հսկի՛ր քեզ, որպէսզի գիտենաս երկուսին էլ բաշխել պատշաճը. մարմնին՝ կերակուրն ու զգեստը, իսկ հոգուն՝ աստուածապաշտութեան կանոնները, ճշնութիւնները, սուրբ առաքինութիւնները, [դարձը] մեղքերից դէպի ուղղութիւն, որպէսզի ո՛չ գիրացնես մարմինդ, ո՛չ էլ [չափից] աւելի նեղութիւն տաս մարմնիդ: Քանզի «մարմինը ցանկանում է հոգուն հակառակը, իսկ հոգին՝ մարմնին. սրանք իրար հակառակ են» [Գաղ. Ե 17], [ուստի] տե՛ս, որ մարմնին զիջելով՝ շատ զօրութիւն չտրամադրես [առաւել] նուաստին: Քանզի ինչպէս կշեռքի նժարների պարագայում, եթէ [մի] նժարը ծանրացնես, ապա, անշուշտ, Հանդիպակաց [նժարը] կը թեթեւացնես, նոյնպէս եւ մարմնի եւ հոգու դէպքում. մէկի առաւելութիւնն անհրաժեշտաբար առաջ է բերում միւսի նուազութիւնը: Քանի որ բարեկեցիկ ու պարարտութեամբ ծանրացած մարմնի [դեպքում] միտքը, իհարկէ, լինում է տկար եւ անզօր իրեն բնորոշ գործունէութեան մէջ, իսկ [եթէ] հոգին քաջառողջ է եւ բարի վարժանքի միջոցով բարձրացել-հասել է իրեն բնորոշ մեծութեանը, [ապա], բնականաբար, մարմնի ունակութիւնները կը թառամեն:

Այս պատուիրանը պիտանի է ե՛ւ տկարներին, ե՛ւ զօրաւորներին, քանզի Հիւանդութիւնների ժամանակ էլ բժիշկները Հիւանդներին յորդորում են ուշադիր լինել իրենք իրենց նկատմամբ եւ չանտեսել ոչ ինչ, որ ծառայում է բժշկուելուն: Այսպէս եւ խօսքը՝ մեր հոգիների բժիշկը.

այս փոքր օգնութեամբ բժշկում է մեղքերից չարչարուող հոգիները: Ուրեմն «նայի՛ր քեզ», որպէսզի յանցանքներիդ համապատասխան օգնութիւն ստանաս բժշկութիւնից: Մեղքերդ մեծ են եւ ծանր. կարիք կայ շատ անգամ խոստովանութեան եւ դառն արտասուքի, փութաջան արթնութեան եւ անդադար պահքի: Թեթեւ [ու] ներելի՞ է յանցանքը. թող [դրան] հաւասարուի նաեւ ապաշխարութիւնը: Միայն «նայի՛ր քեզ», որպէսզի գիտակցես հոգուդ առողջութիւնն ու հիւանդութիւնը: Քանզի շատերը, հիւանդացած լինելով մեծամեծ ու անբժշկելի ծանր ախտերով, չգիտեն անգամ, որ հիւանդ են:

Արդ, մեծ է այս պատուիրանի օգուտը նաեւ գործով զօրաւորների համար, քանի որ նոյնը ե՛լ բժշկում է հիւանդացածներին, եւ կատարեալ է դարձնում առողջներին: Քանզի մեզանից՝ Խօսքին աշակերտածներիցս իւրաքանչիւրը մէկ գործի սպասաւոր է, ինչպէս մեզ կարգել է Աւետարանը: Քանզի այս «մեծ տանը»՝ Եկեղեցում, կան ոչ միայն «թանկարժէք անօթներ՝ ոսկեայ եւ արծաթեայ, այլեւ փայտեայ եւ խեցէ» [Բ Տիմ. Բ 20], ինչպէս նաեւ՝ տեսակ-տեսակ գործեր: Արդ, այս տունը, «որը կենդանի Աստուծոյ Եկեղեցին է» [Ա Տիմ. Գ 15], ունի որսորդներ, ճանապարհորդներ, ճարտարապետներ, շինարարներ, երկրագործներ, հովիւներ, ճգնաւորներ, զինուորներ: Սրանց բոլորին պատշաճում է այս հակիրճ խօսքը՝ իւրաքանչիւրին դարձնելով գործերով ճշգրիտ եւ ջանքերով յօժարակամ: Որսորդ ես՝ Տիրոջից առաքուած, որ ասաց. «Ես առաքում եմ բազմաթիւ որսորդներ, եւ կորսան նրանց ամէն մի լեռան վրայ» [Երեմ. ԺԶ 16]. [ուրեմն] փութաջանօրէն հակի՛ր, որպէսզի որսը ոչ մի տեղ չփախչի քեզանից, որպէսզի ճշմարտութեան խօսքով բռնելով չարիքից որսացուածներին՝ բերես Կենդանի [Աստուծոյ] մօտ: Ծանապարհօրդ ես, [ուրեմն] նմանուի՛ր աղօթողին. «Ուղղի՛ր իմ ընթացքը» [Սաղմ. ԼԹ 3]: Նայի՛ր քեզ, [որպէսզի] չչեղուես ճանապարհից, չխոտորուես աջ կամ ձախ, [այլ] գնաս արքունի ճանապարհով: Ծարտարապետը թող գգուչութեամբ դնի հաւատքի հիմքը, որ է Յիսուս Քրիստոս: Շինարարը թող նայի, թէ ինչպէս է շինում. «ո՛չ փայտ, ո՛չ խոտ, ո՛չ եղեգն, այլ ոսկի եւ արծաթ, պատուական քարեր» [Ա Կոր. Գ 12]: Հովի՛ւ, հակի՛ր, որ չանտեսես ոչինչ, որ վերաբերում է հովուական [գործին]: Որո՞նք են դրանք. ե՛տ դարձրու մոլորեալին, դարմանի՛ր խորտակուածին, բժշկի՛ր հիւանդացածին: Երկրագործ, փխրեցրո՛ւ անպտուղ թզննու բունը եւ վրան դիր [այն], ինչ նպաստում է պտղաբերութեանը: Զինուո՛ր, «չարչարակի՛ց եղիր Աւե-

տարանին» [Բ Տիմ. Ա 8], «պատերազմի՛ր բարի պատերազմը» [Ա Տիմ. Ա 18] ընդդէմ չար ոգու, ընդդէմ մարմնի ախտերի: «Վերցրո՛ւ Հոգու ամբողջ սպառազինութիւնը» [Եփես. Զ 11], մի՛ շաղախուի «աշխարհիկ հոգսերով, որպէսզի հաճելի լինես Զօրավարին» [Բ Տիմ. Բ 4]: Ծգնաւո՛ր, նայի՛ր քեզ, [որպէսզի] երբեք զանց չառնես ճգնաւորական օրէնքները, քանզի [ոչ ոք] պսակ չի ստանում, «եթէ ըստ օրէնքի չպայքարի» [Բ Տիմ. Բ 5]: Նմանուի՛ր Պօղոսին, որ ընթանում էր, նաւարկում ու պայքարում: Դու էլ, որպէս բարի ճգնաւոր, ունեցի՛ր անզբաղ հայեցողութիւն, ձեռքերով ծածկի՛ր խոցելի տեղերը՝ [ուշիուշով] հետեւելով հակառակորդին: Ընթացի՛ր «առաջ նայելով» [Փիլիպ. Գ 13]: «Այնպէ՛ս ընթացիր, որ հասնես» [Ա Կոր. Թ 24]: Մարտնչի՛ր աներեւոյթ [թշնամիների] դէմ: Այս խօսքը կամենում է, որ կեանքի բոլոր [իրադարձութիւններում] չընկճուես, չտրուես քնին, այլ զուարթութեամբ ու արթնաբար տոկաս:

Օրս չի բաւականացնի, որ պատմեմ Քրիստոսի Աւետարանի սպասաւորների գործերը եւ այս պատուիրանի զօրութիւնը, թէ որքան պատշաճ է այն ամէնքին: «Նայի՛ր քեզ», եղիր սթա՛փ, խոհե՛մ, պահի՛ր ներկան, հոգա՛ ապագայի համար: Անհոգութեամբ բաց մի՛ թող եղածը՝ վայելք համարելով [այն, ինչ] թւում է արդէն ձեռքունդ է, [սակայն] չկայ եւ չի լինելու: Այս ախտը մի՞թէ բնորոշ չէ պատանիներին, [որոնք] թեթեւամտօրէն կարծում են, թէ յուսացածն արդէն իրենց ձեռքում է: Քանզի երբ խաղաղութիւն են վայելում կամ գիշերային հանգիստ, իրենց համար ստեղծում են երեւակայական պատկերացումներ՝ դիւրաշարժ մտքով դեգերելով ամէնուրեք, պատկերացնելով փառք, փայլուն ամուսնութիւն, բազմաթիւ զաւակներ, խոր ծերութիւն, պատիւներ ամէնքից: Եւ ապա, չկարողանալով որեւէ տեղ հաստատել իրենց յոյսը, փքանում են նրանով, ինչ մարդիկ մեծ են համարում. տիրանում են գեղեցիկ ու մեծամեծ տների՝ լցնելով դրանք մեծարժէք գանձերով, իւրացնում են այնքան հողեր, որքան նրանց խորհուրդների ունայնութիւնն իրենց կը հեռացնի [Աստուծոյ] արարչութիւնից: Դարձեալ, դրանցից [ստացուած] բերքը փակում են ունայնութեան շտեմարաններում, դրան յաւելում են անասուններ, բազմաթիւ ծառաներ, քաղաքական իշխանութեան [օղակներ], ազգերի վրայ իշխանութիւն, զօրավարութիւն, պատերազմներ, յաղթանակներ, թագաւորական իշխանութիւն: Խորհուրդներով կառուցում են [այս ամէնը]՝ ընթանալով յոյժ անմտութեամբ եւ համարելով, թէ վայելում են [իրենց] յուսա-

ցածները, ասես արդէն կան եւ իրենց ոտքերի առջեւ են ընկած: Այս ախտը յատուկ է դատարկ եւ ծոյլ հոգուն՝ երազ տեսնելով արթուն մարմնով: Արդ, խօսքը, ճնշելով մտքի այսպիսի թուլութիւնն ու խորհուրդների փքացումը, ասես սանձով զսպելով խորհուրդների անհաստատութիւնը, տալիս է այս մեծ եւ իմաստուն պատուիրանը՝ ասելով «Նայի՛ր քեզ», ոչ թէ ենթադրելով գոյութիւն չունեցողները, այլ օգտագործելով առկայ [իրերը]:

Կարծում եմ, որ Օրէնսդիրն այս խրատը տալիս է՝ վերացնելու համար սովորութիւն դարձած այն ախտը, ըստ որի՝ մեզանից իւրաքանչիւրի համար դիւրին է քննել ուրիշի [անձը], քան զննել սեփականը: Որպէսզի չախտանանք դրանով, ասում է. «Դադարի՛ր քննել ուրիշի յանցանքները, տեղ մի՛ տուր ուրիշների տկարութիւնները քննելու խորհուրդներին, այլ քե՛զ նայիր», այսինքն՝ հոգուդ աչքն ուղղիր սեփական [անձիդ] քննութեանը: Քանզի շատերը, ինչպէս Տէրն է ասում, «նկատում են իրենց եղբօր աչքի շիւղը, բայց իրենց աչքի գերանը չեն տեսնում» [Մատթ. է 3]: Արդ, մի՛ դադարիր քեզ քննելուց, թէ [արդեօ՞ք] կեանքդ ընթանում է ըստ պատուիրանի, եւ արտաքինապէս մի՛ փորձիր որեւէ մէկի վրայ որեւէ թերութիւն գտնել, այն բարձրամիտ ու հպարտացած փարիսեցու պէս, որն արդարացնում է իրեն եւ նսեմացնում մաքսաւորին: Այլ՝ մի՛ դադարիր դատել քեզ. արդեօ՞ք չմեղանչեցիր խորհուրդներով կամ արդեօ՞ք լեզուդ չգայթակղուեց՝ մտքիցդ առաջ անցնելով, կամ արդեօ՞ք ձեռքովդ որեւէ անխոհեմ գործ չկատարուեց: Եւ եթէ քո կեանքում բազմաթիւ մեղքեր գտնես (անշո՛ւշտ, կը գտնես, քանզի մարդ ես), մաքսաւորի պէս ասա. «Աստուած, ների՛ր ինձ՝ մեղաւորիս» [Ղուկ. ԺԼ 13]:

Արդ, «նայի՛ր քեզ»: Եւ եթէ փորձուես խոովքներից, այս խօսքը ժամանակին կը ներագդի սրտիդ, որպէսզի մոլորութեամբ առաւել հպարտանալով չհասնես ամբարտաւանութեան եւ անգիտութեամբ չընկնես յետին տրտմութեան մէջ: Փքւում ես հարստութեամբ եւ մեծամտանում նախնիներով, հիանում ես հայրենի երկրովդ, մարմնի գեղեցկութեամբ եւ ամէնքի կողմից պատուելով. «Նայի՛ր քեզ», որ մահկանացու ես, «քանզի հող ես եւ հողին պիտի վերադառնաս» [Մննդ. Գ 19]: Շո՛ւրջդ նայի՛ր՝ նրանց, ովքեր քեզանից առաջ փորձուել են իրենց բարձրամտութեամբ: Ո՛ւր են նրանք, որ զգեստաւորուած էին քաղաքական զօրութեամբ: Ո՛ւր են անպարտելի հոռետորները: Ո՛ւր են նրանք, որ տօնախմբութիւններ սահմանեցին, երեւելի ձիաբոյժները,

զօրավարները, իշխանները, բռնակալները. մի՞թէ ամէնքը փոշի չեն, մի՞թէ ամէնքը յուշ չեն [դարձել], մի՞թէ մի քանի ոսկոր չի մնացել նրանց կեանքից յիշատակ: Նայի՛ր գերեզմաններին. կարո՞ղ ես արդեօք տարբերել ո՛րն է ծառան եւ ո՛րը՝ տէրը, ո՛րն է աղքատը եւ ո՛րը՝ հարուստը: Եթէ կարող ես, զանազանի՛ր կալանաւորին թագաւորից, վայելչատեսին՝ տգեղից, զօրաւորին՝ տկարից: Արդ, յիշելով բնութիւնդ՝ երբեք չես ամբարշտանայ եւ կը յիշես քեզ, եթէ նայես քեզ:

Դարձեալ, նուաստ ծագումով ես եւ անփա՛ռ, աղքատների աղքա՛տը, անտո՛ւն, պանդո՛ւխտ, տկա՛ր, օրուայ հացի կարօ՛տ, դո՛ղով եւ հզօրներից, ամէնքից վախենո՛ւմ ես քո նուաստագոյն ապրուստի պատճառով, քանզի ասուած է. «Աղքատը չի դիմանում սպառնալիքներին» [Առակ. ԺԳ 8], արդ, մի՛ վհատուէր քեզ համար, եւ քեզ մօտ թող չլինի մերձաւորներին նախանձեւու որեւէ [պատճառ]: Մի՛ կտրիր ամենաբարի յոյսդ, այլ քո հոգին վե՛ր բարձրացրու դէպի Աստուծոց քեզ տրուած բարիքները եւ դէպի խոստումով ապագայում պահուածները: Նախեւառաջ՝ քանի որ մարդ ես՝ աստուածաստեղծ կենդանի [էականից] մէկը: Արդեօ՞ք սա բաւական չէ ողջամիտ խոհականութեամբ վերնագոյն բարեմտութեան համար. Աստուծոյ՝ իր իսկ ամէն ինչ գոյացնող ձեռքերով ստեղծուած լինելը, նաեւ՝ որ լինելով ըստ քո Ստեղծիչի կերպարանքի, կարող ես բարի առաքինութեամբ ընթանալով հասնել-նմանուել հրեշտակներին: Ստացար իմանալի հոգի, որով ճանաչում ես Աստուծուն, մաքուր խոհականութեամբ ստացար էաւոր բնութիւն, քաղում ես իմաստութեան ախորժելի պտուղը: Բոլոր ցամաքային կենդանիները՝ ընտանիներն ու վայրենիները, բոլոր ջրային ուտելի [կենդանիները] եւ նրանք, որ թռչում են օդում, քո ձեռքի տակ՝ քո ծառաներն են: Դու չգտա՞ր արուեստները եւ հաստատեցիր քաղաքները, հնարեցիր փափկութեան համար հարկաւոր բաները: Բանականութեան միջոցով չէ՞, որ [կարողանում ես] գնալ ծովով: Ցամաքն ու ծովը չե՞ն սպասաւորում քո կեանքին: Օղն ու երկինքը՝ աստղաբոյլերով հանդերձ, ցոյց են տալիս քեզ իրենց կարգաւորութիւնը: Արդ, ինչո՞ւ ես նեղսրտում, որ արծաթասանձ ձի չունես: Սակայն ունես արեգակ, որ արագագոյն ընթացքով ամբողջ օրը ճապարակ, սակայն ունես լուսին, որ իր լոյսով բերապատիկ աւելի է լուսաւորում քեզ: Երբեք չես նստել ոսկեպատ կառք, սակայն ունես ոտքեր՝ քո սեփական ու բնական կառքը: Արդ, ինչո՞ւ ես երանի տա-

լիս նրանց, ովքեր ծանրացրել են քսակները եւ կարօտ են ուրիշի ոտքերի: Չես քնում փղոսկրեայ մահճակալին, սակայն ունես երկիրը՝ աւելի պատուական, քան բազմաթիւ փղոսկրէ [մահճակալները], նրա վրայ հանգիստը քաղցր է, քունը՝ արագ ու հոգսերից զերծ: Չես բնակւում ոսկեճաճանչ ձեղունի տակ, սակայն [ունես] երկինքն ու անճառելի գեղեցկութեամբ փայլող աստղերը: Եւ սրանք [դեռ] մարդկայիններն են, բայց կան առաւել կարեւորները. Աստուծոյ մարդեղութիւնը քեզ համար, Սուրբ Հոգու բաշխումը, մահուան լուծարումը, յարութեան յոյսը, Աստուծոյ պատուիրանները, որոնք կատարելագործում են քո կեանքը, պատուիրանների միջոցով ընթացքն առ Աստուած, երկնքի չքնաղ արքայութիւնը, առաքինութեան գործերի համար պատրաստուած արդարութեան անանց պսակները:

Եթէ նայես քեզ, սրանք եւ դեռ սրանից աւելին կը գտնես քեզ մօտ եւ կը վայելես ներկան, ուստի չես նեղսրտի կատարեալ աղքատութեան համար: Այս պատուիրանը, ամէնուրեք քո առջեւ լինելով, մեծ օգնութիւն կը ցուցաբերի: Օրինակ՝ բարկութիւնը տիրեց քո խորհուրդներին եւ ցատումը քեզ մղեց անվայել խօսքերի եւ դաժան ու զազանային գործերի. եթէ նայես քեզ, կը զսպես զայրոյթդ, ինչպէս անհնազանդ ու դժուարասանձ մի ձի՝ մօտենալով տանջանքի սպառնալիքով, ինչպէս մտրակով:

Կսանձես նաեւ լեզուդ եւ ձեռք չես բարձրացնի զայրացնողի վրայ: Դարձեալ, չար ցանկութիւնները ցաւեցրին Հոգիդ՝ տանելով [դէպի] անզուսպ ու անժուժկալ յորձանքները: Եթէ նայես քեզ եւ յիշես, որ ներկայիս հեշտութիւնները դառը վախճան են ունենալու, եւ որ այժմ մեր մարմիններում եղած ցանկութեան խայթոցները ծնելու են գեհնում մեզ տանջող անմեռ թունաբեր որդեր, եւ մարմնի բորբոքումը դառնալու է մայրը յաւիտենական հրի, ցանկութիւններն իսկոյն կը փախչեն-կանհետանան, եւ ներսում Հոգուդ մէջ, մի սքանչելի խաղաղութիւն ու հանդարտութիւն կը լինի, ինչպէս տիրուհու ներկայութեամբ դադարում է անկարգ աղախինների աղմուկը: Ուստի «նայիր քեզ» եւ ճանաչիր, որ առաջինը բանական եւ իմանալի Հոգին է, իսկ վերջինները՝ անբան կրքերը, եւ որ առաջինին բնութեամբ յատուկ է իշխելը, իսկ վերջիններին՝ լսելն ու հնազանդուելը բանականութեանը: Արդ, երբեք թոյլ մի՛ տուր, որ միտքդ ստրկանայ՝ ծառայ դառնալով կրքերին, եւ դարձեալ, թոյլ մի՛ տուր կրքերին՝ դէմ կանգնել բանականութեանը եւ իրենց վերագրել Հոգու իշխանութիւնը:

Ըստ ամենայնի եւ ստուգութեամբ ճանաչիր ինքդ քեզ, եւ բաւական օգնութիւն կը ստանաս աստուածճանաչողութեան համար: Քանզի եթէ նայես քեզ, կարիք չես ունենայ ամբողջ արարչութիւնից ճանաչելու Արարչին, այլ՝ հէնց քեզանից, որ փոքր մի աշխարհ ես, կը տեսնես քո Ստեղծչի մեծ իմաստութիւնը: Քո մէջ եղած անմարմին Հոգուց կը ճանաչես անմարմին Աստուծուն, որ սահմանափակուած չէ տեղով, ինչպէս եւ քո միտքը, որ առաւելապէս ունի տեղով չպարագրուած ընթացք, բայց մարմնին միացած լինելով՝ պարունակուած է տեղում: Հաւատա՛, որ Աստուած անտեսանելի է՝ ճանաչելով քո հոգին, քանի որ այն նոյնպէս անբաժնելի է մարմնաւոր աչքերի համար. ո՛չ գոյն ունի, ո՛չ մարմնաւոր տեսք, այլ ճանաչուած է միայն ներգործութիւնների միջոցով: Ուստի մի՛ փնտրիր աչքերով տեսնել Աստուծուն, այլ, նկատի առնելով իմանալի հաւատը, ընդունիր՝ նրա մասին գիտութիւնը: Սքանչացիր՝ ճարտարապետով, [որ] Հոգուդ զօրութիւնը կապեց մարմնիդ, թէ ինչպէս, մինչեւ նրա ծայրերը հասնելով, բազմաթիւ առանձին անդամներդ բերեց մէկ միաբանութեան եւ փոխհամաձայնութեան: Տես, թէ Հոգիդ ի՛նչ զօրութիւն է տուել մարմնիդ եւ ի՛նչ վշտակցութիւն է բարձրանում մարմնիցդ Հոգուդ: Ինչպէ՛ս է մարմնիդ կենդանութիւն ստանում Հոգուցդ, իսկ Հոգին զգում է մարմնիդ ցաւերը եւ ինչպիսի շտեմարաններ ունի այն գիտելիքների համար: Ինչպէ՛ս է, որ նախապէս ստացած գիտելիքները չեն աղօտանում նոր աւելացողներից, այլ անխառնակ ու յստակ յիշողութիւններ են, որ ինչպէս պղնձէ մի տախտակի վրայ դրոշմուելով՝ պահուած են իշխանական Հոգում: Ինչպէ՛ս է, որ [Հոգին] կորցնում է իրեն բնորոշ գեղեցկութիւնը եւ ապա, թօթափելով չարութեան ընդդիմամարտութիւնը, առաքինութեան միջոցով [դարձեալ] ընթանում է դէպի Արարչի նմանութիւնը: Հոգուդ զննումից բացի, եթէ կամենում ես, նայիր նաեւ մարմնիդ կազմութեանը եւ սքանչացիր, թէ բանական Հոգուդ ինչպիսի՛ վայելուչ բնակարան է յարմարեցրել ամէնարուեստն Աստուած: Կենդանի էակներից միայն քեզ ստեղծեց ուղղաձիգ [դիրքով], որպէսզի հէնց դրանից հասկանաս, որ քո կեանքը ծագումնակից է վերնագոյններին: Քանզի բոլոր չորքոտանիների հայեացքը գետնին է յարուած, եւ նրանք հակուած են դէպի մարմնաւորը, իսկ մարդու հայեացքն [ուղղուած է] վեր՝ դէպի երկինք, որպէսզի հետամուտ չլինի մարմնի ախտերին, այլ ամբողջապէս նպատակաւորուած լինի դէպի երկնային ընթացքը: Նաեւ՝ գլուխը տեղադրուած է մարմնի ամենա-

բարձր [մասուժ], եւ նրա վրայ են գետեղուած առաւել պատուական զգայարանները: Այնտեղ են տեսանելիքն ու լսելիքը, ճաշակելիքն ու հոտոտելիքը՝ ամէնքն իրար մօտ գետեղուած: Այսպէս [հաւաքուած] լինելով փոքր տեղում՝ ոչ մէկը չի խափանուում դրացու ներգործութիւնից: Աչքերը գրաւել են ամենաբարձր դիտակէտը, որպէսզի մարմնի մասերից ոչ մէկը նրանց վրայ չդրուի: Դարձեալ լսելիքը բացուած է ոչ ուղղակի, այլ ձայնն ընդունում է օդի ոլորածեւ ընթացքով: Սա եւս գերագոյն իմաստութիւն է, որ ձայնն անարգել չանցնի, աւելի ստոյգ՝ ոլորաններում բեկբեկուելով հնչի, եւ արտաքին ոչ մի ազդեցութիւն չի կարող արգելք դառնալ զգալուն: Ուսումնասիրի՛ր լեզուիդ բնութիւնը. որքա՛ն փափուկ է, ճկուն եւ շարժումների բազմազանութեամբ բաւարարում է խօսքի բոլոր կարիքները: Ատամները միաժամանակ ե՛ւ ձայնի գործիք են՝ լեզուի դէմ զօրաւոր պատնէշ լինելով, ե՛ւ կերակրի սպասաւորներ. մի մասը կտրում է, միւսները՝ մանրում: Այսպէս ընթանալով ամենայն իրաւացի խորհրդածութիւններով եւ ուսումնասիրելով օդի ներքաշումը թռքերով, ջերմութեան պահպանումը սրտում, մարսողութեան անդամները, արիւնատար անօթները, այդ ամէնից քեզ վրայ կը տեսնես Արարչի անքննելի իմաստութիւնը, այնպէս որ դու եւս մարգարէի հետ կ'ասես. «Քեզ ճանաչելը սքանչելի է ինձ համար» [Սաղմ. ՃԼԸ 6]: Արդ, «նայի՛ր քեզ», որպէսզի տեսնես Աստծուն, Ում փառք յաւիտեանս: Ամէն:

Հին յունարէնից թարգմանեց
Սիմոն Գրքաշարեանը

ՍՈՒՐԲ ԵՓՐԵՄ ԱՍՈՐԻ

ԴԱՏԱՍԱՆԻ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱԼՍԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Եկէ՛ք բոլորդ, եղբայրնե՛ր, ինձնից՝ մեղաւոր ու տգէտ Եփրեմիցս, խորհուրդ լսէք: Քանի որ մեզ հասաւ այն ահաւոր եւ մեծ օրը, իսկ մենք, սիրելիներ՛, դեգերում ենք զուարճանքների մէջ՝ չյիշելով, որ կարճ է այս ժամանակը, եւ չհոգալով Աստծուն հաշտեցնելու մասին: Ահա երազի եւ իրիկուայ ստուերի պէս են անցնում օրերը, ամիսներն ու տարիները, եւ շուտով կլինի Տիրոջ ահաւոր եւ մեծ գալուստը: Իսկապէս, ահաւոր է այդ օրը մեղաւորների համար, նրանց համար, ովքեր չկամեցան կատարել Աստուծոյ կամքը եւ փրկուել:

Դրա համար էլ աղաչո՛ւմ եմ ձեզ, հարազատ եղբայրներ, եկէք դե՛ն նետնեք երկրաւոր բաների մասին հոգսերը, որովհետեւ ամէն բան անցնում է, ամէն ինչ վերջանում, եւ ոչինչ մեզ չի օգնի այն ժամին, բացի բարի գործերից, որ այստեղ ունենք: Որովհետեւ ամէն ոք իր գործերն ու խօսքերը պիտի բերի Աստուծոյ ահաւոր դատաստանի ատեանի առջեւ: Սիրտը կղոցայ, երիկամները կայլայլուեն, երբ այնտեղ յայտնի դառնան գործերը, խորհուրդներն ու խօսքերը: Մեծ սարսափ է, եղբայրնե՛ր, մեծ դողում է, սիրելիներ՛: Ո՞վ արդեօք չի զարհուրի, ո՞վ չի դողայ, չի սգայ եւ լաց լինի, քանի որ այնտեղ պիտի յայտնի դառնայ, ինչ որ մենք արել ենք ծածուկ եւ խաւարի մէջ: Իմացէ՛ք այս, որ ձեր սիրոյ համար եմ ասում ձեզ:

Պողատու ծառերն իրենց ժամանակին իրենց ներսից տերեւների հետ միասին պտուղներ են տալիս: Որտեղի՞ց են ծառերը զարդարուում վայելչութեամբ, եթէ ոչ իրենց ներսից են Աստուծոյ հրամանով պտուղ տալիս՝ ըստ իրենց տեսակի: Նոյնպէս եւ այն ահաւոր Օրը մարդկային բոլոր մարմիններն իրենց միջից դուրս պիտի հանեն այն ամէնն, ինչ արել են՝ բարի թէ՛ չար, եւ իւրաքանչիւր ոք ահաւոր Դատաւորի ատեանի առջեւ պիտի բերի իր գործերը՝ իբրեւ պտուղ, եւ իր խօսքերը՝ իբրեւ տերեւ: Արդարները կբերեն գեղեցիկ, վայելուչ պտուղներ, սուրբերը՝ բարի պտուղներ, քաջ նահատակները կբերեն իրենց՝ համբերութեամբ կրած տանջանքների ու չարչարանքների պարծանքը, աշխար-

հից հրաժարուածները՝ իրենց ճգնութիւնը, ժուժկալուժիւնը, պաղատանքը: Իսկ մեղաւորները, ամբարիշտներն ու անմաքուրները ամօթով, լալով եւ ողբով այնտեղ կբերեն վատթար եւ ապականուած պտուղներ՝ անշիջանելի հրի անքուն որդը:

Սարսափելի է այնտեղ դատաստանը, եղբայրներ՛ր, քանի որ վկաների միջոցով չէ, որ յայտնի է դառնալու ամէն բան՝ [մեր] գործերն ու խօսքերը, խորհուրդներն ու մտքերը, երբ մօտ կլինեն հազարների հազարները եւ բիւրերի բիւրերը, քերովբէներն ու սերովբէները, արդարները, սուրբերը, մարգարէները եւ առաքեալները:

Ուրեմն ինչո՞ւ ենք ծուլանում. ժամանակը հասել է, եւ Օրը մօտեցել, երբ մեր բոլոր գաղտնիքները դուրս պիտի հանի ահաւոր Դատաւորը: Եթէ իմանայինք, թէ ինչ է մեզ սպասում, լաց կլինէինք ամէն ժամ գիշեր ցերեկ աղաչելով Աստուծն, որ փրկի մեզ այն ամօթից եւ յաւիտենական խաւարից: Ատեանի առջեւ պիտի կարկամի մարդու բերանը, պիտի դողան բոլոր արարածները, նաեւ նրանք՝ սուրբ հրեշտակների գնդերը, նրա գալստեան փառքից:

Ի՞նչ պիտի ասենք նրան դատաստանի Օրը, եղբայրներ՛ր, եթէ այս ժամանակն անցկացնում ենք ծուլութեամբ: Որովհետեւ Նա Համբերատար է եւ մեզ բոլորիս կոչում է դէպի Իր արքայութիւնը, բայց մեզնից հաշիւ պիտի պահանջի այս կարճ ժամանակուայ մեր անհոգութեան համար եւ մեզ պիտի ասի. «Ձեզ համար մարմնացայ, ձեզ համար մարմնով երկրի վրայ քայլեցի, ձեզ համար տանջուեցի, ձեզ համար թուք ընդունեցի, ձեզ համար ապտակուեցի, ձեզ համար խաչուեցի, ձեզ համար [խաչա]փայտի վրայ քացախ խմեցի, որպէսզի ձեզ երկնային եւ սուրբ դարձնեմ: Իմ արքայութիւնը ձեզ շնորհեցի, Իմ դրախտը ձեզ պարգևեցի, ձեզ բոլորիդ Իմ եղբայրներն անուանեցի եւ Հօրը ընծայեցի ձեզ, ուղարկեցի Հոգին. սրանից առաւել ի՞նչ պիտի անէի, որ չարեցի ձեզ համար, որպէսզի դուք փրկուէք: Միայն չեմ ուզում բռնանալ ձեր կամքի վրայ, որպէսզի ձեր փրկութիւնը ստիպողաբար չլինի: Ասացէ՛ք, մեղաւորներ՛ր եւ բնութեամբ մահկանացունե՛ր, դուք Իմ՝ ձեզ համար չարչարուած Տիրոջս համար ի՞նչ չարչարանքներ կրեցիք: Ահա պատրաստել եմ արքայութիւն եւ կեանք, Հանգիստ եւ ուրախութիւն, նաեւ արտաքին խաւարի մէջ՝ յաւիտենական տանջանքներ: Իւրաքանչիւր ոք իշխանութիւն ունի գնալու, ուր ուզում է»:

Եկէ՛ք բոլորս երկրպագե՛նք նրան, լաց լինենք մեր Տիրոջ առջեւ՝ ասելով. «Տէ՛ր, այդ ամէնին, իբրեւ Աստուած, Համբերեցիր մեզ հա-

մար, բայց մենք՝ մեղաւորներս, ամէն ժամ անարգում ենք Քո բարեարութիւնները: Աստուած ես անսկիզբ բնութեամբ՝ անհասանելի, անչարչարելի, անկարօտ. Քեզ Հաճոյ թուաց խաչի չարչարանքներով փրկել մեղաւորներին, որ Քեզ չէին ճանաչում, նրանց պարգևեցիր գիտութեանդ լոյսը: Արդ, մեղաւորների ազգը ի՞նչ տայ Քեզ՝ անհասանելի Աստուծոյ, Բարուդ եւ բոլորի հանդէպ Գթածիդ, որոնք ամբարիշտ են իրենց կամքով եւ ո՛չ բնութեամբ, քանի որ նախքան մեր ապրելը բոլոր ազգերն ամբարիշտ էին, եւ դարձեալ յետոյ մենք մեղաւոր ենք մեր կամքով: Իսկ Դու, Տէ՛ր, նոյնն ես ամէն ժամ՝ բարի եւ բազմագութ, ահաւոր եւ փառաւորեալ, յաւիտենաների Արարիչ. Քո մեծ գթութեան պատճառով, որ ցոյց տուեցիր մարդկանց որդիներին, վերացնում ես մեր սկզբի դժուարութիւնները: Աստուած՝, յաղթուեցիր Քո սիրուց ու սուրբ գթութիւնից եւ մերձեցար խաչին ամբողջ աշխարհի փրկութեան համար: Քո շնորհից սովորեցինք Քո փառքի առջեւ այս ասել. որ եթէ չյաղթուէիր գութիցդ, Քրիստո՛ս, Քեզ չէիր մատուցի՝ մեղաւորներս համար մորթուելու եւ պատարագուելու: Տէ՛ր, Քո շնորհի եւ սիրոյ քաղցրութեամբ լցուեց Քո ծառայի միտքը, [որ] յարածամ քաղցրանում է, լուսաւորում, յաճախապէս հաստատում, [նաեւ] յարածամ անարգում է եւ դէպի դառնութիւն փոխում՝ չախորժելով միշտ ունենալ Իր Տիրոջ քաղցրութիւնը:

Յիսու՛ս Միածին, ճառագայ՛թ Հօր՝ անմատոյց, անմերձեանալի եւ անհասանելի լոյսի մէջ բնակուող, որ շնորհներով լուսաւորեցիր ամբողջ աշխարհը, շնորհներով լուսաւորի՛ր նաեւ ինձ, իմ խաւարած աչքերը, որպէսզի ապականիչը չխաւարեցնի դրանք: Քանի որ մեր մարմինները նմանուեցին նոր տնկուած ծառերի, Տէ՛ր, որոնք կարիք ունեն յարածամ ջրուելու, եւ մեր տկար միտքն էլ անընդհատ կարօտ է Քո շնորհով հաստատուելու եւ լուսաւորուելու: Քո խօսքը, Տէ՛ր, թող բանայ իմ կուրացած աչքերը: Մօրից [կոյր] ծնուածի համար մեծ սքանչելիք եղաւ Սելովամում. կոյրը տեսա՛ւ լուսաւորուեց մարմնաւոր աչքերով, նաեւ ներքուստ՝ մտքի աչքերով եւ սկսեց առանց երկիւղի քարոզել Իր Բժշկին [Յովհ. Թ. 7-27]: Իմ Փրկի՛չ Աստուած, լուսաւորի՛ր մեր սրտի աչքերը՝ սիրելու Քեզ եւ միշտ սիրով կատարելու Քո կամքը, Տէ՛ր:

Ահա Քո ահաւոր արեան բաժակը լի է [ոյսով եւ կեանքով: Ծնորհի՛ր մեզ իմաստութիւն եւ լուսաւորութիւն, որպէսզի հաւատով, սիրով եւ սրբութեամբ մօտենանք նրան, եւ այն մեզ համար լինի մեղքե-

րի թողութեան եւ ոչ դատաստանի Օրը դատապարտութեան Համար: Որովհետեւ ովքեր անարժանաբար են մօտենում աստուածային [խորհուրդին], նրանք իրենք իրենց են դատապարտում՝ առանց իրենց սրբելու, իրենց Հարանարան ընդունելով Թագաւորին: Մեր Հոգին անմահ Փեսայի սուրբ Հարսն է, եւ Հարսանիք է, երբ մաքուր Հոգով ենք ուտում եւ խմում աստուածային խորհուրդը: Ուրեմն նայի՛ր քեզ, քո Հարսնարանը միշտ անաղտ պահիր եւ փափագիր ընդունելու երկնային Փեսային՝ Քրիստոս Թագաւորին, որպէսզի Տէրն Իր գալստեան օրը Իր Հօր Հետ օթեւանի [այնտեղ]: Արժանացրո՛ւ քեզ Հրեշտակների եւ Հրեշտակապետերի առջեւ գովութեան, որ մեծ փառքով եւ ցնծութեամբ մտնես դրախտ: Քանի որ ի՞նչ է քեզինք խնդրում Աստուած, ո՛վ մարդ, բացի քո փրկութիւնից: Եւ եթէ դու յապաղում ես՝ չկամենալով փրկուել, չես գնում Աստուծոյ ուղիղ ճանապարհներով եւ չես ուզում Նրա պատուիրանները կատարել, դու ինքդ քեզ ես սպանում եւ դուրս Հանում երկնային Հարսնարանից: Սուրբ Աստուած, որ մեղքի ենթակայ չէ, Իր Միածին Որդուն չխնայեց քեզ Համար, իսկ դու, թշուառակա՛ն, չես խղճում ինքդ քեզ: Աթափուի՛ր քնիցդ, բաց քո բերանը, աղաչի՛ր Նրան, մեղքերի ծանրութիւնը հեռացրո՛ւ քեզինք, գթա՛ քեզ, յաճա՛խ պաղատիր, անընդհատ արտասուի՛ր, փախի՛ր թուլութիւնից, ատի՛ր ծուլութիւնը, հեռացի՛ր չարութիւնից, փափագի՛ր ծուծկալել, ճգնի՛ր Հանդարտութեան մէջ, սովորի՛ր սաղմոսերգել: Շտապի՛ր, եղբայր, քանի ղեռ ժամանակ կայ, քո ամբողջ սրտով սիրի՛ր Աստծուն, ինչպէս որ Նա քեզ սիրեց: Դարձի՛ր Աստուծոյ տաճար, եւ Բարձրեալը կրնակուի քո մէջ, քանի որ այն Հոգին, որն իր մէջ ունի Աստծուն, Աստուծոյ սուրբ եւ մաքուր տաճարն է դառնում: Քանի որ երբ Աստուած բնակուում է քո մէջ, երկնային Հրեշտակները ցնծում են եւ միշտ շտապում պատուել. Հրեշտակները շտապում են պատուել այն Հոգուն, որի մէջ իրենց Տէրն է բնակուում, որովհետեւ այն իրենց Տիրոջ տաճարն է:

Երանի՛ այն մարդուն, ով Քեզ սիրում է իր ամբողջ սրտով եւ ատում է աշխարհն ու այն ամէնը, ինչ նրանում կայ, որպէսզի Քեզ ունենայ միայն՝ սուրբ Տիրոջը: Եթէ որեւէ մէկն այսպէս անկեղծ սիրի Աստծուն, նրա միտքը երբեք չի լինի երկրի վրայ, այլ միշտ վերելում, որտեղ Նա է, ում ինքը սիրեց, բաղձաց եւ ծարաւեց մտքով: Այնտեղ է նա քաղցրութիւն զգում, այնտեղ է լուսաւորում, այնտեղ է յազնում քաղցրութեամբ եւ Աստուծոյ սիրով: Երանի՛ նրան, ով ճաշակեց

նրանից եւ չյազեցաւ Աստուծոյ սիրոյ քաղցրութեամբ, որի մասին ո՛վ կարող է արժանապէս խօսել: Պօղոս առաքեալը, որ ճաշակեց նրանից եւ յազեցաւ նրանով, աղաղակում եւ ասում է. «Ո՛չ մահը, ո՛չ կեանքը, ո՛չ հրեշտակները, ո՛չ իշխանութիւնները, ո՛չ այլ բաներ, որ այժմ կան, ո՛չ գալիքները եւ ո՛չ զօրութիւնները, ո՛չ բարձրութիւն, ո՛չ խորութիւն եւ ո՛չ մի ուրիշ արարած Աստուծոյ սիրուց չի կարող բաժանել այն անձին, ով ճաշակեց Նրա սիրուց» [Հռոմ. Ը 38-39]: Աստուծոյ սէրը կրակ է, որը զօրանում է այն Հոգում, ով փափագում է Նրան, պայծառացնում է նրա զգայութիւնները, նա բարձրանում է երկրից, ատում է երկրաւորը եւ միայն Նրան է տեսնում, ում սիրեց:

Սուրբ մարտիրոսները, որոնք ճաշակեցին նրանից եւ յազեցան նրանով, մեզ սովորեցնում են եւ ասում. «Ինչքա՛ն նուրբ են Աստուծոյ սիրոյ կապանքները, արդարեւ լի են սքանչելիքներով, սուրբ չի կարող կտրել դրանք, եւ ոչ էլ կրակը՝ քանդել: Կոտորւած անդամները չէին կտրում սէրը, այրւում էին անդամներն ու կապկպւում, սակայն սիրուց չէին բաժանուում: Սուրբերի մարմիններն ընկղմւում էին, բայց նրանց սէրը չէր ընկղմւում: Կապանքներ էին դրւում անդամների վրայ, սակայն սէրը չէր կապւում: Ո՛վ չի զարմանայ սիրոյ կապանքների վրայ, որոնք երբեք չկտրուեցին եւ չքանդուեցին: Եթէ մէկը երբեւէ ճշմարտապէս սիրի Աստծուն, այդպիսի սէր կստանայ: Այդպիսի սէր Տէրը տուեց Իր Եկեղեցուն եւ այդ սիրով զարդարեց նրան: Այն սէրը Աստուծոյ գրաւականն է Հոգում. սիւն եւ Հաստատութիւն է գտնում սէրը սուրբ անձերում: Նոյն սէրը մեզ մօտ իջեցրեց Աստուծոյ Միածին Որդուն, նոյն սիրով Աստուած մարդացաւ, նրանով Անմարմինը մարմնացաւ, նոյն սիրով կապուեց զօրաւորը, նոյն սիրով Հոգին եղաւ Փեսայի Հարսը, որպէսզի իր մէջ արտացոլի Նրա վայելչութիւնը, նրանով չարչարուեց անչարչարելի Փեսան: Սակայն եթէ մարդ հեռու է այդ սիրուց, երկնաւոր Տէրը չի Հաճի նրան, չի կամենայ բռնադատել յօժարութիւնը, որովհետեւ մի անգամ ընդմիշտ նրան իշխանութիւն տուեց՝ ապրելու իր կեանքը, ինչպէս ինքն է ուզում: Ո՛վ կարող է կամ ո՛վ ուժ կգտնի փառաւորելու Փրկիչ Աստծուն այն բոլոր շնորհների Համար, որ բոլորս ընդունեցինք Նրա ողորմածութեան շնորհիւ: Փա՛ռք եւ գոհութիւն Նրա բարեհաճութեանը:

Լսեցէ՛ք, եղբայրներ՛, իմ անարգիս, գեղեցիկ խորհուրդը եւ շտապէ՛ք, քանի ղեռ ժամանակ ունէք, մաքրուէ՛ք եւ արժանի դարձէ՛ք Աստծուն, որպէսզի Սուրբ Հոգին բնակուի մեր մէջ, Աստուծոյ սէրը շատա-

նայ մեր մէջ՝ մշտապէս Նրա կամքը կատարելով: Ուրիշ հոգս չունենանա՛ք, եղբայրներ, բացի նրանից, թէ ինչպէս մեր հոգիները լոյսի մէջ գտնուեն: Չկապենք մեր անձերը երկրաւոր իրերի, ստացուածքների եւ ունեցուածքի, այլ զարդարենք դրանք աղօթքներով եւ պահչով, տքնութեամբ եւ արտասուքով, որպէսզի մեր անձը փոքր-ինչ համարձակութիւն գտնի ահաւոր Դատաւորի ատեանի առջեւ, երբ ամէն մի հոգի կանգնած կլինի սարսափով, երբ կլինի ընտրուածների բաժանումը մեղաւորներից, երբ ոչխարները կկանգնեն աջ, իսկ ուլերը՝ ձախ կողմում:

Իմացէ՛ք, եղբայրներ, որ մօտեցել է Տիրոջ գալուստը, որը պիտի հատուցի իւրաքանչիւրին ըստ իր գործերի. Իր ընտրեալներին պիտի ընդունի յաւիտենական լոյսերի մէջ, եւ պիտի պատժի մեղաւորներին, որոնք զայրացրին Իրեն: Երանի՛ այն մարդուն, որը համարձակութիւն կունանայ այն ժամին եւ կլսի այն երանելի ձայնը. «Եկէ՛ք, իմ Հօր ընտրեալներ, ժառանգեցէ՛ք արքայութիւնը» [Մատթ. ԻԵ 34]: Այնժամ իւրաքանչիւր ոք իրեն կտեսնի լոյսի մէջ, կնայի իր աներեւակայելի փառքին եւ սքանչանալով՝ իր մտքում կասի. «Մի՞թէ սա ես եմ, ինչպէ՛ս ես՝ անարժանս, այստեղ յայտնուեցի»: Մեծ ուրախութեամբ կմօտենան Հրեշտակները՝ սուրբերին փառաւորելու, եւ կպատմեն նրանց առաքինութիւնները՝ ճգնութիւնը, ժուժկալութիւնը, տքնութիւնը, աղօթասիրութիւնը, կամաւոր աղքատասիրութիւնը, կատարեալ աղքատութիւնը, համբերելը ծարաւին, ժուժկալելը, երկար աղօթելը, Քրիստոսի կատարեալ սիրոյ համար ուրախութիւնը մերկութեան մէջ: Հրեշտակները մեծ ուրախութեամբ այս ամէնը պիտի ասեն արդարներին, իսկ արդարները նրանց պիտի պատասխանեն. «Երկրի վրայ երբեք բարի գործ չենք արել»: Դարձեալ Հրեշտակները կլիշեցնեն նրանց տեղը եւ ժամանակը եւ, Հիանալով նրանցով, Աստծուն կփառաւորեն՝ տեսնելով, որ սուրբերի մարմինները երկնքում փայլում են աւելի պայծառ, քան լոյսը, [որովհետեւ] նահատակուեցին երկրի վրայ եւ համբերութեամբ ծածկեցին իրենց մէջ գեղեցիկ մարգարիտն ու անաղտ պատմուճանը, քանի որ գտան Հանդում թաքնուած մարգարիտը եւ, վաճառելով երկրի վրայ իրենց ամբողջ ունեցածը, ձեռք բերեցին այն:

Փոքր է ճգնութեան ժամանակը, եղբայրներ՛, եւ մեծ է Հանգիստը, ժամանակաւոր է ճգնութեան չարչարանքը, եւ յաւիտեանս յաւիտենից է Հանգիստը փափուկ դրախտում: Եթէ մէկը գիտակցում է, որ

Աստուծոյ դէմ մեղք է գործել եւ թուլանում է՝ ախորժելով այն, նա իր կամքով յանցանք է գործում. թող սիրով արտասուի, անընդհատ լաց լինի, որպէսզի արտասուքով դէպի իրեն ձգի շնորհները, ստանայ զղջում, իր մարմինը լուանայ արտասուքով եւ հառաչանքներով:

Ունե՛նք արդեօք արտասուքի փորձ, եղբայրներ՛, ձեզնից որեւէ մէկը լուսաւորուե՛ց այն ուրախարար արտասուքով, որ Աստուծոյ համար է: Իմացէ՛ք, եղբայրներ՛, երկրի վրայ աւելի քաղցր բան չկայ, քան այդ պահի ուրախութիւնն ու Հանգիստը: Երբ մէկը աղօթքներով խնդրում է Աստծուն իր սրտում, միշտ փափագում է Աստուծոյ հետ [լինել]: Եթէ ձեզնից որեւէ մէկը հմուտ լինի, քաղցրանայ արտասուքի մէջ, սիրով պաղատի, կբարձրանայ երկրից, ամբողջովին դուրս կլինի մարմնից. ինչո՛ւ եմ ասում մարմնից, այս ամբողջ յաւիտեանից դուրս կլինի, երկրի վրայ չի լինի, Աստուծոյ հետ կիսօսի, Քրիստոսից կլուսաւորուի: Սուրբ Հոգով միշտ կսրբուի: Մեծ հրաշք է, եղբայրներ՛, որ Հոգեղէն մարդն իր սուրբ աղօթքի մէջ Աստուծոյ հետ է խօսում: Երանի՛ այն մարդուն, որն ամէն ժամ Աստուծոյ առջեւ ապաշխարութիւն ունի: Չղջումն անձի բժշկութիւն է, հոգու լուսաւորութիւն է, ապաշխարանք, մեղքերի թողութիւն, Սուրբ Հոգուն է դէպի մեզ ձգում, ապաշխարութիւնը Միածին Յիսուսին է ամբողջացնում մեր մէջ, ամէն ժամ Նրան ենք ցանկանում:

Կամենում եմ ասել ձեզ, եղբայրներ, արտասուքի զօրութեան մասին: Աննան արտասուքով Աստուծոց ստացաւ Սամուէլ մարգարէին՝ իր սրտի բարձրութեանն ու պարծանքին: Սիմոնի տանը մեղաւոր կինը Քրիստոսից ստացաւ մեղքերի թողութիւն՝ լաց լինելով եւ թրջելով Նրա ոտքերը: Մեծ է արտասուքի զօրութիւնը, եղբայրներ՛, արտասուքն Աստուծոյ մօտ մեծապէս զօրանում է, մեր անձերը միշտ լուանում է մեղքերից եւ մաքրում անօրինութիւններից: Աստուծոյ համար արտասուքը յարաժամ համարձակութիւն է տալիս Աստուծոյ առաջ, պիղծ խորհուրդները չեն կարողանում մօտենալ այն հոգուն, ով զղջում ունի: Դրանից աւելի ի՞նչ քաղցրութիւն կգտնուի, ի՞նչն է փափագելի, քան նման երանութիւնը, երբ հոգին տեսնում է Նրան՝ Աստծուն՝ Նրան աղօթելով: Երբ հոգով ցանկանայ, պաղատանքներում միշտ Նրան կտեսնի, Նրա հետ կիսօսի ցերեկը եւ գիշերը: Անկողոպտելի գանձ է Աստուծոյ սէրը, անճառելի ուրախութիւն. բերկրում է այն հոգին, որն ունի այդ սէրը՝ ոչ թէ մէկ օրուայ, այլ որ շարունակուում է ամբողջ կեանքում՝ գիշեր թէ ցերեկ:

Գուժը մաքուր աղբիւր է հոգու մէջ, եղբայրնե՛ր, որը ոռոգում է հոգու պտղաբեր տունկը. պտղաբեր տունկը բարեգործութիւններն ու առաքինութիւններն են, որոնք միշտ ոռոգւում են արտասուքով եւ աղօթքով: Քո հոգում միշտ տնկի՛ր գեղեցիկ, պտղաբեր, ծաղկուն տունկը եւ ոռոգի՛ր այն արտասուքով ու պաղատանքներով: Արտասուքով եւ աղօթքով ոռոգուած տունկը ճոխանում է հոգու համար պիտանի պտղաբերութեամբ: Ընտիր եւ գեղեցիկ կլինի անվերջ արտասուքով եւ աղօթքով ոռոգուող քո տունկը, քանզի ամէն օր ոռոգուելով կաճի եւ պտուղ կտայ: Մի՛ լինիր ինձ՝ թոյլիս եւ մեղաւորիս նման, որ ամբողջ օրն ասում եւ երբեք չեմ անում. ծոյլ եմ յօժարութեամբ եւ թոյլ՝ յորդորմամբ, չունեմ մաքուր աղօթքներ, քանի որ իմ մասին գիտեմ, որ ամէն ժամ մեղաւոր եմ, սարսափում եմ գալիք դատաստանից եւ պատասխան չունեմ իմ մեղկութեան յանցանքների համար:

Արդ աղաչո՛ւմ եմ ձեզ, Աստուծոյ երկիւղն ունեցողնե՛ր, որ ամէն ժամ կատարում էք Նրա կամքը, բարեխօսեցէ՛ք Նրա առաջ ինձ՝ տկարիս համար, որպէսզի ինձ վրայ գայ Նրա սուրբ շնորհը ձեր աղօթքներով, եւ փրկուի իմ հոգին այն ահաւոր եւ մեծ Օրը, երբ Քրիստոս գայ՝ հատուցելու իւրաքանչիւրին:

Փա՛ռք միակ, անմահ եւ գթած Աստուծոն, որ իր շնորհով շարժեց մեր լեզուն՝ խօսելու դատաստանի, սիրոյ եւ զղջման մասին՝ հոգիների լուսաւորութեան, սրտի եւ խորհուրդների օգտի համար, որպէսզի ամէն հոգի, ասելով այս ամէնը, քաղցրանայ եւ ուղղուի դէպի յաւիտենական կեանք՝ դէպի Յիսուս Քրիստոս՝ մեր Տէրը, Որին փառք յաւիտեանս. ամէն:

Գրաբարից փոխադրեց
Մարթա Արաբեանը

Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՕՁՆԵՑԻ

Ս. Յովհաննէս Օձնեցի Իմաստասէրը ծնուել է Տաշիրքի Օձուն գիւղում՝ մօտաւորապէս է դարի կէսերին: Մանուկ հասակից ս. Յովհաննէսն աչքի է ընկել իր աստուածատուր ձիրքերով եւ առաքինասէր վարքով: Նա աշակերտել է ժամանակի նշանաւոր վարդապետներից մէկին՝ Թէոդորոս Քոթենաւոր խարազնագգեստ ճգնաւորին, որի հոգեւոր հոգածութեամբ ոչ միայն հմտացել է Աստուածաշունչ Մատեանի, իմաստասիրութեան, քերականութեան եւ հռետորութեան մէջ, այլեւ հասել ճգնաւորական-անապատական կեանքի բարձրագոյն աստիճանների՝ հետեւելով իր ուսուցչի կենցաղավարութեան նուրբ եւ գերազանց օրինակին: Յարատեւ ճգնութիւններով եւ խստամբեր կեանքով ապրող ս. Յովհաննէսն Աստուծոց ստացել է մարգարէութեան եւ բժշկութեան բացառիկ շնորհներ: Իր ուսուցչի կողմից կոչուել է քահանայական աստիճանի՝ դառնալով Տիրոջ մարմնի մեղսաքաւիչ խորհուրդի փր սպասաւոր եւ աստուածային շնորհաբաշխութեան սրբազան անօթ: Քահանայագործութեան շրջանում ի յայտ է եկել ոչ միայն նրա հոգեւոր ճանաչողութեան եւ փորձառութեան առանձնայատուկ օժտուածութիւնը, այլեւ դրանց փոխանցման աստուածատուր կարողութիւնը. նա ունեցել է Սուրբ Գիրքը եւ աստուածաբանական գրուածքները մեկնելու եւ ուսուցանելու ի վերուստ տրուած շնորհ:

Եղիա Արճիշեցի կաթողիկոսի վախճանից յետոյ (717 թ.) ս. Յովհաննէսը համազգային ընտրութեամբ դարձել է ամենայն հայոց կաթողիկոս: Այս մեծ պատմական իրադարձութեան մասին այսպէս է գրում Վարդան Արեւելցին. «Աստուծոյ խնամքի ներգործութիւնից շարժուեցին Հայաստանի բոլոր եկեղեցականների եւ աշխարհականների սրտերը՝ [Հայոց] առաքելական Աթոռի վրայ բարձրացնելու Յովհաննէսին՝ երկրորդ Ոսկեբերանին, որ հեզ էր հոգով, բարձր՝ հանճարի խօսքով, անբիծ աղանի էր, ճշմարիտ առաքինի, հեռու բոլոր շար գործերից, ամենավեհն էր բոլոր արեւելեանների մէջ... եւ բազում թախանձանքներով ստիպում են ամէներջանիկ Յովհաննէսին եւ Սուրբ Հոգու կոչմամբ նստեցնում սուրբ Գրիգորի Աթոռին՝ մեծ հանդիսութեամբ եւ աշխարհակոյտ բազմութեան ներկայութեամբ»¹: Այս աստուածապար-

1 Վարդան Արեւելցի, Ճառք, Ներբողեանք, Երեւան 2000, էջ 354

գեւ Հայրապետի օրօք Հոգեւոր կեանքը մեծ ծաղկում է ապրել. բարեկարգուել են եկեղեցական տօները, մշակուել է եկեղեցական կանոնագիրքը, բազմաթիւ եկեղեցիներ են կառուցուել, սուր պայքար է ծաւալուել աղանդաւորութեան դէմ, իր վերջնական բիւրեղացմանն է Հասել Հայ քրիստոսաբանական միտքը: Նրա Հայրապետութեան շրջանում գումարուել են 720 թ. Դուիւնի Զ եւ 726 թ. Մանազկերտի նշանաւոր ժողովները: Եկեղեցական-կազմակերպչական բուռն գործունէութիւնը զուգորդուել է աստուածային նշաններով եւ բժշկութիւններով: Նրա սրբութեան եւ Հրաշագործութիւնների Համբաւը տարածուել է Հայաստանի սահմաններից դուրս, եւ սուրբ Հայրապետի նկատմամբ յարգանքը առիթ է Հանդիսացել, որ Հայաստանը զերծ մնայ մի շարք աւերիչ արշաւանքներից: Որքան մեծացել է նրա Համբաւը, այնքան աւելի է սուրբի սրտում բորբոքուել մարդկանցից Հեռանալու եւ ճգնաւորական կեանքով ապրելու փափագը: 728 թ. ս. Յովհաննէսն իր փոխարէն կաթողիկոսական գահին է բազմեցրել Դաւիթ Արամոնեցուն, իսկ ինքն առանձնացել՝ ճգնելու Հայրենի գիւղից ոչ Հեռու: Իր Հետագայ կեանքն անցկացրել է խստագոյն ճգնութիւնների եւ յարատեւ աղօթքի մէջ: Այս ճգնութեան տարիներին տեղի են ունեցել մեծամեծ Հրաշքներ, որոնք նկարագրուում են նրա վարքի մէջ: Նրա Հանգստարանը ցայսօր մեծ եւ Հրաշագործ սրբավայր է:

Ս. Յովհաննէս Օձնեցուց մեզ Հասած գրաւոր ժառանգութիւնը մեծ չէ ծաւալով, սակայն նրանից պահպանուած իւրաքանչիւր նշխար մեծ արժէք է ներկայացնում Հայ աստուածաբանական մտքի ուսումնասիրութեան Համար: Նրա անունով մեզ են Հասել Հետեւեալ երկերը².

1. Ատենաբանութիւն եւ կանոնք, ԼԲ, ներկայացուած Դուիւնի ժողովին- Յովհաննէս Իմաստասիրի Աւձնեցուց Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1833 (= Մատ.), էջ 1-33.
2. Ընդդէմ պաւղիկեանց.- Մատ. էջ 33-47.
3. Ընդդէմ երեւութականաց.- Մատ. էջ 48-80: Ձեռ. ՍԾ N 1009, էջ 3-51.
4. Յաղագս Կարգաց Եկեղեցույ.- Մատ. էջ 81-106.
5. Հաստուածք բանից ի Հաւաքմանց յաղագս կարգաց Եկեղեցույ- Մատ. էջ 109-114.

2 Երկերի ցանկը ներկայացուած է ըստ Նորայր եպս. Պողարեանի (Նորայր եպս. Պողարեան, Հայ գրողներ, Երուսաղէմ, 1971, էջ 98-101):

6. Շարականք Աւագ տօնից.- Ա. Դաւթի մարգարէին եւ Յակովբայ Տեառնեղբոր: Բ. Ստեփանոսի Նախավկային: Գ. Պետրոսի եւ Պօղոսի առաքելոցն: Դ. Որդւոցն Որոտման.
7. Կանոնագիրք Հայոց (խմբագրել է բոլոր կանոնախմբերը՝ սկզբում նախաբան եւ Համառօտ գլխակարգութիւն զետեղելով: Յիշատակարանը տե՛ս Մատ. էջ 115-116):

Վերագրելի եւ երկբայական գործեր

1. Հիմնարկէք եկեղեցույ- Մատ., էջ 119-122.
2. Օրհնութիւն նորաչէն եկեղեցույ- Մատ., էջ 123-129.
3. Յաղագս Եկեղեցույ- Մատ., էջ 130-144.
4. Սակս ժողովոցն որ եղեն ի Հայս- Գիրք Թղթոց (Թիֆլիս, 1901), էջ 220-233.
5. Ընդդէմ այնոցիկ որք զՆորհուրդն խմորով եւ ջրով առնեն- Գիրք Թղթոց, էջ 234-238.
6. Խոստովանութիւն անշարժ յուսոյ... եւ ընդդէմ դաւանողաց զմի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս- Արարատ, 1896, էջ 192-9 (Ըստ Ե. Դուրեանի անվաւեր (Նախատարերք, 1915, էջ 93).
7. Վասն մարմնաւորութեան Տեառն.- Հրատ. Հ. Ն. Ակիսեան, Յուշարձան, Վիեննա, 1911, 340-344 (անվաւեր).
8. Թուղթ առ Աթանաս պատրիարքն Ասորոց, (որպէս նախաբան Խոսրովի կողմից նրան ուղղուած թղթի)- Գ. Յովսէփեան, Խոսրովիկ Թարգմանիչ (Վաղարշապատ, 1899), էջ 97-100.
9. Ի գիտութիւն պատուիրանացն Տեառն զոր սուրբ Հարքն եղին- «Նաեւ ես զձեզ աղաչեմ մի՛ նոյն աւրինակաւ գնալ...», Ձեռ. ՍԾ N 1303 (1297-1307 թթ.), էջ 387-419 (թերի):

Ս. Յովհաննէս Օձնեցու ամենանշանաւոր եւ մեծածաւալ աշխատութիւնը «Ընդդէմ երեւութականների» ճառն է: Գրութեան ստոյգ թուականը յայտնի չէ: Այս գործի ստեղծման առիթ է Հանդիսացել այդ ժամանակ Հայաստանում աշխուժացած «երեւութականութիւնը» (դոկետիզմը), որի դէմ սուր պայքար է ծաւալել Հայ Եկեղեցին: Երեւութականութիւնը դեռեւս Ա դարից սկիզբ առած Հերետիկոսական ուսմունք է, ըստ որի՝ Քրիստոսի մարդեղութիւնը եւ չարչարանքներն իրական չեն, այլ երեւութական եւ թուացեալ: Այս ուսմունքի հիմքում ընկած են մի շարք Հեթանոսական պատկերացումներ Աստուծոյ եւ նիւթական աշխարհի մասին: Երեւութականութիւնը յատկապէս ար-

մատացել է գնոստիկների քրիստոսաբանական հայեացքների մէջ: Ըստ երեւութականների՝ Քրիստոս իրականում չի խաչուել, այլ հրաշքով ազատուել է, իսկ Նրա փոխարէն խաչուել է Յուդա Իսկարիո՛վացին կամ Սիմոն Կիւրենացին:

Աւելի ուշ շրջանում երեւութականութիւնը հանդէս է եկել որպէս մարդաբանական առնուազու՛թիւն (մինիմալիզմ) քրիստոսաբանութեան մէջ: Աստուածաբանական մտքի պատմութեան մէջ Տիրոջ մարդեղութեան որեւէ թերի կամ ոչ իրական խոստովանութիւն անխուսափելիօրէն յանգեցրել է երեւութական ծայրայեղութիւնների, որոնց վառ օրինակներից է Եւտիքէսի կեղծ ուսմունքը:

Ձ-Ը դդ. երեւութականութիւնը յատկապէս աշխուժացել է Յուլիանոս Հալիկառնացու անապականութեան վարդապետութեան ծայրայեղ հետեւորդների կամ յուլիանոսականների շնորհիւ: Պէտք է նկատի ունենալ, որ Հայ Եկեղեցու հայրերը վիճել են ոչ այնքան Յուլիանոսի, որքան նրա ծայրայեղ հետեւորդների հետ: Յամենայն դէպս Յուլիանոսի գրուածքներում չկայ այն կոպիտ երեւութականութիւնը, որի մասին յաճախ խօսել են նրա հակառակորդները՝ մեղադրելով նրան այն բանի մէջ, որ Տիրոջ մարմնի անապականութեան իր ուսմունքով նա փրկութեան խորհուրդը վերածում է ինչ-որ «երեւակայութեան եւ անըջական պատրանքի»: Յուլիանոսի հետեւորդներն աւելի հեռու են գնացել, նրանց անուանել են «աֆտարդոկետներ» (անապական-երեւութականներ) եւ «ֆանտազիստներ». այս անունները լաւագոյնս ցոյց են տալիս նրանց մտածելակերպի մէջ բոյն դրած երեւութականութիւնը: Յուլիանոսի ծայրայեղ հետեւորդներից ոմանք համարել են, որ աստուածամարդկային միութեան մէջ պայծառակերպուած եւ աստուածացած մարդեղութիւնը չի կարելի անուանել «արարչական». այսպէս է առաջացել «անարարչականների» աղանդը:

Յուլիանոսի ծայրայեղ հետեւորդներ (երեւութականներ) են յայտնուել նաեւ Հայաստանում: Դատելով նրանց դէմ ծաւալուած պայքարի չափերից՝ «երեւութականութիւնը» բաւականին խոր արմատներ էր գցել հայկական միջավայրում: «Երեւութականութիւնը» հայոց պատմութեան մէջ յիշատակուում է նաեւ «Մայրազոմեցոյ աղանդ» անունով, եւ սա կապուած է Սարգիս Մայրազոմեցու անուան հետ: Մայրազոմեցու հետեւորդներին կամ հայ երեւութականներին սուր քննադատութեան է ենթարկել Թէոդորոս Բռթենաւոր խարազնագգեստ ճգնաւոր վարդապետն իր «Ընդդէմ մայրազոմեացւոցն» գրուածքում: Երե-

ւութականների դէմ պայքարը յաջողութեամբ շարունակուել եւ իր գաղափարական ամբողջականութեանն է հասել ս. Յովհաննէս Օձնեցու եւ մեծ գիտնական վարդապետ Խոսրովիկ Թարգմանչի աշխատանքների շնորհիւ:

Ս. Յովհանն Օձնեցու «Ընդդէմ երեւութականաց» ճառն առանցքային նշանակութիւն ունի ոչ միայն հակադանդաւորական պայքարի տեսանկիւնից, այլեւ հայ աստուածաբանական մտքի կարեւորագոյն սկզբնաղբիւրներից է: Հայ քրիստոսաբանական մտքի մի շարք առանձնայատկութիւններ բացայայտուած են հանճարեղ խորութեամբ: Ակնյայտ է ս. Բարսեղ Կեսարացու եւ ս. Գրիգոր Աստուածաբանի ազդեցութիւնը, որոնց յաճախ վկայակոչում է: Լայնօրէն գործածում է արտաքին իմաստասիրական կաղապարներ: Ծառն ունի գեղեցիկ հոետորական ոճ, որը, սակայն, գերծ չէ խրթնաբանութիւններից, ինչը հետեւանք է յայտնութեան կան ճամարութիւնները բառային կերպերով ներկայացնելու դժուարութեան:

«Ընդդէմ երեւութականաց» ճառի ներկայացուող Թարգմանութիւնը կատարուած է ըստ Վենետիկի 1807 (աշխատ. Մ. Աւգերեանի) եւ 1833 թթ. հրատարակութիւնների:

Մեսրոպ քահանայ Արամեան

ՍՈՒՐԲ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՕՁՆՅՑԻ

ԸՆԴԴԷՄ ԵՐԵՒՈՒԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ

Ա. Ինձ համար յոյժ տենչալի էր եւ փափագելի, որ ո՛չ ուրիշներն ինձ, ո՛չ էլ ես ուրիշներին թշնամի չլինեմ, այլ, ըստ առաքելական հրամանի, ամէն ժամ հետամուտ լինեմ բարի բաների՝ միմեանց եւ ամէնքի հանդէպ [Ա. Թեա. Ե 15]՝ ամբողջ սրտով փնտռելով խաղաղութիւն բոլոր մարդկանց նկատմամբ [Հռոմ. ԺԲ 12], որպէսզի դրանով սիրոյ եւ խաղաղութեան Աստծուն ջանայինք հաւանեցնել մեր մէջ բնակուելու: Բայց քանի որ ահա այժմ մարդիկ, վերստին վերցնելով սպանութեան գործիքները, որ ի սկզբանէ հրաման ստացանք մի կողմ դնել, պատերազմում են միմեանց դէմ, եւ Քրիստոսի անդամների մէկ Գլխի փոխարէն շատ գլուխներ ու ցեղապետեր են տեղ գրաւել, ապա անհրաժեշտ է, որ մենք ընտրութիւն կատարենք՝ ունենալու միայն մէկ զօրագլուխ եւ վերակացու մեր կեանքին, եւ Նրան ոչ միայն Աստուած ենք կոչում, այլեւ գրում ենք Նրա մասին եւ Նրա անունով յորդորում [Ես. ԽԴ 5], Նրա համար ահա ատում ենք եւ այն, ինչ Նա է ատում. եւ ատենք դրանցից կատարելագոյնը՝ ատելութիւնը [Սաղմ. ԺԼԸ 21-22]:

Բ. Նաեւ ասենք նրանց. «Չէ՛ք ապրելու, քանի որ Տիրոջ անունով սուտ խօսեցիք» [Երեմ. ԻԸ 16]՝ ըստ մարգարէի խօսքի: Եւ ո՞ր սուտն է աւելի չար, քան Քրիստոսին մարմնով եկած չխոստովանելը. այդպիսիներին Մեծն Յովհաննէսը կոչում է «մոլորեցուցիչ» եւ «նեո» [Ա Յովհ. Դ 3]: Քանզի նրանք, ում մասին է խօսքս, այնքան են տկարացնում ու նուաղեցնում Քրիստոսի մարմնի մասին խորհրդածութիւններն ու խօսքերը, որ մինչեւ իսկ աչքի երեւոյթ են համարում մարմնացեալ Բանին, որքան հնարաւոր է հասկանալ նրանց խօսքերի իմաստը:

տից: Քանզի Քրիստոսի մէջ բոլոր մարմնաւոր կրքերը¹ յանձն չեն առնում կոչել մարմնաւոր կամ մարմնով, «որպէսզի,- ասում են,- մէկ Քրիստոսի մէջ երկու բնութիւնների ակնարկութիւն չանենք, այլ ինքն իսկ Բանն Աստուած էր,- ասում են,- որ անցնում էր երկուսի միջով էլ՝ մարդկայինի եւ աստուածայինի»:

Գ. Ջարմանում եմ այսպիսի կեղակարծ եւ անհաստատ խոստովանութեան վրայ: Եթէ Քրիստոս կամենում էր անմարմնապէս կրել մարմնական [կրքերը], էլ ինչո՞ւ մարմնացաւ Կոյսից՝ յղութեան իննամսեայ ժամկէտով, եւ ծնուելով՝ յայտնուեց որպէս մանուկ: «Կը գտնէք,- ասում է,- մի մանուկ՝ խանձարուրի մէջ փաթաթուած եւ դրուած մսուրի մէջ» [Ղուկ. Բ 12], եւ՝ «ըստ մարմնի՝ Դաւթի սերնդից» [Հռոմ. Ա 3], եւ՝ «որոնցից եւ Քրիստոս է ըստ մարմնի» [Հռոմ. Թ 5], եւ՝ «Մեծ է աստուածպաշտութեան խորհուրդը, որ յայտնուեց մարմնով» [Ա Տիմ. Գ 16], եւ՝ «Քրիստոսի չարչարուելը մարմնով» [Ա Պետր. Դ 1], եւ՝ «Թէպէտեւ մեռաւ մարմնով, բայց կենդանի է հոգով» [Ա Պետր. Գ 18]: Սակայն ականայ կուրուութիւնը ցանկանում է տեսնել անտեսանելին, իսկ կամաւոր կուրութիւնը ջանում է չտեսնել տեսանելին:

Դ. Այլեւ ասում են. «Կոյսից չմարմնացաւ, այլ կոյսի մէջ», որպէսզի, յիշաւի «կոյսից» ասելով, մեր բնութիւնը չյիշեցնեն եւ չներմուծեն: Իսկ ասելով «կոյսի մէջ»՝ «ուրեմն ինքը՝ Բանն Աստուած է,- ասում են,- մարմնացած լինում Կոյսի արգանդում»: Հարցնում եմ ձեզ. մարմնանալը ըստ բնութեա՞ն էք վերագրում Բանին, թէ՞ ըստ մեզանից [վերցրածն]² Իրեն միաւորելու: Եթէ այս բնութիւնն ընդունեց Իր [բնութեան] փոխարէն, ապա թողեց այն [բնութիւնը], որն ունէր. ուրեմն ընդունայն է եւ մեր փրկութեան յոյսը: Բայց, կարծում եմ, ձեր միտքն ուրիշ բան է երկնում՝ այդպէս կեղծաւորութիւն անելով: Իսկ ի՞նչ ես անելու հրեշտակապետի խօսքը. «Նա, Ով ծնուելու է,- ասում է,- քեզանից» [Ղուկ. Ա 35] եւ ոչ թէ «քո մէջ», եւ թէ՛ «Աստուած ուղարկեց Իր որդուն, Որը ծնուեց կնոջից» [Գաղ. Դ 4], եւ թէ՛ «Առաքուեց Աստուած Աստծուց եւ հոգի ու մարմին առաւ Կոյ-

1 Մարդկային կրքերը լինում են մեղանչական (անգոսնելի, պարսաւելի) եւ անմեղ (անանգոսնելի, անպարսաւելի): Քրիստոս կրել է միայն անմեղ կրքերը (օրինակ՝ քաղցը, ծարաւը, յոգնութիւնը, տրտմութիւնը, քունը եւն):
2 Նկատի ունի մարդկային բնութիւնը:

սից»³, եւ թէ՛ «Քրիստոս Կոյսից է. կանա՛յք, կո՛յս եղէք»⁴, եւ թէ՛ «Ծնունեց սուրբ Կոյս Մարիամից»⁵: Գիտեմ, որ լսում ես այս խօսքերն ու չես հնազանդուում, որպէսզի կորստեան մատնուես՝ հայրերին⁶ անհնազանդ որդիդ:

Ե. Իսկ եթէ տարակուսանքի երկիւղից է ձեր թերախօսութիւնը, ապա նմանում էք նրանց, ովքեր, սրի ահից փախչելով, մեռնում են գահավէժ լինելով: Նրանց պէս եւ դուք, վախենալով ասել «երկու բնութիւնից», փախչում ընկնում էք Պանդորոսի յիմարութեան մէջ, որն ասում էր, թէ «Բանը փոխուել է մարմնի ու ոսկորի»: Որովհետեւ եթէ հոգեւոր աչքով չնայէք Աւետարանի՝ «Բանը մարմին եղաւ» խօսքին [Յովհ. Ա. 14], բնաւ չէք կարող խուսափել վերոյիշեալ հայհոյութիւնից:

Զ. Ըստ նոյն օրինակի՝ մէկ բնութիւն ասելիս, եթէ չասէք ինչպէս հարկն է՝ ըստ ճշմարիտ կարգի, կը նմանուէք հայհոյութիւններ բարբառող բազում շների: Քանզի բոլոր քրիստոսասէրների մտքի աչքերը լուսաւորուած են սրա վերաբերեալ, որ մարմնի եւ Բանի բնութիւնը մէկ է ոչ ըստ բնութեան նոյնութեան, որովհետեւ երկուսն էլ մարդկային կամ երկուսն էլ աստուածային չեն: Մարմինը երկնքից իջած չէ, ինչպէս առաջին Եւտիբէան էր ցնորաբանում, ոչ էլ Բանն Աստուած սկիզբ է առել Մարիամից, ինչպէս Փոտինոսին էր թւում, այլ անեղ Բանը, ի բնէ անեղ շօրից իջնելով, արարչական մարմին առաւ Կոյսի արգանդից: Ուրեմն, մէկ բնութիւն է՝ ոչ ըստ բնութեան նոյնութեան, քանզի թէեւ ասում ենք՝ մէկ է բնութիւնը մարմնացեալ Բանի, սակայն ոչ այդպիսի խելայեղ եւ ստայօդ իմաստով, իբրեւ թէ մէկը միւսի կողմից ջնջուած է կամ հեղուկների պէս լուծուած են իրար մէջ, ինչից եւ ոչ մի բնութիւն չի լինում: Այլ առանց թողնելու այն, ինչ էր,

3 «Վարդապետութիւն սրբոյն Գրիգորի», ԼԸ, պարբ. 368, Ազաթանգեղեայ Պատմութիւն Հայոց, աշխ. Գ. Տէր-Մկրտչեան եւ Ստ. Կանայեանց, Տփղիս, 1909 (=Ազաթ.), էջ 184

4 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, «Յաստուածայտնութեան եւ ի Ծնունդն Փրկչին», ճառ ԼԸ՝ ըստ յունական եւ լատինական դասակարգութեան («Յովհաննու Իմաստասիրի եւ կաթողիկոսի Հայոց Օձնեցւոյ ճառ ընդգէմ Երեւութեանաց», աշխատասիրութեամբ՝ Մ. Աւգերեանի, Վենետիկ, 1807 (=Աւգերեան), էջ 6, տողատակի ծանօթ. 4)

5 Նոյն տեղում

6 Նկատի ունի Եկեղեցու հայրերին:

դարձաւ այն, ինչ չէր: Այսպէս յայտնի դարձաւ Բարձրագոյնի խոնարհութիւնը. մնալով [Իր] բարձրութեան վրայ՝ Նոյն Ինքը խոնարհուած մէջ յայտնուեց, ինչպէս ասում է սուրբ Գրիգորը. «Թէպէտեւ մեզ համար իջաւ անարգութեան մէջ, սակայն մնում է Իր բնութեան մէջ»⁷, ինչպէս Ինքն իսկ ասաց. «Ես նոյնն եմ եւ չեմ փոփոխուում» [Մաղ. Գ 6]:

Է. Յայտնի դարձաւ նաեւ մեր մեծութիւնը. ունենալով ծառայի պատկերը՝ Հագանք Երկնաւորի պատկերը [Ա Կոր. ԺԵ 49]: Փրկչին Ինքը յայտնեց սա՛ ստելով. «Ես եկայ, որպէսզի կեանք ունենաք եւ առաւել եւս ունենաք» [Յովհ. Ժ 10]: Այսինքն՝ չեկայ վերցնելու տրուած գոյացութեան սկզբնական շնորհը, այլ Իմ առաւել աստուածանմանը Հաստատելու նրա վրայ: Քանզի Ստեղծիչը չեկաւ եղծելու Իր ստեղծած արարածին, այլ վերաստեղծելու նրան եւ նորոգելու: Եւ այսպէս, առանց թողնելու իրենց գոյութիւնը, մարդկայինն ու աստուածայինն այնուհետեւ ասում են միաւորութեամբ՝ այդպիսի գոյացութեամբ չլինելով [մինչեւ միաւորուելը]: Այսինքն՝ Բանն Աստուած, մարդ դառնալով եւ ասուելով, այսուհանդերձ մնաց Աստուած, իսկ մարդը, աստուածանալով եւ [աստուած] ասուելով, երբեք չկորցրեց իր բնութիւնը: Ինչպէս երանելի Եփրեմն է ասում. «Ոչ թէ մարմինն անմարմնութեան փոխեց, այլ Իր մարմինն ունի այնպէս, ինչպէս ծնուեց Կոյսից. եւ [այն] առաւել է, քան մերը՝ ըստ Բանն Աստուծոյ Հետ միաւորութեան»⁸:

Ը. Արդ, պարզ է, որ անհաս միաւորութիւնն է եւ ոչ թէ բնութիւնների փոփոխումը, որ առաջնորդում է մեզ «մէկ» խոստովանել մարմնացեալ Բանի բնութիւնը: Այս է ուսուցանում նաեւ մեծահանճար Կիւրեղը՝ Ալեքսանդրիայի հայրապետը՝ ասելով. «Բանը մարմնաւոր բնութեան չվերածուեց, ոչ էլ մարմնի [բնութիւնը]՝ Բանի, այլ երկուսն էլ մնում եւ իմացում են իւրաքանչիւրն իր բնական յատկութիւններով՝ ըստ մեր կողմից ասուած խօսքերի. Որդու բնութիւնը մէկ է ըստ անճառելի եւ անպատմելի միաւորութեան»⁹: «Իւրաքանչիւրն իր բնական յատկութեամբ» ասելով նկատի ունի, որ երկուսից իւրա-

7 «Վարդապետութիւն սրբոյն Գրիգորի», Խ, պարբ. 378, Ազաթ., էջ 189

8 Վկայակոչութեան աղբիւրն առայժմ մնում է անյայտ:

9 Թուղթ Բ Առ Սեկունդոս, «Գիրք Պարապմանց ս. Կիւրղի Աղբքսանդու հայրապետին», Կ. Պոլիս, 1717 թ., էջ 418

քանչիւրը մնում է անփոփոխ՝ ինչպիսին որ էր: Իսկ գերագանց եւ սքանչելի միաւորութեան մէջ որեւէ արգելք չկայ՝ ամէն ինչ միութեամբ խոստովանել Քրիստոսի մէջ՝ մէկ դէմք, մէկ անձ եւ մէկ բնութիւն: Քանզի [Նա], որ անմարմին Բանն էր Հօրից, մարմին հագաւ սուրբ Կոյս Մարիամից, այսինքն՝ մեր մարդկային բնութիւնից, որը միաւորելով իր դէմքին ու բնութեանը՝ մարմնով հանդերձ կոչւում է մէկ դէմք եւ մէկ բնութիւն: Հօրից [ծնուած] Բանը ոչ թէ անգոյ կամ առանց մտքի ու անձի եւ առանց բնութեան վերջրեց մերը կնոջից, այլ ըստ ամենայնի կատարելապէս առնելով՝ միաւորեց իր կատարելութեանը. եւ այսպէս մէկ կատարեալ է ասուում՝ մէկ կենդանութիւն եւ դէմք ունենալով: Ոչ միութեան մէջ ուրանում եմ իւրաքանչիւրի կատարելութիւնը, ոչ էլ իւրաքանչիւրի կատարելութեան պատճառով հրաժարւում եմ խոստովանել մէկ կատարելութիւնը՝ միութիւն խոստովանելով անայլալուծեան մէջ եւ անայլալուծիւն՝ միութեան մէջ:

Թ. Ապա ուրեմն Քրիստոս մէկ բնութիւն եւ մէկ դէմք ունի, եթէ հարկ է աւելի համառօտ ասել, ոչ ըստ բնութեան նոյնութեան կամ ըստ մէկանձնականութեան, քանզի այս երկուսը միասին գրեթէ զրկում են Աստծուն մարդանալուց եւ մարդուն՝ աստուածանալուց, այլ, ինչպէս բազում անգամ ասացի, ըստ Բանի՝ իր մարմնի հետ անճառ միաւորութեան: Ինչպէս եւ սուրբ Գրիգորն է ասում. «Բնութեամբ միացաւ մարմնին եւ մարմինը միաւորեց իր աստուածութեանը»¹⁰: Ահա ըստ անճառելի եւ անհասանելի միութեան եւ միաւորութեան ենք համարձակւում «մէկ» կոչել Քրիստոսի բնութիւնը եւ ո՛չ թէ որեւէ այլ կերպ: Նոյնը հաստատում է նաեւ երանելի Յուլիոս Հոռոմի հայրապետը. «Երանի՛ նրան, ով ասում է, որ եղական մարմինն անեղ Աստուծոյ հետ՝ միաւորութեամբ աստուածային է եւ երկրպագելի, նաեւ երկուսը միասին մէկ անեղ Աստուած է»¹¹: Հաւասարապէս երանի է տալիս երկուսին էլ՝ խոստովանելով «երկու» ըստ բնութիւնների, եւ «մէկ» ըստ միաւորութեան: «Մէկ» ասելով՝ չխեղաթիւրենք՝ խցանելով բնութիւնների աղբիւրները, եւ «երկու» ասելով՝ չկամենանք պատուել միաւորութեան պատմուճանը, այլ գիտենալով բարեպաշտաբար մօտենալ երկուսին էլ՝ միութեամբ ճանաչենք բնութիւնները եւ բնութիւններից գնանք դէպի միաւորութիւն: Ինչպէս սքանչելի Յովհան Կոստանդնու-

10 «Վարդապետութիւն սրբոյն Գրիգորի», ԼԸ, պարբ. 369, Ագաթ., էջ 185
 11 Թուղթ առ Փրոստոկիոս (Աւգերեան, էջ 16, ծանօթ. 2)

պոլսեցին է ասում. «Խոստովանում եմ միութիւն, սակայն ոչ թէ քայքայում կամ մի բնութեան վերածումը միւսի կամ ընդհակառակը, այլ միացած՝ մէկ դարձած»¹²: Արդ, ինչպէս նախապէս ասացի, երեւելին եւ աներեւոյթը մէկ դարձած է կոչում ըստ միաւորութեան եւ ո՛չ ըստ համագոյութեան, որովհետեւ, իսկապէս, ինչպէ՞ս [համագոյ] կը լինեն նրանք, որոնք [այդպիսին] չեն:

Ժ. Սակայն ձեր ասած այս խօսքն էլ ենք լսում. «Աստուածայինն եմ մէկ բնութիւն կոչում՝ իր իսկական բնութիւնը, որ Հօրից ունէր, որովհետեւ արարածներեցս ոչ ոք բնութիւն չի կոչւում, քանզի միայն Արարչինն է բնութիւն կոչւում, իսկ մարմինը Քրիստոսի մարմինն եմ կոչում, բայց ո՛չ Քրիստոսի բնութիւնն»: Փախչո՞ւմ ես բնութեան անուանումից, դրա հետ եւ՝ «երկու» ասելուց, եւ չես հասկանում, որ մարմին ասելով ներառում ես այն, ինչից փախչում ես: Ուրեմն այն, ինչով կարծում ես բարեպաշտանալ, կը դնեմ ընդդէմ քեզ: Մարմինը կոչելով Բանի մարմին եւ ասելով՝ Բանը մարմին ունի, ուրիշ ի՞նչ ես կարծում ասել, եթէ ոչ նոյնը: Եւ դարձեալ՝ «Բանը Հօրից» ասելով՝ Հօր բնութիւնը տուած կը լինես նրան, իսկ երբ ասում ես «մարմինը մարդկանցից է», ո՞ւմ բնութիւնն ունի ըստ քեզ, եթէ ոչ՝ մարդկանց: Բայց կարծում եմ, թէ կամենում էք մարմինն էլ չհամարել Քրիստոսինը, քանզի եթէ խոստովանէիք, որ Քրիստոս ճշմարտապէս ունի մարմինը, եւ այն՝ մարդկանցից եւ մարդկային, ապա չէիք վարանի նաեւ մարդկային բնութիւն կոչել այն: Քանզի նոյնն է Քրիստոսի՝ մարդկային մարմին եւ մարդկային բնութիւն ունենալը, որովհետեւ Քրիստոս առանց միաւորութեան չի՛ կոչւում Քրիստոս Յիսուս, այլ՝ Բանն Աստուած: Ինչպէս ասում է սուրբ Բարսեղը. «Եթէ մէկը մարմինը կոչի Բանի բնութիւն, եւ Բանը՝ մարմնի բնութիւն, [ապա] այս խօսքը լի է ամբարշտութեամբ»¹³:

ԺԱ. Իսկ եթէ միեւնոյն Քրիստոսին խոստովանում ես երկու բնութիւններից, այսինքն՝ աստուածային եւ մարդկային, ինչո՞ւ ես վախենում ու սաստկացնում չարութիւնը եւ անչնորհք ու հայհոյական շարադրանքով պղտորում բարեպաշտների լսելիքը: Քանզի ասում ես. «Նա, որ Հօրից էացած անձ էր, անձնաւորուեց սուրբ Կոյսից, եւ Հօրից ունեցած բնութիւնը բնաւորուեց Կոյսի արգանդում»: Բայց գո-

12 Վկայակոչութեան աղբիւրն առայժմ մնում է անյայտ:
 13 Վկայակոչութեան աղբիւրն առայժմ մնում է անյայտ:

Հուլիսն Աստուծոյ, որ բացայայտում է խաւարի խորքերը եւ ցոյց տալիս մահուան ստուերները [Յոր ԺԲ 22], քանզի թէպէտեւ շատ աշխատեցիր խաւար արահետներով ծածկել եւ թաքցնել քո մէջ Հաւաքուած դառը մաղձը, [սակայն] այժմ, աստուածային Հայեացքից Հարկադրուած, դուրս թափեցիր [այն]: Արդ, Կոյսի մէջ ինչպէ՞ս անձնաւորուեց Որդու անձը. Իր բնութիւնը թողնելով՝ ա՞յլ բնութիւն դարձաւ, ինչպէս ասում է Պանդորոսը, թէ՞ Իրենը պահելով՝ առերեւութապէս միայն ձեւն իր վրայ առաւ, առաջօք եւ սոսկ ձեւով ցոյց տալով մեր [բնութիւնը] Կոյսից, ինչպէս յիմարաբար խօսում է երկրորդ Եւտիքէսը¹⁴ ասելով. «Նոստովանում եմ, որ Բանն Աստուած Կոյսի արգանդում կերպարանք ու ձեւ է առել, մարդու պատկեր ու ձեւ ընդունել, այլ ո՛չ թէ արարածական բնութիւնից որեւէ մաս խառնել Իրեն, քանզի Աստուածութիւնն անխառն է եւ անյօդ»: Տեսնո՞ւմ ես ինչպէս էք ձեր Հայհոյութեամբ ձայնակցում միմեանց. դու ասում ես՝ Հօրից ծնուած Որդու անձն անձնաւորուեց Կոյսի մէջ, իսկ նա ասում է՝ Կոյսից ոչինչ չխառնեց անխառն աստուածութեանը:

ԺԲ. Իսկ եթէ Բանն Իրեն միաւորեց ո՛չ մեր անձնաւոր բնութիւնը Կոյսից, ինչպէ՞ս Ինքն Իրեն անուանեց մարդ կամ մարդու որդի: Նաեւ՝ ինչպէ՞ս, յայտնուելով որպէս մանուկ, պատուեց խանձարուրով, սնոււմ էր կաթով եւ Հասակով աճելով՝ վեր էր ընթանում դէպի կատարելութիւն¹⁵ ըստ Աթանաս Մեծի ուղղափառ դաւանութեան, [որն] ասում է. «Ըստ Իր Հրամանի՝ մարդկային բնութիւնը կատարելապէս միաւորեց Իրեն, ինչպէս որ կամեցաւ. այսինքն՝ ծնուեց կնոջից, Հասակով աճեց, յոգնեց, ծարաւեց, քաղցեց, քնեց, տրտմեց, մեռաւ եւ յարութիւն առաւ»¹⁶: Այս բոլորը Քրիստոսի կողմից արուած արտաքին ձեւեր ու սուտ երեւումներ՝ որ եւ թոււմ քեզ, թէ՞ ճշմարտութիւն: Ուրեմն՝ եթէ ճշմարտութիւն, ինչպէս եւ է իսկ, քանզի անհնար է, որ անսուտ Աստուած ստով կեղծի Իր գործերը, [ապա] ինչպէ՞ս ես յանդգնում

14 Երկրորդ Եւտիքէսի ինքնութեան Հարցն անորոշ է: Մինչեւ Օձնեցին այս մասին Հայ մատենագրութեան մէջ տեղեկութիւններ չկան, սակայն նրանից յետոյ Հայ մատենագիրները կրկնում են այս վկայակոչութիւնը (Աւգերեան, էջ 8-9, տողատակի ծանօթ. 2):
 15 «Կատարելութիւն» ասելով այստեղ ս. Յովհան Օձնեցին նկատի ունի 30 տարեկանը, որը կատարեալ Հասակ է: Սա չի նշանակում, որ Յիսուս Քրիստոս մինչ այդ ունէր որեւէ մարդկային թերութիւն կամ անկատարութիւն:
 16 Վկայակոչութեան աղբիւրն առայժմ մնում է անյայտ:

ասել, թէ Որդու աներեւոյթ եւ անմարմին անձը, մարմնի ձեւ առնելով, անձնաւորուեց Կոյսի արգանդում, եւ թէ Հօրից առաքուած Բանն Աստուած Իրեն չմիաւորեց մեր կատարեալ բնութիւնը՝ [այն] վերցնելով կնոջից:

ԺԳ. «Եթէ այդպէս ասենք,- ասում են,- ընդունած կը լինենք երկու դէմք եւ երկու բնութիւն»: Դարձեալ, փախչելով սնոտի երկիրդից, աւելի մեծ չարիքի մէջ ես ընկնում: Եթէ չես կամենում «մէկը» ասել «երկուսից» ըստ բնութեան, ապա շատ աւելի չարաչար կերպով՝ ըստ բնութեան ասած կը լինես «մէկ բնութիւնը»: Սակայն Բանի անմարմին աստուածային բնութիւնը, մարմնեղէն բնութիւն ընդունելով Կոյսից, միաւորեց Իրեն, որ ըստ բնութեան երկուսից է՝ աստուածային եւ մարդկային, իսկ ըստ միաւորութեան մէկ է: Քանզի եթէ Հաւատքի այս երկու գեղեցիկ ոտքերի վրայ կանգնելով չՀաստատուես ճշմարտութեան մէջ, դժբանքից որ մէկին էլ յենուես, կաղ կը լինես ճշմարտ խոստովանութեան մէջ, այլ [պէտք է] երկուսն ըստ իւրաքանչիւրի [յատկութեան] կատարեալ ընդունել եւ ըստ միաւորութեան՝ մէկ կատարեալ, մէկ դէմք եւ մէկ Որդի Աստուծոյ խոստովանել, ինչպէս սուրբ Բարսեղն է ասում. «Երկու կատարեալ գոյացութիւնների միաւորութիւն»¹⁷:

ԺԴ. Սրա դէմ Հակառակ կանգնելով գրեցիր դու քո շարադրանքներում ասելով. «Այն բնութիւնը, որ Հօրից է, նոյնը բնաւորուել է Սուրբ Կոյսից: Եթէ մինչ այդ բնութիւնը Հօրից էր, ուրիշ ի՞նչ բնութիւն պէտք է գոյանար Կոյսի արգանդում»: Մտածի՛ր, թէ այդպէս ասելովդ որքան սաստիկ Հայհոյութիւնների յորձանուտի մէջ ես ընկղմուում: Նիկիայում Հաւաքուած սուրբ Հայրերն ասացին. «Նոյն Հօր բնութիւնն [ունեցողը], մեր փրկութեան Համար մարդանալով, ծնուեց սուրբ Կոյս Մարիամից՝ Սուրբ Հոգով»¹⁸: Եւ ապա մէկ առ մէկ թուարկեցին մեր բնութեան կատարելութիւնները՝ «Հոգի, մարմին, միտք», եւ ասացին. «Նոյն մարմնով երկինք Համբարձուեց եւ գալու է նոյն մարմնով»¹⁹: Իսկ դու ասում ես. «Այն բնութիւնը, որ Հօրից է, բնաւորուեց Կոյսի արգանդում եւ այդ պատճառով կոչոււմ է մէկ

17 «Բարսղի եպիսկոպոսի ուղղափառի եւ Ապողինարի Հերձուածողի վիճաբանութիւն», «Կնիք Հաւատոյ», Ս. էջմիածին, 1914 (=42), էջ 87
 18 Հմմտ. «Հաւատամքի» Համապատասխան Հատուածի Հետ:
 19 Հմմտ. «Հաւատամքի» Համապատասխան Հատուածի Հետ:

եւ [Իր] մահուամբ մեր մէջ աղբիւրացրեց անմահութեան շնորհը: Այս պատճառով սուրբ Հայրերը Համարձակօրէն ցոյց են տուել Գրիստոսի երկու՝ աստուածային եւ մարդկային բնութիւնների գոյութիւնը: Ասուում է «երկու բնութիւն», քանի որ Աստուած է եւ մարդ, եւ թէ՛ «բնութիւններ միացան»²⁴, եւ թէ՛ «Գրիստոս ստուգապէս ունէր երկու բնութիւնը»²⁵, եւ թէ՛ «Երկակի է Գրիստոս. մարդ էր, որ երեւում էր, եւ Աստուած էր, որ չէր երեւում»²⁶, եւ այլ այսպիսի [խօսքեր], որ ասուել են ուրիշների կողմից: «Երկուսից» ասելով ոչ թէ Հրաժարում էին Հաստատել «մէկը», կամ էլ ընդհակառակը՝ «մէկը» խոստովանելով՝ յամառում «երկուսից» խոստովանել, այլ լուսափայլելով ուղղափառութեան այս երկու ջահերով՝ Համարձակօրէն պայծառանում էին՝ ըստ բնութեան «երկու» եւ ըստ միաւորութեան «մէկ» քարոզելով Գրիստոսին, որով ցոյց էր տրւում, որ Բանն Աստուծոյ բնութիւնն անեղ է եւ Հօրից, իսկ Նրա մարմնի գոյացութիւնը՝ Կոյսից եւ եղական՝ ասելով. «Աւետարանիչների խօսքերը Հաւասարապատիւ չեն ասում, ոչ էլ նրանց արժանաւորութեան մասին ասուածները. այլ մէկը ցոյց է տալիս Աստուածութեան բարձրութիւնը, իսկ միւսը՝ խոնարհուելը դէպի մեր մարդկային նուաստութիւնը»²⁷, եւ թէ՛ «Չարչարելի է մարմնով եւ անչարչարելի՝ Աստուածութեամբ»²⁸: Սակայն սա, որ այժմ ասաց. «Աստուածութեամբ անչարչարելի է», մէկ այլ տեղում վերաձայնում է՝ «Աստուած չարչարելի»²⁹: Արդ, ինչպէ՞ս Հասկանանք սրանք. մի՞թէ

24 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, Թուղթ Ա առ Կղեղոսինոս, ճառ ՄԱ՝ ըստ յունական եւ լատինական դասակարգութեան եւ գլուխ Թ՝ «Առ որս» ժողովածուում (Աւգերեան, էջ 27, ծանօթ. 2)
 25 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, ճառ ԼԱ՝ ըստ յունական եւ լատինական դասակարգութեան (Աւգերեան, էջ 27, ծանօթ. 2)
 26 Երանելոյն Կիւրղի Երուսաղեմացոյ Հայրապետի «Կոչումն ընծայութեան», Վնտ., 1832, էջ 52
 27 Ս. Գրիգոր Նիւսացի, Ճառն զոր խօսեցաւ ի ժողովոյն Կոստանդնուպոլսի, գետեղում է ս. Գրիգոր Աստուածաբանի «Առ որս» ժողովածուում (գլուխ Դ) եւ Նիւսացու յունարէն եւ լատիներէն գործերի Բ Հատորում (Աւգերեան, էջ 28, ծանօթ. 1)
 28 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, Թուղթ Ա առ Կղեղոսինոս, ճառ ՄԱ՝ ըստ յունական եւ լատինական դասակարգութեան եւ գլուխ Թ՝ «Առ որս» ժողովածուում (Աւգերեան, էջ 27, ծանօթ. 2)
 29 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, Ճառ ԼԶ՝ ըստ յունական եւ լատինական դասակարգութեան եւ գլուխ Ծ՝ «Առ որս» ժողովածուում (Աւգերեան, էջ 28, ծանօթ. 3)

կարելի է մարտնչել սեփական վարդապետների դէմ. քա՛ւ լիցի: Այլ առաջինը խօսում է ըստ բնութեան, իսկ երկրորդը՝ ըստ Բանի միաւորութեան: Երբ ըստ միաւորութեան է խօսում, չի ուրանում ընդհանուրից իւրաքանչիւրին, եւ դարձեալ՝ ընդհանուրից իւրաքանչիւրի մասին ասուած որեւէ խօսք միութիւնը երկու միութիւնների չի բաժանում, այլ երկուսին էլ մօտենում է բարեսէր եւ բարեպաշտ կամքով չարչարելին անչարչարելի խոստովանելով՝ ըստ ընդհանուր միաւորութեան, եւ ըստ բնութեան անչարչարելին բազմաչարչարելի խոստովանելով՝ ըստ միաւորութեան:

ԺԹ. Սրա նման, միւս սուրբ Հայրերը եւս արձանագրեցին իրենց դաւանական խօսքերը: Երբ անհրաժեշտ էր լինում խօսել ըստ բնութեան, Համարձակապէս յիշում էին երկուսից իւրաքանչիւրի առանձնայատկութիւնները. ոչ թէ մէկ Որդին երկու որդիների կամ երկու դէմքերի բաժանելու Համար, այլ միայն այն էին ազդարարում, թէ ինչ [գոյացութիւններից էր միութիւնը]: Ըստ սուրբ Բարսեղի. «Յոգնեց ճամփորդութիւնից՝ մարմնի եւ ջղերի յոյժ երկար ուղեգնացութիւնից. ոչ թէ Աստուածութիւնը աշխատութեամբ չարչարուեց, այլ մարմինը, որ բնութեամբ աւելի յարմար էր՝ կրելու դիպուածները»³⁰: Եւ նա, որ այժմ ըստ մարմնի բնութեան այսպէս է ասում, մէկ այլ տեղում ըստ Բանն Աստուծոյ Հետ միաւորութեան այսպէս է արտայայտւում՝ ասելով. «Ես ասում եմ, որ մարմնի թաղումը եւ նրա զգեստը Բանինն են՝ ոչ թէ աստուածային բնութեամբ, այլ տնօրէնութեան միաւորութեամբ: Նոյնպէս եւ՝ մարդկային անձին յատուկ խօսքերը եւ չարչարանքները, տրտմութիւնն ու տագնապը, ասում եմ, որ Բանինն են՝ ոչ թէ աստուածային բնութեամբ, այլ տնօրէնութեան միաւորութեամբ»³¹:

Ի. Այս երկու ուղղապաշտ շաւիղներով այսպէս կարողանալով վեր ընթանալ դէպի Բանի մարմնաւորութեան խորհուրդը՝ սուրբ Հայրերը արժանաւորապէս եւ պատշաճօրէն Համարձակուում էին խօսել ե՛ւ բնութիւնների, ե՛ւ տնօրէնութեան միաւորութեան մասին՝ ասելով. «Քաղ-

30 «Գոհութեան մասին» ճառից է: Քննական բնագիրը պատրաստել է Կիմ Մուրազեանը, որի Հետ Համեմատելով Հին յունարէնից Հայերէն է թարգմանել Սիմոն Գրքաշարեանը: Պատրաստուում է Հրատարակութեան Հանդէսի առաջիկայ Հաստրներում, ինչպէս նաեւ՝ «Պահոց գիրք» ամբողջական ժողովածուով:
 31 «Բարսղի եպիսկոպոսի ուղղափառի եւ Ապողիմարի Հերձուածողի վիճարանութիւն», ԿԶ, էջ 95

ցեց մարմնով, ծարաւեց, յոգնեց, ննջեց: Դրանով ոչ թէ նսեմացրեց Աստուածութիւնը, այլ՝ որպէսզի ճշմարտապէս ցոյց տայ մարմնի բնութիւնը»³²: Եւ թէ՛ «Բանը, որ Հայր Աստծուց է, անչարչարելի է եւ անմահ. դրա համար մարմին առաւ, որպէսզի կարողանայ չարչարուել»³³: Եւ թէ՛ «Աստուծոյ Միածին Որդին մեր բնութիւնը միացրեց Իր Աստուածութեանը եւ ամէն ինչ անում ու կատարում է մեր մարդկային բնութեամբ, սակայն ըստ աստուածային բնութեան անմարդկային բնութեանը եւ լցնում ու կատարելագործում է բոլոր արարածներին»³⁴:

ԻԱ. Արդ, մէկ Քրիստոսի մասին այսպէս են անբաժանաբար վկայում բազմերջանիկ Հայերը՝ ոչ թէ մէկ Քրիստոսին երկու դէմքերի կամ երկու որդիների բաժանելու համար, քա՛ւ լիցի, այլ այստեղ կամենում են առաւել եւս հաստատել հաւատքի ճշմարտութիւնը, դրա հետ միասին նաեւ կործանել չարափառների հոյերը, որոնք Քրիստոսի բնութիւնը «մէկ» կոչելու միջոցով ուրանում էին Նրա մարդեղութեան անսուտ խորհուրդը: [Նկատի ունեմ] վերջին Եւտիքէսին, որ «մէկ բնութիւն» [ասելով] դժոխաբանում էր, թէ Քրիստոսի մարմինը կոյսին համազոյ չէ. առաջին Եւտիքէսին, որ «մէկ բնութիւն» ասելով՝ Վաղենտինոսին եւ Մանիին, որոնք «մէկ բնութիւն» ասելով՝ Թուացեալ Համարեցին Քրիստոսի յայտնութիւնը. Ապողինարին, Սոփրոնիոսին եւ Յուլիանոսին, որոնք «մէկ բնութիւն» ասելով՝ յայտարարեցին, թէ Բանը թերի եւ անկատար է առել մեր բնութիւնը կոյսից. Եւնոմիոսին եւ Արիոսին, որոնք «մէկ բնութիւն» ասելով՝ յայտարարեցին, թէ Բանի միաւորութիւնը մարմնի հետ [սոսկ] անտեսանելի եւ տեսանելի արարածների շարակարգութիւն է:

ԻԲ. Կարծում եմ՝ սրանցից հեռու չէ նաեւ քո ասած «մէկ բնութիւնը», որ տանջանքների վախից ընդունում ես Բանն Աստուծոյ մարմնացումը, իսկ այն, ինչից է՝ մարմինը, ուրանում ես: Ինչպէս օրինակ՝ նրանք, ովքեր թագաւորական գահոյքը Համարում են պատուարժան, իսկ նիւթը, որից կերտուել է գահոյքը, արհամարհելով մի կողմ են

32 Վկայակոչութիւնը Սեբերիանոս Գաբաղացուց է (Աւգերեան, էջ 30, ծանօթ. 1):
 33 Գիրք Գարապմանց ս. Կիւրղի Աղեքսանդու հայրապետին, Կ. Պոլիս, 1717 թ., էջ 490:
 34 Վկայակոչութեան աղբիւրն առայժմ մնում է անյայտ:

դնում իբրեւ անարգ մի բան՝ չհասկանալով, որ առարկան այն ժամանակ է պատւուում, երբ [պատիւ է] ընծայւում նրա բնութեանը: Քանզի եթէ չընծայուի նրան, որից վերցուեց, չի երեւայ այն փառքի առաւելութիւնը, որին հասաւ: Եւ դարձեալ՝ եթէ նոյն էութեամբ չհասնի փառքի մեծութեան, չի կոչուի «փառաւորեալ», այլ «փոփոխեալ», քանզի փառքն ու փառաւորելը մէկը միւսի նկատմամբ տարբերութիւնն են յայտնում եւ ո՛չ նոյնութիւնը:

ԻԳ. Արդ, կամ եկ խոստովանի՛ր, որ վերոյիշեալ չարափառներից մէկի պէս ես, եւ կ'իմանանք, որ յոյժ մարդատեաց ես՝ ուրանալով Աստուծոյ մարդասիրութիւնը, քանզի Նա, Իր վրայ առնելով մեր բնութիւնը, մեծարեց [այն], իսկ դու չխոստովանելովդ անարգում ես: Ուրեմն էլ ինչո՞ւ քեզ հետ վիճենք՝ իբրեւ Հարազատի. դու, որ ախորժում ես հեթանոսաբար մեկուսանալ մեզանից, քանի որ պատուիրան ստացանք՝ չգնալ հեթանոսների ճանապարհով եւ սամարացիների քաղաքները չմտնել [Մատթ. Ժ 5]: Իսկ եթէ այն խիստ չարաչար արմատներից բուսած աւելի չար մի ճիւղ չես, կը խոստովանես մեզ հետ, մանաւանդ՝ Ընդհանրական Կաթողիկէ Եկեղեցու հետ, մէկ եւ նոյն Քրիստոսին ե՛ւ Աստուած, ե՛ւ մարդ, որպէսզի ճանաչուի մարմնացեալ Բանն Աստուծոյ անբաժանելի եւ անշփոթ միութիւնը: Ինչո՞ւ ես նմանում գառիվայր թափուող ջրի, որ անկարող է ետ դառնալու, կամ ամպերից պոկուած կարկուտի, որ աւելի մօտ է Հալչելու, քան թէ դարձեալ միանալու ամպերին: Առանց նենգութեան ընդունի՛ր գրուածները եւ ճշմարիտ Համարիր Փրկչի կատարած գործերը: Սուտ Համարիր քո սին եւ սխալական խորհուրդները եւ ո՛չ թէ աստուածային անսուտ Գիրքը: Եթէ Գրքով պիտի գայթակղուես, գործի՛ն Հաւատա, քանզի խօսքի ապացոյցները գործերն են, ինչպէս վկայում է Տէրը. «Գոնէ գործերի համար, - ասում է, - հաւատացէք» [Յովհ. Ժ 38]:

ԻԴ. Միմեանցից խիստ տարբեր բաներն իրար հետ մի՛ Համեմատիր, քանի որ այնտեղ ներգործութիւնն առանց մարմնի է եւ միայն ձեւով, իսկ այստեղ՝ մարմնով եւ ճշմարտութեամբ: Կերակրուեց Աբրահամի մօտ [Մննդ. ԺԸ 8], ճաշակեց նաեւ աշակերտների հետ [Գործ. Ժ 41]. այնտեղ՝ անմարմին, այստեղ՝ մարմնաւորուած, որից պարզ է, որ այն մէկը գործի նմանութիւնն էր, իսկ այս մէկը գործն է ճշմարտութեամբ: Եթէ գործը գործի կողքին դնելով հաւասարեցնես, հաւասարուած կը լինեն նաեւ յայտնութիւնները՝ նախորդն ու այս վերջինը: Նոյնին կը հետեւեն ծնունդը, հասակով աճելը, մահը, թաղումը, յա-

բուժիչը, Համբարձույնը, որոնց միջով ինքը, որպէս գլուխ, անցնելով, իր մարմնի՝ Եկեղեցու Համար պատշաճ բոլոր անդամներին հրաւիրելով կանչում է իր ետեւից. իսկ մեր յոյսի բոլոր ակնկալութիւններն, ըստ քեզ, ստուեր են ու ցնձրք: Սրանից Մանին ու Մարկիոնն իսկ կը կենդանանան այդքան տարիներ անց՝ քեզ իրենց զաւակը դարձած տեսնելով: Մարգարէն ասում է. «Կորստեան ես մատնում սուտ խօսողներին» [Սաղմ. Ե 7]. եթէ խօսքը կորստեան է մատնում, առաւել եւս գործն է պատճառ դառնում կորստեան: «Չէ՞ որ մեր Հայր Աբրահամը գործերով արդարացաւ», - ասում է Մեծն Յակոբոսը [Յակ. Բ 21]: Ինչո՞ւ ես փորձում սուտն ապացուցել եւ ո՛չ թէ հաւատքը՝ խօսքերով եւ գործերով՝ կամենալով լինել սատանայ հօր անդրանիկ որդին [Յովհ. Ը 44]:

ԻԵ. Ինչո՞ւ ես ջանում անունը փոխել եւ այլ անուն դնել, որից Հեռու է ասուածը, կամ էլ խօսքերն անպատշաճ կերպով այլափոխել: Յանձնի՛ր քեզ խօսքի բուն խորհուրդին եւ ո՛չ թէ խօսքի խորհուրդը հարկադրաբար շեղիր քո կողմը: Հաստատի՛ր այն խօսքերը, որոնք Բանն Աստուած Հաստատեց եւ ընտրեց, եւ մի՛ արդարացրու շատերից յանդիմանուած եւ դատապարտուած խօսքերը: Ծանաչի՛ր՝ այդ [խօսքերից] ո՛րն է ասուած «ըստ բնութեան», եւ ո՛րը պէտք է հասկանալ «ըստ միաւորութեան»: Այսպէս աւելի յստակօրէն կը կարողանաս հասկանալ գրուած իւրաքանչիւր խօսքի իմաստը:

ԻԶ. Քանզի աւետարանական եւ առաքելական խօսքերից շատերը ծածուկ եւ դժուարիմաց են, որոնց եթէ խաւարամիտ մէկը փորձի նայել իր Հոգու աչքերով, նոյն այդ ճշմարիտ խօսքերը նրա Համար մոլորութեան պատճառ կը դառնան: Ինչպէս այն յիմարամիտ Ապողինարը, առաքելից լսելով «Որովհետեւ մանուկները հաղորդակից եղան արեան եւ մարմնի, ինքն էլ մերձաւորութեամբ մասնակից եղաւ նրանց» [խօսքը] [Եբր. Բ 14], սրանից, ուրեմն, [Հետեւութիւն անելով], մարմնից կտրեց-Հանեց մարդկային բանական Հոգին՝ ասելով. «Աստուածային էր՝ Հոգեւորութեամբ Հոգիացած»³⁵: Ուրիշ մէկն էլ, սխալ հասկանալով, մոլորուեց Փրկչի ասած մէկ այլ խօսքով. «Ոչ ոք երկինք չբարձրացաւ, բացի Նրանից, Ով իջաւ երկնքից՝ Մարդու Որդին, որ երկնքում

է» [Յովհ. Գ 13]. առաջին Եւտիքէսի [մասին է խօսքը], որ Քրիստոսի մարմինը Համարեց երկնքից բերուած, աստուածային բնութիւնից հնարուած եւ Կոյսի միջով, ինչպէս խողովակով, անցկացուած: Չհասկացաւ, որ երկրաւորը երկնաւորի Հետ միաւորուելու պատճառով էր այս [խօսքն] այսպէս ասում³⁶: Ուրեմն, աստուածային գրուածքների մէջ խօսք կայ, որ ասուած է եւ հասկացուած է ըստ բնութեան, եւ կայ՝ որ ըստ տնօրինական միաւորութեան: Երբ Փրկչին ասաց Փիլիպպոսին. «Ով Ինձ տեսաւ, Իմ Հօրը տեսաւ» [Յովհ. Ժ Գ 9], եթէ այս «տեսնելը» չհասկանաս որպէս Հօր բնութեան տեսութիւն, որ ունի Որդին, ապա ոչ թէ միայն որդեհայրութիւն ներմուծած կը լինես, այլեւ մարմին էլ կը շնորհես Հօրը, ինչպէս եւ Որդին ունի: Նոյնպէս եւ, երբ ասաց, թէ՛ «Ես եւ Հայրս մէկ ենք» [Յովհ. Ժ 30], «մէկ» լինելն ըստ դէմքի եւ անձի չասաց, այլ ըստ բնութեան:

ԻԷ. Որին դու, կուրացած մտքով նայելով, չկարողացար զանազանել, այլ, յանդիմանելով նախնիների աստուածութեանը, գրեցիր եւ ասացիր. «Ի՞նչ կարիք կայ թուելու յոյն իմաստուններին, որոնք ասում են՝ Երրորդութիւնը դէմքերով եւ անձերով բաժանուած է, իսկ աստուածութեամբ՝ միաւորուած»: Այստեղից յայտնի դարձիր, որ դու այդ երկուսից ոչ մէկն էլ չես ընդունում. եւ այդպէս, ըստ դէմքերի չբաժանելով, դառնում ես սարելացի³⁷, իսկ ըստ բնութեան չմիաւորելով՝ արիտնելով, դառնում ես սարելացի³⁸, իսկ ըստ բնութեան չմիաւորելով՝ արիտնելով, դառնում ես սարելացի³⁹: Եւ դարձեալ՝ «Եթէ Աստուածութեամբ չես միաւորում, ապա ուրեմն օտար բնութիւն ես ներմուծում եւ զուգահաւասար անձերը անհաւասար Համարում»⁴⁰: Արդ, այսպէս խաւարի միջով փորձում ես Հասնել ճշմարտագոյն լոյսին եւ քո մտքի

36 Միտքը ս. Գրիգոր Աստուածաբանի՝ Կղերոսին ուղղուած Ա թղթից է (Աւգերեան, էջ 36, ծանօթ. 4):

37 Այսինքն՝ Սարելիոսի Հերետիկոսութեան Հետեւորդ:

38 Այսինքն՝ Արիոսի Հերետիկոսութեան Հետեւորդ:

39 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, «Յորժամ տեսանմ այժմ», ԿՀ էջ 38: Ըստ Աւգերեանի՝ Ճառն ԻԹ՝ ըստ յունական եւ լատինական դասակարգութեան (Աւգերեան, էջ 38, ծանօթ. 1)

40 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, Ճառն ԻԹ՝ ըստ յունական եւ լատինական դասակարգութեան (Աւգերեան, էջ 38, ծանօթ. 1)

35 «Բարսղի եպիսկոպոսի ուղղափառի եւ Ապողինարի Հերձուածողի վիճարանութիւն», ԿՀ, էջ 84

կուրութիւնը վերագրում ես սուրբ Հայրերին՝ կոչելով նրանց «յոյն իմաստուններ»։ Եւ սա ի յանդիմանութիւն քեզ ասացիր, քանզի եթէ դու գիտութիւնից լինէիր, այլ գիտուններին չէիր անուանարկի: Իսկ քանի որ ընդունեցիր նրանց իմաստուն լինելը, նրանց իմաստնաբար ասածներն ինչպէ՞ս չես ընդունում: Բայց, քե՛զ եմ հարցնում, եթէ ճշմարիտը կ'ասես. ովքե՞ր են արդեօք այդ «յոյն իմաստունները», քանզի եթէ անգամ դու կամենաս ստել, նրանց մասին քո ամբաստանութիւնը մեզ յանուանէ ցոյց է տալիս այդ խօսքերի հեղինակներին⁴¹: Ասացիր՝ դէմքով եւ անձով բաժանում են, իսկ Աստուածութեամբ միաւորում: Սա սուրբ Հայրերն են ասել. «Ո՛չ [անձերից] իւրաքանչիւրի առանձնայատկութիւններն են վերանում, ո՛չ էլ [մէկ] անձի առանձնայատկութիւնները երեւում են միւսի մէջ»⁴²: Նաեւ՝ «Բաժանւում է անբաժանաբար եւ միաւորւում զատուելով՝ ո՛չ միաւորութիւնը խառնակութեան վերածելով, ո՛չ էլ բաժանութիւնը՝ օտարութեան»⁴³: Նաեւ՝ «Պէտք է պահել մէկ Աստուածութիւնը եւ խոստովանել երեք դէմքերը՝ կամ երեք անձերը՝ իւրաքանչիւրն իր առանձնայատկութեամբ»⁴⁴: Նաեւ՝ «Անունները անգոյ չեն եւ մէկ դէմքի տարանուանումներ չեն, այլապէս մեր [հաւատքի] աւանդն անուամբ է եւ ո՛չ իրապէս»⁴⁵:

ԻԸ. Սա է երանելի Հայրերի աստուածաբանական դաւանութիւնը, որոնց խօսքերի համար դու նրանց հերձուածողներ ես անուանում եւ չես երկնչում ու զարհուրում օձի պէս թունալից լեզուդ ուղղել ընդդէմ նրանց, ովքեր եղան Բանն Աստուծոյ գործակիցներն ու սպասաւորները՝ անասան հաւատքով հաստատելով Նրա Եկեղեցին: Եւ մի՞թէ զարմանալի է, որ չես պատկառում աստուածաման մարդկանցից, դ՛ու, որ նոյն ինքն Վեհագոյն Բնութեան դէմ անգամ յանդգնեցիր ուղղել քո հայհոյական խօսքը՝ չխոստովանելով մէկ անեղ բնութեան մէջ երեք դէմք եւ երեք անձ՝ Հօրը, Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն: Այսպէս [Աստուածային Անձերի] միմեանց նկատմամբ պատճառականութեան եւ անունների ժխտմամբ, ժխտում է նաեւ անձերից իւրաքանչիւրի գոյութիւնը, ինչից հետեւում է, որ Աստուած չկայ, եւ դառնում ես

41 Խօսքը, ամենայն հաւանականութեամբ, կապաղովկեան Հայրերի՝ ս. Բարսեղ Կեսարացու, ս. Գրիգոր Աստուածաբանի եւ ս. Գրիգոր Նիւսացու մասին է:
 42 Վկայակոչութեան աղբիւրն առայժմ մնում է անյայտ:
 43 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, «Դարձեալ իմ Յիսուս», 42, էջ 33
 44 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, «Յորժամ տեսանեմ այժմ», 42, էջ 38
 45 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, «Արձակէ ինձ լեզու», 42, էջ 37

անասուած, դ՛ու, որ այդպէս յանդուգն ես աստուածտեսութեան մէջ, որ ճառում ես իմաստասէրի պէս եւ ասում, թէ՛ «Նոյն անձը Հօրից անձնաւորուեց սուրբ Կոյսի մէջ»:

ԻԹ. Երբ «աստուածաբանելով» համարում էիր Նրան «Հօր հետ», չչնորհեցիր Նրան դէմքի կատարելութիւնը, իսկ այժմ վախենալով, որ միգուցէ ստիպուած լինես խոստովանել Նրա՝ Կոյսից, այսինքն՝ մարդկային բնութիւնից, լինելը եւ ընդունել Նրա կատարեալ մարդկային գոյութիւնը, Նրան անուանում ես «անձ Հօրից»: Իսկ եթէ ասում ես «անձ», ինչո՞ւ ես հրաժարում «դէմք» կոչել Նրան. թէ՞ քո արհեստանոցում ուսանեցիր, որ «անձն» այլ է, «դէմքն»՝ այլ: Որոնք թէեւ երբեմն զանազանում են տարբեր տեսակների մէջ, սակայն երբ գործածւում են միեւնոյն իրողութեան նկատմամբ, երկուսն էլ նոյն իմաստն են ունենում: Քանզի որեւէ [անձնաւոր] մէկի մասին ասում է, որ թէ՛ «անձ», թէ՛ «դէմք» ունի, եւ սա ընդհանրապէս վերաբերում է մարմնաւոր եւ անմարմին տեսակներին, քանզի իւրաքանչիւրը, որ առանձնաւորուած է տեսակի մէջ, կոչւում է «դէմք», ինչպէս մարդկանցից Պօղոսը, մասնաւորուելով, կոչւում է «դէմք», իսկ անմարմիններից Գաբրիէլը, առանձնացուելով, կոչւում է «դէմք»: Այսպէս եւ՝ Անեղ էութիւնից՝ Հայրը կամ Որդին կամ Հոգին, առանձին յիշուելով, կոչւում են «դէմք»: Եւ Նրանց մէջ դէմքն առանձնացուելով այսպէս է ճանաչւում. Հայրը՝ Ծնող, Որդին՝ Ծնունդ, իսկ Հոգին՝ Ելում: Եւ նոյն սա է անձը, քանզի ինչով սահմանւում է դէմքը, նոյնը կը լինի նաեւ նրա անձը:

Լ. Ուրեմն դու ինչպէ՞ս մոլորուեցիր՝ կա՛մ ասելով՝ Եւանձնեայ զօրութիւնը նոյնիսկ դէմք ու անձ չունի, կա՛մ էլ մարտնչելով Լիբէացու⁴⁶ պէս եւ չարաչար ասելով մէկ դէմք եւ անձ⁴⁷ երեք դէմքերի ու անձերի փոխարէն: Եւ խիստ զարմացած եմ՝ քո մէջ տեսնելով այս տարօրինակ կերպարը, քանզի ուրիշները սատանայական ճախակողմեան ուսմունքներից քաղեցին մէկական պտուղ, իսկ դու, յոյժ ազահելով, փափազեցիր առանց բացառութեան ունենալ դրանք բոլորը, այնպէս որ քո հանդէպ իրաւացի է մարգարէի ասածը. «Աչքերդ բարձրացրո՛ւ, ուղիղ դէպի առաջ նայի՛ր եւ տե՛ս, որտե՛ղ չթաւալուեցիր

46 Սաբելիոս Լիբէացու մասին է:
 47 Ըստ Սաբելիոսի հերետիկոսութեան՝ Աստուածային միեւնոյն անձը երբեմն հանդէս է գալիս որպէս Հայր, երբեմն՝ որպէս Որդի, երբեմն՝ որպէս Հոգի:

քո ճանապարհին» [Երեմ. 9 2] եւ այլն: Ամէն ինչի մէջ անամօթութիւն անողը՝ ե՛ւ դաւանանքում, ե՛ւ [եկեղեցական] կարգերում, ե՛ւ աստուածաշարժութեան մէջ, մերկացար այս ամէնից եւ փոխարէնը [ցրեցիր Հայհոյութեան չափը: Հնարաւոր է Հաշուել գետի մանրաքարերը, ծովի աւազն ու անձրեւի կաթիլները [Սիր. Ա 2], սակայն ո՛չ՝ քո Հնարած նորագիւտ խօսքերն ու գործերը: Խորհեցիր դէմ ելնել աստուածային Գրքին. ասուած է. «Երկիրը պիտի լցուի Տիրոջ գիտութեամբ, ինչպէս ջրերի բազմութիւնը լցնում է ծովը» [Յս. ԺԱ 9]: Իսկ դու ծովացրեցիր քո խաբէական խօսքերը եւ նորամուծութիւնները ամէն օր, ժամ ու ամիս: Ո՛ւր տանենք քեզանից մեզ վրայ Հասած աղէտները, ո՞ւմ պատմենք չարիքները կամ ո՞ւմ գուժենք կաթից զրկուածիդ եւ ստինքից զատուածիդ մասին [Յս. ԻԸ 9], որ բերանդ դրեցիր երկնքում եւ լեզուովդ պատում ես երկիրը [Սաղմ. ՀԲ 9], որ ձգտում ես մեզանից մերժել մեր Աստուծոյ օրէնքը [Յս. Լ 11] եւ փոխարէնը Հրամանել մեզ մոլորեցուցիչ այլ [վարդապետութիւն] [Յս. Լ 10], որ քրտնակոխ ձիու նման չես կասեցնում քո ընթացքը [Երեմ. Ը 6] «եւ չես ասում, թէ՛ Հիմա դադարեցնեմ. որովհետեւ Հարկադրաբար էիր անում այդ» [Յս. ՄԷ 10]: Որ յոյժ պնդում ես «մէկ բնութիւնը», սակայն ասածիդ իմաստը յանգում է վաղեմտիանոսականների եւ մանիքէականների գաւառացանքներին, իսկ երբ ասում է «երկու բնութիւններից», ոչ միայն լսել չես կարողանում, այլեւ աւելի վատթար մի օրինակ ես բերում. ինչպիսին քո աստուածխօսութիւնն է, այնպիսին եւ քո օրինակն է: Եւ վախենալով, թէ միգուցէ ստիպուած լինես ասելու, որ Փրկչի մարմինը մեր՝ մարդկային բնութիւնից է, առհասարակ բոլոր հակներից մերժեցիր բնութեան անունը՝ ասելով. «Բնութիւն է կոչւում միայն աստուածայինը, որը եւ նրանից ստեղծուած բոլոր արարածների բնութիւնն է»: Որպէսզի. ըստ քեզ, գոնէ երկուսից մէկը յարմարուի. կա՛մ Արարչին դասել արարածների Հետ, որն անաստուածութիւն է, կա՛մ աստուածութիւն վերագրել արարածներին, որը բազմաստուածութիւն է, եւ երկուսն էլ անաստուածութիւն են: Այս է քո պանծալի «աստուածաբանութիւնը», բայց մանաւանդ՝ յիմարութեանդ ապացոյցը, որ նիւթը կոչում ես յաւերժակից արարչական զօրութեանը եւ ո՛չ թէ Աստուծոց ստեղծուած խոստովանում:

ԼԱ. Սակայն լինելով լկտի եւ չար՝ ամբարշտութեանդ յագուրդ տալ չգիտես, ինչպէս ասում է մարգարէն [Յս. ՄՁ 11]: Երբ տեսնում ես Քրիստոսի մարդկային կրքերի մասին որեւէ խօսք, առանց երկիւղի

յանդգնում ես այդ վկայող խօսքերը ջնջել գրուածքից՝ ասելով. «Որո՞մնացան մշակներն են սերմանել այդ» [Մատթ. ԺԳ 24-30, 38-43]: Ասածդ ոչ միայն անընդունելի է, այլեւ անստոյգ: Եթէ չար մշակները կարողանային բարի սերմի վրայ որո՞մ ցանել, ապա բոլոր եկեղեցականներն առհասարակ, որոնք Քրիստոսի Հօտի վերակացուներն են, կը վերանային, եւ Քրիստոսի կողմից մէկ գաւթում Հաւաքուած Հօտն անտերունջ կը թափառէր. չէր լինի մէկը, որ տեսնէր, ոչ էլ մէկը, որ լսէր: Բայց արդ, եթէ կային ոմանք, առաւել եւս՝ շատերը՝ կենդանի մնացած, ինչպէ՞ս կարող էին նրանք, որ Հալածում էին մոլորութիւն սովորեցնողներին, իրենց ուղիղ վարդապետութիւնը նրանց ձեռքը յանձնել թիւրելու համար: Կա՞մ մեզանից նրանք, որոնց Սուրբ Հոգին արթնացրեց՝ դառնալու լուսաւորիչներ նախորդ [Լուսաւորչից] յետոյ, նկատի ունեմ երկու սուրբերին՝ Սահակին ու Մաշտոցին, եւ նրանց բոլոր ընտրեալ աշակերտներին ու օգնականներին՝ Եզնիկին եւ միւսներին, կա՞մ ով նրանց պէս էր եւ գրեթէ նրանց ժամանակակիցը՝ մեծ իմաստասէր եւ տիեզերահռչակ տէր Մովսէսը, որոնք միաժամանակ Հմուտ թարգմանիչներ էին եւ ուղղափառներ. մի՞թէ անգամ նրանք չկարողացան ճանաչել օտարոտի խառնուրդը եւ անխարդախ կաթի փոխարէն պղտոր մոլորութիւնն՝ ջամբեցին իրենց ազգակիցներին, [կամ մի՞թէ] վարձկաններ էին եւ ոչ Հովիւներ, եւ չՀոգացի՞ն դառների համար: «[Մի՞թէ] ձեզանից Հնչեց Աստուծոյ խօսքը, կամ Աւետարանը միայն ձե՞զ Հասաւ» [Ա Կոր. ԺԴ 36]: Ուրեմն դո՛ւք էք բարի Հովիւր [Յովհ. Ժ 11], որը Քրիստոս ասաց Իր մասին, եւ ամէնքը, որ ձեզանից առաջ էին, գող էին ու աւազա՞կ [Յովհ. Ժ 8]: Ասում էք. «Աստուած սիրութեամբ եւ ուսումնատենչութեամբ Համակուած՝ ինչ գրքեր որ կարողացան գտնել, թարգմանեցին եւ բերեցին»: Ի՞նչ էք ասում. աստուածասէր լինելով՝ աստուածատեցութեան՞ գործեր էին յանդգնում գործել, կամ ուսումնատենչութեամբ ջանալով՝ դէպի յիմարութի՞ւն էին գնում՝ դառը Համարելով քաղցր եւ խաւարը՝ լո՛յս, փոխելով չարը բարու Հետ եւ իրենց վրայ Հրաւիրելով մարգարէական վախասացութի՞ւնը [Յս. Ե 20]: Այսպէս սնտոխները սնտոխներով էք պատում, ինչպէս ասում էր Յորը [Յոր ԻԷ 12] եւ ձեր յոյսը ստութեան վրայ դնելով՝ ստութեամբ էլ պիտի ծածկուէք, ինչպէս ասում էր Եսային [Յս. ԻԸ 15]: Լսում ես Յիսուսի քաղցելու մասին Աւետարաններում գրուածը [Մատթ. Դ 2] եւ այնուհետեւ լողում ես շաղակրատանքի Հոսանքների մէջ՝ ասելով. «Նրա քաղցը Հասկանում եմ, ինչպէս

Ասածուն է վայել քաղցելը, այլ ոչ թէ նմանեցնում եմ մարդկային օրինակին. քանզի մարդու քաղցելն ապականութիւն է գործում. եւ նոյն ինքը քաղցը ոչ այլ ինչ է. եթէ ոչ ապականութիւն»:

ԼԲ. Իսկ ես ամենեւին չեմ հասկանում նախալուստեան հանձնարարութեան լինելը կարիքի հարկադրութեան ներքոյ. քանի որ եթէ այդպէս լինէր, ստիպուած կը լինէինք մարմին կոչել նաեւ պարզ եւ անմարմին գոյութիւնը: Եւ ըստ ձեզ՝ սուտ է «մարդ եզաւ կնոջից» խօսքը. այլ իր մարմինը երկնքից բերելով՝ ցոյց տուեց մեզ: Սրանով գնում հանգիպում ես նրան, ում միշտ փնտռում ես՝ առաւ-պելարան Եւտիքէտին. ինչպէս մի մոլորուած մանուկ, որ շարունակ կանչում է մօրը:

ԼԳ. Դարձեալ, մեզ յատուկ հոգեկան եւ մարմնական (կրքերը) մարդկային բնութեան ապականիչ կամ ապականութիւն չեն. քանզի ապականութիւնը ներհակ է լինելութեանը, իսկ ներհակները չեն կարող միասին եւ միաժամանակ գոյութիւն ունենալ: Իսկ քաղցը, ծարաւը, յոգնութիւնը, տրտմութիւնը, յոգոց հանելը, երկիւղը, ցասումը, ինչպէս նաեւ անգիտութիւնը եւ այլ այսպիսի բաներ բանական հոգու լինելութեան հետ միասին են տրուած մարդուն. ուրեմն սրանք ապականութիւն չեն, քանզի եթէ ապականութիւն լինէին, չէին կարող լինել գոյութեան հետ միասին, այլ [մարդկային] բնութեան բաղկացուցիչ մասն են: Արարիչն ասաց մեր նախահօրը. «Դրախտի բոլոր ծառերից կ'ուտես» [Մննդ. Բ 16]: Չէ՞ որ սրանով կերակրելի բնութեանը առաջադրում էր համապատասխան պէտքը, այլապէս աւելորդ եւ համարում Տնկագործողի տնկած այն պտղալից դրախտը, ուր բնակեցնելով մարդուն՝ հրամայեց նրան վայելել այնտեղից:

ԼԴ. Եւ դարձեալ՝ «Դրախտի մէջտեղի ծառից չուտես, որպէսզի չմեռնես» [Մննդ. Գ 3]: Եթէ երկիւղի զգացումը բնատրուած չէր մարդու բանական հոգում, ինչպէ՞ս էր [Աստուած] զգուշացնում, եւ կամ [մարդը] զգուշացում եւ չզգուշանալուց յետոյ մեղադրում: Իսկ դրանից առաջ գրուած է նրա տնկած այդ փափկութեան դրախտը մշակելու եւ պահելու մասին [Մննդ. Բ 15]: Առաջինը վերաբերում է աշխատանքին, իսկ երկրորդը՝ հոգածութեանը: Իսկ քնելու ունակութեան մասին բացայայտ կերպով իմանում ենք հետեւեալ խօսքից. «Աստուած Թմրութիւն բերեց Ադամի վրայ, եւ նա ննջեց» [Մննդ. Բ 21]: Ոչ թէ քնի իրողութիւնը արտաքուստ բերեց նրա վրայ, այլ [քնի] բնաւորական կիրքը գործեց ըստ հարկի: Իսկ ցանկութիւնը գիտեմ նրանից, որ

[կիրք] ցանկացաւ արգելուած պտուղը: Իսկ այն խօսքը, թէ՛ «Ադամի համար [իրեն նման] օգնական չգտնուեց» [Մննդ. Բ 20], ցոյց է տալիս նախաստեղծի տրտմութիւնը, որը, կենդանիների միւս տեսակներին տեսնելով իրենց զուգակիցների հետ վայելչացած, այդ պատճառով տրտում էր միայն իր՝ անընտանիք մենութեան եւ զրկանքի համար: Իսկ կանխագիտութիւնը նրա մէջ ոչ թէ ըստ բնութեան էր, այլ Աստուծոյ Հոգու ներգործութիւնից, որ երբեմն շարժման մէջ է գնում, երբեմն էլ, Ինքն իր մէջ ամփոփուելով, թողնում մտաւոր եւ բանական հոգին. քանզի արարածներից ոչ ոք չարժանացաւ դրան. դա բնորոշ է միայն Արարչին, ինչպէս եւ Ինքն է ասում Եսայի [մարգարէի] միջոցով. «Ինձանից բացի չկայ մէկը, որ գիտենայ վերջին իրողութիւնները, մինչեւ դրանք չկատարուեն եւ չամբողջանան» [Ես. ԽԶ 9-10]:

ԼԵ. Արդ, պարզ է որ սրանք նախքան մեղանչելն էլ գոյութիւն ունէին ըստ բնութեան եւ ոչ թէ հետագայում են ներմուծուել մեր բնութեան մէջ մեղքի հետեւանքով, ինչպէս դու ես կարծում: Բայց քանի որ միեւնոյն ինքնիշխան կամքն ազատ ցանկութեամբ յօժարամէտ է դէպի երկու կողմն էլ, սրանց կարգաւորութիւնը երկակի է իմացուած. մէկինը կողուած է հոգու, միւսինը՝ մեղքի. «Կեանքի հոգու օրէնքն ինձ ազատեց մեղքի եւ մահուան օրէնքից» [Հռոմ. Ը 2],- ասում է Պօղոս [առաքեալը]. եւ թէ՛ «Այլ օրէնք եմ տեսնում՝ մտքի օրէնքի դէմ մարտնչող եւ ինձ գերող՝ մեղքի օրէնքով, որ իմ անդամների մէջ է» [Հռոմ. Է 23]:

ԼԶ. Արդ, քաղցը, տրտմութիւնը եւ այլ այսպիսի [կրքեր] ոչ թէ յետոյ են մուտք գործել մահուան ու ապականութեան հետ կամ իրենք ապականութիւն են, այլ կառավարում են առաջնորդական [մտքի] կողմից, ինչպէս երկրագործն է [վարում] սերմերի հետ. եթէ դրանք սերմանում է մարմնի մէջ, մարմնից պիտի ապականութիւն հնձի, իսկ եթէ սերմանում է հոգու մէջ, հոգուց պիտի յաւիտենական կեանք հնձի [Գաղ. Զ 8]: Տրտմութիւնն ինքնին մահ չէ, այլ աշխարհի տրտմութիւնն է, որ մահ է գործում, իսկ ըստ Աստուծոյ տրտմութիւնը հաստատապէս հասցնում է փրկութեան [Բ Կոր. Է 10]: Եւ ոչ միայն այս, այլեւ միմեանց փոխարինող ներհակները նոյն կերպով շրջաբերում են երբեմն դէպի կեանք, երբեմն՝ դէպի մահ, քանզի տրտմութիւնը փոխարինում է ուրախութեամբ, իսկ չարութեան հետ խառնուած ուրախութիւնը՝ սուգով եւ տրտմութեամբ, որը հալածելու սպառնալիք էր տալիս Յակոբոս Մեծը՝ ասելով. «Ձեր ծիծաղը սուգի թող վե-

րածուի, եւ ձեր ուրախութիւնը՝ տրտմութեան» [Յակ. Դ 9]: Բայց նոյն այն ուրախութեամբ, որ առ Աստուած է, Պօղոս [առաքեալը] պատուիրում է ուրախանալ ամէն ժամ [Փլպ. Դ 4]՝ սիրով ընդարձակուած հոգով: Նոյնպէս եւ որկրամոլութեամբ ուտելը յանդիմանուում է, բայց այն սեղանը, որ Աստուծոն փառաւորելու համար է, բարեբանուում է Հէնց նոյն առաքեալի խօսքով. «Թէ՛ ուտէք, թէ՛ ըմպէք, բոլորն արէք ի փառս Աստուծոյ» [Ա Կոր. Ժ 31]:

ԼԷ. Արդ, վերն ասուածից պարզ է, որ նոյնը կարելի է ասել նաեւ նախաստեղծի մասին. քանի դեռ նա ընթանում էր պատուիրանապահութեամբ, վերոյիշեալ բնաւորական [կրքերով] ընդդիմամարտելով՝ իրենից հեռու էր վանում մահն ու ապականութիւնը, եւ այդպէս՝ առաւել յարատեւ գոյութեամբ ընթանալով՝ հաղորդակցուում անճառելի կեանքին: Իսկ երբ պատուիրանազանցութեան պատճառով վայր սայթաքելով ընկաւ, որից եւ բողբոջեց մեղքը, այնժամ մտաւ մահուան ու ապականութեան լծի տակ: Եւ Ստեղծիչը այսպէս չէր [գոյացրել] իր կողմից ստեղծուածին, այլ ստեղծուածի ինքնակամութիւնը եւ բանսարկուի պատրանքները յաւելեցին մահն ու ապականութիւնը մեր բնութեան մէջ: Բայց այն ժամանակ դժուարահակ էինք դէպի մեղքը եւ աւելի դիւրահակ՝ դէպի բարին, իսկ այժմ, այս ապականացու կեանքի մէջ ընկած լինելով, հակառակ փոփոխութեամբ ենք տառապում՝ դիւրահակ ենք դէպի մեղքը եւ դժուարահակ՝ դէպի առաքինութիւնը:

ԼԸ. Եւ սա այսպէս է, ինչպէս ըստ կարգի [ցոյց է տալիս] խօսքը՝ քո ասածի պատճառով. քանզի բնաւորական [ուռնակութիւնները] մեկնաբանեցիր որպէս ապականութիւն, ոչ միայն մարմնի հետ լծորդուածները՝ յոգնութիւնը, քաղցն ու քուրը, այլեւ հոգու երեք մասերը՝ խոհականը, ցանկականը եւ ցասմնականը, որոնք ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ մարդու կազմութեան բնաւորական [ուռնակութիւններ] եւ յատկութիւններ, որոնք պատուիրանապահութեամբ զինուած մարտնչուում են մահուան ու ապականութեան դէմ, իսկ պատուիրանազանցութեամբ զինաթափուելով՝ յանձնուում թշնամիներին:

ԼԹ. Արդ, քանի որ տեսանք, որ մեր հոգու եւ մարմնի կրքերը ո՛չ մեղք են, ո՛չ էլ ապականութիւն, այլ մեր մարդկային բնութեանը պատշաճորդ որոշակի որակներ ու յատկութիւններ, [ուրեմն] մի՞թէ զարմանալի է, որ Փրկիչը նոյնպէս, երբ ապրում էր մարդկանց մէջ, գործադրեց դրանք, որտեղ, երբ եւ որքան կամեցաւ՝ ոչ ինչ-որ օտար կամ ստուերակերպ եղանակով, այլ ճշմարտութեամբ եւ մեր իսկ բնաւորա-

կան [կրքերը] գործադրելով ու թոյլ տալով, որ մարմինը կրի իրենը: Սուրբ Գրիգոր Նիւսացին այսպէս է ասում. «Քառասուն օր ոչինչ չճաշակելուց յետոյ քաղց զգաց եւ երբ կամեցաւ, որ բնութիւնը իրենը կատարի, թոյլ տուեց»⁴⁸:

Խ. Ապա ուրեմն, ըստ մեզանից վերցրած իր մարմնի օրէնքի՝ կրեց մեր կրքերը եւ ոչ թէ ըստ Աստուածութեան, ինչպէս դու ես կարծում: Քանզի եթէ Հնարաւոր լինէր, որ Քրիստոս ըստ Աստուածութեան կրէր մարդկային կրքերը, ապա թերեւս մարմին չէր առնի Կոյսից, [այսինքն]՝ մեր բնութիւնից, այլ կը շարունակէր նախահայրերին յայտնուելու նոյն երեւութական կերպը, ինչպէս կերաւ Աբրահամի մօտ [Մննդ. ԺԸ 8], մարտնչեց Յակոբի հետ [Մննդ. ԼԲ 24], անգիտաբար հարցրեց Ադամին ու Կայէնին [Մննդ. Դ 9]: Իսկ եթէ դրանք ճշմարտութեան նմանութիւն ու օրինակ էին, եւ Սա նոյն ինքը ճշմարտութիւնն է եւ ոչ թէ օրինակը, ապա ուրեմն պարզ է, որ ճշմարտութիւն էին ե՛ւ երեւումը, ե՛ւ երեւածը, ե՛ւ կրելը, ե՛ւ կիրքը: Թէեւ աստուածային զօրութիւնը կարող է նաեւ նմանութեան մէջ պահել ճշմարտութիւնը, ինչպէս ասաց սուրբերից մէկը՝ մեր Գրիգորիոսը, սակայն նախկին երեւումներն ու կրքերը վերջինների հետ համեմատելով՝ դրանք պէտք է կոչել նմանութիւն եւ օրինակ եւ ո՛չ թէ ճշմարտութիւն: Իսկ ճշմարտութիւն կոչուում իրողութիւնը եւ ո՛չ թէ միայն անունը: Արդ, ինչպէս որ իրողութիւն էր կնոջից ծնուելը, այդպէս էլ իրողութիւն էին նաեւ Նրա ներգործութիւնները եւ կրքերը: Եւ ինչպէս Բանի մարմինը ուրիշ մէկից չճանաչեցինք, այլ Կոյսից, այսինքն՝ մարդկային [բնութեան] զանգուածից, այդպէս էլ Քրիստոս ըստ մե՛զ կրեց մեր իսկ մարդկային կրքերը եւ ո՛չ թէ ըստ Աստուածութեան կամ այլ կերպ, ինչպէս եւ մեծն Գրիգոր Նազիանզացին է ասում. «Կրկնակի էր, որ յոգնեց, երկիւղեց, արտասուեց, քաղցեց, ծարաւեց մարմնի օրէնքով»⁴⁹: «Կրկնակի» ասելով նկատի ունի Բանն Աստուծոն ու Նրա մարմինը, իսկ ասելով «մարմնի օրէնքով»՝ ցոյց է տալիս, որ կրքերը կրելն ըստ մարդկութեան է եւ ո՛չ ըստ Աստուածութեան: Դու դրանցից եւ ոչ մէկը չես կարողանում

48 Ս. Գրիգոր Նիւսացի, Յաղագս երանութեանց, ԻԴ ճառ, Ա Հատոր՝ ըստ յունական եւ լատինական դասակարգութեան (Աւգերեան, էջ 51, ծանօթ. 2)

49 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, «Յաստուածայտնութիւն եւ ի Մնուեղն Փրկչին», ճառ ԼԸ՝ ըստ յունական եւ լատինական դասակարգութեան (Աւգերեան, էջ 52, ծանօթ. 2)

ընդունել, որի պատճառով նոյն մարդկային կազմութիւնն ինքնին մեղք համարեցիր:

ԽԱ. Այս մասին ասում է զաբաղացիների եպիսկոպոսը՝ առաւելաշնորհ Սեւերիանոսը՝ Փրկչի տնօրէնութեան մասին ճառում. «Անչարչարելին չարչարուում է չարչարելիով. մտաւ ոչ թէ այն կրքերի տակ, որոնք տանում են դէպի մեղք, այլ՝ որոնք յատուկ են մեր բնութեանն ընդհանրապէս: Քանզի հոգին ու մարմինը ծառայում են ե՛լ դէպի մեղք տանող, ե՛լ մեղքից զերծ կրքերին. վերջիններից են քաղցելն ու ծարաւելը, յոգնելն ու ննջելը, որոնք մարմնի կրքեր են եւ մեղք չեն համարուում: Իսկ պոռնկութիւնը, պղծութիւնը եւ հակառակութիւնը մեղքի կրքեր են: Նոյնպէս եւ հոգին իր մէջ է պահում Արարչից [ստացած] օգտակար ու կարեւոր կրքերը՝ երկիւղը, տրամութիւնն ու ցասումը, որոնք եթէ առանձին դիտարկուեն, կը կոչուեն կրքեր, իսկ [եթէ]՝ չափով եւ ըստ ժամանակի, [ապա] մեր բնութեան օգնականներն են»⁵⁰: Այսպէս ասելով՝ շարունակում է. «Կենարարը յանձն առաւ մարմնի եւ հոգու այն կրքերը, որոնք զերծ են մեղքից. քաղցեց մարմնով, ծարաւեց, յոգնեց ու ննջեց եւ դրանով ոչ թէ նսեմացրեց Աստուածութիւնը, այլ ճշմարտապէս յայտնեց մարմնի բնութիւնը: Նոյնպէս եւ հոգով երկիւղեց, տագնապեց, տրտմեց. ասում է. «Հոգիս տրտում է մահու չափ» [Մատթ. ԻԶ 38], եւ դարձեալ, թէ՛ «Ակսեց տրտմել ու տագնապել» [Մատթ. ԻԶ 37]: Դրանք մեղանչական կրքեր չէին, այլ մարմնի բնութեան յայտարարներ»⁵¹: Ապա դարձեալ շարունակում է, որպէսզի նախապէս փակի հերձուածողների բերանը եւ ցոյց տայ, որ բազմաթիւ կրքերի ենթակայ [մեր] այս մարմինն է առել, որը երկիւղում է չարչարանքից, դողում մահուան բռնութիւնից, խռովուում ու տրտում կեանքի վախճանի համար⁵²:

ԽԲ. Ահա սուրբ Հայրը բացայայտօրէն ցոյց տուեց, որ մեր մէջ եղած այս կրքերը մեղքի ու ապականութեան մասեր չեն, այլ մարմնին ու հոգուն բնորոշ անհրաժեշտութիւններ, դէպի որոնք Տէրը խոնարհուեց կամաւորապէս եւ ըստ [փրկագործութեան] խորհուրդի կանխագիտութեան, [որոնց], սակայն, փրկչական մարմինը հարկադրա-

50 Սեւերիանոսի Եմեսացոյ Գաբաղացոց եպիսկոպոսի ճառք ժԵ, Վենետիկ, 1830, էջ 11-12
51 Նոյն, էջ 12-13
52 Նոյն, էջ 13

բար ենթակայ չէր, քանզի բնական կրքերի ծառայութեանը ենթարկուելը յատուկ է միայն մարդուն: Իսկ Բանն Աստուած անբաժանաբար իրեն միաւորեց մեր [բնութիւնը]. երբ ինքը կամենում էր, այնժամ իր մարմնին թելադրում էր գործադրել բնական [կրքերը]՝ հաստատելով, որ իրեն է միաւորել կատարեալ մարդկային [բնութիւնը]՝ հոգով եւ մարմնով: Ինչպէս ասում է սքանչելի Յովհան Կոստանդնուպոլսեցին. «Ինչո՞ւ առաւօտեան քաղցեց. երբ կամենում եւ թոյլ էր տալիս մարմնին, այնժամ էր զգում իր կրքերը»⁵³: Ասում են. «Եթէ այդպէս է, ուրեմն Քրիստոս փոփոխելի էր, [քանզի] մարմինը երբեմն տկարանում էր Բանի թոյլատուութեամբ, երբեմն էլ զօրանում Բանի կողմից»: Դարձել են թիւրահաւատներ՝ յանդգնելով թիւրել ճշմարիտ հաւատքը: Իսկ ի՞նչ կ'ասես Քրիստոսի՝ մեզ համար մեռնելու մասին. ըստ քեզ՝ կամ մեռաւ եւ փոփոխուեց, կամ էլ չփոփոխուեց եւ չմեռաւ: Իսկ եթէ ե՛լ մեռաւ, ե՛լ չփոփոխուեց, ուրեմն նոյնպէս էլ կրեց կրքերը եւ չփոփոխուեց դրանցից: Եւ ինչպէս մեռնելիս ընդունեց մեր մահը, այսինքն՝ հոգին բաժանուեց իր մարմնից, այդպէս եւ [կրքերը] կրելիս նոյն կերպով հաղորդ դարձաւ մեր կրքերին, ինչպէս սուրբ Բարսեղն է ասում «Գոհութեան մասին» ճառում. «Արդ, ինչպէս Տէրն ընդունեց քաղցը, երբ պինդ կերակուրը սպառուեց Նրա մէջ, եւ ծարաւը ճշմարտապէս յայտնեց, երբ մարմնի մէջ խոնաւութիւնը սպառուեց, եւ երկարաձիգ ուղեգնացութիւնից յոգնեց մարմնով ու ջղերով, [սակայն] ոչ թէ աստուածութիւնը յոգնեց եւ չարչարուեց, այլ մարմինն ընդունեց իր բնութեանը յատուկ պատահմունքը, այդպէս էլ ճշմարտապէս արտասուեց՝ թոյլ տալով, որ մարմնի մէջ կատարուէ բնական պատահմունքը»⁵⁴: Այսպէս [է ասում] այս սուրբ Հայրը:

ԽԳ. Այստեղից պարզ է, որ երբ կամեցաւ, ինքնիշխան կամքով թոյլ տուեց, որ բնական կրքերից իւրաքանչիւրը ճշմարտապէս եւ անպականաբար ներգործի իր մարմնի ու հոգու վրայ, ոչ [թէ] սոսկ անուամբ եւ նմանութեամբ, այլ առաւելապէս՝ ըստ էութեան, որից է նաեւ անունը, համբերելով դրանցից իւրաքանչիւրի մէջ, եւ այս պատճառով է ասում, որ ընդունեց մեր կրքերը: Այլեւ ըստ մեզ [կրեց],

53 Ս. Յովհան Ոսկեբերան, Մատթէոսի Աւետարանի մեկնութիւն, ճառ ԿԷ (ԿԸ՝ ըստ այլոց)՝ ըստ յունարէն եւ լատիներէն դասակարգութեան (Աւգերեան, էջ 56, ծանօթ. 1)
54 Տե՛ս 30-րդ ծանօթ.:

եթէ շատ չես դայթակղուի խօսքովս՝ խորհելով ապականութեան մասին, քանզի ես ասում եմ, որ Քրիստոս յանձն առաւ բնական կրքերը, իսկ դու ներմուծում ես անբնականը, որն ապականութիւն է եւ փոփոխելիութիւն: Սոսկ մարդ չէր, բայց լոկ Աստուած էլ չէր, այլ մանաւանդ՝ ե՛ւ Աստուած, ե՛ւ մարդ էր միաժամանակ: Տէրն Իր մէջ ցոյց տուեց այն, ինչն ըստ մեզ է, եւ այն, ինչն ըստ մեզ չէ. քաղցեց ըստ մեզ, եւ քաղցելով ոչ ըստ մեզ՝ տարաւ մեզ դէպի երկնային բարիքների վայելումը: Եթէ սոսկ մարդ էր, կրելով չէր կարող նաեւ ներգործել, եւ եթէ սոսկ Աստուած էր, ներգործելով Հանդերձ չէր կարող կրել: Սակայն, արդ, միաժամանակ լինելով երկուսն էլ՝ կրեց մեր տկարութիւնները եւ ըստ մեզ եղաւ, իսկ մենք Նրա զօրութեան Հետ միաւորուեցինք եւ ըստ Նրա եղանք:

ԽԴ. Անգիտացաւ եւ դրանով մեզ դարձրեց մարգարէաշնորհ: Մեռաւ ըստ մեզ՝ թաղել տալով Իր մարմինը, եւ մարդկային Հոգով ճշմարտապէս այցելեց դժոխքում գտնուողներին, որոնցից առաջինով ընդունեցինք մահուան լուծարումը, իսկ երկրորդով՝ ապականութեան: Եւ միանգամայն ճիշտ է ասել, որ Նա Հաղորդակից դարձաւ մեր բոլոր բնական [յատկութիւններին], որով մեզ Հաղորդակից դարձրեց Իր բնական [յատկութիւններին]: Այդ է առաւել յստակօրէն ասում մեծն Աթանաս Ալեքսանդրացին. «Բանը կրեց մարմնաւոր ծնունդը եւ մեղքի, ապականութեան ու մահուան մէջ ցրուած Իր արարածներին Իրենով Հաւաքեց նոր պատկերի մէջ, որի Համար դատապարտեց մեղքը երկրի վրայ, խաչափայտի վրայ վերացրեց անէծքը, գերեզմանի մէջ լուծարեց ապականութիւնը եւ դժոխքում մահը: Ելաւ ամէն ինչի վրայ, որպէսզի փրկի բոլոր մարդկանց՝ Իրենով ցոյց տալով մեր պատկերը: Քանզի ի՞նչ կարիք ունէր Աստուած ծնուելու կնոջից, աճելու Հասակով եւ տարիքով, Ով արարել է յաւիտեանները, եւ կամ ի՞նչ կարիք ունէր խաչի, գերեզմանի ու դժոխքի, որոնց մէջ էինք ընկել մենք, եթէ ոչ մեզ փնտռելու՝ մեր պատկերի միջոցով կենսագործելով մեզ, եւ որպէսզի կանչի Իրեն միանալու եւ նմանուելու Իր կատարեալ պատկերին»⁵⁵:

ԽԵ. Այսպէս ասելով՝ աստուածանման Հայրը ցոյց է տալիս, որ Բանն Աստուած ոչ թէ սոսկ Իր ամենակարող զօրութեամբ կամ իշխանասաստ Հրամանով տանջեց մեզ տանջողներին, այսինքն՝ մեղքը, ապականութիւնն ու մահը, այլ մեզանից վերցրած Իր մարմնով ու բանա-

55 Վկայակոչութեան աղբիւրն առայժմ մնում է անյայտ:

կան Հոգով դրանց մերձենալով՝ յաղթեց: Եւ այսպէս Երկրորդ Ադամը նորոգեց առաջինին, քանզի եթէ նա, մեղքից վիրաւորուելով, իրեն ծառայութեան յանձնեց Հակառակորդին, ապա Սա, անմեղութեամբ մօտենալով, դատապարտեց մեղքը եւ, վիրաւորին առողջացնելով, ծառայողին Հրամայեց ծառայեցնել իր ծառայեցուցչին: Այս ազատութիւնը Տիրոջից ստացանք ոչ այլ կերպ, քան այն ծառայական կրքերով, որոնք [Նա] կրեց Իր մարմնով՝ մահու չափ Հնազանդ լինելով Հօրը [Փլպ. Բ 8], որպէս թէ տկարութեամբ զօրութիւն ցոյց տալով եւ խոնարհութեամբ ճանապարհ Հարթելով դէպի բարձրութիւն: Աւելի ընդարձակ խօսքով նոյնն է ասում նաեւ Մեծն Գրիգոր Նազիանզացին. «Իր վրայ է վերցնում օտար կերպարանքը՝ Իր մէջ ամբողջութեամբ բերելով ինձ եւ ինչ որ իմն է, որպէսզի Իրենով սպառի չարիքը, ինչպէս կրակը՝ մոմը, եւ ինչպէս արեգակը՝ գոլորշին, եւ ես միաւորութեան շնորհիւ Հաղորդ լինեմ Նրա [յատկութիւններին]: Ուստի գործով է պատուում Հնազանդութիւնը եւ փորձում այն չարչարանքների մէջ. քանի որ սէրը բաւական չէր լինի (ինչպէս եւ մեզ Համար), եթէ նաեւ գործով չկատարէր մերը, քանզի սիրոյ ապացոյցը գործն էր: Թերեւս աւելի վատ չէ խորհել Հետեւեալը, թէ փորձում է մեր Հնազանդութիւնը եւ մարդասիրութեան արուեստով ամէն ինչ չափում՝ ըստ Իր չարչարանքների, որպէսզի որպէս թէ Իր փորձառութեամբ իմանայ մերը»⁵⁶: Այսպէս [է ասում] սուրբ Հայրը:

ԽԶ. Բայց մարդկային բոլոր կրքերը մէկ շարքի մէջ մի՛ դիր եւ մէկ մի՛ Համարի՛ր՝ իբրեւ թէ կարծելով, որ դրանք բոլորը նոյն կերպ են բնաւորուած մեր մէջ: Ուստի եւ արժանավայել չէ ասել նաեւ, թէ Փրկչի կիրճնդունակութիւնը [վերաբերում է] այդ բոլոր [կրքերին], քանզի դրանցից ոմանք կոչուում են բնական՝ ըստ բնութեան մեր մէջ կարգաւորուած [լինելով], ինչպէս քաղցը, ծարաւը, քունը, յոգնութիւնը, տրտմութիւնը, երկիւղը, ցասումը, անգիտութիւնը, իսկ ոմանք յետոյ են ներմուծուել մեր մէջ, որոնցից մէկը սկզբնաւորուել է մեզանից, այսինքն՝ մեղքը, որը սովորեցրեց արհամարհել պատուիրանը, իսկ միւսը յանցանքի պատճառով Արարչի կողմից դրուած պատուհաս

56 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, Որդու մասին երկրորդ ճառից, ձառ Լ՝ ըստ ուսուցչին դասակարգութեան, տե՛ս Святитель Григорий Богослов, Собрание Творений, Том 1, Слово 30, о богословии четвертое, о Боге Сыне второе, էջ 308-309:

է, [այսինքն]՝ մահը: Իսկ ապականութիւնը Հետեւանք է մահուան եւ ո՛չ մեզանից, ո՛չ էլ Արարչից չի կցուել մեր բնութեանը, այլ որսացել եւ իր կերակուրն է դարձրել մահուան իշխանութեան տակ ընկածներս, քանզի, ինչպէս նախապէս ասացի, ներհակ է լինելութեանը եւ ապականում է իրը՝ կարծես թէ ձգտելով անգոյացնել գոյը: Որով յոյժ ուրախանում ու չար յոյսով զուարճանում էր խաբբբան՝ մեր նախաճօրը պատրողը, իբրեւ թէ յաղթել է նախանձելի [պատիւ ունեցողին] եւ կարողացել է խափանել [նրան, որ] կոչուում է Արարչի պատկեր բոլոր արարածների մէջ, եւ վստահ էր, թէ այլեւս անհնար է, որ նա, կազմալուծուելով այն նիւթի մէջ, որից գոյացել էր, վերստին գոյութեան կոչուէր, ուստի անշունչ ու անշարժ նիւթն անտեսելով, բռնութեամբ պահում էր միայն կենդանի հոգին: Այս պատճառով մեզ կենսագործելու եկած Բանն Աստուած թոյլ չտուեց, որ իր մարմնին մօտենայ ապականութիւն, ինչը եւ մեռնելիս պիտի կործանէր: Օրինակ, որեւէ շինութեան հիմքի քանդումով [կործանւում է շինութիւնը], եւ կամ պարսպի խորտակմամբ կործանւում է քաղաքը: Իսկ արդարադատ Աստուած թէպէտ պատժեց մեզ, սակայն նոյն այդ մահուան մէջ երկու նմանօրինակ օգտաշահ սերմեր թաքցրեց, որոնք Հետեւեալն են. [մէկն այն է], որ մահից նեղում ենք, երբ մեղքերը Համում են իրենց լրումին, եւ [միւսը]՝ որ մահն անքակտելի կենդանութեան սկիզբն է: Ուստի Տէրն ամենայն փութով եկաւ ու յանձն առաւ մահը, որպէսզի լուծարի մեղքն ու խափանի ապականութեան յափշտակութիւնը եւ որպէսզի իր յարութեամբ Հրաւիրի մեզ երկնային կեանքի:

Խէ. Սակայն կամենում եմ մի փոքր եւս երկարաձգել ապականութեան մասին խօսքս, քանի որ այս չափազանց չար մարդկային ցեղին արժէ երկարաձիգ խօսքերով պախարակել, որպէսզի աւելի խոհեմաբար գիտենայ, թէ ի սկզբանէ Աստուած ինչպիսի՛ պատուով ստեղծեց մեր բնութիւնը, [որն] ինքնակամութեամբ սայթաքելով ինչպիսի՛ եւ որքա՛ն անարգութեան Հասաւ: Եւ կամ մեր Արարիչն ինչպէ՛ս Հոգաց մեր փրկութեան մասին՝ մարդանալով եւ իր խաչի արեամբ ազատելով մեզ թէ՛ մեղքից, թէ՛ ապականութիւնից, թէ՛ բանսարկուի բռնութեան ծառայութիւնից: Արդ, ապականութիւնն ամբողջ իրի քակտման պատճառն է, որ տեղի է ունենում փոփոխութեամբ, քանզի ամբողջը բաղկացած է մասերից, իսկ ապականութիւնը փոփոխութեան միջոցով քանդում է մասերից բաղկացածը: [Ահա] մի օրինակ, որ պատշաճում է մեր այս խօսքին. տեղողի կողմից արմատախիլ արուած մի տունկ,

որին ապականութիւնը մերձենալով՝ փոփոխութեան Հրամանով վերացնում է նրանից նրա նախկին բնական որակութիւնները եւ դրանց փոխարէն ներմուծում յոյժ անվայելուչ որպիսութիւններ՝ թոյլ չտալով, որ այն մնայ այդ փոփոխութեան մէջ, այլ վայր քաշելով՝ բաշխում է նրան ըստ բաղկացած տարրերի. եւ այնուհետեւ միայն ամենազօրձեռքի կարողութիւնն է՝ քայքայուած նիւթը կրկին նոյնի մէջ հաւաքելով վերահաստատել [բնական] տեսակը:

ԽԸ. Արդ, խօսքս ցոյց տուեց մեր կործանման երեք վիճակներ. առաջինը՝ մեր իսկ գտած եւ առաջ բերած մեղքը, երկրորդը՝ մահը, որով Աստուած դատապարտեց ու պատուհասեց, եւ վերջինը՝ ապականութիւնը, որն, ինչպէս ասացինք, մահուան Հետեւանքն է եւ մանաւանդ՝ Հակառակորդի թուացեալ յաղթանակը իր խաբէութեան պայքարում: Քանզի թէպէտեւ Ստեղծիչը Հողածիններին ասաց. «Հող էիր եւ Հող պիտի դառնաս» [Մննդ. Գ 19], [սակայն] ոչ թէ Հրաման տուեց, այլ բացայայտեց, թէ ինչ է Հետեւելու մահուանը, ինչպէս, օրինակ, բարձր տեղից զլորուող քարը մօտակայքից դիտողը կ'ասի. «Կը գնաս, մինչեւ Հասնես» ուր Հարկն է»:

ԽԹ. Արդ, ծայրինները, [այսինքն՝ մեղքը եւ ապականութիւնը], պարզապէս չար են ե՛ւ անուամբ, ե՛ւ իրապէս, իսկ մէջտեղինը, [այսինքն՝ մահը], ո՛չ պարզապէս եւ ո՛չ նոյն կերպ, այլ՝ ծայրիններից վերցրած եւ իրար Հետ միահիւսուած: Քանզի այն, ինչ կոչուում է մահ, կոչուում է նաեւ քուն, եւ ինչը կեանքի վախճան է, [նաեւ] կեանքի սկիզբ է: Ծայրիններն ի յայտ բերեցին մարդը եւ բանսարկուն. մէկը պատճառ եղաւ մեղքի, իսկ միւսը՝ մեր բնութեան ապականութեան: Այս պատճառով նա, որ մեզ Համար մարդացաւ եւ կոչուեց Երկրորդ Ադամ [Ա կոր. ԺԵ 45], մեղք չգործեց, «քանզի նրա բերանում նենգութիւն չգտնուեց» [Ա Պետր. Բ 22] եւ «Նրա մարմինը ապականութիւն չտեսաւ» [Գործք Բ 31]: Ինչ որ ինքը չէր դրել մեր բնութեան մէջ, նաեւ չառնչուեց դրանց Հետ, քանզի աւելորդ եւ զուր Համարեց իրեն՝ մօտեցնել այն, ինչից կամենում էր ազատել մեզ, սակայն պատուհասից⁵⁷ չհրաժարուեց: Ինչպէս, օրինակ, բփշկը, որ պատրաստուում է դեղ տալ Հիւանդին, եթէ [նախ] ինքն է փորձում դեղը, ապա վստահութիւն է ներշնչում: Քանզի պատուհասը ո՛չ մեղք էր, ո՛չ էլ

57 Այսինքն՝ մահուանից:

ապականութիւն, այլ այն, ինչը հալեցնում ու մաքրում էր դրանք մեր բնութիւնից, ինչպէս կրակն [է մաքրում] ժանգը ոսկուց: Եւ այս կամաւորապէս կրելու կարողութիւնը միայն Քրիստոսինն է եւ նրանցը, ովքեր, Նրանից զօրանալով, արժանացան ընդունելու որդեգրութեան փառքը. «Կցորդ դառնալով Նրա չարչարանքներին՝ հաղորդակից դարձան նաեւ Նրա փառքին», ինչպէս ասում է առաքեալը [Հռոմ. Ը 17]: «Քանզի Տէրը խրատում է նրան, ում սիրում է, տանջում է ամէն մի որդու, ում ընդունում է» [Եբր. ԺԲ 6], որը թէպէտ «... նոյն պահին ուրախալի չի թւում, սակայն յետոյ դրանով կրթուածներին հատուցում է խաղաղութեան պտուղը արդարութեան մէջ» [Եբր. ԺԲ 11]: Իսկ խաղաղութեան պտուղը նոյն ինքն է, որ «երկուսը մէկ դարձրեց եւ իր մարմնի մէջ քանդեց միջնորմը՝ Թշնամութիւնը» [Եփես. Բ 14]: Եւ ի՞նչն է աւելի վեհ ու գերաշխարհիկ, քան այս խաղաղութիւնը, երբ Գերագոյնի յաղթանակով մեր մարդկային բնութիւնը միանում է աստուածայինին եւ [Նրա հետ] դառնում մէկ: Ինձ թւում է, որ սա է, երբ Որդին ասում է Հօրը. «Փառաւորի՛ր Քո Որդուն Քեզ մօտ եղող այն փառքով, որ ունէի Քեզ մօտ նախքան աշխարհի լինելը» [Յովհ. Ժ 5]: Եւ այս խօսքերի խորհուրդը ինքը Տէրը գալով կ'ուսուցանի մեզ, եթէ հարցնենք Նրան.

-Ո՛վ Տէր, Աստուծոն քեզ Հայր ես կոչում, ուրեմն Նրա էակից Որդին ես, անշուշտ նաեւ փառակիցը: Իսկ ի՞նչ է նշանակում այդ խօսքը. «Փառաւորի՛ր Քո Որդուն Քեզ մօտ եղող այն փառքով»: Այն ես հաստատում, թէ՛ ունէի փառքը, եւ՝ Քեզ մօտ ունէի, եւ՝ նախքան աշխարհի լինելն ունէի: Իսկ եթէ Նրա մօտ եղող փառքն ունէիր մինչեւ աշխարհի սկիզբը, այժմ ի՞նչ ես խնդրում. այնժամ ունէիր, իսկ այժմ չունե՞ս: Սակայն անհնար է, որ մշտնջենաւոր էութիւնդ առանց փառքի լինի, քանզի եթէ փառքը Քեզ հետ չէ, ուրեմն [Քեզ հետ] չէ նաեւ էութիւնդ, եւ եթէ [փառքը] Քեզ հետ չէ, ապա վերանում է նաեւ Հօր փառքը, Ումից ունէիր այն: Ուրեմն էլ ի՞նչ ես խնդրում Նրանից, աղաչում ենք Քեզ, Տէ՛ր, յայտնի՛ր մեզ, «քանզի Քո մէջ են Թաքնուած իմաստութեան եւ գիտութեան բոլոր գանձերը» [Կող. Բ 3]:

-Ի՞նչ պէտք է անարգանք կրէի, թուք ու ապտակ ընդունէի, քացախ ու լեղի ճաշակէի, յանձն առնէի խաչի մահը, աղաչէի Հօրը, ինչպէս անարգուած մէկը, որպէսզի դարձեալ ինձ տայ փառքը:

-Բայց ինչո՞ւ, մի՞թէ անարգանքների պատճառով զրկուեցիր փառքից: Եթէ այդպէս է, ուրեմն մահուան հետեւանքով էլ կորցրեցիր

անմահութիւնդ, եւ միաժամանակ հարկ է ասել, թէ մարմնիդ պատճառով Աստուածութիւնդ էլ հեռացաւ Քեզանից:

-Այդպէս չէ՛, ոչ թէ Ես փոխուեցի իմ [յատկութիւններից], այլ իմ մասին ունեցած մարդկանց կարծիքներն էին, որ փոխուեցին: Երբ վայելում էին բժշկութեան սքանչելիքները, զարմանում, հաւատում ու բարեբանում էին, ինչպէս պատշաճ էր իմ փառքին, իսկ երբ ինձ անարգուած տեսան, գայթակղուեցին ինձանից, թողնելով իմ մասին պատշաճ խորհուրդները՝ ընկղմուեցին յոյժ անպատշաճ խորհուրդների մէջ, ինչպէս եւ Եսային, իմ վերաբերեալ մարգարէանալով, ասել էր նրանց մասին [Ես. ՄԳ 4]: Արդ, խնդրում եմ Հօրից, որ մարդկանց մտքից թօթափի անհաւատութեան անարգանքը եւ նրանց հագցնի հաւատքի խորհուրդների փառքը: Թող չնայեն այս [խոնարհութեանը], որ տեսնում են այժմ, այլ նրան, ինչ լինելու է դրա միջոցով՝ իմ մշտնջենական փառքի մեծութեանը: Թո՛ղ իմանան նրանք, որոնց իմաստութիւնն իրենց առաջնորդեց դէպի մոլորութիւն, որ հաւատացեալները քարոզութեան յիմարութեամբ պիտի փրկուեն [Ա Կոր. Ա 21]. Իմ այդ անարգանքով մարդիկ վերստին պիտի գտնեն կորցրած փառքը, իմ ճաշակած մահուամբ պիտի ստանան անմահութիւնը. եւ միաժամանակ հարկ է ասել, որ իմ՝ Մարդու Որդի դառնալով՝ մարդկանց որդիները պիտի արժանանան Աստուծոյ որդիներ դառնալու: Այս էր, որ Հայրն ինձ պատասխանեց երկնքից. «Փառաւորեցի եւ դարձեալ պիտի փառաւորեմ» [Յովհ. ԺԲ 28]:

-Ինչպէ՞ս նախքան Քո մահը՝ հրաշքներիդ զօրութեամբ որոշ մարդիկ փրկուեցին, առաւել եւս Քո կամաւոր մահուանից յետոյ պիտի բազմանան Քեզ հաւատացողները, եւ դեռ աւելին, քանզի սակաւաթիւ են ընտրեալները Քո աստուածահրաշ նշաններից, բայց անթիւ են այն մարդիկ, որոնց Քո խաչի քարոզութիւնը պիտի հաւաքի՝ դառնալու Քո արքայութեան ժառանգորդները:

Գրաբարից փոխադրեցին
Մեսրոպ քահանայ Արամեանը
եւ
Արա սարկաւազ Նալչաջեանը

ԱՄՆԻԱ ՆԱՐԵԿԱՑԻ

Անանիա Նարեկացին Հայ Եկեղեցու մեծագոյն Հեղինակութիւններից է: Պատմական բոլոր տեղեկութիւնները խօսում են նրա բացառիկ սրբութեան եւ ճանաչողական կարողութիւններով օժտուած անձնաւորութիւն լինելու մասին: Նրա կողմից Հիմնադրուած Նարեկայ Հոչակաւոր վանքը Հայ Հոգեւոր կեանքի եւ աստուածաբանական մտքի ամենանուրբ դպրոցներից մէկն է եղել:

Անանիա Նարեկացու ծննդեան եւ վախճանի ստոյգ ժամանակը յայտնի չէ, սակայն կենսագրական փաստերի Համադրութիւնը թոյլ է տալիս եզրակացնել, որ նա ծնուել է Ժ դարի սկզբներին եւ վախճանուել նոյն դարի վերջերին: Նա ծագումով, Հաւանաբար, Այրարատեան նահանգից էր, ուր եւ անցել են նրա ուսումնառութեան տարիներն ու եկեղեցական ծառայութեան սկզբնական շրջանը՝ Արշարունիք (Խաւարձոր վանք) եւ Հաւնունիք (Անտաք) գաւառներում: Այս շրջանում իսկ Անանիան արդէն Համարւում էր ժամանակի ամենագիտուն վարդապետներից մէկը եւ մեծ Հեղինակութիւն ունէր: Դա էր պատճառը, որ նրան է վստահուում նորահիմն Նարեկայ վանքի վանահայրութիւնը, որտեղից եւ ստանում է Նարեկացի պատուանունը: Նարեկայ վանքը Վասպուրական նահանգի Ռշտունեաց գաւառի Համանուն գիւղում է՝ Վանայ լճի Հարաւային ափին, Հիմնադրուել է 930-940-ական թթ. եւ ղեկավարւում էր Բարսեղ Կեսարացու կանոնադրութեամբ: Կարճ ժամանակում Անանիայի առաջնորդութեամբ այն մեծ Հոչակ է ձեռք բերում: Այստեղ Հաւաքուել էին նշանաւոր վարդապետներ, երաժիշտներ, երգիչներ, մատենագիրներ, գիտնականներ: Անանիա Նարեկացին եւս յոյժ կրթուած, բազմակողմանի զարգացած անձնաւորութիւն էր, որն օժտուած էր բազմազան ձիրքերով. աստուածաբան էր, իմաստասէր, երաժիշտ, պատմագէտ, մատենագէտ, մանկավարժ, բանաստեղծ ու հօտոր՝ լի Հոգեւոր իմաստութեամբ ու գիտութեամբ՝ «գեր ի վերոյ քան զամենեսեան»¹: Նարեկայ վանքում նա ստեղծում է Հոգեւոր դպրոց, ուր, բացի Հոգեւոր առարկաներից, դասաւանդւում են նաեւ զանազան գիտութիւններ ու արուեստներ: Նարեկայ վանքի

1 Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն Հայոց, Վաղարշապատ, 1871, էջ 8

դպրոցի սաներից ամենահոչակաւորն, անկասկած, սուրբ Գրիգոր Նարեկացին է, որի Հոգեւոր Հանճարը ձեւաւորուել է Անանիա Նարեկացու գորովագութ Հայրական շնչի ներքոյ, եւ որոնց միջեւ, ի դէպ, սերտ ազգակցական կապ կար²: Կայ գրաւոր վկայութիւն, որ ս. Գրիգոր Նարեկացին իր Հոչակաւոր «Ողբերգութեան մատենանի» ստեղծմանը ձեռնամուխ է եղել իր ուսուցչի՝ Անանիա Նարեկացու յորդորներով եւ ընծայել կամ ձօնել է նրան³:

Անանիա Նարեկացին կարեւոր ներդրում է ունեցել ժամանակի դաւանաբանական պայքարում. նա Հեղինակել է «Հակաճառութիւն ընդդէմ թոնդրակեցւոց» երկը, որը բարձր է գնահատուել 10-12-րդ դդ. եկեղեցական Հեղինակաւոր Հայրերի կողմից⁴, թէեւ Հէնց ինքը՝ Անանիան, կեանքի վերջին տարիներին յանիրաւի մեղադրուած է թոնդրակեցիութեան մէջ եւ Հայածանքի ենթարկւում. ծերունազարդ վանահայրը, խարդաւանքի զոհ դառնալով, ստիպուած թողնում է Հարազատ Նարեկայ վանքն ու ապաստանում Կճաւայ վանքում: «Նեղութիւն եւ անձկութիւն, Հալածումն եւ աւտարութիւն, բարկութիւն ոչ իրաւացի, եւ սրտմտութիւն ոչ բանականաբար բաժին ինձ եւ վիճակ...»⁵. ահա այն, ինչ կեանքի այդ շրջանում ճաշակել է առանց այդ էլ ճգնակեաց եւ անհամար կամաւոր նեղութիւններ ու զրկանքներ կրած վարդապետը: Սակայն այս Հալածանքների մէջ նա անտրտունջ գոհացել է Աստուծոց. «...եւ ես յայսմ ասացից գոհութիւն Աստուծոյ, զի բարի է յուսալ ի Տէր յամենայն կեանս՝ ի բարեկեցութեան եւ ի թշուառութեան... ի խաղաղութեան եւ ի Հալածանս... ի պատուի եւ յանպատուութեան, ի վեհագոյն վայելուչս յարկս բնակութեան եւ յարտաքսել յանիրաւաց. ի Հայրենի ժառանգութեան յամենայնիւ զեղեցկապէս յարմարեալ եւ ի տարագրութեան յամենայնէ զրկեալ եւ նուազեալ, առանց յարկի եւ ծածկութի, ի բոլոր պիտոյից սահմանեալ կե-

2 Նրանց ազգակցական կապի վերաբերեալ կարծիքները զանազան են. ըստ ոմանց՝ Անանիան Գրիգորի մօրեղբայրն էր, ըստ ոմանց՝ մօր Հօրեղբայրը, ըստ ոմանց էլ՝ մօր Հօրեղբոր որդին (Հ. Թամրազեան, Անանիա Նարեկացի. կեանքը եւ մատենագրութիւնը, Երեւան, 1986, էջ 29-30):

3 ՄՄ N 5037, թ. 160բ-161բ

4 Հ. Թամրազեան, Անանիա Նարեկացի. կեանքը եւ մատենագրութիւնը, Երեւան, 1986, էջ 56-58

5 Գ. Տէր-Մկրտչեան, Հայագիտական ուսումնասիրութիւններ, Երեւան, 1979, էջ 224

նաց մարդկութեանս»⁶: Ամենայն Հաւանականութեամբ, յետագայում նա արդարացուել է, քանի որ թաղուել է Նարեկայ վանքում՝ ժամատանը:

Անանիա Նարեկացին թողել է գրական հարուստ ժառանգութիւն. նրան են վերագրուում դաւանաբանական, հակաճառական, իմաստասիրական, պատմական, խրատական, բարոյագիտական երկեր, աղօթքներ, Հոգեւոր բանաստեղծութիւններ: Յատկապէս ուշագրաւ են նրա ներանձնական խրատները, որոնք Հայ Հոգեկեցութեան եւ վանական կեանքի կարեւոր աղբիւրներ են: Խրատները զգալի ազդեցութիւններ ունեն անապատական Հայրերի եւ յատկապէս ս. Եփրեմ Ասորու գրուածքներից: Այս խրատները նաեւ բացայայտում են ճգնաւորական փորձառութեան եւ ներանձնական-խորհրդական աստուածգիտութեան մի շարք կարեւոր սկզբունքներ եւ առանձնայատկութիւններ, որոնք դրուած են եղել նարեկեան դպրոցի հիմքում:

Անանիա Նարեկացու խրատներից երկուսը՝ «Խրատ խոնարհութեան մասին» եւ «Խորհուրդների մասին», «Գանձասար» աստուածաբանական կենտրոնն արդէն հրատարակել է «Հոգեւոր կեանքի մասին» ժողովածուով⁷: Նրա խրատական ժառանգութեան յայտնի գործերից են նաեւ «Հոգեշահ խրատ զղջման եւ արտասուքի մասին» եւ «Համբերութեան եւ խաղաղութեան մասին» երկերը: Առաջին խրատն այն մասին է, թէ ինչպէս ստանալ եւ պահել յարատեւ զղջման եւ արտասուքի շնորհը, որն աղօթական ներարուեստի եւ անապատական կեանքի կարեւորագոյն գործոններից մէկն է: Իսկ երկրորդը եղբօր նկատմամբ սիրոյ պատուիրանը կատարելու մասին է, որի կարեւորագոյն նախադրեալներն են խաղաղասիրութիւնը եւ Համբերութիւնը:

«Հայ աստուածաբանական մատենադարան» շարքով հրատարակութեան են պատրաստուում Անանիա Նարեկացու այս երկերի քննական բնագրերը, որոնք էլ հիմք են Հանդիսացել ներկայացուող թարգմանութիւնների համար:

Արա սարկաւազ Նալչաջեան

6 Նոյն տեղում, էջ 232-233

7 «Հոգեւոր կեանքի մասին», «Գանձասար» աստուածաբանական կենտրոն, Երեւան, 1997

ԱՆԱՆԻԱՆԱՐԵԿԱՑԻ

ՀՈԳԵՇԱԿ ԽՐԱՏ ԶՂՋՄԱՆ ԵՒ ԱՐՏԱՍՈՒՔԻ ՄԱՍԻՆ

Ո՛վ աստուածասէր, Աստուծոյ սէրը փնտռող սիրելի՛ եղբայր, [աՀա] խօսքը, որի համար աղաչեցիր ինձ՝ ասելով ցոյց տալ քեզ զղջման եւ արտասուքի ճանապարհը: Արդ, ես սակաւօրէն առիթ եմ ընձեռում քո աստուածսիրութեանը՝ բարուք յօժարութիւնդ յորդորելով ըստ իմ աղքատիմաց մտքի եւ [փոքր]-ինչ հետամուտ լինելով Սուրբ Գրքին եւ նիւթական օրինակների, որովհետեւ «Նրա աներեւոյթ [գործերը] արարածների ճանաչման միջոցով են տեսնուում» [Հռոմ. Ա 20], ինչպէս ասում է առաքեալը: Արդ, արտասուքի շնորհը նշան է Քրիստոսին սիրելու եւ Նրա արքայութեանը ցանկալու, ինչպէս ասաց Տէրը պոռնկի մասին, որ արտասուքն Նրա սուրբ գարշապարների վրայ, թէ՛ «Նրա անհամար մեղքերը կը ներուեն, որովհետեւ շատ սիրեց ինձ» [Ղուկ. է 47]: Մարգարէներն էլ սէրը, որ ունէին ժողովրդի հանդէպ, արտասուքի միջոցով էին յայտնում, ինչպէս ասում է Երեմիան. «Ո՛վ կը դարձնէր իմ գլուխը ջրերի շտեմարան եւ իմ աչքերը՝ արտասուքի աղբիւրներ, որ ես օր ու գիշեր ողբայի այդ ժողովրդին» [Ղուկ. է 47]:

Նաեւ Եսային է ասում. «Մի՛ ստիպէք ինձ մխիթարուել, այլ թողէ՛ք, որ դառնապէս լաց լինեմ իմ ժողովրդի անկման համար» [Եսայի իԲ 4]: Եւ նոյն ինքը՝ Տէրը, Ղազարոսի հանդէպ ունեցած իր սէրը յայտնեց արտասուքի միջոցով, երբ արտասուքն գերեզմանի վրայ, որի համար ժողովուրդը զարմացաւ եւ ասաց. «Տեսէ՛ք՝ որքան էր սիրում նրան» [Յովհ. ԺԱ 36]: Առաքեալն էլ՝ սէրը, որ ունէր կորնթացիների հանդէպ, արտասուքի միջոցով յայտնեց՝ ասելով. «Բազում վշտերից եւ սրտի նեղութիւնից գրեցի ձեզ առատ արտասուքով: Ոչ թէ որպէսզի տրտմէք, այլ որպէսզի հասկանաք իմ սէրը, որն առաւելապէս ունեմ ձեր հանդէպ» [Բ Կոր. Բ 4]: Արդ, ինչպէս [երբ] մէկը ինչ-որ բան է խնդրում մի ուրիշից եւ արտասուքով է աղերսում, ցոյց է տալիս սրտի յօժարութիւնը եւ տեսնողներին յայտնում խնդրանքի ջերմ ցանկութիւնը, եւ երբ մէկը մեղանչում է մի ուրիշի նկատմամբ եւ արտասուքով է թողութիւն խնդրում, յայտնի է դարձնում սրտի բեկումը, թէ

ողջ սրտով է զղջացել, այնպէս էլ դու, երբ արտասուքով ես պաղատում առ Աստուած, յայտնի ես դարձնում կամքիդ յօժարութիւնը եւ խոնարհեցնում Աստծուն դէպի քո աղաչանքները: Եւ երբ Նրան քեզ գործակից ես դարձնում եւ ջերմեռանդօրէն ճգնում, այնժամ շնորհը քեզ ուսուցանում է պաղատանքների արուեստը, թէ ինչպէս է պէտք անել: Ինչպէս [երբ] մէկն արուեստ է սովորում մի ուրիշից եւ [այդ] արուեստը որոշ ժամանակ գործադրում է, այդժամ աւելի արուեստից է իմանում, քան ուսուցչից էր սովորել, այնպէս էլ դու քեզ Համար գործադրի՛ր արտասուքով պաղատանքը, եւ նա ի՛նքը կը սովորեցնի քեզ, եւ շնորհի՛ց կ' ուսուցանուես: Քանզի սուրբ Բարսեղը նոյնպէս աստուածսիրութեան մասին Հարցումին այսպէս է պատասխանում. «Ո՛չ լոյսով ուրախանալը, ո՛չ կեանքի խնամքը, ո՛չ էլ մայրերի՛ իրենց զաւակներին սիրելը որեւէ մէկից չեն սովորում. եւ սա նոյն իրենցից՝ վայրի զագաններից [կարելի է] ուսանել, քանզի բնականօրէն սիրում են իրենց ծնողներին: Այսպէս Աստուած բնածին բարիքի մէջ տնկեց Իր սէրը. մենք միայն պէտք է գործադրենք, Հետամուտ լինենք եւ գտնենք սէրն առ Աստուած, այսինքն՝ արտասուքը, որ Հաճելի է Աստծուն, եւ միշտ անյազ մնանք Նրա սիրոյ մէջ»¹:

Արդ, դո՛ւ, ո՛վ սիրելի, մտովի պատկերացրու երկու օրինակ. մէկը՝ Հոգիդ, միւսը՝ մարմինդ. ինչպէս մարմնիդ ես տալիս Հանդերձ ու կերակուր, նոյնպէս եւ Հոգիդ կերակրիր արտասուքով, եւ այնպէ՛ս ջանա, որ ամէն օր նախ Հոգիդ կերակրես, յետոյ մարմինդ: Ինչպէս մարդիկ գնում են սգոյ տուն եւ այնտեղ, ուր ողբում են մեռելին, աղիողորմ ձայներ են Հանում եւ ակամայ ճմլում լսողների սիրտն ու արտասուք բխեցնում, իսկ երբ գնում են Հարսանեաց տուն, այնտեղ ծիծաղեցնողները կատակներ են անում, եւ լսողներն ակամայ սկսում են ծիծաղել: Այդպէս եւ դու, երբ սիրտդ քարանայ եւ չկարողանաս արտասուել, խորհրդածիր զղջման խօսքերի ու օրինակի մասին, եւ սիրտդ կը զղջայ ու արտասուք կը բխեցնի: Կարգ ու սահման՝ դիր, խորհրդո՞վ որոշիր արտասուքի ժամանակը եւ Աստծուց խնդրիր շնորհի օգնութիւնը՝ բռնադատելով քո բնութիւնը. այնժամ Աստուած կը նայի քո ճիգերին եւ կը տայ շնորհը, որին ձգտում ես: Այս մասին էր Տէրն ասում, թէ՛ «Հգօրներն են յափշտակում երկնքի արքայութիւնը»

1 Basilio di Cesarea, Il Libro delle Domande (Le Regole), edito da Gabriella Uluhogian, Lovanii in Aedibus E. Peeters, 1993, p. 41-42

[Մատթ. ԺԱ 12]: Եւ ինչպէս Հողագործները վաղօրօք պատրաստում են գործիքները, երբ դեռ չի Հասել բերքի ժամանակը, այնպէս էլ դու այս ամէնը որպէս օրինակ ստացիր այս երկրաւոր [իրերից], ինչի մասին է առաքեալն ասում. «Նրա աներեւոյթ [գործերը] ի սկզբանէ արարածներով են ճանաչուում» [Հռոմ. Ա 20]: Եւ երբ տեսնում ես աղքատին, որ գալիս թախանձում է, եւ ողորմութիւն են շնորհում նրան, դու դա օրինակ դարձրու Աստուծոյ մօտ, թէ՛ «Նրանք, [որ] կարիքի ենթակայ մարդիկ են, կարօտեալին ողորմութիւն շնորհեցին, իսկ ես Քեզ եմ դիմում, որ Արարիչդ ես անկարօտ. շնորհի՛ր ինձ ողորմութիւն, քանզի Քո առատ մարդասիրութեանդ Հնարաւոր է»: Նաեւ սա՛ դարձրու զղջման պատճառ-օրինակ. «Ո՛վ է գովում թագաւորին, թէ Հարստութիւն եւ դիզած գանձեր ունի, քանզի դա թագաւորների Համար սովորական է, այլ նրա վրայ են զարմանում, որ խոնարհուում է դէպի աղքատները եւ ողորմում որբին ու այրուն: Այսպէս եւ Դո՛ւ, Արարի՛չ. զարմանալի չէ, որ ոչնչից արարեցիր երկինքն ու երկիրը, քանզի դա Քո արարչական զօրութեան կարողութիւնն է, այլ նրա վրայ եմ զարմանում, որ խոնարհուեցիր երկնքից, առար ծառայի կերպարանք, մէկ խօսքով աւազակին դրախտ շնորհեցիր, պոռնկին թոյլ տուեցիր մօտենալու Քո սուրբ գարշապարին, Համբոյրի արժանացրիր անառակ որդուն: Արդ, եւ ի՛նձ ողորմիր, Արարի՛չ, ո՛չ ըստ իմ արժանիքների, այլ ըստ Քո մեծ ողորմութեան»:

Քեզ վարձկան մի՛ Համարիր, որպէսզի չթուլացնես արտասուքդ, այլ շնորհական թախանձանքով ջանա՛ ստանալ Արքայութիւնը: Եւ փորձի՛ր բնութիւնդ, թէ ինչպիսի՞ պատճառից է առաջ գալիս զղջումը, եւ մնա՛ դրա մէջ: Դարձեալ՝ ուշադրութիւն դարձրու, թէ ինչպիսի՛ պատճառից է Հանգչում եւ մի կո՛ղմ նետիր այն, որպէսզի Աստուած տեսնի ձգտումդ եւ տայ շնորհը: Դարձեալ՝ միայն աղօթքի խօսքերի՛ն ուշադրութիւն մի դարձրու եւ միայն ա՛յն [մի] Համարիր աղօթք, այլ [աղօթքիդ] ընդունելի լինելը. տես, թէ Հաճելի՞ է Աստծուն, թէ՞ ոչ, քննի՛ր քո միտքը եւ տես. եթէ պատճառ գտնես, որ խիղճդ դատի քեզ, մի կո՛ղմ նետիր այն: Այնժամ Հոգումդ կը ծագի աղօթքի լոյսը, եւ շնորհը մտքիդ մէջ կը յայտնի, որ քո աղօթքն ընդունելի եղաւ: Սրա մասին է առաքեալն ասում, թէ՛ «Զգիտենք, թէ ինչպէս է պէտք աղօթել, բայց Հոգին ինքը բարեխօսում է անմուռնչ Հեծեծանքներով» [Հռոմ. Ը 26]: Դարձեալ՝ Հեռացի՛ր երկրաւոր զբաղումներից, որպէսզի վարժուես զղջման ու արտասուքի մէջ, եւ շնորհն արմատանայ քո

մէջ: Ինչպէս, օրինակ, Հողը, երբ խոնաւ է լինում եւ որպէս ջրի հետեւանք՝ իր վրայ կանաչ բուսականութիւն է ունենում, այնտեղից մարդիկ, երբ կամենում են, դիւրութեամբ ջուր են հանում, իսկ երբ Հողը չորային է լինում, որքան էլ ջանան, ջուր չի բխի, այսպէս եւ դու, երբ խնդամիտ ես եւ ուրախ, զղջման շնորհը հեռանում է քեզանից, եւ երբ կամենաս, չես կարող արտասուել. քանզի արտասուքն առաջ է գալիս տրտմութիւնից, ինչպէս երկինքը նախ մթնում է ամպերից եւ ապա կարող է երկիր հեղել իր բարի անձրեւը: Իսկ եթէ շարունակ տրտում ես, մտախոհ ու զարհուրած եւ յիշում ես Քրիստոսի գալուստը, ահեղ ատեանն ու անաչառ դատաստանը, այնժամ երբ կամենաս, կարող ես արտասուել, քանզի արտասուքի նիւթն [արդէն] սրտումդ է բնակուած: Այս մասին մարգարէն ասում է. «Շարունակ տրտում էի շրջում, քանզի Հոգիս լցուած էր չարչարանքով» [Սաղմ. 1է 7]: Արդ, նա, ով իմաստութիւն ունի, այս կեանքում ուրախութիւն չունի, այլ շարունակ երկիւղի մէջ է, քանզի աներեւոյթ թշնամիներ ունենք, ինչպէս ասում է Պետրոս առաքեալն իր ընդհանրական թղթում. «Արթո՛ւն եղէք եւ հսկեցէ՛ք, քանզի ձեր ոտխը՝ ստանան, առիւծի պէս մոնչում է, փնտռում, թէ ո՛ւմ կու տայ» [Ա Պետ. Ե 8]: Եւ Պօղոսն ասում է. «Մեր պատերազմը մարմնի ու արեան դէմ չէ, այլ իշխանութիւնների եւ պետութիւնների՝ չար ոգիների դէմ, որոնք երկնքի ներքոյ են» [Եփես. Զ 12]: Իսկ մարգարէն ասում է. «Մուտքն այս աշխարհ ծանր է, դժուարին եւ տառապանքով լի» [Ես. Խ 2, 4]: Յորն ասում է. «Մարդկանց կեանքը երկրի վրայ փորձութիւն է» [Յոր է 1]: Իսկ Տէրն Ինքն ասում է. «Այս աշխարհում նեղութիւն պիտի ունենաք» [Յովհ. ԺԶ 33]: Արդ, քանի որ որքան ժամանակ մարմնի մէջ ենք, ենթակայ ենք փորձութեան եւ շրջում ենք որոգայթների մէջ, ուստի կարիք ունենք մեծ երկիւղի, սուգի ու արտասուքի, որպէսզի կարողանանք յաղթել այս պատերազմում, որ մեր առջեւ է:

Ուստի, սիրելի՛ եղբայր, դու մեծ եռանդով ու յօժարութեամբ ջանա եւ ստացի՛ր զղջման շնորհը եւ մի՛ դադարիր խնդրելուց, մինչեւ չստանաս, եւ չթուլացնե՛ս ջանքերդ, մինչեւ չբացես դուռը: Աստուած նրա համար է յետաձգում տալը, որպէսզի քեզ մղի թախանձելու, որպէսզի երբ ստանաս, չդադարես թախանձելուց, քանզի Աստուած յոյժ բաղձում է ազաչողի թախանձանքը: Քանզի եթէ միայն այն խնդրես, ինչ հաճելի է Աստուծոն, անհնար է չստանալ Տէր Աստծուց, ինչպէս Ինքն իսկ ասաց. «Ով խնդրում է, ստանում է, եւ ով բախում

է, բացւում է նրա առջեւ» [Մատթ. է 8]: Սակայն պարգեւի յետաձգման պատճառով մի՛ դադարիր թախանձելուց, որի մասին առաքեալն ասում է. «Նախանձախնդիր եղէք նմանուելու նրանց, ովքեր հաւատով ու համբերութեամբ ժառանգեցին աւետիար» [Եբբ. Զ 12]: Արդ, ուրեմն զղջման շնորհը արուեստ է, եւ մեծ հնարքներով ու ջանքերով է պէտք ստանալ այն: Երբեմն զղջումն առաջ է գալիս ինքնին՝ առանց քո ջանքերի, երբեմն էլ անգամ մեծ ջանքերով չես կարողաւ առանց քո ջանքերի, երբեմն էլ անգամ մեծ ջանքերով չես կարողանում արտասուել: Երբ զղջումն ինքնին է առաջ գալիս, Աստուծոյ շնորհով է, որը ներգործում է Հոգուդ վրայ եւ արթնացնում միտքդ: Իսկ երբ ջանում ես եւ չես կարողանում արտասուել, Աստուած է, որ կասեցնում է շնորհը եւ փորձում է քեզ, որպէսզի տեսնի քո ջերմեռանդութիւնն ու ջանքերը: Եթէ շնորհը միշտ առանց ջանքերի լինէր, այնժամ քո լաւ ու պիտանի լինելը որտեղի՞ց կ'երեւար: Իսկ արտասուքը ոչ միայն անքերից է գալիս, այլեւ սրտից: Զեռք բեր սուրբ սիրտ եւ խոնարհ հոգի, որպէսզի Աստուած խոնարհուի դէպի քո աղօթքը եւ հոտոտի [այն] որպէս անուշահոտութիւն, ինչպէս գրուած է, թէ՛ «Երբ Նոյը զոհ մատուցեց Աստծուն, Տէրը հոտոտեց անուշ բուրմունքը» [Մն. Ը 20-21] ոչ թէ թռչունների ու անասունների մարմնի կամ արեան, այլ մատուցողի կամքի: Այսպէս եւ քո աղօթքը զոհ է Աստծուն. սուրբ սրտով մտեցիր Աստուծոյ առջեւ եւ զգուշացի՛ր բոլոր յանցանքներից:

– Ամբարտաւանութիւնից, որի մասին Տէրն ասաց. «Ով բարձր է մարդկանց առջեւ, պիղծ է Աստուծոյ առջեւ» [Ղուկ. ԺԶ 15]: Իսկ Սողոմոնն ասում է. «Աստուած հակառակ է ամբարտաւաններին» [Առակ. Գ 34]:

– Ատելութիւնից, ինչպէս ասում է աւետարանիչը. «Ով ատում է եղբորը, մարդասպան է» [Ա Յովհ. Գ 15]: Իսկ Պօղոսն ասում է. «Եթէ մարմինս մատնեմ հրով այրուելու, բայց սէր չունենամ, օգուտ չունեմ» [Ա Կոր. ԺԳ 3]:

– Բարկութիւնից, որի մասին ասում է. «Մարդու բարկութիւնն Աստուծոյ արդարութիւնը չի գործում» [Յակ. Ա 20]:

– Ոխակալութիւնից, ինչպէս Տէրն ասաց. «Եթէ մարդկանց չնեւրէք իրենց յանցանքները, ձեր երկնաւոր Հայրն էլ չի ների ձեզ» [Մատթ. Զ 14]: Նաեւ գրուած է, թէ՛ «Ամէն ինչ պիղծ է... պիղծ են նրա աղօթքները, պիղծ եւ անպիտան է նրա ձեռքերի տարածումը» [Ես. Ա 13-15]: Քանզի ով որ ունի ընկերոջ հանդէպ, անհնար է, որ նրա աղօթքներն առ Աստուած բարձրանան:

– Առաւել զգուշացիր ընչասիրութիւնից, ինչպէս ասում է առաքեալը. «Ազահուութիւնը, որը կռապաշտութիւն է» [Կող. Գ 5]: Դարձեալ՝ «Բոլոր չարիքների արմատն արծաթասիրութիւնն է» [Ա Տիմ. 2 10]:

– Որովայնամոլութիւնից, որի մասին ասաց. «Վա՛յ ձեզ, որ յագեցած էք» [Ղուկ. 2 25]:

– Առաւել զգուշացիր պոռնկական խորհուրդներից, ինչպէս գազանից, քանզի Հէնց դա է, որ Քրիստոսի անդամը դարձնում է պոռնկի, ասում է առաքեալը. «Արդ, Քրիստոսի անդամները վերցնեմ դարձնեմ պոռնկի՞ անդամներ. քա՛ւ լիցի» [Ա Կոր. 2 15]: Եւ «Ով ապականում է Աստուծոյ տաճարը, Աստուած էլ նրան է ապականում» [Ա Կոր. Գ 17]:

– Բամբաստուց, ինչպէս ասում է առաքեալը. «Բամբաստողները չեն ժառանգում Աստուծոյ արքայութիւնը» [Ա Կոր. 2 10]:

– Տրտնջալուց. այդ մասին գրուած է. «Տրտնջացողին դրսում կը թողնես՝ մեռնելու Հայհոյողի Հետ»²:

– Մարդահաճոյ խօսքերից, ինչպէս ասում է մարգարէն. «Աստուած պիտի ցրի մարդահաճոնների ոսկորները» [Սաղմ. ՄԲ 6]: Առաքեալն ասում է. «Եթէ մարդահաճոյ լինէի, ապա Քրիստոսի ծառան չէի լինի» [Գաղ. Ա 10]:

– Շատախօսութիւնից, որի մասին Սողոմոնն ասում է. «Շատախօսութիւն անելով՝ չես կարող ազատուել շատախօսութեան մեղքից» [Առակ. Ժ 19]: Ինչպէս ասում է Տէրը. «[Երբ] նա սուտ է խօսում, իրենից է խօսում, քանզի ստախօս է եւ ստութեան Հայր» [Յովհ. Ը 44]: Սողոմոնն ասում է. «Ստախօս շուրթերը պիղծ են Տիրոջ առջեւ» [Առակ. ԺԲ 22]:

– Երդումից, որի մասին Տէրն ասում է. «Ամենեւին մի՛ երդուիր» [Մատթ. Ե 34]:

– Խեղկատակութիւնից՝ ըստ հետեւեալի. «Վա՛յ ձեզ, որ այժմ ծիծաղում էք, քանզի պիտի սգաք» [Ղուկ. 2 25]:

– Առաւել զգուշացիր Հարբեցողութիւնից, որի մասին գրուած է. «Մի՛ արբիր գինով, որի մէջ գեխութիւն կայ» [Եփես. Ե 18]: Իսկ Սողոմոնն ասում է. «Գինին խիստ անառակ է, արբեցուցիւնը՝ խայտառակող, եւ ամէն անմիտ շաղախում է դրանով» [Առակ. Ի 1]: Գինին

2 Վկայակոչութեան աղբիւրը յստակ չէ:

աչքերի կուրուութիւն է, ականջների խլութիւն, բերանի պապանձում, ձեռքերի կաշկանդում, ոտքերի սայթաքում, սրտի թուլութիւն, խորհուրդների ցնորում: Գինին Հալածում է Աստուծոյ երկիւղը, հեռու վանում պատուիրանը եւ հեռացնում ուղիղ վարքից:

– Ծուլութիւնից, որի մասին Տէրն ասում է. «Ձա՛ր եւ ծո՛յլ ծառայ» [Մատթ. ԻԵ 26], որի Համար «վա՛յ ինձ»:

Արդ, յանցանքների բազմութիւններն անչափ են, որոնք ոչ ոք չի կարող հաշուել, սակայն դու զգուշացի՛ր ամէն ինչից, որպէսզի քո աղօթքն ու արտասուքն ուղիղ մատուցուեն Աստուծոյ առջեւ, ինչպէս ասում է մարգարէն. «Թող իմ աղօթքներն ուղիղ լինեն Քո առջեւ, ինչպէս խունկը» [Սաղմ. Ժն 2]:

Ինչպէս, օրինակ, Հողը, երբ տղմոտ է, չի կարող վճիտ ու քաղցրահամ ջուր բխել, այլ անախորժ ու ժահահոտ, այսպէս ախտալից ու ժահահոտ սրտից [բխած] աղօթքը խոտան է երեւում, ինչպէս փարիսեցունը: Եւ եթէ կամենում ես, որ Աստուած խոնարհուի դէպի քո աղօթքը, դու ոչ ոքի մի՛ ամբաստանիր, ինչի մասին Ամբակում մարգարէն ասում է. «Վա՛յ նրան, ով պղտոր Հրապոյրներ ու կասկածելի ճանապարհներ է արբեցնում իր ընկերոջը» [Ամբ. Բ 15]: Այս մասին տեղեակ լինելով՝ իմացի՛ր, որ տարբեր վայրերում շատերն աղօթք արեցին ու զոհեր մատուցեցին, սակայն Աստուած չընդունեց դրանք: Աստուծուն զոհ մատուցեց Աբելը եւ քանի որ սուրբ սրտով էր, Աստուած ընդունեց, իսկ Կայէնի [զոհը] չընդունեց, քանի որ [նրա] սրտում նախանձ կար: Լաց եղաւ նաեւ Եսաւը, սակայն քանի որ սրտում ատենախանձ կար: Լաց եղաւ նաեւ Եսաւը, սակայն քանի որ սրտում ատենախանձ կար, օրհնութիւնների չհասաւ: «Մեղա՛յ» ասաց նաեւ Դաւիթը, եւ քանի որ ամբողջ սրտով էր, մարգարէն իսկոյն ասաց թէ՛ «Տէրը ներեց քո մեղքը» [Բ Թագ. ԺԲ 13]: «Մեղա՛յ» ասաց նաեւ Սաւուղը, սակայն քանի որ կատարեալ կամքով չէր, Սամուէլ մարգարէն չընդունեց, այլ ասաց. «Աստուած քեզանից պիտի խլի քո թագաւորութիւնը» [Ա Թագ. ԺԵ 28]: Աստուծուն ընծաներ էր բերում նաեւ ժողովուրդը, սակայն Երեմիան Տիրոջ խօսքով ասում էր. «Ինչո՞ւ էք Թարսիսից ոսկի ու խունկ բերում ինձ եւ կինամոն՝ հեռու երկրից [Երեմ. 2 20]. նախ քո սի՛րտը լուա չարիքներից, եւ ապա կ'ընդունեմ այն քո ձեռքից»: Աղօթում էին նաեւ հրեաները, սակայն մարգարէն ասում էր. «Երբ բարձրացնէք ձեր ձեռքերը, երեսս պիտի չըջեմ ձեզանից, եւ եթէ աւելացնէք աղօթքները, պիտի չլսեմ ձեզ, որովհետեւ ձեր ձեռքերը արեամբ լի են» [Ես. Ա 15]:

Իսկ նրա պահեցողութեան մասին ասում է. «Այդպիսի պահեցողութիւնը չէ, որ Ես ընտրեցի» [Ես. Ա 15]: Տէրն ասում է. «Երկու մարդ տաճար գնացին աղօթելու՝ փարիսեցին եւ մաքսաւորը» [Ղուկ. ԺԼ 10]: Աստուած ընդունեց մաքսաւորի աղօթքը խոնարհութեան պատճառով, իսկ փարիսեցունը չընդունեց Հպարտութեան պատճառով: Կուսութիւն պահեցին նաեւ յիմար կոյսերը, սակայն քանի որ ընտրողութեամբ չարեցին [այդ], չկարողացան մտնել առաքաստը: Սիմոն իր տուն հրաւիրեց Տիրոջը, սակայն ընտրողութեամբ ընդունել չիմացաւ, որի պատճառով [Տէրը] մեղադրեց [նրան] ասելով. «Մտայ քո տուն, [եւ] ջուր չտուեցիր իմ ոտքերի Համար» [Ղուկ. է 44]: Իսկ պոռնկին գովեց՝ ասելով, թէ՛ «Արտասուքով թրջեց իմ ոտքերը եւ իմ գլուխն օծեց անուշաբոյր իւղով [Մատթ. ԻՁ 7, Մարկ. ԺԴ 3], ուստի ասում եմ, նրա բազմաթիւ մեղքերը պիտի ներուեն, քանզի շատ սիրեց Ինձ» [Ղուկ. է 44, 47]:

Արդ, ո՛վ պատուական եղբայր, վայել է, որ պատասխանեմ ըստ քո խնդրանքի, քանի որ վաղուց փափագում էիր ձեռք բերել արտասուքը, ուստի քեզ պէտք չէր գրել, թէ յաճախ աղօթքի կանգնիր կամ սաղմոսիր, քանզի դա վերաբերում է ընդհանուրին, իսկ դու շարունակ անում ես: Այլ ես քեզ ցոյց կը տամ ընտրողութեան արուեստը, որը ծածուկ է շատերի Համար, մանաւանդ՝ ծուլացողների: Տեսնո՞ւմ ես, թէ առաքինութիւնը որքա՛ն կարիք ունի ընտրողութեան, որն Աստուած ընդունում է: Սրա Համար էր Տէրն ասում. «Ձգուչացէ՛ք ողորմութիւն անելիս» [Մատթ. Զ 1]: Քանզի որքան ջանում ես առաքինութեան Համար, այնքան էլ պէտք է ջանալ ընտրողութեան Համար, որոնք կարող են Հաճեցնել Աստծուն: Ինչպէս, օրինակ, որեւէ ամանում, որը կեղտոտուած ու աղտեղուած է, թէկուզ ցանկալի կերակուր դնեն, ոչ ոք չի կարող ճաշակել, իսկ երբ ամանը սրբուած ու մաքրուած է, նրա մէջ թէկուզ փոքր-ինչ կերակուր դնեն, ախորժիով կ'ընդունեն, այսպէս եւ քո աղօթքն ու արտասուքը կերակուր են Աստուծոյ Համար. հոգիդ մաքրի՛ր աղտից, այնժամ, ինչպէս ասում է մարգարէն, «Դու դեռ չաղօթած, կասի՛ր ճա՛ն Ես» [Ես. ՄԼ 9]: Իսկ եթէ չես զգուշանում յանցանքներից, անզգոյշ ես շատախօսելու, բամբասելու, բարկանալու, ատելու, տրտնջալու, շոգմոգելու, Հպարտանալու մէջ, այնժամ աղօթքդ խոտան է երեւում Աստուծոյ առջեւ:

Ինչպէս օրինակ՝ աղքատ մէկը գնում է իշխանի պալատ՝ ողորմութիւն խնդրելու, եւ ծառաներից ոմանց անիծում է, ոմանց վրայ բար-

կանում, ոմանց նախատում: Այնժամ նրան վռնդում են պալատից՝ ասելով. «Մեզ աղաչելո՞ւ ես եկել, թէ՞ դատելու»: Այսպէս եւ դու, երբ աշխատես եւ ստանաս աղօթքի ու արտասուքի շնորհը, երկայնամիտ ու Համբերող ոգի՛ ստացիր, որ վարքդ վկայի խօսքերիդ մասին: Իսկ եթէ խոնարհութեամբ խօսես, բայց վարքդ լինի Հպարտ եւ ինքնահաւան, դրանից ի՛նչ օգուտ: Ինչպէս ուղղում ես երեւացող վարքդ՝ պահքն ու աղօթքը, աշխատութիւնն ու անընչութիւնը, այնպէս էլ ուղղիր աներեւոյթ վարքդ՝ [դառնալով] Հեզ, խոնարհ, անոխակալ, մարդասէր, ողորմած, Համբերող, երկայնամիտ, բազմագութ, խաղաղարար, մարդկանց շահող: Եւ ինչպէս դու ես Աստծուց ողորմութիւն խնդրում, այնպէս եւ դու պէտք է ողորմած լինես, քանզի երբ աղքատը խնդրում է քեզանից, եւ դու չես ողորմում, ապա դու եւս երբ մօտենաս Աստծուն՝ ողորմութիւն խնդրելու, այնժամ քեզ կ'ասի. «Քեզ թախանձեցի, բայց Ինձ չողորմեցիր: Արդ, ինչո՞ւ պիտի Ես ողորմեմ քեզ: Քանզի ինչ որ արեցիք այս փոքրիկներից մէկին, Ի՛նձ արեցիք» [Մատթ. ԻԵ 40]:

Քո բերանից զգուշացիր, ինչպէս եկեղեցուց, քանզի ինչպէս եկեղեցի չի թոյլատրում մտցնել այլ առարկայ, բացի նրա սպասաւորութեան անօթներից, այսպէս եւ դու զգուշացիր ամէն մի տգեղ խօսքից, որպէսզի բերանիցդ դուրս չգայ, ինչպէս եւ գրուած է. «Քո բերանը բաց Աստուծոյ խօսքով» [Առակ. ԼԱ 8]: Այնժամ քո աղօթքն ու արտասուքը որպէս ընծայ կը մատուցուեն Աստուծոյ առջեւ: Բայց քանի որ մեր առաջիկայ խօսքը զղջման մասին է, թէ ինչպէ՛ս Հասնե՞ք շնորհին, արդ, երբ կամենում ես արտասուել, բայց սիրտդ քարացած է լինում, դու այսպէ՛ս սաս Աստծուն. «Ինչպէս գալիս է ձմեռը, եւ խստաշունչ սառնամանիքներից չորանում ու մեռնում են բոլոր բոյսերը եւ դալար ծաղիկները, բայց Դո՛ւ, Ամենակալ, գարնան գալու Հետ անձրեւ ես ցօղում, ջերմութիւն ուղարկում Հարաւից, եւ Հալչում են ձմռան սառոյցները, մեռելութիւնից դարձեալ յարութիւն են առնում ու վերստին նորոգում ծաղիկների զանազան վայելչութիւնները եւ, Հողից գոյն ստանալով, իւրաքանչիւրն արձակում է իր առանձնայատուկ բուրմունքը: Նրանք կենդանի չեն եւ չեն կարող Քեզ աղաչել՝ նորոգելու իրենց, Դու Քո կամքով ես գարուն բերում ու նորոգում: Իսկ ես, լինելով կենդանի եւ Քո պատկերով ստեղծուած, շարունակ մեղանչելով, ինձ վրայ խստաշունչ ձմեռ բերեցի, եւ թոշնեցին իմ առաքինութեան ծաղիկները: Այժմ աղաչում եմ, Բարեբա՛ր, տո՛ւր ինձ Հոգեւոր

գարուն, հալածի՛ր իմ մեղքերի սառույցները, ցողի՛ր իմ սրտին ողորմութեան անձրեւը, Հոգուս մէջ ուղարկի՛ր Քո երկիւղի հարաւային ջերմութիւնը, որը ջուր էր հանում վէմից, իմ սիրտը դարձրո՛ւ արտասուքի ընդունարան:

Դարձեալ՝ ինչպէս թագաւորը, տեսնելով որ տախտակի վրայ գոյներով նկարուած իր պատկերը անարգութեան մէջ է՝ հնացած ու աղտեղուած, հրամայում է վերստին նորոգել նախկինի պէս, այսպէս եւ ես, Արարի՛չ, ստեղծուած լինելով Քո պատկերով, մեղքերով հնացրի այն. այժմ նորոգի՛ր, Բարերա՛ր, ըստ Քո մեծ ողորմութեան: Ինչպէս իր տիրոջ բակում կապուած անասունը, երբ տեսնում է իր տիրոջը, բառաչում է ի լուր նրա, եւ նրա տէրը, գթալով, հրամայում է դարման տալ, այսպէս եւ ես, Տէ՛ր իմ, դեգերում եմ Քո գաւթում գթութեան ակնկալիքով, որպէսզի բացես իմ առջեւ Քո ողորմութեան դուռը: Ինչպէս աղանձին ելաւ տապանից եւ շրջելով ջրհեղեղի համատարած ջրերի վրայ՝ իր ոտքերի համար կանգնելու տեղ չգտաւ, իսկ երբ վերադարձաւ տապան, այնժամ Նոյը գթալով ընդունեց նրան իր տեղը, այսպէս եւ ես, Արարի՛չ, ելայ Քո սուրբ Եկեղեցուց եւ, դեգերելով այս աշխարհի այեկոծութիւնների մէջ եւ Հոգուս հանգիստ չգտնելով, դարձեալ դիմում եմ Քո մարդասիրութեանը. ընդունի՛ր ինձ ըստ Քո մեծ ողորմութեան: Եւ ինչպէս երկու պարտապաններից մէկին թողեցիր հինգ հարիւրը, իսկ միւսին՝ յիսուը՝ տեսնելով, որ չեն կարող վերադարձնել [պարտքը], նոյնպէս եւ ես, Արարի՛չ, Քո պարտապանն եմ բիւր քանքարի եւ չունեմ բարի գործեր, որպէսզի հատուցեմ Քեզ. արդ, շնորհի՛ր ինձ յանցանքների թողութիւն ըստ Քո մեծ ողորմութեան: Եթէ անիրաւ դատաւորն արեց այրու դատը, ապա Դո՛ւ, արդա՛ր Դատաւոր, արա՛ իմ դատը եւ փրկի՛ր ինձ ոսոխից՝ սատանայից: Մարդը, որ Երուսաղէմից Երիքով էր իջնում, ընկաւ աւազակների ձեռքն ու վիրաւորուեց, բայց սամարացին գթալով կապեց [նրա] վէրքերն ու դարմանեց նրան, իսկ ես ընկայ սատանայի ձեռքը եւ Հոգով վիրաւորուեցի. բժշկի՛ր ինձ, Արարի՛չ, ըստ Քո մարդասիրութեան:

Անառակ որդին, որ հեռացաւ հայրական խնամքից եւ գնաց խոզերի կերակուրի ետեւից, երբ վերադարձաւ, արժանի էր պատիժների, սակայն Դու, հայրական գթութիւնիցդ յաղթուած, ընդառաջ գնալով համբուրեցիր եւ պատուիրեցիր զարդարել նախկին պատմուճանով, ձեռքին մատանի [դրեցիր], իսկ ոտքերին կօշիկներ [հագցրիր], մորթեցիր պարարտ [եզը], զարդարեցիր սեղանը եւ ուրախացրիր հրեշ-

տակներին: Արդ, Տէ՛ր, եւ ես, հեռանալով Քո սուրբ կամքից եւ ապրելով անառակութեամբ, վերադարձայ դէպի Քո բարերարութիւնը. Մարդասէ՛ր, ընդունի՛ր ինձ հայրենի տուն՝ ըստ Քո մեծ ողորմութեան:

Անդամալոյծին ուրիշները բերեցին Քո առջեւ, ինքը չաղաչեց Քեզ, բայց Դու ուրիշների հաւատքով ողորմեցիր նրան եւ ասացիր. «Քո մեղքերը ներուած են, վե՛ր կաց, վերցրո՛ւ քո մահիճը եւ գնա՛» [Մատթ. Թ 2, 7, Մարկ. Բ 5, 11, Ղուկ. Ե 20, 24], իսկ ես, մարմնիս մահճով վերցնելով անդամալոյծ Հոգիս, բերեցի Քո առջեւ. արդ, բժշկի՛ր, Բարերա՛ր, ըստ Քո առատ ողորմութեան»:

Արդ, երբ կամենում ես աղօթել կամ արտասուել եւ բռնադատում ես բնութիւնդ, բայց զղջում առաջ չի գալիս, այսպիսի՛ խօսքեր ասա աղօթքումդ, այնժամ սիրտդ կը զղջայ, եւ կ'արտասուես: Այսպիսի պատճառից շատ անգամ է զղջում առաջ գալիս, որը ոչ ոք չի կարող գրել, բայց մեծ ճիգեր գործադրիր, եւ շնորհը քեզ կ'ուսուցանի: Մինչեւ չտիրանաս շնորհի, չես կարող արտասուք հեղել, բացի եթէ դրա համար պատճառ կայ: Իսկ երբ, շնորհը ստանալով, վարժուես, այլեւս կարիք չես ունենայ օրինակների եւ դրդիչների, այլ շնորհից ուսանելով՝ յօժարութեամբ կ'արտասուես: Եւ փոքր մի՛ համարիր զղջման շնորհը, այլ մեծ եռանդով ջանա՛ եւ խնդրի՛ր Աստուծոց, մինչեւ ստանաս, քանզի Տէրն այսպէս ասաց. «Արքայութիւնը ներսում՝ ձեր մէջ է» [Ղուկ. ԺԷ 21]: Այսինքն՝ արտասուքը, որը ներսից բխելով՝ մաքրում է Հոգին մեղքերից եւ Աստուծն խոնարհեցնում գթալու, քանզի ինչպէս յորդառատ անձրեւից [յետոյ] օդը լինում է հանդարտ ու մաքուր, այնպէս էլ արտասուքի հեղումից փարատում է մեղքերի խաւարը: Եւ ինչպէս սաստիկ քամուց հալածուում են ամպերը եւ խափանւում անձրեւները, այսպէս եւ չար վարքից խափանւում է զղջման շնորհը: Եւ ինչպէս իւղի պակասելուց հանգչում են լապտերները, այսպէս եւ զղջման շնորհի պակասելուց քարանում է միտքը: Եւ ինչպէս առատ ձէթը պայծառացնում է լապտերը, այսպէս եւ արտասուքի շնորհը բորբոքում է սէրն առ Աստուած: Եւ ինչպէս արեգակի ճառագայթներից հալչում են ձմռան սառույցները, այսպէս եւ արտասուքից հալչում են մեղքի սառույցները: Եւ ինչպէս ցօղից զուարթանում է բոյսը, այսպէս եւ Հոգին զուարթանում է արտասուքից: Եւ ինչպէս ջուրն անեցնում է տունկերը, այսպէս եւ արտասուքը զօրացնում է Հոգու շնորհը: Եւ ինչպէս ոսկին, մտնելով բովի մէջ, առաւել է մաքրուում, այսպէս եւ Հոգին, ընդունելով արտասուքի շնորհը, առաւել է լուսաւորուում: Եւ ինչպէս

անձրեւները կակղեցնում են չորացած հողը, եւ կրակը՝ երկաթը, այսպէս եւ ջերմ արտասուքը, վերստին նորոգուելով, լուսաւորում է հոգին: Եւ ինչպէս կրակի մէջ մտած երկաթը կայծեր է արձակում, այսպէս եւ արտասուքի շնորհը բորբոքում է սէրն առ Աստուած: Եւ ինչպէս մութ գիշերով վառուած լոյսը աչքերը դարձնում է տեսնող, այնպէս եւ արտասուքը սրատես եւ նրբիմաց է դարձնում հոգու աչքերը: Եւ ինչպէս խունկն անուշահոտ է, բայց առաւել անուշահոտութիւն է բուրում այն ժամանակ, երբ մերձենում է կրակին, այսպէս եւ աղօթքն աւելի լաւ է, երբ արտասուքով է մատուցւում: Եւ ինչպէս նետը, ձեռքից թռչելով, վիրաւորում է թշնամուն, այսպէս եւ արտասուքը, աչքերից ցողուելով, վիրաւորում է սատանային: Եւ ինչպէս մէկը քնած է խոր քնով, եւ որոտի ձայնն արթնացնում է նրան, այսպէս եւ արտասուքի շնորհը թուլութիւնից արթնացնում է հոգին: Եւ ինչպէս բարեկամների գալուստը մխիթարում է սգաւորներին, այսպէս եւ արտասուքի շնորհը մխիթարում է տրտմած հոգին ու մեղքերի համար վհատուածներին: Եւ ինչպէս ջուրը մարում է կրակը, այնպէս արտասուքը մարում է մեղքի զօրութիւնը: Եւ ինչպէս եղէգն այրւում է սաստիկ կրակից, այնպէս մեղքի փշերն այրւում են արտասուքի զօրութիւնից: Եւ ինչպէս սրից խոցուած մարմինը բժշկւում է դեղն ընդունելով, այսպէս եւ հոգու վէրքերը բժշկւում են արտասուքի զօրութեամբ: Եւ ինչպէս փոշին քշւում է սաստիկ քամուց, այնպէս արտասուքի միջոցով Հալածուած է մեղքը: Եւ ինչպէս անջրդի հողը բուսեցնում է այրման ենթակայ փուշ ու տատասկ, այսպէս եւ անզեղ միտքը բխեցնում է ախտերի բազմութիւն: Եւ ինչպէս ջրարբի արտն աճեցնում է գանազան պտուղներ ու ծաղիկներ, այսպէս եւ հոգին, որն արտասուքի շնորհ ունի, բազմաթիւ առաքելութիւններ է աճեցնում: Եւ ինչպէս մոմը Հալչում է կրակից, այնպէս մեղքը Հալչում է արտասուքի ներգործութիւնից: Եւ ինչպէս Հարաւի ջերմութիւնը ձմեռը վերածում է գարնան, այնպէս արտասուքախառն աղօթքը Հայեցնում է մեղքերի ձմեռը: Եւ ինչպէս գիշերուայ խաւարը Հալածուած է արեգակի ճառագայթներից, այնպէս մեղքերի խոր մթութիւնը փարատւում է արտասուքի ներգործութիւնից: Եւ ինչպէս ծառը, ընդունելով ջրի զօրութիւնը, տարածում է արմատները եւ, հողի մէջ ամրանալով, Հաստատուն է մնում սաստիկ մրրիկների դէմ, այսպէս եւ հոգին, ընդունելով արտասուքը, Հաստատուած ու զօրանում է ընդդէմ ալեկոծ խորհուրդների: Եւ ինչպէս սառը ջուրը ամուսն տօթին զօրացնում է ծա-

րաւից տոչորուողին, այնպէս արտասուքախառն աղօթքը զօրացնում է մեղքերով ծանրաբեռնուած հոգին: Եւ ինչպէս պարտուած թշնամին փախչում է Հզօր մարտիկներից, այսպէս եւ մեր ոտխը՝ սատանան, Հալածուած է աղօթքի ու արտասուքի ներգործութիւնից: Եւ ինչպէս բարեկամների աւետիսն ուրախացնում է սիրտը, այսպէս եւ Աստուծոյ առջեւ արտասուքը մշտնջենաւոր ուրախութիւն է տալիս հոգուն: Եւ ինչպէս աղը համեմիչ է [ընդդէմ] նեխութեան, այսպէս եւ երկրաւոր զբաղումներից խաւարած խորհուրդները համեմուած ու սրբւում են երկարատեւ ու արտասուքալից աղօթքներով: Եւ ինչպէս ամուսն տօթօրն աղեկիկողւածը, երբ ջուրն առնում ցօղում է դէմքին, առոյգանում է ու թօթափում յիմարութիւնը, այսպէս եւ մեղքերի մէջ շաղախուած է ու թօթափում յիմարանում, ինչպէս գրուած է. «Մեղքերով հոգին ընկնում է ու յիմարանում, ինչպէս գրուած է. «Մեղքերով բռնուած հոգիները նաեւ անմտանում են, բայց ստանալով զղջման ու արտասուքի շնորհը՝ առոյգանում, եւ յիմարութիւնը թօթափում է»³: Եւ ինչպէս անուշահոտ ծաղիկն ուրախացնում է քիմքը, այնպէս տրտմած ու վհատուած հոգին ուրախանում է արտասուքի ներգործութիւնից: Եւ ինչպէս պարիսպը քաղաքի ամրութիւնն է, այսպէս եւ արտասուքալից աղօթքը հոգին պարսպում է սատանայի նետերից: Եւ ինչպէս օգնականից զրկուած ու թշնամիներից Հալածուած մէկն ուրախանում է օգնականի յայտնուելով, այնպէս դեւերից յաղթուած ու խորհուրդներից ընկճուած հոգին քաջալերւում եւ ուրախանում է արտասուքի ներգործութեամբ: Արդ, թէեւ չունեն մղջման ու արտասուքի շնորհ, սակայն, ըստ ներքին մարդու, ցանկանում ու փափագում եմ ստանալ այն, դրա համար յաճախ արեցի դրա գովեստը, որովհետեւ ոչինչ այնպէս սիրելի չէ Աստծուն, ինչպէս սուրբ սրտից [բխած] արտասուքը: Քանզի ովքեր զրկուեցին Աստուծոյ բարեհաճութիւնից, [դարձեալ] վերականգնուեցին արտասուքի միջոցով, ինչպէս Դաւիթը պոռնկութիւնից ու սպանութիւնից յետոյ սրբուեց արտասուքի միջոցով, որ ամէն գիշեր լաց էր լինում իր մահճում, որի համար Աստուած ասաց. «Կը պահպանեմ Երուսաղէմ քաղաքն իմ Դաւիթ ծառայի Համար» [Դ թագ. ԺԹ 34], արտասուքի համար երանելի Դաւիթը դարձեալ արժանացաւ մարգարէութեան [շնորհի]: Նոյնպէս եւ Պետրոսն ուրացութիւնից յետոյ դուրս ելաւ ու դառնապէս լաց եղաւ, եւ [նրա] առաքելական շնորհը դարձեալ մնաց: Պոռնիկը Սիմոնի տանը, արտա-

3 Վկայակոչութեան աղբիւրը յստակ չէ:

սուքով թրջելով Տիրոջ սուրբ գարշապարները, մեղքերի թողութիւն ստացաւ: Նկատի չունեմ այն արտասուքը, որը դիպուածով՝ ըստ պատահման է լինում, այլ այն, որ մեծ ջանքով ստանում է շնորհը եւ ինքնին գործադրում: Քանզի մարգարէն չասաց, թէ՛ մէկ կամ երկու անգամ լաց կը լինես, այլ՝ ամէն գիշեր՝ մահճումս: Նաեւ քիչ արտասուքն է բարի եւ փրկութեան պատճառ, սակայն ո՛չ ինչպէս այն, որը յարատեւ է եւ շնորհ ստանալու [պատճառ]: Իսկ եթէ կամենում ես, որ զղջման շնորհը յարատեւի քո մէջ, զգուշացի՛ր անօգուտ զբաղումներից, որպէսզի որեւէ պատճառով շնորհը չմարի, ինչպէս ասում է առաքեալը. «Մի՛ մարէք շնորհի Հոգին» [Ա Թես. Ե 19]: Եւ մի՛ սովորիր օրէցօր յետաձգել, այլ, ինչպէս պարտք, ժամանակ յատկացրու արտասուքին: Իսկ երբ միտքդ քարացած լինի, եւ կամենաս զղջում առաջ բերել, դու ինքդ քեզ, որպէս ուրիշ մէկին, ահաբեկի՛ր՝ ասելով. «Ձեռ յիշում փողի ահեղ Հնչումը եւ Հրեշտակապետի ահաւոր ձայնը, ծովացած Հրի բորբոքումն ու տարածումը ամբողջ տիեզերքով մէկ, արդարների բարձրացումը լուսեղէն ամպերով եւ մեղաւորների մնալը խաւարամած կորստեան մէջ, ամբողջ տիեզերքի Հաւաքուելն ու խօսքերի եւ գործերի Հաշիւը տալը. ահեղ ու վճռորոշ Օրը, որ մեծ ու երեւելի օր է, երբ կը դատուեն զատուածներն ու բաժանուածները, եւ յայտնի կը դառնան քաջ նահատակներն ու առաքիներն, եւ ամէն ժամ Աստուծոյ Հետ կը լինեն»: Արդար դատաստանն աներեւոյթ է, միայն գրուած է, բայց մարդկանցից ծածուկ է. պէտք է շարունակ յիշել եւ աչքի առջեւ ունենալ, որպէսզի միտքը զարհուրի:

Սա՛ դարձրու օրինակ. բերքահաւաքի սկզբում⁴ աղքատներն ինչպէ՞ս են գնում արտերն ու կալերը, այգիներն ու Հնձանները եւ ողորմութիւն խնդրում, քանզի մարդիկ այն ժամանակ են առաւել ողորմութիւն անում, երբ պտուղը դեռ այգում է, իսկ գիւնին՝ Հնձանում: Իսկ երբ արդէն Հաւաքուած է, Հաչուած ու կնքուած, այնժամ, թէեւ ողորմութիւն անում են, սակայն դժուարութեամբ: Դա օրինակ է այս կեանքի. քանի դեռ ողջ ես եւ լուծարուած չէ արարածներիս ծառայութիւնը, կարող ես թախանձել եւ ստանալ ողորմութիւն, իսկ երբ դատավճիռը կայացուի եւ առագաստի դուռը փակուի, այլեւս ողորմու-

4 Բնագրի «ի ժամանակի նորամտին» արտայայտութիւնը թարգմանուած է «բերքահաւաքի սկզբում». «նորամուտ» բառի այս ստուգաբանութիւնը ՆԲՀԼ-ն չունի:

թիւն չի լինելու, այլ Նրա առջեւ լինելու են իւրաքանչիւրի վարձն ու գործերը: Դրա համար է առաքեալն ասում. «Ուրեմն Համարձակութեամբ մօտենանք Նրա շնորհի գահի առջեւ եւ ողորմութիւն խնդրենք պատեհ ժամանակ» [Եբր. Դ 16]: Այստե՛ղ է շնորհի գահը. եթէ մօտենաս եւ խնդրես, կը ստանաս ողորմութիւն, քանզի պատեհ ժամանակ է, իսկ այնտեղ շնորհի գահ չէ, այլ դատաստանի. թէկուզ խնդրես, ողորմութիւն չես ստանայ, քանզի պատեհ ժամանակում չէ: Իսկ այս կեանքում ո՞վ է աւելի աղքատ, քան սարեփթացի այրին, որ մի բուռ ալիւր ունէր. նոյնիսկ նա՛ ողորմութիւն արեց եւ կերակրեց Եղիային: Իսկ բազմագուժ Աբրահամը, որ բարեխօսում էր սողոմացիների փրկութեան համար, չէր բարեխօսում Հարուստի համար, որը նրանից մի կաթիլ ջուր էր աղաչում: Ուստի եւ դու, քանի դեռ այս օրն առջեւդ է, տղամարդու պէս ձգի՛ր գօտկատեղդ, քանի դեռ նաւաբեկութիւնից [խոյս տալով]՝ յաջողութեամբ նաւում ես դէպի ցամաք, եւ ա՛յժմ աշխատիր ստանալ բոլոր առաքիներութիւններն ու ջանա ձեռք բերել զղջման շնորհը: Արտասուքի շնորհը նրանով է պատուական, որ ամէն ժամանակ չես կարող ողորմութիւն անել կամ օգնել եղբայրներին, իսկ արտասուել կարող ես, քանզի արտասուքի նիւթը քո մէջ է եւ դրսից չի ներմուծւում:

Երբ աղօթում ես, խորհուրդներիդ թոյլ մի՛ տուր այստեղ-այնտեղ գնալ, այլ յիշի՛ր, թէ Ում առջեւ ես կանգնած. երկնաւոր Թագաւոր Քրիստոս Աստուծոյ, որ մէկ ակնթարթում ստեղծեց երկինքն ու երկիրը, որի մասին Սողոմոնն ասում է. «Ինչպէս կշեռքի նժարների սլաքը կամ ցօղի մի կաթիլը, որ առաւօտեան ընկնում է Հողին, այնպէս է ամբողջ աշխարհը Տիրոջ աչքում» [Իմաստ. ԺԱ 23]: Երբ այս ամէնը յիշես, միտքդ կը զարհուրի, եւ աղօթքդ երկիւղով կը մատուցես, իսկ երբ միտքդ քարացած լինի եւ չգայ դէպի զղջում, այսպէ՛ս ասա. «Եւ լի՛ր, Հիւսիսի [քամի], եւ ե՛կ, Հարաւի՛ [քամի], փչի՛ր իմ Հոգու պարտէզի վրայ [Եբր. Դ 16], Հայեցրո՛ւ իմ մեղքերի սառոյցը: Տէ՛ր իմ, տո՛ւր ինձ Հոգեւոր գարուն, Դո՛ւ, որ վէմից ջուր բխեցրիր, իմ սիրտն արտասուքի ընդունարան դարձրու»: Եւ ասա՛ քո մտքում. «Ձե՛ս տեսնում աշխարհականներին՝ ինչպէ՛ս են ջանում ու մշակում իւրաքանչիւրն [իր] անդաստանը. իսկ դու Հոգուդ անդաստանը թողել ես անմշակ, եկաւ առաւօտը, եւ չաշխատեցի, Հասաւ երեկոն, եւ գնում եմ ունայնաձեռն: Չգիտե՞ս, որ մարմինդ մի անօթ է, քանզի այսօրն անցնում է ինչպէս երազ, եւ վաղը՝ ինչպէս երեկոյի ստուեր: Յիշի՛ր

այն, որ երէկ մեզ հետ էին մեր եղբայրները եւ այսօր [այլեւս] չեն երեւում, այլ գնացին իրենց եւ մեր Տիրոջ մօտ»:

Եթէ շարունակ այս խորհես, միտքդ կը վարժուի զղջմանը, եւ շնորհը կը հաստատուի քո մէջ: Իսկ եթէ ասես, թէ երկրաւոր բաներից եմ օրինակ բերում, դատած կը լինես, քանզի մենք նոյնպէս մարմնաւոր ենք, եւ կարելի՛ է երեւացող օրինակով առակախօսել, ինչպէս Տէրն էր երկնաւորը սահմանում երկրաւորներով եւ մեզ գթալով [խօսում] նուաստ օրինակներով, ինչպէս ասում է Աւետարանը. «Աստուծոյ արքայութիւնը նման է խմորի» [Ղուկ. ԺԳ 21]: Դարձեալ՝ «Երկնքի արքայութիւնը նման է տասը կոյսերի» [Մատթ ԻԵ 1], կամ՝ ագարակում թաքնուած գանձի, կամ՝ ծով նետուած ուռկանի: Իսկ առաքեալն ասում է. «Երկնաւորները երկրաւորներով են ճանաչուում» [Հռոմ. Ա 20]: Զղջման շնորհի մասին պատմեցինք ըստ քո խնդրանքի, քանի որ արտասուքը վկայուած է ամբողջ Սուրբ Գրքով, ինչպէս ասում է մարգարէն. «Ամէն գիշեր լաց եղայ իմ մահճում եւ արտասուքովս թրջեցի իմ անկողինը» [Սաղմ. Զ 7]: «Գիշեր-ցերեկ կերակրուեցի իմ արտասուքով» [Սաղմ. ԽԱ 4]: Իսկ Երեմիան ասում է. «Մ՛ով իմ գլուխը կը դարձնէր ջրերի շտեմարան եւ իմ աչքերը՝ արտասուքի աղբիւրներ, որպէսզի լաց լինէի գիշեր-ցերեկ» [Երեմ. Թ 1]: Իսկ Եսային ասում է. «Թողէք, որ լաց լինեմ, եւ մի՛ ստիպէք ինձ մխիթարուել» [Ես. ԻԲ 4]: Իսկ Եզեկիէլին Աստուած ասաց. «Սգոյ զգե՛ստ հազիր եւ գնա՛, նստի՛ր ժողովրդի առջեւ ու հառաչի՛ր: Եթէ քեզ հարցնեն, թէ ինչո՞ւ ես այդպէս լալիս, կը պատասխանես՝ բոթ լսեցի, որ վրայ է հասնելու Տիրոջ բարկութիւնը: Թերեւս քեզ նախանձելով լաց լինեն իմ առջեւ, եւ ողորմեմ նրանց» [Եզեկ. ԻԱ 6, 7]: Աստուած մարգարէին ու ժողովրդին յորդորում էր արտասուել: Իսկ Յովէլ մարգարէն ասում է. «Ի՛նձ դարձէք պահքով ու աղօթքով, լացով ու կոծով, պատուեցէք ձեր սրտե՛րը եւ ո՛չ թէ ձեր հանդերձները» [Ծվլ. Բ 12]: Դարձեալ՝ ասում է. «Սգացէ՛ք, քահանանե՛ր, քուրճո՛վ ննջեցէք, սպասաւորնե՛ր» [Ծվլ. Ա 9]: Նոյն ինքը Տէրն ասում է. «Երանի՛ նրանց, որ այժմ լալիս են, քանզի պիտի ծիծաղեն» [Ղուկ. Զ 21], եւ՝ «Երանի՛ սգաւորներին, քանզի նրանք պիտի մխիթարուեն» [Մատթ. Ե 4]: Իսկ առաքեալն ասում է. «Լացով եմ խօսում Քրիստոսի խաչի թշնամիների մասին» [Փլպ. Գ 18]: Դարձեալ ասում է, թէ՛ «Բազմաթիւ վշտերի ու սրտի նեղութեան պատճառով զրեցի ձեզ յորդ արտասուքով» [Փլպ. Գ 18]: Դարձեալ, թէ՛ «Ամբողջ երկու

տարի⁵ չդադարեցի արտասուքով խրատել ձեզանից իւրաքանչիւրին» [Գործ. Ի 31]: Իսկ Տիմոթէոսին գրում է. «Յիշեցի քո արտասուքը, որպէսզի խնդութեամբ լցուեմ» [Բ Տիմոթ. Ա 4]:

Վարդապետների կողմից նոյնպէս բազմաթիւ վկայութիւններ կան արտասուքի մասին, ինչպէս ասում է Աստուածաբանը. «Մի՛ արհամարհիր արտասուքը. դո՛ւ, որ առատ արտասուքի արժանի ախտացար եւ ապա ողորմութիւն գտար»⁶: Իսկ Բարսեղն ասում է. «Արտասուքն ու ապաշխարութիւնը մկրտութեանը հաւասար պայծառացնում են անմաքուր հոգիները»⁷: Եփրեմն ասում է. «Երբ մարդ խօսում է Աստուծոյ հետ սուրբ աղօթքով, այդպիսին երկրի վրայ չէ, այլ նրանից վեր՝ երկնքում. դրանից քաղցրանում է, դրանից լուսաւորուում ու լցուում աստուածային լոյսով»⁸: Իսկ Ոսկեբերանն ասում է. «Զկայ ոչինչ Աստուծուն այնքան սիրելի, որքան արտասուքը, եւ ինչպէս ջրով ու Հոգով, այնպէս էլ արտասուքի ու խոստովանութեան միջոցով դարձեալ սրբուում ենք, եթէ ցուցադրաբար կամ պարծենալով չանենք»⁹: Դարձեալ՝ Եւագրոսն ասում է. «Երբ պատերազմողի խորհուրդները քեզ վրայ գան, դու արտասուքի տէգն ուղղիր թշնամու դէմ, եւ այդ աւազակապետը զարհուրած կը փախչի քեզանից»¹⁰: Իսկ Երանելի Նեղոսն ասում է. «Աղօթքը համարիր գէնք, պահքը՝ ամուր պարիսպ, իսկ արտասուքը՝ աւազան»¹¹:

Ուստի եւ դու մի՛ ծուլացիր հասնել շնորհին, որպէսզի արժանի լինես հասնելու խոստացուած բարիքներին ի Քրիստոս Յիսուս՝ ի Տէր մեր, Որին փա՛ռք յաւիտեանս. ամէն:

Գրաբարից փոխադրեց
Արա սարկաւազ Նալչաջեանը

5 Բնագրում «երկեամ» (երկու տարի): Աստուածաշնչի հայկական բնագրերը տալիս են նաեւ «երեամ» (երեք տարի) տարբերակը, որը համապատասխանում է յունարէն բնագրին: Հաւանաբար, սուրբգրային այս տարբերակը գրչական սխալի հետեւանքով ընդհանրացած երեւոյթ է:
6 Վկայակոչութեան աղբիւրը Հնարաւոր չեղաւ պարզել:
7 նոյն
8 նոյն
9 Յովհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդիանուպոլսի յԱւետարանագիրն Մատթէոս, Վենետիկ, էջ 90-91
10 Սրբոյ հօրն Եւագրի Գոնտացոյ վարք եւ մատենագրութիւնը, Վենետիկ, 1907, էջ 75
11 Վարք սրբոց հարանց եւ քաղաքավարութիւնք նոցին, Հ. Բ, Վենետիկ, 1855, էջ 694

ՀԱՄԲԵՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Երբ մարդն Աստուծոց իմաստութեան եւ երկիւղի շնորհ է ստանում, նա ընկերոջը տրտմեցնող խօսքեր չի ուղղում եւ նրա տրտմութեան պատճառը չի դառնում: Սողոմոն իմաստունն ասում է. «Իր խիստ խօսքը զսպողն իմաստուն է» [Առակ. ԺԷ 27]: Արդ, եթէ եղբայրդ մեղանչել է քո դէմ, մի՛ յիշիր անցած տրտմութիւնը, մի՛ աղաղակիր եւ յիշատակիր այն, որ մարմին չառնի, այլ Համբերիւր, խաղաղ ու ներողամիտ եղիր եւ կտեսնես, թէ որքան բարի կլինի քեզ Համար. կլինես խաղաղարար եւ Աստուծոյ որդի, սէրը՝ Հաստատուն, եւ եղբայրը քեզ բարեկամ ու օգնական կմնան, միտքը էլ Հանգիստ կառնի:

Իսկ եթէ յիշես անցեալ տրտմութիւնը եւ աղաղակես [այդ մասին], կզրկուես խաղաղարարի վարձքից եւ մեղանչած կլինես Աստուծոյ դէմ: Սիրոյ պատուիրանը խախտած եւ եղբորը քեզ թշնամի դարձրած կլինես, նա կտրտնջայ քեզնից, կբամբասի եւ կատի քեզ, Հնար կմտածի՝ չարիք գործելու եւ նենգելու: Եւ երբ եղբորդ Հետ թշնամանաս, Աստուած Իր ձեռքից [բաց] կթողնի [քեզ], քո աղօթքները խոտան կերեւան Աստուծոյ առջեւ, եւ դու սատանայի պատերազմը չես կարող կանխել: Լսի՛ր, կարո՞ղ ես այն վերացնել, քանի որ սատանան այլ կերպ չի կարող մուտք գործել մարդու մէջ, քան միմեանց նկատմամբ ատելութեան միջոցով:

Եթէ եղբոր սիրոյ մէջ Հաստատուն մնաս, քեզ գործակից կլինի Աստուած, դու կյաղթես սատանային, եւ շատ չարիքներ կխափանուեն:

Երբ սրով խոցուած է մարմնի անդամներից մէկը, վրան դեղ դնելով բուժում են այն: Սակայն եթէ անփոյթ են գտնուում վէրքի նկատմամբ, այն թարախակալում է, եւ ցաւը տարածուում է մարմնի բոլոր անդամների մէջ: Այսպէս է նաեւ եղբորը տրտմեցնելը. եթէ խաղաղութիւն անես, միտքը շուտափոյթ կբժշկուի, սէրը Հաստատուն կմնայ, իսկ եթէ շատացնես խօսքերը եւ կարծես, թէ խաղաղուել ես, այդ խօսքերը շատերի մէջ կտարածուեն, տրտմութիւն կբերեն, որն էլ թշնամութիւն կծնի:

Ինչպէս երբ մարդ գազանի է Հանդիպում [եւ Հանդարտ է մնում], գազանը մոնչալով անցնում է, սակայն երբ գրգռում է նրան, դառնում եւ կծում է մարդուն, այդպէս էլ եղբոր տրտմութիւնն է. եթէ խաղաղեցնես, խաղաղութեամբ կանցնի ժամը, դու էլ Հանգիստ կմնաս: Սողոմոնն ասում է. «Չայրացկոտ մարդը կուի է յարուցում, բայց Համբերատարը խաղաղեցնում է այն» [Առակ. ԺԵ 18]: Այս պատճառով էլ Աստուած մարդուն իմաստուն է արարել, որ իմանայ իւրաքանչիւրի բնութիւնն ու պատրաստուի: Բանի որ եթէ վայրի գազանին վերաբերուես որպէս գառի, նա խածող բնութիւն ունի, քեզ կվիրաւորի: Եթէ Հրի մէջ մտնես այնպէս, ինչպէս ցօղի մէջ, այն կիզող բնութիւն ունի, քեզ կայրի: Իմացի՛ր, որ այդպիսին է չար մարդու բնութիւնը, եւ ոչ ոքի քեզ թշնամի մի՛ դարձրու: Տէրն ասում է. «Չար մարդն իր սրտի գանձից է Հանում չարիքը, քանի որ նրա սիրտը՝ աղեղի եւ լեզուի նետի նման են. երբ առիթ ես տալիս, նա քաշում է նետը եւ վիրաւորում քեզ»: Իսկ խօսքերն առաւել չար վէրքեր են Հասցնում, քան նետը: Այս մասին Սողոմոնն ասում է. «Մարդիկ կան, որ իրենց խօսքով խոցում են թրի պէս» [Առակ. ԺԲ 18], իսկ մարդարէն ասում է. «Օձի պէս սրեցին իրենց լեզուները, եւ նրանց շրթների տակ իժի թոյն կայ» [Սաղմ. ՃԼԹ 4]:

Շատ մարդիկ էլ կան, որոնց դու սիրում ես, իսկ նրանք նենգում եւ չարիք են գործում, Հապա եթէ առիթ տաս, որքան՝ առաւել չարիք կպատճառեն, ինչպէս դարձեալ ասում է Սողոմոնը. «Երկաթը երկաթ է խարտում, մարդն էլ՝ ընկերոջ երեսը» [Առակ. ԻԷ 17]:

Եւ որ կեանքն ու մահը լեզուի ձեռքում են, իմացիր այն բանից, որ Կայէնը սպանեց Աբելին, եւ Յովսէփի եղբայրները վաճառեցին Յովսէփին: Որքան Դաւիթը բարիք էր գործում Սաւուղի նկատմամբ, Սաւուղն այնքան առաւել էր Հալածում նրան: Եւ որքան էլ Իսբը՝ Տէրը, բարիք էր գործում Հրեաների նկատմամբ, Հանում էր դեւերին, բժշկում էր Հիւանդներին, յարութիւն էր տալիս մեռելներին, նրանք նրան դիւլաւար եւ սամարացի էին անուանում:

Արդ, այս ամէնն իմանալով՝ բնաւ տրտմեցնող խօսք մի՛ ասա ընկերոջը, այլ այն սիրոյ փոխարկիր, որիւ է մէկի Հետ մի՛ թշնամանա եւ խաղաղութեան մէջ կմնաս: Բաւական է մեր թշնամի սատանան. քեզ ոսոխ մի՛ դարձնիր եղբորը, որին Աստուած քեզ օգնական է շնորհել, որովհետեւ եթէ տրտմեցնես նրան, ոչ միայն նրան չարիք պատճառած, այլ նաեւ քո իսկ մարմնի անդամը ճեղքած եւ քեզ թշնամի

դարձրած կլինես, քանի որ նա կխորհի քեզ նենգելու, ատելու, մատնելու, բամբասելու եւ քեզնից տրտնջալու մասին:

Իսկ եթէ սիրես եղբորը, բարիք գործես, Համբերես բարկութեանը, ոչ միայն բարիք արած կլինես նրան, այլ նաեւ քեզ, քանի որ նա կօրհնի քեզ, կգոհանայ քեզնից եւ պարգեւներ կտայ: Իսկ երբ նեղութեան մէջ ընկնես, կջանայ քեզ ազատել նեղութիւնից, Հանապազ կաղօթի քեզ Համար եւ կմխիթարի քեզ: Եւ Աստուած առաւել օգնական կլինի քեզ, որ եղբոր Հանդէպ սէրդ Հաստատուն պահեցիր: Այս պատճառով էլ պատուիրանի գլուխը սէրն է, որը խափանում է բոլոր տրտմութիւնները:

Արդ, երբ եղբայրդ քո դէմ մեղանչի, դու Համբերիր, խաղաղուիր, նոյն պահին չարը խափանիր, եւ օրը խաղաղութեամբ կանցնի, բազում վշտերից կփրկուես: Ինչ որ եղբորն անես՝ թէ՛ բարի եւ թէ՛ չար, քո անձին ես անում, եւ Աստուծոց այն կգտնես:

Արդ, այս է իմաստութեան սկիզբը. բնաւ թշնամութիւն չանել որեւէ մէկին: Առաքեալն ասում է. «Եթէ Հնարաւոր է, բոլոր մարդկանց Հետ խաղաղութիւն Հաստատէք» [Բ Կոր. ԺԳ 11], եւ դարձեալ՝ «Սէրն ընկերոջը չար բան չի անում» [Հռոմ. ԺԳ 10], այս պատճառով էլ Հնա՛ր գտիր եւ խաղաղութի՛ւն գնիր: Ինչպէս լեռան վրայից պոկուած քարը մենակ չի գլորում, այլ բազում քարեր է իր Հետ գլորում, այնպէս էլ սակաւ խօսքերից բազում եւ անչափ տրտմութիւններ են ծնւում:

Սակայն մի՛ կարծիր, թէ միայն այդ է տրտմութիւնը: Երբ դու խօսում ես, չարն աճում, արմատներ է ձգում, տարածւում է շատերի մէջ, ժամանակ է անցնում, եւ անչափ տրտմութիւն է Հասցնում քեզ: Մի՛ ասա, թէ՛ «Ես մեծ եմ եւ Հարուստ, իսկ նա՛ աղքատ եւ անարգ, ինձ ի՞նչ կարող է անել», քանի որ ամէն ոք կարող է չարիք պատճառել: Եթէ ոչինչ էլ չկարողանայ անել, կանիծի, Աստուծն կբողոքի, մարդկանց մօտ կբամբասի. այս պատճառով էլ դու միշտ խաղաղութիւն Հաստատիր: Եւ եթէ մէկին պէտք է Աստուծոյ Համար խրատել եւ ուղիղ ճանապարհի բերել, քաղցրութեա՛մբ խրատիր եւ սիրո՛ւմ շահիր, ինչպէս ասում է առաքեալը. «Հեղութեա՛մբ խրատիր Հակառակորդին» [Գաղ. Զ 1]: Ինչպէս կակրը, ինչ որ գտնում է, լափում է, իսկ երբ ոչինչ չի լինում, արագ Հանգչում է, այդպէս էլ եղբորից տրտմելը. եթէ նիւթ տաս շատ խօսքերով, չարն այն աւելի կբորբոքի, եւ ատելութիւն կծնուի: Այս մասին Սողոմոնն ասում է. «Եթէ ձգձգես

խօսքը, դատաստան եւ կռիւ դուրս կգայ» [Առակ. Լ 33]: Իսկ առաքեալն ասում է. «Տիրոջ ծառան պէտք չէ, որ կռիւ անի, այլ բոլորի Հանդէպ լինի Հեղահամբոյր» [Բ Տիմ. Բ 24]: Ինչպէս անձրեւը, ի վերուստ քիչ-քիչ իջնելով, ապա միախառնուելով շատանում եւ Հեղեղ է առաջացնում, այնպէս էլ, երբ տրտմեցնող խօսքեր ես ուղղում եղբորդ, այդ խօսքերը միախառնուելով բարկութիւն են ծնում:

Արդ, ով Աստուծոյ շնորհ ունի, նա ուրիշի տրտմութիւնը սիրոյ կփոխարկի, ուր մնաց թէ իրենը: Մարգարէն ասում է. «Դադարի՛ր բարկանալուց, Հանդարտու՛ր սրտմտութիւնից» [Սաղմ. ԼԶ 7]: Սողոմոնն ասում է. «Որդեա՛կ, եթէ բարի լինես, պիտի լինես քեզ Համար եւ քո ընկերների, եթէ անզգամ լինես, միայն դու չարիք պիտի գտնես» [Առակ. Թ 12]: Եսային ասում է. «Եթէ քո բերանով բարկութեան ոչ մի խօսք չասես, քեզ կտայ քո Հայր Յակոբի ժառանգութիւնը» [Ես. ՄԸ 14]: Ամովս մարգարէն ասում է. «Սրով ընկան նրանց Հայրերն ու իշխանները նրանց լեզուի անասնձ խստութեան պատճառով» [Օսէէ, է 16]: Ինքը Տէրն ասում է. «Ով բարկանայ իր երբօր վրայ եւ նրան ասի յիմար կամ մորոս, ենթակայ կլինի գեհննի կրակին» [Մատթ. Ե 22]: Առաքեալն ասում է. «Ամէն դառնութիւն, բարկութիւն, զայրոյթ, աղաղակ եւ Հայհոյութիւն թող վերանան ձեզնից՝ իրենց չարութեամբ Հանդերձ» [Եփես. Դ 31]: Եւ Յակոբն իր թղթում ասում է. «Որովհետեւ մարդու բարկութիւնը Աստուծոյ արդարութիւնը չի կատարում» [Յակ. Ա 20]:

Արդ, սա իմանալով՝ դու տրտմութիւնը սիրոյ փոխարկիր, ինչպէս եւ մարգարէն է ասում. «Ո՞ր խաղաղութիւն փնտրիր եւ դրան Հետեւիր» [Սաղմ. ԼԳ 33]:

Եւ Քրիստոսին՝ մեր Աստուծն, փառք յաւիտենից յաւիտեանս. ամէն:

Գրաբարից փոխադրեց
Մարթա Արաբեանը

ՊՕՂՈՍ ՏԱՐՕՆԱՅՈՒ «ՀԱՒԱՏՔԻ ԽՕՍՔԸ ԸՆԴԴԷՄ ՀԵՐՁՈՒԱԾՈՂՆԵՐԻ»

Պօղոս Տարօնացին ԺԱ-ԺԲ դդ. Հայ դաւանաբանական մտքի մեծագոյն ներկայացուցիչներից մէկն է: Նրա վարքը եւ գործունէութիւնը անխզելիորէն կապուած են Մշոյ Առաքելոց վանքի հետ, որը նրա օրօք եւ նրա Զանքերի շնորհիւ դարձաւ Հայ Հոգեւոր կեանքի եւ մշակոյթի գլխաւոր կենտրոններից մէկը: Իր մեծ ժամանակակցի՝ Յովհաննէս Սարկաւազ Իմաստասէրի հետ Պօղոս Տարօնացին գլխաւորել է Հայ Եկեղեցու դաւանական պայքարն ընդդէմ քաղկեդոնականութեան¹: Պօղոս Տարօնացու բացառիկ հեղինակութեան մասին են վկայում նրա մասին Հայ մատենագրութեան մէջ պահպանուած մեծարանքի խօսքերը՝ «մեծ իմաստասէր Հայոց», «երկրորդ լուսաւորիչ Տանս Հայոց», «վէմ աղամանդեայ ընդդէմ Հերձուածողաց»² եւն:

Պօղոս Տարօնացին Հարուստ աստուածաբանական ժառանգութեան հեղինակ է: Մեզ են հասել բազմաթիւ դաւանական, ծիսական, կանոնագիտական, իմաստասիրական բնոյթի գործեր: Արդէն Հրատարակուած, ինչպէս նաեւ Երեւանի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի (ՄՄ), Երուսաղէմի Սրբոց Յակովբեանց (ՍԾ) եւ Սուրբ Ղազարի (ՍՂ) ձեռագրատներում Պօղոս Տարօնացու անունով յայտնի երկերի պատկերը հետեւեալն է³:

ա) Պօղոսի Տարօնացոյ ընդդէմ ժողովոյն Քաղկեդոնի (Համառօտ տարբերակ)

1 Լ. Մելիքսեթ-Քեկ, Պօղոս Տարօնացի՝ ԺԱ-ԺԲ դարերի Հայ մատենագիրը եւ թնդրակեցի եւ ծայթ Հայերը, «Էջմիածին», 1960, N 4, էջ 38
2 Մատթէոս ՈւռՀայեցի, Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 356
3 Պօղոս Տարօնացու մատենագրական ժառանգութեան պատկերը պարզելիս օգտուել ենք Հ. Մանուչարեանի «Պօղոս Տարօնացի» ուսումնասիրութեան մէջ առկայ տեղեկութիւններից, որոնք Համեմատել ենք ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անուան, Սրբոց Յակովբեանց եւ Սուրբ Ղազարի մատենագրանների գրչագրերի հետ եւ յաւելիլ Տարօնացու անունով գտնուած նոր միաւորներ: Աղբիւրագիտական ճշգրտումների Համար ներկայացուած են միաւորների սկսուածքները եւ երբեմն՝ վերջաւորութիւնները:

- Սկս. «Աստուածային եւ մեծ առաքեալն Պաւղոս գրէ առ կորնթացիսն՝ ասելով. «Զիմաստութիւն խօսիմք ընդ կատարեալսդ...»⁴:
- բ) Պատասխանի թղթոյն Թէոփիստեայ (ընդարձակ տարբերակ)
«Գոչեաց Կաթողիկէ Առաքելական Քրիստոսապսակ եւ Հարսնացեալ սուրբ Եկեղեցի. Եբաց զծածկեալ գանձն իւր յաւիտենից. եւ փող Հարեալ բարձրաքարոզ բարբառով...»⁵:
 - գ) Պօղոսի Տարօնացոյ Վասն մարդեղութեան Քրիստոսի⁶
 - դ) Ընդդէմ Հերձուածողաց⁷

4 Բնագիրը Հրատարակուել է 1688 թ. Նոր Ջուղայում, «Գիրք ժողովածոյ ընդդէմ երկարնակաց», էջ 376-450: ՄՄ - 83 (1664), 573 (ԺԵ), 625 (ԺԵ), 774 (1651), 841 (ԺԸ), 1324 (1281), 1521 (1404) (153բ-159բ) (երկու միաւոր), 1865 (1656), 2160 (1773) - քաղուածք, 2174 (1309), 2190 (ԺԸ), 2268 (ԺԵ), 3076 (ԺԵ), 3078 (1589-1608), 3124 (1757), 3192 (1714), 4670 (1401), 4676 (ԺԴ), 4677 (ԺԵ), 4709 (ԺԴ-1344), 4764 (1534), 5787 (1617), 6517(ԺԸ), 6617 (1618), 6624 (ԺԵ), 7248 (ԺԵ), 7248 (ԺԵ), 7255 (1701), 8030 (1731), 8194 (1688), 8273 (1731), 8391 (ԺԵ), 8938 (1685), 9830 (ԺԸ), ՍԾ - 775, 858 (ԺԵ), 898 (1619), 960, (1602), 1047 (ԺԵ), 1072 (1611), 1134 (1822), 1272, 1418, 1750, 1760, 1840, 1886, 2043, ՍՂ - 791 (եր. 332-355), 392 (ամբողջը), 1440 (եր. 28-58):

5 Բնագիրը լոյս է տեսել 1752 թ. Կ. Պոլսում «Թուղթ Երանելոյն Պօղոսի Տարօնացոյ յաղթոյ ախոյեան վարդապետի ընդդէմ Թէոփիստեայ Հոռոմ փիլիսոփայի» վերնագրով: ՄՄ 731 (1345) 1ա-253ա, թերի, սկս. - «...ն ուսուցին սուրբ Եկեղեցոյ, զոր սուրբ առաք[եալն] ասաց եւ ստուգապէս ցուցանէ զանձառ միաւորութիւն Աստուծոյ ընդ մարմնոյ Իւրոյ եւ գրեաց այսպէս...»: յիշատակարաններ գրչի՝ 251բ, ստացողի՝ 253ա, յետագայի (ԺԴդ.)՝ 305ա: ՄՄ 1555 (1397 թ.), թերի, 292բ-317ա, սկս. - «Սուրբն Գրիգոր ասէ միացաւ ի մարմնի եւ խառնեաց զմարդկութիւնս ընդ Իւրումն Աստուածութեանն...», վրջ. «...Իսկ [ի] Հօրէ Միածինն մշտնջինաւոր, մշտնջինաւորապէս ծնեալ Հոգւովն Սրբով ի Մարիամ կուսէն...»: ՄՄ 2678 (1426-1478 թթ.), թերի, 181ա-225բ, սկս. - «Գոչեաց ի Կաթողիկէ առաքելական քրիստոսապսակեալ Հարսնացեալ սուրբ Եկեղեցի եւ եբաց զծածկեալ զգանձս Իւր յաւիտենից...», վրջ. - «...վասն զի յառաջնորդաց ձերոց ապականեցաւ ամենայն կարգ Եկեղեցոյ Աստուծոյ, յեպիսկոպոսաց, ի քահանայից, ի կրօնաւորաց եւ ի սարկաւազաց, վասն այնորիկ յառաջագոյն պատուիրեաց Պօղոս, խրատեաց եւ ասէ...»: (Զեռագրից պակասում են 209ա, 209բ երեսները, 219 էջը կիսատ է, մեծ մասը ջնջուած է): Տե՛ս նաեւ ՄՄ - 574 (ԺԵ), 670 (ԺԸ), 671 (ԺԸ), 840 (1641), 1109 (1640), 1154 (ԺԵ), 8482 (1664, 1714), ՍԾ - 847 (1634), 898 (1619), 1072 (1611), 1547 (1393):

6 ՄՄ-714 (1303-1350)

7 ՄՄ- 6907 (ԺԵ), 3918 (1591), 9410 (ԺԹ, Հատուած), 10199 (ԺԵ, Հատուած), ՍԾ 1142 (271-294), ՍՂ 57, (եր. 467-486 Հին Համարակալումով) - ընդարձակ Հարցմունք եւ պատասխանիքով:

Սկս. «Հաւատով խոստովանիմք, պաշտեմք եւ երկրպագեմք...»:

Բ) Ի խորհուրդ Քառասնորդական պահոց⁸
Սկս. - «Վասն ընդարձակագոյն եւ երկար ասելոյ եւ գրելոյ զաւրինակ եւ զխորհուրդ քառասնորդաց պահոցս յառաջագոյն ասացեալ է ի բազմաց...»:

Գ) Պատճառ երկրորդ շաբաթու երկուշաբաթ աւուրն, թէ ո՞րպէս երկրորդ շաբաթս Հինգ աւուրցս հաւասար ունի զընթերցուածսն եւ զսաղմոսն զատ եւ ուրիշ յայլոցն շաբաթուց առ յեաւթներորդ շաբաթն Հայելով (ամբողջական, լաւ պահպանուած)⁹
Սկս.- «Արդ, երկրորդս շաբաթ, յորում ծնունդն Սամուէլի պատմի յաւրինակ ծննդեանն Քրիստոսի...»:

Է) Պօղոսի Տարօնացոյ Բացայայտութիւն ժամակարգութեան աղօթից¹⁰
Սկս. «Ազգարարութիւն ժամուն նշանակ է հրեշտակացն լուսաւորութեան գոչման փողոցն...»:

Ը) Պօղոսի Տարօնացոյ Կարգ մեկնութեան ժամուց աղօթից¹¹
Սկս. - Ա. «զմարմնաջան վաստակն եւ զհանգստեան մահիծան [թողուլ] եւ հասանել ի տեղի աղօթիցն. այս է թողուլ զհողաթաւալ եւ զմարմնական ջանս եւ համօրէն յարութեանն հասանել...», վրջ. - «...եւ յառնել խաչին պահպանեալ հրեշտակաց նմանութեամբ յաւրհուրթիւն եւ ի գովեստ Տեառն, զարթուցեալ փառաւորել զՀայր, զՈրդի եւ զՍուրբ Հոգին, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս»:

Թ) Յաղագս սրբոյ Եկեղեցոյ կարգացոյց¹²
Սկս. - «Երանելին Պաւղոս գրէ, եթէ ստուեր հանդերձելոց բարեացն էին աւրէնք...»:

Ճ) Յաղագս Հիմնարկութեան սրբոյ Եկեղեցոյ¹³
Սկս. - «Վէմն անտաշ եւ անկոփ կանգնեալ ի մէջ խորանին...»:

Վերագրելի գործեր

ՄՄ- 3276 գրչագիրը պարունակում է գործեր Պօղոս Վերծանողի անունով

8 ՄՄ - 1521 (1404թ.), 186բ-189ա: Տե՛ս նաեւ՝ 3276 (Ժէ), 4869 (1482):
9 ՄՄ - 1521 (1404թ.), 189ա-189բ: Տե՛ս նաեւ՝ 3276 (Ժէ), 4869 (1482):
10 ՄՄ - 1979 (ԺԴ, 401ա-411բ), ՍՅ 1272 (226-252):
11 2018 (1621թ.), 368ա-376ա (ամբողջական, լաւ պահպանուած):
12 ՍԾՁ 1272 (252-257):
13 ՍԾՁ 1272 (257-256):

59բ. Յառաջաբանութիւն Պաւղոսի, գոր [յ] Եփթաղի ցանկէ արարեալ Սկս. - «Աբիացիքն Հերձուած ասեն, թէ մարգարէից բանքն ի վկայութիւն չէ ընդունելի...»:

Նոյն երեսի վրայ՝ Պատճառ սահմանաց գրոց
Սկս.- «Մեծն Դաւիթ եւ Եգնակ Կողբացի չոգան ի յԱթէնս...»:

61ա. Վասն կազմութեան խնկոց
Սկս. - «Խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ...»:

61բ. Աստղաբաշխական երկրաչափութիւնք
Սկս.- «Ի հարաւային ծայրէն մինչեւ ցհիւսիսային շրջանակն...»

62ա. «Գիտութիւն Հպարտացուցանէ, այլ սէր չիւնէ»
Սկս. - «Այս է՝ գիտութիւն առանց սիրոյ Հպարտացուցանէ...»

Ձանազան միաւորներ՝ ՄՂ 57 գրչագրի (Եր. 486-505) «Ընդդէմ Հերձուածողաց» բնագրից անմիջապէս յետոյ:
ՄՂՁ 643, Եր. 118-124- Վերլուծութիւն կարգաց Եկեղեցոյ
Սկս. «Որք զթագս արքայական...»:

Պօղոս Տարօնացու «Բան Հաւատոյ ընդդէմ Հերձուածողաց» հակաճառական բնոյթի երկը, որի բնագիրն ընթերցողին ներկայացուում է առաջին անգամ, Հայ դաւանաբանական գրականութեան կարեւոր աղբիւրներից է: Բնականաբար երկի հիմնական թեման քրիստոսաբանութիւնն է: Թէպէտ յստակ չէ, թէ որն է երկի ստեղծման դրդապատճառը, եւ «Հերձուածողներ» ասելով՝ Հեղինակը ում նկատի ունի, այսուհանդերձ երկն ունի ակնյայտ հակաքաղկեդոնական ուղղուածութիւն: Ամենայն հաւանականութեամբ այս երկասիրութիւնը, ինչպէս նաեւ նրա «Պատասխանի թղթոյն Թէոփիստեայ» (Համառօտ եւ ընդարձակ) գործը, արդիւնք են լարուած հակաքաղկեդոնական պայքարի:

Երկի առաջին մասը Հաւատքի խոստովանութիւն է «Դաւանութիւն ի Սուրբ Երրորդութիւնն» խորագրով, որն ունի հակիրճ երրորդաբանական սկիզբ եւ աւելի ընդարձակ քրիստոսաբանական շարունակութիւն: Երկրորդ մասն իրենից ներկայացնում է բացառապէս քրիստոսաբանական բնոյթի «Հարցմունք եւ պատասխանիք»: Որոշ ձեռագրեր «Դաւանութիւն ի Սուրբ Երրորդութիւնն» խորագրով առաջին մասը ներկայացնում են Պօղոս Տարօնացու անունով: Յայտնի չէ, թէ սա ընդամէնը գրչական սխալ է, թէ՞ իսկապէս առաջին մասի Հեղին-

նակը Պօղոս Տարսոնացին է, ում ինքնութիւնը մնում է անյայտ մեզ համար:

«Հարցմունք եւ պատասխանիք»-ում Պօղոս Տարսոնացին հետեւողականօրէն ներկայացնում է Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանութեան մի շարք կարեւոր դրոյթներ, յատկապէս Քրիստոսի մարդկային համագոյութեան խնդիրը: Այս կարեւորագոյն փրկաբանական խնդրի բացայայտման բանալին, ըստ Տարսոնացու, Տիրոջ մարմնի կիրճնդունակութեան եւ մարդկային տկարութիւնների ճիշտ ընկալումն է: Նա քննութեան է առնում Սուրբ Աւետարանի գրեթէ բոլոր դժուարիմաց խօսքերը Տիրոջ մարդկային տկարութիւնների մասին՝ ցոյց տալով Քրիստոսի մարդկային կատարելութեան ճշմարտացիութիւնը: Պօղոս Տարսոնացին ոչ միայն բացայայտում է Տիրոջ մարդեղութեան իսկութիւնը, այլեւ իրաւամբ ցոյց է տալիս քաղկեդոնական համակարգում քողարկուած «մարդաբանական առնուազութիւնը»: Անանձ եւ անկատար մարդեղութիւնը վտանգում է փրկութեան իսկութիւնը: Քրիստոս կատարեալ Աստուած է եւ կատարեալ մարդ՝ անբաժանելի, անշփոթ եւ անփոփոխելի միութեամբ: Աստուածութիւնը եւ մարդկութիւնը անճառելիօրէն միաւորուած են մէկ բնութեան եւ անձի մէջ:

Երկի քննական բնագիրը ներկայացնում ենք ըստ Մեսրոպ Մաշտոցի անուան մատենադարանի չորս ձեռագրերի՝ 6907 (ԺԵ)- A¹⁴, 3918 (1591)- B, 9410 (ԺԹ, հատուած)- C1, 10199 (ԺԷ, հատուած)- C2¹⁵:

Մեսրոպ քահանայ Արամեան

14 Բնագիրը ներկայացնում է աննշան ուղղագրական միջամտութիւններով. օրինակ՝ վերականգնուած են բաց թողնուած յ-երը եւ լ-երը՝ արքա-արքայ, քահանաի-քահանայի, Հոգոյ-Հոգոյ եւն, սրբազրուած են որոշ բարբառային ձեւեր՝ անկամ-անգամ, ցանգամ-ցանկամ եւն, ուղղուած են տառասխալները եւ վրիպակները՝ միաւորացաւ-միաւորեցաւ, կուսեն-կուսէն եւն: Միօրինակութեան համար հազուադէպ հանդիպող «այդ» հնագոյն ձեւը (3 անգամ) փոխարինուած է «այլ»-ով: Մնացած անհրաժեշտ փոփոխութիւններն արտացոլուած են տարրնթերցումների մէջ:

15 C1 եւ C2 ձեռագրերում առաջին մասը («Դաւանութիւն Հաւատոյ ի Սուրբ Երրորդութիւնն») ամբողջական է, իսկ երկրորդ մասից («Հարցմունք եւ պատասխանիք») կան մի քանի փոքր հատուածներ՝ աննշան տարրնթերցումներով:

ՕԵՐԻՑՍ ԵՐԱՆԵԱԼ ՍՈՒՐԲ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՊԱԻՂՈՍԻ ՏԱՐԱԽՆԱՑԻՈՅ ԱՍԱՑԵԱԼ *

ԲԱՆ ՀԱԻԱՏՈՅ ԸՆԴԴԷՄ // ՀԵՐՁՈՒԱԾՈՂԱՑ

ԴԱԻԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆ ԴԱԻԳՆԵԱ՝ ՅԻՍՈՒՍ*

I. ¹ Հաւատով խոստովանիմք⁺, Օպաշտեմք եւ երկրպագեմք զգուգափառ միութիւն Ամենասուրբ Երրորդութեան՝ Հաւր եւ Որդոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: ² Հայր անսկիզբ եւ անճառ, որոց ՚ի նքն է՝ սկիզբն եւ պատճառ՝ Որդոյ՝ ծննդեամբ եւ Հոգւոյ՝ բոխմամբ: ³ Թէպէտ եւ սկսեալք են ի Հաւրէ, ՚այլ հաւասարք են ընդ Հաւրի՝ ըստ բանին Տեառն, որ ասէ. «Եւ եւ Հայր Օյմ մի եմք» [Յովհ. Ժ 30]: ⁴ Եւ վասն Հոգւոյն ասէր Յիսուս առ սամարացիսն⁺. «Հոգի է Աստուած» [Յովհ. Դ 24]: ⁵ Հոգի է ըստ անձնատրութեան եւ Աստուած է ըստ բնութեան, վասն զի Աստուածութիւնն բնութիւն է Սուրբ Երրորդութեան: ⁶ Եւ ասէր Տէրն⁺ Հոգի է Աստուած. եւ ոչ ասէր, թէ՛ եղև, այլ թէ՛ է, եւ էն ցուցանէ, թէ ոչ է եղեալ, այլ բոխեալ է ի Հաւրէ՝ ըստ Դատքի, որ ասէ. «Ի քէն է, Տէ՛ր, աղբեր կենդանութեան⁺» [Սաղմ. ԼԾ 10]:

* օ B | հերձուածողացն B | Դ⁻¹ B | Սահակայ սուրբ միայնակեցի եւ երանելի ճգնատրի Քրիստոսի ասացեալ է դաւանութիւն ի Սուրբ Երրորդութիւնն (Երրորդութիւն- C1) եւ ընդդէմ չարափառացն հարցումն եւ պատասխանի Պաղոսի Տարսոնացոյ ասացեալ ընդդէմ հերձուածողաց / բան հաւատոյ... աւգնեա՝ Յիսուս C (=C1+C2)

1 +եւ դաւանեմք BC | Օպաղատեմք C1 | զուգափառ B | Երրորդութեան C | Սրբոյն C1
2 անսկիզբն BC | ՚ի քէն է՝ C | Որդոյն C | Հոգւոյն BC | + Սրբոյ BC
3 Դ⁻¹ A | Դ0124(-3)՝ C | ասէր B | օ AC1
4 ասէ C | սամարացի BC | *թէ C
5 առանձնատրութեան BC
6 *թէ BC | +եւ լուսատրութեան B : եւ լուսով լերեսաց (երեսաց C2) քոց տեսանեմ զլոյս C

7 Եւ ոչ ասէր⁺ ի ձեռք, այլ թէ՛ ի քէն օհ. ըստ նմին եւ Եսայի ասէ.
 «Տէր, Տէր առաքեաց զիս, եւ Հոգի նորա» [Ես. ԽԼ 16]: 8 Տէր Հայր,
 Տէր Որդի եւ Հոգի նորա ասէ. այլ ոչ ասէ⁺ Հոգի նոցա, այլ թէ՛
 օՀոգի նորա, ⁺զի ի Միոյն է բխումն եւ ոչ՝ յերկոցունցն: 9 Որպէս
 Որդի միայն օհ ի Հարե ծնեալ եւ ոչ ի Հոգւոյն, նոյնպէս եւ Հոգին
 Սուրբ միայն օհ ի Հարե բխեալ եւ ոչ ի յՈրդոյ: 10 Եւ այլ իմն
 պատճառ, ՚զի եթէ՛ Հոգին յՈրդոյ եւս բխէ, որպէս ի Հարե, ապա
 եւ երկու հոգի իմանի. մինն՝ ի Հարե, եւ միւսն՝ յՈրդոյ: 11 Եթէ մի
 86բ Հոգին յերկոցունց բխէ, ահա մասնաւոր տեսանի, որ է յոյժ //
 հայհոյութիւն: 12 Եւ եթէ հարցանեն⁺ ընդէր ասաց Որդին, թէ՛ «Յիմ-
 մէ անտի առնուցու եւ պատմեցի ձեզ» [Յովհ. ԺԶ 14], ոչ եթէ այս
 զբխումն ասէ, այլ Յիսուս յայտ առնէ ասելովն. «Ոչ եթէ յանձնէ
 ինչ խաւսեցի, այլ զոր ինչ լուիցէ, խաւսեցի եւ զգալոցն պատմե-
 ցէ ձեզ» [Յովհ. ԺԶ 13]: 13 Քանզի որպէս Որդին Հոգւովն առնէր
 զաւրութիւն՝ ասելով, թէ՛ «Ես Հոգւովն Աստուծոյ հանեմ զդէս»
 [Մատթ. ԺԲ 28], նոյնպէս եւ Հոգին⁺ Որդւովն պատմէր զիմաս-
 տութիւն՝ ըստ Պաւղոսի, որ ասէ. «Առաքեաց Աստուած զՀոգի
 Որդոյ իրոյ ի սիրտս մեր, որով աղաղակեմք՝ Արքա՛, Հա՛յր»
 [Գաղ. Դ 6]: 14 Եւ եթէ ասիցեն, թէ փչեաց յաշակերտսն⁺ եւ ասէ.
 «Առէ՛ք Հոգի Սուրբ» [Յովհ. Ի 22], եւ թէ այս բխումն է, ապա եւ
 ՚Որդի ծնունդ է՛ ի Հոգւոյն՝ ըստ հրեշտակին, որ⁺ ասէ, թէ՛
 «Յղութիւն նորա ի Հոգւոյն Սրբոյ է» [Մատթ. Ա 20]: 15 Ահա
 շփոթումն երեւի՝ Որդին Սուրբ Գրիտոյ եւ Հոգին Սուրբ բխող.
 զայս ոչ տեսանեմք թի՛ Սուրբ Երրորդութիւնն: 16 Եւ զայս եւս ասէ
 Որդի առ Հայր, թէ՛ «Ամենայն ինչ, Օրբ քո է, այն իմ է» [Յովհ. ԺԷ

7 ասէ B | *թէ B | օ B
 8 *թէ B | օ B | *վասն զի B | երկոցունցն B
 9 օ B | օի B
 10 ՚եւ թէ՛ B
 11 մին B
 12 թէ(1) B | *թէ B | Որդի B
 13 ասելովն B | *Սուրբ B | որ (31) B
 14 թէ (1) B | ասեն (2) B | *իւր B | ՚այս եւս ծնունդ է Որդին՛ B | *առ Յովսէփ
 B | ասէր B
 15 □ ծնող B | □առ B
 16 օ B

10]: 17 Ոչ ⁺այս զբխումն ասէ, այլ զանհաս էութիւնն: Ջոյն ինքն
 ասէ, թէ՛ «Ամենայն, որ ինչ իմ է, այն քո է» [Յովհ. ԺԷ 10]: 18 Ոչ եթէ
 այս զմարմնանալն ասէ, այլ զաւրութիւն ասէ: 19 Ապա թէ ասիցեն,
 թէ Որդին անկենդան է, վասն զի ի նմանէ ոչ բխէ Հոգին, ահա⁺
 ասացուք ՚եւ մեր՛, եթէ Հոգին եւս անբան օհ, քանզի⁺ ի սմանէ
 Օհն էս ծնանի Որդի, որ է Օշկարի յիմարութիւն զայս գործել: 20 Այլ
 մեզ պարտ է իմանալ, քանզի հայրութիւնն ոչ է բնութիւն, եւ որդիու-
 թիւնն⁺ ոչ է բնութիւն, եւ բխողութիւնն Հոգւոյն ոչ է բնութիւն, այլ
 յատկութիւնք առանձնաւորութեանցն են մի բնութեան: 21 Եւ 87ա
 հարցանեմք ընդ նոսա, թէ ՚Սուրբ Հոգին՛ բխումն է, եւ Որդին՝
 միածին ծնունդ, զբխումն ի վերայ անծիհն ասէք, թէ՛ ի վերայ
 բնութեանն: 22 Ջի եթէ ի վերայ անծիհն ասէք, ահա որ երկու անձն
 ասէք զՀոգին Սուրբ. մինն՝ ի Հարե եւ միւսն՝ ի յՈրդոյ: 23 Եւ եթէ
 ի վերայ բնութեանն ասէք⁺ բխեալ է ի Հարե եւ յՈրդոյ, ահա որ
 զբնութիւնն այլալլեցիք: 24 Քանզի զՀոգին Սուրբ ասէք, թէ ի բնու-
 թեանցն է եւ յերկոցունց բխեալ է. ապա եւ բխողքն հեռի են ի
 բնութենէ, քանզի նորա ոչ են բխած, այլ բխողք են:

II. 1 Եւ արդ, մատիցուք առ⁺ Փրկիչն մեր Յիսուս Քրիստոս, եթէ
 որպէ՛ս էջ յարգանդ Կուսին եւ կամ զի՛նչ էառ եւ որպէ՛ս միացաւ եւ
 զհարդ կրեաց զկիրս ամենայն եւ որպէ՛ս էր անմեկնելի ի Հարե եւ
 ի Հոգւոյն Սրբոյ: 2 Եթէ ինքն կամեցի, Գլայտնեցի: 3 Ասաց հրեշ-
 տակն առ ամենասուրբ Կոյսն Մարիամ. «Հոգին Սուրբ եկեցէ ի
 քեզ, եւ զաւրութիւն Բարձրելոյն հովանի լիցի ի վերայ քո» [Լուկ. Ա
 35]: 4 Եկն Հոգին Սուրբ զաւրութեամբ եւ մաքրեաց զԿոյսն սուրբ
 յամենայն մարմնական կրից, եւ ապա Որդին միածին կամաւ Հար

17 *եթէ B
 19 *եւ աստ B | ՚-1 B | օ A | *եւ B | նմանէ B | օի B | օ2 B
 20 հայրութիւն B | որդիութիւն B | * Բանին B | բխողութիւն B | յատկութիւն A
 | բնութիւն AB
 21 ՚10՛ B
 22 թէ A
 23 բնութեան A | *եթէ B | զբնութիւն B
 24 եթէ B | բնութիւն(7) B | բխէ(1) B
 1 *կենսատու B | միաւորեցաւ B
 2 Գլայտ արասցէ B
 3 կոյս B

եւ գործակցութեամբ Սուրբ Հոգւոյն էջ բնակեցաւ ի սուրբ Կոյսն: 5 Եւ անպարագրելի անձն Որդւոյն պարագրեցաւ ի Կուսէն՝ ըստ Պաւղոսի, որ ասէ. «Որ ի կերպարանս Աստուծոյ էր, ոչ ինչ յափշտակութիւն համարեցաւ զլինելն հաւասար Աստուծոյ, այլ զանձն ու// նայնացոյց՝ զկերպարանս ծառայի առեալ» [Փլպ. Բ 6-7]: 6 Եւ ընդ իջանել Բանին էառ յարենէ ամենամաքուր Կուսին եւ ի վերայ իւր աստուածային անձին անձնացոյց՝ ըստ հարցն սրբոց, որ ասացին, թէ՛ «Էառ մարմին, հոգի՛» եւ միտք եւ զամենայն Ռինչ, որ¹ է ի մարդ*»: 7 Առանց ապականութեան առեալ եւ աստուածացոյց՝ ըստ Դաւթի, թէ՛ «Աւծ զքեզ Աստուած, Աստուած քո» [Սաղմ. ԽԴ 8]. ոչ եթէ զԲանն Աստուած ասէ, այլ զմարդեղութիւնն: 8 Եւ ըստ Յիսուսի, որ ասէ, ի Յոհանու գլուխն, թէ՛ «Ձոր Որդին Մարդոյ տացէ ձեզ, քանզի զնա Հայր կնքեաց Աստուած» [Յովհ. Զ 27]: 9 Եւ արդ, ոչ ասենք երկուս՝ այլ իմն զաւծածն եւ այլ իմն զաւծողն: 10 Այլ էաւծ, ասէ, միաւորութեամբ եւ կնքեաց Աստուածութեամբ: 11 Որպէս մի կերպարան Հայր եւ մի կերպարան Հոգւոյն Սրբոյ, նոյնպէս եւ մի կերպարան Բանին եւ մարդկութեանն: 12 Թէպէտ եւ Պաւղոս երկուս ասէ, այլ զմիութիւն ինքն ցուցանէ՝ ասելով՝ մեզ. «Մի է Աստուած Հայր եւ Օմի միջնորդ Աստուծոյ եւ մարդկան՝ մարդն Յիսուս Քրիստոս» [Ա Տիմ. Բ 5], քանզի որպէս ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ մի մարդ կոչի¹, նոյնպէս աստուածային բնութիւն եւ մարդկային բնութիւն կոչի մի մարդ, զորոյ զանունն Քրիստոս Աստուած ճանաչեմք: 13 Դարձեալ ասէ Պաւղոս. «Մարդով եղեւ մահ, եւ մարդով՝ յարութիւն մեռելոց» [Ա Կոր. ԺԾ 21]: 14 Եւ ինքն ցուցանէ, թէ ուստի է մարդս այս, որով զյարութիւն արար՝ ասելով, թէ՛ «Առաջին մարդն յերկրէ՝ հողեղէն, իսկ երկրորդ մարդն՝ ՕՏէր յերկնից» [Ա Կոր. ԺԾ 47]: 15 Տեսանէ՛ս, զի թէպէտ մարդ ասէ // զՅիսուս Քրիստոս, այլ յերկնից

88ա

5 յունայնացոյց B | էառ B
 6 անձինն B | առ B | Ռ10¹ B | Ռ10¹¹ B
 * Հաւատոյ հանգանակ. «Ժամագիրք», Երուսաղէմ, 1959, էջ 460
 8 Յոհան B
 10 աւծ B | Աստուածութեամբն B
 11 *է B | *ի B
 12 Օմիաւորութիւնն B | *թէ B | Օ B | (+մարդն)201¹ B | բնութիւնն B | որոյ B
 14 զյարութիւնն B | Օ B

ասէ: 16 Ռրպէս եւ յայլում տեղուց ասէ՛, թէ՛ «Յիսուսիւ Քրիստոսիւ եղեւ ամենայն⁺ ինչ յերկնս եւ⁺ յերկրի՝ եթէ՛ երկնք, եթէ՛ երկիր, եթէ՛ արոտք, եթէ՛ պետութիւնք, եթէ՛ իշխանութիւնք» [Կող. Ա 16]: 17 Տեսանէ՛ս, զի զՅիսուս, զոր եւ մարդ ասէ, ի յերկնից ասէ եւ արարչակից ընդ Հայր եւ Օընդ Հոգւոյն: 18 Եւ արդ, զայս եւս գիտելի է, զի եւ Պաւղոս Բ կերպարանս ասէ զՅիսուս Քրիստոս՝ զմիւսն իջեալ եւ զմիւսն առեալ: 19 Եթէ Բ բնութիւնքն ոչ միաւորեցան, որպէս հերձուածողքն ասեն, ահա՛ Բ կերպարանքն, քանզի Պաւղոս զկերպարանքն Բ-Օացոյց եւ ոչ՝ զբնութիւնն: 20 Եթէ կերպարանքն ոչ միաւորեցան, ահա՛ Երրորդութիւնն⁺ չորրորդութիւն տեսանի: 21 Եթէ ասիցեն, թէ Պաւղոս վասն Բ բնութեան Օսսէ զերկու կերպարանքն⁺, զըստ այս եւս մոլին: 22 Քանզի՛ զԵրրորդութիւնն մի կերպարան Օսսեն, որպէս եւ՝ մի բնութիւն: 23 Ահա՛ զանձնաւորութիւնն ուրացան, քանզի կերպարան եւ պատկեր ի վերայ անձինն ասի եւ ոչ՝ ի վերայ բնութեանն: 24 Ձի յամենայն Սուրբ Գիրս զպատկերս եւ զկերպարանս եւ զանձինս երիս Օսսեն՝ ըստ Մովսիսի, որ ասէ, թէ՛ «Ասաց Աստուած՝ արացուք մարդ ըստ պատկերի մերում՝ եւ ըստ նմանութեանն» [Ծն. Ա 26]: 25 Եւ վասն անձինն ասէ Յիսուս. «Որպէս Հայր ունի կեանս յանձին իւրում, նոյնպէս եւ Որդոյ ետ ունել կեանս յանձին իւրում» [Յովհ. Ե 26]: 26 Ոչ եթէ Որդի ոչ ունէր, զայն ցուցանէր Յիսուս, թէ՛ «Որ յանձնէ իւրմէ իխաւսի, փառս // անձին իւրում խնդրէ» [Յովհ. Է 18]: 27 Վասն այնորիկ զՀայր պատճառ ցուցանէ, զի մի՛ Որդին⁺ միայն փառաւորեսցի:

88բ

16 ըստ Պաւղոսի՛ B | *որ B | երկնս B | *որ ինչ B | թէ(1,2,3,4,5) B
 17 Օսուրք B
 18 կերպարան B | զմիւսն A
 19 միաւորեցաւ A | *որ B | Օսսաց B
 20 միաւորեցաւ A | *եւ B | Երրորդութեան B | +կերպարանն B
 21 բնութեանն B | Օ B | կերպարանն B | *ասաց B | Օընդ B
 22 *թէ B | Երրորդութիւնն B | Օէ B
 23 *որ B | զանձնաւորութիւնքն B
 24 ամենայն B | զպատկերքն B | Օ B | *եւ պատկերի մերում A | Ի-1 B
 25 անձին B
 26 ցուցանէ B | իւրմէ B
 27 *Որդին A

28 Եւ վասն Հոգւոյն ասէր, թէ՛ «Եւ Հոգւովն Աստուծոյ հանեմ զդեւս» [Մատթ. ԺԲ 28], զի եւ Հոգին փառաւորեցի ընդ Հար եւ ընդ Որդոյ միածնի: 29 Եւ դարձեալ ի Յորդանան յայտնապէս տեսանեմք զգերիս կերպարանսն եւ ոչ՝ զչորրորդն:

III. 1 Եւ արդ, խնդրելի է, եթէ կերպարան Որդւոյն, որ էջն յերկնից, միաւորեցաւ ընդ կերպարանին ըմարդոյն, որպէ՛ս էրն յարգանդի Կուսին կամ որպէ՛ս ընդ Հար եւ Հոգւոյն Սրբոյ՛, եւ որպէ՛ս Հայր եւ Ունգի ընդ նմա էին. ոչ անձնաւորութեամբ, այլ զարութեամբ եւ միաւորութեամբ: 2 Նոյնպէս եւ Որդին ընդ Հար էր եւ ընդ Հոգւոյն Սրբոյ՛ ըստ հրամանի Ձեռան, որ ասէր, եթէ. «Եւ ի Հայր, եւ Հայր՝ յիս» [Յովհ. Ժ 38]: 3 Ոչ ընդ Օամենայն ինչ ասէր, այլ զանորիշութիւն ցուցանէր, քանզի թէպէտ՝ անշաւափելի էր Բանն, շաւափեցաւ՝ ըստ Յովհաննու, որ ասէ, թէ՛ «Ձեռք մեր շաւափեցին ի վերայ Բանին կենաց» [Ա Յովհ. Ա 1], սակայն անշաւափելի մնաց, քանզի ոչ շփոթեցաւ: 4 Նոյնպէս եւ մարդկութիւն անշաւափելի էր՝ Բանին միաւորութեամբն եւ ոչ շփոթմամբ՝ ըստ բանին Տեռան, որ ասէ, եթէ՛ «Ոչ որ ել յերկնս, ՚երէ ոչ որ էջն յերկնից՝ Որդին մարդոյ, որ էն յերկնս» [Յովհ. Գ 13]: 5 Քանզի՛ հացն եւ գինին անապական, զոր Տէրն ետ աշակերտաց Օիրոց՝ զկուսածին Քրիստոսն հաւատամբ: 6 Նոյնպէս եւ զհոգին բանական եւ զմարմինն, որ՝ ի Կուսէն էառ, Աստուած յաիտենական թոստովանիմք: // 7 Եւ եթէ ասիցեն, թէ ի Կուսէն էառ՝ յաիտենական ոչ է, ասեմք ՚եւ մեք՛, եթէ ի սեղանոյն Օհառ զհացն եւ զգինին՝ Յիսուս, այն՝ ոչ է կուսածին Քրիստոս: 8 Ահա՛ ամենայն դիմաւր կորացեալ էք՛, որք զայսպիսի կարծիս ստացէք ի Կուսածինն:

89ա

28 Որդւոյն B
29 Ձգերրորդ B | կերպարանն B | չորրորդն A
1 կերպարան(2) A | Որդւոյն B | յարգանդ B | 10՛ B | ՕՈրդի A
2 ՕՓրկչին B | ՚ի B
3 Օաման B | զանորիշութիւնն B | ՚եւ B
4 մարդկութիւնն B | ՚ըստ B | 1-՛ A
5 ՚որպէս B | զհացն B | զգինին B | աշակերտացն B | Օ B
6 ՚եւ B | Օհաւատամբ B
7 1-՛ B | Օ B | ՚ ի բաժակէն առ B | ՚եւ B
8 ՚որ B | կորացեալ գտանին՛ B

9 Դարձեալ հարցցուք եւ մեք ընդ նոսա՝ Օեթէ Աստուած կատարեալ էր Քրիստոս եւ մարդ կատարեալ, զկատարելութիւնն ՚ի վերայ՛ Օանձի՛նն ասէք, թէ՛ ՚ի վերայ բնութեանն՛: 10 ՕՋի թէ ի վերայ բնութեանն ասէք, ահա որ Բ կատարելութիւն տեսանի ի Սուրբ Երրորդութիւնն: 11 Քանզի Երրորդութիւնն մի բնութիւն է, եւ մի բնութիւնն մարդկութիւն. ահա որ զԵրրորդութիւնն ասէք մարմնացեալ, որ է յոյժ հայիտութիւն: 12 Ջի թէպէտ՝ Սուրբ Երրորդութիւնն մի բնութիւն է, այլ Հայր եւ Հոգին ոչ առին մարմին, բայց միայն՝ Որդին: 13 Եւ եթէ Բ կատարելութիւն ի վերայ անձինն ասէք, ահա որ Երրորդութիւնն չորրորդութիւն եղել, որ է Նեստորի Օչարափառութիւնն: 14 Եւ եթէ ասիցեն, թէ մարդկային անձն ոչ ունէր Քրիստոս, քանզի աստուածային անձն ունէր, ասացուք եւ մեք՝ եթէ զաստուածային բնութիւն ունէր, ընդէ՛ր՝ Օզմարդկայինն բնութիւն էառ: 15 Եւ այլ իմն պատճառ զի եթէ մարդկային անձն ոչ ունէր, ապա եւ սուտ խաւսէին, թէ մարդ կատարեալ է: 16 Եւ որ Օասէ սուտ՝ սատանայ է: 17 Իսկ մեք այսպէս դաւանեմք զՔրիստոս, քանզի Օէ Աստուած կատարեալ եւ մարդ կատարեալ՝ եւ ընդ իջանել Բանին յարգանդ՝ Կու/սին՝ էառ զկատարեալն եւ ոչ զմասնաւորն: 18 Քանզի որպէս զաստուածային կերպարանն Օի մարդկայինն՝ Օմիացոյց, եւ է մի կերպարան, Օայսպէս եւ աստուածային կատարելութիւնն ՚եւ մարդկային կատարելութիւնն՛ միաւորեցաւ եւ է մի կատարելութիւն: 19 Նոյնպէս աստուածային բնութիւնն եւ մարդկային բնութիւնն միաւորեցաւ եւ է մի բնութիւն:

89բ

9 Օ A | ՚վասն՛ B | Օբնութեան B | ՚վասն անձինն՛ B
10 Օ A | եթէ B
11 բնութիւն(2) B | մարդկութիւնն B
12 ՚ եւ B
13 զԲ B | կատարելութիւնն B | Օ A
14 զմարդկային B | զաստուածային B | թէ B | բնութիւնն B | ՚եւ B | Օ B
բնութիւնն B
15 զմարդկային B | խաւսին B
16 Օ B | ՚խաւսի ի B | սատանայէ B
17 Օ B | ՚է B | ՚սուրբ B | մասնաւորն A
18 աստուածային B | Օեւ B | մարդկային B | ՚կերպարանն B | Օմիաւորեցաւ B
| Օնոյնպէս B | 1-՛ B
19 սոյնպէս(0) B

20 Եւ մին նման աստուածային ներգործութիւնն եւ մարդկային ներգործութիւնն միաւորեցաւ, եւ է մի ներգործութիւն: 21 Այսպէս եւ՝ աստուածային կամքն եւ մարդկային կամքն միաւորեցաւ, եւ է մի կամք: 22 Ոչ բաժանմամբ ասեմք՝ ըստ Նեստորի եւ ոչ շփոթմամբ՝ ըստ Եւտիքեայ, այլ անշփոթ միաւորութեամբ խոստովանիմք զՔրիստոս: 23 Քանզի որպէս Հայր մի է, եւ ոչ ասեմք Բ, նոյնպէս եւ մարմնացեալ Բանն Աստուած մի է, եւ ոչ ասեմք Բ: 24 Նոյնպէս եւ Հոգին Սուրբ մի է եւ ոչ՝ Բ, զի մի՝ Երրորդութիւնն չորրորդութիւն՝ համբաւեցցի:

IV. 1 Օհարցումն: Ընդէ՞ր Հայր եւ Հոգի ոչ առին մարմին, բայց միայն՝ Որդին: 2 Պատասխանի: Քանզի Հայր անծին է եւ եթէ՝ առնոյր մարմին եւ ծնանէր, լուծանէր ի հայրութենէն: 3 Նոյնպէս եւ Հոգին Սուրբ, քանզի՝ բոխումն է ի բոխողէն եւ ոչ՝ ծնունդ: 4 Եւ թէ Հոգին եւս առնոյր մարմին եւ ծնանէր, նա եւս ելանէր ի հոգիութենէն եւ որդի լինէր. եւ այս փոփոխումն լինէր եւ ոչ հաստատուն:

90ա V. 1 Օհարցումն: Եթէ՝ «ասիցեն, թէ՛ Որդի միայն մարմնացաւ, ապա՝ յաւելաւ քան զՀայր եւ՝ զՀոգին»². քանզի յա//ռաջ քան զմարմնանալն հաւասար էր ընդ Հայր եւ ընդ Հոգւոյն Սրբոյ: 2 Պատասխանի: Ասացուր «եւ մեր»՝ եթէ ոչ միաւորեցաւ Բանն Աստուած ընդ մարդկութեանն, յաւելաւ, ապա եթէ միաւորեցաւ, ոչ յաւելաւ: 3 Քանզի թէպէտ «էառ զմարդկային բնութիւնն ի սրբոյ Կուսէն», այլ յառաջ՝ քան զյաւիտեանս Օեր՝ ըստ Աւետարանին Յովհաննու՝, թէ՝ «Եւանջիցէ Որդի մարդոյ, ուր էր զառաջինն» [Յովհ. Զ 63]:

20 Եւ մին B | նման(1) B | ներգործութիւն(1) A
 21 Եւ մին նման՝ B
 24 *ասեմք B | *համարեցցի եւ B
 1 Եւ առ, հարցումն, զոր եթէ հարցանիցեն, եթէ B
 2 *Հայր B
 3 Հոգի A | *եւ Հոգի Սուրբ B
 4 եթէ B | հոգիութենէ B
 1 Տե՛ս Օհարցումն (III 1), յետագայում նոյնն է B-ում: | Դ՝ B | *եւ B | *քան B | *2Սուրբ B | Սուրբ Հոգոյն՝ B
 2 Եւ մի B | մարդկութիւն B | թէ B
 3 Գ345(առ/0)12՝ B | առ B | *է B | օ B | Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ ասէ յԱւետարանն ի Յովհաննու գլոխի՝ B | Եւանջ A

4 Տեսանե՛ս, զի Քրիստոս զմարդկային բնութիւնն, ՚ուր էրն ասէ, ոչ եթէ յարգանդէ՝ Կուսին ելլ՝, ուստի ծնաւ, այլ Օի յերկինս համբարձաւ եւ ընդ աջմէ Հայր նստաւ: 5 Եթէ ասիցեն, թէ Որդի մարդոյ զԱստուածութիւնն ասէ, ասացուր եւ մեր, եթէ ի բազում տեղիս Որդի մարդոյ ասէ Յիսուս: 6 Չայն ամենայն վասն Աստուածութեանն ասէ եւ ոչ վասն մարդկութեանն՝ ըստ նոցա կարծեացն: 7 Այլ այս է ճշմարիտն, քանզի թէպէտ ի սրբոյ Կուսէն էառ զմարդկային բնութիւնն, այլ Բանն Աստուած յառաջ Օ է քան զյաւիտեանս: 8 Հանդերձ մարդկութեամբն Օ է Որդի Աստուծոյ, որպէս զհացն եւ զգինին անապական՝ հանդերձ քանին, զոր ասաց Յիսուս, թէ՝ «Այս է մարմին իմ եւ արիւն իմ» [Մատթ. ԻԶ 26-28, Մարկ. ԺԴ 22-23, Ղուկ. ԻԲ 19-21], 9 կուսածին Աստուած հաւատամք, թէպէտ Օյն բազում ամաց ի սեղանոյն էառ, նոյնպէս եւ զմարդկութիւնն, որ ի Կուսէն էառ, հանդերձ Աստուածութեամբն Օ խոստովանիմք յառաջ քան զյաւիտեանս: 10 Եւ այս եւս ուղիղ է՝, քանզի թէպէտ ար ըստ արէ առնուն քահանայքն զհացն եւ // զգինին անապական եւ Օպատարագեն, եւ ոչ յաւելու ի Քրիստոս, նոյնպէս եւ Բանն Աստուած էառ զմարդկութիւնն, աստուածացոյց, եւ ոչ յաւելաւ յԱստուածութիւնն: 11 Քանզի հուրն միացաւ ընդ երկաթի եւ զսեւութիւն երկաթին ներկեաց, եւ ոչ յաւելաւ ջերմութիւն հրոյն:

90բ

V. 1 Հարցումն: Ընդէ՞ր ասաց Յիսուս. «Քակեցէ՛ք զաճարս այս, եւ զերիս ատուրս շինեցիք զսա» [Յովհ. Բ 19]: 2 Եւ աւետարանիչն ասէ, թէ՝ «Վասն աճարին՝ մարմնոյ իւրոյ ասէ» [Յովհ. Բ 21]: 3 <Պատասխանի>: Թիսկ չարափառքն յոյժ ուրախանան, բայց ոչ է, որպէս նոքա կարծեն: 4 Քանզի ոչ եթէ մարմինն Տեառն ի միմեանց քակեցաւ, այլ անքակ մնաց, որպէս էրն՝ ըստ Աւետարանին, թէ՝ «Ոսկր նորա մի՝ փշրեցցի» [Յովհ. ԺԹ 36]: 5 Եւ մարգարէն ասէ, թէ՝

4 Դ{-34567}201(+Նա)՝ A | օ B | *եւ B
 7 օ B
 8 Եր B
 9 օB | օB | *խոստովանիմք B
 10 Դ՝ A | հաց B | գինի B | Օպատարագի B
 11 միաւորեցաւ B | երկաթոյ B
 1 ասէ B | *թէ B | զայս B
 2 Դ(աճար/1)0՝ B
 3 Եւ B

«Մարմին նորա ոչ ետես զապականութիւն» [Մաղմ. ԺԾ 10, Գործ. Բ 31]:⁶ Մարմին Քրիստոսի էին աշակերտքն՝ ըստ Պաղոսի, 'որ ասէ', թէ՛ «Մարմին ենք ի մարմնոյ նորա եւ անդամք յանդամոց նորա» [Ա Կոր. ԺԲ 27, Եփես. Ե 30]:⁷ Եւ յորժամ կալան զՅիսուս, ցրուեցան ամենեքեան եւ փախեան ի նմանէ:⁸ Եւ յետ երից ատուրց շինեաց գնոսա յարութեամբն իրողվ, եւ անքակ մնացին ի Քրիստոսէ մինչեւ յաւիտեան:⁹ Եւ դարձեալ ասեն ոմանք, թէ միաւորութիւնն՝ քակտեցաւ զերիս տիւս եւ զերիս գիշերս:¹⁰ Ասասցուք եւ մեք ընդդէմ նոցա, թէ արիւնն եւ ջուրն, որ ել ի կողիցն ՕՔրիստոսի, ո՛չ էր Քրիստոսի:¹¹ Քանզի նախ զհոգին աւանդեալ էր, եւ ապա խոցեցին զկողն, եւ ել արիւն եւ ջուր:¹² Եւ սոսկ մարմնոյն՝ Քրիստոսի ասել ոչ լինի, քանզի եւ հոգի ոչ գոյ ի նմա:¹³ Եւ հոգին քանական, որ ի // դժոխքն Օգնաց, նա ոչ՝ է Քրիստոս, քանզի մարմին ոչ գոյր ընդ նմա:¹⁴ Եւ Բանն Աստուած, որ ընդ աւազակին եմուտ ի դրախտն, նա եւս ոչ էր Քրիստոս:¹⁵ Ահա որ ընդ ամենայն տեղիս զերիս տիւս եւ զերիս գիշերս ոչ գոյր Օընդ նոսա Քրիստոս:¹⁶ Այլ պարտ է Օմեզ այսպէս դաւանել՝ քանզի արիւնն եւ ջուրն, որ՝ ել ի Քրիստոսի կողիցն էր եւ՛ Քրիստոսի էր՝ ըստ Օ՛Յոհաննու աւետարանչին, որ ասէ, թէ՛ «Արիւն Յիսուսի Քրիստոսի՝ Որդոյն Աստուծոյ, սրբեցէ զմեզ յամենայն մեղաց մերոց» [Ա Յովհ. Ա 7]:¹⁷ Եւ զաւազակն Քրիստոս տարաւ ի դրախտն՝ եւ ոչ՝ առանձին Բանն Աստուած:¹⁸ Եւ զդժոխքն Քրիստոս աւերեաց եւ ոչ՝ սոսկ քանական հոգին, քանզի ասէ Պետրոս առաքեալն, թէ՛ «Քրիստոս մեռաւ մարմնովն, այլ կենդանի էր հոգւովն, Օեւ երթեալ ի դժոխքն եւ քանաւորաց քարոզեաց» [Ա Պետ. Գ 18-19]:¹⁹ Տեսանե՛ս, զի զկենդանին մարմնովն մեռեալ ասէ Օ՛Պետրոս եւ զմեռեալն կենդանի ասէ հոգւովն եւ ի դժոխսն երթեալ:

91ա

6 մարմինն(1) B | Դ⁻¹ B
 9 միաւորութիւն B | *Քրիստոսի B
 10 Օ B | է B
 13 Օ B | *եւս B | գոյ B
 15 գոյ B | Օ B
 16 Օ B | արիւն A | *ի կողիցն B | Դ⁻¹ B | Օ՛ A
 17 '2301' B | առանձինն B
 18 եթէ B | Օ A | դժոխս B | քանաւորացն B
 19 մարմնով B | Օ՛Պաղոս A | երթալ A

²⁰ Եւ զերեզմանն, յոր եղին զմարմինն ՕՔրիստոսի Յիսուսի, ոչ լոկ մարմնոյ ասեմք, այլ Քրիստոսի:²¹ Բան ամենայն Օիրարք զգերեզմանն նման տեսանեմք սուրբ Աստուածածնին:²² Եւ դարձեալ, որպէս ծնունդն Օսքանչելի էր, նոյնպէս եւ մահն՝ անթարգմանելի է:

VII. ¹ Հարցումն: Ընդէ՛ր ասաց Յիսուս. «Վասն ատուրն այնորիկ եւ ժամուն ոչ որ գիտէ՝ ո՛չ հրեշտակ յերկինս եւ ո՛չ Որդի, բայց միայն՝ Հայր» [Մատթ. ԻԴ 36]: ² «Պատասխանի»: Իսկ հերձուածողքն ասեն, թէ մարդկային բնութիւնն էր, որ ոչ գիտէր:³ Ասասցուք եւ մեք ընդդէմ նոցա այսպէս՝ եթէ Որդի զմարդկային բնութիւնն 91բ ասէր, 'ահա աստուածային բնութիւն, որ ի Քրիստոսի էր', նա ոչ էր որդի:⁴ Եւ եթէ Բանն Աստուած Որդի էր Հաւրն, յայտնի է, եթէ Բանն Աստուած էր, որ անգիտացաւ:⁵ Եւ եթէ Բանն Աստուած՝ անգիտանայր եւ նա Որդի է, եւ Օեթէ մարդկային բնութիւնն անգիտացաւ, նա եւս Որդի է:⁶ Քանզի ասաց Յիսուս, եթէ՛ «ոչ հրեշտակք գիտեն եւ ոչ Որդի» [Մատթ. ԻԴ 36]:⁷ Ահա որ Բ որդի տեսանեմք Հաւրն երկնաւորի՝ մինն՝ հաւասար ընդ Հաւր՝ ըստ Յիսուսի, որ ասէ, թէ՛ «Ես եւ Հայր իմ մի ենք» [Յովհ. Ժ 30], եւ միւսն՝ կրտսեր քան զՀայր՝ ըստ քանին, որ ասէ. «Հայր իմ մեծ է քան զիս» [Յովհ. ԺԴ 28]:⁸ Եւ որք զայսպիսի Օկարծիս խորհին եւ ընդ Բ սահմանեն ի վերայ կուսածին Արքային, ուրացողք գտանին՝ ի ծնունդն Քրիստոսի:⁹ Ջոր եթէ զաստուածային Որդին եւ զմարդկային որդին ասեն ծնեալ ի Կուսէն, ահա որ զԿոյսն սուրբ Բ որդույ մայր ասեն:¹⁰ Եւ եթէ զմին որդին ասեն ծնեալ ի Կուսէն եւ զմիւսն՝ ոչ, ահա՛ զմինն ուրացան՝ զորն եւ իցէ:¹¹ Այլ մեզ պարտ է իմանալ, թէ զինչ է քանն, զոր ասաց Յիսուս, եթէ՛ «ո՛չ հրեշտակք յերկնից եւ ո՛չ Որդի, բայց միայն՝ Հայր» [Մատթ. ԻԴ 36]:¹² Բազում պատճառ ունի քանս Օայս:

20 Օ B | մարմնոյն B
 21 զամենայն A | Օկիրս A | զԱստուածածնին A
 22 Օանճառելի B | *Քրիստոսի B
 3 Դ⁻¹ B
 4 յայտ B | թէ(2) B
 5 *ոչ B | Օ B
 6 գիտէ B
 8 որ B | Օբան B | *նորք B
 10 զմի(1)B | *որ B
 11 *ոչ որ գիտէ B
 12 Օ B

92ա

¹³ ՕՆախ առաջին այս է, թե՛ ո՛չ հրեշտակաց եւ ո՛չ ձեզ գիտելի է զար կատարածին, քանզի յառաջագոյն զհրեշտակսն ստեղծ Տէրն, քան զմարդիկ: ¹⁴ Վասն Բայնորիկ յառաջ զհրեշտակս ասաց եւ ապա զորդի եւ անուանեաց զհրեշտակս երէց որդի: ¹⁵ Եւ ապա ստեղծ զմարդն եւ անուանեաց կրսեր որդի օգնոսա: ¹⁶ Եւ // զարն զայն ո՛չ հրեշտակք գիտեն, որ յերկինս են, եւ ո՛չ ՚որդիք հաւատացեալք՝, բայց միայն՝ Սուրբ Երրորդութիւն: ¹⁷ Ըստ Յիսուսի, որ ասէ, թե՛ «Որպէս գիտէ զիս Հայր, գիտեմ եւ ես զՀայր» [Յովհ. Ժ 15]: ¹⁸ Եւ Պաւղոս ասէ, թե՛ «Քրիստոս է Աստուծոյ զարութիւն եւ Աստուծոյ իմաստութիւն» [Ա Կոր. Ա 24]: ¹⁹ Գիտէ ճշմարիտ զամենայն: ²⁰ Ըստ այնմ՝ զոր եւ ինքն պատմեաց մի ըստ միոջէ մինչ ի կատարած աշխարհիս եւ զայն արն ոչ յայտնեաց: ²¹ Եւ այլ պատճառ՝, եթէ ասէր Յիսուս, թե՛՝ գիտեմ եւ ոչ ասեմ,՝¹ զայթակղէին ՚ի նա՛ առաքեալքն, եթէ ոչ է սեր Սորա առ մեզ կատարեալ, քանզի գիտէ եւ ՚նոջ ասէ մեզ: ²² Եւ այլ իմն պատճառ, Բզի որպէս զամենայն կիրս կրեաց կամաւորաբար՝ նոյնպէս եւ զանգիտութիւն:

VIII. ¹ Հարցումն: Ընդէ՛ր ասէ անտարանիչն, թե՛ «Սկսաւ Յիսուս տրտմիլ եւ հոգալ» [Մատթ. ԻԶ 37], եւ ասելն Տեառն՝ «Տրտում է՛ ոգի իմ միևչեւ ի մահ» [Մատթ. ԻԶ 38]: ² Պատասխանի: Ոմանք ի հերձուածողաց ասեն, թե՛ մարդկային բնութիւնն էր, որ տրտմէր եւ հոգայր: ³ Ո՛վ անարէն, եթէ մարդկային բնութիւնն տրտմէր ՚եւ հոգայր՝, եւ աստուածայինն՝ ոչ, ահա որ Բ բնութիւնք ի միմեանց բաժանեցան, քանզի մինն տրտմէր եւ հոգայր, եւ միւսն՝ ոչ: ⁴ Եւ որք զայսպիսի կարծիսս Օասեն ի վերայ Քրիստոսի, զանէժս ընդ Նեստորի ընդունին:

13 օ B | առաջին B | զհրեշտակս B | մարդիկ A
 14 Բայն B | զհրեշտակն A
 15 օ B
 16 ՚հաւատացեալք, որք որդի անուանեցան՝ B
 18 եթէ B
 20 աշխարհի B
 21 պատճառաւ B | *քանզի B | թե(1)B | եթէ(1) B | *ձեզ B | ՚-1 B | ՚201՝ B
 22 Բքանզի B
 1 ՚տրտմէ՛ A
 2 տրտում էր B
 3 տրտում էր(1) B | ՚-1 B | զաստուածայինն A | բնութիւնքն B | տրտում էր(2) B
 4 զայսպիսիս B | կարծեն B | օ B |

92բ

⁵ Այլ անտարանիչն ցուցանէ, եթէ «սկսաւ տրտմիլ եւ հոգալ» [Մատթ. ԻԶ 37], քանզի Մինն ի Սրբոյ Երրորդութենէն ՚սկսաւ զամենայն անօրէնութիւնսն՝ կատարել, քանզի տրտմեցաւ եւ // զտրտմութիւնս օմեր եբարձ. ի հոգս անկաւ, զի զհոգիս մեր ազատեացէ ի բնութենէ յաւարին:

IX. ¹ Հարցումն: Զի՛նչ է, զոր ասաց Յիսուս, թե՛ «Հոգիս յաժար է, Բբայց մարմինս տկար օէ» [Մատթ. ԻԶ 41]: ² Պատասխանի: Չարափառքն ասեն, թե՛ հոգի զաստուածային բնութիւնն ասէ եւ մարմին՝ զմարդկային բնութիւն: ³ Ահա որ յոյժ ուրացան: ⁴ Զի եթէ հոգի զաստուածային բնութիւնն ասէր, ապա եւ Որդի ոչ էր մարմնացեալ, քանզի ասէ, թե՛՝ հոգիս յաժար է [Մատթ. ԻԶ 41]: ⁵ Եւ եթէ Բանն Աստուած զիր անունն հոգի կոչէ, ահա որ Երրորդութիւնն շփոթեցաւ, քանզի երբեմն Որդի ասէ զինքն եւ երբեմն հոգի: ⁶ Եւ որք շփոթումն ասեն ի Սուրբ Երրորդութիւնն, ուրանան եւ զանձաւորութիւնն: ⁷ Եւ այլ ոմանք ասեն, թե՛ զբանական հոգին ասաց Բքրիստոս, եթէ յաժար է, Բբայց մարմինս տկար: ⁸ Եւ այս եւս ոչ է ուղիղ. զի եթէ մարդկային հոգին յաժար էր, եւ մարմինն տկար, ապա ընդէ՛ր ասէր նոյն ինքն Քրիստոս՝. «Երանի՛ ՚իսաղաղարարաց՝²» [Մատթ. Ե 9]: ⁹ Քանզի զիր ՚մարմինն եւ զհոգին՝ ոչ կարէր յաղաղեցուցանել եւ հակառակութիւն ասել ի Քրիստոս՝ յո՛յժ հաշիոյութիւն է:

X. ¹ ԲՀարցումն: Ընդէ՛ր ասէր Յիսուս, թե՛ «Տրտում է անձն իմ միևչեւ ի մահ» [Մատթ. ԻԶ 38]: ² Պատասխանի: Այլ ցուցանէ Փրկիչն, թե՛ տրտմութիւն հոգւոյն է եւ տկարանալն՝ մարմնոյն: ³ Եւ Բանն Աստուած ՚միաւորեալ էր՝ ընդ հոգւոյն եւ ընդ մարմնոյն, կրէր կամաւ զտրտմութիւնն եւ զտկարութիւնն վասն մերոյ փրկութեան:

5 ՚...(1,5բառ)թիւն՝ A | օ B | հոգիս A
 1 օեւ B | օ B
 5 Բի յորդիութենէ B
 7 եթէ B | Երրորդութիւն B | օեւ B | զմարմինս B
 8 ասէ B | *թէ B | *է B | *2զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեցցին B
 9 ՚(-q2)(1-u)՝ B
 1 Ի եւ եթէ բանական հոգին յաժար է B
 2 օ B
 3 միաւոր B | *էր | զտրտմութիւն A

93ա ⁴ Եւ այս եւս Օի դէպ է, որ ասէր, թէ՛ «Հոգիս յաւժար է, Բրայց // մարմինս՝ տկար» [Մատթ. ԻԶ 41]: ⁵ Քանզի հոգին են մարգարէքն, Բոր խաւսէին ի Թարար լերին վասն ելիցն Տեառն ՕյԹուսադէմէ [Մատթ. ԺԷ 3]: ⁶ Եւ մարմին Օէին աշակերտքն եւ Օտկար, Բորք ոչ կամէին զչարչարանս Տեառն, զի մի՛ ի նոցանէ հեռացի [Մատթ. ԺԶ 22]: ⁷ Եւ այս եւս ճշմարիտ է, Օքանզի ասէ Յիսուս, թէ՛ Հոգիս յաւժար է. հոգի զՀոգին Սուրբ ասէ, քանզի յաւժարութեամբ Սուրբ Հոգւոյն արար զամենայն: ⁸ Բայց մարմինս տկար, նոյն ինքն է Բանն՝, ըստ Յովհաննու՝, որ ասէ, թէ՛ «Բանն մարմին եղև եւ բնակեաց ի մեզ» [Յովհ. Ա 14]: ⁹ Քանզի որպէս մարմնացաւ, նոյնպէս՝ տկարացաւ: ¹⁰ Եւ մինն ի Սրբոյ Երրորդութենէն կրեաց զամենայն կամաւորաբար եւ ոչ՝ ՚ի հարկէ՛:

XI. ¹ Հարցումն: Ընդէ՛ր «անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց, եկաց յաղաւթս եւ ասէ. «ՕՀա՛յր իմ, եթէ հնար օէ, անցցէ բաժակս այս լինէն, Բրայց ոչ որպէս ես կամիմ, այլ որպէս դու»» [Մատթ. ԻԶ 39]: ² Պատասխանի: Անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց, զի զանկեալքս ՚բարձրացուցէ յերկինս՝: ³ Եկաց յաղաւթս, զի աղաւթիւք զմեզ ի փորձութենէ ապրեցուցէ՛ ըստ Յիսուսի, որ ասէ. «Յաղա՛ւթս կացէք, ՚զի մի՛ մտանիցիք ի փորձութիւն» [Ղուկ. ԻԲ 46]: ⁴ Եւ ասէր, թէ՛ «Հա՛յր Օիմ, եթէ հնար օէ, անցցէ բաժակս այս լինէն» [Մատթ. ԻԶ 39]: ⁵ Ոչ եթէ երկնչէր ի չարչարանացն, ըստ Գայնմ՝ «Մի՛ երկնչիք յայնմանէ, որ սպանանեն զմարմինն ձեր» [Մատթ. Ժ 28]: ⁶ Եւ ինքն զիա՛րդ երկնչի ի մահուանէ: ⁷ Եւ եթէ Յիսուս երկնչէր, ՝սէրն նորա ոչ էր առ մեզ կատարեալ:

4 օ B | օեւ B
 5 հոգիք B | մարգարէք B | օեւ B | օB
 6 օ A | օ՛ A | օեւ B
 7 օ A
 8 մարմինն(1) B | ՝Աստուած B | ՝աւետարանչին B
 9 ՝եւ B
 10 ՚բոնադատելով՝ B
 1 ՚-1 A | օինչ իցէ A | օ՛ալլ A
 2 ՚(+ի)10՛ B
 3 ՚եւ այլն՝ 1 A
 4 օ A | ինչ իցէ A
 5 ՚Յիսուսի, որ ասէ՛ B
 7 ՝ապա եւ B | է B

⁸ Քանզի Յոհաննէս ՝ասէ, թէ՛ «Մէր կատարեալ ի բաց մերժէ <զ>երկիւղն» [Ա Յովհ. Դ 19]: ⁹ Իսկ օեթէ երկնչէր՝ ՚ոչ է՛ կատարեալ՝ սէր:՝1 // ¹⁰ Եթէ յակամայ օեկն ի չարչարանս մահու, քանզի ասաց Յիսուս. «Ոչ որպէս ես կամիմ, այլ որպէս դու՝» [Մատթ. ԻԶ 39], ահա որ կամքն նորա Հաւր կամացն հակառակ էր՝ ըստ չարախաւսիցն: ¹¹ Եւ եթէ ասիցեն՝ այլ է կամք աստուածային եւ այլ է կամք մարդկային, Բըստ այսմ եւս տարակուսին: ¹² Քանզի կամքն մարդկային, որ ի Քրիստոս էր, ոչ կամէր զչարչարանս, ապա ընդէ՛ր ասաց ցՊետրոս. «Ե՛րբ յետս իմ, սատանա՛յ՝» [Մատթ. ԺԶ 23, Մարկ. Ը 33], քանզի՛ Պետրոս ոչ կամէր զչարչարանս եւ զմահ Տեառն: ¹³ Զի թէ կամքն մարդկային, որ ի Քրիստոս էր, նա՛ ոչ կամէր զմահն եւ զչարչարանս եւ կամակից էր կամացն Պետրոսի, պարտ էր զՊետրոս բարեկամ անուանել, քան օթէ՛ «Գայթակղութիւն իմ ՚ես» [Մատթ. ԺԶ 23],- ասէ՛: ¹⁴ Եւ դարձեալ, ասէ Տէրն. «Իջի ես յերկնից, ոչ զի զկամս իմ արարից, այլ զկամս Այնորիկ, որ առաքեացն զիս» [Յովհ. Զ 38]: ¹⁵ Տեսանէ՛ս, զի իջեալ Բանն ասաց զայս: Ոչ եթէ այլ էր կամք Հաւրն, եւ այլ՝՝ կամք Բանին, այլ զայն ցուցանէր, թէ ՚ամենայն իրաւք՝ հնազանդ էր Որդի Բընդ Հաւրն երկնաւորի: ¹⁶ Եւ զասելն Յիսուսի. «Հա՛յր, եթէ հնար ինչ իցէ, անցցէ՛ բաժակս այս լինէն, ապա Օթէ ոչ՝ արբից զսա» [Մատթ. ԻԶ 39], զայն ցուցանէր Յիսուս, եթէ բաց ի խաչելութենէն ոչ զոյ հնար ազատութիւն առնել: ¹⁷ Եւ դարձեալ, զմիակամութիւնն Թառաւել ցուցանէ, քան թէ զհակառակութիւնն:

XII. ¹ Հարցումն:՝ Եթէ իջեալ հրեշտակն՝՝ եւ զաւրացուցանէր զնա [Ղուկ. ԻԲ 46]: ² Պատասխանի: Հակառակորդքն ասեն, թէ զմարդկային բնութիւնն զաւրացուցանէր հրեշտակն:

8 ՝աւետարանիչն B
 9 Բոր B | երկնչի B | ՚չէ՛ B | ՝ի B | ՝եւ B
 10 օերկն A | չարչարան A | ՝կամիս B | կամք B
 11 կամքն(1) B | կամքն(2) B | Բընդ B | այս B
 12 ՝գայթակղութիւն իմ եւ դու B | ՝եւ B | զմահն B
 13 ՝եւ B | զչարչարանսն B | օ B | ՚եւ սատանայ ասել՝ B
 15 կամքն (1) B | ՝էր B | կամքն(2) B | ցուցանէ B | ՚ամենութեք՝ B | Թմիածին B
 16 զբաժակս զայս AB | օ A | ցուցանէ B | Բրայց B
 17 Թառնել B | հակառակութիւն B
 1 ՝Որ ասէ ավետարանիչն B | թէ B | հերեշտակ B | ՝յերկնից B
 2 հակառակքն B | բնութիւն B

93բ

94ա ³ Մի՞թե՜ Բանն // Աստուած ոչ էր Ղնդ նմա, այսինքն՝՝ ի մարմնին: ⁴ Եւ եթէ ի մարմնի էր՝ ըստ Պաղոսի, որ ասէ. «Ի նմա բնակէ ամենայն լրումն Աստուածութեան Օմարմատրապէս» [Կող. Բ 9], ընդէ՛ր եւ Բանն Աստուած ոչ զաւրացուցանէր զիր մարդկութիւնն, որ արարիչն է հրեշտակաց, քան Օթէ՛ հրեշտակն, որ արարած էր ի նմանէ: ⁵ Այլ այս է ճշմարիտն, քանզի որպէս զամենայն կիրս վասն մեր կրեաց Մինն ի Սրբոյ Երրորդութենէն կամաւորաբար, նոյնպէս եւ զզարանալն ի հրեշտակէն, զի զտկարութիւնս մեր բարձցէ: ⁶ Եւ Օոր ասաց ցԱդամ՝. «Քրտամբ երեսաց ՚բոց կերիցես զհաց քո՛» [Ծն. Գ 19], ՛նոյնպէս եւ՛ ինքն քրտնեցաւ եւ զմարմին զիր ետ մեզ հաց անմահութեան եւ զքիրտն Ադամայ Օբարձ: ⁷ Եւ դարձեալ ուսոյց մեզ, եթէ ի ժամանակի նեղութեան այսպէս պարտ է աղաթել, մինչեւ քիրտն Օիբրեւ զարին ի վերայ երկրի հեղցի: ⁸ Քանզի ասէ ՕԱւետարանն, թէ՛ «սկսաւ Յիսուս առնել եւ ուսուցանել» [Գործ. Ա 1]:

XIII. ¹ Հարցումն: Ընդէ՛ր ասաց ՕՅիսուս, թէ՛ «Աստուած, Աստուած իմ՛, ընդէ՛ր թողեր զիս» [Մատթ. ԻԷ 46]: ² Պատասխանի: ՚Բազումք ի հերձուածողացն՛ ասեն, թէ մարդկային բնութիւնն ասաց առ աստուածային բնութիւնն, թէ՛ «Աստուած Աստուած...»: ³ Ո՛վ յիմար, զի թէ մարդկային բնութիւնն ասաց զայս, ահա որ զմարդկային բնութիւնն, որ ի Քրիստոս էր, մեղանչական ասէք: ⁴ Քանզի Դաւիթ ասէ. «Աստուած, Աստուած իմ՛, ընդէ՛ր թողեր զիս»: ⁵ ՚Հեռի եղէ վասն բանի յանցանաց իմոց՛» [Սաղմ. ԻԱ 2-3]: ⁶ Եւ ցուցանէ Դաւիթ, եթէ որք թողեալ յԱստուծոյ՛ վասն մեղաց իրեանց հեռացեալ են՛: ⁷ Որք զայսպիսի բանքս Օասեն ի վերայ մարդկային բնութեանն, որ ի Քրիստոս էր՛, նոքա հեռացեալ են ի Մուրբ Հոգւոյն՛:

3 *եւ B | Դ⁻¹ B
 4 Աստուածութեան B | Օ B | էր B | Օզի B
 6 Օ B | *թէ B | քրտամբ B | ՛եւ այլն՛ A | ՛նոյնն՛ B | Օմարբեաց B
 7 Օիր եւ B
 8 Օաւետարանիչն B | *զայս ամենայն B
 1 ՕՓրկիչն B | *նայեաց առ իս B
 2 ՚բազում հարձուածողք՛ B | *իմ նայեա՛ց առ իս B
 4 *նայեաց... B
 5 Դ⁻¹ B
 6 Աստուծոյ B | *Եւ, B
 7 Օ B | *ասեն B | ՚շնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ՛ B

94բ ⁸ Եւ այս եւս Օտա//րակուէկ նոցա, քանզի ասաց Յիսուս. «Աստուած, Աստուած իմ՛, ընդէ՛ր...»: ⁹ Ջի եթէ մարդկային բնութիւնն ասաց զայս առ աստուածային բնութիւնն, ապա եւ աստուածային բնութիւնն Բ է, քանզի Յիսուս Բ անգամ ասաց. «Աստուած, Աստուած Օիմ»: ¹⁰ Եւ եթէ մարդկային բնութիւնն Օասաց առ Սուրբ Երրորդութեան անձնաւորութիւնն, ընդէ՛ր երիցս անգամ ոչ ասաց, քանզի անձնաւորութիւնքն երեքն են, մի՞թէ զմինն մոռացաւ ասել. քա՛ւ լիցի: ¹¹ Այլ մեզ պարտ է այսպէս իմանալ, քանզի առ Մովսէս ասաց որ Էնն, թէ՛ «Ես եմ Աստուած Աբրահամու, Աստուած Իսահակայ եւ Աստուած Յակոբայ» [Ելք Գ 6]: ¹² Աստուած Աբրահամու՛ Հայր՛, եւ Աստուած Իսահակայ՛ Որդին Միածին, եւ Աստուած Յակոբայ՛ Հոգին Սուրբ: ¹³ Եւ ասաց Աստուածն Իսահակայ առ Աստուածն Աբրահամու եւ Աստուածն Յակոբայ. «Աստուած, Աստուած իմ, ընդէ՛ր...»: ¹⁴ Իսկ խոյն փոխանակ Իսահակայ ՛կախեցաւ ի ծառոյն՛, եւ Աստուածն Իսահակայ փոխանակ ամենեցուն կախեցաւ ի խաչէն: ¹⁵ Եւ որպէս վասն մեր խաչեցաւ Մինն ի Սրբոյ Երրորդութենէն, նոյնպէս եւ վասն մեր աղաղակեաց առ Հայր եւ Հոգին Սուրբ եւ ասաց. «Աստուած, Աստուած իմ, ընդէ՛ր...»: ¹⁶ Ոչ եթէ ինքն էր թողեալ, այլ Ադամ հեռացեալ էր, եւ խաչելութեամբն իրով մերձեցոյց առ Հայր եւ Հոգին Սուրբ:

XIV. ¹ Հարցումն:՝ Աւանդեա՛ց Յիսուս զբանական հոգին ի վերայ խաչին, ՚թէ՞ ոչ: ² Պատասխանի: Որք ուրանան զԲանն Աստուած, ասեն, թէ մարդկային բնութիւնն մեռաւ ի վերայ խաչին: ³ Ո՛վ հայհոյիչ, եթէ մարդկային բնութիւնն մեռաւ, եւ աստուածայինն՛ ոչ, ՛ահա որ մարդկային բնութիւնն ծնաւ ի Կուսէն, եւ աստուածայինն՛ ոչ: ⁴ Քան//զի որ ծնաւ, նոյնն եւ մեռաւ: 95ա

8 զայս B | Օտարակույս է B | *նայեա՛ց եւ այլն B
 9 բնութիւն(1) B | բնութիւնն(3) B | Օ B
 10 Օ B | Երրորդութիւնն A | անձնաւորութեանն A | Օէ B
 11 Մովսիսին A
 12 *Սուրբ B
 14 Դ⁻¹ A
 1 *Թէ որպէս B | Օ B
 3 բնութիւն B | Դ⁻¹ B
 4 ծնան B

⁵ Եւ եթէ զծնունդն Աստուծոյ ասէք եւ զմարդն ոչ յիշէք, եւ զմահն մարդոյ ասէք եւ ոչ՝ Աստուծոյ⁺, ահա որ զերկոսին ուրացեալ էք՝ ի ծնունդն՝ Ծմարդն եւ ի մահն՝ Աստուածութիւնն: ⁶ Եւ եթէ ասիցեն, թէ աստուածային բնութիւն ոչ մեռանի, քանզի Աստուածութիւն Երրորդութիւնն է, ասասցուք, եթէ ի Կուսէն⁺ աստուածային բնութիւնն ոչ ծնանի, քանզի բնութիւնն Երրորդութեանն է: ⁷ Ապա եւ որ ոչն Ծմեռաւ, նա եւս ոչ ծնաւ: ⁸ Եւ որք այսպէս դաւանեն, ընդ Նեստորի դատապարտեսցին: ⁹ Այլ մեզ պարտ է դաւանել զմահն Քրիստոսի՝ որպէս՝ ⁺«սէ առաքեալն¹ Պաւղոս, թէ՝ «Հաշտեցաք ընդ Աստուծոյ արեամբ Որդոյ նորա» [Հռոմ. Ե 10]: ¹⁰ Ոչ եթէ Բ ⁺որդի էր¹, մինն մեռաւ եւ միւսն՝ ոչ, այլ մի եւ նոյն Օինքն Որդին Աստուծոյ մեռաւ հանդերձ մարդկութեամբն: ¹¹ Եւ մարդկութիւնն, որ ի Քրիստոս էր, մնաց կենդանի հանդերձ Աստուածութեամբն: ¹² Եւ որ Ծմեռաւ, նոյն ինքն է կենդանի, եւ որ կենդանի էր, նոյն ինքն է եւ մեռեալ՝ ըստ Աւետարանին, որ ասէ, թէ՝ «Ի կողիցն Քրիստոսի ել արիւն եւ ջուր» [Յովհ. ԺԹ 34]: ¹³ Եւ եթէ ասիցեն, Օթէ արիւն զԱստուածութիւնն նշանակեաց, եւ ջուրն՝ զմարդկային բնութիւնս, քանզի մեռեալ էր, ընդ այս Ծես յոյժ տարակուսին, քանզի աստուածային բնութեանն արիւն ոչ գոյ, եւ մարդկային բնութիւնն ի միում ժամանակի արիւն եւ ջուր բոլսել ոչ կարէ: ¹⁴ Ապա որպէս պատմեսցեն մեզ, որք զԲ բնութիւնն ասեն ի Քրիստոս: ¹⁵ Այլ մեզ պարտ է այսպէս իմանալ, քանզի ջուրն եւ արիւնն ոչ Օի մերկ յԱստուածութենէն 95բ ել եւ ոչ ի սոսկ մարդկութենէն, // այլ <յ>անճառ միաւորութենէն:

5 ⁺ասէք B | Ծմարդկութիւնն B | զԱստուածութիւնն B
 6 բնութեամբն(1) B | Աստուածութիւնն B | ⁺եւս B | բնութիւն(2) B | բնութիւն (3) B | Երրորդութեան B
 7 Ծ 3 անընթեռնելի տառ A
 8 զայսպիսիս B | դատապարտին B
 9 ⁺եւ B | ¹10¹ B
 10 ⁺որդիս ունէր Աստուած¹ B | Ծ B
 12 Ծմեռեալն էր B | էր(1) B | էր(2) B
 13 Ծ A | բնութիւնն(1) B | Ծեւ B | բնութիւնն(2) B
 15 Ծ B | Աստուածութենէն B

¹⁶ Եւ եցոյց, Օթէ անճառ միաւորութիւնն էր մեռեալ, եւ անճառ միաւորութիւնն էր կենդանի, եւ միաւորութիւնն եղաւ ի գերեզմանի, եւ միաւորութիւնն ազատեաց զհոգիսն, եւ միաւորութիւնն երաց զդուռն դրախտին եւ սաց աւազակին. «Այսաւր ընդ իս իցես ի դրախտին» [Ղուկ. ԻԳ 43]:

XV. ¹ Հարցումն: Զի՞նչ է, զոր ասէ Պաւղոս ի Կորնթացիսն, Օերթ՝ «Վկայեցաք զԱստուծոյ, զի յարոյցն զՔրիստոս ի մեռելոց» [Ա Կոր. ԺԵ 15]: ² Պատասխանի: Որք զԱստուած ոչ հաւատան, նոքա ասեն, թէ Քրիստոս մեռաւ, եւ Աստուած յարոյց զնա ի մեռելոց: ³ Եւ այլք ասեն, թէ մարդկային բնութիւնն մեռաւ, եւ աստուածային բնութիւնն յարոյց զնա ի մեռելոց: ⁴ Ո՛վ եղկելի, եթէ մարդկային բնութիւնն Քրիստոս է առանց ԾԱստուածութեանն, ապա ⁺այլ է Հայր, որ ոչ մարմնացաւ, ⁺եւ այլ է Հոգին Սուրբ, որ ոչ ծնաւ, եւ այլ է Որդին, որ ոչ մեռաւ¹, եւ այլ է Քրիստոս, որ ծնաւ, եւ Աստուած յարոյց զնա ի մեռելոց: ⁵ Եւ այլ եւս, զի եթէ մարդկային բնութիւնն Քրիստոսի առանց աստուածային բնութեանն ⁺է Քրիստոս¹, ապա ոչ գտանէք վկայութիւն, թէ Մարիամ ⁺զմարդ ծնաւ եւ¹ զԱստուած⁺: ⁶ Քանզի աւետարանիչն ասէ. «Եւ Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդն էր այսպէս» [Մատթ. Ա 18], եւ դուք ասէք, թէ Յիսուս Քրիստոս ⁺մարդկային բնութեանն¹ է Օանուն եւ ոչ՝ միաւորութեանն, ⁺զի ամենեւին սուտ էր¹: ⁷ Եւ եթէ միաւորութեանն է Քրիստոս անուն, ապա յայտ է, թէ միաւորութիւնն մեռաւ, որ է Քրիստոս, եւ միաւորութիւնն յարոյց զինքն ⁺ի մեռելոց¹, որ է Աստուած: ⁸ Ըստ Յիսուսի, որ ասէ, թէ՝ «Իշխանութիւն ունիմ դնել զանձն իմ եւ իշխանութիւն ունիմ առնուլ Ծզնա» [Յովհ. Ժ 18]: ⁹ Եւ այս եւս ուղիղ է, քանզի ասէ Պաւղոս, թէ՝ «Առաքեաց Աստուած զՈրդի իւր, որ եղև ի կնոջ ⁺եւ եմուտ ընդ...¹» 96ա [Գաղ. Դ 4]: ¹⁰ Զի որպէս առաքեաց Հայր զՈրդի իւր, նոյնպէս եւ

16 Ծմեզ B | ասէր B | ցաւազակն B
 1 որ B | Ծ B | յարոյց B
 4 ⁺աստուածային բնութեանն¹ B | ⁺յայտ է, թէ B | ¹8,9,10,11,12,13,14,01234567¹ B
 5 ¹10¹ B | եթէ B | ¹1-¹ B | ⁺ծնաւ B
 6 ⁺մարդկութեանն¹ B | Ծ A | միութեանն B | ¹1-¹ B
 7 անունն B | ¹1 B
 8 Ծզնա B
 9 ¹1 B

յարոյց: ¹¹ Եւ զայս⁺ հարցանեմք ընդ նոսա՝ թէ Քրիստոս մեռաւ, եւ Աստուած յարոյց զնա ՚ի մեռելոց՝, Ղազար մեռաւ, եւ Աստուածութիւնն, որ ի Քրիստոս էր, յարոյց զնա ՚ի մեռելոց¹: ¹² Զի՞նչ աւելի էր Քրիստոս, քան զՂազար, զի զԲ-սինն Աստուած յարոյց ի մեռելոց: ¹³ Որք զայսպիսի Գրանս ի մարդկութիւնն ⁺տայցեն, որ ⁺ի Քրիստոս, ընդ հրեայնսն դատապարտեսցին, քանզի նոքա ⁺իբրեւ մարդ խաչեցին, բայց աստուածասպանք ^Օեղեն:

XVI. ¹ Հարցումն: Զի՞նչ է, որ ասաց Յիսուս, թէ՝ «Ելանեմ ես առ Հայր իմ եւ առ Հայր ձեր եւ Մատուած իմ եւ Աստուած ձեր» [Յով. Ի 17]: ² Պատասխանի: Հայիոյիչքն ասեն, թէ աստուածային բնութիւնն ասաց. «Ելանեմ ՚ես առ Հայր իմ եւ առ Հայր ձեր», եւ մարդկային բնութիւնն ասաց⁺. «Աստուած իմ եւ Աստուած ձեր», որ է յոյժ Օհայիոյութիւն զայս կարծել: ³ Զի եթէ աստուածային բնութիւնն ասաց առանց մարդկային բնութեանն, յայտ է, եթէ⁺ մարդկային բնութիւնն ՚ոչ է՝ Որդի Աստուծոյ, քանզի ՚իւ եւ նա՝¹ ոչ ասաց, թէ՝ «Ելանեմ⁺ առ Հայր ՚իմ եւ առ Հայր ձեր²»: ⁴ Եթէ մարդկային բնութիւնն եւս ասաց, թէ՝ «Ելանեմ առ Հայր», ապա եւ մարդկային բնութիւնն եւս էր որդի: ⁵ Եւ եթէ մարդկային բնութիւնն եւս էր որդի, ընդէ՞ր ոչ ասաց, թէ՝ «Ելանեմ առ Հայր իմ»: ⁶ Եւ դարձեալ, թէ մարդկային բնութիւնն ասաց. «Աստուած իմ եւ Աստուած ձեր», եւ Բանն Աստուած զայս ոչ ասաց, ապա եւ մարդկային բնութիւնն զի՞նչ աւելի էր, քան զառաքեալսն: ⁷ Քանզի ուրացողքն ասեն, թէ որպէս առաքելոցն Աստուած էր Հայր, նոյնպէս եւ մարդկային բնութեանն, որ ի Քրիստոս էր, Աստուած էր: ⁸ Եւ թէպէտ Բանն Աստուած // ասաց զայս, թէ՝ «Ելանեմ ես առ...», հանդերձ մարդկութեամբն ասաց եւ ոչ առանց մարդկային բնութեանն առանձինն: ⁹ Ապա յայտ է, թէ մարդկային բնութիւնն ի Քրիստոսի հանդերձ Բանին ապաց. «Աստուած իմ եւ Աստուած ձեր»: ¹⁰ Եւ զոր ասացն Յիսուս, թէ՝ «Ելանեմ ես առ Հայր>...»,

96բ

11 ⁺եւ B | ՚եւ՝ B | ՚ի-՝ B
 12 մեռելոյ A
 13 Օտկարութիւնքս B | մարդկային B | ⁺բնութիւնս B | ⁺ի B | դատապարտին B | ⁺2 եւ B | Օ՝ կոչեցան B
 1 զոր B | ՚այլն՝ A
 2 ՚-՝ A | ⁺թէ առ B | Օմոլորութիւն B
 3 թէ(2) B | ⁺եւ B | ՚որ էր՝ A | ՚ի1(եւ/0)¹ B | ⁺եւ B | ՚2-2՝ A
 7 բնութիւնն A

պատճառն այս է, զի <զ>առաքեալսն ընդ ինքն միաւորեաց եւ ասաց, թէ՝ «Ելանեմ ես առ<ն>...»: ¹¹ Զի Հայրն երկնաւոր Քրիստոսի Հայր էր բնութեամբ եւ առաքելոցն՝ շնորհաւք: ¹² Նոյնպէս եւ Մինն ի Սրբոյ Երրորդութենէն ինքն զինքն ընդ առաքեալսն միաւորեաց եւ վասն Հոգւոյն Սրբոյ ասաց, եթէ՝ «Աստուած իմ եւ Աստուած ձեր», զի ամենայն սուրբ ուղղափառք զՀոգին Սուրբ հաւատասցեն: ¹³ Քանզի Աստուած էր կոչմամբն, որպէս՝ առաքելոցն, Աստուած էր արարչագործութեամբն, եւ վասն զի զառաքեալսն ընդ ինքն բարձրացոյց եւ ասաց, թէ՝ «Ելանեմ...»: ¹⁴ Եւ ինքն Քրիստոս ընդ առաքեալսն խոնարհեցաւ եւ ասաց, թէ՝ «Աստուած իմ եւ Աստուած ձեր⁺»: ¹⁵ Ըստ այնմ, զոր ասէ առաքեալն Պաւղոս, թէ «Պարտ էր նմա Օամենայնիւ՝ եղբարց նմանել» [Եբր. Բ 17], «զի եղիցի նա անդրանիկ ի մէջ եղբարց բազմաց» [Հռոմ. Ը 28], այսինքն՝ առաջնորդ եւ փրկիչ ամենայն ուղղափառ հաւատացելոց:

XVI. ¹ Հարցումն: Ընդէ՞ր ասաց Յիսուս յետ յարութեանն, թէ՝ «Տուաւ ինձ ամենայն իշխանութիւն...» [Մատթ. ԻԸ 18] ՚եւ այլն: ² Պատասխանի: Օարափառքն ասեն, թէ յառաջ քան զյարութիւնն ՚մարդկային բնութիւնն՝ ոչ ունէր զամենայն իշխանութիւնս եւ յետ յարութեանն ապա ընկալաւ, եւ վասն այսորիկ ասաց, թէ՝ «Տուաւ ինձ ամենայն իշխանութիւն»: ³ Ո՛վ եղկելի, զի եթէ յառաջ քան // 97ա զյարութիւնն ոչ ունէր զամենայն իշխանութիւն>, ընդէ՞ր ասէր առաքելոցն, թէ՝ «Ետու ձեզ՝ իշխանութիւն կոխել զաւծս եւ զկարիճս ՚իւ զաւմենայն զարութիւն թշնամուցն>» [Ղուկ. Ժ 19]: ⁴ Օ՛ւ աւծ ասելով՝ զգունդս դիւաց Օնշանակէ, եւ կարիճ՝ զպիղծ հերձուածողսն: ⁵ Վասն զի հանապազ հերձուածողքն, որ կարիճ անուանեցան, առնուն զարութիւն ի սատանայէ, որ աւծ կոչեցան եւ Օխայթեն զՔրիստոս:

14 -(XVI 4- XVI 14) B |
 15 որ B | Օամենայն B | ⁺իրաւք B | յեղբարսն(1) B
 1 ՚-՝ B
 2 Օհայիոյիչքն B | ՚-՝ B | իշխանութիւն(1) B
 3 ասաց B | ՚տուաւ ՚ինձ ամենայն՝ B | զաւծն B | զկարիճն B | ՚ի-՝ B
 4 Օ A | Օցուցանէ B | ⁺նշանակէ B
 5 կարիճն B | Օխտթեն A

6 Եւ դարձեալ, թէ մարդկային բնութիւնն Քրիստոսի ոչ ունէր իշխանութիւն յառաջ քան զյարութիւնն, ապա զայս ո՞ր բնութիւն ասաց, թէ՝ «Որպէս Հայր ունի կեանս յանձին իւրում, Օնոյնպէս եւ Որդոյ ետ ունել կեանս յանձին իւրում, եւ իշխանութիւն ետ նմա դատաստան առնել» [Յովհ. Ե 26]: 7 Զի եթէ 1 առանց մարդկային բնութեանն ասաց Բանն՝, ահա որ Բանն Աստուած՝ ոչ եւս ունէր 1 իշխանութիւն եւ՝ կեանս յանձին՝: 8 Բանզի ասէր Յիսուս, թէ՝ «Որդոյ ետ ունել կեանս յանձին իւրում»: 9 Այլ եւս պատճառ, զի եթէ Բանն Աստուած ասաց զայս, ապա եւ մարդկային բնութիւնն, որ ի Քրիստոս էր, նա ոչ էր Որդի Աստուծոյ, քանզի մի Որդի գոյ Աստուծոյ եւ ոչ Բ: 10 Եթէ զմարդկային բնութիւնն, որ ի Քրիստոս էր, եւ ասէք, եթէ Որդի էր Աստուծոյ, ահա որ Բ որդի ասէք Հաւրն երկնաւորի, մինն՝ բնութեամբ եւ միւսն՝ շնորհաւր: 11 Եւ յայս Բ որդուցս զո՞րն ասէք, թէ ծնաւ կամ զո՞րն ասէք, թէ մեռաւ: 12 Եւ այլ իմն պատասխանի. զի եթէ մարդկային բնութիւնն ասաց. «Որպէս Հայր ունի կեանս, նոյնպէս եւ Որդոյ ետ», ապա յայտ է, թէ յառաջ քան զյարութիւնն մարդկային բնութիւնն եւս ունէր զամենայն իշխանութիւնս: 13 Բայց յետ յարութեանն ընդէ՞ր ասաց, թէ՝ «Տուաւ ինձ>...»: 14 Եւ զայս ասէր Յիսուս, զի կարկեր զքերանս հերձուածողաց, որք ասէին, թէ Քրիստոս ազատեաց զհոգիս արդարոցն եւ զմեղաւորացն՝ ոչ: 15 Ո՛վ եղկելի, զի եթէ մեղաւորացն ի դժոխոցն ոչ ազատեաց, յայտ է, թէ սատանայի իշխանութիւն մեծ է քան զՔրիստոսին, քանզի Քրիստոս մեղաւորսն քազում ասաց եւ զարդարսն սակաւ: Ահա, որ ոչ հաւատայք Քրիստոսի: 16 Բանզի Քրիստոս ասէ. «Տուաւ ինձ ամենայն...», զի երկնաւորաւրն հանդերձ զնա Աստուած հաւատասցեն, եւ որ ինչ յերկրի ասաց, զի ոչ ինչ եթող ի ձեռն սատանայի, ըստ այնմ, զոր ասաց Յիսուս. «Տուաւ ինձ ամենայն իշխանութիւն>...»: 17 Դարձեալ ասէ Յիսուս. «Յորժամ քարձրացայց, զամենեսեան ձգեցից առ իս» [Յովհ. ԺԲ 32]: 18 Ո՛վ անմիտ հերձուածող, ընդէ՞ր հակառակիս ընդ Քրիստոսի: 19 Տեսանե՛ս, զի զամենեսեան ասէ, եւ դու ասես՝ ոչ: 20 Մի՞թէ դու առաւել գիտես, քան զՅիսուս եւ կամ ընդ նմա էիր ի քակել դժոխոցն. քա՛ւ լիցի: 21 Եւ դարձեալ ասէ Յիսուս. «Իշխան

6 եթէ(1) B | անձին(1) B | օ B | անձին(2) B
 7 14(1+Աստուած)3(+զայս)0121 B | *նա B | 1-1 B | *իւրում B
 8 զկեանս B
 9 բնութիւն B

աշխարհիս այսորիկ դատապարտեալ է» [Յովհ. ԺԲ 31]: 22 Եւ անարատ Կոյս Աստուածածինն ասէ. «Տրուեաց զամբարտաւանն եւ քակեաց զհզարն յաթոռոց, զխոնարիս բարձրացոյց» [Ղուկ. Ա 31-32], վասն զի ոչինչ եթող ընդ նմին: 23 Եւ Դաւիթ ասէ վասն հոգւոցն, որ ի դժոխս են. «Տէ՛ր, հաներ ի դժոխոց զանձն իմ» [Սաղմ. ԻԹ 4]:

XVII. 1 Հարցումն: Ընդէ՞ր ասաց ԳԱԵՄԱՐԱՆՆ. «ԶԱստուած ոչ ոք ետես՝, բայց միածին Որդի» [Յովհ. Ա 18]: 2 Պատասխանի: Բազում անգամ կամեցան մարդիկ՝ զԱստուած տեսանել եւ ոչ կարացին, զի ոչ էին // կամք Աստուծոյ, որ տեսանէին օգնաւ: 3 Բայց որոց կամէր Աստուած՝ զինքն ցուցանէր: 4 Ըստ Մովսիսի՝ երեւցաւ Աստուած Ադամայ քազում անգամ [Ծն. Ա-Գ]: 5 Եւ ըստ Տեսայեայ՝ «Տեսի զՏէր նստեալ յաթոռ...» [Ես. Զ 1]: 6 Եւ Յ<ակ>ովբ ասէ. «Տեսի զՏէր՝ դէմ յանդիման եւ ապրեցաւ անձն իմ» [Ծն. ԼԲ 30]: 7 Եւ՝ Ստեփաննոս՝ «Աստուած փառաց երեւցաւ» [Գործ. Է 2]: 8 Եւ Դաւիթ՝ «Աստուած մեր յայտնապէս» [Սաղմ. ԽԹ 3]: 9 Ընդէ՞ր ասէ, թէ՝ «ԶԱստուած ոչ ոք ետես ի մարդկանէ»: 10 Այլ զայն կամի ցուցանել, թէ զէութիւն աստուածային բնութեանն, Օայսինքն՝ Սուրբ Երրորդութեանն, ոչ ոք կարէ տեսանել ո՛չ աչաւր եւ ո՛չ մտաւր: 11 Ապա եթէ՝ կամեսցի, յայտնեսցէ զինքն, որպէս Օգի կարողք Գլինիմք տեսանել զնա հաւատով:՝

98ա

23 Բարձրացոյց եւ զմեծատունս արձակեաց յունայն: Տեսանե՛ս, զի յունայն ասէ, վասն զի ոչինչ եթող նմա: Եւ Դաւիթ ասէ վասն հոգւոցն, որ ի դժոխսն էին. «Ասաց Տէր. «Ի խորոց անդընդոց դարձուցից եւ ի միջոյ զայն ի դուրս կորզեցից»» [Սաղմ. ԿԷ 23] / (VII 10-23) B
 1 ասէ B | օՅովհաննէս, թէ B | *ի մարդկանէ B | Որդին B | *որ ի ծոց Հաւր, Նայ պատմեաց մեզ B
 2 *որ B | տեսանէին(1) B | կամքն B | օ B
 3 ցուցանել A
 4 *որ ասէր B
 5 Դեւ Եսայի ասէ՛ B | *բարձրութեան B
 6 *նստեալ B
 7 *սուրբ B | *իւրում քարոզութեանն ասէ B | *երեւցաւ Արքայաւոր հաւր մերում մինչ ի Միջագետս էր B
 8 *ասէ B | *եկեսցէ: Բայց B
 10 օ B | Երրորդութեան B
 11 թէ B | *ինքն B | օ B | Գլինիցիմք B

XVIII. ¹ ՕՀարցումն: Ջինչ է, որ ասէ Պաւղոս⁺, թէ՛ «Հաւատարիմ եղեւ Արարչին իւրոյ» [Եբր. Գ 2]: ² Պատասխանի: Չարափառքն ասեն, թէ Պաւղոս գՔրիստոս արարած ասէ: ³ Նախ ասացուք եւ մեք ընդդէմ նոցա, թէ Պաւղոս յԵբրայեցոց թուղթն արարած ասէր գՔրիստոս: ⁴ Եւ հրեայքն⁺ «Օ՛ւ ամ չեւ է թո՛ւ եւ զԱբրահամ⁺ տեսեր» [Յովհ. Ը 57]: ⁵ Եւ Արիստոս ասէր, թէ Քրիստոս արարած է եւ ոչ Արարիչ: ⁶ Եւ դուք, ո՛վ Ձգազիրք, ասէք, թէ արարած է եւ ոչ Արարիչ: ⁷ Ապա եւ դուք զանձանց վկայէք, թէ հրեայքն եւ Պաւղոս եւ Արիստոս իհամախոհք են: ⁸ Եւ դարձեալ ընդդէմ նոցա ասենք, թէ Պաւղոս գՔրիստոս արարած ասէ, որպէս եւ նոքա կարծեն, ասացեն մեզ, թէ ի Քրիստոս<ի> ո՛ր ընութիւն իարարած է՛, աստուածայինն⁺, թէ՛ մարդկայինն⁺: ⁹ Գիտենք⁺ զի ասէք, թէ մարդկային ընութիւնն ՚ի արարած՝, որ ի Քրիստոս է, եւ աստուածայինն⁺՝ արարիչ է // եւ ոչ արարած: ¹⁰ Ընդ այս եւս պապանձին: ¹¹ Ձի եթէ մարդկային ընութիւն Քրիստոսի արարած է, եւ նա Քրիստոս է առանց Բանին Աստուծոյ, ՚ապա յայտ է, թէ Բանն Աստուած, որ արարիչ է, նա ոչ է Քրիստոս: ¹² Եւ եթէ մարդկային ընութիւնն առանց Բանին Աստուծոյ ասեն՛, թէ ոչ ասի Քրիստոս, ապա ընդէ՛ր ասէ Պաւղոս, թէ՛ «Յիսուս Քրիստոս հաւատարիմ եղեւ Արարչին» [Եբր. Գ 2]: ¹³ Եւ այլ եւս, զի թէ Պաւղոս գՔրիստոս արարած ասէ,⁺ որպէս ֆռանկն ասէ, բայց ընդէ՛ր նոյն ինքն Օեւ Պաւղոս ասէ, թէ՛ «Յիսուսի Քրիստոսի Օեղեւ ամենայն, Օ2որ ինչ եղեն, Օ3այսինքն՝ արոքոք⁺, իշխանութիւնք ՚եւ պետութիւնք» [Կող. Ա 16]: ¹⁴ Եւ դարձեալ ՚ասէ Պաւղոս⁺. «Ակն կայցուք մեծին Աստուծոյ եւ Փրկչին⁺ Յիսուսի

98բ

1 ՕA | ⁺վասն Քրիստոսի B
 4 ⁺ասէին առ Քրիստոս B | ^Ի B
 5 ասէ B
 6 Ձգասիրք A
 7 ՚համախոհ էք՝ B
 8 ^Ի10՝ B | աստուածային B | ⁺ընութիւնն B | մարդկային B | ⁺ընութիւնն B
 9 Ձգիտենք B | ⁺թէ B | ընութիւն B | ^Ի10՝ B | աստուածային B | ⁺ընութիւնն B
 11 Օեւ B | թէ B | ընութիւնն B
 12 ^Ի A | եթէ(1) B | ⁺իւրոյ B
 13 ասէր(1) B | ⁺եւ B | Օ B | Օ1 B | Օ2 B | Օ3 B | ⁺թէ B | ^Ի B
 14 ^Ի10(թէ)՝ B | ⁺մերոյ B

Քրիստոսի» [Յիս. Բ 13]: ¹⁵ Այլ այս է ճշմարիտն, քանզի ասէ Պաւղոս. «Քրիստոս հաւատարիմ եղեւ Արարչին»⁺: ¹⁶ Տեսանե՛ս, զի Պաւղոս գՔրիստոս հաւատարիմ ասաց Հաւրն երկնաւորի: ¹⁷ Քանզի ոչ էր կամքն Քրիստոսի Հաւր կամացն հակառակ: ¹⁸ Վասն այնորիկ եւ Պաւղոս գՔրիստոս հաւատարիմ ասէ եւ Արարիչ ասաց զՀայր Քրիստոսի: ¹⁹ Քանզի Բանն Աստուած առանց մարդկային ընութեանն ՚ոչ ասի Քրիստոս, եւ ոչ մարդկային ընութիւնն՝ առանց Բանին Աստուծոյ⁺: ²⁰ Այլ միաւորութեանն է Քրիստոս անուն: ²¹ Եւ վասն միաւորութեանն Պաւղոս զՀայր Արարիչ անուանեաց Քրիստոսի, քանզի զմիաւորութիւնն Հայր ՚եւս արար: ²² Ըստ Պետրոսի, որ ի «Գործս ՕԱռաքելոց»-ն ասէր առ հրեայսն, եթէ՛ «Գիտացէ ամենայն տունդ Իսրայէղի, զի Տէր զնա ւածեալ Աստուած արար, զայն Յիսուս, զոր դուքն խաչեցէք» [Գործ. Բ 36]: ²³ Տեսանե՛ս, զի՛ Պետրոս Ձարար ասաց, բայց ւածեալ ասաց եւ ոչ⁺ ստեղծեալ: ²⁴ Նոյնպէս եւ Պաւղոս զՀայր Արարիչ ասաց Քրիստոսի վասն միաւորութեանն եւ ոչ՝ վասն ստեղծագործութեանն: ²⁵ Եւ վասն Բանին Աստուծոյ ասէր Դաւիթ. // «Աստուած մեր յերկինս եւ յերկրի. ՚զամենայն, զոր ինչ կամեցաւ՝ եւ արար» [Սաղմ. ՃԼԴ 6]: ²⁶ Քանզի Բանն Աստուած, որ յերկինս էր ընդ Հաւր եւ՛ Սուրբ Հոգւոյն, իջեալ յերկնից եւ էառ կատարեալ մարդկութիւն ի սրբոյ Կուսէն եւ արար զանճառ միաւորութիւնն: ²⁷ Եւ վասն Հոգւոյն Սրբոյ ասաց հրեշտակն առ Յովսէփ, թէ՛ «Յղութիւն նորա ի Հոգւոյն Սրբոյ է» [Մատթ. Ա 20]: ²⁸ Եւ սուրբ հարքն ասացին, թէ՛ «Հոգւովն Սրբով՛ էառ զամենայն ՚ինչ, որ՛ է ի մարդ՝ առանց ապականութեան»⁺: ²⁹ Ջի թէպէտ՛ Որդին միայն մարմնացաւ, այլ Հայր եւ Հոգին Սուրբ կամակիցք եւ գործակիցք էին նմա:

99ա

15 ⁺իւրոյ B
 16 ասէ B
 19 ^Ի B | ⁺ոչ ասի Քրիստոս B
 21 ՚Արարիչ ասէ՛ A
 22 Գործսն B | Օ B | զհաւացի A
 23 ⁺եւ B | Ձարարիչ A | ⁺ասաց, թէ B
 25 ^Ի A
 26 ⁺ընդ B | էք B | զկատարեալ B | մարդկութիւնն B
 28 ⁺որով | ^Ի10՝ B
 * Հմմտ. Հաւատոյ հանգանակ, Ժամագիրք, Երուսաղէմ, 1959, էջ 460:
 29 ⁺միածին B | կամակից A | գործակից A

XIX. ¹ «Հարցումն՝ Զինչ է, գոր ասէ Պաւղոս, Օթէ՝ «Հոգին ցանկայ հակառակ մարմնոյ եւ մարմինն Ծցան<կայ>...» [Գաղ. Ե 17]: ² Պատասխանի: ՕԱսեն ոմանք ի Օչարափառացն, թէ հոգին մարդոյ զարդարութիւնն Օկամի, եւ մարմինն՝ մեղքն: ³ Ո՛վ յիմարք, թէ հոգի մարդոյ զմեղսն ոչ կամէր, ապա յայտ է, թէ՛ ոչ գործէ, եւ եթէ ոչ գործեն ամենայն հոգիք զմեղս եւ ոչ կամակից են մարմնոյն, որ զմեղսն գործեն: ⁴ Յայտ է, թէ՛ ի դժոխս ոչ երթան, ՚եւ ապա՛ դատաստանն Աստուծոյ ոչ է ճշմարիտ: ⁵ Եւ դարձեալ, թէ ամենայն մարմին զարդարութիւնն ոչ կամենայ, յայտ է, թէ ամենայն մարմին յարքայութիւնն Աստուծոյ ոչ մտանէ: ⁶ Եւ թէ՛ արքայութիւնն Աստուծոյ եւս մտանէ ամենայն մարմին՝, յայտ է, թէ ընդ այս՝ դատաստանն Աստուծոյ ոչ է՛ ուղիղ: ⁷ Այլ եւս պատճառ զի թէ հոգի մարդոյ հանդերձ մարմնովն զմեղս ոչ գործէ եւ ոչ կամակից է մարմնոյն, որ զմեղս գործէ, ապա ընդէ՛ր բարբանջեն Օհերձուածողքն եւ ասեն, թէ քաւարան գոյ, եւ զներելի մեղքն քաւէ հոգին: // ⁸ «Եւ այս՛ կարի յոյժ յիմարութիւն է: ⁹ Քանզի որ զմեղս ոչ գործէ եւ ոչ կամենայ, Օեւ մարմինն, Օոր զմեղս գործէ, զիա՛րդ հոգին փոխանակ մարմնոյն երթայ ի քաւարանն եւ զմարմնոյն մեղսն քաւէ: ¹⁰ «Եւ այս՛ ոչ է ուղիղ դատաստան: ¹¹ Այլ այս է ճշմարիտն, քանզի Պաւղոս ասէ, թէ՛ «Հոգին ցանկայ ՚հակառակ մարմնոյն, եւ մարմինն ցանկայ հակառակ հոգւոյն՛»: ¹² Ոչ եթէ վասն Ծմարդոյն ասէ, այլ վասն գործոց մարդկան: ¹³ Ըստ այնմ, գոր՛ ինքն ասէ, թէ՛ «Ընդ հոգեւորսն զհոգեւորսն խաւսիմք» [Ա Կոր. Բ 13]. ոչ եթէ ընդ անմարմնոցն խաւսիմք, այլ ՚ընդ այնոսիկ՛, որք զարդարութիւնն գործէին, զնոսա հոգեւորս կոչէ:

99p

1 որ B | Օ B | մարմնոյն(1) B | Օհակառակ հոգւոյն B
 2 Օ B | Օչարախաւսիցն ասեն B | Օասէ A | մարմին A
 3 եթէ (1)B | հոգին B | կամի B | *եւ B | հոգիքն B | զմեղսն B
 4 *եւ B | 101 B
 5 եթէ(1) B | զարդարութիւն B | մարմինք B | մտանեն B
 6 եթէ(1) B | 4523(յ+0)1 B | *եւս B | 2301 B
 7 եթէ(1) B | հոգին B | Օ B
 8 1-1 B
 9 կամի B | Օոր B | Օ B | մարմնոյ B
 10 1-1 B
 11 1-1 A
 12 Ծմարմնոյն A
 13 *եւ B | անմարմնոց B | խաւսէր(2) B | 1-1 B | կոչեցին B

¹⁴ Եւ դարձեալ, Պաւղոս ասէ՛. «Ո՛չ ապաքէն մարմնաւոր էք եւ ըստ մարմնոյ գնայք» [Ա Կոր. Գ 3]: ¹⁵ Ոչ եթէ այսու ընդ անհոգի մարդոյ՛ խաւսի, այլ որ զմեղս գործէին, զնոսա մարմնաւորս անուանէ: ¹⁶ Քանզի արդարութեան փառքն անաւոր է եւ աներելոյթ, վասն այնորիկ զնա հոգի ասէ Պաւղոս: ¹⁷ Եւ մեղքն՝ թանձր, եւ անարգանքն նորա երելի Օյոյժ, վասն այնորիկ զնա մարմին կոչէ: ¹⁸ Եւ յիրաւի ասէ Պաւղոս, թէ արդարութիւնն ցանկայ հակառակ մեղացն, եւ մեղքն ցանկայ հակառակ արդարութեանն: ¹⁹ Այլ հոգի եւ մարմին մարդոյ յարէ, յորմէ՛ միաւորեցան, զամենայն ՚ինչ, գոր՛ առնեն, միաւորութեամբն առնեն ըստ Յիսուսի, որ ասէ. «Մի՛ հոգայք վասն հոգւոց ձերոց, թէ զինչ ուսիցէք» [Մատթ. Զ 25]: ²⁰ Տեսանե՛ս, զի Քրիստոս զկերակուրն հոգւոյն ասէ, թէպէտ՛ մարմնովն ուտէ: ²¹ Եւ դարձեալ ասէ Յիսուս. «...եւ մի՛ վասն մարմնոց ձերոց, թէ զինչ ազանիցիք» [Մատթ. Զ 25]: ²² Քանզի հանդերձն զմարմինն ծածկէ, // բայց հոգին ցանկայ: ²³ Նոյնպէս եւ կերակուրն զմարմինն զաւրացուցանէ, բայց հոգին ցանկայ ուտել: ²⁴ Եւ յայսմանէ յայտ է, թէ ամենայն իրաւք հոգին եւ մարմինն ՚հնազանդ են միմեանց՛ եւ ոչ՝ հակառակ: ²⁵ Դարձեալ ասէ Յիսուս. «Մի՛ երկնչիք յայնմանէ, որ զմարմինն ձեր սպանանէ, բայց զհոգին ոչ կարէ սպանանել» [Մատթ. Ժ 28]: ²⁶ «Այլ եւ ցուցից,- ասէ Յիսուս,- եթէ յումմէ երկնչիցիք. երկնչիցիք՛ յայնմանէ, որ յետ սպանանելոյն ունի ՚իշխանութիւն զհոգի եւ զմարմին արկանել ի գեհենն հրոյն» [Ղուկ. ԺԲ 5]: ²⁷ Տեսանե՛ս, զի Քրիստոս զմարմինն ասաց սպանանել, բայց զմահն եւ զերկիւղն հոգւոյն ետ, եւ ասէր ընդ հոգիսն, թէ՛ «Մի՛ երկնչիցիք ՚դուք յայնմանէ, որ զմարմինս ձեր սպանանենն՛:

100ա

14 101 B
 15 մարդն B | *քո B | զմեղսն B | մարմնաւոր B
 16 նաւոր B
 17 անարգանք B | Օ B
 18 արդարութիւն B | մեղաց B | արդարութեան B
 19 *հետէ B | 101 B | առնէ(1) B | առնէ(2) B
 20 կերակուրն B | սաց B | *եւ B
 24 201 B |
 25 զմարմինս B | սպանանել A | կարեն A
 26 երկերուք(2) B | *դուք B | 1 A
 27 երկնչիք A | 1 A

28 Եւ դարձեալ Դասէ Քրիստոս եւ եցոյց՝, թէ հոգին եւ մարմինն ի գեհենն հուրն տանջելոց են: 29 Քանզի հոգի, որ այսար երկնչի եւ ինամէ զմարմինն իւր ի սպանանելոյ, վաղին յարքայութիւնն Աստուծոյ ոչ Օկարէ մտանել: 29 Եւ կատարի բանն ՁՅիսուսի, որ ասէ, թէ՝ «Դատեն, եւ դատաստան Դիմ արդար է՝» [Յովհ. Ե 30]:

XX. 1 ՕՀարցումն: Ջի՞նչ է բնութիւն: 2 Պատասխանի: Ամենայն ինչ, զոր եւ կայ, զինչ իրաւք որ յամենայն ընչից զինքն բաժանէ, այն է բնութիւն նորա: 3 Եւ տե՛ս, թէ անբան Ձանասունքն ի մարդկանէ բաժանին, այն է նոցա բնութիւն: 4 Եւ տե՛ս, թէ հրեշտակք ինչ իրաւք ի Սուրբ Երրորդութենէն բաժանին, այն Օ է նոցա բնութիւն: 5 Եւ տե՛ս, թէ Սուրբ Երրորդութիւնն ինչ իրաւք յամենայն արարածոցս բաժանի, այն է նորա բնութիւն, որ է Ձայսպէս՝ Աստուած անեղ՝ Օ եւ անժամանակ¹, անսկիզբն² Օ եւ անքանակ³, յառաջ քան զյաիտեանս⁴, անիմանալի է բնութիւնն Աստուծոյ՝ Օ եւ անբարգմանելի, եւ գոյութիւն է անճառելի, եւ իմաստութիւն է անհասանելի: 6 Վասն որոյ խոստովանելի է // զԵրիս Անձնաւորութիւնսն եւ զՄի Աստուածութիւնն, հոլութիւն անեղ, կատարեալ, անհաս Օ եւ անճառ, անիմանալի երկնաւորացն եւ երկրաւորացս, Արարիչ բոլորից եւ ստեղծող ամենայն էիցս, Աստուած ի վերայ ամենեցուն՝ արհնեալ յաիտեանս. ամէն:՝

100p

28 Դ- {0,2} 31՝ B | հրոյն B
29 Օ B | մտանէ B
29 Ձ Տեառն B | դատիմ A | Դ-՝ A
1 Օ A
2 ամենայն(2) B
3 Ձկենդանիքն ինչ իրաւք B | բնութիւնն B
4 Օ A
5 այս B | +է B | Օ B | +1է B | +2է B | Օ1 B | +3է B | +4է B | Դ10՝ B | Օ2 B | իմաստութիւնն A
6 Անձնաւորութիւնն A | Օ B | ստեղծիչ B

Քննական բնագրի ներկայացուող համակարգը մշակուած է «Հայ աստուածաբանական մատենադարան» շարքի համար: Տարընթերցումները ներկայացուած են ըստ նախադասութիւնների:

Գործածուած նշաններն են՝

1. Օ - յաջորդող բառը բաց է թողնուած,
2. + - ներմուծութիւն մէկ կամ աւելի բառերի,
3. Ձ - յաջորդող բառը փոխարինուած է մէկ կամ աւելի բառերով,
4. Դ՝ - ներփակուած բառերը՝
 - ա) փոխարինուած են այլ բառով կամ արտայայտութեամբ,
 - բ) բաց են թողնուած (Դ-՝),
 - գ) ունեն այլ յաջորդականութիւն (այս դէպքում նշանների մէջ ներկայացուած է նոր յաջորդականութիւնը. օրինակ սկզբնական Դ0123՝ փոխարինում է Դ3102՝),
 - դ) ա-գ կէտերի խառը տարբերակներ. այս դէպքում նշում են փոխարինուած եւ բաց թողնուած մասերը, բառերի նոր յաջորդականութիւնը են: Օրինակ՝ երբ սկզբնական Դ01234567՝ տարբերակը դառնում է Դ- {056} 74(+a)2(b/3)՝, նշանակում է, որ 0, 5, 6 բառերը բաց են թողնուած, իսկ 7-ին եւ 4-ին յաջորդում է a յաւելումը, ապա՝ 2-ը, այնուհետեւ b բառը՝ 3-ի փոխարէն:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԱՐԿԱԽԱԳ
ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԱՆԱԿԻ ՀԱՒԱՏՈՅ
ԵՒԿԻԱԿԱՆՆ ԶԺԸ-ԻՑՆ*

<Ե>

ՆՈՐԻՆ ՅԱՂԱԳՍ, ԵԹԷ ՈՉ Է ԱՐԺԱՆ ԸՍՏ ՄԱՍԻՆ
ԲԱԺԱՆԵԼ ՉԱՍՏՈՒԾԱՅՆՈՅ ՉԱՅՆՍ Ի ՎԵՐԱՅ
ՏԵԱՈՆ ՄԵՐՈՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ԲՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ՈՉ
ԶՄՈՒ Ի ՅԻՆՔԵՆԷ ԳՈՐԾՍ ԿԱՄ ԿԻՐՍ

1. ¹Կարողութիւն բերել հաւատամբ Բանին Աստուծոյ եւ ի մարդն լինել մարդկային ինչ, թէ էր կամեցեալ՝ ոչ կրել հարկաւ բնութեան, այլեւ ոչ յորովայնի, ըստ մեզ, ժամանակաւ զարգանալ, կամ յետ ծննդեանն աւր ըստ արէ եւ իմաստութեամբ եւ շնորհաւք՝ ըստ Սրբոյ Աւետարանին: ²Բայց վասն զի մարդ լինել հաճեցաւ, մարդկայնովքն, որպէս կամեցաւ, պարտ էր յաշխարհի ընթանալ եւ մի՛ հրաշափ՝ առագոյնս ինչ եւ մարդեղութեան իւրոյ անարժանս ցուցանել յանկարծաւրէն, վասն զի կարգի եւ յարմարութեան, որպէս եւ յամենայնի Արարիչ է: ³Վասն որոյ եւ ի սկզբանն, ոչ եւ ի վայրկենի միում, որ եւ կարողն էր գոյացուցանել զէիցս բնութիւն, կամեցաւ, այլեւ գործոյ եւ հանգստեան աւուրս որոշէ, զի ցուցցէ ոչ միայն բնութեան արարիչ, այլեւ աւուրց, եւ մի՛ խառնակիչս եւ անդաս, որպէս թուեցաւ արտաքնոցն, եղիցի յարարածս Աստուծոյ: ⁴Եւ իմաստութեամբ թէ նայեսցի ոք եւ ի նախախնամականս յետ արարչութեան, որք եղենն եւ լինինն եւ լինիցին, անկարգաբար ինչ տեսանել ոչ կարասցէ, քանզի զոչէն

* «Գանձասար» Հանդէսի Զ Հատորում Հրատարակուել է Յովհաննէս Սարկաւագի «Յաղագս նշանակի Հաւատոյ Նիկիականն ՅԺԸ-իցն» ժողովածուի նոյնանուն վերնագրով Ա զլուրը: Ժողովածուին նուիրուած ծանուցման մէջ նշուած է, որ աւելի ծաւալուն ուսումնասիրութեամբ Հրատարակութեան է պատրաստուում ժողովածուի ամբողջական բնագիրը: Սակայն նկատի ունենալով, որ վերջինս դեռեւս Հրատարակուած չէ, սոյն Հատորում ներկայացնում ենք ժողովածուի Ե, Զ, է եւ ԺԱ քրիստոսաբանական բնոյթի զլուրները, որոնք Հայ դաւանական մտքի կարեւոր սկզբնաղբերներն են:

զիա՞րդ ոք տեսցէ: ⁵Թողեալ անդր զքերթողացն ստեղծուածս կամ, զտիրականագոյնն ասել, առասպելս, ո՞րչափ եւս արժան էր, ուր քան յամենեսին պէտք էին, վասն անչափ մեծութեան խորհրդոյն, յարմարութեան եւ կարգաւոր իրաց՝ անընտանի ինչ ի ներքս ոչ բերել, եւ մանաւանդ, զի յայն իսկ եկեալ էր, ընդէ՞ր իսկ բնաւ եւ մարդ լինել յանձն առնոյր, թէ ոչ էր հանդերձեալ: ⁶Էր մերովքս վարիլ եւ առանց մեղաց, քանզի զհրաշափառագոյնսն առաւել յայնժամ պատշաճ էր եւ իրաւացի կատարել: ⁷Մի՛ պատմութեամբքն եւեթ զիրսն չափեսցուք, ուստի բազումք ի ներքս մտանեն անտեղի իմացուածք, այլեւ ի ծածկեալսն, զորս մանաւանդ ճշմարտապէս է քննելի, յառեսցուք՝ «Քննեցէք,- ասէ,- զԳիրս եւ տեսէք»*: ո՛չ վարկպարագի, այլ մեծաւ եւ դժուարըմբերելի աշխատութեամբ՝ բոլորովիմք առ ճշմարտութիւն զմիտսն առաքեալ եւ հաստատեալ: ⁸Ապա եթէ ոչ իցէ այսպէս այս, զի՞նչ արդեաւք, յորժամ գնալ եւ խաւսել եւ տեսանել կամ լսել կամ հոտոտել, այլեւ ուտել՝ ոչ ունելով որովայն, կամ սուսեր ի ձեռին բերել եւ գաւտի ընդ մէջ ածել լսիցիմք ի Գրոց, պարտիցիմք իմանալ: ⁹Մի՞թէ յաւղապատ, ըստ մեզ, ունել բնութիւն, զի մի՛ զամենայնն ասասցուք՝ զմենամարտիլն, զյառնելն, զնստիլն, զննջիլն՝ երբեմն միայն, եւ երբեմն՝ յաթոռ, երբեմն՝ ի քերովբէս կամ ի կառս, այլեւ տեսեամբ՝ մարդոյ Հինաւուրց երեւեալ: ¹⁰Իսկ Որդի՛ իբրեւ Որդի Մարդոյ եւ նախ քան զլինելն եւ զայլսն մարդկաւրէնագոյնս զիջանելն եւ տեսանել, զհարցանելն անգիտաբար, զզղջալն, զցասնուլն, ոչ սրտի եւ ոչ զնովաւ արեան ունողի զնախանձելն, զտրտմելն, զատելն, զերեսս դարձուցանել կամ ի վերայ հաստատել երբեմն յանաւրինաց եւ յամբարշտաց, իսկ երբեմն՝ ի վերայ արդարոց եւ երկիւղածաց: ¹¹Արդ, որպէս վասն զայսոսիկ զանմարմին բնութեանն լսելոյ, այսպիսով բնութեամբ գնա գոլ ոչ կարծեմք, այլ տնաւրէնութիւն աստուածային կամ նախախնամութիւն կամ այլ ինչ անուանեալ զիրսն կոչեմք, ըստ պի՛տոյից մերձակայից իրաց եւ ժամանակի, նոյնպէս եւ ի մարդն լինել Բանին Աստուծոյ, որ եւ Աստուած զմարդկայինսն կրելով՝ ոչ Հարկաւորապէս զայնոսիկ, որպէս թէ բռնադատեալ յաւրինաց բնութեանն, պարտիմք ասել կամ իմանալ զախտակրելն, այլ կամաւ եւ զիջանելոյ առ մերսն: ¹²Մի՛ մեզ կարծեաւքն կամ զ՛առ աչաւքն վասն ապացուցիցն ի վերայ բերցն արա-

* բն.՝ յասեսցուք
** Յովհ. է 52

գուճքն, վասն առ իմանալ ճշմարտութեանն, վասն զի եւ այնոքիկ ճշմարիտք, քանզի յԱստուած եւ առ յինքենէ նշանակեալսն՝ սուտ կարծիք եւ խարէութիւն ոչ է եւ ոչ ասի: ¹³Բայց ըստ պիտոյից, որպէս ասացան, այնոքիկ ի պարզ եւ յամենամաքուր բնութենէն, այլեւ ըստ նշանակի իրիք լինէին մատակարարեալք եւ ցուցեալք, իսկ եթէ Հարկաւորապէս, որ եւ մանաւանդ վայել է բնութեանս, այլեւ զայլսն եւ զախտսն, զորս ի մեզ կրել՝ ըստ նոցայն կարծեաց, եւ ոչ յետ լնլոյն՝ քաղցնուլ քառասնիցս աւուրց: ¹⁴Բայց վասն զի ոչ զամենայնս մերսն կրեաց զախտս, այլ զանպարսաւան եւեթ, զի եւ ոչ զմեղաց եւ զապականութեան, յայտ է, թէ զորս ախորժէրն եւ որովք մեզ ի դէպ էր բարեկրիւն, նաեւ՝ զորս ի խրատ եւ յուսումն մեզ կրեաց, վասն որոյ եւ մարդն իսկ լինել յանձն էառ, սոյնպէս եւ իւրովն մարմնով ի մերմէս բնութենէ առեցելով, քանզի իւր իսկ է ճշմարտապէս, զաստուածավայելուչսն կատարէր զսքանչելիս, ուստի եւ ոչ կամաւք միայն կամ բանիւ, այլեւ թքով բերանոյ եւ ձեռին մերձաւորութեամբ եւ ոտիւք, նաեւ մարմնոյն Հանդերձի քղանցիւք զախտս եւ զմահ ի բաց առաքէր:

II. ¹Եւ ո՞ր է այժմ եւ յայտոսիկ բնութեանցն զանազանութիւն. թէ անշփոթ եւ անփոխադրելի զաստուածայինն խոստովանիմք բնութիւն, եւ բնաւ ոչ յորմէ ունէրն կողոպտեալ կամ նուաստացեալ ինչ՝ ի լինելն մարդ, այլեւ ոչ զմարդկութիւն կամ թէ զոր ըստ մեզն ասել բնութիւն բարձեալ ինչ ի միջոյ, որպէս թէ խափանեալ՝ ի գոյն մարմին անձնաւոր եւ մտաւոր: ²Վասն որոյ մարդ միանգամայն եւ Աստուած ուսաք խոստովանիլ՝ ոչ սկիզբն առեալ Աստուածութեան, այլ մարդկութեան, սակայն մի եւ նոյն, ոչ այլ եւ այլ դիմաւք կամ բնութեամբ, թէպէտ եւ ոչ Համարուք եւ նոյնագոյք: ³Քանզի նոյն, ըստ Աստուածութեան՝ անեղ, իսկ ըստ մարդկութեան՝ եղեալ ի կնոջէ. այս՝ ի լրման ժամանակաց, իսկ> // այն՝ նախ քան զժամանակս եւ զյաւիտեանս, անճառ ի Հաւրէ՝ անմարմնական ծննդեամբն, անճառ եւ ի մաւրէ՝ ըստ մարմնական ծննդեանն, անպատմելի՝ ըստ անեղութեան, անպատմելի եւ ըստ եղելութեան, թէպէտ եւ ըստ ոմանց՝ դիւրահաս իրքն կարծիցին աստուածավայելուչ առաջին ծնունդն, ոչ՝ մարդկավայելուչ եւ երկրորդն, քանզի՝ «Ո՞ պատմեսցէ զազգատուածն անհաւերն եւ անմաւր»^{**}: ⁴Ո՞վ մեծի խորհր-

256ա

* ՄՂ 504 Հիմք գրչաբնից մէկ կամ երկու թերթ ընկած է, վերականգնուած է՝ ըստ ՄՄ 6453-ի:
** Գործք Ը 33

դոյս, եւ զիա՞րդ ոչ պատկառեն ոմանք, որոց խաղ ճշմարտութիւնն թուի, եւ փոքր՝ մեծն, եւ լոյսն՝ խաւար, որպէս զառանցելոց նուաստաբար իմանալ կամ խաւսել յաղագս ամենեւին ծայրագունացն եւ անճառ իրացն:

III. ¹Արդ, նմա, որ այսպիսին եւ այսքան վեհագոյն, զի առաւելն թողցուք, դժուարի՞ն արդեաւք էր կամ անհնա՞ր, թէպէտ եւ քեզ թուիցի, զտարբերսն միաւորել ըստ ճշմարտութեան բնութիւնս, եւ զիա՞րդ անհնարինքն մարդկան՝ հնարաւորք Աստուծոյ: ²Բայց, որպէս յամենայնին սքանչելի երեւի, եւ է եւս առաւել յայսմ, քանզի ոչ ինչ կարի մեծ է, կամ բնաւ իսկ «առնել Աստուծոյ մեծամեծս եւ Հրաշակերտս»^{**}, որպէս ի Յովք գրեալ է: ³Բայց մարդոյ երեւել բնութեամբ եւ մարդ իսկ լինել մտաց անհասանելի է, յայտ է, թէ եւ բանի բոլորովիմ//բ անճառելի: ⁴Ուրեմն, ճշմարիտ է ասելն՝ զամենայն մեծամեծսն Աստուծոյ եւ յամենայնին սքանչելին գոլ նմա, նուաստ ամենեւին առ մարմնով տնտեսութեանն կամ մարդեղութեան յեղանակ Համեմատելով վարկանել: ⁵Սակայն եկեսցուք ասել, որքան վայելուչ է մերոյս տկարութեան եւ արժան, այլեւ ճշմարիտ իսկ, թէպէտ եւ տեսանեմք զանազան յեղանակաւք յԱստուածաշունչ Գրոց ասացեալս եւ վասն Փրկչին մերոյ բանս ե՛ւ երբեմն որպէս զմարդոյ, ե՛ւ երբեմն՝ որպէս զ՛յերկոցունց զմիոյքն, ըստ որում եւ էրն իսկ, վասն զի ոչ միայն եւ մարդ սոսկ, այլեւ Աստուած եւ մարդ Համանգամայն: ⁶Եւ գիտես, զի Համանգամայնն ոչ է որոշից բնութեանց յետ միաւորութեան, ասեմ՝ այսպէս իմանամք եւ ասեմք զաստուածավայելուչսն, խոստովանիմք եւ զմարդկայինսն ներգործութիւնս եւ կիրս, այլեւ զկաման, զոր գտին ասել, բայց եթէ ոչ Հարկաւորապէս, այլ կամելով՝ ըստ մերոյս բնութեան, ըստ մեզն եղեալ Աստուած՝ կրէր:

256բ

IV. ¹Ո՞չ անվայելուչ վարկանիմ յարացուցիւ ոմամբ Հաւատարմացուցանել եւ զայն յինքենէ իսկ, եւ եթէ փոքր ինչ զբանս վասն Հաւատապէս զեղեալսն ցուցանելոյ երկայնեսցուք, ճանճրութեան ոք // Հնազանդեսցի, քանզի այսպէս վայել է ի միտ առնուլ տալ, զորմէ ինքն աւրինակ յարացոյցս, զի այսպէս եւ յայս անուանեցից: ²Եկն երբեմն ինքն, որ Հանդերձեալն էր ըստ աւետեացն լինել զաւակ Աբրահամու, յոր եւ աւրհնելոց էին ամենայն ազգք երկրի, առ Աբրահամ ի Մամբրէ, ոչ միայն զի զարդարսն պատուեսցէ զալստեամբն եւ զցանկութիւն վասն ազատ եւ ազատէ՞ որդի ունելոյ լցցէ կամ զի զամբարշտացն առ

257ա

* Յոք Ե 9, Թ 10
** «Վասն ազատ եւ ազատէ» արտայայտութեան իմաստն անորոշ է:

Աստուած եւ զտմարդեացն կորուստ նմա ծանուցցէ՝ որպէս բարեկամի, եւ յաղաչանս նմա համարձակութիւն տայցէ եւ զմարդասիրութիւն, որ եւ <առ> չարսն, հրապարակալուր արասցէ, այլ զի եւ զհիւրասիրութիւն եւ զաւտարասիրութիւն, զոր կատարելապէս ունէր հաւատացեալն, պայծառ եւ փառաւոր ցուցցէ: ³Եւ որոց զկնի եւ առ նովաւ զգերագանցեալ չափ պատուոյ փոխարինին առ աւտարս եւ առ ամենայն մարդիկ սիրոյ սահմանեցցէ, զոր եւ յետոյ էր յինքն փոխադրելոց զմեր առ միմեանս զսէրն, վասն որոյ եւ կոչեցցէ «աւրհնեալս Հաւր իւրոյ»^{*} ասելով զինքեանն դարմանիչս ժառանգել զնոցայն պատրաստեալ ի սկզբանէ աշխարհի զարքայութիւն: ⁴Եւ եկն ո՛չ միայն, այլ երկու խորհրդականա-

257բ գուհիւք սպասաւորաւք, ամբարձ զաչսն հիւրընկալն, // ետես զարսն, քանզի այսպէս ասէ աստուածային պատմութիւնն. «Յարեաւ, ընթացաւ ընդառաջ եւ երկիր եպագ»^{**}: ⁵Աղաչէր հանգչել անաշխատիցն՝ որպէս աշխատելոց, լուանալ եւ զոտսն հրաւիրէր զանմարմնոցն. ո՛յ մեծի համարձակութեանն եւ ճշմարիտ սիրոյն, արդարեւ սիրէ Աստուած, եւ «որ կայ ի սէրն, բնակեալ է յԱստուած, եւ Աստուած ի նմա բնակէ»^{***}: ⁶Յանդեայ ընթանայր, հասուցանէր զորթն, զոր երբ, հրամայէր եւ Սառուայի թրել նաշիհ եւ առնել բաղարջս եւ զայսոսիկ հանդերձ կաթամբ կոզով բերեալ՝ մատուցանէր նոցա, եւ կայր ինքն ի սպասու, մինչեւ կատարեցին զուտելն: ⁷Եւ արդ, զի՞նչ ասիցես, զի՞նչ քեզ թուեսցի՝ կերա՞ն ճշմարտապէս եւ լուացա՞ն ոտիւք, թէ՞ ոչ: ⁸Եւ եթէ ոչ ասիցես կամ կարծիցես, սուտ առնես զաստուածարանութիւնն, իսկ եթէ կերան եւ լուացան, որ է ճշմարիտ, զիա՞րդ այսոքիկ առ անմարմնայինսն, քանզի զլրուամն ինդրէ թափումնն եւ զհանգիստ՝ աշխատութիւնն, եւ քաջայայտ է անմարմնոյ ընդ այսպիսիւք ոչ անկանել խտրելք, որոյ ոչ ստամոքք եւ ոչ որովայն, ճանապարհ եւ ընդուենակ կերակրոյ, ոչ ստամոքք եւ լեզու եւ շրթունք այսոցիկ սպասաւորք եւ գործիք եւ ոչ թուրծք

258ա եւ այլք յայսոցիկ պէտս եւ ոչ ոտք աշխատակի/րք հանգստեան կամ լուացման կարաւորք: ⁹Իսկ արդ, զի՞նչ պարտ է կարծել եւ ասել կամ զո՞ր հաստատուն համարել, եթէ ոչ՝ զոր աստուածայինն հաւաստէ Մովսէս, զի ընկալան ճշմարտապէս զամենայն զհիւրոյսն անճառելի իմն աւրինակաւ եւ ծախեցաւ կերակուրն, նոյնպէս եւ առ Ղովտաւն իրքն

* Մատթ. ԻԵ 34
 ** Մննդ. ԺԸ 2
 *** Ա Յովհ. Դ 16

կատարեցան, քան<զի> եւ նա զերկուսն ի Սողոմ երթեալսն ընկալաւ հրեշտակս:

V. ¹Եւ արդ, եթէ անմարմին գոլով նախ քան զմարդանալն՝ վասն տեսչութեան եւ խորհրդոյ եկեր եւ զամենայն զհիւրավայելուչ սպասաւորութիւնն ընկալաւ յառնէն, զիա՞րդ է անհաւանելի ասելն, եթէ ի մարդն լինել ինքեան, այսինքն է՝ Որդւոյն Աստուծոյ: ²Մարմնակամարդն վարէր ոչ միայն կերակրովք եւ ըմպելեաւք, այլեւ այլովք բնանաւքն վարէր ոչ միայն կերակրովք եւ ըմպելեաւք, այլ զարկէ աւրինաց բնուորականաւք կրիւք, բայց ի մեղաց, եւ ոչ ի հարկէ աւրինաց բնութեան լինէր բռնադատեալ որպէս մեք, այլ կամաւ յայն խոնարհեալ, որ եւ առաւել է գեղեցկադէպ եւ քաջայարմար: ³Մի՛ ասիցես, եթէ անդ անմարմին գոլով՝ ոչ էր կարաւտ կամ ընդ հարկաւ, բայց աստ էր վասն մարդկութեան, այլ զա՛յն ած զմտաւ, եթէ զոր ինչ կամիցի մի անգամ, կարող է առնել, թէպէտ եւ եղական բնութեանն // Հնարաւոր ոչ բնաւ կարծիցի: ⁴Եւ զայն դարձեալ, թէ նա նոյն ինքն, որ վասն տեսչութեան անբնաւորապէս ի կերակուր խոնարհիլ եւ զոտից լուացումն յանձն առնուլ կամեցաւ, յայնժամ եւ այժմ կարող է զոչ բնաւորն մարդոյ, թէպէտ եւ մարդ էր, բերել յինքեան եւ ցուցանել, այսինքն՝ ոչ ի կերակուր եւ ըմպելի մերձենալ եւ ոչ այլ ինչ ի մերոցս կրել, յորոց կրեացն: ⁵Բայց զի մի՛ զանվայելուչսն չափոյ մարդանալոյն առնիցէ, ոչ կամեցաւ, եւ զի մի՛ առ աչաւք եւ ոչ ճշմարտապէս լինել մարդ թուիցի ումեք, քանզի զայս յոլովք կարծեցին եւ յետ այնչափ տարացուցից, ո՛րչափ եւս առանց այնոցիկ: ⁶Որ ի Քրիստոս Յիսուս հաւատայ եւ խոստովանի ոչ իբր ի լոկ մարդ միայն, այլ որպէս յԱստուած մարդացեալ, այսպիսեաւք յեղանակաւք իմն կրել նմա զմերս իմանայ եւ ասէ: ⁷Զի ի հարկէ բնութեանն ասել՝ յաղթահարեալ զնա կամ ամաւթոյ արժանի գոլ Բանին Աստուծոյ՝ զամենայն մարդկայինսն տալ եւ զչարչարանի գոլ Բանին Աստուծոյ՝ զամենայն ինքեան կրել, նեստորի է եւ Դիովդորի՝ ասողաց վեր<ա>բերութեամբ եւ ոչ ճշմարտութեամբ՝ վարկանել պարտ Բանին զչարչարանսն, եւ է այս՝ ըստ որում Տէրն ցա//չակերտսն ասէր, թէ՛ «Որ զձեզ անարգէ, զիս անարգէ»^{*}: ⁸Եւ ի դէպ ժամանակի տեսցուք զնեստորիսն եւ զերկուց ասացողացն բնութիւնս՝ ընդ միմեանս դատելով, զի գիտացես ամենեցունց նոցա զմի զգայեալ հայհոյութիւն, թէպէտ հայթայթին սիրոբայիւքն գողանալ զթեթեւամիտսն եւ զանուսմունս: ⁹Իսկ առ այժմ ջանասցուք ի զրպարտութենէ, որոց ոմանց

258բ

259ա

* Ղուկ. Ժ 16

սուտն եւեթ է սիրելի եւ ճշմարտութիւն սուղ ինչ կամ բնաւ ոչ փութալի, զանձինս թափել, թերեւս հաւանիցին կամ ոչ:

VI. ¹Ասէք մեզ զանչարչարելի բնութիւն Բանին ընդ չարչարանաւք արկանել, յորժամ Աստուծոյ զչարչարանս ասիցեմք եւ յորժամ մի ասիցեմք բնութիւն Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ, զի Կուսէն առեալ մարդկութիւն խոստովանել ոչ ասէք, որպէս Եւտիքէսն այն, ոչ եթէ ոչ գիտեն ասողքն զայսոսիկ, թէպէտ եւ ոչ ամենեքեան մեզ ըստ առաքելական ուսումնն եւ ըստ սրբոցն աւանդութիւնս հարցն եւ սահմանս ոչ զանցանել ի խոստովանութեանն հաւատոյ մասին. բայց զի զամենայն ասել թողից՝ վասն աւելորդս ասել ոչ երեւելոյ: ²Ո՞րք ի մեղանչականաց դատապարտել զանմեղս համարեցաւ գայթակղութիւն, ^{259բ} թէպէտ եւ ոչ ի խորս չարեաց ժամանելոց // եւ արհամարհողաց կարծիցի, այլ ի չափաւորաց, վասն զի ե՛ւ Եսաւ, ե՛ւ եղբարքն Յովսէփայ, ե՛ւ Ահարովն, ե՛ւ Մարիամ, զի մի՛ ասացից զԴաթան եւ զԱբի<ր>ոն եւ զկորխացիսն եւ ամենայն ժողովուրդն առ Քաղեր եւ Յեսու զճշմարիտն ասողս, եւ նոյն ինքն՝ առ Մովսէս եւ Ահարաւն, ոչ միանգամ, այլ եւ յոլովակի, մի՛ բնաւ յիշեսցի եւ որ զՅովսայն չարախաւսէր: ³Բայց զբարեկամքն զԴաւթայ՝ Սաւուղ եւ զհրէիցն համա<յ>ն զԵղիայէ՝ Աքաաբ խանգարիչ գոչելով Իսրայէլի, իբր զինքն գոլ մոռանալով, զոր զեկոյց մարգարէն, զանանիանցն՝ քաղդէացիքն եւ զԴանիէլէ՝ քրմացն ժողովք, այլեւ իշխանքն առ Դարէհիւ եւ առ Կիւրոսիւ, ամենայն ազգն, որ եթէ զՏեառնէ եւ զառաքելոցն իշխանք ժողովրդեանն եւ որք ընդ նոսա, կամ զառաջնմէ յետ առաջնոյն վկայէ եւ զայլոց նոյնք կամ այլք յիշել բնաւ մի՛ լիցի:

VII. ¹Բայց դուք դատաստան արդա՛ր դատեցարուք եւ մի՛ առ աչս դատիք, այլ ուղի՛ղ, մի՛ թշնամիս զմեզ, այլ սիրելիս եւ յոյժ մանաւանդ փափագողս սիրելութեան ընկալարուք: ²Վասն զի ողբամք դառնապէս զ՛առ ի միմեանց վարատմանն պատճառս եւ զվարատումնն եւ աղաթեմք ջերմապէս զհաւաքումնն // «Տէ՛ր,- ասելով,- որ շինես զկործանեալն Երուսաղէմ՝ եւ զցրուեալսն ժողովեա Իսրայիղի, որ ի ծառայութեանէ ազատես զազատ ազգիսն, եւ յանապատի հանգուցանես բերապատիկ առատութեամբ զանսովորս պարգեւաց՝ զծարաւ եւ զսով, ոչ հացի եւ ոչ ջրոյ, թէպէտ եւ զայնոսիկ բժշկես, որում ամենայն ինչ անհնարին է, դիւրահնար յոյժ: ³Ի հեղեղաց ջուրք փրկես, հասին ջուրք յանձինս մեր, եկաք ի խորս ծովու եւ պոտյաք զմեզ ընկղմեցին եւ շրջանք գետոց պաշարեցին, եւ զմեղացն ասեմ եւ զհերձուածողականն

ալիք եւ զբաւսանք անցին ի վերայ մերոց գլխոց եւ մերժել կարծեցաք յաչաց քոց բարձանց, որք հային ընդ ամենայն երկիր: ⁴Իցէ՞ թէ յաւելցուք հայել ի տաճար սուրբ քո, որոյ քարինք ցրուեցան եւ քակտեցան, մինչեւ ոչ մնաց քար ի քարի վերայ, այլեւ հրով, զոր բորբոքեաց մարդասպան դահիճն, տոչորեցաւ շինուածն, եւ մեծն Յովէլ ձայնակցէ ողբոյս. «Հուր եկեր զգեղեցկութիւն անապատի»: ⁵Շիջցի արդ, Տէ՛ր, քոյովն, զոր եկիր՝՝ արկանել յերկիր, հրովն ապականագործս այս հուր, եւ ծաղկեցցի դարձեալ Իսրայէլ՝ որպէս շուշան, ծաղկեցցի եւ լցցին ամենայն երկիր պտղով նորա, զի քոյդ հուր միայն գիտէ ոռոգել: ⁶Ուրախացի միւսանգամ անապատն, ծարաւի անապատն Յորդանանու, այլեւ // զաւտար հուրն զսողմացուց կամ շիջուցես, կամ զՂովս գերծուցես ի լեռանն. եթէ իցէ անդ բարեւացի ոմն հուր, քոյոյն մի՛ կարացէ վնասել, թէպէտ եւ ի ներքս իցեն կապեալք, զբորբոքիչսն ծախեսցէ, զի սուրն եւ որոգայթն, զոր սրեցին եւ թագուցին, ի սիրտս իւրեանց մտցէ եւ զոտս իւրեանց առցէ, եւ անձինք մեր ապրեցցին որպէս ճնճողկ յորոգայթից որսողացն եւ ի մերկացեալ սրոյ մեղաւորացն: ⁷Կամեաց ժողովեալ զորդիս սրբոյ քաղաքին ընդ ջերմ գթոյ քոց թեւովք եւ զոչխարս քո ի գաւիթս քո, եթէ զաւտարսն ի գաւթէն ժողովեցցեր ի նոյն լինել մի հաւտ քեզ սեփականս, զոր անուանեցցեր եւ արարեր քո՝ ո՞չ միաւորեցցես»: ⁸Այսոքիկ մեր հայցուածք, միանգամայն եւ ողբք, եւ զիա՛րդ ոչ սիրելիք կամ ախորժողք նախ զգեղեցիկն սիրոյ կապ, զհամաձայնութիւնն ասեմ ուղղակի ի Քրիստոս խոստովանութեանն, եւ ապա զսիրոյն շղթայս, վասն որոյ մի՛ որպէս յատելեաց, այլ իբր ի սերտ <ս>իրելեաց եւ բարեմտաց, սուրբ ունողաց սիրտ եւ անկեղծաւոր հաւատս. զամենայն ի մէնջ, որ ինչ վասն այսր խնդրոյ, ընկալարուք, ո՛վ եղբարք:

VIII. // ¹Արդ, եթէ ըստ Ապողինարի ամբարշտութեանն՝ ասէաք Քրիստոսի ունել, այսինքն Բանին Աստուծոյ, մարմին միայն առանց մտաւոր անձին, յիրաւի կարծէիք ասել մեզ զանչարչարելի բնութիւնն չարչարեալ եւ ընդ չարչարանաւք, քանզի զգայութիւն չարչարանացն, ի միայն մարմին գոլով՝ առանց մարդկայնոյ անձին մտաւորի, Բանին Աստուծոյ, ոչ մարմնոյն կամ, զճշմարիտն ասել, մարդացելոյն Աստուծոյ, այլ միայն Բանին լինի ասացեալ, որ է ամբարշտութիւն, վասն զի

* Յովէլ Ա 20
** բն.՝ երկիր

260բ

261ա

անանձն մարմին զի՞րդ կարասցէ զգալ զչարչարանս: ²Եւ եթէ անանձն ունէր մարմին Բանն, որպէս Ապողինարի թուի, ապա Բանն, որ ամենեւին արտաքոյ է չարչարանաց, ընդունէր զցաւոցն զգայութիւն, զոր մի՛ լիցի եւ կարծել անգամ ծանաւթից ճշմարտութեանն: ³Բայց յորժամ մարմին անձնաւոր, ըստ որում էն ասեմք Բանին ունել, ոչ այսպէս իմանի, վասն զի թէպէտ եւ մարդկայինն անձն անհաղորդ է մարմնական չարչարանաց եւ անհատ ըստ ինքեան, սակայն ի մարմնի գոլով՝ զգայակից լինի ամենայն բնաւորականացն կրից եւ արտաքուստ պատահելոց, ուստի եւ անձնաւորականք կոչին ամենայնքն: ⁴Այլեւ ոմանք զոմանս յախտիցն մասունս անձին անուանեցին՝ զցաս/ումն եւ զցանկութիւն եւ զայսպիսիս, եւ որ ինչ վասն այսպիսեացս բանք իցեն, իւրում տեղոյ եւ ժամանակի շտեմարանեցին: ⁵Սակայն յայսցանէ ի միտ առնումք, թէ զգայակից է հոգին ամենայն բնաւորականացն եւ արտաքնոցն ախտից մարմնոյն, եւ զի զԲանն Աստուած խոստովանիմք՝ միայն ոչ մարմին, այլ անձն մտաւոր առնող յԱստուածածին Կուսէն, այսինքն՝ մարդ լինել Բանն՝ ըստ Գրոց: ⁶Յայտ է, թէ ըստ այսմ ինքն՝ Յիսուս Քրիստոս, որ է մարդ միանգամայն եւ Աստուած, ասի չարչարեալ ճշմարտապէս եւ անչարչարելի մնացեալ, զի ոչ է արժան եւ մարթ յետ միաւորութեանն յերկուս բաժանել զմիացեալսն բնութիւնս, զի մի՛ ըստ Նեստորի ի հարկէ երկակս ի ներքս մուծանիցեմք Քրիստոսս եւ մի՛ բնաւ իմասցուք առանձին ինչ մարդոյ եւ առանձին՝ Աստուծոյ, զկնի մարմնանալոյն մարդանալոյ. մի ձայնս եւ մի գործս կամ կիրս, մի եւ կամս, զի մի է Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ Որդի Աստուծոյ: ⁷Նոյն ինքն, որ նախ քան զյաւիտեանս ի Հաւրէ, ի լրման ժամանակաց ի Կուսէ ծնեալ, զամենայն ինչ, զոր կրեաց կամ գործեաց, միոյ եւ նմին ասեմք: ⁸Ձնոյն ինքն բովանդակեալ յամենայնի եւ անբովանդակելի, կրեալ ի գիրկս եւ կրող զամենայն, քաղցեալ եւ կերակրիչ, ծարաւի եւ արբուցիչ, զարգաց//եալ եւ ամենակատար, ունայնացեալ եւ լի, այլեւ լցուցիչ, մեծատուն եւ աղքատ, ընդ հարկաւ եւ ազատ, աշխատեալ եւ հանգուցիչ, անէծք եւ աւրհնութեան բաշխիչ, ծառայ եւ Տէր, կերպարան Հաւր եւ կերպարան ծառայի, առանց դպրութեան եւ վարդապետ, տկարացեալ մարմնով եւ Հաւր զաւրութիւն, զարհուրեալ եւ քաջալերիչ՝ իբրեւ յաղթող աշխարհի, եւ նախ քան զայս փորձեալ եւ պարտեալ զփորձիչն, երկրորդ Մարդ եւ յերկնից Տէր, չարչարեալ եւ անչարչարելի, վասն զի իւրացոյց զամենայն յաղաքս մարդանալոյն: ⁹Եւ եթէ ինքն մարդ եղեալ ասի ըստ Գրոց, ո՞ր

ապա իցեն չարչարանքն եւ այլն ամենայն, եթէ ոչ մարմնացելոյն Աստուծոյ, որոյ եւ մահն եւ յարութիւնն եւ մշտնջենաւոր կենդանութիւնն: ¹⁰Թէպէտ եւ այլ եւ այլ ձայնքն կամ գործքն թուիցին, մի՛ որ զայթակղեցիցի եւ մեծապէս այլ եւ այլ զմին կարծելով զմարմնացեալն Աստուած եւ առանց յեղման: ¹¹Պաւղոս հաստատեցս զգայթակղութիւնն վասն Հաւր՝ յիւր Որդին ոչ խնայեալ ասելով, այլ վասն մեր ամենեցուն մատնեալ՝, որոյ եւ մահուամբն հաշտեցոյց ընդ ինքեան զմեզ, եւ ոչ այսքան միայն, այլեւ զսքանչելին ասել, զի զոչ գիտողն զմեզս // վասն մեր մեղս արար՝, ամենայն իրաւք զԲանն յայտնէ մարմին եղեալ: ¹²Տեսանե՞ս զ՛ ըստ միոյ ասացեալսն, եւ Յովաննէս զԲանն տեսեալ «զ՛ի սկզբանէ» ասէ. «Ընդ որ հայեցաքն, եւ ձեռք մեր շաւշափեցին ոչ զմարմինն, այլ նովաւ զԲանն կենաց, որ առ Հաւրն էր՝ յաւիտեանական կեանքն, նա յայտնեալ երեւեցաւ»^{***}, որ եւ զփառսն խնդրէր, ոչ այլում, այլ ինքեան ունողին ի սկզբանէ աշխարհի, վասն զի ունայնացաւ մարդանալով, որ եւ <ի> լրութենէ իւրմէ զամենեսեան զմեզ շնորհաւորեաց, զոր վիրաւք ձեռացն եւ կողիցն թոմաս ծանեաւ Տէր եւ Աստուած գոլ՝, ո՛չ անգիտացեալ, թէ անչարչարելի է աստուածային բնութիւնն, այլ զճշմարտութիւն միութեանն քարոզեաց: ¹³Այսպէս եւ ի ծնէ կոյրն վարդապետեցաւ ի պահանջելն որդի յՈրդի Աստուծոյ հաւատոյն, վասն զի տարակուսեցաւ զո՞ զնա լինել. «Ե՛ւ տեսեր զնա, ե՛ւ որ խաւսիդ ընդ քեզ, նա է»^{††}: ¹⁴Ո՞վ բարուցն ազնուականութեան, ոչ վասն մարդ տեսանելոյն երկուանալ կամեցեալ, որպէս բազումք եւ այժմ եւս, եւ ոչ հաւաստիս պահանջեալ՝ գիտելով, թէ ի միոջէ լուսաւորեցաւ, առձեռն ընծայէր զհաւատն եւ երկիր պազանէր:

IX. ¹Առողջասցուք իբրեւ զկոյրն, մանաւանդ եթէ լիցուք հաւատացեալք եւ ոչ տարա//կուսեալք, վասն զի հաւատացելոց յայտնի է, եւ քննողաց՝ միգով ծածկեալ՝ «Արդարեւ Որդի Աստուծոյ ես»^{†††}, որք ի նաւին աշակերտքն ասացին երկրպագելով, յորժամ թեթեւաբար ծանր մարմնովն ի վերայ լոյծ բնութեանն զնացեալ զնա տեսին, երբեմն եւ Պետրոս միայն, որ եւ երանեցաւ<ւ>ն: ²Եւ զ<ի> մի՛ այսոքիկ եւ սոյն-

* Հոմ. Ը 32
 ** Բ Կոր. Ե 21
 *** Ա Յովհ. Ա 1-2
 † Յովհ. Ի 27, 28
 †† Յովհ. Թ 8
 ††† Մատթ. Ժ 7 33

262բ

262ա

պիտիք ասացեալք եւ իմացեալք այլք թուե<ս>ցին ոմանց քաջայայտ ոչ ունել զիմաստս, իբր թէ միոյ իցեն պատկանաւորք մարդացելոյն Աստուծոյ, ուր ամենեւին գայթակղութիւնն Հրէականաց եւ Հեթանոսականացն յիմարութիւն մտաց առնիլ թուի: ³Անդ իրքն կանխագիտութեամբ Հոգւոյն ճշմարտութեան յայտնապէս մատակարարեցան, վասն զի այն ինչ Տեառն եւ Աստուծոյ, զբանական մարդկային Հոգին ի ձեռս Հաւր յանձն արարեալ եւ յերկբայս դատաւորին զինուորաց վասն մահուանն եղեալ, զի իջցի ի խաչէն, գեղարդեամբ զաստուածային մարմնոյն հարկանէր մի ոմն զկողսն, եւ զճշմարտութիւն գեղեցիկ եւ բարձր ձայնիւ քարոզէր ի տեսանել զսքանչելիսն՝ Որդի Աստուծոյ եւ այր զնա խոստովանելով: ⁴Զի՞նչ քան զայս ճշգրիտ եւ յայտնի կամիցի ոք լսել ձայն նշանակիչ. Աստուած՝ զչարչարեալն // եւ զխաչեալ: ⁵Եւ եթէ այս է, վասն այլոցն յերկուանալ, որոց նախ քան զխաչն կրից, թէ ըստ մասին ուրուք իցէ միոյ, այսինքն՝ մարդոյ լոկոյ եւ ոչ մարդացելոյ Աստուծոյ, մեծի է խելայեղութեան:

263բ

X. ¹Արդ, խոստովանեցաք եւ դարձեալ խոստովանեցուք՝ մարմին ո՛չ անբան եւ անանձն առնուլ Բանին, այլ անձն ունող, բանական, զգայակից մարմնոյն բանաւորականաց անպարսաւ կրից, համայն եւ՝ չարչարանացն, զի մի՛ անչարչարելի բնութիւն Բանին ասասցի անմիջնորդաբար զգայակից լինել կամ հաղորդ մարմնաւորականացն ախտից՝ բնաւորականացն եւ պատահմանց՝ ըստ Ապաւղիսարի: ²Այլ միջնորդաւ բանականաւ անձամբ՝ գիտողն զչարչարանսն եւ զբնաւորականսն կիրս, Բանն անչարչարելի ընդ մարմնոյն միացեալ՝ զամենայն իւրացոյց, վասն զի հանդերձ մարմնովն մի ասի եւ է յետ խառնմանն, եւ այսպէս ասեմք զնա չարչարեալ եւ անչարչարելի մնացեալ, վասն զի ոչ փոխադրեցաւ ինչ, յորմէ էրն, եւ մարդ եղեալ չարչարեցաւ մարմնով: ³Լուծանին սոքաւք Եւտիքեայքն՝ վասն զԿոյսն մեզ խոստովանելոյ մայր ըստ մարմնոյ ճշմարտապէս լինել Բանին Աստուծոյ, եւ մ//արդ կատարեալ լինել եւ ճշմարիտ, որ եւ Աստուածն ըստ բնութեան, եւ չարչարանս կրեալ մարմնով, որպէս եւ ահա ասացաւ: ⁴Զի ամբարիշտն այն ի Կուսէն ըստ ճշմարտութեան մարդ լինել Որդւոյն Աստուծոյ խոստովանել յանձն ոչ առնու, այլ ձեւ իմն եւ նմանութիւն եւ ոչ բնութիւն, առ աչաւք զճշմարտութիւնն կարծելով եւ զկերպարանս ծառայի առնուլ եւ կերպարանաւք գտանիլն որպէս մարդ եւ առ ի Հաւրէ գառաքիլն ի նմանութիւն մարմնոյ մեղաց: ⁵Եւ զայլս այսպիսի տեսակաւ ասացեալս ստուեր իմն ցուցանել եւ ոչ ճշմարտութիւն

264ա

իմանայ ատելին այն, վասն զի կերպարանաւքն եւ զորպէսն եւ զնմանութեամբն ուրուական ինչ երեւոյթ գոլ կարծէ, յորոց ժողովի ոչ փոքր ինչ նուազ, քան զայս, եւ այլ կարծիք ամբարչտութեան, քանզի յորժամ նոյնպէս եւ Հաւր կերպարան եւ նմանութիւն եւ որպէս նա կեանս յանձին իւրում ունել եւ զայն տալով եւ նկարագիր էութեան նորա գոլ եւ պատկեր աներեւութին յԱստուածաշունչ Գրոց լսիցէ: ⁶Այլեւ ճառագայթ փառաց եւ զաւրուութիւն կամ իմաստութիւն եւ այլս, որովք յայլում զէութիւնն ունել բազում անգամ դէպ եւ պատշաճ թուիցի իմանալ կամ ստուերապէս զսկզբնատիպն յինքեանց ցուցանել // պարտի եւ ոչ զայսոսիկ ըստ ճշմարտութեան իմանալ: ⁷Եւ այսպէս քաջայայտ զհրաժարումն ունի զ՛ի բաց դառնալ մոլեգնութենէ նորա կարծիք ոչ միայն ըստ իրաւանցն եւ զկարգաւորն ընտրել զիտողաց ի սրբոց դաստիարակելոց եւ հասելոց ի չափ հասակի ըստ գիտութեանն, որ ի Քրիստոս, այլեւ պարզամտաց եւ կաթնակերաց:

264բ

<Չ>

ՅԱՂԱԳՍ, ԵԹԷ ՈՐՔ ՅԵՏ ՄԻԱՆԱԼՈՅՆ ԵՐԿՈՒՄ ԱՍԵՆ ԲՆՈՒԹԻՒՆՍ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ, Ի ՀԱՐԿԷ ՀԵՏԵԻՆ ՆԵՍՏՈՐԱԿԱՆԱՅ ՄՏԱՅ

I. ¹Պարտ էր յաստուածայնոյ անդաստանին եւ այգւոյ կոչեցելոցն ի գործ, նոյն է եւ ասել թէ՛ հաւտին ի հովուութիւն, ոչ արուեստի մշակութեանն աւտարս ինչ իմանալ կամ զդուռն եւ զարաւտ անգիտանալ հաւտին, ոչ սակաւս եւ անփառս այսոցիկ ունելով աւրինակս, եթէ գծագրութիւնս պատշաճ իցէ ասել, ըստ որոց զկենդանագրութիւնսն ցուցցեն, եւ մի՛ նորաձեւս ախորժել իմանալ ոչ եւ յայսպիսեաց հրաժարականաց եւ ի պարսաւ անկելոց յուրով՝ ոչ ունողաց յարացոյցս: ²Բայց, որպէս կարծեմ, զի զայլսն թողից, վասն երիցս այսոցիկ զգայթակղութիւնն ոչ անգիտանալով՝ զգուշանալ ոչ կամեցան, որք եւ զբազումս ըստերիւրեցին՝ իշխանութեանն // եւ ամբարտաւանութեան եւ ոչ խոկալոյ յերկիւղ Տեառն, ոչ փոքր ինչ եւ վասն չորրորդին համարձակութիւն առ Աստուած բերել ի գիտակցութենէ մտացն

265ա

ոչ վկայեալք, որ է մանաւանդ առաքելական պարծանք, առ այսոքիւք եւ յաչառանաց ոչ հեռիք իբր չլուեալք բնաւ աչառանաւք՝ զհաւատս Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ոչ ունել՝ ոչ ուղիղ, այլ աչառս դատեցեալք, եւ ոմանք յերկիւղէ, ուր ոչ պարտ, երկուցեալք զհաստատունն ի վերայ վիմի ունող զհիմն շինուած հաւատոյն ի վայր արկեալ կործանեցին: ³Մհ այլ ընդ այլոյ եւ վրիպակաւ պատահմանն, զի անմտաբար ի վերայ աւագոյ շինեալքն եւ յապառաժի բոյսքն եւ ի մարդկային հեղեղաց եւ բքոց կործանեալքն եւ ի տապոյ չորացեալք զաւրեցին եւ զհակառակաւն շինուածս եւ բոյսս զուգեալ անձանց թշուառութեանն, վասն զի որ զայնպիսիսն շինէ, սովոր է ընտանեզունաւն, եւ անդր փչեաց գործեաւ եւ եթէ ի վայրկենի միանգամ զայս առնելով տարագրել կարողացաւ զձեռին Աստուծոյ գործն ի սկսման, ուր երիս, որպէս ասի, աւուրս խորամանկեաց աշխատասիրաբար: ⁴Մհ արդեաւք 265բ զաւրէր, որ եւ ի միջոցի անդ // ոչ սակաւս եւ փոքունս կացոյց, զոր այնու գործեաւն միայն, այժմ ասեմ՝ դաւաճանութիւնս եւ զորս ամենեցունցն անգիտելի թողից ոչ միայն վասն ոչ գիտելոյ, այլ վասն զի եւ հանապազաւր յայտնի տեսիլս ամենայն ուրեք ի լրոյ եւ յակնտեսից իրաց ունիմք ներածուս: ⁵Յայտոսիկ եւ զորս ի Գիրս, որպէս ի վերայ թռչելով, յիշեցից միայն զաղոյ արձանին Մննդոց, առ արդար հայրն զաղախնական բարուցն արհամարհանս եւ հպարտութիւն ի վերայ ազատին եւ մեծի տիկնոջն, զտոհմայնոյն՝ առ տոհմակիցն, զդժնէին՝ առ բարիսն, ասեմ, յորովից զժամանակացն զազ եւ աղուաբանիւքն պատրանս եւ յետ անհաւանութեանն զրպարտութիւն եւ բանդ զԱստուծոյ ուխտաւորին: ⁶Եւ քան զամենեսեանն յաղագս զնշան ունելոյ ուխտին արիագունին եւ գեղեցկի զՍամսովնի ընդ խաւարմանն եւ տկարութեանն եւ տգեղութեանն, զանարգանացն ստրկութիւնն, թէպէտ եւ խաղ եղեն մահուամբն, որք խաղացինն ոչ առանց վրէժխնդրութեան մնացեալք: ⁷Իսկ ի պատճառս նոցա յայլոց եղեալքն ոչ են դիրաթուելիք, ոչ վնասքն եւ ոչ հատուցմունքն առ ի Տեառնէ, այլեւ առ // ի միմեանց կիրք պատերազմաց եւ դեղատուեաց եւ այլոց յոքնատեսակ թշուառութեանց, զորս ոչ միայն ի մերումս, այլեւ յարտաքնոցն է գտանել պատմութիւնս, զանցանեն ըստ չափով: ⁸Բայց զմինն զայն, թէ եւ կամիցիմք, ոչ ընդունի բանս ոչ յիշել: ⁹Եւ տեղոյս յարմարական գիտէք ամենեքեան, որպիսի ինչ վասն ի ծնունդս կանանց մեծին մարգարէի, միանգամայն եւ Մկրտչի, յԱւետարանսն պատմի, որք ինչ վասն աւետեացն եւ ծննդեանն եւ յանապատի բնակութեանն եւ պանդխտու-

թեանն, յաղագս որոյ եւ մարգարէք յառաջագոյն մարգարէացան՝ զազգակիցն վասն գերազանցութեանն պատուելով ի ձեռն շնորհին եւ զմեծն ասել, որ եւ յաստուածայինն գլուխն մերձենալ եւ զնոյն ինքն մկրտել զմարդացեալն Աստուած՝ Համարձակութիւն առ ի նմանէ ընդունելով արժանի եղեւ: ¹⁰Զսա թովչութիւն կնոջն ոչ միայն բանտարգել եւ կապանաւոր տայր առնել, այլեւ գլխատել յանդգնեցուցանէր վասն զարդարն խաւսելոյ: ¹¹Ոչ բերէր եւ ոչ Յեզարէլ զնախանձն Եղիայի, եւ ոչ նորուն Համաբարոյն՝ զընթացողին առաջի Տեառն՝ զաւրութեամբ հոգւով Եղիայի: ¹²Մի՛ տրտմեսցին պարկեշտ կանայք, // զի ոչ ազգն, այլ չարին եղեալքն ոմանք խորհրդակիցք եւ գործաւնեայք են արժանի պարսաւանաց: ¹³Եւ զի՞նչ պատահէր, սակաւ մի շիջեալ կայծակունքն վերստին արծարծուին, ամբառնայր բոցն առ հողմովն գտեալ եւ նիւթ եւ տակաւին ճշմարտութիւնն իբր եւ զյաղթանակ ի մէջ եղեալ՝ կայր, զմանկունս հանդիսին՝ փորձելով միանգամայն եւ յորդորելով ակնարկութեամբ իմն, որպէս թէ ո՞յ առնուլ զնա կամ նովաւ պսակիլ արժանի առնիցի: ¹⁴Ատեցեալ եղեւ սիրելին, եւ երկնաւորաց փափագելին ի կարի յոյժ սակաւուց թուով խորհրդականաց ընտրեցաւ, որք իբր ի դրժողաց յափշտակեալ զբարուք ճոխութիւնն՝ վտարական լինէին յաւտարութիւն, ոչ ընդ բազումս յաւժարեալք լինել ի չարիս՝ գիտելով. թէ լաւ է մի, որ առնիցէ զկամս Աստուծոյ, քան զբիւր անաւրէն, եւ սոքա այսպէս: ¹⁵Իսկ վատթարեալքն յերկիւղէ եւ յաչառանաց գողացեալք յայտնապէս համարձակութեամբ աւտարացան ի մաւրէն, որ ծնաւն զնոսա յԱւետարանէն: ¹⁶Խաբեցան յարգանդէ, խաւսեցան սուտ՝, զկանխաւ դատապարտեալսն առ ի սրբոցն եւ յինքեանց զանաստուածն զայն տաւմար եւ զ՛րստ նմայն հայհոյիչս վերստին ընդունէին, անդէն դարձեալք ի // փսխածն եւ թաւալեալք ի տիղմն, ատելիք լինէին մանաւանդ քան ողորմելիք: ¹⁷Եւ այսպէս ջրհեղեղն երկրորդ ապականեաց գերկիր, եւ այլազգի հուրն եկէզ ոչ սակաւս քաղաքս եւ նուազս ազգս, այլ փոքր ինչ եւ զամենայն տիեզերս, թէպէտ եւ ապրեցան որք էին գրեալ ի կեանս, ոմանք տապանակաւ եւ ոմանք ի լեռն փախստեամբ: ¹⁸Եւ այսպէս վասն մարդկային աւանդութեանն խոտեցին զաստուածայինն եւ մարդկան հաճոյք լինելով՝ հրաժարեցին ի Քրիստոսի կոչելոյ ծառայս, զորոց ցրուեսցէ Աստուած զոսկերս՝, եւ որպի-

266բ

267ա

* Սաղմ. Մէ 4
 ** Սաղմ. ՄԲ 6

սիբ ուրացութեանն բանք՝ զանազանութիւնս բնութեանց, այսինքն՝ ան-
 նմանս յետ միաւորութեանցն ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ խոստովա-
 նել մոլեգնելով աղճատեն: ¹⁹Եւ զոչ այսպէս ասողսն դատապարտքն
 դատապարտէին եւ զասողսն դարձեալ անպարտս ոչ առնէին, թագա-
 ւորին խաբէութեամբ, զի մի՛ թուեսցին զանկելոյն գնալ ի տեղի իւր
 քարոզել, սակայն ծածկել ոչ կարացին, վասն զի ստութիւն ոչ միայն
 ճշմարտութեան, այլեւ անձին ոսոխ է:

267բ II. ¹Բայց արդ, դիտեսցուք գերկուց կողմանցն կարծիս եւ ձայնս,
 եթէ ո՞չ նոյնք իցեն կամ եթէ ա՞յլ ազգ ինչ ունիցին: ²Եւ նախ Համա-
 ոււակտելով ասել՝ սոքա զտարբերութիւնս բնութեանցն եւ յետ միանա-
 267բ լոյն պահեն, զի միումն յերկաքանչ//իւրոցն բնութեանց, զոր ասենն,
 տացեն զմեծամեծսն, այսինքն՝ Աստուածութեանն զհրաշափառագոյնսն,
 եւ միւսումն՝ զմարդկաւրէնագոյնսն ամենայն Հանդերձ չարչարանաւքն
 եւ մահուն: ³Եւ այս ոչ յայտնապէս երկուս ցուցանէ դէմս, թէպէտ եւ
 բազում անգամ Հակառակիցին, վասն զի այլ եւ այլս յանդիման կա-
 ցուցանէ, այլ՝ զկրողն եւ այլ՝ զսքանչելագործն, եւ նոքա յարակցու-
 թեամբ յԱստուած զմարդն ասեն պատուեալ եւ յետ յարելոյն ե՛ւ մի,
 ե՛ւ անբաժանելի իմն, զի նոյնպէս զաստուածապայելուչսն Բանին տայ-
 ցեն եւ զտկարութեան թուեցեալսն՝ մարդոյն: ⁴Տեսանե՞ս զՀամաձայ-
 նութիւն ամբարշտութեանն, եւ նոքա, թէպէտ եւ Հաճութեամբ ասեն
 Բանին ոչ մարդ լինել ըստ ճշմարտութեան, այլ ի մարդ բնակել, զի
 յատկութիւնքն ամբողջ պահեսցին բնութեանցն, բայց եւ սոքա նմա-
 նապէս զառանձնաւորութիւնն ամբողջ պահելով եւ որոշելով բնու-
 թեանցն՝ ոչ են տարաձայնք, այլ տաճար Բանին զմարդկութիւնն, յո-
 րում բնակէ ամենայն լրումն Աստուածութեանն մարմնապէս, որում
 եւ քակել ինքն Բանն տայ Հրաման, յորժամ ի Հրէիցն վասն նշան
 ցուցանելոյ զրարանեալ լինէր: ⁵Հասարակ ասեն, լինել երկոքին՝ զձայնս
 Գրոց բռնադատելով ձայնակցեալ շատախաւսութեանն իւրեանց, ի զա-
 268ա ւակէ Դաւթ//ի եղելոյ մարդոյն, զոր միայն Յիսուս անուանէ Նեստո-
 ռիոս, յարմարական գոլ զամենայն մարդկայինսն ասէ եւ ոչ Բանին:
⁶Սոքա եւ այս նոյնպէս, թեպէտ եւ զանունն որոշեն. եւ եթէ՛ ուստի
 սկսեալ կամ յորոց ոմանց եւ կամ երբ այսպիսոյ ամբարշտութեան
 կարծեաց եհաս, սա այլում թողցուք տեղոյ եւ ժամանակ<ի>, կա-
 մաւքն Աստուծոյ:

<Է>

ԹԷ ԶԻՄՐՐԻ ԶԱՐԶԱՐԵԱԼ ԲԱՆՆ ՄԱՐՄԻՆ ԵՂԵԱԼ ԵՒ
 ԱՆԶԱՐԶԱՐԵԼԻ ՄՆԱՑԵԱԼ ԵՒ ԿԱՄ ՈՐՊԷ՛Ս ԴԱՐՁԵԱԼ
 ԶԱՅՆԱԿՑԵՆ ԶԱՐՄՓԱՌ-ՔՆ

I. ¹Նեստորիոս եւ ըստ նմայքն վարկանին ոչ զնոյն ինքն, որ յէու-
 թենէ Հաւր գԲանն՝ զՄիածին Որդին Աստուծոյ՝ չարչարեալ մարմնով
 վասն մեր մարդկաւրէն: ²Որ եւ զանչարչարութիւն, ըստ որում իմա-
 նին, եւ է, Աստուած ունի յիւրում բնութեանն, այլ մարդ միայն եւ ըստ
 մասին՝ զ՛առ ի կուսէն ծնեալն, եւ ապա նմա փառաց Հետեւեցուցեալ
 չափ՝ ըստ ինքեանցն թուելոյ բարւոք գոլ, յարակից լինել ասեն, որ
 յԱստուծոյ Հաւրէ Բանին. եւ զյարակցութեանն պատմելով յեղանակ՝
 պարգեւեալ նմա՝ ասեն զՀաւասարութիւն պատուոյ, այսինքն՝ իշխա-
 նութեան, եւ զՀամանունաբարն ասիլ Քրիստոս եւ Որդի եւ Տէր: ³Իսկ
 268բ եթէ ասիցի չարչարիլ նա, որ ի նմանէ // առեալն մարդ պարտ գոլ,
 ասեն, վերաբերիլ զայն, որ յԱստուծոյ Բանն, վասն ի նոյն յարելոյ ըստ
 Հաւասարութեան պատուոյ եւ բնութեանց անջատեցելոց եւ իւրաքան-
 չիւր ումեք գոլոյն*, որ ինչ են առանձին, այսինքն՝ զքաղցնուլն եւ
 զաշխատել, զննջելն եւ զանգիտենալն, զգարհուրելն եւ զաղաւթելն,
 զգանն եւ զկապանսն եւ զապտակն ընդունել, զթուքն, զարբումն քա-
 ցախին եւ լեղոյն եւ զտիգոյն վէրս, զմահ խաչին եւ զայլն ամենայն,
 զորոյ ապարասանութեան կրեաց Հրէից եւ Հեթանոսաց՝ ասեն մար-
 դոյն, բայց վերաբերիլ ի դէմս ըստ ճշմարտութեանն Որդւոյ: ⁴Արդ,
 տեսանե՞ս, զի գերկուսն ասողս բնութիւնս ոչ եւ միով իւրիք գտանեմք
 տարաձայնեալս ի զայսոսիկ ասողացն: ⁵Եւ զի՞նչ այլ, քան եթէ՛ զայս ի
 տարբերն ասել զբնութիւնս կարասցեն յաւդել, նաեւ բազումք ի սո-
 ցանէ, ոչ պատրուակողովք Հնարեալ բանիւք ծածկել զխարդախ
 իմացուածոցն զաւրութիւն, բացաւ գլխով յայտնապէս աղաղակեն զոչն
 ասացելոցդ Հաղորդիլ կրից մարդկայնոց բնաւորականաց եւ արտա-
 քուստ պատահելոց, որ ի Հաւրէ Բանին: ⁶Եւ նոյնպէս ի զանազանիցն

* բն՝ գոլայն

ասացելոց յետ /269ա/ միութեանցն բնութեանց ժողովի՝ Համանունաբարն ասիլ Քրիստոս եւ Որդի եւ Տէր, վասն զի ուր զանազանութիւն, անդ եւ ոչ միով իւրիք նմանութիւն. եւ եթէ այս, ապա եւ բազմաց դրութիւն: ⁷Եւ զոր յայսցանէ առասպելականն թողից, բայց զՀամանունաբարն ասիլ՝ տեսցուք. եւ է Համանուն, որ անուանի միայն, այլ ոչ եւ իրի տայ կցորդութիւն, որպէս զուարակ ասի երկնայինն եւ որ ի յերկրի. կամ առիւծ եւ մարդ կենդանին եւ այրածեւն, եւ այսոքիկ զիւրոք ոչ աննմանք, կամ զի՞նչ յեղանակաւ խառնումն այսպիսեացս ասասցի. ո՞չ ապաքէն քաջայայտ ունի երկուս գոլ բնութիւնս, եւ զիւրոք ոչ երկու բնութեանցն երկու դէմք: ⁸Այլ խառնեալ ասեն, եւ եթէ խառնեցան՝ ըստ ճշմարտութեան, ապա զիւրոք երկու, թէպէտ եւ անչփոթն մնացին ի Քրիստոս եւ անփոխադրելիք: ⁹Վասն զի Աստուած էր մարմնացեալ, որում անհնար ոչ ինչ է, եւ ըստ այսմ բանի, որ ի Հաւրէ Որդւոյն Աստուծոյ՝ չարչարիլ իւրով մարմնովն վասն մեր, եւ ոչ սոքա ասեն, այլ նոյնպէս վերաբերութիւն, որպէս թէ մինչ այրածեւն Հարկանիցի զայրն, որոյ իցէ Համանուն պատկերի, ասիցէ ոք զվէրս ընդունիլ եւ ապա մարդ ոք չարչարեցաւ՝ ըստ // նոցա, եւ ոչ Աստուած մարդացեալ, քանզի ի բնութեանց անջատման միոյ իմանիլ՝ անտեղի է ամենեւին:

269բ

II. Իսկ մեք Հաւատամք որպէս ի մի Աստուած՝ Հայր ամենակալ, ամենայն երեւելաց եւ աներեւութից արարիչ, այսպէս եւ ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս՝ Որդի նորա, ամենեւին Հրաժարեալք յանջատելոյ ի մարդ առանձին եւ յԱստուած առանձին՝ զ՝«ընդ մեզն Աստուած» ուսեալք, եթէ՝ «Բանն մարմին եղեւ»*, այսինքն՝ ըստ մեզ ամենայնիւ, բաց ի մեղաց: ²Եւ նոյն ինքն չարչարեցաւ մարմնով, վասն զի էր իւր մարմին, այլեւ զանչարչարութիւնն պահեմք նմին ինքեան, զի Աստուած էր ըստ բնութեան, եւ է աստուածայինն ամենակատար եւ ամենաբախտ բնութիւն, որ եւ երանելի: ³Վասն որոյ կրից տրտմականաց եւ չարչարանաց անընդունակ է ամենեւին, որ գերաբարձ ոչ քան ընդ զկրիւք բնութիւնս գոլով միայն, այլեւ քան զոչ բնաւորեալս Հնազանդել կրից, տի՛նա եւ ամենայնի Արարիչ: ⁴Բայց զչարչարելին միացուցանելոյ ընդ ինքեան բնութիւն եւ առաւել Հանդերձ նովաւ մի գոլոյ՝ զնոյն ինքն խոստովանիմք չարչարեալ // զանչարչարելին, քանզի զամենայն իւրացուցանել ասեմք զիւրոյն մարմնոյ, եթէ չարչարանս եւ

270ա

* Յովհ. Ա 14

եթէ կիրս: ⁵Եւ յոյժ յիրաւի, զի ոյր մարմինն նորա եւ մարմնոյնքն եւ ասասցեն եւ եղիցին, սոյնպէս եւ մնացեալ առ չարչարանաւքն եւ անչարչարելին, վասն զի ոչ փոխադրեցաւ կամ յեղաւ ի բնութիւն մարմնոյ կրականի եւ չարչարելոյ: ⁶Զի թէ զայս ոք արդեաւք յանդգնեցի ասել՝ եղեալ յերկինս գերբանն, զանչարչարելին ընդ չարչարանաւք արկանէ եւ ոչ կարեւելոյն կարողութիւն տայ լինել, քանզի յամենայնի կարողին անկարելի մանաւանդ է, յորմէ ունին, յԱստուծոյ փոխադրիլ եւ յեղուլ բնութիւն՝ վասն անայլայլելին գոլոյ եւ անփոփոխ, զի այսոքիկ լինելոյ են բնութեան: ⁷Նախ, զի ոչ գոյք եղեն եւ ապա Հետեւեալքն ամենայն այսպիսոյ յարմարականք գոյացութեան, վասն զի ըստ սկզբանն պարտին եւ Հետեւմունք գոլ եւ ոչ անընտանիք, թէպէտ եւ ոմանք յեղելոց ունին զանփոխադրելին եւ զանչարչարելին գոլ Հանդերձ անեղծութեամբ, այլ այսպէս ինձ թուի՝ ըստ Արարչին բաւակա՛նութեան եւ նախախնամութեան եւ ոչ եթէ վասն բնութեանն պատշա՛ճողութեան: // ⁸Արդ, ոչ է աստուածայինն ընդ փոփոխմամբ, ըստ որում ասացաւն, բնութիւն եւ ոչ յեղլի, վասն որոյ եւ ոչ ընդ կրիւք, յայտ է, թէ եւ ոչ չարչարելի: ⁹Բայց վասն զի անեղն եղեւ՝ ըստ Պաւղոսի ձայնին, եւ որ ճոխն՝ նոյն ինքն աղքատացաւ, եւ կերպարան Հաւր ունայնացաւ*, ըստ այսոցիկ՝ եւ անչարչարելին չարչարեցաւ, եւ որ կրից անընդունակն՝ մարմնով կրեաց զանըստգտանելի կիրսն, սակայն վասն զի իւր էր եւ անչարչարելին գոլ ըստ բնութեան՝ իբրեւ Աստուծոյ, եկաց մնաց անչարչարելի, եւ երկոքին միոյ եւ նորին ասին եւ են եւ ոչ այլ այլոյ, վասն զի Աստուած գոլով՝ մարդ եղեւ, եւ է Աստուած, Համանգամայն եւ մարդ: ¹⁰Իսկ որք զբնութիւնսն որոշեն եւ առանձնակս տան երկաքանչիւրոցն յետ միանալոյն, ըստ ճշմարտութեան մարդ եղեալ զԲանն ոչ խոստովանին. այլ ի մարդ բնակեալ եւ յարակցութեամբ պատուել զնա եւ անուան կցորդութեամբ, եւ թէպէտ յետ այսորիկ Աստուծոյ ասեն զամենայն, որ ինչ մարմնոյն կիրք եւ չարչարանք, ո՞չ ճշմարտութեամբ, այլ վարկանելով միայն, որ է վերաբերութեամբն, եւ է այս Նեստորի եւ որոց ըստ նմայց: ¹¹Եւ ըստ այսմ՝ սոսկ եւ առանձին մարդոյ ասին չարչարանքն եւ այլն ամենայն ըստ մարմնոյ իմացեալքն, եւ զիւրոք, եթէ ոչ այսպէս կարծեմ//լն ամենեցուն Հակառակ աշխատեցելոցն յառաջագունից վասն ճշմարտութիւնն յարմնելոյ խորհրդածուացն աշխարհի: ¹²Այլեւ դուք, ասեն, տեսանեմք, զի ասէք

270բ

271ա

* Փլպ. Բ 6-7, Բ Կոր. Ը 8

անչարչարելի զԲանն մնացեալ, ոչ եթէ ոչ ասեմք, որպէս եւ էն իսկ ըստ բնութեան զԲանն անչարչարելի, բայց նախ զմիանալն ըստ ճշմարտութեան ընդ չարչարականիս բնութեան անչարչարելոյ բնութեան Բանին իբրեւ Հիմն Հաստատուն ամենայն մերոց, որոց վասն մարմնով տնաւրէնութեան Միածնին խոստովանութեանցն դնեմք եւ ապա ասեմք՝ չարչարեալ զանչարչարելին իւրով մարմնովն, վասն զի իւր էր ոչ կարծեալք, այլ ճշմարտութեամբ, եւ առանց չարչարանաց մնացեալ ըստ վայելուչ գոյոյ Աստուածութեանն, քանզի իւր եւ անչարչարութիւն էր: ¹³Եւ է իրս յոյժ դժուարատես եւ նուրբ, մանաւանդ թէ անճառելի եւ առանց քննութեան, չարչարեալ ասել եւ անչարչարելի գնոյն եւ զերկոսեան առանց երկրայութեան, մի՛ յայսմիկ զմեզ բամբասիցէք, քանզի աստուածային է տեսչութեանս յեղանակ եւ ոչ մարդկան միայն, այլեւ իմանալի մաքուր բնութեանն վերնոցն բանականաց անՀաս: ¹⁴Բայց անջատելն զմին յերկուս յետ անպատմելի միաւորութեանն, քաջայայտ ունի զանբանութեան պարտաւորութիւնն, զի զլոկոյ // եւ միայնակ մարդոյ զամենայն, որ ինչ մարդկաւորինագոյնքն կրից եւ արտաքուստ պատահմանց, տան, եւ այս երկակի, որպէս թուի, բայց ըստ ուղիղ բանի՝ նոյն եւ մի կամ իբր յարակցելոյ եւ Հոմանուան՝ ըստ Նեստորի, եւ կամ յերկուց բնութեանց միում, որ է այլ ինչ ոչ, քան զառաջինն: ¹⁵Քանզի յերկոցունց ժողովի մարդ միայն չարչարեալ եւ ընդ կրիւք, եւ ապա ոչ Հաշտեցաք ընդ Աստուծոյ մահուամբ Որդւոյ նորա, եւ ոչ զՄիածինն ետ վասն մեր, եւ ոչ Բանն մարմին եղեւ, եւ ոչ բնաւ այլոցն ինչ, յորոց կեանք եւ փրկութիւն եւ ազատութիւն Աստուծոյ, տակաւին ի նմին կամք ի մեզս: ¹⁶Մարդոյ որոշեն առանձինն զփրկութեանն իրս, եւ յորժամ բռնադատիցին ինչ ի զաւրագոյն եւ ի ճշմարիտ բանից, կամ զի թագուցեն զդժուարալուրն մեզ՝ Աստուծոյ ասեն զամենայն, այլ ըստ ճառեցեալ յեղանակցոյ, իբր թէ անուանելոց: ¹⁷Կոչեցաւ եւ Մովսէս «աստուած փարաւոնի», եւ առ որս բանն Աստուծոյ եղեւ՝ աստուածք ամենեքեան ի Գրոց անուանին, Եղիա յերկինս շարժմամբ վերացաւ՝ զմահու փորձ բնաւ ոչ առեալ եւ նախ քան զայս աստուածային զսքանչելագործութեամբք, մանաւանդ կրկին զՀոգին ի ժամուամբառնալոյն յերկինս իշխանաբար ի վերայ արկանելով աշակերտին՝ անդր քան զմարդկայինս թուէր գոլ բնութիւն, // այլեւ <զ>մեռեալ յարոյց եւ զբազումս մեռոյց՝ զոմանս Հրով եւ զայլս սովոյ մատնելով

271բ

272ա

* Եւր է 1

եւ զկէսն սրով, եւ աստուածագեցեալք իսկ էին. «Բնակեցայց ի նոսա եւ գնացից ի նոսա», ասէ, եւ որք ըստ այսմանէ: ¹⁸Եւ արդ, զիա՞րդ ոչ նոքա աստուածք, եւ կամ յորո՞ւմ, ըստ ձեզ, ոչ Հասարակաց մարդ Քրիստոս: ¹⁹Մի՛ անուամբ, այլ իրաւք պայծառասցուք, մի՛ ստութեամբ, այլ ճշմարտութեամբ, մի՛ զմեր ինքեանց փրկութիւնն գողասցուք՝ զանձինս նենգելով, մի՛ ստունգանելով զճշմարիտն խաւսողիւ եւ զկենդանական Հաւրն ստութեան եւ սպանողին անսասցուք, մի՛ զմիաւորիչ Հոգւոյն յոքնատեսակ լեզուովքն ճառեցեալս՝ ապախտ արարեալք զմիով բռնաւորականաւ զաւրութեամբ աւժտողին ի բազումս զմին՝ աղճատականսն ընտրեսցուք, ընդ աւգտաբար բաժանումն նախանձեալ, եւ ընդ զուգաչափ միաւորութիւնն չարաչար եւ վնասակար բաժանմամբ ժողովեսցի միածայնութիւն ոչ ի Սէնսար, այլ Բիւթանիայ: ²⁰Երկրորդ եւ չարագոյն խառնակութեամբ տեղի եւ իր զՔաղկեդոն եւ զանդն աւանդութիւն ի ներքս զմուծեալ եւ ոչ ի վերնատան, այլ ի Հրապարակի, քանզի գիտէ նա չարութեամբ Հակառակել բարւոյ եւ այլ ազգ իրաւք նմանել: ²¹Արդ, որ ի բարուքն մեր Հայի եւ աւրինաւոր կեանս // եւ տնաւրինէ մեծաւ իմաստութեամբ եւ յոյժ անճառելեալ՝ ի Հեռաստանէ նկարելով, զի ըստ այնմ գնասցուք եւ այնպէս կեցցուք, խորհեսցի ինչ, որպէս գիտէ եւ կամի՝ չար այսպիսոյ յարձակման եւ կամաց խրամատութիւն եւ արգել եւ կործանեսցէ զընդդէմն ինքեան յարուցեալն ի մարդկանէ աշտարակ եւ զհամարձակութիւն լեզուի եւ շրթան, զոր ոչ սիրէ, խափանեսցէ, եւ զոր սիրէն, տացէ՝ ժողովելով ի մի զորդիս իւր զցրուեալս, զի որպէս ի միոջէ փառաւորեսցի յամենեցունց:

272բ

* Բ Կորնթ. Զ 16

<ժ>՝

ՆՈՐԻՆ ՅԱՂԱԳՍ ԲՆՈՒԹԵԱՆՆ ԲԱՆԻ ԵՒ ՄԻԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ

I. ¹Ճարտարեն բանիւք պակասեալք յարդեանցն ազնուականութենէ, քանզի այս սովորութիւն է անզեղը եւ չարասէր ախորժակաց՝ ոչ ըստ բարեմտացն ապաշաւել յանգիտութենէ՝ զսխալանացն վնասս անամալթարար խոստովանելով, այլ մանաւանդ յաւելուլ յիմաստս եւ ի բանս եւ ի գործ<ս> ամբարշտութեանն, անյուսացեալք գոլ այցելու եւ վրէժխնդիր զոք եւ չափող ըստ արժանաւորութեան զիւրաքանչիւրոցն արդարապէս Հատուցումն իրաց: ²Ձի այսպէս ասացից, ուստի եւ զմահու չափ զ'առ Աստուած մեղանացն ծանրութիւն փոքր եւ առ ոչինչ վարկուցեալք՝ բացաւ գլխով շեղջել աւր ըստ աւրէ զՀայհոյութեանն չարապէս մթերս եւ յայնմանէ // զստուգակշիռ փոխարինացն բովանդակ Հատուցումնս: ³Ոչ դանդաղին Հոմանունութիւն որդուց երկուց ամենեքեան ի զանազան ժամանակս բուսեալք Հերձուածք՝ զՔրիստոսէ ի ներքս մուծանեն եւ մի դէմն ստեղծաբանելով՝ գողանան զանվարժիցն միտս: ⁴Քանզի եթէ յատկապէս ապրեցան էակցեալքն, որպէս ասեն, բնութիւնքն, եւ զիւրաքանչիւրսն ամբողջ պահեցին բնաւորական ներգործութիւնս եւ կիրս, այս է ըստ մասին եւ անխառն երկաքանչիւրոցն կացելոյ, ո՛ւր ապա միաւորութեանն Բան, եւ զի՞նչ Բանին մարմին լինել կամեցի յայտնել: ⁵Վասն զի շարայարութիւնն ասել եւ ըստ արժանաւորութեան միութիւն՝ յայտնապէս երկուց դիմաց ունի զեկուցումն, որպէս զի գոլ պարզաբար մարդ Քրիստոսի արժանաւորեալ լինել տաճար Բանին, քանզի ամենայն յեղյեղմունք բանից նոցա եւ բազմաւրինակ Հանճարոյ դժնդակութիւնք յայսոսիկ առանց Հակառակութեան ժողովին եւ զճշմարիտ միաւորութեանն բան կամակարմտաւք անգիտանան: ⁶Ոչ Հեռի ինչ յայսմանէ եւ զբնութեանցն տարբերութիւնս, զի այլ բնութիւն աստուածայինն, եւ այլ՝ մարդկային:

285բ

* Գրչագիրը որպէս այս գլխի Համար է նշում ժԱ՝ Հաւանաբար առանձին գլուխ Համարելով Եւսեբիոսի Պատմութեան Հատուածը նախորդ գլխից, որի ենթավերնագիրն ընդօրինակուած է վերնագրային կարմրագրով:

II. ¹Բայց յորժամ զմարդասիրութեանն // անբաւութիւն առատապէս եհեղ ի մեզ ի ձեռն Հաճելոյն մարդանալ, որ յԱստուծոյ ճշմարտէ՝ ճշմարտոն Աստուած, միացան զանազանութիւնք բնութեանցն անփոխադրապէս եւ առանց լուծման, որպէսզի խոստովանել մեզ զ'<ը>ստ բնութեամբ մարդկայինն աստուածային ըստ միաւորութեանն եւ գոլ զնոյն Աստուած, Համանգամայն եւ մարդ: ²Ոչ զոմն առ ոմն շարայարութեամբ Հոմանունաբար որդի անուանեմք՝ ըստ Լեւոնի, կամ ունակական եւ զմիաւորութիւն ի զանազան բնութիւնս եւ տարայատուկս երկաքանչիւրոցն: ³Քանզի ասէ ի Հայհոյութեան իւրում տաւմարին, մինչդեռ երկախումբն ընդ միմեանս է եւ մարդոյն նուաստն, եւ մեծութիւն Աստուածութեանն, եւ զմիաւորութիւնն ծախումն ասել եւ գոլ կարծէ մարդկայնոյ բնութեանն: ⁴Վասն որոյ ի վերայ բերէ, քանզի որպէս յողորմելն Աստուած յեղումն ոչ ընդունի, այսպէս մարդն մեծութեամբ աստուածայինն արժանաւորութեան ոչ ծախի, եւ ոչ զանգիտէ յանդգնաբար եւ յայտնապէս Համարձակութեամբ Հայհոյել՝ մարդն անուանելով սոսկ եւ արժանաւոր եւ զմեծութեանն աստուածայնոյ՝ ի թունից աւձի յինքն ամբարեալ զդժնդակութիւն ճահագործի նեստորէ, եւ որոց ըստ նմայք այդպիսիւք // եւ եւս դաժանագունիւք: ⁵Լի են Հայհոյութեամբ առ ի նոցանէ գրեալքն, զորս ընկալեալ ժողովոյն Քաղկեդոնի՝ եղծին զկանոնս առողջ Հաւատոյ՝ ոչ իւրիք ցուցանելով բնաւ զանազանութիւն Հերձուածապետացն առաջնոց, զորոց կարող ես ճանաչել ի զրոց անտի զճայնակցութիւնն, այլեւ զճշմարտութեանն աւանդողաց Հակառակ նոցա զուղիղ խոստովանութիւն, որք ոչ բաժանեն յերկուս զմի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոսս եւ ոչ կամս կամ գործս եւ կիրս երկուց բնութեանց ուրոյն ուրոյն յատկապէս բաշխեն, այլ զամենայն միոյ եւ նորին, որպէս եւ է, գիտեն եւ քարոզեն: ⁶Ձի եթէ Բանն մարմին եղեւ, ոչ ի մարդ բնակեաց՝ ըստ չարափառացն կարծեաց եւ բանից, եւ է մի բնութիւն Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ ըստ ճշմարտութեան, ո՛ւր ունիցի տեղի երկատուութեանն բան եւ կամ զիա՞րդ ի միում զանազանութիւնք՝ ըստ մասին գործոց եւ կրից: ⁷Ձի թէպէտ եւ երեւի ճշմարտապէս վարեալ երկոքումբք՝ երբեմն աստուածավայելուչ գործովք զէականն իւր ցուցանելով իշխանութիւն եւ պատիւ, եւ երբեմն՝ մարդկայնով առանց մեղաց բանիւ եւ գործովք եւ զտնաւրէնութեանն մարդկայնով առանց մեղաց բանիւ եւ գործովք եւ զտնաւրէնութեանն ⁸Սակայն // ոչ այլ եւ այլ բնութեամբք եւ դիմաւք այսօրիկ լինէին մատակարարեալք, այլ ինքն, որ յԱստուծոյ Հաւրէ Բանն, կրէր եւ խաւսէր զմարդավայելուչսն, վասն

286ա

286բ

287ա

զի մարդ եղե՛ւ մնալով Աստուած ըստ էութեանն, եւ ոչ այլ է, որ ի զաւակէն Դաւթի՝ ըստ մարմնոյ, եւ այլ՝ որ՝ ի Հաւրէ անժամանակական Մնունդն: ⁹Թէ յերկուս ոք անջատիցէ բնութիւնս եւ դէմս կամ այլ, որ զարմանալիսն եւ զմեծամեծս գործէր աստուածաբար, եւ այլ, որ զընտանեզոյնն մեզ բարբառէր եւ կրէր, այլ մի եւ նոյն, քանզի ի լրման ժամանակաց առաքմամբ Հաւր մարդ լինել յաղագս գերազանցեալ առ մեզ սիրոյն հաճեալ՝ յանձն առ: ¹⁰Եւ զերկուց բնութեանցն միութիւն ըստ ճշմարտութեան հաստատէր առ ամենեսին, զի թէ աստուածաբար միայն գործեցեալ նմա՝ ոչ հաւատայր ոք ճշմարտի մարդեղութեան, վասն զի այլ ընդ այլոյ կարծել սովոր են մարդիկ եւ զմարդկայինն եւեթ ի նա տեսանելով՝ ուրանային յԱստուածութենէ նորա: ¹¹Նորագործ իմն եւ անընդել բնութեան եւ սովորութեան վարէր կարգաւք, քանզի եւ այնպիսի էր խառնումն եւ միաւորութիւնն նոր եւ սքանչելի, զորոյ ոչ նմա կարգաւոր եւ վայելուչ էր աւտարացուցանել զճշմարտութիւնն. զի եթէ ճշմարտութիւն է, ոչ երբեք ստեսցէ:

287բ III. Արդ, էութեանն // գոյացութիւն ո՛չ յեղումն այլայլութեան ընկալաւ կամ կրեաց, քանզի անփոխադրելի եւ անայլայլելի է աստուածայինն ե՛ւ ըստ մտածութեան, ե՛ւ ըստ ազդման: ²Եւ մարդկայինն թէպէտ եկաց մնաց, սակայն զի յատուկ նորա էր՝ ըստ ճշմարտի միաւորութեանն, ոչ այլ կամ այլոյ ասի, այլ Աստուծոյ, եւ Աստուած համանգամայն: ³Որպէսզի իմասցիս եւ ասացես զնոյն եւ մի՛ Աստուած եւ մարդ՝ անժամանակ եւ ժամանակեայ, անչարչարելի եւ չարչարեալ, մեռեալ եւ անմահ, այլեւ կենագործակ եւ աղբիւր կենաց եւ անմահութեան, քաղցեալ եւ կերակրիչ, ծարաւի եւ արբումն կենաց եւ անմահութեան, աշխատեալ եւ հանգուցիչ բեռնաւորաց եւ տաժանեցիւոց, երկուցեալ եւ քաջալիրիչ՝ որպէս յաղթող աշխարհի, Հաւր իմաստութիւն եւ անգիտացեալ, Տէր եւ ծառայ, Որդի Աստուծոյ եւ Որդի մարդոյ, վերին եւ ստորին, ճոխ եւ աղքատ: ⁴Քանզի բաժանել ըստ մասին զճշմարտապէս մին մեզ Տէր Յիսուս Քրիստոս, «որով ամենայն, եւ մեք՝ նովաւ»⁵, եւ յատուկս երկաքանչիւրում բաշխել բնութեան, ամբարշտութիւն է, ոչ ընդհատ ինչ ի մարդապաշտութենէ, եւ եւս առաւել, զի յամենակատար Երրորդութիւնն եւ ի միայն յաւելուած թուոյ աւտարոտոյ առ//նէ բնութեան եւ անձին, քան զոր չիք ինչ անաւրի-

288ա

* բն.՝ եւ
 ** Ա Կորն. Ը 6

նագոյն ի չարեաց, այլ ըստ գեղեցիկ աւանդութեանն, զոր ընկալաւ Եկեղեցի ի հարցն աւանդապահաց: ⁵Ճշմարտութեամբ խոստովանեսցուք մի բնութիւն Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ, որոյ ամենայն, եթէ՛ բարձրագոյնք եւ եթէ՛ նուաստագոյնք՝ անուանեալք, որովք կեցաք եւ ընդ որում փառաւորել արժանի լիցուք զՀայր եւ զՀոգին Սուրբ ճշմարտ խոստովանութեամբ եւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

<Ժ>

ՆՈՐԻՆ, ԵԹԷ ՉԻՄՐԴ ՍՄԻ ՄԻ՝ ԲՆՈՒԹԻԻՆՆ ԲԱՆԻՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՄԱՐՄՆԱՅԵԼՈՅ ԸՍՏ ՃՎԱՐՏՈՒԹԵԱՆ

I. ¹Պարտ եւ վայելուչ էր խաղաղութեանն աշակերտաց ոչ պատերազմ առ միմեանց յարուցանել վասն նորին խաղաղութեանն, զի եթէ ի խաղաղութիւն կոչեցաք յորմէ, <որ> ոչ խռովութեան, այլ խաղաղութեան է Աստուած, ուրեմն ոչ զոր կամին, այլ զոր ոչն կամի, սիրեմք եւ գործեմք՝ բանակուիւ լեալք՝ յոչ ինչ պէտս ի կործանումն լսողաց բազում անգամ եւ անձանց իսկ: ²Այլ թէպէտ եւ ոչ լուել է արժան, յորժամ ի հարկէ ձգիցիմք տալ պատասխանի եւ զհակառակորդան կշտամբել, սակայն եւ ոչ կուուել դառնութեամբ սրտին շարժեցելոյ, վասն զի ծառայք Տեսուն եմք: ³Հարկ ասեմ՝ ոչ զայլոցն զ//բզութիւն եւ բանաձգութիւն, այլ զճշմարտութեանն նշանակութիւն յոմանց, զի այսպէս ասացից, եւ յայնժամ ի հանդարտէ եղեալ պատերազմող ըստ աւրինի մարտիցուք, ոչ միայն վասն զի պսակիցիմք քաջք եւ երեւեալք, այլ զի եւ զեղբարս պահիցեմք՝ Հաւանական եւ կակուղ բանիւ զուղիղն վարդապետելով, զի լսիցեն՝ ախորժելով զհոգեւոր թովչութեանն զձայնս եւ զիմաստուն դեղատուութիւնն յաւժարեսցին ընդուների եւ մի՛ զնորին հակառակն խցցեն զլսելիս եւ ի բաց զդեղատուն մղեսցեն. զի ոչ խրտուցանել, այլ հանգուցանել ի մեզ զեղբարս հեզութեամբ եւ շահել առաք պատուէր, յետ որոյ ապա հրաժարել, եթէ ոչ ակնկալութիւն ինչ բարւոյ իցէ պտղոյ, եւ Տեսուն այգւոյն թողուլ հա-

288բ

տանել կամ դարմանել: ⁴Դարձեալ, զի մի՛ զանիծանելն ասացից, վասն զի յայժմու աշխարհիս ժամանակի կենաց պարտ է ցանկ սպասել պտղոյ եւ Հնարել ըստ կարի երկովք եւ առաւել քան զկարն:

289ա II. Արդ, Միածինն Հաւր, վասն զի զմարդն եւ ոչ զմարմինն եւեթ կամէր կեցուցանել, զբովանդակն զգենու եւ լինի ամենայն ինչ մարդ, բաց // ի մեղաց: ²Ո՛չ ի մարդ բնակէ, այլ մարդ լինի, զի մարդն եղիցի Աստուած: ³Եւ թէպէտ ի զանազանից կատարելոց միաւորութիւնն եղեւ, սակայն ոչ վասն այնորիկ երկու պարտիցիմք ասել, զի եւ մարդ կրկին է, այլ ոչ վասն այնորիկ երկու մարդք: ⁴Եւ այսմիկ ոչ միայն Մովսէս, այլ եւ յովովք յարտաքնոցն գրեթէ ամենեքին իսկ վկայեն: ⁵Եւ նախ Պղատոն, զի զուսմունս վերստին յիշեցումնս ասէ, եւ եթէ ոչ նախ քան ի մարմնին լինել էր բանականն էութիւն, զաւրութիւն, որ ի մեզ, զի ա՛րդ վերստին յիշեցումուք ուսմանց լինել Հաւատարմասցի, եւ զի այսպէս է, ամենեքեան խոստովանին: ⁶Բայց ոչ ոք յերկուս զմի բանաւոր կենդանին՝ զմարդն անջատանէ. ոչ ի մերոց եւ ոչ ի նոցանէ, զի թէպէտ եւ մեծն առաքեալ ներքին եւ արտաքին անուանէ մարդ՝, այլ ոչ վասն այնորիկ երկու մարդք: ⁷Այսպէս եւ մի ուսաք ասել զՔրիստոս, վասն զի զամենայն աստուածային ասեմք զմիտս եւ զՀոգին եւ զմարմին ոչ ըստ բնութեան, այլ ըստ անճառ միութեան, որպէս զի մի՛ եւ երկուս ասել իշխանականս, այլ մի միայն զԲանն Աստուած: ⁸Բանզի որպէս ի մեզ առաջնորդականս՝ որպէս գործեաւ մարմնովն վարի, այսպէս եւ մտաւքն մարդկայնովք՝ Բանն, սակայն ոչ // իբրեւ այլ քան զնա գոլով: ⁹Ըստ որում արուեստագէտն եւ գործին անշունչ, վասն զի աստ եւ արուեստագէտն մահկանացու վայելչապէս, եւ գործին անշունչ եւ այլ քան զճարտարն, իսկ անդ, վասն զի ի վեր քան զմիտս է, որ ի ձեռն մտացն եւ մարմնովն առ ամենայն վարէր, յիրաւի մի եւ նոյն ասի: ¹⁰Արդ, մեղանչական միտն միացեալ ընդ անմեղ բնութեանն՝ գեր ի վերոյ մեղաց լինէր, եւ չարչարելի եւ ապականացու բնութիւն մարմնոյն՝ խառնեալ ընդ անչարչարականին եւ անապականին, ամենեւին ազատ յայցսնէ լինէր: ¹¹Թէպէտեւ Հաճեցաւ մեռանել գերամբարձեալ տեսութեանն, զի թէ ոչ էր միացեալ, որ այսպիսին էր ըստ բնութեան ընդ Աստուածութեանն, յիրաւի ոք ասէր բնաւորապէս իմն մեղանչել կամ մեռանել Հարկաւորաբար: ¹²Բայց այժմ ոչ Հարկաւորաբար, այլ կամաւ մեռանի, վասն զի Աստուած էր բոլորն, վասն որոյ ոչ

* Հւոմ. է 22, Բ Կոր. Դ 16

ինչ է առանձինն եւ յատուկ ասել երկաքանչիւրոցն բնութեանց, զի ըստ որում միացան բնութիւնքն, եւ ամենայն տնտեսականքն միոյ եւ նորին ասացին, այսինքն՝ Աստուծոյ եւ ոչ մարդոյ <լոկոյ>: ¹³Արդ, մի՛ ոք, վասն զի կարեն մեղանչել միտք մարդկայինք, ասացէ վասն այսորիկ փոփոխելի // զՔրիստոս գոլ, որպէս զի կարողն մեղանչել միտս ունելով նորա՝ Հնար լինել այսպէս զմտաւ ածել, քանզի ընդ անփոփոխելոյն ճշմարտապէս միացեալ փոփոխելին նմանապէս էր անփոփոխելի: ¹⁴Վասն զի միաւորութեանն եւ ոչ առանձնացելոյ է Յիսուս Քրիստոսը անուն, եւ ի միանալն ամենայնք տկարութեանն ի բաց բարձեալ լինին, զի ոչ է Հնար կամ կար ումեք զանձնաւորն զայն մարմին գտանել առանց Բանին Աստուծոյ: ¹⁵Յաղագս այսորիկ աստուածավայելչաբար ե՛ւ է, ե՛ւ ասի Քրիստոս անփոփոխելի, զի Համանգամայն անձնաւոր մարմինն Աստուծոյ Բանին, եւ ոչ յետոյ բնակեալ ի նմա: ¹⁶Վասն զի զայս առ սուրբսն եւ ոչ առ Քրիստոս է ասել՝ ըստ ուղիղ բանի: ¹⁷Եւ ոչ է կարծել զայս անհնար կամ անկար, զի այսպէս մահկանացուս այս եւ ապականացուս, զգենլով զապականութիւն եւ զանմահութիւն, ոչ մեռանի եւ ոչ ապականի: ¹⁸Սոյնպէս աստուածացեալ նոյն միտք միաւորութեամբ Բանին ոչ փոփոխի, ապա ուրեմն ոչ փոփոխելի Քրիստոս: ¹⁹Եւ եթէ ոչ փոփոխելի, ոչ ապա ընդ Հարկաւորաբար կրիւք եւ ոչ ընդ մահուամբ, թէպէտ եւ կամաւ զայս ամենայն կրեաց: ²⁰Եւ եթէ այս, մի բնութիւնն միոյն Քրիստոսի պարտիմք խոստովանել, զի երկուս ասել Հակառակ բնութիւնս ի վերայ միոյն Հետեւումն ունի՛ յովովից կարծեաց անտեղեաց: ²¹Ըստ որում Նեստորն կարծեաց՝ ի մարդ զԲանն // բնակեալ, ուստի ի Կոյսն ոչ Աստուածածին, եւ ծնունդն ի յառաջադիմութենէ աստուածացեալ, եւ ապա՝ երկու աստուածք, քանզի այսպէս եւ քո վարեալ Հակառակ բնութեամբք, ըստ իրիք Համանուանութեան զՔրիստոսն եւ զՏէրն անուն, զի Բանին, որ յԱստուծոյ Հաւրէ, եւ մարդոյն, որ ի զաւակէ Դաւթի, բաջաղի զանուանս Համանունաբար ասել, եւ Համանունք են, որոց անուանքն նոյնք իսկ բնութիւնք, այլ որպէս մարդ ասի ե՛ւ կենդանին, ե՛ւ գրեալն, կամ ձի՛ ծովու եւ ցամաքի: ²²Այսոքիկ եւ այսպիսիք ամենեքեան անուան կցորդութիւն տալով՝ զբնութիւնսն անջատեն ի միմեանց: ²³Տեսանե՛ս, զի երկու բնութիւնդ ասել տարբերս յետ միաւորութեանն ի Նեստորէ սերմանեցաւ, եւ որք այժմ, զնոյն ասելով, պատրուակաւ իմն այլազգաբար գողանան զմիտս անուամանց: ²⁴Զի ոչ այլ ինչ է ասել երկուս բնութիւնս յետ միաւորութեանն զանազանս՝ զնոյն ունելով անուանս:

290ա

290բ

25Բայց Հոմանուանաբար կոչումն, որ է Նեստորի, մարդ լոկ ասել զՔրիստոս՝ հաղորդ ի Հաւրէ Բանին, որպէս եւ սուրբքն ամենեքեան, եւ ոչ միով իւիք զանազանեալ, թէպէտ եւ կարի ոք հակառակեացի: 26Եւ ապա զիս՝ որ երկրպագելի մարդն եւ կամ թուակից Երրորդութեանն // 291ա եւ աթոռակից: 27Այլ զի առնուն ինչ ի ճշմարտութեանէ՝ առնել ի մահ ձգողի կարթին, մի՛ անբանաբար ի վերայ դիմեալ, կարծելով ստոյգ կերակուր, վրիպեալք ի կենաց լիցուք, որպէս ի սկզբան հողածինքն հաւանականաւն պատրեալ բանիւք լքին զկեանս:

III. 1Արդ, ոչ եթէ մարդկութիւնն եղեւ ընդունակ Բանին՝ ըստ Նեստորի, այլ Բանն ընկալաւ զմարդկութիւնն, ապա ուրեմն, որպէս վայել էր ինքեան, այնպէս առնոյր զմերս, եւ ո՛չ՝ որպէս դատին չարաչար տկար միտք: 2Եւ եթէ, ըստ որում ինքն կամեցաւ եւ ըստ որում վայել էր ինքեան, խառնեցաւ եւ միացաւ ընդ մարմնոյ, զիս՝ որդ կարէր մնալ անդ ինչ տկար եւ ի մարդավայելուչ կարգաց եւ սովորութեանց, եւ կամ զի՞նչ ունիցին տալ պատասխանի, որք ըստ մերոյս Հետեւանաց բնութեան եւ աւրինի զանճառն զայն միաւորութիւն ձեռնամուխ լինին հարցափորձել: 3Ձի մեք ոչ մարդկաւրինագոյն, այլ որովք Աստուծոյ պատշաճի, վարիմք քննութեամբ, յաղագս այնորիկ եւ մի ասեմք բնութիւն եւ դաւանութեամբ, վասն<զի> դիւրին էր նմա զայս գործել սակա գերագոյն իւրոյ բնութեան եւ կարողութեան: 4Ուստի եւ յետ միաւորութեանն ոչ է արժան անջատել զբնութիւնսն ի միմեանց, քանզի յերկուս յորդիս հատանել է այս աննմանս միմեանց զմին եւ զանբաժանելին: 5Իսկ սուրբ հարքն մի ասացին բնութիւն մարմնացելոյ 291բ Աստուծոյ Բանին, // վասն որոյ ոչ բաժանեմք յետ միաւորութեանն, այլ ոչ՝ որպէս կարծեն զմէնջ հակառակորդքն, ասեմք մի գոլ բնութիւնս՝ խառնակումն ամենայնիւ եւ շփոթումն ընկալեալ՝ որպէս թէ տկարագունի մարդկայնոյն էութեան ծախումն ինչ ընկալեալ կամ ի բացաբարձումն՝ իբր թէ յաղթահարեալ ի հզաւրագունէն, կամ որպէս ոմանք՝ բնաւ չառեալ զմարդկային բնութիւն: 6Արդ, զայլասէրսն թիւս եւ զաննմանս մի խոստովանիմք Քրիստոս եւ մի Որդի՝ ըստ Պաւղոսի ձայնին՝ ոչ ուրանալով երկուս ասել բնութիւնս միաւորեալս: 7Այլ յետ միաւորութեանն ի բաց բառնիլ հատմանն յերկուս՝ ըստ ճշմարտութեանն ուսաք, եւ հաւատամք մի գոլ Որդւոյ բնութիւն. զի եթէ երկու իցեն, կարելի արդեաւք է լուծումն ընդունիլ: 8Բանզի որ զանազանս

* եփես. Դ 5

ունիցի բնութիւնս, հարկաւորապէս կրեսցէ եւ քակտումն. այլ զայս ասել Մարկեղղի է Գաղատացւոյ: 9Իսկ եթէ ասիցեն՝ նախ քան զմահն եւ զյարութիւն կարելի գոլ զայս, իսկ յետ յարութեանն՝ անկար, որպէս զի անկատար ըստ մեզ նախ քան զյարութիւնն գոլ, եւ յետ յարութեան լինել կատարեալ. թէ այդպէս իցէ, փոփոխելի ուրեմն եւ այլայլելի է Քրիստոս: 10Այլ մեք ո՛չ այսպէս հաւատամք, քանզի մեք զայստսիկ ընդունել բնաւորեալ եմք, իսկ Փրկիչն ըստ որում յետ յարութեանն եւ նախ քան զյարութիւնն // էր կատարեալ եւ անայլայլելի եւ անփոփոխելի: 11Ձի թէպէտ եւ մեռաւ, այլ կամաւ եւ հաճութեամբ եւ ոչ վասն մարտի հակառակ բնութեանց կամ որակութեանցն, այսինքն՝ զորակութիւնսն ունող հիւթոց մարմնոյն, որ են խառնուածք տարերց, եւ մարտ ընդ միմեանս բնաւորապէս ունին. եւ ի յաղթահարին ի միմեանց եւ ի յառաւելուլն կամ ի պակասել քան զբարեխառնութիւնն եւ զչափաւորութիւնն՝ հարկ է վախճանել կենդանւոյն: 12Սակայն որպէս վերագոյնն ասացաւ, Քրիստոս ոչ ընդ այսպիսեաւ եւ կամ բնաւ իսկ ընդ հարկաւ ինչ էր բնաւոր կրից մերոց, թէպէտ եւ զանանգոսնելիսն կրէր կամաւոր զկիրս:

IV. 1Արդ, զի մի՛ եղծանելի թուեսցի Քրիստոս, որպէս՝ Մարկեղղի, պարտ է խոստովանել եւ ոչ զանազանութիւն ընդդիմութեան Բանին եւ մարմնոյն: 2Ձի թէ այսպէս իցէ՝ ըստ ոմանց կարծեաց, է ապա եւ այժմ զանազանութիւն: 3Եւ եթէ զանազանութիւն՝ աննմանութիւն, եւ եթէ աննմանութիւն՝ ոչ պարզութիւն, եւ եթէ ոչ պարզութիւն՝ ի բազմաց դրութիւն: 4Եւ ապա, զի մի՛ այդպիսեաւք անտեղեաւք Որդի վարկցի՝ ամբարձեալ յերկինս եւ եղեալ զմարմինն, որպէս Գաղատացւոց Մարկեղղեայ թուեսցաւ ասել, եւ այնուհետեւ գերեզման յերկնի եւ ապականութիւն մարմնոյ եւ յարութիւն մարմնոյ եւ երկրորդ առումն մարմնոյ: 5Տեսանե՞ս, որպի/սիք ժողովին անբան եւ անտեղի կարծիք ի զանազանս ասելոյ բնութիւնսն ի Քրիստոս՝ ճշմարտապէս ի զանազանից առ միմեանս եկեալ բնութիւնքն: 6Սակայն ո՛չ զանազանութիւն, ուր միութիւն, որպէս ի մարդոյն ծնեալն մարդ ո՛չ է մարմին սոսկ առանց անձին, սոյնպէս եւ ոչ՝ ծնեալն ի Կուսէն առանց Բանին: 7Ձի եթէ առանց Բանին, ապա մարդ միայն եւ յետոյ արժանաւորեալ տաճար գոլ Բանին Աստուծոյ: 8Եւ որք այսպէս դաւանեն, յիրաւի ըստ իւրեանց առաջարկութեանն՝ յերկուս բաժանեն զմին եւ զանբաժանելին: 9Բայց եթէ վասն զի անձնաւոր եւ բանական ունէր մարմին Բանն, եւ վասն այնորիկ իբրեւ գերկուս կատարեալս անջատեն ի միմեանց զբնութիւնսն եւ

292ա

292բ

293ա

հարկ գոյ կարծեն՝ իբր յերկուց շարադրելոց գոյացութեանց երկուս ասել՝ ըստ այլոց ոմանց եղանակաց շարակացելոց եւ ոչ բնաւ խառնեալ ընդ այլում, ես ոչ գիտեմ՝ զինչ է բռնութիւն յայդորիկ հարկի. զի ահա եւ բանականն ի մեզ ո՛չ ի մարմնոյ ծնանի եւ ոչ յանձնէ, թէպէտ եւ ասացին ոմանք եւ զանձինս յանձանց ծնանիլ, ըստ որում եւ մարմինք, այլ ո՛չ ասին երկու: ¹⁰Եւ դարձեալ, ասեն ծերունիքն զանբանն, որ ի մեզ, անձն մասն գոյ բանականին, իսկ այլք՝ ըստ ինքեան կատարեալ էութիւն եւ ո՛չ մասն բանականին ախորժեան գոյ զան//բանն: ¹¹Նախ՝ զի եւ յանբանսն կենդանիս կատարելաբար գտանի, եւ երկրորդ՝ զի անըմբռն վարկանին մասն գոյ զանբանն, բայց յերիս տարորոշել բնութիւնս զմարդ՝ ոչ ոք կամի: ¹²Ասէ եւ Պղատոն՝ պաշարան գոյ զմարմին բանականին անձին, եւ պիւթագորեանքն՝ ոչ ես զմարմին, այլ իմ՝ որպէս ստացուած ինչ: ¹³Սակայն ոչ վասն այսորիկ պարտիմք յերկուս ասել մարդս: ¹⁴Իսկ արդ, զի՞նչ դարձեալ հարկ յերկուս հատմանդ. արդեա՛ւք, զի ոչ կամիք զերկուս իշխանականսն մի ասել: ¹⁵Այլ մի եւ ոչ երկու են իշխանականք ի Քրիստոս, քան որպէս ի մեզ միտք ամենայնի իշխեն եւ յաւրինեն ի նմա բանն, զի ըստ որում վերագոյնն ասացաւ, իբրեւ գործեաւ մտաւք վարէր Բանն, զի ինքն առաջնորդ մտացն:

Յաղագս կամացն

293բ

V. ¹Արդ, ըստ որում ինքն Բանն իշխէր եւ առաջնորդէր մարդկութեանն, ըստ այսմ եւ կամքն նորին ինքեան եւ ո՛չ այլոյ ուրուք, ուստի եւ մի ասեմք կամս մարդացելոյն Աստուծոյ եւ ոչ երկուս, զի զայս կարծել կամ ասել ազճատանաց եւ լեզուագարութեան եւ ոչ ուղիղ դատողութեան է: ²Քանզի եթէ նորա են միտքն, նորա ե՛ւ կամքն, ե՛ւ այն ամենայն: ³Վասն զի մտաւոր անձինն միջնորդութեամբ ընդ թանձրագունի մարմնոյն բնութեան միացաւ, որպէս ի մեզ զբանականն՝ միջնորդութեամբ շնչոյն, զի եւ այսպէս իսկ // վայել էր զբովանդակն ապրեցուցանել, վասն որոյ եւ միտքն Աստուծոյ, եւ կամք մտացն Աստուծոյ: ⁴Ո՛չ տեսանես զզաւրութիւն հրոյ. զիա՛րդ ուժգնապէս մտանէ ի թանձրութիւն եւ ի խստութիւն թանձրութեան երկաթոյ եւ այնքան զմիաւորութիւնն գործէ, մինչ զի ոչ երկաթ, այլ հուր տեսողացն երեւիլ եւ հրոյ եւ ո՛չ զերկաթոյ ունել առժամայն ազդմամբ զներգործութիւն: ⁵Այսպէս եւ եւս առաւել իմա՛ ինձ զԲանին Աստուծոյ առ իւրն

մտաւոր անձն եւ մարմին զմիութիւն. յիրաւի ապա ամենայն աստուածայինք՝ ե՛ւ կամքն, ե՛ւ գործք, ե՛ւ կիրքն մարդկաւորինագոյնք: ⁶Զի եթէ մտաց են կամք, իսկ միտքն առաջնորդաւ վարի Աստուծով, ո՞՞ր այլոյ ուրուք կամքն ասացին: ⁷Այլ ասեն. «Ի դէմս աղաւթից ասէր առ Հայրն. «Ո՛չ իմս, այլ քոյդ կատարեսցին կամք»»: ⁸«Եւ զիա՛րդ զայդ իմացիս, զմարդկայինն, - ասէ,- յայտնէ կամս». պարտ էր ի բազմաց զայդ գեղեցկապէս խնդրողաց եւ լուծողաց նախ քան զմեզ՝ ուսանել քեզ: ⁹Բայց եւ այժմ լուիցես, զի զնոցայսն՝ որպէս յամենայն ժամ եւ ամենայն ուրեք, եւ ոչ զմեր ինչ նորոգ աւանդեմք տեսութիւնս: ¹⁰Արդ, ոչ եթէ կամս ինչ հակառակս յայտ առնէ զիւր եւ զՀաւր, այլ որպէս թէ ոչ իցէ, զի բացասացութիւն եւ ոչ ստորասութիւն է բանդ. ոչ զէ է, այլ զոչ է է. նշանակէ, զի չեն կամք այլ յիս, // բայց որ ի քեզդ: ¹¹Եւ եթէ ոչ են եւ ոչ կատարեսցին, եւ որ էնն աղաւթէ, լի է, զի կատարեսցին, այսինքն՝ համակամութիւնն, որ է մարդկան փրկութիւն իւրով: ¹²Ապա թէ եւ՝ այլ ազգ կամիցիս լսել՝ պարզաբար ասել կամելով զբանդ, եւ ոչ այն ի բաց տանի զքեզ ի տեսութենէս: ¹³Եթէ բարեպաշտաբար եւ ուղիղ իմանայցես, որ է տնաւրինաբար աղաւթել՝ ուսուցանելով զաշակերտան, թէ առաւել աւգուտ է եւ վայելուչ զկամացն Աստուծոյ խնդրել զլրումն յաղաւթան, քան եթէ զինքեանց, քանզի ասասլիք՝ ասէ. «Հա՛յր մեր, սո՛ւրբ եղիցի անուն քո, եւ կատարեսցին կամք քո»»: ¹⁴Իսկ եթէ ասիցես բնաւոր կամս ունել Քրիստոսի մարդկայինս, որ ընդդիմանայր կամացն Հաւր, զոր իւր կամս ասէր, եթէ զԲանն ասիցես, որպէս եւ է իսկ, կամք նորա ոչ ընդդիմանայ Հաւր, զի զայդ եւ դու խոստովանիս, իսկ եթէ մարդոյ միայն տաս, նախ՝ ո՞՞ր արդեաւք անցեալ մեկուսի կայր Բանն, զի սոսկ մարդն աղաւթեսցէ, եւ ե՛րբ հաղորդեսցի մարդկութեանն, զի յայնժամ պազուք երկիր, քանզի մարդոյ միայնոյ պաշտան մատուցանել յիմարութիւն է: ¹⁵Եւ մա՛րդ ուրեմն չարչարեցաւ, եթէ՞ խաւսեաց Բանն եւ տեղի ետ փորձութեանն, եւ զիա՛րդ խաչն՝ երկրպագելի, կամ // խաչեալն՝ Աստուած, եւ ծաղր՝ մեր փրկութիւնն, եւ վայրապար՝ հաւատքն: ¹⁶Խաբեցան, որ յարեան մեռեալքն, ի նանիր խաւարումն արեգականն եւ երկրի տատանումն եւ վարագուրին հերձուլ եւ հարիւրապետին վկայութիւնն, եւ որ բնաւն է անտեղի, զարհուրեալ ի չարչարանաց անչարչարելին Աստուած, եւ

294ա

294բ

* Ղուկ. ԻԲ 42
 ** Մատթ. Զ 10

մերթ խառնեալ ընդ մարմնոյն եւ մերթ՝ զատուցեալ, որպէս զի երբեմն մարդ եւ երբեմն Աստուած երեւեալ, այլ ոչ Համանգամայն, որում տացին երբեմն եւ երբեմն ոչ տացին աստուածավայելուչքն: ¹⁷Այլ մեզ մի՛ լիցին աստուածք առժամայնք եւ մի՛ երկիր պազցուք աստուծոյ աւտարի՞, քանզի զի՞նչ աւտարագոյն աստուած, քան զոր այսպէսն իցէ: ¹⁸Եւ դարձեալ, եթէ Բանին զաղաւթելն չկատարիլ զիւրոց մարմնակայնոց կամացն տացես, ոչ պարտ էր զիւր կաման ասել, զի ոչ ընդդիմանայ կամացն Հաւր, այլ զիւրոյն, քանզի այսպէս արդեաւք վայել էր:

295a VI. ¹Արդ, որպէս ասր սպիտակ ներկանիցի ծիրանի եւ ոչ է երկգոյն, այլեւ ոչ նիւթն զէութիւնն իւր կորուսեալ, նոյնպէս եւ միտքն պայծառացեալ եւ աստուածացեալ մի է, եւ ոչ եւս երկուք առաջնորդականք, քանզի ոչ այլ ինչ կամի միտքն, եւ այլ ինչ՝ Բանն: ²Եւ որպէս երաժշտ//ականն եւ գործին ո՛չ երկուք երաժշտականք, սոյնպէս Աստուածն Բան եւ միտք մարդկայինք ո՛չ երկուք իշխանականք, քանզի փոխանակ գործոյն՝ մարդկային մտաւքն վարէր Բանն, որպէս ի մեզ իշխանականն գործեաւ մարմնովն վարի, յոր ինչ կամի, այսպէս եւ Բանն մտաւքն վարի, յոր ինչ ի ձեռն մտացն կատարելութիւնս, ըստ որում եւ մի ասեմք կամս Քրիստոսի: ³Ապա թէ այսոքիկ քեզ ոչ Հաճելիք, ասա՛, դու զիա՛րդ կեղծաւորիս մի ասել դէմս Քրիստոսի կամ անձնաւորութիւն, ո՞չ ապաքէն այլ եւ այլ կամք եւ կիրք եւ ներգործութիւնք զայլ եւ այլ ցուցանեն դէմս եւ անձնաւորութիւնս, քանզի ի միում այսպէս եւ զայսոսիկ գոլ ոչ ոք Հաւանեսցի: ⁴Բայց զիտեմ՝ ուստի բռնադատիս ասել մի զՔրիստոս. ոչ ախորժելով, այլեւ յոյժ ի միտոդ դժուարելով, եւ որ թուի՝ սաստելով ասողին «մի Տէր»՞՞ զՅիսուս Քրիստոս, զի թէ մի ասել Հարկաւորիս, ի բա՛ց տար զերկուսդ՝ զամենեւին աւտարագոյնդ միումն: ⁵Վասն զի իւրաքանչիւրում թուով զանագանից կամ ոչ անցնիւրքն տացին միումն միայնավայելուչքն եւ երկուցն կամ յովովից՝ ըստ նոցայքն, եւ ոչ ոք ասասցէ երկուս զմին կամ մի՛ զերկուսն, որպէս եւ ոչ տասն՝ զքսան կամ քսան՝ զտասնն, եւ որք ըստ այսմանէք, կամ դարձեալ՝ է եւ ոչ, // կամ զոչն՝ է կամ զէն՝ ոչ, որպէս մինչ ոք ասասցէ զտասն՝ քսան եւ տասն կամ ոչ տասն եւ զմարդն՝ ոչ մարդ, այսպէս ժողովի ի քումմէդ բաժանմանէ եւ միաւորելոյ: ⁶Եւ եթէ

* Սաղմ. Բ 10
** եփես. Դ 5

զՀաճելին քեզ զերկուսն ախորժեսցես, բա՛րձ զպատրուակ միաւորելոյդ եւ զկեղծաւորութեանդ ստեղծուած մերկացո՛, քանզի մերկ իսկ է եւ անծածուկ իմաստնոց մտաւք, նաեւ՝ չարափառաց, եւ շահ ինչ ոչ է գողանալ զդիւրահաւանսն ի վատթարագոյնսն. թերեւս ի բաց դնել զձեւանալը՝ եւ զչարափառութիւնն ընդ նմին անկցի ի բաց՝ յառաջատելով ըստ զղջման եւ փոխանցելով ի բարեփառութիւն: ⁷Քանզի զսխտն ոչ ծածկել սկիզբն է առողջութեան, թէպէտ ոչ այսպէս կարծես, եւ քո ինքեան խորհուրդք գիտեն եւ ազդեն քեզ՝ խաբէութիւն գոլ զկաման ծածկել բանիւք զմտաց եւ զանհետեւելին Հետեւել ցուցանել անյարմարապէս, որ է միումն երկակս տալ:

VII. ¹Արդ, քաջավայելուչ է Հարցն սրբոց Հետեւել խոստովանութեան եւ միոյ Տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ոչ ասել երկուս կամս եւ ներգործութիւնս եւ կիրս, այլ ըստ որում ոյր այսոքիկ՝ մի ասել կամս եւ զամենայն նորա՛ իւր՝ եթէ՛ աստուածայինք իցեն եւ եթէ՛ մարդկայինք, ներգործութիւնք եւ կիրք: ²Քանզի ո՛չ մարդ էր միայն եւ ո՛չ Աստուած յատուկ, եթէ իւրաքանչիւրումն զիւրն // առանձնապէս տացուք, այլ Համանգամայն Աստուած եւ մարդ նոյն ինքն: ³Ուստի պարտ եւ արժան էր երկոքումք վարիլ նմին ինքեան, զի գիտասցուք, զոր ինչ էրն եւ եղեւ, եւ սքանչասցուք ընդ նորածեւութիւնսն եւ սքանչացեալ փափագեսցուք նմա եւ փափագելով սրբեսցուք զմեզ ինքեանս յամենայն պղծութենէ Հոգւոյ եւ մարմնոյ:

Յաղագս ներգործութեան

VIII. ¹Երկուս կարծելով եւ ասելով անուամբ զմարդկայինն կիրս, իսկ զաստուածայինն ներգործութիւն ասելով ոչ ընդհատ ինչ՝ եւ դէմս երկուս քարոզեն առասպելաբանապէս, եւ որպէս Ղէոն՝ զմին ի միւսումն թաքուցեալ ասելով, եւ Հակառակս միմեանց գործել կամ կրել միւսումն ասացելոյ, այսինքն՝ մարդոյ լոկոյ առ Աստուած յարեցելոյ: ²Եւ են այսոքիկ Նեստորի եւ Համախոհից նորին, ընդ որ զարմանալ ոչ փոքր ինչ արժան է. նախ՝ զի անարժանս տնտեսութեանն իմանան Բանին եղելոյ մարմին, եւ երկրորդ՝ զի զինքն ասեն Հակառակ ինքեան, որ է անտեղի եւ անբան ամենեւին: ³Զի որ զանազանս եւ ընդդիմակս միմեանց գործէ եւ խորհի կամ կրէ, զիա՛րդ ոչ Հակառակ ինքեան իցէ եւ կամ զիա՛րդ մի դէմ: ⁴Եւ եթէ խռովութիւն եւ թշնամութիւն ինքեան ունիցի, ե՛րբ արդեաւք եւ կամ ո՞րպէս զթշնամութիւն այլոց քակիցէ

296a

296բ յիւրում մարմնի՞, եւ եթէ այս, եւ ընդէ՞ր բնաւ եւ անո՞ւ//անեսցի «խաղաղութիւն մեր» կամ տուիչ խաղաղութեան՞: 5Ուրեմն ոչ զոր կամէրն, այլ զոր ոչն կամէր՝ կրեաց կամ գործեաց. անաստուածի կարծիք են այսոքիկ: 6Ասէ Պաւղոս զհասարակական մարդոյ ի դէմս իւր. «Տեսանեմ այլ աւրէնս յանդամս իմ՝ զինեալ հակառակ աւրինաց մտաց իմոց եւ գերեալ զիս աւրինաւք մեղաց, որ են յանդամս իմ»^{***}, եւ այլուր, եթէ՛ «Մարմին ցանկայ հակառակ հոգւոյ, եւ հոգի՝ հակառակ մարմնոյ»[†]. եւ զայսոսիկ՝ ոչ վասն յերկուս անջատելոյ զմին կենդանի զմարդն, այլ յաղագս լծակցելոյ տկարութեանն բնաւորականի ասէ, վասն զի հարկ է հողեղէն յարկս: 7Արդ, կա՛մ ասացեն մարդ հասարակական զՔրիստոս՝ երկուս բնութիւնս ներհականս յաւելլով նմա ասել ունել, կա՛մ զԱստուած ի մարդ բնակեալ՝ որպէս եւ կամինն իսկ. ասացեն յերից զնա գոլ, եւ երիս ըստ նոսին՝ եւ կամս եւ գործս եւ կիրս, զի գաւելին քան զայսոսիկ թողից: 8Որքան զանազանութիւն բնութեանց է ի մարդ կամ տարրական միաւորեալ, թէ արժան իցէ քակել ի պարզագոյնսն վերստին կամ ի խառնուածի անդ զյայտնագոյնսն բաժանելով՝ իմաստասիրել, կամ թէ հրաժարեսցեն յայցացանէ՛ անտեղի վարկանելով, հաւանեսցին ճշմարտութեանն՝ նախ եւ ապա որոց պատմենն զայնոսիկ հաւաստագոյնս, ընդ որս եւ մեք՝ շնորհ/աւք Աստուծոյ: 9Եւ է այսպէս, զի թէ մարդ, երկուս կամս յինքեան բերելով՝ ըստ առաքելոյ, ոչ ասի երկուս բնութիւնս, նմանապէս եւ ոչ վասն ներքինն եւ արտաքինն անուանելոյ մարդս եւ ոչ վասն ի բազմացն գոլ նիւթոց կամ բնութեանց, թէ ասացէ ոք. եւ վասն ի յոքունց տեսանիլ զչարադրեալն ի միութիւն՝ ասա՞ց ոք կամ անուանեա՞ց բազումս զմին մարդ: 10Զի՞նչ արդեաւք հաւանեցոյց զնոսս հարկաւորապէս երկուս ասել զմարմնացեալն Բան, ուր զոր եւ ի միումն բաժանեալ կամս՝ եւ զաւրութիւն խափանեաց ճշմարտապէս: 11Քանզի «ոչ արար մեղս, եւ ոչ զտաւ նենգութիւն ի շրթունս նորա»^{††} յաղթելով աւրինացն մեղաց եւ մահու յանդամս մեր զինեցելոյ եւ գործելով զոր կամէրն եւ ոչ զոր ոչն կամէր, որ թուի ինձ՝ առաւել մի գոլ քան զմարդ՝ անխառնակ եւ

297ա

* Եփես. Բ 14
 ** Եփես. Բ 14, Բ Թես. Գ 16
 *** Հռոմ. է 23
 † Գաղ. Ե 173
 †† Ես. ՄԳ 9, Ա Գեու. Բ 22

անայլայլելի զէութեանն իւրոյ պահելով իսկութիւն եւ լինելն մարդ: 12Արդ, եթէ զ՛առ ի միումն երարձ ստուգապէս բաժանեալ կամս եւ տիրապէս գործեաց միաւորութիւն, զիա՞րդ յետ այսորիկ երկու իցէ մի: 13Հակառակութիւն ի բարձիչն յարեսցեն հակառակութեան կամ երկատուութիւն ի միաւորիչն եւ մի գձայնս Գրոց Սրբոց զտնաւրինաբար ասացեալս այլայլապէս բաժանեսցեն՝ պատշաճեցուցանելով ստութեամբ // երկուց բնութեանց եւ դիմաց՝ երկաքանչիւրս անուանելով երկաքանչիւրոց կամ միւս կցորդս միւսոյ. մեծ՝ փոքու, եւ փոքր՝ մեծի, ըստ նոսին, ե՛ւ գործս, ե՛ւ կիրս, յորոց յայտնապէս է տեսանել եւ դիմաց զանազանութիւնս: 14Վասն զի տարբերաց տեսակաց զանազան բնութիւնք, եւ բնութեանց այլասէրից յատկացելոց դէմք, այլ մանաւանդ մեծի եւ փոքու, որպէս կամին իմաստասիրակել, քանզի առինչուն<ակ>իցն է մեծ եւ փոքր, եւ առանձնակի ըստ ինքեանս ոչ ասին սոքա, այլ ըստ առ այլ վերաբերութեանց: 15Եւ եթէ յետ միաւորութեան երկու իցեն բնութիւնք ի Քրիստոս տարբերք, քաջայայտ ահա է ուրեմն մեծ գոլ աստուածայնոյն, իսկ մարդկայնոյն՝ փոքր, որ նշանակեն երկուս անձինս եւ դէմս: 16Զի թէպէտ եւ բազում անգամ Հնարիւք խաբէութեան մի դէմն ասելով՝ ջանացեն պատրել զդիւրահաւան անձինս, ոչ կարացեն հաստատել զկեղծաւորեալ խորամանկութիւնն, եւ ոչ է մեծի եւ փոքու մի դէմ՝ ուրումն, որ զբարձրագոյնսն սքանչելագործէ, եւ ուրումն՝ զխոնարհագոյնսն կրողի, քանզի առ միմեանս բաղդատութեան ընտրութիւն սոցա լինի եւ բաղդատութիւն միոյ առ ինքն ոչ լինի: 17Բայց եթէ առ այլայլ ըստ ունակութեան առ ոմն, եւ ոչ գործաւք եւ կրիւք տարբերից բնութեանց յոյժ ի մի//մեանց զանազանեցելոց մին բացատրեսցի, երբեք եւ այլ ազգ եւս, եթէ մեծ եւ փոքր է, Քրիստոս, բնութեամբք եւ գործովք նոցին եւ կրիւք, եւ են սոքա առնչիցն, ընկալցի ըստ ձեզ եւ ներհակութիւն: 18Քանզի է եւ սա յառինչուոյն, թէպէտ եւ ոչ յամենայնի առինչուն<ակ>իցն գոյ ներհական, զի թէ մակացութիւն է ներհական անգիտութեան, ո՞վ արդեաւք մակացու գեղեցիկ եւ ի վեր քան զԲան՝ կատարեալ ամենայնիւ գտանիցի՝ իբրեւ «զԲանն ի սկզբանէ», որ ե՛ւ «Աստուած», ե՛ւ «առ Աստուած», Հաւր իմաստութիւն՝ եւ գնոյն ճանաչող հաւաստապէս գիտութեամբ: 19Իսկ մարդոյ սխալական գիտութիւն եւ փոքր ամենեւին եւ հազիւ զ՛առ ոտսն նկատէ, այլ եւ զյաւէտն եւ զնուազ հարկաւորապէս ըն-

297բ

298ա

* Յովհ. Ա 1, Ա Կոր. Ա 24, 30

կալցի ըստ ձերու՛մ լեզուազարութեան, զի թէ նման յաւէտ եւ նուազ ասի, եւ է նմանն, որու՛մն նման եւ անզուգագոյնն, որու՛մն անզուգագոյն: ²⁰Եւ երկաքանչիւր ոք ի նոցանէ առինչ է, եղիցի ինքն ինքեան նման եւ ինքն ինքեան անզուգագոյն, քանզի եւ լուաք զայս յիմաստասիրելն ձերու՛մ, յորժամ ասէք պատշաճ եւ դիպողագոյն գոլ Բանին մարմին եղելոյ, ոչ ըստ ձեզ, այլ ըստ Յոհաննու, զսքանչելի գործսն, իսկ անպատկանաւոր եւ աւտար բնաւին՝ զմարդկայինսն, վասն որոյ եւ երկուս առանձնակի եւ ըստ մասի՞ն բնութիւնս զկնի այն//որիկ յարակցեալս միմեանց աւտարապէս բնախաւսել ձեռնարկէք, զորս ոչ է, եւ ոչ ասացաք, գտանել ի միում: ²¹Արդ, եթէ ի թիւս կրկնապատիկն ոչ ասի, յաւէտ եւ նուազ առնչին գոլով, եւ ինքն, զիա՞րդ յետ առնչապէսն զՔրիստոս կարծելոյ ձեր առաւել եւ նուազ զնա ասէք զմին եւ ընդունակ ներհակաց, այլ ոչ տնտեսաբար եւ կամաւորութեամբ զմերսն կրեալ յաղագս գերագանցեալ մարդասիրութեանն: ²²Այլ գոյացութիւն, թէպէտ եւ ընդունակ ներհակաց է՝ ենթակայ գոլով, ներհակ նմա ոչ է, ոչ այլ ոք, եւ ոչ ինքն ինքեան, եւ մանաւանդ առաւելեալ գոյացութեան: ²³Զի թէ առաջինք եւ առաւել գոյացութիւնք ասին անհատք, վասն Բանին մարմնացելոյ զի՞նչ պարտ է ասել, որում ներհակս որոշելով զնէք, որ եւ ոչ ներհակաց հարկաւորպէս է ընդունական, թէպէտ եւ կրէ տնտեսաբար եւ կամաւք: Կերակրիչն՝ զբաղց, իմաստութիւնն՝ զանգիտութիւն, Զաւրութիւնն՝ Հաւր տկարանայ մարմնով, եւ Հանգիստն աշխատելոց վաստակէ ուղեւորեալ, ծարաւէ Աղբիւրն կենդանութեան, այլեւ մեռանի Անմահն՝ յամենայն կամաւք եկեալ եւ ոչ ի հարկէ իմեքէ: ²⁴Արդ, մի՛ մեզ վասն յառաջ ասացելոցդ գառինչուն<ակ>իցն յեղանակս ի վերայ միոյ Քրիստոսի // անպատշաճ գոլ ասողաց զանմարմինն ընդդէմ բերցեն, որպէս թէ դոքա ի վերայ նիւթանականաց ասին եւ ոչ աննիւթից, քանզի մարմին եղեալ մեք զԲանն ի Յովհաննէ ուսաք՝, թէպէտ եւ յիւրմէն անփոփոխելի եկաց մնաց եւ անայլայլելի յեութենէ Աստուածութեանն: ²⁵Եւ մի՛ դարձեալ զ՝<ը>ստ հոմասեռիցն ասել մեծ եւ փոքր, եւ ոչ ըստ այլասերիցն հակաբանեցեն մեզ, քանզի ամբարշտին Արիոսի, թուի ինձ, յայդոսիկ նայելով, գայթակղելի կորուստ առնելով ի վերայ Հաւր եւ Որդւոյ՝ զմեծն եւ զփոքր, յորմէ կարծեմ, իմանալ չարապէս զԱրարիչն եւ զարարածն: ²⁶Բայց դուք զայլասերութիւն ի վերայ միոյ Քրիստոսի ճարտարելով,

298բ

299ա

* Յովհ. Ա 14

այսինքն՝ Բանին մարմնացելոյ, առաւել քան զնա ժանդանալ երեւիք, վասն զի նա ի վերայ յերկուց անձանց երկուս բնութիւնս յոյժ մոլեգնաբար սահմանեաց, իսկ դուք ի վերայ միոյ անձնաւորութեան եւ դիմի Որդւոյ Աստուծոյ մարդացելոյ՝ բնութեանց երկուց զանազանութիւնս, եւ յետ միաւորութեանն անջատանայք՝ Հակառակս ամենեւին Հարցն խոստովանութեան խորհեցեալք, որք ասացին մի գոլ բնութիւն Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ: ²⁷Այլ թերեւս ասիցին ոչ գոլ ներհականս՝ զմեծն եւ զփոքրն՝ յիշելով զասաց//եայն, թէ զոր ոչ է ինքն ըստ ինքեան առնուլ, այլ առ այլ վեր<աբեր>եալս՝, զիա՞րդ լիցի սմա ինչ ներհականս: ²⁸Արդ, գրեցուք ոչ ներհակապէս ասել զմեծն եւ զփոքրն եւ այն, զի ոչ եւս ի վերայ միացելոյ կամ շարադրելոյ, որպէս վարկանին նոքա, սակայն ոմն զոմն ընդ ինքեան ի ներքս ածէ, եւ ցուցանին երկուք, զի թէպէտ եւ զմիմեանս, որպէս ներհականքն, ի բաց ոչ բառնալ երեւին, եւ վասն այնորիկ ոչ եւս ասացին գոլ ներհականք, բայց յաղագս առ ինչիցն գոլոյ այլ առ այլ ասին: ²⁹Եւ զի՞նչ սոքա քեզ, եթէ ոչ երկուց գոլ թուեցին բացերեւութիւնք իմն:

299բ

IX. ¹Պարտ էր ոչ ի Հաւատս արուեստաբանութեամբ, այլ նովիմք ինքեամբ եւ անմեղութեանն պարզութեամբ յառիլ եւ իմաստուն երեւիլ ո՛չ երկրաւոր ճարտարութեամբ եւ հանճարով, այլ երկնաւորաւն, զոր աշխարհս ոչ կարէ ընդունիլ: ²Նա թէ եւ, յայտոսիկ վարժեալ եւ կրթեալ, սիրէաք բարեպաշտիկ մտաւք, եւ ոչ հակառակութեամբ արժան էր, բայց տեսանեմ զբազումս ոչ միայն զանգիտացեալսն վասն խորութեան մտացն եւ պատիպատ բանիցն իմացուածոց՝ յարտաքնոց անտի չարապէս բռնադատել, այլեւ զբաջայայտսն եւ առանց դժնդակ իրիք ծածկութեան՝ զՀոգւով Սրբով // բարբառեալսն, առ կամս իւրեանց քարշելով: ³Եւ զի՞նչ յայտնագոյն քան զոր աւետարանէն Յովհաննէս. «Բանն,- ասէ,- մարմին եղել»³⁰, ո՛չ ի մարդ բնակեաց, ո՛չ մարդ ոք աստուածացաւ, եւ ո՛չ ասէ, թէ մարմին զգեցաւ, թէպէտ եւ զնոյն նշանակէր, զի մի՛ այլ բնակիչն՝ իբրեւ ի տաճարի, եւ այլ զբնակարանն իմասցի ոք, որպէս կարծենն, այլ զճշմարիտ մարդեղութեան նորոյ յեղանակ ի ձեռն մարմին լինելոյն քարոզեաց, եւ որպէս զայս լսելով՝ ոչ կարծեմք ասել Բանին ի մարմնոյ յեղուլ բնութիւն եւ գէութեան իւրոյ

300ա

* Սրբագրուած է ըստ [ԺԱ VIII 14]-ում գործածուած Համանման արտայայտութեան:
 ** Յովհ. Ա 14

փոփոխել կամ կորուսանել գոյացութիւն: ⁴Այսպէս եւ յորժամ ասէ ինքն. «Քակեցէ՛ք զտաճարս զայս», ոչ պարտ է կարծել անմիաւոր զնա ընդ իւրում մարմնոյն, յայտ է, բանական անձն ունողի, այլ որպէս զառաջիկան վասն հաւաստապէս եւ առանց կարծեաց մարդ լինելոյն գիտեմք եւ հաւատամք ասացեալ, նոյնպէս եւ զերկրորդն՝ յաղագս անփոփոխելի եւ անայլայլելի բնութեան Բանին պարտիմք իմանալ ասել: ⁵Չայնակցէ այսմիկ եւ Պաւղոս. «Իբրեւ եկն լրումն ժամանակաց, առաքեաց Աստուած զՈրդին իւր, որ եղեւ ի կնոջէ եւ եմուտ ընդ աւրիւնաւք»: ⁶Զեղելութիւն ոչ ոք յանդգնեցցի կարծել սկիզբն գոյութեան Բանին <եւ> ասել, այլ նմանապէս զանբաժանելի միաւոր//ութիւն ընդ մարմնոյն ազդել եւ զ՝ ըստ ճշմարտութեան մարդն եղանիլ: ⁷Բայց տե՛ս ճշգրիտ, զիա՛րդ ասեն Բանին զլինելն մարմին եւ զեղանիլն ի կնոջէ. զգուշացեալք յառաջագոյն կանխագիտութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ ի բաժանասիրացն յաւակնութենէ՝ սերմանեցին յոգիս մեր, զի ըստ որում զեղելութիւնն Անեղին ուսաք ասել եւ զմարմին լինել անմարմնոյ Բանին՝ ոչ այլ եւ այլ կարծելով զԲանն եւ զմարմինն կամ զեղեալն եւ զԱնեղն, եւ զայս ասեմ՝ ըստ միաւորութեանն, ո՛չ ըստ բնութեանցն: ⁸Սոյնպէս եւ զկիրսն իմասցուք ամենայն ասել Գրոց, զպարագրութիւնն մարմնով Անպարագրելոյն, զձնունդն ի կնոջէ Հաւր Մննդոյն, զկերակրիլն եւ զսնունդ Կերակրողին եւ Կատարողի զամենայն զանարգանսն՝ գերագոյն քան զամենայն պատիւ, Անչարչարելոյն զչարչարանսն, եւ զմահն Անմահին: ⁹Այսպէս եւ զաստուածային ճահագործութիւնսն ոչ այլոյ ուրուք, քան եթէ ծնիցելոյն ի Կուսէն Մարիամայ, որ եւ զամենայն ինչ կրեաց, զոր ինչ կամեցաւ, զմարդկան: ¹⁰Եւ ոչ ըստ մասին բաժանեմք զմի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս կամ զգործս նորա եւ զկիրս, զի մի՛ սոսկ մարդ ոք փառակցեցցէ Աստուծոյ, եւ մի՛ յաւելուած թուոյ եւ բնութեան աւտարի Երրորդութիւն Սուրբ ընկալցի: ¹¹Բանզի իւր Բանին յատուկ էր մարմինն, որոյ եւ գործքն եւ կիրքն ըստ ճշմարտութեան ասացին: ¹²Մի՛ անգիտասցիս եւ զբնութեանցն բան եւ զմիաւորութեանն՝ զոմն նախ մարմնանալոյն եւ զմիւսն զկնի, զի մի՛ երկուս ուրեք լսելով՝ գայթակղեցցիս, որպէս բազումք՝ կարծելով յետ մարմնանալոյ եւ միաւորութեանն զայն: ¹³Բանզի զկնի մարդանալոյն Աստուծոյ չիք ի նմա զանազանութիւն բնութեանց յա-

300բ

303ա

* Յովհ. Բ 19
 ** Գաղ. Դ 4

ղագս անճառելի միաւորութեանն: ¹⁴Եւ մի՛, զմին բնութիւն լսելով Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ, համարեցցիս առ աչաւք զմարդկութիւնն եւ բնաւ ոչ առեալ մարմին, վասն զի երկուս լսի ըստ բնութեանց՝ աստուածայնոյն ասեմ եւ մարդկայնոյն, զի այլ է աստուածայինն եւ անեղանելի էութիւնն եւ այլ՝ մարդկայինս՝ եղականի վիճակեալ գոյութեան եւ մահկանացու: ¹⁵Եւ այսոքիկ, որպէս ասացաք, իմասցին յառաջ քան զլինելն մարդ Բանին Հաւր, այլեւ մի՛ բնութեան Աստուածութեանն վարկցիս զմարմինն՝ մի լսելով բնութիւն Բանին մարմնացելոյ, քանզի <ի> մերոյ բնութենէ, վասն որոյ ոչ Հաւր կամ Հոգւոյն Սրբոյ ասեմք մարմին առեալ կամ ունել, զի թէ բնութեան Որդւոյ ասիցեմք զմարմինն, եւ ի սկզբանէ հարկ է, ապա եւ Հաւր // այնպիսի 303բ գոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, վասն զի մի է բնութիւն Երրորդութեանն:

X. ¹Արդ, հաւատամք մի գոյ բնութիւն Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ՝ ըստ ասացելում յեղանակիդ՝ զնոյն ինքն Աստուած եւ զնոյն մարդ, որ է համանգամայն, ոչ զայլ ոք ի Կուսէն ծնեալ, այլ՝ որ ի Հաւրէ անմարմնապէս եւ առանց ժամանակի ծնունդն է, համագոյակ եւ իսկակից Որդի, զոր եւ ասեմք Որդի մարդոյ, որում եւ զամենայն խոստովանիմք կրել եւ գործել: ²Եւ ոչ ըստ վերաբերութեան, որպէս ասեն Հերձուածողք, առյարեմք զմարդկայինսն Աստուծոյ Բանին, քանզի այս ի վերայ սրբոց եւ աստուածագգեցիցն յարմարի արանց. «Ոչ եթէ զքեզ, - ասէ, - այլ զիս անարգեցին, եւ որ զձեզ ընդունի, զիս ընդունի, եւ որ անարգէ զձեզ, զիս անարգէ»*: ³Այլ ճշմարտապէս զանչարչարելի Բանն ասեմք չարչարեալ իւրով մարմնովն՝ զանչարչարութիւն ոչ ինչ վնասեալ, եւ մեռեալ մարմնով՝ ստուգապէս կալով մնալով յանմահութեանն բնաւորականի, ոչ սոսկ մարմին կամ մարդ լոկ խաչեալ, վասն զի ոչ Բանն անջատանի կամ անջատաւ երբեք յիւրմէ մարմնոյն: ⁴Փոքրաբան իցէ յաղագս մեծամեծացն ասել, տեղի տալ Աստուածութեանն ի ժամանակի իրիք տկարութեան թուեցելոյ մարմնականի կամ չարչարանացն իսկ խաչի, որք ի միաւորութեանն Բանի // յոյժ են անտեղեկագոյնք, որպէս եւ Նեստորն ասէ՝ ո՞ տկարացաւ կամ զայն ամենայն կրեաց: ⁵Հերձուածողք, կամեցեալ կարծիս տալ զինքենէ անուսմանց ոմանց՝ ուղիղ փառաւորել, Հերձուածող անուանէ զուղղափառսն՝ ի մեծն Կիրեղ զակնարկութիւնն առնելով, որում Հետեւեալ ամենայնիւ չարասէր ծերունւոյն Ղեւոնն անուանեցելոյ, որ զՀով-

303բ

304ա

* Ղուկ. 16

304բ

մայն ունէր զաթոռ: ⁶Աւա՛ղ չարաբախտութեանն առ որ ի Կոստանդինուպոլսիս եպիսկոպոսն եւ զնոյն խորհող Փղաբիանոս գրէր պատճառու եւտիքեայ վանապետի նորին քաղաքի, որ ասէր առ աշաւք զմարմնոյն եւ ըստ այնմ մի գոլ բնութիւն՝ դեղով մահու զառողջութիւն հնարեալ հիւանդութեանն, զոր ընկալեալ ամբարիշտ ժողովոյն, որ ի Քաղկեդոն, թուի թէ առ աշաւք առաւել կամ առ ահին Մարկիանոսի անաւրինի, քան թէ բարուք զամենավատթարն կարծելով՝ փոքր ինչ նուազ՝ զբովանդակ կործանեցին աշխարհս: ⁷Արձան յիրաւի ոչ քաջութեան, այլ ամբարշտութեան անուանեցին զչարապէս առ յինքեանց սահմանեալն երկուց դիմաց, ըստ նեստորի եղեալ արձանացուցիչք, ի ձեռն երկուց զանազան բնութեանցն եւ ըստ նոսին գործոց եւ կրից աղճատաբանելով ի վերայ մի/ոյ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: ⁸Եւ որ ի բիւր հաւանեցոյց չարիս ի սկզբանէ զազգս մարդկան, նոյն եւ զկործանականն Եկեղեցւոյ Աստուծոյ արձանագրութիւն կարծեցոյց բազմաց հաւատարիմ գոլ, յորմէ, իբրեւ ի մահաբեր արմատոյ, բուսան յոքնատեսակ եւ անպատում գործք ժպրհութեան առաւել քան ի հեթանոսս, յանուանեալ քրիստոնէիցն եկեղեցիս: ⁹Եւ խորհուրդն անաւրէնութեան արդէն իսկ զաւրացաւ, թէպէտ եւ յայտնելոց է յիւրում ժամանակի, եւ եկաց պղծութիւն աւերածոյ, ուր ոչն էր արժան: ¹⁰Սակայն պահեցաւ նշխար ի ջրհեղեղէն հաւատոյ, յուսամ թերեւս յաճումն համազգի ժողովրդոց, քանզի թեթեւ է յաչս Աստուծոյ եւ դիւրին զաւրութեան անբաւելոյ՝ յարուցանել զաղքատս յերկրէ եւ յաղբեւաց՝ զտառապետալս բարձրացուցանել եւ նստուցանել դարձեալ յերկնայնոցն իշխանութեան աթոռ եւ զթախծեայն սգով մայր յամայութեան որդւոց վերստին զուարճացուցանել, ի չորից ժողովել Հողմոց զցրուեալս իսրայիղի եւ շինել զԵրուսաղէմ, յորում դիցէ զանուն իւր սքանչելի յամենայն երկրի՝ ընդունելով փառս ընդ Քրիստոսի իւրում եւ երկրպագելի Հոգւոյն Սրբոյ ի միում Աստուածութեան եւ բնութեան այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս. <ամէն>:

Բնագիրը պատրաստեց
Մեսրոպ քահանայ Արամեանը

**ԴԱՒԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՒԱՏՈՅ ՈՒՂՂԱՓԱՌՈՒԹԵԱՄԲ
ՍՐԲՈՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՎԱՐԴԱՆԱՅ Ի ԽՆԴՐՈՅ
ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՀԱՅՈՑ ԿՈՍՏԱՆԴՆԱՅ՝**

1. ¹Պահանջումն զարհուրելի խնդրոյս, որ ի սրբութենէդ ձերմէ, Հա՛յր պատուական, մերձ տանի զիս յահագնահայեաց եւ յիմանալի լեառն հաւատոյն, որ բարձրագոյն եւ անդր է քան զերկինս երկնից, որ անծանալթ միգով եւ անմատչելի լուսով է շրջափակեալ յանմերձաւիլի փառս միայնակ ի Սուրբն սրբոց, զոր խոստովանիմ զնա նախ անճառելի գոլ եւ անհաս բնաւից արարածոց, եւ միայն իւրոյ անբաւութեանն հասանելի էական բնութեան իւրոյ գիտութիւնն: ²Իսկ զոր պատմեաց մեզ Միածինն ծնունդ ծոցոյ նորա եւ համարձակեաց Հոգի նորա ամենակալ, որ քննէ զխորս Աստուծոյ՝, ոչ որքան կամէր եւ կարէր Աղբիւրն բարեաց եւ ամենակարող Զաւրութիւնն, այլ որչափ մեք կարէաք տանել ի կենցաղումս անցաւորի թանձրագոյն մարմնով եւ երեւելի աշխարհաւ: ³Յայնր աստուածական ճրից առեալ ըստ չափու իմում դաւանեմ զնա մի Աստուածութիւն՝ անսկսանելի եւ անկատարած, անմարմին եւ անտեղի, ինքն յինքեան եւ ամենեքեան ի նմա, որ եւ ի վեր քան զժամանակ եւ նախ քան զզնացս իմաստից մտաց իմանալեաց. միակի բնութեանն շարժեցեալ մինչեւ յերկեակն եւ յերբեակն առատացեալ, եկաց առանց հարկի անմիջնորդ եւ անհատաբար, անթարգմանելի եւ անիմանալի յեղանակ որպիսութեանն եւ անհասական ամպով ծածկեալ ի բոլորից: ⁴Սակայն մի է բարին, միակն էութիւն, պատճառն Որդւոյ Հայրականաւ յատկութեամբ եւ Հոգւոյն Սրբոյ եւ ելողաբար առանձնաւորութեամբ: ⁵Ոչ երեքեան ան<սկ>զբունք եւ անպատճառք, այլ մին է անպատճառ եւ անսկզբնա-

* Բնագիրը վերջերս հրատարակուել է Յակոբ Քեոսէեանի աշխատասիրութեամբ (տե՛ս Վարդան Արեւելցի, «Ճառք, ներբողեանք», Երեւան, 2000 թ.): Նկատի ունենալով, որ այս երկը Հայ դաւանաբանութեան եւ յատկապէս քրիստոսաբանական մտքի կարեւորագոյն աղբիւրներից է, անհրաժեշտ համարեցինք այն նորովի վերահրատարակել՝ լուրջ կէտադրական եւ անհրաժեշտ նուազագոյն բնագրագիտական միջամտութիւններով: Այս փոփոխութիւններն անհրաժեշտ են եղել ընազգի աստուածաբանական իմասները առաւել յստակ եւ անաղարտ կերպով փոխանցելու մտահոգութեամբ (ԽԿ):

** Ա Կոր. Բ 10

բար սկիզբն Որդւոյ եւ Հոգւոյն, եւ երկոքին ի նմանէ եւ զնա ունին պատճառ: ⁶ Բայց ոչ նմանապէս երկոքին ի նմանէ ծնելութեամբ, այլ մի է ծնեալն, վասն որոյ Միածին Որդի, իսկ միւսն բղխումն է հոգեպէս, վասն զի մի է ճշմարիտն Հոգի բերանոյ Աստուծոյ: ⁷ Այլ ոչ նուազուեք են պատճառաւորքն քան զպատճառն, թէպէտ ի նմանէ, եւ ոչ կրսերագոյնք միջոցովք ինչ ժամանակի եւ ոչ վայրկեանի միով, քանզի մի է բնութիւն <ն> եւ էութիւնն, զաւրութիւն <ն> եւ իմաստութիւնն, մեծութիւնն եւ թագաւորութիւն <ն>, անչափութիւնն եւ անհասութիւն <ն>, մշտնջենաւորութիւն <ն> եւ անմահութիւնն: զամենայն ինչ իմացեալ բարիս, զոր ունի մինն եւ երեքին, բայց յանուանցն եւ յանձանցն յատկականաց, զի անուն պատճառին Հայր, որ է անծին եւ անվերագոյն, վասն որոյ ոչ պատշաճի անուն Որդւոյ ի վերայ նորա: Սոյնպէս եւ Միածին Բանն մնայ յառանձնաւորութեան իւրում, յորդիութեան կոչման, եւ ոչ ասի նմա Հայր, զի մի՛ անտեղի կարծիք անկցին լսողաց՝ Հաւր այլում գոլ Որդի եւ Որդւոյ՝ Հայր գոլ ուրուք: ⁸ Բայց Հոգի անունն ասի ի վերայ Հաւր եւ Որդւոյ, զի անմարմնութեան է. եւ Հայր եւ Որդի ոչ կոչի Հոգին Սուրբ, զի մի՛ թուեցի նա այլում Հայր եւ Քրիստոսի՝ եղբայր, եւ լինիցի շփոթումն մեծ յանշփոթելի եւ յամենապարզ Աստուածութեան: ⁹ Եւ վասն այսորիկ անուանք եւ անձինք Սրբոյ Երրորդութեան անշարժք են եւ յատկացեալք առանց խառնակութեան եւ բնութեամբ եւ էական փառաւք եւ կամաւք միացեալ անզատապէս եւ անբաժանաբար: ¹⁰ Բայց մեզ՝ ծնելոցս աւագանան յերանելի անուն Երրորդութեան չէ անտեղի Հայր կոչել զՈրդի եւ զՀոգի շնորհաւք որդիացելոցս, յորժամ յաղաւթսն մեր կոչեմք զգթութիւն Երրորդութեան, որով ապրեցաքն եւ լուսաւորեցաք անախտական վերստին ծննդեամբն:

II. ¹ Արդ, այսպէս դաւանեմք զնա. միաբուն, համափառ, զուգապատիւ եւ միակամ Երրորդութիւն՝ անյաւել եւ անթերի եւ ամենակատար, եւ կայ ի նոյնութեան յաւիտեան: ² Ուր ոչ է մեծութիւն եւ փոքրիկութիւն, ոչ խոնարհութիւն եւ բարձրութիւն, եւ ոչ ոմն յաջմէ եւ ոմն՝ յահեկէ, զի ոչ է նա ի տեղուոյ, եւ ամենեւին անդ իմացեալն աջ է եւ աջողակ, եւ անուն ձախոյ ոչ լսի անդ, եւ ոչ է անդ ոմն աւագ եւ ոմն՝ կրտսեր, զի ժամանակաւորաց է այս: ³ Եւ թէպէտ ունին Որդի եւ Հոգի պատճառ, բայց միայն զՀայր եւ ոչ՝ զժամանակ, զի ոչ է իմանալ

* Սաղմ. ԼԲ 6

Հայր առանց Որդւոյ <եւ Հոգւոյ>, եւ ոչ Աստուած՝ անբան եւ անհոգի, եւ ոչ անձնաւորութիւն աննկարագիր եւ անճառագայթ, եւ ոչ էութիւն աներես եւ անլոյս, եւ ոչ կենդանութիւն առանց զաւրութեան եւ իմաստութեան: ⁴ Վասն որոյ խոստովանիմ զնա համազոյ եւ մի Տէրութիւն եւ Աստուածութիւն անեղծանելի, որոյ միութիւնն ոչ բաժանի եւ բաժանումն ոչ խառնակի, զոր ծանեաք զնա ոչ ի մարդոյ եւ ոչ ի ձեռն եղականի, այլ զինքն յինքենէ իմացաք, այսինքն ի ձեռն Հաւր՝ զՈրդի եւ զՀոգի, եւ ի ձեռն Որդւոյ՝ զՀայր եւ զՀոգի, եւ ի ձեռն Հոգւոյն՝ զՈրդի եւ զՀայր: ⁵ Աստուած Աստուծով իմացեալ եւ ծանուցեալ արժանաւոր արամբք իբր ընդ պատուհանս ծագեալ ի կենդանութիւն եւ ի սնունդ բանական բնութեանս, որով կամք եւ եմք եւ շարժիմք իսկ կենսաբեր յիշատակաւ նորա:

III. ¹ Խոստովանիմ եւ միշտ ընդ նմա գոլ զամենաբարի զկամսն եւ զարարչական զաւրութիւնն եւ զիմաստութիւնն, որոյ անդրանիկ է խորհուրդ սուրբ եկեղեցւոյ, եւ ի պատշաճի ըստ իւրում գիտելութեանն՝ արդեամբք կատարեալ զկամսն եւ հեղեալ զբարիսն եւ ստեղծեալ եւ արարեալ զաշխարհս յոչգոյից եւ յաննիւթից, որ երեւին եւ որ ոչն երեւին յերկինս եւ յերկրի, յեզերս եւ յամենայն խորս, ոչ ի պէտս իւրոյ անկարաւտ բնութեանն, այլ զի յառատ եւ յանհատական բարիսն նորա վայելեցնեն արարեալքն, ² որոց պատուականքն եւ զլիսաւորքն են Բ ազգ բանականաց, ինքնաշարժք՝ եւ անձնիշխանք, ոմն՝ անմարմին եւ վերնային, որ եւ ընդ եղելութեան իւրում կատարեցաւ թիւ բազմութեան նոցա, եւ աճեն իմաստութեամբ եւ հանճարով եւ են կարգաւ կայանին եւ փառաւք զանազանեալք, իսկ ոմն լծակցեալ ընդ մարմնոյ եւ շողկապ իմանալեաց եւ զգալեաց եւ միջոց մեծութեան եւ նուաստութեան, վիճակեալ անտրտում կենաց եւ ժառանգորդ դրախտին փափկութեան՝ ունելով պատուիրան աստուածադիր, զոր թէ պահեալ էր, անախտաբար ծննդեամբ բազմացեալ էր հոգեւոր աճմամբ ի թիւ լրման արարչադիր կիտին եւ եւս բարձրագոյն փառաց լինէր ժառանգաւոր: ³ Եւ զի ոչ պահեաց, կորոյս զոր ունէրն, եւ որում ցանկացաւ՝ ոչ էհաս, եւ զրկեցաւ յառաջակայէն եւ ժառանգեաց մարմնովն զցաւս եւ զախտս եւ զմահ անասնոց, որոց նմանեացն անբանաբար՝ չիմացեալ զպատիւն. եւ բնակեցաւ ի հովիտս տրտմութեան, որ բերէ նմա փուշ եւ տատասկ, զի լցցէ զսա քրտամբք եւ արտասուաւք եւ

* բն. ինքն անշարժք

ախտաւք* եւ ցաւաւք ծննդեամբ լցցէ զհամարն, յոր սահմանեալ է նմա Տէրն նորա**։ 4 Ոչ յառաջագոյն արարեալ եւ գանձեալ զՀոգիսն, ըստ յիմարութեան ոմանց, եւ ոչ որպէս մարմին ի մարմնոյ, նոյնպէս եւ Հոգիք ի Հոգւոց ծնանին ի ծնողաց։ 5 Եւ ոչ նոր ստեղծեալ լինին ընդ յղանալն մարմնոց, զի մի՛ տակաւին անկատար լիցի աշխարհ եւ սուտ՝ բան Գրոցն, որ ասէ. «Կատարեցան երկինք եւ երկիր, եւ Հանգեաւ Աստուած ի գործելոյ»***։ 6 Եւ վնաս մի մեծ այն է, որ այս կարգաւ մեր բնութեանս առնուամն ի Տեառնէ չար կարծեաւք շփոթեալ լինի՝ որպէս թէ նոր Հոգիս ստեղծաւ եւ նոր մարմին, եւ ոչ Ադամայ մեղուցեալ Հոգին Հանդերձ մարմնովն առաւ եւ ապրեցաւ։ 7 Այլ անճառելի են իրք Հոգւոյն, զի պատկեր Աստուծոյ է եւ ոչ անկցի ընդ քննութեամբ, սակայն նիւթ գոյութեանն ի կենդանի ծնողացն ի շինուած բնութեան ոչ է անմասն ի կենաց։ 8 Բայց ոչ զայն ասեմք բանական Հոգի, զի նոյնպէս, որպէս վերագոյն ասացաւ, ոչ է այս ընդ գիտութեամբ անկեալ, թէպէտ ոմանք ասին որպէս յերկաթոյ եւ ի քարէ Հուր, նոյնպէս եւ ի ծնողացն է. այլ չգրեցաւ ի Հոգւոյն, եւ ոչ ամենայն ինչ ընդ սահմանաւ գիտութեանս մերոյ անկեալ է այսու կենաւքս։ 9 Սակայն մարդասիրութիւն խոստովանիմ զԲարեբարին պատուհասն, որ մահուամբ արձակեաց զթիւնալից եղեալ մարմինն Ադամայ, զի մի՛ անմահ մնացէ չարութեանն պատահեալն։ 10 Ըստ որում թշնամւոյն մերոյ անմահութիւնն ի դատապարտութիւն եւ ոչ ի բարիս է նմա, զի միշտ կենդանութեամբն իւրով գործէ զչարն ի յաւելուած տանջանացն, որ պահեալ է նմա։ 11 Զի նա յանձնէ մեղաւ, եւ Ադամ՝ ի պատրանաց նորա, վասն որոյ տալոց է վրէժ գերկոցուցն, զի ոչ շատացաւ ընդ իւր անկուամ կորստեանն ի պատճառս Հպարտութեան, այլ եւ նովին ախտիւ ընկէց զմեզ եւ ոչ յայնոսիկ դադարեաց, այլ յամենայն զաւրութեանէ ջանացեալ ի պէս պէս խորխորատս կորստեան էարկ զորդի սպանելոյն ի ձեռաց իւրոց մինչեւ ի կռապաշտութիւն եւ յանաւրէն արիւնսն։ 12 Իսկ բարեբարն Աստուած զարարչական խնամսն ոչ եբարձ ի բնութենէս, այլ ազգի ազգի բժշկութեամբ խորտակել փութացաւ զչարութիւնն եւ ողջացուցանել զվիրաւորեալ պատկերն իւր զգողացեալն ի չարէն։ 13 Վասն որոյ խրատեաց զնա բանիւ, բարեգործութեամբք, պա-

* բն.՝ ախտաւոր
 ** Մննդ. Գ 17-18 .
 *** Մննդ. Բ 3

տուհասիւք, սպառնալիւք, խոստամբք եւ աւրինաւք զբաւոր պատուիրանին, որովք ի բաց տարաւ <ի> կռապաշտութենէն եւ էած առ ինքն մարգարէիւք՝ գուշակելով Հոգւովն Սրբով զգալուստ Բանին իւրոյ իբրեւ ամէնիմաստ դաստիարակ եւ բժիշկ, առ սակաւ սակաւ վարժեաց զխակութիւնն մեր եւ էարկ սպեղանիս կակղացուցիչս խղիւսալթեալ վիրաց մերոց. եւ իբրեւ ահա ներգործէր դեղն կենդանութեան, եւ կային սպիթն։ 14 Եւ կայծակունք առաքինութեանն փայլատակէին ի դարս դարս ի նահապետսն եւ յարդարսն առաջինս եւ ի մարգարէսն. եւ զարգանայր Հաւատն կենսաբեր, եւ բացան աչք ի փարատել միգին, եւ ցանկացան կենաց ազգ մարդկան եւ սկսան բախել զգուռն ողորմութեան Կամեցողին ողորմութեան։ 15 Յայնժամ ապա երաց Աստուած զանդունդս գթութեան իւրոյ եւ զխորս գանձուց անհամեմատ սիրոյն իւրոյ յայտնեաց եւ յիշեաց զուխտ եւ զողորմութիւն եւ զխոստումն իւր, որ ընդ արդարսն առաջինսն, եւ զոր սահմանեալ էր նախ քան զժամանակ եւ ունէր անմոռաց ի մտի, էարկ զայն ի գործ եւ արդիւնացոյց, ելից եւ կատարեաց զբանս ծառայից իւրոց մարգարէից։ 16 Մի ի Սրբոյ Երրորդութենէն, Որդին Միածին կամաւք Հաւր եւ Հաճութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ, անձամբ չափ եւ լրմամբ Աստուածութեան խոնարհեալ եկն աւետեաւք Հրեշտակի առ Կոյսն Մարիամ՝ յանարատն եւ ի մաքրեալն Հոգւովն Սրբով, եւ մարմնացաւ ի նմանէ՝ անդ զքերովբէսն եւ աստ զորովայն Կուսին ունելով աթոռ, ոչ կացեալ ի բաց յայնմանէ զալովն աստ՝ ըստ անբովանդակելի բնութեանն, սակայն զհետ եկն կորստեան մերում. զի յորմէ պատրանքն եւ պատրանաց լուծիչն անդուստ եկն յառաջ, այսինքն՝ ի կնոջէ, զի զապականութեանն մերոյ քակիցէ զհիմունս։ 17 Ըստ որում յինքն ձգեալ յարենէ Կուսին, որ է զանգուած բնութեանն Ադամայ ոչ անմեղն եւ անապականն, որ յառաջ քան զմեղանսն, այլ զոր յետ պատուիրանազանցութեանն խառնեաց ընդ մեղս եւ ընդ ապականութիւն։ 18 զի թէպէտ անարատ եւ անբիծ էր Կոյսն, այլ ծնունդ է նա մեղուցեալ տանն Ադամայ, զոր առեալ Տէրն անմեղ եւ անապական գործեաց՝ միաւորեալ ընդ Աստուածութեան։ 19 Ոչ նախ ստեղծեալ մարդ եւ ապա բնակեալ որպէս ի տաճարի. մի՛ լիցի, այլ ինքն եղեալ մարդ ճշմարտապէս, այսինքն Հոգի եւ մարմին եւ միտք, առանց որոյ բնութիւն մարդոյ ոչ է եւ ոչ ասի, քանզի որովք մեղաք, նոքին առան ի Տեառնէ, եւ եղեւ բոլորովին փրկութիւն։ 20 Ոչ թանձրացեալ Բանն յուկր եւ մարմին, եւ ոչ մարմինն անաւարացեալ ի պարզութիւն Բանին բնութեան, որպէս փայտ ի բոց

եւ ի ծուխ լուծեալ, այլ Բանն մարմնացեալ եւ մնացեալ նոյնպէս, մարմինն աստուածացեալ եւ ոչ փոխեալ յանմարմնութիւն: ²¹ Եւ Համառուտագոյն ասել՝ ոչ փոխեալ եւ ոչ փոփոխեալ, զի անփոփոխելի լոյսն ճառագայթ զփոփոխելի նիւթովն փայլատակեալ՝ կայծակն իմն նոյնակերպ եւ նոյնազործ Բանին Հրաշաքուսեալ կատարիւր. երկու կատարեալ ի մի կատարեալ կենդանի գլխաւորեալ՝ անճառ խառնմամբ միաւորեալ, որպէս ձայն՝ ի բան, եւ բան՝ ի գիր, լոյս՝ ընդ աւդ, եւ Հուր՝ ընդ երկաթ, եւ տեսութիւն՝ ընդ ակն, եւ մուղ՝ ընդ պողովատ, եւ Հոգի՝ ընդ մարմին: ²² Եւ եւս նոր եւ աւտար խառնմամբ ի վեր քան զաւրինակքդ միաւորեալ, բանական Հոգին միջնորդեալ նրբութեան Բանին եւ մարմնոյ թանձրագունի, ոչ չփոթեալ եւ ոչ այլայլեալ. մի՛ լիցի: ²³ Ձի եւ ոչ խոստովանիմ զնա շփոթեալ, զի Աստուած ոչ շփոթի, եւ յատուկ է նմա անշփոթն գոլ եւ յիւրական բարութեանցն ոչ կալ ի բաց: ²⁴ Ըստ որում այն, որ զամենայն արարածս բաւանդակեալ է, իննամսեայ եւ Ե աւուրց չափ յորովայն Կուսին տարեալ եղեւ, ըստ աւրինաց արու անդրանկի ծնաւ կնքեալ կուսութեամբ Հացն կենաց ի Տան Հացի՝ ըստ մարգարէին, անժամանակ ծնեալն ի Հաւրէ ժամանակաւ եղեւ ի Կուսէն, անհայր ի մաւրէ, որպէս անմայր ի Հաւրէ, մի Որդի, մի դէմ եւ մի Տէր Յիսուս Քրիստոս:

IV. ¹ Իսկ վասն խնդրոյ մի եւ երկու բնութեանց նախ անպատշաճ վարկանիմ մանրամասնաբար քննել զՈրդին Աստուծոյ եւ Համարել զնա ընդ սահմանաւ գիտութեան մերոյ անկեալ, որ է անտեղի: ² Եւ վնաս մեծ է իջուցանել զնա յիւրական բարձրութեանէն, որ է անհասութիւնն եւ անճառութիւնն, զի եթէ նախ անհասանելի էր եւ ապա հասանելի եւ քննելի եղեւ, այլայլութիւն եւ փոփոխութիւն է այս, զոր մի՛ լիցի մեզ ասել: ³ Ձի թէ ասէ ոք կարել իմանալ եւ պատմել, նախ տացէ մեզ զհամանգամանս իւրոյ կազմուածոյն, եւ ապա լուիցուք ի նմանէ զտնաւրէնութիւն Որդւոյն Աստուծոյ: ⁴ Եւ ասացէ, թէ զիրարդ կուսութիւն եւ ծնունդ ի միասին եկին երկու հակառակքն եւ ոչ հանին զմիմեանս, որպէս կեանք եւ մահ, եւ զիրարդ եղեւ Բանն մարմին ըստ Յովհաննու: ⁵ Այլ եւ խոստովանիմ, զի յերկուց մի եղեւ անձնաւորութիւն, քանզի Բանն Աստուած զբնութիւն Ադամայ կատարեալ առ ի Կուսէն՝ միտք եւ Հոգի եւ մարմին, որ է ստուգիւ բնութիւնս մեր,

* «Բեթղեհէմ» անուան ստուգաբանութիւնն է:
 ** Յովհ. Ա 1

բայց զորպէսն ոչ քննեմ, եթէ մասն ինչ էառ ի Կուսէն եւ եթէ յամենայն զաւուրածոց նորա: ⁶ Եւ եթէ նմանապէս ի Հոգւոյ եւ ի մտաց Կուսին հատաւ եւ միացաւ ընդ Բանին, զայս ոչ իշխեմ ստուգել եւ վնաս համարիմ քննողին: ⁷ Այլ երկիր պագանեմ անճառ խորհրդոյն եւ լուծեամբ պատուեմ զխորագոյնսն Յիսուսի եւ հաւատոյն տամ, զի աստուածընկալն Պաւղէ Հաւատովք ճանաչէ զնա եւ ոչ քննութեամբ: ⁸ Հաւատամ զնա Աստուած կատարեալ եւ մարդ կատարեալ, բայց զայս ասելով ոչ հատանեմ յերկուս, այլ զնոյնն ասեմ Աստուած եւ մարդ եւ ոչ կարեմ իմանալ զնա Աստուած առանց մարդոյն եւ ոչ մարդ առանց Աստուածութեան. եւ Աստուած եւ մարդ ասեմ, զի ցուցցի, թէ կատարեալ փրկեցայ եւ ոչ կիսամասնեայ ըստ Հերեսիտացն: ⁹ Եւ որպէս ծոցոյ Հաւր ծնունդն «յառաջ քան զարուսեակ»^{**} եւ ծոցածին ծնունդ Կուսին ի լրման աւուրց մի Որդի է, եւ ոչ է շփոթումն, եւ որպէս անձն, որ ընդ աջմէ Հաւր նստի յաւիտեան, եւ անձն, որ սնաւ եւ աճեաց զամս ԼԳ, մի անձնաւորութիւն է, եւ ոչ իմանի շփոթումն, ¹⁰ նոյն աւրինակ է եւ բնութիւն Հաւր Բան<ի>ն եւ բնութիւն մեր, որ առաւ ի Կուսէն, մի բնութիւն է եւ ոչ է շփոթեալ, զի ամենայն բանաւորք ընտանիք եւ աւտարք զբնութիւն պարզ եւ նուրբ են ասացեալ եւ մաւտաւոր Աստուածութեանն քան զանձնաւորութիւն: ¹¹ Այլ եւ սուրբ Հարքն առաջինքն զանձնաւորութիւնն եւ զտեսակն եւ զբնութիւնն մի են ասացել: ¹² Եւ որպէս Մարիամ Կոյս է եւ Մայր, եւ պատճառ Քրիստոս է, զոր ծնաւն, նոյնպէս եւ իմանամն զԱստուածն եւ զմարդն, որ մի եղեւ բնութիւն, եւ պատճառ Բանն է, որ մարմնացաւն: ¹³ Եւ որպէս ոչ բաժանեմք զասացեալսն ի վերայ Մարիամու յետ ծննդեանն՝ զոմանս Մաւր եւ զոմանս Կուսի տալով, այսպէս եւ ոչ բաժանեմք զզործն Քրիստոսի՝ յետ միաւորութեանն զոմանս Աստուծոյ տալով, զոմանս մարդոյն, այլ նմին եւ նորին՝ զխոնարհագոյնսն եւ զբարձրագոյնսն, զի թէ զնուաստականսն մարդն կրեաց, եւ զվերնագոյնսն՝ Աստուածութիւնն, ոչ ինչ նոր եւ Հրաշալի իրք եղեն քան զբանականսն եւ զսովորականսն: ¹⁴ Ոչ որպէս ասեն, թէ մարմինն կրէր, եւ Աստուծոյ է Համարեալ այն. զի ա՞րդ մարգարէիցն եւ առաքելոցն իրքն է, որ ասէր Աստուած ցՄամուէլ. «Ոչ զքեզ անարգեցին, այլ զիս»^{***}. եւ ցառա-

* Գաղ. Գ Գ-15
 ** Մաղմ. ՃԹ 3
 *** Ա Թագ. Ը 7

քեալսն ասէր Փրկիչն. «Որ զձեզ ընդունի՝ զիս ընդունի, եւ որ զձեզ անարգէ՝ զիս անարգէ»¹⁵ Այլ աստուածացաւ մարմինն՝ միանալով ընդ Բանին, եւ Աստուած ներգործէր եւ կրէր աստուածացեալ իւրով մարմնովն. ¹⁶ զի ոչ կորեաւ ի նա մեր բնութիւնն, այլ միաւորեցաւ փոքրն ի մեծն, յաւելաւ, աստուածացաւ, ըստ որում Աստուածածին է ծնողն եւ ոչ ասի Աստուածածին եւ մարդածին, քանզի բնութիւն մարդոյ կուսութեամբ ոչ ծնանի: ¹⁷ Ասեմք, զի Աստուած ներգործէր մեր բնութեամբս զմարդավայելուչ կիրսն, այլ ոչ որպէս գործեաւք եւ ոչ Հարկեալ ի բնութենէն ի քաղց եւ ի ծարաւ եւ ի քուռն, որպէս առ մեզ, այլ ինքն կամաւք իւրովք ածէր ի կիրսն անանգոսնելի եւ թոյլ տայր բնութեանն կրել զիւր անկսն կամաւոր եւ ոչ Հարկաւոր, ¹⁸ ըստ որում զաւրէնս բնութեան իւրոյ մարմնոյն ընտր ածմամբ Հասակին, այլ եւ զաւրէնսն կատարէր թլփատութեամբն եւ ընծայելովն ի տաճարն եւ Հնազանդելովն Մաւրն: ¹⁹ Այլ եւ քաղցնոյր եւ ծարաւէր եւ վաստակէր եւ քրտնէր՝ ոչ յաղթեալ ի կրիցն, այլ մեզ յաղթութեան զէն տալով՝ զնոսա ներգործէր աստուածաբար, կրէր տնաւրինաբար: ²⁰ Եւ նոյն է գործողն եւ կողոն, զի յաստուածապէսն մարդկայնովն եւ ի մարդկապէսն աստուածայնովն վարէր: ²¹ Եւ վասն այսորիկ Հիանամք եւ սոսկամք եւ դողամք ընդ իջանելն Աստուծոյ եւ ընդ անչափ մարդասիրութիւնն, զի վասն մեր կրեաց զայն անկարաւտն զայն ամենայն՝ ոչ մերկ Աստուածութիւնն, զի անհնարին էր, եւ ոչ լոկ մարդն, ²² զի ոչ զատչի ի Բանէն աստուածախառն մարմինն, եւ ոչ Հարկեալ լինէր ի կրիցն, այլ յաղթութեան զէնս մեզ ետ զտկարականսն եւ զկարաւտականսն, զի իւրովն զմերն բարձցէ տկարութիւն գաշխատութիւն եւ զցաւս եւ զերկիւղ եւ զանգիտութիւն. ²³ քանզի ոչ ի մեզ Հայելով ստուգեմք զնորայն, զի որ նման մեզ եւ Համագոյ է մարմինն, աննման մեզ է աստուածանալովն, քանզի զմերսն ամենայն շողացոյց՝ Աստուածութեամբն սպեղանիս ի վերայ մեր կազմելով, զխրացուցեալ բնականն մեր կիրսն եւ կարաւտութիւն եւ զեկամուտսն ի մեզ ոչ ընդունելով զանգոսնելիսն: ²⁴ Վասն որոյ անարատապէս ճանապարհորդելով զՀասակն սխալական եւ զանհաստատ ի ծննդենէ մինչեւ ի դադարումն կատարեալ Հասակի ընդունական իմաստութեան բնութեանս մերոյ աւրինաւք աներբն Աստուած եւ իմաստութեան խորքն՝ ապա երեսունամեայ գայ ի մկրտութիւն ի Յորդանան առ Յովհաննէս անուանակն յան-

* Ղուկ. Ժ 16

ցանաց, զի զյատկութիւն անձանց միոյ՝ Համաբուն Աստուածութեան ցուցցէ՝ վկայելով Հաւր եւ Հոգւոյն, զՅորդանան սրբեսցէ եւ զարգանդ Աւագանին բացցէ եւ զՀոգին ընկալեալ տացէ Եկեղեցոյ իւրում: ²⁵ Իսկ չարն տեսեալ զնա իրբեւ զկարաւտ մաքրութեան եկեալ ի մկրտութիւն եւ ի Հաւրէ լուեալ զնա Որդի բնութեան նորա եւ բարձիչ մեղաց, եւ նեղեալ ի մէջ կարծեաց երկուց՝ յաւժարէր զնա փորձել, զի ստուգեսցէ ինչ վասն նորա: ²⁶ Եւ Տէրն գիտելով զկամս չարին՝ մեկուսացոյց զանձն լերամբ անապատ այնով եւ տայ նմա թոյլ մատնիլ առ նա ի փորձ, զի ընկճեսցէ զնա, որ եւ վագեալ չարին ի վերայ նորա լրբութեամբ իբր յԱդամայ պարտեցելոյ ի նմանէ: ²⁷ Իսկ Ամենատէրն, որ ասաց ի դատաստան եկեալ պարտեալ մերով բնութեամբն, յաղթեաց նմա՝ ոչ յայտնելով զինքն, այլ խաբելով զնա, քանզի նա խաբելով յաղթեաց Ադամայ, դատաստանաւ գնաց ընդ նմա Տէրն՝ տալով մեզ զյաղթութեան ճաշակն եւ զաւրինակն:

²⁸ Սկսանի ապա այնուհետեւ եւ ի դէպ ժամանակի Տէր յայտնել զՀաւատն կեցուցիչ ի ձեռն վարդապետութեանն, եւ նորութեան Հաւատոյն աւգնականս տայ զՀոյս նշանացն եւ սքանչելեացն. սքանչելեաւքն Հաւատարիմ առնէ զբանսն եւ բանիւքն Հաստատէ զնշանագործութիւնսն՝ ըստ կարգի գնալով ընդ կանխաւ գուշակեալ բանսն մարգարէիցն զնմանէ, ²⁹ զորս ոչ բաժանեմք երկաքանչիւր բնութեանցն՝ զոմանս Բանին տալով եւ զոմանս՝ մարմնոյն, այլ եւ ոչ զաւետարանչացն եւ զառաքելոցն՝ ըստ բանի ուղղափառացն Հարցն, այլ միոյ եւ նորին, քանզի յետ միաւորութեանն ոչ յատկանան ի գործս, ի կամս եւ ի բնութիւնս երկուս: ³⁰ Եւ որ իրաւքն ոչ բաժանի՝ մեք զնա եւ ոչ բանիւ իշխեմք: ³¹ Իսկ Հրեայքն չարասէրքն եւ բարիատեսացք, կամաւ եղեալ ի կողմն չարին, զբարոգեալն ի մարգարէից զԱստուած՝ եկեալ սիրով բարի առնել նոցա անձամբ եւ ոչ միջնորդիւ, զնա ոչ ընկալան, այլ նախանձու եղեալ ծառայ եւ աման չարին՝ զԿեանս իւրեանց մատնեցին եւ սպանին զնա՝ զփայտէ կախեալ, ըստ վկայութեան Գրոց իւրեանց*։ ³² Ոչ յորժամ ախորժեցին, կարացին արկանել ի նա ձեռն, զի չեւ էր եկեալ ժամ նորա, այլ յորժամ ինքն կամեցաւ, քանզի ինքն էր շտեմարան տնաւրինական խորհրդոյն իւրոյ, զոր ի դիպող ժամանակի, ըստ նկատելոյ մարգարէիցն, ի կիր առնոյր, զի մի՛ լիցի փրկութիւն մեր ի Հարկէ չարաց եւ ոչ ի կամաց Բարերարին, քանզի ոչ

* Բ Օր. ԻԸ 66

բնութիւնն սատանայի եւ մոլեգնութիւն հրէիցն եւ լրբութիւնն Յուդայի արարին զփրկութիւն մեր, այլ անճառ գթութիւն բարեգործին Աստուծոյ: ³³ Այսինքն՝ եկեալ Արարիչն արարածոց անմահ բնութեամբն Հաւր, առեալ զմահկանացու բնութիւնս մեր անորիչ եւ անշփոթ խառնմամբ՝ չարչարի եւ մեռանի խաչիւ՝ զպարտիս մեր վճարելով անպարտականն գոլով մահու: ³⁴ Ոչ ասեմ զանչարչարելի բնութիւն Բանին չարչարեալ եւ զանմահն մեռեալ. մի՛ լիցի: ³⁵ Այլ զի «Աստուած» խոստովանիմ զմարմինն, զի Աստուծոյ մարմին էր, եւ աստուածացոյց, ասեմ, զմեր բնութիւնն, զոր էառ Աստուած՝ ոչ յանմարմնութիւն փոխեալ, այլ միաւորեալ ընդ Աստուածութեան, ըստ որում չարչարեալ ասեմ եւ ցաւեցեալ եւ խոցեալ եւ բեւեռեալ, որ անմարմնոյ անկարելի է: ³⁶ Եւ վասն այնորիկ մարմնացաւ, զի կարասցէ չարչարիլ եւ մեռանիլ: ³⁷ Եւ «մեռանիլ» կոչեմ զելանել Հոգւոյն բանականի ի մարմնոյն, այլ ոչ բաժանել ի նմանէ Աստուածութիւն: ³⁸ Եւ «կենդանի» ասեմ եւ խոստովանիմ Աստուածութեամբն զմարմինն, ըստ որում երկու վտակքն, զոր զինաւորն գեղարդեամբն պեղէր, քարոզէին զնա կենդանի եւ մեռեալ: ³⁹ Եւ թէ ոք ասէ, թէ Աստուծոյ բնութիւն է անմարմնութիւնն եւ անչարչարութիւնն, թէ մի բնութիւն եղեւ՝ զիս՝ որ մարմին մնաց չարչարելի: ⁴⁰ Նախ ասեմ, թէ զանմարմնութիւն եւ զանմահութիւն ե՛ւ հրեշտակք, ե՛ւ Հոգիք մեր ունին, եւ այդ չէ Աստուծոյ բնութիւն յատուկ: ⁴¹ Եւ ահա մարմինն մեռեալ եւ ո՛չ Հոգին՝ ասեմք զմարդն մեռեալ, այսպէս եւ Գիրք ասեն, Աստուած խաչեալ եւ արիւն Աստուծոյ եւ մահ: ⁴² Եւ մեք ոչ ասեմք՝ կորուսեալ զմեր բնութիւնն շփոթմամբ, այլ եւ նզովեմք զշփոթողսն, եւ որք վասն այնորիկ ասեն մի բնութիւն, այլ՝ զՄիաւորեալն անբաժանելի: ⁴³ Մի ասեմք եւ ոչ Բ, եւ ոչ ոք ի ճշմարտից՝ զոմն չարչարեալ ասէ եւ <զոմն>՝ ոչ մեռեալ, եւ ոչ ես ասեմ զայս. մի՛ լիցի: ⁴⁴ Այլ զինքն ասեմ մարմնով չարչարեալ եւ մեռեալ եւ Աստուածութեամբն անմահ մնացեալ, զի Աստուած մերկ չարչարիլ ոչ կարէ, եւ մարդ սոսկ մեռեալ փրկութիւն ոչ կարէ առնել, զի անյաւաղն եւ անհատանելին Աստուած ընդ խոցոտելումն էր միացեալ մարդում, Թումաս վկայէ՝: ⁴⁵ Վասն որոյ ասեմ զայս, թէ երբ կամեցաւ՝ կրեաց, երբ կամեցաւ՝ եցոյց, որքան եւ կամի տեւէ խոցն այն, զի հայեացին, յոր խոցեցինն՝: ⁴⁶ Եւ զի յիսկզբանն կորստեանն մերոյ նախ

* Յովհ. Ի 27-28
 ** Յովհ. ԺԹ 37, Զաք. ԺԲ 10

մեղքն տիրեաց բնութեանս եւ մատնեաց մահու եւ ապականութեան. իսկ կենդանութիւնն մեր Աստուած նախ դատապարտեաց զմեղս ի մարմնի՝ շրջելովն ի վերայ երկրի եւ սպան զնա ի վերայ խաչին: ⁴⁷ Եւ ի յաւանդելն Հոգւոյն բանականի, որ էր մերն, չոգաւ նովաւ առ դժոխարնակ մարդկան Հոգիսն, ուր էր Թագաւորութիւն մահու, եւ մարմնով էջ ի գերեզման, ուր տիրէր ապականութիւնն՝ յերկուս տեղիս արագելով, ուր զմեզ բռնացեալ ունէին մահն եւ ապականութիւնն: ⁴⁸ Եւ կողոպտելով զմահ յիշխանութենէ իւրմէ՝ ի դժոխս կապեաց եւ զբերան ապականութեան՝ ի գերեզմանին: ⁴⁹ Եւ ոչ կարաց ծամել զնա, զի Աստուածութիւն էր յերկոսին արգելարանսն Հոգւովն եւ մարմնովն, վասն որոյ ըստ Դաւթայ՝ «Ոչ թողաւ ոգի նորա ի դժոխս եւ ոչ մարմին նորա ետես զապականութիւնն»: ⁵⁰ Եւ այսպէս Հանեալ զՀոգիսն յիշխանութենէ սատանայի՝ յարեաւ երեքաւորեայ կնքեալ վիմով ի վկայութիւն կուսութեամբ ծննդեանն: ⁵¹ Այլեւ երկրորդէ վկայութիւն դրաւքն փակելովք առ աշակերտն մտիւն՝: ⁵² Եւ զկնի քառասուն աւուր, Համբարձեալ յերկինս, նստաւ ընդ աջմէ Հաւր, ուստի ոչ էր մեկնեալ ըստ անբովանդակելի բնութեան Աստուածութեանն, եւ «զալոց է նովին մարմնով եւ փառաւք Հաւր՝ Դատաւոր կենդանեաց եւ մեռելոց»^{***}, զի «ոչ եթէ Հայր դատի զոք, այլ զամենայն դատաստան ետ Որդւոյ իւրոյ»[†], զի մարմնատեսակութեամբն ճանաչիցի ի դատեցելոցն:

V. ¹ Եւ այսպէս, ոչ յաւելուած ասեմ ի Սուրբ Երրորդութիւն եղեալ, ոչ անձնաւորութիւն եւ ոչ բնութիւն աւտար եւ ոչ կամս եւ ոչ գործս, թէպէտ ի լրման աւուրց էջ Տէր անմարմին Բան եւ ել մարդացեալ ճշմարտապէս, բայց մնաց մի Տէր, մի Քրիստոս, մի անձն, այսպէս եւ մի բնութիւն՝ զսեփականն Հաւր միաւորեալ ընդ մերս անշփոթելի: ² Եւ մի կամս ասեմ նմա, թէպէտ եւ ասաց ինքն. «Ոչ իմ կամս, այլ քոյդ եղիցի»^{††}: ³ Այս Համակամութեան է ձայն եւ ոչ այլութեան, որպէս եւ այլուր ասաց. «Իջի ես ի յերկնից՝ ոչ զի զկամս իմ արարից»^{†††}: ⁴ Եւ յայտ է, զի յերկնից Բանն էջ եւ ոչ մարմինն. զՀաւր կամացն ասէ, որպէս թէ՛ չէ իմ կամքս աւտար ի քո կամացդ. ըստ մեկնելոյն Աստուա-

* Սաղմ. ԺԵ 10, Գործք Բ 31
 ** Յովհ. Ի 26
 *** Գործք Ժ 42
 † Յովհ. Ե 22
 †† Ղուկ. ԻԲ 42
 ††† Յովհ. Զ 33

ծաբանի. «Եւ զի չէր պատշաճ նոր ինչ մտանել յԱմենասուրբ Երրորդութիւնն, Որդին եկն յերից անձանցն եւ Որդի եղեւ, զի անշարժ կացցեն անուանքն»: ⁵ Նոյնպէս եւ զգործսն ասէր Տէրն, թէ՛ «Հայրն, որ յիս բնակեալ է, գործէ զգործն»: ⁶ Եւ ի վերայ Բանին եւ մարմնոյն որպէս յատկանան գործքն, զի նորա են ամենայն մեծավայելուչքն բնաբար եւ խոնարհականքն տնաւրինարար, զոր աւետարանիչքն եւ առաքեալքն ոչ Համարձակին աւելի ինչ ասել քան զոր ի Մարդացելոյն լուան, մեք որպէ՛ս իշխեմք որոշել, զոր ոչ երբեք բաժանեաց Միացեալն: ⁷ Այլ եւ եցոյց, թէ ոչ կամի զայլոց բաժանելն զնա, յորժամ ասէ զՈրդին մարդոյ յերկնից իջեալ եւ փոխանակ Հաւր տեսանիլ եւ յառաջ քան զլինելն Աբրահամու գոլ^{**}: ⁸ Թէպէտ եւ մեք անմարմին խոստովանիմք զնա՝ եկեալ յերկնից ճշմարտապէս, եւ զայլսն լսեմք նոյնպէս մտաւորութեամբ, այլ որպէս Տեառն ամենայն ուստեք եզական ասելով զանձնէ, նոյնպէս մի խոստովանիմք զնա գիտութեամբ եւ ոչ անգիտութեամբ:

VI. ¹ Հաւատամ ի մի մկրտութիւն: Հաւատամ եւ ի մի եկեղեցի, որ է նախ Հաւատն ուղղափառ, որ կարող է զամենեսեան Հաւաքել ի մի խոստովանութիւն եւ ի վարս: ² Հաւատամ եւ Քրիստոսի Հրամանին անլուծանելոյ առ Պետրոս՝ կոչելով զնա վէճ անշարժ, որ էր Հաւատով դաւանելն զնա Որդի Աստուծոյ^{***}, յորոյ վերայ եւ մեք Հաստատեալ գթութեամբն Քրիստոսի: ³ Այլ եւ ձեռագործ եկեղեցիք ընդ ամենայն տիեզերս բաժանեալք մի են, յորժամ մի խորհուրդ կատարի յամենեսեան եւ կրանք: ⁴ Հաւատամք, եթէ մարդասիրութեամբն Քրիստոսի լինի քաւութիւն եւ թողութիւն մեղաց, զոր յետ Աւագանին աղտեղանամք ի տկարութենէ մարմնոյ եւ ի խաբէութենէ սատանայի, զոր ի ձեռն խոստովանութեան եւ ապաշխարութեան թողու այն, որ եկն կոչել զմեղաւորս ապաշխարութեամբ ի փրկութիւն: ⁵ Եւ խոստովանութեամբ վախճանեցելոցն եւ Հաւատովք լինի եւ նոցա ողորմութիւն, թէպէտ եւ անապաշխար վճարեցան, այլ խորհրդով եկեղեցոյ եւ յետնորդացն յիշատակութեամբ մաքրին մինչեւ յաւրն դատաստանի: ⁶ Եւ ասեմ թէ իրաւացի դատաստանան Աստուծոյ Հոգիքն արդարոց եւ մեղաւորաց ոչ առնուն զվճարն փոխարինի առանց լծակցի մարմնոյն, որով առաքինաց<ա>ն կամ անաւրինեցան, բայց ի խնդութենէն եւ

* Յովհ. ԺԴ 10

** Յովհ. Գ 13, ԺԴ 9, Ը 58

*** Մատթ. ԺԶ 16-18

յերկիւղից, զոր յուսով ունին երկաքանչիւր կողմանքն՝ գիտելովն զպատրաստեալն իւրեանց տեղի, ըստ վարուց աշխարհակեաց կենցաղումնս: ⁷ Եւ են նոքա ընդ իշխանութեամբ Աստուծոյ ի տեղուջ, զոր միայն գիտէ Դատաւորն նոցա Աստուած, զի լուեալ է մեր վասն այսորիկ այլ եւ այլս, եւ Հաստատել ոչ ունիմ ի բնագրոց: ⁸ Հաւատամ, եթէ յարութիւն առնէ Աստուած Հասարակաց արդարոց եւ մեղաւորաց ի սահմանեալն աւուրն իւրական գիտութեամբն եւ դատաստան իրաւամբք Աթոռոյ իւրոյ: ⁹ Իսկ զփառս եւ զպատիժս զանազանեալս առնուն յարդար Դատաւորէն առաւելութեամբ եւ նուազութեամբ յարմարական աստէն քաղաքավարութեան իւրեանց, եւ զայնոսիկ յաւիտենական, ըստ Հրամանի Փրկչին մերոյ Աստուծոյ, որ նա ինքն է Դատաւոր արդարութեան, որ է աւրհնեալ ընդ Հաւր եւ ընդ Հոգւոյն Սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս:

VII. ¹ Ձայս խոստովանութիւն դիւրին էր մեզ ըստ մասին Հաստատել ի բնագրոց եւ յերեւելի արանց սրբոց, յորոց վերայ եկեղեցի Հայաստանեայց առաջին Հիմամբն անշարժ կայ շնորհաւքն Աստուծոյ, բայց զի վարժ լսելեաց աւանդեմք զբանս, ոչ Համարեցաք Հարկաւոր: ² Եւ եթէ յետոյ ուրեք պատճառ ինչ երեւեցաւ եւ նորաձեւ իրք ասացան՝ Հեռաւորացն եւ յետնոցն, բանիւք ոչ իշխեմք չափել զԱնչափելին, եւ աղաչեմ չմեղադրել մեզ վասն այսոցիկ: ³ Ո՞ղջ լեր:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐՁՆԿԱՅՈՒ

«Ի ՃԽ ՍԱՂՄՈՍ...» ՃԱՌԸ

«Գանձասար» Հանդէսի Զ Հատորում ներկայացուած Յովհաննէս Երզնկացի-Պլուզի «Յաւուր Մննդեան եւ Մկրտութեան Քրիստոսի» բնագրի ներածականում Արմէնուհի Սրապեանը նշում է, որ հրատարակութեան են ներկայացուած մեծ վարդապետի առաջնել չուսումնասիրուած երկերը՝ աստուածաբանական բնոյթի ճառերն ու քարոզները: Երզնկացու կեանքի եւ ժառանգութեան ճանաչուած ուսումնասիրողն իրաւացիորէն նկատում է, որ այդ ճառերն ունեն ոչ միայն աստուածաբանական, այլեւ գրական, իմացաբանական, գիտական, բարոյաքաղաքական, մշակութային, ազգային մեծ արժէք: Յաւօք, բացի վերոյիշեալ ճառից, Երզնկացու այս երկերը ցարդ հրատարակուած չեն: «Գանձասար» Հանդէսի Հատորներում մենք շարունակելու ենք ներկայացնել Երզնկացու ճառերի եւ քարոզների բնագրերը, մինչեւ Հնարաւոր լինի դրանք ամբողջութեամբ հրատարակել:

Ներկայացուող ճառը մեկնութիւնն է ՃԽ սաղմոսի 1-2 համարներին՝

«Տէ՛ր, կարդացի առ քեզ, եւ լո՛ւր ինձ.

նայեա՛ց ի ձայն աղաւթից իմոց ի կարդալ իմում առ քեզ:

Ուղիղ եղիցին աղաւթք իմ, որպէս խունկն առաջի քո, Տէ՛ր.

համբարձումն ձեռաց իմոց պատարագ երեկոյի»:

Ճառի վերտառութիւնից յայտնի է, որ Յովհաննէս Երզնկացին այն կարդացել է Դրագարկի Հոչակաւոր վանքում՝ ամենայն Հաւանականութեամբ 1281-1284 թթ.: Կիլիկիայում գտնուելիս: Ճառն ունի բարձր Հռետորական ոճ եւ գեղեցիկ, հիւթեղ լեզու, ինչը բնորոշ է Հեղինակի գործերին առհասարակ: Երզնկացու խօսքն ունի զարմանալի ներգործականութիւն եւ զօրութիւն, ինչն արդիւնք է նրա աստուածամերձ ու սրբակեաց վարքի: Սուրբ Գրքի աստուածաբանական իմաստները բացայայտուած են զարմանալի խորութեամբ: Ճառի բուն թեման ներքին

աստուածպաշտութիւնն է եւ յատկապէս Աստուծոյ Հետ աղօթական փոխարարեցրութեան խորհուրդը:

Ըստ Յովհաննէս Երզնկացու՝ աղօթքը մարդու կողմից Աստուծոյ Հետ Հաղորդակցութիւն Հաստատելու ոչ միայն առանձնական անհրաժեշտութիւն է, այլեւ արարչութեան ընդհանրական ձգտում է դէպի իր Արարչագործ Սկզբնապատճառը: Վերջինիս մէջ մարդու դերը կենտրոնական է եւ, ըստ էութեան, քահանայագործական. «Երբ դիմում եմ [Աստծուն], ինձ Հետ դիմում են բոլոր արարածները, ինչպէս բոլոր անդամները մէկ բերանով, քանզի գոյի բոլոր տեսակներից մարդու բնութիւնը իր մէջ մաս ունի. զգայութեամբ՝ զգայական կենդանիների, տնկականով՝ բոյսերի, եւ մտքով՝ իմանալի աշխարհի»:

Աղօթքը մարդու բոլոր զօրութիւնների միամանական կէտ է. Աստծուն պէտք է դիմել խորհուրդներն ուշադրութեամբ ի մի բերելով, սրտի ջերմեռանդութեամբ եւ մտքի խոնարհութեամբ: Կարեւոր է զղջմամբ եւ մեղքերի խոստովանութեամբ աղօթելը, ինչպէս նաեւ Դատաստանի յիշողութիւնը աղօթքի ժամանակ:

Աղօթքի զգալի նշանակը խունկն է: «Ինչպէս խունկը, անուշահոտ լինելով, իր բուրմունքը չի արձակում, քանի դեռ չի հպուել հրին, այնպէս էլ սաղմոսերգութիւնն ու աղօթքը բարի են, սակայն իրենց անուշահոտութիւնը տարածում են այնժամ, երբ սիրոյ հրի բորբոքմամբ դրւում են Աստուծոյ առաջ... Եւ ինչպէս խունկի ծուխն է ուղիղ եւ թեթեւօրէն վեր ելնում, քանզի չունի ծանրութիւն, թէպէտ ծանր նիւթից է ելնում, այնպէս էլ մեր մտքի իմանալի տեսութիւնը, ցանկականի շարժումը եւ սրտի խորհուրդները, Աստուծոյ սիրոյ հրի մէջ դրուելով, ամէն տեսակ նիւթականից վեր են ելնում...»:

Թէպէտ կան Հաստատուած աղօթքի ժամեր, սակայն ուղիղ աղօթքի ժամն այն է, երբ միտքը ելնում է զգայական ցրուածութիւնից եւ միաւորուում Աստծուն: Միտքը մարմնի եւ զգայական շնչի լոյսն է եւ, հպուելով Քրիստոսի լոյսին եւ նրանից պայծառանալով, լուսաւորում է մարմինը, որ գիշերի օրինակն է:

Քրիստոսի պատարագը Աստուծոյ Հետ միաւորուելու խորհուրդն է, ուստի, ըստ Յովհաննէս Երզնկացու, Հարկ է Հոգու եռեակ զօրութիւններով կատարելապէս պատարագ մատուցել Աստծուն. բանականի պատարագը աղօթական օրհնութիւնն է, ցասմանականինը՝ խոնարհութիւնը, ցանկականինը՝ սրբութիւնը: Իսկ մարմինը պէտք է պատարագել թոյլ չտալով, որ այն ըմբոստանայ բանականութեան դէմ եւ իր

ցանկութիւնները թելադրի նրան. իւրաքանչիւր անգամ պէտք է հեռանայ չարից եւ գործի բարին: Պատարագ է նաեւ, երբ մարդ ոչ միայն սեփական անձը, այլեւ ուրիշներին է նուիրում Աստուծոյն, ինչպէս անում են սուրբ Հայրերը:

Աղօթքի խորհրդի հետ խոր աղերս ունի բուրվառի խորհրդաբանութիւնը. բուրվառը սրտի սրբութիւնն է, բուրվառի շղթաները՝ մեր քառանկութեայ բնութիւնը, շղթաների ագոյցը՝ բանականութիւնը, բուրվառի ներքեւի մասը՝ մեր մարմնի բնութիւնը, բռնելիքը՝ անմոռաց յիշողութիւնը, խնկանուէր միտքը սեղանն է, տաճարը, բեմը, որտեղից բարձրանում է Սուրբ Երրորդութեանը Հաճելի անուշահոտութիւնը:

Բնագիրը պատրաստուած է ըստ ՄՄ N 2178=a (1ա-17ա) գրչագրի, որը համեմատուած է N 2854=b եւ N 2992=c գրչագրերի հետ:

Մեսրոպ քահանայ Արամեան

Ի ԺԵՍ ՍԱՂՄՈՍ, ՈՐ ԱՍԷ. «ՏԵՐ ԿԱՐԴԱՅԻ ԱՌ ՔԵԶ» 1ա
ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒՅՑ ԱՍՏՅԵԱԼ ՅԱՏԵԱՆԸ
ԴՐԱԶԱՐԿՈՅՆ, Ի ՀՌՉԱԿԱՒՈՐ ԵՒ Ի ՄԵԾ ԱՆԱՊԱՏԻՆ,
ԳՆԱԼՈՎ ԱՆՏԻ...*

I. ¹ Անզուգական եւ անբաղդատելի սիրոյն Աստուծոյ առ ազգս մարդկան վկայ են երկինք եւ երկիր՝ ամենայն մասամբք արարածոցս: ² Նախ՝ զի այս ամենայն գեղեցիկ յաւրինուածք էից յաղագս մարդոյն եկին ի լինելութիւն եւ գործով ի ցոյցս տեսութեան, յորոց վերայ եւ գտիրականն առ իշխանութիւն: ³ Եւ երկրորդ՝ զի ոչ միայն շնչաւ կենդանի է մարդն եւ զգայական մասամբք՝ ճանաչող զգալեացն, այլեւ մտաւոր եւ բանական եւ խոհականին ընտրութեամբ՝ իմաստասիրակ: ⁴ Վասն այսորիկ եւ կրկնակի բնութեամբ բարգաւաճեալ ցնծայ յարածս Աստուծոյ, վասն զի ետ մարդոյն զոմանս ի պէտս վայելչութեան, եւ է զորս ի պատճառս իմաստասիրութեան: ⁵ Եւ երրորդ՝ զի ստեղծ Արարիչն գործիական մասունս ի կազմուածի մարմնոյս եւ ետ Հնարս եւ Հանճարս իմաստութեան բանական հոգւոյ, որովք ամենայն արարածոցս գեղեցկութիւն մի՛ վրիպեսցի զիւրն ընդունել շահաւէտութիւն: ⁶ Ետ զգայարանք Ե (5). առաջին՝ աչք, երկրորդ՝ ակա/նջք, երրորդ՝ ^{1բ} ճաշակելիք, որ է բերանն, եւ չորրորդ՝ Հոտոտելիք, եւ Հինգերորդ՝ շաւափելիք, որ է ձեռն: ⁷ Իսկ իմաստութեան գտող եւ բացատրող միտք եւ բան: ⁸ Այլեւ զմեծահրաշ բարձրութիւնն երկնի եւ զխորութիւն եւ զտարակացութիւն** երկայնութեան եւ լայնութեան երկրի եւ զամենայն իրողութիւնն աշխարհի համառաւտեալ Հաւաքեաց Արարիչն ի Ե (5)՝ ըստ զգայարանաց չափոյ, ⁹ զի կամ գոյութիւն է շաւափելի եւ թանճրատեսակ էութիւն, որ ձեռաւք շաւափի, եւ կամ պատահմունք գունոց զանազան եւ գեղեցկանկար երանգաւք, որ աչաց տեսանի, կամ Հնչմունք ձայնից յաւաւորական եւ անյաւաւոր կենդանեաց եւ անշունչ եւ անկենդան նիւթոց, որ ականջաց լսի. եւ կամ Համոյ եւ ճաշակաց որակք, որ բերանով ճանաչին, եւ կամ բուրմունք Հոտոց, որ

* Վերնագրի վերջնամասի «անտի տէ»՝ Հապաւուժը ենթադրաբար ընթերցելի է որպէս «անտի Տէրն» (Ա. Սրապեան), «անտի ի Տէրն», «անդր ի Տեսուչ» եւն (խմբ.):
** բնագրում՝ զտարակացութեան (խմբ.)

ունգամբք հոտոտին: ¹⁰ Եւ ոչինչ է յամենայն մասունս արարածոց, որ հնգիցս այսոցիկ արտաքոյ գտանի:

II. ¹ Արդ, այսոքիկ բնաւորեալ են ի մեզ մասունք զգայարանաց, ընդ որս եւ ամէնառատ բարեացն Աստուծոյ բխմունք առատապէս հոսին գետաւրէն գնացիւք՝ իբր ի ծով մեծ յանմարմին մտացն յընդարձակութիւն, ² եւ ի նմանէ դարձեալ յառաջ գան ներտրամադրական եւ արտաբերական բանիւ ի ձեռն ձայնական գործեաց՝ իբր զվտակս աղբերաց ընդ երակս երկրի եւ ընդ ծործորս քարանձաւաց եւ ընդ մէջս վիմաց, որովք արբեալ զուարճանան բանականաց եւ անբանիցն հոյլք կենդանեաց, եւ դալարացեալ ծաղկին տնկական եւ բուսական արմատոցն ազգ զանազան: // ³ Այսպէս եւ յիմացուած մտացն աղբիւրաբար բխմանէ բանից դալարացեալ ծաղկին բանականաց եւ անբանից մասունք հոգւոյն, եւ պտղաբերին տունկք եւ սերմանիք կենդանի այսմ անդաստանի: ⁴ Արդ, զի՞ ասէ իմաստունն. «Ոչ լցցի ակն տեսանելով, եւ ոչ ունկն՝ լսելով, եւ երկիր ոչ յագի ջրով, եւ հուր եւ ջուր ոչ երբեք ասնն շատ»: ⁵ Վասն զի միշտ կարաւտ եմք բնութեամբ տեսանել աչաւք զգեղեցկութիւն զարդուց, որ յարարածս Աստուծոյ, եւ լսել ականջաւք զլուր սքանչելի գործոց Արարչին, եւ բանական երկիրս մեր ոչ յագի այսպիսի ջուրցս գիտութեան ոռոգմամբ, եւ ոչ հուր ցանկականին եւ մտաւորական տեսութեանց ասէ շատ, զի անյագ է յընդունելն միտք զգայարանաւք եւ անխոնճ ի խոկումն խորհրդոց եւ յարտաբերութիւն պատմողական բանից:

III. ¹ Արդ, այսպիսի նախադրութիւն բանից մեզ առաջի եղան, վասն զի մի իմն է մեծագունիցն եւ յաշխարհի հռչակեցելոցն ձայնիւք եւ տենչալի տեսութիւն եւ ցանկալի աչաց, քաղցր եւ ախորժելի ճաշակ բերանոյ եւ անուշահոտ բուրումն ընգաց, հռչակաւորս այս տեսանի տեղի եւ յականաւոր յոլորտս տիեզերաց, մենաստանս մեծ մաքրակրաւն եւ մարմնապար հրեշտակաւք լցեալ ի բարձրութիւնս ծայրից լերանց, դրախտ Աստուծոյ՝ բանաւոր տնկովք զուարճացեալ արդարութեանն գործովք, ըստ նմանութեան արմաւենեացն ծաղկեալք, որոյ աճումն ի վեր կոյս եւ անհաս ձեռին մարդոյ, ² զ՛առ ի յետոյս մոռացեալք եւ // յառաջադէման նկրտեալք, ըստ Պաւղոսի, ուշ եղեալ բարձրընթաց գնացիւք ի կէտ կոչմանն Աստուծոյ, որ ի Քրիստոս՝,

* Ժող. Ա 8
** Փլւ. Գ 13-14

նեղ ճանապարհաւ յաւթեւանսն վերին ճեպեալք, ձիթենիք պտղալիցք ի տանն Աստուծոյ տնկեալք, եւ աւժամբ Հոգւոյն Սրբոյ պարարտացեալք, լուսանիւթ պտղովք առաքինութեանցն լցեալք, նոնենիք պարարտապտուղք, ընդ կարծր կեղեւոյ կեղեքեալ եւ չարչարեալ մարմնոյ դեղնութեան ծածկեալք, բազմահոյլ հատից հոգեկան մասամբն բարեաց, հրագունակ Հոգւոյն որակաւք ներկեալք, ³ խնձորենիք կարմրաբերք՝ ի փայտից անտառաց մարդկութեան միջոցէս բուսեալք, Եղբաւորորդոյն գովեստի պատուեալք, որոյ իմաստունն յերգսն զհարսինն բան բարբառի. «Որպէս խնձոր ի փայտս անտառի՝ Եղբաւորորդին իմ ի մէջ ուստերաց»*. ⁴ Վարդք կարմրերփեանք ի սէրն Աստուծոյ վառեալք, մանուշակք մաքուրք, անուշահոտութեանն Քրիստոսի բուրիչք, շնորհալի շուշանք՝ ճգնողական վարուք ողջախոհացեալք, քրքումք քաջազարք կուսութեանն պատկառանաւք պարկեշտացեալք, յաղագս որոյ ցանկալի՝ է յոյժ եւ բաղձալի՝ ձայն համբաւոյ ձեր եւ զուարթարար տեսութիւն եւ ճաշակ ձերոյդ պտղոյ քաղցրութեան: ⁵ Վասն որոյ զառաքելականն բարբառիմ, զոր ի վերայ հոյակապ եւ հռչակաւոր քաղաքին մեծի Հռոմայ ի համբաւ հաւատոյ նոցա գոհանայր. «Գոհանամ զԱստուծոյ իմոյ, զի հաւատքն ձեր պատմեալ են ընդ ամենայն աշխարհ»**. ըստ որում եւ եւս գոհանամ, զի զոր ի լուր ականջաց // լսէի, եւ այժմ դէմ յանդիման աչաւք իմաւք տեսի եւ զքաղցր եղանակս ձայնից ձերոց յաւրհանութիւնն Աստուծոյ լուայ եւ իբրեւ ի հոտ ինկոց անուշից ի նուէրս աղաւթից ձերոց զմայլեցայ: ⁶ Վասն որոյ յաւժարի բերան իմ ի պատմել զիմաստութիւն եւ խորհուրդ սրտի իմոյ՝ զհանճար հոգւոց ձեր հրատարակել եւ գրել գրչաւ լեզուի գերանական պատկեր գեղոյ կերպարանաց կենդանեացդ հոգւով. ⁷ եւ առնելով զայս ոչ իբր կարաւտ գոլով բանից, որոց գործքն են վկայք եւ վարք վեհագոյնք, այլ զի աւրէնք են, եւ այս աստուածային եւ ամենագեղեցիկ եւ մի ի տասանց բարեգործութեանցն թուեալք: ⁸ Ձի հարցանելով մարգարէին. «Տէ՛ր, ո՞վ կացցէ ի խորանի քում»*** յիմանալին եւ յանճառականն: ⁹ Եւ պատասխանէ նմա Հոգին. «Որ գնայ ամբիժ, գործէ զարդարութիւն»†. եւ ընդ այլսն ամենայն թուէ եւ զայս՝ գերկեղածս Տեառն

3ա

* Երգ Բ 3
** Հռոմ. Ա 8
*** Սաղմ. ԺԴ 1
† Սաղմ. ԺԴ 2

փառաւորելով¹⁰: Արդ, առաջին՝ այս իսկ է յոյս մեր, զի գերկեղածս Տեառն՝ մեր բանիւ, թերեւս արժանի եղիցուք կեալ ի խորանի նորա եւ ի սրբում նորա բնակել ի լերինն: ¹¹ Եւ երկրորդ՝ գովելի են բանիւ գեղեցիկքն, զի մի՛ նախատիցիմք, իբր ոչ ընտրողք զսուրբսն եւ զանարատ յանսրբոց եւ յարատաւորէ: ¹² Եւ երրորդ՝ զաւրէն սիրոյն մի՛ զընկենուկ երեւեսցուք զանվճարականն, եւ թէ ամենեցուն եմք պարտական սիրոյ, ապա կրկնակի պարտք են ի վերայ Աստուծոյ սիրելիան սիրական բանիւ ներբողել: ¹³ Եւ չորրորդ՝ գովեստ յառաքինիսն նախ առաջին յԱստուած վերաբերի, երկրորդ՝ յառաքինութիւնն, երրորդ՝ յենթակայ նորին, յոմն՝ որպէս յառաջին պատ//ճառ եւ ի միւսն՝ որպէս ի բարոյ բարի երկրորդ, իսկ ի միւսն՝ որպէս ի սիրելի երկոցունց: ¹⁴ Եւ Հինգերորդ՝ որ է վերջին եւ մեծ եւ Հարկաւոր՝ եթէ ոչ զարժանիսն բանի պատմեսցուք, երկուց կողմանց զրկողս գտանիմք բազմաց այլոց եւ նախ մերոց անձանց. զնոսա՛ վասն ոչ ի ցուցմանէ բարոյն ի նոյնս եւ ի նմանս յորդորելոյ, իսկ զմեզ՝ յաղագս անշարժութեան եւ Հեղգութեան առ աւգտակարագոյնսն, ուստի անշահութեան է վրէժնադրութիւն յասողէն՝ «Մառա՛յ չար եւ վատ, ընդէ՛ր ոչ արկէր զարծաթդ ի մի սեղանաւորս»^{**}:

IV. ¹ Արդ, յաղագս այսպիսի պատճառաց զընծայս բանից մերոց նուիրեսցուք աստուածարելոց եւ աստուածեղէն գանձիւք փարթամեցելոցդ եւ ճոխագունից, զի եւ երեւելեացն եւ մեծամեծաց եւ թագաւորական փառաւք պսակելոցն, որոց բնաբար եւ սեփհական է գանձուցն յովովութիւն, պատուական մարգարտացն եւ մեծագին եւ լուսանշոյլ քարանցն պայծառութիւն, սոփերականն ոսկի եւ ոսկեթել նկարագործական Հանդերձիցն արկանելեացն զգեստուց, ² բայց ոչ ամաւթ Համարի ոք այր տառապեալ յիւրոց քրտնաջան տաժանմանց եւ մշակութեան գործոյ երկու դանկաց եւ սակաւ լուծայից չափ գնոջ ընծայել արքայաշուք պատուով փառաւորելոյն, ոչ յաւելուած ճոխացելոյն, այլ Հնագանդութեան պարտուց Հատուցումն եւ ի պատճառս սակաւ ընծային զիւրոյ անձինն պատմել զկարիս՝ յուսով գտանելոյ զողորմութիւն: ³ Եւ կամ թէ ոք զմիոյ երկնի գեղեցկութիւն զխորանայարկ կամարին կայական Հաստա//տութիւն, եւ որ ի նմա զարդ սքանչելի կոյտք եւ կաճառք լուսատարր, եւ ճառագայթ արձակ դրից աստեղաց եւ

* Սաղմ. ԺԴ 4
** Ղուկ. ԺԹ 23

լուսաւորին մեծի արեգականն, գերապայծառ ջահին երկնային շրջանին, եւ փոքու լուսաւորին լուսնոյ ստուերական գիշերոյն Հանդարտածագ եւ արագընթաց լուսաւորին: ⁴ Արդ, եթէ ոք զսոսա ներբողական գովեստից բանիւ պատմէ, ոչ առ ի լրումն պակասութեան նոցա եւ կամ իբր առ կարաւտս գովութեան զբանն առնիցէ, զի գեղ անձնաւորական լուսոյն իւրեանց եւ շարժումն ընթացիցն մոլորականաց եւ անմոլար գնդին բաւական է պատմել առանց բարբառոյ բանի ընդ ամենայն ծագս տիեզերաց զգովութիւն նոցա: ⁵ Բայց կարաւտութիւն եւ բաղձանք առ այն է բնաւորեալ, որ զամենագեղեցիկսն գործով ախորժական ըղձիւ յաւժարի ներբողել բանիւ. եւ կամ թէ ոք զգեղեցիկ պատկեր կենդանոյ բանական մարդոյ եւ զարքայական պատուով չքեղացելոյ նկարագրական դեղաւք եւ պէս պէս երանգաւք Հնարի գնոյն ձեւ եւ զնմանութիւն պատկերի ի տախտակս նկարել, ոչ առ ի լրումն թերութեան կենդանոյն, այլ առ անձուկ սրտին բաղձանաց, զոր ունի ի փափագ եւ ի սէր կենդանոյն, Հնարի գեղեցկափայլ դեղաւք ի նոյն ձեւ ի նմանութիւն ածել: ⁶ Ըստ այսմ աւրինակաց եւ մերս լիցի ընծայումն բանից արքայաբնակ տաճարիս եւ թագաշնորհ արանց աստուածամեծից, գանձին ծածկելոյ յագարակի գտողք եւ ամենայն կենցաղականաց անցաւորի վաճառողք // եւ միոյ պատուական մարգարտին գնողք, որոց ստացուածք ոսկոյ՝ ուղեղ Հաւատոյն Հարստութիւն, եւ լուսանշոյլ քարինք՝ առաքինութեանցն պայծառութիւն, եւ գեղեցկութիւն զգեստուցն՝ վեհագոյն վարուցն զարդարանք: ⁷ Այսպէս եւ երկնային այսմ խորանիս՝ ի կենդանի Հոգով լուսաւորաց զարդարեցելոց, յորում փայլեն աստեղք լուսագեղք՝ ի կենցաղական ծովուս առաջնորդք նաւով մարմնոյ ընթացողաց, որք եւ, ըստ քաղցր ճառագայթից արեգականն, ընդ երկիրս ծագեն՝ յերկրայնոցս ամենայնէ անաղտ մնալով, եւ ըստ նմանութեան լուսնին՝ միշտ աճողականք ի բարիս եւ նուազեալք ի չարեաց, վերնական լուսոյն եւ արփիաւոր լուսոյն շաւղաց ընթացողք, որ ոչ նեմական բանից մերոց կարաւտիք, այլ ձերովդ լուսոյ փայլմամբք փառս ամէնիմաստ Արարչին նուիրեալ յաւժարիմք: ⁸ Եւ զբարեացն ամենայնի սկզբնատպի զիմաստուն եւ զկենդանի պատկերաց պատիւ ոչ միայն բանական, այլ եւ Աստուածեղէն Հոգւովն կենդանականաւ շարժեալք, ոչ միայն պատկերեալք եւ կերպարանեալք, այլեւ աւրըստաւրէ ի նոյն գեղեցկութիւն փառաց յաւելեալք:

V. ¹ Արդ, այսպիսի մեծահանդէս տեղոյ եւ երկնաքաղաքացի ժողովոյ կամելով ընծայարբեր լինել մեր՝ եղաք առաջի զմարգարէական

4բ

բանն Դաւթի, որ ամենայն երեկոյի երգեցեալ լինի, յորում ասէ. «Տէ՛ր, կարդացի առ քեզ, եւ լո՛ւր ինձ»²: Որ եւ նախ քան զմեկնութիւն առաջիկայ բանիս զայս պարտ է ասել, զի յովո՛ք ի մանկութենէ մինչեւ յաւագոյթ ի բերան // առեալ երգեն եւ զմիտս իմաստիցն, որ ի սմա, ոչ կամին ուսանել: ³Ձի թէ՛ ոք ծարաւի յատակ ջրոյ Հանդիպի, մի՞թէ՛ ոչ յաւժարի ընուլ զցանկութիւն, կամ մտանել ի ծաղկոցս եւ ի դրախտս ամենալի, եւ ո՛չ կամիցի վայելել ի մրգոցն կամ ի Հոտոյն: ⁴Իսկ մեք զիա՛րդ չիցեմք մեղադրելիք՝ կալ առնթրեք գանձի ծածկելոյ, կամ որպէս քսակ լի ոսկով կրեմք կնքեալ եւ ոչ վայելեմք, այլ միայն զծանրութիւնն զգամք: ⁵Այլ չէ պարտ այսմ այսպէս լինել, այլ զիւրաքանչիւրսն ի միտ առնուլ արժան է խորհրդով, որպէս եւ այս սաղմոս, զոր միշտ ամենայն երեկոյի երգեմք, քանզի են աստ զաւրութիւնք իմաստից, որ կարող են մաքրել, զոր ինչ զաւրն ամենայն կրեցաք ի մեզ կամայ եւ ակամայ, ոչ միայն վասն միոյ բանին, թէ՛ «պատարագ երեկոյին», այլ որպէս եւ ասէ. «Տէ՛ր, կարդացի...»: ⁶Ըստ չորից յեղանակաց լինի կարդալն առ Աստուած: ⁷Առաջին՝ զամենայն արարածս ի նա իբր ի գրի կարդալ, զի ի նմանէ են, եւ նա է պատճառ ամենայնի՝ յարացուցական, կատարական, գործաւորական, յատկական եւ տարրեղէն, եւ որ ըստ այսմ ամենայնի: ⁸Վասն որոյ եւ ամենայն արարածովքս անուանեմք զնա ըստ երկուց պատճառաց. վասն զյարացոյցսն յինքեան ունելոյն զեղական արարածոցս ի գիտութիւն եւ ի կամս իւր, եւ վասն բաշխելոյն ի մեզ զզանազան եւ զյոքնաթիւ պարգեւան, ⁹վասն որոյ անուանեմք զնա ի պարգեւաբաշխ պատճառէն եւ ի Հեղլոյն յարարածս զամենայն բարիսն, որովք կարդամք զնա բարի եւ իմաստուն, ազնիւ, կենդանարար, եւ զամենայն որքան ի բարի պարգեւ//աց նորա անուանեմք, եւ վասն այսորիկ ընդ այլ արարածս եւ զբանական բնութիւնս արարած Արարչին զեղեցկագոյն բնաւիցս ամենայն, ուստի եւ պարտական պտղոյ, իբր տունկ՝ տնկագործի: ¹⁰Եւ երկրորդ՝ կարդալն զիւր մեղսն խոստովանաւրէն, որով զլացաւ զբարեացն զպտուղ եւ զսկզբնատպին բարեացն կերպարան, կամ զոր ունէրն, եղծեալ տգեղացոյց, եւ կամ զոր պարտն էր կատարել, անփոյթ արարեալ տգեղացոյց եւ զկենդանական զաւրութիւն մահաբեր ցաւաւք Հիւանդացոյց, զոր պարտ է կարդալ եւ յայտնել իմաստուն բժշկին. ¹¹զի պատճառ կորստեան այն իսկ է, յորժամ ծածկէ յանցաւորն զխոցուածս նետից մե-

* Սաղմ. ձև 1

ղացն, զոր ընկալաւ յանձին, եւ ոչ կարդայ խոստովանաբար առ Տեսողն գաղտնեաց եւ բժշկի: ¹²Ձոր աւրինակ, եթէ՛ ոք զՀիւանդարար պատճառս ցաւոցն ոչ յայտնէ բժշկին, դեղս առողջական ոչ գտանէ անձին, եւ ախտք առանց բժշկութեան մնացեալ՝ Հնացեալ նեխին, որում Հետեւի մահ, որպէս եւ սոյն մարգարէ ասէ. «Նեխեցան եւ փտեցան վէրք իմ յերեսաց անզգամութեան իմոյ»¹³: ¹³Իսկ <յ> իմաստութեամբ զգալ ցաւոյն եւ խոստովանութեամբ կարդալն՝ բժշկութիւն Հետեւի. եւ սոցա գաղափար ի Գրոց Սրբոց իմասցիս: ¹⁴Նախաստեղծքն, որ ոչ կարդացին խոստովանութեամբ՝ ի Հարցանել բժշկին, մահու եղեն ժառանգորդք: ¹⁵Իսկ Դաւիթ, որ ոչ ծածկեաց, այլ ասաց՝ մեղա՛յ Տեառն, եւ ապրեցաւ, վասն որոյ թողութեան արժանացաւ: ¹⁶Եւ զի ոչ է այնպիսի իրս, որ զԱստուած յողորմութիւն յորդորէ, որպէս // զկարդայն խոստովանութեամբ զյանցանսն, որպէս եւ այժմ մարգարէիս ցուցանէ բան՝ «Տէ՛ր, կարդացի...»: ¹⁷Իսկ երրորդ՝ կարդալ է զահաւոր Դատաստանն, որ սրբոց եւ անսրբոց, վասն որոյ խորհեցան, խաւսեցան եւ գործեցին բարի եւ չար:

Ճա

VI. ¹Եւ Բ են ժամանակ կարդալոյ. մի՛ որքան ի մարմնի եւ յայժմու կեանս եմք, որք եւ ազատ կամաւք կարդամք զՀամարս գործոց մերոց, եւ մի՛ ի Հանդերձեալ ատենին ի Դատողական աւուրն, յորժամ ոչ լինիմք տեսարք անձանց. ²զի անդ կարդասցի՞ ստուգապէս, զոր աստ ոչ կարդացաք եւ ջնջեցաք եւ փոքր ամաւթովս այս եւ պատկառանաւք, զոր առաջի Հարցն խոստովանութեան լինի, ոչ զերծուցաք զմեզ ի մեծի ատենին եւ յահեղ Հրապարակին ամաւթոյ, զոր պարտ էր ամենայն աւուր կարդալ, ³զի մի՛ մոռացաւնք ծածկեցցեն, եւ երեւեցի ի մեծի ատենին, յորում իւրաքանչիւր ոք զգործս ձեռաց իւրոց, գրեալ ի տախտակս մարմնոյ իւրոյ, ընթեռնու եւ ի տեղիս եւ ի տարերս ամենայն, ուր գործեցան: ⁴Այլ այժմ, որքան ի շնորհաց եւ յողորմութեան ասի նստեալ յաթոռ, մատիցուք առաջի աթոռոյ շնորհաց նորա եւ ի դէպ ժամու կարդասցուք, որ վասն միոյ արտասուաց զՀինգ Հարիւր դահեկանն թողու եւ մի ասելոյն «յիշեա՛ զիս, Տէ՛ր», զդրախտն պարգեւէ: ⁵Իսկ յորժամ յարդարութեան եւ յիրաւանց նստի յաթոռ, զաստի գործոյս փոխարէնն Հատուցանէ, վասն որոյ յիմար կուսիցն արտասուք անտես լինի եւ բազմաց «Տէ՛ր, Տէ՛ր» զնա խոստովանելն:

* Սաղմ. Լէ 6

** բն. կարդացուի (խմբ.):

6 Ենծատունն պապակի՝ կաթոյ // ջրի կարաւտեալ, Ղազար ցնծայ վասն աստ վիրաւորելոյն եւ ի գոգն Աբրահամու Հանգչի, վասն որոյ աստէ՛ն կարդասցուք առ նա: 7 Եւ չորրորդ՝ կարդալ է զարարչական եւ զհայրենի գութն ի վերայ արարածոցս եւ զողորմութիւն նորա, զոր տայ զղջացելոցն, եւ զերկայնամտութիւն, որով ներէ յանցաւորացն, եւ բազում ողորմութիւն նորա, որ առ բազմամեղսն, եւ խոստովանել զճշմարիտ եւ զիրաւացի ընտրութիւն դատաստանաց նորա, վասն զի ողորմութիւնն գանձ է, եւ ճշմարտութիւն նորա կնիք եւ պահպան ի վերայ ողորմութեանն: 8 Եւ յորժամ տեսանէ զմեզ զղջացեալս եւ պաղատանաւք խնդրել եւ հայցել ի նմանէ զողորմութիւն, բանայ՝ զփականս դրանն եւ զկնիք պահպանութեանն զճշմարտութիւն եւ հեղու զողորմութիւն իւր ի վերայ մեր գանազան կերպարանաւք եւ առնէ զմարդիկ բազում աւթեւանացն լցուցիչ, զոր պատրաստեալ է սիրելեաց իւրոց: 9 Վասն որոյ ըստ այսքան յեղանակացս կարդայով ծառայիցս առ Տէրն՝ ասեմք. «Տէ՛ր, կարդացի առ քեզ, եւ լո՛ւր ինձ»: 10 Վասն զի այս են սահման եւ գլուխք աղաւթիցն, որովք պաղատիմք առաջի Աստուծոյ եւ ակն ունիմք լսել մերոց պաղատանացն:

VII. 1 Այլ եւ նոյն ինքն լսելն Աստուծոյ ըստ չորից պատճառաց լինի, զի ըստ այնմ լուիցէ մեզ: 2 Եւ է առաջին՝ ինքնաշարժ ողորմութիւնն, յորժամ խոնարհեցուցանէ զունկն, որպէս մարդասէր բժիշկ առ նուաղ ձայն հիւանդին, եւ լսէ զպատճառս եւ զկիրս ցաւոյն եւ զաւգտակարն մատուցանէ դեղ: 3 Ձի զ<որ>աւրինակ հիւանդն ի նեղ//ութենէ ցաւոց մարմնոյն տազնապեալ՝ առողջութեանն փափագէ, այսպէս եւ հոգին, որ ունի զվէրս եւ զխոցուածս մեղաց, ողորմութեանն Աստուծոյ կարաւտի: 4 Եւ երկրորդ՝ արդար իրաւամբք է հայցելն մեր, զի լուիցէ մեզ, վասն զի լի է ականջք նորա ի քաղցրածայնութենէ մաքուր բնութեանց լուսեղինացն, զիջանել աղերսեմք, ըստ մերս տկարութեան եւ ի հողեղէն բանականացս, որ առաւել եմք ողորմելոյ արժանի եւ կարաւտք բազմադիմի աւգնականութեան, որ եմք ի տկար մարմնի եւ ի յամբոխեալ կեանս երկրաւոր: 5 Վասն որոյ բազում Հնարիւք կարդալոյ պէտս ունիմք եւ ժտելոյ ի խնդիրն, որպէս այն, որ զերեք նկանակն հայցէր, եւ որպէս կինն այրի՝ յանիրաւ դատաւորէն, եւ կամ տղայք ստնդեայք ի մարցն յորժամ հայցեն, 6 այսպէս եւ մեզ բազում Հնարիւք դարձուցուք ի մեզ, որ պիտոյ են արտասուք բա-

* բն. բանս (խմբ.):

զում, անմուռնէ Հեծութիւն, բախումն կրծից, տառապանս սրտից, մինչ խոնարհեցուցանեմք յաղաչանս մեր, զի տացէ զհայցելին՝ ընդ վերին բանականն զպարակցութիւն եւ զվերին քաղաքին ժառանգութիւն: 7 Եւ երրորդ՝ զի որ մեզ անկարելի է, նմա կարելի, զի ըստ Իմաստնոյն՝ «Երկին բարձր, եւ երկիր խոնարհ»*, ըստ այնմ՝ «Բարձր է ի վերայ ամենայն ազգաց Տէր»**: 8 Բարձր ոչ տեղեաւ միայն, այլ վասն ամենաչաս եւ երկնատես գիտութեանն, որովք քննէ զերկինս եւ զերկիր եւ տեսանէ զաղքատ բնութեանս կարիս եւ զհայցուածս խորոց սրտից եւ խոնարհի առ մեզ այն, որ զբարձունս ի վերայ բարձանց պահէ, որպէս ասէ ժողովողն***: // 9 Չորրորդ՝ զի ի կարդալն իմում կարդան ընդ իս ամենայն արարածք իբր անդամք ամենայն բերանով միով, զի յամենայն տեսակէ գոյիցս մասն ունի յինքեան բնութիւն մարդոյս. զգայութեամբք՝ զգայուն կենդանեացն, անեցական մասամբն՝ զտնկոցն, եւ մտաւք՝ զմտաւոր աշխարհին, 10 զոր իբրեւ զքնար ի գիրկս ամենայն աշխարհի եղեալ՝ Հնչէ զբանաւորական երգս եւ ասէ. «Տէ՛ր, կարդացի, եւ լո՛ւր ինձ» միջնորդաւ ականջաց քոց՝ Հրեշտակաց բարեխաւսութեամբ, զի ականջք վերագոյն է քան զբերան, որպէս եւ Հրեշտակք՝ քան զմարդիկ:

VIII. 1 «Նայեա՛ց ի ձայն աղաւթից իմոյ»†: 2 Դարձեալ քննելի է եւ զձայնին զաւրուութիւն, զի ոչ թէ «ձայն» զբարձրաբարբառ գոչելն ասէ, եւ կամ «կարդալ» զարագաշարժ լեզուին զառատութիւն բանից, եւ կամ «նայել» ի գեղեցկութիւն պատկերի եւ անձին, 3 զի բազում ինչ այսպիսեացս է, զոր ի բնութենէ ունին մարդիկ՝ զոմանս գովելի կարծելով եւ զայլս՝ նախատելի, որպէս գեղեցկութիւն դիմաց կամ քաղցրութիւն ձայնից կամ արագութիւն եւ սրութիւն լեզուի, այլ առաջի Աստուծոյ ոչ են այսպէս, որ զանգործսն տեսանէ եւ ի ծածուկս սրտին հայի: 4 Ձի գեղեցիկ էր Աբիսողոմ, մինչ զի Հերացն եւ վարսիցն զարդարանաւք էր զարմանալի, բայց ոչ ինչ աւգնեաց նմա: 5 Կունդ էր Եղիշա, որ եւ ի տղայոց այսպանէր, եւ ոչ վնասեաց ինչ նմա: 6 Առաւել էր բազմութիւն Հրէիցն, եւ աղաղակ նոցա յոյժ, եւ ոչ լուաւ Տէր: 7 Եւ լուութիւն նրբածայնին Մովսիսի լսելի լինէր, իսկ Հրէիցն ասէր՝ «Թէ եւ

7բ

* Առակ. Իէ 3
 ** Սաղմ. ՃԺԲ 4
 *** Ժող. Ե 7
 † Սաղմ. ՃԽ 1

8ա կարի բազմացուշիք զհայցուածս ձեր, ոչ լուայց ձեզ»*, այլ // գեղեցկութիւն, յոր նայի, է պատկերին պահպանութիւն: 8 Եւ ձայն զներքին մտացն ասէ, ընդ որ հայի Աստուած եւ լսէ, զոր սիրտն ծնանի, եւ յառաջ գայ ի ջերմեռանդն սրտէ եւ ի խոնարհ մտաց, եւ կարդալ զհաճոյական աղաւթիցն: 9 Վասն որոյ Բ զգայութեամբ ընդունել աղաչէ՝ ականջաւք եւ աչաւք, եւ ասէ. «Լո՛ւր ինձ, որպէս իմաստուն կուսանացն լուար եւ բացէր զառագաստն, եւ նայեա՛ց ի ձայն աղաւթից իմոյ, ոչ ի դատարկ ձայն հնչմանն»: 10 Այլ զոր աւրինակ, որ յամենայն ուժոյ ձայնէ զաւրութիւնք ձայնական գործեացն, եւ ամենայն ուժն անդր հաւաքին, նոյնպէս որ աղաւթէ՝ այս է, որ խաւսի ընդ Աստուծոյ. 11 բոլոր սիրտն եւ ամենայն խորհուրդն յաւժարութեամբ մտացն յաղաւթքն հաւաքին, իբր երկունք յղւոյ ամենայն զաւրութիւնք հոգւոյն եւ մարմնոյն միաւորին եւ միոյ յուսոյ սպասեն ծննդեան մանկանն, եւ ասպա հանգչի ծնողն: 12 Նոյնպէս եւ որ կարէ ասել. «Յահ եւ յերկեղքո յղացեալ երկնեցաք եւ ծնաք զփրկութիւն հոգւոյ»**: 13 «Յղացաք, երկնեցաք» ասելովն զբովանդակ բնութիւնն ասէ՝ ի գործ աղաւթիցն պարապեալ եւ ի մամուլս երկեղին Աստուծոյ յառեալք: 14 Վասն որոյ ասէ. «Նայեա՛ց ի ձայն աղաւթից իմոց ի կարդալ իմում առ քեզ»**: 15 Վասն որոյ պարտ է մեզ հնարել, զի ձայն եւ բանք մեր քաղցրասցին նմա: 16 Չոր աւրինակ եթէ ոք զթագաւոր բազում զաւրաւք ի ճաշ մեծարիցէ, բազում եւ զանազան պատրաստութիւնք պիտոյ են նմա, յորս խոնարհի թագաւորն:

IX. 1 Արդ, ըստ չորիցս այսոցիկ կարդացումն բանից եւ ձայնք աղաւթիցն // եւ աւրհնութեանցն, զոր տամք Աստուծոյ, քաղցրանայ: 2 Առաջին՝ ցած եւ հանդարտ եւ մեղմ ձայնիւ, որպիսի յեղանակաւ եւ մահապարտք սարսեալ եւ սասանեալ կերպիւ կան առաջի թագաւորաց եւ խնդրին զանձին փրկութիւն, ողորմ դիմաւք առ թագաւորն միայն հային: 3 Երկրորդ՝ առ մարդիկ քաղցր բարուք լինել եւ յաղաչանս ունկնդիր, զոր եւ Տէրն ուսոյց, թէ՛ «Որով դատաստանաւ դատիք, դատելոց էք, եւ որով չափով չափիէք, չափեսցի ձեզ»**: 4 Երրորդ՝ յորժամ դառնութիւն մեղաց ոչ ունիցի եւ զգործս անձնական

* Ես. Ա 15
 ** Ես. ԻԶ 18
 *** Սաղմ. Ե 3
 † Մատթ. Է 2

բարեաց խառնեսցէ յաւրհնութիւն բանիցն Աստուծոյ եւ զգոհութիւն առեալ պարգեւացն յիշէ ի ժամ հայցուածոցն, յայնժամ քաղցրանայ նմա. զի այն իսկ է պատճառ, որ ոչ քաղցրանան աղաչանք մեր առաջի Աստուծոյ, յորժամ վերջանամք ի պահպանութենէ արինաց նորա: 5 Վասն որոյ աւրհնելն զնա ասէ. «Ի բա՛ց արա յինէն զձայն երգոց քոց, զի յաւուրս տաւնից ձերոց գտանին կամք ձեր կատարեալ»*: 6 Չորրորդ՝ որ ոչ է անգիտաբար եւ ոչ ի ստախաւս բերանոյ եւ անխառն ի փառս որսալոյ եւ մաքուր ի հերձուածոյ ուղիղ փառատրութեամբ աւրհնել զԱստուած եւ խոստովանութեամբ: 7 Այլեւ զխոստովանութիւն բարերարութեան նորա խառնել յաւրհնութիւն նորա եւ զբարեգործակ անուանն յիշել ի հայցելն զողորմութիւն նորա, զի քաղցր թուին բանք աղաւթիցն մերոց, յորժամ զՔրիստոսի շնորհն յեղյեղեմք՝ զքաղցրութիւնն իւր յիշեցուցանելով, թէ՛ «Դու ասացեր, թէ՛ «Ձոր ինչ խնդրեսցիք յանուն իմ՝// արարից զայն»**: Եւ դու՛ արդարդ, ի վերայ անարդարոցս մեռար», զոր Պետրոս յիշեցուցանէր***: 8 Եւ այսպիսի բանքս քաղցրասցին, իբրեւ զմեղր եւ զկաթն ի ներքոյ լեզուի հարսնացեալ եկեղեցւոյ, որում վկայեն տղայքն. «Քաղցր են ի քիմս իմ բանք քո, քան զմեղր բերանոյ»†. Եւ թէ՛ «Քաղցր են ստինք քո, քան զգինի»††: 9 Եւ այսպիսի երգ քաղցր ձայնիւ եւ մաղթանք աղաւթից քաղցրասցին Աստուծոյ, յոր եւ նայի առ աղաւթականն եւ լսէ զհայցուածսն:

X. 1 «Ուղիղ եղիցին աղաւթք իմ, որպէս խունկն առաջի քո, Տէ՛ր»†††: Յարացոյց առնու մտաւոր աղաւթիցս զգալի նիւթան, զոր աւրինադրեաց Աստուած Մովսիսիւ առնել ի խորանն վկայութեան: 2 Քանզի արար սեղան խնկոց ի խորանն՝ արտաքոյ վարագուրին, որ անջրպետէր զսրբութիւն սրբոցն, եւ մանր աղացեալ զզանազան խունկսն՝ արկ ի վերայ նորա: 3 Եւ աստի առեալ Ահարոն եւ որդիքն իւր՝ բուրվառով արծարծէին, եւ մտեալ ծխէին ի սրբութիւն սրբոցն առաջի տապանակին եւ սեղանոյ քաւութեանն: 4 Եւ զայն խունկ որդիքն Ահարոնի՝ նաբադ եւ Աբիուդ, աւտար ծխով ծխեցին եւ սատակեցան: 5 Արդ, ասէ,

* Ամովս Ե 23
 ** Յովհ. ԺԴ 13
 *** Ա Պետ. Գ 18
 † Սաղմ. ձԺԸ 103
 †† Երգ Ա 1
 ††† Սաղմ. ձև 2

9ա

թէ՛ «Մի՛ լիցին աղաւթքս իմ, որպէս Նաբադայն եւ Աբիուզայ խոտոր-
նակ խնկարկութիւնն, այլ որպէս Ահարոնին՝ ուղիղ լիցի առաջի քո»:
6 Վասն որոյ եւ մեք տեսցուք զգալի աւրինակ նիւթական խնկոցն, թէ
ըստ որքանեաց իրաց ուղիղ լիցին առաջի Աստուծոյ: 7 Եւ զայսոսիկ
զաւրինակ եւ զխորհուրդ խնկոցս համեմատեսցուք ընդ աղաւթիցն
9բ մեր խնկարկ//ութիւն, որպէսզի ուղիղ եղիցին աղաւթքն մեր, որպէս
զխոռնկն:

XI. 1 Արդ, առաջին՝ քննելի է այս, զի չորք էին խոռնկք անուշա-
հոտք ըստ աւրինացն՝ քաղբանն, տաշխն, եղեգնախոռնկն եւ կնդրուկն՝
ընտիրք եւ ազնիւք: 2 Եւ որպէս անդ ի չորից նիւթոց էր խոռնկն, յորմէ
անուշահոտ բուրումն ելանէր, նոյնպէս եւ ի մեզ չորք են առաքինու-
թիւնք հոգւոյ. խոհականութիւն՝ բանին մասին, եւ ողջախոհութիւն՝
ցանկականին, եւ սրտմտականին՝ արիութիւն, եւ բոլոր անձինն՝ արդա-
րութիւն: 3 Եւ այսպիսի խնկոյս խառնուածք՝ բանին իմաստութիւն՝
յաստուածայինսն, եւ ողջախոհ պարկեշտութիւն՝ ի սէր նորին, եւ արիու-
թիւնն՝ յառաքինութեանցն հանդէս, եւ արդարութիւնն՝ յամենայն տե-
սակս առաքինութեան: 4 Աղաւթք այսպիսի հոգւոյ բուրումն ուղիղ եւ
խոռնկք անուշուք են առաջի Աստուծոյ: 5 Երկրորդ՝ զի եւ խոռնկն
կարի իմն յարացոյց է աղաւթից, քանզի որպէս նա անուշահոտ գոլով
ոչ բուրի, մինչ չեւ է ի հուր արկեալ, այսպէս եւ սաղմոսերգութիւնքն
եւ աղաւթքն բարի է, բայց ոչ բուրէ զանուշահոտութիւնն յայլում
ժամու, այլ յորժամ հուր սիրոյն բորբոքի եւ զսա առաջի Աստուծոյ
արծարծէ եւ զբուրում անուշահոտութեանն յերկինս ծառացուցանէ:
6 Քանզի եւ Յոհանէս զաղաւթս սրբոցն ի ձեռս Ի՞Դ ծերոցն խոռնկ
ետես ծխեալ բուրվառաւք: 7 Քանզի որպէս խոռնկն զքիմս, այսպէս
աղաւթք բորբոքեալ սիրոյ Աստուծոյ է անուշահոտ: 8 Երրորդ՝ զի գոլո-
չիք ծխոյ խնկոցն ուղիղ ի վեր ելանէ թեթեւբար, զի ոչ գոյ ի // նմա
10ա ծանրութեան տեսակ, թէպէտ ի ծանր նիւթոց ելանէ բուրումն, 9 այս-
պէս եւ զիմանալի տեսութիւն մտացս մեր եւ զչարժումն ցանկականին
եւ զխորհուրդս սրտից ի հուր սիրոյն Աստուծոյ արկեալ՝ յամենայն
նիւթականացս ի վեր ելանել եւ յերկիր հայելոյս առ Աստուած եւ ի
նորա փառսն դարձուցանել, որ միայն իմանալի տեսութիւնն է լոյս եւ
ամենայն բանականաց ցանկալի:

XII. 1 Եւ այսպէս, որք ի ծանրութիւն մարմնոյ եմք, ըստ այսմ
կարգի ուղիղ եղիցին աղաւթքն՝ ելանել առ Աստուած, որպէս հրեշ-
տակն Աստուծոյ ասէր ցԿուռնելիոս, թէ՛ «Ելին աղաւթք քո եւ ողոր-

մութիւն առաջի Աստուծոյ»*: 2 Վասն որոյ լծեալ պարտ է ընդ բանիցն
եւ զգործս բարեաց, եւ աղաչել ուղիղ ելանել ի սենեկէ սրտին փա-
կեալ, զգայութեամբ ի ցոյցս առնելոյ, եւ իբրեւ զխոռնկ անոյշ առաջի
Աստուծոյ: 3 Չորրորդ՝ զի որպէս անդ ոչ էր ուղիղ աւտար հրով ծխելն
զայն խոռնկն, այլ սեղանոյն Աստուծոյ հրով, եւ որք ընկալան աւտար
հուր ի բուրվառս իւրեանց եւ այնու ծխեցին խոռնկս, պատուհասեալ
ծախեցան յաւտար հրոյն, նոյնպէս եւ անձն աղաւթականին ունի զսիրտն
որպէս բուրվառ. 4 եւ որպէս բուրվառք խնկոց ի զանազան նիւթոց
լինին՝ ոսկեղէնք, արծաթեղէնք եւ պղնձիք, նոյնպէս եւ զանազան են
աւրինակք մաքրութեան սրտից մարդկան. ոմանց՝ ըստ ոսկոյն սրբոյ
պատուականութեան, եւ այլք՝ ըստ արծաթոյն պայծառութեան, եւ
ոմանց՝ պղնձոյ նման կարմրութեան. 5 եւ հուր բուրվառացս այսոցիկ
զջերմութիւն սիրոյն Աստուծոյ պարտ է դնել եւ ոչ աւտար հուր, // որ
10բ է սէր աշխարհիս եւ ցանկութիւն սորին, որ թէպէտ այնպիսին աղաւթէ
բերանով, բայց զի շտեմարանք խորհրդոցն լցեալ են զարշուրեամբ
ախտիցն, ըստ բանի առաքելոյն Յակովբայ՝ «Երկրաւոր ցանկութիւնն,
որ ի նոսա յղացեալ՝ զմեղս ծնանի, եւ մեղքն՝ կատարեալ գործով, զմահ
ծնանին»*, եւ այսպէս աւտար հրով այրին, զի աւտար է ցանկականին
ի վայր շարժումն, եւ ոչ են աղաւթքն ուղիղ առաջի Աստուծոյ: 6 Հին-
գերորդ՝ զի ի հոտոյ խնկոյն, յորժամ ի հուր դնի, ամենեքեան հաղոր-
դին՝ ընդունելով ի քիմսն, եւ ոչ ոք զրկի, բայց եթէ որոց ոչ առողջ են
հոտոտելիք: 7 Այսպէս աղաւթականին այն իցեն աղաւթք ընդունելի եւ
ուղիղ, զի զամենայն արարածս առնու կցորդ աղաւթիցն. ըստ որում
եւ Տէրն ուսոյց ոչ միում անձին ասել՝ Հա՛յր իմ, այլ թէ՛ «Հա՛յր մեր, որ
յերկինսդ ես»: 8 Վասն որոյ պարտ է զբոլոր արարածս բառնալ ի ձեռս,
իբր ի սկտեղ եւ ի բարբառս լեզուին, որպէս ի սեղան ողջակիզաց, եւ
ամենեքումք եւ վասն ամենեցուն հայցել շնորհս ի բարի պարգեւացն
Աստուծոյ, որպէս եւ Տէրն ուսոյց՝ եւ վասն թշնամեացն մատուցանել
աղաւթս: 9 Եւ Պաւղոս խրատէ. «Կամիմ, զի յամենայն տեղիս արք կաց-
ցեն յաղաւթս եւ ամբարձցեն զսուրբ ձեռս՝ առանց բարկութեան»***.
այսինքն ի ժամ աղաւթիցն շիջո՛ զբարկութիւնն, զոր ունիս վասն թշնա-
մոյն, եւ այնպէ՛ս մատիր առ Տէր աղաւթիւք եւ, մինչդեռ խաւսեսցիս,
ասասցէ՛ ահաւասիկ եմ: 10 Եւ այնպէս ուղիղ գոլով աղաւթիցն տայ

* Գործք Ժ 31
** Յակ. Ա 15
*** Ա Տիմ. Բ 8

11ա զբարեաց պարգեւան լիապէս, որով ընումք անուշ//ահոտութեամբ զերկինս եւ զերկիր՝ Հայցելով մեզ մասնակցութիւն ընդ լրումն վերին եւ ներքին եկեղեցւոյ ընդ փարթաման, եւ ընդ մեր փրկին աղաչեմք տալ եւ սրբոցն յաւելուած փառաց եւ շնորհաց՝ դարձուցանելով բարերարին զսէր նոցա առ մեզ, վասն որոյ ասէ. «Ուղիղ եղիցին»։¹¹ Վեցերորդ՝ զի ըստ ժամանակի լինէր ընդունելի եւ ուղիղ խնկարկութիւնն եւ ոչ տարածամ, զի երկիցս խնկէին՝ առաւաւտուն եւ երեկոյին.¹² այս կարգ ուղիղ լիցին մեզ ի մատուցանել զաղաթսն՝ իմանալ եւ ըստ ժամանակի պահել զուղղութիւնն։¹³ Եւ է ժամանակ ուղղութեան աղաւթիցն, յորժամ ի ցնդմանէ ճապարհման զգալեացս միանայ յաստուածային իմացումն, զի միտսն, որ է լոյս մարմնոյն եւ զգայական շնչոյն եւ ծագաւոյ սոցա որպէս գառաւաւտ, հուպ տարեալ ի լոյսն Քրիստոս, եւ նորա՝ ի նմանէ պայծառացեալ, ընդ նմա դառնան եւ զգայական մասունքն, եւ ընդ նմա՝ մարմինն, որ երեկոյի եւ գիշերոյ նման է.¹⁴ Եւ լինի բովանդակ մարդն ընդ մտացն վերացեալ յԱստուած եւ երկնաճեմ եղեալ. թէպէտ եւ զժամուցն պահելի է զսահման, յորս կարգեցան ժամք աղաւթիցն, այլ մեզ երեկոյ է, յորժամ նեղիմք ի խաւարատեսակ խորհրդոցն, որ ի պատրանաց չարին եւ ի մարմնական զբաղանացս, եւ առաւաւտ՝ զզերծանելն անտի լուսով խրատու աւրինացն ի լոյսն Աստուծոյ գիմեալ, որով եւ ընդ ամենայնի պարտիմք զբուրումն աղաւթիցն Աստուծոյ նուիրեալ։¹⁵ Եւ թներորդ՝ գիտել զտեղին, յորում պարտ է նուիրել խնկոցն, մտանել առաջի Աստուծոյ, որպէս եւ նոքա՝ առաջ//ի տապանակին եւ սեղանոյ քաւութեանն։¹⁶ Իսկ մեզ ոչ ի նիւթական խորանի, այլ յերկինս երկնից, ի սրբութիւն սրբոցն, յանմտանելին եղականաց, ընդ կարգ քահանայապետութեան երկնայնոցն, ընդ դասապետութիւնս Հրեղինացն մտանեմք աղաւթիւքն։¹⁷ Իսկ բուրվառք <ի> մեզ՝ սրբութիւնք սրտից, չորեքնիւթեայ բնութիւնս մեր՝ սանձք ամբառնալեաց բուրվառին, իմացականն ի մեզ՝ վերին ազոյցք շղթայիցն, ներքի<ն> կառոյց՝ մարմնոյս բնութիւն, բռնելիք՝ յիշողականն անմոռաց, խնկանուէր միտքն՝ սեղան եւ տաճար եւ բեմ, ուր ծխին անձեռագործ խորանն՝ արարչական բանին իմաստութեամբ շինեալ, եւ որ հոտոտի ի հոտ անուշից Հայր եւ Որդի եւ Հոգին Սուրբ. եւ մեր աղաւթելն ուղիղ գոլով ի յոյսն վերին, որ ասաց Գլուխն մեր, թէ՛ «Ուր ենք եմ, անդ եւ պաշտաւնեայն իմ եղիցի»^{*}. եւ թէ՛ «Երթամ, պատրաստեմ ձեզ տե-

* Յովհ. ԺԲ 26

ղի»^{*}։¹⁸ Ութերորդ՝ ուղիղ եղիցին աղաւթքն, յորժամ գիտէ, թէ առ ո՞վ է խաւսակցութիւն աղաւթիցն, վասն զի աղաւթք խաւսք է ընդ Աստուծոյ։¹⁹ Գիտել եւ զայս, թէ առանց խնդրելոյ չէ Հնար առնուլ, թէպէտ եւ առատ է պարգեւատուն. զսոյն եւ Տէրն ուսոյց՝ «Խնդրեցէ՛ք եւ առնուցուք»^{**}։²⁰ Իսկ թէ ո՞րպիսի պարտ է լինել խնդրողին, զի առնուցու, յԱւրէնսն ասէ. «Սո՛ւրբք եղերուք, զի ես եմ Տէր Աստուած ձեր»^{***}։²¹ Եւ մարգարէն Դաւիթ վկայէ. «Մեզս թէ տեսանէի ի սրտի իմում, մի՛ լուիցէ ինձ Տէր»[†]։²² Եւ երկու են յեղանակ սրբութեան. կամ զառաջին անմեղութիւնն, զոր ձրի շնորհեցաւ ի Տեառնէ, պահել եւ մնալ սուրբ, եւ թէ այսմ ոչ է // Հնար հողանիւթ բնութեանս, ապա յետ մեղանացն դարձեալ մաքրիլ ի մեղաց եւ լինել սուրբ, որ է երկրորդ բարի յետ առաջնոյն։²³ Այսմ հանգոյն եւ ի Քրիստոսէ ուսաք. «Եթէ կացջիք յիս, եւ բանք իմ ի ձեզ կացցեն, զոր ինչ կամիք՝ խնդրեցէ՛ք, եւ լինիցի ձեզ»^{††}։²⁴ Այսինքն՝ կացջի՛ք յիս սիրով, եւ բանք իմ ի ձեզ՝ գործով, եւ ապա լինիցի, զոր խնդրէքն։²⁵ Եւ որ ի Քրիստոս բնակէ եւ զբանս նորա արդեամք ի կիր արկանէ, սիրտ նորա արդարեւ սրբեալ է յամենայն մեղաց ըստ աստուածաբանին Յոհանու՝ «Որ ի նա է հաստատեալ, ոչ մեղանչէ»^{†††}։²⁶ Ապա մի՛ վայրապար վարկցուք զաղաւթելն, եւ մի՛ յոչ առնուլն զխնդրուածսն անյոյս լիցուք ի խոստմանէն, այլ պատրաստեցուք եղեալքս պատկեր Աստուծոյ նմանութեամբն, որ արար մեզ, նովալ խաւսել ընդ սկզբնատպին յաղաթսն. զի հոգի է Աստուած, հոգով երկրպագեցուք՝ եւ ոչ միայն պարանոցի կորանալով։²⁷ Եւ զի լոյս է, ապա լոյս մտացս ընդ նա խառնի եւ ոչ խաւարատեսակ ծածկոյթս։²⁸ Ակն տեսանող զԱստուած սրբութիւն սրտին է եւ ոչ զգալիս, ըստ այնմ՝ «Սուրբք սրտիւք զԱստուած տեսցեն»^{††}։²⁹ Լեզու խաւսակից նմա՝ իմացականն, որ ի մեզ, եւ ոչ մարմնոյս, որով Մովսէս խաւսէր։³⁰ Եւ Աստուած ասէր նմա. «Զի՞ գոչես առ իս»^{†††},

12ա

* Յովհ. ԺԴ 2, 3
 ** Մատթ. է 7
 *** Ղեւտ. Թ 2
 † Սաղմ. 46 18
 †† Յովհ. ԺԵ 7
 ††† Ա Յովհ. Գ 6
 ‡ Յովհ. Դ 23
 †† Մատթ. Ե 8
 ††† Եւք ԺԴ 15

վասն զի զնեբքին մարդոյն խաւսակցութիւնն եւ զտեսութիւնն խնդրէ Աստուած եւ ոչ զբերանով կարգալ եւ զլեզուով բարբառելն: ³¹ Պատկերաւս առ նախատիպն մերձ գնասցուք եւ ոչ խեցեղէն անաւթիւս. ընդ Հսկիւ մարմնոյն եւ սրտին արթնութիւնն Հսկեսցէ: եւ զի անձնիշխանութեամբ եւս պատկեր եմք Աստուծոյ, // յազատ եւ յանձնիշխան կամաց լիցի աղաւթիցն սէր եւ ոչ ի Հարկէ եւ բռնութեամբ: ³² Եւ այսպէս ուղղակի աղաւթիցն կարգաւք առցուք, զոր Հայցեմքն: ³³ Իննբորո՞ղ՝ ուղիղ եղիցին աղաւթքն մեր, յորժամ ըստ կամաց տուողին լինիցի խնդիրն, որ ուսոյց մեզ զկամս իւր բարերարն. «խնդրեցէ՛ք զարքայութիւնն Աստուծոյ եւ զարդարութիւն նորա, եւ այլն ամենայն յաւելցի ձեզ»: ³⁴ Եւ առաքեալ ասէ. «Տեսջի՞ք, որպէս ճշմարտութեամբ գնասջիք»: ³⁵ Եւ այսինքն՝ խոհականիդ ընտրութեամբ: ³⁶ Տես զուղիղ շաւիղն արքայական պողոտային, վասն զի ըստ Տեառն բանի երկու են ճանապարհ. մին՝ նեղ եւ անձուկ, որ տանի ի կեանս, եւ սակաւք, որ գնան ընդ նա, եւ՝ լայն եւ ընդարձակն, որ տանի ի կորուստ, եւ բազումք, որ ընթանան ընդ նա»: ³⁷ Եւ զի խաւար է կենցաղս այս, եւ ոչ կարեմք ընտրութիւն առնել ճանապարհիս, յորում գնամք, զոր ասէ առաքեալ. «Ոչ եղեալ ընթանամ ի կէտ կոչմանն Աստուծոյ»[†], եւ զայս ճանապարհ բազումք ի մարդկանէ թիւր ընթանան գործով եւ ոչ զուղիղն Հայցեն աղաւթիւք: ³⁸ Զի զոր աւրինակ ի զգալի լուսոյս տեղի տալ ոչ ոք կարէ ընտրութիւն առնել գունոց, զի ամենայն ինչ, որ կենցաղու մս է, կեղծաւորական գունով ներկեալ է, եւ զչարն բարի կարծեմք, եւ երկրաւոր մեծութեանց եւ փառաց անցաւորիս եւ առժամանակեայ կենացս ցանկամք: ³⁹ Վասն որոյ պիտոյ է մեզ գործակցութիւն Ընդունողին զաղաւթսն, զի ուղիղ եղիցին աղաւթքն, զոր մատուցանեմք, եւ ոչ աւտար ի տուողին կամաց: ⁴⁰ Տասնբորո՞ղ՝ «ուղիղ».

12բ զի որ մերն է սեփհ/ական ժառանգութիւն, զայն խնդրեսցուք. զի զոր աւրինակ եթէ ոք յիրաւունս դատաստանի մտեալ աղաչիցէ զդատաւորն դարձուցանել յինքն զժառանգութիւն Հարց իւրոց, զոր ի թշնամեաց զրկեալ է, եւ յորժամ քննեն ճշմարտութեամբ, եւ թէ ոչ է իւր, զոր խնդրէ, ամաւթ եւ անարգանս կրէ, ըստ որում եւ Տէրն ասէր.

* Դուկ. ԺԲ 31
 ** Եփես. Ե 15
 *** Մատթ. է 13-14
 † Փլպ. Գ 14

«Եթէ յաւտարին չեղէք Հաւատարիմ, զձերն ձեզ ո՞ Հաւատասցէ»: ⁴⁰ Եւ է աւտար առաւրեայ եւ անցաւոր կեանքս այս, յորում պանդխտանամք, եւ մեր սեփհական ժառանգութիւն է դրախտին փափկութիւն եւ երկնից բարութիւնքն, յորում եղ Աստուած զմարդն ի ստեղծմանն ի դրախտն՝ յուսով փոխմանն ի յերկինս: ⁴¹ Վասն որոյ առաքեալ ասէ. «Ոչ ունիմք քաղաք, որ աստէն մնալոց իցէ, այլ զՀանդերձեալսն խնդրեմք»: ⁴² Եւ Դաւիթ, այնմ քաղաքի գոլով ցանկացող, աղաւթիւք զՀոգին Սուրբ առաջնորդ Հայցէր. «Հոգի քո բարի առաջնորդեսցէ ինձ ի յերկիր ուղիղ»: ⁴³ Վասն զի այս ոչ է ուղիղ մեր, այլ գազանաց եւ անասնոց եւ թռչնոց տեղի: ⁴⁴ Եւ դարձեալ՝ ոչ է ուղիղ, զի փոփոխական է, յեղյեղուկ եւ անցաւոր, գարնանային եւ ամառնային յեղանակաւ, աշնանային եւ ձմեռնային փոփոխականութեամբ: ⁴⁵ Իսկ այն՝ մշտնջենաւոր եւ անմահ, եւ անփոփոխ, որում վկայէ եւ մարգարէն Զաքարիաս, թէ՛ «Ձամառն եւ զգարուն նոյնպէս եղիցի»: ⁴⁶ Եւ դարձեալ՝ զի ոչ է կեանքս այս ուղիղ, այլ անհարթ եւ անհաւասար, զի իմաստունք եւ արժանաւորք պատուոյ, առաքինիք եւ սիրողք սրբութեան բազում անգամ չարաչար կիրս եւ անպ//ատուութիւնս կրեն: ⁴⁷ Իսկ չարք եւ անիրաւք ի մարդկանէ փառս եւ պատիւ եւ իշխանութիւնս ժառանգեն, որպէս ասէ իմաստունն. «Է չարութիւն, զոր տեսի ի ներքոյ արեգականն, որ իբրեւ յակամայ կամս ել յերեսաց իշխանին: ⁴⁸ Տուաւ անմիտն ի բարձրութիւնս մեծամեծս, եւ մեծատունք ի խոնարհութեան նոցին: ⁴⁹ Տեսի ես ծառայս Հեծեալ ի ձիս եւ իշխանս, զի գնային իբրեւ ծառայս յերկրի»: ⁵⁰ Եւ զի սահման աղաւթիցն մտաց վերելումն է առ Աստուած եւ կամ խնդիր ինչ ի պատշաճիցն Աստուծոյ, վասն որոյ Հայցէ, զի միտք մեր ուղիղ առ Աստուած եղանիցեն եւ խնդիրն պատշաճապէս եւ ըստ կամացն Աստուծոյ լինիցի եւ յաւգուտ խնդրողին:

13բ

* Դուկ. ԺԶ 12
 ** Եբր. ԺԳ 14
 *** Սաղմ. ձեԲ 10
 † Սաղմ. ԺԴ 8
 †† Ժող. Ժ 5-7

գործոցն լինել պատարագ Աստուծոյ. ձեռացն Համբարձմամբ, որ յեկեղեցիս Աստուծոյ ի բանաւոր հաւտից պատարագին. Հոգեկան եւ մարմնական, զոր իւրաքանչիւր անձն զինքն պատարագէ. եւ երրորդ՝ որ բաւական լինի եւ զայլսն նուիրել Աստուծոյ:

15բ XV. ¹Արդ, զհոգեկանն ի Տեառնէ խրատիմք՝ ասելով. «Հոգի է Աստուած. եւ երկրպագուաց նորա Հոգւով եւ ճշմա//րտութեամբ պարտ է երկիրպագանել»^{*}: ²Եւ Դաւիթ ուսուցանէ. «Պատարագ Աստուծոյ Հոգի խոնարհ»^{**}: ³Եւ ո՞րպէս լինի Հոգին պատարագ: ⁴Յերից մասանց գոլով անձն մարդոյ՝ զերիսն պարտ է պատարագել Աստուծոյ. ի բանականէ անտի զաւրհնութիւն, զոր^{***} յաղաւթան խնկոցն նմանեցոյց, իսկ ի ցասմնականէն՝ զխոնարհութիւնն, եւ ի ցանկականէն՝ զսրբութիւնն: ⁵Վասն զի խոնարհի՛ կար է լինել առանց սրբութեան սրտի, որպէս ամենայն վաւաշոտք: ⁶Եւ ախտասէրք շողքորթ են եւ մարդելուզք: ⁷Իսկ սուրբ սրտին մեծ ախոյեան է եւ մարտակից ամբարտաւանութիւնն եւ դիւրաւ տիրէ նոցա: ⁸Վասն այսորիկ զերկուսն միանգամայն առնու. զի ոչ կարէ հաճոյ լինել խոնարհն՝ առանց սրբութեան, վասն զի յախտէն ստորաքարշի, ⁹եւ ոչ սուրբն՝ առանց խոնարհութեան, զի ի սկզբնաչարին ախտն վարակի, այլ սրբեալն յախտից եւ խոնարհեալն Հոգով է Աստուծոյ նուէր հաճելի: ¹⁰Վասն որոյ ոչ ասէ խոնարհ սոսկ, այլ՝ Հոգի խոնարհ: ¹¹Եւ Տէրն զխոնարհն Հոգւով երանէ՛, զի են բազումք յաղքատութեան եւ Հոգով մեծատուն, իսկ այլք բնական ծնեալք ի փարթամութիւն եւ Հոգւով աղքատք, ըստ որում եւ Աբրահամ եւ Յովբ: ¹²Այս է յեղանակ ի Հոգւոյն մասանց պատարագել գործով Աստուծոյ, որ է ձեռամբ: ¹³Իսկ ի մարմնական մասանցն մատուցանել Աստուծոյ պատարագ. Պաւղոս աղաչանաւք առ Հռոմայեցիսն թուղթ խրատել ուսուցանէ՝ ասելով. «Աղաչեմք զձեզ, եղբա՛րք, զթութեամբն Աստուծոյ պատրաստել զմարմինդ ձեր պատարագ կենդանի սուրբ՝ հաճոյ Աստուծոյ»^{†††}: ¹⁴Բայց այս խորագոյնս ունի իր//ողութիւնս, եւ լուսաւորելոցն մտաւք միայն տեսանելի, զոր ասէ աստուածայինն Պաւղոս՝ մատուցանել զմարմինս պատարագ, ըստ պա-

* Թովհ. Դ 23
** Սաղմ. Մ 19
*** բն.՝ զաւր (խմբ.)
† բն.՝ խոնարհէ
†† Մատթ. Ե 3
††† Հռոմ. ԺԲ 1

տարագաց գառանցն զենմամբ, եւ նոյն կալ եւ մնալ կենդանի: ¹⁵Եւ այս զիա՞րդ է Հնար ի միում անձին պատարագիլ եւ մնալ կենդանի: ¹⁶Արդ, զայս ասելով զմահու եւ զկենաց զանազանութիւն ուսուցանէ մեզ, զի կենդանութիւն է ունակութիւն եւ պատճառ գոլոյ, իսկ մահ է պակասութիւն եւ պատճառ ոչ գոլոյ: ¹⁷Եւ երկաքանչիւր ոք ի սոցանէ երկակի ասի. զի կենդանութիւն է, որ բնական է, եւ է, որ յաւժարական: ¹⁸Արդ, բնական կենդանութիւն է շարամբձութիւն Հոգւոյ եւ մարմնոյ, ըստ որում զգայութիւն տայ Հոգի մարմնոյ, եւ զգայութիւն մտաց: ¹⁹Եւ Հոգին յաղթի ի մարմնական Հեշտախտութեանց, ընդ որս եւ անառակ կեանք կոչեցան: ²⁰Իսկ բնական մահ է անջատումն Հոգւոյ ի մարմնոյ. ըստ որում եւ ամենեքեան վախճանիմք: ²¹Իսկ յաւժարական մահ է ըստ առաքինութեան կենցաղավարիլ. այսինքն մնալ մարմնով կենդանի եւ մեռելութիւն գործել ախտից: ²²Վասն որոյ չորքս այս յայսմ բանէ մեզ իմաստասիրեսցին. գոյն, ոչ գոյն, բարին գոյ, չարն գոյ: ²³Արդ, գոյն է բնաւորական կենդանութիւն, իսկ ոչն գոյ՝ բնաւորական մահ: ²⁴Եւ բարի գոյն՝ յաւժարական մահ, իսկ չարն գոյ՝ ախորժական կենցաղավարութիւն: ²⁵Արդ, յորժամ ասէ Պաւղոս, թէ՛ պատարագեցէ՛ք զմարմինս ձեր, զախորժական մահուամբ պատարագելն ասէ. եւ զառաքին//ութեամբ կենցաղավարիլն եւ մեռելութիւն գործել ախտիցն՝ ըստ այնմ՝ «Սպանէ՛ք այսուհետեւ զանդամս ձեր երկրաւորս»^{*}: ²⁶Եւ որպէ՞ս սպանեալ լինին անդամք երկրաւորք: ²⁷Յորժամ զմասունս զգայութեանցն ոչ տամք թոյլ գործի լինել մեղաց եւ զինուորիլ ընդդէմ աւրինացն մտացն, այլ արդարութեամբ պատարագիլ Աստուծոյ ի կենդանի մարմնի, այսինքն ձեռք փոխել յանիրաւութեամբ զրկելոյ եւ լինել սիրող գործոյ՝ զանձինս եւ զայլս կերակրելով: ²⁸Պատարագ է Աստուծոյ՝ լեզու յանշահ բանից փոխել ի փառատրութիւնն Աստուծոյ: ²⁹Պատարագ է՝ աչք ի ցանկութեամբ յածելոյն դառնայ ի տեսութիւն արարածոցս եւ այնու՝ ի փառատրութիւն Աստուծոյ. եւ արտասուաւք զինքն ոռոգանէ եւ լինի պատարագ Աստուծոյ: ³⁰Եւ այսպէս իւրաքանչիւր անդամք մարմնոյն, խոտորեալք ի չարէն, եւ գործելով զբարին, պատարագ ասին Աստուծոյ: ³¹Իսկ երրորդ յեղանակ պատարագելոյն, յորժամ ընդ ինքեան եւ զայլս նուիրէ պատարագ Աստուծոյ, զմարգարէականն ասել բան. «Ահաւասիկ ես եւ մանկունք իմ, զոր ետ ինձ Աստուած»^{**}, ³²զոր եւ Հարք սուրբ եւ առաջնորդ

16բ

* Կող. Գ 5
** Եբր. Բ 13

Հաւտին Քրիստոսի զծնեալսն յինքեանց բանիւ ճշմարտութեանն Համբարձմամբ ձեռացն յաղաւթս ընծայեն Աստուծոյ, որպէս գառինս պատարագաց, զոր բանիւ անուցին եւ ձեռամբ Աստուծոյ նուիրեցին, յորոց բազումք եւ անթիւք պատարագեցին զանձինս Աստուծոյ՝ որպէս զուարակս եւ գառինս ի սեղանն երկնաւոր. ³³ նախ՝ վկայքն երանելի, եւ յետ նոցա՝ Հարքն ճգնաւորք, որք Հրով սիրոյն Աստուծոյ ողջակիզեց//ան ի մարմնի, ողջակէզք բանաւորք, զենմունք կատարեալք. ³⁴ յորոց եւ դուք իսկ Աստուծոյ պատարագելի եւ կենդանի զենմունք ի բանական տնկոց բնութեանս, խունկք անուշահոտք, Հարցն առաջնոց եւ սիրելեացն Աստուծոյ եւ սրբոց գոլով Համակարգ եւ Համաձեւք, եւ նոցունց դասու եւ կայանի փափագողք եւ փութացողք: ³⁵ Պարտ է ձեզ միշտ պատրաստ եւ կազմ ունել զգործարան եւ զսեղան նուիրական աղաւթիցն պատարագաց. այսինքն՝ զլեզու եւ զձեռս. զի զոր աւրինակ ի բուրվառ խնկոցն չէ արժան աղտեղի ինչ լինել, բայց միայն զհուրն եւ զխունկ, նոյնպէս բերանին եւ լեզուին չէ ինչ պարտ աղտեղի բանս ունել, եւ ոչ ձեռին գործի անիրաւութեան լինել՝ ազահելոյ, յափշտակելոյ, զի ձեռն եւ լեզու գործիք են աղաւթից եւ նուիրողք: ³⁶ Այսու յուսով պահեսցո՛ւք զսոսա եւ մի՛ տացուք գործի լինել չարին, զի նոքաւք զհոգեւոր պատարագն մատուցուք Աստուծոյ. զչարժումն ձեռինն՝ յողորմութիւն, ի մարդասիրութիւն՝ կարկառեալ մտաւք առ կարաւտեալս, զի Համարձակ լիցի Համբառնալ առ Աստուած: ³⁷ Նոյնպէս եւ բերանոյ լիցի զգուշութիւն առաւել, քան զամենայն անաւթս ոսկեղէնս, պահել յանարգ պէտս վարելոյ եւ անաւթ եւ գործի լինել աւրհնութեանն Աստուծոյ՝ Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. ամէն:

Տարնթերցումներ

(I 4) վասն որոյ ԵՍ | (I 5) կազմուած Ե | (I 6) առաջինն Ե | (I 8) բարձրութիւն ԵՍ
 | (II 2) ազգաց փի. ազգ զանազան ԵՍ | (III 12) զօրէ նա սիրոյն ԵՍ | (III 13)
 յառաքինինն ԵՍ | Աստուած Ե | (V 9) պարգեւացն որ անուանեմք ԵՍ | (VIII 7)
 պահպանութեամբ Ե | (VIII 8) ծնանին Ե | (VIII 12) երկիւղին Ե | (IX 2) Հասին փի.
 Հային ԵՍ | (IX 7) զբարեգործկան ԵՍ | (X 4) ունկն Ե

Բնագիրը պատրաստեց

Արմէնուհի Սրապեանը

ՎԱՐՔԵՐ ԵՒ
 ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՌՎՔԵԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏԵՒՈՐԴ ՍՈՒՐԲ ԻՐԵՆԷՈՍԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Առաքելանման Հայրապետ սուրբ Իրենէոսը կամ Երանոսը Արեւելեան եւ Արեւմտեան Եկեղեցիների փառքն ու պարծանքն է: Նա ծնուել է մօտ 120 թուականին Փոքր Ասիայի Ջմիւռնիա քաղաքում: Մանկուց աչակերտել է Ջմիւռնիայի Հայրապետ սուրբ Պողիկարպոսին, որը եղել էր սուրբ Յովհաննէս աւետարանչի աչակերտը: Ուշիմ եւ Հոգով լի մանուկ լինելով՝ Իրենէոսն իր մտքում ու սրտում ամբարում էր այն ամէնն, ինչ Պողիկարպոսից լսում էր Փրկչի՝ աշխարհ գալու, Նրա փրկական տնօրինութիւնների, առաքեալների եւ աչակերտների քարոզութեան մասին, միաժամանակ խորամուխ էր լինում Հին եւ Նոր Կտակարանների ուսումնասիրութեան մէջ: Նա Աստուածային Գրքի եւ առաքելական աւանդութիւնների գանձարան էր, առաքեալների ճշմարիտ Հետեւորդը եւ նրանց աչակերտների հարազատ շառաւիղը: Իրենէոսը Հմուտ էր նաեւ արտաքին գիտութիւնների մէջ. թէ՛ իր զօրաւոր խօսքով եւ թէ՛ գրով նա անվեհեր յաղթում էր յոյներին: Նա ժամանակի Հեթանոսների ու Հերետիկոսների դէմ գրել է բազում գրքեր ու թղթեր՝ լի իմաստութեամբ եւ առաքելական Հոգով, յունարէն եւ Հռոմէական լեզուներով:

Երիտասարդ տարիքում Իրենէոսը սուրբ Պողիկարպոսի կողմից ձեռնադրուեց սարկաւազ եւ ապա քահանայ: Տեսնելով նրա Հոգու եռանդն ու յաջողութիւնն առաքելական ծառայութեան մէջ՝ մօտ 157 թուականին նրան ուղարկեց արեւմուտք՝ գաղղերի երկիր՝ օգնական լինելու սուրբ Փոտինոսին՝ Լիոնի առաջին եպիսկոպոսին, որը շատ էր ծերացել եւ կարիք ունէր պաշտօնակցի՝ հալածանքների ժամանակ իր Եկեղեցին Հովուելու համար: Իսկ այնտեղից 178 թուականին ուղարկուեց Հռոմ՝ Ելեւթերիոս սուրբ Հայրապետի մօտ՝ Եկեղեցու ինչ-ինչ գործերում նրան օգնելու, որտեղ գործն աւարտելուց յետոյ վէճի մէջ մտաւ Վաղենտինոս Հերետիկոսի եւ նրա երկու աչակերտներ Ֆլորիանոսի եւ Բլաստոսի հետ եւ խօսքով ու գրով պախարակեց նրանց:

Երբ Լիոն վերադարձաւ, այդ տարի սկսուեցին Վերոս կայսեր հալածանքները քրիստոնեաների դէմ, եւ Գաղղիայում սուրբ Պովթինոսի հետ միասին նահատակուեցին շատերը: Նրանց պանծալի վկայաբանութիւնը գրեցին Լիոնի Եկեղեցու երէցները՝ քաջալերելու համար բոլոր հաւատացեալներին, իսկ ըստ Եւսեբիոսի վկայակոչած մի նամակի՝

Իրենէնսը բոլորի միաձայն հաւանութեամբ դարձաւ Լիոնի երկրորդ եպիսկոպոսը Պովթինոսից յետոյ: Նա իր գործերով ճանաչուեց իբրեւ գաղղիացիների Եկեղեցու արժանաւոր գլուխ եւ բանական հօտի քաջ հովիւ՝ լցուած բարեպաշտութեամբ եւ աստուածային նախանձաւորութեամբ, պատկառելի բոլորի՝ թէ՛ մերձաւորների եւ թէ՛ Հեռաւորների աչքում: Բան Աստուծոյ գեղեցիկ քարոզութեամբ, նաեւ նշաններով ու հրաշքներով շատ անհաւատների դարձի բերեց եւ հաւատացեալներին զերծ պահեց չարի բոլոր փորձութիւններից:

Իր գործերով եւ անուամբ նա խաղաղութիւն հաստատեց Արեւմուտքի եւ Արեւելքի Եկեղեցիների միջեւ Ձատկի տօնի օրուայ հետ կապուած երկպառակութիւնների եւ յուզումների ժամանակ: Բանն այն է, որ Ասիայի Եկեղեցիներում, իբրեւ թէ Հին աւանդութեամբ, Ձատիկը նշում էին լուսնի տասնչորսերորդ օրը, որը հանդիպում էր նաեւ շաբաթուայ մէջ որեւէ օր: Սա հաճելի չէր շատ հովիւների, մանաւանդ երանելի Բեկտոր եպիսկոպոսին, որը, Աստուծոց շարժուելով, եպիսկոպոսական ժողով գումարեց, նոյնն արեց նաեւ Իրենէնսը: Գաղղիայի այլ աթոռներում նոյնպէս եպիսկոպոսական ժողովներ գումարուեցին, եւ բոլորը միաբան նոյն մտքին յանգեցին եւ աշխարհի բոլոր Եկեղեցիներին ուղղուած նամակներ գրեցին, թէ՛ «Չլինի թէ մեր Տիրոջ յարութեան խորհուրդի կատարման օրը լինի այլ օր, բացի կիրակիից»:

Բայց որովհետեւ Ասիայի Եկեղեցիները տակաւին չէին ընդունել այդ որոշումը, Բեկտոր եպիսկոպոսը կամեցաւ նրանց հանել Եկեղեցիների ընդհանուր հաստատութիւնից: Սուրբ Իրենէնոսն իր Եկեղեցու միաբանութեան հետ միասին կրկին ժողով գումարեց Լիոնում եւ Բեկտորին գրեց, թէ՛ «Արժան չէ խստութեամբ բաժանել Եկեղեցիները, այլ հարկ է սուրբգրային վարդապետութեամբ եղբայրաբար խրատել նրանց, որովհետեւ այդպէս են անում ըստ իրենց առաջին հովիւների սովորութեան եւ ոչ թէ իրենք են հնարել այդ սովորութիւնը: Նաեւ մեզնից առաջ եղած եպիսկոպոսների ժամանակ սուրբ Թարութեան պահքն էլ ոմանք քիչ օրեր, ոմանք շատ էին պահում, եւ թէպէտեւ պահքի օրերի թիւը տարբեր էր, բայց հաւատի միաբանութիւնը հաստատուն էր»:

Այս ամէնը եւ սրանից առաւելը գրեց Իրենէնսը. նա, խաղաղաբար լինելով, նոյն խաղաղութիւնն էր աղաչում եւ խնդրում Բեկտորից, որը սիրով լսեց նրան, ինչպէս նաեւ այլ աթոռների ներկայացուցիչների, որոնք միջնորդ էին լինում խաղաղութեան համար, եւ Ասիայի Եկեղեցիների նկատմամբ խստութիւններ չձեռնարկեց: Իսկ որոշ

ժամանակ անց նրանք միաբանուեցին, ինչին յորդորում էր երանելի Իրենէնոսն իր կեանքի բոլոր օրերին: Այսպէս կարգով եւ կրօնով առաքեալների քարոզութեանը հետեւելով եւ գրով ու խօսքով վարդապետելով՝ լուսաւորեց Աստուծոյ Եկեղեցին եւ Տիրոջ 202 կամ 203 թուականին արժանացաւ վկայական պսակի: Նրա վկայաբանութեան պատմութիւնը գտնուեց գաղղիական Եկեղեցու Հին Ճառընտիրներում, որը թարգմանաբար կը ներկայացնենք այստեղ:

Այն ժամանակ, երբ ամբողջ երկրում քրիստոնեաներին ընաջնջելու մասին Սեւերոս դաժանաբարոյ կայսեր հրովարտակը եղաւ, եւ հալածանքների սաստկութիւնը սպառնում էր կործանել մինչեւ իսկ ողջ աշխարհը, նրա դէմ քաղաքական պատերազմ սկսուեց. Սեւերոսը դիմեց Գաղղիա, Լիոն քաղաքի մօտ սպանեց Կղօղիոս Ալբինոսին, որն այնտեղ ինքն իրեն կեսար էր հռչակել: Երբ նա իմացաւ, որ այդ բարեկեցիկ քաղաքը սուրբ Իրենէնոսի միջոցով ընդդիմանում է իրենց պաշտամունքին, ընտրեց իր նման մոլեգին բարքի տէր ու գազանամիտ սրիկաների, բոլոր կողմերից շրջապատել տուեց քաղաքը եւ ասաց. «Ովքեր զոհ չեն մատուցի մեր աստուածներին, նրանց սրով անողորմաբար կտորէ՛ք»:

Բայց մարդասէր Քրիստոս սուրբ Իրենէնոսին յայտնեց առաջիկայ վտանգի մասին՝ ուղարկելով Իր հրեշտակին: Երբ սուրբը տքնութեամբ եւ աղօթքով էր անցկացնում գիշերը՝ իրեն աղօթակից ունենալով երանելի Չաքարիա երէցին, գիշերուայ կէսին յանկարծակի նրա մօտ եկաւ Տիրոջ հրեշտակը եւ այսպէս խօսեց. «Ո՛վ Քրիստոսի հաւատարիմ զինուոր՝ նորընտիր զօրքի զօրավար, Տէրը քեզ բազում չարչարանքներից յետոյ քո ժողովրդի հետ միասին երկնքի արքայութիւն պիտի հրաւիրի մարտիրոսական պսակով: Այժմ քաջալերի՛ր եղբայրներին, որ չվախենան, քանի որ ահա Քրիստոսի համար, Ում սիրում են կատարեալ հաւատով, նրանց վրայ է հասնելու մարդակեր բռնակալը. նրանց սպասում է նահատակութեան պանծալի վկայութիւնը: Թող չվախենան Հին թշնամու սպառնալիքներից եւ ո՛չ էլ նրանցից, ովքեր մարմինն են սպանում, բայց հոգին չեն կարող սպանել: Նրանց չարչարանքը մի ժամում կ'աւարտուի, իսկ քեզ սպասում է երկարատեւ չարչարանք եւ պանծալի յաղթանակ: Շտապի՛ր խնամքով թաքցնել Չաքարիա երէցին, որովհետեւ քո՝ այստեղից գնալուց յետոյ քեզ կը փոխարինի՝ եղբայրներին ի Քրիստոս հաստատելու համար»:

Այս ամէնը լսելով՝ երանելի Իրենէնոսն ասաց. «Գոհանո՛ւմ եմ քեզնից, Տէ՛ր Յիսուս Քրիստոս, յաւիտենական լո՛յս, արդարութեան ծա-

գո՛ւմ, գթութեան աղբի՛ւր, որ արժանի համարեցիր այսպէս ուրախացնել ինձ Քո հրեշտակի միջոցով եւ մխիթարել, Տէ՛ր, տո՛ւր Քո այս ժողովրդին հաստատուն հաւատ, որ նրանցից ոչ ոք չհեռանայ Քո անուան դաւանութիւնից, այլ բոլորը, ամբացած Քո զօրութեամբ, պանծալի մահուամբ եւ յաղթանակով թող արժանի լինեն ընդունելու Քո սուրբ խոստումների պսակը՝ անմահ փառքը»:

Աղօթքն աւարտելով սկսեց Քրիստոսով քաջալերել եղբայրներին: Այնուհետեւ իւրաքանչիւրն իր ունեցուածքը բաժանում էր կարօտեալներին, եւ նրանցից բուրում էր վկայութեան անուշահոտութիւնը: Գիշեր-ցերեկ աղօթում էին՝ ակնկալելով այն ժամը, որ աւետարանուեց նրանց Քրիստոսից: Իսկ անօրէն կայսրը քաղաքը զօրքով շրջապատելուց յետոյ նրանց առջեւ դրեց այս պայմանը. եթէ մէկն ազատի որեւէ քրիստոնեայի կամ ուզի պաշտպանել նրան, նոյն մահապարտութեան վճռին կ'արժանանայ, «որպէսզի,- ասում էր նա,- մենք կարողանանք մեր քաղաքում համարձակօրէն պաշտել եւ զոհեր մատուցել մեր աստուածներին, որոնք երբեք չեն կամենում, որ մեր պատարագները խառնուեն քրիստոնեաների պատարագների հետ»:

Ապա բոլոր վայրերում սկսուեց կոտորածը. առանց խնայելու կոտորում էին տղամարդկանց եւ կանանց, մեծին ու փոքրին, իսկ նրանք յօժար մտքով եւ ուրախութեամբ էին նահատակութեան յանձնում իրենց եւ ճշմարիտ հաւատի համար սրախողխող լինում, մինչեւ նրանց պատուական արեան վտակները հոսում էին հրապարակներում. մերձակայքի գետերը սպանուածների արեան յորդումից կարմիր գոյն էին ստացել:

Ամբարիշտ կայսրը հրամայեց սուրբ Իրենէոսին իր առաջ բերել. նա մոլեգին դաժանութեամբ էր լցուած նրա դէմ. մեր պատմութիւնը շատ կ'երկարի, եթէ մէկ առ մէկ ներկայացնենք այդ դժնդակ դէպքերը, որ կատարուեցին նրա հետ, այդ մասին արձանագրուած է նրա մարտիրոսութեան մասին գրքում: Երբ երանելին նահատակուեց, նրա մարմինը սուրբ երէց Ջաքարիան գիշերով թաղեց մի խոր քարայրում, որի վրայ այժմ խորան է կանգնեցուած՝ իբրեւ վկայութիւն նրա՝ Աստծուն հաճելի պատարագ լինելու:

Սրա հետ միասին Լիոնի Եկեղեցու զանազան յիշատակարաններից քաղում ենք, որ սուրբ Իրենէոսի մարմինը թաղուած մնաց այդ այրում, որը կոչւում էր Սուրբ Յովհաննէս աւետարանչի քարայր (այն գտնւում էր Լիոն քաղաքի արուարձանում՝ մի մացառուտ վայրում՝

խիտ աճած թփերի մէջ), մինչեւ 480 թուականը, երբ սուրբ Պատիէսը կամ Բացիէնսը՝ Լիոնի եպիսկոպոսը, այնտեղ շինեց երկու եկեղեցիներ, որոնցից մէկը՝ այդ նոյն քարայրում, որտեղ գտնւում էին սուրբ Իրենէոսի եւ բազմաթիւ սուրբ նահատակների մարմինները, իսկ միւսը՝ Սուրբ Յովհաննէսի քարայրի վրայ, որը յետոյ, երբ այնտեղի խորանում դրեցին նրա մարմինը, անուանուեց Սուրբ Իրենէոսի տաճար:

Այն տեղին մօտ էր Սուրբ Յուստոսի տաճարը, որտեղ կային շատ սուրբերի նշխարներ: Այդ եկեղեցու հոգեւորականները կարծում էին, թէ դրանց մէջ է սուրբ Իրենէոսի մարմինը, եւ այդ պատճառով էլ դարեր անց սաստիկ պայքար ծագեց իրենէոսեանների եւ յուստոսեանների ժառանգաւորների միջեւ, որը տեւեց երեք տարի, մինչեւ հաւաստի քննութեամբ պարզ դարձաւ, որ սուրբ Իրենէոսի մարմինը գտնւում է Սուրբ Իրենէոսի եւ ո՛չ Սուրբ Յուստոսի եկեղեցում: Այնժամ սուրբ Իրենէոսի նշխարները տեղափոխեցին նոր տապանակի մէջ եւ տեղադրեցին խորանի վրայ՝ երկու վկաների՝ Եպիպոզիոսի եւ Ալեքսանդրոսի նշխարների միջեւ, որի պատճառով էլ լիոնցիների մօտ առանձին՝ նշխարների փոխադրութեան սօն սահմանուեց, որը նշուած է ապրիլի 5-ին:

Աստուած աւելացրեց հրաշքները, որ կատարւում էին սուրբի տապանի մօտ. լիոնցիները ամբողջական մատեաններ են պահում եղած հրաշքների մասին յիշատակութիւններով, քանի դեռ ամբողջ էին պահւում սուրբի ոսկորները: Բայց երբ Տիրոջ 1562 թուականին կալվինական աղանդաւորները գրաւեցին Լիոնը, աւար առան եւ հրոյ ճարակ դարձրեցին եկեղեցիների սուրբ մատեանները, յիշատակարաններն ու պատկերները, կործանեցին սեղանները, շատ եկեղեցիներ հիմնայատակ աւերեցին, սուրբ սպասքները պղծեցին ու եղծեցին եւ սուրբերի նշխարները ցիրուցան արեցին:

Նրանց հետ նաեւ սուրբ Իրենէոսի պատուական մարմինը Հանեցին իր տեղից, նետեցին ճանապարհի վրայ, նրա ոսկորների մասուեքները ցրեցին այսուայնտեղ, մի մասն էլ գետը լցրեցին, անօրէններն առան սուրբի գլուխը եւ ձեռքից ձեռք էին նետում գնդակի պէս, ապա կոխկռտելով նետեցին գետը: Այդ ամէնը տեսաւ մի ուղղափառ եւ բարեպաշտ բժիշկ, զնաց եւ լռելեայն Հանեց այն եւ մեծ երկիւղածութեամբ ու պատուով ծածուկ պահեց: Մինչեւ զօրացաւ Կարլոս IX-ը եւ, վանելով Եկեղեցու թշնամիներին, սուրբի պատուական գլուխը մեծ շուքով բերեց եւ դրեց իր նախկին տեղում, որտեղ պահւում է մինչեւ այժմ:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ ՊԵՏՐՈՍ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՒ ԱՐԻՍՏՈՂՈՍ ՍԱՐԿԱՒԱԳԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Սուրբ եւ առաքելաշնորհ մեծ Հայրապետ Պետրոս Ալեքսանդրացին Եգիպտոսի Ալեքսանդրիա քաղաքի պատրիարքական աթոռին նստեց Տիրոջ շուրջ 300 թուականին: Քրիստոսի Հաւատքի ճշմարտութեան մեծ քարոզիչ էր նա, որ ուղղափառ Հաւատքով շարունակ քարոզում էր Աւետարանը, պտղաբերում բարի գործերով, եւ ամբողջ ժողովուրդը սիրում էր նրան ու պատկառում նրանից: Երեք տարի խաղաղութեան մէջ քրիստոնեայ ժողովրդին նրա հովուելուց յետոյ ամբողջ Հին աշխարհով մէկ սկսուեցին քրիստոնեաների՝ Դիոկղետիանոս քրիստոսամարտ արքայի կողմից կազմակերպուած Հալածանքները: Նրա փեսայ Մաքսիմինոս Երկրորդը, որ կոչւում էր նաեւ Արմենտարիոս, խրատուած լինելով իր կռապաշտ ու չարասէր մօրից, ով չափազանց մեծ ատելութիւն ունէր քրիստոնեաների Հանդէպ, իր աներոջը՝ Դիոկղետիանոսին, զրդել էր քրիստոնէական կրօնը Հալածելու մասին արքունական հրաման հրապարակել կայսրութեան բոլոր կողմերում: Ուստի եւ 303 թուականին խիստ հրաման արձակուեց, որ քրիստոնեայ անունը կրող բոլոր անձինք՝ մեծ թէ փոքր, կռապաշտութեան դառնան, իսկ ով այդ հրամանը չկատարի, սրով ու կրակով, սովի ենթարկուելով ու աքսորուելով մահուան կղատապարտուի ու կոչնչացուի:

Եւ այսպէս, քրիստոնեաներին Հալածելու անօրէն հրամանն աւանելով՝ տարբեր կողմերի իշխաններն ու դատաւորները սկսեցին այն ի կատար ածել: Ո՛վ կարող է թուել այն բազմաթիւ քաջ նահատակներին, ովքեր Քրիստոսի սիրոյ Համար իրենց արիաբար մատնեցին մահուան՝ զանազան դառն տանջանքների ենթարկուելով. տղամարդիկ ու կանայք, ծերեր ու մանուկներ, իշխաններ ու քահանաներ, առանձին թէ խմբովին, նահատակուում էին: Սակայն, աւաղ, կային նաեւ ոչ սակաւ ուրացողներ, որոնք այդպիսով յաւիտենական կորստին արժանացան:

Հալածանքների այս հրդեհը, սկսուած լինելով Դիոկղետիանոսի եւ նրա գահակից Մաքսիմինոս Հերակլէսի կողմից, շարունակուեց նաեւ

միւս Մաքսիմինոսի՝ Արմենտարիոս Գաղերիոսի առանձին կայսրութեան մէջ, սակայն առաւել սաստկացաւ Արեւելքում Մաքսիմինոս Երրորդ Դաժի օրօք, ով կեսար դարձաւ 305-ին: Նրա իշխանութեան ներքոյ էին թէ՛ Արեւելքը եւ թէ՛ Եգիպտոսը, իսկ կարճ ժամանակ անց նա վերցրեց նաեւ կայսեր տիտղոսը:

ԱՀա այս ժամանակներում Եգիպտոսում Ալեքսանդրիայի սուրբ Պետրոս եպիսկոպոսապետը շարունակ յորդորում էր Հաւատացեալներին Հաւատքի մէջ Հաստատուն մնալ եւ առիթը ներկայանալու դէպքում յօժարակամ մեռնել յանուն Յիսուսի:

Մելիտիոս անունով մի եպիսկոպոս Լիկոպոլիսից, որ Եգիպտոսի Թերապիդ բնակավայրի սահմանին մօտ գտնուող Գայլ քաղաքն է, չարից հրապուրուելով ու տանջանքներից զարհուրելով, Հաւատն ուրացաւ, զոհեց կուռքերին եւ դեռ ուրիշ ապիրատութիւններ էլ գործեց Հաւատացեալների Հանդէպ: Ապա սկսեց առերես ցոյց տալ, թէ իբր զղջում է իր արարքների Համար՝ ակնկալելով իր եպիսկոպոսութեան աթոռը ստանալ, սակայն սուրբ Պետրոս Հայրապետը, այս կեղծիքը տեսնելով, եկեղեցական ժողովով նրան զրկեց քահանայական պատուից՝ յուսալով, թէ միգուցէ զղջայ ու ապաշխարի: Բայց Մելիտիոսը, արհամարհելով Հայրապետին, նրա ենթակայութիւնից դուրս եկաւ ու սկսեց ազատօրէն ինքնիշխան գործել, իր կողմը քաշելով՝ շատերին որսաց ու Հաւատացեալների մէջ պառակտում մտցրեց: Նրա Հետեւորդները կոչուեցին մելիտիոսականներ: Սրան յարեց նաեւ Արիոս Ալեքսանդրացի Հերետիկոսապետը նախքան իր աղանդը հիմնելը, սակայն Եկեղեցու սպասաւոր էր մնում, ուստի մերժուեց Պետրոս Հայրապետի կողմից եւ արտաքսուեց Եկեղեցուց: Սակայն յետոյ զղջալով՝ Հեշտութեամբ ներման արժանացաւ, քանզի ճարտարալեզու եւ իր խօսակիցների սրտերը զբաւող անձնաւորութիւն էր: Շուտով Պետրոս Հայրապետի կողմից սարկաւազ ձեռնադրուեց, սակայն շատ չանցած, դարձեալ Հեռանալով նրանից, յարեց Մելիտիոսին եւ Հերձուածը զօրացրեց: Այս իսկ պատճառով սուրբ Պետրոսը նզովքով նրան արտաքսեց Եկեղեցուց ու բանադրեց: Իսկ Մելիտիոսը, օրէցօր աւելի ու աւելի գրգռուելով Պետրոս Հայրապետի դէմ, ամէնքի, մանաւանդ Հեթանոսների առաջ չարախօսում էր նրանից, մինչեւ որ Մաքսիմինոսի առաջ էլ ամբաստանեց՝ ներկայացնելով նրան որպէս ժողովրդի խռովեցուցիչ: Եւ քանի որ նրա անունը յայտնի էր թագաւորներին, եւ գիտէին, որ նա է, որ Եգիպտոսի քրիստոնեաներին իրենց Հաւատքի մէջ Հաստատուն է պա-

հում, ուղարկեցին մարդիկ՝ բռնելու նրան եւ նրա գործակիցներին: Այդ ժամանակ եպիսկոպոսներից, քահանաներից եւ Եկեղեցու այլ սպասաւորներից մօտ 660 հոգի ձերբակալուեցին եւ աքսորուելով զանազան վայրեր՝ այնտեղ տեսակ-տեսակ չարչարանքների ենթարկուելով՝ նահատակուեցին: Բայց սուրբ Պետրոսին բռնել չկարողացան. այեքսանդրացիներ մի բազմութիւն, յարձակուելով արքունի սպասաւորների վրայ, քաջութեամբ դիմադրեց: Այդ ժամ սուրբ Հայրապետը, վախենալով, որ իր պատճառով գուցէ ժողովուրդը կտորուի, բարեպաշտ մարդկանց յորդորով անաղմուկ մեկնեց քաղաքից եւ երկար ժամանակ հալածական շրջեց Պաղեստինի եւ Միջագետքի կողմերում՝ տարբեր վայրերում ծանր նեղութիւններ կրելով իր պանդխտութիւնից եւ հալածիչների երեսից, քանզի հալածանքների բոցը բռնել էր ամբողջ երկիրը: Բայց որտեղ էլ որ սուրբ Հայրապետը գտնուում էր, ստէպստէպ յորդորների ու քաջալերանքի գրքեր էր ուղարկում իր հօտի անդամներին եւ իրենց հաւատքի պատճառով ձերբակալուածներին: Այս ամէնի մէջ սրբի ուղեկիցն ու օգնականը նրա երանելի սարկաւազն էր՝ Աբիսողոմը՝ մի զգօն ու Սուրբ Հոգով լեցուն ծերունի, որ նրա հետ երկար տարիներ հալածանքների ենթարկուեց:

Երբ ս. Պետրոսը լսեց, որ իր գործակիցները քարոզութեան ընթացքում նահատակուել են, եւ իր հօտը, հովուից զրկուած, տազնապահար ու վտանգաւոր վիճակում է գտնուում, Աբիսողոմի հետ վերադարձաւ Ալեքսանդրիա՝ իր աթոռ: Միխթարում ու սրտապնդում էր ամէնքին եւ համարձակօրէն քարոզում Քրիստոս Աստծուն՝ յանդիմանելով հեթանոսների մոլորութիւնը:

Երբ Մաքսիմիանոսն այս մասին լսեց, իսկոյն մի արքունի հազարապետ ուղարկեց Ալեքսանդրիա՝ երեւելի զինուորականներով հանդերձ, որպէսզի սպանեն Պետրոս եպիսկոպոսապետին: Երբ զինուորականները ժամանեցին, մեծ խուճք ու աղմուկ բարձրացաւ քաղաքացիների մէջ, եւ ասում էին. «Աւելի լաւ է նախ մենք բոլորս մեռնենք, եւ մեզանից յետո՛յ միայն՝ մեր Հայրապետը»: Ուստի զօրազլուկները վախեցան Հայրապետին սպանել եւ բաւականացան նրան բանտարկելով:

Այդ նոյն օրերին անապատից Ալեքսանդրիա քաղաք էր իջել Աստուծոյ այր, աշխարհահուշակ մեծ արքայ Անտոնը՝ այցելելու Քրիստոսին վկայելու համար բանտարկուածներին եւ յարմար առիթի դէպքում նահատակութեամբ չարչարակից լինելու սուրբերին: Հանդիպեց նաեւ Պետրոս Հայրապետին, երբ նա դեռեւս բանտում էր, եւ իր քաջալերիչ

աստուածիմաստ խօսքերով ուրախացնում էր նրան մինչեւ նրա վախճանի օրը, իսկ նրա նահատակութիւնից յետոյ վերադարձաւ իր անապատը:

Պետրոս Հայրապետի նահատակութեան նախորդ օրը նրա կողմից բանադրուած Արիսուր փորձեց բանադրանքի կապանքներից ազատուել, քանզի վախենում էր, որ սուրբի նահատակութեան ժամանակ, արձակում ստացած չլինելով, ինքը գարշելի կդառնայ ամէնքի աչքին: Ուստի Հայրապետի մօտ՝ բանտ, ուղարկեց բարեխօսներ՝ քահանաներ ու երեւելի տանուտէրեր, որպէսզի նա օրհնէր Արիսուսն ու ազատէր բանադրանքից, եւ խոստանում էր հեռանալ Մելիտիոսից, ապաշխարել ու Եկեղեցու մէջ տեղ գտած պառակտումը վերացնել, մանաւանդ որ Արիսոսն ակնկալում էր սուրբի մահուանից յետոյ աւելի բարձր եկեղեցական աստիճան ստանալ եւ նոյնիսկ հասնել Հայրապետական աթոռին: Արիսուս համար գլխաւոր բարեխօսները Հայրապետանոցի երէցներ Աքիւղասն ու Ալեքսանդրոսն էին: Բայց ս. Պետրոսը, որ աստուածային յայտնութեամբ տեղեկացած լինելով՝ գիտէր այն է՛լ աւելի մեծ չարիքների մասին, որոնք Արիսուր պատրաստուում էր գործել Եկեղեցու ներսում, բարեխօսների խօսքերին տեղի չտուեց: Երբ նրանք շատ թախանձեցին, իշխանաւորներին դուրս հանելով՝ իր մօտ կանչեց Աքիւղասին ու Ալեքսանդրոսին եւ տխրալից ու զայրալից խօսքերով ասաց.

- Արիսուս համա՞ր էք ինձ աղաչում. Արիսուր թէ՛ այս աշխարհում եւ թէ՛ հանդերձալում նզովուած ու վտարուած է Աստուծոյ Որդու փառքից: Բայց որ սա ասում եմ, ինձ անգուրծ ու անխիղճ մի՛ կարծէք, այլ ակա՛նջ դրէք իմ խօսքերին եւ հասկացէ՛ք դէպի բոլոր չարիքներն անյագօրէն ընթացող Արիսուսի գաղտնածածուկ պատրանքները: Ես չէ՛, որ որոշում եմ նրան հեռացնել ս. Եկեղեցուց, այլ Աստուծոյ խօսքը: Որովհետեւ այս գիշեր՝ աղօթքիցս յետոյ, մի տեսիլք տեսայ, ուր երեւաց մօտ տասներկուամեայ մի մանուկ՝ լուսազարդ դէմքով, հագին սպիտակ պատմուճան, որը մանկան պարանոցից մինչեւ ոտնաթաթերը պատուած էր, եւ մանուկը երկու ձեռքով այն ամուր բռնել-հաւաքել էր կրծքի մօտ՝ ծածկելու համար իր մերկութիւնը: Սա տեսնելով՝ ապշահար վիճակիցս թմրեցի, ոսկրերս ընդարմացան, եւ լեզուս քիմքիս կպաւ: Սակայն շուտով խօսելու ուժ ստացայ եւ գոչեցի. «Տէ՛ր, պատմուճանդ ո՞վ պատուեց»: Նա պատասխանեց. «Արիսուր: Բայց դու զգո՛յ՛ չեղիր, նա կամենում է քեզ մօտ բարեխօսներ ուղարկել: Մի՛ հաւատա եւ մի՛ ընդունիր նրան ս. Եկեղեցու հաղորդակցութեան մէջ: Նաեւ պատուիրիր Աքիւղասին ու Ալեքսանդրոսին, ովքեր քեզանից

յետոյ քո Աթոռին են նստելու, որ նրանք նոյնպէս չընդունեն նրան Եկեղեցուց ներս»:

Այս խօսքով սուրբ Հայրապետը նաեւ մարգարէացաւ իր խօսակիցներ Աքիւղասի ու Ալեքսանդրոսի՝ իր Աթոռը ժառանգելու մասին: Եւ սկսեց պատմել նրանց, թէ Քրիստոսի Համար որքան Հալածանք կրեց Պաղեստինում, Փիւնիկիայում, Միջագետքում, Ասորիքում եւ կղզիներում: Յայտնեց նաեւ, որ մօտեցել է իր նահատակութեան ժամանակը, ինչպէս յայտնուել էր իրեն Տիրոջից, եւ մխիթարելով իր խօսակիցներին՝ յետ ուղարկեց:

Իսկ արքունի զինուորները շտապում էին ի կատար ածել Մաքսիմինոսի Հրամանը՝ ցոյց տալով Հայրապետին սպանելու Հրամանն ամփոփող Հրովարտակը: Ժողովրդի զինուած բազմութիւնը վրայ Հասնելով՝ փակել էր բանտի դուռը՝ պատրաստ պաշտպանելու իր Հայրապետին: Քաղաքացիների Հետ էին նաեւ անապատից սուրբ Անտոնի Հետ քաղաք իջած շատ միայնակեացներ, որոնք եկել էին իրենց Հաւատքի Համար բանտարկուած քրիստոնեաներին խնամք տանելու: Զինուորները որոշեցին սրով Հեռացնել ամբոխին ու խլել Հայրապետին՝ սպանելու Համար, սակայն վերջինս, վախենալով, որ կարող է մեծ կռիւ տեղի ունենալ զինուորների ու քաղաքացիների միջեւ, եւ շատերը կարող են կոտորուել, կամ էլ իր մարտիրոսութիւնը կարող է խափանուել, իր երանելի սարկաւազ Աքիստողոսին գաղտնի ուղարկեց զօրագլուխների մօտ եւ աղաչեց ժողովրդին վնաս չՀասցնել՝ ասելով.

- Քանի որ ես եմ պէտք, թող գիշերը գան բանտի Հարաւակողմը եւ պատը ծակելով՝ ինձ Հանեն ու տանեն, ուր կամենում են:

Եւ այդպէս, գիշերը նրան Հանեցին բանտից՝ ժողովրդից գաղտնի, քանի որ դռան մօտ գտնուող քաղաքացիները քուն էին մտել եւ սաստիկ քամու պատճառով չէին լսել միւս կողմից պատի ծակուելը, մանաւանդ որ կասկած իսկ չունէին, թէ կարող էր նման բան տեղի ունենալ:

Եւ Հինգ զինուորներ երանելի Հայրապետին վերցրին-տարան նահատակութեան վայրը, որ տեղացիների կողմից Երինջների դաշտ էր կոչուում: Այս դաշտում էր ժամանակին նահատակուել Մարկոս աւետարանիչը, մօտակայքում նրա անունով մի վկայարան-եկեղեցի էր կառուցուել, եւ այդտեղ էին գտնուում նաեւ Ալեքսանդրիայի Հայրապետերի գերեզմանները: Դաշտ Հասնելով՝ ս. Պետրոսը զինուորներին խնդրեց իրեն թոյլ տալ գնալու Մարկոս աւետարանիչի գերեզմանը: Գնալով այնտեղ՝ Հագաւ իր եպիսկոպոսական Հագուստը եւ տապանը

գրկելով՝ երկար աղօթեց իր Հօտի, Եկեղեցու խաղաղութեան եւ իր մօտեցող նահատակութեան յաջողութեան Համար: Ողջունեց նաեւ միւս սրբերի՝ իրենից առաջ Հովուած տասնհինգ Հայրապետերի՝ այդտեղ գտնուող տապանները:

Առաւօտեան, երբ դեռ նոր էր լոյսը բացուում, սուրբը տեսաւ, որ մի ծեր մարդ, չոր կաշիներ բարձած, եւ մի պառաւ կոյս, կտաւներով բեռնաւորուած, գնում են քաղաք՝ իրենց ապրանքը վաճառելու: Հայրապետը կանչեց նրանց եւ Հարցրեց.

- Քրիստոնեա՞յ էք:
 - Պատասխանեցին.
 - Աստուծոյ կամքով:
 - Դարձեալ Հարցրեց.
 - Ո՞ւր էք գնում:
 - Մեր ապրանքը վաճառելու,- պատասխանեցին:
 - Աստուած ուղարկեց ձեզ, Լոյսի՛ որդիներ,- ասաց Հայրապետը:
- Այս խօսքից յետոյ նրա դէմքը սկսեց լոյսի պէս փայլել, եւ ծերունիները Հասկացան, որ նա իրենց եպիսկոպոսապետն է: Սուրբն ասաց նրանց.
- Մնացէ՛ք ինձ Հետ:
 - Ինչպէս կ'Հրամայե՛ս, տէր, - պատասխանեցին ծերերը:
 - Այնուհետեւ Հայրապետը ձայն տուեց զինուորներին ու ասաց.
 - Մի՛ սպասէք այլեւս. արդէն լոյսը բացուել է, կատարէ՛ք ձեր թագաւորի Հրամանը:

Եւ զինուորները նրան տարան Ս. Մարկոսի վկայարանի Հարաւակողմը: Սուրբ Պետրոսն ասաց ծերունուն.

- Կաշիներդ ու կտաւներդ գետնի՛ն փոխիր:

Մերունին Հրամանը կատարեց, սուրբը կանգնեց նրանց վրայ եւ դէպի արեւելք նայելով՝ երեք անգամ ծնրադրեց, խաչակնքուեց, նափորտը վրայից գցեց, իր պատուական պարանոցը մերկացրեց ու Քրիստոսի առաջ խոնարհեցրեց, ապա գլուխը պարզելով դէպի զինուորները՝ նրանց ասաց. «Կատարէ՛ք ձեզ Հրամայուածը», իսկ ինքը ձեռքերը տարածելով՝ սկսեց աղօթել առ Աստուած: Եւ ահա երկնքից մի ձայն լսուեց.

- Պետրոսն է առաքեալներից առաջին, եւ Պետրոսն է այլքսանդրացիներից վերջին մարտիրոսը. ե՛կ եւ Հանգստացի՛ր Աստծուց քեզ Համար պատրաստուած լոյսի բնակարանում:

Ջինոլորները, սուրբի սքանչելի համեստութիւնից ու հրեշտակա-
յին կերպարանքից պատկառելով, չէին համարձակուած սպանել հայ-
րապետին: Այդ ժամանակ նրանք բոլորը մէկական դահեկան հաւաքե-
ցին՝ տալու համար նրան, ով կկտրի սուրբի գլուխը, ինչն էլ արեց
նրանցից մէկը՝ մի հարուածով հատելով այն: Այս գործողութիւնից
անմիջապէս յետոյ, հայրապետի մարմինն այդտեղ թողնելով,
զինոլորները փախան, քանզի ժողովրդից վախենում էին: Եւ այդժամ
մի հրաշք պատահեց. գլխատուած մարմինը, որն ընկած էր գետնին,
յանկարծ կենդանի մարմնի պէս ծնկներին բարձրացաւ, ապա ելաւ
կանգնեց ոտքերի վրայ: Հայրապետի նահատակութեան ականատես
ծերերը սա տեսան եւ եկան պատմեցին քաղաքում: Լուրը հասաւ նաեւ
բանտի դուռը պահպանող քաղաքացիներին: Ժողովրդի բազմութիւնը
եկաւ-հասաւ նահատակութեան վայրը եւ մեծ կոծ արեց իր հայրապե-
տի համար: Ոմանք, ձեռքերի մէջ առնելով նրա սուրբ գլուխը, համ-
բուրում էին, ոմանք փաթաթելով գրկում էին նրա մարմինը, ուրիշ-
ներ էլ գետնի վրայից հաւաքում էին սուրբի պատուական արիւնը:
Ժողովրդի մէջ հակառակութիւն ծագեց սուրբի թաղման վայրի հետ
կապուած: Ոմանք ասում էին, թէ պէտք է թաղել այդտեղ՝ սուրբ
Մարկոսի ու միւս ալեքսանդրացի հովիւների գերեզմանների մօտ, իսկ
ուրիշներ էլ առաջարկում էին նրա մարմինը տանել նահատակների
գերեզմանատեղին, որը հէնց ինքը՝ հայրապետն էր կառուցել դրանից
առաջ եղած մարտիրոսութիւնների ժամանակ: Յաղթեց այս վերջին
առաջարկը, ուստի սուրբ մարմինն անմիջապէս նաւը դրեցին, քանզի
նահատակութեան վայրը Նեղոսի ափին մօտ էր գտնուում, եւ հակա-
դարձ ուղղութեամբ նաւելով դէպի Նեղոսի Փառոն կղզին՝ հասան նրա
արեւմտեան կողմը: Սուրբի մարմինը նախ առան-տարան հայրապե-
տական աթոռի իր եկեղեցին եւ եպիսկոպոսական հանդերձանքով զգես-
տաւորելով նստեցրին ս. Մարկոսի աթոռին: Իր հայրապետութեան ամ-
բողջ շրջանում ս. Պետրոսը երբեք չէր նստել այդ աթոռին, քանզի
աթոռի վրայ փայլող լոյս էր տեսնում եւ չէր կարողանում այնտեղ
նստել, այլ երբ կամենում էր իր ժողովրդին քարոզել, աստիճանով
բարձրանում ու աթոռի պատուանդանի մօտ էր նստում: Իսկ ժողո-
վուրդը, դրանից նեղուելով, տրտնջում էր ու աղաղակում. «Քո աթո-
ռին նստիր, ո՛վ դու Աստուծոյ սուրբ»: Բայց նա մի կերպ համոզում
էր ժողովրդին եւ հայրապետական աթոռին չէր նստում: Իր երէցներ
Աքիլղասին ու Ալեքսանդրոսին մի անգամ առանձին ասել էր.

- Երբ մօտենում եմ աթոռին, լուսաւորուած Տիրոջն եմ տեսնում
աթոռին նստած եւ չեմ համարձակուում մօտենալ նրան, այլ
սարսափելով դողում եմ, ինչպէս խուլը՝ կրակից: Միեւնոյն ժամանակ
ուրախութեամբ եմ լցւում, բայց չեմ իմանում, թէ ինչպէս վարուեմ
ժողովրդի հետ, որ չգայթակղուի: Յաճախ նստում եմ պատուանդանի
մօտ, ինչպէս եւ տեսնում էք, սակայն սրանով նոյնպէս յանդգնութիւն
եմ գործում, եւ դա անում եմ ժողովրդի օգտի համար: Ուստի այսու-
հետ, երբ ժողովուրդն ինձ ստիպի հայրապետական աթոռին նստել,
դուք նրանց աղաչելով լռեցրէ՛ք եւ ոչ թէ նրանց հետ միասին ինձ
վտանգի ենթարկէք:

Ահա այս պատճառով էլ ողջ ժողովուրդը փափագում էր սուրբին
իր աթոռին նստած տեսնել, բայց չէր տեսնում, ուստի նրա նահատա-
կութիւնից յետոյ նրա մարմինը տարան-դրեցին նրան վայել աթոռին՝
հատուած գլուխը պարանոցի վրայ յարմարեցնելով: Իսկ նա, թէեւ
գլխատուած, սակայն հրաշքով պարզեց իր շնորհաբաշխ աջը եւ ժո-
ղովրդին խաչակնքելով՝ ի լուր ամէնքի ասաց. «Տէրը ձեզ հետ լինի»:

Այնուհետեւ քահանաները, սուրբ մարմինն իրենց ուսերին առնե-
լով, օրհնութիւններ երգելով, խնկարկելով եւ մոմեր ու արմաւենու
ծիւղեր բռնած, առան-տարան նրա կառուցած հանգստարանը եւ տե-
սակ-տեսակ խնկերով պատելով՝ մեծ պատուով գերեզման իջեցրին:

Ս. Պետրոսից յետոյ նրա աթոռին նստեց նրա աւագերէց Աքիլղա-
սը, որին յաջորդեց Ալեքսանդրոսը՝ Համաձայն սուրբի կանխասացու-
թեան:

Սակայն Աքիլղասի օրերին աղուէսաբարոյ Արիոսը նենգութեամբ
վերադարձաւ-մտաւ Եկեղեցու սպասաւորների շարքերը եւ Աքիլղասի
կողմից քահանայ ձեռնադրուեց, իսկ Ալեքսանդրոս հայրապետի օրե-
րին, դուրս հանելով սրտում մթերած չար մտրուութիւնը՝ ընդդէմ Աստու-
ծոյ Բանի, մեծ պառակտում մտցրեց Եկեղեցու մէջ՝ ըստ ս. Պետրոս
հայրապետի տեսիլքի: Այդ իսկ պատճառով 325 թուականին դատա-
պարտուեց Նիկիոյ ս. ժողովում, ուր, ի թիւս մի շարք սուրբ հայրապե-
տերի, յաղթականօրէն փայլեց Ալեքսանդրոս հայրապետի սարկաւազ
ս. Աթանասը, ով դարձաւ Ալեքսանդրիայի յաջորդ հայրապետը եւ
բազմատեսակ հալածանքների ենթարկուեց արիոսականների կողմից:
Իսկ ս. Պետրոս հայրապետի ու մեծայաղթ վկայի նահատակութիւնը
տեղի ունեցաւ Նիկիոյ ժողովից մօտ 15 տարի առաջ՝ 310-311 թթ.: Իր
հալածանքների իններորդ տարում, ալեքսանդրացիների հաթոր ամսույ

29-ին, որը նոյեմբերի 25-ն է: Ս. Պետրոսի Հայրապետութեան տարիները կազմում են 12 տարի, որոնցից միայն երեքն անցաւ խաղաղութեան մէջ, նրա լուսափայլ վարդապետութեամբ, իսկ մնացած ինը տարին անցաւ Քրիստոսի Համար Հալածանքների մէջ՝ թէ՛ իր աթոռի տարածքում, թէ՛ օտարութեան մէջ, մինչեւ որ կեանքն աւարտուեց փառաւոր նահատակութեամբ, եւ նա երկրից երկինք տեղափոխուեց:

Ս. Պետրոս Հայրապետը գրել է ոչ սակաւ թուով կրօնական գործեր, որոնցից մեզ են Հասել ապաշխարողներին ուղղուած նրա 15 իմաստուն կանոնները, ինչպէս նաեւ իր նրա գրուածքից Հատուած՝ Քրիստոսի Աստուածութեան մասին, Զատկի ճառ, ալեքսանդրացիներին ուղղուած մի նամակ եւ այլն:

ՍՐԲՈՒՀԻ ՅՈՒՂԻՏԱՅԻ ԵՒ ՆՐԱ ՈՐԴՈՒՄ
ՍՈՒՐԲ ՄԱՆՈՒԿ ԿԻՐԱԿՈՍԻ
ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Երանելի Յուդիտան բարեպաշտ ու ազնուատոհմ մի կին էր թագաւորական ցեղից, Իսաւրացիների երկրի սահմանակցութեամբ գտնուող Լիկայոնիա գաւառի Իկոնիոն քաղաքից, եւ ապրում էր Դիոկղետիանոս կռապաշտ արքայի օրօք: Ամուսնու մահից յետոյ, այրիանալով, մնաց իր փոքր երեխայի՝ Կիրակոսի Հետ: Անդադար բարեպաշտական գործերով էր զբաղւում ու ջերմեանդ աղօթքներով դիմում Աստուծո՛ւն՝ ցոյց տալու իր որդուն փրկութեան ճանապարհը, այլեւ անխափան կատարում էր սուրբերի յիշատակը:

Երբ սկսեցին փչել քրիստոնեաների դէմ Դիոկղետիանոսի կողմից յարուցուող Հալածանքների դառնաշունչ քամիները, Տիրոջ շուրջ 303 թուականին Դիոկղետիանոսի Հրամանով Լիկայոնիա նահանգի դատաւոր կարգուեց ոմն Դոմետիանոս՝ մի գազանաբարոյ մարդ, որ յոյժ կամակից էր սուրբերի արեան Հեղմանը:

Այդ ժամանակ սրբուհի Յուդիտան վախեցաւ բնակուել իր Հայրենիքում, քանզի ամէնքին յայտնի էր նրա եւ իր նշանաւոր տան քրիստոնեայ լինելը: Ուստի առաւելապէս հոգալով իր կայտառ ու դեռաբողբոջ երեքամեայ մանկան մասին, որ անօրէնների կողմից չյափշտակուի՝ թողեց իր ամբողջ ունեցուածքն ու խիստ մեծ Հարստութիւնը եւ վերցնելով իր Կիրակոս որդուն ու միայն երկու նաժիշտների՝ Հեռացաւ Իկոնիա քաղաքից եւ գնաց Սելեւկիա (որ նաեւ Սուլիկա է կոչւում)՝ Իսաւրիայի կամ սուրացիների մայրաքաղաքը: Սակայն տեսաւ, որ քրիստոնէական Հաւատքի Հալածանքի ալիքն այնտեղ էլ է Հասել, քանզի Ալեքսանդրոս անունով ոմն դատաւոր արքունի Հրամանով Հասել էր այնտեղ՝ խոշտանգելու, չարչարելու եւ սպանելու բոլոր նրանց, ովքեր չէին կամենայ զոհել Ապոլոն կուռքին:

Յուդիտան, սա տեսնելով եւ յիշելով Աստուածաշնչում գրուած այն խօսքը, թէ՛ «Ինքներդ վրէժխնդիր մի՛ եղէք, սիրելիներ՛ր, այլ թո՛յլ տուէք, որ Աստուծոյ բարկութիւնը կատարի այն» [Հռոմ. ԺԲ 19], որպէսզի յանկարծ անօրէնների ձեռքը չընկնի, այստեղից էլ խոյս տալով՝ գնաց Կիլիկիայի Տարսոն քաղաքը, ուր կարծում էր, թէ անձանթ

լինելու պատճառով խաղաղութիւն կը վայելի: Մի քանի օր յետոյ Ալեքսանդրոս դատաւորը նոյնպէս հասաւ այստեղ եւ, իր ծառաների ու մատնիչների միջոցով որոնելով քրիստոնեաներին, սկսեց դաժանաբար նեղել ու սաստիկ տանջել նրանց:

Տարտնի քաղաքացիները, տեսնելով ազնուատուհմ Յուդիտային ու նրա պարկեշտ կենցաղավարութիւնը, հարցուփորձի միջոցով պարզեցին, որ նա թագաւորական ցեղից է եւ նշանաւոր տնից: Բայց երբ իմացան, որ հաւատքով քրիստոնեայ է, քանզի նրա մասին վկայում էր նրա երկիւղած ու համեստ վարքը, նրան բռնեցին ու տարան Ալեքսանդրոս դատաւորի մօտ: Այդ ժամանակ նրա մօտ էին գտնուում նաեւ երկու նաժիշտները, որոնք տեսնելով, որ կռապաշտներն իրենց տիկնոջը բռնեցին՝ թողեցին նրան ու փախան եւ հեռուում կանգնած դիտում էին տեսնելու, թէ ինչ են անելու նրան:

Երբ Յուդիտան, գեղեցիկ մանուկը՝ Աստծուց կանչուած մարտիրոս Կիրակոսը գրկին, զինուորների կողմից բերուեց դատաւորի առաջ, դատաւորը հարցրեց.

- Ո՞վ ես դու, տիկի՛ն: Ի՞նչ կրօնի ես պատկանում, անունդ ի՞նչ է, ո՞ր երկրից ես եւ ի՞նչ կեանք ես ապրել:

- Ես քրիստոնեայ եմ, միայն քրիստոնեայ անունը տալով՝ համարձակ պատասխանեց երանելի կինը, եւ իմ քրիստոնէական հաւատքի համար թողնելով իմ մեծ հարստութիւնը՝ անշարժ ու շարժական ունեցուածքը, նաեւ ազգականներիս ու ծանօթներիս, որպէս պանդուխտ՝ մանկանս հետ եկել եմ օտար երկիր, որպէսզի քրիստոնէական հաւատքս չկորցնեմ:

Դատաւորը նրա անվեհեր պատասխանից բարկանալով՝ հրամայեց մանկանը խլել նրա ձեռքից եւ իր մօտ բերել: Ապա սկսեց յոյժ սաստելով սպառնալ երանելի Յուդիտային, որ իր հաւատքն ուրանայ: Բայց նա աներկիւղ դաւանեց Քրիստոսին որպէս Աստուծոյ եւ յանդիմանեց հեթանոսական սին կռապաշտութիւնը՝ յօժարակամ յանձն առնելով մեռնել յանուն Տիրոջ: Այդ ժամանակ դատաւորը հրամայեց դաւար ճիպոտներով գանահարել նրան: Մանուկ Կիրակոսը, նայելով, թէ ինչպէս են դառը տանջանքներ պատճառելով ձեռում իր մօրը, ողբագին լալիս էր: Երանելի մայրն էլ, իր ցաւերը մոռացած, մեծ տրտմութեամբ ու կսկիծով նրան էր նայում եւ ի սրտէ գոչում առ Աստուած՝ ողորմելու իր մանկանը: Իսկ վերջինս, քանի որ մօր բերանից լսում էր տանջանքի ենթարկման ընթացքում Հնչող «Քրիստոնեայ՝ եմ եւ Տէր

Յիսուսի՛ն եմ պաշտում» բառերը, ինքն էլ էր քաղցր ձայնով, աղաւնու նման, կրկնում մօր խօսքերը. «Քրիստոնեայ՝ եմ եւ Տէր Յիսուսի՛ն եմ պաշտում»:

Դահլիճները սկսեցին է՛լ առաւել դաժանաբար հարուածել երանելի կնոջը: Բայց նա ոչինչ չէր ասում, այլ միայն մեծ համարձակութեամբ վերստին ու վերստին գոչում էր՝ քրիստոնեայ՝ եմ անշունչ մէկի պէս ընդունելով հարուածների պատճառած ողջ չարչարանքը: Մանուկ Կիրակոսն էլ էր շարունակ կրկնում մօր խօսքերը: Եւ դատաւորը, մանկանն իր գիրկն առնելով, սկսեց գգուել ու համոզել, որ լաց չլինի՝ կամենալով համբուրել նրա գեղեցիկ երեսը: Բայց մանուկը դարձեալ իր մօրն էր նայում, անհանգիստ շարժումներով ու քրքիւներով աւելի ու աւելի նեղելով իշխանին՝ երեսը շրջում նրանից եւ ձեռքերով հրում, որպէսզի ազատուի նրա գրկից ու մօր մօտ գնայ: Դատաւորը չէր թողնում, եւ մանուկը եղունգներով ճանկուում էր նրա երեսը եւ մօրուքից քաշում: Դատաւորը հարցրեց. «Ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ ես ուզում»: Իսկ մանուկն, ի պատասխան, քաղցրաձայն տատրակի ձագուկի պէս բնից իր մօր ձայնին հետեւելով, մօր բերանից ելածն էր նորից կրկնում՝ ասելով. «Ես էլ իմ մայրիկի պէս քրիստոնեայ եմ»:

Ի վերջոյ գգուանքը կատաղութեան փոխելով՝ մոլեգնած դատաւորը բռնեց մանկան ոտքերից ու բեմից՝ իր գահի աստիճանավանդակի վրայից, գետին զարկեց նրան՝ աստիճաններով ներքեւ գլորելով: Ամենայաղթ վկայ սուրբ Կիրակոսի գլուխը մի քարի խփուեց ու ճեղքուեց, ուղեղը ցրիւ եկաւ, եւ սուրբ արիւնը տարածուեց ատեանի յատակին: Տիրոջ հրեշտակն այդ անմեղ մանկան մաքուր հոգին աւանդեց Աստուծոյ ձեռքը:

Թէեւ այս ամէնը տեղի ունեցաւ առաքինի մօր աչքի առաջ, եւ մայրական սիրոյ պատճառով գալարուում էին նրա աղիքները, սակայն սրտում անպատմելի ուրախութիւն էր ապրում որդու մարտիրոսանալու համար՝ մեծ գոհութեամբ փառք տալով Աստծուն.

- Փա՛ռք Քեզ, Տէ՛ր իմ Յիսուս, որ նախահրաւէր կոչմամբ ընդունեցիր իմ որդեակին՝ որովայնիս պտղին՝ նրա թափած վարդազոյն արեան փոխարէն նրան անթառամ վարդերով պսակելով: Գոհանում եմ Քեզանից, Քրիստո՛ս, որ որդուս արժանի դարձրիր Քո սուրբ անուան համար մեռնելու եւ երկնային պսակներին հասնելու:

Դատաւորն այս լսելով՝ զարմացաւ, եւ է՛լ աւելի մոլեգնած, հրամայեց կախել Յուդիտային ու մարմինը սաստիկ քերել: Անողորմ դա-

հիճնեըը երկաթեայ քերիչներով քերեցին նրա մարմինը՝ սկսած պարանոցից մինչև գոտկատեղը: Մսերը քրքրուեցին-թափուեցին՝ բացելով ոսկորները, բայց երանելի կինը չարչարանքի մէջ իրեն քարի պէս ամուր էր պահում եւ ուրախութեամբ գոհանում Աստծուց:

Տեսնելով նրա սքանչելի արիութիւնը՝ դատաւորը հրամայեց նրա տանջանքներն առաւել սաստկացնել: Կաթսաների մէջ ձէթ ու նաւթ եռացնելով՝ լցրին նրա իրանի ու ոտքերի վրայ: Դատաւորի հրամանով սպասաւորներից մէկն աղաղակելով ասում էր սրբուհուն.

- Գթա՛ ինքդ քեզ, զոհի՛ր կուռքերին եւ կ'ազատուես տանջանքներից ու որդուդ նման չարաչար կերպով չես մեռնի:

Իսկ Քրիստոսի սուրբ աղախինը տղամարդկային քաջութեամբ ասաց.

- Ես դեւերին ու անշունչ տարրերին չե՛մ զոհում: Քանզի Քրիստոսի՛ ծառան եմ ես եւ հաւատում եմ Աստուծոյ Միածին Որդուն՝ բոլոր արարածների Արարչին, Տէր Աստուծուն՝ ամենակալ Զօրը, եւ Սուրբ Հոգուն, որ առաջնորդեց մեզ այս նահատակութեանը եւ իմ որդեակ Կիրակոսին արժանացրեց մարտիրոսական մահուան: Ես նոյնպէս նրան եմ հետեւում, որպէսզի նրա հետ միասին երկնքի արքայութեան ժառանգորդ լինեմ ի Քրիստոս Յիսուս:

Երբ դատաւորը վերջնականապէս համոզուեց, որ չի կարող յաղթահարել երանելի կնոջ համբերութիւնն ու մտքի անսասանութիւնը ու չի կարող լուեցնել Քրիստոսին խոստովանելուց, առիւծի նման մոնչաց բարկութեամբ եւ մահուան վճիռ կայացրեց:

Դահիճները, Յուդիտայի բերանին դնչկալ դնելով ու նրան շղթաների մէջ առնելով, տարան մահապատժի վայրը: Տեղ հասնելով՝ Յուդիտան դահիճներից թոյլտուութիւն խնդրեց փոքր-ինչ աղօթելու եւ այն ստանալով՝ ծնկի եկաւ ու աղօթեց այսպէս.

- Ծնորհակա՛լ եմ Քեզանից, Քրիստոս Աստուած՛իմ, որ ինձնից առաջ Քեզ մօտ կանչեցիր որդուս եւ արժանացրիր, Քո սուրբ անուան համար այս առժամանակեայ կեանքը թողնելով, ժառանգելու յաւիտեանական կեանքն ու անպատում բարիքները: Այժմ էլ սուրբ որդեակիս հետ ի՛նձ՝ քո աղախին՝ արժանացրու այդ մեծ պարգեւին, որպէսզի իմաստուն կոյսերի շարքում մասնակցեմ անապական ու անանց Քո Հարսանիքին՝ ժառանգելու յաւիտեանական ուրախութիւնը եւ Քեզ սիրողների ու Քո սուրբ Մօր ու Աղախնի հետ օրհնելու ամենակալ Զօրդ, Համագոր Որդուդ եւ կենդանարար Սուրբ Հոգուդ. ամէն:

Երբ աղօթքն աւարտեց, դահիճը սուրբ պատեանից իսկոյն հանելով՝ երանելու գլուխը հատեց: Ահա այսպէս նահատակուեց Քրիստոսի քաջ վկայուհին՝ երանելի Յուդիտան, իր երջանիկ որդուց՝ Կիրակոսից յետոյ, Տիրոջ 304 կամ 305 թուականի յուլիսի 15-ին: Նրանց պատուական մարմինները դատաւորը հրամայեց գցել քաղաքից դուրս՝ այնտեղ, ուր գցում էին մահապատժի ենթարկուածների դիակները: Սակայն յաջորդ օրը՝ լուսանալուց առաջ, գիշերային լուութեան մէջ, եկան Յուդիտայի երկու նաժիշտները, վերցրին մօր ու մանկան մարմինները եւ գաղտնաբար տարան-դրեցին Տարսոն քաղաքից դուրս գտնուող մի քարանձաւի մէջ:

Անցաւ մի քանի տարի. բարեպաշտ ինքնակալ Կոստանդիանոսի օրօք սուրբերի նշխարները գտնուեցին: Նրանք դեռեւս անապական վիճակում էին եւ նրանցից անուշահոտութիւն էր բուրում. իսկ հաւատքով մերձեցողները բժշկուում էին ի փառս Աստուծոյ:

Սուրբ Կիրակոսի եւ նրա մայր Յուդիտայի յիշատակը Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին տօնում է Վարդավառի չորրորդ կիրակիին յաջորդող երկուշաբթի օրը:

ՍՈՒՐԲ ՍԵՐԱՊԻՈՆ ԾԵՐԻ ՎԱՐՔԸ

Սերապիոնը աստուածավախ եւ ազնուական մարդ էր, որ միայնակեաց դարձաւ: Աստուած յաջողում էր նրա բոլոր գործերը: Նա Հագնում էր անթեւ վերարկուատիպ հագուստ, կարգալ չգիտէր, բայց խօսելիս բոլոր գրքերը պատկերաւոր պատմում էր: Աղքատութեան պատճառով իր Համար խրճիթ չէր կարողացել շինել եւ անմարմնի պէս էր շրջում եգիպտացիների երկրում:

Արդ, երանելի Մակարը նրա մասին մեզ պատմեց հետեւեալը. թէ՛ նա գնաց Ալեքսանդրիա, երկու տարի քսան դահեկանով ծառայեց երկու հեթանոս փողահարների մօտ եւ նրանց դարձրեց քրիստոնէական հաւատքին: Նրանց մկրտելուց յետոյ վերադարձրեց նրանց քսան դահեկանը, իսկ փողահարները նրան խնդրեցին այն տալ աղքատներին՝ ասելով. «Ձէ՞ որ դա եղաւ մեր փրկութեան առիթը»: Նա ասաց. «Ձերն է, դուք էլ տուէք: Ես միայնակեաց էի, ձեզ մոլորուած տեսայ, խղճացի, եւ Աստուած ձեզ դէպի Իրեն դարձրեց: Այժմ թո՛յլ տուէք ինձ ուրիշ տեղ գնալ՝ շահելու այլ մէկի»: Եւ նրանք ասացին. «Գոնէ տարին մէկ անգամ եկ մեզ մօտ, Հայրի՛կ, որ տեսնենք քեզ»:

Սուրբն այնտեղից իջաւ Աթէնք՝ իր հետ չվերցնելով ո՛չ Հաց, ո՛չ կերակուր, ո՛չ գաւազան, այլ միայն իր ունեցած մէկ պարեգօտը: Քաղաք մտնելով՝ աղաղակեց եւ ասաց. «Աթենացի՛ այրեր, օգնեցէ՛ք ինձ»: Երբ Հարցրին, թէ՛ «Ի՞նչ է պատահել, ո՞վ ես դու, եւ ի՞նչ է քեզ պէտք», նա ասաց. «Եգիպտացի միայնակեաց եմ, երեք խորհուրդներ ելան ինձ վրայ, եւ ես չկարողացայ դրանց պարտքը հատուցել»: Նրանք Հարցրին. «Ո՞ր են դրանք, որ նեղում են քեզ, ցո՛յց տուր մեզ, եւ մենք կ'օգնենք քեզ»: Եւ ծերն ասաց. «Մանկուց ինձ նեղեց արծաթախրութիւնը, սակայն արծաթ չունէի, որ պոռնկութեան տայի այն: Ոսկի չունեմ, որ թօթափուեմ որկրամոլութիւնից՝ Հաց գնեմ եւ ուտեմ: Երեք օր է՝ ոչինչ չեմ կերել, եւ քաղցը չար պարտապանի նման շատ է նեղում իմ անձը, եւ եթէ նրան չկերակրեմ, թոյլ չի տայ ապրել»: Փիլիսոփաներից ոմանք, իմանալով եղելութիւնը, նրան մէկ դահեկան տուեցին: Նա, վերցնելով այն, Հացավաճառից մէկ Հաց գնեց, այնտեղից հեռացաւ եւ այլեւս չվերադարձաւ: Այնժամ փիլիսոփաները Հասկացան, որ նա իրօք Աստուծոյ այր էր եւ միայնակեաց: Իսկ սուրբ

ծերը եկաւ Ջուկային քաղաք, ուր Հանդիպեց ոմն մանիքեցի Հարուստի. երանելին ծառայութեան մտաւ նրա մօտ եւ երեք տարի յետոյ նրան ու նրա ամբողջ ընտանիքը դարձրեց ճշմարիտ հաւատքի եւ մկրտեց նրանց: Տասնչինգ օր անց Հռոմ գնալու համար իջաւ ծովեզերք եւ նաւ նստեց: Նաւորդները կարծեցին, թէ նա ունի ճանապարհի պաշար, եւ երբ երեկոյացաւ, նրան Հարցրին. «Ինչո՞ւ ոչինչ չես ուտում, Հայրի՛կ»: Մերը պատասխանեց. «Որովհետեւ ոչինչ չունեմ»: Նաւորդները Հարցրին. «Հապա ինչո՞ւ ես նաւ մտել»: Նա ասաց. «Եթէ ձեր նաւին որեւէ վնաս պատճառեմ, վերադարձրէ՛ք ինձ այնտեղ, որտեղից վերցրեցիք»: Փնտրեցին, թէ ով էր նրան նաւ թողել եւ չգտնելով՝ կերակրեցին նրան եւ տարան Հռոմ: Մերը, քաղաք մտնելով, գտաւ Դոմնոսի աշակերտին, որի գերեզմանի վրայ մինչեւ այսօր էլ բժշկութիւններ են լինում, եւ Հարցրեց, թէ այդտեղ որեւէ տեղում արգելափակուած կոյս կա՞յ արդեօք: Նա ցոյց տուեց քսանչինգ տարի ոչ ոքի չտեսած մի կոյսի դուռ: Մերը եկաւ, նստեց նրա դռան մօտ, նրա մօտ ուղարկեց մի [աղջկայ]՝ ասելով. «Մտիր եւ ասա՛, թէ մի միայնակեաց կամենում է տեսնել քեզ»: Սակայն նա պատասխան չբերեց նրան. երեք օր դռան մօտ մնալուց յետոյ աղջկան ասաց. «Մտիր եւ ասա՛, թէ Աստուած է ինձ ուղարկել իր մօտ»: Այնժամ կոյսն ասաց. «Նրան բերէք այստեղ»: Ներս մտնելով՝ աղօթեցին, ապա ծերն ասաց կոյսին. «Ինչո՞ւ ես այստեղ մնում»: Կոյսն ասաց. «Ձեմ մնում, այլ գնում եմ»: Մերն ասաց. «Ո՞ր ես գնում»: Կոյսն ասաց. «Իմ Աստուծոյ մօտ»: Մերը Հարցրեց. «Կենդանի՞ ես, թէ՞ մեռած»: Կոյսը պատասխանեց. «Այս աշխարհի համար մեռած եմ»: Մերն ասաց. «Ի՞նձ ես Հաճոյանում, թէ՞ Աստծուն, որ քեզ մեռած ես ասում: Այժմ արա՛, ինչ որ քեզ կ'ասեմ՝ վեր կաց, գնա՛՛ կեղեցի, եւ թող մարդիկ տեսնեն քեզ»: Կոյսն ասաց. «Քսանչինգ տարի է՝ ինձ ոչ ոք չի տեսել, այժմ տեսնելով՝ ի՞նչ կ'ասեն»: Մերն ասում է. «Վա՛հ, մի՞թէ Հասացիր, թէ մեռած ես, իսկ մեռածը աշխարհի բաները չի իմանում»: Երբ այս խօսքերը լսեց ծերից, դուրս ելաւ եւ կեղեցի գնաց: Մերը գնաց, նրան գտաւ կեղեցու դռան մօտ եւ ասաց. «Եթէ իրօք մեռած ես, արա՛՛ այն, ինչ կ'ասեմ»: Կոյսն ասաց. «Ասա՛, Հայր իմ»: Մերն ասաց. «Մերկանանք ես եւ դու, մեր հագուստները դնենք մեր ուսերին եւ ամբողջ քաղաքով գնանք՝ գանք. ես՝ առջեւից, դու՝ յետեւից»: Կոյսն ասաց. «Եթէ այդպէս անենք, մարդիկ կ'ասեն, թէ դիւահար ենք, քանզի ամօթ է»: Մերն ասաց. «Չասացի՞ր, թէ մեռած ես, իսկ մեռածին ի՞նչ ամօթ»: Կոյսն ասաց.

«Աղաչո՛ւմ եմ քեզ, Քրիստոսի ճշմարի՛տ ծառայ, բացի դրանից ինչ որ ասես, կ'անեմ»: Այդ ժամանակ ծերն ասաց. «Տե՛ս, մի՛ գոռոզանա, քանի որ չես մեռել աշխարհի համար, այլ կենդանի ես»: Եւ կոյսը նրանից խոնարհուեթիւն սովորեց: Իսկ ծերն այնտեղից Ալեքսանդրիա վերադարձաւ:

Նա փոքրիկ Աւետարան ունէր. երբ տեսաւ մէկին, որ խրուած էր պարտքերի մէջ, վաճառեց Աւետարանը, տուեց նրա պարտքերը եւ ազատեց նրան: Դրանից առաջ, տեսնելով մի մերկ աղքատի, որը կուչ էր եկել ցրտից, հանել էր իր պարեգօտը եւ տուել նրան: Եւ երբ ճանապարհի խաղաղութիւնը պահպանողը տեսաւ նրան եւ հարցրեց, թէ՛ «Մ'վ քեզ մերկացրեց, հայրի՛կ», նա, հանելով Աւետարանը, ասաց. «Սա՛ մերկացրեց ինձ»: Ապա վաճառեց նաեւ Աւետարանը: Երբ եկաւ իր խուցը, նրա Ջաքարիա աշակերտը հարցրեց նրան. «Հա՛յր, ո՛ր է քո պարեգօտը», ասաց նրան. «Որդեա՛կ, ուղարկեցի այնտեղ, ուր մեզ պէտք է»: Ապա հարցրեց. «Մ'ւր է փոքրիկ Աւետարանը»: Նա ասաց. «Ով ինձ ասում էր՝ «Վաճառի՛ր քո ունեցուածքը եւ տո՛ւր աղքատներին», վաճառեցի եւ նրան տուեցի, որպէսզի համարձակ լինենք այնտեղ»:

Վաթսուներօթ տարի նա ապրեց անապատում եւ հինգ տարի՝ իր հօրեղբոր մօտ: Նրան շատ անգամ էին տեսնում գիւղից դուրս նստած լաց լինելիս: Երբ հարցնում էին պատճառը, նա պատասխանում էր. «Իմ Տէրն ինձ տուեց իր գանձը, իսկ ես կորցրի այն, արդ չարով տանջելու է ինձ»: Իսկ մարդիկ նրան հաց էին գցում ասելով. «Վերցրո՛ւ, եղբայր, կե՛ր, եւ այն գանձը, որ կորցրիր, թող Աստուած քեզ տայ»: Եւ նա ասում էր՝ ամէն:

Նա սուրբ Մակարի աշակերտն է եղել եւ շատ աւելի բարի գործեր է կատարել, քան այլ միայնակեացներ: Երեք տարի ոտքի վրայ մնաց եւ երկու տարի յարկի տակ չմտաւ: Վախճանուեց Սկիւթում իր աշակերտ Ջաքարիայի խցում՝ ի փառս Քրիստոսի:

ՅԱՆՈՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԿԱՄԱՒՈՐ ԱՂՔԱՏԱՅԱԾ ՍԱՏՈՒԾՈՅ ԱՅՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ, ՈՒՄ ԱՆՈՒՆ Է ԱԼԵՔՍԻՈՍ

Հռոմ քաղաքում Եփիմիանոս անուկով մի շատ հարուստ եւ ազնուական մարդ էր ապրում, որ փառաւոր եւ մեծ իշխան էր Մեծն Թէոդոսի որդիների՝ Արկադէոս եւ Ռնորիոս թագաւորների օրօք: Նրա կնոջ անունն էր Ալալայիս: Նրանք շատ աղքատասէր էին. յաճախ էին օտարներին ու պանդուխտներին ժողովում իրենց յարկի տակ, կերակրում, հագցնում: Պահքով ու աղօթքով նրանք հանապազ խնդրում էին Աստծուն իրենց զաւակ տալ: Աստուած լսեց նրանց աղօթքները. Ալալայիսը յղիացաւ եւ ծնեց որդի: Երբ Եփիմիանոսին յայտնեցին ուրախ լուրը, նա փառք տուեց Աստծուն եւ մանկանն անուանեց Ալեքսիոս: Եւ երբ մանուկը մեծացաւ, նրան աստուածպաշտութեան ուսման տուեցին, մինչեւ չափահաս եւ երկիւղած այր դարձաւ: Ծնողները որոշեցին նրան ամուսնացնել Հռոմի մեծամեծերից մէկի դստեր հետ: Երբ աւարտեցին հարսանիքի պատրաստութիւնը, եւ քաղաքի բազմութիւնը մտնում էր հարսանիքի, Ալեքսիոսը հարսանեաց յարկից փախաւ մէկ այլ տուն: Երբ նրա հօրն ասացին այդ մասին, նա վերկացաւ եւ գնաց այնտեղ, ուր Ալեքսիոսն էր գտնուում, եւ ասաց նրան. «Ինչո՞ւ եկար այստեղ, որդեա՛կ, վե՛ր կաց, գնա՛ կնոջդ մօտ, խօսի՛ր նրա հետ եւ ուրախացի՛ր»: Եւ բռնելով նրա ձեռքից՝ տարաւ կնոջ մօտ: Երբ Ալեքսիոսը տեսաւ իր կնոջը, ասաց. «Խաղաղութիւն քեզ, երկնքի Արքայ Քրիստոսի՛ հարս»: Կինը պատասխանեց. «Աստուծոյ ողորմութիւնը թող մնայ քեզ հետ, Քրիստոսի՛ փեսայ»: Եւ նստեցին իրար մօտ: Ալեքսիոսը զարմացաւ կնոջից լսած պատասխանից եւ, նայելով նրա ոսկեայ զարդերին, գեղեցկութեանն ու վայելչութեանը, մտքում ասաց. «Սրա տեսքը երկրաւոր հարստութեան պատրանքն է. ինչպէ՞ս պիտի կարողանանք փրկուել դատաստանի մեծ Օրը, երբ Տէրը գայ Հօր փառքով եւ հրեշտակներով՝ դատելու ամբողջ աշխարհը»: Ապա հանեց իր ոսկեայ մատանին, տուեց կնոջն ու ասաց. «Խաղաղութիւն քեզ, Քրիստոսը թող քեզ հետ մնայ, մինչեւ տեսնեմ քեզ անմահ Արքայ Քրիստոսի աջ կողմում»: Եւ ելնելով պալատի փոքր դռնից՝ գաղտնի հեռացաւ:

Մինչ նրա հայրն ու մայրը կարծում էին, թէ նա սննեակում է, նա հասաւ ծովեզր, գտաւ մի նաւ եւ եկաւ մի քաղաք, որը կոչուում է Լատիկ: Վաճառեց թագաւորական հանդերձները եւ ինչ որ ունէր, բաժանեց աղքատներին, աղքատի զգեստ հագաւ եւ այնտեղից գնաց մի քաղաք, որ կոչուում է Ուռհա: Գալով եկեղեցու դռան մօտ՝ մտքում ասաց. «Կենդանի՛ է Աստուած՝ երկնքի ու երկրի Տէրը, որ չեմ մտնի եկեղեցի, մինչեւ չիմանամ արդեօք Աստուած ներո՞ւմ է իմ յանցանքները»: Այնտեղ մնաց աղքատների հետ. ամէն օր կերակուր էր խնդրում եկեղեցու սպասաւորներից եւ գիշեր ու ցերեկ անդադար ճգնում էր պաշարով ու աղօթքով: Նրա ճաշակած կերակուրը ընդամէնը տասներկու դրամակշիռ էր, իսկ դրանից աւելին բաժանում էր իր հետ եղած աղքատներին բաժին չթողնելով միւս օրուայ համար:

Իսկ հայրը, երբ իմացաւ, որ իր որդին հարսանիքում չէ, յոյժ տրտմեց եւ սկսեց նրան փնտռել քաղաքում, բայց չգտնելով՝ սգի մէջ մտաւ. դառնապէս լաց եղաւ, կանչեց իր ծառաներին, որ մօտ չորս հազար հոգի էին, ազատութիւն պարգեւեց եւ բազում գանձեր տալով՝ ասաց. «Շրջէ՛ք ամբողջ երկրում եւ փնտռէ՛ք իմ որդուն. թերեւս Աստուած ինձ ետ տայ նրան»: Եւ ծառաներն իրենց տիրոջ հրամանով գնացին՝ փնտռելու նրան: Նրանցից երկուսը հասան Ուռհա, որտեղ գտնուում էր Ալեքսիոսը: Պատահեց, որ ծառաները մտան եկեղեցի, աղօթեցին եւ, դուրս գալով, աղքատներին բաշխեցին ինչ որ ունէին, որպէսզի թերեւս ճանաչեն նրան աղքատների մէջ: Ալեքսիոսը պարզեց իր ձեռքը եւ ուրիշ աղքատների հետ ողորմութիւն ստացաւ: Նա ճանաչեց ծառաներին, բայց վերջիններս նրան չճանաչեցին, քանի որ Քրիստոսի անուան համար մեծ ճգնութիւնների պատճառով նրա գեղեցիկ տեսքը փոխուել էր: Երբ ողորմութիւն ստացաւ իրենց ծառաներից, ասաց. «Գոհանում եմ Քեզնից, Տէ՛ր, Հա՛յր երկնքի եւ երկրի, որ ինձ՝ Քո ծառային, որ աղքատացել եմ Քո սուրբ անուան համար, արժանացրիր ողորմութիւն ստանալու իմ եւ իմ հօր ծառաների ձեռքից»:

Ծառաները վերադարձան իրենց տիրոջ մօտ եւ ասացին. «Շրջեցինք ամբողջ աշխարհով եւ չգտանք Ալեքսիոսին»: Եփմիանոսը փառք տուեց Աստծուն եւ ասաց. «Տէրը տուեց եւ Տէրը վերցրեց, թող օրհնեա՛լ լինի Տիրոջ անունը»: Իսկ նրա կինը, իմանալով, որ չի գտնուել իր որդին, դառնապէս լաց եղաւ, մոխիր սփռեց գետնին, նստեց վրան, բացեց ճանապարհին նայող պատուհանը եւ ասաց. «Կենդանի՛ է Տէրը, որ չեմ ելնի այստեղից, մինչեւ չտեսնեմ իմ որդուն»: Իսկ Ալեքսիոսի

այրի կինը, մտնելով տան մի խաւար անկիւն, ասաց. «Ձեմ ելնի այստեղից, մինչեւ Տիրոջից ողորմութիւն չգտնեմ եւ չտեսնեմ իմ տիրոջ եւ զուգակցի երեսը»: Ահա այսպիսի ուխտ արեցին նրանք:

Իսկ Ալեքսիոսը բազում ճգնութիւններով տասնհինգ տարի մնաց Ուռհա քաղաքում, ապրեց պաշարի եւ աղօթքի մէջ՝ գիշեր եւ ցերեկ անդադար սաղմոսելով: Մի օր այդ եկեղեցու քահանան տեսիլք տեսաւ, որպէս թէ սուրբ Կոյս Մարիամն ասում էր իրեն. «Ելի՛ր, տե՛ս եկեղեցու դռան մօտ այն Աստուծոյ այրին եւ բե՛ր նրան եկեղեցի, որովհետեւ Տիրոջ առջեւ լսելի եղան նրա աղօթքները, եւ նրա ճգնութիւնն անուշահոտութեան պէս բուրեց Աստուծոյ առջեւ»: Քահանան դուրս ելաւ՝ փնտռելու Աստուծոյ այրին, սակայն բազմութեան պատճառով չկարողացաւ գտնել նրան եւ վերադառնալով եկեղեցի՝ խնդրեց Աստծուն յայտնել տեղը: Եւ երկրորդ անգամ տեսիլք տեսաւ, որի մէջ ասում էր իրեն. «Աստուծոյ այրը փոքր դռան մօտ է»: Երբ լուսացաւ, քահանան նրան գտաւ այնտեղ եւ ասաց. «Վե՛ր կաց, մտի՛ր եկեղեցի, Աստուծոյ սուրբ, որովհետեւ քո աղօթքները լսելի են եղել Տիրոջ առջեւ»: Իսկ սուրբն ասաց. «Մեղա՛յ Աստուծոյ, Տէրը քեզ ինձ մօտ չի ուղարկել. չգիտե՞ս, որ ես այստեղի աղքատներից մէկն եմ»: Քահանան ասաց. «Ես հաստատապէս իմացել եմ, որ դու ես նա, ում մօտ ուղարկեց ինձ Տէրը»: Աստուծոյ սուրբը վեր կացաւ, մտաւ եկեղեցի եւ քահանայի հետ միասին աղօթեց. իսկ երբ աղօթքը վերջացրին, քահանան ասաց նրան. «Ես քեզ խնդրանք ունեմ, որ պիտի կատարես»: Սուրբն ասաց. «Կ'անեմ, ինչ որ հրամայես»: Քահանան ասաց. «Այստե՛ղ մնա, մինչեւ մի քիչ կերակուր բերեմ իմ տնից, որ ուտես, եւ գօրանայ քո անձը»: Սուրբը համաձայնեց, սակայն մինչ քահանան գնում էր իր տուն, մտքում ասաց. «Հիմա բոլորը կ'իմանան, ինչ որ յայտնուել է քահանային, կը հաւաքուեն ինձ մօտ, եւ կը կտրուեմ իմ աղօթքից: Վեր կենամ գնամ Տարսոն՝ Պօղոս առաքեալի քաղաքը, եւ այնտեղ բնակուեմ»: Եւ մինչեւ քահանայի վերադարձը դուրս ելաւ եկեղեցուց, գնաց ծովեզր եւ տեսաւ մի նաւ, որը գնում էր Տարսոն: Ալեքսիոսը խնդրեց, որ իրեն էլ վերցնեն իրենց հետ: Նաւորդները համաձայնեցին, եւ նա մտաւ նաւ: Սակայն երբ նաւում էին, ծովում սաստիկ քամի բարձրացաւ՝ մթնեցնելով Աստուծոյ լոյսը եւ խաւարով չըջապատելով նաւում գտնուողներին: Քամին բռնի վարեց նաւը եւ երեք օր յետոյ Հռոմ հանեց: Երբ խաւարը փարատուեց, եւ քամին դադարեց, Աստուծոյ այրը տեսաւ, որ իրենք Հռոմում են եւ նաւավա-

րին խնդրեց, որ իրեն փի հանի այդտեղ: Եւ Աստուծոյ կամքով հանեցին նրան: Երբ նա դուրս ելաւ, իր մտքում ասաց. «Կենդանի՛ է Տէրը, որ այլ տեղ կամ այլ մէկի մօտ չեմ գնայ, այլ կը գնամ իմ հօր մօտ, կը մնամ նրա դռների մօտ, բայց այնպէս, որ նա չիմանայ, թէ իր որդին եմ եւ վերադարձել եմ»: Եւ աղքատի կերպարանքով նստեց պալատի մօտ, տեսաւ իր հօրը՝ բազում գործերով զբաղուած, եւ վեր կենալով՝ ընդառաջ ելաւ նրան, երկրպագեց ու ասաց. «Թող Տէր Աստուած օրհնի քեզ, թող կատարի քո խնդրուածքները, եւ օրհնեալ լինես սերնդից սերունդ»: Ապա շարունակեց. «Օտարական եմ, չգիտեմ այս քաղաքը եւ ապրուստ չունեմ, վերցրո՛ւ ինձ քո յարկի տակ, թո՛յլ տուր, որ ապրեմ այստեղ, եւ ինչ որ ծախսես ինձ համար, ամէն ինչի Արարչից փոխարէնը կը ստանաս երկնքի արքայութեան մէջ»: Երբ թագաւորը լսեց այս, յիշեց իր որդու հեռանալը եւ չկարողացաւ հանդարտուել, դառնապէս լաց եղաւ եւ հրամայեց նրան տանել իր տուն: Ապա ծառաներին հարցեց, թէ ով կը ծառայի այդ աղքատին: Ծառաներից մէկը մօտենալով՝ ասաց. «Ես կը ծառայեմ նրան»: Նա ինքն էր մանկուց սնուցել նրան: Եւ հրամայեց նրա համար տեղ պատրաստել դռների մօտ:

Եւ Աստուծոյ այլը Քրիստոսի անուան համար տասնհինգ տարի մնաց այդտեղ՝ իր հօր դռների մօտ՝ մի խաւար տեղում, եւ ոչ ոք չիմացաւ ու չճանաչեց նրան, եւ ոչ ոք չասաց նրա հօրն ու մօրը, թէ նա է Ալեքսիոսը:

Տասնհինգ տարի անց՝ մի կիրակի օր, երբ քաղաքի մեծամեծերն ու իշխանները ժողովուել էին Աստուծոյ տաճարում, եւ հաւատացեալները սաղմոսներով, օրհնութեամբ եւ հոգեւոր երգերով ուրախանում էին Տիրոջ տաճարում, երկնքից ձայն լսուեց, որն ասում էր պատրիարքին. «Երեք օր յետոյ Աստուծոյ սուրբին կը վերցնեմ ինձ մօտ, քանի որ շատ ճգնեց իմ անուան համար. դուք գնացէք նրա մօտ եւ օրհնութիւն ընդունէք նրանից, եւ նա թող օրհնի ձեր քաղաքը»:

Երբ պատրիարքը լսեց այս, երեքօրեայ պահք յայտարարեց, իսկ երեք օրից հաւաքուեցին եկեղեցում՝ Աստուծոյ խնդրելու, որ իրենց յայտնի տեսիլքը: Եւ երկնքից ձայն լսեցին, որն ասում էր. «Աստուծոյ սուրբը գտնուում է Եփիմիանոսի տանը»: Երբ իշխաններն ու մեծամեծերը լսեցին այս, ասացին Եփիմիանոսին. «Այսպիսի սուրբ կայ քո տանը, ինչո՞ւ չասացիր մեզ, որ գանք եւ օրհնութիւն ընդունենք նրանից»: Եփիմիանոսն ասաց. «Չեմ հասկանում ինչ էք ասում»: Եւ շտապ

վեր կացաւ գնաց իր տուն եւ հաւաքելով իր ծառաներին՝ ասաց նրանց. «Իմ տան մէջ ճանաչո՞ւմ էք աստուածապաշտ եւ առաքինի մարդու»: Ծառաներն ասացին. «Չենք ճանաչում: Գիտենք միայն քո դռան մօտի այն տառապեալ մարդուն. շատ ենք տեսել նրան պահքի մէջ եւ աղօթելիս, նա երբեք չի քնում եւ գիշեր-ցերեկ չի դադարում աղօթելուց ու ճգնելուց: Մի քանի օր առաջ էլ թանաք եւ թուղթ խնդրեց, տուեցինք նրան, եւ չգիտենք, թէ յետոյ ինչ եղաւ»:

Այս տասնհինգ տարիների ընթացքում Ալեքսիոսի հօր տան ծառաները մշտապէս ծաղրում էին նրան, ծիծաղում նրա վրայ, փետում էին նրա մօրուքը՝ համարելով նրան անպիտան: Բայց սուրբն իր մտքում ասում էր. «Այս ամէնը սատանայական որոգայթներ են, բայց չեն կարող Աստուծոյ ծառային խանգարել յաւիտեան»:

Եփիմիանոսը վեր կացաւ եւ ծառաների հետ եկաւ տառապեալի մօտ: Երբ ներս մտաւ, տեսաւ, որ Աստուծոյ սուրբը վախճանուել է: Իսկ պատրիարքը քաղաքի իշխանների եւ բազմութեան հետ միասին սաղմոսներով եւ վառուած ջահերով դուրս եկաւ եկեղեցուց, հասաւ Եփիմիանոսի դռան մօտ, որտեղ ապրում էր Աստուծոյ սուրբը, որն իր անձը պատարագել էր Քրիստոսի անուան համար եւ հաճելի եղել Աստծուն: Պատրիարքը մեծամեծերի հետ մտաւ տառապեալ Ալեքսիոսի քողտիկը, նրան վախճանուած գտաւ եւ ձեռքին՝ մի նամակ: Նա ձեռքը ձգեց, որ սուրբի ձեռքից վերցնի նամակը, սակայն չկարողացաւ. եւ ասաց սուրբին. «Տո՛ւր ինձ այդ նամակը, որ կարդամ Հոռոմ քաղաքի բազմութեան համար»: Երբ այս ասաց, ձեռքը բացուեց, եւ թուղթը տրուեց պատրիարքին: Պատրիարքն այն տուեց մի պատուաւոր սարկաւազի՝ հրամայելով ելնել մի բարձր տեղ եւ կարդալ քաղաքի ողջ բազմութեան համար:

Նամակում նրա կեանքի պատմութիւնն էր գրուած. նրա ծննդեան, հարսանիքի, գաղտնի հեռանալու եւ ճգնութիւնների մասին, եւ թէ ինչպէս ողորմութիւն ընդունեց իր ծառաներից, եւ ծառաներն իրեն չճանաչեցին, թէ ինչպէս քահանային յայտնեց իր մասին, եւ ինքը գաղտնի հեռացաւ քահանայի մօտից, թէ ինչպէս քամին նաւը հանեց Հոռոմ, եւ այն ամբողջ ծաղրուծանակի մասին, որ նա կրում էր իր հօր ծառաներից Քրիստոսի անուան համար: Երբ այս ամէնը լսեցին, զարմացան նրա՝ ծառաներից կրած նախատինքների համբերելու վրայ: Քաղաքի ողջ բազմութիւնը լաց էր լինում: Իսկ Հայրը, երբ այս լսեց, ընկաւ իր երեսի վրայ, դառնապէս լաց եղաւ եւ ասաց. «Ի՞նչ արեցիր,

որդեա՛կ իմ, դու էիր իմ յոյսն ու իմ աչքերի լոյսը, եւ իմ կարողութիւնը դու պիտի ժառանգէիր: Ինչո՞ւ չէր շարժուած քո սիրտն իմ ելուձուտի ժամանակ, ինչո՞ւ չէիր ասուած ինձ քո ով լինելը եւ ինչո՞ւ էիր ընդունուած քո ծառաների նախատինքները»: Եւ քաղաքի ամբողջ բազմութիւնը՝ տղամարդիկ եւ կանայք, լաց էին լինում խղճալով նրա հօրը:

Երանելու մայրը դեռեւս չգիտէր այդ մասին, քանի որ արգելափակել էր իրեն իր սենեակում. երբ նրան ասացին, նա բաց արեց դուռը, որը փակել էր, երբ իր որդին փախել էր հարսանեաց առազաստից, եւ դուրս գալով՝ ամբոխին ասաց. «Ճանապարհ տուէք ինձ, որ գնամ ու տեսնեմ իմ փափագելի ճրագին, որը վառուած էր եւ այժմ խաւարել է: Թողէ՛ք ինձ՝ տեսնելու պայծառ աստղին, որ այժմ հանգել է: Աղաչո՛ւմ եմ ձեզ, մայրե՛ր, որ զաւակ էք ծնել, եւ հայրե՛ր, որ զաւակներ ունէք, իմ աղիքները գալարուած են մայրական գուլթից այս վարդի վրայ, որը թառամեց բուրաստանում եւ հոտ չունի: Տեսէ՛ք ինձ եւ խղճացէ՛ք»: Եւ ընկնելով սուրբի երեսի վրայ՝ ասաց. «Որդեա՛կ իմ, մեծացրի քեզ իմ ծնկների վրայ եւ քաղցրաբուխ կաթով սնեցի քեզ, ինչո՞ւ չխղճացիր ինձ, երբ փակուած էի բանտում քեզ համար. չէի՞ր տեսնում իմ տառապանքը, իմ քաղցրի՛կ որդեակ, եւ իմ անձի նեղութիւնները, իմ աչքերի լո՛յս, քո տառապած հօր եւ քո գերեալ մօր հաստատուն սի՛ւն, որովհետեւ իմ լեզուն չէր դադարում հանապազ քեզ յիշելուց եւ յոգոց հանելուց»:

Երբ նրա կինն իր արգելարանում լսեց, շտապ եկաւ, ընկաւ դիակի ոտքերի մօտ եւ ասաց. «Ես՝ տառապեալս, երէկ մտայ առազաստ եւ այսօր ահա այրի եմ: Ահա նմանուեցի տատրակի, որի ամուսինը մեռաւ, իսկ նա գնաց ծածուկ մի տեղ եւ չնստեց դալար ոստերի վրայ. նոյնպէս եւ ես կը գնամ քարածերպերն ու իմ կեանքի բոլոր օրերում սեւ կը հագնեմ քո մահուան պատճառով»:

Պատրիարքը եպիսկոպոսների եւ մեծամեծերի հետ միասին պատուական հանդերձներով պատեց Ալեքսիոսին, դրեց ոսկեկուռ ու թանկարժէք քարերով պատուած թախտի վրայ եւ աղօթեց: Բոլոր նեղուածներն ու հիւանդները, ովքեր մօտենում էին սուրբի նշխարներին, բժշկուած էին բոլոր հիւանդութիւններից, կաղերն ու կոյրերը, պիղծ այսերից նեղուողները բժշկուած էին: Սուրբի համար գերեզման փորեցին, եւ պատրիարքը հրամայեց երանելու նշխարները թաղել այդտեղ: Սակայն բազմութեան պատճառով երեք օր չէին կարողանում: Եւ

հրամայեց գանձեր ցրիւ տալ, որպէսզի բազմութիւնը դրանցով տարուի, ապա բռնութեամբ վերցրին սուրբին եւ սաղմոսներով ու օրհնութեամբ գերեզման դրեցին:

Սուրբի գերեզմանի հողից բազում բժշկութիւններ էին լինում: Երանելու վրայ շինեցին եկեղեցի, եւ նրա ննջման օրը՝ փետրուարի 5-ին, մեծ տօնախմբութիւն էին անում ի փառս Ամենասուրբ Երրորդութեան՝ Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

ՍՈՒՐԲ ՊԱՆՏԱԼԵՄ ԿԱՄ ՊԱՆՏԵԼԻՄՈՆ ԲԺՇԿԻ,
ԵՐՄՈՂԱՅՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՀԵՏ
ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԱԾՆԵՐԻ ՎԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Քրիստոսի քաջ եւ երանելի հրաշագործ վկան՝ Պանտալէոնը (նշանակում է ամէնառիւծ), Նիկոմիդիա քաղաքից էր, Հեթանոս սինկղիստոսի (ծերակոյտի անդամ) միակ որդին: Նրա մայրը՝ Եւբուզան, քրիստոնեայ էր: Մաքսիմիանոսի Հալածանքների օրերին նա կայտառ եւ իմաստուն պատանի էր՝ Համեստ ընթացքով եւ գովելի վարքով: Երբ նրա մայրը վախճանուեց, Պանտալէոնը դեռեւս չէր ճանաչում ճշմարտութիւնը, քանի որ Հայրը թոյլ չէր տալիս նրան լսելու մօր խօսքերը, եւ նրան ուսման էր տուել Հեթանոսական դպրոցներում: Երբ տեսաւ, որ իր զաւակը ուշիմ է եւ առաջադիմում է ուսման մէջ, նրան բժշկութիւն ուսանելու Համար տարաւ Եւփրոսինոս բժշկապետի մօտ, որն արքունիքի բժիշկն էր. եւ Պանտալէոնը նրա Հետ էր մշտ:

Մի օր թագաւորը նրան տեսաւ եւ Հարցրեց նրա ուսուցչին. «Ո՞վ է այդ պատանեակը»: Եւփրոսինոսը պատասխանեց. «Եւստորգիոսի՛ քո ծերակոյտի անդամներից մէկի որդին է: Տուել է ինձ, որ բժշկութիւն սովորեցնեմ»: Այնժամ նախարարներն ասացին. «Թագաւորին արժանի պատանի է»: Եւ արքան նրա ուսուցչին պատուիրեց մեծ հոգատարութեամբ եւ ջանադրութեամբ մարգել նրան իր գիտութեան մէջ, քանի որ պէտք է իրեն:

Նիկոմիդիայում կար աստուածապաշտութեան մէջ կատարեալ մի ծերունի երէց՝ Երմողայոս անունով, որը փրկուել էր կոտորածից եւ իր երկու ընկերների Հետ առանձնացել ու թաքնուել էր մի խցում: Ամէն օր Պանտալէոնը իր ուսուցչի տուն գնալիս անցնում էր նրանց խցի մօտով, եւ ամէն օր Երմողայոսը տեսնում էր նրան, որ պարկեշտ էր, վայելուչ, երկիւղած ու բարեսէր, քանի որ նրա ընկերներից ոչ ոք չէր կարողացել Համոզել նրան անամօթանալ, կնոջ վրայ նայել, թատրոն գնալ կամ ծիծաղել երիտասարդների սովորութեամբ: Եւ ծերը Սուրբ Հոգով իմացաւ, որ պատանին մեծ եւ պատուական անօթ է դառնալու:

Մի օր քահանան գաղտնի կանչեց պատանուն, եւ երբ ներս մտաւ, ողջագուրեց նրան եւ ասաց. «Ո՞ղջ եղիր, որդեա՛կ, որ լի ես ամենայն բարութեամբ»: Պանտալէոնն ասաց նրան. «Ողջ եղիր եւ դո՛ւ, ամե-

նայն պատուի արժանի՛ Հայր»: Երէցը բռնեց նրա ձեռքից, նստեցրեց իր մօտ եւ ասաց. «Որդեա՛կ, ո՞վ ես դու եւ ի՞նչ գործ ես անում»: Պանտալէոնն ասաց. «Ես Եւստորգիոս սինկղիստոսի որդին եմ, մօրս անունը Եւբուզա էր, նա վախճանուել է»: Ծերն ասաց. «Ո՞ւմ ես պաշտում, որդեա՛կ»: Պանտալէոնն ասաց. «Քանի դեռ մայրս ողջ էր, նրա Հետ էի, նա դաստիարակում էր ինձ բարի օրէնքներով եւ կամենում էր, որ իր Հետ լինեմ: Բայց Հայրս թոյլ չտուեց եւ դպրոց ուղարկեց: Նա մտածում էր արքունիքի զինուոր դարձնել ինձ, իսկ ես ուզում էի մօրս մօտ լինել: Բայց երբ մայրս մեռաւ, Հայրս ուր կամեցաւ, այնտեղ տուեց ինձ ուսման»: Երէցն ասաց. «Ի՞նչ ես ուսանում ուսուցչիդ մօտ»: Պանտալէոնն ասաց. «Ուսուցիչս պատուիրում է ինձ սովորել Ասկղեպիոսի, Հիպոկրատի եւ Գաղենոսի արուեստը եւ ասում է՝ եթէ ուսանես նրանց խրատը, կը բժշկես մարդկանց բոլոր Հիւանդութիւնները»: Երէցն ասաց. «Ոչի՛նչ են Ասկղեպիոսը, Հիպոկրատն ու Գաղենոսը, եւ ոչի՛նչ են բոլոր աստուածները, որոնց պաշտում է Մաքսիմիանոս թագաւորը: Ե՛կ, որդեակ, լսի՛ր ինձ եւ Հաւատա՛ Քրիստոսին, Ում անունով կը բժշկես բոլոր Հիւանդութիւնները, որովհետեւ նա մեռելների յարութիւն տուեց, կոյրերին լոյս շնորհեց եւ բոլոր ցաւերը փարատեց. տասներկու տարի արիւնահոսող կնոջ արիւնահոսութիւնը դադարեցրեց, երբ նա դիպաւ իր Հագուստի քղանցքին, ջուրը գինու փոխարկեց, Հալածեց դեւերին, բազում սքանչելիքներ գործեց, որոնց թիւ չկայ, նա մերձ է իր ծառաներին եւ փրկում է նրանց բոլոր նեղութիւններից: Եւ ովքեր նրան Հաւատացին, շնորհեց անել աւելին»:

Պանտալէոնը լաւ ու պարարտ հողի պէս իր մէջ էր ընդունում կենաց խօսքը՝ Հարիւրապատիկ պտուղներ տալու՝ իր եւ շատերի անձերի փրկութեան Համար, եւ ասաց ծերին. «Տէ՛ր, եթէ Հնարաւոր է, իմ ուսուցչին յայտնեմ, ինչ որ ասում ես, որ նա էլ իմանայ քո քարոզածը եւ օգուտ ստանայ, ինչպէս ես: Որովհետեւ ես այդպիսի բաներ լսել եմ երանելի մօրիցս, որը երբ աղօթում էր, դիմում էր Քրիստոսին, Ում դու աւետարանում ես»: Եւ ծերն ասաց. «Որդեա՛կ, այժմ դու մի՛ Հոգա քո ուսուցչի մասին, այլ շտապի՛ր աշակերտել երկնաւոր վարդապետ Քրիստոսին: Յոյսդ նրա՛ վրայ դիր եւ նրանով կը զօրանաս ամէն բանում, որովհետեւ Քրիստոսը երբեք չի Հեռանում իր ծառաներից: Այսուհետեւ Հաւատա՛ Քրիստոսին եւ ստացի՛ր երկնային շնորհների մկրտութիւնը»:

Դրանից յետոյ ամէն օր գնում էր ծերի մօտ եւ հաստատուում հաւատի մէջ: Եւ ուսուցչի տնից դուրս գալով՝ տուն չէր գնում, մինչեւ չէր տեսնում ծերին, եւ այդպէս լցում էր մեր Տիրոջ՝ Յիսուս Քրիստոսի շնորհներով:

Մի օր տուն գնալիս ճանապարհին տեսաւ քարք օձից խայթուած ու մեռած մի մանկան. օձը նրա մօտ էր: Պանտալէոնը զարհուրեց եւ փախաւ, ապա մտքում ասաց. «Այժմ պէտք է իմանամ, թէ արդեօք ճի՞շտ է ասում Երմողայոս ծերը»: Եւ երկինք նայելով՝ ասաց. «Տէ՛ր Յիսուս Քրիստոս, եթէ արժանի եմ Քո կոչմանը, եւ կամենում ես, որ Քեզ ծառայեմ, թող Քո անունով յարութիւն առնի այս մանուկը»: Երբ այս ասաց, մանուկն անմիջապէս կենդանացաւ, իսկ օձը մէջտեղից պատռուեց: Եւ Պանտալէոնն ասաց. «Օրհնո՛ւմ եմ Քեզ, Տէ՛ր իմ Յիսուս Քրիստոս, որ ինձ արժանացրեցիր Քո ծառաների թւում լինելու»:

Ապա գնալով Երմողայոսի տուն՝ ընկաւ նրա ոտքերը եւ խնդրեց անյապաղ մկրտել իրեն: Ծերը հարցրեց պատճառը եւ կատարուածն իմանալով՝ նրա հետ գնաց այնտեղ, տեսաւ սատկած օձին եւ փառք տուեց Աստծուն: Ապա երկուսով վերադարձան խուց, եւ ծերը, ամէն բան ըստ օրէնքի անելով, նրան մկրտեց սուրբ մկրտութեամբ: Եւ Պանտալէոնը ծերի մօտ մնաց եօթ օր: Ութերորդ օրը գնաց իրենց տուն: Հայրը, նրան տեսնելով, ասաց. «Որդեա՛կ, ո՞ւր էիր այսքան ժամանակ: Ես մահու չափ տառապում էի քեզ համար»: Պանտալէոնն առակով ասաց. «Արքունիքում մի մարդու բժշկեցինք ծանր հիւանդութիւնից, եւ որովհետեւ այդ մարդը արքայի սիրելին էր, նրա մօտ մնացի եօթ օր, մինչեւ կատարելապէս առողջացաւ», որով պէտք էր հասկանալ իր՝ հաւատով հոգեպէս առողջանալը, մինչդեռ Հայրը կարծեց, թէ ուրիշի մարմնով առողջանալու մասին է խօսքը, ուստիեւ լռեց եւ այլեւս ոչինչ չհարցրեց:

Յաջորդ օրը Պանտալէոնը գնաց իր Եփրոսինոս ուսուցչի մօտ, եւ նա նոյնպէս հարցրեց, թէ որտեղ էր այդքան ժամանակ: Նրան էլ Աւետարանի առակով պատասխանեց. «Իմ Հայրը մի ազարակ գնեց եւ ինձ ուղարկեց այնտեղ. եօթ օր մնացի այնտեղ, մինչեւ ստացայ նրա իշխանութիւնը, քանի որ բոլոր թանկարժէք քարերից աւելի պատուական էր այն ստացուածքը»: Ի՞նչ իմանար Եփրոսինոսը, թէ նրա մկրտութեան մասին էր խօսքը: Նա լռեց եւ այլեւս հարցեր չտուեց:

Պանտալէոնը, Քրիստոսի շնորհներով լցուած եւ հաւատի գանձը շահած, մեծ հոգս ունէր. իր հօրն աստուածձանաչողութեան բերել,

ուստի ամէն օր առակներով խօսում էր նրա հետ Քրիստոսի զօրութեան եւ կուռքերի անկարութեան մասին: Մի օր ասաց. «Հա՛յր, քո աստուածները, որոնք կանգնած են, ինչո՞ւ չեն նստում, իսկ որոնք նստած են, ինչո՞ւ երբեք չեն կանգնում»: Հայրն ասաց. «Դժուար բան ես հարցնում, ես չեմ կարող քեզ պատասխանել»: Այնժամ սուրբ Պանտալէոնը, ուրախութեամբ լցուած, փառք տուեց Աստծուն, որ մէկ խօսքով հօր առջեւ բացեց աստուածգիտութեան դուռը, այնպէս որ այդ օրից սկսած՝ Եւստորգիոսը, կասկածելով կուռքերին, այլեւս առաջուայ պէս զոհեր չէր մատուցում նրանց:

Պանտալէոնը կամենում էր փշրել իրենց տանը եղած կուռքերը, սակայն զսպում էր իրեն՝ մտածելով, որ պէտք է խռովեցնել հօրը, այլ նրան համոզելով բերել Յիսուս Քրիստոսի հաւատին: Մինչ այս մասին էր խորհում, նրանց տուն բերեցին մի կոյրի եւ հարցրին, թէ Պանտալէոն բժիշկը տա՞նն է արդեօք, եւ աղաչեցին, որ դուրս գայ եւ բժշկի կոյրին: Նա լսեց, հօր հետ շտապ դուրս ելաւ եւ, կոյրին տեսնելով, ասաց. «Ի՞նչ ես կամենում»: Կոյրն ասաց. «Աղաչո՛ւմ եմ քեզ, խղճա՛ խաւարածիս, որովհետեւ զրկուել եմ քաղցր լոյսից: Ոչ մի բժիշկ չկարողացաւ ինձ օգնել, ամբողջ ունեցուածքս վերցրին, սակայն բժշկելու փոխարէն իմ ունեցած թոյլ տեսողութիւնից էլ զրկեցին ինձ: Մնացել եմ կոյր ու չքաւոր»: Պանտալէոնն ասաց. «Քո ամբողջ ունեցուածքն ուրիշ բժիշկների ես տուել, մե՞զ ինչ ես տալու, երբ տեսնես»: Կոյրն ասաց. «Ինչ որ մնաց ինձ, այն էլ կը տամ քեզ»: Պանտալէոնն ասաց. «Լոյսի պարգեւն իմ միջոցով քեզ Քրիստոսը կը տայ, իսկ դու գնա աղքատներին՝ տուր, ինչ որ ինձ խոստացար»:

Պանտալէոնի Հայրն արգելեց նրան եւ ասաց. «Որդեա՛կ, հեռո՛ւ մնա այդ մարդուց, քանի որ դու աւելի լաւ բժիշկ չես, քան նրանք, ովքեր փորձեցին բժշկել նրան»: Իսկ Պանտալէոնն ասաց իր հօրը. «Այն դեղը, որ ես պիտի տամ նրան, հնարաւոր չէ գտնել, եւ ոչ մի բժիշկ չի կարող տալ, քանի որ իմ Ուսուցիչը ճարտար է բոլոր բժիշկներից եւ լոկ խօսքով է բժշկում իրեն հաւատացողներին»: Հայրը կարծեց, թէ խօսքը Եփրոսինոսի մասին է: Իսկ Պանտալէոնը տեսանազրեց կոյրի աչքերի վրայ եւ ասաց. «Յիսուս Քրիստոսի անունով, Որը լուսաւորեց նախկին խաւարածներին եւ կանգնեցրեց նախկին նեղուածներին, հաւաքեց ցրուածներին, դարձի բերեց մոլորուածներին, նրա կամքով նաեւ դո՛ւ տես լոյսը քո կեանքի բոլոր օրերում: Աւելի մեծ լոյս կը տեսնես դու, եթէ հաւատաս Քրիստոսին»:

Մինչ նա ասում էր այս, կոյրը բացեց աչքերը, տեսաւ եւ հաւատաց Քրիստոսին: Պանտալէոնի հայրը նոյնպէս հաւատաց:

Այնժամ Պանտալէոնը գնաց Երմողայոս երէցի մօտ եւ նրան պատմեց կատարուածի մասին: Նա շատ ուրախացաւ եւ եկաւ նրա տուն՝ տեսնելու կոյրին եւ նրա հօրը եւ մի քանի օր այնտեղ մնալով՝ մկրտեց նրանց եւ լուսաւորեց երկնային լոյսով: Եւստորգիտը մտաւ իր տուն, խորտակեց կուռքերին եւ գցեց մի խորխորատ: Սա տեսնելով՝ Պանտալէոնը փառք տուեց Աստծուն:

Կարճ ժամանակ անց մեռաւ նրա բարերջանիկ հայրը, եւ Պանտալէոնն ազատեց իրենց բոլոր ծառաներին՝ նրանց ինչքեր տալով, մնացած ունեցուածքը բաժանեց աղքատներին, իսկ ինքը գնում էր հիւանդներին ու կարօտեալներին, Յիսուսի համար բանտարկուածների ու տանջուողների մօտ, խօսքով ու գործով քաջալերում նրանց եւ բժշկում բոլորին: Ամէն բանում նրան գործակից էր Քրիստոսը, եւ բժիշկներից շատերն էին նախանձում նրան:

Մի օր, երբ բժիշկները հաւաքուել էին միասին, տեսան այն կոյրին, ում բժշկել էր Պանտալէոնը, եւ ասացին իրար. «Սա այն կոյրը չէ՞, որին մենք չկարողացանք բժշկել. տեսնես ո՞վ է բուժել նրան»: Եւ կանչելով նրան՝ հարցրին, թէ ով է իրեն բժշկող բժիշկը: Նա ասաց, որ Եւստորգիտի որդին՝ Պանտալէոնն է իրեն բժշկողը: Եւ բոլորը հարցրին Եփրոսինոսին. «Մի՞թէ նա քո աշակերտը չէ. իսկպէս որ մեծ բժշկապետի աշակերտ է նա». այս ամէնը նրանք Ասկղեպէոս չասածոյ մասին էին անգիտութեամբ ասում, սակայն ակամայ ճշմարիտն էին վկայում Քրիստոսի մասին: Բայց այդ օրուանից նախանձում էին Պանտալէոնին եւ կամենում էին պատճառներ գտնել՝ նրան վնասելու: Եւ երբ լսեցին ու տեսան, որ բանտերն է մտնում եւ դարմանում քրիստոնեաներին, նրան մատնեցին թագաւորին՝ ասելով. «Ահա Պանտալէոնը շրջում եւ բուժում է մեր աստուածներին անարգողներին՝ կամենալով նրանց հետ լինել: Եթէ շտապ նրան չսպանես, շատերին կարգելի զոհեր մատուցել եւ Ասկղեպէոսի բժշկութիւնը Քրիստոսինը կը համարի»: Եւ նրան պատմեցին կոյրի մասին, որը խոստովանում էր, որ Պանտալէոնն իրեն բժշկել է Յիսուս Քրիստոսի անունով:

Թագաւորը հրամայեց կանչել բժշկուած կոյրին եւ նրան հարցրեց. «Պանտալէոնն ինչպէ՞ս բուժեց քեզ»: Նա ասաց. «Քրիստոսին դիմելով՝ խաչակնքեց աչքերս, եւ նոյն պահին տեսայ»: Թագաւորն ասաց. «Դու ի՞նչ կ'ասես քո մասին. աստուածների զօրութեամբ

բուժուեցիր, թէ՞ Քրիստոսի անուամբ»: Բժշկուածն ասաց թագաւորին. «Թող իրենք՝ բժիշկները վկայեն, որ շատ ջանացին ընդունայն, իմ ամբողջ ունեցածը վերցրեցին եւ ոչնչով չկարողացան ինձ օգնել, աւելին՝ մի քիչ տեսնում էի, դրանից էլ զրկեցին»: Թագաւորն ասաց. «Ասա՛ ինձ՝ ո՞վ է մեծ՝ Ասկղեպէոսը, որին շատերն են պաշտում, թէ՞ Քրիստոսը, որին միայն Պանտալէոնն է պաշտում»: Նա ասաց. «Քրիստոսը, որին Պանտալէոնը դիմեց եւ լոյս շնորհեց ինձ այն դէպքում, երբ Ասկղեպէոսին պաշտողներն ինձ բուժել չկարողացան»:

Թագաւորը բարկացաւ եւ ասաց նրան. «Ողջամիտ եղիր, մա՛րդ, եւ մի՛ ցնորուիր՝ ասելով, որ Քրիստոսը քեզ բժշկեց, քանի որ մեր աստուածները քեզ լոյս շնորհեցին»: Բժշկուածը համարձակօրէն ասաց. «Դու մի՛ ցնորուիր. Քրիստոսն ինձ շնորհեց կրկնակի լոյս՝ իր ծառայի միջոցով բացելով աչքերս եւ միտքս լուսաւորելով Սուրբ Հոգու նորոգութեամբ: Քանի որ քո աստուածները կոյր են, ո՞վ թագաւոր, եւ չեն կարող ուրիշին լոյս տալ»: Թագաւորն ասաց. «Երգու՛մ եմ աստուածներով. կարծում եմ՝ արդար էին բժիշկների ամբաստանութիւնները»: Եւ հրամայեց տանել երանելի կոյրին եւ գլխատել՝ ասելով. «Եթէ դա ապրի, շատերին կը հեռացնի աստուածներից»:

Պանտալէոնն, այս մասին լսելով, գոհացաւ Աստծուց, սպանողներին ինչքեր տուեց, վերցրեց վկայի մարմինը եւ թաղեց իր հօր մօտ:

Ապա Մարտիրոսնուրը հրամայեց իր մօտ բերել Պանտալէոնին, իսկ նա գնալիս սաղմոսում էր. «Իմ օրհնութեա՛ն Աստուած, մի՛ լռիր, քանզի մեղաւորի բերանը՝ նենգաւորի բերանը, բացուեց ինձ վրայ», եւ մտաւ կանգնեց թագաւորի առջեւ՝ աչքերը երկինք բարձրացրած:

Մաքսիմիանոսն ասաց նրան. «Պանտալէո՛ն, ասա՛ ինձ՝ ճի՞շտ է, ինչ որ լսում եմ քո մասին. չէ՞ որ ես պատուիրեցի քո ուսուցչին, որ մեծ հոգատարութեամբ քեզ ուսուցանի, որովհետեւ կամենում էի, որ ինձ մօտ լինես»: Պանտալէոնն ասաց. «Իսկ ի՞նչ ես լսել իմ մասին»: Թագաւորն ասաց. «Ինչ որ լսել եմ, չե՛մ հաւատում, քանի որ կարող է սուտ լինել. լսել եմ, որ շրջում, բժշկում եւ կերակրում ես նրանց, ում մենք տանջում ու հալածում ենք, որովհետեւ զոհ չեն մատուցում աստուածներին, եւ պատուիրում ես Աստուած անուանել Քրիստոսին եւ անարգել մեր կուռքերին»:

Այնժամ Սուրբ Հոգով լցուած Պանտալէոնը պատասխանեց. «Թագաւոր, գրուած է, թէ՛ «Աստուածները, որ չեն արարել երկինքն ու երկիրը, պիտի կորչեն», նաեւ աստուածներ չեն նրանք, որոնք մեռել-

ներին յարութիւն չեն տալիս, կոյրերին լոյս չեն շնորհում եւ մի հիւ-
 ւանդ անգամ չեն բժշկում. արդ, հաւատա՞նք նրանց. մի՛ խաբուիք,
 արքա՛յ»։ Եւ թագաւորն ասաց նրան. «Իսկ Նա, Ում քրիստոնեաները
 պաշտում են, ան՞ում է այդ ամէնը»։ Պանտալէոնն ասաց. «Եւ շատ
 լաւ. Քրիստոսն արեց այդ ամէնը եւ անում է։ Եթէ կամենում ես փոր-
 ձել, արքայ, հրամայի՛ր մի անդամալոյծ բերել, քո պաշտօնեաներից
 բե՛ր՝ ում կամենում ես, եւ թող նրա վրայ կարգայ քո աստուածների
 անունները, իսկ ես կարգամ իմ Աստուծոյ՝ Քրիստոսի անունը. եւ կը
 տեսնես, թէ ում անունը կը բժշկի նրան, եւ կ'իմանաս՝ ում պէտք է
 Հաւատալ»։

Թագաւորին հաճելի թուացին այս խօսքերը, ուստի եւ հրամայեց,
 եւ փողոցից մի անդամալոյծի բերեցին եւ նրա առաջ դրեցին, ապա
 կանչեցին քուրմերին։ Եւ թագաւորն ասաց Պանտալէոնին. «Աստուած-
 ների անունով թող լինի քո ասածի պէս, քանի որ լա՛ւ ասացիր»։
 Այնժամ նրա ակնարկութեամբ քուրմերը եկան եւ, միմեանց քաջալե-
 րելով իրենց սնոտի յոյսով, սկսեցին կանչել մէկը՝ Ասկղեպիոսի, մէկը՝
 Արամազդի, մէկը՝ Աստղիկի, մէկը՝ Հերկուլէսի, միւսներն՝ այլ աստուած-
 ների անունները, իսկ Պանտալէոնը կանգնած նայում էր, ժպտում եւ
 արհամարհում էր նրանց սնահաւատութիւնը, քանի որ նրանց բոլոր
 կանչերը զուր էին։

Թագաւորն ասաց. «Այժմ թող Պանտալէոնը դիմի իր Աստծուն»։
 Եւ սուրբը, նայելով երկինք, ասաց. «Տէ՛ր, լսի՛ր իմ աղօթքը, եւ թող իմ
 ազաղակը Քեզ Հասնի, մի՛ դարձրու Քո երեսն ինձնից, երբ կանչեմ
 Քեզ, լսի՛ր ինձ եւ չար խորհող մտքերին, որոնք չեն ճանաչում Քեզ,
 ցո՛յց տուր, որ Դո՛ւ ես բժշկում Քեզ վրայ յոյս դնողներին»։ Ապա
 բռնելով անդամալոյծի ձեռքից՝ կանգնեցրեց եւ ասաց. «Յիսուս Քրիս-
 տոսի անունով այսօրուանից առո՛ղջ եղիր»։ Հիւանդն անմիջապէս վեր
 կացաւ եւ իր տուն գնաց ուրախութեամբ՝ օրհնելով քրիստոնեաների
 Աստծուն։ Այդ օրը շատերը հաւատացին Տիրոջը եւ հեռացան իրենց
 սնոտի պաշտամունքներից։

Քուրմերն ու բժիշկները կրճտում էին իրենց ատամները եւ ասում
 թագաւորին. «Եթէ Պանտալէոնն ապրի, կը վերացնի աստուածների
 զօրութիւնը, որովհետեւ բոլորին հեռացնում է նրանց պաշտամուն-
 քից։ Այլեւս մի՛ լսիր նրան, քանի որ անդամալոյծն աստուածների
 զօրութեամբ բժշկուեց»։ Եւ թագաւորը, նրանց խօսքերն ընդունելով,
 Պանտալէոնին ասաց. «Լսի՛ր ինձ եւ զո՛հ մատուցիր աստուածներին,

ապա թէ ոչ, չե՞ս լսել, թէ քանի քանիսներ մեռան, որոնք չհնա-
 զանդուեցին ինձ»։ Պանտալէոնն ասաց. «Քրիստոսի Համար մեռած-
 ները յաւիտեանական կեանք ունեն»։ Թագաւորն ասաց. «Պանտալէո՛ն,
 բաւական է քեզ՝ մինչ այժմ քո Քրիստոսին դաւանելը, խնայի՛ր երի-
 տասարդութիւնդ եւ մօտեցի՛ր, զո՛հ մատուցիր, քանի որ եթէ այդ
 անհաւատութեան մէջ մնաս, բազում եւ սաստիկ տանջանքների կ'են-
 թարկեմ քեզ»։

Քրիստոսի վկան պատասխանեց. «Ինչպէս կամենում ես, չարա-
 չար տանջանքների՛ ենթարկիր ինձ, սակայն ես պատրա՛ստ եմ այդ
 ամէնին Համբերել իմ Քրիստոսի Համար»։ Մաքսիմիանոսն ասաց. «Իմա-
 ցե՛լ ես՝ ինչ պատահեց Անթիմոսին»։ Պանտալէոնն ասաց. «Իսկ դու
 իմացա՞ր, թէ յանուն Աստուծոյ ինչպէս Համբերեց այն ծերը եւ չգայ-
 թակղուեց, այլ մեծ յօժարութեամբ դահճին յանձնեց իր դողդոջուն
 մարմինը։ Առաւել եւս մենք, որ երիտասարդ ենք, պարտաւոր ենք
 առաջ գնալ իբրեւ Հաւատով զօրաւորներ, որ արժանանանք անանց
 պսակին»։ Թագաւորը, տեսնելով նրա անսասան հաւատը, հրամայեց
 կապել ու քերել նրա մարմինը։ Իսկ երանելին, երկինք նայելով, հեշ-
 տութեամբ Համբերում էր չարչարանքներին՝ ասելով. «Տէ՛ր Յիսուս
 Քրիստոս, մերձեցի՛ր ինձ՝ որպէս տկարի, տանջանքների մէջ մօ՛տ եղիր
 եւ պատերազմի մէջ կատարեալ զօրութի՛ւն տուր ինձ»։ Այնժամ Քրիս-
 տոսը Երմողայոս ծերի նմանութեամբ երեւաց նրան եւ ասաց. «Մի՛
 զարհուրիր եւ մի՛ վհատուիք պատերազմելիս, Ի՛մ սիրելի, քանի որ Ես
 քեզ հետ եմ, ինչ էլ որ պատահի»։ Երանելին քաջալերուեց, կապանք-
 ները քակուեցին, կրակը հանգաւ, իսկ դահճները թուլացան։

Մաքսիմիանոսը, այդ ամէնը տեսնելով, ասաց. «Ասա՛ ինձ՝ այդ
 Ի՞նչ մոգական արուեստ է, որով դու ջահերը փչացրիր եւ տանջանք-
 ներն անզօր դարձրիր»։ Սուրբն ասաց. «Իմ զօրութիւնը Քրիստոսն է.
 Նա հանգրեց ջահերը եւ քեզ ու քո ծառաներին ամօթով թողեց»։
 Մաքսիմիանոսն ասաց. «Մեծամեծ տանջանքներ կը բերեմ քեզ վրայ,
 եւ ստիպուած զոհ կը մատուցես»։ Պանտալէոնն ասաց. «Որքան աւե-
 լացնես չարչարանքները, այնքան աւելի զօրութիւն կը տայ ինձ Քրիս-
 տոսը»։

Այս լսելով՝ թագաւորը հրամայեց բերել մի մեծ երկաթեայ տա-
 պակ, մէջը կապար հալել եւ արդարին գցել դրա մէջ։ Երբ տապակը
 սկսեց եռալ, դահճները մօտեցան՝ սուրբին մերկացնելու եւ դրա մէջ
 նետելու։ Նա, երկինք նայելով, ասաց. «Տէ՛ր, լսի՛ր իմ աղօթքները,

Թշնամու երկիւղից փրկի՛ր իմ անձը, ծածկի՛ր ինձ չարերի ժողովից, որոնք անօրինութիւն են գործում»։ Աղօթքի ժամանակ նրան երեւաց Հրեշտակը Փրկչի անունից եւ, բռնելով նրա ձեռքը, նրա հետ միասին մտաւ տապակի մէջ։ Անմիջապէս կրակը հանգաւ, տապակը սառեց, իսկ սուրբ վկան սաղմոսում էր. «Ես Աստծուն կանչեցի, եւ Տէրն ինձ լսեց երեկոյեան, առաւօտեան եւ կէսօրին. պատմեցի ու ասացի, եւ կը լսես իմ ձայնը»։ Մօտիկ կանգնածները զարմանում էին՝ այդ տեսնելով։ Իսկ Թագաւորն ասաց իր մերձաւորներին. «Ինչպէ՞ս եղաւ, որ այդ կախարդը կրակը հանգցրեց, կապարը սառեցրեց։ Ինչպիսի՞ տանջանքով յաղթե՞նք նրան»։ Մտերիմներն ասացին. «Դրան ծովի խորքե՛րը նետիր. մի՛թէ կարող է ծովն էլ կախարդել»։ Եւ Թագաւորի հրամանով նրա պարանոցին մեծ քար կապեցին եւ տարան նետեցին ծովի խորքերը։ Ինքը՝ Մաքսիմիանոսը, նոյնպէս եկել էր ծովափ՝ տեսնելու, թէ ինչ է լինելու։

Եւ ահա երեւաց Քրիստոսը Երմողայոս ծերի կերպարանքով եւ ասատեց ծովին, եւ ծովը, Աստուծոյ երկիւղից սարսելով, սուրբին ալիքների վրայ պահեց, իսկ քարը տերեւի պէս լողում էր ջրի վրայ։ Սուրբը փառաւորում էր Աստծուն եւ ասում. «Գոհանում եմ Քեզնից, Տէ՛ր, իմ ամբողջ սրտով, եւ կը պատմեմ Քո բոլոր սքանչելիքները»։ Եւ սաղմոսելով՝ Քրիստոսի առաջնորդութեամբ եկաւ եւ ցամաք ելաւ։

Թագաւորն ասաց. «Քո կախարդութիւնը ծովի՞ն էլ սաստեց»։ Պանտալէոնն ասաց. «Ո՛չ թէ ես, այլ Նա, Ով ինձ հետ է՝ Տէր Քրիստոսը, որին դու արժանի չես տեսնելու»։

Սրանից յետոյ Թագաւորը հրամայեց բերել ամէն տեսակ գազաններ, որ յօշոտեն արդարին, եւ ասաց նրան. «Տեսնո՞ւմ ես՝ դրանք պատրաստ են քեզ յօշոտելու, եթէ զոհ չմատուցես աստուածներին։ Ես ամիսսում եմ քո երիտասարդութիւնը եւ չեմ ուզում չարաչար մեռնես, ինչպէս քեզնից առաջ անզգամներից ոմանք՝ ոչ միայն տղամարդիկ, այլեւ կանայք»։ Պանտալէոնը պատասխանեց. «Ո՛վ մոլորութեամբ լի, ինչով կամենում էիր ինձ վախեցնել, նրանով է՛լ աւելի զօրացրիր ինձ. քանի որ եթէ կանայք քո բոլոր մեքենայութիւնները քակտեցին Աստուծով, որքան առաւել ե՛ս պէտք է այդ անեմ, որ նոյնպիսի պսակների արժանանամ։ Իմ Աստուծով ես չե՛մ վախենայ գազաններից, որովհետեւ Նա, որ այդքան սքանչելիքներ գործեց եւ ինձ փրկեց ամէն ինչից, զգօն կը դարձնի գազաններին, իսկ դու քո մոլորութեան մէջ տանջուելով կը մեռնես»։

Սուրբի ասածները կատարուեցին։ Քանի որ այդ հրապարակում դարձեալ նրան երեւաց Քրիստոսը Երմողայոս ծերի կերպարանքով եւ զօրացրեց, իսկ գազանները, որոնց արձակել էին, շրջապատեցին երանելիին եւ աւելի մարդասէր եղան, քան մարդիկ. առիւծները թաթերով երեսներն էին մաքրում, ինձերը ոտքերն էին լիզում, միւսները մնչալով ու մոնչալով միմեանց էին կոտորում եւ հեռանում։ Ամբողջ ժողովուրդը սկսեց գոռալ ընդդէմ Թագաւորի. «Մե՛ծ է քրիստոնեաների Աստուածը, արձակի՛ր այդ արդարին»։ Թագաւորը սրտմտեց, գազազեց եւ այդպէս կանչողներից մօտ հազար հոգու սպանել եւ նրանց մարմինները գազանների առջեւ նետել տուեց, սակայն գազանները չմտեցան նրանց, որի պատճառով էլ հրամայեց գազաններին կոտորել։ Իսկ արդարն ասում էր. «Փա՛ռք Քեզ, Յիսուս Քրիստոս, մե՛ծ են Քո սքանչելիքները, քանի որ ոչ միայն մարդիկ մեռան Քո սիրոյ համար, այլեւ վայրի գազաններ սպանուեցին Քեզ համար՝ Բարձրեալիդ անուանը դաւանողներին մօտենալ յանձն չառնելու պատճառով»։

Թագաւորը դիակները նետել տուեց մի մեծ խորխորատ, իսկ Պանտալէոնին բանտարկեց եւ ասաց իր խորհրդականներին. «Ի՞նչ անենք այս երիտասարդին, որ կախարդութեամբ շատերին հեռացրեց աստուածներից. ինչպէ՞ս փոխենք ամբոխի միտքը, որ խաբուեց նրա մոլորութիւնից»։ Եւ նրանց խորհրդով պատրաստել տուեց մի չարչարանքների չարահնար անիւ, որի տանջանքներից մարդը չի կարող կենդանի մնալ, եւ ասաց. «Յայտարարէ՛ք քաղաքում, որ բոլորը զան եւ տեսնեն Պանտալէոնի կործանումը, իսկ Քրիստոսին հաւատացողները թող զղջան ու դառնան մեր աստուածներին»։

Նշանակուած օրը հրամայեց Պանտալէոնին հանել բանտից եւ բերել ատեան։ Քրիստոսի զինուորը սաղմոսում էր. «Խոնարհեցրո՛ւ, Տէ՛ր, Քո ունկը եւ լսի՛ր ինձ, քանզի աղքատ եւ տնանկ եմ ես. իմ անձը սո՛ւրբ պահիր, Տէ՛ր, փրկի՛ր Քո ծառային, Աստուած՝ իմ, որ Քեզ վրայ եմ դրել յոյս»։ Երբ աղօթքն աւարտեց, նրան կապեցին անուկն եւ սկսեցին գլորել դէպի գառիվայր, սակայն կապանքներն արձակուեցին, անիւը քանդուեց, եւ սուրբն անվնաս մնաց Քրիստոսի օգնականութեամբ. իսկ անիւը գլորուելով՝ սպանեց Հեթանոսներից ու սպասաւորներից մօտ Հինգ հարիւր հոգու։ Սարսափը տիրեց բոլորին. զարհուրած Թագաւորը կանչեց սուրբին եւ ասաց. «Մինչեւ ե՛րբ ես այդպէս անելու. ոմանց հեռացրիր աստուածներից, ոմանց սպանեցիր»։ Երանելին յանդիմանեց բռնակալի խստասրտութիւնը եւ ասաց. «Ո՛վ

սատանայի լիրբ ու անամօթ որդի, ձեր մասին լաւ ասաց մարգարէն, թէ՛ «Նրանց գլխին ետ կը գան ցաւերը, եւ նրանց անօրինութիւնները կ'իջնեն նրանց գլխին»: Մաքսիմիանոսն ասաց. «Քեզ ո՞վ սովորեցրեց այդ ամէնը»: Պանտալէոնն ասաց. «Իմ հոգեւոր ծնողը՝ իմ տէր Երմոզայոս երէցը»: Թագաւորը նենգութեամբ ասաց. «Կարո՞ղ ենք տեսնել նրան, որ ես էլ սովորեմ նրանից»: Պանտալէոնը չթաքցրեց նրան, քանի որ գիտէր, թէ որքան է փափագում վկայական մահ, միաժամանակ էլ յոյս ունէր, թէ թագաւորին կը կարողանայ շահել, ուստի եւ ասաց. «Եթէ Հրամայես, կը գնամ եւ նրան քեզ մօտ կը բերեմ»: Թագաւորն ասաց. «Գնա՛ պահպանների Հետ»: Եւ Պանտալէոնը գնաց մտաւ տնակ, որտեղ թաքնուել էր ծերը, եւ ասաց նրան. «Տէ՛ր իմ Հայր, թագաւորը քեզ կանչում է»: Մերն ասաց. «Լա՛ւ է, որ եկար, որդեակ, քանի որ այս գիշեր Քրիստոսը երեւաց ինձ եւ ասաց. «Երմոզէ՛, այժմ քեզ էլ է պատերազմ սպասում, ինչպէս իմ ծառայ Պանտալէոնին»: Եւ մեծ ուրախութեամբ գնաց նրա Հետ:

Երբ թագաւորը նրան տեսաւ, Հարցրեց. «Ի՞նչ է քո անունը»: Մերն ասաց. «Իմ տէրունական անունը քրիստոնեայ է, իսկ ծնողներիս կողմից Երմոզայոս եմ անուանուել»: Թագաւորն ասաց. «Քեզ Հետ այլ ընկերներ ունե՞ս»: Մերն ասաց. «Երկու ընկերներ ունեմ՝ Երմիպպոսը եւ Երմոկրատէսը, որոնք մեզ նման քրիստոնեայ են»: Թագաւորը Հրամայեց, որ նրանց էլ բերեն, եւ երբ բերեցին, ասաց նրանց. «Դո՞ւք էիք, որ Պանտալէոնին աստուածներից բաժանեցիք»: Նրանք պատասխանեցին. «Քրիստոսն ինքն է արժանաւորներին իր մօտ կանչում»: Թագաւորն ասաց. «Համոզէ՛ք նրան, որ աստուածներին զո՛հ մատուցի, եւ իմ սիրելիներն ու մերձաւորները կը լինէք»: Նրանք ասացին. «Մենք աղաչում ենք մեր երկնաւոր Աստծուն, որ միայն Նրան սիրելի ու մերձաւոր լինենք»: Այս ասելով՝ չորսով միասին սկսեցին աղօթել Տիրոջը. «Տէ՛ր Աստուած, ցո՛յց տուր Քո Աստուածութեան զօրութիւնը Քո անուան Համար Հաւաքուածներին»: Քրիստոսը երեւաց նրանց, եւ անմիջապէս շարժուեց այն տեղը, ուր աղօթում էին: Թագաւորն ասաց. «Ահա տեսնո՞ւմ էք, որ իմ աստուածները շարժում են գետինը»: Սուրբ Պանտալէոնը պատասխանեց. «Եթէ երկիրը շարժում են, ապա իրե՞նք ինչու կործանուեցին»: Այս խօսքի վրայ թագաւորի մի մեհնանից մէկը եկաւ եւ գուժեց. «Արքա՛յ, քո աստուածներն ընկան ու փշուրեցին»:

Այս լսելով՝ թագաւորը խռովուեց եւ ասաց. «Երգո՞ւմ եմ իմ արեւոյ, եթէ շտապ չսպանեմ դրանց, աւելի մեծ վիշտ կը պատճառեն ինձ.

տեսնո՞ւմ էք այդ մոգերին, ինչպէս չորսը միաբանուեցին եւ Համարձակուեցին աստուածներին էլ ձեռք նետել»: Եւ Հրամայեց Պանտալէոնին բանտարկել, իսկ երեք վկաներին բազում տանջանքներով չարչարել ու գլխատել: Եւ մինչ երանելիներն աղօթում էին, դահիճները կտրեցին սուրբ Երմոզայոս ծերունու եւ երկու եղբայրների՝ Երմիպպոսի եւ Երմոկրատէսի գլուխները, որոնց մարմինները քրիստոնեաները վերցրին ու թաղեցին:

Ապա Մաքսիմիանոսը կանչեց Պանտալէոնին եւ ասաց նրան. «Մի՛ կարծիր, թէ որեւէ մէկը կարող է փրկել քեզ իմ ձեռքից, բայց եթէ զո՛հ մատուցես, կը փրկուես»: Պանտալէոնն ասաց. «Քո այդ խօսքերին պատասխան տալու Հարկ չկայ»: Թագաւորն ասաց. «Ահա քո վարդապետ Երմոզայոսը, Երմոկրատէսն ու Երմիպպոսը լսեցին ինձ ու զո՛հ մատուցեցին աստուածներին, եւ այժմ արքունիքի առաջին պաշտօնեաներից են»: Պանտալէոնն ասաց. «Թագաւոր, Հրամայի՛ր ինձ տեսնել նրանց եւ նրանց Հետ յաւիտեանս նոյն արքունիքում լինել»: Թագաւորն ասաց. «Անհրաժեշտութիւն եղաւ մի քաղաքում, եւ ես ուղարկեցի նրանց»: Պանտալէոնն ասաց. «Ո՞վ անամօթ, լա՛ւ ասացիր: Կամենում էիր ստել, սակայն արդարն ասացիր, քանի որ նրանք երկնքում են՝ Քրիստոսի քաղաքում եւ երկնաւոր արքունիքում»: Թագաւորը բարկացաւ սուրբի վրայ, Հրամայեց նրան սաստիկ ծեծի ենթարկել եւ ուղարկել գլխատելու: Իսկ սուրբը գնում էր՝ ուրախութեամբ սաղմոսելով. «Բազում անգամ մարտնչեցին իմ դէմ իմ մանկութիւնից ի վեր եւ չյաղթեցին ինձ»: Դահիճները նրան տարան նիկոմիդացիների քաղաքից դուրս՝ մօտ մէկ մղոն դէպի արեւմուտք, կապեցին մի թղնու, դահիճներից մէկը սրով Հարուածեց նրան, սակայն երկաթեայ սուրը կակուղ մոմի նման դարձաւ, ետ ծալուեց եւ չդիպաւ արդարին: Դահիճները սարսափեցին եւ ասացին. «Մե՛ծ է Քրիստոսի զօրութիւնը»: Նրանք ընկան սուրբի ոտքերը եւ աղաչեցին աղօթել իրենց Համար, որ իրենք էլ Հաւատան նրա Աստծուն:

Այնժամ սուրբը աչքերը բարձրացրեց երկինք եւ ասաց. «Տէ՛ր Աստուած իմ, կատարի՛ր իմ ցանկութիւնը, այս մարդկանց շնորհի՛ր մեղքերի թողութիւն եւ մա՛ս տուր երկնքի արքայութեան մէջ, քանի որ Քեզ ապաւինեցին, Տէ՛ր»: Երկնքից ձայն եղաւ եւ ասաց. «Իմ ճշմարիտ ծառայ՝ Պանտալէոն, քո ցանկութիւնը կատարուեց, եւ երկնքի դռները բացուեցին քեզ Համար: Այսուհետեւ թող քո անունը լինի Պանտելիմոն (այսինքն՝ ամէնողորմ). քանի որ շատերին ողորմեցիր եւ

դեռ կ'ողորմես ու նեղութեան մէջ ապաւեն կը լինես նրանց: Քո ոսկորների նշխարները կը բժշկեն բոլոր հիւանդներին»:

Սա լսելով՝ երանելին կանչեց այդ մարդկանց, որ կատարեն արքունական հրամանը, սակայն նրանք չկամեցան ձեռք բարձրացնել նրա վրայ: Քրիստոսի վկան նրանց ասաց. «Եթէ թագաւորի հրամանը չկատարէք, ինձ հետ բաժին չէ՛ք ունենայ»: Եւ նրանք, համբուրելով սուրբին, կտրեցին նրա գլուխը: Եւ ահա արեան հետ միասին կաթ կամ արեան փոխարէն կաթ բխեց, եւ սուրբի մարմինը երեւաց սպիտակ՝ ինչպէս ձիւն: Եւ ձիթենու տունկը պտուղներով լցուեց: Նիկոմիդիա քաղաքի ժողովուրդը, տեսնելով սքանչելիքները, փառք տուեց Աստուծուն, եւ շատերն այդ օրը հաւատացին Տիրոջը:

Երբ թագաւորը սա լսեց, հրամայեց կտրել այդ ծառը եւ այրել սուրբի մարմինը, բայց քրիստոնեաները դահիճների միջոցով վերցրին նրա պատուական ոսկորները եւ գաղտնի ամփոփեցին նահատակութեան վայրին մօտ գտնուող Ադամանտիոս իմաստասէրի ազարակում, հաւաքեցին նաեւ նրա կաթախառն արիւնը:

Սուրբ Պանտալէոն հրեշտակատիպ երիտասարդը նահատակուեց Տիրոջ մօտ 300 կամ 303 թուականի յուլիս ամսի 27-ին:

Սուրբի ընկերները՝ Լաւպիտիոսը, Բասուսը եւ Պրոմֆինոսը, որոնք նրա մօտ էին նրա նահատակութեան ժամանակ, գրեցին սուրբ վկայ Պանտալէոնի ստոյգ եւ հաւաստի պատմութիւնը:

Մատենագիրներն ասում են, թէ Կոստանդինոսը սուրբ Պանտալէոնի անունով վկայարան շինեց ոչ միայն Նիկոմիդիայում, այլեւ Կոստանդնուպոլսում, Հայոց Սեբաստիայում եւ Յորդանանի անապատում: Այլ կայսրեր նոյնպէս, յատկապէս Յուստինիանոսը, թագուհիներ ու իշխաններ զանազան դարերում նորոգեցին կամ շինեցին այլեւայլ տաճարներ սուրբի անունով:

Սուրբ Պանտելէիմոնի գլխաւոր տաճարում դարեր շարունակ մի շէր մէջ պահւում էր սուրբի կաթախառն արիւնը, որը հաւատով մօտեցողներին պարգեւում էր բժշկութիւն:

ԺԳ դ. Սուրբ Պանտելէիմոն վանքի մի վանական գրում է, որ դեռեւս իր օրերին կար այդ շէշը երկգոյն՝ սպիտակ եւ կարմիր հիւթով, որը սուրբի տօնի օրը հանում էին ի տես ժողովուրդի: Ասում են՝ երբեմն արիւնը վերեւում էր երեւում, կաթը՝ ներքեւում, երբեմն էլ՝ հակառակը: Յետագայ դարերում այն փոքրիկ շէշերով բաժանուեց Եկեղեցիներին:

Սուրբի նշխարների մասունքները սփռուել են արեւելքից արեւմուտք զանազան գաւառներում ու քաղաքներում: Սուրբի բազուկը գտնուում է Նէպպոլում՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի եկեղեցում, մի այլ մաս՝ Պորտուա քաղաքում՝ Սուրբ Պետրոսի եկեղեցում, որը գտնուում է այն փողոցի վրայ, որը կոչւում է Հայոց ճանապարհ, նաեւ Հռոմում, Ֆրանսիայում: Սուրբի նշխարներից մասունքներ կան նաեւ Հայոց Արցախում՝ Գանձասար վանքի աւագ խորանի տակ, եւ այլ եկեղեցիներում:

Եւ դարեր շարունակ սուրբ Պանտալէոն բժշկի անունով եւ նրա հրաշագործ նշխարներով բազում սքանչելիքներ են գործուել ի փառս Աստուծոյ:

ՍՈՒՐԲ ԱՍԵՓԱՆՈՍ ՈՒՂԵՑՈՒ ԵՒ ՆՐԱ ԸՆԿԵՐԱԿԻՑՆԵՐԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Մեծ Նախավկայի անուանակիրն ու նրա քաջ նահատակութեանը հետեւողը՝ երանելի Ստեփանոսը՝ Թորգոմի տան պսակը, ապրել է Յուլիանոս Ուրացողի օրերին Փոքր Հայքում: Սուրբի ծնունդը եղել է այսպէս: Նրա Հայրը, որի անունը Ղազարոս էր, Միջագետքի կողմերի մի նախարարական տնից պատուական ու մեծագգի մարդ էր, որը մանկուց բնակուել էր Ասորիքի Անտիոք քաղաքում եւ գաղտնի դաւանել Քրիստոսին: Քանի որ դեռեւս տարբեր տեղերում կային ամբարիշտ Լիկիանոսի եւ նրա պաշտօնեաների հրամանով քրիստոնեաներին Հալածող հեթանոսներ, Ղազարոսը անօրէնների ահից փախուստի էր դիմել, եկել Փոքր Հայքի Կոկիսոն քաղաք եւ, երեք տարի ապրելով այնտեղ, ամուսնացել: Նրա կինը՝ Մարիամը, նոյնպէս քրիստոնեայ էր եւ լցուած էր Աստուծոյ երկիւղով: Նրանք բարի վարքով ապրում էին Եկեղեցու խաղաղութեան օրերին: Նրանք զաւակ չունէին. Մարիամն ամուլ էր, ուստի եւ ուխտերով խնդրում էին Աստուծոյ իրենց որդի պարգեւել: Եւ նրանց պաշարի եւ աղօթքների շնորհիւ Աստուած պարգեւեց նրանց խնդրանքը, եւ նրանք արու զաւակ ունեցան:

Երբ երեխան ութ օրական դարձաւ, նրան տարան Սուրբ Աստուածածնի տաճար, որտեղ Կոստանդին քահանան մկրտեց նրան, անուանեց Ստեփանոս եւ մանկութեան օրերից իր ձեռքով դաստիարակեց՝ սնելով աստուածապաշտութեան կարգով, իսկ եօթ տարեկանից յետոյ սկսեց ուսուցանել Սուրբ Գիրքը: Սուրբ քահանան ամէն օր սուրբ Պատարագ էր մատուցում եկեղեցում եւ ամէն կիրակի այլ քրիստոնեաների հետ միասին մանկանը հազորդ էր դարձնում Տիրոջ Մարմնի եւ Արեան կենարար խորհրդին: Եւ մանուկ Ստեփանոսն աճում ու զօրանում էր իմաստութեամբ եւ Սուրբ Հոգու շնորհներով լցուած: Արդէն տասնհինգ տարեկանում, լինելով լաւ կրթուած աստուածային պատուիրանների ու Աստուածաշունչ Գրքի մէջ, իր Հոգելից խօսքով եւ օրինակով աստուածապաշտութեան էր յորդորում հաւատացեալներին:

Երբ Կոստանդին քահանան հիւանդացաւ, իր մօտ կանչեց Աստուծոյ ծառայ Ստեփանոսին եւ ասաց նրան. «Որդեա՛կ, պի՛նդ կաց

հաւատիդ մէջ եւ քաջալերի՛ր փոքրիկ հօտիդ, որ հաւատի մէջ չերկմտի, մինչեւ Աստուած իրեն տեսուչ տայ»: Սա ասում էր ժամանակի խռովութեան պատճառով, քանի որ անօրէն Յուլիանոսի թագաւորելու լուրը հասնելուց յետոյ կռապաշտները գլուխ էին բարձրացրել եւ սպառնում էին վերացնել քրիստոնէութիւնը: Ապա Կոստանդինը, ձեռքը դնելով Ստեփանոսի վրայ, մարգարէական Հոգով ասաց. «Տէրը քեզ եւ հաւատացեալ հօտիդ հետ, Աստուծո՛յ ծառայ: Դո՛ւ էլ, որդեակ, ոչ երկար ժամանակ անց մի քանիսի հետ միասին կը փախչես լեռնակողմը եւ կարճ ժամանակ կը մնաս այնտեղ. ձեզ կը մատնեն անօրէններին, եւ կը նահատակուէք: Չեր նահատակութեան տեղում խտաժէտների բժշկութիւն կը լինի, քո անունը կը տարածուի ամբողջ աշխարհում, եւ քեզնով կը փառաւորուի Աստուած»: Սա ասելով՝ աւանդեց Հոգին: Սուրբ Ստեփանոսի կոչով հաւաքուեցին քրիստոնեաները եւ մեծ պատուով գերեզման դրեցին սուրբ քահանայի մարմինը:

Ժողովուրդը, որը շատ տրտում էր այդպիսի նեղ օրերին իր քահանային կորցրած լինելու պատճառով, միխթարում էր Աստուծոյ ծառայ Ստեփանոսով, նրա միջոցով հաստատուում էր հաւատի մէջ եւ զօրանում Տիրոջով:

Կարճ ժամանակ անց սկսուեցին քրիստոնեաների հալածանքները, եւ երբ Յուլիանոսը եկաւ Կեսարիա, որի Հայրապետը մեծն Բարսեղն էր, հալածանքների դառը Հրդեհը հասաւ մինչեւ Կոկիսոնի սահմանները: Անօրէնը, սպառնալով ժողովրդին, ասում էր. «Պարսկաստանից վերադառնալուցս յետոյ եթէ չհամաձայնէք իմ կամքը կատարել, չարաչար մահով կը մեռնէք»: Եւ մեծամեծների ու ոստիկանների հետ մարդիկ ուղարկեց՝ բոլոր քաղաքներում փնտնելու քրիստոնեաներին՝ ասելով. «Եթէ համաձայնեն ուրանալ իմաչեալին եւ երկրպագեն աստուածներին, պատուի՛ արժանացրէք, իսկ եթէ ոչ, սրով սպանէ՛ք»: Իսկ ինքն իր բանակի հետ գնաց Պարսկաստան:

Հայոց Կոկիսոն քաղաք եկաւ նրա ոստիկաններից մէկը, որն անուանում էր Սոկրատէս բղեշխ, եւ ահ ու սարսափ գցեց բոլորի սրտերում: Երբ սուրբ Ստեփանոսն իմացաւ, որ քրիստոնեաները երկմտում ու դողում են նրա ահից, հաւաքեց իր ծանօթներին եւ ասաց նրանց. «Եղբայրնե՛ր, թերահաւատ մի՛ եղէք եւ մի՛ վախեցէք անօրէն դատաւորից, որովհետեւ Աստուած կը փրկի մեզ նրա ձեռքից, ինչպէս փրկեց առաջին նահատակներին եւ պսակեց անմահական փառքով: Այժմ, եղբայրներ, ելնե՛ք քաղաքից եւ գնանք Քրիստոսի յետեւից,

ինչպէս որ առաջնորդի մեզ, քանի որ բոլորդ չէ, որ կատարեալ էք. ձեր մէջ կան դեռեւս մանուկներ. գուցէ չարի ծառան պատրող խօսքերով համոզի ձեզնից որեւէ մէկին, ինչպէս եղաւ նախկինների մէջ, եւ պառակտի ընտիր հօտը»: Եւ նրանք ասացին. «Տէ՛րն է մեր յոյսը, մենք ումի՞ց վախենանք: Թող մեր Տիրոջ կամքը լինի»:

Այնժամ Ստեփանոսը նրանց հետ միասին մտաւ մօտակայքում գտնուող Սուրբ Աստուածածնի տաճարը եւ, երկինք բարձրացնելով իր ձեռքերը, ասաց. «Տէ՛ր մեր եւ Աստուած, Դու ես մեր Արարիչը, Քեզ ճանաչեցինք սուրբ առաքեալների միջոցով, այլ Աստուած չկայ Քեզնից բացի, ինչպէս անօրէնների ձեռքից փրկեցիր առաջին ընտրեալներին եւ Քեզ հաւատացողների համար նրանց ամուր աշտարակ ու պարիսպ դարձրիր, որ նաեւ մենք, նայելով նրանց, հաստատուենք Քո մէջ ուղիղ հաւատով, այդպէս էլ Քեզ հաւատով կանչող ծառաներիդ աղաչանքներն ընդունիր սուրբ Աստուածածնի բարեխօսութեամբ ու Կոստանդին սուրբ քահանայի աղօթքներով եւ առաջնորդի՛ր մեզ Քո հրեշտակի ձեռքով, որ տանելով՝ հասցնի մեզ նաւահանգիստ: Աներկի՛ւղ պահիր հակառակամարտ եւ անօրէն դատաւորից, որ բանսարկուն չբաժանի մեզ, եւ դուրս չելնենք Քո հօտից, Տէ՛ր Աստուած մեր: Ողորմի՛ր մեզ, Տէր, ողորմի՛ր եւ փրկի՛ր մեզ, որպէսզի փառաւորենք Քեզ՝ Սուրբ Երրորդութեանդ, յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

Եւ Աստուծոյ սուրբը, վերցնելով այդ մարդկանց՝ մօտ երեսուներեք հոգու (նրանց մէջ էին նրա հարազատներն ու բարեկամները, եօթ կոյսեր, նրա հայրը՝ Ղազարոսը, որը հիւանդ էր), գիշերով դուրս ելաւ քաղաքից: Երբ բաւականաչափ հեռացան քաղաքից, Ստեփանոսի հայրը՝ աստուածասէր այր Ղազարոսը, մեռաւ: Նա Տիրոջ ձեռքն աւանդեց իր հոգին յիսունհինգ (կամ վաթսունհինգ) տարեկանում՝ անբիծ վարքով եւ ճշմարիտ առաքինութեամբ պարելով: Աստուծոյ ծառաները գիշերով շտապ ամփոփեցին երանելի մարմինը, աղօթելով գերեզմանի վրայ՝ սուրբ խաչի նշանով կնքեցին այն եւ գնացին լեռնակողմ: Հասան մի քարանձաւ, որտեղ Տիրոջ հրամանով սուրբ Բարսեղ Կեսարացի հայրապետը եկեղեցի էր հաստատել, երբ տեսիլքի մէջ տեսել էր, որ այդ լեռան վրայ հրէ սիւն է ցոլում: Եւ իր անուան նշանադրով մի օրհնուած խաչ էր նուիրել եկեղեցուն, որը կոչել էին սուրբ Աստուածածնի անունով:

Արդ, երբ հրեշտակի առաջնորդութեամբ Աստուծոյ ծառաները հասան այնտեղ, ուրախացան եւ գոհացան Աստծուց եւ, իրենց պառազլուխ ունենալով սուրբ Ստեփանոսին, սաղմոսներով, օրհնութեամբ

եւ հոգեւոր երգերով գիշեր-ցերեկ օրհնում էին Աստծուն եւ զօրանում էին մխիթարիչ Սուրբ Հոգու շնորհներով: Նրանք մնացին այնտեղ մօտ երեք ամիս, եւ նրանց կերակուրը լեռան կանկարն էր:

Նրանց հետ եղող սուրբերից մէկը՝ Սոմնասը, մի օր կանկար հաւաքելու գնաց լեռան միւս կողմը՝ մի հովտանման տափարակ: Մի հովիւ, որն իր հօտն էր արածեցնում այնտեղ, տեսաւ նրան եւ գնալով նրա մօտ՝ հարցրեց, թէ որտեղից է նա եւ ինչ է անում այդտեղ: Սուրբ Սոմնասն ասաց, որ ինքն Աստուծոյ ծառան է եւ եկել է բանջար տանելու իր եղբայրների ու քոյրերի համար: Եւ հովիւը հարցրեց, թէ որտեղ են բնակուում եւ ինչ են պաշտում, սուրբը պատասխանեց, թէ փախել են Սոկրատ դատաւորից, լեռան միւս կողմում են բնակուում եւ պաշտում են խաչուած Աստծուն: Հովիւը, սա լսելով, բարկութեամբ լցուեց եւ կամեցաւ բռնել նրան ու սպանել: Իսկ սուրբ Սոմնասը փախաւ գնաց իր ընկերների մօտ եւ պատմեց, ինչ որ պատահել էր: Եւ սուրբերն ապաւինեցին աղօթքին եւ իրենց անձերը յանձնեցին Աստծուն:

Իսկ հովիւը, հօտը տանելով իր ընկերների մօտ, շտապ գնաց դատաւորի մօտ եւ մատնեց նրանց՝ ասելով. «Մեր դիմաց գտնուող քարայրում են քաղաքից փախած մարդիկ»: Դատաւորը, երբ լսեց այս խօսքերը, շատ ուրախացաւ, բայց հրամայեց երկաթեայ կապանքներով կապկապել մատնիչին՝ ասելով. «Միգուցէ դու ես նրանց փախցրել իմ քաղաքից, որ այդքան դիւրութեամբ գտար: Այժմ շտապ տա՛ր իմ զինուորներին նրանց մօտ, որ նրանց ինձ մօտ բերեն, ապա թէ՛ ոչ, սրով կը սպանեմ քեզ»: Եւ նա խոստացաւ կատարել դատաւորի պատուէրը:

Մինչեւ նրանց հասնելը, սուրբ Ստեփանոսը, գուշակելով կատարուելիքը, իր ընկերների հետ միասին մտաւ քարանձաւում գտնուող Սուրբ Աստուածածնի տաճար, ծունկի իջաւ սուրբ նշանի առջեւ եւ ասաց. «Օրհնեա՛լ ես, ճշմարիտ Աստուած, որ արժանի համարեցիր մեզ նահատակուելու անօրէնների ձեռքով: Այո՛, Տէր, կարո՞ղ ես մեզ փրկել նրանց ձեռքից, բայց կամենում ես մեր օգուտն ու բարին Քո սուրբ անուան փառքի համար, իսկ մենք, չիմանալով Քո բարեսէր կամքը, փախանք եկանք այստեղ: Այժմ թող Քո կամքը լինի, Տէ՛ր Աստուած, քանի որ պատրաստ ենք մեռնելու Քո անուան համար. մի՛ թողնիր մեզ՝ Քո արեան գինը, որ փառաւորենք Ամենասուրբ Երրորդութեանդ ամենազօր տէրութիւնը այժմ եւ յաւիտեաններում. ամէն»:

Երբ աւարտեցին աղօթքը, փոքր-ինչ ննջեցին տրտմութիւնից: Այն-
ժամ Տէրը նրանց մօտ ուղարկեց Իր Հրեշտակին, որն ասաց նրանց.
«Մի՛ վախենաք, որովհետեւ Տէրն Իր օգնականութիւնն ուղարկեց ձեզ,
եւ թշնամին չի՛ կարող յաղթել ձեզ, դուք զօրացէ՛ք Տիրոջով եւ յաղ-
թանակ տանելով՝ փառքի պսակն ընդունէք, թող ձեր ոսկորների նշխար-
ներից բժշկութիւն լինի այս երկրում, եւ ձեր քաջութեան Համբաւը
թող տարածուի ամբողջ աշխարհում»: Երբ Հրեշտակի տեսիլքից զարթ-
նեցին, յոյժ ուրախացան եւ սկսեցին աղօթել:

Իսկ անօրէն Հովիւը զինուորների հետ միասին եկաւ եւ երբ մօտե-
ցաւ սուրբերին, յանկարծակի պիղծ դեւը նրան Հարուածեց, եւ նա
չարաչար չարչարանքներով մեռաւ: Զինուորներն ահ ու սարսափի
մէջ ընկան: Սուրբ Ստեփանոսն ու միւս սուրբերն այս տեսնելով՝ փա-
ռաւորեցին Աստծուն: Ապա սուրբ Ստեփանոսն մօտեցաւ եւ ասաց
զինուորներին. «Ի՞նչ էք փնտռում եւ ինչի՞ Համար էք եկել»: Եւ նրանք
ասացին. «Մեզ Սոկրատէս իշխանն է ուղարկել այստեղ, որ ձեզ իր
մօտ տանենք, որովհետեւ այդ Հովիւը եկաւ եւ մատնեց ձեզ: Այժմ,
եթէ կամենում էք, գնանք նրա մօտ, ապա թէ՛ ոչ, դատաւորը մեզ կը
սպանի»: Սուրբ Ստեփանոսն ասաց. «Ձեներ վախենում ձեր իշխանի
մօտ գալուց, որովհետեւ ահա Տէրն ամաչեցրեց մեր թշնամուն, եւ մենք
պատրաստ ենք մեռնելու նրա անուան Համար»:

Ապա սուրբ Ստեփանոսը դարձաւ իր ընկերներին. «Եղբայրներ՛ր,
գնա՛նք. Հասել է մեր նահատակութեան ժամը, որ ինչպէս կեանքում
միասին եղանք, մեր նահատակութեան ժամանակ էլ միասին լինենք,
որպէսզի բանսարկուն կորստեան չմատնի որեւէ մէկիս եւ չծիծաղի
մեզ վրայ»:

Եւ միասին ծունկի իջան սուրբ Աստուածածնի առջեւ եւ սկսեցին
երգել «Տէրը կը Հովուի ինձ» սաղմոսը: Աւարտելով այն՝ սուրբ Ստե-
փանոսն ասաց. «Տէ՛ր, առաջնորդի՛ր եւ պահի՛ր մեզ, որովհետեւ Քեզ
ապաւինեցինք»: Ապա վեր կացան, զինուորների հետ ճանապարհ ըն-
կան եւ եկան Հասան մի գղեակ, որը յետոյ Կանչի անուանուեց: Սոկ-
րատէս դատաւորն այնտեղ էր:

Երբ սուրբերին կանգնեցրին նրա առաջ, յոխորտալով ասաց.
«Փախչելով կամենում էիք ազատուե՛լ ձեռքիցս»: Սուրբ Ստեփանոսը,
Հոգով զօրացած, ամօթով թողեց յոխորտացող իշխանին. «Քանի որ
մենք երկնքի ու երկրի Արարչի ծառաներն ենք եւ Հպատակուում ենք
Նրա օրէնքներին, անօրէնների հետ Հաղորդակցուելու պէտք չունենք,

այդ պատճառով էլ երբ լսեցինք, թէ անօրինութեան պաշտօնեան է
եկել, փախանք քո անունից, որովհետեւ քեզ միայն տեսնելն իսկ ամօթ
ու նախատինք Համարեցինք»: Դատաւորն ասաց. «Հեռացրո՛ւ քեզնից
յամառութիւնդ եւ Համաձայնի՛ր ինքնակալի կամքը կատարել, որ լաւ
լինի քեզ եւ ընկերներիդ Համար: Երդուում եմ իմ աստուածներով, որ
մեծ պատուի կ'արժանացնեմ քեզ եւ քեզ հետ եղողներին. քեզ իմ
զօրքերի վրայ տէր եւ իշխան կը դարձնեմ: Սուրբ Ստեփանոսն ասաց.
«Քո պարգեւները թող քեզ հետ կորչե՛ն, քանի որ չե՛նք Հնազանդուում
քո կամքին: Ինչ կամենում ես, շտապ արա՛, որովհետեւ պատրաստ
ենք ե՛ւ կապանքների, ե՛ւ բանտի, ե՛ւ մահուան մեր Տէր Յիսուս Քրիս-
տոսի անուան Համար»: Դատաւորն ասաց. «Քո կախարդութեամբ ես
Համոզել այդ մարդկանց, որ քեզ հետ շրջեն: Այժմ ես կը խորտակե՛մ
քո կախարդանքի զօրութիւնը»: Այս ասելուց յետոյ Հրամայեց նրա
ձեռքերը կապել յետեւում եւ արջառաջիւրով խփել նրա որովայնին,
լանջին ու թիկունքին:

Զինուորները կապկպեցին նրանց, իսկ կոյսերին եւ Ստեփանոսի
մօրը՝ Մարիամին, բանտ նետեցին: Կապեալներին տարան մի գաւիթ եւ
սկսեցին ծեծել ժամը վեցից մինչեւ տասը՝ փոխեփոխ դահիճներ ու
պահապաններ կարգելով: Իսկ սուրբ Ստեփանոսն ու նրա ընկերները,
աչքերը երկինք բարձրացնելով, սաղմոսում էին. «Ով ապրում է Բարձ-
րեալի օգնութեամբ, Աստուծոյ Հովանու տակ կ'ապրի երկնքում», նաեւ՝
«Նայի՛ր ինձ օգնելու եւ փութա՛ ինձ պաշտպանելու, թող ամաչեն ու
ամօթահար լինեն իմ անձը փնտռողները, թող յետ դառնան ու ամաչեն
իմ մասին չար խորհողները»: Եւ այսպէս էին անցկացնում տանջանք-
ների ժամերը: Երեկոյեան նրանց բանտ դրեցին, եւ գիշերը Աստուծոյ
սուրբերը զօրացան:

Դատաւորի սպասաւորները զարմացած ու զարհուրած էին, որ
սուրբերը ոչինչ էին Համարում տանջանքների նեղութիւնները, եւ երբ
լուսացաւ, գնացին եւ պատմեցին դատաւորին, թէ՛ «Այդ մարդիկ ոչինչ
են Համարում Հարուածները, որ Հասցնում ենք իրենց»: Դատաւորը
Հրամայեց նրանց իր առաջ բերել եւ ասաց նրանց. «Չարե՛ր ու
աստուածների՛ թշնամիներ, մինչեւ ե՞րբ ներեմ ձեզ: Արդ՝ կատարէ՛ք
իմ կամքը եւ զո՛հ մատուցէք աստուածներին, որ չար տանջանքներով
ձեզ կորստեան չմատնեմ»: Սուրբերը միաբերան պատասխանեցին. «Քո
աստուածների մենք չե՛նք երկրպագում եւ քո կամքը չե՛նք կատարում,
որովհետեւ Տէրն է մեր օգնականը, չե՛նք վախենում քո սպառնալիք-

ներից. քանի որ ահա մեր մարմինների վրայ իշխանութիւն ունես, ինչ որ կամենում ես, շուտափոյթ արա՛»:

Այնժամ բռնակալը հրամայեց կախել նրանց եւ երկաթեայ քերիչներով քերել: Եւ այնքան քերեցին նրանց, մինչեւ նրանց մարմինները կարմրահանդերձ դարձան թափուած արիւնից, որ ոռոգում էր նրանց անդամները եւ յորդելով թափուած գետնին: Այդ տանջանքների մէջ նրանցից մէկը, որը տարիքով ամենափոքրն էր, աւանդեց Հոգին: Նրա անունը Բագարատ էր: Երբ Ստեփանոսը տեսաւ, որ նա տագնապում է, ասաց նրան. «Որդեա՛կ իմ, երբ տանտէրը ճաշ է մատուցում իր որդիներին, սկզբում մատուցում է լաւ կերակուրը. դու այժմ պատուական, անբիծ ու անարատ գառ ես, խաղաղութեամբ գնա՛ մեր Տիրոջ մօտ»:

Երբ դատաւորին յայտնեցին պատանու մահուան մասին, բարկացաւ դահիճների վրայ, քանզի չէր կամենում, որ որեւէ մէկը շուտ մեռնէր: Ապա հրամայեց սուրբերին իջեցնել կախաղանից, իսկ մեռեալին նետել շների առաջ: Երբ երկու Հոգի մօտեցան նահատակին եւ կամեցան քարշ տալ ու նետել գազաններին կեր, նրանց ձեռքերը կծկուեցին, լեզուները պապանձուեցին, եւ չկարողացան խօսել: Միւս գինուորները սա տեսան եւ վախեցած գնացին դատաւորին պատմեցին: Իշխաններից մէկը Սոկրատէսին ասաց. «Եթէ կախարդին չսպանես, կորստեան կը մատնեն մեր զօրքը. Հովուին սպանեցին, իսկ այս երկուսին անպիտան դարձրեցին»:

Եւ բարկութեամբ լցուած դատաւորը սուրբերին իր առջեւ բերել տուեց եւ, ցատկով լցուած, ասաց նրանց. «Ձեր կախարդութիւնը յիմարացրեց ձեզ. իմ Հովուին սպանեցիք, ես բանի տեղ չդրեցի, որ թերեւս Համոզուէք, այժմ էլ իմ երկու պատուական մարդկանց կիսամահ արեցիք: Երդու՛ւմ եմ իմ աստուած Ասկղեպիոնով, որ եթէ կամքս չկատարէք եւ չմոռանաք ձեր յամառութիւնը, չարաչար մահուամբ կը սպանե՛մ ձեզ, ինչպէս այն մեռեալին: Բայց եթէ կատարէք, կը մոռանամ այն ամէնն, ինչ արեցիք. միայն թէ ասէք, թէ հաւատում էք մեծ աստուած Ասկղեպիոնին, քանի որ նրանով ենք մենք եւ մեր երկիրը խաղաղութեան մէջ մնում»:

Սուրբ Ստեփանոսն առաջ եկաւ եւ ասաց. «Ստանայի՛ որդի, քո Հովուին սպանեցին դեւերը, որոնց դու աստուած ես անուանում, նաեւ Ասկղեպիոնդ է դեւերի բնակարան ճանաչուած: Իսկ մենք անխօս ու անմիտ դեւերին չե՛նք երկրպագում:

Մեր ընկերը, որին մեռած ես կարծում, մահուանից կեանքի փոխուեց. այդ մասին Պողոսն ասում է. «Եթէ միայն այս կեանքի համար ենք յուսացել ի Քրիստոս, բոլոր մարդկանցից առաւել ողորմելի ենք» [Ա կոր. ԺԵ 19], եւ դարձեալ՝ «Իսկ արդ, ովքեր ննջեցին ի Քրիստոս, կորա՞ն արդեօք» [Ա կոր. ԺԵ 18]: Արդ, մեր այս եղբայրը զօրացրեց մեզ Քրիստոսի սիրոյ մէջ եւ գնաց, տեղ պատրաստեց մեզ համար»:

Սոկրատէսն ասաց. «Քո խելագարութիւնը քեզ չի թողնում, որ հասկանաս, թէ ինչ ես ասում»: Ստեփանոսն ասաց. «Դո՛ւ ես խելագար, որ մարդկանց ձեռքի գործերը՝ քանդակուած փայտերն ու կոփուած քարերը, աստուած ես անուանում եւ չգիտես, որ նրանք չեն կարող փրկել քեզ յաւիտեանական Հրից, որովհետեւ Հոգուդ աչքերը կուրացել են, եւ չես տեսնում, այլ մարմնաւոր պատուիդ մասին ես Հոգում»:

Սոկրատէսն ասաց. «Իսկ դուք ի՞նչ շահ ունէք ինչուածին պաշտելուց, ձեզնից առաջ էլ շատերը պաշտում էին նրան, եւ թագաւորները նրանց սպանեցին»: Ստեփանոսն ասաց. «Ո՛վ Հակառակամարտ, նրանք՝ ինչեւալին պաշտողները, մահուանից կեանք են տեղափոխուել եւ անթառամ պսակներին արժանացել»: Սոկրատէսն ասաց. «Ես կը հասցնե՛մ քեզ անթառամ պսակներին»: Եւ հրամայեց դալար ճիպոտներով խփել նրանց գլուխներին, մինչեւ որ տասը Հոգի տկարացան Հարուածներից:

Իսկ ստեփանոսեանները, ձեռքերը երկինք բարձրացնելով, ասում էին. «Օգնի՛ր մեզ, Տէ՛ր Աստուած, մեր նեղութեան մէջ, քանի որ Քո անուան համար են ծաղրելով խփում մեր գլուխներին եւ անարգում են Քո անունը: Քանզի մենք Քո ծառաներն ենք եւ սուրբ առաքեալների միջոցով ճանաչեցինք Քեզ, Տէ՛ր, որ Քեզանից բացի այլ Աստուած չկայ: Արդ, մի՛ թողնիր, որ անօրէնները Հայկոյն Քո անունը, այլ ցո՛յց տուր Քո սքանչելիքները, որ միայն Քեզ ճանաչեն ճշմարիտ Աստուած, եւ հաւատացեալները փառաւորեն Քո սուրբ անունը»: Երբ աւարտեցին աղօթքը, յանկարծակի այնպիսի սաստիկ լոյս փայլեց, որ արեգակը չէր երեւում, Տէրն իջաւ նրանց մօտ եւ ասաց. «Խաղաղութի՛ւն ձեզ, իմ սիրելիներ՛, քանզի ձեզ Հետ եմ յաւիտեան»: Նոյն պահին բժշկեց նրանց եւ բարձրացաւ երկինք: Երբ սուրբերը տեսան սքանչելիքը եւ իրենց անձերի բժշկուելը, յոյժ ուրախացան ու գոհացան Աստծուց: Դատաւորն ու իշխանները վախեցան ու զարմացան, իսկ այնտեղ գտնուողները կուրացան. եւ մօտ Հարիւր յիսունհինգ Հոգի զղջալով՝ հաւատացին Տիրոջը: Նրանք աղաղակելով ասում էին. «Մենք էլ ենք պաշտում Ստե-

փանոսի Աստծուն»։ Եւ սուրբ Ստեփանոսը, ձեռքը դնելով նրանց վրայ, բռնկեց նրանց եւ հաստատեց Քրիստոսի հաւատի մէջ։

Դատաւորը, տեսնելով կատարուածը, յոյժ տրտմեց։ Նրա իշխաններէց մէկն ասաց. «Ասացի՛ շտապ սատկեցրո՛ւ զրանց, որ իրենց կախարդութեամբ չսպանեն մեզ։ Այժմ արա՛ ինչ որ ասացի քեզ, հրամայիր նախ կոյսերին բերել ու սպանել եւ ապա այդ մարդկանց»։ Եւ նա հրամայեց կոյսերին իր առաջ բերել. դատաւորը խօսել սկսեց նրանց հետ եւ ասաց. «Խնայեցի ձեր գեղեցկութիւնը եւ չտանջեցի ձեզ, ինչպէս ձեր ընկերներին։ Այժմ կատարէ՛ք իմ կամքը եւ զո՛ւ մատուցէք աստուածներին, եւ ես երդուելով ասում եմ, որ ձեզ մեր իշխանների տիկիները կը դարձնեմ եւ բազում պատիւների ու մեծութեան կ'արժանացնեմ, իսկ եթէ ոչ, սրով կը սպանեմ ձեզ»։

Մարիամն ասաց. «Այս կոյսերն իրենց անձերը չեն նուիրել երկրաւոր մեծութեան կամ որեւէ մարդու, այլ Քրիստոս Թագաւորին։ Արդ, դու պատիր խօսքերով մի՛ փորձիր քաշել նրանց դէպի քեզ եւ մի՛ բարբաջիր, քանի որ մենք մեր յոյսը Տիրոջ վրայ ենք դնում եւ չե՛նք վախենում քո սպառնալիքներից, մեր որդեակի եւ նրա ընկերների՝ մեր եղբայրների աղօթքներով Տէրը մեզ կ'օգնի եւ կը փրկի քո ձեռքից»։ Այնժամ դատաւորը հրամայեց դահիճներին նրանց տանել հեռու եւ այնտեղ սպանել, որ նրանց մարմինները գազանների կերակուր դառնան։ Եւ դահիճները վաղ առաւօտեան սուրբ կոյսերին Մարիամի հետ միասին տարան նրանց սպանման վայրը։

Երանելի Մարիամը, երբ տեսաւ, որ իրենց աւելի առաջ են տանում նահատակութեան, քան եղբայրներին ու իր որդուն, ցնծալից արտասուելով եւ բարձր ձայնով սկսեց ասել Ստեփանոսին, որն իրենցից փոքր-ինչ հեռու էր. «Որդեա՛կ Ստեփանոս, դու գիտես, թէ ինչպէս սնեցի քեզ, ինչպէս կրթեցի աստուածպաշտութեան մէջ, արդ պի՛նդ կաց հաւատիդ մէջ եւ քաջալերի՛ր եղբայրներիդ, որ ոչ ոք չզարհուրի տանջանքներից, չվախենայ, չերկմտի եւ չերկնչի դատաւորի սպառնալիքներից, քանի որ նրանց մէջ դեռեւս պատանիներ կան։ Արդ, նրանք, ովքեր չեն հասել կատարելութեան տարիքին, թող ձեզնից առաջ նահատակուելով սրբութեամբ գնան մեր Տիրոջ մօտ, իսկ ինձ եւ իմ դուստրերի համար աղօթի՛ր, որ խաղաղութեամբ հասնեք մեր անձկալի Քրիստոսին»։ Եւ սուրբ Ստեփանոսն ասաց. «Մա՛յր իմ, խաղաղութեամբ գնա՛, Տէրը թող քեզ եւ քոյրերիս հետ լինի», եւ յունարէն աւելացրեց (հաւանաբար առաջինը Հայերէն էր ասել). «Մա՛յր իմ, թող առաջինն

այդ կոյսերը խմեն մահուան բաժակը եւ ապա դու. միգուցէ, մանկահասակ լինելով, վախենան սրից։ Ես եւ իմ եղբայրները նոյն օրը նոյն ժամին կը գանք ձեզ մօտ»։

Դահիճները նրանց տարան նահատակութեան վայրը՝ լեռան ստորոտում գտնուող մի ձորակ, կոյսերի ձեռքերը կապեցին յետեւում եւ սկսեցին անխնայ կոտորել նրանց։ Եւ նրանք մէկ-մէկ մորթուելու առաջանալով դէպի դահիճը՝ իրենց կնքում էին խաչի նշանով։ Մարիամը կանգնել էր կոյսերի դիմաց եւ քաջալերում էր նրանց՝ հաւատի մէջ ամուր մնալով՝ հասնել Քրիստոսի տեսութեանը։ Երբ դահիճները նրանց գլխատեցին, մերկ սուսերներով հասան Մարիամի մօտ, իսկ նա կանգնած էր՝ ձեռքերը երկինք բարձրացրած, եւ աղօթում էր՝ ասելով. «Օրհնեա՛լ ես, անմա՛հ Թագաւոր, որ իմ զաւակներին արժանացրիր անարատութեամբ ըմպելու մահուան բաժակը»։ Դեռ աղօթքը չաւարտած՝ դահիճներից մէկը սրով հարուածեց նրա կրծքին, եւ Մարիամը Հօր, Ռդու եւ Սուրբ Հոգու բարի խոստովանութեամբ աւանդեց իր հոգին։ Օգոստոսի 11-ն էր, ուրբաթ, ժամը 10-ը։

Նրանց, նաեւ առաջինը նահատակուած Բագարատի սուրբ մարմիններն անթաղ էին մնացել։ Նոր հաւատացեալները վերցրին սուրբ Բագարատի նշխարները եւ գիշերով գաղտնի տարան սուրբ կոյսերի նշխարների մօտ, ամփոփեցին մի տեղում եւ նրանց հանգստեան տեղը ծածուկ պահեցին միառժամանակ։ Իսկ դահիճները սուրբերի վախճանից յետոյ գնացին դատաւորի մօտ եւ պատմեցին, ինչ որ արել էին։ Այնժամ դատաւորը հրամայեց դարձեալ իր առաջ բերել Ստեփանոսին ու նրա ընկերներին եւ ասաց նրանց. «Մինչեւ ե՞րբ թոյլ տամ, որ ձեր կախարդութեամբ իմ ժողովրդին ձեր կողմը դարձնէք»։ Սուրբերն ասացին. «Ասուածպաշտութեան դառնալը կախարդութի՛ւն ես համարում»։ Սուրբերն ասաց. «Թագաւորներից հրաման եմ ստացել թողնել երեք-չորս յանցանքները, արդ, այսուհետեւ կատարէ՛ք իմ կամքը եւ զո՛ւ մատուցէք աստուածներին, որ աւելի չար տանջանքների չմատնեմ ձեզ. եւ ձեր Աստուածը չի կարող փրկել ձեզ իմ ձեռքից»։ Սուրբ Ստեփանոսն ասաց. «Ո՛վ դատաւոր, ինչո՞ւ ես ջանում փորձել Աստուծոյ ծառաներիս, մենք պատրա՛ստ ենք տանջանքների, ինչ էլ որ բերելու լինես մեզ վրայ. քո ձեռքում են մեր մարմինները, արա՛, ինչ հաճելի է քեզ»։

Եւ դատաւորը հրամայեց մեծ կրակ պատրաստել եւ նրա մէջ նետել նրանց։ Զինուորներն արեցին հրամայուածը եւ սաստիկ մեծ կրակ

վառեցին: Եւ երբ սուրբերին տանում էին, նրանք ճանապարհին երգում էին երեք մանուկների օրհնութիւնը: Երբ հասան հնոցի մօտ, զինուորները նրանց ձեռքերը կապեցին եւ նետեցին բորբոքուած հրի մէջ: Իսկ սուրբերը հնոցում կարծես հովանու տակ էին, որովհետեւ հուրը խորանաձեւ դարձաւ նրանց գլխավերեւում: Եւ սուրբ Ստեփանոսն իր ընկերների հետ սկսեց ասել. «Օրհնեա՛լ ես, անմա՛հ Թագաւոր, որ Քո սքանչելիքներն այսօր մեր մէջ ցոյց տուեցիր: Գովո՛ւմ ենք Քեզ, սքանչելի՛ Աստուած, եւ փառաւորում ենք Քո անունն այս հնոցի մէջ»: Զինուորները, սքանչելիքը տեսնելով, զարմացան եւ շատ վախեցան: Թողնելով սուրբերին հնոցում՝ փութով գնացին իրենց իշխանի մօտ եւ պատմեցին, ինչ որ տեսել էին: Դատաւորն ասաց. «Եւ դեռեւս կենդանի՞ են կրակի մէջ»: Զինուորներն ասացին. «Ուրախ են եւ փառաւորում են իրենց Աստծուն»: Բարկացած դատաւորն ասաց դահիճներին. «Շտապ կախարդներին տարէ՛ք հեղեղատ եւ սրով կտորէ՛ք նրանց, որ նրանց կախարդութեանը հաւատացող նոր պաշտօնեաները չգան եւ չսպանեն ինձ, քանի որ զօրքս ինձ մօտ չէ» (այդ օրերին Յուլիանոսի մահուան եւ բարեպաշտ Յովիանոսի թագաւոր դառնալու լուրը հասել էր Պարսկաստան, եւ անօրէն Սոկրատէսը փութաց սպանել սուրբերին, մինչեւ ձերբակալուած քրիստոնեաներին ազատելու հրամանի լինելը):

Դահիճները գնացին եւ ստեփանոսեաններին ողջանդամ հանեցին կրակից, որովհետեւ Աստուծոյ կարողութեամբ Տիրոջ հրեշտակը պահել էր նրանց, եւ նրանց գլխից մի մազ անգամ չէր վնասուել: Դահիճները չէին համարձակուում ձեռք տալ նրանց, բայց որովհետեւ շատ էին վախենում դատաւորից, շտապեցնում էին իրար՝ նրանց տանելու նահատակութեան վայրը եւ դատաւորի հրամանը կատարելու: Նրանցից մէկը սուրբերի վրայից հանեց կապանքները, որ հեշտութեամբ քայլին: Եւ սուրբերը մեծ ուրախութեամբ գնում էին, սաղմոսում եւ ասում. «Մեր նեղութեան մէջ մենք Տիրոջը կանչեցինք, Տէրը փրկեց մեզ նենգաւոր շուրթերից եւ չար լեզուից»: Եւ սաղմոսի կանոնն աւարտելով՝ հասան նահատակութեան վայրը, որը գտնուում էր մի խոր ձորակի մէջ՝ կոյսերի նահատակութեան տեղի դիմաց: Երբ դահիճները շտապեցրին, սուրբերը ծունկի իջան եւ ասացին. «Տէ՛ր, յո՛յս մեր, ապաւէ՛ն եւ Փրկի՛չ, ճշմարիտ Աստուած, փառաւորում ենք Քո մարդասիրութիւնը, քանի որ փրկեցիր մեզ դատաւորի ձեռքից եւ պսակների արժանացրիր մեր ամբողջ միաբանութեանը, որովհետեւ մեզնից ոչ ոք

չերկմտեց դատաւորի տանջանքներից: Այժմ, բարերա՛ր Տէր, լսի՛ր Քո ծառաների աղաչանքը Քո Մօր եւ Կոյսի՛ սուրբ Աստուածածնի բարեխօսութեամբ եւ ընդունի՛ր մեր հոգին, մարդասէ՛ր Տէր, որպէսզի փառաւորուի Քո անունը»: Երկնքից ձայն եղաւ եւ ասաց. «Եկէ՛ք, Աստուծո՛յ ծառաներ, եւ հանգստացէ՛ք այլ նահատակների հետ»:

Դահիճները յարձակուեցին սուրբերի վրայ եւ սկսեցին կոտորել նրանց: Սուրբ Ստեփանոսն, առանձին կանգնած, ձեռքերը երկինք բարձրացրած, աղօթում էր, բայց երբ տեսաւ կոտորուող եղբայրներին, ասաց. «Նախ փոքրերի՛ն սպանէք»: Իսկ դահիճները, հակառակուելով, նախ ծերերին կոտորեցին: Աստուծոյ ծառան մէկ առ մէկ քաջալերում էր սուրբերին՝ մի փոքր ժամանակ էլ ամուր մնալ եւ հասնել նահատակ ընկերներին, քանզի ասում էր. «Ահա գնում ենք դէպի հանգիստ, որը Տէրը պատրաստեց իր ծառաների համար»: Այդպէս կոտորեցին բոլորին, եւ միայն Ստեփանոսը մնաց:

Այնտեղ բարի հաւատով նահատակուած սուրբերի անուններն էին՝ սուրբ Բագարատ, Վեղառիոս, Բասիլիոս, Սիմէոն Կեսարացի, Գրիգորիս կամ Գրիգորիոս եւ նրա որդիները՝ Սմբատն ու Յովհաննէսը, Ղեւտոնդիոս պատուական ծերն իր երեք որդիների՝ Դաւթի, Ստեփանոսի եւ Թադէոսի հետ միասին, եւ մէկ այլ պատուական ու մեծագգի ծեր Անտիոքից իր չորս որդիներով եւ այլք (տասնեօթ կամ տասնութ հոգի), որոնց անունները գրուած են Կենաց Գրքում:

Իսկ սուրբ Ստեփանոսը տակաւին աղօթում էր ջերմ արտասուքով, եւ երբ դահիճները մօտեցան նրան, ասաց նրանց. «Ինչո՞ւ էք յապաղում, ինչո՞ւ էք ապշել՝ անօրինութեամբ արբած, ինչո՞ւ սատանան կուրացրեց ձեր սրտի աչքերը, եւ չէք հասկանում, որ նրանք, ովքեր ձեզ մեռած են թուում, մահուանից կեանք փոխուեցին եւ անանց հանգստի մէջ են գտնուում: Եթէ իմանալիք, թէ ինչ վիճակում են նրանք, նախանձաւոր կը լինէիք՝ հետեւելու նրանց»: Դահիճները, որ երեսուներկ հոգի էին, ասացին. «Մենք գիտենք եւ մեր իշխանից իմացանք քո եւ քեզ հետ գտնուողների կախարդութեան մասին: Այժմ կամենում ես մե՞զ էլ ձեզ նման դարձնել, եւ դատաւորը սպանի՞ մեզ»: Իսկ սուրբն ասաց. «Այսպէս է գրուած. «Ով չի կամենում Աստուծոյ օրհնութիւնը, այն հեռու կը լինի նրանից»: Եւ նրանցից խնդրեց փոքրինչ սպասել, որ աղօթի եւ, ընկնելով իր երեսի վրայ, ասաց. «Ո՛վ ճշմարիտ Աստուած, անե՛ղ էութիւն, Սուրբ Երրորդութիւն, Քեզ անլուելի ձայնով փառաբանում են հրեշտակների դասերը եւ երկրպագում են

բոլոր արարածները՝ խոստովանելով Քեզ, Հանապազ օրհնելով Քո տէրու թիւերը եւ փառաբանելով Քո սուրբ անուները: Որ Հաւատացեալներին իբրեւ ամուր պարիսպ տուեցիր Քո սուրբ խաչի նշանը, որ մենք, նրանով կնքելով մեր անձերը, ամաչեցնենք Հակառակորդին, եւ նա չկարողանայ յաղթել մեզ: Քո սուրբ խաչին ապաւինելով՝ Քո ծառաներս մեր անձերը մահուան ենք մատնում Քո սուրբ անուան Համար: Եւ արդ, Տէր, գոհանո՛ւմ ենք Քեզնից, որ աներկբայ Հաւատով պահեցիր մեզ՝ մեռնելու Քո անուան Համար: Այժմ, մարդասէ՛ր Տէր, ընդունի՛ր այս բանաւոր պատարագը, որ մատուցեցի Քեզ, դասիր սրանց Քո սուրբերի դասում եւ նրանց անուները գրի՛ր Կեանքի Գրքում: Նաեւ ի՛նձ ընդունիր, Տէ՛ր, եւ խաղաղութեամբ Հասցրո՛ւ անվախճան կեանքի նաւահանգիստ: Աղաչո՛ւմ եմ Քո սուրբ անուանը, Սո՛ւրբ Երրորդութիւն, ընդունի՛ր աղաչանքս եւ մեր նահատակութեան վայրը դարձրո՛ւ քրիստոնեաների բնակավայր, նոր Հաւատացող Հօտին օրհնի՛ր եւ օրրատօրէ՛ աճեցրու նրանց, որ շատանան եւ օրհնեն Քո անուներ, իսկ Հակառակամարտ դատաւորին սատակմա՛ն մատնիր, ինչպէս նրա թագաւորին սատակեցիր Մերկուրիոս վկայի ձեռքով եւ սուրբ Բարսեղ Հայրապետի աղօթքներով, կատարեցիր նրա խնդրուածքները եւ ապրեցրիր Քո սուրբ անուանը Հաւատացողներին:

Եւ այժմ դարձեալ խնդրում եմ Քեզնից, մարդասէ՛ր Տէր, օրհնի՛ր Քո սուրբ անուանը Հաւատացողներին, մեր նահատակութեան տեղում թող Հիւանդների բժշկութիւն լինի: Ովքեր գան եւ մեր անուներով Քեզ աղաչեն այստեղ, օգնի՛ր նրանց եւ նրանց Հիւանդութիւններն ու ցաւերը բժշկի՛ր եւ ապրեցրո՛ւ, որ փառաւորեն Քո սուրբ անուներ: Ինձ էլ արժանացրո՛ւ ուրախութեամբ ըմպելու մահուան բաժակը, որ Քեզ՝ Հօրդ, Որդուդ եւ Սուրբ Հոգուդ, փառք մատուցեմ յաւիտեանների յաւիտեաններում. ամէն»:

Այնժամ երկնքից ձայն եղաւ, որն ասում էր. «Ե՛կ, Քրիստոսի՛ վկայ, եւ Հանգստացի՛ր արդարների ուրախութեան մէջ. եւ ինչ որ խնդրեցիր Տիրոջից, կը լինի քեզ. եթէ որեւէ մէկը գայ ձեր նահատակութեան տեղը եւ ձեր բարեխօսութեամբ որեւէ բան խնդրի, կը տրուի՛ նրան Տիրոջից»: Եւ նա, Սուրբ Հոգով ցնծալով, սքանչելի էր երեւում. նրա երեսից լոյս էր ճառագում, մինչեւ դահիճները, որոնք կանգնել էին փոքր-ինչ հեռու, վախեցան: Նրանք, ահուդողով Հաւաքուելով միասին, չգիտէին ինչ անեն: Սուրբը կանչեց նրանց եւ ասաց. «Եկէ՛ք կատարէ՛ք ձեր Հօր՝ սատանայի կամքը»: Այնժամ դահիճներից առաւել

անխիղճ մէկը Համարձակուեց յարձակուել սուրբի վրայ՝ գլխատելու նրան: Եւ մինչ նա, պարանոցը խոնարհած, աղօթում էր իր սրտում, կտրեց նրա գլուխը: Դահճի՛ սուրը բռնած ձեռքը կծկուեց, նա այսահարուեց, նրա լեարդն արիւնախառն եկաւ ու բերանից թափուեց, եւ նա մեռաւ: Իսկ նրա ընկերները փախան իրենց իշխանի մօտ եւ պատմեցին ամէն ինչ:

Դատաւորը կանչեց իր խորհրդականներին եւ ասաց. «Կախարդներին սպանեցի եւ ազատեցի իմ անձը յոգսերից: Այժմ ուրախանանք մեծ ուրախութեամբ. մի քանի օրով քաղաքից դուրս գանք, ապա վերադառնանք եւ կորստեան մատնենք այն մարդկանց, ովքեր Հաւանեցին կախարդներին»: Իսկ իշխաններն ասացին. «Եկէ՛ք առաւօտեան գոհ մատուցենք աստուածներին, որ փրկեցին մեզ նրանցից»: Անօրէնին Հաճելի թուաց այս միտքը: Իսկ առաւօտեան, երբ կամենում էր վեր կենալ իր գահաւորակից, յանկարծակի նրա վրայ մի մեծ քար գլորուեց եւ սպանեց նրան: Ոչ ոք չՀասկացաւ, թէ որտեղից գլորուեց այդ քարը: Իսկ նրա զօրքի զինուորները, դիւահարուելով, մոլեգնում էին:

Նրա իշխաններից մէկը՝ Կոստէ անուներով, զղջալով եւ սթափուելով, ասում էր. «Այս բոլոր նեղութիւնները, որ եկան մեր զօրքի վրայ, եղան Աստուծոյ ծառաների պատճառով, որոնց անխնայ կոտորեցինք»: Եւ վերցնելով մոլեգնած զինուորներին՝ գնաց վկաների նահատակութեան տեղը, բոլորի Հետ միասին ծուկի իջաւ եւ ասաց. «Ո՛վ սուրբ վկաներ, Հաւատում ենք ձեր Աստծուն, որին դուք պաշտում էիք, բարեխօսէ՛ք Տիրոջ մօտ, որ թողութիւն շնորհի ձեր դէմ մեղանչածներին յանցանքներին, եւ ցասումը, որ եկաւ մեզ վրայ, թող Տէրը վերացնի մեզնից, քանի որ մեր արարքների Համար կ'ապաշխարենք եւ կը դառնանք դէպի Նա»:

Երբ իշխանն այս ասաց, դեւերից մոլեգնողներն սկսեցին զգաստանալ եւ միասին օրհնել Աստծուն: Եւ քանի որ սուրբ վկաների մարմիններն անթաղ էին մնացել, միաբանուած զօրքը, որը բժշկուեց (թուով իննսուհիճ հոգի), իշխանի Հետ միասին Հաւաքեց սուրբերի նշխարներն ու Հողը, որի վրայ նրանց արիւնն էր թափուել, եւ թաղեց:

Կոստէ իշխանի մօտ եկան նախապէս Հաւատացած քրիստոնեաները, ուրախացան նրանով եւ, տեսնելով բժշկուած զինուորներին, օրհնեցին Աստծուն, որ սուրբ վկաների միջոցով Քրիստոսի նոր ժողովուրդ ծնուեց: Եւ որոշեցին սուրբ վկաների անուներով տաճար շինել եւ

նրա հիմքի տակ դնել նրանց նշխարները: Եւ շինեցին երեք վկայարան. մէկը՝ սուրբ կոյսերի վրայ, որն անուանեցին Սուրբ Կաթողիկէ, միւսը՝ սուրբ Ստեփանոսի վրայ, որն անուանեցին Սուրբ Ստեփանոս, իսկ երրորդը՝ վկաների բազմութեան վրայ: Որովհետեւ դրանից յետոյ՝ Յոբիանոսի թագաւորութեան ժամանակ, Եկեղեցում խաղաղութիւն տիրեց, եւ Կոստէ իշխանը, այդ տեղերի վերակացուն լինելով, բերեց քահանաներ եւ Աստուծոյ Եկեղեցու սպասաւորներ, որոնք Հաւատացեալներին Հաստատում էին Քրիստոսի Հաւատի մէջ: Այնտեղ օրէցօր աւելի ու աւելի աճում ու բազմանում էին քրիստոնեաները, եւ ամէն տարի տօնում էր սուրբերի նահատակութեան տօնը:

Արդ, Ստեփանոսի եւ նրա ընկերների նահատակութիւնը տեղի ունեցաւ Տիրոջ 363 թուի օգոստոսի 18-ին՝ ուրբաթ օրը՝ նրա մօր՝ Մարիամի եւ կոյսերի նահատակութիւնից ութ օր անց: Վկաները 33 հոգի էին, Ստեփանոսի եւ նրա հօր՝ Ղազարոսի Հետ միասին՝ 35: Իսկ սուրբ Ստեփանոսը Ուլնեցի կոչուեց այն քաղաքի անունով, ուր գտնուում է նրա գերեզմանը. այդ քաղաքը Ուլնին է, ըստ յոյների՝ Յուլիոպոլիս, ռամկօրէն՝ Ջեյթունի, որը Փոքր Հայքում է՝ Եփրատ գետի ափին՝ Մարաշի հիւսիսային մասում՝ Կանչի կոչուող դղեակի մօտ: Ինչպէս պատմութիւնից երեւում է, նա նահատակուեց երիտասարդ Հասակում՝ քսանից քսանհինգ տարեկանում՝ կատարեալ եւ իմաստուն լինելով մանկուց եւ լինելով ծերերի ու մանուկների վարդապետ, եւ անունով ու գործերով լինելով Հանդիսակից ու պսակակից սուրբ Նախավկային, որի Հետ էլ երբեմն տօնում էին նրա սքանչելի վկայութեան յիշատակը:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՍՈՒՐԲ ԿԻՐԵՂ ՄԵԾԻ ՎԱՐՔԸ

Ուղղափառութեան առաջամարտիկը եւ Եկեղեցու ամուր սիւնը՝ սուրբ Կիւրեղ Ալեքսանդրացի Հայրապետը, ծնուել է ազնուատոհմ եւ բարեպաշտ ծնողներից, Եգիպտոսի Ալեքսանդրիա քաղաքի սահմանների մօտ չորրորդ դարի վերջերին եւ մանկուց դաստիարակուել է բարի վարքով եւ ուսմամբ: Տարիքի աճելու Հետ աւելի ու աւելի է մարզուել իմաստութեան ուսման մէջ Ալեքսանդրիայի Թէոփիլոս պատրիարքի խնամքի տակ, որի քրոջ կամ եղբօր որդին էր ինքը: Լաւ սովորեց բոլոր արտաքին իմաստասիրական գիտութիւնները, առաւել խելամուտ եղաւ աստուածային վարդապետութեան՝ Մարգարէական եւ Առաքելական Գրքերին, ինչպէս նաեւ Եկեղեցու Հին Հայրերի եւ վարդապետների խօսքերին: Նա սարկաւազ եւ քահանայ ձեռնադրուեց նոյն Թէոփիլոսի կողմից՝ զարմացնելով բոլորին խօսքի Հզօր քարոզութեամբ եւ առաքինափայլ ընթացքով: Այդ պատճառով էլ, երբ Թէոփիլոսը մեռաւ, գրեթէ ամբողջ ժողովուրդը խնդրում էր, որ Կիւրեղը լինի իրենց առաջնորդը: Բայց քանի որ կային եւ ոմանք, որոնք աւագ սարկաւազ Տիմոթէոսին էին խորհում ընտրել, եօթեայ պայքար եղաւ ալեքսանդրացիների միջեւ այդ երկուսի Համար, մինչեւ որ բոլորը միաբանուեցին Կիւրեղի կողմը: Եւ շքեղ Հանդէսով նրան նստեցրին պատրիարքական աթոռին Թէոդոս Փոքր կայսեր տասնմէկերորդ տարում, այն է՝ Տիրոջ 412 թուականի Հոկտեմբերի 18-ին:

Իսկ այն օրից, երբ երանելի Կիւրեղը նստեց Հայրապետական աթոռին, փութաց մաքրել եւ անարատ պահել իր Հօտը այլեւայլ Հերձուածներից, որոնք այդ ժամանակ կային: Եւ որովհետեւ նաւատիանոսականները, որ նովատեաններն են, այն ժամանակ եկեղեցի ունէին Ալեքսանդրիայում, դուրս արեց նրանց քաղաքից եւ նրանց եկեղեցին տուեց ուղղափառ երէցների ձեռքը, որի պատճառով այլափառները սկսեցին թշնամանալ եւ բամբասել Կիւրեղին՝ Հաւատի ճշմարիտ նախանձաւորին, Եկեղեցու արթուն Հովուին՝ որպէս անողորմ Հալածչի:

Ալեքսանդրիայից մօտ տասը ասպարէզ Հեռու կար մի տեղ, որ կոչւում էր Կոնոպէ կամ Կոնոպոս, իսկ նրանից փոքր-ինչ Հեռու՝ Մանութէ գիւղը, որը չար այսերի բնակավայր էր. այն տեղը նախկինում

ջանացել էր մաքրել Թէոփիլոսը եւ չէր կարողացել աւարտել գործը: Երբ այս մասին մտահոգուելով՝ մեծն Կիւրեղը աղօթքներով խնդրում էր Աստուծոց իրեն հնար ցոյց տալ, տեսիլքի մէջ նրան երեւաց Աստուծոյ Հրեշտակը եւ Հրամայեց նրան այդտեղ բերել սուրբ վկաներ Կիւրոսի, Յովհաննէսի, Մարկոս աւետարանչի նշխարները եւ վկայարան շինել: Եւ երբ Կիւրեղն արեց, ինչ որ Հրամայուել էր (414թ.), անհետացան վայրենի դեւերն այն գիւղից: Այն ժամանակ Ալեքսանդրիայում Հրեաների եւ քրիստոնեաների՝ անհաշտ թշնամիների միջեւ մեծ աղմուկ բարձրացաւ, եւ երբ հակառակութիւնն աճեց, Հրեաները միաբանուելով մեծ բազմութեամբ յարձակուեցին քրիստոնեաների վրայ եւ շատերին կոտորեցին: Բայց երբ նրանց պարագլուխները բռնուեցին եւ խռովութիւնը ճնշուեց, Կիւրեղ Հայրապետը Հրաման արձակեց, որ այն Հրեաները, ովքեր չէին ընդունում քրիստոնէութիւնը, Հեռանան քաղաքից: Եւ նրանք դուրս եկան ու ցրուեցին զանազան տեղեր, եւ քաղաքը մաքրուեց: Եղան եւ ոմանք, որոնք քրիստոնէական հաւատին դարձան, եւ մեծ խաղաղութիւն տիրեց Ալեքսանդրիայում:

Իսկ քաղաքի Ովրեստէս իշխանը, թէպէտեւ քրիստոնեայ էր, ըստ աշխարհի խորհելով՝ չարախօսեց սուրբ Հայրապետի գործի մասին, «որովհետեւ պակասեցին, - ասում է, - մեր քաղաքից այսչափ մարդիկ՝ առեւտրի մէջ շահաւոր», եւ այս պատճառով ամբաստանագիր գրեց կայսրին: Բայց Կիւրեղն ունայնացրեց նրա խօսքերը՝ յայտնելով կայսրը, թէ բազում չարիքներ էին լինում այն քաղաքում Քրիստոսին ատողների երեսից: Եւ որովհետեւ քաղաքապետը դրանից յետոյ Հայրապետի դէմ ռիսով լցուեց, անապատից միայնակեացների բազմութիւն իջաւ՝ երկուսի Հաշտութեան Համար միջնորդ լինելու: Սակայն սա եւս ձախողուեց, մինչեւ որ նոր իրարանցման աղմուկ ծագեց Կիւրեղի կողմնակիցների եւ քաղաքապետի թեւակիցների միջեւ, եւ այդ խռովութեան պատճառով այնտեղ սպանուեցին (բացի շատ ուրիշներից) մեծանուն միայնակեաց Ամմոնիոսը, ամբողջ քաղաքում անուանի կին Հիպատիան՝ Թէոփիա փիլիսոփայի դուստրը՝ խօսքով եւ գրով զօրաւոր, որը գերազանցում էր ժամանակի բոլոր փիլիսոփաներին: Եւ յետագայում բազում խառնաշփոթութիւններից յետոյ, խաղաղութիւն եղաւ մեծն Կիւրեղի զգօն առաջնորդութեամբ (415 թուին):

Սուրբ Յովհաննէս Ոսկեբերանի Հետ կապուած դէպքերի պատճառով Եկեղեցու առաջնորդների միջեւ մնացել էր երկպառակութիւն, քանզի անտիրապիտները, կոստանդնուպոլսեցիները եւ երեւելի աթոռ-

ներից ուրիշներ, ինչպէս մեծ Հռոմի [աթոռը], արժանաւոր պատուով մեծարում էին Ոսկեբերանի անունը՝ կատարելով նրա յիշատակը բոլոր սուրբ Հայրապետերի Հետ: Իսկ ալեքսանդրացիները Հեռացել էին նրանից իրենց պատրիարք Թէոփիլոսի օրերից, որը թշնամացել էր Ոսկեբերանի Հետ որոգիչսականների դէմ նախանձայուզութեան պատճառով, եւ Կիւրեղն անգամ որոշ ժամանակ մարդկօրէն խորհրդով ջատագովն էր եղել իր նախորդի՝ Թէոփիլոսի, որից շատ երախտիքներ էր գտել, եւ չէր կամենում Եկեղեցու յիշատակումների մէջ դասել Ոսկեբերանի անունը, եւ այլ առաջնորդներից եւս յորդորական գիր ստանալով՝ չէր կարողանում համաձայնել: Եւ մինչդեռ նա այս մասին էր խորհում, Աստուած բշկեց նրա միտքը: Այս մասին ոմանք այսպիսի բաներ են պատմում: Երազի մէջ նա տեսնում է, որ Յովհանն Ոսկեբերանի իրեն դուրս է անում եկեղեցու գաւթից եւ չի թողնում մօտենալ աստուածային սպասաւորութեանը: Տեսնում է նաեւ ամէնօրհնեալ Աստուածածին Կոյսին՝ երկնքի թագուհուն, որ խրատում է Յովհաննի ներել Կիւրեղին՝ իբրեւ այդ մասին անտեղեակի, «որովհետեւ դա է, - ասում է, - վրէժմնդիրն իմ փառքի»: Եւ երբ Կիւրեղը զարթնեց տեսիլքից, Հասկացաւ տեսածի խորհուրդը եւ, մի կողմ թողնելով սին կարծիքները երանելի Յովհաննէսի մասին, սկսեց գովութեամբ հռչակել նրա անունը եւ եկեղեցում յիշատակել տալ սուրբ Հայրապետերի կարգում: Բայց տեսիլքի լրումը, ի գովութիւն Կիւրեղի, ամբողջովին կատարուեց տարիներ անց: Քանզի Ալեքսանդրիայի եւ Կոստանդնուպոլսի աթոռների միջեւ Հաշտութիւնից յետոյ, երբ մեռաւ թագաւորական քաղաքի Ատտիկոս պատրիարքը, եւ նրանից յետոյ էլ՝ Սիսինիոսը կամ Սիսիանոս Սակաւածամանակեան, ապա Տիրոջ մօտ 428 թուականին յաջորդեց մարդադաւան Նեստորը, որը չար Հերձուած Հիմնեց Եկեղեցում եւ ուսուցանեց Հրէական մոլորութիւնը՝ սոսկ մարդ դաւանելով ս. Կոյսից ծնուած Յիսուս Քրիստոսին, եւ բաժանելով մարդացած Աստուծոյ Որդուն՝ երկու որդի եւ երկու դէմք սահմանեց: Եւ նրա Հայհոյութեան սկիզբը եւ լրումը եղաւ այն, որ Հրաժարուեց սուրբ Կոյսին Աստուածածին ասելուց, այլ ասում էր Քրիստոսածին, այսինքն՝ մարդածին եւ ո՛չ Աստուծոյ ծնող: Այս սատանայական որոմը մանուածապատ խօսքերով ցանկելով սկզբում թագաւորական քաղաքում՝ սկսեց նամակներով տարածել նաեւ Հեռաւոր [վայրերում], մինչեւ որ նրա թունալից գիրը հասաւ նաեւ Եգիպտոսի միայնակեացներին. շնջիւն ընկաւ, եւ շատերը սկսեցին քննել խնդիրը՝ ի գայթակղութիւն տկարների:

Երբ խօսքն ընկաւ երանելի Կիւրեղի ականջը, վառուեց Հոգու ազդմամբ՝ իբրեւ արի առաջամարտիկ՝ Աստուծոյ Որդու փառքի եւ Նրա ամէնօրհնեալ մայր Աստուածածնի Համար վրէժխնդիր լինելու: Եւ իր ձեռքն առնելով իր հրաշալի գրիչը՝ նախ զգուշութեան թուղթ գրեց անապատի միայնակեացներին՝ պախարակելով չարի յետին մոլորութիւնը եւ դրա դիմաց դնելով Սուրբ Գրքի եւ սուրբ Հայրերի ուղղափառ վարդապետութիւնը, նամակների ձեւով շարադրեց տարբեր գրուածքներ՝ ուղղուած Թէոդոս Փոքր կայսրին եւ Եւդոկիա թագուհուն, բայց Նեստորի անունը չյիշատակելով, որպէսզի չթուայ, թէ ինքը նախատում է կայսերը՝ անխորհրդաբար Քրիստոսի Հօտն առաջնորդող այդպիսի այր ընտրած լինելու համար:

Խօսքը հասաւ նաեւ Հռոմի Հայրապետ երանելի Կեղեստիանոսի ականջը, եւ նա գրեց Կիւրեղին ստուգութեամբ քննել իրերը, թէ իսկապէ՞ս Նեստորը, որի մասին կարճ ժամանակ առաջ դեռ մեծ գովեստով էին խօսում շատերը, հետեւելով կեղծաւոր եւ խորամանկ օձի արտաքին ընթացքին, այդպիսի չար մոլորութիւն է սերմանել:

Այնժամ երանելի Կիւրեղը հոգեշահ եւ ազդու խօսքերով երկու անգամ աղաչական եւ խրատական նամակ գրեց Նեստորին: Իսկ նա խցեց իր ականջները, ինչպէս ճարտար թովչի ձայնի հանդէպ, ամենեւին չլսեց եւ յանդուգն պատասխան գրելով՝ ջանում էր թօթափել իրենից մոլորութեան անունը՝ մեղադրելով Կիւրեղին իբրեւ վարդապետութեան գրքերից անտեղեակի:

Եւ բազում հնարներից յետոյ, որ մտածեց իմաստուն Կիւրեղը մոլորուածի դարձի համար, երբ նրան իր խոտոր մտքերի մէջ յամառ տեսաւ, մարդ ուղարկեց Հռոմ եւ այդ ամէնի մասին յայտնեց Կեղեստիանոս Հայրապետին: Եւ նա, իր եպիսկոպոսներով ժողով անելով Հռոմում, դատապարտեց Նեստորի մոլորութիւնը եւ թուղթ գրեց Նեստորին եւ սուրբ Կիւրեղին, որ եթէ նամակը ստանալուց տասն օր անց Նեստորը չզգաստանայ, նզովքի տակ կ'ընկնի եւ կը զրկուի հաւատացեալների հետ հաղորդուելուց. եւ այս ամէնի մասին հոգալ յանձնարարեց Կիւրեղին:

Եւ Կիւրեղը շտապ այս մասին գրեց բոլոր աթոռների առաջնորդներին եւ ինքը, ժողով անելով Ալեքսանդրիայում, դատապարտեց Նեստորի աղանդը եւ նրան յղեց Կեղեստիանոս Հայրապետի պայմանի գիրը, ինչպէս նաեւ՝ նզովքների տասներկու գլուխները՝ մէկ առ մէկ Նեստորի մուր խօսքերի դէմ ուղղուած: Իսկ Նեստորը, ամուր կեր-

պով մնալով իր մոլորութեան մէջ, ըմբոստացաւ եւ սկսեց շատերին գրգռել Կիւրեղի դէմ՝ յայտարարելով, թէ նա իբր միտում ունի դէպի Ապողինարի աղանդը. նա նաեւ Թէոդոս կայսրին գանգատի գիր ուղարկեց, սակայն անօգուտ:

Սրանից յետոյ, երբ Եկեղեցու մէջ խռովութիւնը սաստկացաւ, Հարկ եղաւ մեծ ժողով գումարել Եփեսոս քաղաքում, որտեղ Կեղեստիանոսի նախաձեռնութեամբ եւ Թէոդոսի հաւանութեամբ հաւաքուեցին աւելի քան երկու հարիւր եպիսկոպոսներ: Այնտեղ եկան նաեւ Նեստորը իր պաշտօնեաների ու սպասաւորների բազմութեամբ եւ սուրբ Կիւրեղը իր եպիսկոպոսներով, նոյնպէս եւ Յորնաղը՝ Երուսաղէմի պատրիարքը. եւ սպասում էին Անտիոքի Յովհաննէս պատրիարքի գալուստ: Բայց որովհետեւ նա [ինչ-որ] պատճառաբանութեամբ ուշանում էր, սուրբ ժողովը սկսուեց Ամենասուրբ Աստուածածնի տաճարում: Նեստորին երեք անգամ կանչեցին, սակայն նա, խոյս տալով, չկամեցաւ ներկայանալ ժողովին: Կարեւոր քննութիւնից յետոյ, երբ յայտնի կերպով ցոյց տրուեց նրա մոլորութիւնը եւ յամառութիւնը, սուրբ ժողովը նրան զրկեց եպիսկոպոսութեան պատուից եւ քահանայութեան պաշտօնից, հաստատեց հաւատի ուղղափառ դաւանութիւնը՝ խոստովանելով մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսին՝ մարդացած Աստուծոյ Միածին Որդուն՝ Աստուածութեան եւ մարդկութեան անբաժանելի միաւորութեամբ, եւ Նրա ծնողին՝ Աստուածածին: Եւ այդ քաղաքում ցնծութեան հանդէս եղաւ, որովհետեւ չարը հեռացուեց նրա միջից, եւ սուրբ Կիւրեղը ժողովի ատենում սքանչելի ճառ խօսեց՝ ի ներբողումն ասուրբ Աստուածածնի եւ ի ջախջախումն Նեստորի աղանդի: Եւ ապա գրուեց ժողովի նամակը՝ ուղղուած կայսերը եւ Կոստանդնուպոլսի Եկեղեցու միաբանութեանը: Իսկ Նեստորը, որովհետեւ իր կողմում ունէր արքունի դուան իշխանաւորներին ու պաշտօնեաներին, բոլոր հնարները գործադրեց, որ այդ նամակը չհասնի կայսերը:

Այդ ժամանակ Եփեսոս հասաւ Անտիոքի Յովհաննէս պատրիարքը, որը Նեստորի աշակերտակիցն էր, եւ լսելով նրա դատապարտութեան մասին՝ խիստ վրդովուեց եւ իր գործակիցների հետ միասին առանձին ժողովակ գումարեց, դատապարտեց սուրբ Կիւրեղին՝ իբրեւ դէպի այլ մոլորութիւն ծայրայեղ խոտորուածի, նրա հետ նաեւ Եփեսոսի Նեմնոն եպիսկոպոսին՝ Կիւրեղի նզովքների պատճէնը տարածելու եւ քանոն եպիսկոպոսները Նեստորի համախոհների դէմ փակելու համար: Եւ սպաւհնելով աշխարհական բազկին՝ սպառնաց նոյնն անել եւ այլ եպիս-

կոպոսների հետ, եթէ յանձն չառնեն ունայնացնելու Կիւրեղի խօսքերը: Իսկ Եփեսոսի տիեզերական ժողովին մասնակցած սուրբ եպիսկոպոսները, արդարացնելով Կիւրեղին եւ Մեմնոնին, նզովք դրեցին Յովհանի եւ նրա գործակիցների վրայ՝ նրանց յանդգնութեան համար:

Երբ այս ամէնը խառնիխառն կերպով Հասաւ կայսեր ականջին, նա կարծեց, թէ ե՛լ Կիւրեղը, ե՛լ Մեմնոնը օրէնքով դատապարտուած են, քանզի այդպէս էին հաւատացրել նրան Յովհանի ծառայակիցները, որի համար էլ արքունի գործակալների ձեռքով պատուէր յղեց՝ Կիւրեղին եւ Մեմնոնին նեստորի հետ միասին իրաւամբ հռչակելու յանցաւորներ եւ նրանց երեքին՝ իբրեւ խռովութեան գլխաւորների, միակերպ բանտ նետել: Իսկ երբ տարածուեց տեղեկութեան սուտ լինելը, եւ կայսրն իմացաւ, որ յանիրաւի է բանտարկել Կիւրեղին եւ Մեմնոնին, իր առաջին հրամանը ետ վերցրեց եւ, ի դերեւ հանելով Յովհան Անտիոքացու ժողովակի խօսքերը, հրաման տուեց փակել նեստորին Անտիոքի մի վանքում՝ իբրեւ բանտում, մինչեւ զգաստանայ:

Բայց որովհետեւ ժանտ նեստորը չէր դադարում նաեւ այնտեղ սերմանել իր չարութեան որոմը, արտաքսուեց Յովասիս՝ Լիբիայի ամայի վայրը, որտեղ իր հայհոյիչ լեզուով որդնալից լինելով՝ չարաչար մեռաւ, եւ նրա գրուածքները արքունի հրամանով կրակի մէջ այրուեցին, նրա տեղը Կոստանդնուպոլսի պատրիարք ընտրուեց Մաքսիմիանոսը:

Եւ երբ այսպէս խաղաղուեց Քրիստոսի Եկեղեցին, գովութեան նամակներ էին հասնում երանելի Կիւրեղին Կեղեստիանոսից՝ Հռոմի հայրապետից, Մաքսիմիանոսից՝ Կոստանդնուպոլսի հայրապետից, եւ այլ աթոռներից, որոնք նրան կոչում էին Աստուծոյ Եկեղեցու հաստատուն սիւն եւ ամուր խարիսիս, քաջ Հովիւ եւ առաքինի նահատակ, որ իր անվեհեր անձը ամէն տեսակ չարչարանքների մէջ նետեց՝ ճշարտութիւնը պաշտպանելու համար: Ինչպէս եւ ինքն իսկ նախապէս ասում էր. «Ձեմ տայ քուն իմ աչքերին կամ նինջ իմ արտեւանունքներին կամ հանգիստ իմ մարմնին, այլ մինչեւ մահս կը չարչարուեմ այս պատերազմում, որ հոգիների փրկութեան համար է, եւ իմ անձի փառքը կը համարեմ մեռնել այսպիսի պայքարում»: Այդ պատճառով եւ Տէրն Ինքը յաղոցեց նրան յաղթութեամբ աւարտել մեծ եւ կարեւոր գործը:

Միայն Յովհան Անտիոքացին էր տակաւին հակառակուում Կիւրեղին, որի պատճառով էլ ոչ քիչ գայթակղութիւններ էին լինում Եկեղեցում. ոմանք յարում էին Կիւրեղին, ոմանք՝ Յովհանին, եւ թշնամանքով էին նայում իրար եւ խորշում էին իրար հետ հաղորդակցուելուց:

Բայց մեծն Կիւրեղը խոնարհութեամբ եւ համբերութեամբ շահեց Յովհանի սիրտը, եւ անցած շատ դէպքերից յետոյ նրանք միմեանց գրեցին դաւանութեան գիր եւ ցոյց տուեցին, որ միաբան են ճշարտութեան մէջ, եւ այդպէս հաշտութիւն ու սէր հաստատուեց նրանց միջեւ:

Բայց երանելի Կիւրեղը կրեց եւ այլ բազում վշտեր սուտ եղբայրների կողմից, որոնց համար դժուարըմբռնելի էր նրա խորիմաց վարդապետութիւնը Աստուծոյ Բանի մարդեղութեան անճառելի խորհուրդի մասին, եւ իր կեանքի գրեթէ բոլոր օրերին նա ստիպուած էր լինում փակելու իր հակառակորդների բերանները, ուսուցանելու տգէտներին եւ առաւել իմաստնացնելու իմաստուն կարծողներին իր բազմապատիկ գրուածքներով, որոնց մէջ երեւելի են «Գիրք պարապմանց»-ը՝ մարդեղութեան խորհուրդի մասին, «Գիրք գանձուց»-ը՝ տեսակ-տեսակ հերձուածների դէմ, բազում ճառեր եւ թղթեր՝ լի իմաստութեամբ եւ Աստուծոյ Հոգով, եւ Հին ու Նոր Կտակարանների մեկնութիւններ՝ լուսաւոր վարդապետութեամբ:

Մեծն Կիւրեղը գինուեց նաեւ ընդդէմ Թէոդորոս Մոպսուեստացու եւ Դիոդորոս Տարսոնացու՝ նեստորի ուսուցիչների, եւ նրանց հետեւորդների դէմ, որովհետեւ սրանք, երբ տեսան, որ նեստորը մերժուեց եւ նրա գրուածքներն այրուեցին, սկսեցին մէջբերել Թէոդորոսի եւ Դիոդորոսի գրուածքները, որոնց անունները հռչակուած էին շատերի մօտ: Բայց սուրբ Կիւրեղը ցոյց տուեց, որ նեստորի ամբողջ վարդապետութեան արմատը փուչ է, եւ Մոպսուեստացու գործը դաւանութեան աղբիւր է: Եւ այս բաների համար բարեկամական կապ հաստատուեց սուրբ Կիւրեղի եւ Հայոց հայրապետի՝ սուրբ Սահակ Պարթեւի միջեւ, որը երանելի Մեսրոպ Մաշտոցի եւ իր Եկեղեցու ողջ միաբանութեան հետ միասին եղաւ առաջին եւ գլխաւոր ջախջախիչը Մոպսուեստացու եւ նրա հետեւորդների: Այս պատճառով էլ այն ժամանակ Կիւրեղի թշնամիները թշնամանում էին նաեւ Հայերի հետ՝ որպէս Կիւրեղի բարեկամների, որոնց թուում էր նաեւ սուրբ Պրոկղը՝ Կիւզիկոսի եպիսկոպոսը, որը յետոյ դարձաւ Կոստանդնուպոլսի պատրիարք: Պահպանուած է սուրբ Պրոկղի եւ Հայոց երանելիների՝ սուրբ Սահակի եւ սուրբ Մեսրոպի նամակագրութիւնը ընդդէմ նեստորականութեան:

Արդ, երանելի Կիւրեղը Եկեղեցու համար այսպիսի քրտնաջան չարչարանքով եւ հանապազօրեայ տքնութեամբ աւարտելով իր աստուածահաճոյ կեանքի ընթացքը՝ խաղաղութեամբ ննջեց ի Քրիստոս եւ փոխուեց սուրբ հայրապետերի դասի մէջ Տիրոջ 444 թ. Ալեք-

սանդրիայի Հայրապետ մնալով 32 տարի, եւ թաղուեց այնտեղ՝ Ալեքսանդրիայում, Հայրապետերի Հանգստարանում: Սակայն, ասում են, թէ որոշ ժամանակ անց նրա պատուական մարմինը կամ ոսկորներին որոշ նշխարներ բերուել են Կոստանդնուպոլիս եւ ամփոփուել սուրբ Աթանասի նշխարների կողքին, որտեղ եւ ամէն տարի առանձին տօնախմբութիւն էր կատարւում ի պատիւ Ալեքսանդրիայի երկու տիեզերահռչակ սուրբ Հայրապետերի՝ Աթանասի եւ Կիւրեղի: Հայ եկեղեցին տարեկան երկու անգամ տօնում է այս մեծ սուրբերի յիշատակը. մէկը՝ միասին (Սրբոց Հայրապետացն Աթանասի եւ Կիւրեղի), միւսը՝ եկեղեցու տասներկու վարդապետների շարքում (Սրբոց երկոտասանից վարդապետացն):

ՍՈՒՐԲ ԴԱԻԹ ԴՆԵՑՈՒ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Քրիստոսի խաչն ու չարչարանքները յանձն առած քաջայաղթ վկան՝ երանելի Դաւիթը, ում նախկին անունը Սուրհան էր, ազգութեամբ պարսիկ էր, մահմեդականի որդի, սերում էր թագաւորական զարմից, բայց որովհետեւ նրա մայրը քրիստոնեայ էր՝ Հայոց աշխարհից, նա տեղեակ եւ ծանօթ էր քրիստոնէական օրէնքներին: Մի անգամ Տիրոջ մօտ 665 թուականին՝ Անաստաս Ակոռեցու կաթողիկոսութեան եւ Գրիգոր Մամիկոնեանի իշխանութեան օրերին, նա այլազգիների զօրքերի հետ Հայաստան եկաւ եւ, տեսնելով քրիստոնեաների պարկեշտ վարքը, հաւանեց մեր օրէնքներն ու կրօնը, թողեց իր ընկերներին, եկաւ Գրիգոր բարեպաշտ իշխանի մօտ եւ ասաց, որ ինքը հաւանում է իր մայրենի քրիստոնէական հաւատը: Իշխանը նրան տարաւ առաքինի Անաստաս Հայրապետի մօտ, եւ Հայրապետը նրան ութ օր նախապատրաստեց մկրտութեան՝ խօսելով սուրբ հաւատի մասին եւ ուսուցանելով բարեպաշտութեան կարգերը: Ութ օր անց Արճէշի Սուրբ Կաթողիկէ եկեղեցում Հայրապետը մկրտեց նրան եւ անուանեց Դաւիթ՝ Գրիգոր Մամիկոնեանի հօր անունով, որը եղաւ նրա կնքահայրը՝ սուրբ Աւագանից ընդունելով նրան եւ իբրեւ կալուածք տալով Կոտայքի նահանգի Չագ աւանը:

Որոշ ժամանակ անց Դաւիթը, որ հասել էր արբունքի տարիքի, բարեկամների յորդորանքով ամուսնացաւ եւ բնակուեց Դուինում, որի համար էլ Դենեցի է կոչւում: Ապրեց բարի եւ աստուածահաճոյ վարքով եւ ծնեց ուստրեր ու դուստրեր, որոնց դաստիարակեց Քրիստոսի հաւատով եւ աստուածաշտուութեան օրէնքներով, մինչեւ հասաւ բարւոք ծերութեան՝ մօտ վաթսուն տարեկանի:

Այդ ժամանակ՝ երանելի Սահակ Չորափորեցու կաթողիկոսութեան օրերին, ամիրապետը Հայոց աշխարհ ուղարկեց առաջին հազարացի ոստիկանին՝ Աբդուլ ամիրային՝ մի խորամանկ ու անազորոյն մարդու, որը, նստելով Դուին մայրաքաղաքում, նախ քաղցրութեամբ իր մօտ հաւաքեց Հայոց մեծամեծ նախարարներին ու ազնուականներին, ապա սկսեց նեղել նրանց՝ ծանր հարկեր պահանջելով, մինչեւ իսկ կողոպտեց բոլորի ինչքերն ու եկեղեցիները եւ երանելի Սահակ Հայրապետին եւ Սմբատ Բիւրատեան սպարապետին շղթայակապ ուղարկեց Դամասկոսի արքունիք:

Դրանից յետոյ նրան պատմեցին Դաւիթ Դենեցու մասին, թէ՛ «Խորասանից այստեղ է եկել Սուրհան անունով մի մարդ՝ պարսիկի որդի, թողել է իր ազգութիւնը, դարձել քրիստոնեայ եւ Դաւիթ է անուանուում»։ Ամիրան շտապ հրամայեց նրան իր առաջ բերել, հարցաքննեց ու տեսաւ, որ հաստատուն է Քրիստոսի հաւատի մէջ, եւ բարկանալով՝ հրամայեց խփել նրա բերանին՝ Քրիստոս Աստծուն փառաբանելու պատճառով։ Բայց երբ զինուորը ձեռքը բարձրացրեց, որ հարուածի սուրբին, նրա բազուկը կծկուեց, եւ չկարողացաւ պարզել։ Սարսափած ոստիկանը նրան բանտ նետել տուեց եւ հրամայեց սոված թողնել։ Իսկ սուրբ Դաւիթը, լցուելով Աստուծոյ Հոգով, կամաւոր յօժարութեամբ ճգնուեց էր Քրիստոսի սիրոյ համար եւ անդադար աղօթքներով գոհանում էր Տիրոջից, որ իր ծերութեան օրերին արժանի եղաւ նրա անուան համար անարգանքներ ու չարչարանքներ կրելու եւ բանտ նետուելու։

Ութ օր անց նրան կանգնեցրին ատեանում։ Ամիրան նրան ասաց. «Մինչեւ ե՛րբ ես անմտաբար յամառելու։ Դարձի՛ր քո Հայրենի օրէնքներին»։ Դաւիթն ասաց. «Դո՛ւք էք յամառում, որովհետեւ չէք ուզում ճանաչել ճշմարիտ Աստուծոյ՝ Քրիստոսի սուրբ հաւատը»։ Բռնակալը հրամայեց գետնին գցել սուրբ խաչի նշանը (որը կամ գտել էին սուրբի ծոցում, կամ էլ եկեղեցուց էին հանել) եւ ակնարկեց իր ծառաներին խփել ու նեղել Դաւիթին, որ ոտքերով կոխկոտի խաչը։ Երանելին շտապ գետնից վերցրեց սուրբ խաչը, արտասուելով համբուրեց եւ դրեց իր աչքերին, ապա ցատկով ասաց ամիրային. «Ամենաչա՛ր, իմացի՛ր, որ ո՛չ հրով, ո՛չ սրով, ո՛չ կենսքով եւ ո՛չ մահուամբ չե՛ս կարող բաժանել ինձ Քրիստոսի սիրուց եւ սուրբ խաչի երկրպագութիւնից, որը Քրիստոսին հաւատացողներին պարծանքի պսակն է»։ Երբ ամիրան տեսաւ նրա՝ Քրիստոսի եւ խաչի սիրուն հաւատարիմ միտքը, հրամայեց նրա Տիրոջ օրինակով խաչափայտի վրայ սպանել նրան։ Եւ երբ սուրբ վկան եկաւ իր նահատակութեան տեղը՝ Սուրբ Սարգիս վանքի դռան մօտ՝ գլխաւոր փողոցի վրայ, դահճին խնդրեց փոքր-ինչ սպասել, որ աղօթի, եւ ընկնելով խաչի առջեւ, որ պատրաստուած էր իր համար, տարածեց ձեռքերը եւ ասաց. «Տէ՛ր Աստուած իմ, գոհանո՛ւմ եմ Բեզնից, որ անարժանիս արժանացրիր Քո սուրբ անուան համար այսպէս մեռնելու, եւ ինձ Բեզ խաչակից եւ Քո սուրբերի ժառանգութեանը ժառանգորդ ընտրեցիր»։ Եւ ասելով՝ ամէն, կնքեց իրեն սուրբ խաչի նշանով եւ տարածուեց խաչի վրայ։ Դահիճները խաչի վրայ կապեցին նրա ոտքերն ու ձեռքերը եւ խաչը կանգնեցրին զէպի արեւմուտք։ Եւ զար-

մանալի նշան եղաւ. խաչափայտը, ինքնիրեն շրջուելով, սուրբի երեսը դէպի արեւելք դարձրեց։ Եւ դահիճները, վերցնելով գեղարդները, ասացին նրան. «Շտապ ասա՛ եւ արա՛ այն, ինչ հրամայեց քեզ ամիրան, որպէսզի կորստեան չմատնուես»։ Սուրբը, բանի տեղ չդնելով նրանց ասածներն ու տանջանքները, զուարթադէմ աղօթում էր խաչի վրայ։ Սուրբի կինը մօտեցրում էր եւ քաջալերում էր նրան ամուր մնալ Քրիստոս Աստուծոյ հաւատի մէջ։

Դահիճները գեղարդով խոցեցին երանելիի սիրտն ու կողերը, եւ սուրբ Դաւիթը բարի հաւատով վախճանուեց ի Քրիստոս՝ Տիրոջ 693 թուականի մարտի 30-ին՝ Աւագ երկուշաբթի օրը՝ իններորդ ժամին։

Հայոց մեծամեծերը շատ ազաւանքներով եւ ընծաներով ամիրայից հրաման ստացան նահատակի մարմինը քրիստոնեաների օրէնքով վերցնելու եւ թաղելու։ Եւ շուտափոյթ այդտեղ եկան Սարգիս Ամատունի եպիսկոպոսը քահանաների ու պաշտօնեաների հետ, Մամիկոնեան տոհմից Մուշեղ իշխանը եւ նրա Արտաւազդ եղբայրը եւ միւս ազատներից շատ ուրիշներ եւ, սուրբի մարմինն իջեցնելով փայտից, տարան Դուին քաղաքի Կաթողիկէ եկեղեցի, պատեցին մաքուր կտաւներով եւ անուշաբույր խունկերով, սաղմոսներով եւ օրհնութեամբ դրեցին սուրբ Յիզատուգտի վկայարանի կողքին։ Դաւիթի չարչարանքների փայտից խաչ պատրաստեցին եւ կանգնեցրին սուրբի տապանի վրայ։ Իսկ այն գեղարդը, որով խոցել էին սուրբին, քսան դահեկանով գնեց Մուշեղը եւ տուեց խաչ ձուլելու, որպէսզի երկրպագեն եւ պատուեն այն՝ ի փառս Քրիստոսի եւ ի յիշատակ Քրիստոսի խաչը յանձն առած նահատակի՝ սուրբ Դաւիթ Դենեցու։

ՍՈՒՐԲ ՎԱՀԱՆ ԳՈՂԹՆԱՅՈՒ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

«Քրիստոսական հաւատի սիւն եւ առաքինի նահատակ» գեղեցիկ անունով արդիւնաւորուած պանծալի Վահանը, որը փառաւոր իշխան էր ազատ սեպուհների կարգից, Հայոց մեծ նախարար խորհրդի՝ Գողթն գաւառի տիրոջ որդին էր՝ ծնուած մօտաւորապէս 700 (Հայոց Ճինթ) թուականին՝ Երանելի Սահակ Ձորափորեցի հրաշագործ կաթողիկոսի օրօք: Այդ ժամանակ այլազգիների Մրուան ամիրապետն իր Մոհմատ Ոգբա անունով զօրավարին մեծաքանակ զօրքով ուղարկեց Հայոց աշխարհ՝ բնաջնջելու եւ աւերելու մեր երկիրը, սակայն սուրբ Հայրապետի միջնորդութեամբ, որ մահուանից յետոյ էլ իբրեւ կենդանի ներկայացաւ եւ այլազգիների զօրավարի գութը շարժեց, մեր երկիրը գերծմնաց այդ վերահաս վտանգից. սակայն բնակչութեան մէջ դեռեւս ահու երկիւղ կար: Կարճ ժամանակ անց՝ 704 (ՃՄԳ) թ., արաբների թագաւորութեան ութսունհինգերորդ տարուամբ, ամիրապետ դարձաւ Մրուանի որդի Աբդլմելեքը (յայտնի է նաեւ Աբդլլա անունով), որ Հայոց աշխարհի երբեմնի ոստիկանն էր եղել, եւ նախարարների դէմ սրտում ոխ պահելով՝ մտածում էր նենգութեամբ նրանցից վրէժ լուծել: Պատգամ ուղարկեց Կաշմ կամ Կասմ անունով իր զօրավարին, որ Նախիջեւանում էր նստում, եւ նրան երկրի ոստիկանապետ նշանակեց: Պատուիրեց առերես մարդասիրաբար վերաբերուել Հայերին, խաղաղութեան դաշն կնքել եւ Հայոց իշխաններին մեծամեծ խոստումներ տալ, որպէսզի հեշտութեամբ բռնի Հայոց գլխաւորներին եւ զօրավարներին եւ իսպառ կոտորելով նրանց զօրքերը՝ գրաւի երկիրը, քանի որ այլ կերպ անհնարին էր համարում Հայոց քաջերին յաղթել: Այս մտադրութեամբ արքունի հրովարտակներով դեսպաններ ուղարկեց նաեւ Հայոց նախարարների մօտ, որպէսզի նրանցից ականաւորները Կաշմ ոստիկանին ներկայանան եւ մի տեղ հաւաքուելով՝ որպէս արքունի դիւանի մէջ, իւրաքանչիւրը գրել տայ իր անունը, որ ազգովին ազատ անուանուեն եւ ըստ իրենց աւագութեան կարգի ընդունեն իշխանութիւն եւ պատիւ՝ իրենց զօրքերով հանդերձ:

Երկրի իշխանները, ոչինչ չկասկածելով, հաւաքուեցին Նախիջեւան քաղաքում իրենց միամտութեամբ մատնուելով դառն մահուան:

Այլազգիները, նենգօրէն նրանցից վերցնելով գէնքերը, հաւաքեցին Տիրոջ տան մէջ՝ քաղաքի մեծ եկեղեցում, որպէսզի տէրութեանը հաւատարիմ մնալու երդում տան, սակայն բոլորին ներսում պահելով՝ դռները փակեցին եւ ամրացրեցին աղիւսով: Այնուհետեւ Աստուծոյ տունը կրակով այրեցին՝ աղօթքի տունը գերեզմանի վերածելով, որը բոցի եւ ծխի վեր բարձրանալուց բարեւոյնեան հնոցին էր նմանում: Իսկ քաջ նահատակները՝ Հայոց նախարարներն իրենց ազատորդիներով, մեռան՝ երեք մանկանց օրհնութիւնը շուրթերին: Այսպէս նահատակութեան ենթարկուեցին երկրի իշխաններն անողորմ դաւաճանների կողմից: Սրա օրինակով նոյնպիսի դառնաղէտ իրադարձութիւններ տեղի ունեցան նաեւ իրամ քաղաքում. նոյնպիսի դաւադրութեամբ եկեղեցում փակելով՝ Հրի մատնուեցին Հայոց ազատանու գնդերը, եւ եօթ հարիւր հոգի այսպէս սպանուեց: Այլազգիները, տեսնելով, որ իրենց ուզածը կատարուեց, հնոցի ծխով շնչահեղձ արուածների գլուխները կտրեցին եւ ուղարկեցին ամիրապետին: Եւ երկրի բնակչութեանն ահաբեկելու համար նահատակուածների խանձուած մարմինները փայտերից կախել տուեցին եւ մարդկանց ուղարկեցին ամբողջ երկրով մէկ՝ խուզարկելու սպանուածների տները եւ նրանց ունեցուածքը աւար վերցնելու: Իսկ նրանց ընտանիքները տարան Նախիջեւան եւ Դուին. այս բոլորը կատարում էր Մեծ Զատիկի տօնին: Այնտեղ գերուած փափկատուն տիկնանց ամառուայ տօթին բանտի արգելարաններն էին նետում. շատերը մեռան, իսկ մնացածին վերցնելով՝ աշնանը բերեցին Դամասկոս, որն այն ժամանակ ամիրապետի նստավայրն էր: Նախարարների ընտանիքները տարան արքունիք, իսկ նրանց մանուկներին տեղաւորեցին դպրոցներում՝ ուսում ստանալու:

Նրանցից մէկն էր մանուկ Վահան Գողթնացին, որն այդ ժամանակ չորս տարեկան էր, եւ որին թլփատելով՝ Վահաբ անուանեցին: Կամենալով նրան մանկուց ամուր կապել իրենց հաւատին՝ աւելի շատ հոգ էին տանում իրենց ուսմամբ նրան կրթելու: Եւ որովհետեւ Վահանը խելացի էր եւ տաղանդաշատ, աչքի ընկաւ ուսման մէջ եւ գերազանցեց իր բոլոր դասընկերներին: Երբ հասակ առաւ, ատենադպիր եւ արքունի դպրապետ դարձաւ, եւ քանի որ հմուտ էր բոլոր գործերի մէջ, աւագների սիրելին եղաւ: Մանուկ հասակից նա անտեղեակ էր արդարութեան ճանապարհին, միայն գիտէր, որ քրիստոնեայ է:

Աբդլմելեքը վախճանուեց, եւ նրա փոխարէն ամիրապետ դարձաւ Վլիթը կամ Վելիտը, նրանից յետոյ՝ Սուլեյմանը եւ պապ՝ Տիրոջ 717 եւ

մեր ՃԿՁ թուականին՝ Օմար Երկրորդը, որը նեղեալների հանդէպ գլխած եւ արդարամիտ իշխան էր: Հայոց գերիները, նրա մարդասիրութեանն ապաւինելով, խնդիրք յղեցին նրան, որ իրենց երկիրը վերադառնալու հրաման տայ իրենց: Իշխանի սիրտը Վերին Նախախնամութեամբ ողորմած դարձաւ, եւ գերիներից իւրաքանչիւրին իր տեղը վերադարձրեց՝ հոգ տանելով դրանց բոլորի իրաւունքների պահպանութեան համար: Այն ժամանակ Վահանը, որ անուանուեց Վահաբ, իր հայրենի երկիրը գնալու եւ տեսնելու թոյլտուութիւն աղաչեց նրանից: Նրա հոգին շարժող եռանդը Քրիստոսի ճշմարիտ հաւատը գտնելն էր, որ կորցրել էր մանուկ հասակում: Բազում իրեն սիրելի մեծամեծների աղաչեց, եւ նրանցից ոմանց իր խնդրանքի կատարման համար գործակից ունենալով՝ ամիրապետին համոզեց՝ ասելով. «Քո խաղաղութեան օրօք գնամ եւ իմ հայրենի ժառանգութիւնը վերցնեմ, գործակալներ նշանակեմ եւ ապա վերադառնամ քո տէրութիւնը»: Իշխանը, թէեւ ափսոսաց նրան՝ օգտակարութեան, ազնուականութեան եւ լաւ բնաւորութեան համար, սակայն արդարացի լինելու համար հրովարտակով թոյլ տուեց նրան՝ վերցնելու իր բնիկ Գողթն գաւառը, եւ «թող ոչ ոք չընդդիմանայ նրան», - ասաց: Եւ նրան պատուիրեց շուտ վերադառնալ՝ խոստանալով մեծամեծ պարգեւներ: Այսպէս շուքով, պատուով եւ ընծաներով Վահանն ուղեւորուեց Հայաստան եւ հասաւ իր հայրենի Գողթն գաւառ:

Երկրի բնակիչները, ուրախացած իրենց իշխանի գալստեան համար, հաւաքուեցին եւ նրան յիշեցրին երկրին պատահած աղէտները, նրա՝ մանուկ հասակում հեռանալը եւն: Եւ նա, քրիստոնէական կարգին եւ կրօնին հետեւելով, օրըստօրէ սիրով ընտելացաւ եւ ճշմարտութեան ճանապարհին քաջատեղեակ դարձաւ: Այնուհետեւ մեծապէս զղջալով՝ դառնապէս լաց եղաւ իր անձի կորստեան համար եւ շարժեց իր շուրջը գտնուողների արտասուքը: Յանկարծ աղօթքի կանգնելով՝ իր սրտի խորքում եղածն աղօթքի վերածեց եւ ասաց. «Հայր երկնաւոր, մեղանչեցի երկնքի դէմ եւ Քո առջեւ, որ Քո Միածին Որդուն ուղարկեցիր աշխարհի փրկութեան համար, որպէսզի մոլորուածները ճշմարիտ գիտութեան դառնան, ճանաչեն Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու Մէկ Աստուածութիւնը, երկրպագեն ու օրհնեն Ամենասուրբ Երրորդութեանդ եւ մկրտուեն Քո սուրբ անուամբ: Եւ ես, որ արժանացել էի սրան, երանութեան բաժնից զրկուեցի, որովհետեւ փոքր հասակից անօրինութեան խորքերն ընկղմուեցի, եւ ինձ՝ ճշմարիտ

հաւատքից անգիտութեամբ ետ դարձածիս, մեղքերը խոցեցին, ինչպէս յայտնի է Քեզ, որ յիշում ես մարդկանց բոլոր գործերը: Արդ, մեղաւորս սրտի խորքերից կանչում եմ Քեզ. ողորմի՛ր ինձ, Աստուած, ողորմի՛ր ինձ, Տէ՛ր, ողորմի՛ր ինձ, Քո գթութեամբ ընդունի՛ր ինձ եւ Քո մարդասէր շնորհի գութը շարժի՛ր իմ նկատմամբ, որով մեղաւորներն ապաշխարում են Քո ներման քաղցրութեամբ, որ տարակուսողներին համբերութիւն ես տալիս եւ կեանք՝ նրանց, որ սրտով հիւժուած են: Չես բարկանում եւ յաւիտեան ոյս չես պահում մարդկանց մեղքերի համար, որոնք Քեզ են դիմում, Տէ՛ր Աստուած: Ես նմանուեցի անառակ որդուն եւ մերժուեցի հայրական գրկից, որ հոգու նորոգութեան համար ինձ լուսաւորեց Աւազանի վերստին ծննդեամբ՝ ապրելու ըստ Աստուծոյ [կամքի՛] մինչեւ Քրիստոսի հասակին հասնելը: Եւ հիմա դարձել եմ դէպի գլխած Հայրդ: Յիշի՛ր իմ մանուկ հասակը, երբ անգիտութեամբ մեղանչեցի, մի՛ յիշիր իմ տգիտութեան մեղքերը, այլ յիշի՛ր ինձ, Տէ՛ր, Քո ողորմութեամբ ու քաղցրութեամբ. եւ ինձ Քո սպասաւորներից մէ՛կը դարձրու, ազատի՛ր ինձ անմաքուր խոզերի կերակուրներից: Լու՛ա՛ եւ սրբի՛ր ապաշխարութեան արտասուքներով, որ մեղքերից մաքրուելով՝ անարատ վարքով եւ ուղղափառ հաւատքով Քո կամքին հանելի լինեմ այս աշխարհում, անփոփոխ մտքով փառաւորեմ անփոփոխելի Տէրութեանդ՝ Հօրը, Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»: Այնուհետեւ ձեռնամուկս եղաւ բարեպաշտութեան լուսաւոր կարգերին՝ հաստատուն հաւատով, պահքով, տքնութեամբ եւ արտասուքով՝ որպէս վերստին լուացմամբ, քանզի արտասուքն անգիտութեամբ գործած մեղքերը սրբելու երկրորդ աւազանն է: Շատերը, տեսնելով նրան, փառաւորում էին Աստծուն ցուցաբերած ողորմութեան համար: Այնժամ Վահանի իւրայինները, տեսնելով նրա ողջախոհութիւնը եւ Քրիստոսի հաւատի մէջ հաստատուն լինելը, որոչեցին նրան աշխարհիկ կեանք մտցնել, որպէսզի Գողթն գաւառի ժառանգորդը նրա որդին լինի: Նա չհամաձայնեց, սակայն երբ մեծ թախանձանքով ստիպեցին, նա հարկադրուած աշխարհիկ կարգ մտաւ եւ փեսայացաւ Սիւնեաց Բաբկէն իշխանին: Բայց չհեռացաւ իր աստուածսիրութիւնից եւ միշտ հոգ էր տանում, որ աշխարհիկ հարստութիւնը իրեն չխանգարի եւ հեթանոսների ահի պատճառով ծածկապէս չպաշտի Աստծուն, ուստի ամէն բան աղօթքով յանձնել էր Տիրոջ խնամքին: Այդ ընթացքում վախճանուեց ամիրապետը, որն

իրեն իր երկիրը գնալու թոյլտուութիւն էր տուել եւ պատուիրել վերադառնալ իր մօտ, եւ Վահանը այդպիսով ազատուեց նրան տուած խոստումից: Սակայն կասկածուած էր Հայոց երկրում իշխանութիւն ունեցող այլազգիներին՝ չլինի թէ նրանցից մէկը նոր ամիրապետին յայտնի իր՝ քրիստոնէութեան դառնալու մասին: Այդպէս էլ եղաւ այդ լուրն արքունիք հասաւ: Վահանը, իմանալով այդ մասին, որոշեց իր ընտանիքի հետ միասին Յունաստան գնալ: Թողեց իշխանութիւնը, իր հետ մի քիչ պաշար եւ եօթ ձիաւոր վերցրեց եւ բռնեց գաղթի ճամփան: Երբ Վայոց ձոր հասան, կինը թախանձեց նրան՝ ասելով, թէ ո՞ր էր են գնալու: Վահանն ասաց, եւ նրա կինը լուր ուղարկեց իր եղբայրներին, որ Սիւնեաց նախարարութիւնում էին: Նրանք շտապ եկան եւ չթողեցին մեկնել՝ ստիպելով իրենց մօտ մնալ: Վահանը հարկադրուած համաձայնեց: Սիւնիքում նա անցկացրեց մէկ տարի՝ դիմազրակելով սատանայի բազում փորձութիւնների, որովհետեւ այլազգիները փնտռում էին նրան՝ ձերբակալելու, սակայն այս վտանգի մէջ նրա միտքը հաստատուն մնաց Քրիստոսի հաւատի հանդէպ, եւ յայտնի դարձաւ նրա վճռականութիւնը՝ Աստուծոյ սիրուց անբաժան լինելու եւ իսպառ լքելու աշխարհի սէրն ու ցանկութիւնները: Դրանից յետոյ նա հանգիստ ու դադար չունեցաւ. կնոջն իր ընտանիքի մօտ թողնելով՝ իրեն յանձնեց Աստուծոյ կամքին: Իր հետ մի քանի զինուորներ վերցնելով՝ Աստուծոյ երկիւղով լցուած ծածուկ շրջում էր այս ու այն կողմ՝ խուսափելով թշնամիներից, որոնք փնտռում էին նրան՝ կորստեան մատնելու համար: Ամիրապետին յայտնի դարձաւ, որ Վահանն արհամարհել է իրենց հեթանոսական հաւատը եւ քրիստոնեայ է դարձել: Եւ նրա հրամանով փնտռում էին նրան: Երանելին, հալածուելով արդարութեան համար, թափառում էր, եւ ոչ ոք չէր համարձակուում իր մօտ պատսպարել նրան, մինչեւ սպառուեց նրա ամբողջ ունեցածը, եւ նրա հետ եղած մարդիկ հեռացան՝ մենակ թողնելով նրան: Բայց նա, Աստուծոն ապաւինելով, ապագայի համար անոյս չէր, այլ Տիրոջից գոհանում էր փորձութիւնների համար: Աղքատի կերպարանքով գնաց հանդիպեց Հայրապետին (որն այն ժամանակ տէր Դաւիթ կաթողիկոսն էր՝ Յովհաննէս Իմաստասէրի յաջորդը) Վաղարշապատ քաղաքում եւ նրան պատմեց այն փորձութիւնների մասին, որ կրում էր պատերազմասէր դելի կողմից: Կաթողիկոսից գրութեամբ հրաման ստացաւ՝ անապատ եւ վանք գնալու, որ այնտեղ նրան սիրով ընդունեն, եւ պահպանել, աղօթքով եւ ճգնութեամբ պաշտի Աստուծուն:

Վահանը, յօժարութեամբ լսելով, գնաց Շիրակ գաւառում գտնուող մի մենաստան, որ մենակեաց ճգնաւորների վանք էր: Մտնելով այնտեղ՝ առանձնացաւ եւ առաւելագոյն ճգնութիւնների ենթարկեց իրեն. նրա արցունքներից աւազան էր գոյանում: Մօտ վեց ամիս նա անցկացրեց խստակրօն ժուժկալութեամբ եւ զարմացրեց բոլորին: Այնժամ փորձիչը դարձեալ պատերազմ սկսեց նրա դէմ. կրօնաւորների մէջ նրա պատճառով վախ գցեց, նրանք էլ գաւառի տիրոջը յայտնեցին նրա մասին, եւ գաւառի տէրն ասաց. «Թող նա հեռանայ, միգուցէ նրա պատճառով ե՛լ մեզ, ե՛լ ձեզ արքունիքից վնաս հասնիք»: Քրիստոսի ճգնաւոր նահատակ Վահանը, լսելով այդ մասին, անտրտունջ զուարթութեամբ գնաց ուրիշ միայնակեացների մօտ՝ մեր երկրի մի անյայտ անապատ, եւ այնտեղ, առաւել քան առաջինում, ճգնեց մօտ մէկ տարի՝ միայն մէկ հազուստով եւ ոտաբորիկ: Մոխիրը որպէս հաց էր ուտում եւ արտասուքը խառնում ըմպելիքին՝ ըստ սաղմոսի եւ ըստ առաքելի խրատի, թէ՛ «Լաւ է սիրտը շնորհով զօրացնել, քան կերակուրներով»: Սիրով ընթերցում էր Սուրբ Գիրքը, ուտումնասիրում եւ սովորում էր Հին եւ Նոր Կտակարանները եւ նրանցից տեղեկանում Աստուծոյ կամքին հաճոյ լինելու մասին: Ուսուցանող Հայրերին հլու հնազանդ էր եւ Տիրոջ օրէնքների շուրջ էր խոկում օր ու գիշեր: Իր անձի փրկութեան համար ամէն ինչ անում էր, որ պատուիրանազանց չլինի: Այդպէս, օր օրի վառելով աստուածային սիրոյ կրակը, արհամարհում էր մարմնական կարիքներն ու հանգիստը եւ մարմնի ու աշխարհի մասին չէր խորհում, այլ ցանկանում էր մարտիրոսանալ եւ արեամբ մկրտուել՝ սաղմոսելով. «Ինչպէս եղջերուն է փափագում աղբիւրի ջրին, այնպէս էլ իմ անձն է փափագում Քեզ, Տէ՛ր»: Աստուծոյ առաջնորդութեամբ եւ այս մտադրութեամբ որոշեց գնալ Դամասկոս՝ արքունիք՝ քրիստոնէութիւնն առերես խոստովանելու, այլազգիներին յայտնելու իր՝ անգիտութեամբ գործած մեղքերը եւ կամ մեռնելու նրանց կողմից, կամ համարձակութեամբ պահելու քրիստոնէական կարգն ու հաւատը, որը ճանաչեց եւ ընդունեց: Եւ ճգնաւորներին աղաչելով, որ աղօթեն իր համար, բաժանուեց նրանցից: Հասնելով Մաքենյաց վանքը, որ Գեղամայ աշխարհում էր, վանահօրը (որի անունը Սաղոմոն էր) տեղեկացրեց ամէն ինչի՝ ե՛ւ իր ճանապարհի, ե՛ւ մարտիրոսուելու իր ցանկութեան մասին: Վանահայրը, որ առաքինութեամբ եւ աստուածային գիտութեամբ լի մի այր էր, խրատեց եւ քաջալերեց նրան: Այնտեղ Սուրբ Խաչի տօնին երանելի Վահանը հաղորդուեց Տիրոջ պատուա-

կան Մարմնին եւ Արեանը, եւ Տիրոջից նրան մի սքանչելի տեսիլք տրուեց: Վերեւից անճառելի լոյս երեւաց, եւ լսելի եղաւ մի ձայն, որն ասում էր. «Քաջալերուի՛ր, Վահան՛, քանզի քո անգիտութեան մեղքերը ներուեցին, քո ցանկութիւնը կը կատարուի նահատակութեամբ, եւ Քրիստոսից կը ստանաս խոստացուած պարգեւները»: Այնտեղի վանականներից ոմանք, տեսնելով լոյսը, սքանչացան տեսիլքի անպատմելի անհասութեամբ: Եւ ամէնքը, փառաւորելով Աստուծոն, նրան արտասուքով ճանապարհեցին: Այնտեղից գնաց Թեղեմեոս վանք եւ այնտեղ մի քանի օր անցկացնելով՝ եկաւ Սովի անունով մէկ այլ վանք, որտեղ ուխտի առաջնորդ Յովհաննէսը մեծ սիրով ընդունեց նրան եւ քաջալերելով՝ հաւանութիւն տուեց նրա բարի ճանապարհորդութեանը՝ տեղեկանալով, որ յանուն Աստուծոյ էր մահուան գնում, որպէսզի Քրիստոսին յայտնի այնտեղ, որտեղ չէր ճանաչել նրան: Վանահայրն իր փոխարէն եղբայրներից ոմանց ուղարկեց նրա հետ՝ նրա վախճանը տեսնելու:

Արդ, այնտեղից ճանապարհուելով՝ եկան Հասան սուրբ երաշխաւորների մօտ՝ Բզնունեաց գաւառում գտնուող Արծկէի Երաշխաւոր կոչուած վանքը: Ուխտի առաջնորդի անունն էր Արտաւազդ (որը, ըստ ոմանց, նաեւ տէր Աբրահամ էր անուանուում): Նա, եղբայրների հետ ընդառաջ գալով Վահանին, մեծագոյն սիրով ընդունեց նրան: Հարցնելով տեղեկացաւ նրանից այն ամէնի մասին, որ նրա հետ պատահեց անգիտութեան ժամանակից մինչեւ նրա դարձը, փորձութիւնները, որ կրեց չորս տարուայ ընթացքում, եւ որ այժմ՝ Հալածանքների հինգերորդ տարում, Տիրոջ աջակցութեամբ գնում է իր անձը մահուան մատնելու: Վանահայրը եւ միաբանները, լսելով նրան, փառաբանում էին Աստուծոն կատարուած հրաշքների համար եւ երանի էին տալիս նրան՝ բարի մտադրութիւնների եւ յանուն Աստուծոյ սուրբ վախճանի գնալու համար: Բազում այլ խօսքերով մխիթարում էին նրան եւ քաջալերում Սուրբ Գրքով: Եւ նրան յանձնելով Տիրոջ ապաւինութեանը՝ ողջոյնով, արտասուքով եւ աղօթքով ճանապարհեցին: Եղբայրներից մէկը գնաց նրա հետ՝ սպասաւորելու նրան, որքան նա կամենար: Բազում բնակավայրեր անցնելով՝ եկան-Հասան Ուռհա քաղաք՝ սուրբ Դաստառակի փրկչական պատկերին երկրպագելու: Տիրոջն աղօթելով՝ Վահանն իրեն Սուրբ Հոգու շնորհներին յանձնեց, իրեն ուղեկցող եղբայրների հետ ամբողջ ճանապարհը սաղմոսներով եւ անգաղար աղօթքներով անցնելով՝ Դամասկոս հասաւ: Այն ժամանակ ամիրապետը նստում էր Ռուծափ քաղաքում Բերայի մօտ՝ Համայի եւ Համայի

միջեւ: Այնժամ Վահանը միաբաններին ասաց, որ հեռանան իրենից, որպէսզի իր պատճառով չձերբակալուեն: Առաքինի նահատակ տէր Վահանը, գալով արքունիք, սպասաւորներին յայտնեց, թէ ով է ինքը, ասաց նաեւ իր արքունիք գալու պատճառը:

Նրան լսելով՝ ապշեցին եւ չէին հաւատում նրա խօսքերին: Իսկ նա խնդրում էր իր մասին յայտնել դպրապետին եւ մեծամեծներին: Երբ նրանք եկան եւ տեսան նրան, զարմացան, թէ ինչ աղքատ կերպարանք ունի՝ յիշելով, թէ նախկինում արքունիքում ինչ երեւելի եւ փառաւոր մարդ էր նա: Կարծելով, թէ ինչ-որ բան է պատահել, Հարցրին. «Ինչո՞ւ ես այդպիսին»: Վահանը խոստովանեց ճշմարտութիւնը, թէ՛ «Յանուն Քրիստոսի կամաւոր աղքատութիւն եմ յանձն առել՝ անցաւոր հարստութիւնը արհամարհելով նրա սիրոյ համար, որ ինձ համար աղքատացաւ եւ Տէր է ու Աստուած: Նրա ողորմութեամբ մեղքերից սրբուեցի եւ եկայ այստեղ, որպէսզի արեամբ վկայելու անանց մեծութեամբ պատուեմ: Արդ, աղաչում եմ ձեզ սա նոյնութեամբ հաղորդել ամիրապետին, որ կատարուի Տիրոջից ինձ սահմանուած առաքելութիւնը»: Նրանք, ապշելով այդ ամէնից, մոլորութիւն էին համարում նրա խօսքերն ու գործերը: Խորհուրդ էին տալիս նրան զգօն լինել, իսկ դպրապետը խստագոյն սպառնալիքով սաստեց նրան: Սակայն Վահանի ուրախութիւնը նրանց անարգանքների պատճառով աւելացաւ, երեսի գոյնը պայծառացաւ, եւ դպրապետի ոչ մի սպառնալիքից չվախեցաւ: Դպրապետը խնայեց նրան՝ ամիրապետին չյայտնելով նրա մասին, այլ երեսուն ոսկի տուեց եւ ասաց. «Գնա՛, հեռացի՛ր եւ քո երիտասարդ կեանքը տանջանքների եւ մահուան մի՛ մատնիր»: Այդպէս նրան հեռացրեց արքունիքից: Իսկ երբ երանելի Վահանն ամիրապետին իր մասին յայտնելու ելք չգտաւ, ծնկեց Աստուծոյ առաջ եւ այս աղօթքն արեց. «Աստուծոյ Միածին՝ Որդի, որ մոլորուած ոչխարի Հովիւ կոչուեցիր եւ, գտնելով նրան, ուսիդ վրայ առար եւ Քո բազուկները տարածելով՝ Քեզ մօտ հաւաքեցիր հեռացած մարդկանց, Դո՛ւ ես իմ յոյսը, Քրիստո՛ս: Մի՛ թողնիր ինձ անօգնական, այլ ընդունի՛ր իմ պաղատանքները եւ լուա՛ իմ յանցանքները Քո սուրբ արեամբ եւ Քո կենսաբար մարմնով, որ երկնքից իջած մանանայ ես եւ կեանք ես պարգեւում աշխարհին, որ Հօր կամքով եւ Սուրբ Հոգով Քեզ երկրպագողներին առաջնորդում ես դէպի կեանք. առաջնորդի՛ր ինձ, որ Քո երեսի լոյսով տեսնեմ լոյսը եւ փառք տամ Ամենասուրբ Երրորդութեանդ այժմ եւ յաւիտեանս. ամէն»:

Աղօթքից յետոյ գնաց դահճապետի մօտ, նրան իր գալու պատճառն ասաց եւ գրաւոր Հաստատելով իր ասածները՝ գրութիւնը տուեց՝ ամիրապետին ցոյց տալու: Երբ ամիրապետը կարդաց, զարմացաւ գրածներին եւ եղելութեան վրայ, հրամայեց Վահանին իր մօտ բերել եւ նայելով նրան՝ մտերմաբար ասաց. «Ինչո՞ւ ես աղքատի կերպարանքով, Վահան, գրկուած քո փառաւոր իշխանութիւնից, Հայոց երկիրը քեզ դրա՞ն Հասցրեց»: Վահանը պատասխանեց. «Իմ Տէրն իր անձն ունայնացրեց ինձ Համար՝ աղքատի կերպարանք առնելով, եւ մինչեւ մահ Հնազանդ եղաւ: Արդ, ինչն ինձ Համար նա կրեց, ես նոյնպէս դրանից չեմ հրաժարուի»: Ամիրապետն ասաց. «Հայոց սառնապատ լեռների դեւերից խելքդ թոցրել ես»: Վահանն ասաց. «Այն չար այսը, որով անգիտութեամբ բռնուեցի ձեր ուսմունքից, հալածուեց ինձինց, որովհետեւ խաւարը փախչում է լոյսից»: Ամիրապետն ասաց. «Ձեր իմաստուններն ասում են, որ դեւերը, բարուց ընկնելով, ուրիշների Համար չարիք եղան ե՛ւ այս աշխարհում, ե՛ւ Հանդերձեալում, ուր յոյս ունէք գնալ: Արդ, մի՛ մոլորուիք եւ մեր կրօնից մի՛ շեղուիք: Ի՞նչ է պատահել քեզ, բարիատեան՝ մարդ, ինչո՞ւ ես յիմարանալով մերժում քո կեանքի փառաւորութիւնը»: Ապա հրամայեց բերել Հագուստներ, ոսկեայ ու արծաթեայ գանձեր եւ ասաց. «Վերցրո՛ւ դրանք, շատ ծառաներ ու աղախիններ, ձիեր ու ջորիներ էլ կը տամ քեզ, նաեւ իշխանութիւն՝ այնտեղ, ուր դու կամենում ես. կամ այստեղ, կամ էլ քո ժառանգած Գողթն գաւառում»: Երանելին Համարձակութեամբ ասաց. «Վաղուց էի լսել քո սուտ ու ճարտար խօսքերի եւ խորամանկութիւնների մասին, որոնցով շատերին հեռացրել ես ճշմարտութիւնից եւ կորստեան վիճը գցել՝ քեզ գեհնակից դարձնելով՝ ոմանց՝ վախեցնելով, ոմանց՝ անուշ խօսքերով, ոմանց՝ նիւթով եւ ոմանց՝ իշխանութեամբ ուրացութեան մատնելով, որի Համար յաւիտեանական դժոխքում այրուելով պիտի Հատուցես: Բայց Աստուծոյ ծառայիս չես կարող յաղթել քո չար մեքենայութիւններով, որովհետեւ պատասպարուած եմ Աստուծոյ երկիրդ, Հաւատով եւ յոյսով, ամրացած եմ գիտութեամբ: Հմտօրէն տեղեակ եմ Քրիստոսի Աւետարանին եւ ձեզանից աւելի եմ քաջատեղեակ ձեր առասպելաբանութիւններին: Որովհետեւ ձեր մոլար վարդապետի մասին, որն ասում էք, թէ պատգամաւոր է, ո՛չ մարգարէներից եւ ո՛չ էլ ուրիշ ազգից մէկը չի վկայում, այլ միայն դուք, եւ ձեզանից էլ՝ ոչ բոլորը: Բայց մեր Աստուծոյ Քրիստոսի մասին բոլոր ազգերն են վկայում: Բայց եթէ կամենում ես իմ խօսքը լսել,

տո՛ւր ինձ ազատութիւն՝ քրիստոնէութեան մէջ մնալու եւ նոյն կարգով Հաւատարիմ ծառայութեամբ տէրութեանդ ծառայելու: Իսկ այն, ինչ դու խոստանում ես ինձ, Հոգու կորուստ է, եւ ես էլ անցաւոր խոստումների կարիքը չունեմ: Եթէ ուզում ես, վերցրո՛ւ իմ գաւառը, իսկ ես անմահ Թագաւորից արժանի Հատուցում կը ստանամ ե՛ւ այս, ե՛ւ Հանդերձեալ կեանքում»: Այդ ժամանակ Թագաւորը բարկանալով հրամայեց երանելուն բանտ գցել եւ կապել սիւնին: Իսկ նա մեծ ուրախութեամբ գնաց բանտ եւ գոհացաւ Աստուծուց: Ապա ամիրապետը Հայոց երկրի ոստիկանին, որ այնտեղի իշխանն էր, լուր ուղարկեց՝ տեղեկանալու, թէ ի՞նչ ծագում եւ անուն ունի այդ մարդը եւ թէ ինչո՞ւ է նա արքունիք եկել:

Իսկ Քրիստոսի քաջ նահատակ Վահանը բանտում գտնուած իր բոլոր օրերին մարմնաւոր կարիքների մասին չէր հոգում, այլ առաւօտից երեկոյ սաղմոսներով եւ աղօթքներով գոհանում էր Աստուծուց եւ զօրանում էր Սուրբ Հոգու շնորհներով: Մինչդեռ դատաւորը չէր դադարում իրենց իմաստուններին ուղարկել՝ նրան Համոզելու, որ հրաժարուի Քրիստոսից, սակայն նրա մօտից ետ էին դառնում պարտուած եւ ամօթով: Չարմանալով խոստովանում էին իրենց պարտութիւնը, որովհետեւ չէին կարողանում ընդդիմախօսել անչափ իմաստուն եւ կորովի այդ մարդուն: Երբ ամիրապետին ասացին նրա մասին, զարմացաւ եւ պատուիրեց, որ ոչ ոքի չասեն այդ մասին: Ապա մի քրիստոնեայ եկաւ բանտ եւ ասաց, որ ինքն ասորի քահանայ է, եւ քաջալիրեց երանելուն՝ ասելով. «Եթէ [կամենում ես] վերջին Հաղորդութիւնը՝ Քրիստոսի մարմինն ու արիւնը ստանալ, վերցրո՛ւ այն քո փրկութեան Համար, քանի որ ինձ՝ քահանայիս Հանդիպեցիր»: Եւ նա ասաց. «Եթէ խտրութիւն չես դնում բոլոր քրիստոնեայ Եկեղեցիների՝ Քրիստոսի Մարմնի եւ Արեան ճշմարիտ խորհրդագործութիւնների միջեւ, սիրով կը վերցնեմ, ինչը փափագում եմ. եթէ ոչ՝ իմ արեամբ կը մկրտուեմ եւ աշխարհից կը հեռանամ Աստուծոյ փառքի Համար»: Քահանան, զարմանալով սուրբի իմաստութեան վրայ, նրան Հաղորդեցրեց ըստ կարգի:

Ողորմէի մեծ տօնին, որ Մաղկազարդի օրհնուած օրն է, վկան օրհնում էր Աստուծուն այդ օրուայ խորհրդի սքանչելիքների Համար: Ապա բանտապետին զուարթօրէն ասաց. «Բեզ խաղաղութեամբ պիտի թողնեմ աշխարհից հեռանալիս, որովհետեւ բարութեամբ ընդունեցիր ինձ»: Մարդը զարմանալով ասաց. «Ի՞նչ վերաբերմունք ցոյց տուեցի

քեզ, չէ՞ որ դու Տիրոջ ճշմարիտ յուսացեալի նման ատեցիր մարմնի հեշտութիւնները եւ վտանգը սիրեցիր, որովհետեւ Աստծուց է քո անձի լուսաւոր շնորհը. եւ այժմ ինձ հրաժեշտի խօսքեր ես ասում, որոնց նմանը երբեք չէի լսել»։ Սուրբն ասաց. «Երախտիքներ Հատուցողը թող քեզ հատուցի, ես վաղը կը փոխադրուեմ Նրա մօտ, ում փափագել եմ»։ Երանելու մարդարէութիւնը կատարուեց, քանզի յաջորդ օրը այնտեղ եկաւ հիւսիսային մասի իշխանի (Հայաստանի ոստիկանի) հրովարտակը, որ Վահան Գողթնացու մասին ամիրապետին տեղեկացնում էր, թէ «նա ազնուական տոհմի իմաստուններից է, օտար երկրից չէ եւ արքունիք է եկել, որպէսզի կա՛մ թոյլտուութիւն եւ ազատութիւն ստանայ՝ քրիստոնէութիւնն իր հայրենի երկրում պաշտելու, կա՛մ էլ յանուն Քրիստոսի մեռնի»։ Սրա վրայ ամիրապետն ապշեց, ապա հրամայեց սուրբին իր առջեւ բերել եւ ասաց. «Ի՞նչ ունես ասելու դու, որ այժմ էլ չես զգաստացել յիմարութիւնիցդ»։ Երանելին ասաց. «Ճշմարտութիւնը մէկն է, եւ նրա մէջ ստութիւն չկայ. ես զգաստացել եմ Աստուածային Գրքով եւ ճանաչել ձեր մոլորութիւնը, որով ինձ կորստեան էիք մատնել մանուկ ժամանակ։ Բայց հիմա այդպէս չէ, որովհետեւ ո՛չ փառքը եւ ո՛չ պատիւը, ո՛չ պարգեւները եւ ո՛չ հարստութիւնը, ո՛չ տանջանքները, ո՛չ բանտը եւ ո՛չ կապանքները, ո՛չ հուրը եւ ո՛չ սուրը, ո՛չ զանազան մեքենայական հնարքները չեն կարող բաժանել ինձ Քրիստոսի սիրուց, Ով չլիչեց իմ մանկութեան մեղքերը, այլ յիչեց ինձ Իր ողորմութեամբ եւ քաղցրութեամբ՝ խաւարից դէպի լոյս եւ անգիտութիւնից դէպի աստուածգիտութիւն դաճնելով։ Ես ինչո՞վ հատուցեմ Տիրոջը Նրա ողորմածութեան դիմաց, բացի նրանից, որ մահուան բաժակն ընդունեմ, մեծարեմ եւ փառաւորեմ Նրան իրեն ատողների առաջ»։ Այնժամ ամիրապետը բարկացաւ եւ հրամայեց շուտափոյթ գլխատել նրան։ Նրա հետ եղող մեծամեծերն աղաղակում էին, որ մահապատիժն անյապաղ կայացնեն, որպէսզի նա չանարգի իրենց կրօնը, որովհետեւ խելացի է, եւ իրենք չեն կարողանում նրան պատասխան տալ։ Ապա դահճապետին հրամայեց նրան նահատակութեան վայրը տանել եւ այնտեղ էլ վախեցնել. գուցէ դառնայ իր հաւատից, իսկ եթէ ոչ՝ մահուան մատնուի։

Իսկ երանելին մահուան էր գնում մեծ ուրախութեամբ սաղմոսելով. «Դէպի քեզ բարձրացրի աչքերս, Տէ՛ր, որ երկնքում ես բնակուում»։ Բազմազգ բազմութիւնը գնում էր նրա յետեւից՝ նրա նահատակութիւնը տեսնելու։ Երբ հասան նահատակութեան վայրը, նա, ձեռ-

քերը բարձրացնելով, ասաց. «Գոհանում եմ Քեզնից, Տէ՛ր, որ իմ ամէնօրեայ արտասուքն ու հառաչանքները չանտեսեցիր, այլ արժանացրիր Քո մեծ եւ ահաւոր անուան համար մեռնելու։ Արդ, յիշի՛ր ինձ, Տէ՛ր, Քո մարդասիրութեամբ, ողորմի՛ր եւ արժանացրո՛ւ ինձ Քո սիրելիների հետ անվախճան կեանք մտնելու։ Ամաչեցրո՛ւ պարծենկոտ բռնակալին ու նրա գործակիցներին եւ Քո եկեղեցու մանուկներին հաստատութեան վէճի վրայ ամուր եւ անշա՛րժ պահիր՝ երկնաւոր կանչովդ դէպի հանդերձեալ կեանք ճանապարհուելու եւ լոյսի որդիների հետ փառաւորելու Ամենասուրբ Երրորդութեանդ. նրանց հետ ես էլ թող արժանի լինեմ օրհնելու քեզ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտեանից»։ Իսկ դահճապետը, սուրը մերկացնելով, ասաց Վահանին. «Ահա եկաւ քո դառնութեան եւ մահուան օրը, սակայն եթէ կամենաս, կենդանի կը մնաս»։ Սուրբն ասաց. «Յանուն Քրիստոսի ընտրեցի մահը, ո՛չ թէ անցաւոր կեանքը»։ Այնժամ իսկոյն կտրեցին նրա գլուխը. այսպէս վախճանուեց փառաւոր իշխանը՝ Գողթնի տէր սուրբ Վահանը՝ Դամասկոսի կողմերի Ռուծափ քաղաքում (որն ըստ արաբների Ռուսաֆէ է), Տիրոջ 737 կամ 738 եւ Հայոց ՃԶԶ կամ ՃԶԷ թուականին, այն ժամանակուայ ապրիլի 14-ին՝ Զատիկի յաջորդ օրը՝ ժամը իննին, 38 տարեկան հասակում։ Հաւատացեալները, տեսնելով այդ, փառաւորում էին Աստծուն, բայց նրանցից ոչ ոք չէր համարձակում սուրբի նշխարներին մօտենալ, քանի որ վախենում էր ամիրապետի սպառնալիքներից։ Այդ գիշեր ամիրապետին զարհուրեցրեց մի տեսիլք, որի պատճառով էլ յաջորդ օրը ներքինապետի միջոցով յայտարարեց, որ քրիստոնեաները կարող են վերցնել Վահանի մարմինը։ Այնտեղ անմիջապէս հաւաքուեց քրիստոնեայ տղամարդկանց եւ կանանց բազմութիւն, եւ ամէն մէկն իր կարողութեան չափով հաւաքում էր նրա արեան կաթիլները։ Այդ քաղաքում հայազգի մարդ չկար, այլ միայն յոյներ, ասորիներ եւ նեստորականներ։ Նրանց մէջ վէճ եւ հակասութիւն ծագեց սուրբի նշխարների համար, մինչեւ որ խաղաղուեցին, եւ նրանցից իւրաքանչիւրը, սուրբի արիւնից եւ հազուստից մի մաս վերցնելով, փառք տուեց Աստծուն։ Իսկ սուրբի մարմնի նշխարները, միասին դնելով մի տեղ, պահեցին եւ սպասում էին Աստուծոյ տեսնութեանը։

Արքունական զօրքից Թէոփիլոս անունով մի յոյն քրիստոնեայ չորս հոգու հետ միասին գիշերը գողացաւ սուրբի նշխարները եւ տարաւ դրեց իր սենեակում։ Սակայն այդ իսկ գիշեր Թէոփիլոսի արարքը տեսիլքով յայտնի դարձաւ քաղաքի եպիսկոպոսին, եւ նա բոլորին

պատմեց իր տեսիլքը: Հաւաքուեցին եւ որոշեցին, թէ ինչ անեն: Հաւատացեալները միաբանուելով՝ պատուական գանձը բերեցին եկեղեցի եւ որոշեցին սուրբ Վահանի անուամբ վկայարան կառուցել: Այդ ժամանակ մի մահամերձ հիւանդ աղաչում էր իրեն մօտեցնել սուրբի նշխարներին, եւ երբ մօտեցրին, անմիջապէս բժշկուեց բոլոր ցաւերից, փառք տուեց Աստծուն եւ ինքնուրոյն գնաց իր տունը: Բոլորն, այս տեսնելով, փառաւորում էին Աստծուն եւ աւելի քաջալերում սրբի հանգստարանն առաւել շքեղ գեղեցկութեամբ կառուցելու: Մէկը, բարձր պատի վրայից սայթաքելով, վայր ընկաւ. մինչ բոլորը ճիչ արձակելով ասացին, թէ նա մեռաւ, նա, ողջ եւ առողջ ոտքի կանգնելով, ասաց. «Ողջ եւ առողջ եմ, քանի որ յայտնապէս տեսայ Աստուծոյ վկայ Վահանին, որն իմ ընկնելու պահին ինձ բռնեց եւ իջեցրեց ներքեւ»: Ամէնքը, հրաշք հրաշքի ետեւից տեսնելով եւ լսելով, փառաւորում էին Աստծուն: Կառուցեցին սրբի վկայարանը, շքեղ սպասքով զարդարեցին եկեղեցին եւ այնտեղ ամփոփեցին Քրիստոսի հրաշագործ վկային՝ փառաւորելով նրան՝ ըստ սուրբ նահատակների կարգի: Այստեղ սուրբ Վահան վկայի միջոցով բազում հիւանդներ էին առողջանում տեսակ-տեսակ ցաւերից եւ փառաւորում Աստծուն:

ՅԱԻԵԼՈՒՎԾ

ԵՐՈՎԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Եթովպիան Աֆրիկայի՝ քրիստոնէութիւն ընդունած ընդարձակ տարածաշրջաններից միակ պետութիւնն է, որը մինչեւ օրս պահպանել է իր քրիստոնէական դէմքն ու ինքնուրոյնութիւնը: Շրջապատուած լինելով մահաբերական եւ ոգեպաշտական այլազան կրօններ դաւանող ժողովուրդներով՝ Եթովպիան հաւատարիմ է մնացել քրիստոնէութեանը, որն ընդունելով՝ նա իր ինքնորոյն տեղը գտաւ միաստուածական կրօնների ուղեծրում: Դեռեւս քրիստոնէական հաւատի տարածման սկզբից (Դ դար) Եթովպական բարձրավանդակը հանդիսացել է քրիստոնէութեան ամրոց: Կրելով Ասորական Եկեղեցու ազդեցութիւնը, իսկ մինչեւ վերջերս գտնուելով Ղպտի Եկեղեցու ենթակայութեան ներքոյ՝ Եթովպական Եկեղեցին իր հաւատացեալների 20 մլն բանակով, հազարաւոր եկեղեցիներով ու վանքերով գալիս է յաւերժացնելու աստուածաբանական եւ ծիսաբանական իր ինքնատիպ աւանդոյթները:

ԱՒԱՆՊԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐ ՀՐԷՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆԸ ԴՈՒՆԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Կայսերական այն դինաստիան, որը մինչեւ 1974 թ. կառավարում էր Եթովպիայում, իր սկիզբը վերագրում է Սողոմոն թագաւորին եւ Սաբայի թագուհուն¹:

Համաձայն «Թագաւորաց փառքի»² Սաբայի թագուհին գահակալում էր Եթովպիայում: Նա յղանում է Սողոմոն թագաւորից եւ ծնում որդի, որին անուանում է Մենիլեկ. երբայրէն՝ «բեն մելեկ» կամ արարբէն՝ «իբն մալիք», այսինքն՝ թագաւորացն:

Պատանեկան տարիքում Մենիլեկը ցանկանում է տեսնել իր հօրը եւ ստանալով թագուհու օրհնութիւնը՝ ուղեւորւում է Երուսաղէմ: Սո-

1 Տե՛ս Գ Թագ. փ. 1-13, Բ Մնաց. Թ. 1-12:

2 Եթովպական թագաւորների ժամանակագրութիւնը, որը կոչուած է օրինականացնելու ԺԳ դարից ի վեր գահակալող «սողոմոնեան» դինաստիայի իշխանութիւնը:

դոմոն թագաւորը կամենում է, որ իրենից յետոյ որդին ժառանգի Երուսաղէմի գահը, սակայն, տեսելով, որ նա ցանկանում է վերադառնալ Եթովպիա, ստիպուած Համաձայնում է: Եւ Մենիլեկը Հեռանում է Իսրայէլի բոլոր առաջնեկների ուղեկցութեամբ: Ըստ աւանդութեան՝ վերջին պահին նրան յաջողում է իրեն ուղեկցող երիտասարդ Հոգեւորականների եւ իր Համախոհների օգնութեամբ յափշտակել եւ իր Հետ Եթովպիա բերել Ուխտի Տապանակը, որը պահւում էր Երուսաղէմի տաճարում: Մեր օրերում էլ Եթովպացի քրիստոնեաներից շատերը Հաւատում են, որ դա իրապէս Ուխտի Տապանակն է: Այժմ այն պահւում է Ակսումի Սիոն եկեղեցում:

Ըստ «Թագաւորաց փառքի»՝ Եթովպացիները դառնում են յուզայական կրօնին՝ այդպիսով պատրաստուելով նախասահմանուած ժամին ընդունելու Մեսիային՝ Նագովրեցի Յիսուսին, եւ միանալու նրա աշակերտներին: Իսկ դէպի քրիստոնէութիւն դառնալու սկիզբը, աւանդութեան Համաձայն, դրուել է Փիլիպպոսի կողմից՝ Երուսաղէմից Գազա տանող ճանապարհին «Եթովպացի ներքինու» մկրտութեամբ³:

ԵԶԱՆԱ ԹԱՊԱԻՈՐԻ ԴՈՐՁԸ

Ակսումեան թագաւորութիւնը, որը գտնուում էր այժմեան Տեգրէի տարածքում, քրիստոնէութեան սկզբնաւորման շրջանում մեծ ճանաչում է ունեցել: Ադուլիս քաղաքը՝ Կարմիր ծովի ափին գտնուող նաւահանգիստը, որը կառուցուել էր յոյն նաւաստիների կողմից, առաջին դարում առեւտրի Հանգուցակէտ էր Աֆրիկայի եւ Յունաստանի միջեւ:

Հնէաբանական ուսումնասիրութիւնները ցոյց են տուել, որ Ափրլաս թագաւորը, որն իշխում էր Ակսումում Գ դարում, օգտագործել է բազմաստուածութեանը բնորոշ խորհրդանշաններ, ինչպիսիք են կիսալուսինը կամ սկաւառակը, որոնք դրոշմուում էին նրա դրամների վրայ:

Եզանա թագաւորի կառավարման վերաբերեալ Հնագոյն արձանագրութիւնները վկայում են, որ նա նուաճել է Մերոէի թագաւորութիւնը եւ իր իշխանութիւնը տարածել Արաբիայի ամբողջ Հարաւարեւմտեան մասում: Վաղագոյն արձանագրութիւններում նրա դէպի քրիստոնէութիւն դառնալը վկայում է այն փաստը, որ թագաւորն իր

սկզբնական ռազմական յաջողութիւնները վերագրել է «անյաղթ Մահ-րեմին», սակայն յետոյ բոլոր յաղթանակների Համար սկսել է փառաբանել «Երկնքի եւ երկրի Տիրոջը»: Իսկ կառավարման վերջում Եզանա թագաւորի անուամբ կտրուող դրամների վրայ արդէն խաչեր էին դրոշմուում:

Լատին Ռուփինի պատմութեան մէջ խօսուում է այն մասին, թէ ինչպէս է Ակսումի արքունիքը ընդունել քրիստոնէութիւն: Մերոպիուս անունով սիրիացի մի փիլիսոփայ որոշում է իր երկու աշակերտների՝ Յրումենսի ու Եդեսի ուղեկցութեամբ այցելել Աֆրիկեան թագաւորութիւն: Եթովպիայի ափից ոչ Հեռու նրանց նաւը խորտակուում է, եւ տեղաբնակները բոլոր ուղեւորներին սպանում են՝ խնայելով միայն երկու երիտասարդներին, որոնց կալանում են ու բերում արքունիք: Այստեղ նրանք իրենց գիտելիքներով Հիացնում են թագաւորին ու նրա ընտանիքին եւ յորդորում ընդունել իրենց քրիստոնէական Հաւատը: Ակսումից Հեռանալու թոյլտուութիւն ստանալով՝ Եդեսը վերադառնում է Սիրիա, իսկ Յրումենսն ուղեւորում է Ալեքսանդրիա՝ նպատակ ունենալով կապեր Հաստատել քաղաքի պատրիարքարանի եւ Եթովպական երիտասարդ Եկեղեցու միջեւ: Այստեղ էլ նա ս. Աթանաս-սի կողմից ձեռնադրուում է Ակսումի եպիսկոպոս՝ դառնալով Եթովպիայի առաջին եպիսկոպոսը:

Այսպիսով, Եթովպիայում քրիստոնէութիւնը ծնունդ է առել շնորհիւ Յունաց աշխարհի Հետ ծովային կապի, սիրիական միսիոնրութեան եւ Ալեքսանդրիայի պատրիարքութեան Հետ շփումների:

ԻՆՆ ՍՈՒՐԲԵՐԸ

Եթովպիայում Սիրիայի ազդեցութիւնը մեծանում է Ե դարում ինը սուրբերի՝ Զա-Միքայէլ Արաբաւիի, Պանտալեոնի, Աֆսէի, Գարիմա Եշաքի, Լիքանոսի, Սեհմայի, Եմաթայի, Ալեֆի եւ Գուբայի գործունէութեան շնորհիւ: Ըստ Եթովպական աւանդութեան՝ այդ ճգնաժողովներից Զա-Միքայէլը, Հոռմից, Փոքր Ասիայից կամ Կոստանդուպոլսից: Մինչդեռ, Հնարաւոր է, որ խօսքը սիրիացի միաբնակ քրիստոնեաների մասին է, որոնք այդպիսով խոյս էին տուել իշխանութիւնների Հետապնդումներից:

Այս ինը սուրբերի կեանքի Հետ կապուած բազում աւանդութիւններ կան: Ասում են, որ նրանք որոշ ժամանակ մնացել են Վերին

3 Տե՛ս Գործք Ը 26-39:

Եգիպտոսում՝ Ս. Պախոմի վանքում, ապա այնտեղից գնացել Ակսում, որտեղ էլ Եթովպերէն ուսանելուց յետոյ ցրուել են երկրով մէկ: Աւանդութիւնը նրանց է վերագրում մի շարք աստուածաբանական եւ վարքագրական աշխատութիւնների (Ս. Պախոմի վանքի կանոնագիրքը, ս. Անտոն անապատականի վարքը, ս. Աթանասի վարքը եւ այլն) թարգմանութիւնը գէեգրի⁴: Այսպիսով, ակնյայտ է, որ ինը սուրբերը նպաստել են Եթովպական եկեղեցու ամրապնդմանը:

ԶԱԳՈՒՒՆ ԴՆԱՍՏԻԱՆ

Մահմեդականութեան տարածմամբ եւ Ակսումեան թագաւորութեան անկումով, Եթովպիայի քրիստոնեայ մասը տեղափոխուում է Հարաւ: Սակայն մի քանի դար յետոյ Զագուէ դինաստիայի գործունէութեան շնորհիւ կենտրոնական իշխանութիւնը վերականգնում է իր երբեմնի Հզօրութիւնը:

Զագուէի դարաշրջանը կրօնական առումով խիստ բարենպաստ էր, եւ քրիստոնէական հաւատի հանդէպ մեծ հետաքրքրութիւն կար: Այդ դինաստիային պատկանող եւ անվիճելի հեղինակութիւն ունեցող տիրակալներից մէկը՝ Լալիբելան, յայտնի էր դարձել Վալլո գաւառում կառուցած Համանուն հուշակաւոր ժայռափոր եկեղեցիներով: Այսպիսով, նա ցանկացել էր Եթովպիայի լեռներում կերտել մի նոր Երուսաղէմ՝ նրա նմանակը, որը հասանելի լինէր բոլոր նրանց, ովքեր զրկուած էին Սուրբ Երկիր ուխտի գնալու հնարաւորութիւնից:

Զագուէի կառավարման ժամանակահատուածը բնորոշուում է նաեւ դինաստիայի իշխանների միջեւ լարուած ընդհարումներով, ինչն, անշուշտ, հզօրացնում էր իրենց հակառակորդներին:

ՍՈՂՈՄՈՆԵԱՆ ԴՆԱՍՏԻԱՅԻ ՍԿԻՉԲԸ (1270-1293)

Զագուէի դինաստիայում տարածայնութիւններն այնպիսի չափերի են հասնում, որ Եկունո Ամլակ իշխանին (1270-1283), որն իրեն համարում էր Սողոմոնի եւ Մենիլեկի յետնորդը, յաջողում է գաւթել իշխանութիւնը: Նրա հիմնադրած դինաստիան ջանում էր տարածել

4 Գէեգը դասական Եթովպերէնն է:

վերոյիշեալ «Թագաւորաց փառքը»՝ մի աշխատութիւն, որը հաստատում էր նրա սողոմոնեան ծագումը:

Եկունո Ամլակը մեծապէս նպաստում է կենտրոնական իշխանութեան ամրապնդմանը, առեւտրի բարգաւաճմանը եւ Եկեղեցու պայծառացմանը: Թագաւորի մահից յետոյ իշխանութիւնն անցնում է նրա որդուն՝ Յագբէ՛ա Սեյոնին (1284-1293): Վերջինիս իշխանութեանը յաջորդող տարիներին բնորոշ անկայունութիւնը պատճառ է դառնում, որ Եթովպիան կռուախնձոր դառնայ տարբեր դինաստիաների միջեւ, եւ միայն նրա ամենանշանաւոր տիրակալներից մէկի՝ Ամդա Սեյոն Առաջինի (1314-1344) օրօք է յաջողում խաղաղութիւն հաստատել երկրի ներսում եւ հնազանդեցնել ապստամբած ազնուականներին, որոնք, օգտուելով ժԳ դարի վերջում երկրում տիրող անիշխանութիւնից, փորձում էին անկախութիւն ձեռք բերել:

Երկրի ներսում կարգուկանոն հաստատելուց յետոյ Ամդա Սեյոնը իր ուժերն ուղղում է Հարեւան մահմեդական էմիրաթների դէմ, որոնք մշտապէս սպառնում էին երկրի խաղաղութեանը: Պատմական տեղեկագրերը վկայում են, որ մահմեդական զօրքերի յարձակումներից մէկի ժամանակ թագաւորը կռուի է ելնում «յանունն Իսրայէլի Տէր Աստուծոյ»:

ՄԻԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԶԱՐԹՕՆԲԸ

Միապետութիւնը, որը Եթովպիայում գոյութիւն է ունեցել քրիստոնէացման շրջանից ի վեր, սողոմոնեան դինաստիայի կառավարման շրջանում զարթօնք է ապրում: Երիտասարդ ազնուականներից շատերն այն ժամանակ թողնում էին աշխարհիկ կեանքը եւ հոգեւոր այրերի առաջնորդութեամբ տրուում ճգնաւորութեան: Վանականութեան վերածննդի դարաշրջանում երեւան են գալիս առանձնայատուկ օժտուածութեան տէր անհատականութիւններ, ինչպիսիք են Եազուս Մոան, Թաքլա Հայմանոթը, Եւստափիոսը եւ Բասալոտա Միքայէլը:

ԵԱԶՈՒՍ ՄՈԱ (մահ. 1292)

Եազուս Մոան ծնուել է Դահնայում: 1241-ին նա ձեռնադրուում է աբեղայ, իսկ յետագայում դառնում է երկրի հարաւում գտնուող Հայք լճի կղզիներից մէկում բնակութիւն հաստատած ճգնաւորների հոգե-

ւոր առաջնորդը: Այնտեղ նա հիմնում է վանական դպրանոց, որը կոչուած էր դառնալու վանական կեանքի վերականգնման կենտրոն:

ԹՎԱԼԱ ՀԱՅՄԱՆՈՒ (1215-1313)

Սա արքայ Եազուս Մոայի ամենաաչքի ընկնող աշակերտներից էր: Դեռեւս երիտասարդ տարիքում Կեռլոս (Կիւրեղ) եպիսկոպոսի կողմից ձեռնադրուելով սարկաւազ՝ Թաքլա Հայմանոթը դարձի է բերում Սաւա գաւառում բնակուող բազմաթիւ ոչ քրիստոնեաների:

Եթովպական մանրանկարչութեան մէջ ընդունուած է Թաքլա Հայմանոթին պատկերել այն դիրքով, որով նա անցկացրել է իր երկրային կեանքի վերջին եօթ տարիները. իր չափազանց նեղ խցում, որտեղ հնարաւոր չէր ո՛չ պառկել եւ ո՛չ էլ նստել, ուր նա եղել է անընդհատ աղօթքի մէջ: Ըստ աւանդութեան՝ դրա հետեւանքով նա կորցրել է ոտքը, եւ միայն մահն է կարողացել ընդհատել նրա երկարատեւ աղօթական վիճակը:

ԲԱՍԱԼՈՏԱ ՄԻՔԱՅԷԼ (ԺԴ դարի առաջին կես)

Արքայ Բասալոտա Միքայէլը իրեն համարել է արքայ Եազուս Մոայի հոգեւոր զաւակը: Յայտնի է նրանով, որ յանդգնել է յանդիմանել Ամդա Սեյոն միապետին, որը խախտում էր քրիստոնէական աւանդոյթները եւ նպաստում արքունիքում բազմակնութեան տարածմանը: Այդ յանդիմանութեան համար նա պատժուում է եւ աքսորւում:

ԵԻՍԱՓԻՈՍ (1273-1352)

Եւստափիոսը (Եւոստաթեոս) գառալթացի յայտնի ճգնաւոր Դանիէլի զարմիկն էր: Նա հսկայական գործունէութիւն է ծաւալել երկրի հիւսիսում գտնուող վանքերում: Իր աշակերտների հետ միասին պահում էր «երկու շաբաթները», այսինքն՝ հրէական շաբաթը եւ քրիստոնէական կիրակին: Եւստափիոսն ընդդիմանում էր ալեքսանդրեան արքունիքի կայացրած որոշումներին եւ ի վերջոյ ստիպուած է լինում բռնել աքսորի ճանապարհը: Վախճանուել է Հայաստանում:

Նրա կառուցած վանքերը երկրի հիւսիսում դեռ երկար ժամանակ ծաղկում էին ապրում: Այնտեղ մտնելու իրաւունք ունէին միայն այն վանականները, որոնք պահում էին «երկու շաբաթը»:

ԶԱՈՎ ԵԱՅԵԿՈՒԻ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՆՈՒՄՆԵՐԸ (1434-1468)

Ամդա Սեյոնի բազմաթիւ տարածքային նուաճումների հետեւանքով երկրում մեծանում է ոչ քրիստոնեաների թիւը, ինչը որոշ չափով նպաստում է հեթանոսութեան տարածմանը: Եթովպական Եկեղեցու ամբողջականութիւնը վերականգնում է շնորհիւ Զառա Եայեկոբի, որը մեծ պատրաստակամութեամբ ձեռնամուխ է լինում բարեփոխումների: Ինչ վերաբերում է եւստափիոսականներին, ապա նրանց համար փոխզիջողական մի որոշում է կայացւում, ըստ որի՝ երկու շաբաթները պահել ցանկացողները կարող էին այդ անել՝ այն պայմանով, որ դա չհակասէր նրանց շահերին, ովքեր այդ հարցում կը գերադասէին Ալեքսանդրիայի պատրիարքի սահմանած կանոնները: Իսկ մնացած հարցերում միապետն անզիջում էր: Յայտնի է, որ նա չէր խնայել նոյնիսկ իր որդիներին. նրանցից երկուսը, որոնց կասկածել էին ուղղափառ հաւատից շեղուելու մէջ, մահապատժի էին ենթարկել:

Զառա Եայեկոբի՝ Եկեղեցու միասնութեանը նպաստող ջանքերի մասին է վկայում այն, որ նա Եթովպիայից երկու պատգամաւորական խումբ է ուղարկել Ֆերարէ-Ֆլորենտական վեհաժողով (1438-1441), որը պապի կողմից գումարուել էր Ընդհանրական Եկեղեցու վերամիաւորման նպատակով: Միապետը մեծ հետաքրքրութիւն է ցուցաբերել նաեւ Երուսաղէմի եթովպական վանքի հանդէպ:

Ինչ վերաբերում է քաղաքականութեանը, ապա նա շարունակում էր պայքարել հարեւան էմիրաթների դէմ, յաղթարշաւներով հասնում մինչեւ Կարմիր ծով եւ մի քանի տարի շարունակ խաղաղութիւն ապահովում իր թագաւորութեան տարածքում:

ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԱՅԻՆԵՐԻ ՀԵՏ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՍԿԻՉԲԸ (1486-1525)

Միջնադարում եւրոպացիները գիտէին, որ մահմեդական երկրներից անդին կայ մի խորհրդաւոր քրիստոնէական պետութիւն, որը կա-

նավարւում է Հոգեւորական-թագաւորի կողմից: Միջնադարեան գրականութեան մէջ այդ երկրի գտնուելու վայրի մասին եղած տեղեկութիւններն անստոյգ են. Համարւում էր, որ այն գտնւում է Աֆրիկայից մինչեւ Չինաստան գտնուող տարածքներում, սակայն յետագայում գերակշռեց այն եթովպիայի Հետ նոյնացնելու տեսակէտը:

ԺԴ դարում Ֆրանցիսկեան եւ դոմինիկեան միսիոներները մեծ դժուարութեամբ այցելում են եթովպիա՝ իբրեւ առաջին եւրոպացիներն այստեղ: Իսկ 1404 թ. եթովպացիների մի խումբ գնում է Հոռմ: Սակայն ժե դարում եթովպիա այցելող եւրոպացիների թիւը նուազում է. 1486-ից մինչեւ 1525 թ. այստեղ են ժամանում երեք պորտուգալական դեսպաններ:

Պորտուգալացիները ցանկանում էին վերահսկել Հնդկաստան տանող ծովային ճանապարհը եւ այդ նպատակով ամրոցներ էին կառուցում Կարմիր ծովի երկայնքով: Սակայն երիտասարդ միապետը՝ Լեբնա Դենգելը, վերջին պատուիրակութեանն ընդունում է առանց յատուկ ոգեւորութեան, որովհետեւ այն ժամանակ նա յաղթել էր էմիր Մահֆուզին եւ կարողացել իր ձեռքն առնել տարածաշրջանի խոշոր առեւտրական ճանապարհների վերահսկողութիւնը: Շուտով, սակայն, պորտուգալացիների օգնութիւնը խիստ անհրաժեշտ է դառնում:

ԳՐԱՆԻ ԱՐՇԱԿԱՆՔԸ (1525-1543)

1525-ից մինչեւ 1527 թ. Մահֆուզի փեսան՝ Ահմադ Իբն-Իբրահիմ ալ-Գազին, որին կոչում էին Գրան («Ձախիլի»), մի քանի ամայացնող յարձակումներ է գործում եթովպական բարձրավանդակի վրայ: Նրան յաջողւում է նուաճել Համարեա ողջ երկիրը, որը նրա զօրքերի կողմից հրոյ ճարակ է դառնում: Կոտորում էին բոլոր նրանց, ովքեր հրաժարւում էին ընդունել մահմեդականութիւն: Քանզում էին եկեղեցիներն ու վանքերը, այրում քրիստոնէական արուեստի ստեղծագործութիւնները:

Եթովպացիները ստիպուած օգնութիւն են խնդրում պորտուգալացիներից: 1543 թ. ճակատամարտերից մէկում Գրանը սպանւում է, եւ մահմեդական զօրքը փախուստի է դիմում: Այսպիսով, քրիստոնէական եթովպիան փրկւում է:

ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԱՅԻ ՃԻՉՈՒԻՏՆԵՐԸ ԵԹՈՎՊԻԱՅՈՒՄ (1543-1632)

Հռոմը յոյսեր էր փայփայում իրեն ենթարկել եթովպացի քրիստոնեաներին, եւ պորտուգալացի զինուորներին Հետեւեցին ճիզուհտ միսիոներները: Գելադեւոս միապետը հրաժարուեց ճանաչել պապի իշխանութիւնը, սակայն աւելի ուշ Պերո Պաէզ անունով չափազանց պատրաստուած ճիզուհտ միսիոներին յաջողւում է Սուսենիոս կայսերը (1607-1632) Համոզել գնալու այդ քայլին: Հայր Պաէզի (1622) մահից յետոյ նրա տեղը գրաւում է Հայր Մենդեզը, որն իր քաղաքավարական եւ մտային օժտուածութեամբ զգալիորէն զիջում էր իր նախորդին:

Սուսենիոս կայսրը ձգտում էր լատինականացնել եթովպական Եկեղեցին, եւ դա պատճառ է դառնում, որ երկրում քաղաքացիական պատերազմ բռնկուի: Ի վերջոյ, Սուսենիոսը հրաժարւում է գահից՝ իր տեղը զիջելով որդուն՝ Փասիլադէսին (1632-1667), որն իր գահակալութեան հէնց սկզբից երկրից վճռում է բոլոր ճիզուհտներին ու պորտուգալացիներին:

ԳՈՒԴԱՐԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՐՉԱՆԸ ԵՒ ՕՐՈՄՈՆԵՐԻ ԱՐՇԱԿԱՆՔՆԵՐԸ (1632-1769)

Միջնադարում եթովպացի միապետերից եւ ոչ մէկը մշտական մայրաքաղաք չի ունեցել: Արքունիքը սովորաբար գտնւում էր տիրակալի մշտափոփոխ զինուորական ճամբարում: Փասիլադէս կայսրը մայրաքաղաք է հռչակում Գոնդար քաղաքը, որը դառնում է գիտութեան, մշակոյթի եւ երաժշտութեան կենտրոն:

Սակայն գոնդարեան ժամանակաշրջանը զերծ չէր յուզումներից ու վտանգներից: Գալլա կոչուող ազգին (կամ ինչպէս իրենք էին իրենց անուանում՝ օրոմոներին) յաջողւում է երկրի հարաւարեւմտեան հատուածից տարածուելով՝ աստիճանաբար զաւթել իշխանութիւնը:

ԴՍԱՒՈՐԱՅ ՇՐՉԱՆԸ (1769-1856)

Սա եթովպիայի պատմութեան ամենամռայլ ժամանակաշրջանն է: Տարբեր գաւառների իշխանների միջեւ եղած տարածայնութիւնները

վերածուած էին քաղաքացիական անվերջանալի պատերազմներին: Միապետերը, իրար ետեւից զրկուելով իշխանութիւնից, փոխարինուած էին միմեանց: Նրանցից ոմանք, բամիցս նստելով գահին, այնուհետեւ գահընկէց էին արւում:

Դատաւորաց շրջանի համար յատկանշական է անիշխանութիւնը, որը զուգահեռ է Իսրայէլում միապետութեան հաստատմանը նախորդած տարիների նոյնանուն ժամանակաշրջանին:

ՄԻԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ԹԵՒՈՂՈՍ Բ-Ի ԿՈՂՄԻՑ
(1856-1868)

Կասսա անունով մի հանճարեղ գինուորականի վերջապէս յաջողուած է վերջ դնել Դատաւորաց շրջանի անկարգութիւններին: Հաշտեցնելով ներքին հակառակորդներին՝ 1855-ին նա թագադրուած է եթովպական Եկեղեցու առաջնորդ Սալամայի կողմից եւ նստում միապետական գահին՝ ստանալով Թեւոդրոս Բ անունը: Նա եթովպացի առաջին կայսրն էր, որը ջանում էր երկիրն առաւել ժամանակակից դարձնել:

Կայսերն այդ գործում մեծապէս աջակցում էին նրա եւրոպացի խորհրդականները: Թագուհին եւս սատարում էր նրան: Դրա շնորհիւ Թեւոդրոս Բ-ին յաջողուած է իրականացնել իր գրեթէ բոլոր ծրագրերը: Նա պայքարում է ստրկատիրութեան դէմ, ջանում է խստօրէն պահպանել Եկեղեցական օրէնքով սահմանուած միամուսնութիւնը, արգելում է այնպիսի վայրագ պատժի կիրառումը, ինչպիսին ռազմագերիների ամորձատումն էր՝ մի բան, որ ընդունուած էր օրոմոների օրօք: Միապետը կազմում է յանցագործութիւնների դէմ պայքարող ոստիկանական ջոկատ, հիմնում է փոստային ծառայութիւն, սահմանում մաքսային գնացուցակներ, կառուցում ճանապարհներ, ժողովրդին ուսուցանելու նպատակով հրաւիրում է եւրոպացի միսիոներներ եւ արհեստաւորներ: Զինուորականների համար, որոնց ապրուստի միջոցը մինչ այդ թալանն էր, սահմանում է կայուն աշխատավարձ: Այս մտայղացումների իրականացման համար նա ռազմատուգանքի պահանջ է ներկայացնում Եկեղեցուն, որին պատկանում էր երկրի հողատարածքների մեծ մասը: Սակայն, Եկեղեցին, որը պահպանողաբար էր վերաբերուած այս կարգի նորամուծութիւններին, խստօրէն ընդդիմանում է:

Թագուհու մահից եւ 1860 թ. իր երկու խորհրդականների սպանութիւններից յետոյ միապետը զրկուած է կայուն յենարանից, եւ դէպքերի յետագայ ընթացքը ստիպում է նրան դիմել ինքնասպանութեան:

ՅՈՀԱՆՆԷՍ Բ-Ի ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆԸ (1868-1889)

Իշխանութեան համար որոշ պայքարից յետոյ գահն անցնում է երիտասարդ իշխան Կասսա Մերսայի ձեռքը, որը սկսում է կառավարել Յոհաննէս Բ անուամբ: Սա գինուորական խոշոր գործիչ էր, որին յաջողուած է կայսրութիւնը պաշտպանել արտաքին թշնամիներից: Լիւնելով ջերմեռանդ քրիստոնեայ՝ նա անհանդուրժող էր քրիստոնէական միւս դաւանանքների նկատմամբ: Այդ պատճառով արգելել էր եւրոպացի միսիոներների գործունէութիւնն իր տիրոյթներում: Յոհաննէս Բ-ը յատկապէս բարեացակամ էր Երուսաղէմի եթովպական վանքի հանդէպ, որտեղ Հին քաղաքի արուարձաններից մէկում սկսել էր նոր Եկեղեցու շինարարութիւն:

1889 թ. Յոհաննէս Բ միապետը զոհուած է մահադիտների՝ Սուդանի մահամեղական ծայրայեղական աղանդի հետ պատերազմում:

ՄԵՆԻԼԵԿ Բ (1889-1913)

Յոհաննէս Բ-ին յաջորդում է Մենիլեկ (Մենելիկ) Բ-ը: Այս տաղանդաւոր դիւանագէտն ու տիրակալը կրկնակի ընդլայնում է իր կայսրութեան սահմանները եւ հիմնում նոր մայրաքաղաք՝ Ադիս-Աբեբան («Նոր ծաղիկ»): Նրա գահակալութեան տարիներին իտալացիները փորձում էին իրենց հսկողութեան տակ պահել իշխանութիւնը, սակայն Մենիլեկին յաջողուած է հակահարուած տալ թշնամուն եւ փրկել երկիրը: Շարունակելով բարեփոխումներ կատարել՝ նա խթանում է արտասահմանեան միսիոներների բարեգործական եւ կրթական գործունէութիւնը, հիմնադրում եթովպիայում առաջին ժամանակակից դպրոցները: Իսկ Երուսաղէմի եթովպական վանքը վայելում էր նրա բարեհաճութիւնը:

ՀԱՅԱ ՍԵԼԱՍԷԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԱԼԸ (1913-1930)

Քանի որ Մենիլեկ երկրորդը որդի չունէր, ուստի նրա մահուանից որոշ ժամանակ անց որոշուած է իշխանութիւնը յանձնել նրա դուստրերից մէկի որդուն՝ երիտասարդ իշխան Իյասուէին: Վերջինս կառավարել է սկսում կայսեր մահուանից յետոյ, սակայն այդպէս էլ չի թագադրուած: Մահամեղականութեան հանդէպ ունեցած համակրանքի եւ

անզգոյշ արտաքին քաղաքականութեան հետեւանքով նա զրկուում է գահից: Կայսրուհի է հռչակուում Մենիլեկ Բ-ի միւս դուստրը՝ Զաւդիտուն:

Նա կառավարում էր՝ իշխանակից ունենալով իր հօր զարմիկներից մէկի որդուն՝ Թաֆարի Մակոննենին, որի հետ, սակայն, նրա յարաբերութիւնները լաւ չէին, եւ շատ հարցերում եղած տարածայնութիւններն էլ աւելի էին խորացնում այդ անջրպետը: Կայսրուհին չափազանց նուիրուած ու նախանձախնդիր քրիստոնեայ էր եւ Եկեղեցու հովանաւոր: Սակայն նրա հայեացքները չափազանց պահպանողական էին. օրինակ՝ գտնուում էր, որ երկրում պէտք է պահպանուի ստրկատիրութիւնը (եւ միայն նրա մահից յետոյ՝ 1930-ին, ստրկատիրութիւնը եթովպիայում վերացուեց): Մինչդեռ իշխան Թաֆարին, որը կրթուել էր Ֆրանսիացի միսիոներների մօտ, ընդհակառակը՝ սկսել էր պայքարել ստրկատիրութեան դէմ դեռեւս 16 տարեկանից, երբ նշանակուել էր Հարարի նահանգապետ:

1930 թ. կայսրուհու զօրքերի դէմ տարած յաղթանակից յետոյ Թաֆարի Մակոննենը իրեն կայսր է հռչակուում Հայլա Սելասէ («Երրորդութեան զօրութիւնը») անուամբ, որը տրուել էր նրան մկրտութեան ժամանակ:

ՀԱՅԼԱ ՍԵԼԱՍԷԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆԸ (1930-1974)

Կայսեր առաջին գործը խորհրդարանի ստեղծումն էր: Սակայն իտալա-եթովպական պատերազմի ընթացքում (1935-1936) Մուսսոլինիի զօրքերի առաջնադասն եւ եթովպական ուժերի կրած պարտութիւնների հետեւանքով միապետը նահանջում է Ադիս-Աբեբա, իսկ 1936 թ. մայիսի 2-ին՝ թողնում երկիրը եւ մեկնում Անգլիա: Այն հանգամանքը, որ Բ աշխարհամարտում Իտալիան նացիստական Գերմանիայի դաշնակիցն էր, էապէս փոխում է իրադրութիւնը. 1941 թ. անգլիացիների աջակցութեամբ Հայլա Սելասէն վերադառնում է Եթովպիա:

Տեղաբնակ մտաւորականութիւնը փաստօրէն ոչնչացուել էր իտալացիների կողմից, իսկ կրթական համակարգը անհրաժեշտ էր զարգացնել: Այս ասպարէզում կայսրը նախընտրում է ստեղծել իրեն նուիրուած, բարեկիրթ պետական պաշտօնեաներից կազմուած մի մարմին եւ յետոյ միայն ընդլայնել տարրական կրթութեան համակարգը: Իսկ մինչ այդ ժողովրդի մեծ մասը մնում էր անգրագէտ:

Իր դիւանագիտական ընդունակութիւնների շնորհիւ Հայլա Սելասէին յաջողուում է Եթովպական Եկեղեցին դուրս բերել Ղպտի Եկեղեցու ենթակայութիւնից: 1926 թուականից նա սկսում է բանակցութիւններ վարել Ալեքսանդրիայի պատրիարքի հետ, որպէսզի Եկեղեցու ղեկավարութիւնը այդուհետեւ ընտրուի տեղաբնակներից: Արդիւնքում ղպտիները համաձայնում են յետագայ երեք տարիների ընթացքում Եթովպիայի թեմական նորընտիր ղպտի առաջնորդին թոյլ տալ ձեռնադրելու ծագումով եթովպացի հինգ եպիսկոպոսների: 1948-ի նոր որոշման համաձայն նախատեսուում էր եւս մի քանիսի ձեռնադրութիւնը, իսկ թեմական առաջնորդի մահից յետոյ նրան պետք է փոխարինէր եթովպացի առաջնորդը:

Այնուհանդերձ, Հայլա Սելասէի օրօք երկրի արդիականացումը դանդաղ էր ընթանում: Կայսրը կամենում էր Եթովպիան վերածել համաֆրիկեան հոսանքների կենտրոնի, սակայն եթովպացի երիտասարդութեան եւ զաղութատիրական լծից նոր ազատագրուած աֆրիկեան ժողովուրդների համագործակցութիւնը միշտ չէ, որ ընթանում էր ի նպաստ կայսերական պետութեան պահպանման: Սկիզբ էին առնում դժգոհութիւնները: Եւ 1960 թ. պետական յեղաշրջման անյաջող փորձ է ձեռնարկուում երիտասարդ ազնուականութեան կողմից:

1974 թ. երկրում մոլեգնող սովը աշխարհից թաքցնելու վերնախաւի փորձերը առաջ են բերում մտաւորականութեան եւ բանակի զայրոյթը: Դժգոհութեան ալիքը տարածուում է երկրով մէկ, եւ ակնյայտ է դառնում յեղափոխութեան անխուսափելիութիւնը:

1974-Ի ՅԵՂԱՓՈՒՍՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՆՐԱ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ

1974 թ. սեպտեմբերի 12-ին Սելասէ կայսրը զինուորականութեան կողմից ձերբակալուում է ու գահընկէց արւում: Նոյն տարուայ նոյեմբերին զինուորական խորհուրդը Եթովպիան հռչակում է Սոցիալիստական Հանրապետութիւն: Իշխանութեան գլուխ է անցնում «կարմիր գնդապետը»՝ Մանգեստու Հայլա Մարիամը (Մենգիստու Հայլե Մարիամ):

1975 թ. յունուարի 1-ից բոլոր բանկերն ու ապահովագրական գործակալութիւնները պետականացուում են, իսկ մարտից կառավարութիւնը նախատեսում է անցկացնել ազրարային ռեֆորմ, այսինքն՝ կոլեկտիւացում ըստ կոմունիստական մոդելի:

1976 թ. մարտի 22-ին Եթովպիան հռչակում է Ազգային Հանրապետություն: Այդ պահից սկսած երկիրը կառավարում է մարքս-լենինեան անողոք վարչակարգի կողմից, ինչն աղէտալի հետեւանքներ է ունենում:

Իսկ ինչպիսի՞ արտացոլում է գտնում այդ ամէնը կրօնական կեանքում: Եթովպական յեղափոխությունը սահմանափակում է Եկեղեցու արտօնությունները: 1974-ի ապրիլի 20-ին մահադատվածները Ադիս-Աբեբայում մեծ ցոյց են կազմակերպում՝ պահանջելով քրիստոնեաների հետ լիակատար հաւասարություն: Չնայած քրիստոնեաների կազմակերպած պատասխան ցոյցին, ռազմական խորհուրդը դեկտեմբերին մահադատվածներին մեծ տօնը՝ Իդ ալ-Ադան, երկրում ոչ աշխատանքային օր է յայտարարում:

1975 թ. Եկեղեցու ունեցուածքի զգալի մասը պետականացւում է:

Մէկ տարի անց զինուորական իշխանությունները ձեռքաւարում են Թեոփիլոս Հայրապետին: Յուլիի 7-ին հրաւիրուած սինոդը նրա փոխարէն ընտրում է արքայ Մելակու Վալդա Միքայէլին, որը եպիսկոպոս է ձեռնադրուած՝ ստանալով արուեստ⁵ Թաքլա Հայմանոթ անունը եւ օգոստոսի 29-ին նստում Հայրապետական գահին:

1977 թ. նա յայտարարում է սինոդի կազմում կատարուած փոփոխությունների մասին, որը լուրջ տարածայնությունների տեղիք է տալիս:

1978 թ. վերջերին ութ եպիսկոպոսների, որոնք իրենց հոգեւոր աստիճանը ստացել էին դեռեւս կայսեր օրօք եւ բնաւ էլ անիրազեկ կամ զառամեալ չէին, արգելուած է մասնակցել ժամերգություններին:

Բանակի կողմից ընդունուած սահմանադրությունը երկիրը վերածում էր բազմապիսի կրօնական ուղղություններով աշխարհիկ մի պետության, որտեղ կրօնը մղուած էր առանձին ոլորտ:

1977-ին զինուորական վարչակարգը բռնազրաւում եւ պետականացնում է «Աւետարանի ձայն» քրիստոնէական գլխաւոր ռադիոկայաններից մէկը, որը Լիւթերական միջազգային միութեան սեփականությունն էր:

Հայմանոթ Հայրապետի մահից յետոյ նրա տեղում նշանակուած է արուեստ Մարկոբեւոսը՝ կառավարութեան առաջադրած երեք թեկնածուներից մէկը:

5 Եթովպական Եկեղեցու գլխաւորը

ԵԹՈՎՊԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ՄԻԱԲՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Տիեզերածողովները, որոնցից առաջինը գումարուել էր 325 թ. Նիկիայում Կոստանդինոս կայսեր կողմից, նպատակ ունէին նպաստել Եկեղեցու միասնութեանը, որը կարեւոր էր ինչպէս հոգեւոր եւ բարոյական, այնպէս էլ քաղաքական նկատառումներով:

Առաջին երեք տիեզերածողովները⁶ իրապէս ամրապնդեցին Եկեղեցու միասնությունը: Մինչդեռ Քաղկեդոնի ժողովը, որը գումարուեց 451 թ., Եկեղեցու միասնականութեան համար աղէտալի հետեւանքներ ունեցաւ. քրիստոնէությունը բաժանուեց երկու խմբի՝ միաբնակների եւ երկաբնակների: Եթովպական երիտասարդ Եկեղեցին, որն իր նուիրապետական կառուցուածքով կապուած էր Ալեքսանդրիայի Եկեղեցուն, միացաւ միաբնակների խմբին, որոնց թուում են Ղպտի, Ասորական (յակոբիկեաններ) եւ Հայկական Եկեղեցիները: Սակայն ինքնարժեքազրման համար նա չի գործածում յունարէն «միաբնակ» բառը, այլ իրեն անուանում է «Եթովպական ուղղափառ վերամիաւորուած Եկեղեցի»՝ «վերամիաւորուած» եզրով ընդգծելով իր հաւատը Քրիստոսի մէջ երկու բնությունների միաւորման հանդէպ:

Եթովպական Եկեղեցին ամէն կերպ հեռու մնաց Քաղկեդոնի ժողովի տարածայնություններից, որոնց ակտիւօրէն մասնակցեցին Յակոբիկեան եւ Հայկական Եկեղեցիները: Եւ միայն պորտուգալացի ճիզուհիտների մուտքով երկրում սկիզբ առան քրիստոսաբանական այդ վէճերը (որոնք, ի դէպ, ուրիշ վայրերում արդէն հանդարտուել էին)՝ խիստ անհանգստութիւն պատճառելով եթովպացի աստուածաբաններին:

ԵԹՈՎՊԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԻՔԵՐԸ

Բոլոր Եկեղեցիների համար էլ Աստուածաշունչը այն հիմնաքարն է, որի վրայ կառուցուած է աստուածաբանությունը: Եթովպացիներն այն կարգում են դասական եթովպերէն թարգմանութեամբ, որը հաւանաբար կատարուել է Ե դարում: Ընդհանուր ճանաչում գտած աստուած-

6 Նիկիական տիեզերածողովը գումարուել է 325-ին, Կոստանդնուպոլսինը՝ 381-ին, եւ Եփեսոսինը՝ 431-ին:

ծաշնչեան կանոնական գրականութեան հետ մէկտեղ Եթովպական Եկեղեցին օգտագործում է մի քանի պարականոն աշխատութիւններ, ինչպիսիք են «Յորելեանների գիրքը», «Ենոքի գիրքը», «Ջոսիփոնը» եւ այլն:

Եթովպական Եկեղեցին իր մեկնութիւններում հիմնւում է Յոյն, Ղպտի եւ Ասորական Եկեղեցիների հայրերի աշխատութիւնների վրայ: «Հայրերի հաւատքը» աշխատութիւնը, որը Ալեքսանդրիայի, Հռոմի, Բիւզանդական աշխարհի եւ Սիրիայի շուրջ յիսուն աստուածաբանների ջատագովական եւ դաւանաբանական դասական գործերի բանաբաղութիւնն է, ընդունուած է որպէս կանոնաւորող գիրք:

«Հինգ խորհուրդների սիւներ» գիրքը Եթովպական Եկեղեցու պաշտօնական կատեխիզիսն է: Նմանատիպ աշխատութիւնների մեծ մասը բաղկացած է հինգ հիմնական մասից՝ Արարում, Երրորդութիւն, Մարմնաւորում, Մկրտութիւն, Հաղորդութիւն եւ Յարուսթիւն մեռելոց:

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՎԷՃԵՐ

ԺՁ դարից սկսած, ինչպէս եւ ամբողջ միջնադարում, աստուածաբանական վեճերը չխնայեցին նաեւ Եթովպական Եկեղեցուն: Մերթ ընդ մերթ ի յայտ էին գալիս զանազան աղանդներ, հերետիկոսական հոսանքներ: Կանգ առնենք դրանցից հիմնականների վրայ:

ԵՒՍԱՓՈՒՈՍԱԿԱՆՆԵՐ

Աղանդի կողմնակիցները կրում են իրենց առաջնորդի՝ աբբայ Եւստափիոսի անունը, որը քարոզում էր պահել «երկու շաբաթները»: Նա հակառակում էր Ալեքսանդրիայի հայրապետական աթոռից արուած հրամանին՝ չպահել հրէական շաբաթը եւ պահել միայն կիրակին:

Հարիւր տարի շարունակ այս աղանդը առանձնանում էր ազգային Եկեղեցու մնացած մասից: Այժմ էլ Եթովպական Եկեղեցում դեռեւս գոյութիւն ունեն եւստափիոսականներ:

ՍՏԵՓԱՆՈՍԱԿԱՆՆԵՐ

Ստեփանոսականները կամ «Ստեփանոսի որդիները» Եստիփիանոս (կամ Ստեփանոս, մահ. մօտ 1450) անունով վանականի կողմնա-

կիցներն էին: Ինչպէս եւ եւստափիոսականները, նրանք իրենց հետեւորդներից պահանջում էին պահել «երկու շաբաթները» եւ պաշտել Մի Աստծուն՝ Հօրը, Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն: Ե՛ւ վանականները, ե՛ւ միանձնուհիները խստակրօն կեանք էին վարում՝ մեղադրելով նրանց, ովքեր չէին կիսում իրենց համոզմունքը: Այս շարժումը կարելի է դիտել որպէս իւրատեսակ եթովպական բողոքականութիւն: Նրանք, օրինակ, հրաժարուում էին խոնարհուել Աստուածամօր պատկերի կամ կայանակ, հրաժարուում էին խոնարհուել Աստուածամօր պատկերի կամ կայանակ, հրաժարուում էին խոնարհուել Աստուածամօր պատկերի կամ կայանակ սեբ առջեւ: Այդ ժամանակաշրջանում սա հաւասարագոր էր աստուածանարգութեան, որն էլ հէնց նրանց դատապարտութեան պատճառը դարձաւ: Եթէ եւստափիոսականների նկատմամբ փոխզիջողական որոշում կայացուեց (նրանց թոյլատրուում էր պահել «երկու շաբաթները», սակայն առանց իրենց տեսակէտը ուրիշներին պարտադրելու), ապա ստեփանոսականներին Ջառա Եայեկոբ կայսրը հետապնդում էր եւ անգամ մահապատժի ենթարկում: Ստեփանոսն ինքը մահացաւ աքսորավայրում, որտեղ գտնւում էր իր կրօնական հայեացքների պատճառով:

ՎԷՃ ՕԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ԺՁ դարի սկզբում, Գրանի դէմ մղած պատերազմներից յետոյ, ճիզուէիտների ծաւալած քարոզչական բուռն գործունէութեան արդիւնքում Եթովպական Եկեղեցու ջատագով վարդապետներն իրենց պարտքը համարեցին պաշտպանել իրենց աստուածաբանութեան դասական ըմբռնումները: Սակայն աստուածաբանական վեճերի նորոգումը անխուսափելի հետեւանքներ ունեցաւ՝ առաջացնելով մեծաթիւ հերձուածողական հոսանքներ, որոնցից առաւել տարածուածը Օծման հերձուածն էր: Մնունդ առնելով ստեփանոսական կողմնորոշում ունեցող վանական միջավայրում սա պաշտպանում էր այն տեսակէտը, թէ Յիսուս Քրիստոսի երկու բնութիւնների լիակատար միաւորումը տեղի ունեցաւ Նրա Օծումից՝ Մկրտութիւնից յետոյ, եւ որ այդ պահից յետոյ միայն Նա դարձաւ Աստուծոյ Որդի:

Քրիստոսաբանական նման թեզը կարող էր արագօրէն վերածուել աղոպտիանիզմի (որդեգրողականութեան)՝ մի հերձուած, ըստ որի՝ Քրիստոս հասարակ մահկանացու էր, Ում Աստուած պարզապէս «որդեգրել» էր: Այստեղից էլ գալիս էր Նրա աստուածային բնոյթի եւ կուսական ծնունդի բացասումը:

ՎԷՃ ՈՐԴՈՒ ԸՆՈՐՀԻ ՄԱՍԻՆ

Մինչ այդ առաջացաւ մի նոր հերձուած, որին հիմնականում յարում էին Թաքլա Հայմանթի վանքի վանականները: Այս ուսմունքի համաձայն՝ Քրիստոս դարձաւ Աստուծոյ Որդի եւ Քաւիչ՝ Սուրբ Հոգուց իրեն տրուած շնորհով: Ակներեւաբար, սա նոյնպէս ազոպտիանական տեսակէտ էր:

ՎԷՃ ԵՐԵՔ ԾՆՈՒՆԴՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Երեք ծնունդների մասին ուսմունքը եւս աստուածաբանական այն տեսակէտներից է, որն անհաւասարութիւն է ներմուծում Սուրբ Երրորդութեան մէջ: Ըստ այս հերձուածի ներկայացուցիչների՝ Քրիստոս ծնուեց երեք անգամ՝ Հօրից (յաւիտեաններից առաջ), Կոյս Մարիամից (մարմնաւորուելով) եւ Սուրբ Հոգուց (Պայծառակերպութեան եւ Յորդանանում մկրտուելու ժամանակ):

ԵԹՈՎՊԱԿԱՆ «ՀԱՒԱՏՈՅ ՀԱՆԳԱՆԱԿ»

Եթովպական պատարագը օգտագործում է երկու Հաւատամբ: Առաջինը Նիկիական եւ Կոստանդնուպոլսեան տիեզերաժողովների կողմից ընդունուածն է, որը ճանաչուել է բոլոր հնագոյն քաղկեդոնական եւ ոչ քաղկեդոնական Եկեղեցիների կողմից: Երկրորդը կոչւում է «Առաքեալների հաւատամբ» եւ, ըստ եթովպական աւանդութեան, Երուսաղէմի Եկեղեցուն է յանձնուել հէնց իրենց՝ առաքեալների կողմից: Ահա այն.

«Հաւատում ենք Մէկ Աստուծոն՝ բոլոր արարածների Արարչին եւ մեր Տէր Աստուած եւ Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի Հօրը, Ում բնութիւնը անհնար է քննել: Եւ ինչպէս մենք այդ մասին արդէն Հռչակել ենք, Նա անսկիզբ է եւ անվերջ, Նա յաւիտենական է, Նրա մօտ է լոյսը, որը երբեք չի հանգչի, եւ որին անհնար է մերձենալ: Նա ամենեւին երկուսը կամ երեքը չէ, եւ ոչինչ չի կարող աւելացուել Նրան: Այլ Նա Մի է, որ ապրում է յաւիտեան, քանզի բնաւ չի թաքնուել, որպէսզի անճանաչ մնայ, այլ ընդհակառակը՝ մենք Նրանից Օրէնքի եւ Մարգարէների միջոցով իմանում ենք, որ Նա ամենակարող է եւ իշխանութիւն ունի ողջ արարչութեան վրայ:

Մէկ է Աստուած՝ Հայրը մեր Տէր եւ Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի՝ Միածին Որդու, որ ծնուած էր նախքան աշխարհի արարումը եւ համազօր է Նրան՝ բոլոր զօրութիւնների, պետութիւնների եւ իշխանութիւնների Արարչին: Եւ վերջին օրերին Նա կամեցաւ մարդանալ եւ անսերմնապէս մարմնացաւ Աստուածամօրից՝ սուրբ Կոյս Մարիամից, եւ հասակ առաւ, ինչպէս բոլոր մարդիկ՝ միայն առանց մեղքի ու չարութեան, եւ Նրա շուրթերին նենգութեան նշոյլ իսկ չկար: Այնժամ Նա չարչարուեց, մահացաւ մարմնով, երրորդ օրը յարութիւն առաւ մեռելներից, համարձուեց երկինք՝ Հօր մօտ, Ով եւ առաքեց Նրան: Նստեց Ջօրութեան աջ կողմում, մեզ ուղարկեց Մխիթարիչ Սուրբ Հոգուն, Որը բխում է Հօրից ու յաւիտենակից է Հօրը եւ Որդուն, եւ փրկեց ողջ աշխարհը: Մենք նաեւ ասում ենք, որ Աստուծոյ ողջ արարչութիւնը սքանչելի է, որ ոչինչ Հնարաւոր չէ դէն գցել, եւ որ հոգին մարմնի կեանքը, մաքուր եւ սուրբ է ըստ ամենայնի: Եւ մենք ասում ենք, որ ամուսնութիւնը սուրբ է, եւ որ ծնելը մեղք չէ, քանի որ Աստուած ստեղծեց Ադամին ու Եւային, որպէսզի նրանք աճեն ու բազմանան: Մենք նաեւ հաւատում ենք, որ մեր մարմնի մէջ թաքնուած է հոգի, որն անմահ է եւ ամենեւին չի մեռնում մարմնի հետ: Մենք հեռու ենք վանում հերձուածողների բոլոր գործերը, բոլոր պառակտումներն ու Օրէնքի խախտումները, քանի որ նրանք պիղծ են մեր աչքում:

Հաւատում ենք նաեւ մեռելների յարութեանը՝ ինչպէս արդարների, այնպէս էլ մեղաւորների, եւ Դատաստանի օրուան, երբ իւրաքանչիւրին կը հատուցուի իր գործերի համեմատ:

Այլեւ հաւատում ենք, որ Քրիստոս իր մարմնաւորման պատճառով աւելի ցածր չէ, այլ՝ որ Նա Աստուած է՝ Բան, Ով իրապէս դարձաւ մարդ եւ, լինելով Հօր Քահանայապետը, հաշտեցրեց մարդկութեանը Աստուծոյ հետ: Եւ դրա համար չպիտի թլփատուենք, ինչպէս հրեաները⁷:

Մենք գիտենք, որ Նա, Ով պէտք է Օրէնքի եւ Մարգարէների լրումը լինէր, արդէն եկել է: Նրան, Ում զալստեանը սպասում էին

7 Եթովպացիների մօտ թլփատութիւնն օրէնք է եւ ժողովրդի մէջ ընդունուած է որպէս արբահաման ուխտի նշան: «Առաքեալների հաւատամբը» ցանկանում է ընդգծել, որ թլփատութիւնը չպէտք է խորհրդին հաւասարազօր համարուի:

բոլոր ժողովուրդները, Յիսուս Քրիստոսին՝ Յուզայի ցեղից, Յեսսէի արմատից, Ում ուսերին էր դրուած իշխանութիւնը, փառք, գոհութիւն, պատիւ, օրհնութիւն, փառաբանութիւն եւ սաղմոսներգութիւն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

ԵԹՈՎՊԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ

ԱԿՍՈՒՄԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՐԶԱՆԸ (330-700)

Եթէ Եզանա թագաւորի՝ Եթովպիայի առաջին քրիստոնեայ տիրակալի՝ Ակսումի Հանրայայտ քարակոթողների վրայ արուած արձանագրութիւնները դիտենք որպէս գրական ստեղծագործութիւններ, ապա կարելի է ասել, որ Եթովպական գրականութիւնը սկզբնաւորուել է Դ դարում: Խօսքը վերաբերում է պատմական բովանդակութիւն ունեցող գէեզով կամ այլ լեզուներով, մասնաւորապէս յունարէնով արուած գրերին: Եւ սակայն, Եթովպական գրականութիւնը որպէս այդպիսին սկզբնաւորուել է Աստուածաշնչի թարգմանութեամբ, որն արուել է յունարէնից՝ այն ժամանակ ամենատարածուած օտար լեզուից: Ըստ երեւոյթին, Սուրբ Գիրքը դասական Եթովպերէնի է թարգմանուել Ե դարում՝ մի Հանգամանք, որն ասես Հաստատում է այն աւանդութիւնը, ըստ որի՝ թարգմանութեան իրականացումը կապուած է ինը սիրիացի սուրբերի՝ Եթովպիա գալու Հետ:

Ոմանց վկայութեամբ՝ Հին Կտակարանը թարգմանուել է Սեպտուագիտայից՝ քրիստոնեաների մօտ ընդունուած յունարէն տարբերակից: Սակայն պէտք է նշել, որ Եթովպական Աստուածաշնչում ընդգրկուած են մի քանի այլ գրքեր, որոնք միայն Եթովպական Եկեղեցու կողմից են ընդունուում որպէս յայտնութեամբ գրուած. դրանք են՝ «Մնացորդացն ըստ Բարուքի», «Եսայու գահակալումը», «Ենոքի» եւ «Յոբելեանների» գրքերը (վերջինս կոչուում է նաեւ «Մննդոց փոքր գիրք»): Եթովպական Հին Կտակարանը ներառում է նաեւ «Եզրասի», ինչպէս նաեւ «Մակարայեցոց» երրորդ եւ չորրորդ գրքերը, իսկ որոշ ձեռագրերում ընդգրկուած է նաեւ «Ջոսիփոնը»:

Նոր Կտակարանի թարգմանութեան Համար Հիմք է ծառայել յունարէն տեքստը: Միւս Եկեղեցիների կողմից ընդունուած բոլոր գրքերից բացի, Նոր Կտակարանի Եթովպական կանոնը ներառում է նաեւ Հերմասի գիրքը՝ «Հովիւր»:

Մնացած դէպքերում ախուժեան շրջանի գրականութիւնը կարելի է բնութագրել որպէս թարգմանական (Հիմնականում թարգմանում էին յունարէնից՝ սուրբերի վարքը ներկայացնող ստեղծագործութիւններից):

ԱՄՐԱ ՍԵՅՈՒՆԻ ՇՐՋԱՆԸ (1314-1434)

Մահմեդական էմիրաթների դեմ մղած յաղթական պատերազմների շնորհիւ քրիստոնէական Եթովպիան ընդլայնեց իր տարածքները, ինչը մեծապէս նպաստեց նաեւ Եթովպական գրականութեան զարգացմանը: Մինչեւ Ի դարը, չնչին բացառութեամբ, այն կրօնական էր՝ Հիմնականում թարգմանութիւններ, բայց արդէն ոչ թէ յունարէնից, այլ ղպտերէնից⁸: Առաւելապէս դրանք կատարուում էին ղպտական տեքստի արաբական տարբերակից: Խօսքը Հիմնականում ծիսական գրականութեան մասին է, ինչպիսիք են՝ ղպտական ժամագիրքը, վանական ձեռնարկը կարգը, թաղման կարգը, Աւագ շաբաթուայ ընթերցուածները, «Մարիամի ողբը», «Մարիամի գովքը»⁹:

Ամդա Սեյոնի կառավարման շրջանը Հարուստ է նաեւ ճգնաւորական բնոյթի գրականութեամբ եւ սուրբերի վարքագրութեամբ:

Մասնաւորապէս «Փիլոքսենէսը»¹⁰ վանական կեանքի վերաբերեալ Հարց ու պատասխանների մի ժողովածու է: Նոյն դարաշրջանին են վերագրուում Խաչի գիւտի պատմութիւնը, մարտիրոսների, առաքեալների, Ադամի ու Եւայի, Փասիլադէսի, Երուսաղէմցի Սիրիացու, Փեղագէի, Պետրոս Ալեքսանդրացու, Գրիգոր Լուսաւորչի եւ այլոց վարքերը, ինչպէս նաեւ «Պատմութիւն սուրբ Հայրերի մասին», «Վանականների դրախտը», «Սինոզ», «Դիդասկալիա» գրքերը, որոնք վերաբերում են առաջին տիեզերածողութիւնների որոշումներին եւ թարգմանուել են մինչեւ 1425 թուականը:

Այս շրջանում թարգմանուել են նաեւ պարականոն գրքեր՝ «Ուխտի գիրքը», «Մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի Ուխտը», «Պետրոսի Յայտնութիւնը», «Կղեմէսը», «Մարիամ Աստուածածնի տեսիլը» եւ այլն:

8 Ղպտները եգիպտացի քրիստոնեաներն են:
9 Այն բաղկացած է եօթ մասից եւ յայտնի է նաեւ իր «Լոյսի դարպասներ» կոչուող Համառօտ տարբերակով:
10 Այս աշխատութիւնը վերագրուում է սիրիացի եպիսկոպոս Փիլոքսենէս Մարոպացուն:

ՉԱՌԱ ԵԱՅԵԿՈՒԲԻ ՇՐՁԱԼԸ (1434-1530)

Ջառա Եսեկոբ կայսր-աստուածաբանի կառավարման շրջանը յատկապէս հարուստ էր աստուածաբանական քննարկումներով եւ եկեղեցական բարեփոխումներով, որոնք արտացոլուեցին ժամանակի բազմաթիւ գրական ստեղծագործութիւններում: Կայսերն է վերագրուում «Լոյսի գիրք» ջատագովական աշխատութիւնը:

Այս շրջանի սկզբում երեւան եկաւ «Խորհրդի գիրքը» եւ «Մակաբայեցւոց» եթովպական գիրքը, որտեղ քննարկուում է հոգու անմահութեան հարցը:

«Մննդեան գիրքը», որն ընթերցւում էր Մննդեան տօնին եւ իւրաքանչիւր ամսուայ 29-ին, ուղղուած էր հրեաների եւ ստեփանոսականների դէմ:

«Էութեան գիրքը» շոշափում է Վերջին օծման խնդիրը:

«Սատանայի գրքում» եւ «Հմայութիւնների գրքում» խօսուում է զանազան կախարհութիւնների եւ սնոտիապաշտութիւնների դէմ կայսեր մղած պայքարի մասին: Միւս կողմից էլ՝ այնպիսի գործեր, ինչպիսիք են «Մեր Տիրոջ անուանները», «Ասա՛ մեզ Քո անունը», «Աշակերտները», «Նղիայի կառքը» եւ «Ենովքի տեսիլքը» գրքերը, վկայում են եթովպական քրիստոնեաների վրայ մոգական հաւատալիքների ունեցած ազդեցութեան մասին:

Բա-Հայա Միքայելի «Երկնքի եւ երկրի խորհուրդների գիրքը» յայտնութեանական բնոյթի աշխատութիւն է:

Թարգմանուում էին մեծ թուով քարոզներ կայսեր սահմանած բազմաթիւ եկեղեցական տօնակատարութիւնների ժամանակ ընթերցելու համար:

Նոյն շրջանում խիստ զարգացաւ եթովպական վարքագրութիւնը, որի համար նպաստաւոր հիմք հանդիսացաւ նախորդ դարերում տարածուած վանական շարժումը:

Մէկ այլ եկեղեցագրական ժանր, որը նոյնպէս ծաղկում էր այդ շրջանում, վերաբերում էր հրաշագործութիւններին: Առաւել տարածուած էին Յիսուսի եւ Մարիամի կատարած հրաշագործութիւնները ներկայացնող գրքերը:

ԺԵ դարում ստեղծուում էին հոգեւոր բանաստեղծութիւններ: Դրանցից կարելի է նշել «Հիմն ծաղկին» կամ «Տաղ Կոյս Մարիամին» գործերը, որոնք այժմ էլ մեծ համարում ունեն ժողովրդի մէջ:

Ջառա Եսեկոբի օրօք զարգացաւ «մալկէա» (կերպարանք) կոչուող գրական ժանրը, որին յատկանշական էր սուրբերի մարմնի տարբեր մասերի նկարագրութիւնը: Յիսուսին եւ Մարիամին ձօնուած մալկէաները տակաւին մեծ ժողովրդայնութիւն են վայելում Եթովպիայում:

Ինչ վերաբերում է մեկնութիւններին, ապա այս շրջանում է թարգմանուել ս. Յովհան Ոսկեբերանի «Նամակներ հրեաներին» աշխատութիւնը:

ՈՒՇ ՇՐՁԱԼԸ (1530-1856)

Եթովպական եւ լատինական հոգեւոր մշակոյթների բախմամբ է բացատրուում այս շրջանի գրականութեան մէջ բանավիճական եւ ջատագովական երկերի երեւան գալը: Օրինակ՝ իր յայտնի «Դաւանանքում» Գելադեոս կայսրը պաշտպանում է Եթովպական եկեղեցու վարդապետութիւնն ընդդէմ լատինականի: Նոյն նպատակն են հետապնդում «Հոգու ապաստարան», «Աստուածութեան բացատրութիւնը» եւ «Հայրերի հաւատը» երկերը:

Արարների հետ պատերազմների հետեւանքով ստեղծուեցին ջատագովական աշխատութիւններ՝ ուղղուած իսլամի դէմ: Դրանցից է մահմեդականութիւնից դարձի եկած եւ վանականների առաջնորդ դարձած Էմբաքոմի «Հաւատի դարպասներ» գիրքը: Իսկ «Ապականութեան գիրքը» եւ «Ապաշխարութեան գիրքը» հասցէագրուած են մահմեդականացուած քրիստոնեաներին, որոնք ցանկանում են վերադառնալ Եկեղեցու գիրկը:

Սարսա Դենգել Թագաւորի (1563-1596) օրօք թարգմանուեց սիրիական ծագում ունեցող «Աւետարանների մեկնութիւն» աշխատութիւնը:

1583-ին թարգմանուեց «Ղպտական մեծ հանրագիտարանը»՝ «Ալ-Հաւիթ» բարոյական եւ ճգնաւորական աստուածաբանութեան հիման վրայ:

Ըստ երեւոյթին, Փասիլադէսի կառավարման շրջանում (1632-1667) են ստեղծուել խորհուրդների արարողակարգերին նուիրուած գրքերը՝ «Ապաշխարական գործերի գիրքը», «Թագի գիրքը» (Պսակի մասին) եւ «Լամպի գիրքը» (Վերջին օծման մասին):

Աստուածաբանական երկպառակութիւնների աւարտը ԺՁ դարում նպաստեց կրօնական բանաստեղծութեան զարթօնքին: Այս շրջանին է պատկանում հոգեւոր հիմնի ժանրը, որի կանոններն ուսուցանում էին կրօնական բարձրագոյն դպրոցներում: Այս ամէնը գրուում էր գէեգով:

Նոյն դարում սկզբնաւորուեցին ամարիք¹¹ լեզուով գրուած առաջին ստեղծագործութիւնները: Սակայն միայն յաջորդ հարիւրամեակում այն կարեւորուեց որպէս գրական լեզու: Առաջիններից մէկը Աստուածաշնչի թարգմանութիւնն էր՝ արքայ Արքէամի եւ Ֆրանսիական փոխհիւպատոս Ասսելեն դը Շերուիլի համատեղ աշխատասիրութեամբ:

Թեւոզորոս Բ-ի (1856-1868) օրօք ամարիքն այնպիսի հեղինակութիւն ձեռք բերեց, որ թագաւորի ժամանակագրութիւնը գրուեց այդ լեզուով: Այսպիսով գէեզը զիջեց ամարիքին, սակայն իրովին մոռացութեան չմատնուեց:

Կաթոլիկ եւ բողոքական միսիոներները ներգրեցին տպագրութիւնը. առաջին մամուլը եթովպիա հասաւ 1863 թ. Ս. Ղազար կղզու միաբաններից մէկի շնորհիւ: Եւ այնպիսի բարբառներ, ինչպիսիք էին օրոմոն (գալլա) կամ թեգրինիան, բարձրացուեցին գրական լեզուի աստիճանի:

ՀՈԳԵՒՈՐ ԱՐՈՒԵՍ ՓՈՐԱԳՐՈՒԱԾ (ՔԱՆԴԱԿՈՒԱԾ) ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ԱՐԳԵԼՈՒԿ

Արեւելեան եկեղեցիների աւանդութեանը խորապէս նուիրուած եթովպական եկեղեցին մինչ օրս հետեւում է Ելից գրքի պատուիրաններին. «Քեզ համար կուռք չչինես ո՛չ երկնքում, ո՛չ երկրի վրայ, ո՛չ էլ ջրերում եղած որեւէ բանի նմանութեամբ»¹²:

Եթէ հրեան, այս տողերը հիմք ունենալով, արգելում է ցանկացած պատկեր ընդհանրապէս, ապա Արեւելքի քրիստոնեաները հակուած են առաւել ընդգրկուն մեկնաբանութեան՝ արգելելով միայն կտր եւ ընդգծուած բարձրաբանականները: Այսպիսով, քրիստոնեան իւրօրինակ մեկնաբանութեամբ արտայայտում է իր հաւատը մարմնաւորուած Բանի Հանդէպ՝ միեւնոյն ժամանակ չխախտելով աստուածաշնչեան պատուիրանները:

Պէտք է ասել, որ եթովպացի նկարիչներն ու արհեստաւորները մեծ համարում ունէին գորգագործութեան, ասեղնագործութեան եւ պատարագի ժամանակ գործածուող պարագաների՝ սկիհների, ծնծղա-

11 Ամարիքը ժամանակակից եթովպերէնն է:
12 Տե՛ս Ելք Ի 4:

ների, գղալների, բայց յայտկապէս՝ փայտէ եւ մետաղէ խաչերի պատրաստման ասպարէզում:

ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԿԼՈՐ (ՌՈԼՈՐԱՉԵՒ) ԵԿԵՂԵՑՐՆԵՐ

Այժմեան եթովպական եկեղեցիները մեծ մասամբ կառուցուած են շրջանաձեւ յատակագծով: Գիւղական վայրերում դրանք սովորաբար ծղոտէ կամ ծալքաւորուած մետաղէ կոնաձեւ կառուցուածքի ծածկ են ունենում, որի վերեւում խոյանում է հսկայ խաչը: Նրա թեւերի միջեւ արուած ճառագայթները նրան տալիս են աստղի ձեւ: Մայրերում այդ թեւերը կարող են զարդարուած լինել ջայլամի ձուերով՝ որպէս յարութեան խորհրդանիշ:

Այդպիսի եկեղեցիների պատերը քարից են կամ կաւածեփ: Քառակուսի սուրբ սեղանը գտնւում է կենտրոնական մասում եւ ունի երեք դուռ՝ դէպի հիւսիս, հարաւ եւ արեւմուտք: Յաճախ այն շրջապատուած է լինում տասներկու սիւներով, որոնք խորհրդանշում են տասներկու առաքեալներին: Սրբարանի ներսում, որը յատկացուած է քահանաներին եւ սարկաւազներին, գտնւում է սրբութիւն սրբոց՝ վարագոյրաւոր բոլորածեւ մի փոքրիկ կառոյց, որը պատարագի որոշակի պահերին հաւատացեալներին անջատում է հոգեւորականներից:

Շրջանաձեւ եկեղեցիները յատկապէս մեծ թիւ են կազմում եթովպիայի կենտրոնում եւ հարաւում: Հաւանաբար դրանց նախատիպը աֆրիկեան հիւղակն է: Ամենայն հաւանականութեամբ, նրանք առաջացել են աւելի ուշ՝ Գրանի արշաւանքներից յետոյ:

ՈՒՂԱԿԻՆԱՉԵՒ ԵԿԵՂԵՑՐՆԵՐ

Եթովպիայի հիւսիսում քաղաքային եւ գիւղական շատ եկեղեցիներ կառուցուած են ուղղանկիւն յատակագծով: Ինչպէս պարզուեց Ակսումում կատարուած պեղումներից, այդ կառուցուածքն իր արմատներով հասնում է մինչեւ նախաքրիստոնէական շրջան: Ըստ երեւոյթին, սկզբնապէս նրանք ունեցել են քառակուսի կառուցուածք:

Ակսումեան ոճի յատակագիծը, ներառելով բազիլիկ ճարտարապետութեան որոշ գծեր, ծնունդ տուեց իւրօրինակ շինութիւնների, որոնք հնում սովորաբար կառուցուած էին էսպլանադայի¹³ վրայ՝ դէպի

եկեղեցին տանող սանդուղքներով: Այդ ոճին կարելի է հանդիպել Հա-
րաւային Արարիայում: Պատերը կազմուած են հորիզոնական շերտե-
րով մէջընդմէջ դասաւորուած, կաւով շաղախուած խճաքարից եւ չոր-
սուճերից, որոնց վրայ հագնուած են ուրիշ՝ աւելի փոքր, կլոր հատոյ-
թով լայնական չորսուճեր, որոնց դուրս ցցուած ելուստները ստացել
են «կապկային գլուխներ» անունը եւ ծառայում են որպէս արտաքին
յարդարանք: Այդ ելուստներից վերեւ գտնուում է խճաքարի մի շերտ,
որը նման է եղեւնածեւ կամարի եւ շինութեան փայտեայ մասերը պահ-
պանում է վատ եղանակից: Ներսի կողմից տանիքը փայտէ մի հիմ-
նակամախք է, որը յենուած է նոյն նիւթից կառուցուած քառակուսի
բներով եւ խոյակներով սիւնների վրայ:

Ակոսմեան ճարտարապետութեանը հաւանաբար անձանօթ է եղել
գմբեթի կառուցման տեխնիկան: Վերջինս, անշուշտ, եթովպիայում
երեւան եկաւ քրիստոնէութեան տարածումով եւ յետագայում զար-
գացաւ միաձոյլ կառուցուածքի (միակուռ) եկեղեցիներում: Նրանց որոշ
հիմնակամախքներ կարծես նմանակոււմ են գմբեթները:

ԺԱՅՈՎՓՈՐ ԵԿԵՂԵՑՆԵՐ

Եթովպիայի հիւսիսում գտնուող ժայռափոր եկեղեցիները երեք
տիպի են՝ քարանձաւային, ստորգետնեայ եւ միակուռ: Քարանձաւա-
յին եկեղեցիները կառուցուած են բնական ժայռախոռոչներում դրսից
բերուած շինանիւթով, մինչդեռ միւսները փորուած են ժայռի կամ
ապառաժի մէջ: Ստորգետնեայ եկեղեցու միայն ճակատային մասն է
երեւում, իսկ միակուռ եկեղեցու ե՛լ տանիքը, ե՛ւ արտաքին պատերը
մաքրուած են քարից եւ ամբողջապէս տեսանելի են: Եկեղեցին ասես
յառնում է արհեստական հորանից:

ԱՐՉԱՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ (ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ)

Եթէ աստուածաշնչեան արգելքի համաձայն եթովպացիների մօտ
արձանների գործածութիւնը բացակայում է, ապա փայտէ կամ քարէ
դրուակաւոր հարթաքանդակները շատ տարածուած են եթովպական
միջնադարեան եկեղեցիներում: Թեմաները ամենաբազմազան են. առաս-
տաղների վրայ, սիւնների խոյակներին կամ լուսամուտների շրջանակ-

13 Էսպլանադա - բաց տարածութիւն, հրապարակ

ներին կարելի է տեսնել տարբեր խաչանման, ինչպէս նաեւ բոյսերի ու
կենդանիների պատկերներ, աւելի հազուադէպ՝ տեսարաններ սուրբե-
րի կեանքից:

ԳԵՂԱԿԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Սուրբ Գրքից կամ սուրբերի կեանքից հատուածներ պատկերելու
համար եթովպական եկեղեցին, ինչպէս եւ Արեւելեան միւս եկեղեցի-
ները, դիմում է առաւելապէս գեղանկարչութեանը: Իբրեւ նմուշ կա-
րելի է նշել եկեղեցիների ներքին պատերի որմնանկարները, ձեռագրե-
րը զարդարող մանրանկարները, փայտէ սրբապատկերները: Ներկա-
յումս եթովպացիների մօտ տարածուած է եկեղեցիների պատերը պատ-
կերազարդ պաստառներով զարդարելը:

Ոչ քաղկեդոնական եկեղեցիներից եւ ոչ մէկում սրբանկարչու-
թեան կողմնակիցների եւ ընդդիմախօսների միջեւ գծտուութիւններ գրեթէ
չեն եղել: Մինչդեռ բիւզանդական աշխարհում նման ընդհարումները
մեծ աւերածութիւններ գործեցին: Միջնադարեան եթովպիայում կա-
տարուող սրբապատկերների օրհնութեան եւ օծման արարողութիւնը
այժմ գոյութիւն չունի: Սակայն դա պատճառ չի եղել, որ եթովպացի-
ները պակաս յարգանքով վերաբերուեն սրբապատկերներին եւ չխո-
նարհուեն դրանց առջեւ, որոնք (ինչպէս նաեւ ձեռագրերը) պահուում
են ծածկոցի տակ կամ կտորի մէջ փաթաթուած:

Մնուճդ առնելով աֆրիկեան միջավայրում եթովպական գե-
ղանկարչութիւնը մեծապէս տարբերում է սեւ մայր ցամաքի այլ
երկրների արուեստի ստեղծագործութիւններից իր քրիստոնէական
ներչնչուածութեամբ եւ բիւզանդական, եւրոպական, պարսկական,
հայկական եւ հնդկական ազդեցութիւններով: Ինչպէս եւ քրիստո-
նեայ Արեւելքի ողջ սրբանկարչութիւնը, եթովպականը նոյնպէս նպա-
տակ ունի սրբապատկերներում արտացոլել քրիստոնէական հաւա-
տը: Այն պատկերազրոււմ է ուղղափառ աստուածաբանութեան դրոյթ-
ներն ու հասկացողութիւնները եւ չի ջանում վերստեղծել իրականու-
թիւնը կամ անձնական տպաւորութիւններ ներմուծել. պատկերում
է միայն այն, ինչն աստուածաբանական տեսանկիւնից համարոււմ է
կարեւոր: Լինելով ե՛ւ աստուածաբանական, ե՛ւ գեղարուեստական
արտայայտչամիջոց՝ եթովպական գեղանկարչութիւնը չի յաւակնում
ինքնատիպութեան:

Մինչեւ ժԹ դարի վերջը ստեղծագործութիւնները մեծ մասը, չնչին բացառութեամբ, անստորագիր էր, եւ այսօր դրանց հեղինակներին վերաբերող կենսագրական եւ ոչ մի տեղեկութիւն փաստօրէն չի պահպանուել: Նկարիչ-ենթավարպետը վարժուում էր իր արհեստին՝ արտանկարելով աւելի հին ստեղծագործութիւնները, ինչն, ի դէպ, երաշխաւորում էր դրանց ուղղափառ ուղղուածութիւնը: Սակայն սխալ կը լինէր կարծել, թէ եթովպական կերպարուեստում գոյութիւն ունի միայն մէկ ոճ: Իր երկարատեւ պատմութեան ընթացքում այն զարգացել եւ ենթարկուել է այլեւայլ ազդեցութիւններին: Հնագոյն շրջանում առաւել ակնառու է քրիստոնեայ Արեւելքի ազդեցութիւնը: Այստեղ հանդիպում են տիպիկ բիւզանդական թեմաներ. Աստուածածինը Մանկան հետ գահի վրայ՝ երկու հրեշտակներով շրջապատուած, Քրիստոս խաչի վրայ՝ Մարիամի եւ Յովհաննէսի հետ, Յարութիւն առած Քրիստոս դժոխքից ազատում է Ադամին ու Եւային եւ այլն: Իսկ ժԵ դարից սկսած՝ եթովպիայում, մեծ մասամբ արքունիքում, ապրում եւ աշխատում էին նկարիչներ Արեւմուտքից: Այդ ժամանակից ի վեր եթովպիայում աւելի զգալի դարձաւ արեւմտեան ազդեցութիւնը:

ԱՍԵՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԳՈՐԿԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Եթովպական ասեղնագործական արուեստը տակաւին ուսումնասիրուած չէ: Սուրբ սեղանի ծածկոցներն ու պատարագի հանդերձները սովորաբար զարդարուած են լինում ասեղնագործ նախշերով: Հիմնական տարրը խաչն է՝ ամենատարբեր ձեւերի եւ ամենաբազմազան գոյների: Շատ յաճախ նախշերը ասեղնագործուած են ոսկեթելով, փայլազարդերով եւ զանգակներով:

Քանի որ եկեղեցի մտնելիս կօշիկները հանում են, ապա յատակը սովորաբար ծածկում են ձղոտէ փոոցներով կամ գորգերով: Դրանցում առաւել յաճախ հանդիպող տարրը դարձեալ խաչն է եւ սողմոնեան դինաստիայի խորհրդանշանները՝ Դաւթի (Սողմոնի հօր) աստղը կամ Յուդայի (Սողմոնի նախահօր) առիւծը¹⁴:

14 Օրհնելով Յակոբն իր որդի Յուդային առիւծ է անուանում [տե՛ս Ծն. ԽԹ 9]. այսպէս է կոչուել Ինքը Քրիստոս [տե՛ս Յայտ. Ե 5], ինչն էլ դարձել է սողմոնեան դինաստիայի նշանաբանը:

ԽԱՉԵՐ

Դիւրակիր փայտէ եւ մետաղէ խաչերի պատրաստումը եթովպական արուեստի մի առանձին ճիւղ է: Գոյութիւն ունեն այդպիսի խաչերի մի քանի տեսակներ:

Խաչվառը կարեւոր դեր ունի եթովպական եկեղեցու պատարագում: Հաղորդութեան ողջ ընթացքում այդ խաչը գտնուում է սարկաւազի մօտ, որը կանգնում է սուրբ Սեղանի ետեւում՝ դէմքով դէպի պատարագիչը: Աստուածապաշտական արարողութիւնների ժամանակ այն թափօրի էական բաղադրիչն է: Խաչվառը բաւականաչափ մեծ է՝ մօտ 40-50 սմ. լինում է բրոնզից կամ փայտից եւ ամրացուած է ձողին: Հիմքի մօտ, ուր խաչն ամրացուած է ձողին, կայ երկու օղակ, որոնց թանկարժէք կտոր են ամրացնում: Յաճախ դրանք օճակերպ են լինում: Այդ դէպքում խաչը արեւելեան եպիսկոպոսների գաւազան է յիշեցնում: Խաչվառները զարդարուած են լինում վերացական ճոխ պատկերներով, յաճախ էլ պատկերում են Տիրամօրը Մանկան հետ, հրեշտակներ, ս. Գեւորգին, աւելի հազուադէպ՝ նաեւ խաչուած Փրկչին:

Եթովպացի հոգեւորականները մշտապէս կրում են փայտէ, մետաղէ (հիմնականում բրոնզէ), իսկ հազուադէպ՝ նաեւ փղոսկրէ փոքրիկ խաչեր (20 սմ): Սովորաբար դրանց ստորին հատուածն աւելի երկար է, քան վերինն ու թեւերը, եւ ունի քառանկիւն վերջաւորութիւն, որը խորհրդանշում է Օրէնքի զոհասեղանները: Չեռքի խաչերը, ինչպէս եւ խաչվառները, զարդարուած են լինում: Պատարագի ընթացքում հաղորդուել ցանկացողները մօտենում եւ համբուրում են խաչի վերնամասն ու հիմքը: Արարողութիւններից դուրս հաւատացեալները նոյն կերպ երկրպագում են խաչին, երբ քահանան, որը մշտապէս իր ձեռքում է պահում այն, խաչակնքում է:

Եթովպացի քրիստոնեաների մեծամասնութիւնը վզին փոքրիկ խաչ է կրում: Դեռեւս ժԴ դարում Զառա Եայեկոբ կայսեր վճռով տղամարդ, կին թէ երեխայ պարտաւոր էին այդպիսի մի խաչ կրել. դրանով կայսրը կամենում էր կասեցնել հեթանոսութեան տարածման փտանգը: Սկզբում այդ խաչերը փայտից էին: ԺԹ դարում այդպիսի փոքրիկ խաչեր պատրաստելու համար օգտագործում էին աւստրիական արծաթէ դրամները: Առաւել յաճախ նրանք ունենում էին յուսկան (հաւասարաթեւ) խաչի ձեւ: Լատինական խաչն աւելի հազուադէպ է հանդիպում:

ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

Եթովպական պատարագը ծայրից ծայր կատարւում է երգեցողութեամբ: Տօնական ծիսակատարութիւնների ժամանակ երգեցողութիւնը կատարւում է յոտնկայս եւ ուղեկցւում է մարմնի դանդաղ շարժումներով: Աղօթքի գաւազանը ծառայում է որպէս տակտի համաչափման միջոց եւ մեղմացնում է երկար կանգնելուց առաջացած յոգնութիւնը: Ընդ որում օգտագործւում են երկու տեսակ երաժշտական գործիքներ (այն էլ՝ միայն տօնական օրերի պատարագներին)՝ թմբուկ եւ սիստր¹⁵:

ՀՈԳԵՒՈՐ ԿԵԱՆՔԸ

Հաղորդութեան պատարագ

Եթովպական պատարագը բաղկացած է երկու մասից՝ Հաղորդութեան պատարագից, որի հիմքում Վերաբերումն է (Հաղորդութեան աղօթքը), եւ Աստուածային ժամերգութիւնից, որի մէջ մտնում են տաճարային ժամերգութիւնը եւ ժամասացութեան պատարագը: Եթովպական Հաղորդութեան պատարագը, որը հոգեւոր եւ գեղագիտական մեծ արժէք ունի, շատ երկար է եւ յաճախ տարակուսանքի մէջ է գցում այդ խորհրդին անհաղորդ եղողներին: Այն իր կառուցուածքով նման է Արեւելեան միւս Եկեղեցիների պատարագին: Աստուածպաշտութեան կատարողները սովորաբար հինգն են՝ քահանան, երկրորդ քահանան, սարկաւագը, սարկաւագի օգնականը եւ դպիրը, իսկ Հանդիսաւոր դէպքերում մասնակցում են նաեւ մոմակիրը եւ հովհարակիրը: Որոշ դէպքերում պաշտամունք մատուցողների թիւը հասնում է տասներեքի, սակայն պարտադիր է առնուազն երեքի մասնակցութիւնը:

Հաղորդութեան պատարագի սկիզբը նախապատրաստական աղօթքներն են, այնուհետեւ սկսւում է կատելումնների¹⁶ պատարագը¹⁷: Այն տեղի է ունենում մուտքի աղօթքով (աղօթք նախքան պատարագը) եւ աւարտւում է Աւետարան ընթերցելով: Այնուհետեւ թա-

փօրը շրջաբերում է Աւետարանը, որի ընթացքում հաւատացեալները համբուրում են այն: Այսպիսով, ժամերգութեան առաջին մասն աւարտւում է, եւ սարկաւագը, դիմելով կատելումններին, հրաւիրում է նրանց թողնել եկեղեցին (նրանք իրաւունք ունեն մասնակցելու պատարագի միայն առաջին մասին):

Երկրորդ մասը կոչւում է Հաւատացեալների պատարագ: Մի քանի բարեխօսական կարճ աղօթքներից յետոյ արտասանւում է «Հաւատամքը» («Հաւատոյ Հանգանակը»): Դրան յաջորդում են ս. Բարսեղի աղօթքը եւ խորին խոնարհութիւնները (երկրպագութիւնները): Պատարագի կիզակէտը Վերաբերումն է Հաղորդութեան աղօթքը, որին յաջորդում է «Հայր մեր» աղօթքի երգասացութիւնը եւ բուն Հաղորդութեան խորհուրդը: Նրան նախորդում է ապաշխարութեան երկարաշունչ մի աղօթք եւ «Տէ՛ր, ողորմեա՛ մեզ, ո՛վ Քրիստոս» արտայայտութեան կրկնողութիւնը 41 անգամ: Բոլոր Հաղորդուողները կրում են սպիտակ հանդերձներ: Հաղորդութիւնը տրւում է հետեւեալ կերպ. քահանան կանգնած բաժանում է Հացը, իսկ սարկաւագը Գինու գաւաթը ձեռքին կանգնում է նրա կողքին: Նախ Հաղորդւում են երեխաները, յետոյ՝ մեծերը, տղամարդիկ, այնուհետեւ՝ կանայք: Հաղորդութիւնից յետոյ պաշտամունքը եզրափակւում է բազմազան փառաբանական, գոհաբանական աղօթքներով եւ խնդրուածքներով:

ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏԱԿԱՆ ՄԻԿԱ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Տաճարային ժամերգութիւն

Այս կարգի արարողութիւնները, որոնք պահանջում են երգողների ներկայութիւն, տեղի են ունենում մայր տաճարներում եւ եկեղեցիներում մեծ տօների առթիւ:

Նրանք երեքն են.

1. Վազեմա. երեկոյեան Հանդիսաւոր ժամերգութիւնն է, տեւում է 4-5 ժամ, կատարւում է օրուայ երկրորդ կէսին, որեւէ տօնակատարութեան նախաշնչին:

2. Մաւադդես. սկսւում է շաբաթ գիշերը եւ շարունակւում մինչեւ կիրակի առաւօտ:

3. Սեքհաթա նագ. համապատասխանում է լատինական առաւօտեան ժամերգութեանը, անմիջապէս յաջորդում է Մաւադդեսին եւ ուղեկցւում է Հաղորդութեան խորհրդով:

15 Սիստրը ծնծղայի նման գործիք է:

16 Կատելումնն - այն հաւատացեալները կամ նորահաւատները, որոնք դեռեւս չեն մկրտուել:

17 Հայկական պատարագում այդ մասը համապատասխանում է Երախայից պատարագին:

Որոշակի չըջանում, օրինակ՝ Մեծ պահլի, կարող են կատարուել նաև լրացուցիչ արարողութիւններ:

Տաճարային այս արարողութիւնները բաղկացած են ձօներից, տարբեր աղօթքներից («Հայր մեր», աղօթք հիւանդների համար, ճանապարհորդների համար, թագաւորի համար եւ այլն), սաղմոսներից, եկեղեցական երգերից եւ լիտանիաներից¹⁸:

ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Վանական ժամագրքերը նախատեսուում են ոչ միայն վանքերում եւ եկեղեցիներում հանրային երգեցողութեան համար, այլեւ դրանք ընթերցուում են եւ դրանցով աղօթում են բազմաթիւ հաւատացեալներ ու ժողովուրդը: Յաճախ ժամագիրքը նրանց ընթերցանութեան միակ առարկան է:

Յայտնի են ժամագրքերի երեք հատորներ.

1. Ղպտական ժամագիրքը
2. Սաղմոսների ժամագիրքը
3. Աբբայ Գէորգիս Սագլաւի ժամագիրքը (որը փաստորէն փոխարինել է Ղպտական ժամագրքին):
4. Եթովպական-վատիկանեան ժամագիրքը (ներկայումս այն չի գործում):

Ֆրանսերէնից թարգմանեց
Արկադի Սարգսեանը

18 Լիտանիա - աղօթք, որը կազմուած է կարճ աղերսների (խնդրանքների) երկար շարանից, որոնցից իւրաքանչիւրն ուղեկցուում է պատասխաններով:

Խմբագիրներ
Արա Նալչաջեան
Սահակ Ղազարեան
Մարթա Արաբեան
Սվետլանա Պետրոսեան

Սրբագրիչ
Սեդա Ստամբոլցեան

Կազմը՝
Արմէն Քիրքչեանի

Տեխնիկական խմբագիր
Աշոտ Մովսիսեան